

Filosofická fakulta University Karlovy v Praze

Ústav českých dějin

(studijní program: *historické vědy*, studijní obor: *české dějiny*)

a

*Ecole des hautes études en sciences sociales,
Paris*

(formation doctorale : *histoire et civilisations*)

DISERTAČNÍ PRÁCE

*Ženské kláštery Horní Lužice
mezi duchovní a světskou mocí
v 16. a 17. století*

Jan ZDICHYNEC

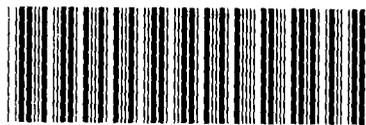
Vedoucí práce:

Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc.

Marie-Élisabeth Ducreux, habilitée à diriger des recherches

Rok podání práce: 2006

11-18/2007

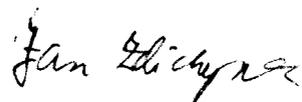
2551155008

**Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze**

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonal samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Je déclare avoir effectué le présent travail d'une manière indépendante en utilisant les sources et la littérature indiquées dans la bibliographie.

Praha, 26. září 2006

Handwritten signature of Jan Zličyn in black ink.

Napsat disertační práci k tématu z monastických dějin, kterým bylo v minulých desetiletích v české historiografii věnováno pochopitelně jen poměrně málo pozornosti, by bylo sotva možné bez dlouhodobé práce v mnoha archivech a knihovnách v České republice i v zahraničí, zejména v Německu a Francii. Ta by byla jen těžko uskutečnitelná bez podpory řady institucí a grantů. Své téma jsem mohl zpracovávat především díky účasti na řešení doktorandského grantu MSM č. 404/03/H050 *Centra a komunikace* a dále díky zařazení do výzkumného záměru MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jehož nositelem je Filosofická fakulta University Karlovy v Praze. Dále bych rád na tomto místě poděkoval vládě Francouzské republiky za udělení stipendia jednak k absolvování DEA, jednak ke studiu „doktorátu pod dvojitým vedením“ (*doctorat en cotutelle*), který umožnil rozšířit zejména komparativní rovinu této práce. Můj vděk patří také nadaci *Herbert Quandt Stiftung*, díky jejímuž desetiměsíčnímu stipendiu jsem mohl studovat zejména prameny německé provenience.

Zvláštní dík patří prof. Lence Bobkové a prof. Marie-Élisabeth Ducreux za ochotu, s níž přijaly vedení tohoto rozsáhlého tématu. Obě svými podněty, radami a všestrannou pomocí výrazně přispěly k výsledné podobě práce. Za konsultace k dílčím problémům děkuji také dalším odborníkům, jež by bylo na tomto místě nemožné všechny jmenovat, a konečně obětavým pracovníkům státních, městských i církevních archivů v České republice, Německu i Francii. Chtěl bych poděkovat i všem ostatním, kdo mi při přípravě práce pomohli: rodičům za podporu po celou dobu mého studia a několika kolegům, zejména Janě Ciglerové a Martinu Bažilovi, za pomoc s konečnou úpravou textu.

Obsah

Obsah	7
Úvod	11
I. Přehled monasteriologického bádání	16
<i>I. 1. Obecná historiografie</i>	<i>17</i>
I. 1. 1. Řádová historiografie.....	17
I. 1. 2. Podněty frankofonní historiografie.....	24
I. 1. 3. Podněty německé historiografie.....	36
I. 1. 4. Ostatní historiografie.....	45
<i>I. 2. Metodické přístupy</i>	<i>49</i>
I. 2. 1. „Histoire totale“.....	49
I. 2. 2. Genderové souvislosti ženské vita religiosa.....	51
I. 2. 3. Sociální disciplinace, klauzura.....	54
I. 2. 4. Diskurs o jeptiškách.....	58
I. 2. 5. Konfesionalizační paradigma.....	62
I. 2. 6. Postuláty historické antropologie, mikrohistorie a ženský řeholní život.....	65
II. Kláštery v Horní Lužici ve svědectví pramenů a (regionální) historiografie	72
<i>II. 1. Prameny</i>	<i>73</i>
II. 1. 1. Prameny německé provenience.....	73
a) Archivy klášterů samotných.....	73
b) Ostatní církevní a světské archivy v Německu.....	81

II. 1. 2. Prameny bohemikální a další	89
<i>II. 2. Historiografie česká</i>	<i>97</i>
<i>II. 3. Historiografie německá</i>	<i>107</i>
II. 3. 1. Marginalizace klášterů v regionální historiografii	107
II. 3. 2. Historiografický diskurs protestantský	112
II. 3. 3. Historiografický diskurs katolický a klášterní memoria	124
II. 3. 4. Německé dějepisectví v 19. a 20. století	136
III. Kláštery a země	147
<i>III. 1. Hornolužické kláštery před nástupem reformace.....</i>	<i>148</i>
III. 1. 1. Horní Lužice ve střední Evropě, Svaté říši a České koruně	148
III. 1. 2. Hornolužická „klášterní krajina“ ve středověku	157
III. 1. 3. Hornolužické kláštery v 15. století a na počátku 16. století	168
<i>III. 2. Období nástupu reformace.....</i>	<i>180</i>
III. 2. 1. Podmínky nástupu reformace v Horní Lužici – širší souvislosti .	180
III. 2. 2. Reformace v hornolužických městech.....	195
III. 2. 3. Osudy ostatních klášterů	213
<i>III. 3. Období konfesní konfrontace</i>	<i>224</i>
III. 3. 1. Situace okolo poloviny 16. století.....	224
III. 3. 2. Konfesní konfrontace na klášterních panstvích	229
a) Klášterní městečka.....	230
b) Klášterní vesnice	248
III. 3. 3. Zřízení budyšínské administratury.....	267
III. 3. 4. Vývoj od počátku 17. století, předání Lužic saskému kurfiřtovi, druhá fáze konfesní konfrontace.....	278
IV. Kláštery a duchovní a světská moc.....	288
<i>IV. 1. Kláštery a řádové struktury.....</i>	<i>289</i>

IV. 1. 1. Organizační vakuum ve správě ženských klášterů Horní Lužice: zánik kláštera Altzella	289
IV. 1. 2. Situace laubanských magdalenitek.....	300
IV. 1. 3. Poměry v Neuzelle: organizační a disciplinární krize.....	307
IV. 1. 4. Neuzelle a ženské kláštery	330
IV. 1. 5. Poměry v českých cisterciáckých kláštorech.....	339
IV. 1. 6. Ustavení českomoravskolužického vikariátu	356
IV. 1. 7. Marienthal, Marienstern a české cisterciácké kláštery	364
<i>IV. 2. Kláštery a diecézní a světské struktury</i>	<i>369</i>
IV. 2. 1. Hornolužické ženské kláštery a budyšínská administratura.....	369
IV. 2. 2. Hornolužické kláštery a pražské arcibiskupství	393
IV. 2. 3. Hornolužické kláštery a český král	409
IV. 2. 4. Kláštery a další světské činitele	432
V. Vnitřní vývoj klášterů	440
<i>V. 1. Vnitřní krize klášterů ve 2. polovině 16. a na začátku 17. století.....</i>	<i>441</i>
V. 1. 1. Nástin srovnání s poměry v Evropě, legislativní východiska.....	441
V. 1. 2. Vnitřní krize hornolužických klášterů	449
a) Vývoj v Laubanu.....	450
b) Vývoj v Marienthalu a Mariensternu	457
<i>V. 2. Osazenstvo klášterů</i>	<i>484</i>
V. 2. 1. Příbuzenské vztahy. Měšťanky a šlechtičny, jeptišky a luteráni ..	484
V. 2. 2. Příbuzenské vztahy	490
V. 2. 3. Geografický původ jeptišek, jazykové poměry v komunitách	494
V. 2. 4. Velikost komunit	503
V. 2. 5. „Klášterní domácnost“	510
Kláštery jako útočiště, instituce a vrchnost	519

<i>Summary</i>	537
<i>Résumé</i>	540
<i>Slovníček lokalit</i>	544
Seznam pramenů a literatury	545
<i>I. Prameny nevydané</i>	545
I. 1. bohemikální	545
I. 2. prameny německé provenience	548
I. 3. prameny rakouské provenience	553
<i>II. Staré tisky (do 1800), edice pramenů, archivní pomůcky</i>	554
<i>III. Literatura k řeholnímu životu v širším kontextu, metodologické reflexe</i>	562
<i>IV. Literatura ke klášterům v Horní Lužici a jejich širšímu kontextu</i>	572
Přílohy	589

Úvod

Markrabství Horní Lužice, které spolu s Lužicí Dolní až do roku 1635 náleželo do svazku zemí Koruny české, vykazuje od nástupu protestantství nesmírně bohatou škálu různých, vedle sebe tolerovaných forem intenzivního náboženského života, jež měla v 16.-18. století obdoby jen málokde ve střední Evropě. Na relativně malém prostoru tu tehdy, opomineme-li místní židovské obce, působila v první řadě katolická kolegiátní kapitula v Budyšíně, jediná kapitula v Říši podřízená přímo apoštolskému stolci, která byla přesto nucena každodenně se o svatostánek dělit s protestantskými měšťany. Dalšími nositeli odkazu římskokatolické církve byly ženské kláštery. V jejich těsném sousedství pak vznikl na začátku 18. století protestantský „dámský ústav“ Joachimstein. Zároveň tu působily partikulární církve luteránské, svébytně organizované v rámci významnějších měst a panství, ale např. i světově proslulá pietistická komunita v Herrnhutu/Ochranově. Duchovní rozmanitost oblasti ještě podtrhával příliv přistěhovalců z Čech, kteří se bezprostředně po Bílé hoře, ale ještě i na začátku 18. století usazovali především v Žitavě a jinde v regionu. Komplikované duchovní ovzduší je srovnatelné nejspíše se situací v sousedním Slezsku, jež – podobně jako Horní Lužice – v důsledku specifického politického vývoje České koruny po bitvě na Bílé hoře přece jen do jisté míry uniklo rekatolizujícímu a unifikujícímu působení českých panovníků.

Z pestrého náboženského a církevního dění v Horní Lužici jsem zvolil pro svou disertační práci ženské řeholní katolické domy, kláštery cisterciáček Marienthal¹ a Marienstern a konvent magdalenitek v Laubanu, spolu s jejich panstvími, a to především v 16. a 17. století. Už na první pohled překvapí existence těchto komunit v převážně protestantském regionu, stíhaném mnoha válkami a složitými státoprávními změnami, navíc poznamenaném dlouhými lety socialistického režimu. Laubanské magdalenitky se udržely až do sklonku 2. světové války jako vůbec poslední komunita řádu kajícnic svaté Máří Magdalény. Marienthal a Marienstern jsou dva nejstarší dodnes nepřetržitě

¹ Klášteru Marienthal jsem věnoval již svou diplomovou práci, *Klášter Marienthal v Horní Lužici*, obhájenou v na Ústavu českých dějin pod vedením doc. Lenky Bobkové roku 2002.

existující kláštery cisterciáček v Německu. Historická kontinuita hornolužických magdalenitek a cisterciáček je v rámci střední Evropy skutečně výjimečná. Přitom právě éra raného novověku byla pro další přežití klášterů klíčová.

Zdálo se, že právě napínavé sousedství s protestantským bude leitmotivem existence klášterů ve sledovaném období. Brzy se ale ukázalo, že v mnoha ohledech hrály větší roli faktory politické, správní, ekonomické, společenské a jejich proměnlivé působení. Od počátku bylo tedy zřejmé, že nebude možné studovat ženské kláštery samy o sobě, ale že bude třeba prozkoumat i mnoho souvislostí církevní, politické i ekonomické povahy v rámci celého markrabství a do jejich kontextu vývoj klášterů zasadit.

Dotčené ženské komunity hodlám sledovat spíše mikrohistoricky, při zohlednění co největšího množství nejrůznějších aspektů a s co možná úplným využitím pramenů, jež jsou v důsledku spletitého vývoje Horní Lužice i klášterů samotných uloženy v řadě archivů v Německu a České republice, Rakousku i Polsku. Primární pramenný výzkum provádím především v případě kláštera Marienthal, historiky dosud nejvíce opomíjeného. U zbylých dvou komunit lze alespoň částečně vyjít ze sekundární literatury, přesto i zde bylo nezbytné prostudovat řadu nevydaných dokumentů.

Omezení výzkumu na ženské řeholní komunity přinesla v první řadě již zdejší historická konstelace. Právě ženské kláštery, v důsledku středověkých poměrů i pozdějšího vývoje, jako jediné ze struktur římskokatolické církve v markrabství přečkaly rozšíření luteránské reformace. Dílčí srovnání s vývojem ženských komunit jinde v Evropě ukazují, že souhledné sledování právě ženského řeholního života v dané epoše je přínosné pro zkoumání některých obecnějších vývojových tendencí. Tak sledujeme značné rozdíly v postojích jeptišek a mnichů vůči protestantské reformaci i vůči novým sociálním požadavkům, jimž bylo mnišství vystaveno. Tato pozorování odpovídají ostatně i výsledkům poměrně moderních studií o protestantské a katolické reformě² z hlediska genderu.

² Místo pojmu protireformace používám raději termínu katolická reforma, který nemá v češtině tolik negativních konotací, cf. Ivana ČORNEJOVÁ, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Pokus o zasazení fenoménu do středoevropských souvislostí*, in: Úloha církevních řádů, ed. TÁŽ, Praha 2003, s. 14-25.

Předkládaná disertační práce sestává z několika větších celků. Vzhledem k tomu, že řeholní problematika v českém raněnovověkém prostředí dosud nebyla příliš sledována, začíná práce reflexí o monasteriologickém bádání a o možnostech uplatnění různých historických metod pro tuto tematiku. Poměrně nový je ovšem i výzkum hornolužických klášterů v českém i středoevropském kontextu. Proto pokládám za relevantní přehlédnout historiografii věnovanou této oblasti z pohledu regionálního, širšího německého, ale i českého a sledovat místo klášterů v konkrétních historických dílech. Rámec běžného „úvodu do problematiky“ překračují zejména pasáže o starší regionální historiografii a pramenech, které mohou posloužit i jako východisko pro další bádání.

Při vážení faktorů, které umožnily soužití institucí pevně spjatých s katolickou církví a majoritně protestantského okolí, bylo třeba nejdříve prozkoumat místo ženských klášterů ve zdejší společnosti a ponořit se do předreformačního vývoje, přehodnotit údaje o jejich založení, sociálním a ekonomickém zázemí. Vzhledem k nezpracovanosti dějin Marienthalu, Mariensternu a Laubanu tvoří nevyhnutelnou součást práce v podstatě pozitivistické zpracování jejich dějin, které ostatně dosud postrádá i historiografie německá.

Další část se zabývá průběhem protestantské reformace v Horní Lužici, jejím působením na ostatní zdejší kláštery, které mělo v mnoha směrech na jejich existenci fatální důsledek, a konečně první konfrontací Mariensternu, Marienthalu a Laubanu a jejich panství s novým učením. V tomto směru práce v mnoha ohledech přeroste v – dosud nenapsané – církevní dějiny raněnovověké Horní Lužice, a to mimo jiné i v kontextu reformace saské, která zdejší dění bezprostředně ovlivňovala.

Jádro práce tkví v 16. století, kdy bylo třeba zajistit organizační bázi, od níž by se mohla dále odvíjet jistě překerní existence hornolužických klášterů, poté, co se v podstatě všechny dosavadní církevní struktury rozpadly. Popisují proto nejdříve organizační chaos, který vznikl v případě všech tří klášterů okolo poloviny 16. století, a prostředky a okolnosti, které jej umožnily překonat. Potom podrobně sledují vliv různých autorit, které se klášterů postupně – někdy společně, někdy ve vzájemných rozporech – ujímaly, a to v kontextu poměrů proměněných v důsledku jednak protestantské reformace, jednak reformy samotné katolické církve. Vedle autorit řádových, jak to odpovídalo starším

řádovým exempcím, působily autority diecézní, v novém duchu tridentských dekretů. Větší prostor věnuji vývoji v klášteře cisterciáků v dolnolužické Neuzelle, který vykazuje pozoruhodnou časovou i obsahovou podobnost se situací v hornolužických ženských řeholních domech. Dále zasazují situaci klášterů do kontextu české řádové cisterciácké provincie a sledují jejich vztahy k ní. Nelze opomíjet ani kontakty klášterů s budyšínskou administraturou hornolužických katolíků, institucí v našem prostředí poměrně málo známou. Významné jsou dále vztahy obnoveného pražského arcibiskupství a českého krále ke klášterům vůbec. Právě kontakty k domům hornolužickým osvětlují různé podoby těchto dosud málo prozkoumaných vazeb.

Pokus o mikrohistorickou sondu představuje pohled na vnitřní krizi klášterů – zejména Marienthalu – ve druhé polovině 16. a na začátku 17. století, kde se odráží prolínání různých kompetenčních pravomocí, stejně jako obecnější vývojové tendence řeholního života v té době. Doplnuje jej studium osazenstva klášterů, nejen řeholnic samotných, ale i dalších osob s kláštery spjatých. Konečně nebylo možné opomenout, zejména v náboženské a církevní rovině, vývoj klášterních panství.

V souvislosti s pramennou situací, navzdory proklamovanému a trvalému soustředění na problematiku 16. a první poloviny 17. století, nebude možné vyhnout se časovým přesahům oběma směry. Některé otázky je nevyhnutelné projednat v čase nerovnoměrně, jednou podrobněji, jednou zcela kuse. Jindy je nutné aplikovat informace o určitých událostech a situacích i pro doplnění a dokreslení představy o předchozích poměrech. Platí, že i klášterní krize a reformy, stejně jako složité konfesní poměry na duchovních panstvích, představují spíše proces „dlouhého trvání“ než jasně ohraničené a datovatelné historické události.

Jedním z hlavních cílů práce bylo připomenout v českém prostředí takřka zapomenutou, a přitom s českými dějinami těsně související problematiku, to jest vůbec existenci hornolužických ženských klášterů a jejich mnohovrstevnaté kontakty s Čechami, trvajících s různou intenzitou od jejich středověkých počátků přinejmenším do konce 2. světové války. Právě tyto vazby zároveň opravňují sledování hornolužických klášterů z „české strany“, optikou bohemikálních pramenů. Také společné pojednání o kláštřech Marienthal, Marienstern a

Lauban a srovnávání jejich osudů je určitou novinkou: všechny tři ženské kláštery Horní Lužice dosud nebyly studovány naráz.

Je třeba předeslat ještě několik praktických poznámek. Při pojmenovávání klášterů cisterciacek užívám variant *Marienthal* a *Marienstern*, nikoli současných oficiálních německých názvů *Sankt Marienthal* a *Sankt Marienstern*. Také starší historiografie užívá pro oba kláštery cisterciacek označení německá, jež naprosto převažují – vedle latinských názvů *Stella Mariae* a *Vallis Mariae* – i v pramenech. Čeští historikové 20. století používali někdy názvu lužickosrbského *Marijin Dol* nebo českého *Mariino Údolí*, respektive *Marijina Hvězda* (*Mariina Hvězda*). To však má podle mého soudu opodstatnění, vzhledem k srbské enklávě na někdejší panství kláštera, jen v případě kláštera Marienstern. Německého názvu používám také pro město a klášter Lauban, byť se po 2. světové válce octly v Polsku a současné úřední pojmenování zní Lubań. Opět vzhledem k výskytu v pramenech používám i pro další místa, dnes ležící na polském území, historická německá označení, která skloňuji podle běžného úzu jako česká podstatná jména. Pro snazší orientaci příkládám slovníček těchto názvů. Pokud je to možné, dávám vždy přednost vžitému pojmenování českému (Budyšín, Křešov, ale Lauban, Heinrichau).³ Co se týče osobních jmen, opět především německých, příjmení používám v podobě, která se nejvíce blíží nejčastějšímu výskytu v pramenech. Křestní jména počest'uji vždy, pokud je to možné. Určitý problém působí ženská příjmení. Vzhledem k trendu počest'ování a k tomu, že stará přechylovací koncovka „-in“ je v dnešní němčině vnímána archaicky, sjednocuji je do počest'ěné podoby, to jest v pramenech se vyskytující jméno „Ursula Laubigin“ píšu jako „Uršula Laubigová“.

³ Vzhledem k současnému úzu užívám, zdánlivě rozporupně, pro označení klášterů tvarů *Altzella* a *Neuzelle*. Forma *Altzella* se podle názoru současných německých historiků více blíží historickému názvu.

I. Přehled monasteriologického bádání

„... das Schicksal der Klöster in der Reformationszeit, nach Ziegler « ein zentrales Thema der Reformationsgeschichte », trotz der quantitativen Bedeutung, der religionssoziologischen Relevanz und der politischen Brisanz bislang nicht das angemessene Interesse der Geschichtsschreibung gefunden hat.“⁴

„Für die evangelischen Kirchenhistoriker galt das Klosterleben vor allem als negatives Phänomen, das durch Luthers Tat beseitigt wurde und damit nach Luther kein besonderes Interesse erweckte; die katholischen Historiker reduzierten die Klosterauflösung oft auf den Aspekt persönlicher Treue oder Untreue der einzelnen Mönche, Kloostervorsteher und Landesherren zur alten Kirche; die Landesgeschichte schließlich, die in unübersehbarer Menge die Schicksale der einzelnen Klöster erforscht hat, erhob nur selten ihren Blick über Einzelheiten hinaus auf das Gesamtphänomen.“⁵

„Pourquoi travailler sur les moines? Ces adeptes têtus du mépris du monde, crasseux et ignorants, paillards à l'occasion, méritent-ils plus que la verve des humanistes et de la controverse protestante? Ont-ils quelque chose à nous dire?“⁶

„... une perception plus affinée d'un monde retiré du monde, mais à lui sans cesse confronté, où se rencontrent des personnalités multiples issues d'un même milieu sociologiquement privilégié et géographiquement homogène ...“⁷

⁴ Manfred SITZMANN, *Mönchtum und Reformation. Zur Geschichte monastischer Institutionen in protestantischen Territorien (Brandenburg-Ansbach/Kulmbach, Magdeburg)*, Neustadt a. d. Aisch 1999, s. 9.

⁵ Walter ZIEGLER, *Reformation und Klosterauflösung. Ein ordensgeschichtlicher Vergleich*, in: *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen im spätmittelalterlichen Ordenswesen*, hrsg. v. Kaspar ELM (Historische Studien 14, Ordensstudien VI), Berlin 1989, 585-614, zde s. 585 sq.

⁶ Jean-Marie LE GALL, *Les moines au temps des réformes, France (1480-1560)*, Champ Vallon 2001, s. 9.

⁷ Marie-Élisabeth MONTULET-HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan. Moniales et vie contemplative à l'époque moderne*, Bruxelles – Rome 1990, s. 7.

I. 1. Obecná historiografie

Život ženských kontemplativních klášterů a jejich obyvatelky v raném novověku a konkrétněji v konfesní konfrontaci se výrazněji zkoumá v (západo)evropském kontextu teprve od 70. let 20. století. V českých zemích zůstává tato tematika stranou pozornosti *de facto* doposud. Nečetné studie přitom využívají poměrně konzervativních metodologických nástrojů. Kláštery byly sledovány pozitivisticky, pro raný novověk byl někdy zkoumán jejich střet s protestantstvím, ale častěji pro kláštery mužské. Jednotlivé kláštery byly většinou zpracovávány monograficky, případně v rámci jednotlivých teritorií. Pozornost byla příležitostně věnována společenskému zakotvení klášterů. Obecněji ale platí, že je všestranněji studován světský klérus.

I. 1. 1. Řádová historiografie

Typickým rysem řádové historiografie, pěstované často ještě ve 20. století především řády samotnými, je její tradičnost, konzervativní lpění na faktech, důraz na nejstarší dějiny komunit a s tím spojená úcta k jejich dobrodincům, vyzdvihování hospodářských (a právních) dějin jednotlivých komunit na úkor jejich vnitřního vývoje. Častá je také silná konfesní, respektive apologetická tendence. Přítomná je touha po neustálém potvrzování identity, vyjádřené lpěním na zakladatelských principech, jež jsou v průběhu doby stále znovu a znovu zpřítomňovány a vykládány.

Tradici cisterciácké historiografie zahajují – necháme-li stranou konkrétní klášterní kroniky – analistická líčení, nomastika, menologia a další soupisové práce, jejichž zlatou dobou byla zejména doba barokní; práce řádových historiků A. Miraea, Ch. Henriqueze a dalších pak nadlouho ovlivnily pojetí řádových dějin. Tato díla vycházela nejčastěji ve Francii a Španělsku; už to dovoluje předpokládat, že středoevropská problematika nebude stát v ohnisku zájmu těchto prací.⁸ Na malém prostoru a s řadou chyb jsou hornolužické

⁸ Za všechny Albertus MIRAEUS, *Chronicon Cisterciensis Ordinis*, Coloniae 1614; Nicolaus BOUCHERAT, *Liber quorundam privilegiorum sacri ordinis Cisterciensis per summos pontifices concessorum*, Paris 1620; Chrysostomus HENRIQUEZ, *Fasciculus Sanctorum Ordinis Cisterciensis*, Bruxellis 1623; TÝŽ, *Menologium Cisterciense*, Bruxellis 1630. Angelus MANRIQUE, *Cisterciensium seu verius ecclesiasticorum annalium a condito Cistercio*, I-IV,

kláštery projednány např. v díle Jongelinově, kde jsou příznačně zařazeny do oddílu věnovaného Sasku, Bavorsku, Míšni atd.⁹ V baroku byla zahájena i významná tradice zájmu o cisterciácké prameny, jistě se rozvíjející i ve vědomém soupeření s jinými řády a ovšem také v souvislosti reformních snah, které se v cisterciáckém – jako i v jiných řádech – měly rozvíjet v duchu návratu *ad fontes*.¹⁰ Cisterciáci začali přitahovat zájem badatelů stojících mimo jejich řady až od 19. století,¹¹ který nakonec v bádání o cisterciácích převládl, i když díla samotných cisterciáckých mnichů neztratila na významu.¹² Více se zkoumaly instituce, nešlo tolik o duchovní život či teologické vhledy do monastického života, jako spíše o jejich společenskou funkci či ekonomický význam; v této souvislosti se velké pozornosti dočkala především středověká kolonizace.

Ve 20. století byly řády, a speciálně právě cisterciácký, vnímány jako protipól chaotické, těžko přehlédnutelné středověké společnosti a předchůdce

Lyon 1642-1656. C. CHALEMOT, *Series et Vitae Sanctorum et Beatorum ac illustrium virorum Sacri Ordinis Cisterciensis*, Parisiis 1666, 1670, Cologne 1686; Julien PARIS, *Du premier esprit de l'ordre de Cîteaux*, Paris 1676, P. LE NAIN, *Essai de l'histoire de l'ordre de Cîteaux, tiré des annales de cet ordre*, I-IX, Paris 1696-1697; J. SCHMID, *Notitia ordinis Cisterciensis ex Sancti Bernardi familia maxime illustris*, Helmstedti 1711; práce Louise MESCHETA atd. V podobném duchu se nese i práce osekckého Sartoria atd.

⁹ Gaspar JONGELINUS, *Notitia abbatiarum ordinis cisterciensis per orbem universum libros x complexa*, Coloniae Agrippinae 1640, zde III, s. 65-66. Jména klášterů jsou zkomolena (Welgenstein – Marienstern). U Neuzelle se připomíná zpusťování husity, jako poslední opat řeholní – asi v protikladu ke komendatorním a pod vlivem francouzské praxe – je tu chybně jmenován Kašpar Schoffge, žijící roku 1564. Marienstern je přičten jako fundace Vítkovi, biskupu míšeňskému. Marienthal řadí Jongelinus do míšeňské diecéze, nezná rok jeho založení, na druhou stranu má informace o jeho současném stavu: „... monialium coenobium, vti & praecedens, magnificum & opulentum, quod praeteritis hisce bellis plurimum attritum & exhaustum.“ Kláštery Čech, Moravy a Slezska jsou pojednány samostatně v 5. knize, nezdůrazňuje se tedy příslušnost lužických klášterů k české řádové provincii.

¹⁰ Příznačně první edici cisterciáckých pramenů je dílo reformního generálního opata sklonku 15. století Jeana DE CIREY, *Brevis praefatio super sequenti collecta quorundam privilegiorum ordinis Cisterciensis* (Bullaire), Dijon 1491. Z dalších uvedme Bernhard TISSIER, *Bibliotheca Patrum Cisterciensium*, I-VI, Bona Fonte – Parisiis 1660-1669; Edmundus MARTÈNE, *De antiquis monachorum ritibus*, I-V, Lugduni, 1690. Dosud málo známé jsou monasteriologická díla Jana CARAMUELA Z LOBKOVIC (za všechny *De Cisterciensium et aliorvm omnium benedictinorum Respectu*, Lovanii 1644).

¹¹ Kaspar ELM, *Mythos oder Realität? Fragestellungen und Ergebnisse der Zisterzienserforschung*, in: Unanimité et diversité cisterciennes. Actes du 4ème Colloque International du CERCOR (Dijon, 23.-25. 9. 1998), Saint-Étienne 2000, s. 17-48, zde s. 18 sq. Kvalitní přehled o starší řádové historiografii podává také R. A. DONKIN, *A Check List of Printed Works relating to the Cistercian Order as a Whole and to the Houses of the British Isles in Particular* (Documentation Cistercienne 2, Rochefort 1969).

¹² Tak Leopold JANAUSCHEK, *Originum Cisterciensium ...*, I, Viennae 1877 (reprint Richwood, N. J. 1964); O. GRILLNBERGER, *Catalogi abbatiarum ordinis Cisterciensis*, Viennae 1904 (Nachträge zu Dr L. Jauschek's Originum Cisterciensium I).

centralistických tendencí moderní doby.¹³ V racionalitě cisterciáckého umění se spatřoval předchůdce umění moderního, cisterciáci byli oceňováni jako pionýři civilizace a pokroku, oceňovaly se jejich organizační schopnosti atd.¹⁴ Historiografie se ale nadále soustředila hlavně na otázky ekonomické a organizační a dlouho se přeceňovala praktická platnost normy, jejíž skutečné aplikování nebylo přesně prověřováno. Začaly vycházet specializované časopisy jako *Analecta Cisterciensia*, *Cîteaux*, *Cistercienser Chronik*, články k cisterciákům se objevovaly i ve *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige*. V 60. letech 20. století byl přehodnocen mýtus, že cisterciáci byli převážně kolonizátorský, výlučně agrárně orientovaný řád. Badatelé si stále častěji všímali posunu od ideální normy, zpočátku opět v ekonomických záležitostech,¹⁵ byla zpochybňována jednotnost cisterciáckého zákonodárství, dlouho se diskutovalo o svébytnosti cisterciáckého umění. Úhrnem nejsou tyto práce pro sledování ženské větve řádu v periferním regionu střední Evropy příliš významné. Důležité je ale poznání, že je třeba při výzkumu řádových dějin vždy počítat s ústupem od původních koncepcí a požadavků. I při studování rozšíření řádu v různých evropských oblastech a faktorů, jež je podmiňovaly, zůstávají kláštery lužických markrabství stranou.¹⁶

¹³ Jean Berthold MAHN, *L'Ordre Cistercien et son gouvernement des origines au milieu du XIIIe siècle*, Paris 1951, s. 5-7.

¹⁴ E. Rozanne ELDER – B. CHAUVIN, *Guide to Cistercian Scholarship*, 2 Kalamazoo, 1985

¹⁵ K tomu došlo i pro české poměry, viz Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Manorial farms of Cistercian Abbeys of medieval Bohemia*, in: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. Jerzy STRZELCZYK, s. 387-412, Poznań 1987; TÁŽ, *Význam cisterciáckého řádu pro osídlení Čech*, in: *Archaeologia Historica* 10, 1985, s. 415-421.

¹⁶ Jürgen SYDOW (u. a., hrsg. v.), *Die Zisterzienser*, Stuttgart 1989; Maur COCHERIL, *Dictionnaire des monastères cisterciens*, Rochefort 1976; R. A. DONKIN, *The Growth and Distribution of the Cistercian Order in Medieval Europe*, in: *Studia Monastica* 9, 1967, s. 275-286; *Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit*, hrsg. v. Kaspar ELM, Köln 1980 (tam i Helena CHLOPOCKA – Winfried SCHICH, *Die Ausbreitung des Zisterzienserordens östlich von Elbe und Saale*, s. 93-104; Felix ESCHER – Brygida KÜRBIS, *Zisterzienser und Landesherrn östlich von Elbe und Saale*, s. 105-114). Kláštery českých zemí připomenul, ale bez zohlednění souvislostí k domům lužickým Franz MACHILEK, *Klöster und Stifte in Böhmen und Mähren von den Anfängen bis zum Beginn des 14. Jahrhunderts*, in: *Deutsche in den böhmischen Ländern*, red. Hans ROTHE, Köln – Weimar – Wien 1992 (*Studien zum Deutschtum im Osten* 25), s. 1-27; *Cisterciáci ve středověkém českém státě – Les cisterciens dans le royaume médiéval de Bohême*. Actes du colloque de Kutná Hora (Cîteaux, *Commentarii cistercienses* 47, 1996), red. Terryl N. KINDER, s. 263-284. Pro Čechy a Moravu, to jest opět bez Lužic, také Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Propter laudabilia abbatum merita: The Kings of Bohemia and the Cistercian Order*, in: *In Tal und Einsamkeit. 725 Jahre Kloster Fürstenfeld. Die Zisterzienser im alten Bayern III*), red. Angelika EHRMANN – Peter PFISTER – Klaus WOLLENBERG, Fürstenfeldbruck 1990.

Jistě je působivý genealogický strom cisterciáckého řádu i triáda generální kapituly, generálního opata a filiací jako zásadních prvků řádové ústavy, je ale nutno se tázat, zda všechny orgány skutečně náležitě správně fungovaly. Také předkládaná témata ukazují, že fungování a kompetence různých institucí se mohlo proměňovat takřka rok od roku a že je často nutno pochybovat o skutečných možnostech centrálních instancí prosazovat svá rozhodnutí i o loajalitě v rámci filiací.¹⁷ Řeší se otázka jedinečnosti cisterciáckého řádu v systému ostatních středověkých řádů.¹⁸ V posledních letech se objevují také studie o řádovém životě, původu mnichů a konvršů a sociální struktuře jednotlivých konventů, jež dovolují přesněji diferencovat např. mezi šlechticky či měšťansky orientovanými opatstvími. Rovněž bylo třeba poopravit obraz harmonického společného života v kláštorech. Často se zdá, že konventy se musely nejen vypořádávat se svým světským a církevním okolím, ale prožívaly i značné vnitřní napětí a antagonismy dané často i společenskými rozdíly mezi řeholníky.¹⁹ Také při studiu materiální kultury řádu a jeho každodennosti je nutné sledovat rozpětí mezi normou a vlivy specifického místního prostředí.²⁰

Pochybnosti o účinnosti institucí a prosaditelnosti jednotných racionálních principů ještě posílily výsledky dvou směrů bádání posledních let,

¹⁷ Ve finančních otázkách již pro 14. století Peter KING, *The Finances of the Cistercian Order in the Fourteenth Century*, Kalamazoo, 1985 (Cistercian Studies Series 85); Týž, *Attendance at the Cistercian Chapter General during the Fourteenth Century*, in: *Festskrift til T. Dahlerup*, Aarhus, 1986 (Asusia Historiske Skrifter 5), s. 55-63. Platí to i pro vizitace „zahraněními opaty“, Ferenc L. HERVAY, *Die Visitationen der Zisterzienserklöster Ungarns im Mittelalter*, in: *Im Tal und Einsamkeit*, s. 225-230; J. KŁOCZOWSKI, *Prowincja polska cystersów w swietle akt Kapitul Generalnych tego zakonu z XV w.*, in: *Szkice z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1972, s. 197 sq.

¹⁸ Jörg OBERSTE, *Visitation und Ordensorganisation, Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Zisterziensern, Prämonstratensern und Cluniazensern (12.-frühes 14. Jahrhundert)* (Vita regularis 2), Münster 1995. Ze starší literatury M. H. DALY, *Formative Influence of the Cistercians upon Some Contemporary Religious Orders*, Diss. Fordham University, N.Y., 1950.

¹⁹ Jean Baptiste LEFÈVRE, *Histoire et institutions des abbayes cisterciennes XIIe-XVIIe siècles*, *Revue bénédictine* 100, 1990, s. 109-186. Týž, *Architecture, cadre de vie et environnement des Abbayes cisterciennes*, TAMTÉŽ, s. 187-238. Klaus SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum und soziale Umwelt. Wirtschaftlicher und sozialer Strukturwandel in hoch- und spätmittelalterlichen Zisterzienserkonventen*, in: *Die Zisterzienser. Ergänzungsband*, hrsg. v. K. ELM, s. 79-135.

²⁰ Viz různé příspěvky ve sborníku *Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters*, Wien 1980 (Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 3); např. Albert D'HAENENS, *La quotidienneté monastique au Moyen-Age*, s. 31-42; Reinhard SCHNEIDER, *Lebensverhältnisse bei den Zisterziensern im Spätmittelalter*, s. 43-72; Ernest PERSOONS, *Lebensverhältnisse in den Frauenklöstern der Windesheimer Kongregation in Belgien und in*

totiž výzkumu ženské větve řádu a reformních snah, které probíhaly ve většině oblastí v pozdním středověku a raném novověku. Lze konstatovat, že počet ženských klášterů byl podstatně větší než v případě větve mužské, prohloubily se naše znalosti o specifických ženské cisterciácké zbožnosti, o způsobu hospodaření, architektuře a vůbec umělecké činnosti ženských klášterů. Takové studie ale vznikají spíše pro jednotlivé regiony,²¹ práce věnované průřezově cisterciáckým jeptiškám jsou naprosto výjimečné.²²

Řádu se nepodařilo najít a prosadit organizační jednotnou formu pro ženské cisterciačky. Napojení mnoha ženských klášterů na řád zůstalo volné i v případě domů inkorporovaných. Ani při regulaci vztahu mnichů a jeptišek nemůže být řeč o jednotné plánované linii ani o systematické organizaci. Někdy příslušnost ženských klášterů k cisterciákům nespočívala v ničem jiném než ve vědomí jeptišek, že jsou cisterciačky a chtějí jako cisterciačky také žít. Snad i tento aspekt řádového života pomůže osvětlit předkládaná disertační práce. V každém případě, pokud to prameny dovolují, je třeba pokusit se poznat konkrétní organizační formy, které se opírají o jiné vzory, než předložené v normativních pramenech 12. století, ale i v tridentských reformních výnosech.

Pro „ženské“ bádání v cisterciáckém řádu je za výchozí stále pokládána práce E. G. Kreniga.²³ Také v tomto ohledu se badatelé zabývali dosud především problematikou středověkých počátků,²⁴ často integrací jeptišek do řádu.²⁵ Stranou zůstává období raněnovověké krize a obrody cisterciaček. Stav

den Niederlanden, s. 73-112; Ivan HLAVÁČEK, *Zum Alltagsleben in böhmischen Klöstern des Spätmittelalters mit besonderer Berücksichtigung der Augustiner-Chorherren*, s. 169-194.

²¹ Za všechny k jednotlivým regionům D. MOURET, *Les moniales cisterciennes en France aux XIIe et XIIIe siècles*, I-II, Limoges 1984; Maren KUHN-REHFUS, *Zisterzienserinnen in Deutschland*, in: *Die Zisterzienser*, red. K. ELM, s. 125-148; Nicolas HEUTGER, *Zisterzienser-Nonnen im mittelalterlichen Niedersachsen*, in: *Cîteaux* 38, 1987, s. 193-207; Brigitte DEGLER-SPENGLER, *Die Zisterzienserinnen in der Schweiz*, in: *CC* 94, 1987, s. 124-132.

²² Jean de la Croix BOUTON, *Les moniales cisterciennes*, I-III, Grignan-Aiguebelle 1986-1988.

²³ Ernst G. KRENIG, *Mittelalterliche Frauenklöster nach den Konstitutionen von Cîteaux, unter besonderer Berücksichtigung fränkischer Nonnenkonvente*, in: *ASOC* 10, 1954, s. 1-105.

²⁴ J. BEYER, *Le gouvernement des moniales cisterciennes*, in: *Collectanea Ordinis Cisterciensis Reformati* 32, 1970, s. 334-341; E. CONNOR, *Le gouvernement des moniales. Point de vue historique*, in: *Collectanea Ordinis Cisterciensis Reformati* 34, 1972, s. 230-260; S. THOMPSON, *The Problem of the Cistercian Nuns in the Twelfth and Early Thirteenth Centuries*, in: *Medieval Women*, ed. D. BAKER, Oxford 1978 (*Studies in Church History* 1), s. 227-252.

²⁵ Brigitte DEGLER-SPENGLER, „Zahlreich wie die Sterne des Himmels“. *Zisterzienser, Dominikaner und Franziskaner vor dem Problem der Inkorporation von Frauenklöstern*, in: *Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte* 4, 1985, s. 75-80; TÁŽ, *Zisterzienserorden und Frauenklöster. Anmerkungen zur Forschungsproblematik*, in: K. ELM, *Die Zisterzienser. Ergänzungsband*, s. 168-175. R. DE GANCK, *The integration of nuns in the Cistercian Order*, in: *Cîteaux* 35, 1984, s. 234-247. J. LECLERCQ, *Cisterciennes et Filles de S. Bernard. A propos des*

bádání tak mimoděk odráží střídání různých epoch řádových dějin.²⁶ Výjimku v časovém zaměření, a pro tuto práci velmi inspirativní, představují studie M.-É. Henneau.²⁷

Pro dané téma je přínosná i bohatá literatura k cisterciáckým reformám,²⁸ ať už věnovaná pozici generálních opatů či kapituly, nebo jednotlivých klášterů, s těžištěm zájmu především v pozdním středověku.²⁹ Cisterciáci nestáli stranou reformních snah v pozdním středověku a raném novověku, navíc jejich úsilí o obnovu nevycházelo od kurie a řádového vedení, nýbrž „zdola“ řádových struktur, a to nikoli v mateřské zemi řádu, nýbrž v Nizozemí, Španělsku, na Apeninském poloostrově. Badatelé připomínají, jak cisterciáci, jejichž život byl původně definován modlitbou a kontemplací v ústraní kláštera, přebírali další a další úkoly vně svých domů, i když to se mohlo týkat spíše mnichů, nikoli jeptišek: pastorační,³⁰ studium, ochranu pravověří proti katarům atd. Otázka, nakolik tyto procesy zasáhly komunitu Horní Lužice, zůstává zatím otevřená.

Lze podotknout, že se na poli bádání o cisterciácích rozvíjí dialog mezi sociální a hospodářskou historií na jedné straně a bádáním orientovaným na duchovní a církevní dějiny na straně druhé. Dějiny řádů obecněji charakterizuje napětí mezi ideálem a realitou, krizí a reformou, adaptací na řádové požadavky a jejich opomíjením. Pokud má monasteriologie sledovat trvání a proměny duchovních obsahů řeholního života, musí stát v popředí zájmu nejen největší cisterciácký rozkvět a přínosy řádu lidstvu, ale i pozdější, méně slavná doba

structures variées des monastères de moniales au Moyen Age, in: *Studia monastica* 32, 1990, s. 139-156.

²⁶ Koncept střídání různých vývojových etap u řádů lze aplikovat na takřka všechny řády, kontemplativní i mendikantské. Po epoše prvotních vznětů po založení řádu přichází obvykle velký rozkvět – např. pro cisterciáky ve 12. a 13. století – po němž následuje určitá stagnace, dále nekonečné pokusy o reformy, někdy pak ještě obnova, již lze klást pro staré řády do 17. a 18. století, Kaspar ELM, *Die Stellung des Zisterzienserordens in der Geschichte des Ordenswesens*, s. 31-40, zvláště s. 37.

²⁷ Viz níže.

²⁸ Bernard SCHIMMELPFENNIG, *Zisterzienserideal und Kirchenreform. Benedikt XII. (1334-42) als Reformpapst*, in: *Zisterzienser-Studien* 3, Berlin 1976 (*Studien zur europäischen Geschichte* 13), s. 11-43; Týž, *Das Papsttum und die Reform des Zisterzienserordens im späten Mittelalter*, in: *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen*, red. K. ELM, s. 399-410.

²⁹ Kaspar ELM – Peter FEIGE, *Der Verfall des zisterziensischen Ordenslebens im späten Mittelalter*, in: *Zisterzienser*, red. K. ELM, s. 237-242; Týž, *Reformen und Kongregationsbildungen in Spätmittelalter und früher Neuzeit*, in: TAMTĚŽ, s. 243-254.

³⁰ W. FRECH, *Das Beichtrecht im Zisterzienserorden nach den ältesten Gesetzsammlungen und den Statuten des Generalkapitels 1098-1786*, in: ASOC 20, 1964, s. 3-48. Canisius NOSCHITZKA, *Die Zisterzienser von Böhmen-Mähren und die Pfarrseelsorge*, in: ASOC 34, 1978, s. 313-329; Heinrich GRÜGER, *Die schlesischen Zisterzienser und die Pfarrseelsorge*, in: Cîteaux 32, 1981, s. 253-288.

řádu, krize řádu, průměrní, ba neřádni řeholníci, jejich působení v pastoraci, ekonomické aktivity, pozdější reformy, barokní období atd.

Cisterciácký řád patří mezi relativně dobře prozkoumaná řeholní společenství, nicméně většina témat – od ekonomických po liturgická a umělecko-historická – se dosud zkoumala převážně na příkladu mužské větve, tématech středověkých a komunitách západní Evropy. V řadě syntéz není problematika středoevropská příliš zdůrazňována.³¹ Jen někdy jsou sledovány určité otázky mužských i ženských *cistercií* konkrétního regionu paralelně.³² Ženské komunity se dočkaly pozornosti zejména v souvislosti s otázkou jejich inkorporace do řádu a s velkým rozkvětem cisterciacek. Raněnovověké cistercičky střední Evropy zatím příliš studovány nebyly. Nejčastěji jsou hornolužické kláštery řazeny do širšího středoevropského kulturně-historického kontextu.³³ Stejně tak je opakovaně zdůrazňována historická kontinuita Marienthalu a Mariensternu v rámci celého Německa.³⁴ Na druhou stranu se hornolužickými kláštery nikdo nezabýval ani na stránkách důležitých řádových časopisů, *Cistercienser Chronik*, *Cîteaux* a *Analecta Cisterciensia*. Analýzu současné cisterciácké literatury je nutno doplnit konstatováním, že řád magdalenitek a jeho jednotlivé komunity se tak systematického zájmu v poslední době nedočkal. Práce o magdalenitkách se v podstatě omezují na díla regionální literatury určená konkrétním konventům. V syntetičtějším duchu dějiny řádu spojeného s laubanskou komunitou pojednal jen na začátku 20. století A. Simon.³⁵

³¹ Za všechny Louis J. LÉKAI, *The White Monks*, Okauchee/Wisconsin 1953; TÝŽ, *The Cistercians. Ideals and Reality*, The Kent State University Press 1977; Ambrosius SCHNEIDER, *Zisterzienser. Geschichte, Geist, Kunst*, ³Köln 1986. Bohužel nedostupná mi zůstala práce A. J. LUDDY, *The Cistercian Nuns: A Brief Sketch of the History of the Order*, Dublin 1931. Konstatování platí i pro poslední syntézu k cisterciákům, Immo EBERL, *Die Zisterzienser. Geschichte eines europäischen Ordens*, Stuttgart 2002.

³² Tak pro Ostmittleuropu práce Svena Wicherta či Christiana Gahlbecka.

³³ Tak např. v souvislosti s úctou ke středověké stavební tradici, viz Romuald KACZMAREK – Jacek WITKOWSKI, *Mittelalterliche Geschichte und Tradition in der Kunst der Zisterzienser Ostmittleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 47/48, 1989/90, s. 291-310, zde s. 295.

³⁴ A. SCHNEIDER, *Zisterzienser*; Heinrich MEIER, *Die Ordensgemeinschaften im Gebiet des 1921 wiedererrichteten Bistums Meissen*, Leipzig 1990 (Studien zum katholischen Bistums- und Klostergeschichte 33). Poměrně zasvěcené medailonky věnuje lužickým klášterům *Repertorium der Zisterzen in den Ländern Brandenburg, Mecklenburg-Vorpommern, Sachsen, Sachsen-Anhalt und Thüringen*, ed. Gerhard SCHLEGEL, Langwaden 1998.

³⁵ André SIMON, *L'Ordre des Pénitentes de Ste Marie-Madeleine en Allemagne au XIIIe siècle*, Fribourg/Suisse 1918.

Po přehledu řádové historiografie naznačme některé trendy v obecnějším monasteriologickém bádání, především francouzské a německé provenience. Zdá se totiž, že „cisterciácké bádání“ se omezuje stále spíše na empiričtější reflexe, byť témata rozhodně nezůstávají jen politická či ekonomická. Kladu si otázku, zda monasteriologové využívají pro studium ženské raněnovověké *vita religiosa* koncepty méně „klasické“, související více či méně s přístupy sociálních dějin nebo metodikou, která je s oblibou a nepřesně shrnována pod označení historická antropologie. Lze jich využít na středoevropské poměry, a konkrétně na předestřenou problematiku? Umožní nám např. lépe pochopit „konkrétního člověka v jeho historické situaci“ – v tomto případě „raněnovověkou jeptišku“ –, jak požaduje nestor historické antropologie Richard van Dülmen? Jsou v konfrontaci s dostupnými prameny, za načrtnutého stavu bádání a v kontextu problémů, s nimiž se „naše“ řeholnice musely potýkat, takové přístupy vůbec relevantní?

I. 1. 2. Podněty frankofonní historiografie

Osudy ženského kontemplativního mnišství v raném novověku se zdají být dobře probádány zejména na pramenech francouzské provenience. Nejčastěji se ale ženské kláštery dočkaly pozornosti v monograficky zaměřených pracích o jednotlivých řádech či komunitách, popřípadě ve studiích zacílených na větší teritoria, a to většinou současně na mužské i ženské řeholní domy. Zkoumají se však převážně řády potridentské, například voršilky nebo vizitanky. Kontemplativní společenství středověkého původu, byť nadále důležitá v některých oblastech, stojí na okraji zájmu. Sleduje se nanejvýš ještě reformní úsilí těchto řádů na počátku 17. století. Opomíjí se vývoj kontemplativních řeholí v 16. století, v době přechodu od středověkých krizí k novověké obrodě. Podobně není zatím komplexně prostudováno období většiny 17. a 18. století, tedy údobí stabilizace řeholního života.³⁶

Ačkoli to výslovně nedeklaruje, blíží se cílům historické antropologie metodicky i tématicky práce G. Reynes, věnovaná klášterům kontemplativek ve

³⁶ Zájem ožívá až pro řeholníky v dobách Velké revoluce, viz Bernard PLONGERON, *Les réguliers de Paris devant le serment constitutionnel*, Paris 1964; Gwénaél MURPHY, *Les religieuses dans la Révolution française*, Paris 2005.

Francii 17. a 18. století.³⁷ Zabývá se životním způsobem a náboženskými praktikami jeptišek, a to i z pohledu jeptišek samotných. Především na základě vyprávěcích pramenů³⁸ sleduje výchovu dívek v klášteře, motivace ke vstupu do kláštera, funkci, symbolickou cenu a podoby řeholního hábitu, antropologické aspekty klauzury nebo smysl klášterních hodností a úřadů.³⁹ Metodicky zcela tradiční je naopak práce Y. Chaussyho vzniklá v řeholním prostředí a věnovaná reformám francouzských benediktinek v 17. století.⁴⁰

Jak ukazuje práce E. Suireho, také hagiografické texty, případně protokoly kanonizačních procesů, často spjaté s řeholním prostředím, lze podrobit antropologické analýze.⁴¹ Legendární texty sice sledují výjimečnější jedince, jejich typizované biografie však jistě vypovídají hodně o obecném ideálu, s nímž byl každý řeholník ustavičně konfrontován. Pomáhají pochopit nejen obecnější zkušenost mnichů a jeptišek, ale např. i představy, jež měli laičtí současníci o prožití řeholního povolání. Navíc jako by mimochodem promlouvají i o podobě každodenního života v klášterech.

Poslední dobou se poměrně často – a podle mého soudu vhodně – studují komunity různých řádů v rámci jednoho určitého regionu. Spíše než komparace jednotlivých řádů je cílem takových prací studium komplexu řeholního světa, jeho společenského, ekonomického či politického chování, kde jednotlivé řády a kongregace obojího pohlaví vykazují různé zajímavé paralely. Nejvýraznější jsou v tomto ohledu práce Dominiqua Dineta, zaměřené na období 17. a 18. století, a to zároveň na mužské i ženské komunity v burgundských diecézích Auxerre, Langres a Dijon.⁴²

³⁷ Geneviève REYNES, *Couvents de femmes. La vie des religieuses cloîtrées dans la France des XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris 1987.

³⁸ Např. oslavných životopisů významných jeptišek. Oblíbené byly např. tzv. Éloges Jacquelyny Bouette de BLÉMUR, hojně využívané i v moderním bádání. Zkoumání podobných elogií se na českém materiálu zatím nerozvinulo, v Horní Lužici nejsou dochována.

³⁹ Velký prostor věnuje např. vnímání cudnosti řeholnic. Podle tehdejších představ nebylo možno zachovávat rovnováhu mezi andělským ideálem a lidskou realitou v ženských klášterech jinak než úsilím o absolutní nehybnost. Mužské kláštery byly vnímány jako místo „cesty ke svatosti“, ženské kláštery se naproti tomu jeví spíše jako „rezervoár ctnosti“.

⁴⁰ Yves CHAUSSY, *Les Bénédictines et la Réforme catholique en France au XVIIe siècle*, Paris 1975 (Documents et textes spirituels 2).

⁴¹ Cf. Éric SUIRE, *La sainteté française de la Réforme catholique, XVIe-XVIIIe siècles, d'après les textes hagiographiques et les procès de canonisation*, Presses universitaires de Bordeaux 2001, zvláště s. 158 sq.

⁴² Počínaje prací Dominique DINET, *Vocation et fidélité. Le recrutement des Réguliers dans les diocèses d'Auxerre, Langres et Dijon (XVIIe-XVIIIe)*, Paris 1988.

Dinet se ve svém pokusu o „*histoire totale*“ hlásí k historickoantropologickému pojetí, jeho závěry však podle mého soudu zůstávají na rovině statistické, demografické, sociologické a spíše k hlubší antropologické reflexi vyzývají. Dinet zkoumá, v jakém sociálním, duchovním a materiálním kontextu se jedinec stává řeholníkem a jak si vybírá konkrétní řád.⁴³ Otázky motivací vstupu do řádu přitom doplňují představu o dobových religiózních mentalitách. Dinet vychází převážně z pramenů 18. století, bohatších než pro století předchozí; podobně i v českém či středoevropském prostředí bude možno se pochopení těchto témat přiblížit až v období nejdříve po nástupu katolické reformace. Jaksi *sub rosa* vyplývají z Dinetových pozorování některé zásadní rozdíly mezi oběma pohlavími v řeholním stavu.⁴⁴

Dinet pokračoval ve svém bádání studiem řeholníků ve společenském životě zmíněných burgundských diecézí.⁴⁵ Jeho úmyslem bylo definovat místo řeholníků v určitém regionu, a to především v jeho hospodářských a sociálních strukturách či kulturním životě, nikoli na úrovni doktrinní či konfesní polemiky. Autor dává přednost úplnému využití pramenů lokální proveniencce, jež jsou dle jeho soudu bližší realitě než prameny centrálního charakteru.⁴⁶ Tady jeho zaměření skutečně hraničí s mikrohistorickými přístupy, někdy

⁴³ Např. jde-li spíše o konkrétní způsob, jak prožít své osobní povolání, nebo zda spíše působí rodinná tradice, faktory sociální či ekonomické. Je zřejmé, že s přesně formulovanou řeholní vokací, zvláště u jeptišek a ve venkovském prostředí, se v protokolech při výsleších novickek můžeme setkat jen zřídka. „Povolání od Boha“ někdy může být jen stereotypním označením hlubší a komplexnější skutečnosti, jejíž obsah těžko poznáváme, D. DINET, *Vocation et fidélité*, s. 26. Dinet dále mimo jiné polemizuje se stereotypy, že v 18. století převažovaly *vocations forcées*, vstupy do kláštera z donucení.

⁴⁴ Projevují se v prvé řadě rozdíly „geografické“: řeholníci častěji přicházeli do svých komunit ze značně vzdálených lokalit, zatímco sociální mobilita jeptišek bývala mnohem menší. Rozdílné bylo samozřejmě i společenské angažmá mužských a ženských, převážně klauzurovaných komunit; vytváření jejich sociálních sítí atd. Známo je, že během Revoluce lpěly ženy na řeholním životě pevněji než muži; podobně tomu bylo za protestantské reformace, D. DINET, *Vocation et fidélité*, passim.

⁴⁵ Dominique DINET, *Religion et société: Les réguliers et la vie régionale dans les diocèses d'Auxerre, Langres et Dijon (fin XVIe-fin XVIIIe siècles)*, I-II, Paris 1999.

⁴⁶ Dinet uvádí do historiografie prameny dosud málo studované: seznamy žen vstupujících do noviciátu, katalogy, matriky a nekrologia klášterů, akty o přijetí do klášterů, prameny soudní povahy, životopisy řeholníků, cirkuláře atd. Zřídka jsou dochovány protokoly výslechnů přijímaných dívek, které s nimi vedli jejich *superiores*. Dinet zkoumal dále řádové řehole a konstituce, legislativní výnosy a konkrétní autorizace, ať už proveniencce diecézní, městské či řádové, ale také stavební smlouvy, inventáře, katalogy a rejstříky účtů, ba i románovou literaturu či korespondenci. Pramenné dochování jednotlivých řádů a komunit je ovšem nevyrovnané; lépe bývá ilustrována 2. polovina 18. století. Tématicky převažují, jako i jinde v Evropě, dokumenty vážící se k majetkovým a soudním záležitostem.

spojovanými s historickou antropologií, a může být – pokud to prameny dovolí – značně inspirativní pro náš výzkum.

Dinet není jediný francouzský historik, pokoušející se o „regionální“ přístup, který pak nejčastěji vyústuje ve sledování kontaktů jeptišek s jejich sociálním okolím.⁴⁷ P. L’Hermite-Leclercq vnímá kláštery jako výsledek určité „společenské smlouvy“, výraz daného sociokulturního systému.⁴⁸ Jen zřídka se však badatelé ponořují do 16. století, jako to učinila C. Dolan.⁴⁹ Její metodologicky ambiciózní práce zároveň odhaluje meze historickoantropologicky zaměřených výzkumů řeholního prostředí: limituje je už sám obvykle chronický nedostatek pramenů, a to zejména na prahu raného novověku. Pramenů přibývá potom až v souvislosti s řeholními reformami a stabilizací konkrétních komunit po tridentském koncilu. Do té doby je možné sledovat složitý vývoj klášterů a jejich nejasné právní a společenské postavení převážně jen „zvnějšku“, v pramenech vzniklých mimo řády samotné, ve výpovědi těch, kteří „viděli řeholníky jednat“, na něž řeholníci působili, zkrátka ve všech dostupných dokumentech.⁵⁰ Dolan, vedena prameny, nesleduje přímo náboženský život „v řeholi“, ale spíše struktury, v nichž se „*sentiment religieux*“ odehrával. Kromě toho sleduje především vazby řeholníků k okolnímu prostředí. Podobně bude limitováno, alespoň na základě sledovaného pramenného korpusu, i studium vývoje 16. století v hornolužických ženských klášterech, stejně jako řeholního prostředí českých zemí vůbec.

⁴⁷ Dále uved’me alespoň J. ALLAIS, *Entre Terre et Ciel. Les religieuses dans le diocèse de Bayeux aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Université de Caen 1999; Marie-Thérèse NOTTER, *Les ordres religieux féminins blésois. Leurs rapports avec la société. 1580-1670*, Tours 1982.

⁴⁸ Paulette L’HERMITE-LECLERCQ, *Le monachisme féminin dans la société de son temps. Le monastère de La Celle (XIe – début du XVIe siècle)*, Paris 1989 sleduje provensálské převorství benediktinek u Brignole. Autorka konstatuje, že pro poznání „historického ženství“ je významné a také snazší studovat řeholnice, jež jsou sice zasvěceny mlčení a „umírají světu“, ale hovoří k nám přesto častěji než ženy-laičky.

⁴⁹ Claire DOLAN, *Entre tours et clochers. Les Gens d’église à Aix-en-Provence au XVIe siècle*, Centre d’Etudes de la Renaissance, Université de Sherbrooke 1981.

⁵⁰ Dolan si např. od Michela Vovella „vypůjčila“ metodu kvantitativního sledování závětí či aniversarii ve prospěch řeholních institucí. Podobně lze sledovat řeholníky v městských zápisech a kronikách nebo v soudních aktech. Relativně dobře lze poznávat právní statut opatství a jejich vnější vztahy, správu jednotlivých klášterství, počty obyvatel komunit, životní styl řeholníků podle jejich výdajů. Pro sociální původ řeholníků či sociální rozvrstvení uvnitř klášterů už jsou prameny 16. století sporadičtější. Závojem tajemství zůstávají zahaleny otázky duchovního charakteru. Podobný stav pramenů konstatoval pro clunyský řád pozdního středověku Philippe RACINET, *Crises et renouveaux. Les monastères clunisiens à la fin du moyen âge. XIIIe-XVIe siècles*, Arras 1997.

J.-M. Le Gall studuje reformní snahy, které ve francouzském řeholním prostředí těsně předcházely protestantské reformaci.⁵¹ Zaměřuje se sice hlavně na mužské řády, ale otevírá otázky důležité i pro komunity ženské. Analyzuje, jak se v antimonastickém diskursu i v pozitivnějších pohledech na mnišství odrážejí dobové mentality. Snaží se pochopit různé mechanismy reformy a jejího neúspěchu, sleduje dynamiku obnovování řádů i jednotlivých komunit. Místo tradičního vnímání „období zlomu“ mezi pozdním středověkem a raným novověkem navrhuje ve vývoji řádů model dlouhého trvání, který se projevuje reformami zahájenými v 15. století a dovršenými často až na konci 17. století. Le Gall se dotýká i genderových rozdílů mezi mnichy a jeptiškami a v neposlední řadě zkoumá antropologické obsahy pokání a klášterního života vůbec.

Vněst ženské komunity – „svět, který se stáhl ze světa, a přesto je s ním bez ustání konfrontován“ – do širší historickoantropologické diskuse se pokouší belgická historička Marie-Élisabeth Henneau, která se věnuje cisterciáčkám jižního Nizozemí a knížectví Liège.⁵² Jak poznávat lidi, kteří pro historii zůstávají anonymní? Henneau navrhuje zkoumat nejdříve jejich duchovní výbavu, přesvědčení a představy, které jim má dát do vínku obecná řeholní výchova a formace⁵³ a které mohou působit jako základ jejich jednání. Jejich konkrétní skutky je pak třeba konfrontovat s proklamovanými principy a s idealizovanými modely. Dále je třeba poznat instituce a ty, kdo zajišťovali jejich fungování. Instituce totiž dávaly právní statut a trvalý rámec lidským zkušenostem, tradičním náboženským představám v monastickém prostředí silněji než kde jinde.⁵⁴ V ženském řeholním světě působí sice rozmanité osobnosti, nicméně ale geograficky i sociálně poměrně jednotného původu, které mají žít podle jedné řehole a souboru zvyklostí. Vzhledem k obdobným východiskům i životním rámcům je možné podle Henneau „anonymní masu“

⁵¹ J.-M. LE GALL, *Les moines*. Mnišské reformy se ostatně šířily s různými výsledky ve 2. polovině 15. století i v Porýní či Sasku.

⁵² M.-É. MONTULET-HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan*.

⁵³ To především z četby jeptišek, která se živila nejen cisterciáckou duchovní tradicí; cenným pramenem jsou ovšem i vizitační protokoly, korespondence, texty jejich duchovních vůdců, moralizující biografie atd.

⁵⁴ Vztah mezi institucemi a jednotlivci se prosazoval „svrchu“ především na bázi vizitací a obnovované řádové legislativy, můžeme se však pokoušet poznat jej i „zezdola“, očima těch, které byly těmito institucím podřízeny. M.-É. MONTULET-HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan*, s. 17.

jeptišek v určité oblasti, v určité oblasti, ba dokonce v jedné jediné instituci sledovat naráz.⁵⁵ Autorka se tak blíží přístupu D. Dineta. V tomto vymezení je třeba zkoumat všechny dokumenty, které ilustrují složitou realitu ženského řeholního života, od pramenů hospodářské povahy, přes vizitační protokoly a osobní korespondenci až po biografie a románovou literaturu. Pozorování o životě a myšlení kontempletivek v raném novověku srovnává Henneau s rolí, jež jim přisuzovala dobová společnost v literárním či hagiografickém diskursu, a obrací se k tématům častým v monasteriologickém bádání, jako je vokace, formace jeptišky, profese, úřady v klášteře či vizitace. Nachází při tom některé charakteristické a konstantní rysy mnišské zkušenosti, jako např. jen relativní svobodu volby při vstupu do klášteře: řeholní vokace byly určovány více či méně rodinným či širším společenským prostředím.⁵⁶ V jižním Nizozemí se nesetkáváme ani s řeholicemi výjimečně dobrými, ani výjimečně špatnými. Díky metodě „úplného výčtu“ otevírá před námi Henneau spíše průměrnou každodennost řeholního života.

Práce M.-É. Henneau pokládám pro svůj výzkum za velmi inspirativní. I když korpus klášterů sledovaný v mé disertaci je podstatně menší než souhrn klášterů prozkoumaný v impozantní práci belgické historičky, otevírané otázky a možnosti hledání odpovědí se podobají, počínaje už oním omezením na jeden region a v podstatě jeden řád a konče konstatováním o možnostech poznávání spíše „průměrného“ řeholního života než jeho vynikajících projevů. Na hornolužické kláštery lze také aplikovat tezi o důležitosti poznání institucionální roviny *vita regularis*.

Bádatelé si kladou za cíl zejména pochopit místo a funkci přiznávanou cisterciáčkám ve středověké i novověké společnosti.⁵⁷ Soustředují se i na způsob integrace jeptišek do cisterciáckého řádu a na jejich disciplinární kontrolu, jíž je od počátku možno přisuzovat genderový podtón. Tak zmiňovaná M.-É. Henneau sledovala v dílčích studiích typy jurisdikce, jimž mohly být kontempletivky v raném novověku podrobeny, a to především v kontextu vztahů

⁵⁵ M.-É. HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan*, Avant-propos, s. 3-5.

⁵⁶ Ženy zřejmě při rozhodování pro život v klášteře vycházejí ze společné inspirace, ale zároveň z velmi různých konkrétních představ, ovlivněných jejich sociální situací, vzděláním i osobností. V podobném směru vyznívají i současné sociologické a psychologické výzkumy řeholního života ve Francii, z nichž některé cituji níže.

individuum-institute, ale i muži-ženy.⁵⁸ Zkoumala rovněž vztah řeholnic k reformám a řádové kontinuitě.⁵⁹ Cisterciačky reformy buď samy iniciovaly, nebo se jim poslušně podrobovaly, případně se stavěly proti příliš radikální změně života. Fakt, že se jeptišky někdy nechtěly – nebo nemohly – podřídit reformním předpisům, neplyne nutně z jejich lhostejnosti k řádnému vedení řeholního života. Mohly chápat reformu jako represii, odvolávat se na své staré zvyklosti a privilegia, na „smlouvu“, s jejímiž podmínkami do kláštera vstupovaly a jež se náhle měnily rozhodnutím svrchu.⁶⁰ Řadu podobných situací budeme rekonstruovat i z pramenů zabývajících se hornolužickými řeholnicemi v době jejich vnitřní krize. Při výzkumu reformy poznáváme snáze praktická opatření než teoretické motivace, přesto způsob jejich prosazování vypovídá hodně o dobové mentalitě.

Podle E. Weaver reformní konstituce nepředcházejí nápravě samotné, ale následují ji.⁶¹ Neodrážejí jen život komunity, v níž vznikly, ale také širší historický kontext, v raném novověku tedy především inspiraci tridentského koncilu.⁶² Při sledování reformy se ovšem nelze omezit na samotné legislativní texty, je třeba zohlednit i např. legendy a životopisy inspirátorů obrodných snah.

Při studiu starších řádů v době raného novověku nás mohou inspirovat přístupy aplikované na nové řády. V duchu genderových studií se nese práce E. Rapley, zaměřená na potridentské řády a sekulární kongregace.⁶³ Autorka mimo jiné zdůrazňuje genderové aspekty sociální disciplinace ženské *vita religiosa*: jako byly ženy „ve světě“ podřízeny svým manželům či otcům, tak jeptišky

⁵⁷ *Cîteaux et les femmes. Rencontres à Royaumont*, redd. Bernadette BARRIÈRE – Marie-Élizabeth HENNEAU, Paris 2001, avant-propos.

⁵⁸ Marie-Élizabeth HENNEAU, *La juridiction de l'Ordre de Cîteaux sur les communautés de la branche féminine aux Pays-Bas et dans la principauté de Liège, XVe-XVIIIe siècles*, in: *Cîteaux et les femmes*, redd. B. BARRIÈRE – M.-É. HENNEAU, s. 298-315.

⁵⁹ Marie-Élizabeth HENNEAU, *Moniales en quête de réforme*, in: *Réformes et continuité dans l'ordre de Cîteaux, de l'étroite observance à la stricte observance*, Brecht 1995, s. 78-100.

⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 84. Henneau dokonce soudí, že kvalita mnišského života nemusí nutně záviset, alespoň ve vědomí řeholnic, na dokonalé aplikaci všech předpisů.

⁶¹ I staré řehole, jako řehole Benediktova, jsou plodem dlouhého a pomalého zrání, výsledkem zkušeností a znalostí předchozích tradic, Ellen WEAVER, *La Contre-Réforme et les Constitutions de Port-Royal*, Paris 2002. Autorka se snaží začlenit reformu slavného kláštera cisterciaček Port-Royal do kontextu reformy komunit řídících se řeholí sv. Benedikta.

⁶² Reformy nebyly podle Weaver vždy jen „otrockým“ návratem ke starším konstitucím: tak francouzská reforma spojená s klášterem Fontevrault se snažila vrátit ke zdrojům monastického ideálu bez přehnaného rigorismu.

⁶³ Elisabeth RAPLEY, *The Dévotes: Women and Church in Seventeenth-Century Europe*, Montreal – London 1990.

podléhaly svým mužským řeholním *superiores*. Hlavním prostředkem sociální kontroly ženského mnišství zůstávala klauzura, součást věčných slibů.

Badatelsky přitažlivý se zdá být řád vizitantek: sledují se sociální komunikační sítě mezi jednotlivými jeptiškami i konventy,⁶⁴ jež byly u vizitantek zvláště živé díky tzv. *lettres circulaires*.⁶⁵ Na základě cirkulářů je možno sledovat i vnímání smrti mezi řeholnicemi⁶⁶ nebo symbolický význam monastické profese. Přímo se nabízí obrátit se ke studiu těchto otázek i v prostředí středoevropských kontemplativek. Prameny, které by byly přímou obdobou cirkulářů, zatím pro prostředí České koruny nebyly prozkoumány; existují však a na jejich existenci bylo upozorněno přinejmenším pro premonstrátský řád.⁶⁷ Poučení o uvedených otázkách skýtají i vizitační protokoly, životopisy řeholnic, legendy, moralizující a monastické spisy. I pramenů této povahy u nás v období pobělohorské rekatolizace přibývá, v bádání však zůstávají stranou.

Voršilkami se zabýval např. C.-A. Sarre,⁶⁸ a to částečně znovu pod úhlem genderových studií. Sleduje postupné proměny původního zaměření i statutu voršilek ze společenství určeného k aktivní výuce až

⁶⁴ Bernard DOMPNIER, « *La cordiale communication de nos petites nouvelles* », *les lettres circulaires, pratique d'union des monastères*, in: *Visitation et visitandines aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Actes du Colloque d'Annecy, redd. B. DOMPNIER – Dominique JULIA, Publications de l'Université de Saint-Étienne 2001, s. 277-300. Podobně se navrhuje studium korespondence jeptišek, zejména tzv. *lettres générales*, cf. D. O. HUREL, *Correspondance et vie monastique féminine au XVIIe siècle: les „lettres générales“ de Marie-Catherine-Antoinette de Gondy*, in: *Regards sur la correspondance (de Cicéron à Armand Barbès)*, red. TÝŽ, Rouen 1996, s. 85-112.

⁶⁵ Cirkuláře předávaly informace o dění v jednotlivých domech, vyjadřovaly vzájemné uznání či náklonnost, ale zároveň prosazovaly řádové předpisy. Poznáváme z nich, jak konkrétní kláštery konstruovaly obraz své věrnosti řádovému ideálu; vyvstávají z nich různá pojetí spirituality visitantek – a to nikoli jen z pera jejich mužských tutorů, jak tomu bývalo většinou u jiných řádů, ale často přímo z rukou jeptišek. Je díky nim možno pronikat i k sebepojetí konkrétních řeholnic.

⁶⁶ Estelle MARIDET, *Les visitandines et la mort. Analyse des lettres circulaires*, in: *Visitation*, éd. B. DOMPNIER – D. JULIA, s. 301-320. Cirkuláře doprovázely tzv. *Abrégés de vie et de vertus zesnulých řeholnic*, cf. D. DINET, *Mourir en religion aux XVIIe et XVIIIe siècles. La mort dans quelques couvents des diocèses d'Auxerre*, Langres et Dijon, *Revue historique* 259, 1978, s. 30 sq.

⁶⁷ Teoreticky měla být smrt každého řeholníka oznámena v rámci příslušné řádové provincie cisterciáků i premonstrátů, jak nařizují legislativní výnosy. Roztroušeně se taková oznámení dochovala např. v archivu hornolužického Mariensternu. Srov. Jan ZDICHYNEC – Hedvika KUCHAROVÁ, *Poznámky k pohřebním rituálům u cisterciáků v raném novověku ve srovnání s rituály premonstrátského řádu*, in: *Sborník z kolokvia nazvaného „Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku?“*, pořádaném 8. března 2006 v HÚ Praha. Reflexi smrti v premonstrátských narativních pramenech se pro klášter Hradisko zabývá Jana OPLTOVÁ, *TAMTĚŽ*.

⁶⁸ Claude-Alain SARRE, *Vivre sa soumission. L'exemple des Ursulines provençales et comtadines 1592-1792*, Paris 1997.

k řádu klauzurovaných jeptišek se třemi věčnými sliby; došlo k tomu za spojeného působení místních ordinářů a rodin jeptišek. Jinak se jedná spíše o další, ve Francii tolik oblíbenou „*histoire sociale*“, již Sarre studuje v „*longue durée et large espace*“. Klade si však také otázky, jak prožívaly voršilky svou spiritualitu, svou výchovnou misi, své vztahy s biskupy a okolím. Snaží se spojit sondy do jejich mentality se statistickými úvahami a vždy, když je to možné, zdůrazňuje individuální případy. Studuje ale i podoby zbožnosti a rituálů, formaci jeptišky, její duchovní vedení, a to zároveň v legislativních dokumentech i v konkrétní praxi.

Ze sociologických pojednání o řeholním životě uveďme alespoň práci Julienu Potela,⁶⁹ jež zkoumá roli jeptišek v současné společnosti a jejich každodenní život, především na členkách novodobých kongregací. Kromě metodologických přístupů jsou cenná i přímá svědectví konkrétních sester o jejich prožitku řeholního života, jichž se pochopitelně pro raný novověk dochovalo velmi málo. Ovšem otázku, zda je možné využít jejich zkušenost, jak ji zachycují moderní sociologické či psychologické průzkumy,⁷⁰ pro pochopení světa jeptišek 16.-18. století, ponechávám raději otevřenou. Určité vnější i vnitřní rysy ženské *vita religiosa* se však navzdory společenskému a historickému vývoji zdají neměnné. Potel sleduje také mediální obraz řeholnic ve Francii. Příznačná je jeho zkreslenost, vycházející obvykle z nepochopení smyslu řeholního života, respektive jeho povrchního vnímání.⁷¹

Současný běžný pohled na jeptišky souznívá ostatně i s literárním obrazem řeholnic, jak jej ve francouzské literatuře napříč staletími zkoumá Jeanne Ponton.⁷² Typ řeholnice byl dosud literární vědou opomíjen, ač je častý nejen ve starší i moderní literatuře, ale i ve fotografii či filmu. Nakolik literární

⁶⁹ Julien POTELE, « *Portes ouvertes* » chez les religieuses, *Propos d'un sociologue, Echos des médias*, Paris 1999. Z dalších prací jmenujme Pierre BRÉCHON – Kristoff TALIN, *Les attitudes religieuses sociales et politiques des religieuses en France*, Documents du CIDSP, Saint Martin d'Hères, Mai 1991.

⁷⁰ Za všechny Monique HÉBRARD, *Femmes dans l'Eglise*, Paris 1984; cf. dále Marc LÉBOUCHER, *Les religieuses. Des femmes d'Église se racontent*, Paris 1993; *Le Témoignage des cloitrées, bénédictines, carmélites, clarisses, dominicaines ... Dieu leur suffit, une enquête de « La vie spirituelle »*, présentée par Bernard BRO, O. P., Paris 1962. Pro Německo cf. Christiane BOECK, *Selbst-bewußt im Kloster, Nonnen sprechen über ihr Leben*, München 1996

⁷¹ Lidé se obvykle domnívají, že všechny jeptišky žijí v klauzuře, odděleny od světa. Z toho vyplývá síla představy „klasické“, kontemplativní podoby mnišství i vnímání, jež nediferencuje složitý celek ženského řeholního světa.

⁷² Jeanne PONTON, *La Religieuse dans la littérature française*, Québec 1969.

fikce o řeholnicích vyrůstá z reality a do jaké míry je projekcí představ svého věku? Ponton pokládá „literární řeholnici“ za poměrně konstantní typ: jeptiška se jeví velmi často jako žena zmítaná svými instinkty a city, a to především (zakázanou) láskou. Fiktivní jeptiška je někdy deformována tak, že je nepoznateľná – protože je nazírána především zvnějšku. Ponton shrnuje rozsáhlý materiál, který přímo vybízí k historickému zpracování.⁷³ Odráží kritický přístup literatury renesance a osvícenství skutečný úpadek klášterů? Proč autoři nejčastěji ukazují jeptišky ve světle nepříznivém? Přibarvuje vše zvědavost, již vzněcuje vše, co je neznámé, co se skrývá za zdmi a mřížemi klášterů?

Bohatě dokumentovány – a v nedávné době také historicky zkoumány – jsou medicínské, psychiatrické případy řeholnic posedlých ďáblem, hysteriček a neurotických vizionářek. Za všechny uvedme případ sestry Jeanne des Anges,⁷⁴ jež zanechala vlastní životopis, nezkreslený pohledem dobového lékaře. Z jejího spisu můžeme pozorovat nejen vývoj její nemoci. Sledujeme i osud dívky, která vstoupila do kláštera zřejmě ukvapeně, ačkoli se už v dětství nemohla adaptovat na režim opatství, kde byla vychovávána.⁷⁵ Mučivé představy a vize sestry Jeanne odrážejí – ve vypjaté, konfliktní, a proto zaznamenané podobě – řadu rysů ženské řeholní mentality, a ty zase exaltovanou mentalitu doby. Její životopis vypovídá mnoho také o každodenních problémech konkrétního kláštera. Podobných spisů, zejména ze *siècle des saints*, se dochovala celá řada.⁷⁶ Alespoň částečně mohou pomoci ilustrovat také individuální osud sice výjimečné, ale v mnoha ohledech pro svou dobu typické řeholnice. Podobná studia se také blíží výzkumu mystiky a vůbec religiozity barokní Francie, originálně probrané v díle M. de Certeau, který ale jinak problematiku duchovního života jeptišek výrazněji nezohledňuje.⁷⁷ Ženské mystice se naopak

⁷³ Částečně z této práce vycházela M.-É. MONTULET-HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan*, s. 108 sq.

⁷⁴ *Sœur Jeanne des Anges, Supérieure du couvent des Ursulines de Loudun, XVIIe. Autobiographie d'une hystérique possédée*, préface de CHARCOT, suivi de „Jeanne des Anges“ par Michel DE CERTEAU, Montbonnot-St Martin 1985. K problému také Aldous HUXLEY, *Les Diables de Loudun*, Paris 1971.

⁷⁵ Vidíme, jaké obtíže způsobovala svému klášteru, jak tam ale přesto setrvala, jak se její symptomy přenášely na její spolusestry, jak je posilovali záměrně i nevědomě její duchovní vůdci.

⁷⁶ Cf. Etienne DELCAMBRE – Jean LHERMITTE, *Un cas énigmatique de possession diabolique en Lorraine au XVIIe siècle. Elisabeth de Ranfaing, l'énergumène de Nancy*, Nancy 1956.

⁷⁷ Michel DE CERTEAU – Jean-Marie DOMENACH, *Le christianisme éclaté*, Paris 1974; Michel DE CERTEAU, *La Fable mystique, XVIe-XVIIe siècle*, Paris 1982; *Guide spirituel pour la perfection*, éd. M. DE CERTEAU, Paris 1963.

intenzivněji věnoval J.-N. Vuarnet; a to v první řadě reprezentaci extáze v různých epochách a kulturních prostředích.⁷⁸ Mystičky jsou často podezřelé z náboženských odchylek nebo alespoň z hysterie. Vuarnet rozebírá různé typy mystické extáze – narativní a spekulativní.⁷⁹ Na poli ženské mystiky se ovšem nabízejí i studie psychologické, nebo zkoumání falešných mystiček.⁸⁰ Oblíbeným polem výzkumu je ovšem 17. století.⁸¹ Podobná bádání mohou ale doplnit představy o duchovním životě hornolužických jeptišek doby reformační a barokní jen hypoteticky: o jejich mystickém životě nevíme zatím zhola nic.

Značné množství prací bylo již věnováno tématu jeptišek za revoluce. V poslední době se jimi intenzivně zabývá kanadský badatel G. Murphy,⁸² tak v biografii o jeptišce Lauray, jejíž život je ovšem zasazen do širších kontextů. Její konflikty ukazují dobře osudy jeptišky opustivší svůj klášter.⁸³ Otázka je, jak napsat biografii „běžné jeptišky“. Je to úkol mnohem obtížnější než popsat život žen, které přitáhly pozornost vlastně proto, že se „maskulinizovaly“, to jest zastávaly úkoly přisouzené dosud mužům – jako královny či světice. Z Murphyho studií se dozvídáme také o každodennosti v předrevolučním klášteře. Znovu se potvrzuje, že individualita jeptišek může před námi vyvstat nanejvýš v konfliktním, netypickém průběhu řeholní kariéry, jako tomu občas je i v období reformačním, kde je ovšem pramenné dochování podstatně slabší.

O. Arnold se věnovala řeholnicím různých řádů a kongregací v 19. století, vycházejíc zejména z memoárů a biografii jeptišek.⁸⁴ Složitě postavení řeholnic v 19. století odpovídá pozici diktované ženám obecně: „slabší pohlaví“

⁷⁸ Jean-Noël VUARNET, *Extases féminines*, Paris 1980; podobně TÝŽ, *Le Dieu des femmes*, Paris 1989.

⁷⁹ Zajímavé je sledovat, v jakých formách se navazuje vztah k Bohu: v oblasti dogmatu a církve je Bůh otcem a králem, ale může být i matkou, manželem, dítětem. Ve vztahu k Bohu nelze zaujímat mužskou roli, naopak role snoubenky v mystickém spojení s Kristem je v barokní době velmi častá.

⁸⁰ Jean LHERMITTE, *Mystiques et faux mystiques*, Paris 1952; Joseph LE MARÉCHAL, *Études sur la psychologie des mystiques*, Bruges 1924; William JAMES, *L'expérience religieuse, essai de psychologie descriptive*, Paris 1906; Pierre JANET, *De l'angoisse à l'extase: études sur les croyances et les sentiments*, Paris 1975. James Henry LEUBA, *Psychologie du mysticisme religieux*, Paris 1925.

⁸¹ M. C. GUENDRE, *La femme et la vie spirituelle*, in: XVIIe siècle 62-63, 1964, s. 47-77; Leszek KOLAKOWSKI, *Chrétiens sans Église, la conscience religieuse et le lien confessionnel au XVIIe siècle* (trad. A. Posner), Paris 1969.

⁸² Gwénaél MURPHY, *Rose Lauray, religieuse poitevine (1752-1835), Féminité, religion et Révolution dans le Poitou*, Geste éditions, 2002. TÝŽ, *Les religieuses*.

⁸³ Zajímavé je, že byla stále kvalifikována jako „*ex-religieuse*“, to jest že své původní sociální identitě navzdory řadě dalších aktivit neunikla.

⁸⁴ Odile ARNOLD, *Le corps et l'âme. La vie des religieuses du XIXe siècle*, Paris 1984.

zůstává druhořadé v občanském zákoníku, církevních předpisech i v rodině. I soudobá medicína se snaží dokázat, že ženská přirozenost je nebezpečná, že je třeba ji zvládnout a buď podrobit mateřstvím anebo „zrušit“ v panenství.

Autorka využívá psychologizujících přístupů, metody „zhuštěného popisu“ a její výzkum ústí v pokus o jakousi „etnologii konventního života“. Studuje mimo jiné postoj řeholnic ke smrti, jejich vztah k tělu, který odráží obecnou prudérii 19. století, ideál *vita religiosa*, s nímž byly ženy v kláštorech konfrontovány, a představy, jež jej v dobové imaginaci obklopovaly. Je tento diskurs ideální řeholnice věrohodný? Kdo hovoří ve jménu řeholnic, kdo formuje podobu jejich svatosti? Arnold se domnívá, že formy a obsahy tohoto diskursu vycházejí ještě v 19. století stále z postulátů potridentské disciplinace, značně ovlivněných pesimistickou religiozitou zejména 1. poloviny 19. věku.⁸⁵ Sociální kontrola a procedury, jimiž se autority pokoušely disciplinovat těla a duše řeholnic, se přitom v 19. století dále zdokonalovaly.

Náš přehled „francouzské monasteriologie“ si nemůže činit nárok na úplnost, naznačuje však snad alespoň zhruba její hlavní trendy. Některé práce se nesou v duchu dosti tradičním: historikové kvantitativně popisují růst či úpadek jednotlivých řádů a komunit, počítají jejich osazenstvo, majetky, sledují síť jejich dobrodinců, případně hodnotí jejich duchovní a umělecké vyzářování. Poměrně často se vývoj ženských komunit nazírá genderovou optikou. Francouzské práce dále využívají – zejména na materiálu 18. století – metod sociologických či demografických, jež se často propojují v přístupu prosopografickém.⁸⁶ Snaží se podchytit duchovní horizonty „běžné řeholnice“, byť je to možné především prostřednictvím diskursu pěstovaného jejich mužskými *superiores*, respektive na případech, které jsou v rámci řeholního života spíše výjimečné. Převažují zpracování novějších řádů a kongregací, případně reforem starších řádů; „průměrná každodennost“ řádů předtridentských se zatím sledovala poměrně málo. Význam studia ženské *vita religiosa* uvnitř

⁸⁵ Podstatným znakem jeptišek i v 19. století zůstává jejich hábit, který zdůrazňuje jejich oddělení od světa a povinnosti jejich stavu. Stěžejní je dále symbolický smysl vstupu do kláštera, který vyjadřuje závazek života v komunitě, evokuje zároveň manželství a přechod skrze smrt ke znovuzrození v Kristu. Smrt světu naznačuje při profesi většiny „klasičtějších řádů“ dosud mimo jiné ležení postulanky na podlaze, často potažené flórem.

⁸⁶ Vlivné tady byly – a dosud jsou – zejména myšlenky Gabriela Le Bras, který stojí na počátku francouzské sociologie náboženství. Za statistické metody alespoň L. PEROUAS, *Le nombre des*

řádů samotných relativizuje často jejich apologetický podtón. Příznačné také je, že autory studií o jeptiškách – ať už historických či teologických – jsou stále převážně jejich mužští nadřízení, málokdy jeptišky samotné. Časté jsou např. obhajoby klauzura, a to pomocí argumentů, které se příliš neliší od názorů raně středověkých mnišských teoretiků.

Zaměření na každodennost, na proměny institucionálních i duchovních struktur a jejich vliv na dobové mentality, poměrně dobře poznatelné v řádovém prostředí, již hraničí s postuláty historické (popřípadě symbolické) antropologie. Tématicky i metodicky příbuzné jsou i analýzy pojetí smrti, symbolických rituálů, napětí mezi ideálem a praxí na konkrétních případech, zohledňování ego-dokumentů i literárních pramenů. Málokdy je ale „historickoantropologický přístup“ výslovně proklamován. Nezdá se, že by podněty bádání tohoto typu nebyly na ženský řeholní život použitelné. Soudím ale, že je lze spojovat i s tradičnějšími, pozitivistickými postupy, a to především podle možností, jež skýtají dostupné prameny.

I. 1. 3. Podněty německé historiografie

Bádání o ženských kláštorech raného novověku je v Německu na první pohled méně rozvinuté než ve Francii. Badatele upoutaly zatím především aspekty hospodářské a politické. Přibývá také analýz sociálního kontextu klášterů. Období sekularizace řeholních komunit v době reforemací je zpracováno jen pro některé řády a teritoria, a to převážně pozitivisticky;⁸⁷ doba barokní zůstává stranou. V Německu jsou častější solidně založené monografie konkrétních komunit než širší syntézy ke konkrétním regionům či řádům, ať už v protestantských či katolických teritoriích. Německé sociální dějiny v poslední době začaly rozpracovávat témata z historické demografie, dějin rodiny, náboženských praktik, mentalit, každodennosti, ale monastický život v tomto kontextu příliš zohledňován nebyl.

Poznání různých faset raněnovověkého ženského řeholního života jistě obohatí i pochopení dobových náboženských mentalit. Mnišství sice

vocations est-il un critère valable en sociologie religieuse aux XVIIe et XVIIIe siècle?, in: Actes du 87e Congrès des Sociétés savantes, Poitiers, 1962, Poitiers, 1963, s. 38-42.

⁸⁷ Nicolaus HEUTGER, *Zisterzienserklöster in der Zeit der Reformation*, in: Die Zisterzienser, red. K. ELM, s. 255-266; Týž, *Evangelische Konvente in den welfischen Ländern und der Grafschaft Schaumburg*, Hildesheim 1981.

nepochybně ovlivňovaly různé peripetie konfesního vývoje, již na tomto místě je však nutné zdůraznit, že konfrontace s protestanty tvoří jen jednu – a snad ne nejdůležitější – ze stránek existence katolických klášterů. V Říši, v českých zemích i konkrétně v Lužicích je tudíž nutno uchopit nejen pozici řeholníků působících v konfesně rozštěpeném světě, ale přesněji vůbec jejich proměňující se postavení v raněnovověké společnosti.

Řeholní komunity byly dosud poměrně málo reflektovány při studiu různých forem sociálněnáboženské disciplinace. Tak R. Po-Chia Hsia probírá především otázku, jak prosadit poslušnost novým potridentským dekretům hlavně v prostředí světského kléru a laiků.⁸⁸ Tato otázka byla ovšem stejně živá i v prostředí monastickém, jak ostatně ukáže i sonda do osudů hornolužických klášterů. Častěji se o řeholnicích uvažovalo v souvislostech genderového bádání, jakkoli v něm převažuje zájem o postavení ženy v protestantské společnosti. M. E. Wiesner sleduje řeholní život v souvislosti s pojetím panenství, případně sexu, které se měnilo v kontextu doktrinálních a konfesních změn.⁸⁹ Reformace posvětila rodinný život; hlavní poslání protestantských manželek nadále spočívalo v plození dětí. Proto reformátoři také útočili na panenství: celibát podle nich nezaručuje hodnotnější duchovní život, ba naopak, ženy se panenstvím zpronevřují svému poslání.⁹⁰ Na život jeptišek a jejich pozici ve společnosti působily tyto změny v mentalitách spojené s protestantstvím – spolu se změnami politickými a institucionálními – jistě přinejmenším stejně výrazně jako změny samotných náboženských idejí. Wiesner studovala z genderového hlediska dále mimo jiné imediátní říšská opatství. Na osudech jednotlivých abatyší pozorovala působení náboženské a politické ideologie a genderových rozdílů na pozadí rodinných a feudálních vztahů.⁹¹ Zcela specifický je osud některých ústavů kanovnic, které si vzaly k srdci Lutherův požadavek řádného a

⁸⁸ Např. Ronnie PO-CHIA HSIA, *Between State and Community: Religious and Ethnic Minorities in Early Modern Germany*, in: *Germania Illustrata* 18, Sixteenth Century Essays and Studies, 1992, s. 169-180, zvláště s. 170.

⁸⁹ Merry E. WIESNER, *Gender, Church and State in Early Modern Germany*, London – New York 1998.

⁹⁰ Nicméně ani ženy protestantského vyznání nemusely vnímat panenství jen jako utrpení, ale i jako pozitivní hodnotu, cf. spis protestantské abatyše dámské kapituly v Quedlinburku Anny Sofie Hessensko-Darmstadtské, sbírku poezie *Der treue Seelenfreund Christus Jesus ...*, Jena, Georg Sengenwald, 1658. Autorka tu připomíná, že David požadoval, aby právě panny chválily Boha v žalmech, a srovnává ženy ve svém – protestantském! – klášteře s vestálkami.

⁹¹ Merry E. WIESNER, *Ideology Meets the Empire: Reformed Convents and the Reformation*, in: *Sixteenth Century Essays and Studies*, in: *Germania Illustrata* 18, 1992, s. 181-196.

čistého klášterního života – aniž by přijaly jeho prudkou kritiku z *De votis monasticis*⁹² –, pokračovaly v řeholní tradici s protestantským obsahem a samy reformovaly oblasti pod svou kontrolou.⁹³ To platilo např. i pro kapitolu sv. Štěpána ve Štrasburku; ovšem protestantské faráře – byť zřejmě pod tlakem okolností – uváděla na svá panství i abatyše hornolužického Marienthalu. Stejně dobře existovala ale ve stejných oblastech i ženská opatství, která se reformaci jasně postavila. Přímo se nabízí srovnání těchto výjimečně mocných konventů s hornolužickými kláštery, jež, byť v mnohem menším měřítku, se také v mnoha ohledech jako feudální autority blížily nezávislým veličinám.

J. Skocir a M. E. Wiesner⁹⁴ zdůrazňují, že při zkoumání zkušenosti „obyčejných žen v normálním životě“ je pozice řeholnic poznatelná relativně dobře. Mniši opouštěli kláštery a stávali se protestantskými pastory. Co se však stávalo se ženami, které byly donuceny opustit konvent, ale nenacházely odpovídající místo ve strukturách protestantské církve? Reakce katolických jeptišek na reformaci se rozbíhají do široké škály rozmanitých postojů: některé se přizpůsobily a staly se poslušnými protestantskými manželkami a hospodyněmi, další – zejména patrně ty, které pocházely z významnějších rodin – reformaci odolávaly, ať už vystoupily z klášterů a žily dál jako neprovdané katoličky, anebo vytrvaly přímo v konventech. Za současného stavu bádání je zatím těžké rozhodnout, kolik ženských konventů v Německu bylo schopno přežít, ať už jako instituce katolické nebo protestantské. Často je dokonce obtížné říci, jaká byla náboženská příslušnost určitého kláštera v tom kterém okamžiku. Prolínání protestantského učení s monastickými „relikty“ rozhodně nebylo výjimečné. Ukazuje se, že konfesní rozdíly, které nám připadají tak důležité pro pochopení náboženské a myšlenkové „makrohistorie“ Evropy v 16. století, mohly být v konkrétních případech pro ženy, které žily v konventech nebo jiných náboženských institucích, méně podstatné než rozdíl mezi jejich způsobem života a způsobem života žen laických.

⁹² Nejproslulejší Lutherův antimonastický spis (*De votis monasticis Martini Lutheri iudicium*, 1521), vydaný in: *D. Martin Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe* (WA) 8, Weimar 1889, s. 564-669.

⁹³ Tak např. quedlinburská abatyše Anna ze Stolbergu vládla rozsáhlému teritoriu, jež zahrnovalo devět kostelů a dva mužské kláštery. Když přijala luteránství, přiměla ke konverzi i všechny „své“ kněze. Sobě podřízený františkánský klášter přeměnila na městskou školu pro chlapce a dívky.

Ve shodě s badatelkami Skocir a Wiesner soudím, že bádání o ženách – jeptiškách v konfrontaci s dobovými poměry i konfesní situací by mělo probíhat na několika spojených úrovních: je třeba sledovat vývoj jednotlivých konventů, jejich zakotvení ve společnosti, případně osudy konkrétních jeptišek. Zároveň je žádoucí sledovat pohled protestantů na ženský řeholní život – zdá se, že byl poněkud umírněnější než kritika mnichů – ale i postoje jeptišek samotných vyplývající z jejich dochovaných výpovědí. Texty produkované ženami, jež žily v klášterech nebo podobných institucích, případně svědectví žen, jež kláštery opustily, přitom tvoří výrazný podíl mezi dokumenty, které zanechaly ženy z raněnovověkého období vůbec. I u těchto textů je ovšem třeba počítat s jistým „filtrem“, který na ně přiložili mužští vydavatelé. Navíc do velké míry vycházejí právě z učení mužskými reformátory šířeného.⁹⁵

Svou příslušnost k genderovým studiím proklamuje rovněž německá badatelka A. Nowicki-Pastuschka.⁹⁶ Jednání řeholnic konfrontovaných s reformací tvoří jen malou část různých vzorců chování ženské populace ve víru doby, které nám autorka předkládá na příkladu říšských měst Augšpurku a Norimberku. Ukazuje, před jakým dilematem (katolické) řeholnice stály: zůstat v klášteře, a tak vzdorovat často velmi obtížně tlaku společnosti a nezřídka i vlastní rodiny, anebo konvent opustit, a tak ovšem porušit na věky zavazující slib.⁹⁷ Prameny vzniklé v souvislosti s touto konfliktní situací dovolují někdy až překvapivě intimní sondy do dobové mentality a obohacují představu o významu ženské *vita religiosa* pro jeptišky samotné i jejich současníky, ať už

⁹⁴ Joan SKOCIR – Merry WIESNER-HANKS, *Convents Confront the Reformation: Catholic and Protestant Nuns in Germany*, Milwaukee 1998, s. 8.

⁹⁵ Badatelky upozorňují na texty Uršuly z MINSTERBERKA, *Christliche Ursachen des verlassenen Klosters zu Freiberg*, in: Dr. Martin Luthers Sämtliche Werke, St. Louis 1907; Kateřiny REM, *Antwurt Zwayer Closter frauwen im Katheriner Closter zu Augspurg an Bernhart Remen*, Augsburg 1523; a Marty Alžběty ZITTER, *Grundlichen Ursachen welche Jungfer Martha Elisabeth Zitterin bewogen das Franntzosiche alias WeissFrauenkloster in Errfurt/Ursuliner Ordens/zu verlassen ...*, Jena 1678.

⁹⁶ Angelika NOWICKI-PASTUSCHKA, *Frauen in der Reformation. Untersuchungen zum Verhalten von Frauen in den Reichstädten Augsburg und Nürnberg zur reformatorischen Bewegung zwischen 1517 und 1537*, Pfaffenweiler 1990. Tato historička v mnoha ohledech navazuje na práci Alice ZIMMERLI-WITSCHI, *Frauen in der Reformationszeit*, phil. diss., Zürich 1981, jež se mimo jiné zabývá katolickými ženskými kláštery ve Švýcarsku.

⁹⁷ Známe i případy jeptišek, které se vdaly za protestanty, ale ve svém svědomí těžko nesly porušení řeholního slibu. Opustily proto své manžele a žádaly o znovupřijetí do kláštera, což bývalo ovšem velmi komplikované, viz Otto CLEMEN, *Die Leidensgeschichte der Ursula Topplerin*, in: *Zeitschrift für bayerischen Kirchengeschichte* 7, 1932, s. 83-91.

konfesně příbuzné či nepřátelské, nebo o hodnotě sociální realizace „za klášterními zdmi“.

Známe zatím jen izolované případy reakcí řádového prostředí na protestantskou reformaci, které se navíc odvíjely často za velmi odlišných podmínek. Lze sice konstatovat, že ženy lpěly na klášterním stavu relativně více než muži. O přežití konkrétní instituce však rozhodovala řada dalších faktorů: její sociální, ekonomická a právní pozice, eventuální politický význam nebo širší politické okolnosti. Postavení jednotlivých klášterů se navzájem lišilo i na ploše jednoho města, jak ukazují právě příklady Norimberku a Augšpurku. Svou roli při odchodu či setrvání v klášteře u jednotlivých jeptišek hrály i faktory individuální: odpor ke klauzuře, k příliš pevnému řádu v kláštorech, vztahy uvnitř komunity, vliv příbuzných. Opačným směrem působil návyk na život v komunitě, strach před neznámým světem, kde často sestry už neměly nikoho blízkého atd. Stejně tak byla významná disciplinární úroveň komunity, často vycházející už z jejího stavu před reformací. Svou roli hrála i míra vlivu světského okolí na kláštery, ale také obeznámenost jeptišek s luteránským myšlením. Postoj městských rad vůči ženským klášterům byl někdy tvrdší než vůči mužským. Stav jeptišek totiž podle dobové protestantské mentality odporoval nejen božímu řádu, ale i řádu světskému. Nowicki-Pastuschka interpretuje rušení klášterů mimo jiné jako snahu odstranit autonomii žen a lpění žen na klášterním stavu jako odpor proti jejich podřízené pozici v církvi i ve společnosti.⁹⁸ Jindy ale ženské kláštery iritovaly očividně méně než s mocnými světa propojené a bohaté komunity mnišské. V souvislosti s právě řečeným vyvstává dosud otevřená otázka, jak vlastně probíhaly, jaké motivace a jaký dopad měly sekularizace ženských klášterů v českých městech v 15., respektive v 16. století.

M. Kuhn-Rehfus přehlíží poměry v ženských kláštorech katolického jižního Německa, přičemž příliš nezdůrazňuje genderové rozdíly mezi mnichy a jeptiškami. Těžiště pozorování tkví v oblasti sociální a dotýká se i klášterní

⁹⁸ Žena je slabší než muž; proto se nesluší, aby ženy vedly samy kláštery. V anonymním spisku z roku 1522 (*Frauen-Büchlin. Zu Ruhm und Preise allen tugendsamen und ehrbaren Weibern*, z nichž jsou v dedikaci jeptišky vyloučeny) se praví, že jeptišky, zavírajíce se v kláštorech, porušují náležitou poslušnost, viz *Flugschriften des frühen 16. Jahrhunderts*, Microfiche Serie 1987, edd. Hans-Joachim KÖHLER – Hildegard HEBENSTREIT-WILFERT – Christoph WEISMANN, Nr. 1105/2814.

každodennosti.⁹⁹ Přitom se pohybuje, jak je to pro výzkum monastického života žádoucí, na stálém rozmezí mezi legislativním ideálem a konkrétní realitou. F. Schrader v kontextu osudů severoněmeckých ženských klášterů v 16. století otevřel otázky po hloubce předreformačního nápravného úsilí, účinnosti reformačního učení, případně po významu mocenskopolitických faktorů při jeho prosazování.¹⁰⁰ Ženské kláštery – které spíše iritovaly protestanty svým vytrvalým udržováním katolického kultu, narušujícíe kýženou věroučnou jednotu, než že by představovaly reálné politické nebezpečí – v severním Německu tlaku jinověrců odolávaly pozoruhodně úspěšně. Rozmanité podoby odporu katolických řeholnic se odvíjely i podle Schradera v první řadě od jejich konkrétní pozice v okolí. Nejlépe můžeme konfrontaci mezi monastickým hnutím a protestantismem poznávat na protestantských vizitacích.¹⁰¹ Ženskými kláštery ani potýkáním mnišství a protestantství se nijak výrazněji nezabývá W. Seibrich ve své práci určené především restauračním snahám klášterů v politickém kontextu.¹⁰²

V centru pozornosti M. H. Junga stojí jeptišky a autorky nábožensky zaměřených děl.¹⁰³ Jung opakuje, že protestantská církev nevytvořila ekvivalent pro zavrženou *vita religiosa* a že v důsledku toho byla ještě výrazněji posílena závislost žen na mužích. Naproti tomu církev katolická v 16. a 17. století, navazující na model ženských řádů, přes všechny disciplinační trendy rozvíjela do budoucna perspektivy pro samostatnější církevní a společenské angažmá žen. Jung se dále zabývá vlivy, které působily na život a chování jeptišek: sociálními a rodinnými tlaky, spirituální vlačností a zlořády v kláštorech, pronikáním luteránských myšlenek o neplatnosti monastických slibů do řeholního prostředí

⁹⁹ Maren KUHN-REHFUS, *Zisterzienserinnen in Deutschland*, in: *Die Zisterzienser*, red. K. ELM, s. 125-148.

¹⁰⁰ Franz SCHRADER, *Ringeln, Untergang und Überleben der katholischen Klöster in den Hochstiften Magdeburg und Halberstadt von der Reformation bis zum Westfälischen Frieden*, Münster 1977 (*Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung* 37).

¹⁰¹ Vizitační protokoly mají jistě jen relativní výpovědní hodnotu, zvláště pokud cílem vizitátorů bylo přimět řeholnice ke změně jejich vyznání a podat příznivou zprávu o svém působení, poskytují přesto cenné informace ke každodennosti klášterů a zprostředkovaně i k mentalitě katolických jeptišek. Franz SCHRADER, *Die Visitationen der katholischen Klöster im Erzbistum Magdeburg durch die evangelischen Landesherren 1561-1651* (*Reformationsgeschichtliche Studien und Texte* 99), Münster 1969.

¹⁰² Wolfgang SEIBRICH, *Gegenreformation als Restauration, Die restaurativen Bemühungen der alten Orden im Deutschen Reich vom 1580 bis 1648*, Münster 1991 (*Beiträge zur Geschichte des alten Mönchtums und des Benediktinertums* 38).

atd. Přitom uvádí do bádání některé dosud málo známé letáky, vydané ženami anebo za díla žen vydávané, které se zabývají zejména palčivou otázkou útěku z kláštera (*Klosterflucht*). Obeznamenost některých žen s luteránským učením, ale i luteránů s detaily klášterního života odrážející se v těchto letácích je pozoruhodná.¹⁰⁴ Je zřejmé, že nástupem reformace nevznikla mezi řeholnicemi a „konfesionálními nepřáteli“ hermeticky uzavřená bariéra.

Katolické jeptišky v protestantském Štrasburku se dočkaly pozornosti badatelky Miriam U. Chrisman,¹⁰⁵ která se snaží valorizovat ženskou roli během reformace z hlediska sociologického i psychologického. Zkoumá přitom zejména roli luteránských měšťanek a manželek reformátorů; katolické jeptišky lpějící na svých slibech pro ni tvoří jen okrajovou společenskou skupinu.¹⁰⁶ S. Westphal zkoumá pozici ženy v jednom teritoriu pod úhlem působení rekatolizace, reformace, útoky na klášterní život i novou sociální skupinu „manželek evangelických farářů“.¹⁰⁷ Důraz na zkoumání postavení ženy v protestantské společnosti je patrný i v práci H. Wunder.¹⁰⁸ Je zřejmé, že skupina žen, které našly v rámci staré církve velmi dobře svůj životní prostor – jako právě především obyvatelky ženských klášterů – chápala reformaci jako ohrožení v duchovním i materiálním ohledu. Lpění na římskokatolických životních formách přitom nevyplývalo nutně jen z touhy zůstat při navykším,

¹⁰³ Martin H. JUNG, *Nonnen, Prophetinnen, Kirchenmütter: Kirchen- und frömmigkeitsgeschichtliche Studien zu Frauen der Reformationszeit*, Leipzig 2003.

¹⁰⁴ Kromě už citovaného spisu Uršuly z Minsterberka upozorňuje Jung na svědectví Florentiny von Oberweimar; dále na *Ain Sendbrieff von Ainer erbern frawen im Eelichen stand an ain Klosterfrawen z roku 1524*, in: *Flugschriften*, ed. H.-J. KÖHLER, č. 4188, zachycující diatribu mezi dvěma sestrami – jeptiškou, trvající na svém stavu, a přesvědčenou luteránkou, která ji od toho zrazuje v duchu myšlenek Luthera a Karlstadta, a na další spisy.

¹⁰⁵ Miriam U. CHRISMAN, *Women and the Reformation in Strasbourg 1490-1630*, in: ARG 63, 1972, s. 143-167. Reformační období je v říšském městě Štrasburku ilustrováno četnými prameny, které však zatím vzhledem k ženské *vita religiosa* příliš zkoumány nebyly, vyjma některých prací Francise RAPPY, citujme alespoň *La vie religieuse du Couvent de Saint-Nicolas-aux-Ondes à Strasbourg de 1525 à 1592*, in: Cahiers de l'Association interuniversitaire de l'est, Strasbourg 1962, s. 15-30.

¹⁰⁶ Hlavní faktor pro přežití katolických klášterů ve většinově protestantském městě Chrisman spatřuje v ekonomické síle klášterů, na nichž byla značná část měšťanů i řemeslníků ekonomicky závislá. Štrasburské, stejně jako jiné protestantské reformátory nejvíce iritovaly řeholní sliby a hábit. Ani ve Štrasburku nebyly vzorce chování jeptišek zdaleka jednotné. Malý prostor – krom stále opakované biografie Kateřiny z Bory, Lutherovy manželky – věnuje řeholnicím Roland H. BAINTON, *Women of the Reformation in Germany and Italy*, Minneapolis 1971.

¹⁰⁷ Siegfried WESTPHAL, *Frau und lutherische Konfessionalisierung. Eine Untersuchung zum Fürstentum Pfalz-Neuburg 1542-1614*, in: ZHF 24/2, 1997, s. 272-301.

často náročném životě, ale také z pochopitelné obavy před neznámým novým, které bylo k tomu spojeno s ekonomickými dopady. Výzkumy ukazují, že sňatek s protestantským farářem nejen nepřinesl automaticky sociální zajištění, ale mohl být zejména v prvních letech po nástupu reformace vnímán i jako pokles společenské prestiže.

V německém bádání očividně převládá zájem o řeholnice v jejich konfrontaci s protestantstvím v 16. století. Další vývoj klášterů, ať už v protestantské či katolické podobě, zůstává stranou pozornosti. Dokládá to i stat' A. Kugler, která se pokouší sledovat kláštery v konstelaci různých vlivů světských i duchovních, jež se střetávaly při katolických reformách klášterů stejně jako při zavádění protestantského učení, a ukazuje, jak se ženské katolické kláštery měnily v evangelické *Damenstiften*.¹⁰⁹ Se zavedením evangelického učení sice formálně zaniká ženský katolický konvent, ale v životě protestantského ústavu – počínaje denním rozvrhem a přežíváním kultu svatých konče – ještě dlouho působí tradice katolické řádové minulosti, jež ovlivňovaly zřejmě i nadále identitu jeho obyvatel.¹¹⁰

M. Sitzmann probírá konfrontaci mezi mnišstvím a reformací současně na mužských i ženských kláštorech; důležitá pro něj není specifčnost ženského mnišství, ale fakt konfrontace.¹¹¹ Autor klade důraz na jednacím možnosti lidí v obtížném dějinném momentu, čímž se blíží zájmu historickoantropologických prací. Zeměpanské vizitace, inventarizace, zabírání majetků, ba i omezování přijímání noviců mělo své předobrazy již v době předreformační; i etatizační trendy v církevní oblasti by tedy bylo možno vnímat jako proces „dlouhého trvání.“ I Sitzmann pokládá za nutné podniknout teritoriální mikrosondy, jež by zohledňovaly hospodářské, institucionální a sociální danosti jednotlivých

¹⁰⁸ Heide WUNDER, *Er ist die Sonn, sie ist der Mond. Frauen in der Frühen Neuzeit*, München 1992; *Weiblichkeit in geschichtlicher Perspektive*, redd. Ursula A. J. BECHER – Jörn RÜSEN, Frankfurt a M. 1988.

¹⁰⁹ Annette KUGLER, *Vom katholischen Frauenkloster zum evangelischen Damenstift: Die weiblichen Zisterzen Lindow, Marienfließ und Heiligengrabe in der Reformation*, in: *Spiritualität und Herrschaft*, red. Oliver H. SCHMIDT – Heike FRENZEL – Dieter PÖTSCHKE, *Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser* 5, 1998, s. 119-131.

¹¹⁰ Podobnou setrvačnost tradic katolického komunitního života v protestantské „řeholní“ instituci můžeme pozorovat např. ve štrasburské ženské kapitule sv. Štěpána, viz Benoît JORDAN, *Chanoinesses nobles et pasteurs luthériens: l'abbaye Saint-Étienne de Strasbourg aux XVIe et XVIIe siècles*, in: *Terres d'Alsace. Chemins de l'Europe. Mélanges offerts à Bernard Vogler*, Strasbourg 2003, s. 273-288. Cf. také Hanna DOSE, *Evangelischer Klosteralltag. Leben in Lüneburger Frauenkonventen 1590-1710, untersucht am Beispiel Ebstorf*, Hannover 1997.

¹¹¹ M. SITZMANN, *Mönchtum und Reformation*.

klášterů i konkrétní podmínky recepce soudobé kritiky mnišství. Opět tedy postuluje nutnost souhrnných prací o konkrétních teritoriích, což je příhodné zvláště v říšském kontextu, kde lze některé závěry aplikovat i na problematiku Horní Lužice. Bohužel mi zůstala nedostupná nedávno vydaná práce F. Jürgensmeiera, věnovaná opět souhledně klášterům za reformace.¹¹²

Dosud chybějí studie k přístupnosti reformačního kázání a písemnictví, k úrovni vzdělání řeholníků, případně k jejich filozoficko-teologickým postojím k Lutherovi. Bylo by záhodno také systematicky srovnávat biografie konkrétních řeholníků, kde by bylo třeba hledat odpovědi na otázky, co vedlo k odchodu z kláštera, nebo k dalšímu setrvání v něm. Autobiografická svědectví příslušníků středních nebo nižších vrstev pro raný novověk jsou ovšem obecně velmi řídká i v případě mužského pohlaví; situace pro ženy bude jistě horší.¹¹³ Přehled mužských i ženských klášterů v konfrontaci s protestantstvím i v různých dobových politických, sociálních a ekonomických kontextech v katolických i protestantských teritoriích podal W. Ziegler. Jejich osudy prohlašuje za centrální téma dějin reformace, významu náboženskosoziologického i politického.¹¹⁴ Spíše v ideové rovině uvažuje o střetu monasticismu a protestantství B. Lohse.¹¹⁵ Zajímavý je obraz mnišství v osvětské literatuře, ale jeptišky, zřejmě provokující méně než mniši, tu stojí stranou.¹¹⁶ Čistě literárněvědně a navíc spíše na prostředí mužských řádů je zaměřena práce studující postavení mnišství v německém románu 20. století.¹¹⁷

Kapitola o ženách a náboženství v raném novověku v *Dějinách žen* sleduje spíše zbožnost laických žen či jejich spoluprací se světským klérem.

¹¹² Friedhelm JÜRGENSMEIER, *Die katholischen Klöster im Zeitalter der Reformation*, Münster 2005.

¹¹³ Cf. Christina VANJA, *Klosterleben und Gesellschaft: Lebensläufe von Nonnen und Stiftsfrauen in spätmittelalterlichen hessischen Konventen*, in: *Lebenslauf und Gesellschaft*, red. Wilhelm Heinz SCHRÖDER, Stuttgart 1985, s. 18-27; Johannes SCHILLING, *Gewesene Mönche. Lebensgeschichten in der Reformation*, München 1990.

¹¹⁴ W. ZIEGLER, *Reformation und Klosterauflösung*, s. 585-614.

¹¹⁵ Bernhard LOHSE, *Mönchtum und Reformation. Luthers Auseinandersetzung mit dem Mönchsideal des Mittelalters*, Göttingen 1963; srov. také Friedrich PARPERT, *Das Mönchtum und die evangelische Kirche. Ein Beitrag zur Ausscheidung des Mönchtums aus der evangelischen Soziologie*, München 1930 (Aus der Welt christlicher Frömmigkeit 10).

¹¹⁶ Hans-Wolf JÄGER, *Mönchskritik und Klostersatire in der deutschen Spätaufklärung*, in: *Katholische Aufklärung, Aufklärung im katholischen Deutschland*, redd. Harm KLUETING – Norbert HINSKE – Karl HENGST, Hamburg 1993, s. 192-207 (Studien zum achtzehnten Jahrhundert 15).

Pokud se zabývá jeptiškami, vychází především z pozorování potridentských řádů, a to opět v genderové optice.¹¹⁸ Ačkoli se v dobách raněnovověkých církevních reforem uznávaly zvláštní mystické schopnosti žen a oceňovala jejich zbožnost, v katolické i protestantské církvi byla náprava více než kdy předtím věcí mužů. Historičky se zdržují obecných soudů o řeholnicích v raném novověku, o jejich krizi v 15. a na prahu 16. století, o „plošném zániku klášterů za reformace“: dosud schází dostatek detailních studií.

Letmý přehled německé monasteriologie ukazuje, že badatelé pracují podstatně klasičtěji než historikové francouzští. Je ovšem zřejmé, že aplikace modernějších (historickoantropologických) metod na velmi rozmanité říšské poměry by nutně byla problematická. Snad i proto jako by se bádání zatím pohybovalo spíše na úrovni heuristiky a základní interpretace pramenů; širší metodologickou diskusi takřka neotevívá. Jinak převládá zřetel na sociální a ekonomické kontexty řeholního života. Početné jsou studie zabývající se jeptiškami – logicky, a stejně jako ve Francii – v souvislosti s genderově pojatou historiografií, takto orientované práce však někdy ulpívají na povrchu věcí. „Prizma genderu“, naděje, že právě v řeholním prostředí lze dobře sledovat údajnou či skutečnou pohlavní podmíněnost, zřejmě poněkud zkresluje představu o ženském řeholním životě raného novověku přílišným zdůrazňováním samostatnosti nebo naopak nesamostatnosti řeholnic a jejich vymezování vůči mužskému světu. V každém případě právě v genderových studiích nejčastěji zaznívá požadavek po sledování „průměrného jedince v jeho každodenní zkušenosti“. Vzhledem k historickým okolnostem je v Německu jinak časté zkoumání řeholnic v souvislosti s jejich konfrontací s protestantským učením, tedy spíše v konfliktní situaci než v jejich „normální každodennosti“.

I. 1. 4. Ostatní historiografie

Výzkum ženského raněnovověkého řeholního života se výrazně rozvíjí také v Itálii a Španělsku. Monasteriologové italští se zaměřují na osudy starších forem ženského mnišství v raném novověku častěji než jejich němečtí či

¹¹⁷ Herbert MÄRZHÄUSER, *Die Darstellung von Mönchtum und Klosterleben im deutschen Roman des zwanzigsten Jahrhunderts*, Frankfurt am Main – Bern 1977 (Würzburger Hochschulschriften zur neueren deutschen Literaturgeschichte I).

francouzští kolegové. Italská historička Gabriella Zarri se inspirativně zabývá raněnovověkými ženskými komunitami v souvislostech genderu a zároveň sociální disciplinace.¹¹⁹ Zdůrazňuje dynamickou a různorodou povahu procesu sociální disciplinace v řeholním prostředí, která produkovala nové normy, respektive upravovala normy již existující, a prosazovala je neustálým balancováním mezi příkazy a přesvědčováním, disciplínou a doktrínou. Zarri se dále pokouší zkoumat rozdíly mezi mužskou a ženskou rolí v předtridentských a potridentských církevních předpisech a ideologii a toto srovnání konfrontuje s konkrétními případy souvisejícími s krizí a reformou řeholních společenství. Jak byly identity a role řeholníků vnímány v době raného novověku? V 16. století byl statut mnichů a jeptišek definován především v metafoře manželství; i tady lze poměrně snadno načrtnout genderové rozdíly.¹²⁰ Sociální disciplinaci související s tridentským koncilem Zarri sleduje na změnách statutu nových řádů a poukazuje na zesílení mužské kontroly nad ženskými komunitami v případě starších řádů kontemplativních.

Italští monasteriologové se intenzivně věnují uměleckému životu v raněnovověkých ženských kláštorech, více, než tomu je v případě francouzském a německém, a to jak činnosti jeptišek samotných, tak jejich uměleckému mecenátu. Zkoumají mimo jiné roli a funkci výtvarného umění v ženské *vita religiosa*, např. utváření typického zobrazení dokonalé jeptišky. Zajímají se o ikonografii, která opakovaně vyjadřuje metaforu *sponsa Christi*,¹²¹ ale také asketický ideál jeptišky.

¹¹⁸ *Geschichte der Frauen*, Arlette FARGE – Natalie Zemon DAVIS – Heide WUNDER – Rebekka HABERMAS, III: Frühe Neuzeit, Frankfurt – New York 1994. K novověkým jeptiškám oddíl Elisja SCHULTE VAN KESSEL, *Jungfrauen und Mütter zwischen Himmel und Erde*, s. 151-188.

¹¹⁹ Gabriella ZARRI, *Gender, Religious Institutions and Social Discipline: The Reform of the Regulars*, in: *Gender and Society in Renaissance Italy*, redd. Judith C. BROWN – Robert C. DAVIS, London – New York 1998, s. 193-212. Podobně TÁŽ, *Monasteri femminili e città (secoli XV-XVIII)*, in: *La Chiesa e il potere politico dal Medioevo all'età contemporanea*, redd. Giorgio CHITTOLINI – Giovanni MICCOLI (Storia d'Italia, Annali 9), Turin 1986, s. 359-429; *Donna, disciplina, creanza cristiana dal XV al XVII secolo: Studi e testi a stampa*, red. Gabriella ZARRI, Rome 1996. Dále jmenujme alespoň sborník *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*, redd. Paolo PRODI – Carla PENUTI, Bologna 1994 a studii věnovanou nuceným vokacím řeholnic Francesca MEDIOLI, *Monacazioni forzate: donne ribelli al proprio destino*, in: *Clio* 30, 1994, s. 431-454.

¹²⁰ Obraz mystického manželství je sice v křesťanství společný mužům i ženám, mniši jsou však definováni spíše oddělením od světa a příslušností k *militia Christi*, zatímco pro jeptišky získal určující – a genderově specifický – význam koncept *sponsa Christi*. Tyto rozdíly Zarri odhaluje už v rituálech monastické profese, projevují se ovšem i v monastické ikonografii atd.

¹²¹ Profesi jeptišek často symbolizoval mystický sňatek Kateřiny Alexandrijské, viz *Vita artistica nel monastero femminile*, red. Vera FORTUNATI, Bologna 2002, *passim*.

Aktuální italský přehled o ženském mnišství v široké historické perspektivě zdůrazňuje úlohu trvalé reformy v životě individuálního řeholníka i ve vývoji celých řádových společenství; zabývá se i protimonastickou propagandou a různými typy rušení klášterů.¹²² V italské monasteriologii je pro výzkum raněnovověkého ženského řeholního života využíváno také regionálního a mikrohistorického přístupu.¹²³ Zřejmý je opět důraz kladený na mocenskopolitické a společenské konstelace ovlivňující existenci klášterů, na identitu jednotlivých řádů a s ní spojené konkrétní formy religiozity a monastické disciplíny.

Zkoumají se i odděleně některé specifické znaky monastického života, jako např. řeholní hábit:¹²⁴ ten vyjadřuje vztahy mnišství a společnosti, neboť určuje pozici, již zaujímá jednatel v sociální hierarchii. Hábit ale také konstituuje vztah řeholníka k vlastnímu tělu, vyjadřuje rozdíly mezi mužem a ženou a samozřejmě si udržuje symbolický význam. Je příznačné, že každá řádová reforma s sebou přinášela požadavek hábit alespoň v drobnostech změnit. Proměny oděvu vyjadřovaly ostatně změny statutu i v jiných společenských skupinách. Nerespektování předpisů v této oblasti vedlo k tvrdé penalizaci už ve středověku, a nejen v oblasti řeholní. Hábit lze chápat jako signifikantní prvek mnišství v řádu věcí viditelných. Není náhodou, že právě on býval jako první trnem v oku protestantům při rušení klášterů.

Poměrně intenzivně se rozvíjí výzkum staršího ženského mnišství také ve Španělsku: zkoumají se identity jeptišek, jejich životní způsob, sociální původ, ale i jejich umělecké, duchovní, případně mystické aktivity.¹²⁵ Španělští badatelé vycházejí většinou z fixně daného řeholního ideálu, ať už se odráží v legislativě nebo edukativních spisech, a konfrontují jej se sondami do

¹²² Mariella CARPINELLO, *Il monachesimo femminile*, Milano 2002.

¹²³ Tak např. Elisa Novi CHAVARRIA, *Monache e Gentildonne, Un labile confine. Poteri politici e identità religiose nei monasteri napoletani secoli XVI-XVII*, Milano 2001.

¹²⁴ *La Sonstanzia dell'Effimero. Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, red. Giancarlo ROCCA, Roma 2000.

¹²⁵ Velký důraz je opět kladen na způsob disciplinace jeptišek, zejména na klauzuru. Španělské badatelky se většinou pokoušejí o co nejuplněnější zpracování vybraného vzorku komunit – většinou opět podle regionálního klíče – ve všech postihnutečných sférách jejich aktivit, cf. Carmen GÓMEZ GARCÍA, *Mujer y Clausura. Conventos Cistercienses en la Málaga Moderna*, Málaga 1997; podobně Maria Leticia SANCHEZ HERNANDEZ, *El monasterio de la Encarnacion de Madrid. Un modelo de vida religiosa en el siglo XVII*, Escorial 1986; Concha TORRES SÁNCHEZ, *La clausura femenina en la Salamanca del Siglo XVII, Dominicas y Carmelitas descalzas*, Salamanca 1991.

konkrétní praxe. Španělské bádání – i tady se výzkumu řeholnic věnují spíše historičky – je také do jisté míry poznamenáno genderovými teoriemi.

To platí i o pracích z anglosaského světa, které se zaměřují především na období středověké. Stranou ponechávám práce věnované problematice raněnovověké *vita religiosa*, které přece jen projednávají témata příliš odlišná od středoevropské problematiky. Zmíňme přesto alespoň práci C. Wolker sledující jeptišky ve specifické historické situaci, totiž v anglické katolické diaspoře po zavedení reformace v ostrovním království.¹²⁶ Jinak se badatelky věnují např. traktování jeptišek v pojmech kanonického práva;¹²⁷ oblíbeným tématem je klauzura.¹²⁸ Ve Spojených státech vyšla ve 2. polovině 90. let minulého století obsáhlá práce J. A. K. Mac Namara, která se pokouší se mapovat vývoj ženského řeholního života od počátků do současnosti. Spíše než o původní výzkum jde však o shrnutí dosavadního bádání s cílem valorizovat historickou úlohu jeptišek. Badatelka opět postupuje v souladu s genderovými teoriemi, jež místy výrazně ovlivňují historickou výpověď.¹²⁹

¹²⁶ Claire WALKER, *Gender and Politics in Early Modern Europe. English Convents in France and the Low Countries*, New York 2003.

¹²⁷ Elizabeth MAKOWSKI, *Canon Law and Cloistered Women. Periculoso and Its Commentators, 1298-1545*, Washington 1997.

¹²⁸ Zkoumána je např. na literárních textech raného anglického středověku, cf. Shari HORNER, *The Discourse of Enclosure. Representing women in old english literature*, New York 2001; Diane F. KRANTZ, *The Life and Text of Julian of Norwich, The Poetics of Enclosure*, New York 1998; cf. Jane Tibbetts SCHULENBURG, *Strict Active Enclosure and its Effects on the Female Monastic Experience*, in: *Distant Echoes. Medieval Religious Women*, I, redd. John A. NICHOLS – Lillian Thomas SHANK, Kalamazoo 1984, s. 51-86.

Zajímavý je výzkum prostoru středověkého kláštera aplikující genderové teorie na archeologické poznatky, viz Roberta GILCHRIST, *Gender and Material Culture. The Archaeology of Religious Women*, London – New York 1997.

¹²⁹ Jo Ann Kay MC NAMARA, *Sisters in Arms. Catholic nuns through two millenia*, Cambridge (Massachusetts) – London 1996. Časté jsou formulace typu „jeptišky bojují proti mužské hierarchii“; jinde autorka odmítá „mužský koncept ženské spirituality“, shrnovaný pod označení „nevěsty Kristovy“, jako výraz tradiční genderové role. Na druhou stranu zajímavě probírá antropologické aspekty celibátu a ženské řeholní identity.

I. 2. Metodické přístupy

I. 2. 1. „*Histoire totale*“

Monasteriologové nejčastěji zkoumají jeden konkrétní řád, někdy jen v určitém údobí jeho vývoje, zato ale v geograficky širokém, někdy i celoevropském kontextu. Izolované studium dějin jednotlivých řádů implikuje představu odlišných společenství, která spolu sice navzájem komunikovala, ale přitom se každé vyvíjelo svébytně a samostatně. Navrhují ve své práci metodu opačnou, jež by sledovala paralelně komunity různých středověkých (zejména kontemplativních) řádů na jednom určitém teritoriu.¹³⁰ Vzhledem k hornolužické monastické konstelaci ponechávám stranou konventy mendikantské, ačkoli i ty vykazují četné paralely s kontemplativním zasvěceným životem.

Domnívám se totiž, že vývoj řeholních společenství již v pozdním středověku, v období jejich stagnace a pokusů o reformu, vykazuje řadu paralel. Tak se ve většině řeholních společenství stalo nemožným udržet jejich centrální, ze středověku zděděné vedení a řízení. Pramenilo to z krize tradičních nástrojů řádové regulace, jež problematizovala až k nemožnosti sociální disciplinaci v jednotlivých komunitách. Jednotlivé kláštery pociťovaly často ekonomickou krizi, ale i důsledky vnějšího neklidu: vše dohromady jim přinášelo další disciplinární problémy a navenek pokles sociální atraktivita a prestiže. Kláštery se začleňovaly stále více do kontextu lokálních faktorů, bez jejichž opory nemohly uhájit svou existenci. To podlamovalo význam starších řádových exempcí a narušovalo jednotu, a tím i odlišnou identitu jednotlivých řádových společenství. Pozoruhodné paralely nacházíme rovněž při sledování a srovnávání průběhu řeholních reforem, ať už v 15. či 17. století.¹³¹ Na druhou stranu se podmínky v jednotlivých oblastech Evropy, která už nebyla zdaleka onou univerzální *christianitas* jako v raném středověku, lišily natolik, že pokusy o plošné vylíčení života jednoho řádu selhávají, omezující se většinou na registrování případů z „hlavních“ evropských zemí.

¹³⁰ O podobný regionální přístup se pokusil např. D. DINET, A. NOWICKI-PASTUSCHKA nebo španělské badatelky, viz předchozí kapitola.

Sbližování forem a obsahů *vita religiosa* platí přitom pravděpodobně více pro ženské než pro mužské komunity, a to již v období raněstředověkém. Ať již ženy složily věčné sliby – jejich znění i duchovní východiska se ostatně příliš nelišila – ke kanonii premonstrátek či Strážkyň Božího hrobu, ke klášteru cisterciáček nebo konventu dominikánek, vedly život obdobně náplně i směřování. Působily a byly vnímány především jako sdružení žen zasvěcených kontemplativnímu životu, které prožívaly a symbolizovaly dokonaleji než jejich mužské protějšky tajemství Kristových pašijí a mystické spojení Krista a církve.

Paralely zintenzívněly zejména v období následujícím po papežských normativních usneseních, jež měla reglementovat ženskou *vita religiosa* v první polovině 13. století. Rovněž organizační začlenění ženských komunit do jednotlivých řádů probíhalo navzájem dosti podobným způsobem. Důsledné podřízení „nevěst Kristových“ mužským *superiores*, striktní klauzura a důraz kladený na jejich *vita contemplativa* oproti *vita activa* znemožňovaly eventuální rozvíjení rozdílů mezi „mniškami“, „kanovnicemi“ a „rytířkami“, ale i pružnější reakce na proměňující se společenské podmínky a postuláty.¹³² Důležitý byl také relativně nižší stupeň vzdělanosti jeptišek než mnichů. S výjimkou nejvýznamnějších řeholních mystiček je možné jen těžko předpokládat, že by průměrná řádová sestra ve středověku, ale i v raném novověku vnímala hlouběji teologické rozdíly mezi spiritualitou jednotlivých řádů. Ještě méně pravděpodobné je to pro adeptky řeholního života v okamžiku, kdy si konkrétní klášter vybíraly. Podstatné pro jeptišky i jejich okolí zůstávaly vnější znaky řeholního života: věčné sliby, hábit, ekonomická základna konkrétního kláštera, jeho geografická blízkost, jeho feudální práva a zakotvení v okolní společnosti. Důležitá mohla být i rodinná tradice, sociální složení a prestiž kláštera atd.

Vnitřní i vnější podobnosti mezi jednotlivými řády ještě zesílila reformní legislativa tridentského koncilu, zacílená plošně na všechna dosavadní řeholní společenství.¹³³ Co se řeholnic týče, především znovu posílil jejich podřízení

¹³¹ Na paralelní obsahy a cíle reforem v pozdním středověku poukázaly např. stati ve sborníku *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen*, red. Kaspar ELM.

¹³² J. A. K. MC NAMARA, *Sisters in Arms*, zvláště s. 321-322.

¹³³ Cf. *Decretum de regularibus*, který se obrací bez dalších rozdílů „ad religiosos“, „ad sanctimonialies“, viz *Concilii Tridentini canones et decreta T. IX, Actorum pars sexta. Complectens acta post sessionem sextam (XXII) usque ad finem concilii (17. septembris 1562 – 4. decembris 1563)*, ed. SOCIETAS GOERRESIANA, Friburgi Brisgoviae 1924, Sessio XXV, s. 1079-1097.

mužským řádovým nadřazeným a v případě jejich absence diecézním biskupům, bez ohledu na předchozí řádové imunity. Byl rovněž znovu zdůrazněn význam klauzury jakožto podmínky ženské *vita religiosa*. Jisté sblížování řádů se pak posilovalo i v letech následujících po Tridentu. Na druhou stranu si řády v jiných sférách také konkurovaly, a proto se snažily posléze znovu zdůrazňovat svou identitu.

Proto se zdá oprávněné sledovat paralelně kláštery různých řádů v konkrétním teritoriu, kde na ně působily podobné vnější okolnosti. Tyto podmínky pokládám – alespoň v období raného novověku – za důležitější než rozdíly mezi jednotlivými řeholemi. Došlo i ve střední Evropě, respektive v českých zemích, na konci středověku a v raném novověku k „uniformizaci“ ženského řeholního života? Do jaké míry si jednotlivé řády udržely svébytné ideály a nakolik je vnímaly jejich členky? Sledování těchto důvěrných otázek je lépe možné až s bohatšími prameny doby barokní. V každém případě se sblížování obsahů ženské *vita religiosa* potvrzuje i na sledovaném hornolužickém mikroprostoru, byť na příkladu jen několika málo ženských klášterů. Tezi o vývojových paralelách mezi různými řády v raném novověku potvrzuje i komparace s osudy ženských komunit v jiných regionech Říše a ovšem v Čechách.

Výsledky mikrohistorických sond, usilujících o co nejkomplexnější zpracování určitého segmentu řeholního života, je záhodno konfrontovat s ideálními požadavky na řeholní život té doby, jak se odrážejí zejména v řádové legislativě, ale i v monastické či spirituální literatuře, dobové historiografii atd. Kláštery dále nelze studovat jen v jejich řádovém kontextu. Nutné je sledovat „vnější“ okolnosti jejich existence, ať už sociální, politické, ekonomické, konfesní či kulturní, dané často právě regionálním rámcem. O těchto širších souvislostech zasvěceného života prameny ostatně svědčí mnohdy výmluvněji než o obsahu a formě řeholní praxe *stricto sensu*.

I. 2. 2. Genderové souvislosti ženské *vita religiosa*

Vzhledem k důrazu na mnišství v ženské variantě pokládám za vhodné připomenout některé genderové přístupy k monastickým tématům. Genderové orientovaní badatelé – ve skutečnosti ovšem spíše badatelky – mají ovšem

tendenci zkreslovat samou svou intencí pohled na ženský řeholní život.¹³⁴ Někdy se přeceňují realizační možnosti jeptišek v klášterech, jindy se zase příliš zdůrazňuje jejich podřízenost mužům. Genderový přístup by neměl vést k pěstování samostatných „dějin jeptišek-žen“, ale spíše k „dějinám žen a mužů, žen ve vztahu k mužům“. Existuje sice specifický svět řeholníků a specifický svět řeholnic, navzájem se ale prolínají a ovlivňují.

Pokud má žena, příslušnice „slabšího pohlaví“, dosáhnout spásy v řeholním životě, je třeba ji podle středověkých i raněnovověkých monastických myslitelů spoutat mnohem přísnějšími pravidly než řeholníky. Je třeba chránit nejen její čistotu, která je cennější než čistota mužů, ale zároveň ctnost mužů, kteří jsou ohrožováni ženskou přítomností. Strach ze sexuálního „ohrožení“ se snoubí se strachem ze ženské autonomie, který vede nakonec přece jen k zesílení mužské *cura monialium*. Jisté genderové napětí cítíme i z vizitačních protokolů zejména hornolužického Marienthalu. Přijímání této monastické ideologie, shrnuté ve zkratce metaforu „nevěst Kristových“, pojmání cudnosti jeptišek, genderové strukturování spirituality ženských a mužských řádů a jejich odraz v pramenech ve středoevropském prostředí však není dosud prostudováno. Panenství bylo pro jeptišky období katolické reformy ctností prvořadou, je ovšem otázka, zda v něm spatřovaly také možnost úniku před utrpením mateřství či před sociální podmíněností. Pro sledovaný výsek dějin hornolužických klášterů však i tady bude třeba vzhledem k dochovaným pramenům na zodpovězení většiny otázek rezignovat. Převažují stále normativní prameny, které zřejmě formují i výpověď písemností individuálnějšího charakteru.

Ženy měly ve premoderní společnosti svou roli pevně stanovenou jako manželky, vdovy či panny – snoubenky Kristovy, vždy tedy v nějakém vztahu k mužům.¹³⁵ Ačkoli se měly jeptišky distancovat od mužského světa, nebylo jim – v raném novověku stejně jako ve středověku – povoleno obejít se bez něj. Byly dále zavázány zachovávat předpisy a zvyky, které byly z velké míry

¹³⁴ Feministky se někdy hlásí k jeptiškám jako svým předchůdkyním. Právě ony pochopily, že ještě v 19. století byly kláštery jedním z mála míst, kde se mohly ženy samostatně vyjadřovat a dokonce vykonávat určitou moc. Shrnutí cf. Kathryn NORBERG, *The Counter-Reformation and Women Religious and Lay*, in: *Catholicism in Early Modern History. A Guide to Research*, red. John O'MALLEY, St. Louis 1988, s. 133-146.

stanoveny jejich mužskými „mentory“, odvozeny z pravidel určených mnichům a mnichy také kontrolovány. Už ze středověku známe např. různé redakce řeholí určené jeptiškám. Texty byly však většinou pouze převedeny do ženského rodu, a to s minimálními modifikacemi. Opisovány byly i kapitoly, které se jen těžko mohly uplatnit v ženských klášterech. V raném novověku vznikla řada aplikací mužských řeholí a rituálů pro jejich ženské protějšky ze středoevropského prostředí, skutečná míra uzpůsobení však není velká, jak ostatně vyplývá i z obnovovaných výnosů generální a provinciálních kapitul cisterciáckého řádu.

Život v řádu přesto představoval významnou příležitost uvolnit se ze závislosti na mužském světě, i když stupeň autonomie řeholnic byl zřejmě velmi proměnlivý podle konkrétních podmínek. Někdy se zřejmě vedle svých *superiores* prosazovaly více, než dovolují předpokládat oficiální texty. Postavení té které představené vyplývalo z míry vlivu řádových struktur v její komunitě, ze spletité konstelace působení lokálního okolí a samozřejmě i z její osobnosti.

Jistý rozdíl je patrný mezi pohlavími také v intenzitě monastických vokací. Muži a ženy v řeholním stavu se však především liší svými postoji a chováním v okamžiku zpochybňování řeholního života. Tak např. jeptišky lpěly na řeholním stavu v teritoriích, kde se rozšířila reformace, pravidelně důsledněji než jejich spolubratři, teze, již může podpořit i sledování situace v Horní Lužici.

Nutnou podmínkou pro ženskou observanci byla striktní klauzura; po mniších se vyžadovala pouze *stabilitas loci*. Vychází to opět z odlišného chápání slibu čistoty; disciplinační proces a vztahy nadřízenost-podřízenost se tak prolínají se vztahy mezi pohlavími. Klauzurními předpisy se závislost na mužských autoritách měla stát úplnou. Klauzura jeptišek se asi neprosadila nikdy v absolutní podobě. Od okamžiku zavedení striktní klauzury však byla již síť společenských vztahů zprostředkovávána výhradně mužskými autoritami.¹³⁶

Ženské mnišství poznáváme podstatně obtížněji než mnišství mužské, jak vyplývá už ze striktnějšího uzavření řeholnic před světem. Do mentality jeptišek navíc nahlížíme převážně skrze svědectví mužů: při vizitacích, z legislativy vytvářené a prosazované muži. Řada konceptů, které sledovaly

¹³⁵ Ida MAGLI, *Il problema antropologico-culturale del monachesimo femminile*, Enciclopedia delle religioni, Florence 1972, zde III, s. 627-641.

¹³⁶ G. ZARRI, *Gender, Religious Institutions and Social Discipline*, s. 210.

genderové autorky, na své přezkoušení na středoevropském materiálu ještě čekají. Znovu přitom platí, že jasnější odpovědi poskytnou až prameny 18. století.

I. 2. 3. Sociální disciplinace, klauzura

Sociální kontrola byla intenzivnější u ženských větví řádů než u jejich mužských protějšků zřejmě již ve středověku. Výnosy tridentského koncilu ji ještě posílily. Jejich cílem bylo prosazovat přísnější morální předpisy, striktnější pojetí kněžského celibátu i cudnosti jeptišek. Vedla právě silnější kontrola nad řeholnicemi k tomu, že reformační éru přečkalo více ženských klášterů než mužských? Zlepšila se účinnost nástrojů řádové moci působením jiných, racionalizovaných disciplinačních procesů raného novověku? Pomáhal jejich prosazování určitý sociální propad vokací starých, kdysi společensky exkluzivních řádů? To jsou otázky, jež klade moderněji orientovaná monasteriologická literatury a jež se nabízí ověřit na základě pramenů o hornolužických kláštorech.

Disciplinační opatření se prosazovala především během vizitací. V nich se také prožíval intenzivně vztah mezi mužským *superiorem* a jemu podřízenou ženskou komunitou, stejně jako tomu bylo během méně oficiálních rozhovorů anebo v korespondenci. Kontrola nad podřízenými jeptiškami se však zhmotňovala také při zpovědi; jeptišky byly závislé na otcích-opatech i v řadě dalších ohledů. Mužští *superiores* dohlíželi na vybírání úředníků pro ženské kláštery a přijímali i zprávy o hospodaření komunit; předsedali i přijímání nových sester, skládání slibů, ba i volbám abatyší. Je příznačné, že ženské kláštery se nemohly vizitovat samy navzájem. Jejich závislost stupňovaly rovněž zhuštěné sociálněkomunikační sítě vně i uvnitř řádů, zahrnující *de facto* každou řeholnici. Ukazuje to mimo jiné skutečnost, jak bylo pro jeptišku obtížné vystoupit z kláštera.¹³⁷

¹³⁷ Nejdříve musela prokázat, že vstoupila do řeholního stavu z donucení nebo ze strachu, což ovšem bylo takřka nemožné. Její rodina i konvent to pochopitelně popírali a svědci scházeli. Nabízelo se vést soudní proces, jeho zahájení ovšem bylo pro klauzurovanou jeptišku velmi obtížné, zvláště pokud byla v konfliktu se svým klášteřem. Obtížné bylo už najít si advokáta a volně s ním hovořit. Těžko mohla odkudkoli očekávat pomoc. Klášter si hodlal udržet dobrou pověst, jiné authority nechtěly hovořit o aférách, příbuzní neviděli rádi její návrat do světského života, protože by bylo třeba jí vrátit její práva, podíl na dědictví, zajistit věno ... Úspěch procesu byl velmi nejistý; v případě neúspěchu musela „vzpurňat“ jeptiška strávit zbytek života ve svém klášteře, který si nepřátelila, podle G. REYNES, *Couvents de femmes*, s. 52.

Řády se při zvládání problematických komunit nejednou opíraly o strukturu diecézní, ale také o vládní moc. Rostoucí vměšování státní moci do disciplinačních procesů v prostředí katolických řádů se ostatně zdá být pro raněnovověké období příznačné. O nástrojích a projevech řeholní disciplinace v řádovém prostředí českých zemí zatím nevíme takřka nic;¹³⁸ nabízí se nastínit některé rysy na příkladě komunit Horní Lužice.

Cílem sociální disciplinace bývá kromě udržení řádného chodu institucí také reforma, někdy pokládaná za esenciální rys raněnovověkého řeholního života.¹³⁹ Studium reforem umožňuje zkoumat dynamické napětí mezi procesy působícími uvnitř i zvnějšku řeholního světa. Reformy bývají komplexní a dlouhodobé, často jsou ovlivněny konkrétními místními podmínkami, jejich cíle jsou však často překvapivě obdobné. Všude v katolických oblastech je ostatně jejich výsledkem prosazení modelu „tridentského kláštera“.¹⁴⁰ Reforma bývala přijímána různě. Výjimkou nebyly konflikty, pramenící z napětí mezi požadavky mnišství samotného, církevní organizace či světské společnosti. Kontrolní síť zažívala rozmanité proměny, které neustále modifikovaly její účinnost podle konkrétních okolností.¹⁴¹ Inspirativní bude jistě srovnat situaci v raném novověku s výsledky důkladných, metodologicky propracovaných studií o mnišských řádech ve středověku.¹⁴²

Reforma se obvykle negativně vymezuje vůči předchozímu vývoji. Líčení monastických reforem bývá uvedeno kritickým vypsáním historie řádu nebo řeholní instituce, což má ospravedlnit nutnost změny: před reformou se zpravidla nerespektovala klauzura, slib mlčení, řeholní hábit ... Reforma málokdy usiluje o něco nového, i v souladu s obsahem tridentských dekretů se odvolává na dávné monastické ideály. Reformy mají různé iniciátory – nejčastěji vycházely od mužských *superiores*, ale někdy je podnítily i jeptišky samotné. Pro francouzské kontemplativky byla v 17. století významná generace

¹³⁸ Jejich analýza by mohla vycházet z dosud neprozkoumaných vizitačních protokolů řádové, diecézní i světské moci. Některé se z českého prostředí dochovaly, systematický a širěji založený výzkum by jistě přinesl ještě celou řadu objevů.

¹³⁹ J.-M. LE GALL, *Les moines*, s. 13-19.

¹⁴⁰ Rigorózní život, prosazený na počátku reforem, býval někdy posléze zmírňován. Zdá se, že v tomto ohledu bylo středoevropské prostředí tradičnější, že jednou obrozený řeholní život zůstával konzervativnější.

¹⁴¹ M.-É. MONTULET-HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan*, s. 422.

mladých abatyší-reformátorek, které sice působily v součinnosti se svými *patres-abbates* či s diecézními biskupy, ale vykazovaly značnou dávku samostatnosti. Ukážeme na příkladě hornolužických ženských klášterů, kdy začala a jak probíhala v českých zemích jejich (po)tridentská reforma; budeme uvažovat o tom, zda probíhala samostatně nebo v závislosti na reformě klášterů mužských. Je třeba prozkoumat, do jaké míry mohl být ideální model řádové disciplinace prosazován za často komplikovaných vnějších i vnitřních podmínek. Vizitaci a další disciplinační procesy nelze přitom vnímat pouze jako institut represivní: jejím cílem není jen sama kontrola, ale podpora duchovního rozvoje vizitovaných.¹⁴³

Řeholní reformy nelze oddělovat od dalších disciplinačních procesů, vycházejících z tridentského koncilu a týkajících se manželství, zpovědi, kultu svatých. V procesu náboženské a sociální transformace, která může být hodnocena jako „modernizační“ a která se snažila „vnést pořádek do zmatku středověké církve“, zaujímá řeholní disciplinace významné místo.

Ke konstitutivním rysům ženského mnišství patří klauzura, která je zároveň důležitým prostředkem a projevem sociální disciplinace. Pojem sám implikuje „uzavření něčeho“ ve smyslu převážně negativním. Již v antice se slova *clausura* užívalo např. pro vězení. Podle teoretiků mnišství je třeba vnímat klauzuru pozitivně, jako fyzickou ochranu před násilným okolím, ale především jako prostředek k lepšímu soustředění na cíle klášterního života. Řeholnice zřejmě skutečně často toužily po izolaci a úvahy o „*mechanismu patriarchální dominance*“, jak klauzuru někdy označují feministické historičky, jim byly cizí.¹⁴⁴

Podle řeholních myslitelů nevyjadřuje klauzura opovrhování ženami, ale naopak jejich valorizaci.¹⁴⁵ Naopak podle genderových badatelek klauzura

¹⁴² Za všechny Thomas FÜSER, *Mönche im Konflikt, Zum Spannungsfeld von Norm, Devianz und Sanktion bei den Cisterciensern und Chuniensern (12. bis frühes 14. Jh.)*, Münster – Hamburg – London 1997 (Vita regularis 9); J. OBERSTE, *Visitation*.

¹⁴³ Žádná striktní norma by navíc nemohla účinně a trvale působit, pokud by její prosazování neprovázelo vytváření nové identity přijatelné pro „disciplinované“. Proto je v té souvislosti třeba zohlednit i spisy, jež měly vést k interiorizaci řeholní disciplíny.

¹⁴⁴ Příklady o dobrovolném přijetí klauzury shrnuje C. HARLINE, *Actives and Contemplatives: The Female Religious of the Low Countries Before and After Trent*, in: CHR 81, 1995, s. 561-562.

¹⁴⁵ Spiritualita a psychologie muže a ženy je podle nich komplementární; tak např. vztah ženy a muže k místu je podle nich podstatně odlišný. Některé úvahy stojí za ocitování. „*L'univers de la femme, ses préoccupations, son royaume, se trouvent le plus souvent dans sa maison, à*

představuje způsob organizace myšlení o ženském těle a ženách vůbec a zároveň nástroj, jak ženy regulovat, vymezit, izolovat od společnosti; klauzura podle nich vykazuje archetypální rysy a lze ji rozkrýt i pomocí psychoanalytických metod. Představa klauzury snad může být vnímána také v duchu foucaultovských „formations discursives“, promluv těch, kteří určují, co je důležité a správné.¹⁴⁶ „Klauzurní diskurs“ působí v řadě kulturních a sociálních polí, cirkuluje v různých textech, světských i náboženských, regulativních i imaginativních. Stává se podmínkou monastické ideologie, normou reprezentace ženy literární i společenské, ve středověku i raném novověku.¹⁴⁷ S klauzurou se spojuje řada pozitivně i negativně vnímaných obrazů, jako např. metafora hradu: hrad může skýtat bezpečí, před neklidem vnějšího světa i před hříchem, může však také nahánět strach, stejně jako vězení. Pozitivní konotace může mít dokonce i obraz hrobu: v klášteře, jako v hrobě, zůstávají jeptišky, mrtvy s Kristem, pohřbeny až do okamžiku, kdy budou spolu s ním vzkříšeny a zjeví se s ním v jeho slávě.

Jeptišky se někdy klauzurním předpisům bránily. Vždyť dalekosáhle měnily jejich postavení v životě církve a společnosti. Tento odpor můžeme dobře doložit i na půdě všech tří hornolužických ženských konventů. Klauzura znemožňovala aktivní angažmá jeptišek ve společnosti, mohla působit i ekonomické a sociální obtíže, už proto, že klauzurované sestry těžko získávaly dobrodince. Na druhou stranu úspěšně klauzurované jeptišky reprezentovaly integritu katolické církve i laických institucí, které ji podporovaly, a zvyšovaly i

*l'intérieur. C'est là, plus que sur les lieux de son éventuel travail rémunéré, qu'elle déploie habituellement son génie, son dévouement, là qu'elle imprime profondément sa marque. Plus stable, elle ne souhaite pas non plus des changements perpétuels, mais plutôt l'enracinement dans la paix et l'harmonie. Dès lors, il semble naturel que la moniale, en tant que femme, supporte la claustration plus aisément que le moine. Celui-ci, d'ordinaire plus extraverti, plus conquérant, moins stable peut-être, éprouvera plus qu'elle le besoin d'activités extérieures, apostoliques, intellectuelles, matérielles, et tout simplement de sorties récréatives. Sagement, les Chartreux eux-mêmes pratiquent le « spaciement » hebdomadaire, et les Bénédictins la « grande promenade » du jeudi, à laquelle leurs sœurs préfèrent la lecture en cellule ou sous leurs ombrages ... »; Jean PROU, *La clôture des moniales*, Paris 1996, s. 175.*

¹⁴⁶ Michel FOUCAULT, *L'archéologie du savoir*, Paris 1994, s. 53 sq. Viz také TÝŽ, *La poussière et le nuage*, in: *L'impossible prison*, red. Michelle PERROT, Paris 1980, s. 29-39. K pojmu diskursu u Foucaulta už existuje rozsáhlá literatura, namátkou zmiňme Manfred FRENK, *Zum Diskursbegriff bei Michel Foucault*, in: *Diskurstheorien und Literaturwissenschaft*, redd. Jürgen FOHRMANN – Harro MÜLLER, Frankfurt a. M. 1988, s. 25-44; Martin DINGES, *The Reception of Michel Foucault's Ideas on Social Discipline, Mental Asylums, Hospitals and the Medical Profession in German Historiography*, in: *Reassessing Foucault: Power, Medicine and the Body*, redd. Colin JONES – Roy PORTER, London 1994, s. 181-212.

¹⁴⁷ Tak S. HORNER, *The Discourse of Enclosure*, s. 11 sq.

prestiž vlastních rodin.¹⁴⁸ Tridentské „uvěznění“ jeptišek tak odráží rozsáhlý a složitý komplex politických, spirituálních, ekonomických a morálních souvislostí ženského řeholního života.

I. 2. 4. Diskurs o jeptiškách

Jaká byla cena ženských klášterů v raněnovověké společnosti, o níž se zpravidla soudí, že se postupně sekularizovala? Jak byly vnímány kláštery v dobách reforem, reforem protestantských, katolických i *stricto sensu* monastických? Mohli bychom rozlišit negativní, pozitivní a neutrální diskurs o řeholnicích, přičemž se zdá, že v mentalitách je až do současnosti nejhluběji zakořeněn první z nich. Žádný z těchto diskursů nevyjadřuje plně „průměrnou“ realitu řeholního života; umožňuje ale přiblížit se k ní z různých úhlů pohledu.

Již intenzita antimonastického diskursu naznačuje, že mnišství nebylo marginální jev, jak by se mohlo zdát z jeho pozice v „obecných“ dějinách, že bylo naopak přítomné v literatuře i běžném životě, a to ještě v 19. století. Terčem kritiky bývá spíše mnišství mužské než ženské, které je ve svém ústraní méně viditelné, a tudíž méně provokuje. Negativní diskurs se v raném novověku vyvíjí: Luthera i Erasma v 16. století iritovaly hlavně vystupňované reformní snahy řeholníků a jejich nároky na dokonalost.¹⁴⁹ Za osvícenství byl mnišský stav kritizován zvláště pro svou neužitečnost, proto, že odvádí lidi od plození dětí, řeholníkům se vytýkalo tmářství, klášter se stal takřka emblematickým protipólem svobody.

V literární fikci ženské kláštery zdánlivě existují jen proto, aby mohly přijímat ženy, které neuspěly ve svém „základním úkolu“: najít si manžela. Častý je motiv jeptišek, které jsou v klášteře z donucení. Zodpovědnost za to má v první řadě rodina nebo společnost: je asi příznačné, že se jeptiškám v negativním literárním diskursu málokdy přičítá možnost svobodné volby. Klášter bývá dějištěm bujné erotiky, již vhodně koření příchut' zakázaného

¹⁴⁸ Dobře vedené kláštery přispívaly i prestiži měst, kde se nacházely, viz Jutta Gisela SPERLING, *Convents and the Body Politic in Late Renaissance Venice*, Chicago 1999, s. 12-14.

¹⁴⁹ J.-M. LE GALL, *Les moines*, s. 531. Antimonasticismus počátku 16. století vychází často od bývalých řeholníků, kteří navíc obvykle náleželi k reformovaným kongregacím, jako Erasmus, Luther, Lambert či Rabelais.

ovoce, ve středověkých *fabliaux* stejně jako v propagandě Velké revoluce.¹⁵⁰ V klášteře je ohrožena cudnost, nedodrží se slib chudoby, řeholní předpisy jsou obráceny na ruby: jaká může být cena mnišské poslušnosti, když abatyše nenařizuje nic zbožného a řeholnice se jí podrobují jen z pohodlnosti ...¹⁵¹ Krásná literatura přitom jen jiným způsobem vyjadřuje výtky, které čítáme ve spisech reformátorů, Lutherem počínaje.

Téma jeptišky jistě odráží aktuální společenskou prestiž ženského mnišství. Nejrezervovanější bylo při jejím zpodobňování 17. století, do značné míry ve své religiozitě ovlivněné právě zbožností ženských klášterů. V době středověku a renesance se jeptiška zobrazovala spíše jako veselá a odvážná; v 18. století naproti tomu často jako takřka duševně nemocná dívka: naivní, přehnaně stydlivá, prostoduchá.¹⁵² V 19. století se na konventy často útočilo v kontextu aktuálního antiklerikalismu a moderní věda prohlašovala, že odmítnutí normálního (to jest prokreativně heterosexuálního) pohlavního života je znakem mentální choroby a může vést k debilitě. V celibátu se i v současnosti spatřuje odmítání manželství a mateřství, v jeptiškách osoby bez sociální existence.¹⁵³

V hornolužickém prostředí byla dosud probádána čtenářská kultura pouze u zdejších měšťanů. Lze ale předpokládat, že samostatná antimonastická díla tu nevznikala a že tu byla nanejvýš recipována díla literatury západní. Souvisí to i s tím, že kláštery byly na jednu stranu relativně izolovány od života země, na druhou stranu požívaly určitého respektu a spolupracovaly nadále i v „konfesionalizované“ době se zdejší protestantskou společností.

Pozitivní diskurs o jeptiškách určují především legendy a „modelové“ biografie. Přitom sestává z velké části nikoli z dokumentů vytvořených ženami,

¹⁵⁰ Kritika sexuální nevázanosti v klášterech ženských se neomezovala na Francii; i angličtí protestanti kritizovali katolické ženské konventy svých krajanů, cf. T. ROBINSON, *The Anatomy of the English Nunnery at Lisbon in Portugall*, London 1622, zvláště s. 1-2, s. 7-28.

¹⁵¹ J.-P. CAMUS, *Dorothee*, Paris 1621, s. 102.

¹⁵² Klášter je zobrazován málem jako chorobinec. „Mnišská klinika“ chrání jeptišky – často proti jejich vůli! – před ubohostí jejich povahy, před nejistotou světa, před despocií v manželství. V klášterech se rozvíjejí nejpозoruhodnější duševní odchylky a nemoci: potkáváme tu ženy pověřivé, falešné mystičky a stigmatičky, ženy posedlé d'áblem, nymfomanky, sadistky, fetišistky či v nejlepším případě sentimentální devótky. Řeholnice, vědomá si svého poslání a charakterově nezávadná, mívá v literární fikci úlohu jen epizodickou, J. PONTON, *La religieuse*, s. 9.

¹⁵³ Pro společnost je jeptiška symbolem dvojího neúspěchu: neúspěchu v tom, že se konkrétní řeholnice „nenarodila jako muž, a v tom, že si ji nevybral nějaký muž“, M. HÉBRARD, *Femmes dans l'Eglise*, s. 37.

nýbrž z textů z pera jejich duchovních vůdců. Po jeptiškách se vyžaduje absolutní respekt k věčným slibům, touha po uzavření v klauzuře, po modlitbě a splynutí s Bohem. Na rozdíl od textů románové povahy je jejich hlavní hrdinkou jeptiška, která složila své sliby dobrovolně a s plným vědomím. Klášter je v těchto spisech – ve středověku, raném novověku i 19. století – přístavem před neklidem světa a zaručuje nejjistější spásu. Jen zřídka můžeme nahlédnout, nakolik tyto představy akceptovaly samy jeptišky. Tento diskurs přesto alespoň částečně vyjadřuje mentalitu jeptišek raného novověku, respektive ideál, s nímž se každá konkrétní jeptiška musela vyrovnat.

Diskurs „vědecký“, neutrální, se odráží např. v encyklopedických sepsáních 18. století,¹⁵⁴ v topografických či historiografických spisech protestantské i katolické orientace. Ukážeme ještě na analýze regionálního dějepiscectví Horní Lužice, co ze starého mnišství zůstává pro tento diskurs relevantní: vnímáno je už jako věc minulosti, zajímavé jsou především jeho nejstarší dějiny. Na druhou stranu mu však jeho historický význam neupírají ani protestanti.¹⁵⁵ Důležité jsou jeho vnější znaky, především hábit, některé řeholní ceremonie, případně architektura významných klášterů. Francouzská *Encyklopedie* zdůrazňuje, že kláštery způsobují úbytek obyvatelstva; chválí jen význam voršilek pro vyučování a učenost kongregace maurinů. Řeholním ideálem jako takovým se vůbec nezabývá.¹⁵⁶ Řeholnice vstupují občas i do diskursu medicínského, který v 18. století klasifikoval nemoci mimo jiné podle společenských skupin.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Za všechny heslo „Nonne, Nonnen, Kloster-Jungern“, in: Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses Universal Lexicon Aller Wissenschaften und Künste*, Halle – Leipzig 1738 sq., zde XXIV, s. 1240 sq.

¹⁵⁵ Kteří také ochotně přebírají legendy o svatých zakladatelích mnišství.

¹⁵⁶ heslo „Religieuse“, in: *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Nouvelle impression en facsimilé de la première édition de 1751-1780), XIV, Stuttgart – Bad Canstatt 1967, s. 77 sq.

¹⁵⁷ Viz heslo „Nonnenkranckheiten – Morbi Monialium“, in: J. H. ZEDLER, *Grosses Universal Lexikon*, XXIV, s. 1247-1248. Skoro všechny jejich nemoci mají původ v „die verhaltene Monatszeit“, o níž ani jeptišky ze studu a ze strachu před představenými nemluví. Jejich obtíže vycházejí dále ze špatného stravování a ze sedavého způsobu života v ústraní. S jeptíškami se spojovala už v 17. století často melancholie a hysterie. Medicínských traktátů určených přímo řeholníkům není mnoho a většinou v nich nejsou rady rozděleny podle pohlaví. Zajímavý je Bernardino RAMAZZINI, *L'Art de conserver la santé des princes et des personnes du premier rang* (Auquel on a ajouté l'art de conserver la santé des religieuses et les avantages de la vie sobre du Seigneur Louis CORNARO), Leide 1724. Řeholnice nemají přehánět askesi v jídle a mají dbát na dostatek spánku. Autor vychází z katolické pozice a chválí „legie řeholnic“, jež se modlí za spásu francouzských měst. Uznává však, že život jeptišek je převážně sedavý, že jim schází

Jaký byl postoj středoevropských zemí k ženskému mnišství? Jistě je v našem prostředí zapotřebí sledovat už otázku, jak se vyrovnávala s kláštery husitská ideologie¹⁵⁸ a posléze obyvatelstvo „království dvojího lidu“.¹⁵⁹ Jaký vliv získaly v českém prostředí Lutherovy či Erasmovy myšlenky o mnišství? Polemizovali s mnišstvím samostatně čeští humanisté? Jaký byl v 18. století vliv francouzské osvícenské literatury na středoevropské oblasti, katolické i protestantské? Osvícenská kritika mnišství se mohla rozvíjet více až za josefínských reforem, i tentokrát s důrazem na neužitečnost mnišství, útočíc na celibát.¹⁶⁰

Za kladný domácí diskurs o mnišství jmenujme alespoň oslavnou řádovou historiografii, klášterní kroniky či panegyrická kázání. Poměrně rozšířená u nás zřejmě byla díla Abrahama a Sancta Clara či Aegidia Albertina; v jejich centru ovšem stojí úvahy o řeholním životě **mužském**.¹⁶¹ Ačkoli existuje rozsáhlá literatura ke čtenářské kultuře doby baroka – uveďme alespoň práce Marie-Élizabeth Ducreux, Olgy Fejtové, Martina Svatoše –, čtenářská kultura řeholního prostředí, natož ženského, dosud došla pozornosti spíše okrajově. Nejčastěji se studovaly příběhy lidového čtení čerpající inspiraci z řeholního prostředí, např. příběhy o cisterciáckých jeptiškách Gertrudě a

pohyb, což navrhuje kompenzovat třeba prací na tkalcovském stavu. Zdraví příliš prospěšné není ostatně ani uzavření v klauzuru.

¹⁵⁸ Řeholním stavem a jeho prořešky se zabývali už Tomáš Štítý či Konrád Waldhauser.

¹⁵⁹ Zapomíná se např., že ani utrakvismus se, stejně jako luteránství, úplně nevylučoval s monastickým stavem. Tak benediktinky od sv. Jiří na Pražském hradě řadu let přijímaly podobojí, emauzští benediktini se k utrakvistu přímo hlásili, cf. V. KULHANEK, *Geschichte des Klosters der slavischen Benediktiner und der St. Niclas-Kirche auf der Altstadt Prags*, Praha 1865; obšírněji Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 226-229.

¹⁶⁰ V této souvislosti nelze opomenout půvabné dílko českého osvícence a bývalého jezuita Ignáce BORNA, *Neueste Naturgeschichte des Mönchthums*, s. I. 1783; jeho latinská verze byla dokonce přeložena do francouzštiny. Born chce zkoumat „škodlivý hmyz“ ve své zemi („*in mea Patria inter reliqua studia ad Insecta (Monastica) etiam perquirenda ...*“). Mnoho prostoru věnuje mnišským hábitům, slibu mlčení, kanovníckým hodinkám a dalším vnějším rysům mnišství. Mnich je „*Ein Thier in Menschengestalt, mit einer Kapuze versehen, heulend zur Nachtzeit, immer durstig.*“ I Born si však na mušku bere hlavně mnichy, k jeptiškám se Born vyjadřuje jen zřídka: „*Das andere Geschlecht ist beinahe von dem männlichen an nichts unterschieden, als daß es immer den Kopf bedeckt trägt; allein das Mönchweiblein ist minder unflätig, nicht so sehr dem Trunk ergeben, und geht niemals aus seiner Wohnung hervor, hält dieselbe ubrigens sehr säuberlich. So lange das Mönchweiblein noch jung ist, scherzt es gerne, ist pudelnärrisch, und hat große Freude am Spielwerk; gaffet allenthalben um sich, und grüßet die Männer mit Kopfnicken. Wenn es aber zu Jahren kommt, oder alt wird, wird es sehr bissig und böseartig; wirft, wenn es in Zorn geräth, die Kinnladen häßlich in seinem aufgesperreten Rachen hin und her ...*“, TAMTÉŽ, s. 2.

¹⁶¹ Abraham a S. CLARA, *Grammatica religiosa quae piae docet declinare a malo, & facere bonum*, Salisburgi 1691; Aegidius ALBERTINUS, *Speculum Religiosorum & exercitium Virtuosorum*, München 1599.

Mechtildě.¹⁶² Také čtenářská kultura hornolužických jeptišek si vyžádá ještě hlubší výzkum. Monastický diskurs, známý a poznatelný poměrně dobře pro západní Evropu, působil pravděpodobně v jisté, byť třeba oslabené formě, i na řeholnice v Evropě střední, v tomto směru poněkud „zaostalé“, byly tu spíše přejímány myšlenky zvnějšku, než že by se rozvíjela významnější tradice samostatná.

I. 2. 5. Konfesionalizační paradigma

Kláštéry, přeživší na první pohled skoro nepochopitelně v bikonfesijním teritoriu, by se nabízelo sledovat z hlediska konfesionalizačního paradigmatu. Badatelé v poslední době často navrhují, po sledování náboženské problematiky v rámci *Landesgeschichte*,¹⁶³ prověřit konfesionalizační paradigma v „mikropoměrech“ v rámci měst, regionů, klášterů a dále různých sociálních prostředí. Přitom si ale všímají více světského kléru, vlastně v souladu s dobovým diskursem. Při rekonstrukci náboženské identity „konfesních staletí“ se dále objevují pokusy sledovat konfesní problematiku „interdisciplinárně“, s využitím metod demografických (statistické řady), přístupů historické antropologie, psychohistorie, sociologie náboženství.¹⁶⁴ Kláštéry a jejich panství dosud v tomto směru v rámci „staré německé Říše“ více zohledněny nebyly, což platí i pro církevní a klášterní politiku katolických zeměpánů.¹⁶⁵ Monastický

¹⁶² K nim Marie-Élisabeth DUCREUX, *Lire à en mourir: livres et lecteurs en Bohême au XVIIIe siècle*, in: *Les usages de l'imprimé*, red. Roger CHARTIER, Paris 1987, s. 253-303; TÁŽ, *Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století*, in: *Literární archiv* 27, s. 61-87.

¹⁶³ Volker PRESS, *Calvinismus und Territorialstaat. Regierung und Zentralbehörden der Kurpfalz 1559-1619*, Stuttgart 1970.

¹⁶⁴ Cf. Heinz SCHILLING, *Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft – Profil, Leistung, Defizite und Perspektiven eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas*, in: *Die Katholische Konfessionalisierung*, redd. Wolfgang REINHARD – Heinz SCHILLING, Münster 1993 (*Reformationsgeschichtliche Studien und Texte* 135), s. 1-49, zde s. 10. V českém prostředí vývoj konfesionalizačního paradigmatu naposledy shrnula Anna OHLIDAL, „*Konfessionalisierung*“: *Ein historisches Paradigma auf dem Weg von der Sozialgeschichte zur Kulturwissenschaft?*, in: *Acta comeniana* 39-40, 2002, s. 327-342. Kriticky Luise SCHORN-SCHÜTTE, *Konfessionalisierung als wissenschaftliches Paradigma?*, in: *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa, Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, redd. Joachim BAHLCHE – Arno STROHMEYER, Stuttgart 1999, s. 63-78. Ze starších prací zůstávají inspirativní Ernst W. ZEEDEN, *Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*, München – Wien 1965; Gerhard SCHMIDTCHEN, *Protestanten und Katholiken. Soziologische Analyse konfessioneller Kultur*, Bern – München 1973; *Konfession – eine Nebensache?*, red. Gerhard SCHMIDTCHEN, München 1984.

¹⁶⁵ Cf. Dieter STIEVERMANN, *Die fürstenbergische Klosterpolitik bis ins Reformationszeitalter*, in: *Schriften des Vereins für Geschichte und Naturgeschichte der Baar* 33, 1980, 85-99; Berent SCHWINEKÖRPER, *Klosteraufhebungen als Folge von Reformation und Bauernkrieg im*

svět se dočkal dosud menší pozornosti i v konceptech frankofonních, shrnovaných někdy pod označení *christianisation*.¹⁶⁶

Příhodný se zdá být model konceptualizace náboženských minorit R. Po-chia Hsia.¹⁶⁷ Zajímavé jsou ostatně i jeho úvahy o roli státu v procesu konfesní diferenciaci. Etatické síly působily silně také na řeholníky, ve Francii stejně jako v německých teritoriích, české země a Horní Lužici nevyjímaje. Podle Po-chia Hsia byla pluralistická společnost střední Evropy příznivější pro rozvoj náboženské diverzity než centralizované státy západní Evropy. Tradiční schéma směsi, ba změti zájmů a privilegií, jež potvrzovala legislativa značně archaických rysů, totiž zpravidla umožňovala značnou rozmanitost ve všech aspektech života včetně náboženských.

Přitom ve studiích o konfesních poměrech jsou opakovaně vybírána stále táž teritoria.¹⁶⁸ Horní Lužice do těchto studií dosud začleněna není¹⁶⁹ a nebyla zohledněna ani ve studiích věnovaných konfesionalizaci v tzv. *Ostmitteleuropa*.¹⁷⁰ Podle klasifikace různých stupňů konfesionalizace v konkrétních teritoriích by bylo lze Horní Lužici – stejně jako např. Alsasko – zařadit mezi „no man’s lands“ konfesní (konfesionalizované) mapy,¹⁷¹ to jest mezi regiony, kde nebylo možné konfesní poměry rozhodnout jednoznačně ve prospěch jedné strany. Podobná situace byla na teritoriích imediátního rytířstva v západní části Říše či v kondominiích v Porýní, sdílených markrabětem

Habsburgischen Vorderösterreich, in: Zeitschrift des Breisgau-Geschichtsvereins 97, 1978, s. 61-78.

¹⁶⁶ Louis CHÂTELIER, *Tradition chrétienne et renouveau catholique en Alsace, dans le cadre de l'ancien diocèse de Strasbourg (1650-1770)*, Paris 1981; TÝŽ, *L'Europe des dévots*, Paris 1987.

¹⁶⁷ Zdůrazňuje ostatně, že statut pronásledované minority se netýkal jen protestantů, jak ukazuje příklad štrasburských katolíků, R. PO-CHIA HSIA, *Between State and Community*, zde s. 170.

¹⁶⁸ Často Porýní, Hessensko, Württembersko, Bavorsko, Tyroly, severní Německo, svobodná města jako Augšpurk, Norimberk či Štrasburk, většinou bez jejich zázemí, cf. Anton SCHINDLING, *Konfessionalisierung und Grenzen von Konfessionalisierbarkeit*, in: Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung, VII: Bilanz-Forschungsperspektiven-Register, redd. Anton SCHINDLING – Walter ZIEGLER, Münster 1996, s. 9-44, zde s. 20.

¹⁶⁹ V největší syntetické práci věnované Německu v době reformací bylo Lužicím věnováno asi dvacet stran, s konstatováním, že oblast zůstává neprozkoumaná, a většinou na základě starších prací, Karlheinz BLASCHKE, *Lausitzen*, in: Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung, VI: Nachträge, redd. Anton SCHINDLING – Walter ZIEGLER, Münster 1996, s. 92-113.

¹⁷⁰ *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*, redd. J. BAHLCKE – A. STROHMEYER.

¹⁷¹ Volker Press užívá pojmu „*Konfessionelle Niemandsländer*“.

bádenským či falckrabím rýnským nejčastěji s duchovními kurfiřty.¹⁷² Ve většině kondominií, právě v souvislosti s velmi složitými feudálními poměry, mohli poddaní *de facto* užívat náboženské svobody: mohli si totiž vybrat konfesi jednoho ze svých pánů. V každodenním životě tak vznikla specifická konfesní koexistence.¹⁷³ Běžní lidé tu žili doslova mezi náboženstvími, což vypovídá o zjevných limitách konfesionalizace shora v praktickém životě. Příklady prolínání dvou vyznání bychom našli celou řadu i v Lužicích, v markrabstvích bez centrální moci, která by vnutila konfesní jednotu, s konstelací náboženských poměrů podle vůle místních feudálních autorit. Sledování regionů, kde reformační proces probíhal spíše „zdola“, tak dovoluje nuancovat naše vnímání konfesionalizační éry. V Horní Lužici lze dále sledovat různé etapy konfesionalizace, které se vždy neshodují s fázemi obvykle navrhovanými.¹⁷⁴ Spíše bychom ji zařadili mezi „opozdilce“ tohoto procesu, jako ostatně většinu habsburských zemí, spojených v monarchické unii složitých států, kde se nakonec konfesní pluralita stala nevyhnutelnou. S tím souvisí i otázka, zda lze Horní Lužici pokládat za zemi bikonfesijní. Přikláním se k tomuto hodnocení, i když nelze jistě mluvit o dvojvěří vyrovnaném z početního hlediska. Menšinové postavení katolíků vyvažovala jejich výborná institucionální zakotvenost.¹⁷⁵

Některé přístupy jsou pro můj výzkum jistě inspirativní, opět je ale třeba konstatovat – vzhledem ke stavu demografických či sociologických studií o markrabství v raném novověku –, že to v mnoha směrech znamená podniknout zcela nový výzkum, což není v rámci této práce možné. Konfesionalizační přístupy lze také využívat spíše při poznávání klášterních panství než klášterů

¹⁷² Srov. Hans Joachim KÖHLER, *Obrigkeithliche Konfessionsänderung in Kondominaten. Eine Fallstudie über ihre Bedingungen und Methoden am Beispiel der baden-badischen Religionspolitik unter der Regierung Markgraf Wilhelms (1622-1677)*, Münster 1975.

¹⁷³ Tak například ve švábské vsi Tigerfeld, již společně vlastnili württemberští vévodové a říšské rytířstvo, stál selský dům rozdělený na dvě části. Děti zde narozené byly křtěny buď v katolickém kostele patřícím rytířům, nebo v evangelickém svatostánku württemberském podle toho, ve které z místností přišly na svět. Jinde byla při uzavírání smíšených manželství běžná praxe, že svatba proběhla v kostele jedné konfese a křty posléze v kostele konfese druhé, A. SCHINDLING, *Konfessionalisierung und Grenzen von Konfessionalisierbarkeit*, s. 25.

¹⁷⁴ Mám na mysli fáze „první“ a „pozdní“ konfesionalizace, viz A. SCHINDLING, *Delayed Confessionalization. Retarding Factors and Religious Minorities in the Territories of The Holy Roman Empire, 1555-1648*, in: *State and Society in Early Modern Austria*, red. Charles W. INGRAO, West Lafayette, 1994.

¹⁷⁵ Poměry dále vyrovnával, jako i v jiných oblastech, pozvolný početný nárůst stoupců katolické konfese zhruba od poloviny 17. století.

samotných. Tam zřejmě konfesní třenice tak často nepronikly, a pokud, neměly pro vnitřní život klášterů určující charakter.

Mikrohistorické přístupy navrhl aplikovat na výzkum konfesních poměrů Horní Lužice již nestor současného hornolužického dějepisectví Karlheinz Blaschke, jenž zdůraznil potřebu dílčích studií o specifickém vývoji venkovských oblastí v protikladu k tradičnímu výzkumu reformačních procesů, zaměřenému na prostředí městské. V Horní Lužici právě teritoria, jež prostřednictvím vrchnostenských a patronátních práv ovládaly ženské kláštery, představují významný činitel zdejšího bikonfesijního prostředí. Zápas venkovských evangelizovaných farností s katolickými vrchnostmi trval mnohde od nástupu reformace mnoho desetiletí. Blaschke se táže, proč protestantská reformace úspěšně zakotvila v některých částech panství duchovních institucí, zatímco v jiných částech, byť podléhajících za podobných podmínek stejným autoritám, se udržela katolická víra, proč vliv katolického náboženství prožíval své amplitudy, jaká byla role řeholního kléru v tomto procesu, jaký význam měly údajně lepší podmínky poddaných „na klášterním“ pro konfesní situaci atd.¹⁷⁶

Blaschke se omezuje převážně na obecná konstatování, nepodložená hlubším výzkumem. Navrhuje, vzhledem k dosud nedostatečnému prozkoumání tématiky, mikrohistorický výzkum, který se mimo jiné také pokusím rozvinout v předkládané disertační práci. Pokusím se proniknout do poměrů na poměrně nevelkém teritoriu klášterních panství, kde se střetávaly rekatolizační snahy pražského arcibiskupa, vídeňské vlády, nápravné úsilí cisterciáckého řádu s reformačním procesem. Tento výběr malého segmentu je při současném stavu bádání dle našeho soudu nevyhnutelný. Souvisí to i se spleitou a nepřehlednou společenskou a církevní situací tehdejších markrabství, o níž je možno jen těžko vyslovovat soudy širší platnosti.

I. 2. 6. Postuláty historické antropologie, mikrohistorie a ženský řeholní život

Historiografii stále ovlivňuje modernizační teorie, která se odvolává na jednostranně interpretovanou filosofii Maxe Webera. V tomto směru ovšem

¹⁷⁶ K. BLASCHKE, *Lausitzen*, s. 111 sq.

pochopitelně nebývají klášterní dějiny milovanými náměty. Historická antropologie od počátků od probírání problémů politických a společenských ustupuje a snaží se o hlubší porozumění rámcových, mnohvrstevných a rozporuplných podmínek a motivací, jež určují chování jedinců. Motivace a rámce lze ostatně poměrně dobře uchopit jako pevně dané i na poli ženského řeholního života. Monasteriologická témata dosud nebyla systematictěji zahrnuta ani do výzkumu dějin každodenní kultury, která si spíše libuje v exkluzivních tématech.

Mezi badateli nevládne shoda, co se vlastně pod pojmem historická antropologie přesně skrývá, zda jde o směr bádání, speciální disciplínu či úhel pohledu. Pro účely své práce vnímám historickou antropologii jako způsob nahlížení na problematiku, který může obohatit dosavadní, poněkud jednostranné historické bádání a doplnit některé nezohledňované, málo probádané náměty. Jistě lze klást velký důraz na monastickou každodenní kulturu, ale vzhledem k tomu, že dosud není probádána pro raný novověk ani ve své normativní, ideální podobě, a že ve sledovaném období a regionu nelze její dopady sledovat konkrétněji v praxi, budou otázky po každodennosti stát v mé práci spíše stranou a budu nucen omezovat se na pohled na kláštery zvnějšku. Historická antropologie, byť mnohdy velmi kriticky reaguje, zvláště v německém prostředí, na historickou sociální vědu, přejímá sama mnohé její přístupy a pojmy, jako je civilizační proces, disciplinace, akulturace, *Verrechtlichung* (sociálních vztahů) atd. I sledování těchto tendencí a trendů v řeholním prostředí se teprve rozvíjí, zvláště ale na poli mediévistickém.

Na druhou stranu zavádění konceptů jako *Disziplinierung*, *Konfessionalisierung* či *Zivilisierung* hrozí, jak si jsou vědomi sami „historičtí antropologové“, zaměřením se jen na jednu určitou vrstvu historické skutečnosti. Z konfesionalizovaného chování, civilizovaných mravů či disciplíny se tvoří těžiště pozorování a pak se lehko zaměňují normativní požadavky a intence elit za historickou realitu.¹⁷⁷ Často se ukazuje, že civilizačních cílů nebylo dosaženo, že konfesionalizované chování neovládalo

¹⁷⁷ Martin DINGES, „Historische Anthropologie“ und „Gesellschaftsgeschichte“, *Mit dem Lebensstilkonzept zu einer „Alltagskulturgeschichte“ der frühen Neuzeit?*, in: ZHF 24/2 1997, s. 179-214, s. 190.

celou společnost. Jednoznačnost předpokladů disciplinace či konfesionalizace zpochybňují rovněž raněnovověké vývoje v hornolužickém teritoriu.

Užitečné se zdá spojit postuláty historické sociální vědy a historické antropologie, mikro- a makroroviny bádání. Pro monasteriologická studia se zdají být inspirativní právě mikrohistorické studie, ať už věnované (mikro)regionu, výseku společenské vrstvy či jednotlivci. Také ony doplňují problematiku chybějící v „oficiální“, tradiční historii a jsou výhodné i vzhledem ke stále nedostatečné zpracovanosti problematiky. Mikrohistorické studie ilustrující lokální kontexty je ovšem podle aktuálních postulátů třeba propojovat.¹⁷⁸ Mikrostudie by mohly obohatit poznání obsahu a náplní řeholního života podle různých regionálních či sociálních variant, stejně jako umožňují poznávat rozmanité profilace konfesního vědomí.¹⁷⁹ Mužské i ženské kláštery, případně jejich panství ale v těchto mikrohistorických postulátech dosud scházejí.

M. Dinges navrhuje jako východisko pro bádání koncept stylu chování a života, v němž by se prolínaly úkoly historické antropologie a dějin společnosti.¹⁸⁰ Kulturu potom chápe jako rozmanitost forem, v nichž vyjadřují své potřeby individua, skupiny či celé společnosti, tedy jako určitý „kulturní jazyk“, který se skládá z prostředků sdílených aktéry určité skupiny, z jazyka, symbolů a předmětů, jež se mohou upevňovat nebo měnit. Podle tohoto klíče bychom jistě mohli definovat i raněnovověkou kulturu monastickou.

Styl života či chování se nejvíce projevuje při pravidelně opakovaných událostech. Životní styl má širší obsah: popisuje, jak historické subjekty, skupiny či společnosti „vedou svůj život“ nebo řeší podstatné životní problémy. Ovlivňují jej ekonomická, politická a sociální pozice, naučené kulturní nabídky, ba i pohlaví, významná jsou však i rozhodnutí jednotlivců. Analýza životních stylů se zdá být příhodná pro sledování sociálních skupin a celých společností. Pokládám ji za vhodnou i pro výzkum řeholního života: je možné se pokoušet

¹⁷⁸ „... die vielfältigen Mikrostudien zu verknüpfen und zu einem Netzwerk neuer Deutungen von Geschichte auszubauen und dadurch die differenziertere Logiken aus den lokalen Kontexten für die Beschreibung des gesamten historischen Wandels der Kultur fruchtbar zu machen ...“, TAMTÉŽ, s. 189.

¹⁷⁹ Za všechny Norbert SCHINDLER, *Widerspenstige Leute, Studien zur Volkskultur in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt a. M. 1992, zvláště s. 215-257; Richard VAN DÜLMEN, *Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit. Dorf und Stadt*, München 1992; TÝŽ, *Religionsgeschichte in der historischen Sozialforschung*, in: *Geschichte und Gesellschaft* 6, 1980, s. 36-59.

rekonstruovat „životní styl jeptišek“, „styl chování řeholnic tváří v tvář reformaci“ atd. Empirické životní styly je ale vždy možno pojmut jen podmíněně, není možné se plně vcítit do rozhodnutí historických subjektů.¹⁸¹ Neznamená to dále, že lze jednostranně změnit osu historického vyprávění ve prospěch „malých“, „okrajových“ témat. Stejně jako každodennost může být důležitá i vysoká politika, vysvětlující metavyprávění, normativní komponenty. Obejdeme se bez nich těžko právě při výzkumu řeholního života, kde „každodennost“ a „individualita“ hrají nepoměrně menší roli než v životě „běžných laiků“.

V každém případě historická antropologie dosud překvapivě málo zohledňovala náboženské a církevní aspekty dějinného vývoje.¹⁸² R. Van Dülmen konstatoval, že pro poznání raněnovověkého duchovního života jsou důležité především „běžné“, každodenní náboženské představy a praktiky, které lze ovšem často rekonstruovat mnohem obtížněji než odchylné jevy, jež neunikly církevní kontrole. Na tomto místě lze zdůraznit, že také řeholní život se sice odráží v pramenech nejčastěji v krizových a nestandardních situacích, jeho „normální“ praxe – např. intenzita religiozity, disciplinární a morální úroveň jednotlivců – je však relativně lépe poznatelná než duchovní život např. laických farníků i světského kléru. Někdy se totiž dochovaly poměrně celistvé soubory pramenů monastických institucí; můžeme si učinit představu o jejich knihovnách, o uměleckých dílech, které kláštery objednávaly nebo samy produkovaly. Někdy dokonce máme k dispozici souvislé řady korespondencí, ba ego-dokumenty z monastického prostředí, i když častěji až od konce 17. století. Cenným vodítkem pro nás může být také monastický ideál, propagovaný hojnou výchovnou a zbožnou literaturou, podrobná a často velmi konkrétně cílená legislativa, jejíž nedodržování bylo často zaregistrováno v rámci řeholních vizitací. Navíc lze předpokládat, že vzorce chování v řeholním prostředí, vzhledem k jeho postulované uniformitě, byly přece jen poněkud jednodušší než „ve světě“.

¹⁸⁰ M. DINGES, „Historische Anthropologie“ und „Gesellschaftsgeschichte“, s. 184.

¹⁸¹ Pierre Bourdieu zavádí pojem *habitus*, který zprostředkovává mezi jednáním individuí a nadindividuálním působením socioekonomické struktury.

¹⁸² Richard VAN DÜLMEN, *Historische Anthropologie. Entwicklung-Probleme-Aufgaben*, Köln-Weimar-Wien 2000, s. 61-65.

Historická antropologie se, co se „ženské otázky“ v raném novověku týče, zabývá při zkoumání katolických regionů Německa s oblibou především relativně marginálními společenskými skupinami, jako jsou čarodějnice, matky-vražedkyně či prostitutky, nerespektujíc už prostou skutečnost, že ve vzorku ženské populace raného novověku bylo průměrně jistě více jeptišek než oněch „společenských marginálek“ a že to byla skupina značné společenské váhy. Pokud se bádání orientuje na „běžné“ ženy, pak to jsou převážně laičky, a to častěji v protestantském prostředí. Zkoumají se mimo jiné ženské kariéry, pracovní uplatnění žen, postavení vdov.¹⁸³ Nebyly naopak dosud dostatečně zohledněny např. realizační možnosti abatyší, které vystupovaly jako samostatné feudální vrchnosti a svébytné právní osoby, ba mnohdy i jako samostatné vládkyně. Snad je to dáno i nejasným postavením řeholnic na rozmezí společenských elit a nižších vrstev, snad údajně malou dynamikou řeholního prostředí.

Řeholní svět skýtá možnost rozkrývat různé modely zbožnosti i podle sociálního postavení. Jeptišky, přicházející často z „lidu“ do prostředí sociálně vyššího, si přinášely s sebou např. religiozní praktiky, které se posléze v klášteře střetávaly s diskursy „vysoké teologie“ a vyspělejší náboženskou kulturou. Jejich řeholní život se měl odehrávat podle modelů stanovených muži světské a řádové hierarchie. Přitom jeptišky očividně svou religiozitu prožívaly jinak než mniši, měly často i jiné sociální důvody pro vstupy do klášterů atd. Ženská *vita religiosa*, navzdory své nehybnosti a jednotě, o níž usiluje a s níž je zvnějšku spojována, představuje zároveň prostředí pozoruhodně rozmanité. Před jednotné řeholní normy a vzorce chování jsou postaveny ženy z různých sociálních prostředí, dochází tu k nebyvalým sociálním vzestupům. Ani konfesní rozdíly netvoří v kláštorech tak nepřekonatelné bariéry, jak by se z našeho, nepochybně „konfesionalizovaného“ pohledu mohlo jevit. Zajímavé by bylo např. sledovat řeholní kariéry katolických jeptišek pocházejících z protestantských rodin, jež nebyly výjimkou ani v Čechách v době pobělohorské či v Horní Lužici.

Už vzhledem ke značně nevyrovnané úrovni dochovaných pramenů budu ve své disertaci často využívat také srovnávání, ve smyslu ilustrace chybějící

¹⁸³ Ukazuje to i sborník *Menschen – Handlungen – Strukturen* (Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften), redd. Václav BŮŽEK – Dana ŠTEFANOVÁ, České Budějovice 2001 (Opera historica 9).

látky komparací s regionem s lepším pramenným dochováním nebo prostě lépe probádaným. Přitom k širším komparacím řádového dění v rámci Říše dosud přistoupilo jen málo badatelů. Bude ovšem nutno vybírat oblasti s co možná nejbližšími vnějšími podmínkami, přičemž se budu opírat o již uvedenou tezi o paralelnosti obsahů ženského řeholního života mezi různými řády v raném novověku. Nabízí se srovnání s životem katolických komunit v oblastech s trvalejší přítomností dvoj- či trojvěří – severní Německo, Horní Falc, Flandry, ale např. i Alsaskem.

V předchozím jsme se mohli zmínit jen o některých rysech ženské řeholní zkušenosti. Sledování ženského řeholního života v raném novověku se může vydávat mnoha dalšími směry. V historicko- i symbolickoantropologicky orientovaných výzkumech má velký význam výzkum rituálů, pokládaných za stmelující prvky určité sociální skupiny, které jsou srozumitelné všem jejím členům. Přínosné by bylo i sledování mentalit v řeholním prostředí. Řeholnice mají prožívat svůj neměnný život v klidu a ústraní; jejich každodennost je proto poznatelná obtížně. Do pramenů se dostávají jen odchylky od ideálního klidu, odrážejícího se v legislativě a spirituální literatuře, které mohou být zkreslující. Rámce řeholního života jsou stanovené pevněji a úžeji než v jiných společenských skupinách, tyto rámce je ovšem naplnit konkrétním obsahem, případně je zkorigovat, k čemuž se nejlépe hodí mikrohistorické studie různých typických případů. Monastický svět ve studované epoše skýtá také možnost sledovat kontinuity a přetrvávání systému, který se zdá odkazovat spíše k minulosti. Podobně kontinuálně lze ostatně nazírat zejména dílo disciplinární reformy, stále znovu zahajované v 15. stejně jako v 17. století.¹⁸⁴

Jen sledováním všech uvedených otázek, a snad ještě řady dalších, a s využitím pramenů „netradičních“, včetně ikonografických a literárních, lze prozkoumat různé stránky individuální, ale obecně historicky podmíněné zkušenosti raněnovověké konkrétní jeptišky – byť tato „konkrétní jeptiška“ je abstrakcí z osudů řady různých anonymních osob, abstrakcí pohledů a diskursů

¹⁸⁴ Ke kontinuitám konfesních vývoje Kaspar von GREYERZ, *Religion und Kultur, Europa 1500-1800*, Göttingen 2000, s. 53-54, k řeholnímu prostředí více Francis RAPP, *L'Église et la Vie religieuse en Occident à la fin du Moyen Age*, Paris 1971. Cf. také W. SEIBRICH, *Gegenreformation als Restauration*, s. 1.

zvnějšku. Vždy ale zůstává něco neuchopitelného, nevyjádřeného. O ženském řeholním životě raného novověku to snad platí více než o čemkoli jiném.¹⁸⁵

Navzdory všem pramenným sondám a teoretickým reflexím budu tedy pozorovat vývoj klášterů Marienstern, Marienthal a Lauban především zvnějšku, zato však ze všech možných úhlů pohledu. Komparace s analogickými případy jistě pomůže, v důsledku nedostatku pramenů, přesněji vysvětlit důvody a podoby katolického, respektive monastického přežívání v protestantském prostředí.

¹⁸⁵ M.-É. MONTULET-HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan*, s. 18.

II. Kláštery v Horní Lužici ve svědectví pramenů a (regionální) historiografie

„Les faits, d'abord, et tous les faits, tels qu'ils sont attestés en toutes les sources accessibles. Il est vrai que, dans l'aire géographique et la période envisagées ici, ce sont presque toujours des documents mineurs: peu de grands textes narratifs ou doctrinaux. Mais grâce à cette méthode des „dénombrements entiers“ que Descartes recommandait, on parvient à appréhender l'histoire réelle de ces gens sans histoire, ces „soldats inconnus“ sans lesquels la bataille contre le temps n'eût pas été gagnée, ces anonymes qui ont permis aux institutions de durer, et à tant de personnes de s'accomplir en elles ...“¹⁸⁶

¹⁸⁶ M.-E. MONTULET-HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan* (préface de dom Jean Leclercq), s. 5.

II. 1. Prameny

Pro výzkum všech tří hornolužických klášterů jsou jejich domácí archivy vlastně méně „výnosné“ než archivy jiných institucí, které byly s těmito kláštery různým způsobem ve spojení. Archiv laubanských magdalenitek na místě už neexistuje, archivy cisterciáček jsou málo prozkoumané a dosud ani nebyly moderněji utříděné. Je evidentní, že samy řeholnice se už ve starších dobách péčí o své archivy zabývaly méně, než jejich spolubratři. Pokud byly archivy pořádné, lze za tím tušit ruku jejich kaplanů a proboštů. Na druhou stranu vykazují hornolužické klášterní archivy kontinuitu v prostředí středoevropských klášterů výjimečnou.

Další prameny jsou dochovány značně roztržštěně, je nutno je vyhledávat na území minimálně tří současných státních celků. Velmi výhodné je studovat dějiny hornolužických klášterů v pramenech české proveniencce. Právě v tomto směru by měla být předkládaná práce nejobjevnější. Dále platí, že k dějinám klášterů zhruba do doby reformační už těžko bude možno nalézt prameny nové, na které by nebylo upozorněno, některé byly dokonce editovány. Naopak v období pozdějším lze očekávat ještě řadu překvapení. I vzhledem k malému probádání problematiky zpracovávám dějiny 16.-18. století v kláštorech víceméně výhradně z pramenů.

II. 1. 1. Prameny německé proveniencce

a) Archivy klášterů samotných

Osudu samotných klášterních archivů, se ve staré době navzájem *de facto* velmi podobají. Pro výzkum středověkých dějin Marienthalu, jako každé řeholní instituce, je jistě nejdůležitější fond listin samotného kláštera.¹⁸⁷ Nevíme bohužel o žádném středověkém vyprávěcím pramenu spojeném s tímto klášterem. Kromě několika liturgických rukopisů, z nichž některé se vztahují až k nejstaršímu údobí marienthalských dějin, podle tradice až k zakladatelce Kunhutě Štaufské, jsou zřejmě bohemikálního původu a dosud se nedočkaly

¹⁸⁷ Ke klášternímu archivu srovnej práce současné marienthalské sestry archivářky, Alma POSSELT, *Archiv Kloster St. Marienthal, seine Geschichte und sein Aufbau*, (nepublikovaný rukopis, 1999), s. 5 a 6.

moderního zpracování, se nedochovalo nic ani ze středověké klášterní knihovny.¹⁸⁸ V úvahu pro zkoumané údobí nepřichází – vzhledem k úplnému zániku středověkého konventu a pozdějším katastrofám – v podstatě ani sledování pramenů hmotných.

Velká část archivních materiálů navíc vzala za své při posledním velkém požáru kláštera v srpnu roku 1683. Jádro listin, které se tehdy podařilo zachránit, pak nepřečkalo nešťastné uložení ve 20. století.¹⁸⁹ Naštěstí věnovali ještě před poslední katastrofou klášterního archivu němečtí i čeští badatelé značnou pozornost korpusu listin, zejména středověkého původu.¹⁹⁰

Marienthalské řeholnice jistě dbaly o pečlivé uložení alespoň nejvýznamnějších královských privilegií a dokumentů, jež potvrzovaly důležité příjmy a darování, jak bývalo obvyklé u všech církevních institucí. V Marienthalu můžeme pro středověk pouze předpokládat existenci urbáře, nekrologia, kam se zanášela jména jeptišek, či kronikářských zápisů. Z vyprávěcích pramenů se v klášteře nachází pouze rukopis *Liber memorabilium*, vzniklý až po posledním požáru na konci 17. století; ten se nicméně odvolává na starší domácí záznamy.¹⁹¹ Ani kopiářová kniha se nedochovala, ostatně o ní ani nic přesnějšího nevíme.¹⁹²

Významnější dokumenty přežily vypálení Marienthalu husity roku 1427 a poté byly uloženy ve městě Zhořelci, kam se jeptišky ze zničeného kláštera na třicet let uchýlily.¹⁹³ Nejdůležitější listiny z klášterního archivu přečkaly i další požáry let 1515, 1542, 1683. Katastrofální následky mělo až nevhodné uložení významnějších dokumentů na konci 2. světové války. Příčiny a důsledky zničení listin zhodnotil až M. Kobuch z podnětu vydavatelů českého

¹⁸⁸ Zpracování marienthalského žaltáře, které vyšlo roku 2006, mi zatím nebylo dostupné (*Der St. Marienthaler Psalter*, St. Marienthal 2006).

¹⁸⁹ Marienthalské listiny mají velký význam pro poznání dějin Horní Lužice, neboť pro nejstarší období mnoha lokalit či šlechtických rodů jsou často prvním známým dochovaným pramenem, jak připomíná už Joachim PROCHNO, *Zittauer Urkundenbuch* I, in: MZGMV 19/20, 1939, s. 2, který využil mnoha listin z Marienthalu, ale pouze na základě registru R. DoeHLera.

¹⁹⁰ Podrobněji J. ZDICHYNEC, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, in: *Gotické umění a jeho historické souvislosti*, redd. Jaromír HOMOLKA – Michaela HRUBÁ – Petr HRUBÝ – Michaela OTTOVÁ (Ústecký sborník historický 2001), s. 107-146, zde s. 109 sq.

¹⁹¹ Viz níže, oddíl o klášterní paměti.

¹⁹² Kopiář se ztratil z klášterního archivu někdy v průběhu 19. století, cf. Richard DOEHLER, *Diplomatarium Vallis S. Mariae monasterii sanctimonialium ord. cisterciensis*, Sonderdruck aus NLM 78, 1902, s. 4.

¹⁹³ Viz Georg KÖHLER, *Das Nonnenhaus des Marienthal Klosters in Görlitz*, in: NLM 26, 1849, s. 288 sq.

diplomatáře.¹⁹⁴ Je příznačné, že písemnosti, které byly shledány roku 1945 méně důležitými a byly ponechány na původním místě, přečkaly bez úhony. Podobný osud potkal i radní archiv ve Zhořelci.

V každém případě obsah listin se dochoval.¹⁹⁵ Ve srovnání se stavem pramenů českých cisterciáckých klášterů je naše povědomí o marienthalských písemnostech přese všechnu nepřízeň osudu dosti dobré.¹⁹⁶ Marienthalské fondy vykazují – pro středověk i pro pozdější období – obdobně nerovnoměrnou výpovědní schopnost, jako písemné prameny českých cisterciáků: relativně nejvíce víme o vývoji pozemkové držby a o právním zakotvení kláštera. Jen na spekulace jsme naopak odkázáni v otázkách vnitřních poměrů a duchovního života konventu. Významný podíl marienthalských listin tvoří listiny vydané českými králi (konfirmace privilegií, zejména privilegií právní imunity a exempce, a přísliby ochrany konventu), které jasně vyjadřují pozici Marienthalu jako královského založení.¹⁹⁷ Už jména vydavatelů a svědků řady listin pro řeholnice v Žitavsku jasně zrcadlí staleté začlenění Marienthalu do Českého království. Počet listin dochovaných z období raného novověku je však minimální.¹⁹⁸

Nejpozději od 16. století musíme počítat se stále narůstajícím podílem aktového materiálu, jehož uložení ale zřejmě nebyla věnována velká pozornost. Snad byl uložen spolu s knihami v armariu, zřejmě v obydlí abatyše nebo

¹⁹⁴ Jeptišky vybraly na začátku roku 1945, kdy hrozilo, že se boje konce války dotknou i Horní Lužice, své nejcennější listiny a nechaly je v dřevěné truhlici zakopat pod dlažbu klášterního ambitu. Na listiny se potom na delší dobu zapomnělo a zhruba po deseti letech sestry našly už jen neidentifikovatelnou masu pergamenů, které nasákly podzemní vlhkostí a ztrouchnivěly, cf. Manfred KOBUCH, *Die gegenwärtige Überlieferung der Urkunden des Klosters St. Marienthal unter besonderer Berücksichtigung der Premyslidenzeit*, in: *Folia diplomatica* 12, 1963-1964, s. 1-14; TÝŽ, *Dochování listin kláštera marienthalského (se zvláštním zřetelem na český diplomatický materiál)*, in: *ČsČH* 12, 1964, s. 718-725.

¹⁹⁵ Svou hodnotu mají i některé dobové opisy dokumentů, mezi nimi hlavně vidimace privilegií českých králů (počínaje privilegií Přemysla Otakara II. až po Vladislava II.) z roku 1509, vydané kapitulou v Budyšině (KIA Marienthal, listina č. 119a). V této souvislosti stojí za zmínku i novověké (16.-17. století) opisy významných středověkých privilegií, uložené v NA Praha, SM, sg. III, P 106, kartón 1794, M 4 – Marienthal.

¹⁹⁶ Srovnání podle Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*, I-II, Praha 1998, 2002, zde I, s. 75 sq.

¹⁹⁷ Privilegia, avšak podstatně méně početná, klášteru vydávali i papežové, arcibiskupové (pražský a magdeburský) a biskupové. Zachovalo se také několik odpustkových listů, zejména z období budování kláštera, ale i pozdějších. Nevyrovňají se ovšem souboru mariensternskému, který čítá na 43 kusů a pochází z celého období od založení do husitských válek. Viz *Zeit und Ewigkeit*, 128 Tage in St. Marienstern. Ausstellungskatalog, redd. Judith OEXLE – Markus BAUER – Marius WINZELER, Halle an der Saale 1998, s. 71.

¹⁹⁸ Jedná se většinou o konfirmační listiny abatyší, počínaje konfirmační listinou abatyše Uršuly Queitschové z roku 1610 (KIA Marienthal, listina č. 131).

probošta. Lze předpokládat, že se při ukládání rozlišovala agenda týkající se samotného kláštera a jeho řeholnic, že korespondence abatyše a jejího probošta se zřejmě uchovávala zvlášť. Zvlášť byl veden také archiv klášterního panství. V oddělených celcích jsou dokumenty uchovávány doposud, přitom materiály klášterní kanceláře jsou uloženy v klášterní knihovně a celkem přístupné, naopak materiály týkající se interních záležitostí se nacházejí v konventu a opatství, to jest v klauzуре, a podléhají dohledu abatyše. Je nutno předpokládat, že kompromitující písemnosti – např. dopisy pražských arcibiskupů či cisterciáckých opatů nezdárným řeholnicím na přelomu 16. a 17. století, jež známe z jiných fondů – byly záměrně zničeny. Už J. B. Schoenefelder lituje, že zajímavé období reformace a protireformace nemohl studovat z pramenů zachovaných na místě.¹⁹⁹ Bohaté fondy se dochovaly v klášteře až z doby od konce 17. století, až z doby po požáru roku 1683, také dosud nikdy nezpracované.²⁰⁰

Význam zachované části klášterního archivu, aktového materiálu původem ze 17. až 20. století, nebyl dosud plně doceněn. Z českého pohledu je třeba podtrhnout, že marienthalské fondy sice byly postiženy mnoha požáry a pustošeními, na druhou stranu konvent odolal dopadům josefínských, a vlastně i poválečné sekularizace, na rozdíl od většiny klášterů v Čechách.²⁰¹ Můžeme shrnout, že pro tematiku 16.-18. století je využitelnost klášterního archivu malá, až na ojediněle zachovalé, neuspořádané dopisy abatyší, z nichž nejstarší pocházejí ze 60. let 18. století. Významná je pamětní kniha a nekrologia, zahájená v 17. století (nejstarší údaj se hlásí k roku 1613) a kontinuálně opisovaná a doplňovaná.

¹⁹⁹ Joseph Bernard SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte des königlichen Jungfrauenstifts und Klosters Sankt Marienthal*, Zittau 1834, s. 147.

²⁰⁰ R. DOEHLER, *Diplomatarium*, s. 8. K současnému stavu klášterního archivu nejnověji A. POSSELT, *Archiv Kloster St. Marienthal*.

²⁰¹ Zachovala se část korespondence jeptišek a jiné jejich písemnosti, ovšem až od 19. a převážně ze 20. století, včetně dokladů o jejich majetku a jejich křestních listů. Vedle toho jsou v Marienthalu protokoly české provinciální kapituly od roku 1684; doklady o různých úlevách v řeholní kázni; písemnosti všešlé z komunikace Marienthalu s oseckým klášteřem, ale i s českým a saským králem. Písemnosti správního a ekonomického rázu jsou opět bohatší až od 19. století. Většina dokumentů přitom dosud nebyla ani uspořádány odpovídajícím způsobem. Další archivní materiály v podobném stavu se nacházejí v klášterní knihovně; zejména pocházejí z 20. století, kdy byla v klášteře vedena znovu vlastní kronika. Do Marienthalu se dostaly i některé fondy sesterského moravského kláštera v Tišnově po jeho zrušení za císaře Josefa II.

Sesterský klášter Marienstern dochováním hmotných i písemných pramenů Marienthal daleko předčí. Třebaže i osudy zdejšího archivu byly plné zvratů, jeho kontinuita je obdivuhodná. Také Marienstern byl postižen husitstvím, zřejmě ale nebyl zcela zničen jako Marienthal. Klášter také několikrát vyhořel, naposledy roku 1639 za švédského pustošení v Lužicích. Za třicetileté války, kdy se jeptišky na několik let uchýlily do exilu do kláštera Plessen/Bledzew v Polsku, přišly také o cenné dokumenty, např. nekrologia a některé listiny, opět nešťastnou shodou okolností: uložily je do domněle bezpečného Budyšina, kde ovšem písemnosti vzaly za své při bombardování roku 1634. Na rozdíl od Marienthalu nebyly samostatně editovány středověké listiny, zato aktový materiál pro raný novověk je poměrně bohatý, snáze přístupnější a také významný pro účely mé práce. Ani mariensternský archiv nebyl podrobněji zhodnocen, badatelé i tady spíše opakovaně vycházejí ze starší literatury.

Badatelům byl mariensternský archiv poprvé otevřen v 50. letech 19. století, po poměrně dlouhých jednáních Hornolužické společnosti věd s mariensternským proboštem a abatyší Benediktou Göhlerovou.²⁰² I v Mariensternu se největší péče sester dočkaly listiny jako nejdůležitější součást klášterní paměti a především pojištění práv a majetků komunity. Tématické zaměření listinného korpusu je obdobné jako v Marienthalu.

V Mariensternu se lépe také dochovaly různé kodexy. Výjimečný je zdejší urbář, pocházející z poloviny 14. století a zachycující přesně tehdejší poměry na klášterním panství.²⁰³ Středověkých rukopisů – zejména liturgického zaměření – se v klášteře dochovala spousta, včetně některých nekrologií,²⁰⁴ a to

²⁰² Tehdy bylo společnosti povoleno opsat listiny, které se netýkaly majetků kláštera, pro účely vydání v rámci *Codex diplomaticus Lusatiae superioris*, cf. Theodor NEUMANN, *Bericht über... in ... 1855 erfolgte Untersuchung des Stadt – und des Jungfrauenkloster – Archives zu Lauban, die Fortsetzung der archivalischen Forschungen im Domarchiv zu Budissin und den Beginn von Arbeiten über die Urkunden des Archives i Kloster St. Marienstern bei Kamenz*, in: NLM 33, 1857, s. 33-46, zde s. 43-46. Neumann mimochodem chválí, jak pečlivě jsou listiny a pečeti v Mariensternu uloženy.

²⁰³ Jedná se o prvořadý pramen pro hospodářské dějiny celého středověkého Saska, ale i pro poměry demografické a sociální, který zachycuje i jména srbských sedláků. Urbář byl editován, viz *Das Zinsregister des Klosters Marienstern*, edd. Walther HAUPT – Joachim HUTH, Bautzen 1957 (Schriftenreihe des Instituts für sorbische Volksforschung).

²⁰⁴ V přehledu Sr. M. Bernarda HELM Ocist. – Marius WINZELER, „Zum Trost der Seelen“ – *Die Bibliothek des Zisterzienserinnenklosters St. Marienstern*, in: *750 Jahre Kloster St. Marienstern*. Festschrift, redd. M. Benedicta WAURICK – Karlheinz BLASCHKE – Heinrich MAGIRIUS – Siegfried SEIFERT, Halle an der Saale 1998, s. 415-423; *Zeit und Ewigkeit*, č. katal. 2.134 –

navzdory některým ztrátám, mimo jiné i ve prospěch Národní knihovny v Praze.²⁰⁵ Naopak významnější narativní pramen pro období středověku ani raného novověku neznáme a zřejmě ani neexistoval. V mariensternském klášteře se nacházejí i dokumenty cizí provenience, jako *Liber Usuum* z kláštera Altzella, který získaly mariensternské jeptišky asi po zrušení mateřského kláštera.²⁰⁶

Na rozdíl od medievalí se skutečně bohatý aktový fond kláštera pozornosti badatelů dosud nedočkal. Raněnovověký archiv – stejně jako v Marienthalu se nachází v klášterní klauzuře – byl sice několikrát utříděn sestrami-archivářkami, ale nikoli podle nejmodernějších zásad. Uložení písemností navíc neodpovídá vždy inventáři, který byl pořízen ve 30. letech 20. století. Tehdy došlo k radikálnímu uspořádání archivu, které uvedlo do písemností jistý systém.²⁰⁷

Raněnovověká akta sahají až do 16. století, ale písemností předcházejících rok 1600 je relativně málo. Snad i tady došlo k záměrnému odstranění písemností odrážejících ne právě reprezentativní údobí v dějinách kláštera. Naopak už pro 17. století se dochovala spousta aktového materiálu, a to počínaje majetkovými záležitostmi a konče poměrně privátně laděnou korespondencí abatyší a proboštů. Prameny pak s postupem času kvantitativně narůstají.

Duchovního života mariensternských cisterciáček se dotýkají např. předpisy ohledně užívání breviářů a žádostí o různé dispensy,²⁰⁸ ustanovení

2.154, s. 192-211. Ke korpusu rukopisů kláštera Marienstern nedávno také Marius Winzeler na kolokviu *Die Zisterzienser und ihre Bibliotheken. Buchbesitz und Schriftgebrauch im Kloster Altzelle*, v tisku.

²⁰⁵ Osud zimní části tzv. lekcionáře Arnolda Míšeňského, je příznačný pro kulturní paměť středoevropského regionu. Sestry z Mariensternu se na konci 2. světové války uchýlily do Oseka a vzaly s sebou deset svých nejcennějších rukopisů. Po skončení války a odsunu německých cisterciáků, kdy byl Osek řádu zabaven, byly ovšem některé rukopisy převezeny Národní kulturní komisí do Prahy. Později byly až na jeden vráceny zpět do Německa, právě zimní část lekcionáře – letní, osecká, se ve víru událostí ztratila – byla prohlášena za válečnou kořist, podle Kamil BOLDAN, *Bohemikální iluminované rukopisy knihovny cisterciáckého kláštera v Oseku z pohledu kodikologického*, in: *Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků* 16, 1999-2000, s. 52-92.

²⁰⁶ KIA Marienstern, Ms. Oct. 123 (mezi lety 1411-1428), krátká informace viz katalog *Zeit und Ewigkeit*, s. 40.

²⁰⁷ Na začátku inventáře se dochovala hrdá poznámka tehdejší sestry-archivářky, že spálila plesnivě nebo jinak poničené písemnosti. V současnosti archiv spravuje S. M. Thaddaea.

²⁰⁸ KIA Marienstern, Fach 333, Nr. 65/1-6; Fach 332, Nr. 51/3 (dopis plaského opata ohledně svátku sv. Bennona z roku 1771); Kiste 30a, Mappe 6, Nr. 9 (ohledně pojídání masa v adventu, od vizitátora z Oseka, 1700); Spanschachtel 52 (poznámky o starých domácích zvycích); Schrankfäch 33 (Charta Caritatis, klauzurní ustanovení, bez data).

týkající se pohřbů a obřadů s nimi spojených.²⁰⁹ Velkou a důležitou, tématicky velmi rozmanitou pozůstalost zanechali klášterní kaplani a probošti.²¹⁰ Rozsáhlý je rovněž oddíl nadepsaný „*Ordenssachen, Visitation*“.²¹¹ V klášteře se dochovaly opět výnosy provinční kapituly česko-moravsko-lužického vikariátu, spisy týkající se plateb na kolej sv. Bernarda v Praze,²¹² které můžeme chápat jako doklad, že jeptišky, respektive jejich probošti sledovali dění v rámci řádové provincie. Jsou tu dokonce i písemnosti ohledně generální kapituly řádu, kanonické vizitace, přičemž tématické členění není zdaleka důsledné a dokumenty k vizitačním sporům je nutno hledat paralelně takřka ve všech odděleních archivu. Evidentně nejčastěji řešeným problémem byla otázka vizitace kláštera, ať už ve sporech mezi různými katolickými autoritami, které se o ni zajímaly, nebo problém připustit vizitátora z jiného státu – opata některého českého *cistercia*, to jest poddaného českého krále – do Mariensternu ležícího od roku 1635 v zemích saského kurfiřta.²¹³ Archivárky zahájily také tématické vyčleňování skupiny „*Verhältnis zu anderen Klöstern*“, významnou pro nás ať už dopisy z Marienthalu či z českých klášterů.²¹⁴ Zatím jsem se nezabýval pozůstalostí správy klášterního panství, neméně rozsáhlou, kde pozornost upoutává už pozůstalost trestní jurisdikce kláštera, skýtající pozoruhodné podrobnosti např. k vyšetřování zločinů spáchaných na klášterních panstvích.

Je třeba si položit otázku, jak byl tento organicky vznikající archiv zakládán, totiž zda písemnosti zakládaly samotné sestry nebo jejich mužští

²⁰⁹ KIA Marienstern, Kiste 30a, Mapped 2, Nr. 8-10 (pohřeb abatyše Josefy Elgerové 1762; „jak mají být odpoledne slaveny pohřební obřady“, bez data atd.).

²¹⁰ KIA Marienstern, Fach 331, Nr. 26-28 (*Pröpste und Kapläne*, nejrozmanitější písemnosti – koncepty, obdržené dopisy, opisy – od 1580 do 18. století); Fach 332, Nr. 47/1 (mimo jiné staré seznamy kaplanů).

²¹¹ Obsahuje mimo jiné staré seznamy vizitátorů, korespondenci s vizitátory a provinciálními vikáři – byť ne důsledně chronologicky utříděnou, mezi dopisy ze 17. století se vyskytne nejméně i list ze století 20. – nebo četné a důležité rozklady ohledně vizitačních pravomocí různých autorit nebo exempce kláštera, cf. KIA Marienstern, Fach 332, Nr. 47/1; Schrankfach 32; Fach 332, Nr. 40, 42; Fach 326, Nr. 87; Fach 332, Nr. 43. Neutříděny jsou vizitační protokoly z 18. století. Problém ovšem působily i vizitace farností inkorporovaných klášteru, TAMTÉŽ, Fach 332, Nr. 40/2.

²¹² KIA Marienstern, Fach 332, Nr. 40/3.a 40/5.

²¹³ Např. KIA Marienstern, *Verwaltungsakten*, Litt. U/V, Nr. 10 (dopis hornolužického Oberamtu „wegen der Erlaubnis vor dem Herrn Visitator“, 1749).

²¹⁴ KIA Marienstern, Fach 332, Nr. 56 (varia ke klášterům Horní Lužice ze 17. století); Fach 333, Nr. 59 (listy z jiných klášterů); Fach 333, Nr. 60 (listy z jiných klášterů, mimo jiné z Oseka, Plas, Zbraslavi, Zlaté Koruny atd., od 16. do 19. století). Dopisy z Marienthalu jsou řazeny ve Fach 333, Nr. 62-63 (léta 1596-1898); pod Fach 332, Nr. 47 jsou zvlášť zařazeny dopisy marienthalské abatyše ze 16. až 18. století. Dopisy z Marienthalu najdeme však i v jiných složkách, ba i ve složkách věnovaných vizitaci, což platí i pro dopisy opatů českých *cistercií*.

představení. Zdá se, že dopisy schraňovala zejména abatyše a ještě spíše zdejší probošt. Neméně zajímavé by bylo dohledat pozůstalost klášterních fojtů. Jejich písemnosti očividně v klášteře nezůstávaly, nabízí se tedy hledat je v archivech šlechtických rodů, které se na postu klášterního fojta v Mariensternu relativně pravidelně střídaly. Navzdory popsanému bohatství mariensternského archivu musíme i tady konstatovat, že pro sledovanou problematiku není samotný archiv tak důležité, jako archivy jiných institucí. Tak např. o sporech na klášterních panstvích či o disciplinární problematice v klášteře se dozvíme mnohem více z jiných zdrojů, z písemností budyšínské kapituly, pražského arcibiskupství nebo české dvorské kanceláře.

Klášterním archivem v Laubanu se zabýval v nelehké době po roce 1938 na podnět H. Jedina duchovní rada Paul Skobel. Také zdejší fondy podléhaly klauzurním předpisům a poprvé měl možnost se s nimi seznámit sekretář Hornoluzické společnosti věd Theodor Neumann v 50. letech 19. století. Rovněž v souvislosti s vydáváním *Codexu diplomaticu Lusatiae superioris* obdržel z kláštera opisy důležitých dokumentů, na jejichž základě se chystal sepsat dějiny kláštera.²¹⁵ Klášter byl chudší než bohatá *cistercia* Marienthal a Marienstern, snad proto býval méně zapleten do světských sporů a přitahoval méně pozornosti než výše zmiňované kláštery. Jisté vytržení z klášterní monotónnosti znamenala reformace. Paradoxně právě z této již neexistující komunity, jejíž archiv byl rozprášen na konci 2. světové války, se dochovalo – v opisech, edicích – nejvíce dokumentů ke konfrontaci řeholnic s protestantským učením; dáno je to asi existencí kláštera v samotném středu luteranizovaného města. Přitom už v 19. století měl klášter – sdílející s městem, v němž se nacházel, četné požáry a válečná pustošení – nejstarší listiny jen ve vidimovaných opisech; pro období od roku 1438 do 1779 se i tak dochovalo u laubanských magdalenitek na 79 listin. Jak ještě ukáží, překvapivě právě tento klášter měl asi nejrozvinutější tradici vlastních kronikářských zápisů ze všech ženských klášterů Horní Lužice.

Paul Skobel sepsal v letech 1938-1941 archivní fondy laubanských magdalenitek ve třech svazcích, z toho jednu řadu dostaly jeptišky, další vratislavský diecézní archiv, třetí vratislavský státní archiv a čtvrtou sérii si

²¹⁵ TH. NEUMANN, *Bericht*, s. 34 sq.

ponechal autor. Soupisy archivu jsou dochovány doposud ve Vratislavi; zatím nebyla, pokud je mi známo, podniknuta revize archivu a v rámci této práce jsem rekonstrukci archivu nemohl podniknout. Část dochovaných originálních dokumentů se nachází dosud v oblastním archivu v Lubani, část v *Archiwu państwowem* ve Vratislavi,²¹⁶ část stihly s sebou vzít magdalenitky po skončení 2. světové války a octly se v jejich novém útočišti v bavorském Seyboldsdorfu.

b) Ostatní církevní a světské archivy v Německu

Složité historický kontext hornolužických ženských klášterů implikuje, že poměrně mezerovité zachování pramenů *in situ* mohou kompenzovat archivy řady jiných institucí na půdě zejména dnešního Německa i České republiky. Významné kontakty klášterů cisterciacek směřovaly na prahu sledované doby do míšeňské Altzelly jakožto do kláštera otce-opata. Tento klášter vzal však za své brzy po Lutherově vystoupení, roku 1540, takže ke sledovanému období, k disciplinární krizi hornolužických ženských klášterů ani k zavádění reformace na jejich panstvích mnoho informací neskýtá. Pozůstatky altzellského archivu jsou v současnosti deponovány v drážďanském státním archivu, kam byly původně uloženy do finančního oddělení spolu s fondy dalších klášterů po jejich sekularizaci.²¹⁷ Informace o rušení kláštera se naopak dostaly do mariensternského archivu.²¹⁸

Po zániku Altzelly se vliv na Marienthal a Marienstern pokoušel vykonávat opat neuzellský. Z tamního archivu zůstaly na místě jen zbytky; pro novější období dosud není systematicky zpracovaný, navíc byl také mnohokrát

²¹⁶ Odzial terenowy Lubań, Archiwum Państwowe we Wrocławiu.

²¹⁷ Celkem 697 altzellských listin z let 1162-1532 je uloženo v SHStA Dresden, Originalurkunden, Geistliche Provenienzen. Marienstern a Marienthal jsou v altzellském fondu zastoupeny každý po jedné vizitační listině (podle *Regesten der Urkunden des Sächsischen Landeshauptarchivs Dresden*, Band 1 948-1300, ed. Harald SCHIECKEL, Berlin 1960). Edicí listin kláštera se v současnosti zabývá Institut für sächsische Geschichte und Volkskunde Dresden; vyšel zatím 1. svazek, Tom GRABER, *Urkundenbuch des Klosters Altzelle I: 1162-1249* (Codex diplomaticus Saxoniae), Hannover 2006, tam i dějiny altzellského fondu, z něhož se dochoval jen mizivý podíl aktových materiálů, ovšem převážně ke zrušení kláštera, bez ohledu na vizitované ženské kláštery (dnes SHStA Dresden, Geheimes Archiv, 61, Klöster und Stifte I). K altzellskému archivu viz také Eduard BEYER, *Das Cistercienser-Stift und Kloster Alt-Zelle in dem Bisthum Meißen*, Dresden 1855, s. IV-V.

²¹⁸ *Informatio Alienationis Veteris Cellae*, KlArchiv Marienstern, Fach 333, Nr. 59/4, 1541 nebo později. Cf. *Zeit und Ewigkeit*, č. katal. 4.27, s. 278.

těžce poškozen.²¹⁹ Většina neuzellských fondů se ocitla v archivu v Postupimi; v poslední době s nimi pracoval W. Töpler při přípravě své monografie o klášteře.²²⁰

Zatím jsme zmiňovali jen archivy spojené s cisterciáckým řádem. S laubanskými magdalenitkami byl institucionálně spojen především budyšínský děkan. Archiv budyšínské kapituly je bezesporu nejvýznamnějším a nejbohatším archivem římskokatolické církve v Horní Lužici, snad důležitější pro naše bádání o raněnovověké ženské *vita religiosa* v oblasti než samotné klášterní archivy a skýtající významné korekce a doplnění k fondům bohemikálním.²²¹ Ani budyšínskému archivu nevěnovala regionální protestantská historiografie velkou pozornost; jeho cena byla zdůrazněna zejména pro dobu středověkou; studována byla pak budyšínská administratura ze zdejších bohatých a dobře uspořádaných fondů. Vzhledem ke složitým kompetenčním poměrům v Horní Lužici komunikovaly spolu všechny tyto duchovní instituce velmi intenzívně. Pro výzkum klášterů ale budyšínský kapitulní archiv – až na práci P. Skobela – dosud využit systematicky nebyl.

Archiv budyšínské kapituly se stal předmětem historického bádání samotných kanovníků již v 18. století. Zejména s jeho fondy pracoval a poprvé je uspořádal děkan Matěj Jan Josef Vitzk (* 1660 Kulow, † 1713).²²² Na jeho činnost navázal pak další budyšínský kanovník F. Prihonsky v 19. století.²²³ Přehled o kapitulním archivu pro širší badatelskou veřejnost pak opět podal Th. Neumann.²²⁴ Kromě sbírání řady dokumentů k dějinám kapituly a jejímu

²¹⁹ K největšímu poškození došlo až v 19. století po sekularizaci kláštera, Joachim FAIT – Joachim FRITZ, *Neuzelle. Festschrift zum Jubiläum der Klostergründung vor 700 Jahren 1268-1968*, Leipzig 1968, s. 8 sq.

²²⁰ Winfried TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle und die weltlichen und geistlichen Mächte 1268-1817*, Berlin 2003 (Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser 14), s. 13-14.

²²¹ Domstiftsarchiv Bautzen, v současné době podléhá míšeňsko-drážďanskému biskupství.

²²² Vitzk studoval na jezuitských školách v Chomutově a Praze; mimo jiné působil jako domácí kaplan rakouského vyslance v Drážďanech. K osobnosti Fritz GÜNTHER, *Das Bistum Meißen, I* (Maschinenschriftliches Manuskript, Leutersdorf, s. a. , aus dem Nachlaß des Verfassers erworben am 13. 7. 1999, CWB Zittau, Hist. 4° 2067, Lus. VIa zitt. 17), s. 40 sq., biografické heslo v AWORSKI KOLEKTIV (A. BRANKAČK et al.), *Serbski biografiski slownik*, Budyšin 1970, s. 260. Svého pramenného studia využil Vitzk k sepsání kapitulní kroniky, *Chronicon venerandi capituli et collegiatae ecclesiae Budissinensis*, DA Bautzen, Loc. 0145.

²²³ Franz PRIHONSKY, *Aus dem leben des letzten Meissner Bischofs*, in: NLM 33, 1857, s. 164-185.

²²⁴ Th. NEUMANN, *Bericht*, s. 38 sq.

složení²²⁵ budyšínsťi kanovníci založili řadu kvalitních kopiářů, pokrývajících v podstatě církevní dějiny Lužic od středověku do prahu nové doby.²²⁶ Řada dokumentů se v budyšínském archivu dochovala také v originálech nebo v soudobých opisech, relevantních pro naše téma zejména od poloviny 16. století. Aktový materiál byl rozříděn tématicky a tentokrát poměrně kvalitně. Řada dokumentů byla opatřena i podrobnými registry. Z listinného materiálu jmenujme listiny od císaře a saského kurfiřta.²²⁷ Důležité jsou dokumenty k vnějším záležitostem katolíků a protestantů v Horní Lužici a vůbec k pozici katolické církvi v Lužicích (z let 1555-1784).²²⁸ Vzhledem k obrovskému množství materiálu v budyšínské kapitule jsem ale své pramenné sondy zaměřil především na dodatečně tématicky vytvořené skupiny věnované jednotlivým klášterům. Ze tří ženských klášterů Horní Lužice byly organizační vztahy budyšínské kapituly nejsilnější vůči Laubanu.²²⁹ Řadu dokumentů tu však najdeme i k Mariensternu, zvláště v souvislosti se sporem, zda může budyšínský děkan jakožto nástupce míšeňského biskupa mariensternskou komunitu vizitovat.²³⁰ Poněkud méně dokumentů se dochovalo k Marienthalu.²³¹ Uložena tu je dále zpráva o klášterních fojtech obou *cistercií* hornolužického komorního

²²⁵ Dochována jsou např. *Vetera Statuta venerandae ecclesiae Budissinensis*, zahájena Leisentritt roku 1569 a obsahující organizační a spirituální předpisy pro kanovníky; *Metricula Ecclesiae et Capituli ad S. Petrum*, opět Jana Leisentritta (DA Bautzen, Loc. 0152).

²²⁶ Za všechny k vnějším záležitostem kapituly *Collectanea Documentorum v. Capituli Budissinensis ab a. 948 ad a. 1796*, zahrnující 914 opisů nejen k majetkovým záležitostem, ale např. i k postupu kapituly v době reformační a ke vzniku a dějinám církevní administratury obou Lužic a k dějinám tamních katolíků a katolických institucí. Mimo jiné tu jsou zaneseny i informace ke vzniku Lužického semináře v Praze.

²²⁷ DA Bautzen, Abt. A I (Urkunden, Lehnbriefe, Erbhuldigungen), především Loc. 0001, 0013 a 0014 (pro 16. století).

²²⁸ Namátkou DA Bautzen, sg. F III, 64; sg. P I, 1 (Acta et iudicata administraturae ecclesiasticae zumeist lutherische Pfarer und Pfarreien betr., 1560-1606); sg. N III, 1 (Acta et scripta zwischen dem Administrator ecclesiasticus und dem Kloster Marienstern nebst andern Personen, 1552-1586); Loc. 0153; Loc. 0154, akta k období děkanátu Jana a Řehoře Leisentritta.

²²⁹ TAMTÉŽ, celé veliké oddělení sg. G IV 1, Lauban, obsahující nejrůznější dokumenty od 16. do 19. století.

²³⁰ TAMTÉŽ, oddělení G IV m α, St. Marienstern (Loc. 5943, Acta Varia Mariaestellensia 1248-1850; Loc. 5944, Acten, Urkundenabschriften, St. Marienstern und dessen Klostersvogt betreffend 1264-1922; Loc. 5946, Acta ad Visitaciones Mariaestellenses pertinentia 1379-1754; Loc. 5949, Acta, den Klostersvogt und Streitigkeiten des Klosters St. Marienstern betreffend 1588-1599; Loc. 5951, Acta Varia Mariaestellensia 1600-1788; Loc. 5952, korespondence mezi kapitulou a klášterem Mariensternem, „ob das Capitulum und Decanus desselben Closters Visitator seyn solle und könne“, z let 1614-1615).

²³¹ TAMTÉŽ, oddělení G IV m β, St. Marienthal (ze sledované doby uvedme alespoň Loc. 5997-5998, Acta Varia Mariaevallensia z let 1234-1610 a 1611-1787; Loc. 5999, spisy k dopadům války na Marienthal 1593-1643; Loc. 6001, Literae Abbatissarum Marievallensium 1700-1814).

prokurátora B. Leubera.²³² Důležité dokumenty se týkají v Budyšíně i kláštera Neuzelle. Obrovské množství písemností vzniklo v souvislosti se sporem o poutní místo Rosenthal mezi kanovníky a cisterciáčkami z Mariensternu.²³³ Našli bychom tu však materiály i k řadě dalších klášterů: ke slezskému Liebenthalu/Lubomierz a Naumburgu am Queis/Nowogrodziec, k české rezidenci jezuitů v Krupce či klášterům Osek a Strahov,²³⁴ ba dokonce i k hornolužickému protestantskému dámskému ústavu v Joachimsteinu. V souvislosti s problematikou kontaktů mezi českým a hornolužickým katolickým klérem zejména v době barokní zůstávají dosud – alespoň z české strany – nevyužité repertáře a korespondence kněží působících v lužických markrabstvích nebo z nich pocházejících.²³⁵

V někdejší hlavní město Horní Lužice se nacházejí přinejmenším čtyři další instituce, jejichž fondy mohou být relevantní pro zde zahajované bádání. Nejdůležitější z nich je Staatsfilialarchiv Bautzen, zde zejména pozůstalost hornolužických stavů, která má ale výpovědní hodnotu spíše pro politické a správní uspořádání markrabství a pro místo klášterů v něm, než pro kláštery jako takové. Ukazuje se určitá okrajovost katolické monastické problematiky v rámci markrabství.²³⁶ Některé dokumenty se týkají církevních záležitostí.²³⁷ Tématicky je vyčleněna i skupina věnovaná klášterům; platí ale, že výpovědní hodnota stavovských pramenů roste až zhruba od poloviny 17.

²³² TAMTÉŽ, sg. G IV mm: St. Marienstern und St. Marienthal (Loc. 6017, Information und Bericht von denen Closter-Voigten beschrieben von D. Benjamin Leuber, 1669).

²³³ Za všechny TAMTÉŽ, Loc 5954 bis, Series Miraculorum Rosenthalensium, 1678-1690; Loc 5954 ter, Acta ad Historiam Vallis Rosarum, 1664-1708.

²³⁴ TAMTÉŽ, G IV v, Varia Monasteria.

²³⁵ J. J. A. HAUPTMANN, *Catalogus Cleri Lusatii*, rukopis 1768; F. J. LOK, *Repertorium Cleri Lusatici, ordine alphabetica*, rukopis 1816; H. DUČMAN, *Repertorium Cleri Lusatici*, rukopis 1867. Pozoruhodná je i korespondence jezuitů české provincie Jakuba Xavera Ticina, autora *Epitome historiae rosenthalensis* (Correspondentia P. Ticini S. J. cum Sacerdotibus in Lusatia ratione libelli Principia Wendica et Historia Rosenthalensis 1678-1696, TAMTÉŽ, Loc. 6470, J. IV. 4).

²³⁶ Staatsfilialarchiv Bautzen; např. Classe A – I. Beziehungen der Oberlausitz zu dem Landesherren, den Erblanden und anderen Staaten; IX. Böhmen; Classe B – Verfassung der Oberlausitz, Vorzüge und Gerechtsame; jsou tu písemnosti o zemských zřízeních (Landesordnung) atd.

²³⁷ TAMTÉŽ, Classe B, Sect. IV. Jurisdiction – Die Jurisdiction über die Pfarr... im Markgrafthum Oberlausitz, 1652; Sect. XVI. Domstift; Sect. XVI, 4, nr. 366 (spory mezi kapitulou a radou v Budyšíně ohledně tamního domu a kostela sv. Michaela; dále spory s budyšínským proboštem a klášterem Marienstern).

století, kdy se vůbec projednávalo postavení klášterů v zemi.²³⁸ Velká pozornost byla věnována klášterním fojtům a jejich začlenění do stavovského systému převážně protestantské země, případně postavení abatyší a způsobu jejich volby, a pak především válečným kontribucím, resp. zdanění klášterních panství.²³⁹ Poměrně rozsáhlé, ale spíše až do 18. století datované jsou písemnosti samostatně věnované Mariensternu;²⁴⁰ opět méně je dokumentů relevantních pro dějiny Marienthalu,²⁴¹ přesto by bylo z nich možno dobře poznat fungování klášterního panství.²⁴² Nacházíme tu tedy především relativně pozdní externa, týkající se hlavně klášterních panství a postavení klášterů v systému země. Podobně strukturované jsou i fondy k laubanským magdalenitkám.²⁴³ Okrajově se dostávají informace ke klášterům ještě např. do fondů ke kriminálním záležitostem, v souvislosti s poněkud spornou trestní jurisdikcí duchovních ústavů.²⁴⁴

Méně významný je fond městského archivu v Budyšíně, přesto i tady by bylo možno hledat rodinné pozadí některých abatyší a jeptišek z klášterů, zvláště Mariensternu,²⁴⁵ respektive *Altbestand* budyšínské městské knihovny, shromažďující mimo jiné řadu letáků ze 16. a 17. století, který ilustruje dobře např. konfesní polemiku na půdě Horní Lužice a místo klášterů v ní. Archiv *Srbského institutu* v Budyšíně pak vlastní prameny k příslušníkům srbské inteligence už od 17. století, kteří pocházeli často i z mariensternského klášterního panství.

Bez významu pro sledovanou tematiku rozhodně není ani saský státní archiv v Drážďanech.²⁴⁶ Přímo k hornolužickým klášterům se vztahuje řada

²³⁸ Navíc většina stavovského archivu, uchovávaného na budyšínském Ortenburgu, vzala za své při požáru Budyšína v květnu roku 1634. Dochovala se ale část opisů z archivu v pozůstalosti hornolužických zemských fojtů.

²³⁹ TAMTÉŽ, Classe B, Sect. XVII, ke klášterům obecně: Marienthal a Marienstern, č. 392; Zpráva o klášterních fojtech v Horní Lužici, dochovaná i v archivu budyšínské kapituly, ale s textovými odchylkami, č. 394; kláštery Marienstern, Marienthal a převorát v Laubanu a jejich fojti, č. 395. Dokumenty spadají zejména do 17. a 18. století.

²⁴⁰ TAMTÉŽ, ohledně klášterních fojtů v Mariensternu z let 1716-1725, č. 397; 1740, č. 400.

²⁴¹ TAMTÉŽ, č. 406-410.

²⁴² TAMTÉŽ, č. 5554 (stížnost marienthalské abatyše proti jejím poddaným ohledně povozů na stavby a robotní povinnosti z let 1741-1786); č. 5585 (berně kláštera Marienthal, 1692-1729).

²⁴³ TAMTÉŽ, č. 429, Lauban, hlavně ohledně nákupu statků laubanskou převorkou.

²⁴⁴ TAMTÉŽ, Classe F, Sect. II. Criminalsachen, Nr. 2265, *Remissio Deliquentium ad locum delicti und klösterliche Verweigerungen deshalb* (1680-1737).

²⁴⁵ Podle *Familienkartei*, Stadtarchiv Bautzen.

²⁴⁶ *Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden*. Tak ve fondu *Geheimes Archiv* (materiály zejména z 15. až 18. století) je zvláštní oddělení *Klöster und Stifte I*, zahrnující (pod sg. 61) kláštery

písemností vzešlá z komunikace mezi drážďanskými a budyšínskými úřady a zařazených tedy k fondům hornolužického markrabství. Část písemností byla tématicky spojena a svázána do konvolutů, jak bylo v saských archivech 18. století zvykem. Nacházíme tu originály i opisy dokumentů, které v některých obdobích dokládají velmi soustředěný zájem centrálních saských úřadů o konkrétní otázky. Některé písemnosti – v kopiích, konceptech či originálech – známe zároveň z různých archivů. Často právě v Drážďanech se dochovaly dubletní exempláře, které nahrazují špatné pramenné zachování z jiných oblastí.

Také drážďanský archiv byl naposledy uspořádán v 19. století, navíc archiv poznamenaly škody a zmatky na konci 2. světové války. Přesto je obsah lusatic a jeho výpovědní hodnota pro kláštery značná, ovšem spíše až pro období následující po době sledované v naší práci, logicky od předání Lužic Sasku roku 1635. Přesto i v těchto dokumentech nacházíme narážky na záležitosti předchozích dob, které nahrazují absenci starších pramenů.²⁴⁷ Významný je fond *Geheimes Cabinet*, kde je uložena řada dokumentů k Horní Lužici²⁴⁸ i konkrétně ke klášterům, především k volbám jejich představených v 18. století;²⁴⁹ a především potom *Geheimes Archiv*.²⁵⁰ I drážďanské prameny ilustrují zvláště zájem o vnější věci klášterů, o klíčový úřad jejich fojtů, poměry na klášterním panství, zejména co se týče dávek, či konfesního soužití. Čteme tu např. o častých sporech mezi vrchností a poddanými, ať už ekonomických nebo náboženských atd.²⁵¹ Významné jsou i písemnosti týkající se samotného

Altzella a Dobrilugk a kapitolu v Budyšíně. Viz Harald SCHIECKEL, *Übersicht über die Bestände des Sächsischen Landeshauptarchivs und seiner Landesarchive* (Schriftenreihe des Sächsischen Landeshauptarchivs Dresden I), s. 75 a 122; nověji *Die Bestände des Sächsischen Hauptstaatsarchiv* (Die Bestände des Sächsischen Hauptstaatsarchivs und seiner Außenstellen Bautzen, Chemnitz und Freiberg, I/1), redd. Bärbel FÖRSTER – Reiner GROSS – Michael MERCHEL, Leipziger Universitätsverlag 1994. Stejně tak se sem dostaly i fondy kláštera cisterciáček konventu v Nimbschenu, které umožní v dohledné době jisté srovnání s problematikou hornolužickou na poli ekonomickém i v konfrontaci s reformací.

²⁴⁷ K lusatikům v drážďanském archivu v přehledu již Eilhart EILERS, *Übersicht über die Oberlausitzer Archivalien im Sächsischen Hauptstaatsarchiv*, in: *Oberlausitzer Beiträge, Festschrift für Richard Jecht*, Görlitz 1938, s. 241-248.

²⁴⁸ SHStA Dresden, *Geheimes Cabinet*, Loc. 13021, Traditionsrezeß über die Margg. Lausitz 1636; Loc. 30102, Des Erzbischofs zu Prag Visitation der catholischen Geistlichkeit in der Mgr. Lausitz (1669) atd.

²⁴⁹ TAMTĚŽ, Loc. 2281 (Lauban, 1749-1810); Loc. 2275 (Marienthal); Loc. 2279 (Marienstern); Loc. 2543 (Marienstern, Marienthal a Neuzelle).

²⁵⁰ Oddělení *Klöster und Stifte II* (TAMTĚŽ, sg. 62), materiály k Mariensternu, Marienthalu a Neuzelle ze 16. a 17. století. Jedná se v jádru o pozůstalost kurfiřtské tajné rady.

²⁵¹ Konkrétně TAMTĚŽ, *Geheimes Archiv*, Loc. 8954/26 a 27, Erstes und Anders Buch, die beyder Klöster Marienstern vnd Marienthal, im Marggraffthum Oberlausitz betrft. (1621-1669; 1670-1725); Loc. 8955/1 (Marienstern, 1652-1678, 1711); Loc. 8955/2 (mariensternská abatyše

Marienthalu.²⁵² Drážďanské úřady ovšem zajímala i otázka zdanění klášterních statků, respektive vizitování ženských klášterů cizími vizitátory, to jest opaty českých cisterciáckých klášterů,²⁵³ která se odráží i v mariensternských fondech. Méně bohatý pro naše účely je pak fond *Geheimes Konsilium*, který má spíše obecnější vypovídací hodnotu;²⁵⁴ resp. *Kammerkollegium*.²⁵⁵ Badatelé již raněnovověké drážďanské fondy pro zkoumání hornolužických klášterů částečně využili, především však k Mariensternu a bez konfrontace s prameny dalšími.²⁵⁶ Nezanedbatelná – hlavně k otázce pohledu na kláštery se svou sbírkou letáků a starých tisků, kam byla převedena i řada lusatic – zůstává také *Sondersammlung Sächsischer Staats- und Universitätsbibliothek Dresden*.

S ohledem na dějiny místních řeholních institucí byly dosud málo probádány i městské archivy v Žitavě a Zhořelci.²⁵⁷ Také tyto archivy byly postiženy bouřlivým vývojem na konci 2. světové války, část materiálů byla navíc přesunuta do Vratislavi a je dosud řazena mezi válečné ztráty, ačkoliv probíhají jednání o jejich navrácení. Kromě logicky čtenějších pramenů k městským františkánským klášterům obohacují městské archivy poznání klášterů venkovských spíše pro starší období, kdy byly řeholnice skutečně v těsném kontaktu se sousedními městy, to jest pro 16. století. V době barokní

odmítá zemskému hejtmanovi presentovat svého klášterního fojta, 1648-1676); Loc. 8955/3 (úřad klášterního fojta v Mariensternu, 1665-1722); Loc. 8955/5 (opisy k Mariensternu); Loc. 8955/7 (spory mezi mariensternskou abatýší a jejími poddanými v Bernstadtu, 1653); Loc. 8955/11 (privilegia klášterů Marienstern a Marienthal); Loc. 9592/13 (exercitium evangelického náboženství v Bernstadtu, 1623-1655).

²⁵² TAMTÉŽ, Loc. 8956/1-3, Loc. 9577/4 (Marienthal versus obec v Ostritz, 1623-1699); Loc. 9346/1 (evangelici v Ostritz pro marienthalské abatýši a tamním úředníkům, 1623 sq.); Loc. 9346/2 (písemnosti dr. Benjamina Leubera ohledně evangeliků v Ostritz a marienthalské abatýše, 1668); Loc. 8635/6 (registr příjmů kláštera Marienthal, opsaný z rejstříku z roku 1555); Loc. 8956/7 (půjčka, již kurfiřt Jan Jiří žádal na klášteře Marienthal roku 1644); Loc. 9342/15 (písemnosti týkající se požáru, který propukl v Marienthalu a Ostritz 22. srpna 1683, a způsobených škod) atd.

²⁵³ TAMTÉŽ, Visitations-Sachen, Loc. 9599/20 (vizitace klášterů Horní Lužice z let 1669-1673); Loc. 9599/17 (1656-1659).

²⁵⁴ TAMTÉŽ, Geheimes Konsilium, Loc. 5868 (církve v Horní Lužici, 1687, 1711, 1712); Loc. 5850 (Jus episcopale et dispensandi geistlicher Gerichtbarkeit); Loc. 5855 (vizitace klášterů Neuzelle, Marienstern a Marienthal, 1726 sq.).

²⁵⁵ Znovu je tu jako Ms. U 305 zpráva Benjamina Leubera a Georga Maurmanna o klášterech a stavu náboženství v markrabství Horní Lužice, 1668, zmiňovaná už v mariensternském archivu a budyšínské kapitule; jsou tu dokumenty týkající se daní římskokatolického duchovenstva Horní Lužice (Loc. 32544, 38031, léta 1637 a 1651) atd.

²⁵⁶ Christian KNAUTHE, *Derer oberlausitzer Sorberwenden Umständliche Kirchengeschichte*, Görlitz 1767 (reprint von R. OLESCH, KÖLN – WIEN, Böhlau, 1980), pasáže o Wittichenau; Siegfried SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg der katholischen Kirche in Sachsen (1517-1773)*, Leipzig 1963, s. 91 sq.

přece jen jejich kontakty zeslábly a dokumentů ubývá. Je zajímavé sledovat obraz klášterů v první řadě v kronikách těchto měst. Důležité jsou pak městské knihy, dobře dochované v případě Zhořelce: knihy radních účtů, knihy *missivů*, *liber actorum*, kde se dochovala i řada zmínek o marienthalském a mariensternském klášteře.²⁵⁸ Město a kláštery se často stýkaly jako sousední feudální vrchnosti – Marienthal přímo sousedil s okrskem města Zhořelec, Marienstern pak měl nedaleko Zhořelce svou enklávu, tzv. *Eigenscher Kreis* – v různých záležitostech i v době po nástupu protestantské reformace. Ve zhořeleckém radním archivu se dochovaly také některé listiny významné pro kláštery, významné jsou i *Libri resignationum* z 15. a 16. století. Zmínky v různých písemnostech městské provenience by časem mohly umožnit identifikaci některých řeholnic z hornolužických klášterů pro 16. století. Totéž platí v menší míře pro městský archiv v Budyšině a Kamenz.²⁵⁹ Pro náš účel je ovšem významná i knihovna hornolužické společnosti věd ve Zhořelci a Christian-Weise Bibliothek v Žitavě, zejména tamní *Altbestand*, shromažďující literaturu i prameny (např. písemné pozůstalosti) k celému regionu.²⁶⁰

Na posledním místě, ale nikoli v poslední řadě je potom třeba jmenovat prameny dochované v různých klášterních městečkách a vsích (farnostech). Rešerše tam vzhledem k časové náročnosti nemohla být ještě podniknuta. Obohacení může poskytnout poměrně dobře dochovaný archiv mariensternských farností Wittichenau a Crostwitz nebo marienthalského městečka Ostritz.²⁶¹ V případě Ostritz se původně soudilo, že se při opakovaných požárech města a tamní radnice veškerý pramenný materiál ztratil. Doehlerovi se nicméně na prahu 20. století podařilo nalézt městské knihy

²⁵⁷ *Ratsarchiv Görlitz, Stadtarchiv Zittau*. Zhořelecké radní účty byly částečně zkoumány se vztahem k Marienthalu ve středověkém období.

²⁵⁸ *Ratsarchiv Görlitz, Liber missivarum 1, 1534-1545; Liber missivarum 1581 sq. atd.; Liber actorum 1497-1505* (např. fol. 25^v; fol. 26^r dokládá, že před zhořeleckou radou byla zapsána v době předreformační důležitá majetková pořízení kláštera atd.).

²⁵⁹ Kamenzský radní archiv byl už částečně vytěžen pro konfesní spory města s klášteřem Marienstern, kdysi patronátní vrchností kamenzské fary, cf. Matthias KNOBLOCH, *Die Reformation in Kamenz*, in: 1547 – Pönfall der Oberlausitzer Sechsstädte, red. Matthias HERRMANN, (Kamenzer Beiträge 2), Kamenz 1999, s. 71-84.

²⁶⁰ V žitavském archivu se nachází několik signatur vážících se k Marienthalu, které zatím nejsou přístupné badatelské veřejnosti. Handschriften katalog, Abteilung A a B. Marienthal: B 269/8 (2), Geschichte; B 238 (58) Inschriften; B 206 (IV:23) Klosterköchin; Urkunden B 72 atd. Za upozornění na ně děkuji Dr. Milanu Svobodovi.

²⁶¹ Už alespoň matrika – nejstarší dochovaná v Horní Lužici – zahájena roku 1516. Dále akta zdejšího střeleckého bratrstva, vzniklá ve spojení s klášteřem atd.

(nejstarší z roku 1574), ale i soudní výnosy, materiály k městskému střeleckému bratrstvu a cechovní písemnosti. Dochovaly se také soudní knihy některých dalších klášterních vsí.²⁶² Různě rozptýlené a hůře dostupné jsou dokumenty ostatních poddanských klášterních vsí. Komplikovanější je ovšem situace na území dnešního Polska.²⁶³ Pro účely této práce zmiňované archivy v budoucnu přinesou spíše jen určitá doplnění. Také tady se pramenné dochování zlepšuje spíše až od 17., resp. 18. století.

II. 1. 2. *Prameny bohemikální a další*

Již z historického kontextu vyplývá, že je smysluplné sledovat dějiny hornolužických klášterů v pramenech české provenience. Nalezneme tu řadu komplementárních údajů k pramenům uchovávaným na půdě dnešního Německa. Zejména vnější pozice hornolužických klášterů se v bohemikálních pramenech odráží velmi dobře. I jiné sféry klášterního života se odrážejí v českých fondech lépe než v německých. I zde možnosti pramenného výzkumu rostou až od 16., respektive 17. století. Výrazně bohemikální je zejména dochování pramenů ke klášteru Marienthal ve srovnání s dokumenty ke klášterům Marienstern a Lauban. V jejich případě je očividně přínosnější bádání na území Německa (Budyšín, Drážďany atd.), i když také k jejich dějinám skýtají české archivy řadu dosud nezhodnocených materiálů.

Poněkud komplikovaná je pramenná situace klášterů cisterciáků, kteří stáli v nejintenzivnějších vazbách k Marienthalu a Mariensternu. Rozptýlený a špatně dochovaný je např. archiv zbraslavský, jehož opat zaujímal čelné místo ve vztazích k hornolužickým cisterciáčkám zejména v 1. polovině 17. století. Po prvních sondách se zdá, že se zde Marienthal i Marienstern odrážejí poměrně málo.²⁶⁴ Podobně málo je obsaženo k hornolužickým *cisterciím* a vůbec k vikariátní praxi v archivu kdysi významného kláštera plaského. Zdá se, že řada

²⁶² R. DOEHLER, *Diplomatarium*, s. 10.

²⁶³ Studium těchto archivů komplikují mimo jiné i jejich špatně dokumentované přesuny po 2. světové válce. Přístup k pramenným materiálům farních archivů do jisté míry usnadňuje svod prací místních kněží, vycházejících pochopitelně především ze zápisů vlastní fary, to jest *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung von Sachsens Kirchen-Galerie*, Dresden 1837 a přepracovaná, „zmodernizovaná“ verze téhož *Neue Sächsische Kirchengalerie*, Die diöcese Zittau, red. Moritz Oskar SAUPPE, Zittau 1900.

²⁶⁴ NA Praha, fond AZK, který neobsahuje k hornolužickým konventům relevantní materiály. K osudům zbraslavského archivu cf. *Listy kláštera zbraslavského*, ed. Ferdinand TADRA, Praha 1903, s. XIII-XVI.

dokumentů, důležitých pro dějiny celé provincie, byla získána v 80. letech 18. století, v době rušení cisterciáckých klášterů, opaty přeživších klášterů ve Vyšším Brodě a Oseku. Významný je především klášterní archiv severočeského Oseka, jehož opati už vzhledem ke geografické blízkosti stáli v užším kontaktu k hornolužickým cisterciáčkám. Významné jsou jednak „kmenové“ materiály, jednak písemnosti dodatečně získané; důležité a dobře uspořádané jsou také dokumenty sebrané z historického zájmu zdejších cisterciáků ke konkrétním komunitám. Osecké aktové materiály, uložené dnes v oblastním archivu v Litoměřicích, však také doposud nebyly systematictěji zpracovány.²⁶⁵ Z chronologického hlediska je obraz pramenného dochování obdobný jako v Horní Lužici. Pramenné materiály českých cisterciáckých klášterů jsou bohatší pro období středověku a pak znovu pro dobu barokní. Ani tady nenajdeme mnoho písemností k období „přelomu“, konfesijních proměn v 16. století. Relevantní jsou už některé osecké listiny, aktový materiál týkající se celého vikariátu,²⁶⁶ ale také spisy věnované tématicky hornolužickým klášterům. Často tu podruhé nacházíme dokumenty známé už z Drážďan.²⁶⁷ I v dalších českých archivech je možno učinit zajímavé objevy, jako např. v archivu v Děčíně, kde je dán výskyt lusatic historickým zájmem frýdlantské vrchnosti, to jest panství sousedícího s Žitavskem.²⁶⁸

²⁶⁵ K oseckému archivu již Bernard SCHEINPFLUG, *Die Urkunden im Kloster-Archiv zu Ossegg*, in: MVGD 7, 1869, s. 185-201; Libuše BÍLKOVÁ, *Řád cisterciáků Osek (1207-1949) – Katalog listin* (Acta Litomericensia 1982), úvod; a zejména KOL., *Státní archiv Litoměřice – Řád cisterciáků Osek (1207-1949)*, Inventář, Litoměřice 1967, úvod Ferdinand ČENSKÝ.

²⁶⁶ Např. SOA Litoměřice, ŘC Osek, sg. A I.2 (vizitátoři a generální vikáři cisterciáckého vikariátu v Čechách, na Moravě a v obojí Lužici, 1601-1678); sg. A I.3 (vikariátní spisy, cca 15.-18. století); sg. A I.4 (Quaedam quae in Vicariatu gesta sunt, 1623-1669); sg. A I.5 (vikariátní spisy za Antonína Flaminga, 1605); sg. A I.6 a-t (vikariátní spisy za Jiřího Vrata 1613-1633); sg. A II.1 (seznam řeholníků a řeholnic českého vikariátu cisterciáckého řádu, 1716-1720) atd.

²⁶⁷ Za všechny TAMTÉŽ, sg. A IV.4-5 (spisy kláštera Marienstern, 1263-1710, spor o luterské bohoslužby ve Wittichenau; spory s hornolužickými stavy); sg. A IV.6 (spisy kláštera Marienstern a Marienthal, 1697, 1701, 1705); sg. A IV.8 (spisy kláštera Marienthal: spory o luteránské bohoslužby; čeští nekatoličtí exulanti); sg. A IV.9 (spisy kláštera Marienstern a Marienthal, 1622-1711); sg. A IV. 13 (spisy kláštera Marienstern a Marienthal, 1622-1709); sg. B IV.18 (způsob provádění vizitací cisterciáckých klášterů v Čechách, na Moravě a v obojí Lužici); sg. D I.69 (odpověď českého vikariátu na požadavky budyšínského děkana); sg. D III.24 (opisy listin ke klášteru Marienthal ze 20. století, 1234-1837); sg. D III.40 (spisy týkající se Marienthalu, 1675-1784); sg. D IV.20 („*Abtretung und Übergab, der beyden marggraffthumber Ober- und Nieder Lausnitz*“, rukopis ze 2. poloviny 17. století); sg. M I.14 (*Necrologium seu Nomina Personarum Regularium per Vicariatum Boemiae, Moraviae, et utriusque Lusatie*, 1143-1773).

²⁶⁸ SOA Děčín, karton č. 584-585, inv. č. 2170-2174, kde se mimo jiné nachází registář listin k Horní Lužici (k letům 1262-1620) a kopiář marienthalských listin z let 1238-1764. Dnes tvoří

Poměrně málo se odrážejí hornolužické ústavy naopak ve fondech metropolitní kapituly, která vykonávala arcibiskupskou pravomoc v době sedisvakance.²⁶⁹ Přitom ale ze samé logiky věci tu můžeme očekávat jen prameny k Marienthalu, ležícímu stále ještě přímo na půdě pražské arcidiecéze. Informace v administrátorských aktech jsou poměrně sporadické,²⁷⁰ rozhodně méně významné ve srovnání s arcibiskupskou agendou na konci 16. století, kdy již přece jen diecézní správa fungovala lépe a účinněji.²⁷¹ Vedle toho se i v kapitulním archivu dochovaly opisy listin krále Václava I. ve věcech zajištění Marienthalu z roku 1238²⁷² a dále dosud nedocenená rukopisná pozůstalost svatovítského kanovníka hornolužického původu, rodáka z Ostritz Christiana Pfaltze.²⁷³

Určité střípky bychom našli i v Knihovně Národního muzea, kde se dochovaly některé arcibiskupské rukopisy²⁷⁴ a dále pozůstalosti některých badatelů zabývajících se Lužicemi, což platí i o Archivu Akademie věd. Opomenout nelze ani některé rukopisy Národní knihovny,²⁷⁵ případně bohaté

součást tamní *Historické sbírky Clam-Gallas*, do níž se dostaly patrně koupí frýdlantského archiváře. Za upozornění na tento fond děkuji dr. Milanu Svobodovi. V clam-gallasovské sbírce najdeme ostatně i dokumenty k frýdlantským lenním statkům ze 17. století, jež dobře odrážejí kontakty např. šlechty (i protestantské) frýdlantského výběžku a kláštera v Žitavsku, viz Rudolf ANDĚL, *Lesk a bída „nové“ drobné pobělohorské šlechty (Rodina Püchlerů na lenním statku Loučná na Frýdlantsku)*, in: *Fontes Nissae* 3, 2002, s. 7-36.

²⁶⁹ *Archiv pražské metropolitní kapituly II. Katalog listin a listů z let 1420-1561*, edd. Jaroslav ERŠIL – Jiří PRAŽÁK, Praha 1986.

²⁷⁰ Agenda administrátorů byla opsána do knih označovaných jako *Acta administratorum archiepiscopatus Pragensis*, uchovávaných v APH, AMK jako devět rukopisných kodexů pod sg. C VI 5-VI 13 (od knihy prvních administrátorů arcidiecéze, Jana z Dubé a Jana z Kralovic, založené ještě v Žitavě, po zápisy posledního administrátora arcibiskupství před jeho obnovením roku 1561, to jest *Acta Henrici Scribonii praepositi*). K rukopisům Antonín PODLAHA, *Catalogus codicum manu scriptorum, qui in archivio capituli metropolitani Pragensis asservantur*, Pragae 1923. Administrátorskými rukopisy se v souvislosti s městem Žitavou a tamní johanitskou komendou zabývá Petr Hrachovec.

²⁷¹ Tehdy už pochopitelně kapitulní fondy problematiku Marienthalu takřka neregistrují, viz cod. sg. XXXV (akta kapituly za děkana Pontana), sg. XXXVII (zápisník o věcech kapitulních z let 1594-1600); rkps. sg. XXXIX (liber copialis Georgii Pontani a Breitenberg 1606-1609); sg. C (kopíř listů císaři, místodržícím a české komoře, počínaje rokem 1571). Na druhou stranu najdeme i mezi listinami archivu metropolitní kapituly zajímavé droby k žitavskému děkanátu, v němž s postupem reformace marienthalský klášter nabýval stále většího významu, jako např. listinu sg. L III/11, jíž pražský arcibiskup ordinuje na kněze Balthasara Queitsche, snad příbuzného marienthalské abatyše Uršuly Queitschové (Praha, 17. dubna 1582), jehož bylo třeba propustit ze svazku jiné, to jest míšeňské diecéze.

²⁷² APH, AMK, TAMTÉŽ, rkps. č. 156, fol. 64^f.

²⁷³ Mimo jiné *Collectanea historica* k dějinám Horní Lužice, rkps. sg. LII a řada jeho topografických spisů k lužické problematice, rkps. sg. CLVI, fol. 51^f-56^f, *Beschreibung unterschiedener Örther in Ober-Lausnitz*.

²⁷⁴ KNM, rkps. sg. 6 F 34 a 5 C 2 (vizitace, kopíře arcibiskupských listin).

²⁷⁵ Kromě dosud málo studovaných raněnovověkých rukopisů ze zrušených českých *cistercií* je třeba zmínit alespoň zajímavé paměti kláštera Pohled, dílo tamního probošta, jež dobře

fondy knihovny Královské kanonie premonstrátů na Strahově, obsahující i dokumenty k českým cisterciákům.²⁷⁶

Obecně platí, že v českých fondech se spíše dočkáme informací o hornolužických cisterciáckách než o magdalenitkách z Laubanu. K nim jsou bohatší pouze fondy pražského Národního archivu, které pro nás zůstávají z českých fondů hlavním východiskem.²⁷⁷ Na prvním místě je třeba jmenovat rozsáhlý a členitý archiv pražského arcibiskupství, který čítá vedle listin více než čtyři a půl tisíce archivních krabic a přes dva tisíce knih různých druhů.²⁷⁸ Spisy – přijatá korespondence i koncepty odeslaných listů – byly původně řazeny do obvyklých řad uspořádaných chronologicky, z nich byly vybírány věcně vymezené okruhy písemností (prezentace, soudní záležitosti atd.). Posléze byla již plánovitě vytvořena z recept i emanat skupina známá jako *Historica*, vzniklá snad někdy v 60. letech 18. století.²⁷⁹ Vznikly tak věcné skupiny přímo ke všem hornolužickým klášterům.²⁸⁰ Informace je však třeba hledat i v dalších tématických celcích k cisterciáckým klášterům nebo budyšínské kapitule.²⁸¹

Příslušné kartóny *Historic*, pro tuto práci klíčové, jsou označeny jako *Marienthal und Marienstern*, ale výrazně (a logicky) tu převažují materiály k Marienthalu. Minimum písemností souvisí s klášterem Mariensternem, který stál mimo pravomoc pražského arcibiskupa, přičemž jde výhradně o záležitosti

reflektuje každodennost ženského kláštera v 18. století, cod. sg. VI B 13, *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae siti vulgo Frawenthal dicti, fundati a. 1267 (usque ad a. 1747)*; málo sledovaná byla i *Memorabilia monasterii monialium ordinis S. M. Magdalenae Ponti concernentia ab anno 1283 usque 1711*, NK Praha, obsahující některé detaily i k laubanským sestřám.

²⁷⁶ Např. katalogy členů české cisterciácké provincie pro 18. století.

²⁷⁷ K lusatikům v pražském ústředním archivu již Joachim PROCHNO, *Die Prager Archive als Quellen für die Geschichte der Oberlausitz*, in: NLM 113, 1937, s. 74-78.

²⁷⁸ NA Praha, APA. K fondu především předmluvy k příslušným inventářům, zejména Archiv pražského arcibiskupství 1289-1920, strojopis (Inventáře a katalogy fondů Státního ústředního archivu v Praze 1962), úvod Eliška ČÁŇOVÁ. K archivu jako celku TÁŽ, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620-1671)*, in: SAP 35, 1985, s. 486-557; k fungování arcibiskupské kanceláře za prvního arcibiskupa po znovuoobsazení stolce Anna SKÝBOVÁ, *Arcibiskupská kancelář v Praze v l. 1561-1580*, in: SAP 19, 1969, s. 457-494. Arcibiskupský fond dosud patří mezi méně zpracované a jeho inventární soupis dává jen matně tušit, co všechno obsahuje.

²⁷⁹ NA Praha, APA, *Historica*, sg. C 103 – C 124. Ke vzniku *Historik* A. SKÝBOVÁ, *Arcibiskupská kancelář*, s. 458.

²⁸⁰ NA Praha, APA, *Historica*, sg. C 121 2, C 121 3, C 121 5, kartóny 2112, 2113, 2115, *Marienthal und Marienstern in Oberlausitz* (dále cituji jako APA, Marienthal, 2, 3, 5).

²⁸¹ NA Praha, APA, *Historica*, sg. C 110/6 (biskupství míšeňské, 1380-1579); sg. C 111/1 (biskupství budyšínské); sg. C 117/2 (provinční kapituly cisterciáckého řádu, vizitace); sg. C 117/3 (klášter Zbraslav); sg. C 118/3 (klášter Plasy, Zlatá Koruna); sg. C 118/5 (klášter Osek, Neuzelle, Pohled).

patronátního práva a farností. Na druhou stranu tu najdeme i některé zajímavosti ke klášteřu Lauban. Jedná se o neuspořádanou směs konceptů, originálních listů i opisů listin zhotovených pro arcibiskupskou kancelář. Tato skutečnost dovoluje sledovat mnoho záležitostí z více zorných úhlů, z úhlu odesílatele i příjemce.²⁸² O něco méně významná jsou pro náš záměr *Recepta* a *Emanata*.²⁸³ Tu a tam najdeme relevantní písemnosti i jinde, jako k fungování české cisterciácké provincie.²⁸⁴ Významné a ne zcela vytěžené jsou i různé knihy vedené v arcibiskupské kanceláři pražského arcibiskupa, zejména knihy missivů z dob Antonína Bruse.²⁸⁵

Popsané fondy pražského arcibiskupství se vymykají významně pramenným dochováním: ilustrují alespoň částečně vývoj hornolužických klášterů i v době 16. století, tedy na rozdíl od většiny fondů německých. Provenience vzniku ovšem limituje jejich tématické zaměření: odrážejí kontakty s arcibiskupem, silné zvláště v případě Marienthalu. Podrobně zrcadlí zejména období po nástupu katolické reformace, kdy byly nastoupeny snahy o obrodu a protireformaci i v klášteře a jeho evangelizovaném okolí. Naopak příliš neobohatí naše informace o zavádění reformace na klášterní panství a zmaticích okolo podřízenosti klášterů. Dokumenty vzniklé z komunikace s pražským arcibiskupským stolcem postihují velmi dobře zejména vztahy kláštera ke světskému kléru oblasti a potom vztah kláštera a zejména jeho představené k jejím *superiores* v hierarchii samotného řádu i celé katolické církve.

Nikoliv bezvýznamná je skupina materiálů, která vzešla z činnosti světského kléru na patronátních farnostech kláštera. Zejména jde o prezentační

²⁸² Strukturou odpovídají ostatním složkám fondu *historica*: dokumenty jsou zařazeny nahodile, nerespektují časovou posloupnost ani tématické vztahy. Mnohdy jsou opatřeny mylnými pozdějšími kancelářskými přípisky. Není výjimečné přisouzení marienthalského dokumentu Mariensternu, ale třeba ani klášteři sv. Kláry v Chebu, což platí i naopak.

²⁸³ NA Praha, APA, *Emanata*, sg. C 1 – C 65 (pro naše účely zvláště sg. C 1 (1564-1599), C 1a (1580), C 1b (1582-1599)); *Recepta*, sg. C 66 – C 101 (zejména sg. C 66-C 72 z let 1545-1580, sg. C 77-78 – arcibiskupská korespondence z let 1603-1613).

²⁸⁴ NA Praha, APA sg. C 117/3, z doby arcibiskupa Harracha.

²⁸⁵ Za všechny NA Praha, APA, sg. B 1/2 (kopiář odeslaných listů administrátorů katolické konsistoře, 1550-1553); sg. B 1/3 (kopiář odeslaných listů arcibiskupské kanceláře, 9. února 1564-30. června 1567); sg. B 1/6 (kopiář odeslaných německých listů arcibiskupské kanceláře, 1586-1589); sg. B 1/7 (knihy dekretů, recessů atd., 1566-1577); sg. B 1/8 (kopiář listů arcibiskupské kanceláře císařům a knížatům, 1565-1570); sg. B 1/9, B 1/10, B 1/11 (různé misivy); sg. B 2/1 – *Protocoli confirmationum* (5. října 1561 – 13. října 1623); sg. B 2/3 (*Articuli reformationum et visitationum*, 1565-1578); sg. B 2/4 (listy kardinála Harracha). Významné jsou i zápisy vizitací farností, které někdy, ale ne pravidelně zahrnují i farnosti

listiny zdejších farářů a jejich konfirmace. Četné jsou stížnosti těchto farářů na klášterní vrchnost, případně na farníky, zejména luteránského vyznání, a naopak suplikace konventu, farníků a luteránů odrážející jejich vztahy k farářům. Jsou určeny jak arcibiskupovi, tak jeho oficiálovi, metropolitní kapitule v Praze, kapitule budyšínské, ba dokonce české dvorské kanceláři a samotnému císaři. Materiály nepokrývají problematiku v čase zdaleka rovnoměrně: jako bývá pravidlem, nejvíce dokumentů vzniklo v souvislosti s disciplinární krizí klášterů. Ty tvoří celkem logické a v sobě uzavřené celky zejména v souvislosti s klášterem Marienthal. Podobně dobře není ilustrována ani krize mariensternská v budyšínské kapitule.

V pražském Národním archivu se nacházejí další relevantní materiály, především z pozůstalosti královských (dvorských) institucí; vzhledem k jasnější bohemikální orientaci i položení v pražské arcidiecézi tu jasně převažují *mariaevallensia*. Převážně hospodářské záležitosti sledovalo – v případě všech hornoluzických ženských klášterů – české oddělení dvorské komory.²⁸⁶ Agendu „zahraničních klášterů“ sledovala intenzivně i česká dvorská kancelář, kde se dochovaly konfirmační listiny hornoluzických představených, dokumenty k jejich volbám nebo rozklady o jmenování klášterních fojtů a jejich instrukce.²⁸⁷ Bohatý je odraz katolických institucí Horní Lužice i v opět málo badatelsky využitém a dosud ani neuspořádaném fondu *Lužické spisy*,²⁸⁸

žitavského děkanátu (sg. B 4/8, 17. a 18. století; sg. B 4/6, *Visitatio ecclesiarum districtus Boleslaviensis de anno 1670*).

²⁸⁶ NA Praha, ČDKM, zvláště v oddělení IV (česká panství, komorní statky): sg. M 148 – Marienstern, Marienthal. Příslušný kartón kromě materiálů ke klášterním vsím v 16. století obsahuje i zápis z vizitace 1586, materiály k odstoupení administrace klášterů pražské arcidiecézi v 70. letech 16. století a k jednání marienthalské abatyše s arcivévodou Ferdinandem. Další relevantní signatury z českého oddělení dvorské komory jsou sg. N 165 – Neuzelle; sg. L 145 – Horní a Dolní Lužice – berně atd. (1526-1664); sg. L 146 – Soud (vrchní) v Horní Lužici (1550-1562). Jsou tu – přinejmenším z komparativního hlediska – také zajímavé dokumenty ke klášteru benediktinek v dolnoluzickém Gubenu (sg. G 79-81).

²⁸⁷ NA Praha, ČDK, sg. IV B 27, karton 353 (Marienstern a Marienthal, jmenování fojtů, instrukce, potvrzování volby abatyše, vizitace, 1558-1746); sg. IV B 101, karton 406 (klášter v Laubanu). Z dalších lusatik tohoto fondu jmenujme sg. IV B 27, karton 354 (kapitula sv. Petra v Budyšíně, její konzistoriální pravomoc v obojí Lužici, záležitosti katolického náboženství a jeho ochrana v Lužicích, nesrovnalosti s luterány).

²⁸⁸ NA Praha, LŽ (1528-1747), zvláště sg. III. 11/9-11, která obsahuje písemnosti k jednání marienthalské abatyše Alžběty z Talkenberka s pražským administrátorem Žákem (1530), dokumenty pokrývající koupě a jiné obchodní záležitosti spjaté s abatyší Kateřinou z Nostic v 50. letech 16. století, soupis výnosů vsí klášterního panství z roku 1558, jenž odpovídá podobě středověkého dominia rekonstruované na základě předhusitských materiálů. Dále uveďme z II. oddělení Lužických spisů sg. II/4 (akta k panství cisterciáckého kláštera Dobruška); sg. II/7 (klášter v Gubenu); sg. II/11 (klášter Neuzelle); sg. II/12 (mimo jiné katolické náboženství v Budyšíně); sg. II/15 (záležitosti kláštera a města Laubanu); sg. II/20 (záležitosti kláštera

konfrontace a doplnění skýtají i bohaté opisy Královských register.²⁸⁹ Drobností se lze nadít i v dalších fondech, jako Česká finanční prokuratura²⁹⁰ nebo Saalbuchy.²⁹¹ Některé listiny se dochovaly v samotném Archivu koruny české.²⁹² Zřejmě už nikdy přesně nezjistíme, proč byly v 17. století pořízeny některé opisy klášterních listin Horní Lužice a jak se octly ve fondu Stará manipulace.²⁹³ Nabízí se také využití dodatečných badatelských sbírek: *Pozůstalosti dr. J. Prochna*,²⁹⁴ prepisů z Drážďan (zvláště k 17. století) a z italských archivů.

Závěrem tohoto jednání chci jen stručně poznamenat, že jsem si vědom nutnosti korigovat výpověď studovaných pramenů převážně německé a české proveniencí ke sledované problematice také v pramenech polských – zvláště co se týče pozůstalosti laubanských magdalenitek, ale i válečných ztrát z Horní Lužice obecně, kde by byly zvláště přínosné slezské archivy (Vratislav, Lauban). Vzhledem k časovým a prostorovým možnostem však to nebylo v rámci disertační práce možné. Totéž platí i o pramenech italských. Jak naznačují už některé editované zprávy nunciů u císařského dvora, o osudy hornolužické katolické minority se zajímaly i nejvyšší stupně církevní hierarchie v Římě, z čehož můžeme předpokládat existenci pramenů i ve vatikánských archivech,²⁹⁵ ve fondech *Congregatio de propaganda fide*, fondech týkajících se udělování ostatků významným institucím a osobnostem²⁹⁶ atd. Naopak jsem již mohl částečně obohatit svůj pohled o studium archivů ve Vídni, také

Mariensteru); sg. II/21/1 (klášter Guben); sg. II/25/1-2 (vnitřní záležitosti kláštera v Neuzelle); II/50/1 (budyšínská kapitula, pravomoc míšeňského biskupství nad Horní Lužicí; pozůstalost Jana Leisentritta z let 1581-1588). Z třetího oddělení to jsou sg. III 4/2 (duchovenstvo v Horní Lužici v 16. a 17. století); sg. III/11/8 Mariensteru; sg. III/1/38 – stížnosti františkánského kláštera na město Budyšin (1550-1552).

²⁸⁹ Pracoval jsem zejména s knihami NA Praha, RG, č. 23 (Kaiserliche Befehle, Missiven, 1540-1541), č. 25 (Kaiserliche Befehle, Missiven: 1541-1542), č. 99 (léta 1586-88), č. 100 (1584-1589); č. 128-129 (Lausitzische Landtagshandlungen, 1531-1537 a 1538-1539).

²⁹⁰ Dochovány tu jsou listy dosvědčující propuštění adeptek řeholního života v Horní Lužici z poddanství českému králi, např. NA Praha, Česká finanční prokuratura, sg. 1/649, 1/669, 8/128 k Marienthalu, sg. 10/106 k Laubanu, sg. 1/530, 1/539, 1/554, 6/92 k Mariensteru.

²⁹¹ *Saalbuchy*, kde jsou např. pod č. 297/241 b), 23/483-484', č. 29/585, č. 47/471 dochovány confirmace privilegií hornolužických klášterů a některých abatyšů, dubletně k fondu ČDK.

²⁹² NA, *Archiv koruny české*; č. 284, 1482, č. 1526 atd.

²⁹³ NA, SM, sg. III, P 106/M 4 – Marienthal, Mariensteru; pod sg. P 106/0 13 některá privilegia marienthalského městečka Ostritz; pod sg. E 32-8-20 jsou dokumenty k budyšínské kolegiální kapitule atd.

²⁹⁴ Mimo jiné v kartónu 8 soupis starých tisků a rukopisů NK Pha původem z ojevinského kláštera.

²⁹⁵ Archivi Vaticani, *kongregace biskupů a řeholníků*, Registra Monialium.

²⁹⁶ Problematikou se v současné době zabývá francouzský historik Dominique Julia.

významných zejména z makrohistorického hlediska, i když např. roli hornolužických klášterů v korespondenci mezi drážďanským a vídeňským dvorem, respektive jejich vyslanci v 17. a 18. století zatím nebylo možné systematictěji zhodnotit. Ve Vídni se ke studiu nabízí v archivu dvorské komory řada tzv. *Gedenkbücher* vztahujících se k českým zemím a tvořících podstatný doplněk k orientaci ve fondech českého oddělení dvorské komory.²⁹⁷ Zajímavá jsou však v témže archivu i tzv. *Reichsakt*, doplňující naše informace o správním systému Lužic i o místě tamních klášterů v něm.²⁹⁸ Bohatý, ale z hlediska Lužic dosud neprobádaný je také *Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien*.²⁹⁹ Poměrně malý je odraz v rodinné korespondenci Habsburků s Wettiny,³⁰⁰ spíše pro komparaci zeměpanské politiky vůči klášterům lze využít fondu tzv. *Klosterrat*, zabývající se zejména kláštery Dolních Rakous.³⁰¹ Zdá se, že z pramenů širšího dopadu se lusatica dochovala spíše v Praze, fond *Österreichische Akten* je na ně celkem chudý.³⁰² Jisté informace k makrohistorické problematice, např. ke vzniku budyšínské administratury, by mohla přinést i *Religionsakt*.³⁰³ Z vídeňských archivů konečně nelze opomenout *Verwaltungsarchiv*.³⁰⁴ Spíše kuriozem je dochování velmi zajímavé zprávy zejména o katolické minoritě Horní Lužice někdy z konce 17. století ve vídeňské Národní knihovně.³⁰⁵

²⁹⁷ Hofkammerarchiv Wien, *Gedenkbücher*, česká řada knihy č. 300-382 (od 1. 4. 1527 do 1749).

²⁹⁸ TAMTĚŽ, *Reichsakt*, sg. F 92; sg. F 128 („Markrabství Lužice“ 1554-1636: instrukce pro zemského hejtmána a kontrolora 1600, instrukce pro komorního prokurátora Ondřeje z Plavna 1595, nedatovaná instrukce pro hornolužického zemského vojvodu atd.).

²⁹⁹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Staatskanzlei, Diplomatische Korrespondenz, Sachsen*: fasz. nr. 1 (1685-1789); Hofcorrespondenz fasz. nr. 2 (Berichte des Kaisers Gesandten am chursächsischem Hofe, 1672).

³⁰⁰ TAMTĚŽ, *Familienkorrespondenz*, Schachtel 2 (August Saský Maximilián II., 1567); Schachtel 4 (vévodové saští Rudolfo II.).

³⁰¹ TAMTĚŽ, *Klosterakt*, sg. 213 (od srpna 1579).

³⁰² TAMTĚŽ, *Österreichische Akten*, Böhmen 1 (allgemeine Akten 1421-1562), Böhmen 2-3 Böhmen 30 (mimo jiné zástava markrabství Sasku a řada dobrozdání o postavení markrabství z 18. století a opisů k jeho předání). K Lužicím se zde nacházejí jen marginálie a takřka nic ke klášterům. Naopak lze narazit namátkou na lusatica např. v těchže aktech v kartonu nadepsaném *Schlesie* atd.

³⁰³ TAMTĚŽ, *Reichskanzlei/Religionsakt*, abt. 2 (1524-1630).

³⁰⁴ Z pozůstalosti dvorské kanceláře je tu dochován karton přímo ke klášterům v Horní Lužici, přičemž zde nenacházíme dokumenty, které by nebyly známy odjinud.

³⁰⁵ Österreichische Nationalbibliothek Wien, *Handschriftenabteilung*, cd. 9350, 2^r-19^v, *Relatio Peregrinationis Lusatie extracta ex Diario cuiusdam Curiosi Jesuitae*, nedatováno.

II. 2. Historiografie česká

Řada témat sledovaných v této práci zůstávají v české historiografii, ale do značné míry i v dějepisné vědě střeoevropské polem málo dotčeným. Většinu otázek proto sleduji přímo v primárních pramenech, což zároveň poněkud komplikuje metodologické reflexe o problému. Nenacházíme mnoho studií o klášterech v raném novověku, s nimiž by bylo možno srovnávat a jimiž by bylo možno se inspirovat. Chybějí dosud práce nejen o ženských klášterech, ale i obecněji o církevních poměrech v Horní Lužici, a to nejen v české, ale i německé, případně polské historiografii. V obecnější rovině je sice možno konstatovat, že bádání o kontaktech mezi konfesemi se v Evropě i v „německém prostoru“ v poslední době plodně rozvíjí, i jeho výsledky však česká historická věda reflektuje zatím jen zvolna.

V mikroteritoriálním měřítku se dotýkám dějin klášterů a vůbec církve v Horní Lužici v raném novověku. Studium církevních dějin se od počátku 90. let 20. století v České republice sice nadějně rozvíjí, ale většinou pouze pro území vlastního jádra českého státu, to jest v Čechách a na Moravě. Stejně jako v západoevropské monasteriologii začal být ženský řeholní život intenzivněji sledován teprve od 80. let 20. století, a to znovu s důrazem na středověkém, respektive barokním období. Pro analýzu 16. století v klášterech může být nicméně inspirující nový výzkum J. Pařeza věnovaný premonstrátskému Strahovu.³⁰⁶

Čeští badatelé zahájili ze své optiky i výzkum tzv. vedlejších zemí Koruny české, ale většinou zatím v rovině politické, správní, resp. hospodářské. Desiderátem historiografie tak zůstává sledování církevních svazků v rámci někdejších zemí Koruny české. Občas se naznačuje význam vazeb diecézních, především však ve středověku.³⁰⁷ Např. kontakty v rámci řádové organizace

³⁰⁶ Jan PAŘEZ, *Diplomatika a správa premonstrátské kanonie na Strahově v 16. století (1510-1586)*, in: SAP 53/2, 2003, s. 307-524.

³⁰⁷ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Die Prager Erzbischöfe als ständige päpstliche Legaten. Ein Beitrag zur Kirchenpolitik Karls IV.*, in: Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 6, 1972, s. 221-256. Svazky mezi pražskou a míšeňskou diecézí a církevní vztahy mezi Čechami a Lužicí shrnul Wilhelm PFEIFFER, *Die Bistümer Prag und Meissen. Eine tausendjährige Nachbarschaft*, in: Archiv für Kirchengeschichte Böhmen, Mähren und Schlesien 3, 1973, s. 77-109; TÝŽ, *Kirchliche Beziehungen zwischen Böhmen und der Lausitz*, in: Kirche, Recht und Land, Festschrift zum 70. Lebensjahre von Weihbischof Prof. Dr. Adolf KINDERMANN, red. Karl

mezi zeměmi Koruny české, které se v některých ohledech – duchovních, uměleckých – udržely výrazně až do nové doby, zůstávají nepovšimnuty.³⁰⁸ Zapomenuty zůstávají mezi českými historiky i všechny tři hornolužické ženské kláštery Marienthal, Marienstern a Lauban, stejně jako kláštery cisterciáků v Dolní Lužici Neuzelle a Dobrilugk. Přitom jejich výzkum a poznání by dávaly smysl pro středověk i raný novověk dokonce i v pojetí českých dějin vymezených současnými hranicemi České republiky, a tím spíše při sledování celého kontextu českých zemí.³⁰⁹

Nejlogičtější je v kontextu českých dějin sledovat klášter Marienthal, jehož dějiny také tvoří východisko a jádro této práce. Dáno je to již teritoriálními a diecézními poměry v okamžiku založení kláštera: klášter vznikl roku 1234 přímo na českém území, konkrétně v žitavském kraji, který byl k Českému království počítán až do husitských dob. V souvislosti s jeho založením bylo navíc dosaženo posunu církevní hranice, takže Marienthal a část jeho farností náležel až do josefinské doby k pražské diecézi. Církevní příslušnost k českému státu tedy dlouho přetrvávala přímou vazbu teritoriální. Totéž platí i o vazbách k českému vikariátu cisterciáckého řádu, kam Marienthal, ale i sesterský Marienstern patří do dnešních dnů.

Povědomí o někdejší příslušnosti Marienthalu k českým zemím se nicméně z české historiografie postupně vytratilo a klášter (stejně jako Marienstern) nebyl do nedávné doby často ani zmiňován při výčtu českých středověkých cisterciáckých klášterů. Příčinou toho je jistě v první řadě složitý státoprávní vývoj Žitavska, potažmo Horní Lužice jako celku.

REISS, Königstein im Taunus 1969, s. 211-220. V českém prostředí zůstává málo tematizovaná např. i otázka vztahů české církevní hierarchie ke Slezsku, k tomu alespoň Lenka BOBKOVÁ, *Biskupstwo wrocławskie i jego powiązania z Koroną Czeską (1327-1742)*, in: Miejsce i rola kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska, red. Krystyn MATWIJOWSKI, Wrocław 2001, s. 92-99, postavení Kladska jako součásti pražské arcidiecéze až do začátku 20. století atd. Zdá se přitom, že např. barokní dějepisci si byli těchto přesahů vědomi více než naši současníci.

³⁰⁸ K organizačním kontaktům cisterciáků v rámci českých zemí pouze pro středověk Vladimír CINKE, *Organisace českých klášterů ve 13. a 14. století na podkladě provinčních*, in: ČsČH 16, 1968, s. 435-446; jen pro Čechy a Moravu Jaroslav ČECHURA, *Cisterciácké kláštery v českých zemích v době předhusitské ve světle řádových akt*, in: PHS 26, 1984, s. 35-72. Pokud je mi známo, nebyla dosud v českém prostředí např. tematizována ani otázka významných *cistercií* slezských. Také *Encyklopedie klášterů* se omezuje víceméně na historické území Čech a Moravy. To platí i pro výzkumy Kateřiny Charvátové o cisterciáckém řádu, jež se zaměřují a priori pouze na České království.

³⁰⁹ Naznačuje to snad můj článek „*Ex fastigio dignitatis assumpte et regie nostre maiestatis*“. *Panovnická moc a cisterciácké kláštery v Horní a Dolní Lužici ve 13.-15. století*, in: Lesk

Zřejmě už v době humanistické byl Marienthal z Čech vnímán spíše jako součást Horní Lužice. Totéž platilo pro celestinský klášter na Ojvínu, ačkoli i ten vznikl původně v českém Žitavsku. Přesto Ojvín větší pozornost přitahoval. Jeho založení (jako „*Klāsster Owi*“) zmiňuje např. Václav Hájek, který se ve svém líčení omezuje jinak v podstatě na dějiny Českého království.³¹⁰ Ostatní hornolužické kláštery nezahrnuje ani do svého seznamu klášterů, ani je neuvádí mezi plátcí české královské komoře.³¹¹ Totéž platí i pro jeho přímého následovníka Jana Dubravia, který přesto uvádí např. příběh o zasnoubení císařské dcery Kunhuty Václavovi poté, co její předchozí snoubenec zavraždil jejího otce.³¹² Tato historka byla podle marienthalské domácí tradice podnětem k založení kláštera. Hornolužické kláštery nezmiňuje Pavel Stránský, který se také programově soustředí na dějiny Českého království.³¹³ Rovněž v jiných dílech českých historiků je nejčastěji zmiňován klášter na Ojvíně jako důležitá fundace Karla IV., jehož existenci připomenulo v 16. století českému povědomí jednání o jeho předání pražským jezuitům.³¹⁴

V době barokní bychom vzhledem ke specifickým osudům hornolužické katolické menšiny, která byla v mnoha ohledech osudově závislá na české církevní hierarchii a s jejími členy udržovala těsné styky, očekávali jistý nárůst zájmu i o kláštery cisterciáček. Bohuslav Balbín³¹⁵ v *Miscellaneích* chápe Žitavsko jako integrální součást Českého království a věnuje mu pozornost snad ještě o něco větší než soudobí badatelé hornolužičtí. Je si vědom i přináležitosti Lužic k České koruně, osudy klášterů ho nicméně zaujmou jen v souvislosti

panovnického majestátu. Sborník prof. Františku Kavkovi k 85. narozeninám, redd. Lenka BOBKOVÁ – Mlada HOLÁ, Praha – Litomyšl 2005.

³¹⁰ Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronyka Czeská*, Praha 1541 (grafická replika původního vydání Jan Ferdinand ze Schönfeldu 1819-1823), s. 176, [1366].

³¹¹ TAMTÉŽ, s. 443.

³¹² Jan DUBRAVIUS, *Historia Bohemica*, Wratislaviae 1687, s. 393-394.

³¹³ Pavel STRÁNSKÝ ZE ZÁPSKÉ STRÁNKY, *Český stát. Okřik*, přel. a vyd. Bohumil RYBA, Praha 1953.

³¹⁴ M. Daniel Adam z VELESLAVÍNA, *Kalendář Hystorický. Krátké a Summownj poznamenanj wssechněch dnůw gednohokažděho Měsýce, přes celý Rok*, Pragae M.D.XC., s. 155.

³¹⁵ Balbín je, co se vedlejších zemí týče, velmi stručný ve své *Epitome*. Nepřekvapí proto, že Marienthal tu není zmíněn ani jednou.

s jejich zpusťošením husity.³¹⁶ Také on nakonec největší pozornost věnuje imponantním ruinám kláštera na Ojvíně.³¹⁷

Lužická *cistercia* Marienthal, Marienstern i Neuzelle jsou poměrně podrobně probrána v práci oseckého mnicha Augustina Sartoria.³¹⁸ Vztahy v rámci česko-moravsko-lužického cisterciáckého vikariátu umožňovaly udržovat povědomí o kláštorech ležících v té době již za politickou hranicí a jistě usnadňovaly i předávání informací a dokumentů. Sartorius se věnuje především počátkům klášterů – cituje např. listiny spojené s jejich založením – a jejich zpusťošení za husitství, stručně však naznačuje i jejich současné poměry³¹⁹ I další osecký profes a historik Malachiáš Welcker ve své bohužel nevydané práci dává najevo, že měl poměrně dobré povědomí o hornolužických kláštorech, ba i o jejich farnostech.³²⁰ Měl ostatně dobrou příležitost poznat je z autopsie, neboť několik let působil jako kaplan v Marienthalu.³²¹ Cisterciáctí mniši se okolo přelomu 17. a 18. století vůbec intenzivně věnovali sbíráním historických informací o různých kláštorech řádové provincie. Vzhledem k nejasnému postavení exemptních katolických klášterů v zemích

³¹⁶ Bohuslav BALBÍN, *Liber Tertius Decadis I. Miscellaneorum Historicorum Regni Bohemiae Topographicus, et Chorographicus ...*, Pragae 1681, o hranicích starých Čech, s. 9.

³¹⁷ Bohuslav BALBÍN, *Epitome historica rerum Bohemicarum*, III, Pragae 1677, kap. XXI., s. 375: [1366]; TÝŽ, *Liber Tertius Decadis I. Miscellaneorum*, kap. VIII., § V, s. 113. Cf. Richard NĚMEC, *Mons Paracliti – bývalý klášter řádu celestinů na Ojvíně u Žitavy: kritická revize pramenů a literatury k problematice počátků fundace*, in: Korunní země v dějinách českého státu I. Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku, red. Lenka BOBKOVÁ, Sešity Ústavu českých dějin FF UK A/2, Praha 2003, s. 147-164. Balbín si byl ostatně vědom i toho, že ojvínská knihovna tvoří základ jezuitské klementinské knihovny, Bohuslav BALBÍN, *Bohemia docta*, III, Pragae 1780, ed. Raphael VNGAR, s. 70.

³¹⁸ Augustinus SARTORIUS OCist., *Cistercium Bis-Tertium seu Historia elogialis*, Vetero-Pragae 1700, k Neuzelle s. 1038 sq., k Marienthalu a Mariensternu s. 1070-1072. Dílo vzniklo s podporou opatů a abatyši české cisterciácké provincie. Všem představeným této oblasti je také věnováno, a to včetně abatyše Marty Tannerové z Marienthalu a Otýlie Hentschelové z Mariensternu.

³¹⁹ Sartorius mimo jiné zřejmě založil topos o líbezné poloze marienthalského kláštera, přebírané hojně dál a dál, TAMTÉŽ, s. 1070, „*Situs loci ad Stylum Cistercii, in amoenissima Valle, quam Sylvae, montesque circumambientes haud exasperant, quin imo jucundiozem reddunt. Alluit Nissa fluvius coenobium, augetque Vallis decus ac pretium*“. Obrazu užívá mimo jiné nestor hornolužické historiografie Carpzov; v místní (turistické i odbornější) literatuře se traduje až do našich dnů.

³²⁰ Welcker a Sartorius se pravděpodobně navzájem ovlivňovali. Welckerova díla viz SOA Litoměřice, ŘC Osek, kart. 293, sg. M III. 5. *Microchronicon Monasterii Beatae Mariae Virginis de Ossek, P. Malachias Welcker, I. díl (1196-1579)*, snad z roku 1709, zde např. fol. XCV^v.

³²¹ Řada dopisů Malachiase Welckera z roku 1700, daných v Marienthalu a určených mariensternské abatyši, se dochovala v KIA Marienstern, Fach 333, Nr. 63 Briefe aus Marienthal 1596-1898.

protestantského kurfiřta byl tento zájem logicky nejsilnější v Oseku, který stál Horní Lužici i geograficky nejbliže.³²²

Je pozoruhodné, že Sartoriovo dílo využili i protestantští hornolužičtí dějepisci. Z práce oseckého cisterciáka očividně čerpá např. v pasáži o Marienthalu Johann Benedikt Carpzov a pravděpodobně i Samuel Großer, snad pod vlivem Carpzovovým.³²³ Přátelské i profesionální vazby ostatně spojovaly hornolužické a české historiky i o generaci dříve: zachovala se např. rozsáhlá korespondence Balbína s Christianem Weisem, rektorem žitavského gymnasia.³²⁴ Balbín ovlivnil také historickou práci jezuity Jakoba Xavera Ticina a dějepisce míšeňského biskupství Callese. V Praze také zhruba v Balbínově době působil a hornolužickou historií se zabýval pražský kanovník Christian Adolf Pfaltz.³²⁵

S výjimkou prací cisterciáckých (oseckých) mnichů, kteří se zabývali dějinami klášterů, v nichž často pobývali jako duchovní správci, celkem přirozeně, se starší česká barokní či učená historiografie o Lužice a tamní kláštery výrazněji nezajímala. Jen čas od času bylo připomínáno mučednictví cisterciáků v Neuzelle či pražských kanovníků v Laubanu za husitství. Informace o tom však dějepisci většinou čerpali z obecně rozšířených cisterciáckých menologií³²⁶ či historických prací typu Piccolominiho *Historie české*. Osudů hornolužických klášterů se nedotýká Jan František Beckovský ani Tomáš Pešina. Přitom byl Marienthal královskou fundací a spolu s Mariensternem byl řazen až do první poloviny 17. století mezi kláštery, které významně finančně přispívaly do komory Českého království.

Až v poslední třetině 18. století se potom liberecký rodák Rohn poněkud podrobněji věnoval žitavskému kraji ve svých pracích o farnostech a kostelích

³²² Viz výše k oseckému archivu.

³²³ Johannes Benedict CARPZOV, *Analecta Fastorum Zittaviensium*, I-III, Leipzig 1716; Týž, *Neuer öffneter Ehrentempel Merckwürdiger Antiquitäten des Marggrafthums Ober-Lausitz*, Leipzig – Budissin 1719, zde I, cap. 20, s. 329. Carpzov, v návaznosti na Sartoria, uvádí listinu Václava I. z roku 1239, viz *CDLS*, I, č. 35. Cf. také Samuel GROSSER, *Lausitzische Merkwürdigkeiten* I-III, Leipzig und Budissin 1714, zde III, s. 32 a 33.

³²⁴ Christian-Adolf PESCHECK, *Bohuslaus Balbinus. Sein Briefwechsel und Freundschaftsbund mit Christian Weise*, NLM 11, 1834, s. 339n., 15, s. 51.

³²⁵ K jeho rukopisné pozůstalosti viz výše, pozn. č. 273.

³²⁶ Tak i Balbín o zničení neuzellského cistercia, B. BALBÍN, *Liber IV Miscellaneorum Bohemia sancta; continens sanctos et beatos Bohemiae, Moraviae, Silesiae, Lusatie, ...*, Pragae 1682, § CIX, s. 172. Cf. Augustin NEUMANN, *Die Katholischen Märtyrer der Hussitenzeit*, Warnsdorf 1930, nověji Jaroslav KADLEC, *Katoličtí exulanti čeští doby husitské*, Praha 1990.

severních Čech.³²⁷ Tak např. v paragrafu o frýdlantském děkanátu se dozvídáme i o kněžích působících také v Lužici či Žitavsku nebo odtamtud pocházejících.³²⁸ Rohn zohledňuje rovněž katolické farnosti podléhající marienthalskému klášteru a náležející kdysi pod pravomoc žitavského arcijáhna. Stručně shrnuje i dějiny marienthalského kláštera, připomínaje některé jeho významnější abatyše a zmiňuje i potvrzení majetků kláštera českými králi. Vychází přitom v zásadě z Balbína, informaci o posledním požáru marienthalského kláštera a jeho současném stavu čerpá ze Sartoria.³²⁹ V každém případě jeho rozklady naznačují opět jistý zájem o dění v Horní Lužici i po jejím oddělení od českého státu.

Rohn už se časově blíží osvíceneckému dějepisectví konce 18. století. Např. práce Františka Martina Pelzla³³⁰ se soustředí vědomě na Čechy; se svým důrazem na politické dějiny nepřipomíná zakládání klášterů ani v samotných Čechách, nezmiňuje ostatně ani inkorporace Lužic za Karla IV. Kláštery lužických markrabství dojdou jeho pozornosti jen v souvislostech politických, tak např. při obléhání Dobrilugku roku 1547.³³¹ Prameny k dějinám Lužice nebyly zohledňovány ani v edicích poslední třetiny 18. století.³³² Zcela „bohemocentrický“ je diskurs dosti oficiálního historika Františka Pubitschky.³³³ Je až zarážející, nakolik se jeho výpověď o 16. století točí okolo obdobných témat, která stále znovu určují obraz této doby v historiografickém diskursu.³³⁴ Z lužických dějin se připomíná vlastně jen obléhání kláštera Dobrilugku jakožto záminka šmalkaldské války a jen velmi okrajově je zmíněna role hornolužických měst při stavovském povstání roku 1547. Jen jednou ostatně

³²⁷ Joannes Carolus ROHN, *Antiquitas ecclesiarum, capellarum, et monasteriorum aliarumque aedium sacrarum districtus Boleslaviensis, et in Parte Lusatiae Superioris*, Pragae 1775.

³²⁸ Jako frýdlantské děkany připomíná Šebestiána Balthasara či Ch. A. Pfaltze, TAMTÉŽ, s. 61.

³²⁹ „... ope divina, et liberalitate tam Catholicorum, quam heterodoxorum vicinorum reasurrexit. Sartorius. Hoc virgineum Coenobium hodiedum stat in bono flore sub suprema Protectione Augustissimi Imperatoris Josephi II.“, J. X. ROHN, *Antiquitas ecclesiarum*, s. 127.

³³⁰ Franz Martin PELZEL, *Kurzgefaßte Geschichte der Böhmen, von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten*, Prag² 1779.

³³¹ TAMTÉŽ, II. oddíl, s. 440.

³³² Za všechny P. Gelasius DOBNER, *Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita, zvláště IV*, Pragæ 1779.

³³³ Franz PUBITSCHKA, *Chronologische Geschichte Böhmens VI/3: unter den Königen Ferdinand des I, Maximilian des II, Rudolph des II, Mathias des II, und des gekrönten Nachfolgers Ferdinand des II.*, Prag 1801.

³³⁴ Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české VII*, Praha – Litomyšl 2005.

klášter Marienthal zmiňuje František Palacký, který nepřipomíná založení ani v souvislosti se zakládáním klášterů ve 30. letech 13. století.³³⁵

V modernější české historiografii došlo zmínky v první řadě založení kláštera Marienthal v příslušném oddílu Leichterových *Českých dějin* jako významný fundátorský počín královny Kunhuty.³³⁶ Dějiny kolonizace Žitavska jsou ještě organicky zahrnuty do dějin kolonizace severočeské oblasti; klášter je zmíněn jako „Údolí P. Marie“.³³⁷ Marienthal je pak příležitostně připomínán např. v monografiích prvních pražských arcibiskupů, vždy jako klášter v Horní Lužici, ale zároveň zcela organicky vystupující jako součást pražské diecéze. Tento zdánlivý rozpor se ale blíže nevysvětluje.³³⁸ Podobně nakládá s hornolužickou klášterní problematikou i Anton Frind, u nějž je třeba ocenit znalost marienthalské Schoenefelderovy klášterní monografie, stejně jako svodu zápisů různých farářů a pastorů Horní Lužice nazvaného *Hornolužická církevní galerie*: klášter Marienthal zmiňuje bez váhání mezi kláštery Českého království a věnuje mu poměrně značný prostor. Zájmem nešetří ani v případě rozšíření reformace v žitavském arciděkanátu, byť čerpá především ze sekundární literatury, méně už z pramenů arcibiskupského (kapitulního) archivu.³³⁹ Podobně se zohledňuje hornolužickou tematiku i Schlenz.³⁴⁰ Marienthal a Marienstern se dočkaly svého náležitého místa také v dějinách cisterciáckých klášterů rakousko-uherské provincie.³⁴¹ Naopak stranou stojí hornolužické

³³⁵ František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*, II (od roku 1253 do roku 1403), Praha 1854, s. 458 (označuje Marienthal jako Žibřidice v Žitavsku, ale víc se jím nezabývá). Pravděpodobně chybně Palacký vyložil jednu listinu týkající se zřejmě Marienthalu (KIA Marienthal, listina č. 11 a). Zřejmě mezi l. 1261-1278, bez udání místa), kterou znal z vídeňské formulářové sbírky Přemyslovy manželky královny Kunhuty, František PALACKÝ, *Über Formelbücher zunächst in Bezug auf Böhmische Geschichte*, Prag 1842-1847, s. 291. Cf. G. KÖHLER, *Der Nonnenhaus zu Görlitz*, in: NLM 26, 1849, s. 288-291.

³³⁶ Václav NOVOTNÝ, *České dějiny 1197-1253*, Praha 1928, zde I/3, s. 915-916.

³³⁷ Josef V. ŠIMÁK, *České dějiny*, I/5: Středověká kolonizace v zemích českých, s. 227-247 (v souvislosti s městečkem Ostritz).

³³⁸ Klement BOROŤ, *Antonín Brus z Mohelnice, arcibiskup pražský*, Praha 1873; TÝŽ, *Martin Medek, arcibiskup pražský. Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1581 do 1590*, Praha 1877. Podobně i František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál svaté církve římské a kníže arcibiskup pražský*, Praha 1886. Marienthal naopak zcela opomíjí Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*, I-II, Praha 1896.

³³⁹ Anton FRIND, *Die Kirchengeschichte Böhmens in der Administratorenzeit, Nach urkundlichen Quellen bearbeitet*, Prag 1878, zde IV, s. 328 sq. a 411 sq.

³⁴⁰ Johann SCHLENZ, *Geschichte des Bistums und der Diözese Leitmeritz*, Prag 1920, s. 220.

³⁴¹ Sebastian BRUNNER, *Ein Cisterzienserbuch, Geschichte und Beschreibung der bestehenden und Anführung der aufgehobenen Cisterzienserstifte in Österreich-Ungarn, Deutschland und der Schweiz*, Würzburg [1890].

ženské kláštery v soupisu všech klášterů Rakouska.³⁴² Zmínky došla laubanská komunita ještě v práci zabývající se působením tohoto zvláštního řádu v kontextu českých zemí.³⁴³

Monograficky se však Marienthalu nikdo nevěnoval a Marienstern a Lauban stály stranou zájmu úplně. Na druhou stranu nelze zapomínat, že např. kronika kláštera Marienstern sice vznikla jako dílo klášterního probošta Hitschfela, že ten ale byl profesem osekckého kláštera a své dílo nechal vytisknout v severočeském Varnsdorfu. Striktní oddělování „české“ a „hornolužické“ historiografie tedy ani v této době není zcela regulární.

Větší pozornost nepřitáhly hornolužické kláštery v Čechách ani v souvislosti s růstem zájmu o lužické dějiny, který pramenil z politických snah o připojení části území Lužice k nově utvářenému Československu kolem roku 1918. Jak známo, toto úsilí se zdůvodňovalo přítomností slovanské menšiny na území Lužic a prastarými vazbami k českým zemím.³⁴⁴ K tomu přispělo zejména dosud využívané dílo právního historika s osobními vztahy k (srbské) Horní Lužici Jana Kaprase.³⁴⁵ Naposledy tento časově podmíněný zájem ožil po 2. světové válce.³⁴⁶ Jak už jeho politické pozadí předznamenává, v centru pozornosti stála zejména srbská menšina, sledovaná z hlediska jazykovědného, literárněhistorického i dějepisného; proto občas došel pozornosti i klášter Marienstern. Marienthal, ležící od počátků v kraji převážně německém, je připomenut v souvislosti s dějinami Žitavska.³⁴⁷ I mimo tato politicky

³⁴² A. ŽÁK, *Oesterreichisches Klosterbuch. Statistisches Handbuch der Orden und Kongregationen Oesterreichs*, Wien – Leipzig 1911.

³⁴³ Fr. J. ZOUBEK, *Magdalenky v Čechách*, in: Památky archeologické a místopisné VII, 1868, sl. 285-288.

³⁴⁴ K těmto snahám naposledy Jan CHODĚJOVSKÝ, *Věda versus politika. Poslední pokus Adolfa Černého o zajištění lužické suverenity*, in: Slovanství a věda v 19. a 20. století (Práce z Archivu Akademie věd, A/8), Praha 2006, s. 101-131.

³⁴⁵ Jan KAPRAS, který se i konkrétně zaměřil na dějiny obou lužických markrabství, viz jeho práce *Právní dějiny země koruny české* (zvláště II, Praha 1913); *Lužice a český stát (k třístému výročí Pražského míru)*, Praha 1935; *Prawne stawizny Hornjeje a Delnjeje Łužicy za čas českého knjezerstwa*, Budyšin 1916. Kapras několikrát erudovaně zmínil i kláštery Horní Lužice a jejich specifika v protestantském státu. Pozornost se tehdy upnula i k lusatikům na českém území, jak dokládá např. Josef VOLF, *Lužické oddělení v knihovně Národního musea v Praze*, Praha 1923. Řada článků Hugo ROKYTY či Adolfa ČERNÉHO je roztroušena po časopisech v Horní Lužici i Čechách.

³⁴⁶ Po druhé světové válce vyšly důležité práce Josefa PÁTÝ (především *Lužice*, Litomyšl 1946), ale ani tady není věnována velká pozornost hornolužickým konventům.

³⁴⁷ Viz sborník *Žitavsko v českých dějinách*, redd. Antonín FRINTA – Hugo ROKYTA, Praha 1947, kde se církevním záležitostem věnuje především Jan Kapistrán VYSKOČIL, *Náboženské poměry v dějinách Žitavska*, s. 58-88.

motivovaná bádání se Marienthal dočkal zmínky v pojednání o postavení českých klášterů ve středověku.³⁴⁸

Po 2. světové válce nebylo studium církevních dějin, ale ani studium samotné Horní Lužice z politických důvodů žádoucí, i když vznikly i některé další práce věnované zejména srbské menšině a její kultuře.³⁴⁹ Zájem o Horní Lužici se rozvíjel více až od 80. let 20. století. V tomto kontextu byla existence klášterů několikrát připomenuta v souvislosti s uspořádáním země, případně s politickými událostmi.³⁵⁰ Nejstarší marienthalské listiny byly zmíněny v souvislosti se zhotovováním českého diplomatáře.³⁵¹ Připomenout je nutno také práce Zdeňka Boháče, který se intenzivně zabýval dějinami Horní Lužice ve vztahu k českému státu. Kromě přehledového článku o dějinách obou hornolužických klášterů cisterciáček od počátku do současnosti³⁵² zdůraznil v mnoha studiích význam klášterů v životě markrabství.³⁵³

Založení Marienthalu stručně zohledňuje nejnovější syntéza českých dějin V. Vaníčka,³⁵⁴ kontext hornolužických klášterů pak podrobněji pro 14. století L. Bobková.³⁵⁵ Změny pohledu na hornolužické kláštery naznačuje i jejich zařazení do sborníku o cisterciácích v českém středověkém státě.³⁵⁶ K.

³⁴⁸ Václav VANĚČEK, *Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě*, Praha 1938, s. 11.

³⁴⁹ Za všechny alespoň Antonín FRINTA, *Lužičtí Srbové a jejich písemnictví*, Praha 1955, kde alespoň některé cenné poznámky o katolických kulturních pracovnících, významných i v souvislosti s kláštery.

³⁵⁰ Tak několikrát spor mezi klášterem Marienthal a městy Žitava a Zhořelec ve věci městečka Ostritz, viz František KAVKA, *Karl IV. und die Oberlausitz*, in: *Lětopis B 25*, 1978, s. 141-160; Lenka BOBKOVÁ, *Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně*, Ústí nad Labem 1993, s. 108; TAŽ, *Karl IV. und der Sechsstädtebund der Oberlausitz*, in: *650 Jahre Sechsstädtebund der Oberlausitz (Kamenzer Beiträge 1)*, Kamenz 1997, s. 31-48. Srov. také Ivan VÁVRA, *Žitavská cesta*, in: *HG 12*, 1974, s. 27-83; Rudolf ANDĚL, *Šestiměstí a Severní Čechy*, in: *650. Jahre Oberlausitzer Sechsstädtebund 1346-1996*, redd. Gunter OETTEL – Volker DUDECK (MZGMV 25), Bad Muskau 1997, s. 48-56.

³⁵¹ Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Listina v českém státě doby Václava I.*, in: *Rozpravy ČSAV 10*, Praha 1963. Listiny pražských biskupů pro Marienthal zmiňuje Rostislav NOVÝ, *Listiny pražských biskupů 11.-14. století*, in: *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 5*, Praha 1960, s. 55 sq.

³⁵² Zdeněk BOHÁČ, *Die Zisterzienserklöster in der Lausitz und ihre Beziehung zu den Böhmischem Ländern*, in: *TÝŽ, České země a Lužice*, Tišnov 1993, s. 27-39.

³⁵³ Zdeněk BOHÁČ, *Lužice – země české svatováclavské koruny*, in: *Týž, České země a Lužice*, s. 11-20.

³⁵⁴ *Velké dějiny zemí koruny České*, svazek II., 1197-1250 (Vratislav VANÍČEK), Paseka, Praha Litomyšl 2000, s. 389. Klášter je opět zmíněn v souvislosti s královnou; nezdůrazňuje se tu vznik kláštera na české půdě, navíc je mylně zařazen do míšeňské diecéze.

³⁵⁵ Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české, léta 1310-1402*, svazek IVb, Praha-Litomyšl, Paseka, 2003, s. 232.

³⁵⁶ *Cisterciáci ve středověkém českém státě*, red. T. N. KINDER, zde zejména články Zdeňka Boháče a Heinricha Magiria.

Charvátová zohlednila ve svých *Dějínách cisterciáckého řádu v českých zemích* hornolužická *cistercia* zatím pouze tehdy, pokud se jejich dějiny přímo protnuly s dějinami českých či moravských řádových domů.³⁵⁷ V poslední době vazby hornolužických klášterů na české kulturní prostředí začínají poměrně aktivně připomínat historici umění, ať už v souvislostech středověkých,³⁵⁸ především ale pro dobu barokní.³⁵⁹ Vzhledem ke skvělému dochování předmětů ze středověkého období je pochopitelně větší pozornost věnována Mariensternu. Také zpřístupnění mariensternského klášterního pokladu, odhalující i dosud netušené vazby na české zlatnické a rukopisné dílny, bylo dosud českou kunsthistorií reflektováno jen zvolna. Větší pozornost se ale i mezi kunsthistoriky již tradičně věnuje celestinské fundaci na Ojvínu.³⁶⁰ Přitom i samy dějiny tohoto kláštera by také zasloužily nového zpracování, přinejmenším v souvislosti s úvahami o jeho využití pro hmotné zajištění klementinské koleje.³⁶¹ Zajímavé poznámky k církevním souvislostem mezi Čechami a Horní Lužicí najdeme v pracech Z. Kukánové věnovaným farnímu kléru v 17. století.³⁶² Částečně hornolužické cisterciáčky do kontextu vývoje české cisterciácké provincie v době reformační začlenil F. Machilek.³⁶³

³⁵⁷ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, I, passim. Plánuje však začlenit středověké dějiny Marienthalu do třetího dílu své rozsáhlé práce. Hornolužické kláštery mají nalézt náležitě místo i v připravovaných dějinách cisterciáckých klášterů střední Evropy (K. Charvátová, D. Foltýn).

³⁵⁸ Těch si je vědom i Jiří KUTHAN, *Gloria sacri ordinis Cisterciensis*, vybrané články, Praha 2006. Viz také předměty vystavené z Mariensternu na výstavě *Karel IV., císař z Boží milosti: Kultura a umění za vlády posledních Lucemburků*, která proběhla na jaře roku 2006 na Pražském hradě.

³⁵⁹ Pavel PREISS, *Die böhmische Barockmalerei in der Lausitz*, in: 750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift, s. 403-414, zejména úvahy o litoměřickém staviteli Zachariáši Hoffmannovi. Ostatně klášter Marienthal je někdy pokládán za jednu z „wichtigsten Klosterbauten des böhmischen Barocks“, viz Heinrich MAGIRIUS, *Sankt Marienthal*, in: TAMTĚŽ, s. 311. Kultem cisterciáckých mučedníků doby husitské i v Lužicích se zabýval Štěpán VÁCHA, *Barokní kult cisterciáckých mučedníků doby husitské*, in: Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci, red. Ivana ČORNEJOVÁ, Praha 2003, s. 182-217.

³⁶⁰ Klára BENEŠOVSKÁ, *Klášterní kostel celestinů na Ojvíně u Žitavy*, in: Umění 27, 1979, s. 133-139. V poslední době věnoval ojvínské architektuře řadu studií Richard NĚMEC, *Mons Paracliti; Týž, Caroli IV. imperatoris romani fundatio: kostel kláštera celestinů na Ojvíně u Žitavy*, Průzkumy památek 11/1, 2004, s. 3-52.

³⁶¹ V souvislosti s tím vznikla i řada dokumentů, na něž upozornila mimo jiné Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Prameny k dějinám Horní Lužice ve fondech Státního ústředního archivu v Praze*, in: 650 Jahre Oberlausitzer Sechsstädtebund 1346-1996, Bad Muskau 1996, s. 168 sq.

³⁶² Zlatuše KUKÁNOVÁ, *Die weltlichen Priester der Oberlausitz in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, in: 1547, Pönfall der Oberlausitzer Sechsstädte, red. Matthias HERRMANN, Kamenz 1999 (Kamenzer Beiträge 2), s. 136-146.

³⁶³ Franz MACHILEK, *Die Zisterzienser in Böhmen und Mähren in den konfessionellen Auseinandersetzungen des 15. bis 17. Jahrhunderts, mit besonderer Berücksichtigung der Zeit des Umbruchs um 1600*, in: Zisterzienser zwischen Zentralisierung und Regionalisierung. 400 Jahre Fürstfelder Äbtetrennen, redd. Hermann NEHLSSEN – Klaus WOLLENBERG, Frankfurt am

Shrňme: dějiny hornolužických klášterů jsou v českých historických pracech reflektovány zřídka. Nejčastěji došel pozornosti klášter Marienthal, méně pozornosti bylo věnováno dvěma ostatním: Marienstern byl někdy připomínán v souvislosti s výraznou osobností svého zakladatele Bernarda z Kamenze, rádce krále Václava II.³⁶⁴ S ještě menším historickým zájmem se setkaly magdalenitky v Laubanu, jako fundace Jindřicha Javorského v době jeho vlády nad Žitavskem. Někdy jsou kláštery připomínány – vlastně v návaznosti na starší historiografickou tradici – v souvislosti se zpusťošením za husitství, přičemž vypálení Laubanu roku 1427 bývá známo hlavně kvůli tamějšimu exilu několika pražských kanovníků. Další dějiny klášterů však už české historiky nezajímaly. Jen zcela marginálně vystupují hornolužické duchovní instituce jako – přitom velmi významní – plátcí daní do české komory.³⁶⁵

II. 3. Historiografie německá

II. 3. 1. Marginalizace klášterů v regionální historiografii

Hornolužické dějepisectví se rozvinulo v raném novověku v bohatých a rozmanitých formách.³⁶⁶ V Lužici Horní se lokální paměť uchovávala a

Main – Berlin – Paris – Wien – Bern – New York 1995, s. 113-139. Je to jediná mně známá práce, která se souborně zabývá cisterciáky v českých zemích ve sledovaném období. Machilek respektuje začlenění Lužic do českého cisterciáckého vikariátu, práce se omezuje ale spíše na výčet strohých faktů a konstatuje nedostatek dostupných pramenů a vychází hlavně z literatury. Nepřesně pozici cisterciáček Horní Lužice naznačuje Josef SVÁTEK, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, Zvláštní příloha k SAP 20, 1970, č. 2, s. 505-624, k cisterciákům s. 534 sq.

³⁶⁴ Tak Josef ŠUSTA, *České dějiny*, II/1, Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, Praha 1935, s. 422. Je tu uveden klášter Marienstern v Míšni jako založení Bernharda z Kamenz. Jistě významnou osobností Bernarda z Kamenz se nyní zabývá z českých badatelů Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Bernard z Kamenz, rádce a diplomat*, příspěvek z kolokvia k rezidencím konaném v HÚ AVČR v březnu 2005, v tisku.

³⁶⁵ Josef JANÁČEK, *Doba předbělohorská (1526-1547) I/2*, České dějiny, Praha 1984, s. 347, příloha č. 10, údaje o dobrovolné pomoci králi Ferdinandovi I. na vedení války proti Šmalkaldským za dobu od 1. ledna do 24. dubna 1547. Cf. Lenka BOBKOVÁ, *Der böhmische Aufstand 1547 und der Sechsstädtebund*, in: 1547 – Pönfall, red. M. HERRMANN, s. 51-65.

³⁶⁶ V přehledu Joachim BAHLCKE, *Die Oberlausitz. Historischer Raum, Landesbewußtsein und Geschichtsschreibung vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, in: *Geschichte der Oberlausitz*, red. Joachim BAHLCKE, Leipzig 2001, s. 11-54. Vychází částečně z Martin REUTHER, *Die Oberlausitz als Geschichtsraum. Wesen und Eigenart*, in: *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 93, 1957, s. 102-128. Podrobně také Richard JECHT, *Die Oberlausitzische Geschichtsforschung in und um Görlitz und Lauban, vornehmlich von 1700-1780*, in: NLM 94, 1918, s. 1-160.

pěstovala velmi intenzivně zejména v městském prostředí. Svázanost s jedním městem v jistém smyslu umožňovala kontinuálnější kronikářskou a historiografickou práci než např. dějepisectví opěvující šlechtické rody, jež bylo častější v Čechách. Právě spojení s městským prostředím ale jistě ovlivňovalo celkem malý zájem o klášterní problematiku v hornolužické historiografii, pěstované navíc převážně inteligencí luteránského vyznání.

Tradičně malý historický zájem o hornolužické kláštery lze vyložit dále z jejich zřetelné orientace na Čechy, jež směřovala proti rozvolňování vazeb Horní Lužice na jádro českého státu, které bylo jinak pro tento region v pozdním středověku a v raném novověku typické. Zatímco již v 16. století hornolužičtí luteráni často hleděli do Saska, zdejší katolíci a kláštery udržovali stále významnější styky nejen s českými cisterciáckými kláštery, ale i s klérem pražské diecéze. Po roce 1635 již tíhnutí k Čechám, jež zřejmě více než reminiscence na příslušnost k Českému království živila existenčně nutná duchovní i organizační spřízněnost zdejších katolíků s tamější římskokatolickou církví, zřetelně odporovalo státoprávní příslušnosti markrabství. Přitom právě teprve za saské vlády se hornolužické dějepisectví začalo více rozvíjet. Katolické ústavy Horní Lužice se navíc v mnoha ohledech vyvíjely jako značně izolované ostrůvky, jejichž kontakty se sousedstvím (zejména s protestantskými městy) nebyly výrazné. Přesto napjaté konfesní zápasy, vedené na klášterních panstvích v době reformace a protireformace, přesáhly někdy jejich rámec a byly soudobými historiky reflektovány. Právě konfesní orientace oblasti působí dále i při výběru historických témat. Saští i hornolužičtí historikové převážně luteránského vyznání se k dějinám katolických institucí příliš neobraceli často.

Uvedené faktory snad dostatečně vysvětlují relativně malé místo klášterů Marienstern, Marienthal a Lauban ve starší, ale i soudobé regionální historiografii. Nevelké pozornosti řeholní instituce docházejí i v pracích věnovaných *stricto sensu* dějinám církevním.³⁶⁷ Postrádáme ostatně moderní syntézu raněnovověkých církevních dějin Horní Lužice, jež by se vyrovnala již napsané kvalitní syntéze středověkých církevních poměrů³⁶⁸ a jež by navíc

³⁶⁷ Např. Karlheinz BLASCHKE – Walther HAUPT – Heinz WIESNER, *Die Kirchenorganisation in den Bistümern Meissen, Merseburg und Magdeburg*, Weimar 1969.

³⁶⁸ Walter SCHLESINGER, *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter*, Köln – Graz 1962, pro středověkou Horní Lužici zvláště II, s. 290-294.

zohlednila paralelně existenci a dějiny obou náboženských skupin.³⁶⁹ Na rozdíl od Dolní Lužice tu ovšem nevznikly ani novější, na novém pramenném výzkumu založené dějiny luteránské reformace.³⁷⁰ Ani k reformačnímu hnutí ve městech Šestiměstí není k dispozici mnoho novějších prací. Zásadní zůstávají starší, ale naštěstí ne vždy zastaralá pojednání, která pracují s prameny již na celkem moderní úrovni.³⁷¹ Pokud v nedávné době vznikly specializovanější studie, soustředí se spíše na konfrontace „století konfesí“, jež rozhodly o budoucích náboženských poměrech, nikoli na jejich každodenní utváření v době „konfesní stabilizace“.³⁷² Význam ženských klášterů a jejich panství, které jistě sehrávaly již svým rozsahem a jistou cizorodostí v jinak protestantské zemi důležitou roli, byl dosud při sledování vztahů mezi konfesemi zohledněn jen málo, především v případě kláštera Marienstern.³⁷³ V této „městské historiografii“ je poněkud častěji traktována komunita laubanských magdalenitek. Je třeba dodat, že systematicky dosud není zpracován ani vztah

³⁶⁹ V tomto ohledu je k dispozici jedině náčrt, sahající pouze do poloviny 17. století K. BLASCHKE, *Lausitzen*, s. 92-113.

³⁷⁰ Rudolf LEHMANN, *Die Reformation in der Niederlausitz*, in: *Jahrbuch für Brandenburgische Kirchengeschichte* 25, 1930, s. 83-117. Nástin reformačního vývoje Horní Lužice podává K. BLASCHKE, *Lausitzen*, katalog *Zeit und Ewigkeit* a dále některé práce S. SEIFERTA viceméně na základě starší literatury, přičemž se navzájem liší i v základní dataci.

³⁷¹ Tyto práce navíc často vycházejí i z pramenů, které dnes již neexistují nebo jsou těžko dostupné. Cf. zhodnocení literatury k církevním dějinám M. KNOBLOCH, *Die Reformation in Kamenz*. Důležité jsou práce Alfred ZOBEL, *Untersuchungen über die Anfänge der Reformation in Görlitz und der preußischen Oberlausitz*, I- II, in: NLM 101-102, 1925-1926, s. 133-188, s. 126-225. Z dalších starších prací, které příležitostně zmiňují při líčení reformace dění v protestantských klášterních vsích, zmiňme za všechny alespoň Johann Gottlieb MÜLLER, *Das Evangelisch-Lutherisches Kirchenwesen der sächsischen Oberlausitz*, Leipzig 1896; Ludwig BÖHNHOFF, *Die Einführung der Reformation in der Oberlausitz*, in: *Beiträge zur sächsischen Kirchengeschichte* 27, 1914; *Die Einführung der Reformation in der sächsischen Oberlausitz nach Diözesen geordnet*, red. H. F. ROSENKRANZ, Leipzig 1917. Líčení reformace vznikla i pro jednotlivá města Šestiměstí, tak pro Budyšín Friedrich Hermann BAUMGÄRTEL, *Beiträge zur Reformationgeschichte Bautzens*, in: NLM 66, 1890, s. 200-208 a TÝŽ, *Die Kirchlichen Zustände Bautzens im 16. und 17. Jahrhundert*, phil. Diss. der Univ. Rostock, Bautzen 1889.

³⁷² Karlheinz BLASCHKE – Siegfried SEIFERT, *Reformation und Konfessionalisierung in der Oberlausitz*, in: *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526-1635*. Ausstellungskatalog, redd. Joachim BAHLCKE – Volker DUDECK, Görlitz – Zittau 2002, s. 121-128. I pro městské prostředí se zkoumá nejčastěji právě rozšíření reformace, ne tak často její další rozvoj a život protestantských církví v 17. a 18. století. Jistou výjimku představuje studie Matthiase KNOBLOCHA, *Bemühungen um kirchenrechtliche Selbstständigkeit im Sechsstädtebund der Oberlausitz*, in: *650 Jahre Sechsstädtebund*, s. 49-62.

³⁷³ Např. *Zeit und Ewigkeit*. Cf. postuláty Karlheinz BLASCHKE, *Lausitzen*, s. 111 sq. výše; ke vztahům Mariensternu a města Kamenz Matthias KNOBLOCH, *Zur Kirchengeschichte von Kamenz und Kloster St. Marienstern im 15. und 16. Jahrhundert*, in: MZGMV 25, 1997, s. 100-109.

hornolužické šlechty, respektive zemských úřadů k protestantskému učení, dopad koexistence dvou konfesí na působení zdejšího sněmu atd.

Rovněž v dějepisectví saských (wettinských) zemí hornolužické kláštery a lužická markrabství vůbec zaujímají jen okrajové místo. Lužická problematika je zmiňována nejčastěji v souvislosti s míšeňským biskupstvím, jehož významnou část tvořily obě Lužice; málokdy se tam dostává sama o sobě, a jen zřídka se markrabství popisují jako samostatné a svébytné jednotky. To platí pro stěžejní historické práce³⁷⁴ a dokládá to i výběr materiálu v průkopnických diplomatických pracích z téže doby.³⁷⁵ Na druhou stranu např. Schöttgenův inventář dokládá, že určitá představa o hornolužických kláštorech již v Sasku byla zafixována, byť informace o nich byly přijímány skrze sekundární literaturu a často s omyly. I tady ale zabírá mnohem větší místo např. rozsáhlý soubor listin kláštera Dobrilugk, který opět mohl být převzat z lokální pramenné edice.³⁷⁶ Vidíme, že již pro raněnovověké historiografy Saska bylo oddělené projednávání hornolužických dějin samozřejmostí.

Lužice se neobjevují v nejstarší vydané saské Dresserově kronice, vzniklé ještě v době českého panství v Lužicích. Přestože si Dresserus všímá i dění v českých zemích,³⁷⁷ šíření reformace v Lužicích, přibližující ostatně Lužice k Sasku, jej nijak nezaujalo.³⁷⁸ O něco více se církevním dějinám Lužic v souvislosti s jejich diecézním uspořádáním věnuje míšeňská kronika Albinova.³⁷⁹ Dějiny lužických klášterů pronikají občas do prací o jejich

³⁷⁴ Georg Christoph KREYSIG – H. G. FRANCKE, *Beiträge zur Historie derer chur.- und fürstlichen sächsischen Lande*, I-VI, Altenburg, 1754-1764.

³⁷⁵ Christian SCHOETTGEN – George Christoph KREYSIG, *Diplomatische und curieuse Nachlese der Historie von Ober-Sachsen*, I-XII, Dresden – Leipzig 1730-1733. Kreysig edituje (XII) jedenáct nejstarších listin kláštera Marienthal, nepochybně ale hlavně proto, že je mohl čerpat z Carpzo. Ve III. části je uvedena *Geographie derer Sorben=Wenden*, v VI. editován životopis budyšínského děkana Jana Leisentritta (nr. 1, s. 306-334), i s přehledem jeho děl a vyličením přechodu míšeňské biskupské jurisdikce na budyšínské děkany.

³⁷⁶ *Inventarium diplomaticum historiae Saxoniae superioris*, ed. Christian SCHÖTTGEN, Halle im Magdeburgischen 1747. Zmíněny jsou tu dvě nejstarší listiny kláštera Marienthal, první je převzata z Carpzo, listina z roku 1238 potom ze Sartoria. Inventář zahrnuje i již předtím editované listiny z doby pozdější (např. smírčí výrok krále Vladislava z roku 1497). Kromě Carpzo a Großera inventář často čerpá ze sbírky Redernovy.

³⁷⁷ Matheus DRESSERUS, *Sächsisch Chronicon ...*, Wittenberg 1596. Podobně i Georg FABRICIUS, *Saxoniae illustratae libri novem* 1606; *Rerum Misnicarum libri VII*, Jena 1597.

³⁷⁸ Jen jakoby namátkou je uveden příkaz Rudolfa II. proti kalvinistům v Lužicích, M. DRESSERUS, *Sächsisch Chronicon*, s. 754.

³⁷⁹ Petrus ALBINUS, *Meißnische Land vnd Berg-Chronica etc.*, Dreßden 1589.

paternitním opatství Altzella.³⁸⁰ Připomeňme ještě práci věnovanou klášteřu magdalenitek ve Freibergu, v níž lze najít i informace k laubanskému převorátu.³⁸¹

Poměrně často saší historikové (zejména po roce 1635) uvažují o tom, kam vlastně Lužice historicky náležejí: zda k Říši či k Českému království, přičemž ovšem zdůrazňují jejich vazby na Říši. Zajímavé je svědectví popisů saských zemí, zaměřených spíše merkantilisticky, geograficky a statisticky, např. popisu Leonhardiho.³⁸² Již při obecném shrnutí církevních poměrů zdůrazňuje autonomii a specifika obou lužických markrabství, kde vládne – vyzdvihuje to ještě koncem 18. století! – výjimečná tolerance.³⁸³ Při vlastním popisu markrabství Horní Lužice se pak podrobně zmiňují zdejší římskokatolické instituce, na prvním místě kapitula sv. Petra v Budyšině, pak postupně Marienstern, Lauban, Marienthal.³⁸⁴

Ani dobová „makrohistoriografie“, spjatá s dějinami reformace, případně s dějinami třicetileté války a vestfálským mírem, neprojevuje o dějiny Horní Lužice – a už vůbec o její kláštery – větší zájem. Soudobé dějepiscectví o reformaci takřka nereflektuje ani specifický náboženský a církevně organizační vývoj Horní Lužice v 16. století.³⁸⁵ Lužická markrabství zůstávají „popelkami historie“ tedy i ve středoevropském kontextu, v němž nebyla

³⁸⁰ Christian SCHLEGEL, *De Cella Veteri áποσπασματιον*, Dresdae 1703; Gotthelf Burkhard STRUVE, *Historia Misnensis, quam chronicon terrae Misnensis et annales vetero-cellenses antehac ... 1720*; J. C. KNAUTH, *Der alten beruehmten Stifts-Closters und Landes-Fuerstlichen Conditorii Alten-Zella, geographisch und historische Vorstellung*, Dresden – Leipzig 1721, VIII, p. 212. G. B. STRUVE, *Annales Vetero-Cellensis*, in: *Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum*, ed. J. B. MENCKEN, Lipsiae 1728, zde II, s. 377-416.

³⁸¹ *Gechichte des ehemaligen Jungfrauenklosters zu Freyberg, des Ordens St. Marien Magdalenen von der Busse*, Chemnitz 1772 (Sammlung vermischter Nachrichten zur Sächsischen Geschichte 7), s. 1-221.

³⁸² *Erdbeschreibung der Churfürstlich= und Herzoglich= Sächsischen Lande*, I-IV, red. M. Friedrich Gottlob LEONHARDI, Leipzig 1802.

³⁸³ TAMTÉŽ, I, § 14 Kirchenverfassung, s. 253-258.

³⁸⁴ Rozebírají se zejména různé jejich vnější znaky – insignie představených, hábity jejich obyvatel –, ale i způsob volby představených, u níž bývají císařští komisaři, velikost komunit či majetků, někdy dokonce i zakladací historie, TAMTÉŽ, s. 125, s. 155-158, s. 268 a 301-305. Připomíná se, že světské záležitosti obstarává evangelický klášterní fojt a syndicus; převorka a podpřevorka dostávají pouze zprávu o tom, co bylo podniknuto.

³⁸⁵ Za protestantský tábor uveďme Ioannes SLEIDANUS, *De Statu Religionis et rei publicae*, Argentorati 1555; Caspar SAGITTARIUS, *Nucleus Historiae Germaniae*. Málo pozornosti věnovali Lužici i katolíci, cf. Carolus CARAFA, *Commentaria de Germania sacra restaurata sub summis pontificis Gregorio XV. et Urbano VIII.*, Coloniae Agrippinae 1639. Ani tento katolický hierarcha se nedotýká zachování katolické víry na klášterních hornolužických panstvích, uprostřed „misijní oblasti“ protestantského Německa. Viz také *Theatrum europaeum* atd.

reflektována ani změna teritoriální příslušnosti regionu.³⁸⁶ Totéž platí i pro vlastní řádovou historiografii.³⁸⁷ V 16. století Lužice nevzbudily větší pozornost ani široce založených kosmografií.³⁸⁸ Tomu odpovídá i relativně střídmy zájem topografií 17. století, např. M. Meriana a M. Zeillera. Naopak se hornolužickým klášterům dostalo značného místa v Zedlerově lexikonu, vydaném ostatně v nedalekém Lipsku, ovšem v duchu místních topoi regionální historiografie:³⁸⁹ opět s důrazem na zakládání a nejstarší historii klášterů, případně na jejich vztah k panovníkům.

II. 3. 2. *Historiografický diskurs protestantský*

Jak tedy ocenit místo katolických řeholních institucí, ať již přeživších či během reformace zaniklých, v hornolužické historiografii? Pokud se zdejší dějepisceví zabývá církevními poměry, soustřeďuje se – od 18. století v podstatě doposud – na osudy protestantství, jehož rozšíření a rozvoj jsou často nazírány jako hlavní přínos zdejších dějin obecnější historii.³⁹⁰ Především první dějepisné práce napsané z luteránského hlediska neposkytují podle očekávání příliš příznivý obraz klášterů. Namísto otevřené kritiky se však o klášterech nejčastěji úplně mlčí nebo se jim věnuje jen malá pozornost. Mužské kláštery františkánů ve městech jsou v těchto pracích, zvláště v souvislosti s konfesní konfrontací, připomínány mnohem častěji než „venkovský“ Marienthal, Marienstern či Lauban. Platívá, že vliv ženských klášterů na „vnější“ místní dění neměl být velký už samou podstatou ženského, uzavřenějšího řeholního života. Omezoval se spíše na ekonomickou sféru a na vykonávání patronátních, respektive jurisdikčních práv v jejich nejbližším okolí a na klášterních statcích. Ženské kláštery by tedy i proto byly méně „makrohistoricky“ zajímavé než

³⁸⁶ T. PFANNERI, *Historia pacis Westphalicae*, Gothae 1697.

³⁸⁷ Viz výše, pozn. č. 9.

³⁸⁸ K nevýznamnému postavení Lužic v Kosmografii Sebastiana Münstera a její české adaptaci Zikmunda z Púchova (Sebastian MÜNSTER, *Cosmographiae universalis Libri VI*, Basileae 1550, zde III, passim; Sebastian MÜNSTER – Zikmund z PÚCHOVA, *Kozmografická česká*, Praha 1554) srov. Jaroslav PÁNEK, *Morava a Slezsko v kosmografických spisech z poloviny 16. století*, in: Jubilejní sborník profesorky Lenky Bobkové, v tisku.

³⁸⁹ K Marienthalu J. H. ZEDLER, *Grosses Universal Lexicon*, zde XIX, s. 1544. Přitom není připomenuto méně významné převorství v Laubanu. U Mariensternu se zmiňuje jeho geografická poloha a fakt, že klášter zbohatl díky poutím do Rosenthalu. Hornolužické abatýše vlastní patronátní práva v některých ze svých vesnic, a to i luteránských atd.

³⁹⁰ „Die freye und ungehinderte Ubung des Gottesdienstes bey der erkandten reinen Evangelischen Wahrheit ist das edelste Kleinod unsers Vaterlandes ...“, Christian ALTHMANN, *Historia Ecclesiastica Zittaviensis*, Budišín 1733, předmluva.

kláštery mužské, jejichž opati někdy vystupovali dokonce jako rádci nebo diplomaté a měli výraznější postavení ve stavovském uspořádání zemí.

Významný regionální historik 19. století Ch. A. Pescheck konstatoval,³⁹¹ že už v době brzy po provedení reformace se vytrácelo v Horní Lužici povědomí o starší minulosti regionu, spjaté v mnoha ohledech s římskokatolickou církví. Dovoluji si s touto myšlenkou polemizovat. Významné starší práce o lokální historii – zejména díla Johanna Benedikta Carpzoa a Samuela Großera – hovoří v pasážích věnovaných středověku poměrně podrobně o církevních poměrech i o diecézním uspořádání země, i když neopomíjejí zdůrazňovat protiklad „středověkých temnot“, do nichž „světlo evangelia“ vneslo až Lutherovo vystoupení. Připomínají se tu i ženské kláštery, zejména jejich založení a zakladatelé, a to v podstatě beze stopy nějakého konfesně motivovaného odporu vůči monastické instituci.³⁹² Podobně Großer v předmluvě ke svému dílu zahrnuje mezi významné muže Horní Lužice i některé katolíky; věnuje velkou pozornost vývoji v budyšínské kapitule v 16. a 17. století, o němž je poměrně dobře informován, a dokonce konstatuje, že v 16. století žili evangelíci a katolíci v Horní Lužici v relativní harmonii.³⁹³ Protože se nacházela ve městě, větší pozornosti se dočkala i komunita laubanská.³⁹⁴ Carpzoův zájem o vnější znaky ženských řeholních institucí (majetek, heraldická znamení, hábit) se podobá zájmu Leonhardiho statistického popisu.

Lze konstatovat dokonce jistou diferenciaci zájmu protestantských historiků o kláštery. Zcela neutrálně jsou připomínány, pokud jejich listiny mohou poskytnout – často jediné – svědectví o nejstarších dějinách oblasti. Nejvýraznější duchovní institucí v oblasti s celozemským vlivem byla nepochybně budyšínská kapitula. Venkovské ženské kláštery jsou zmiňovány spíše v kontextu jejich kontaktů a konfliktů s okolím, s městy či šlechtou, a to nejen v náboženských, ale např. i v jurisdikčních otázkách. V podobných

³⁹¹ Christian Adolph PESCHECK, *Bericht über die Knauthe'schen historischen Manuscripte*, in: NLM 26, 1847, s. 168-186.

³⁹² Carpzo zejména v *Analectech*, III, s. 17 a 31; S. GROSSER, *Lausitzische Merkwürdigkeiten* II, s. 33 a s. 38.

³⁹³ „Sonst lebten in Ober-Lausitz die Römischen Glaubens-Genossen mit denen Evangelischen in einer ziemlichen civilen Harmonie: ein jedes Theil ließ das andere unbeirret, und hielt sich an die ihres beyderseitigen Exercitii wegen gemachten Verträge ...“, S. GROSSER, *Merckwürdigkeiten*, III, s. 25 sq.

³⁹⁴ Tak Carpzo ve svém Ehrentempelu vydal i zakládací listinu kláštera a listinu o odstoupení patronátu a městského farního kostela laubanské radě.

souvislostech docházejí pozornosti kláštery minoritů v městském prostředí. Obraz řeholních institucí je v těchto pracích často stereotypní. Např. Carpzov i Großer takřka ve stejném znění líčí spor marienthalského městečka Ostritz s Žitavou a Zhořelcem roku 1368, které v zásadě přejímají z kroniky žitavského písaře Jana z Gubenu.³⁹⁵ Jejich práce pak ovlivnily základní diskurs hornolužického dějepisce až do 19. (a v mnoha ohledech i do minulého) století. Velmi podobné líčení tak najdeme nejen v Käufferově *Abrißu*,³⁹⁶ ale i u marienthalského monografa Schoenefeldera.³⁹⁷ Tito historikové spjatí s městy jsou *ipso facto* zároveň protihráči šlechty, resp. církve a jejích institucí: sociální zakotvení historiků je tedy pro obraz dějin markrabství minimálně stejně významné, jako jejich konfesní příslušnost.

Zmínky o kláštorech ubývá v historických pracích v souvislosti s rozšířením reformace v kraji. Naposledy se objevují většinou v souvislosti s konfliktem s protestantským učením. Jako jeho triumf je tu např. popisován vnitřní rozklad a zánik městských domů františkánů, respektive hamižnost komunity *Regelschwestern* v Žitavě.³⁹⁸ Je příznačné, že archivy městských řeholních institucí, zrušených za reformace, byly zčásti zničeny rozhodnutím tamních magistrátů, zčásti vtěleny do městských archivů, snad proto, aby se zamezilo eventuálním požadavkům po restituci majetků ze strany příslušných řádů.³⁹⁹

Od 20. let 16. století se už dějepisci při líčení politických i náboženských záležitostí převážně omezují na dění v protestantských městech. Přeživší kláštery se do širšího dějepisného diskursu dostanou snad ještě jen v souvislosti s dalšími konfrontacemi s protestantstvím, zvláště po zesílení konfesních třenic pod vlivem stavovského povstání. Nejčastěji tu vystupuje opět budyšínská kapitula, důležitá i pro organizaci protestantského církevního života. Jako utlačovatelka luteránů na svém panství se dostala do stížností stavů roku 1619 – a tím i do historiografie –mariensternská klášterní vrchnost, zejména

³⁹⁵ Johannes von GUBEN, *Jahrbuecher des zittauischen Stadtschreibers und einiger seiner Amtsnachfolger*, in: SRL NF, I, ed. Joachim Leopold HAUPT, Goerlitz 1839, s. 44 sq.

³⁹⁶ Christian Gottlieb KÄUFFER, *Abriß der oberlausitzischen Geschichte*, I-IV, Görlitz 1802-1806, zde I/1, s. 253.

³⁹⁷ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 73-76.

³⁹⁸ Pro Žitavu J. B. CARPZOV, *Analecta*, III, s. 24.

v souvislosti se svými poddanskými městečky Wittichenau a Bernstatt. Zmínky o Marienthalu a Laubanu jsou řidší.

Za otce hornolužického dějepisectví lze pokládat Christophora Manlia, jehož dílo ovšem vyšlo z rukopisu až 150 let po svém vzniku v edici *Scriptores rerum lusaticarum*, to jest možnosti jeho recepce byly zpočátku poměrně omezené.⁴⁰⁰ Manlius své líčení podává jednoznačně z protestanské pozice, přesto např. mezi významné Lužičany řadí i některé katolíky.⁴⁰¹ Z církevních záležitostí popisuje – jako ostatně i skoro všichni jeho následovníci – hlavně nástup luteránství v oblasti, vznik budyšínské administratury a snahy míšeňských biskupů zastavit šíření luteránství. Kláštery jsou pro něj zajímavé především při popisu země a dále jako svědci počátků historie ve 13. století a uchovavatelé významných starobylých písemností.⁴⁰² Jako předzvěst reformace zdůrazňuje zvrácené mravy klášterníků. Připomíná i soudobé osudy klášterů, přičemž zachycuje vlastně ještě stav ne úplně ukončené konfrontace s protestantstvím.⁴⁰³ V Horní Lužici působí již jen Marienthal⁴⁰⁴ a Marienstern. Konvent celestinů na Ojvíně u Žitavy je v tu dobu v podstatě opuštěný; městské konventy už pro něj nehrají roli.⁴⁰⁵ Prostor věnovaný konventům v jeho historickém díle je ovšem relativně zanedbatelný.

Určitý historiografický mezičlánek představuje na prahu 17. století vydané *Idyllium*, v řeči vázané sepsané dílko K. Peucera,⁴⁰⁶ jež trochu zmateně líčí nejstarší dějiny země, zmiňuje nejstarší šlechtické rody a dále podává

³⁹⁹ V každém případě byly většinou při rušení klášterů a předávání jejich majetků měštům jejich listiny skutečně předávány s sebou a do současnosti se jich dochovalo velmi málo, Ch. A. PESCHECK, *Bericht*.

⁴⁰⁰ *Christophori MANLII Gorlicensis patricii Commentariorum rerum Lusaticarum Libri VII. Hactenus inediti ... ex Senatus Zittaviensis Bibliotheca*, in: SRL I, 4. Manlius měl úzké vztahy k Praze – vylíčil mimo jiné jednání o českou konfesi – a snad jej lze pokládat za nejlepšího znalce českých dějin v Horní Lužici. Jeho komentáře sahají zhruba do jeho současnosti.

⁴⁰¹ Tak např. tolerantního budyšínského děkana Hieronyma Ruperta či zhořeleckého měšťana Johanna Hasse.

⁴⁰² Ch. MANLIUS, *Commentariorum rerum Lusaticarum*, VII (18. *De Celebribus utriusque Lusatae Claustris. 19 De Ecclesiis Lusatae Dominicis*). Poměrně podrobně rozebírá fundace významnějších klášterů a zajímá jej i zpusťování hornolužických klášterů za husitství.

⁴⁰³ Uvádí spor o Dobrilugk mezi králem Ferdinandem a Saskem, TAMTÉŽ, s. 253.

⁴⁰⁴ Zmiňuje ještě požár kláštera Marienthal roku 1542, TAMTÉŽ, caput XXV.

⁴⁰⁵ Zajímavé je, že mezi stávající kláštery nezahrnuje laubanskou komunitu magdalenitek. Stejně tak už jen tři kláštery působí v Dolní Lužici: Dobrilugk, Neuzelle a Guben („in Gubinensibus suburbanis, et ipsum Abbatissam olim habuit, nunc in eo sal coquitur“), TAMTÉŽ.

⁴⁰⁶ Kaspar PEUCER, *Idyllium: patria, quod repetit historiam ejus regionis*, Budissinae 1603.

zeměpisné líčení markrabství. Kláštery zmiňuje velmi stručně ve spojení „se slepou pověrou“; o Mariensternu říká pouze, že je zámožný.⁴⁰⁷

Specifické – a politicky podmíněné – je dílo budyšínského komorního prokurátora Benjamina Leubera z poslední třetiny 17. století. Leuber byl znám jako odpůrce měst, ale zřejmě se jeho etatistickým představám přičila i církevní specifika Horní Lužice, zejména exempce tamějších katolických klášterů. Pozoruhodná je zejména jeho práce o klášterních fojtech, sepsaná několik desetiletí po předání Horní Lužice Sasku, to jest v době, kdy se ještě ustaloval způsob existence římských katolíků ve většinově protestantském státě.⁴⁰⁸ Řeší se v ní důkladně – a ne bez historických omylů⁴⁰⁹ – především otázka exempce duchovních institucí a pravomocí jejich duchovních hodnostářů ve vztahu k fojtům atd. Práce, rozšířená v řadě variant a opisů – důležitá byla jistě jak pro vládní úřady, tak pro kláštery samotné, jichž se bytostně týkala –, se dochovala v Drážďanech, Budyšíně i Mariensternu a ve zkrácené podobě byla vydána tiskem.⁴¹⁰

Příznačné je také místo hornolužických klášterů v širěji zaměřených pracích zdejšího učeného dějepisce. Rovněž hornolužičtí dějepisci začali záhy sbírat a vydávat prameny, opět ale s menším důrazem na monastickou problematiku, jak dokládá např. sbírka Redernova (1724).⁴¹¹ Také *Scriptores rerum lusaticarum*, svod pramenů a historických prací sepsaných v Lužicích nebo se jich týkajících ukazuje jasně už svým složením a výběrem editované látky, že hybateli historie Horní Lužice byla především zdejší města, zvláště pak Zhořelec.⁴¹² Přesto *Scriptores* obsahují např. i krátká excerpta z historie

⁴⁰⁷ „Coenobijs geminis hac primis in regione / Regnum est orsa suum caeca superstitio. / ... campestre Mariae / Notum sub stellae nomine, dives agro ...“, TAMTĚŽ.

⁴⁰⁸ K osobnosti viz Gottlieb Friedrich OTTO, *Lexikon der seit dem fuenfzehenden Jahrhunderte verstorbenen und jetztlebenden Oberlausizischen Schriftsteller und Künstler*, I-III, Görlitz 1800-1803, zde II, s. 466-468.

⁴⁰⁹ Tak založení Marienthalu je kladeno do 12. století a přičítáno pánům z Lipé.

⁴¹⁰ K výskytu Leuberových prací viz oddíl II. 1. 1., *prameny německé provenience* a Weinartova edice níže.

⁴¹¹ Nicklas Sigismund von REDERN und PROBISHAYN, *Lusatiae Superioris Diplomatica*, Hirschberg 1724. Na ni pak navázala o deset let později [Johann Caspar GEMEINHARD (ed.)], *Lusatia Superior Diplomatica continuata*, s. l. 1734.

⁴¹² *Scriptores rerum Lusaticarum antiqui & recentiores* I-IV, Lipsiae-Budissae 1719, ed. Christian Godofred HOFFMANNUS, Lipsiae – Budissae 1719. Tady jsou vydány zhořelecké anály Mylioovy, Meisterovy či Gastiovy. Sběrka je v podstatě nepříliš kritickým svodem starší historiografie; má však obrovskou cenu, protože zachovala řadu dokumentů zničených pozdějšími požáry a ničením hornolužických měst (radní archiv v Žitavě 1757, Lauban 1760).

katolického poutního místa Rosenthalu, které přese všechny konfesní rozpory mělo svou nespornou důležitost i pro protestanty.⁴¹³ Ve čtvrtém svazku jsou pak uvedeny některé listiny a dokumenty k dějinám Lužic. Ženským klášterům Horní Lužice je věnována nepatrná pozornost, na druhé straně tento svazek obsahuje vlastně nejstarší listinář dolnolužického kláštera cisterciáků Dobrilugk.⁴¹⁴ Ve druhém svazku obsažený Haugwitzův *Prodromus Lusaticus* se klášterů takřka nedotýká.⁴¹⁵

Frentzelův *Nomenclator*, pocházející také z poslední třetiny 17. století, přerůstá v jednotlivých pasážích z etymologického výkladu názvů jednotlivých míst v topografický popis země, ba v historická pojednání, věnovaná ovšem zase především dějinným počátkům, ať už jde o města nebo kláštery. Podrobnější informace poskytuje znovu k nejvýznamnějšímu z lužických klášterů Dobrilugku, jenž i jinak u historiků pochopitelně vzbuzoval největší pozornost. V souvislosti s Mariensternem Frentzela zajímá zakládací listina kláštera,⁴¹⁶ jeho jméno vykládá podle etymologie jezuity Ticina, založené na legendě, ovšem s tím, že zpochybňuje její věrohodnost.⁴¹⁷ Jmenuje dále donátory kláštera, požáry a další neštěstí, jež Marienthal postihla. Jeho líčení se velmi podobá tomu, jak strukturuje své medailonky jednotlivých klášterů protestantský „monasteriolog“ Bruschius.⁴¹⁸ Zajímavé je, že Frenzel čerpá svou informace z Balbína, avšak informuje své čtenáře chybně, i když jinak se snaží i o určitou kritiku svých zdrojů.⁴¹⁹

Přehled rozsáhlé sbírky poskytl nedávno Tino FRÖDE, *Scriptores Rerum Lusaticarum, Antiqui & recentiores, Inhaltsverzeichnis*, Olbersdorf 1999.

⁴¹³ *Excerpta ex Epitome Historiae Rosenthalensis a Jacobo TICINO Soc. Jesu conscripta*, in: SRL, I, č. 6, p. 147 sq. Výběr excerpovaných pasáží je v první řadě limitován kritikou úcty k zázrakům, přesto editoři uznávají, že Ticinus uvádí i užitečné historické informace. K Ticinově historii viz níže.

⁴¹⁴ SRL, IV, s. 168 sq. Uvedena je i zakládací listina klášterů Marienstern, s. 172, č. IX, Lauban, s. 187, č. XXVI i Ojvín, s. 201, č. XLIII.

⁴¹⁵ Fridericus Adolphus ab HAUGWITZ, *Prodromus Lusaticus*, in: SRL, II. Jedná se spíše o náčrt nevydaného a nevydaného díla, jehož rukopis, vzniklý někdy před rokem 1681, se bohužel ztratil. Jen osmá hlava, věnovaná náboženství Lužice, měla obsahovat informace o budyšínské kapitule; nezmiňovala však kláštery a byla úhrnem věnovaná zřejmě spíše vývoji protestantství v kraji.

⁴¹⁶ Abrahami FRENCELII, *Lusatiae utriusque nomenclator*, in: SRL, II, s. 49.

⁴¹⁷ U Marienthalu, zmíněného stručněji, zdůrazňuje Frenzel jeho malebné položení, přičemž připomíná staré rčení o tom, že benediktini s oblibou zakládali své kláštery na kopcích, kdežto cisterciáci v údolích. I tady učence zajímá obzvláště historie klášterního založení, TAMTÉŽ, s. 50.

⁴¹⁸ Gaspar BRUSCHIUS, *Monasteriorvm Germaniae Praecipuorum ac maxime illustrium Centuria Prima*, Ingolstadii 1551.

⁴¹⁹ Uvádí totiž, že klášter založila Přemyslovna Beatrix, manželka markraběte Oty Zbožného Braniborského. Jinak polemizuje, ale nesprávně, také s Jakubem Ticinem.

Další hornolužický rodák a patriot Nesenus zmiňuje některé listiny kláštera Dobrilugk; připomíná založení Ojvína Karlem IV., ale nikoli založení Marienthalu.⁴²⁰ Specifické postavení klášterů nezmiňuje ani při podrobném popisu předání Lužic Sasku. Další protestantská disertace o dějinách Horní Lužice naopak po podrobném rozboru triumfu Lutherova učení rekapituluje zbytky římskokatolické konfese v regionu, jejichž existence tu „je zakotvena do veřejných zákonů.“⁴²¹ V tomto kontextu ovšem jsou kláštery důležité i nadále: městečka s nimi spojená se hlásí ke katolickému náboženství.

Práce pastora Althmanna, věnovaná církevním dějinám Žitavy,⁴²² je o jen málo mladší než práce Carpzovy a hojně z nich čerpá. Ač popisuje dějiny města, jež sousedilo s Marientalem a sdílelo s ním vlastnictví některých vsí, kláštera samotného se dotýká jen sporadicky, zejména ve středověkém období. Althmann popisuje onu „papežskou temnotu“, kterou je třeba napravit. V této souvislosti zmiňuje i kláštery, s tím, že ovlivňují i duchovní poměry ve svých vesnicích.⁴²³ Zcela v luteránském duchu řadí řeholníky mezi pověry staré církve jako procesí a uctívání svatých. V souvislosti s Žitavou a ve zřejmé návaznosti na Carpzoa pak kritizuje zdejší františkány a řádové sestry.⁴²⁴ O sto let později se v obdobném duchu církevním dějinám města Lauban věnoval místní protestantský pastor Müller.⁴²⁵ I tady tvoří prolog k reformačním dějinám popis středověkých církevních a náboženských poměrů. Podobné dějiny

⁴²⁰ Johannes Christianvs NESENVS, *Historia Lvsatica*, Jenae 1675, in: SRL, II, s. 249 sq. I Zajímavé je, že mluví o Ferdinandu I. jako o „dobrém králi, který nebyl nepřiznivý protestantskému náboženství“, tamtéž, § 50.

⁴²¹ Joannes Georgius KUNSCHKE – Joannes Gottlob PANNACH, *Dissertationes historicae de Lusatia*, in: SRL, II, s. 293 sq.

⁴²² Práci Christiana ALTHMANNA vydal posmrtně z rukopisu pod názvem *Historia ecclesiastica Zittaviensis oder Kirchen- und Reformationsgeschichte der Churfl. Saechs. Sechs-Stadt Zittau* Urban Gottlieb HAUSSDORFF, Budišín 1732.

⁴²³ Přičemž nepřímou naznačuje, že poměry ovlivňovali provinciálové cisterciáckého řádu, TAMTÉŽ, s. 6.

⁴²⁴ I v jiných ohledech zdůrazňuje morální rozklad žitavských řeholníků před reformací. Tak např. Uršula, „... des Pater Guardians Vorgeben, bey vielen Innwohnern der Stadt, nachdrücklich secundiret hätte, wodurch die 2. Religiosen zu einer ziemlichen Summe Geldes gekommen waren, die sie ohn Zweifel vor sich zu behalten mochten gesonnen seyn, welches doch den Regeln ihres Ordens gantz zuwieder lieffe. Uber diese gebrauchte List vnd verübte Boßheit der Ordens-Leuthe ward unser Herr Heidenreich in göttlichen Eyfer entzündet, und wiederlegte die Betrügerey öffentlich“, TAMTÉŽ, s. 25-26. Luteránští kazatelé naopak věřícím ukazovali, že si lidé nemohou vysloužit spásu ani almužnami, ani jinými dobrými skutky, že jí dosáhnou jedině milostí a milosrdenstvím Božím. Podobně Carpzov, viz výše, pozn. č. 398.

⁴²⁵ Karl Gottlieb MÜLLER, *Kirchengeschichte der Stadt Lauban, von der Mitte des zehnten Jahrhunderts an bis mit der dritten Jubelfeier der Reformation im Jahr 1817*, Görlitz 1818.

náboženských a církevních poměrů vznikaly v 18. století i v jiných městech Horní Lužice a známe je i z Lužice Dolní.⁴²⁶

Jednou z nejvýznamnějších postav hornolužické historiografie 2. poloviny 18. století byl Christian Knauthe, pastor z Friedersdorfu, jehož dílo překvapí už samotným svým rozsahem, ale i ohromným tématickým záběrem a relativní věcnou spolehlivostí.⁴²⁷ Část Knautheho prací zůstala v rukopise; historikové z nich čerpali ještě v 19. století. Z jeho prací k náboženským poměrům bylo publikováno jen dílo o církevních dějinách lužických Srbů, jež se svým zájmem rozpíná na celou Horní Lužici.⁴²⁸ Knauthe se snaží postupovat kriticky, i když používá řadu již vědecky přehodnoceného materiálu. Jeho sepsání je motivováno hlavně nábožensky, cílem hlásat všem národům v jejich jazyce čistou křesťanskou víru.⁴²⁹ Knauthe řeší dále otázku, odkud byla srbská oblast christianizována, to jest zda z míšeňského či pražského biskupství. Pro její rozřešení se mu nedostává prameny, uzavírá však, že kdyby tomu bylo z Prahy, asi by srbské končiny byly zahrnuty do pražské diecéze. K podobným závěrům dochází koneckonců i současné bádání.⁴³⁰ Informačně bohaté jsou pasáže o reformační a poreformační době, sahající až do doby, kterou už znal z autopsie. Zabývá se ovšem především světským klérem a budyšínskou kapitulou a jejich významem pro zdejší Srby. Knauthe zdůrazňuje důležitost klášterů jakožto svědků nejstarší minulosti země, jichž se dovolává, na rozdíl od

⁴²⁶ *Zuverlässige Nachrichten das Kirchen- und Schul-Wesen zu Guben betreffend ...* von Christian Friedrich POPPO, Guben 1768. Dále např. M. Sigismundi CLEMANNI, *Programma de Initio felicitatis ecclesiasticae quae per reformationem ante hos ducentos annos Gubena obtigit* 1724 a řada dalších.

⁴²⁷ Knauthe (1706-1784) se narodil v rodině rukavičkáře ve Zhořelci, kam přišel jeho děd jako náboženský exulant ze severních Čech. Studoval na zhořeleckém gymnáziu a teologii na univerzitě v Lipsku. Zajímal se však i o filologii, církevní a politické dějiny, což se odráží i v jeho pozdějším díle. Více než čtyřicet let potom působil jako pastor ve Friedersdorfu u Landeskroně nedaleko Zhořelce, viz Gottlieb Christian GIESE, *Lebensgeschichte weiland Herrn Christian Knauthes*, Görlitz 1784; Friedrich August WEIZ, *Das Gelehrte Sachsen oder Verzeichniß derer in den Churfürstl. Sächs. und incorporierten Ländern jetztlebenden Schriftsteller und ihrer Schriften*. Leipzig 1780, s. 134-137.

⁴²⁸ Ch. KNAUTHE, *Derer oberlausitzer Sorberwenden Umständliche Kirchengeschichte*. Spis se člení na tři části: v první podává pohanské náboženské představy starých Srbů, následuje oddíl věnovaný křesťanskému náboženství u Srbů (v době předreformační, reformační a poreformační, přičemž je zvláštní úsek věnován katolickým Srbům). Závěrečná část se zabývá osudy srbské řeči a tištěné srbské knihy. Knauthe se zabývá i označením a původem Slovanů. Odmítá pro Srby označení *Wandali* a kloní se k označení *Wenden*. Původ Slovanů odvozuje od Noemova syna Jafeta, respektive jeho vnuka Thogarmy, což opírá o okrajovou poznámku v Lutherových spisech.

⁴²⁹ Kromě tendence připomenout církevní specifika srbského národa, zejména boje za jeho řeč, je důležitá, a snad ještě výraznější tendence zajistit pro Srby „světlo evangelia“.

⁴³⁰ W. SCHLESINGER, *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter*, I, s. 220.

předchozích autorů, relativně bez omylů.⁴³¹ Dále ženské kláštery zajímají Knautheho zejména svou rolí v konfesních střetech, zejména za stavovského povstání.⁴³² Další vývoj poměrů na bikonfesijních klášterních panstvích, fáze konfesní „koexistence z nutnosti“, ponechává jako i ostatní badatelé stranou.

Pozoruhodným projevem historiografie církevně rozpolcené Horní Lužice je rozsahem nevelký – zabírá osmadvacet tiskových stran – *Ehrentempel derer ... Äbtissinen ... Marienthals*. Jedná se v podstatě o panegyrik na představené této římskokatolické řeholní instituce, respektive příležitostné kázání s výraznými historickými motivy, jež sepsal společně s pastorem Knauthem katolický kněz Augustin Bernard Pfaltz.⁴³³ Věnováno je Scholastice Waldové, marienthalské abatyši, a Bonifáci Procházkovi, profesovi žďárského kláštera a proboštovi v Marienthalu, oběma u příležitosti padesátiletého jubilea jejich profese. Společné dílko protestanta a katolíka opěvuje zcela vnitřní řádovou událost a mimo jiné dokládá, že zcela izolované od svého okolí kláštery ani v době barokní rozhodně nebyly.

Ehrentempel, sám vycházející z domácích zápisů, zčásti z *Liber memorabilium*, zčásti z písemností asi nedochovaných, a ze Sartoria, jako by na dlouho dikci určil a chronologický postup pozdějších prací věnovaných marienthalskému klášteru, zejména dosud jediné rozsáhlejší monografie Schoenefelderovy. Roky jejich vydání dělí ostatně jen sedmdesát let. Otevírá jej historka o založení Marienthalu, zbožném skutku české královny Kunhuty, jež měla odčinit hřích svého otce. Autoři dále popisují pečeť a znak kláštera a další vnější rysy řeholního ústavu, jako jeho majetky či původ abatyší, které jsou důležité pro toto dějepisectví, stojící na pomezí mezi „učenou“ a „barokní“

⁴³¹ Ch. KNAUTHE, *Derer oberlausitzer Sorberwenden Umständliche Kirchengeschichte*, nepaginovaná předmluva.

⁴³² V případě městečka Wittichenau TAMTĚŽ, s. 254.

⁴³³ *Ehren-Tempel derer Hochwürdigen Abbatissinnen des Königl. Jungfräulichen Gestifts St. Marienthals, Cistercienser Ordens, Görlitz 1761*. Dílko se prezentuje jako anonymní, ale např. exemplář Sächsische Landes- und Universitätsbibliothek Dresden, sg. Hist. Saxon. H. 508 14, obsahuje přípisky „Augustin Bernhard Pfaltz, Ostricensis, Paroch[us] javornicens et Canonicus Budiss.“ a „Christian Knauth, Pastor Friedersdorf“. Pfaltz se jeví jako autor logičtější – je podepsán také pod *Anathema* na závěru dílka. Knautheho spoluautorství rozhodně není vyloučeno a pod Knauthovým jménem je práce uváděna i jinde. O jiných historických kázáních z hornolužických ženských klášterů 18. století zatím nevím; přímo se nabízí prostudovat *Ehrentempel* i v kontextu historických kázání z českých cisterciáckých klášterů, jimiž se zabývala Mgr. Kateřina Zilyská.

historiografií.⁴³⁴ *Ehrentempel* zdůrazňuje kontinuitu klášterů, v této protestantské oblasti mimořádnou. Zajímavé je (ne)hodnocení problematických abatyší 16. a 17. století: nezmiňuje se ani jejich sesazení, jako by se kolem nich záměrně rozestíral závoj mlčení, což je v souladu i s podáním klášterní kroniky.⁴³⁵ Na druhou stranu ve spisku, na rozdíl od prací protestantských nebo od práce jezuity Ticina, není stopy po konfesní nevraživosti. Snad to způsobily osobnosti autorů stojících na opačných stranách náboženské hranice, snad skutečnost, že *Ehrentempel* vznikl v době, kdy již Horní Lužice přece jen pokročila v mezikonfesním soužití dále, než byla kolem roku 1700. Dílo není prosto věcných chyb; na některých místech se ale na druhou stranu snaží opravovat omyly Carpzovy. S tím, jak se blíží současnost autorů, je líčení stále podrobnější. Podrobněji se zmiňuje např. požár kláštera roku 1683, uvádějí se rodiště konkrétních abatyší. *Ehrentempel* uzavírá popis slavnosti k jubileu abatyše a klášterního probošta.⁴³⁶

Další Knautheho práce související s církevními dějinami Horní Lužice bohužel dodnes leží nevytěženy v rukopisech; i to je výmluvné pro osy historického zájmu v Lužicích.⁴³⁷ Knauthe sepsal dějiny hornolužického

⁴³⁴ Po vylíčení založení kláštera následují chronologicky řazené medailonky jednotlivých abatyší, počínaje první, pololegendární Adélou z Donína, jež mají vždy podobnou strukturu. Uvádí se původ abatyše, popis rodového, resp. jejího osobního znaku, datum jejího zvolení, její osobní heslo, uvedené nejdříve v latinském originále a pak rozvedené a převyprávěné německy. Zdá se, že tato hesla se opírají spíše o invenci autorů než o historická fakta. Následují vnější události spojené s klášterem, roztržiděné právě podle dob působení příslušných představených: nejčastěji to jsou majetkové transakce, požáry kláštera, potvrzení jeho privilegií. Např. k roku 1527 se připomíná, že tak učinil Ferdinand I. „*auctoritate regia Bohemie*“.

⁴³⁵ U Uršuly Laubigové je prostě zamlčeno její sesazení, jen je poznamenáno, že „*skončila její vláda*“; u další sesazené abatyše Markéty Kolmašové se připomínají jen „*Hinderungen wegen der Confirmation*“. U Uršuly Queitschové se potom uvádí, že „*stejně jako klidný byl začátek její vlády, tak neklidný byl její konec*“ (přičemž je kladen až do ledna 1624). Ke klášterní kronice viz výše.

⁴³⁶ Na konci je připojena báseň, připomínající různé gratulanty abatyši: kromě „jejích“ jeptišek je zmiňován drážďanský dvůr, mužská *cistercia* ve Žďáru, Oseku, Neuzelle, budyšínská kapitula, sesterský Marienstern. Báseň končí pikantně, ale pro baroko typicky: „*Ut addat vestris de nostris Jupiter annis!*“ Velkolepá barokní slavnost je málo slučitelné s duchem kontemplativního kláštera, ale nebyla v tehdejších klášterním prostředí rozhodně ojedinělá. Lze si ji snadno představit v kulisách právě dokončených klášterních budov, připomínajících alespoň zvenjšku spíše přepychový zámek. Podobný spisek vznikl u stejné příležitosti v Laubanu.

⁴³⁷ Autor sám podal soupis svého díla, v úplnosti ostatně nedochovaného. Část jeho knihovny i vlastní tvorby podlehla požáru roku 1754. Po jeho smrti se rukopisy dostaly nejdříve do majetku Hornolužické společnosti nauk ve Zhořelci; viz Ch. A. PESCHECK, *Bericht*, s. 168-186. V důsledku událostí na konci 2. světové války potom přešly do Vratislavi, kde jsou uloženy v rukopisném oddělení univerzitní knihovny (celkem 23 svazků pod sign. Akc 1947 KN 63-KN 85).

arcijáhenství;⁴³⁸ zanechal pojednání o katolických i luteránských písních, o školách v Horní Lužici před reformací; „*dějiny teologie v Horní Lužici*“; historii zdejší diecézní jurisdikce a církevního práva.⁴³⁹ Dále se zabýval právem patronátním,⁴⁴⁰ dějinami reformace ve Zhořelci a tamním kostelem sv. Petra, letopisy z reformační doby v Budyšině.⁴⁴¹ Knauthe však studoval i dějiny hornolužické šlechty a jednotlivých míst v markrabství. Zanechal také řadu sbírek opisů různých listin a listů, snad jako přípravy k dalším historickým pracem.⁴⁴²

Miscellanea z Knautheho prací byla vydána jako příspěvky k církevním a kulturním dějinám Horní Lužice,⁴⁴³ zaměřeným ovšem spíše šířeji; ke klášterníkům tu najdeme jen určité marginálie. Tématicky se blíží velmi široce – od přírodních po společenské vědy – zaměřeným sbírkám a periodikům, které se začaly objevovat píli místních badatelů, často příslušníků kléru, právě ve 2. polovině 18. století. Církevní témata tehdy pronikala i na stránky předchůdce dodnes působícího časopisu jménem (*Neues*) *Lausitzisches Magazin*, zvaného *Lausitzische Monatschrift*, kde byla snesena řada svědectví z pramenů, jež dnes už často neexistují.⁴⁴⁴ Stejně tak je třeba se probírat svazky *Singularia Lusatica*⁴⁴⁵ či *Destinata Lusatica*,⁴⁴⁶ respektive pracemi věnovanými

⁴³⁸ 1. svazek Knautheho pozůstalosti nadepsaný *Historia praepositurae seu Archidiaconatus Lusatae superioris* (1760); dále např. *Historischer Bericht von den Sedibus ecclesiasticis* (1765).

⁴³⁹ 2. až 4. svazek Knautheho pozůstalosti. Ve spise o církevním právu Horní Lužice jsou mimo jiné sebrány zprávy o minoritech v Budyšině, Zhořelci, Žitavě, Laubanu, Kamenci a Löbau a o jeptiškách v Laubanu, o oltářnících, bratrstvech, ale i poznámky o protireformaci ve Wittichenau (1621-1631), jež zřejmě sloužily jako základ už zmiňovaných *Církevních dějin Srbů*.

⁴⁴⁰ Sv. 5.; *Historia juris patronatus* (1774).

⁴⁴¹ Zajímavý je i svazek obsahující údaje o migraci farního kléru i další inteligence mezi Čechami a Lužicí, sv. 15.

⁴⁴² Jako např. *Ostritium eruditum, Ehedingsartikel der Gemeinden des Klosters Marienthal* (1672); *Ehedingsartikel derer Dörfer, so unter das Kloster Marienthal gehören* (1699). Není mi známo, že by tyto dokumenty byly v současné době soustavněji zkoumány německými badateli, i když byla provedena jejich formální revize. Polští historikové se jimi nezabývají vůbec.

⁴⁴³ [Christian KNAUTHE], *Beiträge zur Kirchen= Gelehrten= und Landesgeschichte des Marggraffthums Oberlausitz*, I-II, Leipzig – Budišín 1772-1773. Ze zajímavých jednotlivin jmenujme alespoň hned pod č. 1 dopis Jana Kapistrána zhořelecké radě, daný v Drážďanech 26. prosince 1453, s. 9-11, nebo materiály o dějinách kázání odpustků ve Zhořelci, práce o právu *primariarum precum*, které si nárokovali mišeňští biskupové v markrabství Lužice apod.

⁴⁴⁴ *Lausitzisches Magazin*, Görlitz 1768-1792; *Lausitzisches Monatschrift*. Viz také *Monatliche Nachrichten einheimischer und auswärtiger Begebenheiten*, ed. B. G. KRETSCHMAR, Zittau 1762, 1763, 1764, *Nachlese* 1766-1773.

⁴⁴⁵ *Singularia historico-literaria Lusatica*, I-III, Leipzig – Budissin 1736, 1741, 1743. Nelze opomíjet ani šířeji zaměřené práce, jako Christian August PESCHECK, *Beiträge zur natürlichen, ökonomischen und politischen Geschichte der Ober- und Niederlausitz*, Zittau 1790-1792 nebo

protestantskému duchovenstvu, jež mnohdy poskytují cenné informace i k dění na protestantských farnostech spadajících pod klášterní vrchnosti.⁴⁴⁷

Důležité informace o církevních zvláštностech Horní Lužice přinášejí také rozmanité právněhistoricky orientované sbírky, vycházející už na počátku 18. století.⁴⁴⁸ Lužická práva byla zařazena ostatně i do – dosud zcela historiograficky nevytěžené – sbírky *Codex Augusteus*,⁴⁴⁹ významný je juristický svod Weinartův z konce 18. století.⁴⁵⁰ Zde je vydána ve zkrácené podobě mimo jiné uvedená zpráva komorního prokurátora Leubera, řazená ne bez zajímavosti mezi spisy věnované uspořádání státu a správě.⁴⁵¹ Weinart se dále obecněji věnoval církevnímu a patronátnímu právu Horní Lužice či duchovní jurisdikci zdejších měst, zvláště členů Šestiměstí.⁴⁵² V souvislosti s jejím etablováním vydává např. zajímavé recesy uzavírané v Kamenzi mezi radou a patronátní vrchností, mariensternským klášterem. V souvislosti

Arbeiten einer vereinigten Gesellschaft in der Ober-Lausitz zu den Geschichten und der Gelahrheit überhaupt gehörende, Leipzig – Lauban, I-VI, 1750-1756.

⁴⁴⁶ Ačkoli posledně jmenované jsou určeny především dolnolužickým dějinám, nacházíme tam i informace o klášteře Neuzelle, důležitém v raném novověku pro hornolužické cisterciáčky. *Destinata literaria et fragmenta Lusatica*, I-IV, Lübben 1738. Je tu obsažen mimo jiné (II, s. V sq.): *Kurtzer entwurf einer vollständigen Historie des Klosters NeuenZelle aufgesetzt von einen gelehrten Conventualen daselbst*; a (III, s. IX.) *Originum & Memorabilium Neocellensium, Tentamen primum*, s. 881 sq. I na stránkách *Destinat* jsme svědky učeneckých setkání katolíků a protestantů.

⁴⁴⁷ Karl Gottlob DIETMANN, *Die gesamte der ungeänderten Augsburgischen Confession zugeth. Priesterschaft in dem Marggraffthum Oberlausitz*, Lauban – Leipzig 1777; Christian Daniel BRÜCKNER, *Beyträge zur Kirchen- und Predigergeschichte der Churfl. S. Sechsstadt Görlitz*, Görlitz 1769-1781; Johann Christoph RICHTER, *Kurze Nachricht von dem Katechismus-Zustande nach der Reformation in Oberlausitz*, Görlitz 1789; *Verzeichniß der Prediger des Eigenschen Kreisses. Ein Beytrag zur Oberlausitzischen Presbyterologie etc.*, Görlitz 1799; Johann Christian JANCKE, *Presbyterologie*, Görlitz 1757-1834. Johann Gottfried LESSING, *Zweyhundertjährige Gedächtnißschrift derer ersten Evangelischen Predigten, welche in der Sechs=Stadt Camentz, 1527, an Ostern gehalten worden*, Leipzig 1727; M. Gottfried HOFFMANN, *Lebensgeschichte aller Evangel. Past. Prim. in Lauban*, Lauban 1707; Christian Gabriel FUNCK, *Kurtzer Entwurff der Lebens-Geschichte aller bey dem Görlitzischen Kirchen-Dienste sowohl vor als nach der Reformation gewesenen geistlichen Personen etc.*, Görlitz – Leipzig 1711; Salomon Gottlob FRENZELS *Historischer Schauplatz, oder Chronick und Beschreibung der Königl. und Churfl. Sächs. Stadt und Herrschaft Hoyerswerda*, Leipzig und Budišín 1744; Gottlob Friedrich GUDEN, *Erneuertes Denkmal des um die Reformation der Königl. Pohl. und Churfl. S. Sechsstadt Lauban ... Johannis Frobenii*, Leipzig – Lauban 1745.

⁴⁴⁸ *Corpus Juris provincialis Marchionatus Lusatae superioris*, Budišín 1715.

⁴⁴⁹ *Codex Augusteus, Oder Neuvermehrtes Corpus Juris Saxonici*, ed. Johann Christian LÜNIG, Leipzig 1724. Část k Lužicím je nadepsána: *Des codicis Augustei ... von denen Landes-Constitutionen und Verordnungen, Derer Beyden Marggraffthümer Ober= und Nieder-Lausitz.*

⁴⁵⁰ *Rechte und Gewohnheiten der beyden Marggraffthümer Ober- und Niederlausitz*, ed. Benjamin Gottfried WEINART, I-IV, Leipzig 1793-1798.

⁴⁵¹ D. Benjamini LEUBERS, Cammer Procurators, *Erklärung des Traditions-Receßes der in der Oberlausitz gelegenen Stifter und Klöster, der Exemption wegen, auf Churf. Johann George II. gnädigste Verordnung vom 10 Jan. 1669 unterthänigst abgestattet*, TAMTĚŽ, XVIII, s. 559 sq.

s právními sbírkami je třeba zohlednit i práci zemského syndika Horní Lužice Ch. G. Meissnera, informačně přínosné především pro pohled na právní postavení hornolužických klášterů v saském soustátí,⁴⁵³ nebo dlouho vycházející sbírku různých záležitostí týkající se stavu hornolužického markrabství.⁴⁵⁴

II. 3. 3. Historiografický diskurs katolický a klášterní memoria

Krom děl „protestantského diskursu“, počtem převažujících, se může hornolužické dějepisceví pyšnit i významným a dosud málo známým dílem vzniklým na straně katolické, a to výrazné konfesně polemické tendence. Jedná se o práci jezuita Jakuba Xavera Ticina (1656-1693), hornolužického Srba, rodáka z mariensternského poddanského městečka Wittichenau/Kulówa, vzdělaného na jezuitských kolejích v Chomutově a v Praze.⁴⁵⁵ Jeho rozsáhlá *Epitome historiae Rosenthalensis* se blíží spíše kontextu bohemikálního než hornolužického dějepisceví. Již fakticky se totiž mocně inspiruje více českými informačními zdroji než zdroji místními a i duchovní inspiraci čerpá z katolických Čech. Příznačně byla vydána v tiskárně pražského Klementina.⁴⁵⁶ Podle hodnocení svých protestantských krajanů popsal Ticinus postavení

⁴⁵² V souvislosti s jejím etablováním vydává např. zajímavé recesy uzavírané v Kamenzi mezi radou a patronátní vrchností, mariensternským klášteřem.

⁴⁵³ Christian Gottfried MEIBNER, *Chronologisches Register der Oberlausitzschen Gesetze*, Leipzig 1779; TÝŽ, *Materialien zur Oberlausitzschen Rechts- und Geschichts-Kunde*, I-VI, Leipzig und Görlitz 1774-1781, zvláště I, B. Oberlausitzische Kirchen-Recht (i když se zabývá spíše církevními poměry měst, případně protestantskou liturgií), II (práva a liturgie římskokatolické; uvedeny jsou dokonce i pastorační spisy Leisentrittovy azase úvahy o patronátním právu).

⁴⁵⁴ *Collection derer den Statum des Marggrafthums Ober-Lausitz, in Justiz- Policey- Lehns- Cammer- Accis- Post- Bier- Steuer- Saltz- Zoll- Stempel- Impost- Müntz- Bergwercks- Commerci- Jagd- Fisch- Forst- Holtz- Militair- Geistlichen und andern die Landes-Verfassung betreffenden Sachen*, 1-6, Budišín, 1770-1824, dazú: Sachregister zur Colletion der Oberlaustzischen Gesetze und Anordnungen Budissin 1827.

⁴⁵⁵ K osobnosti stručně úvodní studie k selektivní edici jeho spisů: Frido MICHÁLK, *Aus der Korrespondenz J. X. Ticins (I)-(VII)*, *Lětopis* A 33 (1986)-A 38 (1991); TÝŽ, *Neue Erkenntnisse aus der Korrespondenz J. X. Ticins (1678-1693)*, *Lětopis* 39/2, 1992, s. 69-74, týž, *Aus der Korrespondenz J. X. Ticins VII*, *Lětopis* 41, 1994, s. 29-73. Z českého prostředí Antonín FRINTA, *Lužičtí Srbové a jejich písemnictví*, Praha 1955, s. 41. Ticinus zahájil svou vědeckou činnost, zřejmě opět pod vlivem Balbína, nikoli jako historik, nýbrž jako jazykovědec; je autorem první tištěné gramatiky katolické hornolužické srbštiny, Jacobus Xaverius TICINUS, *Principia Linguae Wendicae, quam aliqui Wandalicam vocant*, Pragae ¹1679 (reprint Bautzen 1985). Ticinus zemřel předčasně jako polní kazatel při obléhání Bělehradu roku 1693, viz také J. ZDICHYNEC, *Vir clarus verbó, et calamó. Jacobus Xaverus Ticinus, pozapomenutá postava barokní historiografie*, v tisku.

⁴⁵⁶ *Epitome historiae Rosenthalensis, sive Compendiaria Narratio de Origine, ac Cultu pervetustae B. V. Mariae Statuae, In Pago Rosenthal, Lusatae Superioris ...*, Pragae 1692. Dílo není uvedeno v Zdeněk Václav TOBOLKA, *Knihopis českých rukopisů a starých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, díl I, II/1-4, Praha 1925, 1936-1949.

římskokatolické konfese, která „*se dosud uchovává na některých místech uprostřed nejčistšího světla Evangelia.*“⁴⁵⁷ Ticinus byl v osobním kontaktu i s Balbínem, jenž zřejmě jeho práci výrazně ovlivnil.⁴⁵⁸ Balbín ostatně působil široko po střední Evropě; částečně se, právě prostřednictvím Ticinovým, jeho dílem inspiroval i Carpzov.⁴⁵⁹

Ticinovy dějiny probírají mariánskou úctu ve vsi Rosenthal/Róžant u Kamenze, jediném katolickém poutním místě barokní Horní Lužice, které nabylo již na konci 17. století nadregionálního významu. Ticinus, který zřejmě dlouho váhal, komu vlastně má svou práci dedikovat, resp. kdo finančně zajistí její vydání, zda budyšínský děkan či mariensternská abatye, nakonec přiklval své dílo posledně jmenované. Vzhledem k tomu – snad dodatečně – do *Epitome* doplnil poměrně rozsáhlé vsuvky o dějinách kláštera Marienstern. Právě to, že rosenthalský kult a cisterciáckou spiritualitu spojuje silná zbožnost k Panně Marii, má mimo jiné zdůvodnit, že poutní místo po právu náleží klášteru Marienstern, což ale cisterciáčky ve sporech s budyšínským děkanem obhájily až v polovině 18. století.⁴⁶⁰

Ticinus byl velmi vzdělaný i literárně nadaný. Jeho *Epitome* lze snad hodnotit jako „*Gesamtwissenschaftswerk*“, spojující zcela v duchu barokního dějepisectví informace z geografie, historie a hagiografie. Vlastní kroniku otevírá pojednání o markrabství Horní Lužice, přičemž se autor snaží vylíčit jazykový, náboženský a politický kontext rosenthalské úcty. Ticinus chce mimo jiné pojednat o srbském národě, o jeho dějinách a jazyce.⁴⁶¹ Následuje výčet jeho zdrojů, mezi nimiž kromě Balbína a Hájka najdeme Adolfa z Haugwitz, ale i Christiana Augustina Pfaltze.⁴⁶² Ticinus probírá také náboženský vývoj Horní Lužice, počínaje pohanstvím. Zdůrazňuje věrnost Lužic katolictví a papeži,

⁴⁵⁷ V úvodu k excerptům z jeho práce, viz pozn. č. 413.

⁴⁵⁸ Balbínův vliv je zřetelný už v Ticinově lexiku. Odhalit lze najít řadu strukturálních i obsahových podobností Ticinovy práce s díly Balbínovými *Diva Montis Sancti*, *Diva Turzanensis*, *Diva Wartensis*.

⁴⁵⁹ Ačkoli Carpzov hojně z Ticina čerpá, v historiograficky zaměřených úvodech svých děl jej mezi hornolužickými historiky nejmenuje.

⁴⁶⁰ Je zajímavé, že ve službách cisterciáček stojí jezuita. Možná to vyjadřuje nedostatek schopných kleriků v kraji, ale i nejasné kompetence ohledně poutního místa; snad to souvisí i s Ticinovým původem.

⁴⁶¹ Ticinus zdůrazňuje také příbuznost srbštiny a češtiny.

⁴⁶² Jedná se o kanovníka pražské metropolitní kapituly a scholastika v Budyšině, k jeho *Collectaneum* viz výše, pozn. č. 273.

„dokud se tam ovšem nerozmohlo zhoubné Lutherovo učení“, aniž by se zabýval konkrétními příčinami rozšíření reformace.⁴⁶³

Po krátkém dějinném přehledu nejstaršího mnišství a polemice s antimonastickým luteránským diskursem zcela ve středověkém duchu si Ticinus povzdechne, že i Lužice se skvěla před Lutherovým nástupem kláštery, jejichž stopy jsou v zemi dosud patrné.⁴⁶⁴ Zmiňuje kláštery ve městech i architektonicky pozoruhodný klášter na Ojvině. Zvláštní Boží přízní byly v Lužici uchovány čtyři kláštery, „památky dávné německé svatosti před Lutherem“.⁴⁶⁵ V ženských klášterech neplanou „světské ohně bohyně Vesty“, nýbrž „nejčistší prameny lásky k nebeskému Ženichovi“, přičemž ale nepřipomíná laubanské magdalenitky. Podává pak stručné dějiny Marienthalu⁴⁶⁶ a Mariensternu, vycházejí přitom při líčení jeho počátků z dopisu kanovníka Pfaltze abatyši Anně Markétě Dornové.⁴⁶⁷ Poté popisuje ostatky uložené v mariensternském klášteře a zázraky, k nimž tam podle starých listin došlo, opět ve více či méně skryté polemice s luterány. Moc mariensternských ostatků působila i daleko za hranicemi Horní Lužice,⁴⁶⁸ rosenthalský mariánský obraz uzdravoval dokonce i heretiky.⁴⁶⁹ Otevřená zůstává otázka, nakolik lze důvěřovat jistě propagandisticky orientovanému spisu. Účast protestantů na katolických poutích je nicméně doložena i z jiných bikonfesijních oblastí.⁴⁷⁰ Pak

⁴⁶³ J. X. TICINUS, *Épitome*, s. 37. Tak s výjimkou některých obcí spojených s hornolůžickými kláštery a vesnic podléhajících budyšínské kapitule, kde „nikdy nezapadlo světlo ortodoxní víry“, jsou ostatní zahaleny „egyptským mrakem Lutherova bludu ...“, TAMTÉŽ, s. 37-38.

⁴⁶⁴ „*Quod Lusatiam attinet, floruit & illa ante Lutheri exortum numero Monasteriorum, quorum vestigia: vel, ut Servius Sulpitius ad Ciceronem de dirutis Graeciae oppidis loquitur, Cadavera prostrata jacent, aut in profana haereticorum Domicilia sunt conversa ...*“, TAMTÉŽ, § 26, s. 43. Ticinus tedy přirovnává zašlou katolickou minulost Lužic k rozkvětu antického světa.

⁴⁶⁵ Klášter v Neuzelle byl zrušen heretickými husity; jeho mniši však mohli svým mučednictvím stvrdit svou věrnost katolické víře, jak uvádí i Balbín a další.

⁴⁶⁶ J. X. TICINUS, *Épitome*, s. 45, § 29. Zmínka je velmi stručná, vlastně nejdůležitější se mu zdá uvést, že byl v Marienthalu přátelsky a pohostinně přijat.

⁴⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 46-47. Jedná se o klasickou legendu o založení kláštera, o Bernardovi, který se na místě pozdějšího kláštera ztratil na lovu, ostatně časté klišé pověstí o klášterních založeních.

⁴⁶⁸ Dokládá to listina Jana Viléma Dietzlera z Dietzfeldu, úředníka české královské komory a primátora Menšího Města pražského z roku 1691, uchovávaná v klášterním archivu. Roku 1648, za vpádu Švédů na Malou Stranu, se ve městě rozšířila nákaza. Rodina primátora se na radu jednoho jezuita obrátila s modlitbami na svatou mučednici Uršulu a její ostatky v Mariensternu a jejich prosby byly vyslyšeny.

⁴⁶⁹ J. X. TICINUS, *Épitome*, s. 201-209. Panna Maria z Rosenthalu měla léčit zejména kožní choroby; tak pomohla jednomu údajně nevléčitelnému protestantskému mladíkovi, který měl obě ruce úplně bez kůže.

⁴⁷⁰ Víme např. o pravidelné účasti luteránů na pouti k Panně Marii v alsaském Marienthalu, cf. Bernard VOGLER, *Histoire des chrétiens d'Alsace des origines à nos jours*, Paris 1994, s. 122.

už se Ticinus obrací k Rosenthalu.⁴⁷¹ Čerpá z popisu Rosenthalu v Gumpfenbergově mariánském atlasu, na jeho líčení pak v německé variantě téhož navazuje osecký Sartorius.⁴⁷² Ticinus v mnoha ohledech založil historiografickou tradici o Rosenthalu až do 20. století.⁴⁷³

Do „katolického diskursu“ vstoupily hornolužické kláštery např. i dílem dějepisce míšeňského biskupství, jezuity Callese,⁴⁷⁴ který čerpá mimo jiné i z Kosmovy kroniky, ze svého spolubratra Balbína, ale také z protestantského Carpzoa či Frencela. I z tohoto příkladu je zřejmé, že protestantské a katolické dějepisectví zabývající se Lužicí rozhodně nebylo konfesně neprostopné. Z práce Ticinovy přebírá Calles zakladatelskou legendu o mariensternském klášteře a další údaje.⁴⁷⁵ Pozdější dějiny klášterů už příliš nezohledňuje, zato se zmiňuje o počátcích reformace, o odchodu Lutherovy pozdější manželky z kláštera cisterciáček v Nimbschenu a vůbec o zániku klášterů v Sasku.⁴⁷⁶ Připomíná i zánik kláštera františkánů ve Zhořelci a popisuje „*Catholicae in Lusatia reliquiae*“, mezi nimiž jsou významné ženské kláštery.⁴⁷⁷ Větší důraz Calles znovu klade na dějiny světského kléru.

Nedílnou součástí historiografického přehledu z německé strany je zmínka o klášterních kronikách, respektive o pěstování *memorie* v lužických klášteřích. Na jednu stranu je třeba podotknout, že klášterní kroniky raného

⁴⁷¹ TAMTÉŽ, s. 64, Cap. II. Ticinus líčí lidové pověsti o nalezení sochy. Poctivě uvádí nejstarší zkazky, ale nepřikládá jim bezvýhradně váhu. Zmínka o první kamenné stavbě v Rosenthalu pochází podle něj z roku 1537, jak má dokládat rukopis, notářsky ověřený v Praze, který mu ukázal 2. srpna 1691 v oseckém klášteře probošt mariensternského kláštera Vilém Seemüller a Ondřej Trojer, opat plaský a vizitátor cisterciáckého řádu v Čechách, na Moravě a v Lužicích, TAMTÉŽ, s. 79, § 48.

⁴⁷² Zajímavé by bylo sledovat pojetí rosenthalské sochy v širších sepsáních o mariánských obrazech, tak Guilielmus GUMPPENBERG, *Atlas Marianvs*, Monachii 1672, k rosenthalské soše CLV, s. 268, právě se zdůrazněním zázraků vykonaných na luteránech. Augustinus SARTORIUS, *Marianischer Atlas*, Prag 1717, č. 37, s. 557-560 řadí popis rosenthalské mariánské sochy na konec oddílu o milostných obrazech v Čechách.

⁴⁷³ Ve svých dějinách Rosenthalu v zásadě čerpá pro starší období z *Epitome Geschichte des Gnadenortes Rosenthal*, red. Alexander HITSCHFEL, ed. Romuald DOMASCHKA, Bautzen 1917 Z „ticinovské“ tradice se nevymaňuje ani Alfons FRENCL, *Město tróšta – Róžant rjany*, Budyšin 1997.

⁴⁷⁴ Sigismundus CALLES, *Series Misnensivm Episcoporum*, Ratisbonnae – Viennae 1752.

⁴⁷⁵ Připomíná také založení Marienthalu Kunhutou Štaufskou.

⁴⁷⁶ S. CALLES, *Series Misnensivm Episcoporum*, s. 340.

⁴⁷⁷ Přežily tři kláštery, Neuzelle, Marienstern a Marienthal, spolu s některými svými městečky a vesnicemi, jimž je dodnes povoleno vyznávat katolické náboženství. Dále tu působí budyšínská kapitula a magdalenitky v Laubanu, obě posledně jmenované instituce mají právo na simultánní užívání kostelů s protestanty, TAMTÉŽ, s. 357 sq.

novověku dosud systematicky jako typ pramene shrnuty nebyly,⁴⁷⁸ na druhou stranu se zdá, že jejich základní rysy se příliš nebudou lišit od kronik středověkých, na něž ostatně věcně i strukturálně navazují. I v raném novověku obsahují klášterní kroniky popisy životů zakladatelů, líčení zakládacího procesu, výčet opatů, podporovatelů a prominentních řeholníků, případně zápis životních zvyklostí stejně jako přehled majetků a práv, jež konkrétní klášter vlastní. Mají přispívat k duchovní, právní a hospodářské kontinuitě konkrétní komunity a někdy se jí snaží zasadit souvislostí obecných dějin. Je jisté, že kláštery udržovaly paměť na regionální rovině už tím, že v nich byli pohřbíváni místní šlechtici a měšťané, za něž pak často zpívali řeholníci také *anniversaria*.⁴⁷⁹ Trvale přítomná je snaha legitimizovat, typická zvláště v případě klášterů reformovaných, odvoláním se na rané období mnišství, respektive na období rozkvětu v komunitě. Stále častěji konventní kronika přerůstá v dějiny konkrétní lokality, ba regionu. Péče o klášterní sebepojetí bývala intenzivnější v mužských než ženských komunitách. Navíc ve velké většině případů psali historické práce pro ženskou komunitu jejich mužští *superiores*, respektive řádoví spolubratři.

V případě hornoluzických ženských klášterů o tradici domácích zápisů nevíme mnoho. Je pravděpodobné, že se i tady rozrůstaly ze záznamů v nekrologiích. Někteří badatelé v 19. století využívali – ať už přiznaně či mlčky – starší klášterní zápisy jako základ dějin kláštera.⁴⁸⁰ Můžeme tak sledovat

⁴⁷⁸ Především na středověké kroniky, respektive klášterní paměť jsou zaměřena příslušná hesla v *Lexikon für Theologie und Kirche*, VII, Freiburg – Basel – Rom – Wien 1998, „Ordensgeschichtsschreibung“, sp. 1101-1102. Viz také *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter*, red. H. PATZE Sigmaringen 1987, TÝŽ, *Klostergründung und Klosterchronik*, in: *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, 113, 1977, s. 89-121; J. KASTNER, *Historiae foundationum monasteriorum. Frühformen monastischer Institutionsgeschichtsschreibung im Mittelalter*, Munich 1974; Constance PROKSCH, *Klosterreform und Geschichtsschreibung im Spätmittelalter*, Köln – Weimar – Wien 1994. Přímou žánru klášterních kronik se ještě nevěnovala řada *Typologie des sources du Moyen âge occidental*, tam jen zmínka v Elisabeth M. C. van HOUTS, *Local and Regional Chronicles*, Turnhout 1995, s. 17 a 27-32. Klášterní kroniky *ipso facto* poskytují materiál pro sepisování lokálních a regionálních kronik, fungují jako rezervoáry historické paměti, již kláštery sdílely s laiky. Kroniky obvykle popisují historii místa od založení (či znovuzaložení) až po autorovu současnost. Věnují se především zakladatelské rodině, ostatkům a právům, prvním opatům, výrazným mnichům. Geografické zaměření kroniky je dáno rozšířením majetků kláštera, jeho obchodními zájmy a kontakty členů komunity. Nejstarší události, na něž je také kladen největší důraz, se obvykle mísí se zázraky. Klášterní kroniky jsou nejčastěji dochovány anonymně.

⁴⁷⁹ Sven WICHERT, *Das Zisterzienserkloster Doberan im Mittelalter*, Berlin 2000 (Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser 9), s. 8.

⁴⁸⁰ Ze starších „domácích“ zápisů vyšel pro monografii Marienthalu J. B. Schoenefelder; pro Marienstern učinil totéž A. Hitschfel a ještě v našem století pro laubanské magdalenitky P. Skobel, viz níže.

složitou tradici na sebe postupně se kladoucích vrstev klášterní paměti, která se táhne v dosud existujících kláštorech v podstatě do našich dnů.

Klášterní podání, těsně spjaté s místem a institucí, uchovává mnoho zajímavých informací, na druhou stranu petrifikuje řadu těžko vyvratitelných omylů. Můžeme se jen ptát, zda byly tyto zápisy určeny širší veřejnosti, zdá se spíše, že byly určeny privátním účelům. Přesto z nich v 16. a 17. století často dýše jasná tendence katolického kléru, který cítí poslání „bojovat“ proti luteránům: stejně jako luteránská sepsání jsou tedy také poznamenány „konfesionalizovanou“ optikou. Také v Horní Lužici většina zápisů vznikla rukou klášterních proboštů či zpovědníků, kteří většinou v Horní Lužici prošli vždy jen jednou řeholní komunitou, znali se ale navzájem a většinou mezi sebou udržovali písemný kontakt. Lze předpokládat, že se kláštery ve svých historických zájmech podporovali, že si kronikáři vyměňovali informace, opisy dokumentů atd. Snad není náhodou, že první historické sbírky o Mariensternu vyšly roku 1661, kdy se začala psát také nejstarší laubanská kronika. Klášterní kroniky vznikají vždy až v souvislosti se stabilizací klášterů po třicetileté válce, respektive po ukončení reformy komunit. Ze starších zápisů se dochovaly jen fragmenty právě skrze filtr pozdějších záznamů barokních. Lze přitom předpokládat, že tyto často vynechaly něco z pohnuté minulosti klášterů, zvláště události doby reformační, jež nezapadaly dobře do diskursu katolické „církve bojující“.

Tak začíná v době relativní stabilizace komunity po krizi, jíž se vyznačovala první polovina 17. století, *Liber memorabilium* v Marienthalu.⁴⁸¹ Podnětem k založení kroniky byl zřejmě požár kláštera roku 1683, jímž zápisy začínají.⁴⁸² Kroniku vedli kaplani či probošti působící v marienthalském klášteře. Paměti se zaměřují na významnější události v souvislosti se zdejším řeholním domem, přičemž sledují i širší dění české cisterciácké provincie.⁴⁸³ S nimi byli jistě bratří pověřeni péčí o hornolužické jeptišky poměrně dobře

⁴⁸¹ *Liber scriptus memorabilium monasterii vallis stae mariae, quae contigerunt ab anno 1683, haec pro aliqua directione successoribus*, s poznámkou na předsádce: „*Hic liber emptus est sic compactus uno imperiali Anno 1686, 20 Jan[uarii]*“, KIA Marienthal.

⁴⁸² *Liber scriptus memorabilium*, fol. 1^r. Probošt Bernard Mayer, oseký profes, začíná shrnutím stavu kláštera v době jeho nástupu. Konvent se již vzpamatoval z požáru, budovy jsou opraveny. Udává pak seznam jeptišek žijících v klášteře a události popisuje od roku 1686 dále. Na jeho zápisy pak navázal Engelbertus Kraus, profes plaský.

obeznámeni. Připomenuto je tu i několik událostí z doby před požárem, ale s řadou věcných omylů.⁴⁸⁴ V současnosti autorů se zapisují spíše události vnějšího charakteru, jako požáry, válečná pustošení klášterních vesnic, stavební úpravy kláštera, svěcení zvonů, dění v klášterních vsích (zejména v souvislosti s tamními protestantskými pastory), spíše než v samotném konventu, jehož život tehdy byl snad již klidný a jež rytmižovaly jen obláčky a úmrtí sester. Kromě těchto pravidelně se opakujících rituálů, respektive např. popisů pohřbů abatyší – třeba abatyše Anny Friedrichin – nebo jiných významnějších osob někdy problesknou informace k tomu, jak byl tehdy v kláštěrech přijímán vizitátor.⁴⁸⁵

Autor kroniky zřejmě zpočátku psal jednak „spolu s událostmi“, jednak opisoval některé starší zajímavé, nebo v souvislosti s nějakou událostí aktuální dokumenty.⁴⁸⁶ Několikrát podává seznam jeptišek, spolu se jmény kleriků a mužských úředníků klášterů. Na stránky kroniky pronikají i kompetenční nejasnosti mezi proboštem a klášterním fojtem. Do textu jsou pojaty neorganicky také starší klášterní záznamy, jejichž věrohodnost je ovšem těžko doložitelná.⁴⁸⁷ V 18. století se v zápisech pokračovalo, ale bohužel ne úplně pravidelně. Nemáme záznamy ke každému roku; kusé údaje střídají v jiných letech košaté poznámky takřka deníkového charakteru. Nejdůsledněji pak jsou zápisy vedeny pro 19. století.⁴⁸⁸ S touto kronikou pak souvisí i několik klášterních nekrologií, z nichž se alespoň pro některá období dá rekonstruovat stav komunity.⁴⁸⁹

Barokní kronika se bohužel nedochovala v klášteře Marienstern: pamětní kniha tu je systematictější vedena až od konce 19. století.⁴⁹⁰ Pozoruhodností

⁴⁸³ „Ao 1684 est in Abbatem Aula-Regensem electus, huius Mon. Capellanus quondam“, *Liber scriptus memorabilium*, fol. 1^r.

⁴⁸⁴ Např. požár kláštera doložený k roku 1542 se tady zmiňuje k 1642.

⁴⁸⁵ Přitom je příznačné, že pro probošta je důležitější uvést, jakým rituálem byl vizitátor přijímán, než aby sledoval, jaké klady a zápory byly při vizitaci zjištěny, *Liber scriptus memorabilium*, fol. 4-5.

⁴⁸⁶ Tak je opsán např. císařský list marienthalské abatyši z roku 1669 ve věci náboženství v městečku Ostritz, TAMTÉŽ, fol. 8.

⁴⁸⁷ Kromě rozptýlených záznamů o jednotlivých úřednících to je zejména výtah ze starých *notata*, organizovaných podle vlád některých abatyší – uvedených ne vždy časově správně – a s důležitými událostmi, do těchto vlád spadajících. *Notata* zřejmě vycházela z listin uchovaných dosud částečně v klášterním archivu, *Liber scriptus memorabilium*, fol. 15 sq.

⁴⁸⁸ Končí rokem 1898, kdy na ně navazuje další klášterní kronika.

⁴⁸⁹ Nekrologium z roku 1893 obsahuje přesné převedení starších zápisů.

⁴⁹⁰ Viz *Chronik des Cisterzienserinnenklosters Marienstern in der königlich sächsischen Lausitz von einem Ordensgeistlichen* (i. e. von Alexander Anton HITSCHFEL), Warnsdorf 1894 (reprint Kamenz 1998), předmluva k reprintu. Mariensternská knihovna dosud není katalogizovaná,

v tomto ohledu je *Kettenbuch* pocházející z roku 1631.⁴⁹¹ Jedná se o rukopis, v němž je sebráno více textů: vedle žaltáře, básní a latinských cvičení určených pro noviciát tu jsou obsaženy i důležité kronikářské zápisy. Rukopis, vyzdobený pěknými perokresbami, sepsala mariensternská abatyše Dorothea Schubertová (1623-1639) a její probošt Martin Buschmann z polského kláštera Plessen. Na jedné kresbě vidíme loď, na níž se veze konvent a oba autoři sepsání, jako působivé vyjádření útěku konventu před útrapami třicetileté války.⁴⁹² Tento nejstarší svědek historického zájmu v Mariensternu dokládá zase snahu navázat na klášterní *memorii*, již je třeba udržet v okamžiku krize. Dokazuje navíc, na rozdíl od Marienthalu, podíl abatyše na historickém zájmu o klášter. V každém případě to je spíše neobvyklé. Jistý, ovšem praktický podmíněný zájem abatyše je zřejmý i v souvislosti s již uvedenými Ticinovými dějinami Rosenthalu. Jeptišky obou klášterů se nepopíratelně občas o historii zajímaly, a to nejen o dějiny vlastních, již v barokní době výjimečně starobylých institucí, ale i o minulost regionu, případně svého řádu a vůbec mnišství, jak dokládají samotné katalogy klášterních knihoven.⁴⁹³

Roku 1661 byly dějiny mariensternského kláštera poprvé krátce sepsány a vydány tiskem v knize věnované abatyši Anně Markétě Dornové. Jedná se o práci ostritzského rodáka Christiana Augustina Pfaltze, tehdy děkana v českém Frýdlantu, nám již známého spoluautora marienthalského *Ehrentempelu*.⁴⁹⁴ Roku 1692 následovala *Epitome* Ticinova, dedikovaná abatyši Kateřině Benadin. O tyto dvě práce se pak opírají všechny zprávy o klášterních dějinách až do 19. století. Využívali jich dále osectí mniši pro své přehledy k historii Mariensternu a Rosenthalu, zejména zmiňovaný Sartorius.⁴⁹⁵ Péči o klášterní paměť i v Mariensternu logicky doplňují nekrologia, dochovaná zde již od 2.

takže nějaké nálezy je ještě možné očekávat: tak např. při stavebních úpravách v 90. letech 20. století byly nalezeny starší zápisy za komínem konventu.

⁴⁹¹ V klášterní knihovně je vedená jako Quart 13. Cf. B. HELM – M. WINZELER, „*Zum Trost der Seelen*“, zvláště s. 419.

⁴⁹² Motiv lodi přitom poukazuje na sv. Uršulu, snad to můžeme chápat jako výraz přesvědčení, že právě ona jako patronka Mariensternu svůj konvent vedla pevnou rukou skrze bouře neklidného času.

⁴⁹³ Tak např. v mariensternské knihovně se dochovala osmivazková práce k dějinám mnišských a rytířských řádů od Hippolyta Helyota, ve vydání z Lipska z let 1753-1756.

⁴⁹⁴ Historická pasáž je vložena do konsolačního spisku s názvem *Todes-Seufftzer/sampt Christlicher Zubereitung zu einem seligen Hinscheiden*, dochovaného v mariensternském archivu v pěti exemplářích.

⁴⁹⁵ I jeho dílo je v Mariensternu ve vícero exemplářích.

poloviny 15. století. Zahrnují starší zápisy, zřejmě až do 14. století, bohužel historicky málo použitelné, neboť uvádějí převážně jen datum, nikolik rok smrti. Rukopisy obsahují dále různé návody k liturgickým úkonům.⁴⁹⁶

Dostí komplikovaná je historická tradice laubanského kláštera. Tamní písemnosti byly sice podrobeny, snad vzhledem ke vstřícnosti tamních představených, nejdříve a nejdůsledněji systematictějšímu pramennému výzkumu.⁴⁹⁷ Na druhou stranu byly magdalenitky ve víru událostí na konci 2. světové války nuceny z Laubanu odejít. Tehdy také zřejmě zanikla část klášterního archivu. Revize údajů o pramenech, vzniklých od poloviny 19. století do poloviny století následujícího, zatím podniknuta, takže nevíme, zda uvedené kroniky dosud fyzicky existují. Naštěstí si o nich díky starším studiím můžeme utvořit aspoň částečnou představu.⁴⁹⁸

Právě v laubanském převorátu vzniklo nejvíce domácích kronik. Nejstarší z nich začíná rokem 1661, v době převorky Uršuly Praxedis Assmannové, to jest rovněž v souvislosti s barokní obnovou komunity. Jedná se spíše o přípravné výpisy ze starších domácích kronik a pramenů, které obsahují mnoho údajů o každodennosti kláštera.⁴⁹⁹ Snad se jedná o práci nějaké jeptišky, což by bylo zcela výjimečné. Pokud je tomu tak, byla dotyčná magdalenitka značně vzdělaná a vyznala se i ve správních a hospodářských záležitostech.⁵⁰⁰ Druhá, o něco pozdější a vyspělejší kronika pak shrnuje řadu dalších zajímavých písemností, dokládajících vskutku široký historický záběr jejího autora či autorky.⁵⁰¹ Najdeme tu *Kollektaneen* o klášteře magdalenitek v Naumburgu am

⁴⁹⁶ Jedno nekrologium bylo založeno roku 1525, snad z podnětu převorky Alžběty ze Schreibersdorfu; další podlely zkáze za třicetileté války. V době po zničení části klášterního archivu opět za abatyše Schubart byly na památku sebrány starší zápisy do velkolepého, dokonce některými ilustracemi vybaveného nekrologia (*Liber mortuorum Stelle Mariae renouatus & conscriptus Anno 1637 sub regimine Venerabilis Dnae Dorotheae Schubartin Abbatissae per manus fris MB*). Do dalších nekrologií se v Mariensternu zapisuje do současnosti.

⁴⁹⁷ V případě Laubanu také vznikla jediná klášterní monografie, která alespoň částečně snese nároky na moderní historické dílo, viz ke Skobelovu dílu níže.

⁴⁹⁸ T. NEUMANN, *Bericht*.

⁴⁹⁹ *Kurtzer Inhalt derjenigen Sachen So sich bey Regierung der hoch vnd wohl Ehrwürdigen Edlen In Gott Andechtigen vnd geistlichen Jungfrauen Vrsulae Praxedis Asmann dieses hochlöblichen und Jungfraulichen Stiftts wohl meritirten Priorin zugetragen vnd zur gedechtnus fleissig aufgeschriben worden: von Anno 1661 angefangen*, 48 listů.

⁵⁰⁰ Kroniku popisuje a v excerptech vydává *Materialien zur Geschichte des Jungfrauenklosters Mariae Magdalenaee de poenitentia zu Lauban*, ed. Theodor NEUMANN, in: NLM 33, 1856, s. 53-88.

⁵⁰¹ *Chronik und Religions-Sachen von MCCCXX bis MDCCXXXVII* O[r]dinis] S[anctae] M[ariae] M[agdalenaee] D[e] P[oenitentia], 505 s. Vlastní kronika sahá do s. 309. Theodor

Queis, mateřském klášteře pro Lauban a dále o klášterech v zaháňské Šprotavě, Liebenthalu, ale také o budyšínské kapitule a míšeňském biskupství. Dokládá to začlenění komunity jednak do kontextu Horní Lužice, ale i její výraznou orientaci na sousední Slezsko. Následuje soubor listin a listů, přeložených nepříliš dovedně z latiny a obsahujících mimo jiné rady, jak má klášter a jeho obyvatelky postupovat vůči luteránským novotám. Nakonec je připojen seznam jeptišek, s roky jejich profese a úmrtí.

Následuje *Memorialbuch des Klosters zu Lauban*, jehož autorem byl probošt Arlett, a konečně kompilace faráře Dornicka z laubanské patronátní farnosti Katholisches Hennersdorff.⁵⁰² Dornickova práce má z uvedených kronik asi nejnižší historickou úroveň, zaujme však kouzlem nechtěného, když zrcadlí spletitost poměrů Horní Lužice. Katolický farář Dornick totiž místy bezmyšlenkovitě opisuje městskou kroniku Wiesnerovu, takže se stává, že chválí zavedení protestantské reformace v kraji ...

Zmiňme ještě, že Johann Gottlob Müller († 1758), laubanský radní a pozdější purkmistr, měl údajně v úmyslu zpracovat podrobné dějiny všech klášterů magdalenitek, jistě ovlivněn přítomností kláštera téhož řádu ve svém městě. Stihl zpracovat dějiny kláštera v Laubanu, Šprotavě, Nise a Mostu. S klášteřem v Hildesheimu jednal v letech 1735-1748 o předání dokumentů; jeho rukopis však nebyl vydán a bohužel se ztratil.⁵⁰³ Na jeho činnost upomíná už jen rozsahem nevelký rukopis v klášterním archivu a gratulační spis sepsaný k padesátiletému jubileu převorky Heleny von Weickert a podpřevorky Kateřiny Josefy Spitankové (1734).

V souvislosti s klášterními kronikami nelze zapomenout, že v marienthalském archivu se nachází málem zapomenutá barokní kronika kláštera Tišnov (dnes Předklášteří u Tišnova), která se sem patrně dostala po jeho zrušení Josefem II., kdy se část sester uchýlila do Marienthalu a s sebou vzala i své písemnosti.⁵⁰⁴ V době barokní si pořídily své kroniky zřejmě všechny kláštery cisterciáček v česko-moravsko-lužickém vikariátu. Tak se dochovala i

Neumann za autorku pokládá nástupkyni Uršuly Assmannové, Juliánu baronku ze Stechau, převorku roku 1706.

⁵⁰² Tamní faráři často plnili v laubanském klášteře funkci klášterního probošta, jak ukážeme níže.

⁵⁰³ R. DÖBNER, *Ein Geschichtsschreiber des Ordens der büssenden Schwestern der heiligen Marie Magdalena*, in: ZVGS 18, s. 307 sq.

velmi podrobná a pro poznání každodenních problémů kontemplativního ženského kláštera velmi zajímavá kronika kláštera v Pohledu, podrobnější než kronika marienthalská i mariensternská.⁵⁰⁵ Zkoumání klášterní paměti a kronik nabízí ještě mnoho badatelských možností, přičemž se nelze zříkat naděje na nové nálezy. K sledované tématice je však třeba se opírat spíše o listinný a aktový materiál než o prameny narativní.

Situace jinde ve střední Evropě byla – co se dochování a výpovědi klášterních kronik týče – podobná, jak naznačuje pohled např. na kroniky českých cisterciáckých klášterů. Ani tady však problematika dosud nebyla systematicky prostudována, takže obecnější závěrů je třeba se zatím zdržet.⁵⁰⁶ Obdobný byl i pohled těchto kronik na nekatolictví, respektive vůbec na fáze klášterní historie: velký zájem bývá věnován nejstaršímu období, zakladatelům a dobrodincům kláštera, méně se hovořívá o době krize za reformace – i když někdy jsou tehdejší poměry vylíčeny v nejtemnějších barvách, aby připravily čtenáře na období náročné a dokonalé obnovy.⁵⁰⁷

Chceme-li se závěrem rozhlédnout po historiografické tradici ostatních katolických institucí lužických markrabství, je nutné konstatovat, že poměrně chudá je kronikářská tradice dolnolužického *cistercia* Neuzelle, i tady však byla barokní historická tradice zahájena nejpozději v první polovině 17. století.⁵⁰⁸ Bohatou kronikářskou tradicí – z níž lze často čerpat informace i pro ženské kláštery – vykazuje naopak budyšínská kapitula. Historický zájem tu zase pěstovali členové instituce, poměrně často sami děkani. Autorem nejstarší kroniky je děkan Matěj Josef Vitzk (1700-1713), který uspořádal i kapitulní

⁵⁰⁴ Klosterarchiv Marienthal.

⁵⁰⁵ *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae*, fol. 15^r. Stranou tu nechávám kroniky moravských cistercií.

⁵⁰⁶ Jen z prostředí českých *cistercií* se přitom dochovala celá řada dosud málo zkoumaných kronik. Za všechny uvedme Mauritius VOGT, *Chronici Plassensis privati „Tilia Plassensis“*, ed. Antonín PODLAHA, Praha 1909. Probošt Pavel Augustin Stohandl sepsal nejen citovaná pohledská memorabilia, ale i kroniku zlatokorunskou. Zmiňoval jsem už Welckerovy zápisy osecké atd. Problematikou jsem se zabýval v příspěvku *Obraz 16. století v klášterním dějepisectví raného novověku*, příspěvek ze 6. setkání v rámci *Historia monastica bohemia*.

⁵⁰⁷ Cf. úvahy o monastických reformách výše a M.-É. HENNEAU, *Moniales en quête de réforme*, s. 78-100.

⁵⁰⁸ Abraham GAST, *Nomina Abbatum a fundatione Monasterii Novaecellensis*, Frankfurt/Oder 1629. Ještě za klášterní doby byl několikrát uspořádán zdejší archiv, jak dokládá jeho repertorium z poloviny 18. století. Přímou by se nabízel při té příležitosti sepsat kroniku, známa ale není, srov. Winfried TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 12. Ještě před polovinou 18. století se pak tematika neuzellská dostala na stránky už zmiňovaných *Destinat*, viz pozn. 446.

knihovnu a archiv.⁵⁰⁹ Z dalších kapitulních kronik jmenujme alespoň práci nám již dobře známého Christiana Augustina Pfaltze. Sbíрка dokončených kronik a pokusy o další historická sepsání jsou v několika konvolutech uchovány dodnes v kapitulním archivu,⁵¹⁰ vedle už zmiňovaných bohatých kopií listin. V souvislosti s historickým zájmem pěstovaným v katolických institucích samotných nelze zapomínat na obrovské sbírky materiálů dochované dnes v Oseku, případně ve Vyšším Brodě.⁵¹¹

V Horní Lužici se dochovalo také nesmírné bohatství městských kronik a dalších městských knih, kam byly zanášeny důležité dokumenty k dějinám měst, navazující často již na středověkou tradici. Své zápisy, rozrůstající se z městských knih, mají všechna města Šestiměstí. Kromě kronik budyšínských⁵¹² by pro náš účel byly důležité zejména zápisy zhořelecké⁵¹³ a žitavské,⁵¹⁴ tedy měst sousedících těsně s kláštery a pěstujících s nimi ve středověku prokazatelně úzké kontakty. Již v souvislosti s tím, co bylo poznamenáno o marginálním postavení klášterů v hornolužickém historiografickém diskursu, je cena těchto kronik pro dějiny klášterů zanedbatelná: zaznamenávají se nanejvýš požáry klášterů, výjimečně je poznamenáno sesazení marienthalské abatyše Uršuly Queitschové roku 1623, zřejmě událost, která skutečně ve své době zaujala veřejné mínění.⁵¹⁵ Kláštery jsou zmiňovány také v souvislosti s konflikty způsobenými často

⁵⁰⁹ Vydal ji Theodor NEUMANN, *Chronicon venerandi capituli et collegiatae ecclesiae Budissinensis auctore Matthaeo Josepho Vitzk*, in: NLM 33, 1856, s. 186-231.

⁵¹⁰ DA Bautzen, Loc 0145/3 a), b), c) (Kurze Chroniken des Domstifts und seiner Dekane Kanonici u. s. w., bis 1763); Loc 0146-0148 – Versuch einer Stiftschronik. 3 Konvolute, a) – 1066-1599, b) 1600-1774.

⁵¹¹ Viz podrobněji výše, II. 1. 2. *Prameny bohemikální a další*.

⁵¹² *Eine Budissinische Chronick vom Jahre 905 bis 1693. Unter dem Jahre 1485 wird Johann Döhler, und vom Jahre 1593 an, der Rektor M. Melchior Gerlach als Sammler angegeben* a řada dalších, uloženy většinou ve Stadtbibliothek Bautzen.

⁵¹³ Uloženy jsou většinou v Ratsarchiv Görlitz. Zde je nutno jmenovat alespoň Christianus Gabriel FUNCCIUS, *Kurtzes Historien oder Geschichtsbuch ... biß Ao 1599; Varia Bartholomaei SCULTETJ Consulis Gorlicensis*. Podrobněji ke zhořeleckým kronikám Richard JECHT, *Quellen zur Geschichte der Stadt Görlitz bis 1600*, Görlitz 1909. Důležitá jsou diaria konšelů, zápisy městského písaře Johanna Haße, ilustrující počátky reformace atd. atd.

⁵¹⁴ Dnes v Christian Weise Bibliothek Zittau, tak např. Mscr. A 129 (*Chronik Schnyrer*, práce purkmistra Tobiáše Schnyrera, zachycující období 1109-1572); Mscr. A 122 b) (*Chronik Arnsdorff*, významná pro období od roku 1611 a dovedená až do roku 1702); Mscr. A 89 (*Chronica Der Stadt Zittaw*, pro léta 1109-1623). Rukopisné bohatství městských hornolužických kronik v poslední době eviduje Tino FRÖDE, *Bibliographie der Stadtchroniken der Sechsstädte*, *Bibliotheksjournal der Christian-Weise-Bibliothek Zittau*, Zittau 16, 2001, s. 27-48 a další.

⁵¹⁵ O jejím sesazení čteme v kronikách zhořeleckých i žitavských.

spoluvlastněním nějaké klášterní vsi, ale např. jejich rekatolizační snahy zmíněny nejsou. Podobná je situace v Laubanu.⁵¹⁶ Nejprínosnější jsou snad kroniky kamenzské, vzhledem k těsnému spojení města s mariensternskými cisterciačkami.⁵¹⁷ Hornolužické dějepisectví mělo již v 18. století nesmírně bohatou tradici i ve zdejších malých, „venkovských“ městech.⁵¹⁸

II. 3. 4. Německé dějepisectví v 19. a 20. století

Důraz na středověké *fontes* hornolužické historie spojuje „učené dějepisectví“ 18. století s historiografií pozitivistickou. Ovlivňoval i nadále historiografické pojmání zdejších klášterů. Zájem o jejich aktuální situaci či o vývoj 17. a 18. století byl nadále nepatrný. Oceňovány byly stále především jako svědkové minulosti země, jejichž archivy poskytují bohaté informace k dějinám země v širším kontextu a často k nejstarší historii Horní Lužice vůbec.⁵¹⁹ V souvislosti s tím se historikové věnovali zejména vyhledávání listinného materiálu z bohatých církevních archivů. Jejich studium ovšem v případech všech tří ženských klášterů komplikovaly klauzurní předpisy, na něž naráželi zejména laičtí protestantští historikové.⁵²⁰ Z editorských prací přelomu 18. a 19. století je nutno zmínit dosud cenný Zobelův *Verzeichniss Oberlausitzischer Urkunden*, v němž listiny klášterní provenience zaujímají čestné místo zejména pro 13. a 14. století.⁵²¹

⁵¹⁶ *Wiesners Annalen der Sechsstadt Lauban*, I-III.

⁵¹⁷ Viz níže, oddíl III. 2. 2. *Reformace v hornolužických městech*.

⁵¹⁸ Tak např. *Monatliche Nachrichten einheimischer und auswärtiger Begebenheiten*, Zittau 1762, 1763 a 1764; *Nachlese Oberlausitzischen Nachrichten, sowohl aus den neuern als ältern Zeiten* (ed. Benjamin Gottlieb KRETSCHMAR, Zittau 1766-1773). Nepřeberné je množství spisů místních farářů, později využitých v *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, k níž také níže, za všechny Gottlieb Friedrich OTTO, *Altes und Neues von Friedersdorf bey der Landskrone*, Görlitz 1795; Johann Christoph FRENZEL, *Lebensumstände des Pfarrers zu Schönau auf dem Eigen*, Bautzen 1796; Christian Samuel SCHMIDT, *Beschreibung von Königshain*, Görlitz 1797; *Kurze Nachricht von der Parochie Melaune*, Görlitz 1801. Občas vznikla i dílčí pojednání o bývalých kláštorech ve městech, jako Christoph Gottlob PILZ, *Kurze historische Beschreibung des ehemaligen Franciscaner- oder Minoriten-Klosters in Görlitz*, Görlitz 1777.

⁵¹⁹ V tomto směru zdůraznil historický význam klášterů asi poprvé protestantský pastor Christian Knauth, viz výše. Podobně na ně nahlíží i první pokusy o syntézu hornolužických dějin: Ch. G. KÄUFFER, *Abriß*, I; Theodor SCHELTZ, *Gesamt-Geschichte der Ober- und Nieder-Lausitz, nach alten Chroniken und Urkunden*, I-II, Halle 1847, jakož i z předchozích dvou syntéz vycházející Johann August Ernst KÖHLER, *Die Geschichte der Oberlausitz von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1815*, Görlitz² 1867.

⁵²⁰ Vypovídá o tom skutečnost, že i klášterní listiny, jež obsahuje *Codex diplomaticus Lusatie superioris*, byly vydány jen z opisů, nikoli z originálů.

⁵²¹ Johann Gottlieb ZOBEL, *Verzeichniss Oberlausitzischer Urkunden*, I-VIII, 965-1803, Görlitz 1799 sq. Zobelův seznam poskytuje celkový pohled na listinné bohatství Horní Lužice a umožňuje orientaci v něm, přičemž je věcně poměrně spolehlivý. Zatímco pro vrcholný

Letný pohled na stránky nejvýznamnějších regionálněhistorických časopisů (*Neues Lausitzisches Magazin* a *Archiv für sächsische Geschichte*) v 19. století potvrzuje, že ani tehdy nestály zaniklé či dosud přežívající katolické ústavy Lužice (snad s výjimkou kláštera celestinů na Ojvínu, kde zájem vzbuzovala podobně jako v době barokní romantická poloha i osudy místa) v centru zájmu místních historiků. Jistou výjimku představuje jen v Lipsku vydávaný časopis *St. Benno Kalendar*. Dějiny klášterů zkoumali takřka výlučně katoličtí duchovní, buď přímo řádoví, působící v kláštorech, často také správci farností pod klášterním patronátem, což nepochybně ovlivnilo zaměření jejich prací.⁵²² Mohli ostatně navazovat na již zmiňovanou tradici klášterních zápisů vedených od 17. století. Podobně je tomu ostatně již od 18. století např. s dějinami budyšínské kapituly.⁵²³ Určitou výjimku v 19. století představuje Hasseho práce věnovaná klášterům v Sasku, obsahující podrobné, ale nijak invenční pasáže k Marienthalu a Mariensternu – Lauban už v té době ležel na území Pruska.⁵²⁴ Dějinám Žitavy a katolickým poměrům Horní Lužice se věnoval také Ch. A. Pescheck.⁵²⁵ Jistě je třeba sledovat vyličení dějin klášterů v příslušných monografiích k dějinám hornolužických měst.⁵²⁶ Platí, že i dějepisectví 19., ba i 20. století zůstává v Horní Lužici „konfesionalizované“, což je dobře patrné právě při líčení dějin zdejších klášterů. Protestantští autoři o kláštorech nejčastěji mlčí; naopak z některých klášterních dějin zdejších farářů číší přinejlepším lhostejnost vůči luteránskému učení.⁵²⁷ Důležité informace ke klášterům najdeme v pracích H. Knotheho, ten zejména v dějinách církevních domén Horní Lužice podal nejen jejich historii ekonomickou, ale i správní,

středověk zpřístupňuje bohatství klášterních listin takřka v úplnosti, od doby pohusitské jsou zařazovány spíše namátkou.

⁵²² Platí to pro Hitschfela v Mariensternu, Schoenefeldera v Marienthalu i Skobela v Laubanu.

⁵²³ Budyšínská kanovníci se v 19. století zabývali dějinami kapituly i míšeňského biskupství.

⁵²⁴ Hermann Gustav HASSE, *Geschichte der Sächsischen Klöster in der Mark Meißen und Oberlausitz*, Gotha 1888.

⁵²⁵ Christian Adolph PESCHECK, *Handbuch der Geschichte von Zittau*, I-II, Zittau 1834, 1837; Týž, *Geschichtliche Entwicklung, wie sich die katholischen Zustände in der Oberlausitz von Einführung des Christenthums bis zur Annahme der Reformation gestaltet haben*, I-II, in: NLM 24, 1847, s. 188-224, a 25, 1848, s. 1-318.

⁵²⁶ Výběrově Paul BERKEL, *Geschichte der Stadt Lauban*, Lauban 1896; K. G. MÜLLER, *Kirchengeschichte der Stadt Lauban*.

⁵²⁷ Významná je sbírka svědectví místních farářů a pastorů, většinou založená na konkrétních zápisech určitých farností, *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung von Sachsens Kirchen-Galerie*. Je výrazem určité konfesní spolupráce mezi náboženskými stranami v Lužicích. Do práce vedené protestanty přispívali i katoličtí pastoři, její výpověď je ovšem limitována tím, že

přistupuje k ní v duchu kritičtějšího pozitivismu.⁵²⁸ Klášterů si všímali také stále častěji historikové umění.⁵²⁹

Již z nedávno podniknutých shrnutí problémů a postulátů hornolužické historiografie je zřejmé, že studium církevní, respektive monastické problematiky se nedostalo mezi priority regionálního dějepisectví (*Landesgeschichte*) ani v poslední době,⁵³⁰ a to navzdory některým nadějným podnětům ze začátku 90. let 20. století. Tak např. stojí církevní otázky stranou např. i v nejnovějším souhrnném, ale ve skutečnosti spíše přehledovém zpracování dějin Horní Lužice.⁵³¹ Roku 1990 se podařilo obnovit velmi agilní Hornolužickou společnost věd (*Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften*),⁵³² v Horní Lužici vychází řada lokálněhistorických časopisů: mezi jejich preferovaná témata ale katolické církevní dějiny nepronikly.⁵³³ Také

sem není zahrnuta tehdy už pruská část Lužice, to jest mimo jiné důležitá mariensternská farnost Wittichenau.

⁵²⁸ Hermann KNOTHE, *Urkundliche Grundlagen zu einer Rechtsgeschichte der Oberlausitz von ältester Zeit bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, in: NLM 53, 1877; *Die geistlichen Güter in der Oberlausitz*, Separat-Abdruck aus dem NLM 56, 1879. Důležitou studii věnoval Knothe také konvršům hornolužických klášterů, *Laienbrüder oder Conversen der beiden Sächsischen Cisterzienserinnen-Klöster Marienstern und Marienthal*, Separatabdruck aus dem NASG 9, 1888. Knotheho dilem se zabývá sborník *Oberlausitz. Beiträge zur Landesgeschichte. Wissenschaftliches Symposium zum 100. Todestag von Hermann Knothe*, redd. Matthias HERRMANN – Danny WEBER, Görlitz-Zittau 2004. Pro tematiku klášterů je ovšem významná i Knotheho práce o dějinách hornolužické šlechty *Geschichte des Oberlausitzer Adels und seiner Güter, XIII.-XV. Jh.*, Leipzig 1879 (a *Fortsetzung der Geschichte des Oberlausitzer Adels und seiner Güter von Mitte des 16. Jahrhunderts bis 1620*, Görlitz s. a.). Podobně také Walter von BOETTICHER, *Geschichte des Oberlausitzischen Adels und seiner Güter 1635-1815*, I-III, Görlitz – Oberlössnitz 1912-1919.

⁵²⁹ Cornelius GURLITT, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen*, Dresden 1906; *Alt-Lausitzer Kunst*, red. Walther BIEHL (Ausstellungskatalog: Bautzen, Stadtmuseum), Bautzen 1935 atd.

⁵³⁰ Joachim BÄHLCKE, *Entwicklungsphasen und Probleme der oberlausitzischen Historiographie vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, in: NLM NF 5-6, 2002-2003, s. 37-64; podobně Karlheinz BLASCHKE, *Grundfragen und Aufgaben einer oberlausitzischen Landesgeschichte in unserer Zeit*, in: NLM NF 3, 2000, s. 39-48.

⁵³¹ *Geschichte der Oberlausitz*, red. J. BÄHLCKE (pro novější období Norbert KERSKEN, *Die Oberlausitz von der Gründung des Sechsstädtebundes bis zum Übergang an das Kurfürstentum Sachsen (1346-1635)*, s. 99-134; Alexander SCHUNKA, *Die Oberlausitz zwischen Prager Frieden und Wiener Kongreß (1635 bis 1815)*, s. 143-180). Práce bohužel není prosta omylů či nejasných formulací, tak např. zavedení reformace v Žitavě je kladeno nesprávně k roku 1571 (s. 129).

⁵³² Mezi členy Společnosti, založené roku 1779, patřili mimo jiné Josef Dobrovský či František Palacký, Ernst-Heinz LEMPER, *Die Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften zu Görlitz. Geschichte und Leistungen 1779 bis 1945*, in: Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau 36/37, 1995/96, s. 217-245, zde s. 218, pozn. 2.

⁵³³ Kromě *Neues Lausitzisches Magazin* jmenujeme *Mitteilungen des Zittauer Geschichts- und Museumsvereins*, *Oberlausitzische Heimatsblätter*, *Bautzener Nachrichten*, *Görlitzer Magazin* a další.

v rámci saských *Landesgeschichte* zůstává výzkum dějin Horní Lužice okrajovým tématem.⁵³⁴

V 90. letech 20. století se pozornost zdejších historiků upřela k budyšínské kapitule,⁵³⁵ ale průlom znamenaly hlavně práce věnované Mariensternu.⁵³⁶ Kláštery docházejí logicky pozornosti i v souvislosti s výzkumem – v poslední době poměrně intenzivním – dějin paternitních klášterů Altzelly a Neuzelle.⁵³⁷ Inspirativní je také práce o saském klášteře cisterciáček v Nimbschenu.⁵³⁸ Ke zdejší katolické minoritě lze připomenout ještě některé práce S. Seiferta;⁵³⁹ případně studie o katolických Srbech.⁵⁴⁰ V posledním případě je třeba si klást otázku, jaké má místo Marienstern v dějinách srbského národa, někdy vnímaný jako germanizační prvek. Opomenout nelze ani práce věnované zániku katolické míšeňské diecéze, kde jsou opět kláštery více či méně zmiňovány.⁵⁴¹ Novinkou je práce E. Hartstocka, která z dějin rybníkářství Horní Lužice přerůstá v dějiny zdejšího hospodářství,

⁵³⁴ Problematika v podstatě schází i v novějších kompendiích k saským dějinám, např. Karlheinz BLASCHKE, *Geschichte Sachsens im Mittelalter*, Berlin 1991, nebo Rudolf KÖTZSCHKE – Helmut KRETZSCHMAR, *Sächsische Geschichte*, Augsburg 1995; Karl CZOK, *Geschichte Sachsens*, Weimar 1989; Reiner GROSS, *Geschichte Sachsens*, Leipzig 2001. Dnes polskou částí Horní Lužice se naopak začali nově zabývat polští badatelé, *Stany pólskych Górnych Lużyc*, Lubaň 2006.

⁵³⁵ Siegfried SEIFERT, *Domschatzkammer St. Petri in Bautzen*, München – Zürich 1992 (Grosser Kunstführer 183); TÝŽ, *Johann Leisentritt 1527-1586*, Leipzig 1987; *775 Jahre Domkapitel St. Petri, Katalog der Sonderausstellung in der Domschatzkammer zu Bautzen*, red. Siegfried SEIFERT, Bautzen 1996.

⁵³⁶ *Zeit und Ewigkeit; 750 Jahre Kloster Marienstern*. Festschrift.

⁵³⁷ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*. Významná zůstává i práce Peter KAUFMANN, *725 Jahre Neuzelle*. Festschrift, Eisenhüttenstadt 1993. Bádání k Altzelle – kde ale stále jedinou systematickou prací zůstává E. BEYER, *Das Cistercienser-Stift – shrnuje Altzelle. Zisterzienserabtei in Mitteldeutschland und Hauskloster der Wettiner*, redd. Martina SCHATTKOWSKY – André THIEME, Leipzig 2002.

⁵³⁸ Práce se zabývá především počátky klášterů v širším regionu a jejich státoprávním zakotvením, Anne Katrin KÖHLER, *Geschichte des Klosters Nimbschen Von der Gründung 1243 bis zu seinem Ende 1536/1542*, Mit einem Exkurs: Zisterzienserinnen zwischen Saale und Neiße im 13. Jh., Leipzig 2003.

⁵³⁹ Siegfried SEIFERT, *Pönfall und katholisches Kirchenwesen der Oberlausitz*, in: 1547 – Pönfall, red. M. HERRMANN, s. 65-71; *Rosenthal*, in: *Marienlexikon*, V, red. Remigius BÄUMER – Leo SCHEFFCZYK, St. Ottilien 1993, s. 566 sq.; *Niedergang und Wiederaufstieg*. Všude je hornolužickým klášterům věnována celkem přiměřená pozornost.

⁵⁴⁰ Za všechny Martin SALOWSKI – Rudolf KILANK – Peter SCHMIDT, *Katholische sorbische Lausitz*, Leipzig 1976.

⁵⁴¹ Walter GERBLICH, *Johann Leisentritt und die Administratur des Bistums Meißen in den Lausitzen*, in: NLM 107, 1931, s. 1-78 (reprint Leipzig 1959); Otto MÖBIUS, *Die Kirchenrechtliche Sonderstellung der Lausitz*, Dresden 1916, s. 4-15; Theodor NEUMANN, *Geschichte der geistlichen Administratur des Bistums Meissen in der Oberlausitz*, in: NLM 36, 1860, s. 180 sq. a 382 sq.; Paul DITTRICH, *Die Meißener Diözese unter der Kirchenpolitik des 16. und 17. Jahrhunderts*, jur. Diss. Köln 1925 (reprint Leipzig 1961); Eduard MACHATSCHEK, *Geschichte der Bischöfe des Hochstiftes Meissen*, Dresden 1884, s. 762 sq.

v němž ovšem měly klášterní domény velký význam.⁵⁴² Zajímavé je, že obě dolnolužická *cistercia* Neuzelle a Dobrilugk se dočkala vlastních listinářů,⁵⁴³ zatímco pramenné bohatství ženských klášterů se v nové době už historického zájmu nedočkalo.

Jak je tomu s monografickým zájmem o jednotlivé kláštery? Nejstarší monografii kláštera Marienthal sepsal římskokatolický kněz, kanovník v Budyšíně a farář marienthalské patronátní vsi Seitendorfu J. B. Schoenefelder.⁵⁴⁴ Schoenefelder vycházel poměrně svědomitě z marienthalského archivu a klášterní tradice, ale i z materiálů knihovny *Hornolužické společnosti* a z akt zhořelecké a žitavské městské rady. Značně kriticky čerpal také z Knauthova a Pfaltzova *Ehrentempelu*, používal i spisy Carpzovovy a dalších starších regionálních historiků. Schoenefelder, v duchu *Ehrentempelu* a jak bylo ostatně v jeho době obvyklé, líčí dějiny kláštera podle chronologického sledu abatyší od počátku až do své současnosti. Ačkoliv jeho dějiny neodpovídají vždy striktním pravidlům historické práce, nejsou zařazeny do širšího kontextu a místy jsou zatíženy omyly, mají téměř hodnotu pramene samotného, i vzhledem k pohnuté historii klášterního archivu ve 20. století.⁵⁴⁵ Schoenefelder navíc měl k pramenům přímý přístup a zacházel s nimi poměrně poctivě; nezamlčoval ani disciplinární problémy, komplikující ideální obraz vzorné klášterní komunity.⁵⁴⁶

⁵⁴² Erhard HARTSTOCK, *Teichwirtschaft der Oberlausitz. Abriß der Geschichte von den Anfängen bis 1945*, Bautzen 2004.

⁵⁴³ *Urkundenbuch des Klosters Dobrilugk und seiner Besitzungen*, red. Rudolf LEHMANN, Textband und Registerband, Leipzig – Dresden 1941; *Urkundenbuch des Klosters Neuzelle und seiner Besitzungen*, I, red. E[mil] THEUNER, Lübben 1897; II, red. Woldemar LIPPERT, Dresden 1924 (*Urkundenbuch zur Geschichte des Markgrafthums Nieder-Lausitz I*). Některé listiny k dolnolužickým klášterům jsou roztroušené i v edici pramenů k dějinám Dolní Lužice, Rudolf LEHMANN, *Quellen zur Geschichte der Niederlausitz*, I, Köln – Wien 1972.

⁵⁴⁴ Schoenefelder, rodák z Ostritz, byl mimo jiné členem Hornolužické společnosti nauk. Cf. již citované *Urkundliche Geschichte*, které vyšly v souvislosti s oslavami šestisetletého trvání marienthalského kláštera roku 1834, jež autor přivítal i příležitostným kázáním, *Predigt zur Jubelfeier ... des Cistercienser Jungfrauenklosters St. Marienthal, am 14. Oktober 1834*, Zittau 1834.

⁵⁴⁵ Viz výše, II. 1. 1., prameny německé proveniencie, k historii marienthalského archivu.

⁵⁴⁶ Schoenefelder v souvislosti s prací na své monografii zhotovil opisy – podle měřítek moderní diplomatiky ovšem zastaralé – klášterních listin, především podle kopiářové knihy kláštera. Z nich pak takřka bez výjimky čerpaly starší edice i historické práce k dějinám regionu. Schoenefelderovy opisy se nacházely na konci 19. století v *Bibliothek der Oberlausitzischen Gessellschaft der Wissenschaften*, sg. Lusat. I, 258. Ve zmatecích na konci 2. světové války se však pravděpodobně tyto kopie dostaly do univerzitní knihovny ve Vratislavi a zhořelecká knihovna je v současnosti řadí mezi své ztráty, ačkoli bylo započato úsilí o jejich navrácení (podle informace správce knihovny dr. Wenzela).

Až roku 1899 byl kněz R. Doepler pověřen porizením úplných regist klášterních listin. Díky svému postavení – rovněž působil na jedné z patronátních farností Marienthalu – získal jako první člověk z vnějšku povolení studovat všechny listiny přímo v originálech. Zhotovil kompletní, obsáhlá a kvalitní regesta listin, víceméně už odpovídající moderním požadavkům, a archiv také nově uspořádal.⁵⁴⁷ Jeho práce je zásadní k poznání klášterních dějin, omezuje se ale pouze na listiny.⁵⁴⁸ Doeplerova práce s marienthalskými listinami měla vyústit v sepsání moderněji pojatých dějin kláštera, k čemuž bohužel nedošlo. Ani jiná významnější práce už k dějinám Marienthalu až do 1. světové války nevznikla. Historicky málo cenné jsou práce menšího rozsahu, které se takřka výhradně opírají o Schoenefeldera, často téměř doslovně přebírajíce jeho vývody. Jde spíše o patriotické záznamy a popisy, jejichž chronologické těžiště leží v popisu počátků kláštera; spolehlivá fakta se tu mísí do značné míry s neověřenými podáními.⁵⁴⁹ Na Schoenefelderovu práci navázal po 1. světové válce časově i metodicky další kněz G. Zieschang⁵⁵⁰ a na něj zase zcela nedávno J. Schmach.⁵⁵¹ Dějinami konventu se stále zabývají osoby svým působením s ním spjaté.⁵⁵²

Také po 2. světové válce, kdy v Čechách bádání o kláštorech z politických důvodů v podstatě ustrnulo, vznikly k Marienthalu některé zajímavé práce. Nejobsaňhlejší je pojednání benediktinky A. Menne, shrnující vedle dějin kláštera i klášterní tradici a každodennost, včetně jejich konkrétních

⁵⁴⁷ Doepler nalezl v archivu více listin, než znali Schoenefelder i než edituje *CDLS*, R. DOEHLER, *Diplomatarium*.

⁵⁴⁸ Doepler je rovněž autorem pečlivých regist k dějinám dámského ústavu v blízkém Joachimsteinu, jakož i k historii obcí, jež spadaly pod jeho vrchnost i patronát, Richard DOEHLER, *Diplomatarium Joachimsteinense*, in: NLM 1905, 81.

⁵⁴⁹ Franz LUBOJATZKY, *Das Cistercienser-Nonnenkloster Marienthal*, in: *Das goldene Buch vom Vaterlande, Löbau – Walde* (cca 1850); Eduard KAMMLER, *Das Cistercienser-Nonnen-Kloster St. Marienthal in Koenigreiche Sachsen historisch-topographisch dargestellt*, Zittau 1856; Alfred MOSCHKAU, *St. Marienthal (Cisterzienserinnen-Kloster) bei Zittau*, in: *Gebirgsfreund* 1, 1889, Nr. 10, s. 75-76; A. BRENDLER, *Cisterzienserinnen-Abtei Marienthal in der k. saechsischen Lausitz*, Wien (cca 1890).

⁵⁵⁰ Opět chronologicky, podle sledu abatyší a vycházejce z klášterního archivu dovedl dějiny kláštera od roku 1834 až do své současnosti, to jest do roku 1920, Georg ZIESCHANG, *Geschichte des jgfr. Klosters Marienthal*, Bautzen 1920.

⁵⁵¹ Josefína SCHMACH, *Die Zisterzienserinnen-Abtei St. Marienthal von 1800 bis 2000 im Spiegel ihrer Äbtissinnen*, Görlitz 2005.

⁵⁵² Hodnotu pramene budou jistě časem mít i každoročně sepsované výroční zprávy, stejně jako zprávy podávané o žijících kláštorech každoročně do časopisu *Cistercienser Chronik*.

časových proměn.⁵⁵³ Autorka pracuje velmi seriózně, využívá nejen pramenů písemných (korespondence, kronik, listin, správních akt, účetních knih, kronik a vizitačních zpráv, starých zápisů zvyklostí a domácích zvyků), ale i vzpomínek žijících jeptišek. Mimo to zmiňuje náhrobky a portréty abatyší dochované v klášteře. Menne začleňuje klášter do kontextu cisterciáckého řádu – zmiňuje např. význam kláštera v Altzelle pro hornolužická *cistercia* i jejich dlouhodobé začlenění do české cisterciácké provincie – ale i do souvislostí feudálních a hospodářských poměrů kraje; dějiny Marienthalu se pro ni stávají „*odrazem hornolužických regionálních dějin*“.⁵⁵⁴ Práce není členěna chronologicky, nýbrž podle klíčových kapitol a obsahů klášterního života.⁵⁵⁵ Při probrání vlád jednotlivých abatyší vychází především z dějin Schoenefelderových, Doehlerových a Zieschangových, aniž by přinášela něco skutečně nového. Zajímavě, ale nijak agresivně se staví k rozšíření reformace. Poměrně smířlivě líčí i nešťastný osud sesazených abatyší, přičemž nezatajuje ani jejich problematickou vzpurnost.⁵⁵⁶

O málo později vyšla na půdě NDR menší monografie věnovaná Marienthalu, mezi své prameny zařazující i práci A. Menne.⁵⁵⁷ Je zaměřena spíše na uměleckohistorický popis kláštera. Totéž platí pro průvodce klášterem z 80. let 20. století, který stále dodržuje chronologickou osnovu danou sledem nejvýznamnějších abatyší a zabývá se především architektonickým rozbohem klášterních budov.⁵⁵⁸ V 90. letech vyšly jen výroční zprávy, případně krátké propagační letáky, vycházející ze starších děl – marienthalskou historickou

⁵⁵³ Agapa MENNE, *Im Bannkreis Bernhards von Clairvaux. Aus dem Leben einer Zisterzienserinnenabtei (St. Marienthal)*, Salzburg 1953. Vznik práce spadá do zvláštního historického kontextu: Menne našla v Marienthalu útočiště spolu se svými spolusestrami vyhnanými ze Slezska a její práce má být vyjádřením díky marienthalským cisterciáčkám, v jejichž domě mohly mimo jiné poznat spiritualitu a zvyklosti příbuzného řádu. Práce, jež vyšla v Salzburku, nemá nijak zapotřebí falšovat dějiny místa v církevním ohledu. Knihu lze vnímat také jako pokus poskytnout světu informaci o klášteře, který byl politickými změnami odtržen od struktur svého řádu a vyvíjel se dlouho značně izolovaně.

⁵⁵⁴ TAMTĚŽ, s. 13. Viz také citát v úvodu k této části práce.

⁵⁵⁵ Menne popisuje důležité rituály (obláčku, profesi), sled klášterního dne; zdůrazňuje smysl klauzury. Dále rozebírá klášterní úřady, s tím, že většinou popisuje řádové požadavky a pak přistupuje k jejich konkrétnímu výrazu. Autorka popisuje i jednotlivé části kláštera, připomíná, jak se v klášteře slaví různé svátky (např. poznamenává, že anniversarium z konce 14. století je v Marienthalu dosud dodržováno) atd.

⁵⁵⁶ Základní osnovou vyprávění je znovu chronologický sled abatyší, přičemž je každý historický medailon uveden úvahou nad portrétem konkrétní představené.

⁵⁵⁷ Fritz GÜNTHER – Joseph Rudolph NOSWITZ, *Ein Besuch im Kloster St. Marienthal*, Leipzig 1964.

⁵⁵⁸ P. SCHNEIDER, *Ein Führer durch Kloster St. Marienthal*, Dresden 1982.

tradici stále ovládá Schoenefelder – a nepřinášející mnoho nového.⁵⁵⁹ Konečně je třeba zmínit studii o stavební sanaci kláštera,⁵⁶⁰ Magiriovu přehledovou studii a uměleckohistorický rozbor marienthalské barokní kašny.⁵⁶¹

Výše řečené platí zhruba i pro dějiny dalších dvou ženských komunit Horní Lužice. Na konci 19. století vznikla, tentokrát přímo jako dílo klášterního kaplana Hitschfela, velmi podrobná kronika Mariensternu, opět formovaná katolickým pohledem na problematiku. Její trvající užitečnost dokládá vydání reprintu na náklady kláštera na samém sklonku 20. století.⁵⁶² I toto dílo je organizováno podle sledu abatyší a vychází v první řadě z domácího archivu. Hitschfel se přece jen snaží sledovat události v poněkud širším horizontu než Schoenefelder, byť jeho úvahy o celosvětovém dění někdy připomínají středověké světové kroniky.

Co se metodické výzbroje týče, je jistě kvalitnější práce H. Knotheho, věnovaná pramenným dějinám kláštera a dovedená do počátku 16. století. Zejména pro majetkové poměry kláštera ve středověku je toto dílo dosud nepostradatelné, přičemž se do současnosti tradují i některé Knotheho omyly.⁵⁶³ Knothe se opíral o četné vlastní edice pramenů, spojené s Mariensternem tématicky nebo místem uložení.⁵⁶⁴ Doba meziválečná žádné výraznější historické dílo věnované Mariensternu nepřinesla. Stejně jako v případě Marienthalu vznikly spíše uměleckohistoricky zaměřené, ale přesto solidně podané přehledy dějin kláštera po druhé světové válce. Obsahově se navzájem podobají, čerpajíce víceméně z Hitschfelovy kroniky, respektive ještě z aktuální klášterní tradice, a zdůrazňují především uměleckohistorické zajímavosti

⁵⁵⁹ *Miteinander an der Neisse. Internationales Begegnungszentrum St. Marienthal*, Ostritz 1994.

⁵⁶⁰ Brigitte KLOSE – Dietrich KLOSE, *Studie zur Analyse von Umweltschäden und Erstellung einer Sanierungs- und Nutzungskonzeption über das Kloster Marienthal Sachsen*, Landesamt für Denkmalpflege Sachsen 1996.

⁵⁶¹ H. MAGIRIUS, *Sankt Marienthal*; Arnold KLAFFENBÖCK, *Der Dreifaltigkeitsbrunnen von St. Marienthal – ein Zeugnis der habsburgischen „Pietas Austriaca“ in der Oberlausitz*, in: NLM NF 7, 2004, s. 35-50.

⁵⁶² Jedná se o již citovanou práci, A. A. HITSCHFEL, *Chronik*.

⁵⁶³ Hermann KNOTHE, *Urkundliche Geschichte des Jungfrauenklosters Marienstern*, Dresden 1871. Na některé jeho omyly upozorňuje již Joachim HUTH, *St. Marienstern in der Oberlausitz. 700 Jahre im Heiligen Orden von Zisterz 1264-1964*, in: *Unum in veritate et laetitia*. Bischof Dr. Otto Spülbeck zum Gedächtnis, redd. Heinrich BULANG – Josef GÜLDEN – Siegfried SEIFERT, Leipzig 1970, s. 170-204, např. s. 196.

⁵⁶⁴ Fragmety mariensternských listin představují *Die Urkunden des Klosters st. Marienstern*, in: NLM 35, 1859. Knothe vydal také *Urkundenbuch der Sechsstädte Kamenz und Löbau*, Codex diplomaticus Saxoniae regiae, II/7, 1882 a *Urkundliche Geschichte des Eigenschen Kreises, nebst Urkundenbuch*, in: NLM 47, 1876.

tohoto *cistercia*.⁵⁶⁵ Vlastní bádání zaměřené na právní, ekonomické a sociální aspekty existence kláštera ve středověku podnikl J. Huth.⁵⁶⁶ Nelze nezmínit kvalitní edici mariensternského urbáře⁵⁶⁷ a studie o ekonomických poměrech na klášterním panství v raném novověku.⁵⁶⁸

Situace se výrazně zlepšila v poslední době, zase v souvislosti se (750. letým) výročím založení kláštera. V Mariensternu byla dokonce uspořádána roku 1998 první saská zemská výstava, která měla s využitím uměleckých a řemeslných předmětů naprosto unikátně dochovaných v pokladnici Mariensternu – v menší míře dalších katolických institucí Horní Lužice – ilustrovat církevní, duchovní a kulturní vývoj regionu.⁵⁶⁹ Katalog této výstavy je významný i pro české historiky umění středověku i baroka a přerůstá až v církevní a náboženské dějiny kraje.⁵⁷⁰ V souvislosti s tím byly znovu prozkoumány některé aspekty dějin kláštera – ovšem především s těžištěm ve středověku a dále se zřetelem na dějiny hospodářství, respektive umění a architektury, v jiných směrech nové bádání podniknuto nebylo.⁵⁷¹ Intenzivněji se v současnosti Mariensternu věnuje kunsthistoricky Marius Winzeler, který se zaměřuje na stavební dějiny kláštera i uměleckohistorické předměty. Lze přitom zdůraznit přístupnost mariensternských cisterciaček vůči studiu jejich dějin: byť nemají v současnosti možnost pěstovat samy historický zájem, čile jej podporují.

Situace laubanského převorátu je zřejmě nejkomplikovanější. Je to jediný z hornolužických klášterů, který nepřečkal bouři druhé světové války – z někdejších budov kláštera nezůstalo nic – a v důsledku změn hranice se navíc octl v Polsku. V regionu se nerozvinul zájem o jeho dějiny už proto, že se

⁵⁶⁵ Eva SCHMIDT, *Die Zisterzienserinnenabtei St. Marienstern und die Wallfahrtskirche zu Rosenthal*, Leipzig 1959; Heinrich MAGIRIUS – Siegfried SEIFERT, *Kloster St. Marienstern, 1248-1973*, Leipzig 1974.

⁵⁶⁶ J. HUTH, *St. Marienstern*, s. 170-204.

⁵⁶⁷ *Das Zinsregister*, redd. W. HAUPT – J. HUTH.

⁵⁶⁸ Jan ŠOLTA, *K stawiznam klósterskeho knjejtwa Marijineje Hwězdy wot 16. lětstotka hač do zběhnjenja robočanstwa*, in: *Lětopis B 2/1*, 1956, s. 103-141; Týž, *Die Ertragsentwicklung in der Landwirtschaft des Klosters Marienstern*, Bautzen 1958 (Spisy Instituta za serbski ludospyt 7).

⁵⁶⁹ Poněkud překvapivě zůstaly stranou předměty z Marienthalu nejen pro dobu středověkou, ale i barokní.

⁵⁷⁰ Již citovaný katalog *Zeit und Ewigkeit*.

⁵⁷¹ *750 Jahre Kloster St. Marienstern*. Festschrift. Spíše populárně zaměřená je další práce vzniklá v souvislosti s jubileem, *Zum Lob und Ruhme Gottes, Kloster St. Marienstern*, Marienstern 1998.

jednalo o katolickou instituci spjatou s německou minulostí, která navíc ztratila, na rozdíl od Mariensternu a Marienthalu, přirozené lokální zakotvení.⁵⁷² I do „makrohistorického“ diskursu Horní Lužice se laubanská komunita dostávala ještě zřídkaěji než Marienstern a Marienthal. Je to dáno okrajovou polohou kláštera ve východním cípu markrabství, ale jistě i tím, že klášter byl nejmenší, nejskrovnější, nezasedal ani na hornolužickém sněmu, měl méně farností, a tudíž i méně možností a prostředků k eventuální rekatolizaci. Na druhou stranu jako jediná komunita přeživší z řádu magdalenitek až do nové doby si laubanský klášter ještě mezi válkami něco pozornosti zasloužil. Především je zmiňován na čestném místě v rozmanitých dějinách svého řádu.⁵⁷³ Významná je pak práce P. Skobela, pověřeného – vzniklá vlastně na poslední chvíli, ve třicátých letech 20. století – nejdříve uspořádáním klášterního archivu.⁵⁷⁴ Jeho monografie byla vydaná v Bavorsku řadu let po autorově smrti, na podnět emigrovavší komunity a s předmluvou jejího probošta Edmunda Piekorze. Skobel své bádání dovedl do roku 1821 a pokračovatele dosud nenalezl. Zanechal spíše materiálovou sbírku, než moderní historii kláštera, její založení je ale široké a neomezuje se na vlastní klášterní archiv. Využívá i pramenů budyšínské (a erfurtské) kapituly, vratislavského diecézního archivu, radních archivů ve Zhořelci a Laubanu atd.

⁵⁷² Komunita magdalenitek, které odešly roku 1945 do Dolního Bavorska a od roku 1951 žily na zámku Seyboldsdorf u Vilsbiburgu v řezenské diecézi, navazovala na klášterní tradice a tvořila zřejmě i určité centrum pěstující identitu slezských katolických Němců. Komunita byla uzavřena v létě roku 2004 v důsledku nedostatku nových vokací, zbylé sestry důchodového věku dožívají v domově důchodců v Obernzelle na Dunaji. K odkazu laubanských magdalenitek se ale hlásí i polská větev řádu. Roku 1945 pod vlivem válečných událostí a hrozícího odsunu Němců totiž zřejmě došlo k rozštěpení v komunitě a osm jeptišek v Laubanu zůstalo. Protože budovy jejich kláštera byly vybombardovány a po válce zbořeny, převzaly tyto *magdalenki* někdejší institut sv. Antonína. Podařilo se jim úspěšně přečkat komunistickou éru a jako *Zgromadzenie siostr św. Marii Magdaleny od Pokuty* jsou ve městě aktivní doposud.

⁵⁷³ H. GROTEFEND, *Die büssenden Schwestern der heiligen Maria Magdalena in Deutschland*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Altertumskunde in Frankfurt a. M. 6, 1881, s. 301-316; A. SIMON, *L'Ordre des Pénitentes*; J. SCHUCK, *Die Reuerin – ein Jubiläum der helfenden Liebe*, Paderborn 1927. Dějinám magdalenitek ve středověkých Čechách věnoval svou diplomovou práci Jaroslav Havrlant.

⁵⁷⁴ Paul SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift zur Heiligen Maria Magdalena von der Buße zu Lauban in Schlesien von 1320-1821*, Stuttgart – Aalen 1970. Podle Heimbuchera je to jediná moderní monografie ke klášteru magdalenitek vůbec. Roku 1943 byl Skobel zajat a odvečen do koncentračního tábora. Rukopis jeho práce zanikl v březnu 1945 během těžkých bojů o Lauban, kudy prošla východní fronta. Skobel se uchýlil do Schirgiswalde v Sasku, kde znovu v letech 1946-1949 napsal – v podstatě po paměti a už jen z pramenů saské provenience – klášterní monografii. Snad ještě smutněji působí osud jeho přípravných písemností: lístkového katalogu, fotografií, opisů archiválií, které ukryl do pevné truhly a zakopal na skrytém místě. Autor se domníval, že tyto dokumenty – včetně např. fotografií portrétů převorek, budyšínských děkanů, cenností z kláštera atd. – byly zničeny. Magdalenitkám se je však podařilo nějakým způsobem, který si prý již nepamatují, zachránit.

Skobel největší pozornost věnuje vnitřním záležitostem kláštera a zachycuje v mnoha případech záležitosti, které jsou u „sesterských“ klášterů Marienthal a Marienstern nepostižitelné.

Skobelova práce jednoznačně zastiňuje dřívější i pozdější dějiny kláštera. Jejich výzkumem se v návaznosti na bohatou tradici klášterní paměti poprvé jako profesionální historik zabýval již mnohokrát zmiňovaný T. Neumann, sekretář Hornolužické společnosti věd, který zpracovával i archivy mariensternských cisterciáček a budyšínské kapituly.⁵⁷⁵ Částečně se dotkli laubanské komunity historikové saští,⁵⁷⁶ krátce před Skobelem výročí komunity připomněl jeden příležitostný spisek už v rámci pruské provincie Slezska.⁵⁷⁷ Pokud je mi známo, nikdo se nestihl věnovat uměleckohistorickému vývoji budov ani sbírek kláštera magdalenitek. V 90. letech byla znovu stručně rekapitulována historie řádu magdalenitek a v té souvislosti i laubanské komunity.⁵⁷⁸

Závěrem, při pohledu na historiografii 19. a 20. století – ať už v kontextu regionu nebo příslušných řádů – nezbyvá než zopakovat tezi o málo významném postavení zvoleného tématu v obecněji orientovaných pracích. Jako by stálo na zvláštním průsečíku nezájmu: kláštery působí v regionu, který je obecněji marginalizován v historii jako takový, a zároveň v kraji, jehož dějinný vývoj se výrazně nese ve znamení protestantismu a městského elementu, jež málo přály pěstování monasteriologických témat.

⁵⁷⁵ Za všechny *Materialien*, ed. T. NEUMANN; TÝŽ, *Bericht*.

⁵⁷⁶ Karl-Friedrich von POSERN-KLETT, *Frauenhäuser und freie Frauen in Sachsen*, *Archiv für sächsische Geschichte* 12, 1874, s. 68 sq.

⁵⁷⁷ Otto SCHOLZ, *600 Jahre Magdalenerinnenkloster zu Lauban*, Greiffenberg/Schles. 1920.

⁵⁷⁸ Paul MAI, *Die Laubaner Magdalenerinnen (Niederschlesien) heute in Seeyboldsdorf (Niederbayern)*, in: *Staat, Kultur, Politik. Beiträge zur Geschichte Bayerns und des Katholizismus. Festschrift zum 65. Geburtstag von Dieter Albrecht*, redd. Winfried BECKER – Werner CHROBAK, Kallmünz/Opf. 1992, s. 413-430. Podobně o něco dříve Norbert BACKMUND, *Die kleineren Orden in Bayern und ihre Klöster bis zur Säkularisation*, Windberg 1974, s. 74-76.

III. Kláštery a země

„So klein auch die Oberlausitz, gegen andere Reiche gerechnet, ist, so ist sie dennoch der Schauplatz wichtiger Begebenheiten gewesen. Sie hat sich durch manche gute Einrichtungen, Gesetze, verdiente Männer und nützliche Erfindungen ihren Nachbarn empfohlen ...“⁵⁷⁹

„... Zwar scheint der Zeitenwandel innezuhalten vor den geschlossenen Mauern der beschaulichen Klöster ... [schon ist]... das Kloster-Stift im Lande verwurzelt, seine Geschichte zum Spiegel Oberlausitzer Heimatgeschichte werden ließen und seinen Krummstab zum Wahrzeichen des Stiftsgebietes erhoben.“⁵⁸⁰

„... der Unterschied zwischen den Freunden der Reformazion und ihren Gegnern im Anfange nicht so groß, ihr Haß gegen einander nicht so heftig gewesen sey, als nach der Zeit, da die Scheidewand zwischen beyden Partheyen völlig auf- und festgestellt war.“⁵⁸¹

„... hisiges arme Gestiefft in diser Prouintz mit den ketzer gantz vndt gar vmbgeben ...“⁵⁸²

⁵⁷⁹ Ch. G. KÄUFFER, *Abriß*, Vorerinnerung, nepaginováno.

⁵⁸⁰ A. MENNE, *Im Bannkreis Bernhards von Clairvaux*, s. 13.

⁵⁸¹ J. G. MÜLLER, *Versuch*, III, s. 522.

⁵⁸² Koncept dopisu abatyše Doroty Schubartové do Marienthalu z roku 1625, KIA Marienstern, Fach 333, č. 62.

III. 1. Hornolužické kláštery před nástupem reformace

III. 1. 1. Horní Lužice ve střední Evropě, Svaté říši a České koruně

Domy cisterciáček v Mariensternu a Marienthalu a komunita magdalenitek v Laubanu žily svou existenci v rámci markrabství Horní Lužice,⁵⁸³ ve značně exponované oblasti, procházející ve středověku i v raném novověku komplikovaným státoprávním vývojem.⁵⁸⁴ Území někdejšího markrabství se v současnosti nachází převážně v Německu (největší část náleží *Freistaat Sachsen*, menší k Braniborsku), jeho východní cíp připadl Polsku. Východní a severní část Horní Lužice – a spolu s ní i některé marienthalské a mariensternské vesnice a celé klášterství laubanské – změnily státní příslušnost již roku 1817, kdy podle usnesení vídeňského kongresu připadla Prusku.⁵⁸⁵ Tyto proměny završil posun polské hranice na úkor Německa po 2. světové válce, kdy byla někdejší pruská provincie Niederschlesien, a s ní i východní část Horní Lužice, přisouzena Polsku.⁵⁸⁶ Dnes náleží k administrativnímu celku *województwo dolnośląskie*. V 90. letech se v tomto kraji poměrně úspěšně probouzí vědomí někdejší „hornolužické identity“.

⁵⁸³ Není možné se v této práci věnovat detailněji poměrům v Lužici Dolní. Obě markrabství nesdílela zdaleka vždy své osudy a i jejich výchozí podmínky se dosti lišily. Cf. alespoň Rudolf LEHMANN, *Niederlausitz und Oberlausitz in vergleichender geschichtlicher Betrachtung*, in: *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 8, 1958, s. 93-139. Historikové se v podstatě shodují, že je výhodnější probírat dějiny obou markrabství zvlášť.

⁵⁸⁴ Základní údaje Zdeněk BOHÁČ, *Lužice, země české svatováclavské koruny*, in: TÝŽ, *České země a Lužice*, s. 11-20; podrobněji Jan KAPRAS, *Právní dějiny zemí koruny České*, I-II, Praha 1913, 1920, *passim*; TÝŽ, *Lužice a český stát* (k třístému výročí Pražského míru), Praha 1935, (zvláště s. 32-42). Spíše na středověk se zaměřuje Lenka BOBKOVÁ, *Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně*, Ústí nad Labem 1993, zejména s. 29-33. V přehledu Eva SCHRAGE, *Die Oberlausitz bis zum Jahr 1346*, in: *Geschichte der Oberlausitz*, red. J. BAHLCKE, s. 55-97. Postavením Lužic se z různých aspektů zabýval také Karlheinz BLASCHKE, *Beiträge zur Geschichte Oberlausitz. Gesammelte Aufsätze*, Görlitz – Zittau 2000 (NLM, Beiheft I). Svůj význam stále neztrácí ani starší práce, jako J. A. E. KÖHLER, *Die Geschichte der Oberlausitz*; Ch. G. KÄUFFER, *Abriß*; J. PÁTA, *Lužice*; TÝŽ, *Lužické státi*, Praha 1937; Władysław PNIEWSKI, *Lużyce. Przeszłość i teraźniejszość*, Poznań 1924.

⁵⁸⁵ Karlheinz BLASCHKE, *Bewahrte Einheit. Die Oberlausitz in den 130 Jahren erzwungener Teilung 1815-1945*, in: *Sammeln – Erforschen – Bewahren. Zur Geschichte und Kultur der Oberlausitz*. Ernst-Heinz Lempert zum 75. Geburtstag, red. Martin SCHMIDT, Hoyerswerda – Görlitz 1999, 264-292, s. 273 sq.

⁵⁸⁶ Historickou východní hranici Horní Lužice tvořila řeka Kvisá. Jasně hraniční je poloha města Lauban, ležícího jen 24 km od Zhořelce a 24 km od českých Habartic.

Drobné zlomky Horní Lužice dnes patří k Čechám, naopak již v raném novověku přešel k Horní Lužici kdysi český žitavský kraj. Příznačné pro polohu Lužice, ležící zároveň na zatíženém průsečíku různých vlivů i v postavení jakoby marginálním,⁵⁸⁷ je i to, že ani v rámci Německa, ani v rámci Polska současné administrativní členění tento historický celek nerespektuje.⁵⁸⁸ V Sasku je Horní Lužice navíc často směřována s *Niederschlesien* – např. v turistických průvodcích není ojedinělé označení regionu *Oberlausitz-Niederschlesien* –, nepochybně v důsledku někdejšího státoprávního členění v rámci Pruska. Teoreticky by Lužice patřily do badatelsky oblíbeného metaregionu *Ostmitteldetschland*, ale *de facto* v jeho rámci jejich místo zdůrazňována není, stojí zcela ve stínu Saska.⁵⁸⁹ Někdy se zdůrazňuje funkce Lužic jako spojovacího prvku mezi středním Německem a dnešním Polskem.⁵⁹⁰ Rozloha historického území Horní Lužice činí asi 6 tisíc km², pro markrabství lze počítat v 16. století asi 110 tisíc obyvatel.⁵⁹¹

Celá oblast byla původně obývána slovanskými kmeny. Během středověku se postupně germanizovala, s výjimkou některých oblastí, které dodnes zůstaly dvojjazyčné.⁵⁹² Přítomnost dvou různých etnik – slovanského

⁵⁸⁷ Martin REUTHER, *Die Oberlausitz als Geschichtsraum. Wesen und Eigenart*, Blätter für deutsche Landesgeschichte 93, 1957, s. 102-128.

⁵⁸⁸ Někdejší Horní Lužice se dělí na kraje Bautzen, Kamenz, Löbau-Zittau a Niederschlesischer Oberlausitzkreis a dále dvě *kreisfreie Stadt* Görlitz a Hoyerswerda. Administrativní členění nerespektuje ani teritorium Dolní Lužice, počítané k Braniborsku. Braniborský kraj Oberspreewald-Lausitz zahrnuje i část někdejšího hornolužického území atd.

⁵⁸⁹ Viz také moje zpráva o konferenci *Grenzraum und Transfer. Probleme der Geschichtswissenschaft in Böhmen und in Sachsen*, in: ČČH 2006/2, s. 183.

⁵⁹⁰ M. REUTHER, *Die Oberlausitz als Geschichtsraum*, zvláště s. 102-105.

⁵⁹¹ Výpočet podle Karlheinz BLASCHKE, *Bevölkerungsgeschichte von Sachsen bis zur industriellen Revolution*, Weimar 1967, s. 78. Demografické údaje jsou ovšem pro „předstatistické období“ vždy sporné. Pro 14. století se předpokládá asi 220 tisíc obyvatel pro obě lužická markrabství, přičemž se jedná o odhad spíše maximální; Dolní Lužice byla osídlena řidčeji, cf. Zdeněk BOHÁČ, *Postup osídlení a demografický vývoj českých zemí do 15. století*, in: HD 12, 1987, s. 59-87. Střízlivější jsou odhady Eduarda MAURA, *Obyvatelstvo českých zemí ve středověku*, in: Dějiny obyvatelstva českých zemí, redd. Ludmila FIALOVÁ A KOL., Praha 1996, s. 53. Cf. také Lenka BOBKOVÁ (s Milenou BARTLOVOU), *Velké dějiny zemí Koruny české, léta 1310-1402*, svazek IVb, Praha-Litomyšl, Paseka, 2003, s. 7.

⁵⁹² Viz *Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert*, ed. Joachim HERRMANN, Berlin 1985 (Veröffentlichungen des Zentralinstituts für alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften der DDR 14). K dějinám Srbů v Horní Lužici Peter KUNZE, *Kurze Geschichte der Sorben*, Bautzen 1995; podrobněji, ale poněkud zastarale Jan BRANKAČ – Friso MĚTSK, *Geschichte der Sorben*, I: Von den Anfängen bis 1789, Bautzen 1977. Zvláštní studie Herbert HELBIG, *Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet*, in: Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe und Oder, red. Herbert LUDAT, Giessen 1960, s. 27-64; Karlheinz BLASCHKE, *Die Entwicklung der sorbischen Siedelgebietes in der Oberlausitz*, in: Tamtější, s. 65-74.

ovšem v menšině – je doposud charakteristická pro *Klosterland* Mariensternu.⁵⁹³ Horní Lužice a její obyvatelé vstupují do psaných dějin poměrně pozdě, s kmeny označovanými v pramenech jako *Milczani* či *Lunsici*⁵⁹⁴ a potom s říšskými hrady vznikajícími vzápětí po založení míšeňského biskupství, někdy po roce 1000. Některé z těchto hradů lze předpokládat i v blízkosti pozdějších klášterů, založených očividně v tradičně významných střediscích, na Ostru/Wotrow u Mariensternu a v Ostritz u Marienthalu.⁵⁹⁵

Horní Lužice se nachází na samém okraji někdejší Svaté říše římské, k níž náležela dosti volným a dosud v historiografii ne zcela vyjasněným způsobem. Označení *Lusatia superior* se přitom objevuje až ve 2. polovině 15. století v kanceláři Matyáše Korvína.⁵⁹⁶ Ve skutečnosti se ve středověku jednalo o dvě teritoria, budyšínské a zhořelecké. Toto dělení datující se z dob askánské vlády v Lužicích odstranil Jan Lucemburský a teritoria měla nadále společného fojta, sídlícího v Budyšíně. Původně říšská marka přitahovala všechny okolní politické celky: na západě to bylo Míšeňsko,⁵⁹⁷ na severu Braniborsko, na jihu České království, na východě slezská knížata. Horní Lužici nikdy nevládla domácí dynastie, nikdy tu nesídlil vlastní panovnický dvůr, všichni její sousedé byli mocnější než samotné markrabství. Proto je celkem pochopitelné, že region změnil během středověku a raného novověku celkem desetkrát teritoriální vrchnost.⁵⁹⁸ Prolínání vlivů, často s nejasným, mnohvrstevným výsledkem, bylo rozhodující pro vývoj země přinejmenším do 19. století.

⁵⁹³ Viz Zdeněk BOHÁČ, *Staleté soužití Srbů a Němců v Luzici do konce 19. století*, in: Týž, *České země a Lužice*, s. 71-78.

⁵⁹⁴ Lech LECIEJEWICZ, *Jäger, Sammler, Bauer, Handwerker, Frühe Geschichte der Lausitz bis zum 11. Jahrhundert*, Bautzen 1982, s. 78; Z. BOHÁČ, *Lužice, země české svatováclavské koruny*.

⁵⁹⁵ Herbert HELBIG, *Die Oberlausitz im 13. Jahrhundert, Herrschaften und Zuwanderung des Adels*, in: *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 5, 1956, s. 59-127; Christian Adolph PESCHECK, *Fragmente einer Geschichte von Ostritz*, in: *NLM* 32, 1855, s. 61-82, zvláště s. 62.

⁵⁹⁶ *Srbsky Hornja Lužica*. Původně byla Lužici nazývána jen pozdější Dolní Lužice (*Gau Lusizi*). Z geografické neznalosti přešlo v 15. století označení „Horní Lužice“ na *Gau Milska*, země Milčanů čili *Land Budissin*. Rychle se pak prosazovalo označení *in utraque Lusatia*, respektive *in vnser Marggraffthumb Oberlausitz*, jež se vžilo i v běžném styku, viz H. KNOTHE, *Urkundliche Grundlagen*, s. 167.

⁵⁹⁷ K složitému vývoji Míšeňska – označení Sasko se objevuje pro celek zemí až na konci středověku – viz Karlheinz BLASCHKE, *Geschichte Sachsens im Mittelalter*, München 1990, s. 4 sq. Cf. R. KÖTZSCHKE – H. KRETZSCHMAR, *Sächsische Geschichte*, s. 7 sq.; R. GROSS, *Geschichte Sachsens*, s. 11.

⁵⁹⁸ Mezi 11. stoletím a rokem 1635 náležela Horní Lužice postupně třikrát Míšeňsku, čtyřikrát – a nejdéle – českému panovníkovi. Jednou připadla Polsku, Braniborsku a uherskému králi Matyášovi Korvínovi, ovšem z titulu krále českého.

Velká část středověkých dějin i první staletí raného novověku až do roku 1635 se odvíjela ve znamení příslušnosti Horní Lužice k zemím České koruny. Obě Lužice náležely českému panovníkovi mezi lety 1156 až 1253, v období, kdy se tu právě rozvíjely monastické fundace. Poté byly postoupeny jako věno braniborským markrabatům a v první polovině 14. století je znovu získal český panovník, který je pak držel tři staletí. Všichni vlastníci Horní Lužice sice drželi region teoreticky jako léno (někdejší marku) římského císaře, povědomí o této vazbě však postupně ustoupilo právě vazbě Horní Lužice na České království. Ve 14. století byly marka Budyšín a Zhořelec inkorporovány Karlem IV. ke Koruně české, roku 1348 a znovu 1356.⁵⁹⁹ Inkorporaci lze vnímat *de facto* jako vytržení lužických markrabství ze svazku Říše, k níž měla nadále náležet prostřednictvím vazeb v České koruně.⁶⁰⁰ Tak byla vnímána náležitost lužických markrabství k Říši i v raném novověku, i když jasná situace již v té době zjevně nebyla.⁶⁰¹ Neméně příznačné je, že současní němečtí badatelé vyzdvihují hlavně vazbu obou markrabství k Říši, respektive kontakty v rámci saského prostoru. Naopak čeští badatelé kladou důraz na přímou závislost Lužic (zejména Horní) na českém králi.⁶⁰² Složitý geopolitický vývoj země naznačuje různorodost

⁵⁹⁹ Ke karlovským inkorporacím Lenka BOBKOVÁ, *Budyšinsko a Zhořelecko, součást České koruny v letech 1319-1396*, in: MHB 5, 1998, s. 67-90; Julius PFEIFFER, *Das Verhältnis der Oberlausitz zur Krone Böhmen. Ein Beitrag zur Geschichte der Lausitz*, in: NLM 50, 1873, s. 77-101; František KAVKA, *Karl IV. und die Oberlausitz*, in: Lětopis B 25, 1978, s. 141-160. Šířeji a s výhledem do raného novověku Lenka BOBKOVÁ, *Vedlejší země České koruny v politice Lucemburků a jejich následovníků (1310-1526)*, in: Korunní země v dějinách českého státu I: Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku (Sešity Ústavu českých dějin FF UK A/2), red. TÁŽ, Praha 2003, s. 9-34.

⁶⁰⁰ Mezi právníky, obhajujícími v raném novověku ideu Římské říše, byl tento fakt vnímán jako zmenšení práv impéria. Tak ještě Goldast zdůrazňuje statut Lužic jako říšského léna, např. „*Lusatia [...] immediatum S. Imperii Marchionatum. Est autem duplex, superior & inferior. [...] Hodie Regno B. incorporata, a Regibus solet in feudum ab Imperio recipi*“, Melchior GOLDAST, *De Bohemiae Regni, Incorporatarumque provinciarum ... Commentarii*, I-VI, Francofordiae 1627, III, XVI, s. 406. Ani jeho hodnocení však není úplně jednoznačné.

⁶⁰¹ J. H. ZEDLER, *Grosses Universal Lexicon*, XVIII, s. 1121 sq.; J. B. CARPZOV, *Neuer öffneter Ehrentempel*, I, s. 4 sq.; Matthaeus MERIAN, *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*, Franckfurt 1650, s. 8 připomíná, že „*Lausnitz ist vor wenig Jahren wider davon kommen / vnd Chur//Sächsisch werden*“ a řadí markrabství už do své *Topographia Superioris Saxoniae, Thuringiae, Misniae, Lusatiae etc.*, Franckfurt 1650, s. 17: „*so folgendes die Böhmische Könige vom Reich zu Lehen getragen haben, wiewohl sie zu Sachsen gehörig, vnd eines auß den sieben Sächsische Fahnlehen gewesen unnd noch sich auch deß Sächsischen Rechts in Civilibus vnd Criminalibus gebraucht hat ...*“; ve své formulaci jasně přebírá Goldasta.

⁶⁰² Shrnutí historiografie nedávno Joachim BAHLCKE, „*Einen gar considerablen Platz in denen merckwürdigen Geschichten Teutschlandes und des Königreiches Böhmen*“. *Die Stellung der Oberlausitz im politischen System der Böhmischen Krone*, in: Welt – Macht – Geist, redd. J. BAHLCKE – V. DUDECK, Görlitz – Zittau 2002, s. 73-88.

společenských a kulturních jevů, které do Lužic vyzařovaly z různých center a které pochopitelně ovlivňovaly i život zdejších ženských řeholních komunit.

Reálné rozvolnění vazeb zemí České koruny k Říši však potvrdily spíše husitské války a jejich důsledky než státoprávní změny za Karla IV. Na jednu stranu se české země, a s nimi ovšem Lužice, vymaňovaly z říšského kontextu, např. nebyly zahrnuty do říšských reforem Maxmiliána I., nespádaly tedy do *verdichtetes Reich*.⁶⁰³ Na druhou stranu se rozvolňovala vazba Lužic na Čechy samotné. Ukazuje to např. postupný a vlastně nenápadný přechod původně českého kraje Žitavska⁶⁰⁴ – a s ním i klášterů Ojvín a Marienthal – do Horní Lužice, trend posilovaný v první řadě členstvím Žitavy v hornolužickém Šestiměstí, ale i působením činitelů geografických.⁶⁰⁵ Čeští králové i nadále brali „svůj“, královský klášter Marienthal pod svou ochranu, ovšem už z titulu hornolužických markrabat. Církevní správa nicméně respektovala starší situaci, to jest zůstal zachován žitavský děkanát pražského arcibiskupství, zahrnující farnosti na obou stranách dnešní hranice.

Tendence přibližující Horní Lužici německému prostoru (zvláště Sasku) na úkor vazeb na Čechy se posilovaly zvláště na poli společenském a ekonomickém od konce 15. století. Tehdy sílily i kontakty Horní Lužice směrem do Slezska, mimo jiné na úrovni stavovské a opět především hospodářské.⁶⁰⁶ Neméně důležité byly vazby na rovině církevní a náboženské: tímto směrem orientovala kontakty Lužičanů v 15. století i blízkost vratislavského biskupa a některých významných klášterů. Posílil je, byť s opačným znaménkem, ještě nástup luteránské reformace ve všech těchto končinách.

Politická příslušnost se v případě lužických markrabství neshoduje s církevní organizací. Obě Lužice náležely k míšeňské diecézi, součástí

⁶⁰³ Peter MORAW, *Neue Ergebnisse der deutschen Verfassungsgeschichte des späten Mittelalters*, in: *Lectiones eruditorum extraneorum in facultate philosophica Universitatis Carolinae pragensis factae* 2, 1993, s. 29-59.

⁶⁰⁴ K Žitavsku, respektive širšímu regionu Záhvozdu viz také Vojtěch BELLING, *Vývoj a postavení tzv. provincie Záhvozdu v raně středověkých Čechách*, in: MHB 9, 2003, s. 7-26. Vymezení regionu je možné na základě informací o farní síti, viz také J. ZDICHYNEC, *Marienthal v českém Žitavsku*. Ze starší literatury jmenujme Otakar BAUER, *Žitava v českých dějinách*, in: *Žitavsko v českých dějinách*, redd. Antonín FRINTA – Hugo ROKYTA, s. 7-53; Ernst Alwin SEELIGER, *Das Land Zittau, ein alter Bestandteil der Oberlausitz*, in: NLM 103, 1927, s. 61-69.

⁶⁰⁵ Podrobněji např. Adolph BACHMANN, *Die Wiedervereinigung der Lausitz mit Böhmen 1462*, Wien 1882.

⁶⁰⁶ V historických traktátech 16. století jsou dokonce zdůrazňovány společné rysy markrabství a Slezska.

magdeburské církevní provincie, jejich biskup tedy nesídlil na teritoriu českého krále.⁶⁰⁷ Tato diecézní příslušnost byla pravděpodobně posílena ve 13. století vlivem německé kolonizace. Trvala pak až do nové doby, navzdory pokusům českých králů přizpůsobit církevní organizaci oblasti podle státoprávních poměrů. Horní a Dolní Lužice vytvářely v rámci míšeňského biskupství poměrně samostatné organizační jednotky.⁶⁰⁸ Situace se zkomplikovala sekularizací míšeňského biskupství, respektive jeho převzetím protestanty. Princip diecézní jurisdikce však nebyl zpochybněn ani tehdy, neboť míšeňská diecézní práva byla vtělena budyšínské kapitule, která zůstala alespoň formálně na Praze nezávislá, i když vzájemné kontakty byly v 17. a 18. století velmi intenzivní.⁶⁰⁹

Společenská struktura země a její správa byly v pozdním středověku a raném novověku dosti specifické. Ve vládní struktuře země měl rozhodně již od 15. století důležité místo sněm, složený jen ze dvou stavů, *Städte* (zeměpanská města Šestiměstí) a *Land, Landschaft*, tedy země, stav složený z držitelů větších (stavovských) panství země, z rytířů a duchovních hodnostářů. Sněmy se scházely nejčastěji v Budyšině. Rozhodující vliv na nich měla až do poloviny 16. století města, shromážděná pod formální záštitou krále v tzv. Šestiměstí (vzniklo 1346).⁶¹⁰ Horní Lužice ležela na křižovatce důležitých obchodních cest, významná pro ni byla zvláště cesta vedoucí z Frank do Vratislavi a Krakova.

⁶⁰⁷ Cf. K. BLASCHKE – W. HAUPT – H. WIESNER, *Die Kirchenorganisation*; W. SCHLESINGER, *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter*, II, s. 78 sq.; W. PFEIFFER, *Kirchliche Beziehungen*; k počátkům křesťanství v Lužicích také Karlheinz BLASCHKE, *Die Christianisierung des Landes östlich der Saale*, in: Herbergen der Christenheit, Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte 1989/90, Berlin 1990; Joachim HUTH, *Anfänge der christlichen Mission im Gebiet des Bistums Meißen*, in: Herbergen der Christenheit, 1989/90, Berlin 1990; TÝŽ, *Neues zur Missions- und Frühgeschichte des Bistums Meißen und seiner Nachbarn*, in: Das heidnische und christliche Slaventum II/2, Wiesbaden 1970.

⁶⁰⁸ Míšeňská diecéze se členila na pět proboštství (Míšeň, Riesa, Wurzen, Großenhain, Budyšin), čtyři arcijáhenství (Míšeň, Chemnitz, Wechselburg, Dolní Lužice) a dva děkanáty (Míšeň, Budyšin). Celkem byla diecéze rozdělena na 53 archipresbyterství, jimž podléhalo 1149 farností. Ve wettinských dědičných zemích se nacházelo na prahu reformace 733 farností, v Lužicích 416, podle Franz BLANCKMEISTER, *Sächsische Kirchengeschichte*, Dresden 1906, s. 42; údaje jsou obvykle přebírány z matriky míšeňského biskupství, Walther HAUPT, *Die Meißner Bistumsmatrikel von 1495*, Dresden 1968 (Quellen und Forschungen zur sächsischen Geschichte 4).

⁶⁰⁹ W. PFEIFFER, *Die Bistümer Prag und Meissen*, zde s. 88-95.

⁶¹⁰ Viz Karlheinz BLASCHKE, *Der Oberlausitzer Sechsstädtebund als bürgerlicher Träger früher Staatlichkeit*, in: 650 Jahre Oberlausitzer Sechsstädtebund 1346-1996 (MZGMV 25, 1997), s. 17-27; Lenka BOBKOVÁ, *Karl IV. und der Sechsstädtebund der Oberlausitz*, in: 650 Jahre Sechsstädtebund, s. 31-48; Karl CZOK, *Der Oberlausitzer Sechsstädtebund in vergleichender geschichtlicher Betrachtung*, in: Oberlausitzer Forschungen, Leipzig 1961, s. 108-120.

Důležitá města tu vznikla vesměs jako zeměpanská založení již ve 13. století. Jejich ekonomická síla určovala charakter regionu do té míry, že Horní Lužice byla dokonce někdy nazývána *Städteland*. Čeští králové využívali Šestiměstí od počátku jako významný nástroj zemské správy. Zdejší města měla dbát o pořádek a mír v zemi; časem byly městské vrchní soudní pravomoci dokonce podřízeny velké zemské okrsky s desítkami vesnic, včetně míst, kde měla předtím hrdelní jurisdikci šlechta či duchovní instituce, což bylo v raném novověku vydatným zdrojem konfliktů. Hornolužické Šestiměstí dokázalo dokonce úspěšně zakročit proti husitům, zůstáváje věrné katolické víře.

Na prahu 16. století byl zvláště ekonomicky silný Zhořelec, nejmocnější člen Šestiměstí, byť formální vedení městského svazu náleželo Budyšínu. Postavení Zhořelce se v podstatě vyrovnalo svobodným říšským městům a renesanční domy, zbudované po požáru 1525, jako i přítomnost zhořeleckých posílů u důležitých dobových jednání, svědčí o sebevědomí a vlivu tamních měšťanů. Naopak šlechta byla v Horní Lužici vždy mnohem slabší, nejen z důvodů ekonomických, ale i v důsledku absence panovnického dvora, časté migrace atd. Ekonomickým protipólem měst byly, alespoň rozsahem svých majetků, ale i kláštery. Navzdory ekonomickému soupeření dokázala města i šlechta bránit jednotu a politickou autonomii markrabství proti zásahům zvnějšku, jak se ukázalo roku 1559 v souboru stížností proti fojtovi, který se pokusil omezit svobody a práva stavů. Hornolužické stavy získaly řadou privilegií poměrně vysoký stupeň samosprávy a vlastní zemskou ústavu.

Horní Lužice sice patřila mezi přímé domény českého krále, ale pozice zeměpána se tu postupně oslabovala již za nástupců Karla IV.⁶¹¹ V otázkách míry vlivu panovníka, respektive jeho zástupců v Horní Lužici 15. a 16. století se liší názory českých a německých badatelů, stejně jako v případě příslušnosti Lužice k Říši. České bádání (Lenka Bobková)⁶¹² vliv českého krále vyzdvihuje,

⁶¹¹ K politickým poměrům, vlivu stavů a zeměpanských úředníků v Lužicích viz stále významné dílo Jana KAPRASE, *Prawne stawizny Hornjeje a Delnjeje Lužicy za čas českého knježerstwa*, Bautzen, 1916, passim; Joachim BÄHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619)*, München 1994, s. 48 sq.

⁶¹² V poslední době především Lenka BOBKOVÁ, *Zemská zřízení a zemské stavy v Horní a Dolní Lužici v 16. století*, in: Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v Českých zemích 1500-1619, redd. Karel MALÝ – Jaroslav PÁNEK, Praha 2001, s. 165-191; Karlheinz BLASCHKE, *Verfassung und Gesellschaft in der Oberlausitz*, in: *Welt – Macht – Geist*, redd. J. BÄHLCKE – V. DUDECK, s. 89-96.

naopak Němci – zejména v návaznosti na studie Karlheinz Blaschkeho – zdůrazňují spíše specifika a svébytnost této „stavovské republiky“ a domnívají se, že slovo českého krále tu příliš neplatilo. Soudím, že zeměpanská a stavovská moc se tu postupovaly a doplňovaly, jako tomu bylo i v jiných přímých doménách českého krále. Panovník tu dokázal prosadit svou vůli – ve fiskálních otázkách, při potrestání měst roku 1547 –, ovšem nikoli vždy a ve všech ohledech. Příznačný je snad dojem, jež budí zdejší zemská zřízení (*Landesordnung, ordinatio provincialis*) ze 16. století. Většinou je formulovaly hornolužické stavy, ale pro jejich publikaci bylo třeba královského schválení a panovník měl také v určitých dobách na jejich znění značný vliv, jako za Ferdinanda I., kdy sem bylo vloženo rozdělení stavovské obce na tři stavy. Poměry moci se během času ovšem měnily, což je patrné také v náboženských otázkách: král nemohl zabránit rozšíření luteránství v markrabství, ale mohl pomoci zajistit přežití několika katolických řeholních institucí, jejichž existenci stavy v rámci zcela protestantské země přinejmenším komplikovaly. Podobně protestantské stavy pro sebe dosáhly faktické svobody náboženského kultu, ale nezískaly císařský mandát, který by je oficiálně potvrdil; musely se spokojit s ústním příslibem z roku 1611.

Zástupce českého krále v Horní Lužici, jmenovaný většinou z české šlechty, byl povinen řídit se královými instrukcemi. Byl označován jako *Amtmann, Landvogt, advocatus, judex provincialis, capitaneus* a sídlil v Budyšině.⁶¹³ Zemský fojt byl nejvyšším vojenským a správním úředníkem kraje, nejvyšším soudcem a lenní instancí. V 16. století tento úřad nevykazoval velkou personální stabilitu. V tu dobu ještě velkou část lužických záležitostí vyřizovala ústřední královská kancelář, respektive její pobočky sídlící v Praze. Autonomní královský úřad (*Oberamt*), kde působil větší počet úředníků, se vytvářel v Budyšině postupně až během 16. století. Zachovávala se ale jistá podvojnost správy mezi někdejší zhořeleckou a budyšínskou markou, se dvěma *Amtshauptmännern* a jejich zástupci (*Landesälteste*) ve Zhořelci a Budyšině, vybíranými ze zástupců místní šlechty. Byrokratizace postupovala rychleji v Horní Lužici, zřejmě i díky větší blízkosti k Čechám. Roli zeměpanských úředníků – v 16. století již převážně protestantských a velmi důležitých zvláště

pro zdejší kláštery – rozhodně nelze vedle role struktur stavovských podceňovat. Příslušnost k České koruně měla jeden přímý, a ve sledovaném období citelný důsledek v životě celé země i zdejších klášterů. Horní Lužice jako přímá královská doména byla povinna do Prahy či Vídně platit daně, a byla v jejich odvádění ochotnější než samotné České království.⁶¹⁴

Pro sledované období je třeba zdůraznit také náboženské rozdíly v rámci celé Koruny. Koexistence dvou konfesí byla zakotvena v zemských zákonech od konce 15. století pouze v Čechách a na Moravě, kde katolíci tvořili menšinu. Naproti tomu Slezsko a Lužice zůstávaly až do první čtvrtiny 16. století věrně katolické. Tehdy se luteránství takřka bleskově a masově rozšířilo, nehledě na královský odpor, i v těchto vedlejších zemích. Již v průběhu 16. století se pak i v Horní Lužici, stejně v Českém království či slezských knížectvích, utvořila konfesní koexistence v jiných říšských oblastech těžko představitelná a projevující se již v tom, že protestantské *Landeskirchen* tu podléhaly v zásadě jurisdikci a administrativě římskokatolické církve.

Údaje předestřené ke společenské struktuře Horní Lužice platí v podstatě pro celé období, jemuž je tato práce věnována. Poznamenalo ji oslabení měst – mimo jiné i ve prospěch duchovních institucí – po tzv. *Pönfallu* roku 1547, potrestání hornolužických stavů za odbojné chování ve šmalkaldské válce, kdy se podařilo šlechtě odvrátit králův trest a vinu v podstatě svalit na Šestiměsta, která tak s královskými městy českými sdílela osud poražených.⁶¹⁵ Dále už však stavovské uspořádání zůstalo zachováno i po stavovském povstání roku 1620 a neovlivnila je příliš ani změna teritoriální příslušnosti roku 1635. I nadále se v Lužicích scházel vlivný sněm, zeměpán sem jmenoval svého fojta a markrabství si ponechávalo poněkud archaické rysy svého uspořádání, včetně v té době zatím neobvyklého oficiálního dvojvěří, které úspěšně unikalo centralizačním a etatizačním pokusům.

⁶¹³ K správě Horní Lužice i k obsazení jednotlivých úřadů již Ch. G. KAÜFFER, *Abriß*, zvláště III, *passim*, práce stále využívaná, a především H. KNOTHE, *Urkundliche Grundlagen*.

⁶¹⁴ Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII*, 1526-1620, Praha 2005, s. 120.

⁶¹⁵ Cf. alespoň články Lenky BOBKOVÉ, *Pönfall – Šestiměsti v protihabsburském odboji 1547*, in: Stavovský odboj roku 1547, první krize habsburské monarchie, ed. Petr VOREL, Pardubice 1999, s. 41-64; TÁŽ, *Der böhmische Aufstand 1547*, s. 51-65.

III. 1. 2. Hornolužická „klášterní krajina“ ve středověku

Katolickou *vita regularis* zastupovaly v raněnovověké Horní Lužici především cisterciacký se dvěma kláštery, jeden dům pak patřil magdalenitkám. V Dolní Lužici přežil jako jediný klášter v „protestantském moři“ konvent v Neuzelle, patřící opět cisterciákům. Jak vysvětlit velký význam cisterciáků, respektive cisterciacek ve srovnání s jinými řády? Kořeny této zvláštní monastické konstelace je nutno hledat především v kontextu středověkých založení a v lokálních poměrech zděděných z předchozí doby.

V Lužicích existovalo několik bohatých a vlivných klášterů kontemplativních řádů, jejichž zastoupení zde však bylo značně nerovnoměrné: ve 12. a 13. století tu byly založeny celkem čtyři kláštery cisterciáckého řádu, zatímco klášter benediktinek vznikl pouze v dolnolužickém Gubenu a premonstráti či augustiniánští kanovníci v kraji nezakotvili vůbec. Je otázka, zda to souvisí s poměrně pozdním osídlením a budováním církevní organizace v oblasti,⁶¹⁶ s preferencemi zeměpánů, nesenými často osobními a příbuzenskými svazky nebo s aktivitou při kolonizaci země očekávanou často právě od cisterciáků. Snad s tím souvisí i vlna zakládání cisterciáckých klášterů ve střední Evropě v podstatě se stoletým zpožděním oproti centru řádu. Právě cisterciacký zažily velký rozkvět v celém Německu v první třetině 13. století – to jest v době, kdy se Horní Lužice teprve otevírala řeholnímu životu.

Premonstráti a augustiniáni byli obecně méně rozšířeni i v oblasti Saska.⁶¹⁷ I na území někdejších diecézí Míšeň, Naumburk a Merseburk mezi ženskými založeními jednoznačně převažovaly cisterciacký: z 80 klášterů patřilo ženským komunitám 27, z nichž potom patnáct náleželo cisterciackám.⁶¹⁸ Podobnou mapu klášterů jako lužická markrabství ostatně vykazuje i Slezsko: jsou tu méně zastoupeni benediktini a premonstráti, kláštery vznikají relativně později a v menším počtu ve srovnání se západní Evropou i Českým

⁶¹⁶ K tomu již Ch. A. PESCHECK, *Geschichtliche Entwicklung*, zvláště II, s. 10 sq.

⁶¹⁷ Cenné postřehy W. SCHLESINGER, *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter*, II, s. 167-168; K. BLASCHKE – W. HAUPT – H. WIESNER, *Die Kirchenorganisation*, passim. K. BLASCHKE, *Geschichte Sachsens im Mittelalter*, s. 175. K významu cisterciáků v *Ostmitteldeutschland* již Franz WINTER, *Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschland, Ein Beitrag zur Kirchen- und Kulturgeschichte des deutschen Mittelalters*, I-III, Gotha 1868-1871 (reprint Aachen 1966), zde II, s. 55; H. CHLOPOCKA – W. SCHICH, *Die Ausbreitung des Zisterzienserordens*.

⁶¹⁸ A. K. KÖHLER, *Geschichte des Klosters Nimbschen*, s. 137.

královstvím.⁶¹⁹ Silněji tu byli zastoupeni cisterciáci kláštery v Leubusu, Heinrichau, Himmelwitz, cisterciačky působily v Třebnici. Slezské kláštery se většinou řadily k řádovým sítím směřujícím do Polska, lužické naopak spíše do Saska, respektive Německa, nebo Čech.

V obou lužických markrabstvích bylo před reformací celkem dvacet duchovních institucí, z nichž čtyři patřily následovníkům sv. Bernarda, osm františkánům. Právě cisterciácké kláštery se svými právy a majetky tvořily – nebo mohly tvořit – důležitou oporu královské moci v této vedlejší zemi, jistě více než františkáni, kteří byli limitováni již svým působením ve městech a navíc vlastnili zpravidla nesrovnatelně menší majetky než kláštery kontemplativních řádů.

Cisterciáctí mniši se usadili nejdříve, někdy v předposledním desetiletí 12. století, v bažinaté krajině u Kirhhainu v západním cípu Dolní Lužice. O osm desítek let později odcházejí „šedí bratři“ do okolí Frankfurtu nad Odrou na protilehlém okraji země. Toto založení v Neuzelle patří spíše mezi pozdější cisterciácké fundace, přesto ale starší než např. zbraslavský klášter. Ve 30. letech 13. století přišly cisterciačky do vsi Seiffersdorfu, ležící v údolí řeky Nisy mezi Žitavou a Zhořelcem na jihovýchodě dnešní Horní Lužice.⁶²⁰ Roku 1248 byla pak vystavena zakládací listina pro klášter *Stella Mariae*, jenž vznikl nakonec nedaleko města Kamenz, tedy sice v Horní Lužici v době, kdy ještě patřila Přemyslovcům, ale na kamenzkém panství, jehož statut byl zřejmě v markrabství dosti specifický.⁶²¹

Založení každého z těchto klášterů – jak také nebylo v celém širším regionu *Ostmitteleuropa* výjimkou – představovalo značně komplikovaný proces, zejména co se týče majetkového vybavení fundací. Vlastnické poměry v jejich okolí byly většinou již ustáleny a najít prostor pro cisterciácké fundace nebylo vůbec jednoduché. Zároveň však fundace často probíhaly ve znamení

⁶¹⁹ Premonstrátská kanonie vznikla u sv. Vincence ve Vratislavi, městě s výjimečným zastoupením řeholních institucí, benediktinky se usadily ve Stríhomi a Liebenthalu, ale až ve 13. století, klášter v Olešnici vznikl dokonce až roku 1380. Ve Slezsku byla založena i řada františkánských klášterů a – na rozdíl od Lužic – ještě více dominikánských. Rytířské řády byly ve Slezsku zastoupeny všechny, včetně křižovníků s červenou hvězdou; své komunity tu měli i augustiniáni, podle J. KAPRAS, *Právní dějiny*, II, s. 302-303. Viz také *Geschichte Schlesiens*, II: Die Habsburgerzeit 1526-1740, redd. Ludwig PETRY – Josef Joachim MENZEL, Sigmaringen 1991, s. 97.

⁶²⁰ Viz např. K. BLASCHKE – W. HAUPT – H. WIESNER, *Die Kirchenorganisation*, s. 79.

výjimečné panovnické přízně. Ve středověku nejbohatší a nejvýznamnější lužické *cistercium* Dobrilugk založil Dietrich *von der Ostmark*, tedy markrabě Dolní Lužice a mladší bratr míšeňského markraběte Oty, zakladatele rovněž cisterciácké Altzelly.⁶²² Sepětí několika generací Wettinů s tehdy stále ještě módním cisterciáckým řádem bylo velmi výrazné; podobně tomu bylo u Askánců, Přemyslovců či Piastovců.⁶²³ Marienthal založila česká královna Kunhuta Štaufská, choť Václava I. Její fundaci lze opět vnímat v kontextu vícero rodinných založení klášterů cisterciacek, časově zhruba souběžných: v Tišnově a Oslavanech, ale vlastně i v slezské Třebnici či bavorském Seligenthalu.⁶²⁴ Jako poslední z lužických *cistercií* vznikl po delších průtazích konvent v Neuzelle, a to z podnětu Jindřicha Jasného, to jest opět jako založení Wettinů.⁶²⁵ Jen fundaci v Mariensternu podnítila šlechta, a to páni z Kamenze, vlastníci stejnojmenného města a panství; významný z nich byl zvláště Bernard, pozdější biskup míšeňský a také vlivný rádce Václava II.

Z lužických *cistercií* byl tedy pouze Marienthal přímo fundací českého krále, respektive královny.⁶²⁶ Marienstern naopak nebyl ani založením zeměpána, i když jej později podporovala braniborská markrabata. Dobrilugk a Neuzelle založila zase markrabata míšeňská. Přesto v průběhu 14. století stanuly všechny čtyři lužické kláštery pod formální i faktickou ochranou českého krále, který vystupoval jako jejich *defensor* či *advocatus*. Podobně se vývojem doby, a nejen za vlády Lucemburků, ale již ve 13. století, dostala pod královskou ochranu řada původně panských klášterů v Čechách.⁶²⁷ I v jiných regionech zřejmě *advocatia* cisterciáckých klášterů často přecházela na zeměpána.⁶²⁸ Jak „předání“ zakladatelských práv od šlechticů na panovníka probíhalo, víme jen málokdy přesně. Např. Marienstern patrně pod ochranu zeměpánů – nejdříve

⁶²¹ Základní data k dějinám těchto klášterů naposledy shrnuje *Repertorium der Zisterzen*, red. G. SCHLEGEL, *passim*. Viz také mapa v příloze.

⁶²² Viz *Altzelle*, redd. M. SCHATTKOWSKY – André THIEME, s. 13.

⁶²³ F. ESCHER – B. KÜRBIS, *Zisterzienser und Landesherren*.

⁶²⁴ Podrobněji ke vztahům přemyslovské rodiny a zejména královen Kunhuty a Konstancie k cisterciákům J. ZDICHYNEC, *Marienthal v českém Žitavsku*, zvláště s. 140.

⁶²⁵ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 30-31. Neuzelle byla osazena z Altzelly pod dohledem klášterů Dobrilugk a Paradies.

⁶²⁶ Navíc byl založen snad alespoň zčásti na přímých královských majetcích, cf. H. HELBIG, *Die Oberlausitz*.

⁶²⁷ Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě, 12.-15. století I: Zakladatelská práva*, Praha 1933, s. 12-13, tam i další příklady.

⁶²⁸ K institutu *advocata* E. G. KRENIG, *Mittelalterliche Frauenklöster*, zde s. 34 sq.; k problematice viz také J. ZDICHYNEC, *Ex fastigio*.

markrabat braniborských – postavili sami jeho šlechtičtí fundátoři. Královská *defensio* v Lužicích se zdá být – už vzhledem k rozmanitým osobám zakladatelů zdejších konventů – spíše původu a povahy zeměpansko-teritoriální než fundátorské, přitom obojí odporovalo kanonickému právu i cisterciácké exempci. Nezdá se např., že by se ve skutečně *královském* Marienthalu – zdejší ústav se jako *königliches Jungfrauenstift*, s narázkou na osobu zakladatelky Kunhuty Štaufské označoval běžně ještě v 1. polovině 20. století – uplatňovala královská *advocatia* ve středověku výrazněji než v pouze „knížecím“ Mariensternu.

Pokud hovoříme o institucích římskokatolické církve středověké Horní Lužice, nelze opomenout budyšínskou kapitolu, do jisté míry zastřešující církevní organizaci obou Lužic a tvořící spojující článek k míšeňskému ordináři.⁶²⁹ Jejím zakladatelem byl míšeňský biskup Bruno II. (snad roku 1221). Osazenstvo kapituly tvořilo dvanáct kanovníků, probošt a děkan, přičemž probošt býval zároveň kanovníkem v Míšni, kde také sídlil, což později, v době reformační, působilo problémy. Svou přízeň věnovala kapitule jak okolní šlechta, tak měšťané; kapitula patřila spolu s kláštery cisterciáček mezi nejbohatší pozemkové vlastníky Horní Lužice.

Kromě *cistercií* v Dobrilugku a Neuzelle vznikl v Dolní Lužici klášter benediktinek u města Guben, poměrně významný už vzhledem k rozsáhlému pozemkovému vlastnictví v okolí města. Počátky i další dějiny kláštera se ztrácejí v temnotách.⁶³⁰ Klášter měl patronátní právo nad městským kostelem, v 15. století pak měšťané vystupovali jako patroni kláštera. Gubenská abatyše, respektive její probošt, zasedali na dolnolužickém sněmu (od roku 1411). Klášter zanikl postupně v důsledku protestantské reformace. Jeho dějiny zatím

⁶²⁹ Christian August PESCHECK, *Von den Domprobsten der Stiftskirche St. Petri zu Budissin. Nebst einem Verzeichnis der Domsprobste aus der ältern und neuern Zeit*, in: *Beytrag zur Geschichte der Ober- und Niederlausitz, Zittau 1792*, s. 193-200, s. 268-278; H. KNOTHE, *Die geistlichen Güter*, s. 36 sq.; TÝŽ, *Die Pröpste des Kollegiatstifts St. Petri zu Bautzen von 1221 bis 1562*, in: *NASG 9*, s. 17-46; T. NEUMANN, *Geschichte der geistlichen Administration*; F. SCHWARZBACH, *Geschichte der Kollegiatkirche und des Kollegiatstiftes St. Petri zu Bautzen im Mittelalter*, Phil. Diss. Freiburg i. B., Görlitz 1929. Nověji Rudolf LEHMANN, *Untersuchungen zur Geschichte der kirchlichen Organisation und Verwaltung der Lausitz im Mittelalter* (Studien zur katholischen Bistums- und Klostergeschichte 28), Leipzig 1967, passim; *775 Jahre Domkapitel St. Petri*, red. S. SEIFERT.

⁶³⁰ První listinná zpráva pochází až z roku 1319, za zakladatele gubenského kláštera je ale pokládán podle pověsti Friedrich Barbarossa, viz Wilhelm SAUBE, *Geschichte des Jungfrauenklosters und der Klosterkirche vor Guben*, in: *NLM 43*, 1866, s. 155 sq.

nejsou prozkoumány.⁶³¹ V Horní Lužici vznikla koncem 13. století ještě komunita johanitských rytířů v Žitavě, jejíž založení se někdy spojuje s Ronovci, pány ze Žitavy; spojena byla s proboštstvím v Hirschfelde.⁶³² Johanitský komtur byl zároveň žitavským městským farářem a měl rozhodující vliv na duchovní život města. Jeho komenda se díky přízni měšťanů stala poměrně zámožnou a v jejím čele zřejmě až do reformace stáli příslušníci českých šlechtických rodů.

V jihovýchodní Horní Lužici vznikly ještě dvě fundace řádů méně zastoupených v této části Evropy, jednak komunita celestinů na hoře Ojvín u Žitavy zvaná Mons Paracliti, založená Karlem IV. roku 1366 a významná později i za hranicemi Horní Lužice,⁶³³ vůbec první klášter celestinů ve střední Evropě.⁶³⁴ Pestrou mapu hornolužických řeholních založení dotváří převorství kajčnic sv. Máří Magdaleny. Založil je roku 1320 slezský kníže Jindřich Javorský, potomek sv. Hedviky, manžel Anežky, dcery Václava II., ve městě Lauban.⁶³⁵ I Lauban je tedy klášterem zeměpanského založení a to z doby, kdy po vymření Askánců Jindřich držel Zhořelecko, a tak i patronátní právo v Laubanu. Do stejné doby spadá i založení františkánského kláštera ve městě.

Řád magdalenitek, vynikající asketickým životem, vznikl v souvislosti s reformními snahami v 1. polovině 13. století ze skupinek žen, které se zřekly života v hříchu, zejména kajících se prostitutek; rozšířil se především v německy mluvících oblastech.⁶³⁶ Magdalenitky přijaly nakonec tzv. řeholi sv. Augustina,

⁶³¹ Roztroušené středověké listiny gubenských benediktinek najdeme v Theodor NEUMANN, *Die Urkunden des Stadtarchivs Guben*, in: NLM 31, 1855, s. 25-41; případně v Rudolf LEHMANN, *Die Urkunden des Gubener Stadtarchivs in Regestenform*, Guben 1927; TÝŽ, *Quellen zur Geschichte der Niederlausitz*, I; H. JENTSCH, *Kirchliches aus den ältesten Gubener Stadtbüchern*, in: Niederlausitzische Mitteilungen 13, 1917. Řada pramenů k období 16. století v klášteře, tedy již ze závěrečné fáze jeho existence, se nachází v NA Praha, zejména LŽ.

⁶³² O založení Ronovci hovoří tradice hornolužických františkánů, viz Carl Gottlieb MORAWEK, *Die Kirche zu St. Petri und Pauli in Zittau*, Zittau 1882. Problematikou žitavských johanitů se v současnosti intenzivně zabývá Petr Hrachovec. Přehled informací ke komendě H. KNOTHE, *Die geistlichen Güter*, s. 12 sq., konkrétně k hirschfeldské „pobočce“ TÝŽ, *Geschichte des Fleckens Hirschfelde in der königlich sächsischen Oberlausitz*, Dresden 1851 (reprint Ostritz 2003).

⁶³³ K Ojvínu je stále významná práce Christian Adolph PESCHECK, *Kleine Chronik des Oybins*, Zittau³ 1854; studie R. Němce viz pozn. č. 360.

⁶³⁴ Je poněkud zvláštní, že se dosud nepodařilo – kromě několika ekonomických transakcí – nalézt žádné průsečíky dějin Ojvínu s dějinami velmi blízko položeného Marienthalu. To ale platí i pro eventuální vztahy mezi cisterciáčkami a žitavskými johanity, i když je třeba je předpokládat.

⁶³⁵ Podle pověsti povolala jeptišky do Laubanu sv. Hedvika Slezská z Marseille (1217).

⁶³⁶ A. SIMON, *L'Ordre des Pénitentes*, passim. Latinsky se magdalenitky označují jako *Sorores Poenitentes Beatae Mariae Magdalenaee in Allemannia*; podle bílého hábitu byly někdy

velmi brzy se staly poměrně prestižním řádem, který zdaleka už nepřijímal jen někdejší nevěstky.⁶³⁷ Ani tento řád, k němuž samou jeho podstatou mohla jen těžko vzniknout mužská větev, se nemohl zcela obejít bez mužského prvku v duchovní a světské správě klášterů. V čele řádu stál generální a provinciální převoři a každý konvent měl svého probošta. Často bylo ale získání vlastních řádových kněží problematické, proto papež Řehoř IX. rozhodl, že magdalenitky mají být spravovány diecézními kněžími.

Při volbě ne zcela obvyklé řehole byla významná pravděpodobně blízkost komunity magdalenitek v Naumburgu am Queis. Těm také Jindřich Javorský udělil patronátní právo nad farním kostelem Nejsvětější Trojice v Laubanu se vším příslušenstvím, s tím, že má toto právo zůstat jeptiškám, které se tam z Naumburgu odeberou a založí nový klášter, jemuž za sebe a své nástupce přislíbil ochranu.⁶³⁸ Tak se městský kostel stal zároveň kostelem magdalenitek, které měly právo prezentovat městského faráře, který byl zároveň jejich proboštem a spolu s kaplany a městským učitelem jedl obvykle v klášteře. Později byla mezi klášterem a kostelem zřízena krytá chodba, která měla umožnit jeptiškám dojít na svůj chór, aniž by musely vyjít na ulici.

Laubanské magdalenitky nebyly jediná řeholní instituce, která ovlivňovala až do vypuknutí reformace církevní život hornolužických městských farností. Nad budyšínskou farností držela patronátní právo tamní kolegiátní kapitula, mariensternská abatyše byla patronkou fary v Kamenzi, johanitský komtur vlastnil patronátní práva v Žitavě. Jen ve dvou městech ze Šestiměstí byla patronátním pánem své farnosti sama městská rada. Laubanské magdalenitky byly už samotnou svou pozicí uprostřed města těsně spjaty s jeho životem, což jim po rozšíření Lutherovy doktríny přineslo větší ohrožení. Už ve středověku víme o sporech mezi magdalenitkami a městskou radou, respektive františkánským klášterem. Jednalo se ovšem o farní poplatky a donace měšťanů,

nazývány *Albae Domina de ordine Poenitentium* či *Weissfrauen*, jinak *Büsserinnen* či *Reuerinnen*.

⁶³⁷ Na řád bylo sdružení pozvednuto roku 1227. První kláštery vznikly v Trevíru, Würzburgu a Mulhouse, později ve Štrasburku, Špýru či Norimberku, v Čechách byly důležité konventy v Dobřanech, Zahražanech či Praze. Ve 13. století měl řád asi 40 klášterů.

⁶³⁸ Listina je datována 8. ledna 1320 ve Zhořelci, editována byla několikrát, naposledy P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 318. Klášter byl později označován jako *Das Jungfrauenkloster Mariä Magdalenä von der Buße zu Lauban*.

jež byly určeny kostelu, ale *de facto* připadaly magdalenitkám; rada si však nad nimi nárokovala kontrolu.

Magdalenitky měly jako jiné řády exempci, měly být tedy teoreticky podřízeny bezprostředně papeži. Jak tomu s exempcí laubanské komunity ve skutečnosti ve středověku bylo, nebude asi možné jednoznačně rozhodnout. Míšeňský ordinář vymohl, aby se klášter v Naumburgu – ležící již ve vratslavské diecézi – zřekl za nový klášter všech privilegií a exempcí a až potom laubanskou komunitu potvrdil. Zdá se však, že pokud byl její probošt někdy závislý na míšeňském biskupovi, vyplývalo to především z toho, že byl zároveň farářem. Po rozšíření reformace získal dohled nad magdalenitkami budyšínský děkan a jeho kapitula, která tam pak dosazovala své kanovníky jako probošty, přičemž se odvolávala právě na vizitační právo míšeňských biskupů. Laubanská komunita patřila mezi nejméně zámožné řeholní instituce Horní Lužice, vlastnila pouze několik dvorů a postupně získala tři vesnice, které dnes stejně jako Lauban leží všechny v Polsku: Katholisches Hennersdorf/Henryków Lubański, Pfaffendorf/Rudzica a Wünschendorf/Radogoszcz.

Kromě uvedených komunit ve středověké Horní Lužici přímo kvetly mendikantské komunity, které však smetla více či později reformace; navíc se jedná výhradně o komunity mužské. V Horní Lužici, vykazující jisté zpoždění církevního vývoje, spadá kolonizace a budování měst v jedno právě s prudkým rozvojem františkánského řádu. Františkánské komunity se postupně usadily ve všech městech Šestiměstí, to jest s celkem šesti kláštery. První františkánský klášter vznikl někdy kolem roku 1234 ve Zhořelci, tedy zhruba ve stejné době jako Marienthal.⁶³⁹ Síla hornolužického františkánství, tradičně spjatého s městským prostředím, je logicky vysvětlitelná z postavení zdejších měst, jež zase osvětluje určitou jednostrannost monastických fundací země. O františkánských komunitách mnoho nevíme, ani větší badatelské pozornosti se dosud nedočkaly.⁶⁴⁰

⁶³⁹ W. SCHLESINGER, *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter*, II, s. 300.

⁶⁴⁰ K jednotlivým klášterům vznikly spíše drobné studie, za všechny EDELMANN, *Die Franziskaner-Kloster in Bautzen*, in: NLM 49, 1872, s. 1-54. Z českých historiků se hornolužických františkánů letmo dotkl Petr HLAVÁČEK, *Die Oberlausitz als ein neuralgischer Punkt des spätmittelalterlichen Franziskanertums*, in: Kunst in der Oberlausitz während der Jagiellonenherrschaft, red. P. TORBUS, Leipzig 2004; uměleckohistorických souvislostí českých, slezských a lužických františkánů potom Jakub KOSTOWSKI († 2006), *Einflüsse der Franziskaner in der Oberlausitz*, in: Böhmen und die Oberlausitz. Forschungen zur

Nevíme nic o přítomnosti dominikánů ani o ženských mendikantských komunitách. Pouze pro Žitavu se zmiňuje komunita *Regelschwestern*, jejichž řádová příslušnost není známa.⁶⁴¹ Poptávku žen v oblasti po řeholním životě mohly uspokojovat bohaté kláštery cisterciacek, o nichž víme, že již ve 14. století přijímaly i měšťanky. Problematictější je vysvětlit sociální zázemí františkánských komunit, k němuž scházejí prameny. Jistě sem vstupovali především měšťané. Urozenější adeпти mnišského stavu se snad odebírali na Ojvín, do dolnoluzických *cistercií* nebo k žitavským johanitům.

Šlechta, která tradičně upínala svou pozornost i ve středoevropském prostoru spíše k „aristokratičtějším“ řeholním fundacím, to jest ke starším kontemplativním řádům, byla hospodářsky, ale i politicky nejméně do poloviny 16. století v Horní Lužici zastíněna městským elementem.⁶⁴² Převládala tu nižší šlechta, jež neměla ekonomický potenciál, který by umožňoval rozsáhlejší mecenát vůči velkým klášterům. Navíc už v okamžiku, kdy zde vznikaly první řeholní fundace, byla většina pozemkového vlastnictví v Lužicích rozdělena. Snad i to vysvětluje, že počet kontemplativních komunit v Lužicích byl menší než mendikantských řádů.⁶⁴³

Je dále třeba zdůraznit značný vliv církevních institucí na města a jejich provázanost s nimi, a to i v případě kontemplativních komunit „venkovských“. Venkovská odlehlost byla již ve středověké Horní Lužici pojmem dosti relativním – Marienthal je vzdálen od Žitavy i Zhořelce asi 15 km, Marienstern od Kamenze 8 km. I tyto kontemplativní komunity kontrolovaly církevní dění ve městech prostřednictvím svých patronátních práv. Ženské kláštery byly dále pevně zakotvené ve feudálním systému země; jejich probošti již od 15. století zasedali po boku budyšínského děkana na zdejším sněmu.⁶⁴⁴ Katolické instituce vstupovaly do konfrontace s reformací poměrně silně i díky tomu, že vlastnily

Gemeinsamen Geschichte, sborník z konference konané 4.-6. 11. 2005 v Žitavě, v tisku. Většinou neznáme ani fundátory františkánských klášterů. Patrně to bývali měšťané, kteří jim pak také nejčastěji věnovali svou hmotnou podporu, jak naznačuje pohled na některé listiny klášterů, viz J. G. ZOBEL, *Verzeichniss*, I, č. 35 pro Zhořelec, nebo J. B. CARPZOV, *Neuer öffneter Ehrentempel*, II, s. 225.

⁶⁴¹ Ch. A. PESCHECK, *Handbuch*, zde I, s. 371.

⁶⁴² K ekonomickým možnostem hornoluzické šlechty H. KNOTHE, *Geschichte des Oberlausitzer Adels*, s. 42 sq. W. von BOETTICHER, *Geschichte des Oberlausitzischen Adels*, passim.

⁶⁴³ Mendikanti byli velmi silní i v Dolní Lužici: existovaly tu františkánské kláštery v Cottbus a Sorau, dominikáni působili v Luckau, cf. Rudolf LEHMANN, *Geschichte der Niederlausitz*, Berlin²1963, s. 122.

⁶⁴⁴ Výjimkou bylo Lauban, kde doklady o právu zasedat na sněmu chybějí.

rozsáhlé a jednotné majetkové komplexy, převažující význam všech šlechtických panství země. V řadě obcí držely i patronátní práva, takže kontrolovaly i často dosti bohatě vybavené fary. Platí to zejména pro Marienstern, Marienthal a Budyšín.⁶⁴⁵ Díky duchovním exempcím se jednalo o panství relativně nezávislá na svém okolí, na rozdíl od světského kléru: kláštery podléhaly teoreticky jen svým *superiores*, žijícím většinou za hranicemi markrabství.

Sledujeme-li řádověorganizační vazby v komunitách Horní Lužice, vyvstane na základě kusého středověkého materiálu opět obraz regionu, kde se protínaly vlivy z různých směrů. Snad proto, že Marienthal i Marienstern vznikly v době, kdy Horní Lužice náležela k českému státu a ve prospěch příslušnosti Marienthalu pod pražskou diecézi byla dokonce posunuta hranice mezi pražským a míšeňským biskupstvím, byly kláštery cisterciáček často počítány k cisterciácké organizaci českých zemí, i když až do roku 1540 podléhaly otci-opatu v Altzelle, tedy klášteru sídlícímu stejně jako *loci ordinarius* na půdě míšeňského markrabství. Podřízení klášterů Marienthal a Marienstern altzellskému opatovi se s tím nevyločovalo, neboť burgundské řádové centrum často vnímalo cisterciácké komunity zemí českých a sousedních včetně Lužic a Míšeň jako jeden svébytný celek, např. při vypisování reformních pověření, a to nejpozději od 15. století.⁶⁴⁶ Českým *cisterciím* se lužické kláštery zřejmě blížily prostřednictvím vazeb na klášter Osek.⁶⁴⁷ Tyto

⁶⁴⁵ Srovnání již H. KNOTHE, *Die Geistlichen Güter*, s. 15 sq.; naposledy E. HARTSTOCK, *Teichwirtschaft*, passim.

⁶⁴⁶ E. BEYER, *Das Cistercienser-Stift*, s. 13 předpokládá, že řádová provincie cisterciáků a cisterciáček z Čech, Moravy, Lužic, Míšeň, Durynska a Slezska existovala již ve 13. století. Vztahy Altzelly a českých konventů posiloval fakt, že altzellští mniši vlastnili vesnice v okolí Lovosic a pozemky v krušnohorském hraničním lese, a dále vývoj po husitských válkách, kdy řada českých cisterciáků po zpusťování svých klášterů našla útočiště v Altzelle. Tehdy bylo díky iniciativě altzellského opata přeneseno do Lipska pražské cisterciácké studium, tzv. *Collegium Bernardinum*. Spolupráce českých konventů s Altzellou je však doložena předtím jen jednou, a to při vybírání příspěvku pro papežskou kúrii v pražském dvoře zbraslavského kláštera, *tamtéž*, s. 632, č. 471, 24. února 1384, kdy altzellský opat Vít odevzdal 20 zlatých za svůj klášter, 13 zlatých za Marienstern a 7 za Marienthal.

⁶⁴⁷ Někdy se uvádí chybně přímo filiační podřízení homolužických cisterciáček severočeskému Oseku, jako Leopold JANAUSCHEK, *Der Cistercienser-Orden Historische Skizze*, s. I. 1884, s. 19; nověji *800 let kláštera v Oseku (1196-1996)*. Katalog výstavy, red. Dana STEHLÍKOVÁ, Osek 1996, s. 14-15, kde se bez bližšího upřesnění uvádí, že „v souvislosti s reformní bulou papeže Klimenta IV. *Parvus fons qui crescit in fluvium* byly Marienstern a Marienthal podřízeny Oseku“, přičemž se tu odkazuje na Christian SCHOETTGEN, *Analecta monasterii Ossecensis, Diplomataria et Scriptorum Historiae Germanicae Medii aevi*, II, Dresdae 1755, s. 57-62. Na uvedeném místě se však zmiňuje pouze klášter Marienstern a hovoří se pouze o inkorporaci kláštera, nikoli o následném vizitačním právu, Josephus Maria CANIVEZ, *Statuta capitulorum*

řádové vztahy posilovaly i další rozvíjení kontaktů ekonomických a kulturních. Mezi členy lužických klášterů – častěji než mezi jejich dobrodinci – nacházíme také šlechtická jména známá z českého prostředí, byť je třeba si uvědomovat, že řada těchto rodin byla usazena na obou stranách „hranice“.

O skutečném vlivu altzellského opata především v případě relativně vzdáleného Marienthalu mnoho nevíme a lze předpokládat, že tam jistý vliv mohl mít i představený poměrně bližšího severočeského Hradiště nad Jizerou. Kontakty cisterciáků ze dvou stran dnešní hranice našly také další formy: tak opati z Altzelly byli na počátku 16. století – vzhledem ke stagnaci většiny českých *cistercií* – někdy jmenováni řádovými komisaři pro České země.⁶⁴⁸ V této souvislosti je nutno připomenout, že ačkoli se v době husitské rozvolňovaly vazby politickosprávní, vazby církevní na čas zesílily. Nejen mocná Žitava ve svých zdech poskytla ve 20. letech 15. století útočiště řadě katolických duchovních z Prahy.⁶⁴⁹ Na sever od české hranice v důsledku husitství zamířila řada dalších exulantů, a to hlavně řeholníků; cisterciáci se často usazovali právě v Altzelle.⁶⁵⁰ Jistě existovaly i vzájemné vazby mezi hornolužickými kláštery různých řádů, jež byly pravděpodobně bohatší, než kdy prameny dovolí poznat.⁶⁵¹

Na rozdíl od cisterciáků patřily františkánské konventy Horní Lužice k saské provincii jejich řádu,⁶⁵² konkrétně k budyšínské kustodii. Ta snad původně náležela k české řádové provincii, nad níž až do roku 1239 stál *minister Saxoniae*. Později se budyšínská kustodie vydělila a konečně roku 1269 byla

generalium ordinis cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1784 I-VIII, Louvain 1933-1941, zde III, 1264, s. 35, č. 1-8. Podobně bez bližších podkladů jsou v katalogu uvedeny „organizační svazky“ lužických klášterů s Osekem v letech 1471-1473, 1580-1624, 1757-1761. Jediný projev podřízenosti Oseku máme doložen, kromě inspekci při zakládání ženských klášterů, až z počátku 15. století. Viz také níže, IV. 1. *Kláštery a řádové struktury*.

⁶⁴⁸ To platí i pro slavného Martina z Lochau, významného zástupce saského humanismu, E. BEYER, *Das Cistercienser-Stift*, s. 156.

⁶⁴⁹ Mimo jiné sem přinesli některé cenné rukopisy svatovítské kapituly, dosud chloubu žitavské knihovny.

⁶⁵⁰ Cisterciáci z pražského Bernardina ostatně stáli u zrodu univerzity v Lipsku, viz F. MACHILEK, *Die Zisterzienser*, zde s. 125; J. KADLEC, *Katoličtí exulanti*, s. 54-58; Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách*, I, s. 112. Např. osečtí mniši s sebou asi tehdy přinesli řadu uměleckých předmětů a rukopisů, které se po zrušení Altzelly dostaly do hornolužických konventů.

⁶⁵¹ Tak když roku 1248 slíbili páni z Kamenz založení Mariensternu, mezi svědky je na prvním místě jmenován *Stephanus de ordine beati Francisci*, následuje *Gunterus de eodem ordine*, pravděpodobně mniši z Budyšína.

připojena k saské provincii, snad jako důsledek přechodu Horní Lužice na braniborská markrabata. Provinční příslušnost hornolužických řeholních komunit tak opět odráží komplikované politické vztahy a změny: na cisterciačky působily zároveň kláštery Míšeň a Čech.⁶⁵³ Františkáni byli nakonec zařazeni do saské provincie, ale udržovali i vztahy se slezským prostředím.⁶⁵⁴ Prostupování vlivů dokládá i postavení dalších řeholních domů: johanitský dům v Žitavě vznikl zřejmě na podnět českých šlechticů, a na půdě pražské diecéze; podléhal velkopřevorátu Čech a Polska. Žitavští rytíři pocházeli nejčastěji z Žitavska i okolních oblastí: Horní Lužice, Čech, Slezska.⁶⁵⁵ Totéž platí zřejmě o obyvatelích Ojvína, v podstatě nejvýznamnější komunity celestinů v rámci českých zemí, která užívala zvláštní přízně českého krále, ale přesto se později sblížila s Lužicí a přitáhla na počátku 16. století i pozornost saského vévody. Převorát magdalenitek založil slezský kníže a osadila jej mateřská komunita z Naumburgu, ovšem vliv tu měl od počátku zřejmě i míšeňský biskup atd.

Výklad se může jevit nepřehledný a nepřehledné také poměry ve skutečnosti jsou, ať už ve středověku v důsledku nedostatku pramenů, nebo v raném novověku, kdy se nové hranice kompetencí ustalovaly a přelévaly. Tak např. ačkoli můžeme očekávat nejintenzivnější vazby s Čechami v případě Marienthalu, na půdě Českého království a pražské diecéze, nemáme o nich pro středověk mnoho dokladů. Zdá se navíc, že konvent, navzdory podřízení klášteru v Míšeňsku, byl osazen buď ze slezské Třebnice, nebo z durynského Bamberku, snad proto, že ani v Čechách, ani na Moravě nebyl ještě žádný klášter cisterciáček, který by byl dostatečně rozvinut, aby mohl nový klášter osadit.⁶⁵⁶ Žitavští františkáni, mniši v českém královském městě pražské

⁶⁵² Viz Max HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche I*, München – Paderborn – Wien ⁵1987, s. 632; W. SCHLESINGER, *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter*, s. 309-310.

⁶⁵³ V případě Marienthalu toto prolínání vlivů dokládá už fakt, že *inspectio loci* provedli zároveň opat z českého Oseka a saského Sittichenbachu.

⁶⁵⁴ Souvislostí lužických a slezských františkánů ve středověku si všimla Gabriela WAŚ, *Klasztory franciszkańskie w miastach śląskich i górnołużyckich XIII-XIV wieku* (Acta Universitatis Wratislaviensis), Wrocław 2000; srovnej práce ke středoevropskému františkánskému kontextu P. HLAVÁČEK, *Die Oberlausitz*.

⁶⁵⁵ W. SCHLESINGER, *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter*, I, s. 348.

⁶⁵⁶ Bamberský i třebnický klášter ostatně měly i kontakty s českou královskou rodinou, viz Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Vnitřní uspořádání a sociální složení klášterů cisterciáček ve středověkých Čechách*, in: *Cysterki w dziejach ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, redd. Andrzej M. WYRWA – A. KIELBASA – J. SWASTEK, Poznań 2004, s. 939-958; Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar I.* Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného

diecéze, patřili přesto k saské provincii řádu. Záležitosti této provincie přitom někdy mohl řešit i vratislavský probošt.⁶⁵⁷ Naopak Neuzelle, dolnolužické *cistercium* míšeňské diecéze podřízené Altzelle, je často jmenována mezi českými *cistercii*, ale politicky měla blíže k Braniborsku, stejně jako Dobrilugk atd. Poklad kláštera Marienstern, byť bližšího Míšeňsku než Marienthal, skrývá velké množství předmětů českého zlatnictví a vůbec uměleckého řemesla.⁶⁵⁸

V mnoha ohledech je třeba zůstat v rovině hypotéz, prameny scházejí. Dosud nelze změřit význam řeholních komunit v Lužicích pro komunikaci v prostoru, který ležel na okraji dění a zároveň na křižovatce politických vlivů. Těžko také docenit dopad diecézní příslušnosti. Byl asi větší, než ideál exemptních komunit předpokládal. Jisté také je, že hranice, kterou známe dnes a která ovlivňuje naše vnímání prostoru, neexistovala ani ve středověku, ani v raném novověku, respektive: nebyla neprostupná. Poznání komunikačních sítí hornolužických klášterů jistě v budoucnu obohatí průzkum uměleckohistorických vazeb – zprostředkovaných mimo jiné právě řádovou organizací – i výzkum hospodářských a sociálních kontaktů.

III. 1. 3. Hornolužické kláštery v 15. století a na počátku 16. století

Není možné se na tomto místě podrobněji věnovat středověkému vývoji hornolužických klášterů. Známe z něj lépe především záležitosti majetkoprávního růstu klášterství. Jen zřídka se dozvíme něco více o osobách působících v kláštrech, přesto tyto údaje, spolu se jmény donátorů, umožňují částečně rekonstruovat sítě osob, které s nimi byly spjaty. Ve středověku byly Marienstern a Marienthal komunitami spíše aristokratickými, nicméně měšťanský element striktně nevyklučovaly. Naopak laubanské magdalenitky byly převážně měšťanského původu. Tyto závěry ovšem jsou pouze hypotézami na základě celkem kompletně dochovaných seznamů představených, na jejichž post jistě dosedaly ty nejvýše postavené ve společenském žebříčku; o složení konventů mnoho nevíme, kromě např. náhodných zmínek z darování či odkazů

středověku, Praha 1990, s. 315-318. Ke kontaktům Přemyslovců s Bamberkem cf. Robert ZINK, *St. Theodor im Bamberg, 1157-1554. Ein Nonnenkloster im mittelalterlichen Franken*, Bamberg 1978.

⁶⁵⁷ Tak ve sporu budyšínských františkánů s měšťským farářem v polovině 14. století. V 16. století žitavští františkáni podléhali zase řádovému provinciálovi v Löwenbergu, s jehož svolením část svých církevních klenotů tehdy prodali do Slezska.

⁶⁵⁸ Viz řada čísel katalogu *Zeit und Ewigkeit*, zlatnické práce s. 148 sq., k madonám s. 82 sq.

jednotlivým jeptiškám.⁶⁵⁹ V Marienthalu působily často dámy ze šlechtických rodin lužicko-českého pomezí. Mariensternský klášter vedly nejčastěji příslušnice drobné hornolužické šlechty, abatyšemi se stávaly často členky zakladatelského rodu pánů z Kamenze, který se postupně vzdal svých majetků ve prospěch kláštera. Laubanská komunita se orientovala na Slezsko a byla spjata s městem, v němž působila, i osobami svých představených. Kláštery, jak tomu bývalo u ženských komunit, byly zakotveny spíše do užšího lokálního okolí a zřejmě ani více neovlivňovaly politický život markrabství.

Kláštery dosti utrpěly lokálními nepokoji v Lužicích okolo poloviny 14. věku, jež vyřešilo ustavení Šestiměstí, jehož členům Žitavě a Zhořelci byla také svěřena ochrana marienthalských cisterciacek. Jinak byl život hornolužických jeptišek poměrně nerušený. Kláštery pozvolna upevňovaly své majetky, nevíme ani o výraznějším porušování řeholní disciplíny. Výjimečná je zpráva o vizitaci mariensternských jeptišek, kterou nařídila roku 1413 generální kapitula oseckému opatovi kvůli jejich údajně pokleslým mravům a nedodržování řeholní poslušnosti.⁶⁶⁰ Téhož roku zakázala generální kapitula altzellskému otcipatovi zavést v Mariensternu některé liturgické změny, jež si tamní jeptišky přály a jež odporovaly řádovým zvyklostem. Měl jim také zakázat stýkat se světskými osobami mužského pohlaví.⁶⁶¹ Ostatně i z klášterů Českého království jsou zprávy o disciplinárním úpadku z té doby poměrně řídké.

Vývoj klášterů přerušily husitské války, jež postihly lužická markrabství stejně intenzivně jako Čechy.⁶⁶² Klášter Marienthal sice ještě roku 1417 koupil příjmy v Grunau a Leubě⁶⁶³ a roku 1420 císař Zikmund ve Vratislavi klášteru potvrdil majetky i práva.⁶⁶⁴ Již roku 1424, při tažení pána z Poděbrad, však byly vypleněny marienthalské vsi Schlegel a Olbersdorf. V květnu roku 1427

⁶⁵⁹ Tak v Laubanu víme pro 14. a 15. století jen o dvou převorkách se šlechtickým predikátem, naopak prokazatelně již v 15. století pocházely zdejší představené z významných laubanských patricijských rodin, viz P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 171.

⁶⁶⁰ K. CHARVÁTOVÁ, *Cistercký řád*, I, s. 302; J. M. CANIVEZ, *Statuta*, IV, 1413, č. 58; H. KNOTHE, *Urkundliche Geschichte des Jungfrauenklosters Marienstern*, s. 65.

⁶⁶¹ J. M. CANIVEZ, *Statuta*, IV, 1413, č. 44, s. 189.

⁶⁶² K problematice dosud nepřekonané dílo Richard JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg und das Land der Sechsstädte unter Kaiser Sigmund*, I-II, Görlitz 1911, 1916. Problematikou husitství v Lužicích a jeho vztahy k Čechám se intenzivně zabývá Rudolf ANDĚL, za všechny jeho práce jmenujme *Styky severních Čech s Lužicí v letech 1419-1434*, in: Sborník Severočeského musea, Historie I, 1958.

⁶⁶³ KIA Marienthal, č. 76 a) a 77, 13. a 23. července 1417.

⁶⁶⁴ TAMTÉŽ, č. 79, 30. ledna 1420 Vratislav.

zpusořili husité, táhnoucí od Źitavy, kterou nedobylí, nejbliřší okolí Marienthalu, včetně měst Ostritz a Hirschfelde, kde zřejmě tehdy také zanikla johanitská komenda. Vypálen byl i marienthalský klášter.⁶⁶⁵ Jeptišky zřejmě ještě včas odeřly do azylu do Zhořelce, kde zůstaly celých třicet let.⁶⁶⁶ Tehdy zanikla také vesnice Seiffersdorff v samém předpolí kláštera, která doposud tvořila hospodářské zázemí marienthalských cisterciaček a podle níř byl konvent kdysi označován.

Do samého okolí druhého kláštera cisterciaček se dostala skupina táboritů po neúspěšném obléhání Budyřína v říjnu roku 1429. Zpusořili klášterní městečko Wittichenau, ves Ralbitz a také mariensternský klášter, podle archeologických průzkumů ale zřejmě s menřimi následky než v Marienthalu.⁶⁶⁷ Také zdeřší jeptišky stihly ještě předtím i se svými cennostmi a relikviemi odejít do Budyřína.⁶⁶⁸ V Mariensternu ani Marienthalu legenda nehovoří o ztrátách na řivotech, jako tomu je v případě mnichů neuzellských v prosinci roku 1429, i když ani tam jejich povraždění není historicky prokazatelné.⁶⁶⁹ Hned roku 1427 se mariensternské cisterciačky společně s měřty Budyřín a Kamenz a pány z Ponikau na Elřtře vykoupily před dalřím husitským zpusořením splacením sumy 300 kop grořů.

Zřejmě ještě dramatictější byl osud laubanských magdalenitek. Husité se tohoto řestiměsta zmocnili hned dvakrát, v květnu 1427 a březnu 1431. Při prvním dobytí města byl klášter magdalenitek vypálen, některé jeptišky byly podle ne zcela podlořených zpráv městských análů znásilněny a povražděny.⁶⁷⁰ Působí řřitom poněkud podivně, že jejich vyvraždění nevyuřila intenzivněji barokní klášterní tradice. Roku 1431 pak vyhořel spolu s měřtem, stejně jako

⁶⁶⁵ SRL I, s. 357. Zpráva hornoluřických stavů o zpusoření kláštera králi Zikmundovi („... do rukten sy bis ken Ostrus, unde des zogen branten sy Hyrsfelde, das iuncfraucloster zu Seyffersdorf unde vil ander kirchin ...”, CDLS, II, s. 429.

⁶⁶⁶ Z doby zpusoření se traduje pověst o abatyři Aneřce z Gersdorfu, vyuřitá ve výzdobě klášterní knihovny v době barokní. Abatyře zůstala v kláštěře, aby se postavila husitským nájezdníkům. Husita, který ji pronásledoval, prý oslepl.

⁶⁶⁷ Zůstala stát větřina zdí klášterního kostela i křiřzové chodby. Svědčí o tom i bohatství mariensternské pokladnice a tzv. husitské okno v klášterním kostele.

⁶⁶⁸ I ke zpusoření Mariensternu se váže legenda: v okamřiku, kdy se ke klášteru blížili husité, se prý na nebi objevil sv. Mořic a mučedníci thěbské legie. Při pohledu na ně husité upustili od dalřšího obléhání kláštera. Rovněř v Mariensternu byli thěbřtí vojáci uctíváni ještě v době barokní.

⁶⁶⁹ A. NEUMANN, *Die katholischen Märtyrer*, s. 91-92.

⁶⁷⁰ K. G. MÜLLER, *Kirchengeschichte*, s. 37-41; P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 179-181; Wilhelm MENZEL, *Heimatbuch des Kreises Lauban*, Seyboldsdorf 1966, s. 32.

františkánský klášter, kde byli povražďeni byli i mniši, stejně jako kněží, kteří se sem uchýlili z Čech. Záznamy z pamětní knihy magdalenitek z 19. století hovoří o tom, že klášter byl zcela zničen roku 1427 a zůstal deset let pustý, jeptišky, které přežily pustošení, se odebraly do Zhořelce, kde žily nějaký čas pospolu, takže unikly dalšímu plnění: Zhořelec husité nedobyli.

Ani další osudy hornolužických ženských klášterů nebyly jednoduché. Jeptišky většinou prožily delší dobu mimo zpustošené budovy svých klášterů za hradbami hornolužických měst. Bohužel nemáme zpráv o tom, jak konkrétně probíhal exil jeptišek. Je ale zajímavé, že tradice všech tří ženských komunit svědčí o tom, že i za těžkých podmínek byl řeholní život, pokud to bylo jen možné, zachovávan, že se jeptišky nerozprchly ke svým příbuzným, ba že byly řádně voleny představené. Snad v tom lze spatřovat alespoň nepřímý náznak kontinuity a kvality ženského řeholního života v Horní Lužici, který umožnil jeho odolávání reformaci. Zajímavé také je, že laubanské a marienthalské sestry žily ve městě Zhořelec, přičemž laubanské se zřejmě domů mohly vrátit dříve.

Všechny kláštery se potýkaly následně s obnovením vlastních budov, hospodářského zázemí i širších domén, které byly zpustošeny a zřejmě zčásti rozchváčeny ve zmatečné době, kdy jejich přímá správa byla obtížná. Dopad sekularizací jakéhokoli druhu na klášterní jmění Horní Lužice však asi nebyl tak velký jako např. v Čechách. Nevíme ani o větších panovnických zástavách klášterního zboží.⁶⁷¹ Přesto máme ojedinělé doklady o tom, že okolní šlechta manipulovala s vesnicemi, doloženými v předhusitské době jako klášterní statky. Některé se klášterům vrátily až po *Pönfallu* poloviny 16. století, přesný stupeň rozchváčení majetků ale asi bude obtížné zjistit.

Důležité bylo pro všechny kláštery dosahovat také pojištění jejich právního statutu a privilegií. Jeptišky všech tří ženských klášterů získaly potvrzení svých privilegií např. od Albrechta Habsburského v listopadu 1438 ve Zhořelci, kdy král – při své jediné návštěvě Horní Lužice – přijal od stavů markrabství hold.⁶⁷² Prostředníky byli při právních aktech často místní měšťané

⁶⁷¹ Stejně tak unikla větším sekularizacím i budyšínská kapitula, H. KNOTHE, *Die Geistlichen Güter*, s. 36 sq.

⁶⁷² Pro Lauban listina z 11. listopadu 1438, *CDLS*, IV, s. 53; pro Marienthal z 8. listopadu 1438, *KIA Marienthal*, č. 85, pro Marienstern 18. listopadu 1438. Albrecht dokonce navštívil i město Lauban, kde mu zřejmě převorka předložila své stížnosti, mimo jiné i na to, že někteří šlechtici vymáhají na klášterních poddaných robotní práce a dávky, a poručil klášter v listině ochráně

nebo církevní hodnostáři vratislavské či míšeňské diecéze. Tak roku 1509 pořídili ověřené opisy marienthalských listin budyšínské kanovníci.⁶⁷³

Kláštéry a jejich statky jistě trpěly dále i zmatky na cestách a případy loupeživými rytíři.⁶⁷⁴ Už skutečnost, že Horní Lužice nepřijala program českých husitů, naznačuje, že podmínky byly pro zdejší katolické řeholní instituce okolo poloviny 15. století přece jen příznivější než v Čechách. Okolní měšťané a nižší šlechta zřejmě přispívali na obnovu klášterů, takže se konventy mohly vzpamatovat z následků válečných nepokojů relativně rychleji, než tomu bylo v případě českých a moravských klášterů. Tak mohla mariensternská abatyše potvrdit už v dubnu 1435 fundaci oltáře ve farním kostele ve svém městečku Wittichenau, kde bylo možno dokonce již v letech 1440-1446 obnovit farní kostel. Rovněž v případě Marienthalu můžeme předpokládat podporu šlechtických rodů, zejména Gersdorfů a Donínů, které byly klášteru tradičně blízké. Nevíme sice o větších donacích, členové těchto rodin však vystupují v mnoha listinách z té doby, nejen jako dárci, ale i jako svědci či zprostředkovatelé ve prospěch kláštera. Je těžko možné, že by se konvent mohl tak rychle zotavit vlastními silami; už na konci 15. století byl sám ze svých prostředků schopen už rozšiřovat znovu své panství. Ještě z doby zhořeleckého pobytu marienthalských jeptišek se také datuje darování tamní rady na obnovu kláštera.⁶⁷⁵ Nevíme naopak nic o hmotné podpoře českého krále. O četných zbožných nadacích se dozvídáme i v Mariensternu, zejména v souvislosti s patronátními farnostmi Kamenz i Wittichenau.

Podobně tomu bylo i v Laubanu. Ve zrušeném městě se dočkaly magdalenitky nejen donací od svých příbuzných, ale i od dalších laubanských měšťanů, a mohly přispívat na obnovu kláštera i z vlastních prostředků.⁶⁷⁶ O dalších měšťanských odkazech, např. na výrobu monstrance pro klášter, víme

zemskému fojtovi Albrechtovi z Kolditz. Naráz potvrdil privilegia řeholním komunitám v Marienthalu, na Ojvínu a v Laubanu také Ladislav Pohrobek, a to v Praze v červnu roku 1454.

⁶⁷³ 9. října 1509, Budyšín, KIA Marienthal, č. 119 a). Listinu vydává Jindřich z Kottwitz, senior kapituly a licenciát Jan Behm. Jeptišky jim předložily pravá a neporušená královská privilegia i s pečeti, oni z nich nechali poříditi latinský a německý opis.

⁶⁷⁴ Nepokoj v oblasti naznačuje např. klatba basilejského koncilu, určená hornolužické šlechtě, která přepadá duchovní na cestách, H. KNOTHE, *Geschichte des Oberlausitzer Adels*, s. 49-51.

⁶⁷⁵ J. B. SCHOENFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 102, podle rukopisných poznámek Kloße, pastora ze vsi Leuba.

⁶⁷⁶ Roku 1438 vyplatil své sestře, magdalenitce Anně z Gersdorfu její bratr pět hřiven, roku 1449 odkázala manželka Mikuláše Bischdorfa své vnučce, jeptišce v Laubanu, deset hřiven, podobně 1454 Anna Lowgenerová ze Zhořelce své dceři Dorotě v Laubanu odkázala celý majetek

ze zhořeleckých *Liber actorum*.⁶⁷⁷ Jistě byly měšťanské odkazy laubanskému klášternímu kostelu častější už proto, že se jednalo zároveň o kostel farní. Zdá se přesto, že častěji než Marienthalu a Mariensternu odkazovalo v té době hornolužické měšťanstvo ve prospěch např. zhořeleckých františkánů. Ve stejné době se těšil velké úctě a zájmu okolní společnosti i klášter celestinů na Ojvíně.⁶⁷⁸ Všechny představené v pohusitské době dále intenzivně usilovaly o vyplacení majetků a pohledávek.⁶⁷⁹ Komplikovaně a po dlouhé době, za pomoci míšeňského biskupa, altzellského opata i místní šlechty dosáhla např. marienthalská abatyše splacení donace na oltář ještě z doby předhusitské.⁶⁸⁰

Poněkud dříve než v Čechách také tušíme v Horní Lužici známky obnovy duchovního života, jako založení kalendového bratrstva kněží v Laubanu za přispění klášterního probošta.⁶⁸¹ Dobré poměry v Laubanu dokládá také to, že již roku 1473 byly zdejší magdalenitky vybrány, aby provedly reformu v sesterské komunitě ve Freiberku. Tamní konvent ovšem reformu odmítl, protože by prý hrozila „válka“ zdejších sester s laubanskými.⁶⁸² Kvalitní duchovní život naznačují i odpustkové listy, vystavené pro klášter v Laubanu, jako list papeže Julia II. z roku 1509 pro všechny, kdo podpoří kruciátu proti schizmatikům penězi či modlitbou.⁶⁸³ Odpustkové listy se ještě z 15. století dochovaly i z mariensternské farnosti Kamenz.⁶⁸⁴ Dokladem katolické horlivosti kraje může být i založení františkánského kláštera přísné

⁶⁷⁷ Roku 1484 koupil Kašpar z Nostitz rentu 50 hřiven, kterou mělo platit město Lauban, a z ní vyhradil i odkazy kostelu, roku 1486 předali měšťané a rada v Laubanu klášteru jednu hřivnu ročního příjmu, za něž mají jeptišky zpívat ve středu a pátek anniversaria.

⁶⁷⁸ Do konfraternity celestinů v Ojvíně byl roku 1499 přijat i Ladislav z Boskovic s chotí Magdalénou, Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 203.

⁶⁷⁹ Tak např. laubanská převorka Dorota o navrácení kapitálu 27 uherských zlatých nebo o vyplacení dlužního úpisu z roku 1427, podle zápisů ve zhořelecké *Liber actorum* k roku 1442 P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 186.

⁶⁸⁰ Odkaz Martina Ditricha z Niederseifersdorfu už z roku 1410 ve značné výši 100 hřiven grošů byl původně určen k založení a vybavení oltáře v Marienthalu. Kvůli nouzi donátorů způsobené válečnými časy nebyly peníze dosud vybrány. Donace měla být nyní využita ke znovuvybudování kláštera, přičemž měly být peníze získány třeba nátlakem. Za spásu duše odkazatele pak má klášter sloužit každoroční mše. Míšeňský biskup ve věci působil jako *loci ordinarius* Niederseifersdorfu. Splacení části odkazu bylo potvrzeno až roku 1459, také díky podpoře Balthasara z Gersdorfu, viz listiny z roku 1452, Míšeň a 25. ledna 1459, Marienthal, KIA Marienthal, č. 87 a 91.

⁶⁸¹ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 183.

⁶⁸² *Urkundenbuch der Stadt Freiberg i. Sachsen* (Codex diplomaticus Saxoniae Regiae XII), s. 168.

⁶⁸³ Převorce magdalenitek je předal Kristián Bombower, rektor farního kostela v Rouenu, apoštolský nuncius pro diecéze Mohuč, Kolín, Trevír a Míšeň.

⁶⁸⁴ Z dubna 1471, pro špitál od vratislavského biskupa. To potvrdil v červenci téhož roku biskup míšeňský, který připojil ještě dalších čtyřicet dní odpustku, A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 111.

observance v tomže městě, v posledním ze Šestiměstí, kde dosud neexistoval – snad jeho založení jako možné konkurence bránily mariensternské jeptišky – na samém konci 15. století.⁶⁸⁵

Je zřejmé, že přes náznaky obnovy se až do konce 15. století kláštery potýkaly s obtížemi ekonomickými a musely se uchýlovat k prodejmům příjmů i statků, což ve středověku nebylo tak obvyklé.⁶⁸⁶ Např. v případě Marienthalu byla ekonomická aktivita konventu v těchto letech minimální,⁶⁸⁷ víme spíše o nákupech faráře z klášterní patronátní vsi Niederseiffersdorfu.⁶⁸⁸ Až roku 1497 pak koupil klášter od Mikuláše, purkrabího z Donína na Grabštejně, patronátní práva v Leubě.⁶⁸⁹ Na druhou stranu si mohla abatyše roku 1494 dovolit rozšířit nadaci jednoho oltáře ve Zhořelci darováním svého poddaného z Rußdorfu.⁶⁹⁰ Naopak mariensternská abatyše mohla již v březnu 1444 koupit drobnější příjem na čtyřech svobodných statcích v Nebelschitz od kamenzského měšťana Petra Hensela, další příjem koupily jeptišky v říjnu 1453.⁶⁹¹ Ještě více se stabilizovaly majetkové poměry Mariensternu za abatyše Barbory z Nostic (1456-1487).⁶⁹² Zejména u cisterciáček pozorujeme tedy hospodářský vzestup, na němž zřejmě nic nezměnilo ani vyplenění Ostritz a Bernstadtu českými vojsky ještě roku 1469 za vpádu Jindřicha Minsterberského.

Ani magdalenitkám nepřinesl požár Laubanu roku 1488 trvalejší problémy, i když se vzápětí připomínají problémy s vyživováním probošta.⁶⁹³ Donací neubývalo ani těsně před reformací, takže klášter byl schopen půjčovat peníze, byť v malých částkách, a to i městské radě.⁶⁹⁴ Roku 1516 laubanské

⁶⁸⁵ První mniši sem přišli z české Bechyně, navzdory velké podpoře panovníka i zemského fojta Zikmunda z Vartemberka však klášter v kraji příliš nezakořenil. Potýkal se s radou a měšťany v četných sporech kvůli městským hradbám, konkuroval městskému faráři, cf. H. KNOTHE, *Die geistlichen Güter*, s. 25 sq.

⁶⁸⁶ Např. prodej pustých pozemků ve vsi Seiffersdorf ještě roku 1492, KIA Marienthal, listina č. 109.

⁶⁸⁷ Jen roku 1467 získal Marienthal od bratrů z Gersdorfu, výměnou za majetky v Seitendorfu, soudní pravomoc, mlýny a jiná příslušenství v Reichenau 20. února 1467, KIA Marienthal, č. 98.

⁶⁸⁸ KIA Marienthal, listiny č. 95, 96, 97.

⁶⁸⁹ Viz níže, s. 249.

⁶⁹⁰ J. G. ZOBEL, *Verzeichniss*, II, s. 23.

⁶⁹¹ A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 108.

⁶⁹² Roku 1456 mohla koupit od Mikuláše z Kobirshainu, usazeného na hradním léně v Budyšině, za 120 kop grošů míšeňských ves Kubschitze, roku 1462 získala dva rybníky u Kossern atd.

⁶⁹³ Listiny míšeňského biskupa Jana VI. ze Salhausenu z roku 1491, která proboštovi přidává příjmy oltáře Těla Páně ve farním kostele.

⁶⁹⁴ Klášter půjčil roku 1473 městské radě 72 hřiven, který dala jako věno své dceři zhořelecká měšťanka Markéta Kunzová, P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 187. V dubnu 1495

magdalenitky koupí rozšířily svůj majetek. Následujícího roku dokonce pomohly farnímu kostelu v Mostu, kde sídlily také magdalenitky, za což se jim dostalo papežského odpustku.⁶⁹⁵

Druhou polovinu 15. století poznamenávaly v hornolužických ženských klášterech spory o soudní pravomoc nad jejich vesnicemi s městskými vikpildami, v nichž na jejich straně duchovenstva stála šlechta. Časté byly zejména konflikty mezi Marienthalem a Mariensternem na straně jedné a městy Zhořelec a Žitava na straně druhé, o vsi klášterů ve zhořelecké vikpildě, to jest v případě Mariensternu o tzv. *Eigenscher Kreis*. Svědčí o tom už listina z roku 1497, kterou vydal v Praze Vladislav Jagellonský. Jedná se o rozhodčí výrok ve sporu mezi kláštery Marienstern a Marienthal, rytíři a many v obvodu města Zhořelce na jedné straně a městem Zhořelcem na straně druhé, vyznívající v neprospěch klášterů a rytířstva. Ve věci se výrazně angažoval tehdejší nejvyšší číšník Království českého a zemský fojt v Horní Lužici Zikmund z Vartemberka.⁶⁹⁶ Opakované nařízení stejného vyznění vyšlo ještě roku 1502. I v souladu s těmito konflikty je nutno vnímat usilovnou snahu klášterů o konfirmace privilegií.⁶⁹⁷ Na samém sklonku 15. století byla Marienthalu ze

purkmistr a rada v Laubanu oznamují, že jeden měšťan přijal od kláštera Lauban kapitál dvanácti hřiven, pojištěný na jeho statku v Hennersdorfu, TAMTÉŽ, s. 195.

⁶⁹⁵ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 198. Odpustková listina byla vystavena 31. března 1517 v Praze.

⁶⁹⁶ 7. června 1497, Praha, NA Praha, Archiv Koruny české, listina č. 284. Tuto při rozhodovali spolu s králem Jindřich, vévoda minsterberský, olešnický a kladský, Petr z Rožmberka, Jan z Janovic, dále Vilém z Pernštejna, Jindřich z Hradce, Půta z Rýzmburka a na Švihově, Jan ze Šelmberka, Jindřich, pukrabí míšeňský a pán na Plavně, Zdeněk Kostka z Postupic, Zdeněk Lev z Rožmitálu a další významní královští úředníci a čeští šlechtici, jednalo se očitivně o záležitost prvořadě důležitosti. Listina patří mezi dokumenty, které dal roku 1547 vyjmout Ferdinand I. z archivů odbojných měst v Šestiměstí a uložit do místodržitelské registratury.

⁶⁹⁷ V případě Marienthalu se dovídáme, jak stvrzování listin probíhalo. V jedné listině oznamuje zemský fojt Zikmund z Vartemberka panovníkovi po jeho výzvě, že prohlédl privilegia hornolužických poddaných na jejich výslovné přání. Přitom marienthalská abatyše se svým obhájcem (*Anwalte*) prosila především o potvrzení zlaté buly Karla IV. určené klášteru, viz listina daná v Budyšině, 30. ledna 1491, KIA Marienthal, č. 107. Tato listina posloužila nepochybně jako základ konfirmace vystavené klášteru o několik měsíců později, Budín, 15. dubna 1491, TAMTÉŽ, č. 108. Došlo k tomu poměrně brzy poté, co se Vladislav mohl ujmout vlády v Lužicích. 10. července 1491 potvrdil panovník také privilegia laubanských magdalenitek; protože postrádají mužské opory, vzal je do své osobní ochrany a nařídil zemskému fojtovi neomezovat klášter v jeho právech a ochraňovat jej. Ludvík Jagellonský potvrdil marienthalské listiny až roku 1518, přičemž opět svěřil klášter do ochrany hornolužickému fojtovi a dalším svým úředníkům, TAMTÉŽ, č. 120. Tehdy konfirmaci vyřizoval nejvyšší zemský kancléř.

strany zeměpanských úřadů vůbec věnována značná pozornost. Vladislav potvrdil roku 1497 majetkovou transakci kláštera, což nebylo vždy pravidlem.⁶⁹⁸

Cisterciáčky se mohly při sporech o vyšší, hrdelní jurisdikci odvolávat na starší privilegia,⁶⁹⁹ stejně jako na exempci, která jim teoreticky jako inkorporovaným příslušnicím cisterciáckého řádu náležela. Jejich soudní pravomoce i vynětí z vnějších vlivů však byly stále znovu zpochybňovány ostatními stavy hornolužického markrabství, v době předreformační stejně jako později. Zvláště překerní byla zřejmě pozice Marienthalu, ležícího na pomezí městského okrsku Žitavy a Zhořelce. Tak v prvních desetiletích 16. století docházelo opakovaně k tomu, že žitavská rada trestala podle svého práva poddané marienthalského kláštera zejména ve vesnicích, které vlastnila společně s klášteřem, jako bylo Reichenau či Schlegel. Protesty abatyše i klášterního fojta proti počínání měst byly marné. Rozpory vyšly najevo např. v souvislosti s vraždou, k níž došlo ve vsi Seitendorfu roku 1527. Marienthalská abatyše tehdy nedovolila, aby žitavští úředníci odnesli tělo zavražděného do města. Jedna řeholnice tehdy ve vsi proti tomu prý dokonce protestovala osobně, posadila se na mrtvolu a takto chtěla obhájit, slovy protestantského historika, „*domnělou jurisdikci kláštera*“.⁷⁰⁰ Žitavští přesto tělo násilím odnesli a případ vyřešili smířčí soudci v Löbau ve prospěch žitavské rady. Stará privilegia o vrchní soudní pravomoci kláštera byla předána královskému fojtovi v Žitavě a tamní radě, které byla potvrzena hrdelní jurisdikce v celém žitavském obvodu, navzdory starším privilegiím i na klášterních vsích.⁷⁰¹ V případě Laubanu máme méně informací než u cisterciáček. Nevíme, zda vesnice magdalenitek podléhaly už ve středověku laubanské vikpildě, nebo zda klášter nad nimi hrdelní

⁶⁹⁸ Praha, 14. dubna 1497, KIA Marienthal, č. 113. Téhož roku 1497 Zikmund z Vartemberka zprostředkoval i koupi poloviny vsi Schönfeld ve prospěch marienthalských cisterciáček.

⁶⁹⁹ Marienthalu ji udělil Jan Lucemburský v souvislosti s potvrzením jejich privilegií, 12. července 1346, Münstermayfeld, KIA Marienthal, listina č. 44 (editována CDLS, I, č. 257, s. 374-377). Marienstern dostal vyšší jurisdikci již od braniborských markrabat Jana a Oty roku 1264, KIA Marienstern, č. 4. Důkladnější srovnání s kláštery v Sasku, ve Slezsku či Nové marce ukazuje, že ve středovýchodní Evropě nebylo toto vybavení jurisdikčními právy tak výjimečné, jako v Evropě západní, Johann ENGELMANN, *Untersuchungen zur klösterlichen Verfassungsgeschichte in den Diözesen Magdeburg, Meissen, Merseburg und Zeitz-Naumburg*, Jena 1933, s. 30 sq.

⁷⁰⁰ „... sondern eine Nonne aus dem Closter sich auf den Entleibten setzen und dadurch ihre vermeinte Jurisdiction behaupten müssen ...“, J. B. CARPZOV, *Analecta*, II, s. 260.

⁷⁰¹ Podobné spory o trestní pravomoc vedli s městy i Gersdorfové (např. ve vsi Oder-Oderwitz) nebo Šlejnicové roku 1530 v Seiffhennersdorfu, S. GROSSER, *Lausitzische Merckwürdigkeiten*, s. 150 sq.

jurisdikci už tehdy vykonával. Také formální exempce tohoto kláštera byla v kraji často zpochybňována. Roku 1488 magdalenitky laubanské radě přenechaly hrdelní soud v Kerzdorfu, což i zde naznačuje nejasnosti a konflikty.

Spory mezi klášterními (a šlechtickými) a městskými soudy o trestní pravomoc skončily v neprospěch měst v důsledku několika královských nařízení a zejména Pönfallu ve 40. letech 16. století,⁷⁰² kdy města vyšší jurisdikci ve svých vikpildách ztratila ve prospěch královského rychtáře. Soudní pravomoc klášterům vrácena, přitom se jednalo vždy o hrdelní jurisdikci, nižší soudní pravomoc klášterům ani rytířstvu zpochybňována nikdy nebyla.

Období, kdy se připravoval nástup reformace, zabarvovaly v Horní Lužici i další spory mezi *Land* a *Städte*, zejména městy Žitava a Zhořelec,⁷⁰³ která stála v první polovině 16. století na vrcholu své ekonomické i politické moci. Kromě konfliktů přerozdělování daní a pozici stavů na sněmu⁷⁰⁴ šlo hlavně o záležitosti ekonomické, zvláště vaření a šenkování piva. Tak ve 30. letech 16. století byly částečně urovnány spory o čepování piva s žitavskými, táhnoucí se už od konce 15. století, v podobě výhodné pro klášter Marienthal.⁷⁰⁵ Pravidelné byly i kontakty v záležitostech poddaných.⁷⁰⁶ Spory podle dobových zpráv nepřekročily meze přátelství.⁷⁰⁷ Konflikt propukl také ve věci obchodní cesty, vedoucí přes Marienstern z Lipska do Vratislavi a Krakova, za jejíž udržování chtěl klášter vybírat poplatky od projíždějících vozů.⁷⁰⁸

V Laubanu byla situace asi poněkud klidnější, respektive o větších sporech nevíme. Klášter měl příliš skromné majetky, než aby mohl někoho jako hospodářská konkurence ohrožovat nebo výrazněji zasahovat do poměrů v zemi,

⁷⁰² Proces započala tzv. *Decisio Ferdinandina* z roku 1544, L. BOBKOVÁ, *Pönfall*, s. 47.

⁷⁰³ K těmto sporům obecněji např. J. BAHLCKE, *Regionalismus*, s. 51; L. BOBKOVÁ, *Pönfall*, s. 45. Spory reflektovala i dobová regionální historiografie, cf. kromě Carpzoa a Grossera i *Ehren-Tempel derer Hochwürdiggen Abbatissinnen*, s. 19 sq.; Ch. MANLIUS, *Commentariorum*, passim.

⁷⁰⁴ Např. roku 1519 definitivně ztroskotaly pokusy *Landschaft*, aby prelátí a rytířstvo získalo vlastní stavovskou komoru, a mohly tak přehlasovat města.

⁷⁰⁵ Narovnání ohledně dovozu piva a jeho čepování v krčmách na klášterním panství viz listina z 13. září 1535, Marienthal, KIA Marienthal, č. 125. Výhradně žitavské pivo se mělo nadále čepovat jen ve vsích, o jejichž vlastnictví se cisterciáčky dělily s Žitavskými, tedy v Reichenau, Seitendorfu, Niederseiffersdorfu a Schlegel. Navíc byly klášterní krčmy osvobozeny od placení cla v Žitavě.

⁷⁰⁶ Bohatou komunikaci klášterů Marienthal a Marienstern dosvědčují knihy missivů zhořelecké rady, viz Ratsarchiv Görlitz, Lib. Missivarum I a II (léta 1534-1545).

⁷⁰⁷ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 118.

navíc byl příliš těsně spjat se stejnojmenným městem. Přesto i tady došlo na konci 80. let 15. století ke sporům s radou kvůli zanedbávání bohoslužby ve farním kostele a u sv. Mikuláše. Jeptišky se vyslovily, že situaci zlepšit nemohou, navíc když rada nedodrží své donace. Konšelé tedy slíbili odvést nové platy na anniversaria a povolili klášteru dokonce chovat dobytek během čtyř let na městských pozemcích, bezplatné postavení vodovodu do kláštera a poskytl mu i další výhody.⁷⁰⁹

Navzdory uvedeným sporům lze předpokládat, že až do nástupu reformace a vlastně i po ní byly všechny kláštery těsně spjaty s okolím. Zvláště těsně byl spojen se „svým“ městem klášter laubanský. Toto sepětí nezměnily náraz ani pravděpodobné konfesijní rozpory v době, kdy se města přiklonila k luteránství a zřejmě podporovala jeho šíření i mezi klášterními poddanými. Tak byly i po nástupu reformace přátelské např. vztahy Marienthalu se sousedními městy. Ve 30. letech 16. století marienthalská abatyše Alžběta z Talkenberka poskytla žitavským měšťanům finanční pomoc na královskou půjčku proti Turkům, i když není jasné, zda dobrovolně. O smrti téže abatyše roku 1540 se dozvídáme dokonce ze zprávy klášterního fojta a převorky žitavským a zhořeleckým radním.⁷¹⁰ Naopak po požáru kláštera roku 1542 poskytla zhořelecká městská rada finanční pomoc na obnovu klášterního kostela.⁷¹¹ Snad to vyplynulo z výše zmíněného úzkého propojení kláštera s jeho lokálním okolím: konfesijní bariéry je nezpřetrhaly ze dne na den.

Zatímco v 15. a první polovině 16. století procházela řada klášterů cisterciáků i dalších starých řádů v Čechách i v Říši stagnací,⁷¹² hornolužická *cistercia* a zřejmě ani komunita v Laubanu pravděpodobně krizí monastického života tolik postiženy nebyly. Pro život klášterů tu jistě byly příznivější poměry než např. v Čechách. Husitské války fungování ženských komunit sice zkomplikovaly, ale nepřerušily. Díky římskokatolické orientaci, kterou si

⁷⁰⁸ Spor rozhodl fojt Zikmund z Vartemberka tak, že domácí fúry mohou projíždět zcela zadarmo, cizí jen do čtyř koní a to tak, aby cestě nevznikly žádné škody, 24. května 1504, KIA Marienstern, listina č. 151.

⁷⁰⁹ Narovnání z 16. února 1488, P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 192.

⁷¹⁰ Ratsarchiv Görlitz, Liber missivarum I, fol. 37^r.

⁷¹¹ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 118.

obyvatelstvo Horní Lužice udrželo až do 20. let 16. století, ale zřejmě i díky korektnímu naplňování řeholních ideálů zůstaly kláštery déle než např. v Českém království nebo jinde v Říši pevně zakotveny do lokálního ekonomického, sociálního i kulturního kontextu. Trvala spolupráce se šlechtou a městy a také zájem okolní společnosti o řeholní stav, do nějž vstupovaly nadále i osoby ze špiček zdejší společnosti. Nadále požívaly relativně vysoké společenské prestiže, což platí zejména pro Marienthal a Marienstern. Kláštery tak byly nepochybně relativně dobře připraveny na střet s luteránskou reformací. Podobně i františkánské kláštery v hornolužických městech byly sto, zřejmě lépe než kláštery české, reflektovat duchovní reformní proudy řádu 15. věku.⁷¹³

Když se kláštery zotavily z otřesů neklidné první poloviny 15. století, byly sto – zdá se, že naposledy ve svých dějinách – přímo zasahovat do dění v širším okolí, kde docházelo k podobným sporům ve stavovské obci jako v Čechách. Koncem 15. století se všechny tři ženské kláštery stabilizovaly i po hospodářské stránce. Neprožívaly zatím ani velký pokles vokací, ani disciplinární problémy. Listinných zpráv o zbožných odkazech jeptišek samotných nebo okolních šlechticů či měšťanů ve prospěch klášterů sice ve srovnání se 14. stoletím ubývá, přesto okolní společnost kláštery nadále různými prostředky podporovala. Donace oltářů a anniversarií dokládají kvetoucí pozdněstředověkou zbožnost v oblasti ještě ve 20. letech 16. století. Tehdy působila v kraji i řada náboženských bratrstev,⁷¹⁴ kostely se naplňovaly cennými uměleckými díly, jež se dochovala především v Mariensternu.⁷¹⁵ Je rovněž výmluvné, že v 1. třetině 16. století se začíná rozvíjet mariensternské poutní místo v Rosenthalu, snad jako projev předchozího duchovního rozkvětu, snad již v reakci na luteránství.⁷¹⁶

⁷¹² K cisterciáckým klášterům v českých zemích F. MACHILEK, *Die Zisterzienser*, zvláště s. 118 sq., a níže. K cisterciáckým klášterům v Říši v souhrnu A. SCHNEIDER, *Die Zisterzienser*, s. 41-42; K. ELM – P. FEIGE, *Der Verfall*.

⁷¹³ P. HLAVÁČEK, *Die Oberlausitz*.

⁷¹⁴ Jako v Žitavě bratrstvo sv. Jakuba, snad z roku 1517, zrušené už roku 1525, nebo bratrstva sv. Jana a Antonína, cf. J. G. MÜLLER, *Versuch*, I, s. 73-76.

⁷¹⁵ *Zeit und Ewigkeit*, passim.

⁷¹⁶ První kaple a poutě v Rosenthalu jsou doloženy v poslední třetině 15. století, kamenná kaple tam byla zřízena roku 1537, viz Siegfried SEIFERT, *Rosenthal*, in: *Marienlexikon*, V, redd. Remigius BÄUMER – Leo SCHEFFCZYK, *St. Ottilien* 1993, s. 566 sq. Barokní výklad vzniku poutního místa viz J. X. TICINUS, *Epitome*, s. 4^r sq.

III. 2. Období nástupu reformace

III. 2. 1. Podmínky nástupu reformace v Horní Lužici – širší souvislosti

Složitější období nastalo hornolužickým ženským klášterům s nástupem protestantské reformace,⁷¹⁷ která si získala poměrně rychle většinu obyvatelstva markrabství, a to v zásadě ve všech jeho společenských vrstvách, byť v různé kvalitě a intenzitě.⁷¹⁸ Tentokrát už nezůstaly zdejší stavy věrné katolickému českému králi, jako tomu bylo v době husitské. Velký vliv náležel šlechtě, zejména vlastníkům velkých panství, a městům, tedy stavům, kteří později rozhodovali v duchu augšpurského náboženského míru i o církevních poměrech, držely tedy *ius reformandi*, a tak *de facto* vládu nad církevními záležitostmi. Reformace tu probíhala *zdola*, bez podpory státní moci jako např. v Sasku, Durynsku nebo Hessensku.⁷¹⁹ O přijetí, vnucení či odmítnutí konkrétní konfese se rozhodovalo na vícero rovinách tehdejší společnosti, proto tu krystalizování náboženských poměrů trvalo podstatně déle než v ostatní Říši, ale také déle než v Čechách a na Moravě, kde relativně velmi volné náboženské poměry radikálním způsobem zvrátily až důsledky stavovské porážky na Bílé hoře. Náboženské poměry Horní Lužice jsou tak výjimečnou alternativou k průběhu reformace *shora*.

Horní Lužice se nacházela v bezprostředním geografickém sousedství Saska, konkrétně jeho Míšeňské marky, samé kolébky a ohniska luteránství. Vzdálenost např. mezi stolpenským panstvím míšeňského biskupa nebo kurfiřtskými doménami a Lužicí nepřesahovala padesát kilometrů, takže

⁷¹⁷ K reformaci ze starších prací obšírně např. K. KALISCH, *Die Reformation in der Lausitz*, Bautzen 1867; *Die Einführung der Reformation*, ed. H. F. ROSENKRANZ; A. ZOBEL, *Untersuchungen*; Ludwig BÖHNHOFF, *Die Einführung*; E. KATZER, *Das Evangelisch-Lutherisches Kirchenwesen*; J. G. MÜLLER, *Versuch*. V této pasáži budu v mnoha směrech opakovat údaje německého bádání, které ale nejsou známy v Čechách a pro pochopení kontextu vývoje klášterů jsou podle mého soudu důležité. Nověji, ale na základě starší literatury

⁷¹⁸ Nelze si jistě dělat iluze, že mniši uprchlí z klášterů nebo narychlo konvertovavší světští kněží byli vždy nejlepšími kazateli a pastory, kteří by byli s to vylíčit svým často negramotným posluchačům přednosti nového evangelia. K hloubce zakořenění reformačních myšlenek u „prostého lidu“ a k rozdílům např. mezi venkovským obyvatelstvem a horníky ve městech na příkladu Saska cf. Karlheinz BLASCHKE, *Sachsen im Zeitalter der Reformation*, Gütersloh 1970 (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 185), s. 118.

v raném novověku ji bylo možno překonat zhruba za jeden den cesty koňmo. Mezi Míšeňskem a Horní Lužicí existovaly četné vazby v rovině církevněorganizační a duchovní již v době, kdy ještě nepodléhaly jedinému panovníkovi. Řada lužických kněží studovala např. ještě před reformací v Lipsku, v době Lutherova vystoupení byli někteří přítomni ve Wittenberku.⁷²⁰ Mohli tudíž velmi záhy poznat Lutherovo učení a šířit je dál ve svých působistích. Z narážek v Lutherových spisech vyplývá, že si reformátor všímal i dění v Lužicích, řada tamních prvních kazatelů ostatně jej nebo Filipa Melancthona znala z osobního styku. Styky a duchovní výměnu mezi Saskem a Lužicemi posiloval tehdy i čilý vzájemný obchod.

Již starší regionální historiografie zdůrazňuje, že vědomí krize církve bylo v kraji přítomné už na počátku 16. století, že laiky pobuřoval ne vždy příkladný život světského i řeholního kléru, zejména městských františkánů. Sami míšeňští biskupové si byli vědomi vnitřních problémů církevní hierarchie.⁷²¹ Napětí pak zřejmě posílil podobně jako jinde v Říši celkem nestoudný obchod s odpustky na obnovu svatopetrské svatyně v Římě, s nímž byl v Lužicích spojen především papežský komisař, dominikán Jan Tetzl. Jeho činnost a kázání pranýřuje většina dobových místních kronik: jeho odpustky prý mohly poskytnout odpuštění i za obcování s Matkou Boží ...⁷²² Ve městech plápolaly nepokoje sociálního původu, které se někdy zabarvovaly odporem ke katolickému duchovenstvu. O církvi kriticky smýšleli i někteří majitelé feudálních panství, někdy snad i svobodní sedláci. Šestiměstí mohlo spojit Lutherovy teze se svými politickými zájmy.⁷²³ Svou roli hrálo i jisté napětí mezi míšeňským ordinářem a lužickými kněžími již v době předreformační, zejména v souvislosti s odváděním různých církevních dávek do Míšeň. Navzdory – nebo díky? – výše popsané intenzivní zbožnosti v pozdněstředověké Horní Lužici tu

⁷¹⁹ Jako reformaci zdola hodnotí hornolužický vývoj už nejstarší práce, jako např. Ch. G. KÄUFFER, *Abriß*, III, s. 291 sq.

⁷²⁰ Viz Theodor GÄRTNER, *Die in Wittenberg von 1539 bis 1572 ordinierten Zittauer*, in: MZGMV 5, 1908, s. 42-44.

⁷²¹ Viz níže k Janu VI. ze Salhausenu.

⁷²² Ch. G. KÄUFFER, *Abriß*, III, s. 250; J. G. MÜLLER, *Versuch*, s. 70.

⁷²³ Tak naposledy M. KNOBLOCH, *Bemühungen*, s. 50.

byla půda pro přijímání Lutherových reformních myšlenek v markrabství celkem dobře připravena, a to zejména ve městech.⁷²⁴

Jedna věc bylo kázání Lutherových myšlenek, jež skutečně nacházely vděčné posluchače, druhá pak změna liturgie a vůbec církevněorganizačních poměrů. První doklady o církevní transformaci máme ze začátku 20. let 16. století, kdy byla bohoslužba pozvolna upravována podle protestantských požadavků. Přitom ale působila řada překážek, ať už je kladly městské rady, kde ještě zasedali příznivci starého učení, český král, zemští úředníci nebo míšeňští biskupové. V rozhodujícím období v kraji působil jako zemský fojt vnuk Jiřího z Poděbrad Karel Minstrbersko-Olešnický († 1536), který se reformačním myšlenkám na odpor výrazněji nestavěl.⁷²⁵ Český král jistě neměl zájem na podpoře protestanství, ale ani dostatek sil, aby jeho šíření vzdoroval. Souviselo to se zmiňovaným rozvolněním vztahů mezi Českým královstvím a Lužicemi i se značnou samostatností zdejší stavovské obce. Ludvík Jagellonský se sice roku 1525 obrátil na stavy Lužic a Slezska s dekretem proti novému učení, proti „... škodlivému, nekřesťanskému zavádění luteránské víry, která roste den ode dne“,⁷²⁶ ovšem bez praktického dopadu. Jeho angažmá na uherské válečné frontě ostatně znemožňovalo účinnější zásah i v samotných Čechách.

I když Ferdinand I. Habsburský reflektoval s nechutí růst protestantství ve svých vedlejších zemích,⁷²⁷ nemohl jeho šíření příliš ovlivnit: i on byl velmi zaměstnán válkami s Turky a říšskou politikou, což jej obojí vyčerpávalo finančně i mocensky. Roku 1531 nakázal zemským fojtům obou markrabství, aby v oblasti vykořenili luteránské vyznání. V únoru 1534 byli do Horní Lužice

⁷²⁴ Cf. k souvislostem mezi hlubokou religiozitou pozdního středověku a vzápětí ochotným přijímáním reformních myšlenek pro Sasko K. BLASCHKE, *Sachsen im Zeitalter der Reformation*, s. 105-106. K podobným závěrům pro Porýní došel Francis RAPP, *Réformes et Réformation à Strasbourg, Église et société dans le diocèse de Strasbourg (1450-1525)*, s. 12 sq.; B. VOGLER, *Histoire des chrétiens*, s. 46.

⁷²⁵ Karel Minstrberský se nepřihlásil k reformaci otevřeně, ale vystupoval jako osoba jí nakloněná. Zmírňoval svým vlivem královské edikty; byl dokonce v písemném kontaktu s Lutherem. Roku 1525 se však na sněmu v Praze vyslovil otevřeně ke katolické církvi.

⁷²⁶ J. G. ZOBEL, *Verzeichniss*, II, s. 130.

⁷²⁷ Tak na konci května 1527 píše svému císařskému bratrovi o Slezsku „*la secte Lutherienne croist et augmente par toutes pars de plus en plus*“, Ferdinand I. Karlu V., Praha, 30. května 1527, Die Korrespondenz Ferdinands I., II/1, č. 67, s. 81-83 (Korrespondenzen österreichischer Herrscher, 2/1, Familienkorrespondenz 1527 und 1528), edd. Wilhelm BAUER – Robert LACROIX, Wien 1937. Málo zmínek o vývoji v Lužicích nacházíme v dalších svazcích habsburské korespondence (zvláště II/2: Familienkorrespondenz 1529 und 1530, edd. Wilhelm BAUER – Robert LACROIX, Wien 1938; III, Familienkorrespondenz 1531 und 1532, edd. Herwig WOLFRAM – Christine THOMAS, Wien 1973-1984).

– zejména do Žitavy a Zhořelce – jako královští komisaři vysláni vídeňský biskup Jan Faber a probošt vratislavské kapituly, aby provedli v klášterech a farnostech Slezska a Lužic vizitaci „ve věci zachování křesťanské víry“, o jejích výsledcích a průběhu však nic nevíme. Roku 1538 uložil král při holdu Horní Lužice, na podnět míšeňského biskupa Jana VIII. z Maltitz, znovu zemským stavům, aby se nepřikláněli k novému heretickému učení.⁷²⁸ Stavové to odmítli a Ferdinand I. byl donucen evangelickou bohoslužbu neoficiálně tolerovat, už proto, že od – nyní protestantských – stavů stále potřeboval daně pro svou nákladnou politiku.⁷²⁹ Přesto roku 1539 dostal i správce Dolní Lužice za úkol horlivě pronásledovat „*buřičské kazatele*“.⁷³⁰ Řada královských ediktů směřovala proti ženatým kněžím, problém byl však s jejich trestním stíháním. Zůstalo při verbálních pokusech zadržet reformaci, násilí či vojenské moci nebylo nikde použito.⁷³¹ Zajímavé je, že zároveň s vydáváním protiluteránských mandátů Ferdinand I. informoval své úředníky v Lužicích o širších náboženských jednáních v Říši. Je zřejmé, že často ve své politice postupoval v souladu se svým císařským bratrem.⁷³² Přese všechny protiluteránské výnosy udržoval korektní vztahy s protestantskými stavy Horní Lužice i Ferdinandův stejnojmenný syn, místodržící v Čechách.

Pro atmosféru v kraji je příznačná právě návštěva Ferdinanda I. v Horní Lužici roku 1538, kdy král přijal hold zdejších stavů.⁷³³ Ferdinand byl v květnu velkolepě přijat v Budyšině i Zhořelci, kde v průvodu šli i žáci *schol* se svými učiteli a dále duchovní – „*Klosterbrüder und Priesterschaft*“ – ve svých ornátech, s kříži a kalichy, ačkoli smýšlení většiny obyvatel zdejších městských obcí tehdy již bylo luteránské a přívrženci nového učení jistě seděli i mezi

⁷²⁸ Viz také Ch. MANLIUS, *Commentarii*, I, C XXV, s. 133.

⁷²⁹ J. BAHLCKE, *Regionalismus*, s. 49 sq.

⁷³⁰ Řada Ferdinandových protiluteránských mandátů byla společných pro Lužice a Slezsko, viz NA Praha, RG, VI, 1530, fol. 191; XII, 1534, fol. 52^v, 105^v; XIV, 1535-1536, fol. 40; IIXL, 1538, fol. 447, Missiven, 44, 1549, fol. 489^v.

⁷³¹ K. BLASCHKE, *Lausitzen*, s. 104, vesměs podle starší literatury. Viz také Siegfried SIEBER, *Geistige Beziehungen zwischen Böhmen und Sachsen zur Zeit der Reformation*, in: *Jahrbuch des Collegium Carolinum* 6, 1965, s. 146-172, 7, 1966, s. 128-198.

⁷³² Franz Bernhard von BUCHOLTZ, *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten*, I-VIII, Urkunden-Band, Wien 1831-1838, passim.

⁷³³ Ch. G. KÄUFFER, *Abriß*, III/1, s. 176 sq. Na sněmu na začátku tohoto roku Ferdinand I. požadoval od lužických stavů podporu na válku s Turky. Ty si na jaře toho roku také vymohly potvrzení privilegií a udělení některých výhod. Podrobný popis návštěvy také Richard JECHT, *Fürstliche Besuche in Görlitz*, Görlitz 1893, s. 43-44, podle zápisu zhořeleckého radního písaře Jana HaBe, SRL NF IV, s. 367-379.

konšely. Svou sílu ale tady jistě manifestovala budyšínská kapitula.⁷³⁴ Král se účastnil mše v budyšínském kolegiálním kostele, provázané zpěvem *Te Deum*, i když i tady už se dříve kázalo a sloužilo podle Lutherových postulátů. Šlo tedy zřejmě o dobře zřežirované představení, zakrývající před zeměpánem, jehož přízeň si ovšem města chtěla získat, alespoň formálně skutečnou konfesní realitu měst. Také ve Zhořelci se král zúčastnil bohoslužby – jistě katolické – v hlavním kostele sv. Petra, kde už přitom předtím řadu let působili evangeličtí kazatelé. Mohl také ještě navštívit minority ve zhořeleckém konventu.⁷³⁵

Vliv českého krále na Horní Lužici poněkud zesílil po *Pönfallu*.⁷³⁶ Snažil se situace využít také k potírání reformace, bylo ale zřejmé, že v obyvatelích Horní Lužice, především ve zdejší stavovské obci už zakořenily evangelická víra a odpor k *Pfafferey* příliš hluboko, nehledě na královské příkazy, které ostatně často vykonávali úředníci právě luteránského vyznání. Roku 1554 slíbily hornolužické stavy králi věrnost a poslušnost ve všech jeho požadavcích, jen od luteránské konfese se již nemínily odchýlit.

Ferdinand byl stále zaměstnáván v první řadě náboženskou otázkou v Čechách a na Moravě.⁷³⁷ Světským autoritám zjevně chyběly prostředky a mnohdy i vůle k soustředěnému odporu proti Lutherově reformaci až do 2. poloviny 16. století; pak už bylo pozdě konfesní poměry v lužických markrabstvích zvrátit. Podobně i ve Slezsku mohl Ferdinand I. jen těžko zakročit proti široké frontě luteránského tábora.⁷³⁸ Také tam se v důsledku

⁷³⁴ Ferdinanda přivítal latinskou řečí vratislavský kanovník Jan Cochläus, významný protivník Lutherův, ale i městská, částečně luteránská rada.

⁷³⁵ Další prameny o těchto událostech nacházíme ve Scultetových zhořeleckých análech a jeho deníku, viz Martin REUTHER, *Der Görlitzer Bürgermeister, Mathematiker, Astronom und Kartograph Bartholomäus Scultetus (1540-1614) und seine Zeit*, in: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Technischen Hochschule Dresden* 5, 1955-1956, s. 1133-1161.

⁷³⁶ Friedrich Hermann BAUMGÄRTEL, *Geschichte des Pönfalls der Oberlausitze Sechsstädte*, Bautzen 1898; Friedrich PIETSCH, *Görlitz im Pönfall*, in: *NLM* 111, 1935, s. 51-141; k *Pönfallu* a jeho vlivu na církevní poměry S. SEIFERT, *Pönfall*, s. 65-71 a níže.

⁷³⁷ Winfried EBERHARD, *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478-1530*, München – Wien 1981.

⁷³⁸ Větší možnosti zasahovat měl Ferdinand I. pouze ve slezských bezprostředních knížectvích, ale sjistým zpožděním se reformace prosadila i tady. Katolické církvi zůstalo ve Slezsku z lenních teritorií zachováno jen nízké knížectví, jemuž vládl vratislavský biskup, v souhrnu J. BAHLCHE, *Regionalismus*, s. 141. Podrobněji Johannes SOFFNER, *Schlesische Fürstenbriefe aus der Reformationszeit*, in: *ZVGS* 21, 1887, s. 399-415, zde s. 405; Werner MARSCHALL, *Geschichte des Bistums Breslau*, Stuttgart 1980, s. 59-81; Franz MACHILEK, *Schlesien*, in: *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500-1650, II: Der Nordosten*, redd. Anton SCHINDLING – Walter ZIEGLER, Münster 1990, s. 102-138. cf. Alfred SABISCH, *Die Bischöfe von Breslau und die Reformation in Schlesien. Jakob von Salza (zem. 1539) und Balthasar von Promnitz (1562) in ihrer*

složitých politických a společenských poměrů vytvořila zajímavá, dosud málo prozkoumaná konfesijní koexistence.⁷³⁹ Stejně jako v Lužicích byly jednotlivé slezské protestantské teritoriální církve v právním ohledu odkázány na jurisdikci a správu staré církve.⁷⁴⁰

Kromě relativně malého vlivu Habsburků na konfesní poměry v oblasti vytvářela dobré podmínky pro přijetí reformace i poloha Lužic na místě, kde se tradičně s působením z Českého království střetávaly i zájmy saského a braniborského kurfiřta. Na území Saska navíc sídlilo míšeňské biskupství, diecézní autorita pro obě Lužice, jehož tradičními ochránci byli Wettinové, od roku 1485 rozdělení na linii ernestinskou (kurfiřtskou) a albertinskou (vévodskou).⁷⁴¹ Každá z rodinných větví se postavila k luteránské reformaci odlišně. Fridrich Moudrý († 1525) z ernestinské větve ponechal šíření luteránských myšlenek volný průběh, aniž by prováděl evangelické církevní vizitace, jeho nástupce Jan (1525-1532) však už patřil k horlivějším stoupencům Luthera a začal využívat zavádění reformace k politickým cílům.⁷⁴² Pokračoval v nich, navzdory zrušení špýrského sněmovního výnosu, i kurfiřt Jan Friedrich (1532-1554). Naopak v albertinském Sasku vládl v době nástupu reformace

glaubensmässigen und kirchenpolitischen Auseinandersetzung mit den Anhängern der Reformation, Münster/Westphalen 1975, s. 68 sq.

⁷³⁹ Viz alespoň jedna z posledních prací Jörg DEVENTER, *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526-1707* (Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte 8), Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien 2003. Dobrý přehled poskytují i *Geschichte Schlesiens*, II, redd. L. PETRY – J. J. MENZEL, s. 95 sq. Cf. Joachim KÖHLER, *Das Ringen um die tridentinische Erneuerung im Bistum Breslau*, Köln 1973 (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 12).

⁷⁴⁰ Slezskému reformačnímu století se přikládá někdy dokonce ekumenický význam, Hellmut EBERLEIN, *Schlesische Kirchengeschichte*, Goslar 1952, s. 42 sq.; Ludwig PETRY, *Das Evangelische Schlesien zwischen Regionalismus und Ökumene*, in: *Ostdeutsche Geschichts- und Kulturlandschaften*, I: Schlesien, red. Hans ROTHE, Köln – Wien 1987 (Studien zum Deutschtum im Osten 19/I), s. 41-63.

⁷⁴¹ Linie ernestinská vládla především v Durynsku, Plíseňsku a držela kurfiřtský titul a fojství nad biskupstvím Naumburk, albertinská vlastnila marku míšeňskou, Lipsko, severní Durynsko a fojství nad Merseburkem. Fojtství nad míšeňským biskupstvím vykonávaly obě linie společně. V přehledu Reiner GROSS, *Geschichte Sachsens*, Leipzig 2002, s. 32 sq.; *Die Herrscher Sachsens*, red. Frank-Lothar KROLL, München 2004, s. 55 sq. a s. 76 sq.; Heribert SMOLINSKY, *Albertinisches Sachsen*, in: *Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung*, V, s. 8-32.

⁷⁴² Reformování jeho území mu ostatně umožnil výnos říšského sněmu ze Špýru (1526), udělující říšským stavům až do obecného koncilu *ius reformandi* a *ius circa sacra*. První církevní vizitace v ernestinských zemích probíhaly podle návrhů Luthera a Melancthona, cf. F. BURCKHARDT, *Geschichte der sächsischen Kirchen- und Schulvisitationen von 1524 bis 1545*, Leipzig 1879. Míšeňska se dotkly vizitace v letech 1527, 1529, 1539 a 1539-1540.

hluboce katolicky zbožný vévoda Jiří (1500-1539), vnuk Jiřího z Poděbrad,⁷⁴³ zatímco jeho bratr Jindřich přestoupil k luteránství na podnět své manželky Kateřiny z Meklenburku. Jiří se snažil zachránit katolickou církev nejen tím, že kladl překážky luteránství, ale usiloval i o odstranění jejich zlořádů. Římu zůstávala poměrně dlouho věrna i část obyvatelstva jeho zemí.⁷⁴⁴

Ještě na počátku 16. století výrazně zesílil vliv Wettinů na míšeňské biskupství. Už *Landesordnung* vévody Viléma III. z roku 1446 hovoří o povinnosti zeměpána reformovat kláštery, o jeho podílu na trestání nehodných kněží a varuje před přestoupením duchovní jurisdikce. Vévoda Jiří šel ještě dále než jeho předkové: požadoval např. na papeži (1503), aby světil trestání duchovních do rukou komise, kterou by jmenoval on sám, nebo aby duchovní těžké prohřešky odpykávali ve vévodském, nikoli biskupském vězení. Jiří vyzýval několikrát míšeňského biskupa k vizitacím, při nichž měli spolupůsobit jím pověřeni zástupci. Tušíme tu předzvěst tridentských výnosů o spoluúčasti světského ramene na církevních reformách, jak se ostatně měla projevit i při reformě hornolužických klášterů koncem 16. věku.

Na počátku 16. století stála i v čele míšeňské diecéze reformně smýšlející osobnost, biskup Jan VI. ze Salhausenu (1487-1518), který ve svých synodních statutech z roku 1504 nařizuje světskému i řeholnímu kléru mravný a řádný život.⁷⁴⁵ Zajímavý je článek proti rozvolněné klauzuře v ženských klášterech, kde biskup požaduje návrat jeptišek do kláštera do šesti dnů od vyhlášení statut. Tříkrát do roka má být v kostelích vyhlášeno, že ten, kdo bude ukrývat uprchlou jeptišku nebo jí dokonce poskytne jen pohoštění, bude exkomunikován. Útěky z klášterů tedy nebyly řídké ani před reformací, byť nebyly zdaleka tak masové jako po Lutherově vystoupení.⁷⁴⁶

⁷⁴³ Enno BÜNZ, *Das landesherrliche Kirchenregiment in Sachsen*, in: *Markgrafen, Kurfürsten, Könige, 1089-1918*, München 2004, s. 76-89; Siegfried HOYER, *Georg von Sachsen. Reformator und Bewahrer des alten Glaubens*, in: *Europäische Herrscher. Ihre Rolle bei der Gestaltung von Politik und Gesellschaft vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Weimar 1988, red. Günther VOGLER, s. 95-105.

⁷⁴⁴ S. SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg*, s. 2. Jiří si při svých snahách často počínal krutě, když např. nechal popravit měšťana, který pomohl utéci jeptišce z kláštera cisterciáček v Sornzigu.

⁷⁴⁵ *Statuta Synodalia Episcopatus Misnensis* z roku 1504. Týká se zejména zanedbávání bohoslužeb, konkubinátu, nadměrného holdování alkoholu, neřestí, které se pravidelně odrážely i v dobové satirické literatuře.

⁷⁴⁶ V otázce církevní reformy došlo dokonce k určitému napětí mezi biskupskými a vévodskými autoritami, částečně je vyřešila smlouva z roku 1511.

Věc církevní vizitace a reformy byla pro vévodu Jiřího takřka věcí svědomí, už s ohledem na špatné duchovní i hospodářské poměry v klášterech, které stály pod tak velkým vlivem šlechtických patronů, že tu biskup často nemohl sám při svých vizitacích dostatečně zasahovat. Klášterní politika vévody Jiřího je zajímavá i pro naše téma už proto, že naznačuje, s jakými problémy se saské kláštery potýkaly těsně před reformací a co v nich zeměpán hodlal napravit.⁷⁴⁷ Ačkoli saští vévodové nedostali od kurie vysloveně právo vizitovat kláštery na svém území, ve skutečnosti k tomu často docházelo. Vizitátoři vystupovali už v 15. století často jako jejich zmocněnci, dozvídáme se o reformách jmenováním klášterních hodnostářů *se souhlasem vévody*, což bylo často vnímáno jako zásah do vnitřních záležitostí řádů: tak se ubránil roku 1516 personálním změnám v drážďanském klášteře ministr františkánů saské provincie. Téhož roku Jiří nicméně prosadil sesazení cisterciáckého opata v Pfortě, který žil s konkubínou.⁷⁴⁸ Vévoda se vůbec pokoušel o širší reformu cisterciáků ve svých zemích s výchozím bodem v „rodinném“ klášteře Altzella, největším saském klášteře, kde byla zřejmě úroveň řeholního života ještě relativně dobrá. Využíval k tomu jako komisaře zejména tamního 34. opata Martina II. z Lochau (1495-1522), doktora teologie, muže výrazných schopností a humanistických zájmů – a otce-opata marienthalských a mariensternských cisterciacek.⁷⁴⁹ Martin projevil schopnosti i ve světských záležitostech a uplatnil se mimo jiné při potlačení odporu mnichů v klášteře Pforta roku 1516. Přesto si i

⁷⁴⁷ K vizitacím vévody Jiřího cf. stěžejní dílo Felician GESS, *Die Klostervisitationen des Herzog Georg von Sachsen*, Leipzig 1888, s. 4 sq. K osudům klášterů nověji také Enno BÜNZ, *Das Ende der Klöster in Sachsen. Vom „Auslaufen“ der Mönche bis zur Säkularisation (1521 bis 1543)*, in: Glaube und Macht. Sachsen im Europa der Reformationszeit, red. Harald MARX, Dresden 2004, s. 80-90;

⁷⁴⁸ Zřejmě v té době ještě nebylo vždy jasno o vztahu panovníka ke klášterním hodnostářům: tak po smrti opata téhož kláštera roku 1533 se mniši radili, zda mají podniknout volbu nového představeného bez vědomí vévody, nebo zda mu ji mají raději oznámit. Jiří jim pak poslal jednoho ze svých radů, který se měl volby účastnit, ale formálně jim byla zachována svobodná volba, cf. F. GESS, *Die Klostervisitationen*, s. 12 a níže, IV. 2. 3. *Hornolužické kláštery a český král*.

⁷⁴⁹ O relativně dobrých poměrech v klášteře svědčí i to, že jej generální kapitula ve 2. polovině 15. století několikrát pověřila vysláním mnichů do obnovovaných klášterů v Uhrách, cf. E. BEYER, *Das Cistercienser-Stift*, s. 13 a 17. Martin byl jeden z nejučenějších opatů své doby, který podporoval rozkvet vědeckých studií ve své komunitě i na koleji Bernardinum v Lipsku. Za jeho vlády prý v Altzelle žilo na 80 mnichů. Martin se intenzivně stýkal s Erasmem, Reuchlinem a dalšími slavnými humanisty, jejichž vážnosti se těšil. Z Altzelly se dochovaly katalogy knihovny, takže si můžeme učinit představu o širokém duchovním horizontu komunity, podle K. BLASCHKE, *Sachsen im Zeitalter der Reformation*, s. 95, cf. Ludwig SCHMIDT, *Beiträge zur Geschichte der wissenschaftlichen Studien in sächsischen Klöstern*, in: NASG 18, 1897, s. 201-272, a 20, 1899, s. 1-32.

Martin na konci života vysloužil podezření z luteránství.⁷⁵⁰ Vévoda Jiří vedl spory i s abatýší kláštera v Langendorfu, která navzdory opakovaným výzvám vévodských vizitátorů nebyla schopna vést klášterní hospodářství úsporněji; nakonec raději abdikovala. Vizitátoři chtěli klášter svěřit abatýši z Eisleben, ale langendorfské jeptišky to odmítly, s tím, že by to bylo na újmu váženosti jejich konventu, kde žije Bohu díky dobře dvacet sester ze šlechtických a patricijských rodů, kdyby se z něj nepodařilo vybrat vhodnou a schopnou představenou.⁷⁵¹ Jiří se zasloužil i o nové klášterní fundace.⁷⁵²

Vévoda Jiří nutně reagoval i na opouštění klášterů pod vlivem reformace, které začínalo na podzim 1521. Z vévodovy korespondence vyplývá, že velmi pochyboval o pohnutkách zběhlých řeholníků, příliš rychle odhazujících vnější znaky svého stavu. Nevěřil, že tak činili z vnitřního přesvědčení, z touhy získat křesťanskou svobodu, jak ji hlásal Luther. Přikládal jim spíše nižší pohnutky, ostatně, kolik bychom asi našli zběhnuvších mnichů a jeptišek, kteří by zůstali zbožní?⁷⁵³ Porušení řeholních slibů nazíral také velmi přísně.⁷⁵⁴ Luthera označoval vždy jako „*meineidiger Mönch*“. Vévoda se intenzivně zabýval augustiniány-kanovníky, ostatně řádem Lutherovým, kteří brzy zaváděli ve svých komunitách novou bohoslužbu a vzápětí hojně své kanonie opouštěli. Uvědomoval si nebezpečí, jaké znamená augustiniánský zpovědník pro magdalenitky v Salze. Reformace se přitom v prvních letech šířila i řádovými strukturami. Když byla svolána kapitula augustiniánů do Grimmy, ležící na kurfiřtském území, Jiří zakázal augustiniánům ze svých zemí se jí účastnit.

⁷⁵⁰ Viz F. B. von BUCHOLZ, *Geschichte der Regierung Ferdinand I.*, IV, s. 467. Ferdinand vydal roku 1532 v Řezně příkaz dolnolužickému fojtovi, aby prozkoumal nárok altzelského opata na vizitaci klášterů Dobrilugk a Neuzelle, protože předchozí opat byl „*mit der lutherischen Lehre behaftet*“.

⁷⁵¹ Cf. SHStA Dresden, Loc. 8942, Irrungen zwischen Herzog Georgen und dem Konvent des Jungfrauenklosters zu Langendorf 1531; SHStA Dresden, Loc. 8941, Visitationes derer Klöster Langendorff u. Beutitz, 1532-1539.

⁷⁵² Zřídil nový konvent františkánských observantů v Annabergu a uvažoval o fundaci celestinů na Königsteinu s pomocí ojívínské komunity, cf. Willi RITTENBACH – Siegfried SEIFERT, *Geschichte der Bischöfe von Meissen, 968-1581*, Leipzig – Bautzen 1965 (Studien zur Katholischen Bistums- und Klostersgeschichte 8), s. 350.

⁷⁵³ „*fromer ausgloffner monch sunder adder nonnen? Seint nicht gemeinlich hurn und buffen doraus worden?*“ Citováno podle F. GEB, *Die Klostervisitationen*, s. 15.

⁷⁵⁴ F. GESS, *Die Klostervisitationen*, příloha č. 52. Vlastně tak polemizuje s Lutherovým pojetím závaznosti řeholního slibu: člověk je povinován dodržovat to, co slíbil, i když tak učinil nevědomě či v útlém věku, jinak totiž ztrácí naději na spásu.

V srpnu 1523 napsal dokonce augustiniánům své země list: kdysi byl přítelem jejich řádu, vyšla z něj však osoba, která rozbila všechnu duchovní kázeň.⁷⁵⁵

Jiří opakovaně varoval své poddané před kázáním zběhlých mnichů a nařizoval jim každého takového řeholníka zajmout.⁷⁵⁶ Zásahy tohoto druhu náležely kompetenci duchovních soudů, které ale zřejmě účinnějšího jednání nebyly schopny. Dával sledovat podezřelé mnichy dnem i nocí, vystupování z klášterů však stále přibývalo. Tak z cisterciáckého kláštera Beuditz (jižně u Naumburku) prchlo na počátku roku 1523 osm jeptišek, z dalšího *cistercia* v Sornzigu (mezi Leisnig a Mügeln) jich v dubnu téhož roku odešlo šest. Dokonce se šířily pověsti, že „*nekonečně zlovolní lidé*“ mají v úmyslu vyvézt z Míšeňska loď plnou jeptišek, proto vévoda nařídil svým synům přísný dohled na ženské kláštery.⁷⁵⁷ Lze si snadno představit, že např. rady malých měst mohly jen obtížně zakročit na ochranu klášterů podle zeměpanských příkazů, když se na pomoc zběhlým řeholníkům pravidelně sbíhala městská chudina, nacházející stále větší zalíbení v luteránských kázáních. Navzdory svým omezeným možnostem ale Jiří v boji proti reformaci, v jejímž varu tály řeholní komunity jako sníh, nepolevoval. Snažil se posílat mnichy do prázdných komunit. Nutil řeholníky k volbě představených pod pohrůzkou, že jim tam jinak pošle jiné duchovní. Řešil disciplinární problémy klášterů. Touto politikou, mnohdy dosti nevybíravou, se mu do své smrti některé kláštery podařilo udržet, byť v okolních regionech řádové komunity mizely velmi rychle. Atmosféra v Horní Lužici jistě nebyla, alespoň vůči mocným venkovským klášterům, tak nepřátelsky naladěná, ale uvidíme, že vytrvání v řeholním stavu vyžadovalo i tady značnou dávku osobní odvahy.

⁷⁵⁵ F. GESS, *Die Klostervisitationen*, s. 19.

⁷⁵⁶ Tak list tištěný v Norimberku v únoru 1522, SHStA Dresden, Loc. 10299.

⁷⁵⁷ „*Vns ist auch fürkomen wie das sich etliche vnendliche bosse lewtte horen lassen, das sye ein Schiff mit Closterjungfrawen aus dem Lande zu Meissen wollen hinweg furen*“, podle F. GESS, *Die Klostervisitationen*, s. 18 (v červenci 1523). Podobně wittenberský klášter augustiniánů-poustevníků už na konci listopadu 1521 opustilo klášter patnáct ze čtyřiceti bratrů; na podzim 1523 tam žil už jen Luther a ještě jeden mnich a nakonec tam zůstal zakladatel protestantské reformace jako mnich sám. Třináct kanovníků odešlo od sv. Afry v Míšni. Roku 1523 odešlo osm jeptišek z kláštera Beuditz u Naumburgu a patnáct z dominikánského Wiederstedt u Mansfeldu; roku 1525 žilo už jen dvacet cisterciáček v Nimbschenu, odkud toho roku odešla i pozdější Lutherova manželka Kateřina z Bory spolu s osmi spolusestrami, podle M. H. JUNG, *Zum Davonlaufen? Das Klosterleben in der frühen Reformationszeit*, s. 24-30.

Selská válka roku 1525 přinesla pro kláštery další nebezpečí, řada z nich byla zpustošena, zejména v Durynsku,⁷⁵⁸ méně se dotkla území albertinského Saska, krom oblastí Vogtlandu a Krušných hor.⁷⁵⁹ Rovněž po selské válce se Jiří snažil přispívat klášterům ve svých územích. Přispíval na opravu zničených budov, sbíral rozprchlé osazenstvo ze všech konců světa, snažil se navrátit vše, co bylo řeholníkům uloupeno, ti ale často neměli povědomí o svých předchozích majetcích, takže nařizoval zhotovit seznamy movitého a nemovitého majetku, přičemž znovu dohlížel na neřádnou disciplínu.

Vévoda Jiří se na začátku 30. let 16. století pod dojmem liknavosti oficiálních církevních struktur rozhodl provést vizitaci klášterů sám od sebe. Ve svých dopisech bystře vystihuje nešvary obvyklých vizitací v té době.⁷⁶⁰ Proto se rozhodl nechat vizitovat všechny kláštery nikoli duchovními, nýbrž světskými osobami, od nichž si bylo lze slibovat energičtější jednání.⁷⁶¹ Vizitační komisaři, dva právníci lipské univerzity, Jiří z Breitenbachu a Melchior z Ossy, měli navštívit jednotlivé kláštery a nařídít opatření vedoucí k jejich blahu. Většinou shledali v konventech poměry velmi neutěšené: řeholníci se oddávali jen hodování a popíjení nebo lovu. Opati byli podle nich často pošetilci, kteří trávili život po krčmách, bili se se svými sedláky a měli z toho v tváři četné jizvy. Některé domy byly úplně opuštěny nebo v nich žil jen jediný řeholník. Skoro všude byly majetky spravovány neřádně a marnotratně a život klášterníků měl málo společného s křesťanskou disciplínou. Přitom péče o majetek byla pro Jiřího stejně podstatná jako náprava kázeňská: vizitátoři měli podat přesný seznam všech obyvatel klášterů, jejich pravomocí, majetků, dluhů, klenotů, hotových peněz. Všechny cenné církevní předměty, kalichy, kříže, krom těch, které jsou nutné ke každodenní bohoslužbě, všechny listiny a

⁷⁵⁸ Vévoda Jiří o tom píše štrasburskému biskupovi 12. srpna 1525, F. GESS, *Die Klostervisitationen*, s. 20.

⁷⁵⁹ Někdy se to vysvětluje příznivějším postavením zdejších sedláků, jejichž exploataci zmírňovala silná zeměpanská vláda a správa a relativně pevnější postavení zdejší šlechty, viz K. BLASCHKE, *Sachsen im Zeitalter der Reformation*, s. 65-66.

⁷⁶⁰ Když biskup přijde vizitovat klášter, řeholníci jej počastují hojným jídlem a pitím, z čehož ovšem vyplyne závěr „*in diesem Kloster scheint es ihm mit der Haushaltung sehr wohl zu stehen*“. Nanejvýš snad vezme vizitátor opata stranou a řeknu mu, že o něm slyšel, že vede „*ein wildes Leben*“ a trochu mu něco vytkne. Opat se k vině přizná, ale dal přece biskupovi krásný dar; biskup se s ním rozloučí se slovy: „*Vale, noli amplius peccare*“. Často sám vizitátor byl potřeboval být vizitován atd.

⁷⁶¹ SHStA Dresden, Loc. 10593, Visitationsakten, 1535-1538, zprávy vizitátorů vévodovi, které vydal F. GESS, *Die Klostervisitationen*.

privilegia kláštera měly být předány nejbližšímu zeměpanskému hejtmanovi a tam uloženy do bezpečné truhly.

Představení se ovšem tvrdým a dosti nenadálým zeměpanským opatřením stavěli na odpor. Navíc vévodovi ze všech stran zpochybňovali jeho právo vizitovat: všude, kde měli konkrétní klášter pod ochranou hrabata, pánové či vysocí preláti, bylo jeho počínání nazíráno jako zásah do starých poměrů. Nevítanou novinkou také byla skutečnost, že vizitaci prováděly výhradně světské osoby, čímž se vizitace opravdu blížila vizitacím protestantským. Těm se ostatně také výrazně podobala i stupněm zásahů do vnitřních poměrů. Podobně invazivní ale byly na konci 16. století i vizitace katolické v jiných oblastech, a koneckonců i v Horní Lužici.

Sami vizitátoři neprováděli vizitaci s velkou chutí: tak např. Breitenbach píše vévodovi, že mu na jeho učitelské činnosti záleží víc než na „*stádu úplně neužitečných mnichů, z nichž někteří tak dlouho nesloužili mše, že ani nevědí, kde se v jejich kláštorech nacházejí kalichy ...*“. Ve vévodově okolí se objevovaly i jiné návrhy řešení církevní krize, např. neuplatňovat tak tvrdé tresty vůči těm, kdož porušili celibát. Připouštěla se možnost využít příjmů prázdných klášterů na zbožné účely či podporu chudých apod. I vévoda Jiří, pod dojmem nedostatku řeholníků, se nakonec přikláněl k myšlence zřídit v bohatých kláštorech školy, k čemuž také skutečně pod protestantskou vládou došlo.

Pro pochopení vztahů mezi Lužicemi a míšeňskou diecí, respektive saskými zeměmi je třeba zdůraznit i specifické postavení zdejšího ordináře.⁷⁶² Míšeňské biskupství bylo exemptní: díky zeměpanskému zprostředkování se stalo nezávislým na arcidiecích Praha a Míšeň, ovšem o to závislejší bylo na zeměpánech, saských vévodech a kurfiřtech, což pak pochopitelně ovlivňovalo jeho osudy v dobách sekularizace a reformace. Na smluvním základu mezi biskupem a Wettiny si postupně začali posledně jmenovaní nárokovat oprávnění k ochraně diecéze. Wettini se cílevědomě snažili zvětšit svůj církevněpolitický vliv, a i když se jim nepodařilo získat nominační právo biskupů, získali od papeže právo obsazovat všechna místa kanovníků, takže biskupská volba

⁷⁶² Volně podle P. DITTRICH, *Die Meißener Diözese*, s. 18-20; W. GERBLICH, *Johann Leisentritt*, s. 13 sq. Postavení míšeňského biskupství bylo někde na pomezí mezi stavem říšským a zemským, s tím, že např. na říšském sněmu se objevovali zdejší biskupové jen s vědomím zeměpána a naopak zasedali na zemských sněmech a respektovali jejich výnosy ve své oblasti.

probíhala zcela podle jejich vůle. Vliv zeměpána na církevní záležitosti se projevoval i v církevních vizitacích, které nebyly zdaleka vždy prováděny se souhlasem biskupovým.

Ani míšeňský biskup, v době vlády vévody Jiřího Jan VII. ze Šlejnic (1518-1537), pocházející ze staré míšeňské rodiny, jež držela majetky i v severních Čechách, svůj odpor vůči luteránství netajil. Také on se snažil řadou příkazů zastavit šíření nového učení v markrabství, ale víceméně marně: i biskupské, stejně jako zeměpanské příkazy byly v markrabství jen málo respektovány, a pokud, tak jen formálně.⁷⁶³ Jan VII. se snažil čelit protestantství i tím, že se zasazoval i o reformu vlastní církve, ačkoli na nápravu v tomto smyslu neměl dostatek prostředků. Dokonce polemizoval doktrinálně s Lutherem. Pokoušel se i o jiné akce proti luteránskému učení: projížděl svým územím, uděloval svátost biřmování, vyzýval šlechtu a měšťanstvo k věrnosti katolické víře atd. Duchovní museli slibovat věrnost rukoudáním i ústně; za neposlušnost římské církvi a papeži hrozil duchovními a světskými tresty. V zimě roku 1522 se vydal míšeňský biskup na výzvu papeže Hadriána osobně do Říma, kde jednal i se svým příbuzným, kardinálem Schönbornem, jak zamezit náboženským novotám. Do období prvních reformačních let ostatně spadá i svatořečení apoštola Lužic, biskupa Bennona, roku 1523. Roku 1522 vydal Jan VII. příkaz svému duchovenstvu, že se má držet starého náboženství, další dekrety proti luteránství následovaly v letech 1523 a 1524. Zřejmě právě Jan VII. vyslal doktora Petra Fantina do hornolužických františkánských klášterů, aby vyzval tamní mnichy k vytrvalosti ve staré víře. Ani to nepřineslo trvalejší výsledky.⁷⁶⁴

Po vévodovi Jiřím nastoupil do čela albertinských zemí roku 1539 jeho bratr Jindřich, dávno přestoupivší k protestantství. Také braniborští kurfiřti, kteří expandovali do Dolní Lužice, se v té době již jednoznačně přiklonili k protestantství. Tehdejší míšeňský biskup Jan VIII. z Maltitz (1537-1549) – příbuzný Jana VII. – rychle pocítil změnu situace. Marně prosil nového vévodu o ochranu a zprávou o zamýšlených nápravných opatření se snažil odvrátit

⁷⁶³ Jan VII. napsal např. stížnost českému králi na šíření reformace v Lužicích, která podnítila už zmiňovanou Ludvíkovu instrukci stavům Horní Lužice roku 1525, SHStA Dresden, Loc. 8409.

⁷⁶⁴ J. G. MÜLLER, *Versuch*, I, s. 206.

reformaci.⁷⁶⁵ Bez úspěchu Jindřicha od protestantských vizitací odvracel i Ferdinand I.: Jindřich mohl především zdůrazňovat svá zeměpanská práva nad „svou“ církví.

Přes počáteční odpor už byly kolem poloviny 16. století albertinské země alespoň formálně protestantské, když se tady spojily procesy reformace shora a zdola. I tato zeměpanská reformace proslula zejména nemilosrdným rušením klášterů, byť některé, především ženské, dlouho odolávaly. Nelze zapomínat, že za saskou reformací stálo i úsilí zvětšit zeměpanské pozemkové vlastnictví na úkor jiných vlastníků, k čemuž se výborně hodilo reformační odmítnutí monastického stavu. Sekularizace klášterních panství Altzella, Chemnitz, Buch, Döbeln, Grünhain, Zschillen či Remse, proměněných v zeměpanské *Ämter*, materiálně i politicky posílilo zeměpána i raněnovověký stát.⁷⁶⁶

Poznamenejme ještě, že reformační komisaři nebyli nijak zvlášť tolerantní.⁷⁶⁷ Ve vizitačních protokolech čteme tvrdá slova o „*tvrdohlavých papežencích*“, farářích a jeptiškách věrných staré církvi. Nátlak na řeholníky ukazuje, jak bezohledně zasahovala reformace do soukromých záležitostí lidí. Vzhledem k možnostem uplatnění exjeptišek v soudobé společnosti nepřekvapí, že ženské kláštery pravidelně dělaly protestantským vizitátorům větší problémy než mužské.⁷⁶⁸ Naopak mniši často odešli z klášterů sami a stali se luteránskými kazateli. Silný odpor ale kladli např. kanovníci a další osazenstvo (vikáři a kaplani) míšeňské kapituly, na odpor se postavil také poslední altzellský opat. Reformace ani v Sasku, stejně jako v Lužicích, neproběhla mávnutím proutku, i tady často ve městech působil vedle starověrného faráře luteránský kazatel. Konfesionální hranice vedly nějakou dobu i jednotlivými rodinami, vévodskou

⁷⁶⁵ Eduard MACHATSCHKE, *Geschichte der Bischöfe des Hochstiftes Meissen*, Dresden 1884, s. 697 sq.

⁷⁶⁶ Majetky lipských klášterů získala tamní městská rada. Majetky kláštera sv. Kříže u Míšeň a Nimbschenu byly poukázány nově založeným zemským školám v Míšeňi a Grimmě, knížecí škola v Grimmě se ostatně usadila v tamním bývalém augustiniánském klášteře. K sekularizaci klášterů obšírně Helga-Maria KÜHN, *Die Einziehung des geistlichen Gutes im albertinischen Sachsen 1539-1553*, Köln – Graz 1966 (Mitteldeutsche Forschungen 43).

⁷⁶⁷ K. BLASCHKE, *Sachsen im Zeitalter der Reformation*, s. 114-115.

⁷⁶⁸ Pravidelně zůstávaly v kláštřech jeptišky vyššího věku. Tak u klarisek v Seußlitz žilo roku 1540 ještě 21 sester, v Großenhainu 23, v Mühlbergu 47 jeptišek a laických sester, převážně šlechtického původu. Naopak u benediktnů v Chemnitz téhož roku pobývalo už jen 11 mnichů, z nichž dva se rozhodli k odchodu, dva dostali peníze na studium, ostatní zůstali a obživa jim byla zaručena až do smrti. Když kláštery vymřely, byly zahrnuty do státního majetku. Klášter sv. Kříže u Míšeň, jehož jeptišky pocházely převážně ze šlechtických a patricijských rodin, se bránil reformování až do roku 156, K. BLASCHKE, *Sachsen im Zeitalter der Reformation*, s. 115.

nevyjímaje.⁷⁶⁹ Navíc zřejmě ani jednotlivci, včetně kleriků, neměli vždy ve své konfesní příslušnosti jasno.

Reformace poskytla příležitost k zaokrouhlení wettinského teritoria a odstranění cizorodých prvků z něj, to jest biskupství: v Merseburku byl administrátorem roku 1545 zvolen pozdějšího kurfiřt princ August Saský, v Naumburku kurfiřt roku 1542 dosadil evangelického biskupa. Zbývalo tedy ovládnout biskupství míšeňské. Když míšeňští kanovníci odmítli roku 1539 přihlásit se k nové víře, byli nuceni pod penzí opustit katedrální kapitolu. Rovněž v jiných ohledech byla obranyschopnost míšeňského biskupa značně omezená: jestliže si vévoda nepřál, aby se biskup účastnil říšského sněmu, prostě mu zakázal cestovat po své zemi, což *de facto* znamenalo domácí vězení, neboť biskupská enkláva byla ze všech stran obklopena albertinským územím.

Za těchto okolností mohl míšeňský biskup, byť velmi protiprotestantsky naladěný, těžko účinněji zasahovat proti šíření reformace v lužických markrabstvích. K míšeňskému biskupství sice patřily obě Lužice, ale míšeňský ordinář měl výrazně pevnější pozici v Lužici Horní. Stávající biskupská rezidence Stolpen ležela v bezprostřední blízkosti Horní Lužice; biskupové v markrabství získali rozsáhlý majetek, který udrželi až do poloviny 16. století. Nadto měla katolická církev oporu v budyšínské kolegiální kapitule, která se nakonec protestantskému učení dokázala postavit.

Jan VIII. z Maltitz se přimlouval např. při zmiňovaném holdu lužických stavů v Budyšíně u Ferdinanda, aby zabraňoval šíření nového učení. Roku 1542 se obrátil na vídeňského biskupa Friedricha Nausea, aby se zasadil u krále, ať nenechá v Lužicích zhynout všechny zbytky katolického náboženství.⁷⁷⁰ I tento biskup se pokoušel o záchranu pozic staré církve snahou napravit vlastní, notně prořídle řady, např. vydáním katechismu roku 1539, který měl být závazný pro všechny farnosti jeho diecéze. Potlačit reformaci, ani obnovit vážnost staré církve už ale nedokázal. Sotva udržel biskupské državy ve Stolpen a okolí, kde jedině mohl určovat konfesi obyvatel. Snad ještě bezmocnější byl jeho nástupce na biskupském stolci Mikuláš II. z Karlowitz, zvolený v únoru 1550 († 1555).

⁷⁶⁹ Zetěm věrného katolíka Jiřího byl jeden z vůdčích říšských protestantských politiků Filip Hessenský, jeho snacha Alžběta se stala první evangeličkou na drážďanském dvoře a bratr Jindřich konvertoval stejně brzy jako wittenberský dvůr.

⁷⁷⁰ Ch. MANLIUS, *Commentarii*, I, C XXV, s. 133.

V Lužicích už nemohl podniknout pro své náboženství nic kromě toho, že udržoval u katolictví srbské poddané své kapituly v okolí farnosti Göda.

III. 2. 2. Reformace v hornolužických městech

Průběh reformačního procesu se lišil v rámci jednotlivých měst Šestiměstí, měst „venkovských“ i stavovských panství.⁷⁷¹ Pro tuto práci je závažnější podoba reformace ve městech, určujících politický i ekonomický život země, jež také *de facto* více ovlivňovala kláštery, než na stavovských panstvích či rytířských statečcích.

Za rozhodné stoupence reformace lze ve městech obecně označit řemeslníky a námezdní síly.⁷⁷² Naopak rody patriciátu, často nejvlivněji zastoupené v radách, už svým konzervativním smýšlením a svázáním se starou církví častěji zaujímalí k reformaci odmítavý postoj. Právě z těchto rodů ostatně často pocházely obyvatelky sledovaných klášterů, což mohlo znamenat určitou ochranu těchto konventů – zřejmě především v Laubanu – a mohlo i v konkrétní rodině do jisté míry zpomalovat přijetí reformačního učení. Kromě atmosféry ve městě určovalo postoj k reformaci smýšlení městských rad a ovšem i vliv římskokatolického duchovenstva na poměry konkrétní farnosti.

Relativně málo překážek stálo v cestě novému učení ve Zhořelci, který má také pravděpodobně prvenství při kázání slova Božího podle Martina Luthera v Horní Lužici. V zásadě byl patronátním pánem zdejší fary u sv. Petra český král, městská rada si ale na kolaturu činila nároky již ve 14. století a definitivně ji získala roku 1502, přičemž určitý vliv na obsazování fary si podržel budyšínský probošt.⁷⁷³ Zhořelecký farář František Rupertus začal spolu s kazatelem Benediktem Fischerem podle městských zápisů kázat v Lutherově duchu již roku 1521. První luteránská kázání tu byla pronesena v atmosféře

⁷⁷¹ Zatímco v albertinském Sasku zaujímalá šlechta k reformaci spíše odmítavý postoj (byla spjata s kláštery, jimž často darovala řadu majetků, které právě teď zeměpán sekularizoval; uplatnění tam nacházeli „přebyteční“ členové jejich rodin; sekularizace znamenala jednoznačné posílení zeměpanské moci), v Horní Lužici reformaci šlechtické vrchnosti provedly ochotněji, byť s jistým zpožděním oproti městům. I tady je ovšem možno předpokládat v prvních generacích duševní spřízněnost šlechticů, jejichž sestry a tety působily ve významnějších klášterů, nebo dokonce šlechticů působících jako klášterní fojti, s katolickou vírou. Prameny pro osvětlení těchto otázek bohužel scházejí.

⁷⁷² Poněkud marxismem ovlivněné, ale stále cenné zůstávají úvahy K. BLASCHKE, *Sachsen im Zeitalter der Reformation*, s. 120. Spontánní souhlas s reformací v širokých vrstvách známe i z hornických měst Zwickau, Lipska atd.

⁷⁷³ J. G. MÜLLER, *Versuch*, I, s. 314.

tehdy se šířící morové epidemie. Rupertus vzbudil odpor rady, a když odmítl zřít se nového učení, byl donucen už roku 1523 složit úřad. Pro orientaci oblasti, komunikačními sítěmi mezi luterány ještě posilovanou, je příznačné, že se odebral do Vratislavi, kde působil dva roky jako kazatel u kostela sv. Alžběty. Roku 1525 se ale do Zhořelce vrátil. Další léta jsou pak dějinami rychlého střídání kazatelů ve Zhořelci, buď starověrných, kteří budili odpor luteránské obce – např. okázalými procesními –, nebo příklánějících se k Lutherovi, kteří nakonec byli propouštěni pod různými záminkami, nejčastěji proto, že se oženili. Rupertův nástupce na místě faráře Mikuláš Zeidler, původem z Voigtlandu, ale předtím působivší ve Vratislavi, přislíbil zhořelecké radě, že se bude chovat podle starého učení. Ke zděšení všech však už první kázání pronesl v duchu „pravého evangelia“.⁷⁷⁴ Rada obsazená členy starých patricijských rodů a držící patronátní právo zůstala dlouho věrná staré víře.⁷⁷⁵ Dokonce prý z města vyháněla mnichy, kteří vystoupili z františkánského kláštera. Konzervativní postoje rady budily mezi luteránskými měšťany a zejména mezi zdejší chudinou odpor, jenž vyústil roku 1527 v povstání, spojujícím náboženské a sociální motivy. Následoval sice královský edikt proti evangelíkům, ale poměry ve městě to neovlivnilo. Katoličtí radní museli dále ustupovat tlaku protestantů. Je zřejmé, že i tady se ještě v době, kdy obyvatelé prahli po novém evangeliu, setrvačností udržovaly mše, nešpory, že se křtilo převážně podle katolického ritu. Přitom od některých zvyklostí, jako od půstu v předvelikonočním čase, obyvatelé podle dobových zpráv upustili bez těžkého svědomí; zjednodušovala se procesí na Boží tělo atd. Reformace se v rovině zvyklostí a rituálů prosazovala poměrně pomalu.⁷⁷⁶ Svou roli tady jistě sehrávaly i osobní postoje, dnes už těžko postihnutečné.⁷⁷⁷

⁷⁷⁴ Ch. D. BRÜCKNER, *Beyträge*, s. 6.

⁷⁷⁵ Ke konzervativnímu zdejšímu patriciátu, bez výraznějšího zohlednění náboženských záležitostí Peter WENZEL, *Zur Entwicklung der Görlitzer Wolltuchweberei im 15. und 16. Jahrhundert*, in: *Görlitzer Magazin* 17, 2004, s. 53-60; Siegfried HOCHÉ, *Die Familien Emmerich und Horschel. Hintergründe zum Heiligen Grab in Görlitz*, in: TAMTĚŽ, s. 61-74. Proti Lutherovi se ostře vyslovil i zdejší purkmistr Jan Haß, autor důležitých zápisů, z nichž také první reformační potyčky poznáváme. K odporu vůči prvním protestantským kazatelům ve Zhořelci přispěl asi i altzellský opat Paul Bachmann, obracející se s některými spisy na tamní radu.

⁷⁷⁶ Ještě o kazateli z 50. let 16. století praví městská tradice, že v kostele nechával zpívat kanonické hodinky.

⁷⁷⁷ Např. skutečnost, že žáci městské školy začali přijímat podobojí až s určitým zpožděním, vysvětlují dobové analýzy tím, že se zdejší učitel příkláněl ke starému učení buď z osobního přesvědčení, nebo strachu z nadřízeného.

Rupert sice postupně odstraňoval některé ceremonie staré církve, ale některá její užitečná respektoval: tak např. přislíbil svou ochranu společenství bekyň (*Beghinen, Seelweiber*), v jejichž domě, odkazu zbožné měšťanky z 50. let 15. století, nacházeli nocleh a obživu poutníci a nemocní. Uvedená skutečnost ukazuje, že určité organizované formy ženského, v církvi a charitě naplněného pospolitého života respektovali i hornolužičtí protestanté, ostatně stejně jako protestanté většiny říšských oblastí. Ačkoli se městská rada už pozvolna přikláněla k protestantství, ráda navenek zachovávala zdání své pravověrnosti, aby si nepřitáhla na sebe králův hněv, jak naznačuje i přivítání Ferdinanda I. roku 1538. Tak dala Rupertovi najevo, že pokud se navzdory královskému mandátu ožení, bude muset město opustit, k čemuž skutečně došlo. Vzápětí přesto poslala žádost do Wittenberku, aby jí protestantské autority poslaly nového, snad méně kontroverzního a hlavně svobodného kněze.⁷⁷⁸

Také v Budyšině se rozšířilo Lutherovo učení poměrně rychle a brzy.⁷⁷⁹ Přesto právě tady sídlila kolegiátní kapitula a arcijáhen Horní Lužice, tedy organizační centrum zdejší římskokatolické církve, kterou ještě ve 20. letech 16. století měšťané neváhali podporovat zbožnými nadáními. Přímo ve městě se nacházel i hrad Ortenburg, sídlo zemského fojta, zástupce českého krále v markrabství. K určitým konfesně podbarveným provokacím došlo při takzvaném vítání léta 31. července 1522, kdy do města přišli dva muži, oblečení jako sedláci, s cepy na ramenou a holí, na níž visely odpustkové listy, jež nabízeli ke koupi a nakonec je veřejně spálili.⁷⁸⁰ Obyvatelé navzdory výzvam Jiřího Saského přestali dávat obvyklé ofěry a platit kapitulnímu proboštovi náležitý desátek. I tady se postupně upouštělo od různých zvyklostí spjatých se starou církví.⁷⁸¹ Změny byly nejcitelnější pro zdejší františkány, na almužnách bytostně závislé, z nichž mnozí z hmotného nedostatku opustili klášter a hledali

⁷⁷⁸ Ostatně i Luther poměrně dlouho váhal, než vstoupil do manželského stavu. Při jeho rozhodnutí oženit se navíc asi hrály roli propagandistické důvody.

⁷⁷⁹ Volně podle F. H. BAUMGÄRTEL, *Die kirchlichen Zustände Bautzens*.

⁷⁸⁰ O podobných nepokojích víme i ze Saska: tak v horním městě Buchholz uspořádala skupina horníků a mládeže posměšné procesí, kde byla nesena místo modlitební knihy šachovnice a v močůvce „svaté relikvie“ právě kanonizovaného míšeňského biskupa Bennona: lebka koně, kravská čelist a dvě koňské kosti. Přitom je pravděpodobné, že snad titíž lidé, kteří se účastnili této scény, se ještě pár let předtím v dobré víře účastnili vážně míněných procesí i uctívání skutečných relikvií, podle K. BLASCHKE, *Sachsen im Zeitalter der Reformation*, s. 116.

⁷⁸¹ T. NEUMANN, *Chronicon venerandi capituli*, s. 201.

přijetí jinde nebo přestoupili k laickému stavu.⁷⁸² Hmotné příčiny opouštění mendikantských klášterů nebyly podle mého soudu dosud dostatečně zdůrazněny, ale jistě hrály významnou roli vedle sympatií k Lutherovu učení.

Roku 1523, zejména pod tlakem nižších vrstev obyvatelstva, se poprvé kázalo v Lutherově duchu v kolegiátním kostele sv. Petra. Budyšínská rada, na rozdíl od zhořelecké, příliš nedbala na výnosy saského vévody ani českého krále a protestantství směle podporovala. Přitom právě Ferdinand I. náboženským poměrům v Budyšině, hlavním městě Horní Lužice, přikládal velký význam a pranýřoval rozštěpení mezi Budyšínskými, kteří „*si neustále navzájem lají a navzájem sebou pohrdají*“, k čemuž je ovšem z kazatelny poštívá predikant.

Kapitula teoreticky mohla situaci ovlivňovat jakožto patronátní vrchnost zdejší farnosti, mohla tedy např. odvolat protestantsky kázající kněze. Luteráni ve městě ale poměrně rychle nabývali na početnosti a síle, což nutilo kanovníky, ostatně sídlící v bezprostředním sousedství městské rady, nové učení trpět. Postavení a postoje kanovníků často komplikoval jejich původ: pocházeli obvykle z patricijských rodin Budyšina či jiného města Šestiměstí, relativně záhy získaných pro luteránství.⁷⁸³ Kanovníci znali dobře i snahy měst získat ve svých okresech dozor na církevní záležitosti, naopak jako duchovní měli hájit svébytnost kapituly proti městu, stáli tak mezi dvěma mlýnskými kameny. Navíc už v rodinném prostředí – ostatně asi stejně jako jeptišky – mohli přijít do styku s novou konfesí. Dokonce i uvnitř samotné kapituly bychom tedy v prvních letech po Lutherovu vystoupení našli osoby reformně naladěné. V tom je třeba hledat vysvětlení skutečnosti, že kapitula povolila evangelická kázání v hlavním budyšínském – a zároveň kapitulním – kostele, při nichž byla otevřeně kritizována římskokatolická církev. Senior a pozdější děkan kapituly Pavel Kűchler dokonce sám nějakou dobu v novém duchu kázal, ba uděloval svátost podobojí.⁷⁸⁴ Kapitulními vikáři ustavoval kněze, kteří absolvovali teologická studia ve Wittenberku a šířili dál reformaci v Budyšině. Tím si ovšem zneprátelil četné kanovníky, kteří jej roku 1527 obžalovali u krále a míšeňského

⁷⁸² Přitom si někteří s sebou vzali četné klenoty, takže kvardián musel poprosit radu, aby vzala do opatrování klášterní „*Cleynodien und Silberwerk*“.

⁷⁸³ S výjimkou probošta kapituly, který tradičně patřil k míšeňskému biskupskému *Hochstiftu*, ovšem o to dříve se přiklonil k protestantství.

⁷⁸⁴ Jako příčinu rozporů v kapitule uvádí bez váhání Leisentrittova pohřební řeč právě děkana Pavla Kűchlera, který prý měl svým kázáním odvrátit celé město od katolictví.

biskupa.⁷⁸⁵ Ferdinand I. pak kapitule pohrozil nemilostí a tvrdými tresty. Asi pod tlakem tohoto listu se pak z příznivce luteránství KÜchler stal jeho nepřítelem.

Napětí ve městě mezitím narůstalo. Stále častěji a otevřeněji se útočilo na katolické zvyklosti, papeže, kláštery. Roku 1527 došlo k disputaci mezi protestanty a katolíky, při níž obhájce staré církve podlehl. Situaci nedokázali zvrátit ani královští komisaři, ani katoličtí duchovní povolávaní odjinud. Když začal KÜchler na svatodušní pondělí 1528 znovu křtít podle katolického ritu, hodil kdosi z emporie dolů kámen, který prorazil křtitelnicí. Vznikl neklid, dav napadl kněží, potřhal jim ornáty, někteří byli dokonce zraněni. V důsledku toho bylo zastaveno křtění a ustanoveno, že kvůli případným nepokojům má být o důležitých svátcích přítomen v kostele rychtář se dvěma radními a několika služebníky. Roku 1543 se císař cítil povinen vzít katolické duchovenstvo ve městě znovu pod svou ochranu.⁷⁸⁶

Ještě roku 1530 nicméně kapitula povolila v tzv. vedlejších časech, ráno a v poledne, protestantům v kostele bohoslužbu, ba i užívání oltářů. Rada pak jmenovala predikanty podle své libosti; kapitula si však udržela kontrolu nad křty a pohřby. Bohoslužby slavili kanovníci nadále už jen v chóru kostela. Fakticky tak vzniklo církevní simultaneum, byť ještě bez právního základu.⁷⁸⁷

Nepokoje nakonec v Budyšíně natolik zesílily, že král nařídil oběma stranám, aby se sešly ke společnému jednání. Kapitula si stěžovala na zásahy do svých práv: např. že rada odvádí jejich kleriky do vězení, při jmenování duchovních a viktriků činí obtíže, zasahuje do způsobu vyzvánění, pohřbů a jiných církevních záležitostí, nechává delikty vůči duchovním a katolíkům nepotrestané, zadržuje peníze, které náležejí kapitule, brání v návštěvě kapitulní školy a nutí k návštěvě školy obecní, již rada právě zařídila. V listopadu 1543 byla po dlouhých jednáních, při nichž kanovníci zjevně pochopili, že obyvatele

⁷⁸⁵ Dokonce si prý nechával od studenta z Wittenberka posílat Lutherovy spisy a rozšiřoval je mezi měšťany. Se svými sklony přitom asi nebyl mezi kanovníky ojedinelým. Tak Annales Budissinenses k roku 1536 (DA Bautzen, Loc. 3505. „*Dominica Jubilate 7. Maii obiit D. Christophorus de Haugwitz Canonicus Ecclesiae Bud. et fuit possessor Canonicatus sui per 21 annos et multa bona accepit ab Ecclesia, et non fuit sacerdos, sed totus haereticus et Lutheranus.*“

⁷⁸⁶ „*Adeo invaluerat Budissinensium malitia et perversa violentia, ut Imperator anno 1543 salvum conductum Capitulo Sacerdotibus et Capituli catholicis hominibus dare coactus sit,*“ DA Bautzen, Loc. 0173.

Budyšína už zpátky ke katolické věci nezískají, uzavřena první smlouva mezi kapitulou a radou. Týkala se především užívání petrského kostela příslušníky obou konfesí. Dále byla stanovena pravidla pro jmenování evangelického kazatele.⁷⁸⁸

Touto úmluvou, schválenou vzápětí českým králem i římským císařem, ovšem budyšínská evangelická církev ještě nezískala farní samostatnost: kapitula mohla nadále jmenovat a sesazovat evangelické kněží a pokládala se stále za jediného majitele kostela. Křtít, oddávat a pohřbívat mohli nadále toliko katoličtí kněží. Do záležitostí pak ještě poměrně často zasahovali královští komisaři a situace se ustálila – zhruba s upevněním stávajícího poměru sil – až na konci 16. století, během sporu o křty v kostele, v němž nakonec bylo sice evangelíkům provozovat vlastní křty, ovšem pouze v dřevěné a přenosné křtitelnici. Ve smlouvě z roku 1599 městská rada uznala administraturu budyšínského děkana nad luterány a umožnila tak kapitule získat *de facto* patronátní práva nad zdejší evangelickou obcí. Relativní poddajnost budyšínské rady sice může překvapit v širším kontextu – právě na konci 16. století bylo postavení protestantů v Říši velmi silné –, musíme ji ale chápat především na základě lokálních poměrů. Konfesní rozštěpení v Budyšíně neproběhlo naráz, příslušníci augšpurské konfese se snažili dlouho dorozumět s katolickými církevními autoritami, které díky vlivu českého krále ve městě svůj význam udržely. Zeměpáni sice nikdy neuznali oficiálně protestantské obce v Lužicích, ale když v budyšínském případě potvrdili smlouvu mezi radou a kapitulou, uznali tím *ipso facto* vlastně i evangelíky. Luteráni a katolíci pak celkem nerušeně užívali až do stavovského povstání petrský kostel společně. Náboženská situace v Budyšíně se tu tak blíží poměrům v říšských městech v Německu, kde vzhledem k jejich významu, prestiži i zhruba vyvážené síle obou vyznání byla ustavena konfesní parita, trvale ovšem většinou až po vestfálském míru.⁷⁸⁹ Budyšínský kostel funguje dodnes jako jeden z mála simultánních kostelů v Německu, a zároveň je simultánním kostelem vůbec nejstarším.

⁷⁸⁷ Cf. Richard VÖTIG, *Die simultankirchlichen Beziehungen zwischen Katholiken und Protestanten zu St. Peter in Bautzen*, Jur. Diss. Leipzig – Borna 1912, s. 13.

⁷⁸⁸ Jedním byl Mikuláš Böhm, kdysi cisterciácký mnich kláštera Altzella, povoláný na doporučení saského vévody Mořice roku 1545. Vidíme, že se Sasko už tehdy vměšovalo do budyšínských záležitostí.

I v jiných oblastech Říše poměrně dlouho po nástupu protestantské reformace trvalo jisté konfesní sdílení v církevních záležitostech, jak dokládají ostatně už příklady konfesně smíšených kapitul v Kolíně nad Rýnem či Štrasburku. V mnoha regionech působili faráři, kteří slavili bohoslužby v kostelích náležejících konfesně rozdílným vrchnostem: v jednom kostele kázali evangelicky, v dalším sloužili mši podle římského ritu. V první fázi konfesního štěpení, kam spadá i vznik budyšínského simultanea, se obě strany potýkaly jen v „nutné míře“ vyplývající z konfesních rozdílů a snažily se ještě dbát na zachování veřejného klidu. Smíření v liturgii či přijímání svátostí sice nebylo možné, v případě pohřbů či křtů ale v prvních letech reformace nevystupovaly protichůdné názory obou konfesních stran ještě tak výrazně. Proto je luteráni mnohdy přenechávali katolickým kněžím, jak tomu bylo v Budyšině i v řadě jiných říšských oblastí. V tomto kontextu už se nezdá budyšínské simultaneum tak výjimečné – a nutně poněkud modifikuje „tvrdě“ aplikované konfesionalizační paradigma.⁷⁹⁰

Budyšínský případ je ilustrativní spíše obecněji pro konfesní atmosféru Horní Lužice 16. století, ve které vyrůstaly a žily také většinou jeptišky ženských klášterů, o jejichž konkrétních osudech máme z 1. poloviny 16. století jen minimální informace. Přímo pro naše účely je zajímavý církevněnáboženský vývoj ve městě magdalenitek Laubanu. První zmínky o kázání protestantského učení se tu datují až do roku 1525, ve srovnání s ostatními členy Šestiměstí relativně pozdě.⁷⁹¹ Konfesní změnu tady komplikovala skutečnost, že městský farář byl zároveň proboštem magdalenitek; jeho propuštění by znamenalo, že by jeptišky ztratily hlavního zastávce svých zájmů. Magdalenitky sdílely s městskou farností i kostel, takže byly nutně přítomny i prvním evangelickým kázáním. Šíření protestantství nejdříve bránila i městská rada, alespoň zčásti poměrně dlouho věrná staré církvi. Konšelé na jednu stranu zakazovali zavádět německé formule u křtů, na druhou stranou neváhali roztavit či prodat cennosti z farního kostela, aby mohli uhradit koupi statku Waldau.

⁷⁸⁹ Blíže za všechny Etienne FRANÇOIS, *Protestants et catholiques en Allemagne. Identités et pluralisme Augsburg, 1648-1806*, Paris 1993.

⁷⁹⁰ Viz výše, oddíl I. 2. 5.

⁷⁹¹ J. G. MÜLLER, *Versuch*, I, s. 403-420, autor využívá zejména dobových Wiesnerových analů.

Konfesionálně rozštěpaná laubanská rada měla prezentační právo ke všem oltářům ve farním-klášterním kostele, takže tam brzy začala dosazovat lidi „svého“ smýšlení, čímž došlo k tomu, že proti staršímu, konzervativnímu faráři-proboštovi stáli čtyři kaplani radikálnějšího smýšlení. Po smrti probošta Petra Schormanna, který byl zároveň generálním proboštem, se roku 1522 domluvila převorka magdalenitek Kristýna s laubanskou radou, že povolá jako probošta a faráře Mikuláše Langa, faráře z Schönfeldu u slezského města Bunzlau/Boleslawiec. Když se ale Lange dozvěděl o poměrech ve městě, váhal tam přesídlit. Místo něj převzal úřad laubanský oltářník, doložený již roku 1516, jménem Matyáš Hoffmann, kněz zřejmě celkem konzervativního smýšlení. Se zaváděním novinek podle Luthera začal jeho kazatel Jiří Heu, oltářník původem ze Zhořelce.⁷⁹² Na velikonoční neděli 1525 Heu skutečně roznítil ve svém kázání obec proti papeži a biskupovi. Posty, modlitby, almužny, mši, vigilie atd. prohlásil za nadbytečný nešvar, katolickou školu označil za hnízdo krys. Z bohoslužby odstranil latinské formule, uděloval svátost podobojí, otevřeně kritizoval římskou církev. Právě pod vlivem jeho kázání odešlo z kláštera dvanáct jeptišek. Většina z nich se vdala, což naznačuje, že se jednalo o poměrně mladé sestry, spjaté asi silně s městským, právě se luteranizujícím prostředím, kde zřejmě měly i své příbuzné. Událost, k níž se ještě vrátíme, je zároveň jediným přímým dokladem o silnějším vlivu luteránského učení na ženský řeholní život Horní Lužice. Jako i jinde v Horní Lužici klesala v Laubanu obecně úcta k monastickému stavu, ubývalo účastníků na procesích, křížových cestách.

Kazateli Heuovi začali brzy jeho současníci vytýkat, že zasahuje příliš prudce do dosavadních zvyklostí, že zavrhl šmahem nejen všechny posty a procesí, ale i fungující systém dobročinnosti a vzdělávání spjatý s katolickou církví, aniž by se staral o jeho nahrazení.⁷⁹³ Dokonce i soudobí luteránští městští historikové označují Heua jako „*Stürmer*“. Tak např. bývalo ve zdejších kostele zvykem, že žáci městské školy zpívali společně s jeptiškami latinské zpěvy. Již zmíněnou velikonoční neděli 1525 je Heu donutil zaspívat při *Gloria* do

⁷⁹² K. G. DIETMANN, *Die gesamte ... Priesterschaft*, s. 454 sq.

⁷⁹³ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 200.

latinského zpěvu německou píseň, takže byla bohoslužba hrubým způsobem narušena.⁷⁹⁴

Pod dojmem nepokoje na velikonoční pondělí 1525 dokonce uprchl katolický purkmistr Jan Koch do slezského Löwenbergu/Lwówek Śląski a vrátil se do Laubanu až po dvou letech. Ale i Heu byl vzápětí donucen na svůj úřad rezignovat. Jak vidno, ani v Laubanu nebyla první léta po Lutherově vystoupení ve znamení jednoznačného triumfu jeho myšlenek. Katolická strana – v čele s městským farářem a klášterním proboštem Hoffmannem – zůstávala silná. Mezi obyvatelstvem města ale protestantů přibývalo. Jejich počet rostl i v městské radě a brzy bylo zastoupení obou konfesí celkem vyvážené.

Rada se snažila ve městě udržet pořádek a žít s druhou stranou pokud možno v pokoji, trvala však na propuštění katolického faráře Hoffmanna. Nakonec byla roku 1527 uzavřena smlouva mezi převorkou magdalenitek a magistrátem, za prostřednictví zástupců Budyšína a Zhořelce. Příčinou jednání byl opět spor kvůli kazateli, neboť rada povolala o své vůli kazatele, zběhlého mnicha Kreusinga, čímž zasáhla do práv kláštera a faráře. Bylo ujednáno, že kazatel zůstane ve svém úřadu a bude dál neomezeně kázat slovo Boží, ovšem s tím, že nebude přát sektářství a nikoho nebude obtěžovat. Svou obživu a ošacení bude nadále dostávat od kláštera, jako tomu bylo odedávna, avšak plat ve výši dvanácti hřiven zlata se nyní zavázala namísto kláštera platit rada. Nastala opět jedna z paradoxních situací, jichž v konfesně se štěpících Lužicích nacházíme celou řadu: protestantský kazatel nachází pravidelně prostřený stůl v klášteře katolických jeptišek, což mělo působit problémy ještě ke konci 16. století.⁷⁹⁵ Převorka se naopak zavázala, že za oněch dvanáct hřiven jmenuje jiného kněze, který bude zaopatřovat jeptišky svátostmi a ceremoniemi v jejich obvyklé kapli, aniž by mu v tom kdokoli mohl zabraňovat.⁷⁹⁶ Tak došlo k faktickému oddělení úřadu probošta a faráře. Rada se zavázala, že zabráni všem nepokojům a bude chránit jeptišky před napadáním. Všichni obyvatelé

⁷⁹⁴ Rovněž Heu, jako řada jeho kolegů, dokázal svými kázáními roznítit dav. Nazítří po incidentu v kostele, na velikonoční pondělí 1525, šel městem přes hřbitov ke kostelu průvod, v němž byly neseny posměšné figury mnicha a jeptišky. Na lípě před školou pak byla obřadně oběšena papírová figura papeže, ověšená bulami a odpustkovými listy, se zpěvem „*Christ ist erstanden, der Papst ist gehangen: des sollen wir alle froh seyn, daß wir des Bubens loß seyn. Kyrieleis!*“

⁷⁹⁵ Viz níže, V. 1. 2. *Vnitřní krizi klášterů, vývoj v Laubanu.*

města mají prokazovat proboštu Mikuláši Langovi – který se tedy nakonec magdalenitek přece jen ujal – či jeho zástupci úctu a každý se s ním může volně stýkat, stejně jako se účastnit bohoslužeb v klášteře. Platnost smlouvy byla podmíněna panovníkovým souhlasem. Čiší z ní duch pozoruhodné snášenlivosti z nutnosti.

Na osobách zdejších kazatelů i učitelů se ukazuje orientace Laubanu na Slezsko, která se projevuje ostatně často, jak uvidíme, i na personálním složení komunity magdalenitek.⁷⁹⁷ Ze slezského Hirschbergu/Jelenia Góra pocházel i farář Jan Frobenius, který se dále zasazoval o upevnění luteránství ve městě a vedl spory s magdalenitkami. Konflikt propukl mimo jiné v souvislosti s obláčkou jedné postulantky, k níž došlo v tomže kostele, kde Frobenius těsně předtím kázal proti řeholním slibům.⁷⁹⁸ Zdá se dále, že někteří měšťané se stále účastnili i bohoslužeb pořádaných pro magdalenitky. Navíc se asi nějakou dobu slavila ve farním kostele bohoslužba smíšená. Snad se některé prvky staré víry udržovaly intenzivněji vlivem jeptišek. Frobenius se snažil působení kláštera co nejvíce omezit, byl však nucen respektovat smlouvu z roku 1527, která nařizovala s klášteřem mírumilovné soužití. Nakonec vznesl žádost k míšeňskému biskupovi, aby bylo možno bohoslužby v kostele striktněji oddělit.

Frobenius si přál také změnit způsob obživy. V rozporu s jeho svědomím byla skutečnost, že jej živí jeptišky, které ani neposlouchají jeho kázání. Radní si chtěli Frobenia za každou cenu udržet: poskytli mu tedy dům a postarali se o jeho hmotné zaopatření, včetně dvanácti grošů týdně k uhašení jeho žízně. Těmito změnami ovšem vzrostly náklady města na církevní záležitosti. Značnou část farního záduší si totiž udržely magdalenitky. Rada se pokoušela udělat pořádek ve starých obročích, vznikly další spory s převorkou (1537) a bylo dokonce nutno zavést novou kolektu na církevní záležitosti. Nakonec byla

⁷⁹⁶ Podle J. G. MÜLLER, *Versuch*, I, s. 417. Smlouvu edituje také P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 367. Müller čerpá z exempláře městského, Skobel z klášterního.

⁷⁹⁷ Z Goldbergu/Złotoryja byl povolán Kašpar Kretzschmar jako první luteránský rektor laubanské školy; roku 1528 nastoupil jako nový kazatel Mikuláš Greinewitz, původně ze Zaháně. I on za svůj sňatek, uzavřený až o deset let později, zaplatil svým úřadem, to jest roku 1538, kdy byl odstraněn ženatý kněz i z Budyšína a Zhořelce, z obav před Ferdinandem I., který tehdy Lužicemi projížděl. Rada z tehdy sesazených kněží odešla roku 1539 do knížectví zaháňského, kde po smrti jeho držitele, vévody Jiřího Saského, byly také otevřeny dveře luteránské reformaci. Greinewitzovi, ve městě zřejmě značně oblíbenému, dokonce sama rada pomohla získat fary ve slezském Steinkirchenu/Koscielna Wies.

prohlášena neplatnost starých donací a z peněz zřízeny nadace nové, ale i na nich si klášter dokázal zajistit určitý podíl. Také hmotné obtíže při vyplácení protestantského pastora nepochybně komplikovaly rozšíření reformace v tomto městě, ostatně stejně jako v Budyšíně.

Smlouva z roku 1527 podala základ k oddělení protestantské a katolické církve v Laubanu. Tím ale ještě zdaleka nebyla vyřešena otázka patronátního práva nad městskou farností. Vylíčil jsem, jaké problémy působil patronát církevní instituce protestantům v Budyšíně. Dosud uplatňovaly prezentační práva k laubanské fáře magdalenitky, které je dostaly již zakládací listinou Jindřicha Javorského. Laubanští až do nástupu reformace respektovali osobu faráře-probošta, na jehož jmenování měl dokonce jistý vliv generální převor řádu magdalenitek.⁷⁹⁹ I po rozdělení úřadu si magdalenitky stále udržovaly určitý vliv na hmotné záležitosti farnosti. Až v srpnu roku 1584 bylo za zprostředkování budyšínského děkana Leisentritta rozhodnuto, že klášter odstoupil patronátní právo radě, ale *precario*, tedy dobrovolně a na odvolání.⁸⁰⁰ Kazatelem má být vybírán mírumilovný muž, a to s vědomím budyšínského děkana.⁸⁰¹

Je evidentní, že komunita laubanských magdalenitek, ekonomicky nejslabší ze všech tří ženských klášterů Horní Lužice a navíc „uzavřená“ v převážně luteránském městě, neměla sílu rekatolizovat mnohem silnější město. V Laubanu se ustálila určitá rovnováha sil. Klášter sice nemohl situaci trvale zvrátit, ale uchoval si práva i část farního majetku, které mu umožnily přežít a udržet v Laubanu i katolickou bohoslužbu. Jistou rovnováhu dosvědčuje i celkem mírumilovné převzetí kaple u Olivetské hory, založené roku 1518 Martinem Zeidlerem. Oltář, mešní roucha i obrazy z kaple byly darovány klášteru a prostor byl využit jako základ veřejné knihovny.⁸⁰²

V něčem obdobná laubanským poměrům byla i situace ve městě Kamenz, kde také vlastnila patronátní právo nad farností ženská řeholní instituce, totiž mariensternské cisterciáčky. Již ve 20. letech 16. století propukl

⁷⁹⁸ Viz níže, V. 1. 2. *Vnitřní krizi klášterů, vývoj v Laubanu.*

⁷⁹⁹ Protestantští historikové se snažili dokázat, že klášter patronátní právo už od roku 1346 vlastnil neprávem, K. G. MÜLLER, *Kirchengeschichte*, s. 197.

⁸⁰⁰ Zřejmě pod dojmem událostí souvisejících s purkmistrem Scheuflerem, viz níže, IV. 2. 1. *Hornolužické ženské kláštery a budyšínská administratura.*

⁸⁰¹ Podle P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 220, který edituje i příslušnou smlouvu.

dlouhotrvající spor mezi měšťany a klášteřem, jehož průběh je ilustrativní i pro naše téma. Doplňuje totiž chybějící informace k tomu, jak se potýkaly se šířením reformace na svých panstvích jeptišky marienthalské; Marienthal neměl patronátní práva nad žádnou z farností královského Šestiměstí, ale „pouze“ nad poddanským městečkem Ostritz.⁸⁰³

Jako jinde v Německu a Lužicích byla i v Kamenzi první evangelická kázání spojena s výtržnostmi chudiny, která znevažovala královské výnosy proti luteránství. Byla proto napomínána v již zmiňovaném františkánském klášteře přísných observantů. Reformační dění tu schvalovala městská rada v čele s purkmistrem Janem Polknerem, která působila katolickému faráři mnoho komplikací a snažila se do města dosadit ženatého kazatele. Polkner se prý dokonce sám pouštěl do výkladů evangelia. Rovněž do Kamenze se tedy dostaly reformní myšlenky jako výsledek laického hnutí zdola; i tady náboženské změny urychlovaly také hospodářské a politické motivy.⁸⁰⁴

Když kaplan Jan Ludwig začal v hlavním kamenzském kostele roku 1527 kázat v protestantském duchu, nechala jej mariensternská abatyše sesadit. O povolání dalšího luteránského kazatele požádali zdejší měšťané budyšínského úřadujícího hejtmána Mikuláše z Gersdorfu roku 1530. Po krátké době jej mariensternská vrchnost odstranila s obvyklým vysvětlením, že je ženatý. Zhruba v téže době vydala mariensternská abatyše pokyny, jak se mají chovat místní katoličtí faráři. Byli vybídnuti, aby kázali Slovo boží řádně a jasně, aby pranýřovali „*nové zlořády*“, avšak v zájmu pokoje bez urážení a ponižování, bez přílišného upozorňování na neřesti a rozdíly. Podle instrukcí mariensternské abatyše měli tedy obhájit katolickou pravověrnost tím, že budou podle předpisů a řádně katolicky obstarávat svátosti a liturgické povinnosti a svým jednáním a chováním budou poskytovat dobrý příklad ostatním. Klášter jim zároveň přísně

⁸⁰² J. G. MÜLLER, *Versuch*, s. 434.

⁸⁰³ Ke sporu nověji M. KNOBLOCH, *Die Reformation in Kamenz; Týž, Zur Kirchengeschichte von Kamenz*. Dále také *Neue Sächsische Kirchengalerie*, Parochie Kamenz, Leipzig, s. a., s. 14-15, respektive *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, s. 445 a 450. Knobloch vychází ve svých mikrohistoriích především z fondů městského archivu v Kamenzi a kláštera Marienstern a sám připomíná, že by bylo nutno zohlednit i další fondy. Cenné pojednání o počátcích reformace v Kamenz napsal i Johann Gottfried Lessing, svého času pastor v Kamenz, otec básníka Gottholda Ephraima Lessinga, *Zweyhundertjährige Gedächtnißschrift*.

⁸⁰⁴ To reflektuje mimo jiné zhořelecký vrchní městský písař Jan Haß, SRL NF, IV, s. 366.

zakázal vměšovat se do záležitostí městské rady.⁸⁰⁵ Je tedy zřejmé, že už tehdy se chtěl klášter, respektive jeho abatyše, postavit reformaci v Kamenzi důsledným uplatňováním *ius patronatus*, že ale zároveň nemínil podněcovat rozpory přílišnou horlivostí a uvědomoval si, že i katolická strana musí jít příkladem. Vhodnou osobností byl patrně stávající farář, dr. Jiří Günther.

Zdá se, že nějakou dobu vedle sebe v Kamenzi působili katolický městský farář a evangelický kazatel, podobně, jako tomu bylo v Laubanu či Budyšině. Tento stav nemohli pochopitelně ani měšťané, ani klášter považovat za dlouhodobě uspokojující. Rozpory se vyhrtyly roku 1535, bezprostředně po smrti katolického faráře Günthera. Tehdy radní vpádli násilím na městskou faru, provedli inventář jejího zařízení a odnesli odsud některé věci. Své jednání ospravedlnili tím, že se Günther za svého života údajně se všemi svými žádostmi obracel vždy na městskou radu, a nikoliv na klášter.⁸⁰⁶ Farář ale patrně neměl jinou možnost: už roku 1530 si totiž městská rada přisvojila všechny nadační listiny, urbáře a další dokumenty, které se týkaly farních záležitostí v Kamenzi. Svévolné počínání měšťanů v církevních záležitostech dokládá jasně pokles respektu ke katolické patronátní vrchnosti. Přitom právě tehdy stála v čele kláštera činorodá abatyše Markéta z Metzradu (1524-1554), odhodlaná hájit katolické zájmy, k čemuž měla zřejmě alespoň v určitém ohledu i prostředky. Markéta nechala mimo jiné, snad právě ve snaze postavit určitou hráz luteránským myšlenkám, roku 1527 rozšířit farní kostel ve Wittichenau a zřídit místo dřevěné kamennou kapli v rozvíjejícím se poutním místě Rosenthalu.⁸⁰⁷ Ale i tato energická abatyše se brzy dostala do střetu s luterány: tak se dovídáme, že docházelo k nepokojům při poutích k milostnému mariánskému obrazu do kapličky u Uhyst.⁸⁰⁸

Roku 1535 Markéta nechala vyslat do Kamenze své zástupce, kteří měli provést závěť zesnulého faráře. Měšťané jim však zabránili v přístupu na faru, ačkoliv se mohli vykázat listinou míšeňského biskupa potvrzující kolaturní a

⁸⁰⁵ KIA Marienstern, *Rep. Dorfschaften*, I. Abteilung, Nr. 30, Fach 151, *Camenz, verschiedene Angelegenheiten betr.* Citováno podle M. KNOBLOCH, *Die Reformation in Kamenz*, s. 74. Dále se nařizovalo dbát na náležitou správu desátků a dalších příjmů farnosti.

⁸⁰⁶ StA Kamenz, AA, č. 5613, Mit der Abbatissin des Klosters Marienstern die jus Patronatus 1681 (opis stížnosti abatyše Markéty z Metzradu kamenzské radě z 27. ledna 1536).

⁸⁰⁷ A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 126 sq.; viz také J. X. TICINUS, *Epitome*, s. 4.

patronátní právo kláštera. Kamenzská rada se patrně právě v tuto chvíli rozhodla ovládnout církevní poměry ve městě. Její jednání snad podmiňovaly i právě se stupňující ekonomické obtíže. Stejně jako další členové Šestiměstí se i Kamenz dlouho svářel se šlechtou a duchovenstvem o svá práva, ekonomické výhody a privilegia, z čehož ovšem vznikaly také četné soudní výlohy. Těsně po nástupu Habsburků rostly také královské fiskální požadavky na podporu tureckých válek, jež se nedařilo uhradit zvýšením daňové zátěže jednotlivých měšťanů.⁸⁰⁹ Finanční krizi se rada rozhodla vyřešit – nikoli ojediněle v reformačním století, a to ani na katolické straně – prodejem cenností z městských kostelů v letech 1533 a 1534. Tento prodej, který jistě vzbudil přinejmenším odpor katolického faráře Günthera, je zmiňován v pramenech až s dvouletým odstupem. Spor řešil hornolužický fojt Zdislav Berka z Dubé a k narovnání došlo až roku 1536.⁸¹⁰

Téhož roku iniciovala abatyše Markéta pokus o narovnání s Kamenzskými. Rada měla vystavit listinu, v níž by prohlásila, že nikdy neměla *jus patronatus* nad městskou farou a ani v budoucnu si na ně nebude činit nárok. Měla se zavázat vrátit církevní klenoty, které dosud nebyly roztaveny, a vydat novému faráři, stanovenému klášterem, všechny urbáře, seznamy a listiny týkající se oltářních, mešních a jiných nadací a záduší. Neměla dále zasahovat do majetkových záležitostí fary, ani obecně do církevních poměrů. Abatyše konečně požadovala, aby rada znovu zřídila oltář sv. Hedviky ve farním kostele, stržený na její příkaz, a konečně provedla závět' faráře Günthera.

Vidíme, že abatyši nešlo ani tolik o zákaz hlásání nového evangelia, ale především o sanaci mezitím rozchváceného majetku kamenzské farnosti. Abatyše obsah svého návrhu sdělila 7. ledna 1537 opatovi z Altzelly jako svému duchovnímu nadřízenému, tři roky před zrušením tamního kláštera.⁸¹¹ Návrh

⁸⁰⁸ Proto požádala budyšínská rada roku 1523 biskupa Jana VII., aby uhystskou kapli strhl a přenesl na nový hřbitov před bránu zvanou *Reichentor* v Budyšině. Milostný obraz se pak dostal do Gody a později do Crostwitz, A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 122.

⁸⁰⁹ Podle zápisů kamenzské městské knihy H. KNOTHE, *Urkundenbuch der Sechsstädte Kamenz und Löbau*, č. 253. Ferdinand I. tehdy požadoval od Kamenzských půjčku devět tisíc zlatých.

⁸¹⁰ Cf. opět zhořelecké Hařovy zápisy, *SRL NF*, IV, s. 366. Dále *StA Kamenz*, AA, č. 5613, *Mit der Abbatissin des Klosters Marienstern die jus Patronatus betrff.*, 1681 (opis psaní zemského hejtmana Mikuláše z Gersdorfu radě z 23. ledna 1536).

⁸¹¹ *KIA Marienstern*, Rep. Dorfschaften, I. Abteilung, nr. 30, Fach 151, *Camenz*, verschiedene Angelegenheiten. V dalším dopise abatyše opatovi píše, že se dozvěděla, že Kamenzští o Velikonocích pověřili kněze, aby odsloužil latinskou mši, nechali hrát na varhany a zapálili svíce. Snad chtěli konáním slavnostní mše podle starého ritu přimět mariensternskou představenou k mírnému jednání.

dohody však nenabyl platnosti. Měšťané se dokonce proti němu ohradili k zemským úřadům. V srpnu 1537 byli zástupci města povoláni před Ferdinanda I., který se nakonec postavil na stranu kláštera a uložil městu pokutu ve výši dva tisíce tolarů.

Jednání o cennostech z kamenzských kostelů se však táhlo dále. Už 21. září 1537 mariensternská abatyše odevzdala nový návrh na dohodu, který se od prvního příliš nelišil, jen byl podrobnější. Rada jej opět nepřijala. Došlo k dalším sporům ohledně stávajícího vybavení kostelů a kaplí; zdá se, že cena a množství klenotů, které udávala klášterní vrchnost, se neshodovaly s kamenzskou městskou knihou. Až v prosinci bylo uzavřeno definitivní narovnání, v němž bylo především stanoveno, že přesný seznam církevního inventáře nezhotoví klášter, nýbrž rada. Ta se zavázala předat dědicům faráře Günthera, co jim náleží. Dále bylo stanoveno, že výnosy farního obročí náležejí klášteru. Městská rada uznala abatyši jako patronátní paní kamenzské farnosti, již zůstává právo prezentovat k faře i kazatelskému úřadu. Naopak ale rada získala od kláštera právo na vlastní náklady jmenovat zvláštního kazatele, který ovšem musel získat potvrzení abatyše.⁸¹² Fara se měla vrátit zpět do majetku kláštera.

Opět jsme svědky smíšené správy církevního patronátu v konfesně přechodném období; klášterní vrchnost si udržela zdánlivě značný vliv. Formálně byl sice položen základní kámen církevní reorganizace v Kamenzi na základě parity obou náboženských stran, nevíme však, nakolik tato parita fungovala, zda byl totiž nový katolický duchovní povolán hned po uzavření smlouvy. Jeho přítomnost v Kamenzi je doložena znovu až roku 1541. Když mariensternská abatyše navrhla svého kandidáta na městského faráře Jana Fabera, někdejšího převora augustiniánů-poustevníků v Altdresden, který začal vyzývat Kamenzské k návratu ke staré víře, obyvatelé města jej násilím vyhnali.⁸¹³ Plastické líčení krutých potyček v městských kronikách dokládá odhodlanost obyvatel Kamenze k novému učení a nemožnost navrátit jej zpět ke

⁸¹² V pěti splátkách měla rada dále nahradit peníze za roztavené církevní klenoty a vrátit všechny dosud existující kalichy, ornáty a kasule farářů, případně jednotlivým oltářníkům. Roku 1544 byli v Kamenz znovu císařští komisaři, kteří zkoumali církevní poklady; našli tu ještě 13 kalichů a dvě monstrance, ovšem v kostele, kde již působil evangelický farář.

⁸¹³ M. KNOBLOCH, *Die Reformation in Kamenz*, s. 80, podle Haberkornových análů (StA Kamenz, *Chroniken*, č. 1: Caspar HABERKORN, *Annales der Stadt Camenz*, fol. 41').

katolictví. Město nakonec bez souhlasu kláštera povolalo evangelického kazatele Jana Kittela. Nejpozději od roku 1541 tak vykonávala rada fakticky patronátní právo nad městskou farou.

Reakce kláštera na vyhnání bývalého převora Fabera není známá. Zdá se, že se klášter nejen vzdal záměru rekatolizovat kamenzskou farnost, ale rezignoval i na její správu. V tu chvíli se ostatně neměly cisterciáčky o koho účinně opřít. Klášter otce-opata byl právě zrušen, luteránským požadavkům musel tehdy ustupovat i míšeňský biskup, jak dokládá jeho reakce po požáru města roku 1542. Tehdy dovolil, aby město zmenšilo katolický hřbitov u farního kostela, zvětšilo hřbitov evangelický a strhlo dvě kaple v okolí města a špitál.⁸¹⁴ Biskup navíc věnoval na obnovu města stavební dřevo.

Konfesní postoje kamenzských – a dalších hornolužických – měšťanů se plně projeví roku 1547.⁸¹⁵ Tehdy města přišla i o řadu mezitím získaných církevních statků. Panovník jim vytkl, že se jich zmocnili protiprávně. I když se Kamenzští konfiskaci bránili i s odvoláním na smlouvy s abatyší, byla jim uložena pokuta 5 tisíc zlatých (celé Šestiměstí v této záležitosti mělo zaplatit 100 tisíc) a statky se jim už nevrátily. To bylo podle J. G. Lessinga příčinou, že při udržování kostelů a škol a vůbec celé reformační práci se v Kamenzi postupovalo velmi pomalu.⁸¹⁶ V souvislosti s tresty roku 1547 musel kamenzský purkmistr také před královskými soudci přísahat, že nepřipustí, aby se obyvatelé města chovali nenáležitě k duchovním, kněžím a mnichům, a zavázal dohlížet, aby kazatel nepodněcoval obyvatele k bouření a neposlušnosti, jak tomu dříve často bývalo.⁸¹⁷ Z toho tedy vyplývá, že se ve městě ještě zdržovali katoličtí duchovní, a to nejen františkánští mniši. Ještě roku 1548 se zdůrazňovalo, že kamenzské farní obročí náleží mariensternské abatyši, která radě odpustila na nějakou dobu placení desátku.⁸¹⁸ Některé majetky si udržel špitál, část od něj odkoupila abatyše. Městská rada mohla spravovat jen domy patřící k některým nadacím a oltářům.

⁸¹⁴ StA Kamenz, listina č. 316. Biskup navíc věnoval na obnovu města stavební dřevo. Podobně povolil míšeňský ordinář zboření další kaple roku 1545.

⁸¹⁵ H. KNOTHE, *Urkundliche Grundlagen*, s. 388.

⁸¹⁶ J. G. LESSING, *Zweyhundertjährige Gedächtnißschrift*, s. 57 sq.

⁸¹⁷ StA Kamenz, AA, Nr. 5400, Der Pönfall, fol. 187^v.

⁸¹⁸ Abatyše „hat dem Rate auß Nachbarlicher gutwillikeit den Tetzem darzu gehörende Zur Besoldung und mithilf die Kirchendiener zuerhalten, ein Zeit langk einzunemen nachgelassen“. Citováno podle M. KNOBLOCH, *Die Reformation in Kamenz*, s. 82.

Roku 1558, v pondělí po sv. Vítu, doznávají purkmistr a radní z Kamenze, že abatyše Anna z Budyšina k udržení pokoje a jednoty předává „*sousedské náklonnosti*“ příjmy fary kamenzské radě, s podmínkou, že tato bude každým rokem abatyši nebo někomu, koho k tomu ona pověří, z farního obročí skládán účet.⁸¹⁹ Nároky Kamenzských na patronátní právo byly i dále zpochybňovány. Přitom měšťané už roku 1558 mohli jednat v duchu augšpurského míru, který podle jejich výkladu umožňoval i jim organizovat na svém okrsku náboženské poměry podle svých představ; podobně si situaci vykládala i ostatní hornolužická města.

Ještě roku 1579 rada v Kamenzi požádala mariensternskou abatyši jako svou kolátorku, navzdory předchozím sporům a narovnáním, aby uvedla do města jako kazatele luteránského kněze. Predikanta, odpovídajícího učení augsburské konfese, navrhl Jan Leisentritt. Tento kněz byl už roku 1583 obviněn drážďanským konzistoriem jako podezřelý z kalvinismu. Překvapivé je, že městská rada nedala obvinění přezkoumat tomuto konzistoriu, nýbrž administrátorovi v Budyšině, který shledal, že drážďanská obvinění nejsou oprávněná. Tato zvláštní situace, kdy katolický prelát rozhoduje o opravdovosti vyznání či teologických základech luteránských, je ostatně pro hornolužické poměry příznačná. Snad to souviselo s ne zcela jednotným konfesním postojem kamenzské rady: podle některých zdrojů byl ještě purkmistr Ondřej Günther († 1570) katolík a odpůrce luteránství.

Prezentační právo kamenzské radě klášterní vrchnost upírala, ovšem bez praktického dopadu, ještě v 17. století. Na konfesních poměrech ve městě ale už nic změnit nemohla.⁸²⁰ I na kamenzské kauze je ale zřejmé, že ani tady nebylo patronátní právo dokonalým prostředkem pro zastavení postupu reformace, že ji mohlo nanejvýš zpomalit a zkomplikovat. Ani v Žitavě, církevně náležející k pražské arcidiecézi, nebyly síly katolických struktur – ať už řádových či diecézních – zabránit reformaci větší než ve městech podléhajících míšeňské diecézi. Od roku 1520 působil v Žitavě první evangelický kazatel Laurentius

⁸¹⁹ KIA Marienstern, listina č. 198.

⁸²⁰ M. KNOBLOCH, *Die Reformation in Kamenz*, s. 76. Vzpomínkou na někdejší vztahy mezi Mariensternem a Kamenz byl ještě v 19. století zvyk, že se po smrti abatyše po dobu jednoho týdne zvonilo hodinu v hlavním kostele, jako se děje v patronátních kostelech kláštera. Ještě na konci 19. století pak městská rada posílala každoročně k Novému roku přání abatyši s dárkem, obvykle perníkem.

Heidenreich, intenzívně podporovaný městskou radou.⁸²¹ Jeho kázání prý byla tak úspěšná, že johanitský komtur, držitel patronátních práv, do kostela poslal své lovecké psy, aby obřad narušil. Podle současníků Heidenreich ve svých kázáních útočil mimo jiné na zkaženost a proradnost zdejších františkánů a řeholních sester, nevíme ale, že by se zaměřil také na marienthalské cisterciáčky. Až roku 1530 využil komtur Heidenreichovy svatby k tomu, aby jej zbavil úřadu kazatele. Později však městská rada smlouvou s komturem získala kolaturu nad městskou farou, a Heidenreich se mohl vrátit do města.

Navzdory ediktům českého krále, saského vévody, míšeňského biskupa i konkrétních patronátních vrchností setrvávajících na pozici římskokatolické církve postupně všechna města Šestiměstí získala právo rozhodovat o kněžích, kteří budou dbát o jejich duchovní potřeby, a také vlastní církevní jurisdikci, byť tu se „římská strana“ stále znovu pokoušela zpochybňovat. Augšpurský náboženský mír z roku 1555 navíc zrušil diecézní jurisdikci v reformovaných oblastech.⁸²² Je sice otázka, nakolik k nim patřily i Lužice, vzhledem k nastíněnému vývoji míšeňského biskupství tak situace v praxi ale vyzněla. Zemskou církevní protestantskou organizaci se však v Horní Lužici vytvořit nepodařilo, vzhledem k přenesení biskupských práv na budyšínskou kapitolu i k roztržité organizaci církví podle městských okrsků a šlechtických panství.⁸²³ V Lužici Dolní stavy sice získaly *iura episcopalia* a pokusily se o vytvoření zemského stavovského konsistoria. I tady však velká stavovská panství příliš hájila vlastní samostatnost a jejich majitelé zřizovali vlastní církevní orgány.⁸²⁴

⁸²¹ J. B. CARPZOW, *Analecta*, I, s. 153. Heidenreich byl syn zdejšího soukeníka, studoval v Lipsku, cf. *Neue Sächsische Kirchengalerie*, Diöcese Zittau, s. 16-17.

⁸²² K augsburskému míru např. Karl HEUSSI, *Kompendium der Kirchengeschichte*, Tübingen 1928, s. 253 sq. Stručně též Martin WITTENBERG, *Friede im Reich. Geschichte und Probleme des Religionsfriedens von Augsburg 1555*, München 1955.

⁸²³ Města si i jinde osobovala patronátní právo a vydávala vlastní církevní řády, např. Žitava už roku 1564. Situace se neustálila ani na konci 17. století, M. KNOBLOCH, *Bemühungen*, s. 52-58. Ze šlechtických domén např. na stavovském panství Hoyerswerda získal konzistoriální pravomoci tamní hejtman, s příbráním městského faráře, viz Kurt SYGUSCH, *Reformation als Strukturwandel unter besonderer Berücksichtigung der Herrschaft Hoyerswerda*, in: Herbergen der Christenheit, Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte 10, 1975/76, s. 77-92.

⁸²⁴ Např. majitel panství Sonnawalde vytvořil samostatný církevní řád už roku 1530. Samostatná konsistoria vznikla na panstvích Forst a Sorau v 80. letech 16. století, R. LEHMANN, *Niederlausitz und Oberlausitz*, s. 99.

III. 2. 3. Osudy ostatních klášterů

Vývoj ve městech měl přímý dopad na zdejší františkánské kláštery, které zanikly všechny zhruba do poloviny 16. století.⁸²⁵ Vytrvalost ženských konventů „venkovských“ – s výjimkou Laubanu – může v tomto srovnání na první pohled působit překvapivě, je třeba si ale uvědomit několik důležitých rozdílů v jejich postavení. Už na počátku 16. století byl, zejména mezi nižšími městskými vrstvami, častý odpor vůči řeholníkům žebravých řádů.⁸²⁶ Kritizována byla především jejich hamižnost, pachtění se po almužnách, řídčeji snad hovění tělesnému chťiči, jako např. v Žitavě, kde se také hned ve 20. letech 16. století minorité většinou sami dobrovolně přiklonili k protestantství a klášter opouštěli. Nedobře byly v ovzduší církevní reformy přijímány i zdejší řádové sestry, s františkány zřejmě spojené a snažící se získat často nevybíravým způsobem na nemocných a umírajících co nejvíce odkazů a almužen pod příslibem věčné spásy skrze dobré skutky a zásluhy františkánského řádu. Nakonec jim byli konšelé nuceni „*udělit radu*“, aby odešly.⁸²⁷

Při přežívání klášterů v konfrontaci s reformací často hrály ekonomické souvislosti stejně významnou roli jako duchovní a náboženské rozdíly. Městské konventy držely většinou jen málo nemovitostí, zpravidla jen nějaký kus lesa, z nějž brali stavební a palivové dřevo, a nikdy neměly vlastní vesnice. Byly tedy odkázány na příjmy peněžní, na odkazy k oltářům a almužny, na příjmy pramenící z poskytování svátostí (zpovědi, u umírajících a nemocných) a ze zádušních mší, které všechny pocházely od měšťanů. Hojně byli františkáni oblíbeni u řemeslnických cechů, pohřbívání byli u nich často bohatí obyvatelé měst i šlechtici. Tyto zdroje příjmů brzy po nástupu reformace pochopitelně vyschly; i s pohřbíváním v jejich kostelích se brzy přestalo a světské úřady sahaly stále otevřeněji na církevní majetek. Konventy, které jen s obtížemi mohly uživit své členy, byť nyní jen málo početné, jen těžko lákaly nové adepty řeholního života, které jistě krom duchovních motivů vedlo do klášterů i očekávané ekonomické zajištění. Naopak kláštery dobře ekonomicky zakotvené,

⁸²⁵ Stručně všechny citované syntézy, poněkud podrobněji W. RITTENBACH – S. SEIFERT, *Geschichte der Bischöfe*, s. 364 sq. Ani otázka františkánství v reformačních městech Horní Lužice nebyla dosud souhledně zpracována.

⁸²⁶ Svědectví o atmosféře v Žitavě J. B. CARPZOW, *Analecta*, pro Kamenz I, s. 350, a passim.

relativně nezávislé na aktuální přízni okolní společnosti – což platí ostatně pro všechny tři ženské komunity Lužic – mohly přežít snáze i v protestantských regionech. Hmotné zázemí bylo ostatně nezbytné i pro kláštery v oblastech katolických, kde často sekularizace jejich majetku znamenala rovněž jejich zánik.

Evidentní je také větší stupeň vlivu městských, nyní luteránských rad, na tyto komunity. Sepětí minoritských konventů a měšťanů bylo časté v pozdním středověku v rovině osobní, ale i právní a majetkové. Pozemkové majetky klášterů, vytvořené opět převážně z odkazů měšťanů, nazíraly často již před reformací rady jako součást městského majetku, na jehož správu mají nárok dohlížet. Měšťané si stále častěji uzurpovali vliv také na vnitřní záležitosti klášterů, kontrolu jejich disciplinárních poměrů. S tradicí takového vlivu ovšem nebylo obtížné komunity zrušit, reformovat, nebo sekularizovat jejich majetky, jak tomu bylo časté v nepopíratelně silnějších říšských městech jako Augšpurk či Norimberk a jak se dělo i v Horní Lužici.⁸²⁸ Z většiny Šestiměst také víme o latentním napětí mezi františkány a městským farním klérem už ze 14. století, podobném sporům, které tehdy zuřily po celé Evropě. S reformací ovšem také rychle klesla prestiž klášterů, které naráz ztratily své společenské opodstatnění.

Vzdělanější františkáni mohli být otevřenější protestantským kázáním než jeptišky, uzavřené alespoň teoreticky v klauzuře, tudíž lépe kontrolovatelné, s menším přístupem k novým učení. I z jiných evropských oblastí ostatně víme, že intelektuální kvas v samotných řeholních komunitách často otevíral cestu protestantským myšlenkám⁸²⁹ a že františkánský řád obecně byl reformaci hodně otevřen.⁸³⁰ Minoritům se ostatně snáze nabízelo nové uplatnění ve světě, totiž v luteránské církevní správě. Je třeba předpokládat i okolnosti čistě lidské, vždyť františkáni pocházeli většinou z městských rodin, které právě hojně přistupovaly k protestantství. Příbuzní na mnichy pravděpodobně někdy vyvíjeli nátlak, aby z klášterů vystoupili, těžko také podporovali eventuální inklinaci

⁸²⁷ J. B. CARPZOW, *Analecta*, I, s. 173. „weil der Magistratus daselbst schon A. 1521 denen Regel Nonnen ihr mit vielerarglist von den Inwohnern erprestes Geld wieder abzunehmen, und ihnen ein consilium emigrandi zu geben genötiget wird.“

⁸²⁸ K dějinám klášterů v Norimberku a Augšpurku cf. A. NOWICKI-PASTUSCHKA, *Frauen in der Reformation*, tam i srovnání mezi mužskými a ženskými komunitami v postojích k reformaci.

⁸²⁹ Různé příklady F. RAPP, *Réformes et Réformation*, passim; obšírně také J. M. LE GALL, *Les moines*, s. 531 sq. Viz níže také osud Königsteinu.

k monastickému stavu u svých synků. Takřka během jedné generace tak v podstatě přirozeně zmizela v hornolužických městech i řeholní povolání. Modality rozpadu františkánských struktur v Horní Lužici se jistě podobaly i dosud málo prozkoumaným osudům minoritů v českých městech, ať už v souvislosti s utrakvismem či luteránstvím.

Podobně jako u světského kléru se i františkánské struktury rozpadaly pod náporom reformace bez většího odporu, takřka nehlučně. Od 20. let 16. věku opustila většina řeholníků své konventy,⁸³¹ přičemž se zdá, že značná část tak učinila zcela dobrovolně, pod vlivem Lutherova učení. Konvertovali, jako i katoličtí kněží, k novému učení a často se dávali do jeho služeb. Přitom ale asi málokdy odešli naráz všichni řeholníci, většinou to byli především mladí mniši. V klášterech ale převážně zůstávala jen hrstka starých či nemocných řeholníků, častěji také, snad s vědomím své zodpovědnosti, představení klášterů, kteří pak byli donuceni se nějak dohodnout s radou svého města na dalších osudech vyliďněných komunit. Rady jim nakonec většinou poskytly doživotní rentu a oni jí za to odstoupili budovy klášterů.

Tak v Žitavě, alespoň navenek v podstatě úplně protestantské, žilo několik františkánů u svého kostela sv. Petra a Pavla až do roku 1543.⁸³² Většina z nich ale už na začátku 20. let odešla z kláštera, přičemž odnesli i některé cennosti. Aby kvardián a zbylí bratří odpomohli rostoucí nouzi konventu, prodali se svolením řádového ministra v Löwenbergu část klenotů, ba i cínové nádoby a ložní prádlo do Slezska. Působení komunity ale nebylo ani tak dále udržitelné. Mniši nakonec požádali městskou radu, aby jim proti přenechání zbylých cenných předmětů zajistila obživu a převzala péči o budovy kláštera. Poslední z nich, Michael Reinstein, který prožil v konventu šedesát let, pak klášter předal městské radě.⁸³³ Rada nechala tohoto mnicha před notářem a svědky podat zprávu o onom předání, aby zajistila právní nenapadnutelnost celé akce. Poslední žitavský františkán mimo jiné vypověděl, že při nástupu „*nové sekty, nazývané evangelická*“, upadl klášter ihned do opovržení, ale že i mezi

⁸³⁰ John MOORMAN, *A history of the Franciscan Order, from its origins to the year 1517*, Chicago 1988, s. 328 sq. Lázaro IRIARTE, *Histoire du franciscanisme*, Paris 2004, s. 310 sq.

⁸³¹ Viz J. B. CARPZOV, *Neuer öffneter Ehrentempel*, I, s. 350 sq.

⁸³² Konvent býval ve středověku zřejmě významný i pro okolní šlechtu, byli tu pohřbeni např. i někteří členové rodiny Donínů na Grabštejně.

⁸³³ Ch. A. PESCHECK, *Handbuch*, II, Zittau 1837, s. 94.

samotnými bratry vznikla velká nejednotnost ve vztahu k novému učení. Reinstein zemřel až roku 1554, teprve pak přešly i klášterní budovy do plnoprávného majetku města.⁸³⁴

Reformace rychle vtrhla i do kdysi významného konventu zhořeleckého. Ve 14. století tu žilo až čtyřicet mnichů, vznikla zde i rozsáhlá knihovna a roku 1458 se uvažovalo dokonce o založení řádové školy. Roku 1543 nicméně předávají poslední mniši zbylé cennosti městské radě, která jim za to týdně přisoudila na živobytí 24 grošů. Roku 1563 žil ve Zhořelci už jen jediný františkán Urban Weisbach, který s povolením děkana budyšínského, jako nejvyšší autority římskokatolické církve v zemi a nositele diecézních práv, předal budovy spolu s kostelem, lesem, právy a dalším příslušenstvím, „*pokud je možno je vypočítat jmenovitě*“, v červenci toho roku městské radě.⁸³⁵ Weisbach chtěl zabránit využití kláštera a majetků, které vzešly z darování zbožných předků, na světské účely, což by mohlo nastat po jeho smrti, když se nebylo lze nikde nadít řeholního dorostu. Proto si vymínil, že klášter má být využit jako škola; klášterní komplex byl skutečně upraven na gymnázium.

Nejiné byly konce františkánů v Löbau, ve středověku relativně malé komunity čítající průměrně patnáct bratří. Už na počátku 16. století se prý tato komunita velmi vzdalovala představám o řádném řeholním společenství, mniši nerespektovali bohoslužby a nevedli, alespoň podle protestantských dějepisců, právě příkladný život. Proto městská rada požadovala již roku 1504 reformu konventu.⁸³⁶ Roku 1519 vyhořely do základů klášterní budovy, obnova postupovala jen pomalu. Brzy nato se i v tomto městě rozšířila protestantská

⁸³⁴ Radní nechali upravit někdejší klášterní cely k přijetí 16 chudých žen, zahradu přenechali městskému faráři bydlicimu v blízkosti. Ostatní budovy utrpěly požárem a chátraly. Až roku 1658 byl klášterní kostel přestavěn na druhý městský kostel. V někdejší křížové chodbě si jednotlivé patricijské rodiny zřídily své hrobky. V refektáři františkánů pak dlouho sloužila české bohoslužby zdejší česká exulantská komunita.

⁸³⁵ Příslušná smlouva se dochovala v opise v Meisterových zhořeleckých análech. Pozoruhodné je číst líčení jezuitského historika 18. století, který nicméně vychází i z protestantských pramenů, S. CALLES, *Series Misnensivm Episcoporum*, s. 353-356. Z arengy Leisentrittovy listiny o předání kláštera: „... *Frater Vrbanvs Weisbach Minorita S. Francisci in Civitate Gorlicensi, superioris Lvsatiae experta haberet, & sui Ordinis fratres in hoc Coenobio aliquos successores nullo pacto sibi polliceri posset, licet decrepitus senex, attamen ultimum agens Monachum in Gorlicia, habita ratione beneficiorum, quae Gorlicenses in ipsum, & suos antecessores abunde collocarunt, sufficienter indicavit, quam piis, & praegravibus causis compulsus apud se decrevit, ista via, Coenobio suo imminenti periculo praevenire, atque bonorum Ecclesiasticorum raptoribus, & devastatoribus illegitimo modo, & cauteriata conscientia bona Ecclesiastica corradendi ansam praeripere.*“

⁸³⁶ H. KNOTHE, *Die geistlichen Güter*, s. 23.

reformace a klášter samotný byl roku 1528 pokládán za stoupence luteránství. Mniši, kteří tam zůstali, byli nuceni prodat část svých cenností, aby si zajistili základní živobytí. Zbýlé klenoty zinventarizovala i zde roku 1544 královská komise a předala je k opatrování löbauským konšelům. Z roku 1558 ještě pochází stvrzenka posledního kvardiána o dávce vína a slanečků, kterou dostal od městské rady. Několik let nato už byl klášter úplně pustý. Protože tady poslední mniši nepředali klášter jako jinde právoplatně radě výměnou za obživu, připadl nejdříve zeměpánovi.⁸³⁷

Viděli jsme, že laubanské magdalenitky tlaku protestantského okolí celkem pevně odolávaly. Jejich srovnání s františkány osvětluje rozdíly mezi kontemplativním, majetkově zakotvenějším, a mendikantským mnišstvím: i magdalenitkám ubylo donací, ale jejich zázemí přece jen zůstávalo pevnější. Osud františkánů v tomtéž městě nebyl tak slavný. Jejich konvent zřejmě stál opět pod silným vlivem rady, silnějším než v případě magdalenitek.⁸³⁸ Ještě před reformací tu hrozilo, že budou františkáni ze svého kláštera vytlačeni. Naznačuje to list, který laubanská rada roku 1522 napsala Petru Fantinovi, doktoru svatého písma a ministrovi saské provincie. Doslechla se, že se zdejší bratři, „*die sich Conventuales nennen*“, obrátili na papeže, aby poslal do města františkány-observanty z goldberské kustodie a „staré“ bratry odsud odstranil, což ovšem odporuje prvotní fundaci. To ovšem rada jakožto zakladatelka kláštera odmítá a prosí Fantina, aby zabránil, aby město nebylo zatíženo dalšími řeholníky. Vidíme, kam až sahal vliv městské rady na údajně exemptní řád.

Už roku 1526 odnesli konšelé nalaubanskou radnici cennosti z františkánského kláštera, snad aby zabránili jejich zcizení samotnými mnichy.⁸³⁹ I tady se, v souvislosti s tím, jak se šířilo luteránství ve městě,

⁸³⁷ Na prosbu rady ale klášterství Maxmilián přenechal městu ke zřízení partikulární školy; klášterní kostel byl určen ke slavení bohoslužby v „*slovanském jazyce*“. Vůbec krátká byla historie bosáků v Kamenz. Roku 1564 žili v klášteře už jen čtyři mniši. I tady chtěla rada zřídit v klášterních budovách městskou školu, což nakonec povolil jak mateřský klášter v Bechyni, tak budyšínský děkan. Poslední mnich opět konventní budovy předal radě, jež mu na oplátku slíbila poskytnout doživotní rentu. Generální rada františkánů si kladla při předávání kamenzského kláštera různé podmínky: městské radě bylo uloženo sloužit v klášterním kostele mši v srbštině, klášterní budovy měly být využity jako škola. Kamenzská rada se také zavázala uchránit pět oltářů klášterního kostela, obrazy svatých a mešní roucha a kalichy před profanací.

⁸³⁸ J. G. MÜLLER, *Versuch*, s. 447.

⁸³⁹ Ostatně i saský vévoda Jindřich poručil roku 1523 freiberské radě, aby přijala cepnosti tamních klášterů, aby je mniši nemohli „*verschleppen*“, *Monumenta Franciscana*, Abt. II: Urkundenbücher, I, č. 678.

klášterní cely vyprazdňovaly a zbylí mniši získávali živobytí postupným rozprodejem klenotů (1540). Rovněž v laubanském případě osud františkánského kostelního pokladu vedl ke sporu sahajícím až na nejvyšší místa⁸⁴⁰ a obžaloba za zabavení františkánských klenotů zazněla i během *Pönfallu*. Roku 1553 tu v době moru žili už jen dva františkáni, kvardián Tomáš Lembergen a mnich Petr Kaiser. Lembergen epidemii podlehl, Kaiser odešel jako farář do Hennersdorfu. Následujícího roku pak prázdný klášter i se všemi budovami, jež k němu náležely, zanikl při požáru, jemuž podlehl v podstatě celé město. Převorka magdalenitek Magdaléna Appelerová pak převzala s povolením dvou měšťanských ochránců (*Vorsteher*) kláštera klenoty, které se při požáru podařilo zachránit. Kaiser už nebyl sto klášter obnovit ani sehnat nové mnichy. Proto předal, jak praví protestantský dějepisec, „z vděčnosti za prokázaná dobrodiní“, zbytek klášterního majetku roku 1556 městu Laubanu, k užítku kostela a k lepší obživě učitele. Na oplátku se rada zavázala postarat se o Kaisera do jeho smrti určitým příjmem, obydlím, topivem a obživou. Po jeho smrti i toto mělo připadnout k užítku školy.⁸⁴¹

Bídne personální poměry mužských řeholních komunit Horní Lužice – mnohem tristnější než v komunitách ženských – dosvědčují i prameny vzniklé z působení trestné komise po stavovském povstání roku 1547. V kamenzkém klášteře bosáků žilo roku 1547 ještě osm řeholníků, v budyšínském klášteře sedm, v Löbau pouze dva.⁸⁴² Podobně jako v jiných městech zanikl v podstatě sám od sebe i františkánský konvent v Budyšíně. I jej provázela hmotná tíseň. Roku 1558 tu žili už jen dva mniši; část majetku získala již tehdy formálně tamní kapitula. V prázdném klášteře pak našly podle instrukce děkana

⁸⁴⁰ Vnímání církevního majetku je pro svou dobu naprosto typické. Ve stavovské stížnosti z roku 1530 se objevuje jako třetí bod poznámka, že města vzala klášterům klenoty a listiny, které ostatně vzešly z jejich fundací, a které teď spravují k obecnému blahu a potřebují je ve svých finančních obtížích.

⁸⁴¹ Klášterní zahrada dostal laubanský pastor primarius, na místě ambitů pak vznikly příbytky chudších obyvatel města. Františkánský řád se ale nevzdal úplně svých nároků. Když roku 1670 prodala laubanská rada jeden pozemek na někdejším klášterství, vznikl spor s kvardiánem kláštera v Löwenbergu, který trval více než třicet let. I zde byla v ruinách kláštera nakonec zřízena evangelická škola.

⁸⁴² Hanuš HÄRTEL, *Přinoški k tak mjenowanemu „Pönfallej“ hornolužiskich šěsciměstow*, in: *Lětopis, Rjad B III, I, 1958, s. 150-227, s. 184, zpráva hornolužických komisařů z 13. října 1547, a s. 187, další zpráva z 3. listopadu 1547.*

Leisentritta na delší čas útočiště jeptišky uprchlé z kláštera sv. Kříže u Míšně.⁸⁴³ Předání tohoto kláštera městské radě se souhlasem budyšínského děkana roku 1565 pak ukončilo dějiny františkánů v Horní Lužici. Majetky klášterů byly většinou předány městům, ať už řeholníky samotnými nebo králem. V jejich budovách byly zřízeny luteránské školy či charitativní instituce – podržely si tak částečně původní určení – nebo byly zbořeny.

Zbývá zmínit významnou celestinskou komunitu na hoře Ojvín, která se těšila ještě v předvečer reformace četné přízni okolí a zejména nedalekých žitavských měšťanů.⁸⁴⁴ Díky darováním se majetky svého času věhlasného kláštera rozšířily až do Slezska.⁸⁴⁵ Roku 1465 dokonce chtěli ojvínští celestini koupit Ludwigsdorf u Zhořelce a založit tam novou pobočku svého kláštera.⁸⁴⁶ Roku 1516 potom požádal saský vévoda Jiří ojvínského převora a konvent, aby mu poskytli mnichy, kteří by osídlili nově budovaný klášter na hradě Königsteinu.⁸⁴⁷ Ještě roku 1539 byli celestini schopni ekonomické aktivity⁸⁴⁸ a dokonce upravovali soudní poměry na svém panství.

O zeměpanském zájmu o tuto komunitu, z níž asi již za Lutherovým voláním odcházeli první mniši, která ale stále disponovala bohatým mobiliářem i rozsáhlým pozemkovým vlastnictvím, svědčí řada soupisů vzniklých v souvislosti se sekularizací Ojvína, které opakovaně zhotovovali královští úředníci v Lužicích. Ferdinand I. poslal na Ojvín vizitační komisi v čele s hornolužickým fojtem Zdislavem Berkou z Dubé již roku 1532. Měla inventarizovat všechny majetky, příjmy a klenoty kláštera, jistě ve snaze zachránit klášterní jmění před uzurpacemi protestantů ze Žitavy i samotných mnichů. Inventář a protokol o této vizitaci sepsal sám převor kláštera Kryštof

⁸⁴³ Roku 1598 i tento klášter podlehl požáru, z jehož založení byli někdy obviňováni protestantští měšťané. V ruinách kláštera se pak za třicetileté války usídlili chudší obyvatelé města. Někdejší klášterštíste dodnes slouží jako obytné domy.

⁸⁴⁴ H. KNOTHE, *Die geistlichen Güter*, s. 15.

⁸⁴⁵ Drželi Grenewitz u Lehnice a Keulendorf u Vratislavi, viz J. G. ZOBEL, *Verzeichniss*, II, č. 23 c a 43 e.; cf. Konrad WUTKE, *Die schlesischen Besitzungen des Coelestinerklosters Oybin*, in: ZVGS 48, 1914, s. 34-73.

⁸⁴⁶ Christian Adolph PESCHECK, *Geschichte der Cölestiner des Oybins*, Zittau 1840, s. 93.

⁸⁴⁷ H. KNOTHE, *Die geistlichen Güter*, s. 16. Königsteinská komunita během své efemérní existence vynikla hlubokou zbožností, mravností i péčí o vědy, neodolala však reformaci. Již roku 1523 odsud odešla většina mnichů za Lutherem do Wittenberka. Snad to znovu potvrzuje tezi o tom, že velká (přílišná?) vzdělanost mnichů mohla souviset s jejich otevřeností reformace.

⁸⁴⁸ Vysazením deseti zahradnických domků dali základ dnešní vsi Jonsdorf.

Ottoman.⁸⁴⁹ V pozůstalosti královských úřadů se dochovaly i další inventáře z let 1532-1534.⁸⁵⁰ Český král sem další komisaře poslal koncem roku 1544.⁸⁵¹ V té době již vyhasly všechny donace, odkazy, mešní nadání, dosud pravidelně přicházející od zhořeleckých i žitavských měšťanů. Na druhou stranu odlehlá poloha kláštera na vysoké hoře znemožnila s jeho majetky nakládat tak svévolně, jako v případě žitavského františkánského kláštera, a na nějakou dobu asi celestiny uchránila bezprostředního kontaktu s protestantstvím.

Zvrat znamenal požár klášterních dvorů v Olbersdorfu a Draußendorfu roku 1545, který přinesl komunitě velké hospodářské ztráty a komplikace i při obstarávání každodenní obživy.⁸⁵² Žít dále v odloučenosti bylo nyní velmi obtížné. Proto převor Ottomann klášterní život vzdal a se zbylými spolubratry (poté, co si zajistil hotovost prodejem mlýna žitavskému syndikovi Konrádu Nesenovi) se uchýlil do svého městského domu (tzv. *Väterhof*) v Žitavě, kde v září 1555 zemřel. Jistě to přineslo zesílení kontaktů komunity s luterány ve městě. Už roku 1547 byl ale s celestiny spojován právě už jen převor, i když se český král snažit prosadit, aby tu působili čtyři bratři.⁸⁵³ Roku 1548 žádal Ferdinand neuzellského opata, aby vyslal na Ojvín nové mnichy, stejně jako do Dobrilugku. Neuzellský opat však musel s díky odmítnout, neboť i jeho klášter se v té době potýkal s velkými problémy a žádný personál nemohl poskytnout. Poslední převor Baltasar Gottschalk pomáhal ještě s obstaráváním – katolické? – bohoslužby v žitavském farním kostele, zemřel 19. března 1568 v 73 letech zcela osamělý. Tak celestini vymřeli definitivně. Už za Gottschalkova života ale Ferdinand I. začal pokládat majetek vymřelého kláštera za spadlý na královskou

⁸⁴⁹ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond *Rodinný archiv Clam-Gallasů 1529-1947*, kart. č. 584, inv. č. 2169, podle R. NĚMEC, *Mons Paracliti*, s. 150.

⁸⁵⁰ Kromě inventářů ze 30. let 16. století se tu dochoval ještě urbář z roku 1553, inventář zámku, kláštera a dvorů v Olbersdorfu a Drausendorfu z roku 1556 a klášterní majetek z let 1556-1624. Viz NA Praha, ČDKM IV, Osek-Oybin, karta č. 169; NA, APA, *Historica*, sg. C 148/3. Na tomto místě je třeba upozornit i na některé dosud nezpracované archivní fondy z Vídně (*Hofkanzlei*) a ze zhořeleckého archivu (Lib. Miss.) týkající se sekularizace Ojvína. Viz také L. MATUŠÍKOVÁ, *Prameny k dějinám Horní Lužice*, s. 166-173.

⁸⁵¹ Komisaři tentokrát byli Vavřinec Knorr a Fabián ze Schönaichu, kteří zpečetili všechny monstrance, kalichy, pontifikálie i další cennosti. Tito komisaři cestovali toho roku i po dalších kláštrech v Lužici, byli mimo jiné i v Laubanu.

⁸⁵² K osudům Ojvína v posledních letech před zánikem také J. G. MÜLLER, *Versuch*, s. 399-402.

⁸⁵³ H. HÄRTEL, *Přinoški*, s. 178, psaní krále Ferdinanda arciknížeti Ferdinandovi, 1. srpna 1547, Praha.

komoru, volně s ním nakládal a další podpory celestinů se vzdal.⁸⁵⁴ Roku 1559 se pak jednalo o předání výnosů z pronájmu ojevinského panství prvním jezuitům, kteří se usadili v pražském dominikánském klášteře u sv. Klimenta.⁸⁵⁵ Ani toto zeměpanské ustanovení nevstoupilo nakonec v platnost a k jezuitům vplynula „pouze“ celestinská knihovna. Ojevinské statky pak byly znovu několikrát zastaveny na zahrazení různých panovnických pohledávek. Roku 1574 konečně Maxmilián II. přenechal ojevinské panství za 67 tisíc tolarů Žitavě.⁸⁵⁶ V březnu roku 1577 pak klášter zcela vyhořel úderem blesku. V osudu ojevinské komunity, jež vstupovala do reformační konfrontace velmi silná, tak sehrála svou roli několikrát i nešťastná náhoda.

Podobně zanikla nejpozději v průběhu 50. let 16. století i komenda johanitů v Žitavě. Postavení johanitů v rychle se protestantizujícím městě bylo zřejmě více než překerní a řádové struktury asi ani neměly velký zájem nebo možnosti tuto pobočku udržet. Od roku 1538 vysílalo řádové centrum z Prahy do Žitavy jako komtury již nikoli kněžské, nýbrž pouze světské členy řádu. Posledním komturem byl pak český šlechtic Kryštof z Vartemberka, který neuměl německy, nebyl v Žitavě skoro přítomen a pronajal 1540 všechny příjmy a práva komendy v Žitavě i jejího proboštství v Hirschfeldě žitavské radě za půjčku 200 kop grošů. Zároveň rada dostala na osm let právo – později ostatně automaticky prodlužované – povolávat kněze a učitele podle svého uvážení. Roku 1570 je přenechal komtur se svolením budyšínského děkana městu za 10 500 tolarů. Ani tady nemůžeme konstatovat soustředěnější odpor vůči reformaci, naopak spíše rezignaci a poddávání se protestantskému tlaku.

Vzhledem ke slabšímu postavení katolické církve v Dolní Lužici tam konfrontace monastického a protestantského světa, již není možno se tu podrobněji věnovat, vyznívá pro kláštery ještě mnohem nepříznivěji. Městské konventy mendikantů zanikly podobně rychle a podobným způsobem jako v Lužici Horní. Relativně dlouho, až do 60. let 16. století, se udržel klášter

⁸⁵⁴ Nějakou dobu ojevinské statky spravoval pro panovníka zvláštní hejtman Zikmund z Dobschütz. Brzy na to je panovník zastavil hornolužickému fojtovi Zdislavu Berkovi z Dubé. Po jejich vyplacení byly vráceny k české komoře a několik let je – velmi špatně – obhospodařoval pro krále Jakub Hag. Roku 1556 je poprvé Ferdinand I. zastavil žitavské radě na 10 let, za půjčku 12 tisíc tolarů a pachtovné 1 400 tolarů ročně.

⁸⁵⁵ Viz také Wacław Wladiwoj TOMEK, *Dějepis města Prahy*, XII, Praha, 1901, s. 116. Delší dobu trvala jednání o určitých odvodech žitavských jezuitů z ojevinských statků, ovšem konfesní rozdíly celou akci komplikovaly.

benediktinek v Gubenu, kde ovšem v posledních letech žila jen abatyše. Postulantky řeholního stavu v čistě protestantském markrabství neměly už odkud přicházet. I když víme o snahách zachránit klášter vysláním sester z Laubanu, nakonec padl klášter za oběť hmotným zájmům českého krále. V podstatě totéž platí o mocném *cisterciu* v Dobrilugku, který byl využit k pokrytí pohledávek, jež měl saský kurfiřt u českého krále. Když začal kurfiřt Jan Fridrich obléhat roku 1541 tento mocný cisterciácký klášter, který ležel na ne zcela jasně vymezené hranici mezi Saskem a Dolní Lužicí, ale formálně patřil ke Koruně české, stalo se to Ferdinandu I. dokonce záminkou k výzvě českých stavů k pomoci ve šmalkaldské válce. V září 1546 se rozhodl zemský fojt Albrecht Šlik získat klášter zpět, později ho držel kratší dobu i jako zástavu.⁸⁵⁷ Někteří ze zdejších mnichů přijali luteránství již ve 30. letech, ale komunita pod vedením opata tu ještě působila. Roku 1545 byla saská pohledávka na dobrilužském zboží komisionálně vyčíslena na 30 tisíc rýnských zlatých a saský kurfiřt odmítl stáhnout odsud své vojáky, dokud mu nebude vyplacena. Po šmalkaldské válce už nebylo umožněno komunitě pokračovat v řeholním životě. O sekularizaci rozhodl saský vévoda, klášterní panství získal bratr českého podkomořího Jiřího z Gerštorfu/Gersdorfu Jindřich.⁸⁵⁸ V Dolní Lužici zůstal zachován jediný klášter, jehož přitom také ohrozily sekularizační plány českého krále: dům cisterciáků v Neuzelle, ve středovýchodním Německu široko daleko jediný katolický mužský klášter. Tím byl zároveň likvidován prelátský stav Dolní Lužice a neuzellský opat, označovaný napříště jako „Primas der Landstände“, protože mu patřilo po likvidaci Dobrilugku přední místo v markrabství, se připojil ke komoře panské.⁸⁵⁹

⁸⁵⁶ Z části kupní sumy museli ještě nějakou dobu Žitavští odvádět úrok do Prahy jezuitům.

⁸⁵⁷ Johann Wilhelm NEUMANN, *Versuch einer Geschichte der Niederlausitzischen Land-Vogte*, II, s. 223 sq., Lübben 1832-1833; TÝŽ, *Geschichte der Land-Stände des Markgrathums Niederlausitz und deren Verfassung*, I, Lübben 1843. K působení Albrechta Šlika Luděk BŘEZINA, *Dolnolužické zemské fojství za úřadování Albrechta Šlika v letech 1540-1555*, in: *Korunní země v dějinách českého státu II, Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14. – 16. století*, redd. Lenka BOBKOVÁ – Jana KONVIČNÁ, Praha 2005, s. 191-222.

⁸⁵⁸ Dokumenty ke zrušení Dobrilugku editoval Rudolf Lehmann v listinári kláštera, který podal i zasvěcený přehled o jeho zrušení, viz *Urkundenbuch des Klosters Dobrilugk*, ed. R. LEHMANN, s. 7 sq. Gersdorfové klášter přebudovali na renesanční zámek, později přestavěný v rezidenci jedné z vedlejších linií Wettinů.

⁸⁵⁹ R. LEHMANN, *Niederlausitz und Oberlausitz*, s. 121-126.

Podstatným rysem reformace v Horní Lužici je fakt, že se střety mezi starým a novým valnou většinou odehrály bez výbuchů většího násilí, že konfrontace probíhala nejčastěji na rovině vzájemného zesměšňování, jako tomu bylo i v případě laubanských magdalenitek. Nemáme ani více dokladů o ikonoklasmu z této oblasti, a to ani v prvních bouřích. Tak zřejmě i řada bohoslužebných předmětů byla mírumilovně převzata novou církví a sloužila dál někdejšími účelům, jak dokládá i případ velkého žitavského *Fastentuchu*, zavěšovaného nadále před oltář na Popeleční středu.⁸⁶⁰ Na území českého krále nepronikly ani boje spojené se selskou válkou; venkovské kláštery tedy byly ušetřeny jindy často fatálního otřesu. Větší provokace či násilnější akce ostatně hned přitahovaly pozornost panovníka, respektive jeho úředníků, a pokud možno důsledně se proti nim zakračovalo. Ba ani o velkých doktrinálních disputacích odsud nevíme. Jako by mendikanti, stejně jako světský klérus, nepředstavovali pro reformaci skutečné nebezpečí. Větší a účinnější odpor konventuálů ani observantů v Lužicích doložit nemůžeme.

Sledujeme-li vývoj monastického hnutí Horní Lužice v 16. století, celkem snadno můžeme vysvětlit osudy městských mendikantských klášterů. Podlehly v podstatě proměně zájmů a požadavků prostředí, z něž vzrostly a s nímž zůstávaly spojené. Obtížněji uchopitelné je už ale přežití magdalenitek v Laubanu, které žily stejně jako františkáni doslova v sevření městského prostředí. Tezi, že dobré ekonomické zázemí kláštera a jeho odlehlá poloha na venkově usnadňovala konfesní konfrontaci, relativizuje případ domu celestinů na hoře Ojvín, stejně jako benediktinek před městem Guben. Nápadně velká je síla přežívání **ženské** *vita regularis*: z celkem třinácti institucí katolické církve v Horní Lužici, z toho deseti mužských a tří ženských, přežily až do nové doby všechny ženské a kolegiátní kapitula v Budyšině. Překvapivě dobrý je také poměr přeživších konventů cisterciáckého řádu. Z celkem čtyř jeho fundací v obou markrabství přečkaly reformační dobu tři.

⁸⁶⁰ Pozoruhodným žitavským postním plátnem se zabývá intenzivně Volker Dudeck, za všechny jeho práce alespoň Dietmar DAMZOG – Volker DUDECK – Matthias KNOBLOCH, *Die Zittauer Fastentücher als Gegenstand der Forschung*, in: 525 Jahre Großes Zittauer Fastentuch – und wie weiter?, redd. Dietmar DAMZOG – Volker DUDECK – Gunter OETTEL (MZGMV 27, 2000), s. 9-28.

III. 3. Období konfesní konfrontace

III. 3. 1. Situace okolo poloviny 16. století

Okolo poloviny 16. století stála v čele mariensternského konventu abatyše šlechtického původu Markéta z Metzradu, jež se energicky postavila svým luteránským farníkům v Kamenzi. Větší část Markétiny rodiny se přitom již tehdy přiklonila k reformaci.⁸⁶¹ Podle klášterní tradice právě za této abatyše měl kázat v mariensternském kostele Martin Luther, který prý měl v tomto klášteře dvě příbuzné jeptišky (jednu jménem Kateřina Luther), ale bez úspěchu. Dokonce se prý měli okolní luteráni a příbuzní jeptišek pokusit donutit konvent ke konverzi hladem. Jedna cisterciačka prý proto zemřela, ale cíle nebylo dosaženo. Jedná se spíše o překroucené svědectví a přehnanou, neověřitelnou klášterní tradici o tlaku na jeptišky ze strany luteránů. Přesto tento tlak existoval; lépe jej známe z jiných oblastí Německa, ale i od laubanských magdalenitek.

Konfesní rozdíly i uvnitř jedné rodiny nebyly ostatně v soudobém Německu ani českých zemích výjimečné. Marienthalu vládla Kateřina (III.) z Nostic (1540-1558), z větve usazené na Unwürde. Také v rodě Nosticů se vyskytovaly osoby evangelického i katolického vyznání, bratrem abatyše byl nicméně horlivý a vlivný katolík, doktor práv Oldřich z Nostic, budyšínský hejtman. Zejména Marienthal se i v této době stále znovu potýkal se sousedními mocnými městy Zhořelcem a Žitavou, i když většinou v jiné než konfesní sféře.⁸⁶² Pozice Mariensternu, který si udržel jistý vliv ve městě Kamenz, přece jen slabším než byla veliká města východní Horní Lužice, byla v tomto ohledu snad poněkud pevnější. Nastínili jsme už překerní situaci laubanských magdalenitek, jejichž tradiční světský ochránce, městská rada, rovněž konvertovala valnou většinou k Lutherovu učení. V čele převorátu tehdy stála Regina Zeidlerová (1542-1552) z významné patricijské rodiny: její otec Vavřinec a bratr Urban byli laubanskými purkmistry.⁸⁶³ Urban patřil

⁸⁶¹ K rodině cf. H. KNOTHE, *Fortsetzung*, s. 93. Konfesní postoje hornolužické šlechty bohužel zůstávají dalším neprobádaným polem historiografie.

⁸⁶² Viz výše, III. 1. 3. *Hornolužické kláštery v 15. a na počátku 16. století*.

⁸⁶³ Zeidlerové, významná laubanská *Ratsfamilie*, jsou původně doloženi ve Slezsku jako šlechtický rod. Jeden z Regininých předků zahynul při zničení Laubanu husity, viz H. KNOTHE, *Geschichte des Oberlausitzer Adels*, s. 540. Konfese Urbana Zeidlera je těžko prokazatelná.

k zástupcům Šestiměstí, kteří šli po *Pönfallu* roku 1547 skládat účty Ferdinandovi I. do Prahy.

Všechny tři ženské kláštery byly rodinnými svazky pevně spjaty s hornolužickou šlechtou a sdílely její nepřátelské stanovisko vůči Šestiměstí. Jistě v nich byly zastoupeny spíše příbuzné konzervativnějšího patriciátu než členky radikálnější městské chudiny. Nelze zapomínat ani na roli, kterou hrál biologický čas. Pokud přijmeme jako model situaci v laubanské komunitě, kde byla po odchodu dvanácti jeptišek roku 1525 zavedena přísná represivní opatření vůči magdalenitkám setrvávším, které už měly dále menší příležitost poznávat luteránské učení i možnost z klášterů prchnout (a není nutno předpokládat, že všechny sestry zůstaly v kláštorech proti své vůli a z donucení), je nutno si uvědomit, že v klášteře zůstaly i ženy, jejichž příbuzní už dávno konvertovali.

Samy kláštery byly, jak jsme viděli, konfesním vývojem ve městech bezprostředně ohroženy. Proto jim mohl přijít v době, kdy reformace všude upevňovala vydobyté pozice, trestný zákrok krále Ferdinanda I. proti zdejším městům velmi vhod.⁸⁶⁴ Král roku 1547 městům odebral většinu jejich privilegií, včetně jejich vrchní soudní pravomoci (*Obergerichtsbarkeit*), již dosud vlastnila nejen uvnitř svých hradeb, ale i ve svých vikpildách.⁸⁶⁵ Ferdinand I. v rámci svých trestných opatření tuto pravomoc vrátil církevním vrchnostem, což pak výslovně znovu potvrdil dekretem z roku 1562. Jistě to posílilo pravomoc klášterů nad vlastními poddanými. Zatím ale nemám zprávy o tom, že by kláštery znovuzískané jurisdikce účinně využívaly, respektive mohly využít k zastavení reformace. Pokusy v tomto směru jsou doložitelné až z počátku 17. století.

Laubanský požár roku 1488 měl vypuknout v domě Vavřince Zeidlera. Proto podnikl tehdy již velmi starý muž cestu k Matyáši Korvínovi do Uher a vymohl od něj pro město úlevu od daní na patnáct let. Když se vrátil, zřídil před zhořeleckou bránou krucifix, kteří jeho potomci obnovili v letech 1587 a 1630. Je to další doklad pro konfesní setrvačnost dlouho po nástupu reformace, danou ovšem rodinnou tradicí.

⁸⁶⁴ K *Pönfallu* zejména S. SEIFERT, *Pönfall*. Většinu dokumentů vzniklých v té souvislosti rozebírá H. KNOTHE, *Urkundliche Grundlagen*, s. 161-420. Podrobně též F. T. RICHTER, *Geschichte des Pönfalls der Oberlausitzischen Sechstädte*, in: NLM 13, 1833, s. 5-52; Theodor NEUMANN, *Regesten über den Pönfall der Oberlausitzischen Sechstädte, und die Folgen derselben*, in: NLM 24, 1847, s. 137 sq.; H. HÄRTEL, *Přinoški*.

⁸⁶⁵ Ke sporům o soudní pravomoc mezi městy a preláty, respektive šlechtou viz výše, oddíl III. 1. 3. *Hornolužické kláštery v 15. a na počátku 16. století*.

Ferdinand I. se však v létě 1547 znovu zabýval i otázkou církevních pokladů a majetků zabavených Šestiměstím. Stížnosti na počínání měst Budyšín a Kamenz, podané budyšínskou kapitulou a mariensternskými řeholnicemi, se dokonce v Praze při té příležitosti soudně projednávaly.⁸⁶⁶ Města měla vrátit církevní klenoty i listiny zrušených církevních ústavů. Pokud už majetky stihla rozprodat, měla zaplatit pokutu sto tisíc říšských zlatých.⁸⁶⁷ Král v té době pomýšlel snad i na obnovu, resp. „revitalizaci“ některých františkánských klášterů hornolužických měst. Nasvědčoval by tomu fakt, že se nechal zpravit o situaci v nich a vysílal tam své komisaře. K obnově už ale scházely reálné prostředky.⁸⁶⁸

Splácení královských pokut donutilo města k prodeji vlastních majetků, čehož opět využily duchovní instituce. Tehdy mohl např. klášter Marienthal výhodně koupit od města Zhořelce kdysi ztracenou ves Oberleuba. Budyšínská kapitula získala klášterní budovy a ves Mönchswalde z majetku budyšínských františkánů. V Horní Lužici jako by se vytvořila určitá rovnováha sil, kterou jsme již sledovali na ploše jednotlivých měst, zejména Budyšína a Laubanu. Síla městských rad i duchovních institucí byla celkem vyrovnaná. Církevní ústavy sice nemohly být městům skutečně nebezpečné a těžko mohly hrozit násilnou rekatolizací. Na druhou stranu protestantská města, s vidinou panovníka za zády, těžko mohla katolické ústavy, které přestály největší bouře, šmahem zlikvidovat.

Církevní instituce sice *Pönfall* očividně získaly, zároveň se ale královským zákrokem prohloubila propast mezi katolíky a evangelíky.⁸⁶⁹ Na náboženských poměrech obojí Lužice ostatně *Pönfall* nezměnil nic. Maxmilián II. garantoval před svou korunovací Lužicím náboženskou svobodu, což bylo faktickým uznáním reality, která se v církevních věcech etablovala.⁸⁷⁰ Obyvatelé v té době už byli převážně luterány, drtivá většina farností měla evangelické

⁸⁶⁶ Budyšínská kapitula obvinila městskou radu, že zabavila poklad místního františkánského kláštera a dvou špitálů včetně listin těchto institucí. Marienstern si – nikoli poprvé – stěžoval na radu v Kamenz, že si přivlastnila církevní klenoty františkánského kláštera. Cf. výše, s. 208.

⁸⁶⁷ Při *Pönfallu* se řešila též otázka desátků a církevních příjmů, které využívaly městské rady dosud volně pro zlepšení své finanční situace. Po roce 1547 byly tyto příjmy neomezeně přiznány církvi. Královští komisaři, pověřeni potrestáním vzbouřených měst, však také např. v Kamenz nařídili purkmistrovi, aby nedovolil ve městě výsměch a zlehčování katolického duchovního stavu, M. KNOBLOCH, *Reformation in Kamenz*, s. 83.

⁸⁶⁸ Viz výše, III. 2. 3. *Osudy ostatních klášterů*.

⁸⁶⁹ S. SEIFERT, *Pönfall*, s. 71.

⁸⁷⁰ E. KATZER, *Das Evangelisch-Lutherisches Kirchenwesen*, s. 66.

pastory nebo po nich toužila.⁸⁷¹ Katoličtí duchovní se udrželi buď na farnostech podřízených patronátu duchovních institucí, anebo v enklávách náležejících k českému státu. Ani katolické vrchnosti ale neudržely zdaleka všechny své farní kostely u pravověří. I na jejich panstvích se reformační myšlenky prosazovaly „zdola“ a šířily se snadno z těsného sousedství.

Je třeba si stále uvědomit „mikrostrukturu“ hornolůžické země, kde se velmi těsně prolínala malá panství, takže např. marienthalská doména byla „obklíčena“ protestantskými enklávami žitavských a zhořeleckých měšťanů a místních šlechticů. Rovněž sousední severočeská panství už byla zcela luteránská (Frýdlant, Grabštejn, Jablonné, Liberec). Poněkud pevnější byla v tomto ohledu pozice Mariensternu, kde jádro jeho enklávy se zdá dostatečně rozsáhlé a ne tak blízké protestantům, ale krom Kamenze byla tady i další blízká městečka (Elstra, Pulsnitz, Hoyerswerda) brzy luteránská. Všude lze pro přenos luteránských idejí počítat i s existencí starších komunikačních sítí. Naopak dvě katolické vesničky laubanských magdalenitek byly protestanty brzy obklopeny zcela. Na druhou stranu v případě Marienthalu mohla v pozdější době výhodně působit hraniční poloha, to jest blízkost rekatolizovaných Čech, respektive Slezska.

Už jsme zmiňovali problémy mariensternské abatyše s kamenzkou a laubanské převorky s tamní farní obcí. Konflikty se ovšem neomezovaly na městské prostředí, i když pramenné doklady ke střetům na venkově jsou velmi sporé. Např. o tom, jak se stala luteránským většina marienthalského panství, nevíme skoro nic. Stejně tak chybějí informace k rozšíření reformace na nevelké doméně laubanských magdalenitek, ale i k venkovským oblastem pod správou měst či šlechty. Pochopení a výklad reformace v Horní Lužici přitom zkresluje i to, že jsme často nuceni opírat se o práce 19. století, nejen převážně pozitivistické, ale i poznamenané konfesním pohledem. Nejednou týž kněz je označována příslušnou konfesní stranou jako katolík či evangelík a i výklad církevních poměrů ve vsích se liší.⁸⁷²

Za jedno z významných vykročení proti tradičním církevním poměrům v kraji byla schůzka farářů arcipresbyterských okrsků (*sedes*) Zhořelec,

⁸⁷¹ Viz tabulka jako součást přílohy.

⁸⁷² Výklad konfesního dění se liší i v rámci společné sbírky duchovních obou konfesí *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*.

Seidenberg a Reichenbach v dubnu roku 1525, kteří vypověděli poslušnost a platby míšeňskému biskupovi, přičemž se hovořilo i o odstranění zádušních mší za zesnulé české krále. Objevily se ale názory, že význam této schůzky nelze přeceňovat,⁸⁷³ byť tak doposud činí někteří protestantští historikové. I z výkladu o marienthalských a mariensternských patronátních farnostech vyplýne, že zdaleka ne všichni faráři této oblasti byli nakloněni novotám, i když byli s luteránským učením seznámeni. To dokládají stejně tak údaje o prvních prokazatelně evangelických farářích v konkrétních místech, které vykazovaly jisté zpoždění proti městskému prostředí. Často mohli evangelíci nastoupit až po smrti posledního katolického duchovního. Jistě hrály svou roli i důvody čistě hmotné: venkovští faráři byli ve srovnání se svými městskými protějšky mnohem chudší a byli odkázáni na příjmy ze mší a dalších kněžských úkonů, takže je nemohli tak snadno zavrhnout. Tak můžeme rok 1527 (Ludwigsdorf) pokládat spíše za brzký letopočet zavedení reformace. V obci Horka k tomu došlo v polovině 30. let; v Gersdorfu 1539, v Ebersbachu 1540, v Tauchritz a v Leubě 1545 atd. Vsi v eigenském kraji mohly otevřeně přijmout luteránství až v 70. letech 16. století, vzhledem k patronátní i feudální vrchnosti kláštera Marienstern. Při zavádění reformace vždy hrály důležitou roli konkrétní lokální poměry, reformace ani ve městech, ani na venkově nenastupovala jedním rázem. Ani ve vsích, kde reformaci nestálo nic tak otevřeně v cestě jako „na klášterním“ však nenastoupili luteránští kněží naráz. Po celé 16. století, dobu sporů a proměn, měly církevní poměry na hornolužickém venkově velmi komplikovanou podobu. Častým jevem bylo rychlé střídání kněží, jejich propouštění, dobrovolné rezignace, ale i dlouhá „bezvládí“ ve farnostech.⁸⁷⁴ Tak ve Friedersdorfu an der Landeskroně zemřel poslední prokazatelně katolický farář roku 1540, ale až roku 1560 sem byl dosazen vlastní evangelický farář, přičemž ve vsi ještě žili katolíci a zdejší vrchnost, nejprve zhořelecký měšťan Jan Frenzel a později špitál zhořelecký, se klonila k reformaci. Zůstává tedy nerozřešitelnou otázkou, do jakého roku zasadit v této obci zavedení reformace. Musíme také předpokládat, že ne vždy venkovské obyvatelstvo přijímalo reformaci dobrovolně a že stejně jako víme o odporu protestantů vůči

⁸⁷³ A. ZOBEL, *Untersuchungen*, II, s. 133.

⁸⁷⁴ J. G. MÜLLER, *Versuch*, III, s. 616.

katolickým zvyklostem, je třeba předpokládat i odpor katolíků vůči zavádění reformace.

III. 3. 2. *Konfesní konfrontace na klášterních panstvích*

Před analýzou poměrů na panstvích hornolužických ženských klášterů je třeba předeslat údaje k jejich patronátním a kolaturním právům. Šance na zachování katolické konfese byla nesporně větší v oblastech, kde kláštery držely soudní, vrchnostenské i patronátní pravomoci. Důležitým nástrojem rekatolizace se zdálo na venkově patronátní právo, které ale naopak většinou selhávalo v městských oblastech. Naopak vsi, kde kláštery byly pouze vrchností feudální, byly většinou ztraceny katolictví relativně rychle rozhodnutím jiných kolátorů. Marienstern vlastnil od počátku patronátní práva nad farnostmi v Kamenzi (včetně kamenzského špitálu), jehož osudy už jsme vylíčili, a v kostele sv. Šimona a Judy v Crostwitz.⁸⁷⁵ Postupně získaly cisterciačky od pánů z Kamenze i patronáty ve Wittichenau a vsích v nejbližším okolí (Ostro). Klášter držel kolaturní právo také nad kostely v tzv. eigenském kraji. Dále měly cisterciačky z Mariensternu patronát v Nebelschütz.⁸⁷⁶ Jednodušší je situace v Laubanu: už jsme viděli, že jeptišky držely patronát nad laubanským kostelem Nejsvětější Trojice a kostely v obou svých vesnicích Hennersdorf a Pfaffendorf – a to až do roku 1945 – kde měly zároveň i vyšší a nižší soudní pravomoc.⁸⁷⁷

Poněkud komplikovanější byla situace Marienthalu, jehož statky spadaly do dvou diecézí, rozdělených tokem říčky Steinbach/Kamenice, která určovala také rozmezí soudní jurisdikce měst Zhořelce a Žitavy. Obce v blízkosti kláštera (městečko Ostritz, vsi Reichenau, Schönfeld, Schlegel, Rußdorf, Blumberg Königshain, Seitendorf, Oberseiffersdorf a Grunau) patřily k žitavskému děkanátu pražského arcibiskupství, Jauernick a další vsi (tzv. „dolní vsi“, *Niederdörfer*, Markersdorf, Meuselwitz, Melaune, Niederseiffersdorf, Gurk, Leube) potom náležely do arcijáhenství Horní Lužice v diecézi míšeňské. Nad některými z těchto vesnic měly navíc cisterciačky už ve středověku patronátní právo, prokazatelně nad Reichenau, Ostritz, Oberseiffersdorfem, Grunau,

⁸⁷⁵ H. KNOTHE, *Die geistlichen Güter*, s. 30.

⁸⁷⁶ Katolické farnosti Ralbitz a Rosenthal se osamostatnily až v 18. století. H. MAGIRIUS – S. SEIFERT, *Kloster St. Marienstern, 1248-1973*, ba ani *750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift* nepodávají přehled mariensternských patronátních farností.

⁸⁷⁷ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 37.

Leubou, Seitendorf a Jauernickem.⁸⁷⁸ Tyto spletené poměry bývají dokonce příčinou, že Marienthal je někdy chybně řazen do svazku míšeňského biskupství.⁸⁷⁹ Popsané diecézní uspořádání zůstalo zachováno až do dob reformace, kdy vazby na pražskou metropoli zachránily část marienthalského klášterního panství pro římskokatolickou církev.

a) Klášterní městečka

Mezi venkovskými městečky byla pro boj mezi starou a novou vírou takřka laboratorním prostředím zvláště klášterní městečka Ostritz, Wittichenau a Bernstadt auf dem Eigen. Na rozdíl od městeček šlechtických panství, kde se vrchnost sama pozvolna k luteránství přikláněla a která se stala protestantskými okolo poloviny 16. století, byla tady konfesní konfrontace dlouhodobá a nakonec vyzněla pokaždé poněkud jinak. Kláštery mohly v boji proti novému výkladu evangelia zapojit nejen patronátní, ale na rozdíl od královských měst i feudální práva. To nástup reformace zkomplikovalo a vytvořilo vlastně všude podmínky pro vznik bikonfesijního prostředí, v němž v podstatě stále znovu a znovu propukaly spory, často živené zvnějšku. Byla to místa důležitá pro obě konfesní strany, pro kláštery jako hlavní zázemí, pro protestanty snad i z propagandistických důvodů, jejich poloha byla často exponovaná – jako tomu ani jinak v nevelké Horní Lužici nebylo možné – na hranici mezi „starým“ a „novým“. Na rozdíl od vesnic je v klášterních městečkách třeba počítat s širší vrstvou inteligence, která byla novému učení otevřena, a s jistou dávkou samostatného smýšlení zdejších obyvatel. Naopak vesnice byly do velké míry odkázány na vůli vrchnosti a jisté vzdělání tu v prvních reformačních letech měli většinou jen faráři, kaplani a učitel, stojící pevně ve službách pravověří, na němž ostatně byli i hmotně závislí. Rovněž klášterním vesnicím se začali protestantští kazatelé věnovat, ale až mnohem později, když upevnili své pozice ve městském prostředí. Právě „na klášterním“ se tedy reformace setkala

⁸⁷⁸ Na přesné vysledování patronátních poměrů pro středověké doby bude zřejmě nutno rezignovat, kolatury totiž často měnily své vlastníky a údaje starších badatelů se liší, cf. rozporné údaje Ch. A. PESCHECK, *Geschichtliche Entwicklung*, I, s. 98 a *Neue sächsische Kirchengalerie*, s. 442, s. 570, s. 611, s. 632. Záznamy v erekčních a konfirmačních knihách nedovolují jednoznačné závěry, *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidioecesim 1-10*, edd. A. TINGL – J. EMLER, Praha 1865, zde I, s. 62, již roku 1358, s. 62 (doklad o kolatuře nad Ostritz), s. 134 (1360, nad Jauernickem), III, s. 93 (*Sifridiuilla*, tedy zřejmě Oberseiffersdorf). Tyto zápisy využívá a interpretuje i J. PROCHNO, *Urkundenbuch*, č. 248, 256, 421, 729.

⁸⁷⁹ Tak už F. WINTER, *Zisterzienser*, II, s. 55; naposledy V. VANÍČEK, *Dějiny*, s. 389.

s nejdůslednějším odporem z celé Horní Lužice.⁸⁸⁰ První informace o něm máme právě z období okolo poloviny 16. století, kdy se duchovní instituce snad mohly cítit poněkud posílené *Pönfallem*, kdy ale i protestantství už v mnoha místech pevně zapustilo kořeny a odhodlávalo se k expanzi.

Poměrně málo informací máme ke konfesním střetům pro 16. století v mariensternském městečku Wittichenau. Moc katolické církve tu v podstatě nikdy nebyla úplně zlomena, i když i tady našla reformace mnohé stoupence. Ze zbožného odkazu mohl být ve Wittichenau na samém prahu reformace 1527 rozšířen a opraven farní kostel, což snad je možno nazírat jako obrannou reakci proti postupující reformaci. Roku 1520 týž kostel dostal od míšeňského biskupa oltář, který se později stal oltářem růžencového bratrstva, důležitého protireformačního zřízení 2. poloviny 17. století.⁸⁸¹ Bezprostřední ohrožení pro katolickou pravověrnost Wittichenau asi znamenalo zavedení reformace v nedalekém městečku Hoyerswerda/Wojerecy roku 1540. Tam se vyvinulo ze struktur katolické církve zavedením reformace shora dokonce vlastní konsistorium s několika kněžími.⁸⁸² Znamenalo to mimo jiné i konec tradičních velikonočních jízd mezi Wittichenau a Hoyerswerdou,⁸⁸³ ale především stále častější návštěvy tamních kazatelů ve Wittichenau. Také okolí klášterního městečka se stále více přiklánělo k protestantství.

Ze 2. poloviny 16. už sice máme doložena jména wittichenauských farářů, ale nemůžeme jednoznačně doložit, k jaké konfesi se hlásili. Jistě katolický byl farář Šimon Mayer (1550-1566). Podle protestantských historiků 19. století byl luteránství nakloněn Filip Lén či Lehen (1573-1586), předtím kaplan v Mariensternu, který roku 1583 nechal zřídit ve farním kostele tzv. kottenský chór a ve Wittichenau roku 1586 zemřel na mor. V letech 1570-1580 tu prý měli měšťané dosáhnout nerušeného provozování augšpurské konfese. Jistě to ale neznamenalo, že by se protestantské bohoslužby slavily v hlavním wittichenauském kostele: to by vzbudilo nepochybně reakci kláštera. Navíc se

⁸⁸⁰ Slovy protestantského historika J. G. MÜLLERA, *Versuch*, III, s. 492: „... in welchen die Reformazion den kräftigsten Widerstand fand, und zum Theil gar nicht obsiegen konnte ...“

⁸⁸¹ Rudolf KILANK, *Kulowska wosada*, in: *Wosady našeje domizny*, Krajan 3, Lipsk 1984, s. 53-70, zde s. 62; viz také *Die katholische Pfarrkirche in Wittichenau* (ed. Katholischer Kirchenvorstand Wittichenau), Bautzen 1935, s. 52 sq. Podobně i Franc SCHNEIDER, *Khrónika Kulowa, města a farškeje wofady*, Budyšchin 1878.

⁸⁸² Podrobněji K. SYGUSCH, *Reformation als Strukturwandel*.

⁸⁸³ Od té doby jezdí kulowští zvěstovat evangelium do Ralbitz.

dochoval list faráře Lehna z roku 1579, kde si stěžuje, že ševcovský učeň Řehoř Hunger v jedné krčmě veřejně tupí katolickou víru. Nato došlo dokonce ke rvačce mezi Hungerem a kaplanem Ambrosiem. Lehn žádá abatyši, aby se postarala o přísné potrestání delinkventa; jen tak bude možno zadržet šíření opozice proti katolické církvi mezi wittichenauskými.⁸⁸⁴ Tato potyčka je jen jedním střípkem z konfesního napětí ve vsích na klášterních panstvích, stupňujícího se právě v poslední čtvrti 16. století. Lehnův nástupce Jiří Faber (1586-1590) odešel z Wittichenau na další klášterní faru do Crostwitz, tedy velmi pravděpodobně ve shodě s duchovní vrchností.⁸⁸⁵ Určité pozice ve Wittichenau ale luteránská víra jistě získala, snad ponenáhlu, aniž by tomu klášter stihl nebo mohl klást v pramenech podložitelný odpor. Naznačují to spory a retrospektivní zprávy pokrývající takřka celé 17. století.⁸⁸⁶ Kolem roku 1620 se ve Wittichenau uvádí na 300 luteránů, luteránský pastor se tu ale nikdy na trvalo neudržel.

Katolická církev byla podstatně méně úspěšná v boji proti novému učení v druhém mariensternském poddanském městečku Bernstadt (auf dem Eigen), jež bylo od kláštera podstatně vzdálenější než Wittichenau. Tvořilo jádro druhé části klášterního panství, tzv. eigenského kraje, specifické enklávy ve Zhořelecku, která patřila původně míšeňským biskupům a později pánům z Kamenze, jejichž štědrými darováními postupně úplně přešla do držení mariensternského kláštera.⁸⁸⁷ Bernstadtská farnost je zmiňována již před polovinou 13. století. Zahrnovala kromě městečka samotného i okolní obce Kunnersdorf, Altbernsdorf, Oberkiesdorf a Neundorf. Mariensternské cisterciacky městečko držely od konce 13. století, spolu s patronátním právem a vyšší i nižší jurisdikcí, kterou získaly postupně nad celým eigenským krajem.

Ze začátku 20. let, stejně jako z Wittichenau, se datují ještě úpravy bernstadtského kostela, zřejmě v režii patronátní vrchnosti.⁸⁸⁸ Podle některých rukopisných zpráv byl prvním luteránsky smýšlejícím knězem v Bernstadtu

⁸⁸⁴ *Zeit und Ewigkeit*, s. 284.

⁸⁸⁵ Jeho nástupce Tomáš Paulitius přímo z Wittichenau zemřel roku 1600 za moru. Viz také J. G. MÜLLER, *Versuch*, III, s. 510.

⁸⁸⁶ Originály i opisy dokumentů v SHStA Dresden, Geheimes Archiv, Die beiden Klöster Marienstern und Marienthal im Marggrafthum Oberlausitz (1621-1669), Loc. 8954/26.

⁸⁸⁷ Hermann KNOTHE, *Geschichte des Eigenschen Kreises*, in: NLM 46, 1870, s. 1 sq.

⁸⁸⁸ Z let 1519-1520. V letech 1525-1527 byly do bernstadtského farního kostela pořízeny nové lavice.

Michael Voigt, zmiňovaný roku 1529 († 1540), zdá se ale, že protestantství nanejvýš prokazoval určitou náklonnost, jinak by jej abatyše těžko ponechala v úřadu. Po jeho smrti se nicméně zřejmě obec z větší části přiklonila k reformaci.⁸⁸⁹ Abatyše se tu sice „se svými bratry a sestrami ve zbrani bila se stále obnovovaným západem za údajná práva své církve“,⁸⁹⁰ jak svědčí její zprostředkovaně dochované stížnosti z doby kolem roku 1547, ale druhá strana jí už kolem poloviny 16. století odmítala respektovat.⁸⁹¹

Roku 1550 sem prý měšťané povolali jistého Jiřího Glasera ze Žacléře v Čechách, který se tu ale pravděpodobně dlouho neudržel, pro odpor kláštera, který si stále nárokoval patronátní právo. Po Glaserovi zřejmě nastoupil katolický farář Mikuláš Glauch,⁸⁹² který byl zase pochopitelně málo oblíben u obyvatelstva. Bernstadtští luteráni mu znepríjemňovali jeho působení natolik, že si Glauch nebyl mezi farníky jist prý ani svým životem, vzdal se tedy roku 1573 svého místa a z městečka uprchl. Klášter nato povolal císařského almužníka Jiřího Brennera (Bremera), který však za sebe do Bernstadtu poslal vikáře. Ani jeho obec nepřijala, i on se musel úřadu zříci. Katoličtí faráři už jen těžko mohli zapustit kořeny v převážně protestantské farnosti, poměrně vzdálené od kláštera a spravované sice klášterním, ale luteránským fojtem. Obec stále znovu žádala o pastora svého vyznání, když nebyla vyslyšena, několikrát si jej povolala do kostela násilím proti vůli abatyše. Ani protestantští pastoři se tu však nemohli udržet delší dobu. V době vlády Maxmiliána II., tolerantnějšího k protestantství, se mariensternská abatyše nakonec dala pohnout k tomu, naplnit přání bernstadských – alespoň tak tvrdili místní v době pozdějších sporů –, a povolala sem roku 1577 Uldarika Rullia, který zemřel ještě toho roku.

Klášterní vrchnost ve stejnou dobu postupovala vůči protestantům poněkud mírněji i v jiných obcích. Zároveň je to v Mariensternu i Marienthalu období abatyší značně problematických a právě za svou toleranci vůči luteránům

⁸⁸⁹ Tak i A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 130.

⁸⁹⁰ J. G. MÜLLER, *Versuch*, III, s. 521. Müller podává líčení bernstadtské reformace, které se stalo základem i pro všechny pozdější výklady. Navzdory některým pramenům i on v mnoha ohledech může podávat jen domněnky.

⁸⁹¹ Podle rukopisu, tzv. *Acta Bernstad*, které jsem neměl k dispozici, ale z nichž mimo jiné čerpá *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, Lief. 90-91, s. 411-415, ale ve výtahu i Ch. ALTHMANN, *Historia ecclesiastica Zittaviensis*, s. 523. Starší podání je ovšem zatíženo nepřesnostmi; zdá se, že Müller je spolehlivější.

poprvé od rozšíření reformace sesazovaných svými duchovními i světskými nadřízenými.⁸⁹³ Pro dobové poměry je typické i to, že katolická i protestantská strana pokládala Rullia v pozdějších sporech za svého. Klášterní vrchnost tvrdila, že byl povolán jako kněz „římský“ a že se zavázal k působení v duchu katolickém, byl tedy pro ni „*periurus*“. S podobnou situací jsme se již setkali ve Zhořelci, kde také nastoupivší kněz nedodržel slib věrnosti staré církvi a začal kázat proti vůli svého patrona v luteránském duchu.⁸⁹⁴ Luteráni naopak tvrdili, že Rullius kázal od počátku luteránsky, což mělo dokládat zejména to, že si přivedl ženu a tři děti. Nesložil prý slib věrnosti katolické víře, veřejně učil Lutherův katechismus a uděloval jen luteránské svátosti, přičemž disponoval i celým farním obročím. Měl u sebe prý i evangelického učitele Martina Bernarda. Rullius ovšem působil v Bernstadtu jen krátce; po jeho předčasné smrti nechala prý jeho vdova ještě rok spravovat faru evangelickými kněžími z okolí. Na sklonku 70. let 16. století dostaly evangelického faráře i další obce eigenského kraje, Berzdorf, Schönau (1588) a Dittersbach (1577), kde se evangeličtí pastoři již udrželi. Přesto i tady je zřejmé zpoždění reformačního procesu v důsledku odporu představené kláštera, o němž ale mnoho konkrétního nevíme.

Po Rulliově smrti vznikl v Bernstadtu velký nepokoj. Klášterní vrchnost nakonec povolala kněze Burcharda, jehož Bernstadtští odmítli přijmout, zavřeli před ním násilím kostel a svémocně povolali roku 1578 jako kazatele Tobiáše Siebenhaara, očividně bez ohledu na patronátní práva abatyše. Znovu jsme svědky opakovaného ztrácení a dobývání terénu katolickou stranou. Siebenhaar byl brzy donucen odejít do Burkersdorfu,⁸⁹⁵ abatyše převzala v květnu 1578 klíče od kostela a dosáhla na císaři Rudolfovi příkazu, že mají být respektována její patronátní práva a že si má obec podržet katolického faráře. Zároveň obdržel zemský fojt příkaz mariensternskou abatyši v bernstadtské záležitosti zastupovat a chránit. Je evidentní, že povolání evangelického Rullia bylo jen chvilkovým polevením v odporu k protestantství. Snad abatyšin postoj odrážel i změněnou

⁸⁹² Je asi příznačné, že jinak poměrně spolehlivý dějepisec reformace J. G. MÜLLER jej řadí mezi stoupence protestantství, *Versuch*, s. 524. Vidíme, že konfesionalizovaný může být i výklad dějin jedné farnosti.

⁸⁹³ Viz níže, *V. 1. 2.*, *Vnitřní krize klášterů*, např. k abatyši Uršule Laubigové.

⁸⁹⁴ Viz výše případ Mikuláše Zeidlera, s. 196.

⁸⁹⁵ Zemřel ve slezském Jänkendorfu roku 1621.

situaci v Českém království, kde Maxmiliána vystřídal na trůně Rudolf, jasně stojící ve službách rekatolizace.

Marienstermská představená pak povolala do Bernstadtu magistera Valentina Leuchtia, který předtím dlouho působil ve Frankfurtu nad Mohanem. I jeho povolání se farníci dlouho bránili, takže bylo třeba Leuchtia na příkaz *Oberamtu* dosadit s vojenskou záštitou a ve městečku byl ponechán vojenský oddíl, aby se mohl novopečený farář udržet na svém místě. Na bernstadtské faře pak působili další katoličtí kněží, zřejmě nikoli k velké radosti zdejší farní obce, Jan Adam a Jiří Haschke, původem z Wittichenau, předtím vikář budyšínské kapituly a kaplan v Mariensternu, který tu působil asi od roku 1587 do své smrti 1595.⁸⁹⁶ I proti Jiřímu Kukulovi, který sem nastoupil roku 1596, se protestanti razantně postavili. Spory v Bernstadtu pak s plnou silou propukly na počátku 17. století a za stavovského povstání, jak ukážeme v souvislosti s určitým konfesním vyhocením i na ostatních klášterních panstvích. V 17. století pak najdeme i hodně zpráv a argumentací o předchozím vývoji, jako i v případě Wittichenau, které zanechaly nekonečné spory zainteresovaných stran.⁸⁹⁷

Jediné venkovské městečko, kde katolictví nakonec zvítězilo nad luteránstvím, ale nikoli v plném rozsahu, bylo marienthalské Ostritz, ležící na cestě z Žitavy do Zhořelce v těsném sousedství kláštera. Původně tvořilo – obdobně jako v případě eigenského kraje – centrum tzv. ostritzského panství, domény rodu Donínů na Grabštejně, kteří panství i městečko postupně už od 2. poloviny 13. století předali marienthalskému klášteru, kde Bohu sloužila řada jejich příbuzných. Městečko podléhalo feudálnímu, patronátnímu i jurisdikčnímu právu marienthalského kláštera.⁸⁹⁸ Na počátku reformace zde působili velmi pravděpodobně ještě katoličtí faráři Jiří Sandmann (doložen roku 1520) a Donatius Ax (1528).⁸⁹⁹ Také zdejšímu kostelu věnovala marienthalská *domina* svou pozornost i v nejistých letech šíření reformace, jak ještě v polovině

⁸⁹⁶ Haschkeho náhrobek byl nalezen na konci 18. století při opravě kostela. Často právě nápisy a náhrobky ve farních kostelích poskytují alespoň určité opěrné body ke sledování konfesního vývoje hornolužických vsí.

⁸⁹⁷ Viz alespoň tématická složka v SHStA Dresden, Geheimes Archiv, Loc. 9592/13, Das Exercitium Evangelischer Religion und Evangelischer Prediger zu Bernstädel (1623-1655).

⁸⁹⁸ K situaci v Ostritz jen stručně J. G. MÜLLER, *Versuch*, III, s. 579.

⁸⁹⁹ *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, Lief. 32, s. 126-127.

19. století dosvědčovaly tamní zvony, odlité kolem poloviny 16. století.⁹⁰⁰ Rovněž v Ostritz přesto zapustila luteránská doktrína své kořeny. Z pozdějších opisů v arcibiskupském archivu se dozvídáme o sesazení ostritzského faráře Pavla kvůli jeho nedbalosti roku 1556.⁹⁰¹ Farníci si prý stěžovali, že farář zanedbával jejich pastoreci, neslavil roráty a necelebroval, což bylo dosud neslýchané. Farář navíc pomlouval svou vrchnost a hájil se tím, že o bohoslužby zdejší měšťané stejně nestojí.⁹⁰² Zdá se, že abatyše faráře sesadila o své vlastní vůli, na základě svého patronátního práva a vzhledem k malému vlivu pražských arcibiskupských administrátorů nevyžádala ani potvrzení zvnějšku.

Zejména okolo roku 1573 byl počet ostritzských protestantů značný, podle pozdějších zpráv přesahoval snad polovinu obyvatel. Věrohodné informace přímo k vývoji 16. století, k tomu, jak se zde nové učení šířilo, však opět scházejí. V každém případě se zde nepodařilo prosadit luteránský kult přímo na místě; zůstal zde provždy katolický farář, takže zdejší protestanti chodili na evangelické bohoslužby do sousedící Leuby, kde byl první evangelický farář přijat okolo roku 1559. V prvních letech klášter a sám farář dokonce povolovali, aby tam farníci přijímali svátost podobojí, což abatyším mnohokrát vyčítal i pražský arcibiskup. Situace se podobá popsané, dlouhotrvající situaci v Budyšíně a i situaci v dalších Šestiměstech v období konfesní nejistoty. Farníkům bylo povoleno sytit se slovem evangelia podle vlastní volby, posílat k evangelickému *Schulmeistovi* do Leuby jejich děti, ba dokonce povolávat v případě nutnosti posledního pomazání do Ostritz evangelické pastory. Ovšem křty, svatby a pohřby vyřizoval sám ostritzský farář, který tak nepřišel o své příjmy. Protestanti požívali této svobody v Ostritz podle některých historiků takřka sto let, i když jim byla upírána, jakmile na to klášter našel sílu a prostředky. Velké spory propukly na začátku 17. století mezi

⁹⁰⁰ Velký zvon odlil podle nápisu Jakub Leubner roku 1546, malý zvon s citátem z Isaiáše vznikl roku 1568 „in Regierung der ehrwürdigen in Gott gnädigen Frauen Frauen Margarethe von Polleritz [sic!] des jgfr. kl. Mth. Aebtischin.-Adam von [...] Klostersvoigt. Caspar Merner Bürgermeister zu Ostritz.“ Odlit byl v tehdy již převážně protestantské Žitavě, což také vypovídá něco o lokální spolupráci přesahující konfesní bariéry, která se zdaleka neomezovala na tento jediný případ a období.

⁹⁰¹ NA Praha, APA, Marienthal, 3. Jedná se o přílohu k vyšetřování císařských komisařů v klášteře roku 1608, kopii dokumentu z roku 1556.

⁹⁰² „Ir wollet treuen, wer es begehret vor Fast nacht und in der Fasten und woltt niemants darinen ansehen“, TAMTÉŽ.

zdejšími protestanty a farářem Matyášem Schadem, který byl zároveň arciděkanem žitavským (1606).

Na konfliktu marienthalského konventu a ostritzských farníků s arciděkanem Schadem můžeme sledovat bezprostředně, jakým způsobem se utvářely vztahy klášterní vrchnosti a světského kléru v době, kdy vlivem pražských diecézních struktur nastupovaly i v Horní Lužici první rekatolizační pokusy. Matyáš Schade pocházel z Wittichenau, poddanského městečka kláštera Marienstern, a byl patrně srbské národnosti.⁹⁰³ Farářem v Ostritz byl ustaven roku 1603. Jeho jmenování arciděkanem žitavským svědčí o nadějích, jež v působení tohoto muže v problematické oblasti vkládal pražský arcibiskup Zbyněk Berka z Dubé.⁹⁰⁴ Schade byl v každém případě muž vzdělaný, zejména v kanonickém právu, dobře obeznámený s dobovými rekatolizačními praktikami potridentské církve a také dobře si vědomý svých pravomoci. Rozhodně, jak ukazují zprávy poddaných v Ostritz, abatyše a koneckonců i listy Schadeho samotného, to nebyl člověk klidné povahy a jeho ustavení patrně nebylo v této problematické oblasti šťastnou volbou. Vývoj sporu můžeme přitom sledovat z více úhlů a lze jen těžko vynášet jednoznačné soudy.

Situaci v městečku Ostritz dobře ilustrují tři Schadeho stížnosti na abatyši Uršulu Queitschovou, určené arcibiskupovi Karlovi z Lamberka v létě roku 1607. V polovině července píše farář, že abatyše porušila svůj slib potlačovat kacíře, které mu dala jako novému arciděkanovi.⁹⁰⁵ K tomu ji svedli její kacířští rádci, kteří jej i místní katolíky velmi pronásledovali. Arcibiskup už na Schadeho stížnosti nařídil tři komise k napravení situace, komisaři ale nakonec vždycky odešli s nepořízenou a abatyši se dostalo jen varování, aby se nevměšovala do ordinářovy pravomoci. Schade shrnuje dosavadní abatyšiny prohřešky proti katolickému náboženství: už před několika lety vyhnala dva vikáře z kostela sv. Mikuláše a Barbory v Reichenbachu a kostel vyhradila

⁹⁰³ List mariensternské abatyše Kateřiny Kodiciové z 24. dubna 1613, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

⁹⁰⁴ 3. ledna 1606 mu arcibiskup Schademu svěřil správu žitavského arciděkanátu, protože prý hrozí, že úřad zůstane uvolněn, viz řada výnosů z arcibiskupské kanceláře z let 1603-1607, NA Praha, APA, Marienthal, 2. Arcibiskup v nich chválí Schadeho řádný život, zbožnost a mravy, ale i úsilí o rozšiřování katolické víry. Nový arciděkan má usilovat o nápravu všech duchovních v kraji, včetně řeholníků, a také je vizitovat. Arcibiskup jej též vyzývá, aby prosazoval usnesení nedávného synodu (1605), jehož exemplář přikázal na klášterní panství poslat prostřednictvím pražského kanovníka Jiřího Pontana.

⁹⁰⁵ 14. července 1607, Ostritz, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

kacířům. V Reichenau i jinde prý abatyše nakládá s farními obročími, jak se jí zlíbí, aniž by dbala na arcibiskupská práva. Vyšťvala Schadeho z vlastní fary, sebrala mu klíče od kostela, zakázala vyplácet mu desátky a vzala mu dobytek i úrodu z polí. Schade prosí arcibiskupa, aby záležitost vyšetřil a jemu poskytl ochranu nebo jinou farnost.

Z dalšího listu, datovaného jen o čtrnáct dní později,⁹⁰⁶ se dozvídáme, že Matyáš Schade byl na zákrok abatyše nahrazen v Ostritz farářem Václavem Schererem, a to navzdory arcibiskupskému mandátu zakazujícímu abatyši zasahovat do diecézní jurisdikce, jehož Schade nedávno v Praze dosáhl. Scherer odmítá uposlechnout citaci do Prahy, předstíraje nemoc a páchá v ostritzském kostele velké nepravosti. Před mší i po jejím skončení zpívá v kostele heretické písně, nedodržuje nešpory ani matutiny, necelebruje v sobotu ani v týdnu, není schopen kázat, pokud se předem v sakristii něčeho nenapije, jednou se dokonce po skončení bohoslužby přímo v kostele pozvracel.⁹⁰⁷ Stížnosti abatyši, v nichž Schadeho podpořili farář z Königshainu a Grunau, tedy faráři jemu jako žitavskému arciděkanovi podřízení, zůstávají oslyšeny. Vrchnost nedbá císařského zákazu zasahování do diecézní pravomoce a označuje jej jako *Schelmsbrief*. Schade už nemá přístup do ostritzského kostela. Scherer, abatyše a jejich spřeženci mu vyhrožují smrtí, nezbyvá mu tedy, než znovu poprosit o pomoc arcibiskupa.

Co přesně vedlo klášterní vrchnost k Schadeho odstranění, to se dozvídáme až ze zpráv následujících. Schererovo chování v ostritzském kostele nasvědčuje, že byl blízký luteránskému vyznání, byl by to tedy další argument pro jistou podporu evangelíků ze strany klášterní vrchnosti. V Ostritz bylo zřejmě nastoleno jakési církevní „dvojvládí“, kdy vedle sebe žili dva faráři, abatyší protiprávně dosazený luterán Scherer a sesazený katolík Schade. Nebylo to v oněch složitých dobách v Lužicích zase tolik výjimečné.

⁹⁰⁶ 29. července 1607, Ostritz, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

⁹⁰⁷ „... cantiones ante et post concionem cantat haereticas, vespervas atque matutinas reycit, feriis sextis et per hebdomadam nunquam celebrat, pro allatione, ut ministrantes referunt, sumit adustum, sicut 24 Junii fecit, ante celebrationem se adusto vino replevit, postea celebravit, finito sacro in ipsa cathedra, quod sumpsit, salvo honore, evomuit, concionari non potest, nisi prius in Sacristia adusto se replevit, sunt quo se confert semper lictor, aut aliqui armati sequuntur,“ TAMTĚŽ.

O dalších čtrnáct dní později píše Schade znovu do Prahy.⁹⁰⁸ Mimo jiné jde o křest novorozeněte luteránských rodičů katolickým farářem, který proběhl diecézním zákonům i obecným pravidlům katolické církve v ostritzském kostele na příkaz abatyše a jejích úředníků. Protiprávní akt provedli farář z Jauernicku Jan Olerus (kterého Schade označuje jako *concupinarius!*) a nejmenovaný farář ze Seitendorfu, a to přes výslovný zákaz arcibiskupa, císaře i oficiála a navzdory Schadeho kompetenci. Situace je podle Schadeho na klášterních farnostech naléhavá – luteráni mají ve všem plnou moc: mohou se shromažďovat, slavit mše, poslouchat zpovědi, přijímat, křtít, pohřbívat atd. Pokud v tom abatyši klášterní probošt nezabrání, bude snad sama instalovat i kněze. Schade sám už si neví rady, ani arcibiskupský oficiál na místě ničeho nedosáhl. Navrhuje tedy, aby abatyše se svými spiklenci byla povolána do Prahy, tam všechno vyložila a nebyla propuštěna bez náležitého potrestání.

V tu chvíli se do poměrů na klášterním panství vložila také světská moc v osobě zemského fojta Abrahama z Donína.⁹⁰⁹ Schade mu totiž oznámil, že pokud zůstane dále na ostritzské faře, hrozí mu smrtelné nebezpečí a poprosil jej o zákrok, protože abatyše nedbá císařských nařízení, odpírá mu, co mu náleží, a dopouští se dalších přečinů. Zda císař do záležitostí zakročil, nevíme.

Vzhledem k vizitacím Uršuly Queitschové se dochovaly i dokumenty relativizující Schadeho stížnosti,⁹¹⁰ tak žaloba abatyše a konventu na ostritzského faráři.⁹¹¹ Schade se podle ní nechoval vůbec podle svého pověření farářem a nevedl řádný život. V krčmách se nedůstojně vyjadřoval o abatyši, kterou neuznával za svou vrchnost. Oháněl se tím, že má jinou vrchnost, čímž měl na mysli buď arcibiskupa, anebo snad abatyši mariensternskou, z jejíhož panství pocházel a která se už tehdy jednoznačně postavila do služeb rekatolizace. Schade podal o abatyši údajně nepravdivou zprávu kanovníku Pontanovi a jeho prostřednictvím císařskému dvoru, že je Uršula prý spíš kacírka a luteránka než katolička, a tak porušil její vrchnostenská práva.⁹¹² V této zprávě přitom zamlčel svá vlastní provinění a hanebný život. Oznámil

⁹⁰⁸ V arcibiskupské kanceláři byla přijata 14. srpna 1607, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

⁹⁰⁹ List je datovaný „na královském hradě v Budyšině“ 1. října 1607, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

⁹¹⁰ Viz níže, V. 1. 2. *Vnitřní krize klášterů*.

⁹¹¹ NA Praha, APA, Marienthal, 3, stížnosti z roku 1607.

⁹¹² „... als were die abtissin mehr Cetzterisch und lutherisch als catholisch,“ TAMTÉŽ.

císaři, kanovníkovi Pontanovi i landfojtovi, že byl násilím a bezdůvodně zbaven farního úřadu. Sám k tomu však zavedl důvod svým násilným počínáním. Dále nepravdivě udal, že abatyše v Reichenau násilím uvedla kacířského faráře bez ohledu na přání farníků. Ve skutečnosti prý abatyše jen vyhověla přání reichenauské obce. Neprávem také uvedl, že prozatímně dosazený farář Václav Scherer je kacíř a nikoliv katolík. Podle suplikace na Schadeho neplatily žádné výstrahy; když si na něj stěžovali i poddaní, byl z rozhodnutí abatyše propuštěn. Vzápětí nato se, aniž by zpravil vrchnost či obec, odebral pryč a šest týdnů ponechal ostritzský kostel svému osudu. Ostritzským je Schade na obtíž svým chováním a sám si zavini, že mu hrozí v městečku neustále nebezpečí.

Abatyše chtěla vyhovět reichenauským protestantům a nejednala proti jejich přání: to bychom mohli interpretovat jako podporu luteránů, ale také jako snahu o respektování *statu quo*, působení luterána jako podřízeného faráře, kdybychom nevěděli, že nakonec násilím prosadila kalvinistu, který se zřejmě reichenauským přičil ještě víc než katolík. Také Schade byl podle ní odvolán *na žádost* ostritzských. Důležité je také připomenutí patronátních práv, arciděkan je podle názoru abatyše osoba podřízená klášteru, která nemá vystupovat navenek bez svolení a porady s konventem – což ovšem odporuje pojetí úřadu, který byl v první řadě součástí diecézní struktury.

Budyšínská kanovníci ke své zprávě dále přiložili stížnost ostritzských farníků na chování jejich faráře Schadeho, určenou abatyši, která bezprostředně odráží bouřlivé poměry v okolí kláštera.⁹¹³ Nespecifikuje se přímo, jaké konfese Ostritzští byli, nicméně ze stížností vyplývá, že šlo alespoň částečně o luterány. Zdá se, že Schade využíval běžných rekatolizačních taktik té doby, které by pod katolickou vrchností, za niž se Marienthal prohlašoval, byly dle zásady *cuius regio, eius religio* zcela oprávněné a očekávané. Všudypřítomné je také odvolávání Ostritzských na předchozí stav, do nějž Schade vnáší novoty a zmatek. Na první pohled překvapí, že se v této věci katoličtí císařští komisaři postavili na stranu luteránů. Nezapomínejme ale, že to byli budyšínská kanovníci, kteří jistě měli o církevní správě v Lužicích poněkud odlišnou představu než pražské arcibiskupské i královské úřady.

⁹¹³ Nedatovaný opis, NA Praha, APA, Marienthal, 3. Pod stížností jsou zato uvedena jména ostritzských radních, kteří promlouvají jménem ostritzské obce a přifařených vesnic Rußdorf, Blumberg a Altstadt.

Schade si už dříve stěžoval na ostritzskou radu klášternímu fojtovi Baltazaru z Gersdorfu, že tamní farníci na mše místo do kostela v Ostritz chodí jinam. Farář dále žádal fojta, aby se zakázalo pohřbívát na hřbitově nekatolíky. Baltazar tehdy vydal rozhodnutí, že kdo z farníků se nebude chovat náležitě podle církevních předpisů, má se do roka a do dne vystěhovat a prodat své majetky klášteru, pod hrozbou trestu a pokuty. Farář podle farníků tento příkaz zneužíval a špatně vykládal: tak odmítal přes prosby ruřdorfského rychtáře a starších pohřbít na hřbitově tamního sedláka, což dosud žádný z jeho předchůdců neučinil.⁹¹⁴ Farníků si Schade neváží, místo duchovní potěchy jim o svátcích jen spílá, na kazatelně je osočuje za jejich vyznání a zatracuje je, nařizuje luteránům zůstat mimo kostel.⁹¹⁵ Z jeho urážek mohou vzniknout v obci jen násilnosti a útoky. Škoda plyne i z toho, že zanedbává bohoslužby, totiž: brání být evangelíkům za kmotry – nepřipouští např. ke křtům luteránskou porodní bábu – a odmítá oddávat protestanty. Stejně tak odmítá pokřtít dítě evangelických rodičů a nařizuje, aby je odnesli ke křtu luteránskému faráři. Schade ale odpírá evangelíkům i svátost poslední. Opomíjí zvyk pronášet na konci kázání přímlyvy za císařské Veličenstvo, za klášterní vrchnost a její úředníky, za městskou radu a celou církevní obec. Znovu se opakuje výtká, že prohlašoval, že má moc sesadit svou vrchnost, kdykoliv se mu zachce.⁹¹⁶

Během celé postní doby Schade ani jednou nekázal, v adventní době nezpíval roráty a dokonce vůbec nepřišel do kostela. V neděli či v pátek místo sloužení mše běhá po svých polích, dohlíží na svůj dobytek a polnosti, „dbá víc na mamon než na slovo boží“. S místním kantorem (*schulmeister*) vede už dlouho bezdůvodné spory. Jejich vztahem se musela zabývat vrchnost, ale i ostritzská rada a soudy: ve své zatvzlosti a vzteku se však Schade nechce podrobit dohodě. Schade zavdává podnět ke rvačkám a napadá slovně i ostatní faráře klášterního panství.⁹¹⁷ Když tito faráři přišli pokřtít dítě do Ostritz – jedná

⁹¹⁴ Dokonce se nechal slyšet, že zesnulý, který nerespektoval zásady katolického náboženství, má být pohřben na pastvině, určené k pohřbívání sebevrahů, „... *auf die Viehweide, dahie zuvor auch etliche Tacke und selbst endleibete Körper begrabenn werdenn*“, TAMTÉŽ.

⁹¹⁵ „... *als das Er nur die Leutte ... dermaßen verachtet, ja auch dieselbenn, welche mit seiner Religion auf den Canzel Namhafft machet, auch gantz und gar vertilget und verdammen*“, TAMTÉŽ.

⁹¹⁶ „... *sonndernn er hatte die macht sie abzusetzen, welchen tag er wolte*“, TAMTÉŽ.

⁹¹⁷ Zejména Jana z Jauernicku a Michala ze Seitendorfu, tedy ty faráře žitavského distriktu, kteří, jak plyne i z jiných dokumentů, stáli na straně vrchnosti. Faráři z Grunau a Königshainu tehdy byli na Schadeho straně.

se patrně o onem zakázaný křest z léta roku 1607 – Schade přišel do kostela, oběma duchovním nadal do „lehkomyšlných farářů“ a napomenul je, že nemají zasahovat do jeho pravomoci a mají se „vypakovat“ z kostela, nebo se jim nepovede dobře. 2. září 1607 se opit vínem vracel z kláštera – tedy druhý den oné nepodařené Flamingkovy vizitace – a běhal s obnaženým mečem na kostelní věž a po hřbitově jako šílenec, nakonec se rozběhl do domu *faráře* Wentzela Scherera. Svého konkurenta nenašel doma, přepadl ho nakonec venku a hrubě jej ztloukl. I další slova stížnosti farníků vzbuzují dojem, že v Ostritz vládla jistou dobu mezi Schererem a Schadem válečný stav. Schade na pole chodí ozbrojen, takže si před ním nikdo není jist životem, odmítá poslechnout rozkazů vrchnosti s tím, že on poručil své věci císaři. V závěru své stížnosti prosí farníci konvent Marienthal o ochranu a o mírumilovného katolického faráře, který by respektoval i augsburskou konfesi, kterou jim dovolil vyznávat předchozí císař.

Ať už byla stížnost farníků podvržená abatyší (jak soudili vyšetřovatelé o 15 let později a jak by snad dovoloval soudit i podobný případ v Reichenau), nebo věrohodná, rozhodně vrhá zajímavé světlo na *modus vivendi* katolíků a protestantů na klášterních statcích. Spory mezi Schadem a vrchností lze podle našeho názoru interpretovat tak, že Schade byl příliš horlivý katolík, který odmítal respektovat zavedený stav a zneprátelil si obec nemilosrdným prosazováním rekatolizačních praktik, které měl *in mandatis* od pražského arcibiskupa. Ostritzští luteráni byli patrně dosud zvyklí na jiný přístup. Že se v této kauze klášter postavil na stranu luteránů proti neuvážené horlivosti Schadeho, dokládá snad rozumný postup klášterní vrchnosti, který nemusel být ospravedlnitelný v očích pražských katolických kruhů, ale vycházel z ustálené koexistence s luterány, jež se nesnažila v zájmu zachování pokoje prosazovat neuskutečnitelné.

Zachovala se nám i výpověď strany druhé, totiž obhajoba faráře Schadeho.⁹¹⁸ Matyáš si stěžuje, že už rok po jeho nastoupení abatyše začala usilovat o jeho odstranění. Pontanovi napsal, že abatyše je spíš luteránka než katolička, protože se dozvěděl, že z podnětu Jiřího Wagnera má v úmyslu zrušit slavení svátku Božího těla a masopustu a protože uvedla kacířského predikanta na faru v Reichenau. Co se nedopatření v správě ostritzského a dalších kostelů

týče, jeho upřímné snaze bránil Wagner v souladu s klášterní vrchností, který poštil faráře klášterního panství proti sobě, přitom mu napomáhal nedbalý farář Jan Olerus z Jauernicku. Údajné urážky jinověrců při kázáních označuje jako napomenutí, osočování jeho osoby z neřádného a špatného života jsou neprokázaná. Naopak, ostritzské proti němu prý pobouřil Adam Posselt, který prý přiznal, že ho klášterní vrchnost donutila k přísaze, že bude farářovi usiloval o život. Tato příkoří jej donutila, že žádal arcibiskupa, aby jej odsud přeložil jinam.⁹¹⁹ Abatyše si stěžuje, že označil Scherera za nekatolíka. Schade k tomu může dodat, že Scherer v Ostritz nezačal slavit bohoslužby, jen zpívá německy *Lauda anima mea Dnum*. Navíc má v úmyslu vzít si za manželku farní kuchařku.

Schade odpovídá i na stížnost farníků.⁹²⁰ Prosí, aby komisaři vyslechli obě strany, ačkoliv jsou svědci zastrašováni klášterní vrchností svědčit v jeho prospěch. Znovu ale poznáváme i jeho rekatolizační pokusy na klášterních panstvích, zcela v intencích obvyklého postupu násilné reformace. Schadeho dopis snad ještě více než předchozí psaní také dovoluje nahlédnout do každodenního života v Ostritz, do drobných rozmišek a škorpení kvůli stromkům na zahradě či klíčům od zvířat, z čehož často vznikala nenávist na život a na smrt.

Ve věci odmítnutí pohřbu sedlákovi z Rußdorfu se Schade odvolává na ustanovení kanonického práva. Ten muž nepřišel za celý život do kostela a jako takový na církevní pohřeb nárok nemá. Jeho údajná spílání farníkům z kazatelny měla za cíl jejich spasení a napomenutí k pokání, všechny jeho výzvy však byly marné. Na jeho kázání nepřišel nikdo a farníci ignorovali i procesí o Božím tělu, přitom alespoň dříve radní se procesí účastnili. Nikoho neponoukal k útokům, naopak, on sám byl neustále ohrožen. Když odmítal přijmout luterány za kmotra, řídil se zmiňovaným císařským příkazem, jímž se oháněla i abatyše. Málo zpovídal proto, že o to málo lidí stálo. Zvláštní přímluvy za vrchnost či císaře na konci kázání nepokládá za nutné. Schade se vyjadřuje i ke svému

⁹¹⁸ Tamtéž, jako doplněk ke zprávě císařských komisařů Widerina a Blöbelia z roku 1607 pod literou C.

⁹¹⁹ „...vielfaltigen begehruung, darvon entsetzet wolte weniger grauer Haarn haben den das izt an mir zu sehen ist ...“ TAMTÉŽ.

⁹²⁰ „Der Pfarrers antwortt auf eingepfartten Clage,“ opět bez přesného data, podepsaná Schadem a určená císařským komisařům, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

vztahu k ostritzské radě. Nemínil kázat podle toho, jak mu radní určí. Protože někteří proto přestali chodit do kostela, přenechal jejich místa těm, kteří kostelu zůstali věrní, aby nemuseli při bohoslužbě pořád stát.

On sám může nejlépe posoudit, zda opomíjí bohoslužby: přichází na ně jen málo lidí, kromě starších osob, a velmi málo mládeže. Poslední rok mu ostritzští ponechali jen málo klidu, aby si kázání mohl připravit: zavřeli mu kostel, nedostává náležitý příděl obilí a hrozí mu bitím a smrtí. Když už chtěl slavit mši, nikdo do kostela nepřišel. Proto také zanedbával rořáty, *Salve* a nešpory. Netráví svůj čas po pivnicích nebo vinných sklípcích, nechce se už nechat rvát nebo se nechat tlouci od ostritzských. Spor s kantorem nebyl bez důvodu: kantor je možná dobrý katolík, ale zaujatý a řevnivý. Poškodil mu mladé stromky ve farní zahradě a na učitelův návod mu školní děti sebraly klíče od hospodářských zvířat.

Zprávy o Schadeho výstřelcích a o tom, že ztloukl faráře Eichlera a hodil ho do vody jsou pouhé výmysly, které vznikly nejspíš z podnětu učitele. Faráře z Jauernicku a Seitendorfu pouze napomínal, aby nezasahovali do jeho pravomoci. Popírá, že by se s Schererem pral; připouští, že chodí ozbrojen na pole a glosuje to lakonicky: „*vim vi pellere licet ...*“ Když říkal, že sesadí abatyši, nejde o svévoli: ve své konfirmaci arciděkanem má i dohled nad řeholníky, toto právo lze vyvodit i z rozhodnutí tridentského koncilu.

K situaci v Ostritz a obecně na klášterních panstvích považoval za nutné ve svých zprávách vyjádřit se i zbraslavský opat.⁹²¹ Abatyše nakládá s farními místy, jak se jí zlíbí, a uděluje je katolíkům i kacírům prostřednictvím sekretáře Wagnera, jako by on sám byl arciděkan. Všude dosazuje v souladu s ním radní a soudce. Wagner trestá a vězní ty, kdo se stýkají s Schadem a klášterním zpovědníkem a prokazují jim poslušnost. Lidí, kteří se vydají do Prahy, podezírá, že budou mluvit s opatem nebo jeho lidmi, anebo doručí dopisy od Schadeho či zpovědníka a trestá je vězením. Faráře Schadeho Flamingk pokládá za dobrého a čestného muže, vzdělaného a v těch končinách potřebného kněze. To, co proti němu provedla a sepsala abatyše a její sekretář, mu slouží spíše ke chvále. Rozhodně má zůstat v ostritzské farnosti a dostat, co mu náleží; rozhodně nemá být odstraněn bez opatova svolení. Dále konstatuje, že ostritzské

⁹²¹ V citované reakci z 9. ledna r. 1608. *APA, Marienthal*, 3.

poddané je třeba potrestat, protože se bez právoplatného důvodu postavili proti svému faráři, z městské rady je nutno odstranit kacířské radní. Všichni, kdo opustili svůj farní kostel a navštěvují kacířské „synagogy“ kacířů, nezpovídají se řádnému faráři a odmítají přijímat církevní svátosti, mají být podle Flamingkova soudu z obce odstraněni. Největší buřiči ze vsi totiž dokonce 5. září roku 1607 svého faráře sledovali, když šel z kláštera, kde navštívil opata (během jeho neúspěšné vizitace).⁹²² Nejdříve jej zahrnuli urážkami a nadávkami, jeden z Ostritzských jej napadl mečem a málem zabil.⁹²³ Vyjadřovali se, že jej zabijí, pokud se on, v součinnosti s vizitátorem, pokusí cokoliv podniknout proti abatyši a jejímu rychtáři. Opat mimoděk nepřímo potvrzuje, že část poddaných stála na straně kláštera podařilo získat, že ohrožení Uršuly Queitschové v jejím úřadu vzbuzovalo v obci nenávist a Schade byl vnímán jako jeden z exponentů přísné rekatolizační politiky.

Je zajímavé, že komisaři jednoznačně hodnotí Schadeho počínání jako neoprávněné. Komisaři se rozhodli z titulu císařské moci dosáhnout smíření ve farnosti, k čemuž vyslovila svou ochotu abatyše. Jednání ale trvalo dlouho a farníci se nedali ke smíření přesvědčit: cítili proti Schademu velký odpor a mrzutost, a to jak katolíci, tak nekatolíci, a odmítali ho už dále mít za faráře. Ani katolíci se prý z jeho kázání nedozvěděli nic dobrého, neboť se skládala jen ze zbytečného zatracování a prohlašování za kacíře atd. Požadovali pro sebe lepšího a vzdělanějšího faráře, který by vycházel i s vrchností.

Naopak farář z Königshain a Grunau jako Schadeho svědci uvedli, že se dříve choval jako řádný katolický kněz, až na to, že to „*občas přeháněl s pitím*“. Faráři potvrdili nicméně stížnosti ostritzských farníků, s tím, že se snažili v rámci možností zabránit těm nepokojům, v nichž farář málem skutečně přišel o život. Schade se prý skutečně vyjadřoval v tom smyslu, že abatyše nemá žádná patronátní práva a že obsazování far ovlivňuje pouze arcibiskup a císař. Přitom patronátní právo kláštera se potvrdilo dlouhou praxí, kterou respektoval i český

⁹²² Viz níže, V. 1. 2. *Vnitřní krize v Marienthalu*.

⁹²³ Přitom jeden zvlášť neposlušný poddaný Posselt jej ještě pobízěl, ať jej probodne, vždyť oni tak chtějí naložit s těmi, kteří obcují s mnichem, „...*Adam Posselt dixit „Stich inn die lumpen hienein; also wollen wir allen thun, die mit dem münch gesoffen haben.“ Also wollen wir mit dem Sacramentishen münch (Visitatore videlicet) auch gethan haben, wenn er mit der aptissin unnd mit dem Scholtzen etwas angefangen hatte,*“ TAMTĚŽ.

král.⁹²⁴ Abatyše v předchozích dobách sesazovaly faráře bez souhlasu arcibiskupa⁹²⁵ a až nedávno na to arcibiskup reagoval připsím. Poté, co klášter podal dobrozdání, ponechal jej při jeho starých patronátních právech. Abatyše tedy podle komisařů může sesadit Schadeho a prezentovat faráře nového, aniž by se z toho zodpovídala arcibiskupovi. Abatyše dále spolu s nejstaršími jeptiškami konstatovala, že dosavadní žitavští arciděkani záležitosti, které podléhají její pravomoci, oznamovali nejdříve jí a s ní se o nich radili. To platilo o případech neřádných farářů, o nejasnostech ve věcech uzavírání manželství, svátků i jiných církevních záležitostech menšího významu, které se týkaly klášterních farářů a poddaných. Abatyše se snažila vždy sama dosáhnout řešení, a to prý proto, aby se ušetřily náklady a cesty do Prahy! *Graviora*, jak se sluší, byla ovšem předkládána arcibiskupovi nebo jeho vikáři. Jinak komisaři zmiňují, že během jejich vizitace se dostavil farář z Königshainu Valentin Petzelius i se svým synkem a způsobil mnohé pohoršení. Další dva patronátní faráři, tedy v Jauernicku a Seitendorfu si prý vedou tak, že mezi nimi a farníky ani abatyší spory nevznikají.

Když komisaři posoudili situaci, ustoupili od započatého usmiřování a ponechali rozhodnutí na císaři a jeho nejvyšších úřednících, s tím, že se domnívají, že abatyši mají být ponechána stará patronátní práva; výpovědi ostritzských farníků proti Schademu shledali pravdivými, Schade byl skutečně hrubý a nepřátelský. Nepovažují za rozumné, aby tu Schade dále setrval; dosazen sem má být farář, který by lépe odpovídal poměrům.

Císařské komise budyšínských kanovníků, která vyzněla v její prospěch a kterou zbraslavský opat označil za nedbalou,⁹²⁶ využila abatyše Uršula Queitschová 20. prosince 1607 k žádosti o intercesi u arcibiskupa za nového ostritzského faráře.⁹²⁷ V suplikaci zdůrazňovala své úsilí ve prospěch katolického náboženství, k němuž ji zavazuje její úřad. Farář Schade je osoba pro klášterní panství nadále neúnosná: útočí na ostritzské farníky i na jiné katolické duchovní. Ani abatyše s jeho postoji nesouhlasí a dosavadní komise

⁹²⁴ Pod písmenem E jsou ke zprávě přiloženy prezentace abatyše Kateřiny Nostitz z poloviny 16. století, TAMTÉŽ.

⁹²⁵ Uvedeni jsou ostritzští Gregorius Hoffman, Václav Scherer, Sebastian Seifridt, a před několika lety Petr Selicius.

⁹²⁶ Viz níže, V. 1. 2. *Vnitřní krize v Marienthalu*.

⁹²⁷ NA Praha, APA, Marienthal, 3.

shledala dostatečné důvody k jeho sesazení. Schade několikrát opustil ostritzský kostel a odcestoval na několik týdnů pryč, čímž dal příčinu k tomu, že se farníci uchýlovali do kostelů v okolí (mimo jiné luteránských).⁹²⁸ Schade ostatně už sám požádal o jiné obročí, konvent se tedy logicky a oprávněně snaží dosadit vhodného kněze. Z titulu svého patronátního práva proto abatyše prezentovala nového faráře Jacoba Wünsche, který působil ve slezském cisterciáckém klášteře Liebenthal jako *sacellanus*; farníci jej přijali dobře. Je třeba obsadit kostel, aby se poddaní neuchýlovali jinam, mimo jiné k luteránským predikantům.⁹²⁹ Schade, už od léta svévolně sesazený abatyši a nahrazený prozatímním farářem, je tedy nyní na přímluvu císařských komisařů sesazen definitivně a nahrazen farářem, jenž bude skutečně confirmován arcibiskupem. Tento obrat je třeba vysvětlit než ústupkem diecézní pravomoce před zeměpanským zásahem, který se postavil na stranu konventu.

Spor se táhl ještě dále, jak víme z pozdějších žádostí sesazeného Schadeho o odškodnění. Bývalý ostritzský farář psal v té věci arcibiskupovi Karlu z Lamberka ze svého nového působiště v Horní Polici v Čechách.⁹³⁰ Schade se cítil svým sesazením podveden, neboť zakusil mnoho nebezpečí při hájení katolické víry a arcibiskupské jurisdikce. Schade posílá arcibiskupovi podrobný seznam svých pohledávek, zejména v naturáliích, jež mu abatyše i ostritzští odpírali, protože prý nevykonával své farní pověření řádně. Nárokuje i církevní platy a výlohy za posly ve své vleklé kauze.

V březnu 1608 píše Uršula Queitschová z Marienthalu jménem svého konventu pražskému arcibiskupovi opět ohledně poměrů v Ostritz. Abatyše děkuje za confirmaci nového faráře Jacoba Wünsche a doufá, že ji, abatyši, bude jako vrchnost respektovat lépe než farář předchozí. Uznává ovšem, že Wünsche nastoupil ne úplně korektním způsobem. Zároveň prosí arcibiskupa, aby napomenul Schadeho, který dále působí nepokoje v ostritzské farnosti a obtěžuje ji neoprávněnými požadavky. Mimo jiné dosud neodevzdal klíče od fary a využíval louky i jiné náležitosti farního obročí.

⁹²⁸ „*dardurch Ursach gegeben, das die eingepfartten, in andere benachtbartte und lutterishn Kirchen gelauffen,*“ TAMTĚŽ.

⁹²⁹ Viz také rozbor vizitací kláštera ke zmiňovanému období.

⁹³⁰ 20. února 1608, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

O tři roky později se nicméně dozvídáme, že Schade byl v očích rekatolizujících vrchností kvalitní kněz. Abatyše sesterského kláštera Mariensternu Kateřina Codiciová, tehdy se tvrdě svářející s bernstadtskými evangelíky, napsala na jaře roku 1613 arcibiskupu Loheliovi suplikaci ve věci faráře Matyáše Schadeho.⁹³¹ Schade ji požádal o farní obročí ve Wittichenau, abatyš ho přijala a prezentovala budyšínskému děkanovi. Abatyše proto prosí o jeho propuštění ze svazku pražské diecéze. Abatyše nemá možnost sehnat v takovém spěchu jiného faráře, navíc takového, který by byl schopen mluvit srbsky.⁹³²

Situace v Ostritz se poněkud uklidnila za třicetileté války, kdy život v městečku určovaly jiné obtíže převážně existenčního rázu. Jakmile však došlo k určité stabilizaci kláštera i jeho panství na konci 60. let 17. století, abatyš a její probošt se znovu dostali do sporu s Ostritzskými, zřejmě opět v důsledku vnějších podnětů, zejména generálního vikáře cisterciáckého řádu. Tentokrát už však postupovali jednotně s katolickým farářem a zabraňovali tamním evangelíkům v praktikování jejich konfese stejným způsobem, jakým se o to na počátku 17. století pokoušel Matyáš Schade. Následující spory trvaly takřka čtyři desetiletí a Ostritz se stejně úplně rekatolizovat nepodařilo.⁹³³

b) Klášterní vesnice

O konkrétním nástupu reformace zatím víme velmi málo také na zbytku hornolužických klášterství. Je otázka, zda ještě bude možné najít prameny, které by otázku osvětlily.⁹³⁴ Více dokladů, jak už jsme naznačili, se dochovalo ke konfesní konfrontaci v mariensternském, respektive laubanském archivu. Novou víru jistě přijímali i klášterní poddaní na venkově, čemuž se klášterní vrchnosti snažily zpočátku čelit využíváním patronátních i vrchnostenských práv.

⁹³¹ 24. dubna 1613, *Abbatissa et Conventus Marienthalensis instat pro dimissione P. Matthaei Schad*, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

⁹³² „... aber in solcher eil mit einem andern, bevorab der der Wendischen Sprach kündig, zuvorsehen unmöglichen ...“, TAMTÉŽ.

⁹³³ SHStA Dresden, Loc. 8954/272 – Anders Buch, die beyden Klöstern Marienstern und Marienthal, im Marggraffthum Oberlausitz betrf. (zvláště luteráni v Ostritz, 1670-1725). Viz také níže.

⁹³⁴ Např. přímo v marienthalském klášterním archivu se nedochovaly žádné dokumenty k tomuto procesu. Situaci můžeme posuzovat pouze z pozdějších zmínek z konce 16. století v pražských fondech a ze sporadických zprostředkovaných zpráv J. B. SCHOENEFELDERA, *Urkundliche Geschichte*, s. 127-129, passim, z nichž vychází i všechna pozdější literatura. V případě Mariensternu jsou v pramenech zachyceny hlavně spory s nejdůležitější patronátní farností v Kamen, které jsme už popsali.

Dosazovaly evangelickým farníkům katolické kněží, přikazovaly evangelickým sedlákům vystěhovat se z půdy anebo jmenovaly do městských či vesnických úřadů katolíky. Jistě i tady v prvních letech propukaly konflikty, které se ale nevyučovaly s přetrvávajícím poměrně přátelským sousedstvím a navíc snad někdy mohly být i pokračováním starších ekonomických rozporů.

Už z počátku 20. let 16. století víme např. o násilných útocích okolní protestantské šlechty na katolické patronátní kněží Marienthalu. Roku 1523 došlo k poněkud nejasnému střetu mezi zhořeleckým *Amtshauptmannem* Janem z Gersdorfu na Dobschütz a farářem v Melaune. V srpnu téhož roku se naopak snažila marienthalská abatyše vyrovnat spor Jana z Kottwitz s Bartolomějem Schubartem, kaplanem ve vsi Jauernicku. Bartoloměj prý zle nakládal s Janovým poddaným, jehož zřejmě nutil, aby se přiklonil ke katolictví. Také v dalších obcích, a to i tam, kde zůstal katolický farář podřízený pražskému arcibiskupovi, jako v Reichenau, se část poddaných přihlásila brzy k novému výkladu evangelia. Je ale obtížné stanovit počátky reformace ve venkovských farnostech Horní Lužice a ukázat, jak tam přesně probíhala, jak konstatoval už J. G. Müller na počátku 19. století.⁹³⁵

Jak se reformace dostala např. do vsi Leuba, ležící velmi blízko kláštera, jen půl hodiny cesty od městečka Ostritz blízko řeky Nisy, disponující řadou úrodných pozemků?⁹³⁶ Také tato ves, jako mnoha dalších v markrabství, se rozvíjela ve znamení složitých majetkových poměrů: dělila se na dvě části, zvané Oberleuba a Niederleuba, z nichž každá měla vlastního rychtáře, obecní starší a práva. Přitom ale parcely obou částí byly velmi promíšeny, sdílely cestu na pastviny, soudní pečeť, soudní knihu atd. Oberleubu získal Marienthal na začátku 15. století i se soudní pravomocí a vrchnostenským právem. Niederleuba byla samostatným rytířským statkem.

Jako samostatná filiální farnost se Leuba oddělila od kostela v Niedě na žádost marienthalského kláštera v souvislosti s přibýváním obyvatel až v poslední čtvrtině 15. století.⁹³⁷ Se změnou souhlasil i majitel vsi Nieda, Jan

⁹³⁵ J. G. MÜLLER, *Versuch*, III, s. 595.

⁹³⁶ J. G. MÜLLER, *Versuch*, III, s. 679-680; v tomto případě podrobněji *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, Lief. 46, s. 181-182. Ještě v 19. století byla drtivá většina obyvatel evangelická.

⁹³⁷ Potvrzení míšeňského biskupa v této záležitosti je dáno 26. července 1475 na hradě Stolpen, viz J. G. ZOBEL, *Verzeichniss*, I, s. 125.

purkrabí z Donína na Grabštejně, který sice povolil vytvoření samostatné farnosti v Leubě, ale ponechal si tam kolaturní právo, které si grabštejská vrchnost udržela až do 19. století. Farní léno koupil klášter Marienthal roku 1497 od Janova syna Mikuláše.⁹³⁸ Stávající kostel vznikl mezi lety 1505-1512, tedy opět v předvečer reformace. Roku 1534 byl klášter nucen prodat Oberleubu i s patronátním právem zhořelecké radě, aby mohl zaplatit válečnou pomoc Ferdinandu I. ve výši 600 hřiven. To ovšem umožnilo zavedení protestantství ve vsi, i když zpět získal Marienthal Oberleubu již roku 1550.⁹³⁹ Problémy ve vsi pak působilo i nadále kolaturní právo Donínů, přestoupivších k protestantství.⁹⁴⁰ Rozpor mezi patronátními a feudálními právy pak umožnil upevnění reformace v obci.⁹⁴¹

Prvním evangelickým farářem v Leubě byl Kryštof Ulrich (1534-1547), dosazený hned po prodeji Oberleuby Zhořelci tamní radou.⁹⁴² Poté došlo na farním místě k vakanci, během níž o záležitosti farnosti dbal Balthasar Theodorus, farář v Tauchritz, žák Lutherův a Melanchthonův z Wittenberka, později *pastor primarius* ve Zhořelci. Roku 1553 byl v Leubě dosazen Ambrosius Möller. Po něm následovali evangeličtí pastoři až do roku 1584, kdy abatyše povolala Jana Knoblaucha původem z Žitavy, kterého potom poslala do Niederseiffersdorfu, kde roku 1591 podlehl moru. Po něm byl roku 1588 do Leuby povolán „*auf der gnädigen domina Brief und Siegel*“ Řehoř Eichler, původem ze Zhořelce. I tady zřejmě platí, že v poslední čtvrtině 16. století abatyše uváděly na své farnosti, když nebylo zbylí, i nekatolické kněze, jako jsme tomu už viděli v Bernstadtu. Eichler zřejmě neměl při působení „na klášterním“ velké štěstí. Zároveň se ukázaly napjaté sousedské vztahy. Niederleubu vlastnil v letech 1582-1606 Kašpar z Gersdorfu, horlivý zastánce evangelické církve a navíc člověk zřejmě velmi prchlivý. Ten vztáhl podle Eichlerova zápisu roku 1589 v krčmě na kněze ruku, jen proto, že mu řekl, že nemá své nebohé lidi „*mit Hundsbriefen aussenden und von Gottes Wort*

⁹³⁸ 5. srpna 1497, Marienthal, KIA Marienthal, listina č. 115.

⁹³⁹ Viz R. DOEHLER, *Diplomatarium*, s. 86.

⁹⁴⁰ Purkrabí z Donína zavedl na königsbrückém panství reformaci již roku 1538.

⁹⁴¹ Posledními známými katolickými kněžími byli Mikuláš Wolf (1530) a Martin Hammer (1532).

⁹⁴² Ještě do líčení *Die Oberlausitz als besondere Abteilung*, s. 182 se dostala historka o hejnu kobylek širokém deset mil, které v září roku 1542 zpusťovalo pozemky v Leubě, letíc z Polska do

abhalten“. Roku 1593, když ho Eichler upomínal o desátek, poslal mu Kašpar velmi nerad třicet korců ovsa a osm korců žita, zakázal ale svým lidem, aby mu dali ofěru na dožínky. Na konci září se pak Gersdorf s Eichlerem smířili.⁹⁴³ Pan z Gersdorfu zřejmě tehdy působil napětí ve vsi a okolí i při jiných příležitostech.⁹⁴⁴ Později Niederleubu drželi Schweinitzové, po polovině 18. století se dostala i tato část Leuby do držení Marienthalu, ale protestantská farnost už tam zůstala. Právě do kostela v Oberleubě zřejmě obvykle docházeli luteráni nejen z Ostritz, ale i z Grunau.

Jednodušší byla situace ve vesnicích bezprostředně v sousedství kláštera, kde držel soudní, vrchnostenská i patronátní práva, jako např. v Seitendorfu/Zátonie. Zatímco klášter jindy držel vsi, kde patronát měly jiné, i protestantské autority, jeho patronátní farnost Seitendorf se naopak rozpínala i nad Dürhennersdorfem a Ober-, Mittel- a Niederweigsdorfem, jež už jeptiškám nepatřily.⁹⁴⁵ Na druhou stranu ale i v Seitendorfu získala roku 1570 od posledních johanitů z Hirschfelde podíl žitavská rada, čtvrtinu oproti třem čtvrtinám klášterním.⁹⁴⁶ Klášter byl přesto očividně schopen kontrolovat poměry ve vsi. Ze Seitendorfu se dochovaly jen poměrně kusé kostelní zápisy, potvrzené výpovědi zdejších *Schöppenbücher*, se jmény farářů (od roku 1519), ale bez podrobností k jejich působení; navíc jména nejsou jistě známa všechna.⁹⁴⁷ I v Seitendorfu ale žili luteráni, byť v menším počtu než v Ostritz, kteří měli oporu v žitavské radě, jež tam mimo jiné jmenovala svého evangelického rychtáře.⁹⁴⁸

Mišně. „*Man erkannte es sehr bald, daß sie auf den Jesuiterorden zu deuten waren; hatten sie doch „auf ihren Flügeln hebräische und chaldäische Buchstaben gehabt.*“

⁹⁴³ Eichler zemřel jako diakon ve Zhořelci roku 1611. Zabýval se mimo jiné astronomií, kalendářem a meteorologií.

⁹⁴⁴ Roku 1591 v krčmě při hře v kuželky zabil kvůli nicotné příčině ostritzského měšťana Baltazara Wolfa, „*den stillen und frommen Stadtschreiber*“. Když jej chtěli v Ostritz poté podrobit hrdebnímu soudu, okolní šlechta tomu zamezila. Gersdorf se ale přesto musel odebrat do bezpečí za hranice a po návratu do Leuby se podrobit církevnímu pokání.

⁹⁴⁵ *Die Oberlausitz als besondere Abteilung*, Lief. 47, s. 187-188. Seitendorfské patronátní právo a kostelní obročí koupil klášter, spolu s mnoha majetky v Seitendorfu, od Jiřího z Gersdorfu 27. září 1496, KIA Marienthal, listina č. 110 a).

⁹⁴⁶ I Seitendorf připadl Marienthalu částečně z darování pánů z Kamenz, klášter pak ve vsi dokoupil mlýn, soud, rybník a dvůr, opět od Jiřího z Gersdorfu roku 1507. 7. října 1507, Hainewalde, KIA Marienthal, listina č. 117.

⁹⁴⁷ Tak k roku 1519 je doložen Jiří Syndisch, pak až roku 1554 Šebastián Tauchritz. V letech 1573-1587 tu působil Michael Neumann, původem z českého Cvikova, v letech 1588-1621 Jan Brendel, původem ze slezského Liebenthalu. Opět se tu projevuje hraniční poloha Lužice, klášterního panství a konkrétně této vsi, která se po roce 1945 ostatně ocitla na území Polska.

⁹⁴⁸ *Neue sächsische Kirchengalerie*, Diöcese Zittau, s. 658.

Zajímavý dokument k dějinám Seitendorfu se dochoval v kopiářích pražského arcibiskupa Martina Medka. List určený marienthalské abatyši Markétě zmiňuje, že arcibiskup dostal její psaní, týkající se smrti Michaela Neumanna a zejména jeho pozůstalosti, datované 19. května roku 1587, a to „von vnsern Archidiacono in Zitishen Kreis“ – dozvídáme se tedy něco i o komunikačních kanálech mezi arcibiskupem a nejsevernější výspou jeho diecéze. Podle práva má být pozůstalost rozdělena na tři části, z nichž jedna patří arcibiskupovi, „*alß Lociordinario*“, druhá klášteru a třetí přátelům zesnulého. K dělení má dojít co nejdříve, aby nedošlo k bezpráví. Arcibiskup přitom svůj podíl přenechává arciděkanu žitavskému, a ten jej má použít ve prospěch kláštera i kostela v Seitendorfu.⁹⁴⁹ Koexistence obou konfesních stran se ale zřejmě obešla bez větších konfliktů mezi starou a novou vírou. Zdejší luteráni byli pokládáni za farníky katolického kostela, měli zvláštní místo vyhrazené na katolickém hřbitově, katolický farář jim v 17. století zajišťoval pohřby podle luteránského ritu, po nichž následovalo pohřební kázání v kostele. Jinak luteráni chodili na bohoslužbu a k přijímání do Türchau či Hirschfelde. Vidíme, že konstatování, kolik bylo v Horní Lužici far katolických a kolik protestantských, dokresluje skutečný vliv obou církví v různých oblastech jen částečně.⁹⁵⁰ Známe i jména několika učitelů ze 16. a 17. století, často původem ze slezského Liebenthalu.⁹⁵¹

Konfesně stabilní byla i situace v další farnosti bezprostředního předpolí kláštera Grunau (dnes Krzewina Zgorzelecka).⁹⁵² Pozemkovou i soudní vrchnost, právo patronátu i kolatury tu opět vlastnily (od roku 1396, s příslušnou částí Schönfeldu, který byl ke Grunau přifařen) cisterciacky z Marienthalu. Pro 16. století jsou známa některých farářů, bez údajů o nějakých konfliktech, takže

⁹⁴⁹ List pražského arcibiskupa marienthalské abatyši, daný 23. května 1587 v Praze, NA Praha, APA, rkp. sg. B 1/6 (kopiář odeslaných německých listů arcibiskupské kanceláře z let 1586-1589, fol. 23^{r-v}). Záležitost se asi táhla delší, ještě 29. října 1588 vypisuje arcibiskup v té věci citaci do Prahy, TAMTĚŽ.

⁹⁵⁰ Složitě poměry v tomto koutu země odrážela ještě v 19. století např. situace v seitendorfské filiálce Dürhennersdorfu, patřící k stavovskému panství Seidenberg/Reibersdorf. Část byla přifařena k Seitendorfu a její obyvatelé, ač převážně evangelíci, platili desátky a štolový poplatek tamnímu katolickému faráři, i když chodili do kostela do Weigsdorfu/Višňové. Přítomnost trpěných luteránských minorit – a opačně katolických – byla ve větších farnostech vyřešena ve 2. polovině 19. století vybudováním vlastních kostelů, po vydání zákona o náboženské svobodě v Sasku.

⁹⁵¹ Seitendorfu se dotkl ještě spor s Janem z Karysu, zřejmě ale nikoli konfesně motivovaný, viz níže, s. 406.

⁹⁵² *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, Lief. 79-80, s. 324.

zřejmě řádně působících v mezích pravověří.⁹⁵³ Péči o vesnici ze strany patronátní vrchnosti v dobách nastupující konfesní konfrontace naznačuje přinejmenším zvon z roku 1524 s nápisem INRI a s vyobrazením Madony s dítětem, Jana Křtitele a sv. Pavla s mečem.

Krom Ostritz, Seitendorfu a Grunau zůstal z někdejšího žitavského děkanátu katolický již jen kostel sv. Bartoloměje v Königshainu (dnes polský Działoszyn),⁹⁵⁴ snad proto, že ves patřila zcela klášteru a nebyla sdílena s jinou vrchností jako např. Reichenau nebo Oberseiffersdorf, mohla být tedy „ochráněna“ před novým učením.⁹⁵⁵ I zde začaly marienthalské cisterciacky získávat majetky již ve 13. století, byly tedy v 16. století již velmi tradiční vrchností vsi. Navíc i zde držela abatyše kolaturní a patronátní právo, které si udržela „*durch alle kirchlichen und politischen Stürme der Zeiten*“.⁹⁵⁶ Reformační století přineslo obci nový emporový kostel (1584); roku 1608 byl opraven a vymalován dřevěný strop kostela na nařízení klášterního fojta Baltazara z Gersdorfu na Tauchritz.⁹⁵⁷ K roku 1566, do doby vlády abatyše Markéty z Bellwitz, fojta Adama z Pentzigu, probošta Valentina Salzenbroda a dědičného rychtáře Bartela Porsche, se hlásí výslovně jeden ze zvonů kostela, odlitý u Tobiáše Laybnera v Žitavě v červnu toho roku. Z farářů 16. století v Königshainu jsou jmenovitě známi jen Balthasar Fischer (1580-1583) a Martin Jacobi (1584-1587), současně „*archidiacon von Zittau*“. O Jacobim, jistě katolickém, víme, že cestoval s klášterním fojtem Kryštofem ze Schweinitz do Prahy, aby tam dosáhl prosbou u císaře potvrzení čerstvě zvolené abatyše Markéty Kolmasové, ale svůj úkol nesplnili. Jacobimu se v úřadu arciděkana vytýkala přílišná povolnost vůči nekatolíkům.⁹⁵⁸ O konfesních třenicích ani eventuálním působení luteránských kazatelů v Königshainu nemáme zpráv.

Zdaleka ne všechny vsi Žitavska zůstaly v rukou katolické církve. V relativní blízkosti kláštera Marienthal se nacházela ves Oberseiffersdorf, která

⁹⁵³ V místních *Schöppenbücher* jsou připomínáni Urban (1520), Pancratius Sigemund (1539), Johann Friderich (1547), George Klaus (1550), Wolfgang Hempel (1558), Conrad Fabri (1563), Mattheus Metzger (1581, 1585).

⁹⁵⁴ Poněkud nepřesně K. BLASCHKE, *Lausitzen*, s. 110, který hovoří o „zachování kostelů katolické konfesi“, ale nespecifikuje se, jaké době, nepřipomíná, že konfesní boj např. v Ostritz nebyl dlouho rozhodnut, ani specifickou situace v Jauernicku atd.

⁹⁵⁵ *Neue sächsische Kirchengalerie*, Lief. 39-40, s. 155 sq.

⁹⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 157.

⁹⁵⁷ Dílo vzniklo prací mistra Pavla Wagnera z Višňové, který si za vzor vzal strop kostela v Tauchritz.

byla v plném držení kláštera od roku 1267; držel tu lenní, vrchnostenské a patronátní právo; poddaní byli zavázáni klášteru platy i pracemi. I tady máme řadu dokladů o péči o kostel z poslední čtvrti 15. století. Nápadně časté střídání a odvolávání kněží okolo poloviny 16. století naznačuje napětí mezi přáními vrchnosti a jejích farníků. Za prvního protestantského kazatele je tu pokládán Matyáš Berger (1537-1541). Jakým způsobem se ale do vsi mohl dostat a jaké konflikty vedl s vrchností, netušíme. Marienthalská vrchnost se zřejmě s protestantskými kněžími, často nějak spojenými s Žitavou, dlouho nesmířil. Svědčí o tom fakt, že se jich tu za dvacet let vystřídal osm, což naznačuje, že byli odvoláváni, respektive museli odejít pro odpor farníků.⁹⁵⁹ Posílení reformace pak přinesla událost vnějšího charakteru: abatyše Uršula Laubigová byla nucena roku 1580 zastavit Oberseiffersdorf na zajištění kapitálu ve výši dva tisíce tolarů žitavskému syndikovi Václavu Lankischovi.

Jasnější se jeví cesta reformace ve farnosti Burkersdorf, kam byla přiřažena marienthalská ves Schlegel.⁹⁶⁰ Urovnaly ji tady složité majtkové i patronátní poměry. Schlegel patřil od středověku klášteru, zatímco Burkersdorf do roku 1562 rodině Gersdorfů. Jedná se tedy o sdílenou farnost, kde katolická církev musela ze svých pozic ustoupit. Patronátní práva patřila původně johanitům v Hirschfelde, kteří zde patrně bývali i faráři. Po zániku komendy byla burkersdorfská fara prodána spolu s jejími majetky roku 1570 žitavské radě. Žitavští neváhali v Burkersdorfu jmenovat protestantského pastora; o nějakém odporu marienthalské abatyše nevíme, asi k němu neměla v tu chvíli prostředky, nebo by nebyl diplomaticky přijatelný. Podobně těžko mohl klášter bránit zavedení reformace ve vsi Dittelsdorf, zčásti patřící Žitavě a jen z menší části cisterciákům.

V jihovýchodním cípu někdejšího Žitavska, vlastnil Marienthal od středověku ještě velkou a důležitou ves Reichenau, kde se prosadilo

⁹⁵⁸ Viz níže, s. 407.

⁹⁵⁹ Průměrně přitom v Oberseiffersdorfu působili dva až tři roky. Vavřinec Neumann (1550-1551) podle některých zdrojů konvertoval; Siebenhaar je pokládán za prvního evangelického faráře v Grobhenndorfu a je doložen roku 1558 jako diákon a polední kazatel v Žitavě, jedná se tedy jistě o protestantské kněží. Naopak další z oberseiffersdorfských kněží se prý později stal jezuitou. *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, Lief. 49, s. 194; podrobněji *Neue sächsische Kirchengalerie*, Diöcese Zittau, s. 680.

⁹⁶⁰ *Neue sächsische Kirchengalerie*, Diöcese Zittau, s. 502-503; *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, s. 114.

protestantství až po těžkých a dlouhých bojích.⁹⁶¹ Marienthal tu byl feudální i patronátní vrchností, ale menší část gruntů náležela měště Žitava; i zde zřejmě toto spoluvlastnictví zpřístupnilo farnost luteránství. Ves patřila k žitavskému děkanátu a pražskému arcibiskupství. Na začátku reformace tu působil farář Pankrác Felder, předtím farář ve Friedersdorfu a oltářník v Žitavě, jenž tu zemřel roku 1524. Ve zhořeleckých městských knihách je k roku 1527 jako reichenauský farář dále jmenován Jan Apt a po něm Martin Hammer (1538-1565, † 1570), zřejmě poslední zdejší katolický pastýř, který zřejmě proto, že stoupenci protivné náboženské strany byli ve většině, na svůj úřad rezignoval a dožil prý z části farních příjmů jako soukromník v domě v blízkosti fary. Jeho nástupcem pak byl Řehoř Finger (Füger) původem z Žitavy, doložený v kostelních knihách v letech 1567-1579, který začal, jak uvedli reichenauští později v suplikaci budyšínskému *Oberamtu*, s kázáním evangelia podle Martina Luthera. Roku 1577 se oženil s Annou, dcerou žitavského pastora primaria Martina Tektandera;⁹⁶² roku 1581 s ní uzavřel dohodu o darování v případě své smrti, a to před soudci v Reichenau a klášterním fojtem Františkem ze Schwanitz na Neundorfu.

Ve zmíněné suplikaci reichenauských je pak uveden i Fingerův nástupce magister Markus Mauer jako jednoznačný stoupenec augšpurské konfese, který zde působil od roku 1583 do své smrti 1591.⁹⁶³ Reichenauští farníci už se věrně přiklonili k reformaci a nehodlali se od ní odvrátit. V dubnu 1591 do Reichenau povolala sama marienthalská abatyše povolala Davida Fleischmanna, narozeného roku 1546 v Plavně, předtím pastora ve své rodné farnosti a od 1577 v Herwigsdorfu u Žitavy. K Reichenau byly přiřazeny dvě hornolužické vsi Lichtenberg, náležející kromě krátké přestávky po *Pönfallu* žitavské radě, a Markersdorf, patřící šlechtě, a konečně jedna ves patřící k frýdlantskému panství. Na začátku 17. století už bylo Reichenau zřejmě kompletně protestantské; zbylých několik katolíků chodilo do sousedního kostela v Seitendorfu.⁹⁶⁴

⁹⁶¹ Viz zejména *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, Lief. 48, s. 190 sq.

⁹⁶² J. G. MÜLLER, *Versuch*, III, s. 741.

⁹⁶³ Mauer působil jako farář ve Višňové a Oldřichovicích, odkud jej Melchior z Redernu propustil do Reichenau.

⁹⁶⁴ Poznamenejme, že místo vzrostlo zvláště příchodem nekatolických exulantů z Čech po Bílé hoře.

O poměrech v Reichenau po smrti Daniela Fleischmanna vypovídá komise císařských komisařů roku 1607.⁹⁶⁵ Marně se tam už tehdy abatyše Uršula Queitschová snažila dosadit katolického kněze. Podle tehdejšího arciděkana žitavského Schadeho byli farníci v Reichenau – včetně marienthalských poddaných – už dávno luteráni, kteří se tvrdě bránili uvedení katolického faráře, proti němuž delegáti obce protestovali i před císařskou komisí, s tím, že odmítají v souladu s pokyny svých vrchností katolickému knězi platit desátek. Farníci se i tady stavěli abatyši na odpor s odvoláním na předchozí poměry. Nepřijali však ani klášterem navrženého kazatele protestantského: když se jej snažil klášterní fojt uvést do úřadu, zasypali je kameny a hrozili jim násilím.

Komisaři uvádějí, že arciděkan, ale ani vizitátor abatyši v reichenauské záležitosti nijak nepodpořili. Došli k závěru, že abatyše nemůže ignorovat požadavky dalších vrchností ve sdílené farnosti a připomněli různá obsazování farností jejími předchůdkyněmi, která proběhla stejným způsobem. Abatyše podle může přijmout luteránského faráře s tím, že nebude prezentován pražskému arcibiskupovi a nedosáhne od něj potvrzení pastorače (*cura animarum*). Kdykoliv bude v budoucnu možno prosadit katolického faráře v Reichenau, musí protestant ustoupit. Komisaři záležitost ponechali ke konečnému rozhodnutí císaři.

Poměry v Reichenau ze svého hlediska popisuje i generální vikář Flamingk ve své zprávě císaři z ledna 1608, přičemž se nezdá, že by na rozdíl od abatyše či budyšínských kanovníků – císařských komisařů projevoval pochopení pro situaci.⁹⁶⁶ Komisaři podle něj hodnotí poměry v Reichenau příliš ve prospěch kacířů; kdyby abatyše katolíka opravdu chtěla prosadit, nikdo by jí v tom nemohl zabránit. To, že kacířští *pseudoparochi* už padesát let okupují reichenauskou faru, není žádná omluva. Abatyše se nepokusila pro katolickou víru v Reichenau nic podniknout, poněvadž ji ovládají její „kacířští přísluhovači“, mimo jiné žitavský syndikus Prokop Naso⁹⁶⁷ a její sekretář Wagner, jejichž prostřednictvím také pečuje o své další kostely a fary.

⁹⁶⁵ Zprávy z roku 1608, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

⁹⁶⁶ 9. ledna 1608 Zbraslav, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

⁹⁶⁷ Naso byl žitavským radním ještě ve 20. letech 17. století. Viz J. B. CARPZOW, *Analecta*, II, s. 198.

Reichenauská kauza se probírala i při vyšetřování v Marienthalu v září 1623, když byla Uršula Queitschová ze své hodnosti sesazena. Ve věci vypovídal žitavský měšťan Jindřich Heffter, který byl v inkriminované době rychtářem ve vsi.⁹⁶⁸ Uvedl, že v Reichenau působí od roku 1606 až doposud farář Valentin Schurich, původně preceptor šlechtických synů v Žitavě. Tehdy se také oženil s příbuznou (snad dokonce sestrou) Uršuly Quietschové a abatyše jej vzápětí dosadila v Reichenau jako faráře. Když tam přednesl své první kázání, farníci pochopili, že káže o predestinaci na kalvinistickém základě a odmítli jej. Před krčmou jej zasypali kameny (za což byli někteří potrestáni žalářem), a když odmítal sám odejít, ze vsi ho vyhnali násilím. Následující neděli podpořili Schuricha při kázání v kostele svou přítomností klášterní fojt (tehdy Balthasar z Gersdorfu) spolu se sekretářem Wagnerem. Po kázání oba úředníci Schuricha dovedli do krčmy, ale tam jej farníci znovu fyzicky napadli. Klášterní fojt potom poddaným, kteří nepřijali Schuricha, pohrozil přísným potrestáním.

Tehdejší arciděkan Schade si byl podle Hefftera v Praze stěžovat v té věci u arcibiskupa a žádal, aby arcibiskup do Reichenau dosadil jeho samotného, nebo jiného katolického kněze. Nato si prý Uršula Queitschin povolala Hefftera a reichenauského kantora, sdělila jim žalobu „bezbožného faráře“ z Ostritz, to jest Schadeho, a nařídila jim sestavit suplikaci, v níž by se proti Schademu jménem reichenauských poddaných postavili. Heffter to odmítl, abatyše tedy zdržela ve svém pokoji reichenauského kantora. Sekretář Wagner mu pak nadiktoval jménem celé obce suplikaci, aniž by o tom reichenauští cokoli věděli. Dokument byl poslán do Prahy a právě na jeho základě se v říjnu roku 1607 při svém vyšetřování rozhodovali císařští komisaři Widerin a Blöbelius.

Abatyši Uršule se nicméně podařilo přesvědčit komisaře o své pravdě a nechat poměry tak, jak je sama rozhodla. Zdá se, že i v tomto případě marienthalská abatyše jednala ve shodě s přáními svých luteránských poddaných. Navíc odpor reichenauských dokládá, že prosadit faráře proti jejich vůli bylo takřka nemožné. Lze se domnívat, že abatyše Uršula prostě neměla jinou možnost, že jediná opora, kterou měla k dispozici, byli skutečně luteránští úředníci. Na jednu stranu by bylo možno ji hájit, že nechtěla prosazovat

⁹⁶⁸ Výslechy při komisi v září r. 1623, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

katolického kněze proti vyznání svých poddaných. Stejně ale na faru prosadila kalvinistu, který nebyl lidem po vůli, a zároveň svého příbuzného. Reichenauský příběh z roku 1606 byl dalším vážnějším Uršulíným rozporem s katolickou hierarchií a jejím zdejším zástupcem, arciděkanem Schadem. Zajímavý je dále odpor reichenauských luteránů vůči kalvinistickému knězi. Ostatně první čtvrtina 17. století byla v sousedním Sasku dobou ostrých sporů mezi kalvinistickými a luteránskými vykladači evangelia.

Také v Jauernicku a další tzv. „dolních vsích“, vzdálenějších od kláštera a spadajících pod pravomoc míšeňského biskupství, prošly církevní poměry zajímavým vývojem. Jauernický svatováclavský kostel patří k nejstarším v Horní Lužici, historicky je doložitelný již ve 12. století.⁹⁶⁹ Svatováclavské patrocinium, naznačující snad působení misionářů z Čech, je ale doloženo až z 15. století,⁹⁷⁰ v souvislosti s obnovou zdejšího kostela a jeho znovuvysvěcením vratislavským světícím biskupem Gardarem (1443). Ještě v 16. století se snad ve vsi a okolí udržely v mluveném jazyce zbytky srbštiny.⁹⁷¹ Z Jauernicku se také dochovala jedna z nejstarších zmínek o existenci školy ve venkovském prostředí Horní Lužice (1407). Význam farnosti ostatně naznačuje i to, že jauernický farář býval často budyšínským kanovníkem, a to již ve středověku,⁹⁷² stejně jako skutečnost, že zdejším farářem byl i člen šlechtického rodu ze Salzy Wigand (1496-1504, † 1520), kanovník v Budyšině a Vratislavi, bratr pozdějšího vratislavského biskupa Jakuba ze Salzy (1520-1539), který se ovšem nechal v Jauernicku zastupovat svými kaplany Janem Preßem a Ondřejem Niringem. I v Jauernicku, jako v dalších patronátních vsích Marienthalu (ale i

⁹⁶⁹ Pro stáří kostela by svědčil i desátkový systém; zdejší farář přijímal desátky ze vsí široko daleko, ale přesto se jednalo v reformační době o farnost svými příjmy spíše skromnou. Viz poznámka v registru desátků zdejšího faráře Jana Oelera z roku 1584: „*Um die Wahrheit zu reden: Das Geschrei ist das Beste an dieser Pfarrei, ich hätte es mit einer kleinen weiterbringen wollen,*“ citováno podle Thomas MARUCK – Heiner MITSCHKE – Erich SAHM, *Verweile Wanderer, Jauernick Buschbach, Ein Streifzug durch Geschichte und Gegenwart Kultur und Kuriositäten eines liebenswerten Ortes*, Görlitz 1992.

⁹⁷⁰ Půvabná je pověst z dob christianizace Horní Lužice. Tehdy prý sem přišel sv. Václav se svou manželkou a lovil na hustě zalesněných kopcích. Při lovu ale přepadl krále (sic!) nečas a jeho manželka dostala strach; manžel ji prý utěšil slovy „*jaure nick*“, to jest „*wimmre nicht*“, a slíbil, pokud přežije ve zdraví, zřídít tu kapli ... Na místě vsi bývalo v každém případě pohanské obětiště, viz Joachim HUTH, *Die slawische Vorsiedlung des Eigenschen Kreises*, in: *Lětopis B* 9/1, 1962, s. 22-59.

⁹⁷¹ Nástěnné malby v předsíni zdejšího kostela ze 17. století zachycují ženy v srbském kroji (tzv. plachčički); do 18. století zde působili i kněží srbské národnosti.

⁹⁷² Již roku 1327 přijala budyšínská kapitula jako kanovníka Otu, faráře z Jauernicku, cf. *CDLS*, I, s. 268.

Mariensternu) máme zprávy o obnově kostela krátce před nástupem reformace. Z konce 15. století máme i doklad o větším vlivu kláštera Marienthal ve vsi.⁹⁷³

Jauerničtí protestantskou reformaci přijali zřejmě již roku 1530.⁹⁷⁴ Farářem byl tehdy Jan Zacharias (od roku 1516),⁹⁷⁵ který se účastnil zhořelecké schůzky kněží roku 1525 a dokonce se roku 1539 oženil ve Zhořelci s Annou Gäblerovou, s níž už v té době měl dva syny. Místní tradice praví, že sami Jauerničtí poté obsadili kostel a faru – snad na podnět marienthalské vrchnosti – a vyhnali ho.⁹⁷⁶ Podle jiných zdrojů se zdá, že jej nechala okamžitě odstranit marienthalská abatyše a dosadila ke zdejší faře roku 1539 znovu řádného katolického kněze. Viděli jsme ostatně, že kněžská svatba byla v téže době podnětem k sesazování farářů i ve městech, nakloněných luteránství mnohem příznivěji. Marienthalská abatyše pak i dále dosazovala do Jauernicku katolické kněží, jež zdejší luteránští farníci více či méně akceptovali, jako roku 1540 Wolfganga Hulbecka, jenž byl zároveň budyšinským kanovníkem, působil jako titulární archipresbyter zhořelecký a byl jmenován také proboštem magdalenitek v Laubanu.

Jako by se tu ustálila zvláštní rovnováha sil: Jauerničtí se už nemínili vrátit ke katolictví, ale kněze vlastní konfese si prosadit také nedokázali. Nechávali tedy obstarávat pohřby, křty atd. svému katolickému faráři – který jim dokonce určoval pohřební kázání, aniž by se oni báli, že je bude napadat jako kacíře vyloučené z nebeské blaženosti – a na bohoslužby a k přijímání chodili do okolních evangelických kostelů, do Berzdorfu, Friedersdorfu či Tauchritz, přesto však poplatky platili svému katolickému faráři. Toto uspořádání se pak v Jauernicku oficiálně potvrzovalo při každém uvedení nového faráře a udrželo se až do 19. století.⁹⁷⁷ I zdejší poměry vyjadřují situaci regionu žijícího přítomnost dvou konfesí, ačkoli ani tady nebylo soužití

⁹⁷³ Tak 17. září 1498 koupil farář dolní školní zahradu v přítomnosti marienthalského probošta Matyáše.

⁹⁷⁴ Líčení poměrů hlavně podle T. MARUCK – H. MITSCHKE – E. SAHM, *Verweile Wanderer*, to hodně čerpá z Hermann HOFFMANN, *Die St. Wenzelkirche in Jauernick*, Breslau 1936, ale i z akt zdejšího farního archivu, která mi zůstala nedostupná. Cf. také F. J. KRETSCHMER, *Nachrichten über das Pfarr-Kirchspiel Jauernick*, Handschrift, Jauernick, 1810.

⁹⁷⁵ Pocházel z rodiny Eschenloer, narodil se ve Zhořelci, roku 1512 je zmiňován jako oltářník tamtéž; roku 1521 je doložen jako farář v Jauernicku a zároveň kanovník v Budyšině. Z jeho působení je dochován nejstarší rejstřík desátků jauernické farnosti. Později se vydal jako „*als versierter Organist*“ ke dvoru krále Ferdinanda I.

⁹⁷⁶ Odešel prý jako luteránský kazatel do Drážďan, kde zemřel v dubnu 1542.

⁹⁷⁷ K. BLASCHKE, *Lausitzen*, s. 107.

luteránské farnosti a katolického faráře jen mírumilovně. Víme, že evangelíci odmítali Hulbeckovi odvádět desátek a poplatky za obřady, jak vyplývá z výzvy abatyše Kateřiny z Nostic (1544). Přesto i tato abatyše nechává na jejich rozhodnutí, jestli budou chodit k (luteránskému) přijímání do nějakého kostela v okolí. Při uchování této prastaré hornolužické farnosti jistě hrála roli i její prestiž a s ní spojená snaha udržet významné místo v protestantském obležení, ale i to, že na rozdíl např. od Reichenau tu byla abatyše jedinou, svémocnou paní.

Roku 1559 saský kurfiřt pověřil superintendenta, sídlícího na panství míšeňského biskupa v Bischofswerdē, provedením církevní vizitace v hornolužických farnostech. Pozval dokonce i jauernického faráře, ale Hulbeck se odvolal na svou klášterní vrchnost. „*Böser Papist*“ – tak jej označují protestantské prameny – odpověděl do Bischofswerdy, že saského kurfiřta respektovat nemíní a že se jedná o zásah do česko-hornolužických záležitostí.

Po Hulbeckovi nastoupil v Jauernicku Wolfgang Hempel (1562-1573), předtím (1550- 1558) farář v Grunau a Ostritz (1558-1562), který tu zemřel a byl zde také pohřben. Rovněž on byl zároveň kanovníkem v Budyšíně a arciděkanem žitavským, takže měl z mnoha důvodů jistě intenzivní vztahy k Marienthalu. Po jeho smrti roku 1573 jmenovala Markéta z Bellwitz farářem do Jauernicku Jana Olera, zřejmě v mladém věku, neboť tu působil až do roku 1625. I on byl roku 1573 jmenován budyšínským kanovníkem. Za působení tohoto faráře, který také sepsal anály jauernického kostela, vznikla předsíň kostela s renesančním portálem.

Naopak další klášterní farnosti v „dolních vsích“ si patrně záhy prosadily otevřeně luteránské pastory. To platí např. pro farnost Melaune, k níž byla přiřažena ještě jedna ves odedávna náležející Marienthalu Meuselwitz.⁹⁷⁸ I zde otevřely cestu reformaci komplikovanější majetkové poměry. Přiřažené Dobschütz patřily Janovi z Gersdorfu, zhořeleckému *Amtshauptmannovi*, který roku 1523 vtrhl násilně do Melaune, urazil a zbil tamního faráře Jana Jacobiho, jehož prý donutil, aby jej uznal za svého pána.⁹⁷⁹ Jacobi se se stížností obrátil na zhořeleckou radu. Spory s majitelem Dobschütz, který se snažil přisvojit si

⁹⁷⁸ J. G. MÜLLER, *Versuch*, III, s. 691.

⁹⁷⁹ O této události podle nedochované žaloby abatyše J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 114.

určitá práva nad zdejší farností, pak trvaly dále. Jacobi spor dokonce zmiňoval na kazatelně. Sice nepopíral, že majitelé Dobschütz založili zdejší kostel, ale nebyli nikdy nazíráni jako patronátní vrchnost. Melaunského faráře se ujala tehdejší marienthalská abatyše Markéta (IV.) z Bresen, dokonce i v stížnosti určeném zhořelecké radě. Gersdorfovo nenáležité chování vůči melaunskému faráři ale trvalo, stejně jako celkový neklid ve farnosti. Podle zhořeleckých zápisů byl 4. prosince 1530 farář z Melaune, spolu s písařem a dvěma viktriky, povolán do Zhořelce v souvislosti se zbitím jednoho z viktriků a odstraněním kalicha z kostela. Roku 1532 došlo dokonce k soudnímu procesu. K protestantství se snad hlásil Jakub Finkler, původem z Budyšína, předtím (1550) diákon v Löbau, ordinovaný v Lipsku a působící v Melaune v 50. letech 16. století.

V reformačním století vznikla samostatná farnost i v Meuselwitz.⁹⁸⁰ I v souvislosti se zdejším farářem Bartolomějem Sturem víme o násilné akci, snad související s počátky konfesní konfrontace. Roku 1526 byl přepaden a nebezpečně zraněn na svobodné cestě, ležící pod zhořeleckou jurisdikcí. Míšeňský biskup mu při té příležitosti prokázal účast a poprosil radu ve Zhořelci, aby zločince tvrdě potrestala. Je to zřejmě důkaz, že Stur zůstal věrný katolictví, což platí pravděpodobně i o jeho nástupci. Prvním evangelickým farářem zde byl až Jan Konrad, původem z Reichenbachu, kde působil jako učitel a městský písař, roku 1549 ordinovaný ve Wittenberku. Později byla farnost znovu spojena s Melaune a bohoslužby se v obou kostelích konaly střídavě.

Další z marienthalských dolních vsí, kde byl Marienthal zároveň feudální a patronátní vrchností, byl Niederseiffersdorf.⁹⁸¹ Asi posledním katolickým farářem tu byl Řehoř Schilling, který zřejmě přestoupil k protestantství. Jeho nástupcem byl pak prokazatelně Valentin Laubig, dosazený roku 1564 svou sestrou Uršulou Laubigovou, marienthalskou abatyší, která mu dokonce povolila oženit se, což jí pak bylo vytýkáno a vykládáno jako příčina jejího sesazení komisí pražského arcibiskupa.⁹⁸² Laubig roku 1574 odešel do Schönau auf dem Eigen, to znamená, že byl přijat jako farář abatyší mariensternskou. Po

⁹⁸⁰ J. G. MÜLLER, *Versuch*, III, s. 694.

⁹⁸¹ TAMTÉŽ, s. 702-704.

⁹⁸² Viz také níže, V. 1. 2. *Vnitřní krize hornolužických klášterů*.

Laubigovi – asi ne bezprostředně – následoval Blasius Gallus, původem ze saského Ortrandu. Roku 1588 byl zřejmě sesazen, následoval Tobiáš Siebenhaar, který přišel z Burkertsdorfu a zůstal tu do roku 1618 atd. Sledujeme tedy i zde rychlou rotaci farářů v mikroregionu. Marienthalský klášter se ještě pokoušel zakročit proti protestantům ve farnosti, a to i s pomocí pražského arcibiskupa, ale už toho nebyl účinně schopen. Tobiáš Siebenhaar dokonce dosáhl potvrzení od budyšínského administrátora Řehoře Leisentritta, s tím, že má kázat evangelium, udělovat svátosti podle augšpurské konfese a neodchylovat se od ní „*ani napravo, ani nalevo.*“

Pro první staletí konfesní konfrontace chybějí zprávy i pro vsi mariensternského kláštera, i když její průběh se pravděpodobně velmi podobal situaci na panství marienthalském. Tak se snažila abatyše klášter reformaci překážky v Schönau auf dem Eigen. Posledním katolickým farářem tu byl ještě roku 1566 Šimon Kreutziger.⁹⁸³ Za jeho působení zdejší protestanti přijali jako učitele jakéhosi Magnuse, jemuž poskytlí obydlí i nutnou obživu. Za života faráře ovšem Magnus nemohl být dosazen na farní obročí ani ordinován. Kromě kázání, jež navíc nesměl pronášet v kostele, nemohl provádět žádné kněžské úkony, a neměl tedy ani žádné příjmy. Proto prý jej roku 1574 jeho žena probodla nožem a jeho tělo v tichosti pohřbila v jedné místní zahradě. Jak se do Schönau dostal po Magnusovi bratr marienthalské abatyše Valentin Laubig, jehož už známe z Niederseiffersdorfu, nevíme. Podle některých pramenů jej povolali sami zdejší luteránští farníci. V jeho době ale ve vsi stále ještě působil Kreutziger, který ovládal kostel i jeho obročí, takže Laubigova situace byla pravděpodobně podobná jako Magnusova. Protestantské bohoslužby mohl provozovat jen v soukromí svého domu a od toho se odvíjely i jeho příjmy.

V té době zřejmě ve vsi trvalo značné napětí mezi oběma náboženskými stranami i nenávisť mezi jejich vůdci. Laubig prý po několika letech tajně opustil své místo, ze strachu před katolíky; ve stejné době prchl ze vsi také Kreutziger. Ani tady očividně nebyla situace zdaleka jednoduchá. Kreutziger přesto mohl vzít z kostela všechny cennosti a mešní náčiní a odešel do Ostritz, kde zemřel. Laubig se pak vrátil do Niederseiffersdorfu, kde zemřel roku 1586.⁹⁸⁴

⁹⁸³ *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, Lief. 53, s. 209-211.

⁹⁸⁴ Soupis knih z jeho pozůstalosti se dochoval v arcibiskupské kanceláři, viz NA Praha, APA, inv. č. 5321.

Mariensternská abatyše se pokoušela schönauskou faru znovu obsadit katolíkem, ale evangeličtí obyvatelé vsi – nyní daleko početnější – se proti tomu důrazně postavili a zvítězili. Roku 1577 dosadil tehdejší hornolužický *Oberamtshauptmann* protestantského pastora Jakuba Syringa a uvedl ho nejen ke kostelu, ale i faře a všem jejím příjmům († 1588). Nedostal však od své patronátní vrchnosti žádné formální povolání, čili jeho pozice byla dosti překerní. Jeho nástupci na tom pak byli dlouho podobně, byli už ale všichni protestantského vyznání.⁹⁸⁵ K Schönau byla přiřazena další ves eigenského kraje Niederkiesdorf, který musel klášter zastavit roku 1566 kvůli požadavkům Ferdinanda I. na podporu v tureckých válkách.

Nástup reformace se mariensternské vrchnosti podařilo pouze pozdržet, ale nikoli zastavit také v další obci eigenského kraje Berzdorfu. I zdejšímu kostelu věnovala patronátní vrchnost svou pozornost v předvečer reformace, ještě roku 1507 tu byl zřízen nový kostel. Reformaci tu snad byl nakloněn už ve 40. let 16. století zdejší učitel. Nepřerušovaná řada evangelických farářů však začíná až rokem 1573, Kryštofem Albrechtem (původem z Norimberku), doloženým od roku 1559 v Leubě, který roku 1589 odešel do Schönau auf dem Eigen: pozorujeme, že kněží často střídali různé farnosti na patronátu jednoho kláštera, jako tomu často bylo i v 19. století.⁹⁸⁶

Naproti tomu se zdá, že v nejbližším okolí Mariensternu ke konfliktům nedocházelo. Vsi Nebelschütz a Crostwitz zůstaly neochvějně katolické, jak uvádí i novější literatura.⁹⁸⁷ Ovšem popsaná situace v Ostritz jednoznačnost takových tvrzení zase relativizuje. Mariensternský klášter měl jistě na rozdíl od marienthalského štěstí, že v jeho bezprostřední blízkosti nebyla žádná větší síla, která by měla zájem na zavedení reformace, respektive, že jeptišky držely v mnoha obcích patronátní i feudální práva samy a že cestu reformaci nezjednodušovalo sdílené vlastnictví vesnic. Řada mariensternských srbských osad byla zařazena pod velkou a starobylou farnost Crostwitz, ležící asi 4 km od

⁹⁸⁵ První schönauský pastor, který dostal formální vokaci, byl Kristián Fridrich Schulze, a to až roku 1657. Cf. také Johann Christian FRENZEL, *Lebensumstände des Pfarrers zu Schönau auf dem Eigen*, s. 6 sq.; TÝŽ, *Verzeichniss der Prediger des Eigenschen Kreises*, s. 13 sq.

⁹⁸⁶ V Dittersbachu auf dem Eigen byl katolický farář Jan Adami ještě roku 1570. Kněží se potom i zde celkem často střídali, pravděpodobně pro odpor klášterní vrchnosti.

⁹⁸⁷ K. BLASCHKE, *Lausitzen*, s. 101.

kláštera.⁹⁸⁸ Celá ves podléhala nejen patronátnímu a kolaturnímu, ale i feudálnímu a jurisdikčnímu právu Mariensternu. První jménem známý farář je tady Jan Temler († 1573), původně farář kostela v Gödě. Když se tam farníci houfně přiklonili k novému učení, odešel do Crostwitz, které zůstalo věrno katolictví, a roku 1557 se tu stal farářem. Naopak dosavadní crostwitzský farář opustil katolickou víru a odešel do Gödy, kde zaujal faru po něm. V Crostwitz pak působil Ondřej Pötschk, předtím srbský kazatel v Budyšině, a Mikuláš Glausch, který roku 1590 rezignoval a odešel do Budyšina, opět jako srbský *concionator*. Jménem známe z Crostwitz z uvedené doby ještě Jiřího Fabera († 1600).⁹⁸⁹

Ke Crostwitz bylo přifařeno na třicet vsí a osad, a to nejen z mariensternského panství (zejména Kuckau a Panschwitz, vsi v předpolí kláštera, či Ostro), ale i osady, náležející jiným vrchnostem, jako Prautiz či Miltitz, většinou se srbským obyvatelstvem.⁹⁹⁰ Farnost zahrnovala velkou část mariensternského panství a svou nebyvalou rozlohou měla v době barokní velký význam jako jádro zdejšího (srbského) katolictví. Asi hodinu cesty od kláštera leží další mocná katolická farnost Nebelschütz,⁹⁹¹ kde původně podle ústního podání sloužili mši mniši z Kamenze. Po reformaci byl zdejší kostelík povýšen na farní a byly sem přifařeny i vsi Wendischbaselitz a Piskowitz. Ani z Nebelschütz se nedochovaly zprávy o konfesioních střetech, snad se tu tedy katolictví uchovalo bez větších problémů.⁹⁹² Řada vsí byla přifařena i pod až později vytvořenou farnost Ralbitz.

Shrňme: okolí kláštera Marienstern zůstalo, až na malé výjimky, katolické a postavení katolické církve tu bylo pevnější než v okolí Marienthalu. Osady byly přifařeny k velkým farnostem Crostwitz, Nebelschütz či později vytvořeným Ralbitz; severnější oblasti pak k městečku Wittichenau. Evangelickým obyvatelům pak bylo zhruba od konce 17. století s většími či menšími překážkami povolováno docházet do luteránských kostelů v okolí.

⁹⁸⁸ *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, Lief 81, s. 337. Podle tradice stával na místě kostela už pohanský chrám.

⁹⁸⁹ Na atmosféru konfesioní konfrontace snad naráží nápis na jednom ze šesti zvonů zdejšího kostela z roku 1593 s nápisem „*Sanctissima Trinitas. Jesus Nazaraenus, rex Judaeorum custodiat nos ab omnibus malis.*“

⁹⁹⁰ Cf. M. SALOWSKI – R. KILANK – P. SCHMIDT, *Katholische sorbische Lausitz*, s. 34.

⁹⁹¹ *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, Lief. 64, s. 253.

Mnoho informací o konfesním vývoji 16. století tu ale nemáme. Také mariensternská kolátorka však byla sto zastavit nástup reformace pouze v nejbližším okolí konventu, jinak jej dokázala pouze pozdržet.

Složitá byla situace, a v důsledku toho církevní poměry, ve vsi Burkau.⁹⁹³ Poměrně velká vesnice podléhala trojí jurisdikci: rytířským statkům Ober- a Niederburkau a klášteru Marienstern, přičemž statky a majetky různých vrchností se navzájem prolínaly. Největší pak tu byly majetky Mariensternu. I zde se dochovaly staré zvony, podle zprávy faráře Michaela Hempela vznikl kostel ještě v době předreformační („*im Pabstthum*“), kamenná kostelní věž byla zbudována roku 1575. Kolaturu nad kostelem a školou střídavě držel klášter a majitel statku Niederburkau, což zřejmě umožnilo reformaci prosadit se tu už kolem roku 1550, aniž bychom věděli o větším odporu kláštera. Jako první protestantský kazatel je jmenován Matyáš Grüner původem z Míšně (1550-1600).

Lze konstatovat, že informací o konfesních střetech pro 16. století je celkem málo. Jako by se reformace rozšířila na klášterním území nepozorovaně, bez většího odporu katolické strany. Někdy katolické vrchnosti využívaly k potlačování evangelíků vrchnostenských práv a přikazovaly jim vystěhovat se z gruntů; jindy měnily městské rady či rychtáře na základě konfesijních hledisek,⁹⁹⁴ v dalších případech odvolávaly protestantské kněží na základě svého patronátního práva. Postup reformace se jim ale skutečně podařilo zpomalit jen někdy, a to pouze v lokálním měřítku. Zdá se, že v průběhu 16. století marienthalské i mariensternské abatyše na potírání nekatolíků postupně rezignovaly, jak ukazuje vylíčená situace v jauernické, ale např. i reichenauské farnosti. Na marienthalském panství, jako i jinde v Lužicích, se tehdy zřejmě vyvinula specifická forma náboženské tolerance, jejíž podoba se lišila od vesnice k vesnici. Této toleranci otevíralo cestu zřejmě i sociální složení samotného kláštera.⁹⁹⁵ Víceméně pokojná koexistence obou vyznání byla znovu narušena až na přelomu 16. a 17. století zvýšeným rekatolizačním tlakem

⁹⁹² Z reformačního století známe jen jména některých farářů, jako Matyáš Lippitsch, Jan Breda, Pavel Borgmann, Petr Brusk či Bartoloměj Fulk.

⁹⁹³ *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, Lief 74, s. 298.

⁹⁹⁴ Tyto postupy z této doby známe ale spíše z panství mariensternského, Ch. KNAUTHE, *Derer oberlausitzer Sorbenwenden Umständliche Kirchengeschichte*, s. 225 sq.

z Čech. Vývoj reformace evidentně ovlivňovaly lokální poměry a síla klášterů, odlišná v každé konkrétní vsi. Někdy se zdá, že náboženské poměry nejsou ani tak výsledkem poměrů patronátních, jako spíše majetkových, ale toto tvrzení neplatí stoprocentně. Vždy je třeba počítat i se silou katolické církve v předvečer reformace. Často cestu reformaci uhlazovala blízkost silného protestantského centra, jako Hoyerswerdy v případě Wittichenau, nebo jako v případě Ostritz sdílení patronátu v sousední Leubě; taková blízkost ale byla v Horní Lužici takřka pravidlem.

Podobná jako u cisterciáček byla i situace na panství budyšínské kapituly. Ve velké vsi Radibor, s většinou srbského obyvatelstva, zůstávala většina farníků u katolictví a budyšínská kapitula sem i nadále dosazovala katolického kněze. Patronátní práva se tu však spojovala s držbou statku, reformaci tu chtěli postupně zavést majitelé z rodu Launitz, Haugwitz a Minkwitz.⁹⁹⁶ Situace se tu odvíjela podobně, byť s opačným znaménkem, než v klášterních vsích: tady byli pro změnu násilím dosazováni luteránští kazatelé, avšak obyvatelstvo je odmítalo přijmout. Hornolužické stavy se dokonce v záležitosti Radiborských obrátily roku 1608 na císaře, ale nedosáhly pro ně náboženských koncesí, s odvoláním na prastarou příslušnost kostela katolické církvi, i když v obci – podle údajů stavů – prý žili už jen tři katoličtí hospodáři. Protestantský kněz tu krátkodobě působil jen za českého povstání.⁹⁹⁷ K Radiboru bylo přifařeno jedenáct míst, jejichž obyvatelé byli částečně protestantští, částečně katoličtí, ale všichni bez rozdílu si nechávali udělovat církevní svátosti srbsky podle katolického ritu. Boj mezi konfesními stranami v Radiboru trval sto let (1575-1675).

Zavádění protestantství mělo často i „politické pozadí“,⁹⁹⁸ docházelo ke kuriózním, i tragickým příhodám. Tak v Gaussigu se farář Lukáš Jentsch v letech 1559 a 1575 odmítl podrobit kurfiřtským vizitátorům a nevzdal se farního úřadu. I evangelická vrchnost jej vícekrát prohlásila za sesazeného. Vznikl dlouhý spor, vedený mezi největšími instancemi, císařem a kurfiřtem, jemuž náležely z titulu ochránce míšeňského biskupství některé vesnice farnosti.

⁹⁹⁵ „Nepřátelské“ konfesi nakloněné zřejmě někdy byly i obyvatelky samotného konventu, viz níže otázka původu jeptišek v Marienthalu nebo vyznání klášterních fojtů.

⁹⁹⁶ M. SALOWSKI – R. KILANK – P. SCHMIDT, *Katholische sorbische Lausitz*, s. 30.

⁹⁹⁷ *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, Lief. 41, s. 160.

⁹⁹⁸ M. SALOWSKI – R. KILANK – P. SCHMIDT, *Katholische sorbische Lausitz*, s. 29.

Po jedenáct let byla věž kostela zapečetěna dvěma zámky, jedním od budyšínského děkana, druhým od saského kurfiřta. Katolické bohoslužby byly pořádány na hřbitově před kostelem. Až roku 1619 byl ukončen spor o Gaußig vítězstvím protestantů. Složitý vývoj byl i v městečku Schirgiswalde, jehož okolí bylo sice luteránské, ale sama vrchnost zůstala katolická. Po roce 1628 se tu protireformace prosadila plnou silou, neboť obec i po předání Lužic Sasku zůstala českou enklávou. Evangelíkům bylo dáno na vybranou mezi návratem ke katolictví nebo vystěhováním; do Schirgiswalde byli dokonce dosazeni lichtenštejnští husaři. Roku 1703 se Schirgiswalde koupí dostalo do rukou budyšínské kapituly, byť výslovně jako majetek českého krále.⁹⁹⁹ V další budyšínské vsi Kunewalde přestoupil podle budyšínských zápisů roku 1537 zdejší farář – a kapitulní vikář – Urban pod vlivem děkana Kuchlera k luteránství, ale znovu pod jeho působením se zase vrátil k římskokatolické církvi. Když prý kázal v kostele proti luteránství, zabil jej blesk, a to jako jediného mezi jeho farníky. Je zajímavé, že příběhu se zmocnila i tradice budyšínské kapituly, byť jej opatřila opačným konfesním znaménkem: Urban měl být neposlušný kapitule a zvláště děkanu Kuchlerovi, proto byl veřejně exkomunikován, čehož nedbal, a proto prý jej zabil blesk. Přesto i Kunewalde bylo, navzdory úsilí katolické vrchnosti, pro Řím už ztraceno.

Poměrně málo informací máme i o konfesním vývoji na dvou farnostech kláštera Lauban. Už jsme zmínili složité vztahy magdalenitek s částečně protestantskými měšťany. Jejich venkovští poddaní v Hennersdorfu – jako farář tu mimo jiné působil poslední kvardián františkánů z Laubanu Petr Kaiser (1553) – i Pfaffendorfu zřejmě zůstali věrní katolictví; respektive o žádných větších problémech tu nevíme, jakkoli lze předpokládat, že se situaci ve vesnicích pokoušela ovlivnit laubanská rada, která mimo jiné také zasahovala do trestní jurisdikce kláštera nad těmito vesnicemi.

III. 3. 3. Zřízení budyšínské administratury

Okolo poloviny 16. století zůstávaly, jak jsme viděli, věrné katolické církvi jen čtyři duchovní instituce, které jen s námahou odolávaly reformaci na svých farnostech, ba dokonce někdy tam i ponechávaly náboženským

⁹⁹⁹ TAMTÉŽ, s. 37.

záležitostí volný průběh. Zachování alespoň části katolických pozic v Horní Lužici lze interpretovat jako důsledek větší blízkosti Čech, a tedy snazšího uplatňování vlivu pražského arcibiskupství, českého krále, cisterciáckého řádu, případně dalších struktur spjatých s katolickou církví. Příhodnější „Římu“ byla i politická konstelace: v Horní Lužici, pevněji svázané s Českým královstvím než Dolní a fungující stále jako jedna z přímých královských domén, nebylo možné politické vměšování takové intenzity, jako byly zásahy braniborského a saského kurfiřta do věcí dolnolužických. Dolnolužické stavy dále uhájily církevněsprávní volnost své země, nepodařilo se tam ani prosadit administraturu budyšínské kapituly jako v Lužici Horní. Důležitá byla jistě i přítomnost a síla ženských cisterciáckých konventů v Horní Lužici: jejich podřízenost mužským *superiorům* implikovala větší možnosti k ovlivňování jejich vývoje z vnějšku katolickým směrem.

Okolo poloviny 16. století nicméně situace ještě zdaleka nebyla rozhodnuta. Struktury i instituce samotné katolické církve v Horní Lužici se pod tlakem nového hnutí dále rozpouštěly. Míšeňský biskup se sice ve 20. a 30. letech 16. století stavěl proti reformaci ostrými zákazy, ale bez politické opory byly jeho výnosy předurčeny k nezdaru. Po smrti kurfiřta Jiřího začala reformace v Sasku probíhat shora, často ve spojení s neúprosnou teritoriální politikou na úkor stávajících biskupství.¹⁰⁰⁰ Už v listopadu 1545 Ferdinand I. vyjádřil před fojtem Horní Lužice Zdislavem Berkou z Dubé svou obavu, že míšeňské biskupství bude zcela sekularizováno a pod saským vlivem padne definitivně za oběť luteránství. Po smrti míšeňského biskupa Jana VIII. nechal proto Ferdinand v prosinci 1549 obsadit statky biskupství na lužické půdě, kterých se chtěl kurfiřt zmocnit. Zejména poslední z míšeňských biskupů Jan IX. z Haugwitz se už nedokázal politickému nátlaku Wettinů postavit. Už ve své volební kapitulaci slíbil saskému kurfiřtu Augustovi, že bude jen s jeho svolením navštěvovat říšské sněmy, které byly jeho jedinou šancí získat oporu v císaři. Kurfiřtovi také slíbil postupně předat majetky biskupství.¹⁰⁰¹ Kanovníci katedrální kapituly konvertovali, často dobrovolně, k luteránství, ale přitom na svých prebendách zůstávali a Jan IX. to byl na Augustův nátlak nucen

¹⁰⁰⁰ Otto KAEMMEL, *Sächsische Geschichte*, I, Leipzig 1899, s. 75 sq.

¹⁰⁰¹ Podrobněji např. E. MACHATSCHKEK, *Geschichte*, s. 287 sq. W. RITTENBACH – S. SEIFERT, *Geschichte der Bischöfe*, s. 380.

respektovat. Míšeňský kanovník a zároveň budyšínský probošt Jeroným z Komerstadtu přestoupil v květnu 1559 veřejně k luteránství.¹⁰⁰² Sice trvale sídlil v Míšni, ale znamenal pro budyšínskou kapitolu nepochybně bezprostřední ohrožení. Budyšínská kanovníci jej nesesadili z úřadu, rovněž v obavě ze saského kurfiřta. Tak až do roku 1927 trval kuriózní, pro místní poměry příznačný stav, totiž že jeden z evangelických kanovníků v Míšni byl zároveň proboštem této katolické kapituly, *de facto* ale stál v jejím čele děkan (*domdechant*).

Téhož roku 1559 byla uzavřena tzv. stolpenská smlouva.¹⁰⁰³ Míšeňské biskupství se stalo oficiálně evangelickým a biskup Jan IX. předal biskupskou jurisdikci – s vynětím oblastí Horní a Dolní Lužice – saskému kurfiřtovi, který ji nadále vykonával spolu s protestantským konsistoriem. Kurfiřt dále získal biskupská panství Stolpen a Bischofswerda, tradičně zprostředkovávající kontakt mezi Lužicemi a poměrně daleko sídlícím ordinářem, a tak si udržel církevněpolitický vliv na Lužice. Roku 1567 konvertoval i Jan IX., oženil se s vlastní neterí a vzápětí rezignoval na svůj úřad.¹⁰⁰⁴

Pokud měly být zachráněny alespoň zbytky katolicismu, bylo dosavadní diecézní uspořádání zjevně neudržitelné. Zřejmě z vídeňského dvora tehdy vzešel podnět ke smělému plánu, totiž na osamostatnění církevní jurisdikce Lužic. Přitom bylo od počátku zřejmé, že základní kámen nového uspořádání vytvoří budyšínská kapitula. Pro toto řešení ostatně existovaly i organizační základy v souvislosti budyšínské kolegiální kapituly s katedrální kapitulou v Míšni, přičemž budyšínská kapitula tvořila od 13. století špičku církevní (samo)správy Horní Lužice. Kanovníci jednali ve spojení s habsburským dvorem a papežskou kurií. Vývoj je třeba chápat i v širším měřítku, v souvislosti s habsburskými snahami o obnovení pražského arcibiskupství a s podněty tridentského koncilu. Ostatně podobně záchranné snahy vyvíjeli Habsburkové i v případě katolické církve slezské. Ferdinand I. se snažil uvolnit vratislavské

¹⁰⁰² Bylo ovšem třeba odstranit personální unii více úřadů, kdy budyšínský probošt a míšeňský kanovník byl zároveň arcijáhnem celé Horní Lužice a arcipresbyterem deseti farností, ale přestoupil k protestantství. Ludwig BÖHNHOFF, *Archidiakoniat, Erzpriesterstuhl und Pfarrei Bautzen*, in: NLM 89, 1913; Hermann KNOTHE, *Die Pröpste des Kollegiatsstifts St. Petri zu Bautzen von 1221-1562*, in: NASG 11, 1890, s. 17-46; Johannes Heinrich SEYLER, *Die Propstei zu St. Petri in Bautzen*, in: NLM 106, 1930, s. 80-129.

¹⁰⁰³ J. BAHLCKE, *Regionalismus*, s. 162.

¹⁰⁰⁴ Tak o něm mohli jeho současníci tvrdit, že spáchal tři smrtelné hříchy – stal se kacířem, porušil celibát a papežský dispens zakazující sňatky mezi příbuznými. K jeho životu dále F. PRIHONSKY, *Aus dem Leben*.

biskupství ze svazku hnězdenské diecéze, ve smyslu jeho navázání na země Svatováclavské koruny. Vratislavští kanovníci ale dávali přednost setrvání ve svazku polských diecézí, méně „napadených luteránstvím“.¹⁰⁰⁵

Budyšínská kanovníci se už ve 40. letech 16. století pevně přiklonili ke katolictví, navzdory předchozímu konfesnímu kolísání a pravděpodobně i proti odporu města, z jehož společenské elity často pocházeli. Po Kűchlerovi, sympatizujícím s luteránstvím, byl roku 1548 zvolen děkanem magister Jeroným Rupertus, muž vzdělaný a zbožný, syn budyšínského purkmistra, pocházející ze zdejší staré patricijské rodiny, který požíval takové vážnosti u obou zneprátelených stran, že se zdálo, že bude schopen zprostředkovat trvalý smíření mezi kapitulou, radou a měšťany. Ale kapitula byla natolik rozvrácena a nejednotná, navíc i v Budyšíně tehdy mezi oběma stranami vládlo přílišné napětí, že jeho snahy ztroskotaly. Úspěšnější byl při stabilizaci kapituly a upravení poměrů v nutně bikonfesijní budyšínské farnosti až Rupertův nástupce Jan Leisentritt (* 1527, † 23. listopadu 1586), původem z řemeslnické rodiny z moravské Olomouce.¹⁰⁰⁶

Už v pohřební řeči, kterou přednesl jeden z kanovníků Řehoř Rupert a jež má takřka legendistické rysy,¹⁰⁰⁷ se vyzdvihovala Leisentrittova mírumilovnost a umírněnost, s níž přispěl k uklidnění sporů mezi konfesními stranami v Budyšíně i v Lužicích, aniž by ve skutečnosti slevil, jak se mu někdy vytýkalo, z pozic a postulátů katolické církve. Leisentritt studoval mimo jiné v Krakově, kde byl jeho spolužákem jeho vrstevník Antonín Brus z Mohelnice, pozdější pražský arcibiskup a Leisentrittův dlouhodobý přítel. I později se Leisentritt orientoval výrazně na církev v českých zemích a přijímal rady od olomouckého či vratislavského biskupa.¹⁰⁰⁸ Mladý Leisentritt zřejmě vynikl již

¹⁰⁰⁵ Přesto ještě roku 1589 prosil vratislavský biskup Rudolfa II. o dobrozdání, zda se má účastnit hnězdenské synody, J. BAHLCKE, *Regionalismus*, s. 145.

¹⁰⁰⁶ Dějiny budyšínských děkanů v té době Otto CLEMEN, *Zur Geschichte dreier Dekane des Kollegiatstiftes St. Petri zu Bautzen im 16. Jahrhundert*, ARG, 33/131-132, 1936. Životopisná data např. W. GERBLICH, *Johann Leisentritt*, s. 17 sq. Zajímavé je i jeho jméno – „*quasi lente progrediens*“ – což odpovídá jeho povaze i působení, jež se prý vyznačovaly spíše lidskostí než přísností, trpělivostí než prchlivostí.

¹⁰⁰⁷ *Oratio fvnbris. In obitvm Reverendi in Christo Patris, Nobilis doctissimi et clarissimi viri domini Ioannis Leisentritii. A. Ivlisberg ...*, exarata & habita a Gregorio Rvperto scholae capitvli Bvdissinensi moderatore, Bvdissinae, Excvcdebat Michael Vvolrab, báseň v nepaginované předmluvě.

¹⁰⁰⁸ V dobách sporu s vlastními kanovníky dokonce roku 1575 kandidoval na olomoucký biskupský stolec, cf. Josef A. GINZEL, *Die Säcularisirung des Bisthums Meissen und Johannes Leisentrit, eine biographische Skizze*, Wien 1872, s. 123-203, zde s. 168-203.

během studií – vzdělaný byl zejména v Písmu, jazycích, ale i zeměpise –, takže byl vybrán jako vychovatel mladíků šlechtického původu. Působil zřejmě v Čechách, nikoli přímo u císařského dvora, jak se někdy soudilo, a brzy na sebe upozornil i arcivévodu Ferdinanda a samotného krále Ferdinanda I.¹⁰⁰⁹ Získal tehdy patrně řadu cenných konexí v dvorském prostředí i v kruzích spojených s nunciem, což mu později usnadnilo jeho působení při pokusech o reorganizaci církve v Lužicích. Přes svůj úspěch ve světských kruzích se rozhodl, jako nemajetný člověk celkem logicky, pro duchovní kariéru a díky přízni míšeňského a naumburského biskupa a zřejmě i na doporučení panovníka dosáhl beneficií ve Wurzenu, Merseburku a Míšni, až získal roku 1551 prebendu kanovníka v budyšínské kapitule, post v důležité a náročné výspě římskokatolické církve. Přitom se jistě hodila i jeho znalost „slovanské řeči“. Pro své schopnosti byl po smrti děkana Ruperta, v době silícího tlaku Saska, roku 1559 zvolen do čela kapituly. Jak už jsme ukázali, Leisentrittovi se skutečně podařilo dlouhodobým působením a vyjednáváním obě náboženské strany v Budyšíně smířit. Dokázal obratně lavírovat i ve věci soužití dvou různých konfesí v jednom chrámu, snažil se uspořádat jejich vztahy dobře a mírumilovně.¹⁰¹⁰ Zvelebil kostel sv. Petra, ale stabilizoval také majetek kapituly a obohatil její knihovnu. Vtělením administratury míšeňského biskupství budyšínské kapitule se zasloužil o reorganizaci církve v Lužicích a vytvořil základy, o něž se zdejší katolická minorita opírala v podstatě až do 20. století. Dostalo se mu řady vyznamenání od panovníků i papežů,¹⁰¹¹ jeho působení respektovali nejen katolíci, ale i protestanti, a byl při všech sporech v bikonfesijní oblasti natolik tolerantní, že byl obviňován z přílišné vlažnosti ve víře, zejména horlivými českými katolíky. Podle tradice byl, při vši cílevědomosti, prý dobromyslný, rozvážný, připravený k ústupkům a smířlivý; právě těmito vlastnostmi získal váženost i u lidí jiného vyznání.

Leisentritt napravoval i neřádné kněží a pečoval o kláštery ve své oblasti. Této stránce jeho činnosti se budeme věnovat podrobněji. I jeho nekrolog

¹⁰⁰⁹ Podle W. GERBLICHA, *Johann Leisentritt*, s. 20.

¹⁰¹⁰ Za jeho hlavní přínos Budyšíně již pohřební kázání označuje zmiňovanou smlouvu mezi kapitulou a radou o simultánním užívání petrského chrámu. Leisentritt obnovil přitom i některé starší církevní zvyky v kostele jako procesí, zpívání při *dominica palmarum* atd.

zdůrazňuje, že se do klášterů osobně vydával a dohlížel na to, aby se řeholnice neodchylovaly od své disciplíny a řehole.¹⁰¹² Kromě vnějších podmínek poskytl Leisentritt hornolužickému katolicismu i vnitřní směřování a obsah svými četnými teologickými i praktickými spisy, věnovanými liturgii a pastorači, jichž vydal více než dvě desítky. Tak přeložil do němčiny latinskou katolickou křestní formuli,¹⁰¹³ vykládal a očišťoval i další římskokatolické ceremonie, jimiž se v Horní Lužici měli řídit i luteráni (*Constitutio matrimonialis Catholicis & A. C. addictis servanda*, 1572). Vydal zpěvník německých duchovních písní, velmi rozšířený po celém Německu, který využívá i mnoha evangelických církevních písní (aniž by v nich upravoval evangelické myšlenky, kromě těch nejvíce transparentních) a platí za jeden z nejvýznamnějších počínů 16. století na tomto poli.¹⁰¹⁴ Těž se, po vzoru protestantů a pro odpor církevních autorit neúspěšně, pokoušel zavést němčinu a srbštinu při udělování svátosti oltářní. Jeho *Manualis morientium* zase naopak inspiroval i luteránské spisky. Významná byla i jeho kázání, určená právě tak kněžím jako obyvatelům obojí Lužice, „*jejichž kolena nepoklekla před Baalem ...*“ Spisy, vydávané souběžně s jednáními tridentského koncilu nebo vzápětí po jejich ukončení, měly jasně reformní účel. V první řadě byly určeny lužickému kléru, ale Leisentrittova génia dokládá to, že řada jich byla užívána a přetištěna i v jiných diecézích Německa.¹⁰¹⁵ I jeho literární činnost tak prokazuje pochopení pro nutnou koexistenci obou náboženství v zemi.

¹⁰¹¹ Císař Maximilián jmenoval Leisentritta za zásluhy o křesťanstvo mezi *comites palatini*, byl také protonotářem apoštolské stolice a římského císařství; bylo mu uděleno právo udělovat doktorské a magisterské tituly.

¹⁰¹² „... *quid de Monasteriis illis in quibus visitatoris partes sustinebat? potuissetne majori cum sollicitudine praeesse illis atque praefuit, qui non solum literis & admonitionibus DEO ordinique suo devotas illas personas ad pietatem excitabat, sed & postpositis suis rationibus ipse frequentissime ad illas sese conferebat, ut oculis ipsis conspiceret, quid deesset, quid absonum a Regulis esset, quae quidque ratione corrigendum, quid illarum rei familiari jacturae, quid compendio esse videretur. Nunquam adventus ejus absque aliqua fructuosa eorum, quae non recte fierent, emendatione, nunquam absque gravissima commonitione, nunquam ab insigni aliquo illarum emolumento vacare poterat,*“ G. RUPERTUS, *Oratio fynbris*, nepaginováno.

¹⁰¹³ *Forma Germanico idiomate baptisandi infantes, pro utriusque Lusatiae Misnens. Dioecesis. Parochis & Sacellanis, Coloniae 1585.*

¹⁰¹⁴ *Catholicum Hymnologium Germanicum orthodoxae vereque Apostolicae Ecclesiae ... daß ist Catholisch Gesangbuch voller geistlicher Lieder und Psalmen der alten Apost. recht- und wahrgläubiger Christlicher Kirchen* (poprvé vydáno 1573, s dedikací Maxmiliánu II., později reeditováno).

¹⁰¹⁵ Podrobněji Josef GÜLDEN, *Johann Leisentritts pastoralliturgische Schriften*, Leipzig 1963 (Studien zur katholischen Bistums- und Klostersgeschichte 4), s. 10 a passim.

Leisentritt jistě dobře znal církevněpolitické poměry v sasko-lužickém prostoru. Dalo se očekávat, že Wettinové využijí své silné pozice v Říši na začátku 50. let 16. století a dovrší svou agresivní reformační politiku likvidací míšeňského biskupství, když už sekularizovali biskupství naumburské a merseburské.¹⁰¹⁶ Proto začal Leisentritt usilovat o odtržení Horní i Dolní Lužice od míšeňské diecéze.¹⁰¹⁷ Začal vést dlouhá jednání, v nichž často cestoval, zejména k císařskému dvoru do Prahy, aby se poradil s předními dvořany a aby předložil králi suplikace o podporu a vydání různých mandátů. Saský kurfiřt, formálně v zastoupení „svého“ biskupa Jana IX., proti Leisentrittovým jednáním protestoval. Plánoval zřídit v budyšínské kapitule protestantské konzistorium a nechal provádět církevní protestantské vizitace i na teritoriu míšeňského biskupa v Horní Lužici, to jest na výsostném území českého krále, kam spadala mimo významná farnost Göda, pod niž patřily mnohé vsi v Horní Lužici a jejíž farář se přiklonil k protestantství.¹⁰¹⁸ Kurfiřt August se tehdy snažil ovlivňovat budyšínské kanovníky a můžeme předpokládat i osobní nátlak na Leisentritta.

Došlo ke složitým jednáním, jejichž výsledkem bylo řešení přijatelné pro obě strany a relativně dobrý základ pro další existenci katolické církve v oblasti. Jan IX. z Haugwitz jmenoval Leisentritta – jistě proti vůli saského kurfiřta – generálním vikářem biskupství míšeňského v Horní a Dolní Lužici (*episcopatus*

¹⁰¹⁶ Albrecht LOBECK, *Das Hochstift Meissen im Zeitalter der Reformation bis zum Tode Herzog Heinrichs 1541*, redd. Heinrich BORNKAMM – Heinz SCHEIBLE, Köln – Wien 1971 (Mitteldeutsche Forschungen 65), s. 41 sq., 75-79.

¹⁰¹⁷ Dějiny vytvoření administratury míšeňského biskupství patří k poměrně dobře osvětleným tématům hornolužické církevní historie, cf. Ch. KNAUTHE, *Derer oberlausitzer Sorberwenden Umständliche Kirchengeschichte*, s. 330-348; Otto MÖBIUS, *Die Kirchenrechtliche Sonderstellung der Lausitz*, Dresden 1916, s. 4-15; nejpodrobněji T. NEUMANN, *Geschichte der geistlichen Administratur*; v obecnějším kontextu P. DITTRICH, *Die Meißener Diözese*; E. MACHATSCHEK, *Geschichte*, s. 762 sq. V budyšínském kapitulním archivu je dosud dochováno mnoho opisů listin, které se týkají vytvoření administratury, cf. S. SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg*, s. 35 sq., a další fondy, řada listin i složky DA Bautzen, Loc. 0153, Schriftstücke auf den Dekanat Johannes bez. Gregorius Leisentritts betr. 1555-1784; Loc 0154, Schriften den Dekanat Johannes bez. Gregorius Leisentritts betr. atd. Řada dokumentů, jejichž výzkumem se hodlám dále zabývat, se ovšem nachází i v pražských fondech, zejména v arcibiskupské pozůstalosti (NA Praha, APA, Historica, sg. C 110/6, biskupství míšeňské; sg. C 111/1, biskupství budyšínské), ale i v agendě královských úřadů (NA Praha, ČDK, sg. IV B 27, kapitula sv. Petra v Budyšině a její konzistoriální pravomoc v obojí Lužici), nepřeberné bohatství dokumentů k budyšínské kapitule i tamní apoštolské administratuře skýtá samozřejmě již mnohokrát citovaný fond Lužické spisy. Mimo jiné lze očekávat řadu pramenů i ve vatikánských archivech, vzhledem k tomu, že na zřízení administratury byli zainteresováni i Svätý stolec a němečtí nunciové; tam, pokud je mi známo, dosud rešerše podniknuta v tomto směru nebyla.

Misnensis commissarius generalis) a udělil mu dokonce úřední pečeť a plat. Ferdinand I. podpořil toto uspořádání a určil budyšínského děkana roku 1562 administrátorem míšeňského biskupství v obou Lužicích a císařským komisařem v duchovních záležitostech.¹⁰¹⁹ Jako takový pak zasahoval často do politických jednání v markrabstvích, ostatně právo zasahování mu dávalo již jeho místo na hornolužickém sněmu; i v politickém směru působil zřejmě ve smyslu zesílení vazeb markrabství na Čechy.¹⁰²⁰

Podmínky k záchraně lužických katolíků pomohl vytvořit i papež. Roku 1567 zakazuje papežský nuncius Bilia Leisentrittovi pod trestem exkomunikace rezignovat, evidentně v kontextu nátlaku, který na něj vyvíjel míšeňský biskup i saský kurfiřt.¹⁰²¹ Roku 1570 chválí nuncius Leisentrittovo působení za záchranu lužické církve, neboť zabránil vpádům a profanaci ze strany protestantských vizitátorů saského kurfiřta, díky němu se podařilo zachránit četné kostely v markrabství katolické církvi.¹⁰²² Roku 1570 kurie inkorporovala, díky intervenci nuncia u císařského dvora Zacharia Delfina, biskupskou duchovní jurisdikci v Lužicích budyšínské kapitule jako instituci. Tak bylo zajištěno pokračování tohoto uspořádání i po Leisentrittově smrti a biskupská práva nyní sekularizovaného míšeňského biskupství přešla plně do Budyšina. Je zajímavé, že Leisentritt – který držel kanonikáty také v Praze a Olomouci – vedl v letech 1566-1573 těžký spor se svou kapitulou. Až roku 1573 byly tyto rozpory napraveny zásahem papežského nuncia Delphina, v jeho prospěch. Papež ale

¹⁰¹⁸ Farář z Gödy měl patronát mimo jiné nad kostelem ve vsi Gaußig, viz výše. Podrobněji SHStA Dresden, Loc. 7431, Stolpisch und Bischoffwerdische und Gödische Visitation bey denen Kirchen (1550).

¹⁰¹⁹ „... des Bistums Meissen in Ober- und Niederlausitz Administrator, Römischer Kaiserlicher Majestät in geistlichen Sachen Commissarius generalis.“ Očima současníků: „*Lusatia, quae sub Catholico Principe, Ferdinando I. Imperatore nondum tota a prisca Religione defecerat, miseris Catholicorum reliquiis, Joannes Leisentritius providere jussus,*“ viz S. CALLES, *Series Misnensium Episcoporum*, s. 353.

¹⁰²⁰ J. BAHLCKE, *Regionalismus*, s. 228.

¹⁰²¹ Je paradoxní, že ačkoli nunciové přikládali vyřešení diecézních poměrů Lužic poměrně značný význam, do jejich relací se informací dostalo dosti málo. Cf. *Nuntiatuiberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken*, II/1, Die Nuntiatu am Kaiserhofe 1585 (1584)-1590, Germanico Malaspina und Filippo Sega, ed. Robert REICHENBERGER, Paderborn 1905.

¹⁰²² P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, Documentarium, s. 368, č. 10, Bilia Leisentrittovi, 24. května 1570. Dochována jen v opisech, mimo jiné DA Bautzen F III, 64, NLM 33, s. 95 sq.

odmítl jeho žádost o svolení ke slavení mše a svátostí v německé a srbské řeči. Ještě roku 1577 pak chválil nuncius Leisentrittovu zbožnost a stálost.¹⁰²³

Působil tady přitom vzor pražské arcidiecéze, jejíž administratura byla přidělena po husitských válkách tamní kapitule. Ačkoli tak byl vytvořen nejdůležitější organizační předpoklad pro případné získání obou markrabství pro katolickou církev, nedošlo k úplnému vyčlenění (*separatio vel dismembratio*) Lužic ze svazku míšeňské diecéze. Další jednání za spoluúčasti pražského apoštolského legáta Bonhominiho, nuncia na počátku 80. let 16. století, se záměrem založit samostatné lužické biskupství a obstarat tak Leisentrittovi biskupskou mitru, nebyla uskutečněna, v neposlední řadě z politických ohledů na Sasko.

Administrátor byl ve své pravomoci podřízen bezprostředně papeži.¹⁰²⁴ Úplná exempce budyšínské administratury však znemožňovala získat oporu v nějaké bližší duchovní moci. Nepodařilo se úplně odstranit ani vlivy luteránského Saska. V každém případě se obratnému děkanovi, opírajícímu se o své dalekosáhlé kontakty v církevní hierarchii i v habsburské říši, podařilo zajistit zbytek biskupství míšeňského v církevním a státoprávním smyslu tak, že byl uznán jako nezpochybnitelný. Biskupskou kompetenci kapitulního děkana pak uznaly všechny přeživší katolické instituce v zemi, tedy farní kostely, ale také ženské kláštery, jak níže ukážeme.

Je příznačné, že Leisentritt si dovedl získat vliv i mezi evangelickou většinou obyvatel Horní Lužice.¹⁰²⁵ Prověřoval a uváděl do úřadu evangelické

¹⁰²³ 6. července 1577, Řím, in: *Epistolae ad principes*, II: Pius V – Gregorius XIII (1566-1585), ed. Tomislav MRKONJIĆ, Vaticano 1994, č. 6604 (Collectanea archivi Vaticani 29). Cf. list Delfina Gallimu z 27. února 1573, daný ve Vídni: „Nella Lusatia che era sottoposta in spirituale al vescovato di Misnia hora occupato dal duca di Sassonia elettore, vi è un Giovanni Leisentritio, decano di Budessi, persona di molta bontàet zelo verso la religione catholica, il quale di consenso della felice memoria di Pio IV et V governa quella provintia che in temporale è soggetta a S. Mtà Ces. Hora come la vedrà per l'incluso memoriale che mi ha mandato, desiderarebbe una dispensa matrimoniale per un suo parrochiale, et perchè in esso sono espresse le cause, per le quali pare che S. Stà potrebbe concederla, non mi occorrerà dirle altro, se non che questo Leisentritio si porta per quello ch'io intendo così bene in queste parti, che merita essere gratificato in quello che si può,“ NBD III/6: 1572-1585, Nuntiatur Giovanni Dolfins (1572-1575), ed. Helmut GOETZ, Tübingen 1982, s. 148.

¹⁰²⁴ Budyšínská kapitula tak až do roku 1921 fungovala jako jediná exemptní kapitula v celém Německu a při znovuzřízení míšeňského biskupství došlo k novým kompetenčním sporům.

¹⁰²⁵ Je pozoruhodné, že např. Žitava dokázala těžit ze svého církevněsprávního podřízení pražskému arcibiskupství a úspěšně odvracela pokusy, být podřízena budyšínským církevním úřadům.

duchovní, poté, co byli ordinováni ve Wittenberku.¹⁰²⁶ Církevní dohled katolických duchovních nad evangelickými kazateli, se však v pozdější době, kromě požadovaných, ale většinou neuskutečňovaných prezentací, omezoval na to, že se kazatelé měli v kostelech i mimo ně zdržet všeho napadání a potupování. Budyšínská administratura dohlížela i na manželské záležitosti protestantů. Docházelo, jak jsme viděli, i k dalším paradoxům: v protestantských vsích se pohřbívalo i křtilo podle katolického ritu, děkan dohlížel na správu církevních obrocí i tam, kde měly kostely protestantské faráře.¹⁰²⁷ Leisentritt nebyl náboženský fanatik, ve své snaze udržet *status quo* jako předpoklad pro náboženský pokoj v zemi se zasazoval při různých příležitostech i za zachování pozic evangeliků, ne snad z osobních sympatií, spíše šlo o diplomatický postup.¹⁰²⁸ Jeho ochotu ke kompromisům mu často vytýkali horlivější katolíci.¹⁰²⁹

Otázka postavení Žitavska jako tradiční součásti pražské arcidiecéze – kde se nacházel klášter Marienthal a část jeho farností – není ve vztahu k budyšínské administratuře dosud jednoznačně vyřešena.¹⁰³⁰ Seifert uvádí, že v souvislosti s etablováním budyšínské administratury bylo Žitavsko odtrženo od pražské arcidiecéze.¹⁰³¹ Prameny, které rozeberu v další části práce, svědčí ale spíše pro to, že Žitavsko zůstalo z pravomoci budyšínské kapituly dlouho vyčleněno. Zdejší faráři byli v první polovině 17. století dále ordinováni pražským arcibiskupem a v jejich čele stál až do roku 1783 žitavský děkan (*archidiaconus zittaviensis*), který měl dohlížet na všechny katolický klérus v oblasti, proto to měl být osvědčený, kvalitní kněz. Jeho úkoly odpovídaly úkolům ostatních děkanů pražské arcidiecéze, jak je upravila synody pražského arcibiskupství roku 1606. V první řadě prezentoval kandidáty na farní obrocí,

¹⁰²⁶ Komplikovala to rostoucí samostatnost jednotlivých církevních patronů. K. BLASCHKE, *Lausitzen*, s. 109.

¹⁰²⁷ To dokládá budyšínský kapitulní fond DA Bautzen, sg. P I/1, *Acta et judicata administraturae ecclesiasticae zumeist lutherische Pfarer und Pfarreien betr. 1560-1606*.

¹⁰²⁸ Leisentritt v dopise císaři z 11. dubna 1575 mohl oprávněně konstatovat: „*Was ich auf dem Lande und in den Städten der katholischen Religion oder der augsburgischen Konfession befunden, dasselbe habe ich auch also unverrückt und unverändert gelassen und jeden Teil in gebührlischen Schutz genommen ...*“, citováno podle S. SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg*, s. 39.

¹⁰²⁹ W. GERBLICH, *Johann Leisentritt*, s. 63, zmiňuje Leisentrittovy spory s klášterním fojtem Mariensternu.

¹⁰³⁰ Vymezení středověkého žitavského děkanátu podává např. Bohuslav BALBÍN, *Miscellanea historica regni Bohemiae*, Pragae 1679, V, s. 27; Ch. A. PESCHECK, *Handbuch*, I, s. 362 sq.

¹⁰³¹ S. SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg*, s. 34.

prověřoval, zda jmenovaný odpovídá požadavkům církevního práva a je obeznámen s ritem; dále potvrzoval a uváděl kněží, prováděl inspekci kostelů a jejich majetků, dohlížel na duchovní a vizitoval každý třetí rok svěřený okrsek. Prováděl citace v případě porušení církevního práva (zejména ve věcech manželských). Svolával pravidelně klérus oblasti a zprávy o něm podával arcibiskupovi, k němuž bylo možno se odvolat proti arciděkanovým rozhodnutím. Zdá se ale, že plnění jeho úkolů bylo už po zavedení reformace spíše hypotetické.¹⁰³²

Katolické Žitavsko bylo předáno pravomoci budyšínské administratury teprve na konci 18. století, v podstatě jako kompenzace za farnosti v tzv. *Niederböhmen* (Šluknovsko), jež kdysi podléhaly Míšni a byly odděleny od budyšínské kapituly ve prospěch nově zřízeného litoměřického biskupství už v polovině 17. století.¹⁰³³ Zatímco farnosti alespoň formálně zůstávaly pod pražským arcibiskupstvím, klášter Marienthal se ocital střídavě pod vlivem budyšínských kanovníků či pražského kléru.

Dá se ale předpokládat, že na přelomu 16. a 17. století se pravomoce budyšínských kanovníků a žitavského děkana překrývaly. Zdá se, že pražský arcibiskup používal žitavského děkana jako loajálního zástupce proti budyšínské kapitule, která se čas od času dostávala pod přílišný vliv saského kurfiřta. Přitom jurisdikce žitavského děkana zahrnovala pouze čtyři farnosti, které zůstaly věrné katolické církvi, totiž Ostritz (a to jenom část města), Grunau, Koenigshain a Seitendorf, tedy zároveň farnosti podléhající patronátnímu právu kláštera Marienthal, spolu s katolíky, kteří žili rozptýleně v žitavském kraji.¹⁰³⁴ Listy a stížnosti žitavských děkanů dokládají, že se snažili své pověření důsledně vykonávat, ale že se museli potýkat s mnoha obtížemi a překážkami. Ani setrvání těchto několika vsí u katolictví nebylo bez problémů.

¹⁰³² Viz např. jmenovací dekret Zbyňka II. Berky z Dubé pro Matyáše Schadeho, citovaný níže (NA Praha, APA, Marienthal, 3 1603).

¹⁰³³ Johann SCHLENZ, *Geschichte der Gründung des Bistums Leitmeritz*, Prag 1912, s. 30.

¹⁰³⁴ V arcibiskupském archivu se nachází několik seznamů vsí žitavského děkanátu, které odpovídají středověkému rozsahu děkanátu, jedná se ale nepochybně pouze pro vyjádření nároků, nikoli o skutečný stav. Luteránští predikanti žitavského děkana jen těžko respektovali, cf. NA Praha, APA, Marienthal, 3.

III. 3. 4. Vývoj od počátku 17. století, předání Lužic saskému kurfiřtovi, druhá fáze konfesní konfrontace

Na počátku 17. století začíná náboženské poměry v Horní Lužici stále více ovlivňovat mezinárodní politická situace i poměry v habsburských zemích. Stejně jako v Českém království, tak i v Lužicích se setkáváme stále častěji s projevy konfesní nesnášenlivosti. Na rozdíl od Slezska, které dostalo od panovníka majestát na náboženskou svobodu, získaly hornolužické stavy jen její ústní příslib, tzv. *Religionsassekuration*, od císaře Matyáše z 12. září 1611. Zatímco Jan Leisentritt pečlivě formálněprávně zajistil postavení hornolužických katolíků, zdejší evangelíci museli stále znovu bojovat o svá nezakotvená práva. Docházelo k dlouhým sporům mezi stavy a budyšínským děkanem (a dalšími katolickými institucemi), který se snažil udržet a rozšířit svůj vliv. Spory se, stejně jako v Čechách, vyostřovaly od konce 16. století a trvaly po první desetiletí věku následujícího zejména na panstvích zdejších duchovních institucí. Zárodky sváru přitom byly dány nejčastěji již popsanou situací 16. století, kdy měly katolické duchovní vrchnosti patronátní právo nad majetky evangelické šlechty nebo měst, nebo opačně, nebo kdy zatím trvala rovnováha sil mezi katolíky a protestanty v konkrétní farnosti, ovšem každá strana chtěla situaci zvrátit ve svůj prospěch.

Eskalaci konfliktů přineslo české stavovské povstání, na němž se intenzivně podílely i luteránské stavy Horní Lužice, a to do značné míry i z náboženských důvodů. Vzhledem k situaci v Čechách bylo i Horní Lužici přislíbeno právo zřídit si vlastní konsistorium, ale než k tomu došlo, obsadily saské jednotky zemi pro Ferdinanda II. Výmluvné jsou stížnosti hornolužických stavů v náboženských záležitostech, určené roku 1619 českým direktorům. Zejména budyšínská kapitula a abatyše v Mariensternu jsou v nich uváděny jako utlačovatelé těch, kdo chtějí přijímat podobojí, a to hlavně srbského lidu.¹⁰³⁵ V šestém bodu stavovské stížnosti se vytýká mariensternské představené, že

¹⁰³⁵ Ze šlechty je jako bojovník s augšpurskou konfesí u svých poddaných uváděn jen Kryštof z Minkwitz, pán na Radiboru. To, že ve stížnostech není výslovně jmenována abatyše marienthalská, vyplývá snad právě z náležitosti Žitavska k pražské diecézi. Navíc abatyše Uršula Queitschová v dobách stavovského povstání, jak uvidíme, zřejmě podporovala protestantské kněží, takže jí stavy ani neměly co vytýkat. Stavovská stížnost viz např. S. SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg*, s. 72; cf. Ch. KNAUTHE, *Derer oberlausitzer Sorbenwenden Umständliche Kirchengeschichte*, s. 223-240.

navzdory zvyku dodržovanému jejími předchůdkyněmi¹⁰³⁶ nehodlá přijímat do rady v klášterním městečku Wittichenau nekatolíky. Luteránské konšely, kteří odmítají změnit své vyznání, se snaží abatyše z rady vypudit. Nedovoluje zakoupit se nekatolíkům ani ve Wittichenau, ani v ostatních vsích na klášterství. Protestanti tu jsou vystavováni ponižováni, urážkám atd. Podobně si abatyše podle stížnosti stavů počínala v Bernstadtu. Ve městě zcela luteránském nedovoluje poddaným postavit vlastní kostel, ani si vydržovat svého kněze na vlastní náklady. Zdejší „*ubozí evangelíci*“ tedy pro svátosti a bohoslužby musí odcházet do jiných vsí. Abatyše navíc nutí Bernstadtské navštěvovat katolický kostel. Ke katolictví se snaží přivést i ty ze svých evangelických vsí, nad nimiž nemá patronátní právo. Dokonce má v úmyslu pozvat na svá panství „*zhoubnou sektu jezuitů*“ z Čech.¹⁰³⁷ Všechna tato opatření velmi připomínají průběh a prostředky rekatolizace, již byly vystaveny po Bílé hoře Čechy a Slezsko.

Stavovské povstání přineslo velké napětí v Budyšině. Po jeho vypuknutí musela kapitula postoupit kostel sv. Petra městu a předat jej vzbouřeným stavům.¹⁰³⁸ Povstálá lůza tehdy v Budyšině částečně zničila domy kanovníků. Ale už při zástavním předání Horní Lužice Sasku byla budyšínská rada donucena, obnovit *status quo ante*, takže bylo obnoveno simultaneum v kostele. K velkému napětí, které bezprostředně ohrožovalo samu existenci komunity magdalenitek, došlo i v Laubanu.

I v případě lužických stavů, stejně jako stavů slezských i českých, byla náboženská složka důležitým motivem jejich odporu. Země se přihlásily k české konfederaci a holdovaly, včetně katolických stavů, Fridrichu Falckému. Na budyšínském sněmu slíbil poslušnost zimnímu králi i budyšínský děkan a marienthalský fojt. Děkan Maurugk tehdy přísahal i za laubanské magdalenitky.¹⁰³⁹ Na počátku třicetileté války byla markrabství obsazena saským kurfiřtem Janem Jiřím I. Chování tohoto kurfiřta během války zklamalo

¹⁰³⁶ „... *zuwider allen bei ihren Antecessoren gehaltener Gewohnheit*“, TAMTÉŽ.

¹⁰³⁷ Doslovně „... *schädliche Secte der Jesuiten aus dem Königreich Böhme*.“

¹⁰³⁸ Kanovníci se pak opět uchýlili na budyšínský hrad. Po smrti Widerina nastoupil jako děkan Jiří Kattmann von Mauruck, původem z Budyšína. Kattmann byl přítomen při popravě českých povstalců roku 1621 a roku 1622 oficiálně děkoval císaři za to, že vzal lužické stavy na milost. Holdoval také saskému kurfiřtovi jako zástavnímu držiteli Lužice r. 1623, spolu se svými kanovníky, zemřel 1644. I za Kattmanova působení se táhlo jednání o budyšínskou katedrálu, ovlivněné i tvrdou rekatolizací v Čechách.

naděje, jež do něj vkládali čeští evangelíci, když zůstával až do porážky roku 1632 spíše neutrální či loajální.

V císařském pověření obsadil kurfiřt v létě a na podzim roku 1620 Horní a Dolní Lužici a Slezsko, kde měl likvidovat stavovský odpor. Svého postavení císařského komisaře pak využil k tomu, aby povolil i nadále v těchto oblastech evangelickou konfesi, ba aby se ji snažil podporovat, jak tomu bylo i na hornolužických klášterních panstvích.¹⁰⁴⁰ Už 6. června 1620 přislíbil Ferdinand II. luteránskému saskému kurfiřtovi zastavit obě markrabství jako náhradu za válečné pohledávky, stanovené v konečné výši 72 tun zlata, pod podmínkou, že katolické duchovenstvo bude chráněno ve svých právech a ani jedna konfese nebude na své straně zavádět náboženské novoty. Protestantům bylo výslovně potvrzeno volné vykonávání jejich konfese (*exercitium religionis*). Tak zatímco v 16. století politická konstelace dovolila zachránit zbytky katolíků v oblasti, nyní mezinárodní vývoj umožnil, že obě Lužice unikly násilné protireformaci. Náboženské úmluvy v duchu zásady *cuius regio, eius religio* byly součástí i ujednání z roku 1623 (tzv. *Inmissionsrezefß*),¹⁰⁴¹ kterým bylo potvrzeno zástavní předání obou markrabství kurfiřtovi. Lužice byly v trvalém válečném stavu. Tehdejší chaos dokládá i to, že zůstaly v moci kurfiřta i v době, kdy bojoval na straně Švédů proti Habsburkům. Je zřejmé, že už v té době kurfiřt své závazky vždy nedodržel a využíval své moci k oslabení vlivu katolíků, jak ukážeme i na případě ženských klášterů.

Když byl 30. května 1635 v Praze uzavřen mír mezi Saskem a císařem, neměl císař prostředky, aby nahradil kurfiřtovi válečné náklady a vyplatil zastavená markrabství. Předal tedy Horní i Dolní Lužici kurfiřtovi Janu Jiřímu I. jako válečnou náhradu definitivně do dědičného držení, ovšem stále jako léno České koruny.¹⁰⁴² Fakticky se už mnoho nezměnilo, Lužice byly pod

¹⁰³⁹ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 152. Dokládají to i výpovědi marienthalského zpovědníka při císařské komisi v Marienthalu roku 1623, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

¹⁰⁴⁰ Cf. Hermann KNOTHE, *Antheil der Oberlausitz an den Anfängen des 30jährigen Krieges*, in: NLM 56, 1880, 35-40; TÝŽ, *Die Oberlausitz während der Jahre 1623-1631*, in: NLM 65, 1889, s. 214 sq.

¹⁰⁴¹ Dokument, jako řada dalších písemností k předání lužických markrabství Sasku a k náboženským zárukám, je vydán v *Codex Augusteus*, III/1, s. 174.

¹⁰⁴² V přehledu J. A. E. KÖHLER, *Die Geschichte der Oberlausitz*, s. 174 sq. Podrobněji Hermann KNOTHE, *Antheil der Oberlausitz an den Anfängen des 30jährigen Krieges*, NLM 56, 1880, s. 40 sq.; TÝŽ, *Die Oberlausitz während der Jahre 1623-1631*, NLM 65, 1889, s. 214 sq.; nověji Karlheinz BLASCHKE, *Der Übergang des Markgraftums Oberlausitz von der Krone*

kurfiřtřským vlivem od roku 1620. Podmínky předání jsou obsahem tzv. *Traditionsrezeßu*.¹⁰⁴³ Císař ho potvrdil obecně 21. listopadu 1635, 12. ledna 1636 potom konkrétně stvrdil církevněprávní rezervata, a to na výslovné přání generálního vikáře cisterciáckého řádu Jiřiho Vrata (v čele provincie 1612-1633).¹⁰⁴⁴

Formálně měla být zachována vrchní lenní pravomoc českého krále a také dosavadní stavovské uspořádání Lužic mělo být respektováno v plném rozsahu. Nebylo tedy možno inkorporovat obě markrabství ke kurfiřtřským zemím, byly nazírány nadále jako svébytná část wettinských držav. Hned v prvním bodu *Receßu* potom byly jasně deklarovány záruky stávajícího postavení obou konfesí. Kurfiřt se výslovně zavázal zachovávat práva katolické církve. Český král se prohlásil patronem stávajících katolických institucí, které jsou v ujednání výslovně uvedeny, tedy budyšínské kapituly, cisterciáckých klášterů v Mariensternu, Marienthalu a v Neuzelle a převorátu magdalenitek v Laubanu, a dále farních katolických kostelů a všech v markrabství žijících katolíků světského i duchovního stavu. Tak měla být zajištěna jejich budoucí existence v převážně luteranizované oblasti pod evangelickým pánem. Zmiňované ústavy a všichni další duchovní a řeholníci, spolu se svými poddanými, úředníky a služebníky, mají být ponecháni při svých právech, zvláště jim má být zachována exempce v duchovních věcech od světské moci. Ani jiné dřívější svobody nesmějí být narušeny. Ordinářům a generálním vizitátorům se zachovává právo na inspekci a vizitaci těchto ústavů, jako v dobách před českým povstáním. Kurfiřt nemá dovolit, aby kláštery vymřely, a slibuje ponechat katolické farnosti v předchozím stavu, obsazovat uvolněná obročí vždy katolíkem a nenarušovat práva kolátorů. Katolickým institucím má pomoci od dluhů a má zajistit, aby se vrátily majetky, jež tyto ústavy

Böhmens an den Kurfürsten von Sachsen während des Dreißigjährigen Krieges, in: Karlheinz BLASCHKE, Beiträge zur Geschichte der Oberlausitz, Görlitz – Zittau 2000, s. 101-112. K pražskému míru a jeho státoprávním dopadům podrobně např. J. KAPRAS, *Lužice a český stát*, s. 14 sq.; Jean B. NEVEUX, *La Lusace, terre de transition, de la paix de Prague (1635) à nos jours* (Extraits des Cahiers de Relations Internationales 1964, L'Europe Centrale), s. 2-3.

¹⁰⁴³ *Recess Zwischen Kaiser Ferdinand dem Andern, vnd Churfürst Johann Georgen zu Sachsen wegen Abtretung der beeden Marggraffthumber Ober- vnd Nider-Lausitz auffgerichtet, Datirt Prag, den 30. Maij Anno 1635, SHSTA Dresden*, Originalurkunden nr. 13021. Dokument je opatřen pečeti císaře a kurfiřta a jejich vlastnoručními podpisy.

¹⁰⁴⁴ NA Pha, Fond SAL, Nr. 47, fol. 471-484.

deponovaly v dobách neklidu do Drážd'an. Předání bylo provedeno prostřednictvím komisařů 24. dubna 1636 ve Zhořelci a 10. května v Gubenu.

Tak byla kodifikována podoba Horní Lužice jako převážně protestantské země s jen malými katolickými enklávami. Saští kurfiřtové však své závazky v náboženských záležitostech často nedodržovali a každé příležitosti využívali k oslabování římskokatolického vyznání. Ani budyšínská apoštolská administratura a zásahy českého krále mnoho nezmožily. Politické vazby na katolického zeměpána a zejména uplatňování zásady *cuius regio, eius religio* v rámci jednotlivých feudálních panství – ojediněle v celém Německu – tak umožnily přežít i katolickému vyznání.

Je celkem pozoruhodné, že v kontextu říšských událostí představovaly popsané politickoteritoriální změny pro soudobé dějepisce zřejmě naprostou marginálii. Ustanovení o předání Lužic Sasku nenajdeme ani v oficiálním textu pražského míru, který na vedlejší ustanovení („*Nebenreceß*“, tedy výše rozebraný reces o předání) pouze odkazuje. Zdá se, že dohody mezi Habsburky a Wettiny ohledně Lužic se považovaly za záležitost „soukromou“ řešenou v rámci České koruny. O přesném pozadí této zvláštní skutečnosti se můžeme zatím jen dohadovat.¹⁰⁴⁵ Předání Lužic Sasku se nepřipomíná – na rozdíl od rozmanitých změn ostatních říšských teritorií, mezi něž Lužice, navzdory inkorporacím k České koruně, nadále alespoň teoreticky patřily – ani ve vestfálském míru, který tak mimo jiné mlčky potvrzuje výsledek separátního míru kurfiřta s císařem. Dokonce ani hornolužický historik 18. století Christian Knauthe ve svém pojednání o vestfálském míru nepřipomněl jakékoli přímé dopady na dějiny Horní a Dolní Lužice.¹⁰⁴⁶

Díky tradičnímu recesu mohlo být také uchováno výše zmíněné organizační začlenění cisterciáckých klášterů do českého vikariátu. Katolická budyšínská administratura si ponechala i nadále jurisdikci nad protestanty.

¹⁰⁴⁵ Text pražského míru je vydán např. v dobové sbírce *Actorum Publicorum Dritter Theil ... Jetzo zum ersten mal cum Elencho Tractatum von Anno 1629 außgangen vnd biß auffß 1640 Jahr continuiert*, Franckfurt, in Verlegung Johann Gottfried Schönwettters, 1640, č. 66, s. 106: *Friedensschlusses von der R[ömischen] K[aysrerlichen] M[ajestät] ... vnnd ChurSachsen zu Prag auffgerichtet den 20/30. Maji 1635*. Mezi soukromá ustanovení pražského míru se kromě „*der Abtretung der Marggrafthümer Laußnitz*“ (3. bod) dále řadily např. záležitosti duchovních institucí, nacházejících se v majetku kurfiřta, jmenovitě arcibiskupství magdeburského.

¹⁰⁴⁶ Cf. Christian KNAUTHE, *Historische Nachricht von dem Westphälischen Frieden, und der daher Sachsen und Oberlausitz entstandenen Glückseligkeit*, Görlitz 1749.

Požadovala, aby ve farnostech, kde se udržela katolická bohoslužba, se i evangelíci přidrželi katolické církve. Toto pravidlo se uplatňovalo i naopak, vlastně tedy v duchu augšpurského náboženského míru. Vznikly tak tzv. *geschlossene Parochien*, kde měli nárok na církevní obřady jen příslušníci převažující konfese. Např. v Löbau probíhaly do konce 19. století všechny pohřby, luteránů a katolíků, bez rozdílu na evangelickém hřbitově a prováděli je evangeličtí duchovní. Popsali jsme již praxi v Jauernicku či Budyšině atd.

Podle shody badatelů další existenci hornolužické katolické minority v 17. a 18. století zachránily nakonec spíše složité poměry v této „stavovské republice“, než konkrétní vliv budyšínské administratury, českých katolických struktur či liknavé výnosy českého krále. Přežití katolických ženských konventů v oblasti usnadnila dále konverze saských kurfiřtů ke katolictví na konci 17. století. Zvláště k Mariensternu měl saský dvůr v 18. století úzké vazby. Tak ostatně unikly hornolužické cisterciačky josefinským reformám a napoleonské sekularizaci, díky přímluvám Habsburků pak zase zrušení v polovině 19. století.

Na příkladě klášterních panství ukážeme snad dostatečně, že ani jedna ze stran, která se umlouvala roku 1635 o následujících poměrech v Lužicích, své závazky plně nedodržovala. Spletitou a nepřehlednou situaci v Horní Lužici, která tu znemožňovala vytvořit vlastní organizovaný církevní život, si uvědomoval i nový pán země, saský kurfiřt. Nedbaje ujednání z roku 1635 se snažil zavést přehlednější organizaci a podřídil lužické náboženské záležitosti svému tajnému konsiliu, které je chtělo dále podřídil vrchnímu drážďanskému konzistoriu. Budyšínská kapitula to však odmítala s odvoláním na autoritu císaře, který si prý v zájmu zachování tolerance přeje nenarušovat *status quo*. Ještě na konci 17. století odmítla hornolužická města podrobit se úplně duchovní jurisdikci drážďanského konzistoria, s odvoláním na svobody zakotvené v recesu z roku 1635.

Obraz autonomie lužických markrabství – a výrazněji Lužice Horní – vyvstává i z právního svodu doby barokní, zvaného *Codex augusteus*. Výnosy týkající se náboženských záležitostí markrabství tu jsou publikovány odděleně od Saska a vždy musely projít schválením budyšínského *Oberamtu*. Vycházelo tu navíc podstatně méně výnosů v konzistoriálních záležitostech než v Sasku. Výslovně katolické menšině věnované výnosy v této obecnější právní sbírce

obsaženy nejsou, kromě obou recesů (*Immißions-* a *Traditionsrecess*) z dob předávání Lužic Sasku.

Jak se v konkrétních oblastech vyvíjela situace dále? Podle názorů většiny badatelů byly nejpozději na přelomu 16. a 17. století konfesní poměry v obou Lužicích rozhodnuty.¹⁰⁴⁷ Osudy panství katolických vrchností v Marienthalu a Mariensternu však ukazují, že v miniaturním měřítku jejich panství se ještě poměry měnily. Katolíci se cítili posílení probíhající rekatolizací v Čechách, protestanti osobou kurfiřta jako lenního pána země. Do lokálních zápasů zasahovala nejvyšší místa včetně kurfiřta a císaře. Až na konci 17. století, resp. začátku 18. století lze konstatovat, že se situace ustálila.¹⁰⁴⁸

Z celkem dvouset farních kostelů v bývalém arcijáhenství Horní Lužice zůstávalo roku 1635 třináct zůstalo zachováno římskokatolické konfesi; jejich počet se poněkud zvýšil vytvořením farností v Ostru, Ralbitz či Rosenthalu během 18. století. Kromě budyšínského simultánního kostela a kostela v Radiboru, spadajícího pod budyšínskou kapitolu, zůstaly větší katolické ostrůvky v luteránském obležení pouze okolo klášterů cisterciáček. Byly to kostely v Crostwitz, Nebelschütz a Wittichenau pod patronátem mariensternských cisterciáček, s výrazným podílem lužických Srbů, a vsi marienthalského patronátního práva, podléhající dlouho formálně žitavskému děkanátu, a tak pražskému arcibiskupství. K tomu je třeba připočítat obě vsi laubanských magdalenitek Katholischhennersdorf a Pfaffendorf. Dále zůstaly katolické vesnice Schirgiswalde a Günthersdorf, podléhající bezprostředně České koruně. Slovy papežského nuncia 16. století vynořovaly se domény duchovních institucí „jako katolické ostrůvky v protestantském moři“.¹⁰⁴⁹ Je třeba ale zdůraznit – byť přesné demografické propočty dosud chybějí – že úplně izolovanou a nepatrnou menšinu katolíci v zemi rozhodně netvořili, že patřili k zámožnému, dobře právně vybavenému obyvatelstvu, že katolické farnosti patřily k těm rozsáhlejším, lidnatějším a také úrodnějším.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁷ Tak K. BLASCHKE, *Lausitzen*, s. 104.

¹⁰⁴⁸ Dokládají to spory marienthalské abatyše s kurfiřtem o vztah k evangelíkům v tomto městěčku.

¹⁰⁴⁹ „... ragten lange Zeit als letzte Inseln einer untergegangenen Welt über die Fluten hervor“, citováno podle Ludwig PASTOR, *Geschichte der Päpste*, IX, s. 638.

¹⁰⁵⁰ V retrospektivě Zdeněk BOHÁČ, *Příspěvek k demografickému a národnostnímu vývoji jihozápadní oblasti Lužice v 19.-20. století*, in: HG 3, 1969, s. 51-84.

Soužití obou konfesí na jednom teritoriu vedlo k zajímavému prolínání zvyklostí typických pro obě konfese. Vznikaly ovšem i stále nové konflikty, tak i v Budyšině, stále znovu o spoluužívání petrského dómu, které se odrážejí i v právních ustanoveních. Také na panstvích obou ženských cisterciáckých klášterů propukly, zejména po uklidnění politických poměrů a skončení třicetileté války, těžké spory mezi evangelíky a nekatolíky.¹⁰⁵¹ Dobře je známa opět situace v mariensternském poddanském městečku Wittichenau. Již roku 1621, ale i mnohokrát později, zejména v 60. a 70. letech 17. století, si zdejší rada stěžovala saskému kurfiřtovi na útlak abatyše v náboženských věcech zhruba ve stejném smyslu, jako roku 1619 lužické stavy v suplikaci českým direktorům. Abatyše zasahovala zejména do složení rady ve prospěch katolíků a sahala k ekonomickému násilí.¹⁰⁵² Vrchnost se dále snažila zabránit, aby evangeličtí duchovní z okolí navštěvovali nemocné protestanty a udělovali jim svátosti, evangelíkům odpírala církevní pohřeb. Když se evangelíci z Wittichenau odvolávali na kurfiřtský dekret, byli za to ostře postiženi. Klášterní vrchnost se obrátila na císaře, který se samozřejmě postavil na její stranu. Rekatolizační snahy kláštera dokládá i spor o kapli sv. Kříže na předměstí Wittichenau. Roku 1631 vydala mariensternská abatyše Dorota Schubartová příkaz, aby se tamní protestanti do Velikonoc přihlásili ke katolictví a začali přijímat podjednou; v opačném případě měli prodat své majetky a vystěhovat se. Abatyši v rázném postupu podporoval farář z Wittichenau magister Šebestián Maximilián Nicolaides a mariensternský kaplan Johann Ferdinand Serbin. Jak plyne z dopisů Wittichenauských kurfiřtovi, klášter dosáhl úspěchu: ačkoliv se v kostele kázalo už půl století podle Lutherova učení, ve škole působili evangeličtí učitelé a většina současných katolíků měla evangelické otce, evangeličtí učitelé byli z městečka tlakem abatyše vyštvaní.¹⁰⁵³ O konečném úspěchu tohoto protireformačního

¹⁰⁵¹ I k těmto sporům existují četné prameny ve fondech budyšinské kapituly, ale i drážďanského archivu, např. konvoluty SHStA Dresden, *Geheimes Archiv*, Die beiden Klöster Marienstern und Marienthal im Marggraftum Oberlausitz (1621-669), loc. 8954/26-27, Erstes und anderes Buch, Die beiden Klöster Marienstern und Marienthal im Marggraftum Oberlausitz betr. Anno 1621-1669; 1670-1671; loc. 9346, Evangelische zu Ostritz, die Abbatissin zu Marienthal und deroselben Officiere daselbst (1623).

¹⁰⁵² Např. stížnost z 28. března 1631, SHStA Dresden, Loc. 8954/26. „... mit dem Wort Gottes sehr hindern, auch ganz und gahr auß der Stadt zu ziehen und unser güterlein zu verkauffenn von diesem anbevohlen haben, dofern wier nicht katholisch werden wollen.“

¹⁰⁵³ S. SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg*, s. 100.

postupu svědčí i skutečnost, že Wittichenau dodnes platí za převážně katolickou farnost.¹⁰⁵⁴

V Marienthalu docházelo k obdobným rekatolizačním pokusům s určitým zpožděním, i vzhledem pozdější disciplinární obrodě komunity. Po vyřešení vnitřních zmatků stanula většina konventu víceméně dobrovolně na jednoznačně katolických pozicích a pokoušela se, jistě z velké části pod vlivem svých duchovních *superiores*, dosazovaných z Čech, o násilnou rekatolizaci některých klášterních vsí a zejména městečka Ostritz. Tyto pokusy vnesly znovu značné napětí do dosavadního soužití protestantů s katolíky. Výsledek nebyl jednoznačný, jistě i proto, že kurfiřtovy náboženské přísliby platily jen na papíře, že se obě strany snažily stále znovu zvrátit poměry ve svůj prospěch. Na panství docházelo k bouřím, přičemž se katolíkům podařilo sotva udržet dosavadní pozice. Nepodařilo se získat mnoho nových katolíků a žádnou farnost zpět.

Vývoj v 17. a 18. století už přesahuje rámec této práce, popíšme však alespoň na několika případech, jak dlouho nevyhraněná byla situace v klášterním městečku Ostritz, před samotnými branami konventu, ještě půlstoletí po nastoupení protireformace v Čechách i na tomto panství. O sporech se dozvídáme z bohatých materiálů pražského arcibiskupství, z fondů kurfiřtských úřadů, ale i z archivu budyšínské kapituly, která mnohdy fungovala jako zprostředkovatel kontaktu zdejších katolíků se saským kurfiřtem. Náboženské poměry v malém městečku se mohly snadno stát záležitostí velké politiky. Saský kurfiřt už roku 1625 vydal mnoho mandátů, v nichž marienthalskou abatyši Sabinu Sommerovou vyzýval, aby skoncovala s utlačováním evangelíků. Jan Jiří už tehdy – pouze jako zástavní pán Lužic – abatyši opakovaně hrozil pokutami a vzal evangelíky oficiálně pod svou ochranu. Ještě roku 1667 si však stěžovali ostritzští evangelíci kurfiřtovi, že je abatyše Anna Friedrichová násilím přivádí ke katolictví. Postup byl zhruba stejný jako na panství mariensternském: abatyše využívala svého vrchnostenského práva, prostřednictvím svých úředníků a kněží k tomu, že bránila pohřbívat evangelíky na místním hřbitově, zakazovala evangelickým farářům, kteří do Ostritz přicházeli za nemocnými, vstoupit do města, atd.

¹⁰⁵⁴ Rudolf KILANK, *Kulowska wosada*, in: *Wosady našeje domizny*, Krajan 3, Lipsk 1984, s.

Stížností přibývalo zejména na konci 60. let 17. století. Abatyše evangelickým duchovním hrozila násilím; její příkazy vedly k stále dalším výtržnostem chudiny. Kurfiřt pohrozil marienthalské vrchnosti přísnými tresty, obratem si na to u císaře stěžoval osecký opat z titulu otce-opata Marienthalu. Násilnou rekatolizaci vykládal jako uplatňování náboženských ustanovení pražského míru z roku 1635, což ovšem duchu tradičního recesu odporovalo. Utlačování ostritzských evangelíků řešily tehdy opakovaně i hornolužické stavy.

Marienthalské řeholnice se také v té době, zřejmě opět pod vlivem reformně naladěného oseckého opata Vavřince Scipiona, který roku 1670 ostatně podnikl vizitační cestu do hornolužických klášterů, snažily zbavit evangelického klášterního fojta.¹⁰⁵⁵ Scipio na základě výnosu cisterciácké generální kapituly žádal od všech světských úředníků kláštera přísahu před Pannou Marií a všemi svatými, což luteránský klášterní fojt Mikuláš z Gersdorfu vcelku pochopitelně odmítl. Kurfiřt i proti tomu vydal řadu mandátů, proti nimž abatyše protestovala a pod pláštíkem noci je nechala na radnici v Ostritz roztrhat (27. října 1670). Evangeličtí faráři ze sousedních vsí si dále stěžovali na výhrůžky ze strany abatyše, když chtěli jednat se zemskými úřady. Anna Friedrichová, budovatelka barokního Marienthalu, prováděla rekatolizaci navzdory odporu kurfiřta a obratně využívala specifické pozice lužických katolíků, cisterciácké exempce, vlivu císaře atd. Snad prostřednictvím budyšínského děkana nebo oseckého opata dosáhla toho, že se císař za její postup postavil a zakázal roku 1669 zvláštním výnosem návštěvy evangelických duchovních u nemocných tam, kde to nebylo pravidlem před rokem 1635. Toto rozhodnutí ovšem opět připouštělo řadu různých výkladů. Roku 1671, znovu v rozporu s kurfiřtskými mandáty, sesadila abatyše Anna ostritzskou radu a vytvořila novou podle svých představ.¹⁰⁵⁶ Nakonec se ale ukázalo, že je nutné se navrátit k předchozí koexistenci z nutnosti, která pak víceméně charakterizovala vývoj v 18. století.

53–70.

¹⁰⁵⁵ F. ČENSKÝ, *Řád cisterciáků Osek*, s. XIX.

¹⁰⁵⁶ Podle S. SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg*, s. 112-113; K. BLASCHKE, *Lausitzen*, s. 108.

IV. Kláštery a duchovní a světská moc

„... istarum vero Monialium monasteriolum in hunc usque diem quasi orphanum et desertum jacet.“¹⁰⁵⁷

„Nam Visitatores Saxonici in pernitiem catholicorum me absente mirantur, istorum rabidos conatus summis quidem Laboribus, faeliciter tamen iam praesens compescui, et praecipuis viris Catholicis conuocatis (ut illos magis confirmarem) vestrae Reverendissimae Amplitudinis propensum [...] promptamque uoluntatem, erga illos in pelago Lutheranae haereseos degentes, ad Christianae et Catholicae tranquillitatis litus reuocandos [...] aperui [...] hoc adiuncto, ut modo ad finem usque in via recta, bona et antiqua, in qua ambularunt maiores et patres nostri, omnesque Catholici etc. constanter perseuerent.“¹⁰⁵⁸

„In einem Lande wie der Oberlausitz, das sich abseits der großen geschichtlichen Ereignisse [...] bis zum 19. Jahrhundert seine altertümliche Verfassung bewahrt hat, konnte sich das Kloster [Marienstern] gegen die Herausforderungen und Gefährdungen der Zeit behaupten [...] Es hat diese Beständigkeit auch dadurch erreichen können, daß es in die größeren Zusammenhänge seiner Landschaft, seiner politisch-territorialen Umweltbedingungen im Königreich Böhmen und seines Ordens fest verwurzelt blieb.“¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵⁷ Z dopisu nuncia Bilii Janu Leisentrittovi, citováno podle P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, Documentarium, s. 368, č. 10.

¹⁰⁵⁸ List budyšínského administrátora Jana Leisentritta Antonínu Brusovi z Mohelnice, Budyšín, 15. února 1562, opis. Pražský arcibiskup se má u císaře přimluvit za zákrok proti saským vizitátorům v Horní Lužici. DA Bautzen, Loc. 0213 bis. Briefwechsel Johann Leisentritts 1558-1584.

¹⁰⁵⁹ *750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift*, Vorwort, s. 7.

IV. 1. Kláštery a řádové struktury

IV. 1. 1. Organizační vakuum ve správě ženských klášterů Horní Lužice: zánik kláštera Altzella

Katolické ženské kláštery Horní Lužice neměly v polovině 16. století takřka žádnou vnější oporu. Přitom se setkávaly s protestantským učením doslova každým dnem a na každém kroku. K luteránství se hlásila řada jejich příbuzných, služebnictva, patronátních kněží, poddaných. Dokonce i fojti obou klášterů cisterciáček se zřejmě již kolem poloviny 16. století přiklonili k reformaci.¹⁰⁶⁰ Vylíčili jsme obtížnou pozici míšeňského biskupa a rozpad struktur katolické církve v Lužicích i v Sasku. Neméně důležité byly pro život hornolužických cisterciáček i poměry v otcovském klášteře Altzella, v „bratrské“ Neuzelle či v českých cisterciáckých kláštorech. Všechny tyto instituce byly zaměstnané především vlastními obtížemi, včetně problémů správního charakteru. Přímo v markrabství sice fungovala od roku 1562 budyšínská administratura, ale vztahy klášterů k ní se vyjasnily až s postupem času. Hornolužické řeholnice byly tedy v mnoha ohledech odkázány na pomoc světské moci. Určité, zatím ale velmi formální záruky a zájem věnoval klášterům český král, respektive jeho úředníci v markrabství.

Ženské kláštery se neobešly bez pomoci zvnějšku jednak v otázkách povahy duchovní (vizitačních práv, volby představených, přijímání kandidátek) jednak povahy světské (správa panství, působení na sněmu, dosazování úředníků klášterů). O vliv na tyto otázky se svěřeli především budyšínský děkan jako nástupce míšeňského biskupa, pražský arcibiskup jako *loci ordinarius*, zbraslavský opat jako generální vikář a opat neuzellský jako nástupce opata altzellského, a to v různé míře během sledovaného období.

Postavení obou klášterů cisterciáček zkomplikovalo zrušení kláštera otce-opata v Altzelle roku 1540, jemuž byly Marienthal i Marienstern podřízeny

¹⁰⁶⁰ Viz níže, oddíl V. 2. *Osazenstvo klášterů*.

hned po svém založení.¹⁰⁶¹ V důsledku rozhodnutí zvnějšku se tak zkomplikoval vliv řádových struktur na hornolužické cisterciáčky, jež ztratily nejen duchovní vedení, ale i formální záštitu a právní napojení na řád. Nešlo přitom jen o konkrétní vliv otce-opata, ale i o požadavky a představy řádového celku, o prosazování cisterciácké identity a jednoty.

Otázky vzájemných vztahů mezi míšeňskou Altzellou a relativně vzdálenými hornolužickými konventy ještě nejsou zcela vyjasněny. Opat z Altzelly jako *superior* marienthalských a mariensternských jeptišek pravděpodobně v rovině duchovní, právní a hmotné v praxi ustupoval do pozadí už ve 14. století, i když si paternitní práva udržel až do 16. století. Nevíme takřka nic o jeho vizitacích či o disciplinárních opatřeních, která by se ve středověku týkala hornolužických cisterciáček, což není v širším kontextu zdaleka výjimečné.¹⁰⁶² Zdá se, že např. klauzura či slib osobní chudoby byly i v hornolužických komunitách, stejně jako ve většině středoevropských *cistercií* vrcholného středověku, vykládány poměrně volně, ale že v tom řádoví představení zároveň neshledávali větší problém. Teoreticky mohl otec-opat mimo jednorázové vizitace kontrolovat hornolužické cisterciáčky dále též průběžně prostřednictvím zповědníků, kaplanů, respektive proboštů, které jim měl zajišťovat. Nelze ale vždy prokázat, že tito řeholníci pocházeli z Altzelly. O duchovní potřeby cisterciáček zřejmě často, navzdory řádovým premisám, pečovali i světští kněží. Pro středověk nevíme mnoho ani o úřadu klášterního probošta. Od 2. poloviny 15. století se jako mnohem výraznější osoba objevuje klášterní fojt, laik, jehož si pravděpodobně abatyše vybírala z okruhu šlechtických rodin spjatých s kláštery.¹⁰⁶³ Nevíme nic o tom, že by jej potvzoval otec-opat, ve 2. polovině století 16. si jej vybíraly patrně samy jeptišky a jen příležitostně jej konfirmoval pražský arcibiskup, budyšínský děkan nebo český král. Altzellský opat také jen relativně zřídka zasahoval do právních záležitostí kláštera, jeho přítomnost není např. doložena při každé

¹⁰⁶¹ E. BEYER, *Das Cistercienser-Stift*, s. 70 a s. 265 sq. Hypotézy k tomu, proč byla paternita udělena právě tomuto klášteru, viz Jan ZDICHYNEC, *Kláster Marienthal mezi králi, městy a šlechtou (1234-1547)*, in: Korunní země, I, red. L. BOBKOVÁ, s. 166-218, zde s. 190.

¹⁰⁶² K malému počtu vizitačních zpráv v českých zemích *Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově*, ed. Antonín NEUMANN, Olomouc 1926, *passim*; pro cisterciáky v Čechách K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, I, s. 75 sq. Pro středověkou Evropu situaci shrnuje J. OBERSTE, *Visitation*, s. 40 sq. a TÝŽ, *Die Dokumente der Klösterlichen visitationen*, Turnhout 1999 (Typologie des sources du moyen Age occidental 80), s. 25.

koupi či prodeji.¹⁰⁶⁴ Kontakt Marienthalu i Mariensternu s okolním světem zprostředkovávali už ve 13. a 14. století příslušníci okolní nižší šlechty nebo měšťané, případně konvrši nebo faráři spjatí s klášteřem častěji, než by odpovídalo cisterciáckým postulátům.

O vývoji 15. století je v tomto ohledu známo ještě méně. Už složité politické poměry v kraji dovolují nicméně předpokládat, že četnost a intenzita vzájemných vztahů ještě více zeslábla. Provádět vizitace bylo pro opata z Altzelly za zmatků husitské a poděbradské doby jistě obtížné. Kromě vzdálenosti – výrazně blíže se Altzelle nacházel Marienstern – komplikovala vztahy klášterů i rozdílná zemská (a v případě Marienthalu i diecézní) příslušnost obou klášterů. Snad vzhledem k tomuto vzdalování se řádovým strukturám se v Marienthalu a Mariensternu např. nijak neodrazily reformní snahy, časté v cisterciáckém řádu 15. století. V Marienthalu nevíme v 15. století ani o žádné vizitaci altzellského opata. Naproti tomu v Mariensternu se dochovaly vizitační protokoly a příkazy altzellského opata, vůbec jeho poslední, ovšem až z let 1499 a 1500.¹⁰⁶⁵ Málo informací máme i o potvrzování voleb představených. Např. roku 1506 potvrdil marienthalskou abatyši Markétu IV. z Bresen opat neuzelský, sídlící blíže než altzelský a stejně jako ona poddaný českého krále, ale výslovně v pověření altzellského opata jako řádového vizitátora.¹⁰⁶⁶ Pro tuto dobu ale nic nevíme o potvrzování abatyší řádovými strukturami v Mariensternu. Altzelský opat dal na konci 15. století několikrát svůj souhlas k majetkové transakci marienthalských cisterciáček.¹⁰⁶⁷ Na konci 15. století altzellští opati Antonín Schröter a Martin z Lochau zastupovali Marienstern v daňových věcech a záležitostech vyšší soudní pravomoci proti zemi a stavům Horní Lužice, zejména v uvedeném sporu se zhořeleckými

¹⁰⁶³ Cf. J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 218, viz také níže.

¹⁰⁶⁴ Tak při sporu kláštera Marienthal s městy Žitavou a Zhořelcem o městečko Ostritz roku 1368 intervenoval ve prospěch cisterciáček u Karla IV. pravěpodobně opat neuzelský, viz Johannes von GUBEN, *Jahrbuecher des zittauischen Stadtschreibers und einiger seiner Amtsnachfolger*, SRL NF I, ed. Joachim Leopold HAUPT, Goerlitz 1839, s. 44 sq. Jeho klášter ostatně právě tehdy spolu s Dolní Lužicí připadl k teritoriu českého krále.

¹⁰⁶⁵ Viz J. HUTH, *St. Marienstern*, s. 194.

¹⁰⁶⁶ 23. listopadu 1506, J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 111. Viz níže.

¹⁰⁶⁷ Listina daná v Marienthalu – snad při vizitaci opata v klášteře? – je zároveň poslední zmínkou o otcí-opatovi přímo v marienthalském archivu před zánikem altzellského kláštera. Tuto transakce pak ještě abatyše předložila k potvrzení královským úřadům, jak je zmíněno i v dokumentu samotném, viz K1A Marienthal, listina č. 110 b) z 23. září 1496.

o vrchní soudní pravomoc v tzv. eigenském kraji.¹⁰⁶⁸ Poslední zpráva o kontaktu Marienthalu s otcem-opatem pochází z roku 1535.¹⁰⁶⁹ Altzellský opat nemohl asi účinněji přispět ani při konfesních nepokojích v Kamenzi, i když jej mariensternská abatyše o tamním vývoji informovala ještě roku 1537.¹⁰⁷⁰

Přese všechno právě uvedené – nebo právě proto? – ale v hornolužických cisterciáckých klášterech až do 2. poloviny 16. století nevíme nic o porušování řádové disciplíny. Navzdory nedostatku dokladů o vztazích Altzelly k hornolužickým *cisterciím* můžeme přinejmenším předpokládat, že tamní relativně dobré vnitřní poměry ve srovnání s jinými míšeňskými i českými *cistercii* dávaly alespoň teoretickou možnost dbát o řádný řeholní život v Marienthalu a Mariensternu, ba i duchovně vyzbrojit jeptišky proti luteránskému ohrožení. Altzella zažila poslední léta rozkvětu na počátku 16. století. Tehdy se patrně zdejší opati, zejména už zmiňovaný Martin II. z Lochau, který byl v těsném kontaktu i s cisterciáky v Čechách a na Moravě a nějakou dobu byl také jejich vizitátorem, snad více ujali svých práv nad hornolužickými ženskými konventy. Po Martinovi nastoupil jako pětatřicátý opat Altzelly roku 1522 mistr svobodných umění Pavel Bachmann z Chemnitz († 1538), který byl v úzkém vztahu k cisterciáckému centru¹⁰⁷¹ a také od světských panovníků dostával důležitá pověření. Vévoda Jiří mu několikrát svěřil dohled nad volbou nového opata v Pfortě, Ferdinand I. jej pověřil prozkoumáním poměrů v dolnolužických *cisterciích* Dobrilugk a Neuzelle. Bachmann patřil mezi nejtvrďší odpůrce Luthera, s nímž vedl veřejnou polemiku (známe nejméně patnáct jeho protilutherovských letáků), mimo jiné ve věci svatořečení míšeňského biskupa Bennona. Proti novému učení vystupoval ostře i v rámci vlastního konventu, ale vliv tohoto učení se mu zadržet nepodařilo: roku 1524 velká část mnichů Altzellu opustila.¹⁰⁷²

Bachmann vedl neúnavnou konfesněpolemickou činnost, z níž za zmínku stojí alespoň spisek povzbuzující řeholníky – bez rozdílu pohlaví – k setrvání

¹⁰⁶⁸ H. KNOTHE, *Urkundliche Geschichte*, s. 79, 82, 84; A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 114.

¹⁰⁶⁹ Tehdy Pavel Bachmann potvrdil prodej poloviny vsí Leuba zhořelecké radě za 500 zlatých, aby klášter mohl splatit daň vyžadovanou králem Ferdinandem I. už 1530.

¹⁰⁷⁰ Viz výše, s. 208.

¹⁰⁷¹ Bachmann navštívil mnohokrát mateřský klášter v Cîteaux a účastnil se i zasedání generální kapituly, E. BEYER, *Das Cistercienser-Stift*, s. 85-86.

¹⁰⁷² Ještě z roku 1535 pochází zpráva o zadržení altzellského cisterciáka radou v Döbeln, na což si Bachmann marně stěžoval u saského kurfiřta.

v monastickém stavu.¹⁰⁷³ Odpadlým farářům a řeholníkům hrozí totiž trest a věčné zatracení. Na základě Bible, nepříliš samostatně a v podstatě zcela v duchu scholastické obhajoby mnišství vyvrací Bachmann Lutherovo učení popírající názor o spasitelnosti dobrých skutků, jenž tvořil jednu z tradičních středověkých opor řeholního života.¹⁰⁷⁴ Bachmann argumentuje také proti luteránské svobodě, která může vést ke svévolnosti, obhajuje užitečnost a záslušnost řeholních slibů,¹⁰⁷⁵ kanonických hodinek,¹⁰⁷⁶ opakuje prastarý názor, že řádný klášterní život chrání před hříchy atd. Mnišský stav nebyl ustaven jen lidskými zákony, jak tvrdí Luther, nýbrž zřídil jej už Bůh. Poskytuje více možností dosáhnout evangelické svobody a připodobnit se svatým a andělům, umožňuje dokonalou obět'. Co radí altzellský opat řádové osobě v pokušení? Je třeba se varovat před pokušeními d'ábla, *dávného hada*, žít v bázni a spravedlnosti, zocelit mysl i srdce, vážit si svého stavu, dodržet slib, uchovat si poslušnost. Pak je možno dosíci opravdové svobody. Nevíme sice o výskytu tohoto či jiného Bachmannova spisku v knihovně v Mariensternu či Marienthalu, můžeme však předpokládat, že se jím obracel i na jemu podřízené jeptišky, respektive že jím vyzbrojil svého mnicha, kterého do příslušných klášterů vysílal jako zpovědníka.

Vůbec posledním opatem altzellského kláštera byl magister Ondřej Schmiedewald, osobnost zřejmě méně výrazná než jeho předchůdce. V klášteře přibývalo sporů mezi opatem a jeho mnichy, kteří stále častěji odmítali poslušnost. Zvláště mladší z nich v noci opouštěli klášter, oddávali se pitkám, hrám a dalším nepřístojnostem. Schmiedewald nedokázal zadržet úpadek

¹⁰⁷³ Paulus AMNICOLA, *Czuerrettung den schwachen Ordens personen/so ytzt yn dysen ferlichen Bösen Gotlossen zeytten schwerlich betrübt vnd angefochten werden durch falsche vorfürliche lere abschrift eyn Trostlich Rede*, s. l. 1524.

¹⁰⁷⁴ Přitom využívá i kritiku Luthera-mnicha od jeho erfurtských spolubratří. „*Das so man eyns hab gehandelt daz Euangelion Jhesus was auß werffen eyn teuffel vnd der war stum*“, TAMTĚŽ, fol. 15^v. Když Luther hlásá křesťanskou svobodu, spíše chce povolovat svému pohodlí a tělesným touhám atd.

¹⁰⁷⁵ „*Deyn gelubnis o ordens person ist auch nicht vnnutz als Luther kettzerlich lallet Sundist seligkisch wan eyn werck der vbergabe ad tzugabe da durch vornawest ... Geloben vnnd nicht geloben ist frey/Doch werden die menschen als zu dem besten vermanet/gelubniß tzuthun/Gelobet spricht der Propheta David vnd bezalet Gotte ewerm Herrn*“, TAMTĚŽ, fol. 20^v.

¹⁰⁷⁶ „*Syben gezeytten – Horas Canonicas – welche nicht von geryngen sunder vornemsten gutten werken seynt vnd also entlediget werden*“, TAMTĚŽ, fol. 32^v. Jejich závaznost odvozuje z Písma, z výroků Davidových o chvále Boží i ze Skutků apoštolských. Luther praví, že „... Chorhalten, Psallyren vnd lobsange soll ym geyste geschehen wyr antwortten [...] Jha ym geyste vnd auch mit leybe wan Gott hat vns nicht alleyne den geyst Sunder auch den leyb zu

svěřené komunity, úkol ostatně takřka nemožný v době, kdy klášter po smrti vévody Jiřího přišel o světského ochránce a byl naopak vystaven zcela vlivu jeho protestantského bratra Jindřicha. Už roku 1539 vyslal nový saský vévoda z Drážďan své pověřence k prozkoumání duchovních poměrů v klášteře. Představeného povolali do blízkého Nossenu, kde mu zakázali slavit mše. Prozatím mnichům ponechali hábit a zpěv kanonických hodin. 18. února následujícího roku přišli do kláštera komisáři, procházející zemí v rámci velké protestantské vizitace, a vyzvali zbylé mnichy k odložení řeholního hábitu a slibu mlčení, to jest nejnápadnějších znaků mnišství budících největší odpor u protestantů. Ondřej se podrobil s tím, že tak činí nedobrovolně, podle vůle zeměpána, a požádal, zda si může mnišský hábit ponechat. Bez ohledu na jeho odpor byl vydán výnos o zrušení kláštera. Jednotlivcům bylo ponecháno na rozhodnutí, zda setrvají nebo klášter opustí, přičemž setrvavší mniši byli nadále zavázáni poslušností svému opatovi.¹⁰⁷⁷ Bylo vydáno též nové uspořádání ohledně bohoslužby.

Poznamenejme, že ještě roku 1545 altzellští bratři nakládali s českými majetky kláštera, ovšem pod jasným dohledem českého krále.¹⁰⁷⁸ Po zrušení kláštera se některé bohoslužebné předměty a rukopisy dostaly do Mariensternu, jehož abatyše si také nechala podat zprávu o průběhu rušení kláštera s výčtem některých cenností tehdy zabavených.¹⁰⁷⁹ Ohledně altzellských cenností pak psal kurfiřt abatyši marienthalské ještě v březnu roku 1561.¹⁰⁸⁰ V době zrušení Altzelly se k luteránství definitivně přiklonila také lipská univerzita, což

seyne lob vnd dinst vorlyhen vnd du kanst Gotte dem herren nymmermher gedynenn noch lobsagen ym geyste du dynst yhm den vor am leybe, " TAMTĚŽ.

¹⁰⁷⁷ Napřesrok uzavřel pověřenec vévody s opatem Ondřejem smlouvu o správě kláštera; světská moc přislíbila živit obyvatele kláštera, převzít pohledávky i závazky vůči chudým či církevním sluhům a placení ročního pachtu dva tisíce zlatých zemským úřadům. Líčení E. BEYERA, *Das Cistercienser-Stift*, s. 494 sq. přebírá i N. HEUTGER, *Zisterzienserklöster*, s. 256; rušením kláštera se samostatně nezabývá *Altzelle*, redd. M. SCHATTKOWSKY – A. THIEME.

¹⁰⁷⁸ V březnu roku 1545 prodali bratři z Altzelly statky v okolí Lovosic bratřím Šlejnicům, *Listy kláštera staro-celského o držebnostech jeho v Čechách*, ed. V. ANTL (Archiv český, XVIII, s. 290-308).

¹⁰⁷⁹ Už citovaná *Informatio Alienationis Veteris Cellae*. V mariensternské knihovně je dodnes jako Ms. Oct. 123 uchovávána např. altzellská *Liber Usuum*, vzniklá mezi lety 1411-1428, shrnující liturgické zvyky obvyklé u cisterciáků 15. století, včetně svátků specifických pro řád atd., začínající modlitbou za „pány, kteří leží pohřbeni s námi“ („lantherren, dy mit uns begraben legin“), to jest za míšeňská markrabata, purkrabí z Donína a další šlechtické rody. Většina knih z altzellské knihovny nicméně poskytla základ univerzitní knihovně v Lipsku, viz Gerhard KARPP, *Bibliothek und Skriptorium der Zisterzienserabtei Altzelle*, in: *Altzelle*, redd. M. SCHATTKOWSKY – A. THIEME, s. 412-438.

znamenovalo mimo jiné konec tamního *Collegia Bernardina*. V letech 1540-1542 byly zrušeny další významné cisterciácké kláštery v Sasku (Pforta, Sittichenbach) i v Braniborsku (Lehmin, Chorin, Himmelpfort).¹⁰⁸¹

Marienthalská a mariensternská abatyše si vyměnily vzápětí po zrušení kláštera otce-opata řadu listů, v nichž se dohadovaly, na koho se ve svízelné situaci obrátit.¹⁰⁸² Nejdříve zřejmě oslovily hornolužického vojvodu Zikmunda Berku z Dubé jako zástupce zeměpána, to jest českého krále. Jeho také požádaly marienthalské cisterciáčky po smrti své abatyše, aby jim poskytl dobrozdání, kdo má uvést do úřadu abatyši novou, kterou si již zvolily. Po sekularizaci Altzelly jim totiž hrozí, že saský kurfiřt využije jejích tradičních patrimoniálních práv k zásahům v Marienthalu. Tato skutečnost ilustruje proměněné pojetí cisterciácké exempce: jí navzdory žádají jeptišky nejprve o pomoc *bracchium saeculare*.¹⁰⁸³

Král Ferdinand I. se volbou marienthalské abatyše tehdy opravdu intenzivně zabýval. Tak píše 26. srpna z Vídně, že dostal zprávu o smrti předchozí abatyše a konvent chce zvolit novou, ba že už k tomu možná došlo. V každém případě nová abatyše není ještě potvrzena.¹⁰⁸⁴ Je zřejmé, že Ferdinand využil kritického momentu k posílení svého vlivu: z titulu své královské autority v okamžiku, kdy byl altzelský opat donucen „odložit hábit“, potvrdil abatyši místo něj.¹⁰⁸⁵ Konfirmace je v té době ještě podstatně kratší než květnatá stvrzení doby barokní: Ferdinand slibuje abatyši svou ochranu ve všech náležitých věcech a poroučí jí, aby modlitbou a jinými cestami prokazovala svou poslušnost.¹⁰⁸⁶ Podobně zasahoval Ferdinand do volby představeného a patrimoniálních vztahů v případě Oseka, podléhajícího dosud klášteru ve Valdsasích. Roku 1528 podřídil volby a stvrzování oseckých představených

¹⁰⁸⁰ Torgau, 11. března 1561, *Inventarium diplomaticum historiae Saxoniae superioris*, ed. Ch. SCHÖTTGEN, č. 6, s. 585.

¹⁰⁸¹ *Repertorium der Zisterzen*, red. G. SCHLEGEL, passim.

¹⁰⁸² DA Bautzen, sign. N III, 1, *Acta et scripta zwischen dem Administrator ecclesiasticus und dem Kloster Marienstern nebst andern Personen, 1552-1586*; J. HUTH, *St. Marienstern*, s. 194.

¹⁰⁸³ 31. července 1540, Marienthal. Viz *Akta Konsistoře katolické*, ed. Klement BOROŮVÝ, Praha 1869, č. 556.

¹⁰⁸⁴ NA Praha, RG, č. 23 (Kaiserliche Befehle, Missiven, 1540-1541), fol. 71^v.

¹⁰⁸⁵ „... dieweill den der visitator, dem solche bestettigung zuegestanden, sein soll seinen habitum von sich gethan, vnd sich solches amts vnwirdig gemacht so wollen wir ditzmals selbs aus Crafft vnser Kn. auctoritet, solche bestettigung zu vnns genumben haben ...“, TAMTĚŽ.

¹⁰⁸⁶ „Doch ist hieneben vnser Beuelch Ir wellet euch mit dem gebet vnd in ander weg eurs orden gemeß gehorsamblich ertzaigen vnd halten, vnd in khainen annder wege entlassen/einlassen.“ TAMTĚŽ.

vlivu královské komory, s odůvodněním, že valdsaský klášter byl v souvislosti se složitým vývojem v Horní Falci odebrán Koruně. Ve skutečnosti Valdsasy původně patřily k Chebsku a součástí české Koruny nebyly. Touto formulací panovník v 16. století vyjadřuje pravděpodobně své právo ochrany. Rozhodnutí je v každém případě typické pro sílící vliv státu v první polovině 16. století i pro centralistické snahy Ferdinanda I.: filiační vazby sahající přes hranice českého státu se jevily napříště jako politicky nepřijatelné.¹⁰⁸⁷

Zprávy u královského dvora o poměrech v Marienthalu zřejmě nebyly úplně přesné. O čtrnáct dní později totiž povoluje Ferdinand znovu jeptiškám zvolit podle dávných zvyků novou abatyši, jež ovšem musí k tomu být způsobilá;¹⁰⁸⁸ je také třeba i nadále provozovat řádně bohoslužbu. Ve stejné věci napsal Ferdinand i míšeňskému biskupovi:, žekonvent může v přítomnosti svého vizitátora, altzellského opata, zvolit ze svého středu novou abatyši a nechat ji konfirmovat. Opat se ovšem omluvil, protože byl donucen odložit hábit a vzít na sebe místo toho černou sutanu kněze.¹⁰⁸⁹ Král už ale mezitím klášteru povolil zvolit novou abatyši, s tím, že snad bude moci církevního potvrzení dosáhnout u papeže či u jeho nuncia. Přijímá i omluvu altzellského opata a oznamuje, že bere jeho zodpovědnost na sebe.

Neuzellský opat Matyáš Hoffmann se také vzápětí po zániku Altzelly a zásazích Ferdinanda I. objevil v Marienthalu na sv. Lukáše (18. října) 1540; z konventu byla vybrána pod jeho vedením jako nová abatyše Kateřina III. z Nostic. Vedle Hoffmanna, který ji benedikoval a instaloval, byl ceremoniálu přítomen i zemský fojt Zdislav Berka z Dubé. Zajímavé je, že Kateřininu volbu

¹⁰⁸⁷ „Dieweill das Closser Waldsachsßen diser Zeit der Cron entzogen, so soll man dem Abbt zu Waldsachsen khainer Confirmation über den Abbt des Closters Ossekh gestatten. Sonnder die Munich sollen in beywesen des Procurator, und annder ime zueverordnet, ainen dauglichen Abbt wellen, und E. K. Mt. zu confirmiren presentiren.“ Řeholníci mají tedy svolence prezentovat králi ke konfirmaci. Přitom valdsaský opat konfirmoval oseckého preláta ještě roku 1491. Originální zpráva Jana Boryně, prokurátora české královské komory, určená císařskému Schatzmeisterovi, z 11. května 1528 (v překladu), NA Praha, SM, sg. C 104, 4/1. Viz také můj článek *Klášter Osek v 16. století. Možnosti poznání cisterciáckého kláštera v době reformací*, odevzdáno do Ústeckého sborníku historického.

¹⁰⁸⁸ „... nach alter loblicher gewonhait vnd aussatzung des Closters, vermug eurer priuilegien auf ditzmals thuen mugt. doch das sy tauglich vnd geshikt genueg darzue sey,“ 11. září 1540, Wiener Neustadt, NA Praha, RG, č. 23 (Kaiserliche Befehle, Missiven, 1540-1541), fol. 78^v.

¹⁰⁸⁹ „... das sy in beisein Irer Visitatores des Abbtess zur zur Alten Zelle nach besag irer Regel ain ander Abtessin aus Irm mittl erwelen, vnd das selb confirmation lassen mugenn sambt entshuldigung desselben aber das das nit fursetzlich, sonder aus dringend zue muetung den habit ablegen vnd anstat desselben lange shwarzte priester Rockh antragen muessen,“ Wiener

neuzellský opat vzápětí oznámil nejbližším luteránským sousedům kláštera, zhořelecké a žitavské radě.¹⁰⁹⁰

Český král se tedy rozhodl přenést vizitační práva nad Marienthalem na dolnoluzický konvent Neuzelle. Někteří badatelé hovoří v té souvislosti o rozhodnutí cisterciácké generální kapituly, což se mi však v cisterciáckých statutech nepodařilo doložit. V Mariensternu sice v kritické době abatyše nezemřela, ale i tam vydal český král vizitační příkaz. Již na začátku roku 1540 dostal Ferdinand I. zprávu o nepokojích na mariensternském panství.¹⁰⁹¹ Před zhořelecký soud se jednak dostaly záležitosti neposlušných klášterních poddaných, při jednání ale vyšly najevo i další problémy, proto byla záležitost předána zemskému fojtovi. Ve správě klášterních fojtů a dalších úředníků se totiž zjistilo se mnoho nedostatků, které narušují královská práva. Informace o dalším průběhu této záležitosti nemáme, o rok později nicméně panovník vypisuje další vizitaci, již pověřuje opět neuzellského opata. Opět se připomíná, že altzellský opat musel odložit svůj hábit, a tím se stal nehodným vizitovat kláštery v markrabství Horní Lužice.¹⁰⁹² Klášter Marienstern ovšem v tuto chvíli vizitaci potřebuje, proto ukládá neuzellskému opatovi tam „*pilně vizitovat*“ a uvést tam vše do pořádku s tím, že má o svém počínání zpravit panovníka.

Prameny pražské provenience naznačují, že si pak vizitační práva nad klášterem Marienstern nárokoval v prvních letech i biskup míšeňský. V 50. letech 16. století potom české královské úřady opakovaně zdůrazňovaly, že Ferdinand I. již tato práva jako český král udělil právě opatovi z Neuzelle. 4. října 1556 král zmiňuje, že mu abatyše a konvent kláštera Marienstern oznámili, že se k nim nedávno dostavil Jan, biskup míšeňský, a prohlásil se za jejich vizitátora a ordináře. Abatyše ovšem jeho nároky a vizitaci odmítla¹⁰⁹³ a

Neustadt, 7. října 1540, NA Praha, RG, č. 23 (Kaiserliche Befehle, Missiven, 1540-1541), fol. 111^f.

¹⁰⁹⁰ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 119.

¹⁰⁹¹ 27. ledna 1540, Praha, NA Praha, RG, č. 23 (Kaiserliche Befehle, Missiven, 1540-1541), fol. 10^f.

¹⁰⁹² „*Nachdem der Abbt zur Altenzell seinen Habithumb von sich gelegt dardurch sich der Visitator Ambts so er Vber Cloester vnnd Gotheuser in vnnserm Marggraffthumb OberLausitz gehabt vnwirdig gemacht*“, Řezno, 18. července 1541, NA Praha, RG, č. 23 (Kaiserliche Befehle, Missiven, 1540-1541), fol. 275^v-276^f.

¹⁰⁹³ „*bei Irn Gotshaus ershienen vnd sich vor ainem Visitatorn vnd ordinarium ires Closters angegeben, mit weiteren vervielch das diß Closter von seinen Vorfarn fundirt vnnd gestiftet worden sei vnd also sein vrsprung von dem Stiffi Meissen pekhomen habe welches ime aber vermelte abbteßin widersprochen*“, koncept dopisu opatu neuzellskému, 4. října 1556, NA Praha, LŽ, sg. III. 11. 10, karton 245.

označila „*als iren Ordinarium*“ neuzellského opata. Panovník chce jakožto vládnoucí český král a markrabě Horní Lužice klášter zachovat při starých a řádných zvyklostech¹⁰⁹⁴ a odmítnout biskupův záměr, jak náleží. Proto poručí opatu neuzellskému, aby mu podal informaci, zda jeho předchůdci skutečně Marienstern vizitovali, a jaká jsou eventuální práva míšeňského biskupa. Příslušná zpráva se zřejmě nedochovala.

Vzápětí se pak už připomíná vizitační pravomoc, která Neuzelle „*geburt vnd von alter zuestet*“, i když doklady o ní před rokem 1541 nemáme.¹⁰⁹⁵ Panovník odpovídá 10. října poslům kláštera, Magnusovi z Budyšína a Jakobovi ze Scharfsedern, na jejich ústní a písemnou žádost, předně ve věci biskupa míšeňského, který si nárokuje vizitaci „*als ordinarius obgemelts Closters*“. Král se zastává vizitačních práv opata neuzellského, jež mu ostatně udělil četnějšími pověřenými.¹⁰⁹⁶ Pošle biskupovi zprávu, v níž toto zdůrazní s tím, že by se jednalo o zásah do jeho regálií. Král dále odpovídá na stížnost abatyše ohledně žádostem některých okolních šlechticů, aby jim byly zastaveny klášterní statky. Kvůli četným zástavám klášterního jmění proniká na její panství luteránská víra. Král ovšem míní zachovat jeptišky v jejich klášteře a při jejich pravé víře a službě Boží.¹⁰⁹⁷

V únoru 1558 píše král mariensternské abatyši, že se i nadále pokusí míšeňskému biskupovi ve vizitaci zabránit. Jakmile bude v Neuzelle – prostřednictvím leubuského opata a s jeho souhlasem – zvolen nový opat, předá mu vizitační pravomoc.¹⁰⁹⁸ Téhož dne napsal i míšeňskému biskupovi, kde připomíná, že jeho vizitaci odmítl již předchozího roku. Obě královská psaní z let 1556 a 1558 podnítila jistě sama mariensternská abatyše. Základem jejich obav byl zřejmě mimo jiné dopis míšeňského biskupa Jana IX. budyšínskému

¹⁰⁹⁴ „... *dem alt loblich auch pillich herkhomen*“, TAMTÉŽ.

¹⁰⁹⁵ Koncept královského rozhodnutí z roku 1556, NA Praha, LŽ, sg. III. 11. 10, karton 245. Podobně KIA Marienstern, *Materialsammlung zu Wahlen und Visitationen*, nevydaný rukopis Sr. M. Elisabeth Gäbler OCist, s. 2; DA Bautzen, Loc. 6029, fol. 2. Podobně argumentovaly královské úřady roku 1615.

¹⁰⁹⁶ „*So doch die visitation dem hernn apt zu Neuenzel ... zustendig ... habe sich vor RKM geurleyt/gevierley besheids sollichen visitation halber bei izo gedachten apt des stifts Neuzel erhalten*,“ koncept z roku 1556, NA Praha, LŽ, sg. III. 11. 10, karton 245.

¹⁰⁹⁷ „... *bei Inen gestift, der In gotesheus fundiret ... sondern doch bei Iren leistung werenn Religion und gots dienst*“, TAMTÉŽ.

¹⁰⁹⁸ Originální zpráva Ferdinanda I., z 1. února 1558, dáno v Praze, LŽ, sg. III. 11. 10, karton 245. Opat zemřel už 24. srpna 1557. K nové volbě už došlo, ale král o ní ještě nebyl zpraven, W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 134.

děkanovi, daný asi roku 1558. Jan IX. se tu zabývá otázkou, která ze svých biskupských práv má předat Janu Leisentrittovi jako generálnímu komisařovi biskupství. *Iura episcopalia* zrušením zdejších klášterů sice skoro úplně zanikla, přesto ale biskup připomíná, že jeho předchůdci ordinovali a světili mnichy a jeptišky všech benediktinských klášterů diecéze, a z toho vyvozuje nepřímě právo dohledu nad kláštery. Na druhou stranu snad byly abatyšiny obavy větší, než byly reálné nároky a možnosti Jana IX.: z práva ordinování řeholníků v benediktinských kláštorech nevyvozoval implicitně vizitační právo nad Mariensternem, které navíc označil jako právo neuzellského opata.

Bezprostřední ohrožení hornolužických katolíků v té době naznačuje i královský list, určený jeho hofmistrovovi do Prahy a zabývající se záměrem vévody Jindřicha Saského vizitovat duchovní markrabství v rámci vizitace ve wettinských zemích. Při této vizitaci jsou prý ovšem mnozí řádní kněží velmi obtěžováni a zbavováni svých obročí.¹⁰⁹⁹ Je třeba této vizitaci zabránit, hofmistr má v každém případě poskytnout zprávu, co je třeba učinit.

Také v komplikovaném období konce 16. století Marienstern označuje stále znovu neuzellského opata jako svého vizitátora. Roku 1582 neuzellský opat oznamuje pražskému arcibiskupovi, že zesnulý císař Ferdinand písemným mandátem, který on sám může předložit, jeho předchůdcům předal „*die Visitation des Jungfraw Closters Marienstern Cistercienser Ordens in Oberlausitz gelegen, nach abfall vnd vntergang des Closters AltenZellen*“. Opat prohlašuje, že toto vizitační právo až doposud vykonával, že stávající abatyše byla zvolena kanonicky v jeho přítomnosti, že přijal věčné sliby několika mariensternských jeptišek, atd.¹¹⁰⁰ Mnoho dokladů o tom ale ve skutečnosti nemáme. Kromě královského pověření k vizitaci z roku 1541 je pozice neuzellského opata jasně definována jen roku 1576 při volbě abatyše Lucie Güntherové, která proběhla pod vedením Michaela II.¹¹⁰¹

Shrňme tedy: neuzellského opata jako vizitátora si pravděpodobně vyvolily ve vzájemné shodě mariensternská i marienthalská abatyše, logicky vzhledem k situaci i ke geografické vzdálenosti. Jejich volbu podpořil český

¹⁰⁹⁹ 17. prosince 1540, Wiener Neustadt, NA Praha, RG, č. 23 (Kaiserliche Befehle, Missiven, 1540-1541), fol. 149^r.

¹¹⁰⁰ Originální list opata neuzellského pražskému arcibiskupovi z ledna 1582, NA Praha, APA I, sg. C 118 5, karton č. 2097.

¹¹⁰¹ KIA Marienstern, Materialsammlung, s. 2; J. HUTH, *St. Marienstern*, s. 195.

král, sice navzdory řádové exempci, jeho řešení ale bylo i podle řádových premis celkem korektní. Sám neuzellský opat, který se cítil jako dědic práv altzellského opata, měl o toto právo zájem. O jeho potvrzení cisterciáckými strukturami ale zatím nic nevíme. Řešení navíc vyhovovalo teritoriálním zájmům českého krále. Vizitační pravomoc zůstala v rukou opata jemu podřízeného a všechna *cistercia* markrabství se mohla sdružit do určitého celku. Neuzellský klášter navíc zůstával po rozsáhlých zeměpanských sekularizacích jediným domem mužské větve cisterciáků v širokém prostoru středovýchodního Německa mezi Labem a Odrou, jeho opat se stal rázem jediným prelátem Dolní Lužice. K zániku už totiž neodvolatelně šel i klášter Dobrilugk, navíc podstatně vzdálenější Horní Lužici než Neuzelle. Nejbližší hornolužickým *cisterciím* byly pak až kláštery v dolnoslezském Leubusu (Lubiąż, kde později vznikl vůbec největší barokní klášterní komplex v Evropě), polském Paradiesu a severočeském Oseku.

IV. 1. 2. *Situace laubanských magdalenitek*

Těsně s protestantstvím sousedil a přímou ochranu katolické církve postrádal i převorát magdalenitek v Laubanu. V záležitostech tohoto exemptního, to jest v tuto chvíli *de facto* osamocенého kláštera se angažovaly v krizovém reformačním století nejrůznější autority. V prvních letech po nástupu reformace mohl o klášter dbát ještě generální probošt magdalenitek, sídlící většinou ve Slezsku. O tomto úřadu máme z doby předreformační málo informací, jež jsou příznačné pro specifické struktury řádu magdalenitek i pro ambivalentní vztahy Laubanu k Čechám, respektive pro jeho inklinaci ke Slezsku. Provinční vazby řádu ostatně nejsou úplně jednoznačné. Existovaly pravděpodobně jen tři řádové provincie: rýnská, mohučská a provincie východních zemí.¹¹⁰²

Mužskou větev řádu magdalenitek zastupovali pouze generální probošt, jako mezistupeň provinciální probošti a konečně zástupci jednotlivých konventů, vybíraní podle situace z řad augustiniánů, dominikánů, ale i světských kněží, kteří až dodatečně skládali slib k řádu kajícnic. Postavení generálních i provinčních proboštů bylo často zřejmě spíše prázdným, čestným titulem, který

¹¹⁰² K organizaci řádu A. SIMON, *L'Ordre des Pénitentes*, s. 58-64, viz také výše, s. 162.

jen někdy umožňoval reálné působení, jak se ostatně projevilo i v době reformace. Jejich překerní a nestabilní pozici naznačují i problémy, které vznikly kolem roku 1500 s vyplácením roční penze, ba i samotných konfirmačních nákladů pro zvoleného probošta.¹¹⁰³ Tyto obtíže ovšem rostly, jak se rozplývaly komunity magdalenitek v důsledku postupování reformace. Řád magdalenitek měl slavit jako jiná řeholní společenství své generální kapituly, jež jsou doloženy jen zřídka; ani o jejich fungování mnoho nevíme. Zasedat na nich měli generální a provinciální probošti a převorí-zástupci jednotlivých konventů. Přítomny ale byly i převorky jednotlivých klášterů, což byl fakt v řádových organizacích zcela výjimečný a podmíněný tím, že nebylo vždy možné zajistit, aby měl každý klášter svého převora. V 15. století již byli převory magdalenitek na všech úrovních takřka výhradně svěští kněží, potvrzování papežem.

Ve „východní provincii“ řádu magdalenitek byli v 15. století nejčastěji provinciálními probošty kněží z oblasti Saska či západního Slezska, jako např. Mikuláš z Landeskronu (1392-1410), pocházející z okolí Naumburgu am Queis.¹¹⁰⁴ Jiní provinciální probošti či převorí byli spojeni se saským Freiberkem, kde působila významná komunita magdalenitek. Roku 1476 je jako „*praepositus et generalis omnium monasteriorum beate Marie Magdalene de penitencia in Alemania atque regno Bohemie visitor supremus*“ jmenován Jakub Hennigk. Naznačuje se tu tedy provinční sepětí magdalenitek německých a českých, zřejmě ale dosti slabé.¹¹⁰⁵ V Hennigkově případě máme dokonce i doklady o vykonávání jeho pravomoci, což není pravidlem u všech proboštů.¹¹⁰⁶ Roku 1493 následoval v čele provincie Jan Richard z Ephenbachu, zmiňovaný rovněž jako probošt freiberských magdalenitek. Po jeho smrti v květnu 1499 potom v saském Freiberku jednala generální kapitula magdalenitek, jíž se účastnily převorky z klášterů ve Šprotavě, Naumburgu,

¹¹⁰³ Asi také proto radí kardinál Peraudi proboštu Schormanovi v potvrzovací listině z 11. listopadu 1501, že má zůstat světským knězem, aby mohl přijmout nějaké jiné beneficium.

¹¹⁰⁴ Zmiňován je v listině tamních magdalenitek 1409, P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 92.

¹¹⁰⁵ České kláštery magdalenitek měly ve 14. století vlastního provinciálního probošta, doloženého k letům 1334, 1336 a 1400 v Praze. Roku 1411 byl proboštem provincie českých magdalenitek dokonce probošt laubanský. Roku 1499 ale už vystupují magdalenitky dnešního Německa a Čech zvlášť.

Laubanu, Haynu, Altenburgu a Freiberku. Bylo rozhodnuto zvolit vhodného provinciálního probošta, který měl vynikat mravy i učeností a zároveň vyhovovat jeptiškám. Kláštery se postarají o zaplacení nákladů spojených s obstaráním jeho papežské konfirmace, a to podle svých příjmů, nikoli podle toho, jak se zlíbí konfirmovanému. V osobě kandidáta ale vznikly nejasnosti,¹¹⁰⁷ přičemž se převorky chtěly domluvit s kláštery „*in partibus Reni*“, ale odmítaly jednat s domy v Čechách, „*cum sind Bohemi*“; snad je spojovaly s kacíři.¹¹⁰⁸ Nakonec byl vybrán do funkce magister artium a bakalář svatého Písma z Hlohova Petr Schormann, absolvent a profesor lipské univerzity. Roku 1501 jej generálním proboštem potvrzuje kardinál Raimundus, v letech 1516-1522 byl s krátkým přerušením i proboštem laubanských magdalenitek, v jejichž klášteře roku 1522 zemřel.¹¹⁰⁹

V době 20. let 16. století na laubanské magdalenitky plnou silou dolehla reformace, samy řeholnice opouštěly svůj klášter a k protestantství se dál více přikláněla i laubanská městská rada. Tehdy byl provinciálním proboštem řádu Mikuláš Puhserus/Buscher, původem ze saského městečka Thum, jehož také známe jako profesora teologie z Lipska. Později se stal farářem v severočeském Mostě a zřejmě i proboštem tamního kláštera magdalenitek.¹¹¹⁰ Právě Buschera jako svého řádového nadřízeného zpravila převorka Kristýna Siebenwecková o nepokojích v Laubanu o Velikonocích 1525, jak vyplývá z jeho dobře

¹¹⁰⁶ V lednu 1476 je doložen v klášteře magdalenitek ve Šprotavě; roku 1488 dosvědčil narovnání mezi radou a magdalenitkami v Laubanu; zmiňován je konečně v listině freiberské převorky magdalenitek Barbory Schröterové.

¹¹⁰⁷ Uvažovalo se o volbě Ondřeje Prolese, s čímž nesouhlasily převorky z Míšeňska a Slezska. Proles byl generální vikář augustiniánů, který se velmi snažil o prosazení přísné observance ve svém řádu. Kvůli přehnané horlivosti byl roku 1476 sesazen a exkomunikován řádovým generálem, ale dočkal se rehabilitace od papeže. Velmi si jej vážili saští vévodové i biskup Jan VI. Míšeňský.

¹¹⁰⁸ Nakonec skutečně došlo ke konsensu s kláštery v Porýní, jak dokládají četné dopisy převorek ze Štrasburku, Wormsu a Würzburgu, které jsou opsány i v laubanské Dornickové rukopisné kronice, nacházející se dnes na území Polska.

¹¹⁰⁹ V laubanském klášterním archivu se ještě na konci 2. světové války nacházelo mosazné pečetidlo s opisem „*Petrus Schormann, Praepositus Monialium*“ a vyobrazením Máří Magdaleny s nádobkou na mast v pravé ruce, s klíčem a křížem, viz P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 95.

¹¹¹⁰ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 93-94. Mikuláš Buscher, farář vyhořelého farního kostela v Mostě, také 31. března 1517 žádá, aby byl laubanskému klášteru povolen plnomocný odpustek za pomoc mosteckým. V klášterním archivu bylo ještě ve Skobelově době dochováno bronzové pečetidlo s opisem *Sigillum Nicolai Buscheri Praepositi Generalis Sanctimonialium Ordinis S. Mariae Magdalенаe de Poenitentia*, s charakteristickým vyobrazením nahé, jen do vlasů zahalené Máří Magdalény, doprovázené dvěma anděly.

informované a přísně laděné odpovědi, datované v úterý po neděli Quinquagesima roku 1526 a dochované v klášterním archivu.¹¹¹¹

S bolestí v srdci přijímá probošt zprávu o odchodu magdalenitek loňského roku a poroučí je Božímu milosrdenství. Pokud by měly být přijaty zpět do kláštera, tak jen s jeho souhlasem, přičemž má stupeň jejich pokání prokázat opravdovost jejich lítosti. K návratu jeptišek ale velmi pravděpodobně nedošlo: klášterní tradice by jej jistě neopomenula zdůraznit, ale jakékoli doklady o tom chybějí. Dědický podíl exjeptišky Anny Seidelové si mají jeptišky ponechat a nic jí, v souladu s výnosem zeměpána, nevyplácet. Probošt se tu poněkud překvapivě odvolává na autoritu zaháňského knížete, jímž byl tehdy saský vévoda Jiří. Buscher vybízí jeptišky, které v klášteře setrvaly, aby se nenechaly svést luteránstvím a uchovaly věrnost Bohu a svému řádu až do smrti. Pokud některé mezi nimi smýšlejí luteránsky, mají být potrestány, aby buď opustily protestantství, anebo z kláštera odešly, aby ten byl ochráněn před dalším „požárem“.¹¹¹² Jeptiška Kannegießerová má pod přísahou odřici před nejstaršími jeptiškami svého luteránského smýšlení, pokud se k němu veřejně přihlásí, má být potrestána nejtěžšími tresty.¹¹¹³

Nakonec varuje Buscher před luteránskými kazateli a radí magdalenitkám, jak s nimi nakládat. Mají bránit přijímání protestantů do města a

¹¹¹¹ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 201, text Buscherova dopisu *tamtéž*, přílohy č. 8, s. 365-367, viz také příloha této práce. List není lokalizován, Skobel se domnívá, že mohl být napsán jako ostatní Buscherovy dopisy v Míšni. Podle E. MACHATSCHKEK, *Geschichte*, s. 612 byl jako kazatel dómu v Míšni svědkem listiny biskupa Jana VIII. z roku 1537.

¹¹¹² „... entweder die Lutherei lassen fahren oder sie so hinfahren, daß man des bösen Geistes Gespenst ganz los werde und nicht aus einem hinterstelligen Funken ein neues Feuer entzündet,“ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 366.

¹¹¹³ Srovnej řádovou řeholi, editovanou P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 356, § 9-10. Náklonnost k luteránství byla jistě kvalifikována jako smrtelný hřích (cizoložství, svatokrádež), po jehož spáchání má být dotyčná vydělena z komunity a jíst sama u stolu pokrmů horší kvality. „*Ad canonicas autem horas veniat, ante hostium ecclesie maneat, transeuntibus sororibus prostrata jaceat, quousque intraverint universe; nulla se conjungere illi audeat vel aliquid sibi mandare. ... prudentiores sorores, que moneant eam ad penitentiam et provocent ad lamentum, per compassionem eam foveant et ad satisfactionem hortentur, per suam intercessionem adjuvent, quam pro ipsa jugiter effundere non omittent.*“ Pokud již projeví známky pokání, ať v její záležitosti hlasuje celý konvent a převorka jí neodmítne milosrdenství. Když má být smiřena, „*omnium pedibus advolvatur misericordiam petitura, primitus priorisse ...*“ Dokud „*je v trestu*“, nesmí přijímat svátost, leda v okamžiku blížící se smrti, „*nec ad pacis osculum veniat, cum sequestrata sit a conventu sororum.*“ Pokud zastávala provinilá nějaký úřad, má jej natrvalo ztratit. Pokud spáchala svůj hřích tajně, má jí být uloženo tajné pokání. Nejhorší provinění je ovšem nenapravitelnost, „*que nec culpas timet admittere ac penam fugit sustinere. Talis quidem persona incarceretur et affligatur et ponatur in pena gravioribus culpis debita usque ad satisfactionem condignam.*“ Tresty se ovšem podobají trestům provinilých

všechny obtížné situace projednávat s ním. Buscher nakonec doporučuje jeptiškám jejich stávajícího probošta Matyáše Hoffmanna pro jeho „*vzácnou snahu, pracovitost a velkorysost*“. Vzhledem k tomu, co už zakusil při obhajování záležitostí kláštera, mají mu dávat plat až do Velikonoc a i nadále jej ponechat ve svých službách, protože už se vyzná ve všech klášterních záležitostech. Hoffmann zřejmě tlumočil Buscherovi žádost jeptišek, aby se k nim probošt osobně vydal, což teď ale není možné, vzhledem k podmínkám i mnoha úkolům. Buscher také slibuje napsat majiteli nedalekého Haugsdorfu, Donátovi ze Salzy, aby se ujal blíže neurčených záležitostí kláštera. Laubanské magdalenitky, spolu se sestrami z Naumburgu a Sprottau, se s ním mají domluvit a odpovědět na poslanou konfirmaci. K tomu jim mohou poradit i pánové Oldřich Götze a Matyáš Salza na Linde, od roku 1524 *Amtshauptmann* ve Zhořelci. Převorka si sice oprávněně stěžuje, Buscher ji ale „*in eurer wiederwärtigkeit*“ nemůže ochránit, ani on nemohl v dané situaci zachránit své postavení. Kristýna si musí uvědomit, „*že světská moc nám přestává prokazovat pomoc, bez níž on v jejích záležitostech nic nezmuže.*“ Vyzývá ji, aby dodržovala klauzuru („*des klosters Verschließung*“), a poroučí ji Boží ochraně. Je zřejmé, jaké možnosti obrany se klášteru nabízely a že byly dosti omezené. Nebylo možno uplatnit příliš slabé prostředky v rámci řádové organizace, takže řádový probošt svěruje laubanské magdalenitky pomoci světských úředníků.

Kristýna si zřejmě přesto vzala Buscherova varování k srdci a ve svém konventu je uplatňovala, neboť o dalších velkých odchodech odsud už nevíme. Je zřejmé, že osudy klášterů ovlivňovaly postoje představených, které asi byly např. v případě františkánů Horní Lužice poněkud nejistější než u magdalenitek. Situace ale jistě vyžadovala rozhodnou převorku a vytrvalost samotných jeptišek. Buscher však v klíčových letech nešetřil alespoň morální oporou magdalenitkám v protestantizujícím se městě. Dochovaly se ještě tři jeho dopisy, jež do Laubanu adresoval a v nichž se s pochopením, ale i s přísností ujímal ohrožené komunity.¹¹¹⁴

Tak v říjnu roku 1526 píše z Míšně převorce Kristýně, že dostal její dopis, vyjadřuje své politování, že v Laubanu stále působí luteránský kazatel a

řeholnic jiných řádů. Bylo by zajímavé sledovat účinnost a provádění těchto trestů v ohrožených komunitách reformační doby, ale prameny pro to naprosto scházejí.

¹¹¹⁴ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 202.

vyzývá je k vytrvalosti. Utěšuje je s poukazem na katolické postoje císařova bratra krále Ferdinanda a nový říšský sněm, který se má brzy konat ve Špýru. V dubnu následujícího roku Buscher reaguje na zprávu o odchodu katolického probošta a zpovědníka z Laubanu. Znovu vyzývá převorku ke stálosti a poroučí jeptiškám vyhýbat se styku s luteránskými predikanty. Převorka je nesmí vpouštět do kláštera, dovolovat jim hovořit s konventem či jednotlivými jeptiškami, jeptišky k nim nesmějí chodit ke zpovědi ani na kázání a přijímat od nich svátosti, i kdyby měly proto zůstat jimi nezaopatřené, dokud se věci nevyvinou jinak. Podobný problém s obstaráním vhodného kněze ostatně provázel po celé 16. století i hornolužické cisterciáčky.

Vzápětí z Schönfeldu do Laubanu skutečně přesídlil farář Mikuláš Lange a převzal úřad probošta oddělený napříště od úřadu městského faráře, takže jeptišky byly teď v duchovním ohledu zaopatřeny lépe. V červnu 1529 píše Buscher znovu Kristýně a prosí o zaslání penze za uplynulý rok. Dále vyřizuje pozdravy proboštu Langemu a vyzývá znovu k vytrvalosti ve víře, k dodržování řádové řehole a vyhýbání se luteránskému učení, aby jeptišky neodpadly, jak se již stalo a jak se stále znovu opakuje ve Freiberku, kde naposledy tři magdalenitky utekly z kláštera v den slavnosti Božího těla.

Struktura řádu magdalenitek zřejmě způsobila, že tento řád v podstatě úplně podlehl reformaci, právě až na laubanskou komunitu, kláštery ve slezské Šprotavě a Naumburgu am Queis a konečně dům v Zahražanech u Mostu. Kontaktům s Buscherem jsme věnovali takovou pozornost proto, že umožňují alespoň částečně poznat, jak se snažili nadřízení řeholnic řešit situaci v okamžiku bezprostřední konfesní konfrontace a jak tuto situaci prožívaly samy jeptišky, jaká řešení se nabízela, jaké naděje umožňovaly přežít v této reálně ohrožené výspě katolické církve. Výjimečné je také dochování těchto zpráv už ze 20. let 16. století. Podobné prameny pro hornolužické cisterciáčky chybějí, ale lze snad aspoň tušit, že se na ně altzellští opati obraceli s podobnými výzvami a že vzhledem k pevnějším strukturám cisterciáckého řádu měli na ně i větší praktický vliv.

Zhruba ve stejné době, kdy se postupně rozpustily předreformační cisterciácké struktury Horní Lužice, zaniká i úřad provinciálního probošta magdalenitek. Posledním byl Martin Titzmann ze slezského Javoru, znovu absolvent a dokonce rektor lipské univerzity. Opět do čela řádu magdalenitek

nastupuje osoba velmi vzdělaná a poměrně vysoce postavená v soudobé církevní hierarchii. Od roku 1533 byl Titzmann farářem v rodném městě Javor a od roku 1541 kanovníkem vratislavské katedrální kapituly. Posledním dokladem o vlivu provinciálního probošta v laubanské komunitě je Titzmannův list z 28. dubna 1553, jímž uděluje magdalenitkám dispens od půstu a povoluje jim užívat pěřové příkrývky.¹¹¹⁵ Také Titzmann byl zároveň světským knězem, protože by mu jeho úřad generálního probošta těžko přinesl dostatečné hmotné zabezpečení. Titzmannovi podléhaly už jen tři kláštery v Laubanu, Naumburgu a Šprotavě,¹¹¹⁶ jeho pravomoci nebyl podřízen klášter magdalenitek v Zahražanech u Mostu, který se v průběhu 16. století dostal pod vliv pražského arcibiskupství, jež delegovalo jako jejich vizitátora nejčastěji blízko sídlícího oseckého opata.¹¹¹⁷

Jednání po zániku tohoto úřadu ilustrují jurisdikční rozkolisanost laubanského kláštera.¹¹¹⁸ Nejdříve se pokusila úřad generálního probošta zachránit budyšínská kapitula, ovšem neúspěšně. Po smrti laubanského probošta Mikuláše Langeho pověřil míšeňský biskup Mikuláš II. dohledem nad klášteřem Lauban budyšínského kanovníka Wolfganga Hulbecka, faráře v Jauernicku. Lange sdělil po Titzmannově smrti kapitule do Vratislavi, že od něj dostal privilegium spravovat tamní jeptišky („*die Nonnen zu verwalten*“), a to se schválením budyšínského děkana. I vratislavské diecézní struktury však měly zájem na vlivu v Laubanu, ležícím těsně na hranici obou diecézí. Na zasedání vratislavské kapituly v srpnu 1563 bylo rozhodnuto, „*die Meißener fernzuhalten und Leisentriff, dem Bautzener Domdechanten, mitzuteilen, daß er in seinem Bereich befehlen solle*“. Nakonec se situace ustálila tak, že kláštery v Naumburgu a Šprotavě byly vizitovány kanovníkem hlohovské kolegiální

¹¹¹⁵ Titzmann v listině vystupuje jako „*ecclesie Jaurensis Parochus, electus et apostolica auctoritate confirmatus Generalis*“, A. SIMON, *L'Ordre des Pénitentes*, s. 103 (cituje podle *Regelbuch des Klosters Lauban*, s. 482).

¹¹¹⁶ To, že Titzmann působil v Javoru, také usnadňovalo vizitace zbylých klášterů. Jako poslední generální probošt magdalenitek Titzmann zemřel 24. prosince 1562 v Javoru.

¹¹¹⁷ Ten vystupoval jako *pater immediatus* této komunity až do zrušení svého kláštera, cf. J. ZDICHYNEC, *Kláster Osek*.

¹¹¹⁸ Snad i proto dnešní laubanské magdalenitky uvádějí, že náležely odpradáвна k lehnické diecézi, což je ovšem hrubý omyl.

kapituly, zatímco laubanský klášter byl skutečně podřízen budyšínským kanovníkům.¹¹¹⁹

Kompetenční rozkolísanost a nejasné povědomí o náležitosti klášterů dokládají i listy spojené s laubanským klášterem v období těsně po hornolužickém *Pönfallu*. Např. ve sporných záležitostech mezi městem a klášterem si převorka roku 1548 stěžovala míšeňskému biskupovi opakovaně i na luteránského kazatele a na to, jak zesměšňuje a tupí katolíky. O dva roky později poslala táž převorka čtyřstránkovou stížnost královským komisařům, projednávající krádeže dřeva, odpírání platů v penězích i obilí a odvádění biskupského desátku v menší míře ze strany Laubanských.¹¹²⁰ Toto ekonomické pnutí snad souviselo s potrestáním města roku 1547, kdy ztratilo řadu privilegií i majetků a pokutami se velmi zadlužilo.¹¹²¹

IV. 1. 3. Poměry v Neuzelle: organizační a disciplinární krize

Neuzellský opat byl zaměstnán vlastní obtížnou finanční situací, bojem s luterány i tlakem ze strany katolického zeměpána, takže vykonávání králem udělené paternity nad hornolužickými cisterciáčkami bylo ve 2. polovině 16. století přinejmenším problematické. Nemáme mnoho informací k vnitřnímu stavu neuzellského kláštera před vypuknutím reformace, zdá se ale celkem stabilizovaný, podobně jako v případě Altzelly i hornolužických cistercií.¹¹²² Jeho opaty potkáváme dokonce mezi studenty na cisterciáckém kolegiu v Lipsku, jako např. Lukáše (1500-1511), který působil mimo jiné jako zprostředkovatel ve sporech mezi braniborským kurfiřtem a českým králem.

¹¹¹⁹ Složitá byla ale i pozice Naumburku, neboť vlastnil jednu vesnici na saském území, takže mu věnovaly ještě na začátku 18. století pozornost i saské úřady.

¹¹²⁰ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 209.

¹¹²¹ P. Skobel soudí, že měšťané přenášeli na klášter svou nevěli vůči tvrdě trestajícímu katolickému králi Ferdinandovi. Na základě souvislostí v jiných hornolužických městech soudím, že měšťané jednali spíše ze skutečné ekonomické nouze. Hospodářské napětí se jistě datovalo už ze starší doby a nemuselo mít nutně konfesní či politický podtext.

¹¹²² Podrobněji k Neuzelle viz např. Heinrich THEISSING, *Die Äbte von Neuzelle. Ein Abriß der Klostersgeschichte*, in: J. FAIT – J. FRITZ, *Neuzelle*, s. 9-76, zde s. 43 sq. Cf. Peter KAUFMANN, *725 Jahre Neuzelle. Festschrift zum Jubiläum der Klostergründung vor 725 Jahren*, Eisenhüttenstadt 1993. K dějinám kláštera Neuzelle také G. F. G. GOLTZ, *Kurze Geschichte des fürstlichen Stifts und Klosters Cisterzienser-Ordens Neuzelle bei Guben in der Nieder-Lausitz*, in: NLM 21, 1844, s. 261-304; Franz Laurenz MAUERMANN, *Das fürstliche Stift und Kloster Neuzell*, Regensburg 1840 (reprint Kamp-Lintfort 1993); Wilhelm OELMANN, *Das Stift Neuzelle und die Stände der Niederlausitz*, in: NM 26, 1938, s. 81-96. Při poznání vývoje v Neuzelle jsme omezeni špatným dochováním pramenů *in situ*: část klášterního archivu zanikla za husitství, další za pohnutých událostí třicetileté války; bezohledně se s klášterním archivem nakládalo i po sekularizaci v 19. století. K dějinám archivu viz W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 11-14.

Právě on uvedl do úřadu z rozkazu altzellského opata roku 1506 marienthalskou abatysi.¹¹²³ Kulturní rozkvět Altzelly za Martina z Lochau tehdy ovlivnil i Neuzelle, kterou ovšem pravděpodobně ještě klášter *patris immediati* výrazně zastíňoval. Již za opata Michaela I. (1520-1532) se patrně začalo na klášterním okrsku šířit luteránství, nic bližšího o tom ale nevíme.¹¹²⁴ Michael I. byl roku 1523 jmenován generální kapitulou do komise, jež měla prozkoumat pravověrnost lipského *Bernardina*. S luteránstvím tedy sám jistě nekoketoval, byť nové učení jinak zasahovalo i řady cisterciáků, jak jsme ukázali i v případě Altzelly. Roku 1523 povstali poddaní kartuziánů z Frankfurtu nad Odrou s nadějí, že zrušením kláštera budou osvobozeni od svých služeb. Podobné nebezpečí snad ve 20. letech 16. století mohlo hrozit i Neuzelle, ale zprávy zase scházejí.

Vztah dolnolužických (jako vlastně většiny ostatních) klášterů a českého krále ve 2. třetině 16. století charakterizovaly především rozsáhlé panovníkovy finanční požadavky.¹¹²⁵ Ferdinand I. však přesto potvrdil jako český král a markrabě Dolní Lužice neuzellským všechna jejich privilegia a dokonce uložil zemskému fojtovi přezkoumat vizitační právo altzellského opata na dolnolužická *cistercia* Neuzelle a Dobrilugk.¹¹²⁶

Za působení neuzellského opata Matyáše (1533-1537) bylo vratké postavení kláštera, ležícího na hranici mezi Dolní Lužicí a Braniborskem, ohroženo i v dalším ohledu. S nástupem Jáchyma II. (1535) stanul totiž i v čele Braniborska rozhodný luterán, který začal ihned s rušením klášterů. Braniborsko v té době navíc získalo z teritoria biskupství Lebus kdysi dolnolužická panství Beeskow a Storkow, přičemž ale patronátní vrchností beeskowského špitálu a kostela byl až doposud neuzellský klášter. Držitel braniborské Nové marky a tak přímý soused neuzellského panství Jan z Küstrinu přesto neváhal v Beeskowě zavést roku 1540 reformaci a omezit tam vliv cisterciáků.¹¹²⁷

¹¹²³ Viz výše, s. 300.

¹¹²⁴ Např. v sousedním městě Guben se plně prosadila protestantská reformace už roku 1530 a své pozice rychle získávala i v nedalekém Frankfurtu nad Odrou.

¹¹²⁵ Viz také níže, oddíl IV. 2. 3. *Hornolužické kláštery a český král*.

¹¹²⁶ Kvůli již zmiňovanému podezření Martina z Lochau ze sympatií k luteránství.

¹¹²⁷ Neuzellští se pak prostřednictvím českého krále snažili získat patronát zpět a Ferdinand I. dal jasně Braniborsku najevo, že patronát není součástí jeho vlastnictví. S ohledem na politické vztahy mezi oběma dynastiemi však do záležitosti více nezasahoval.

Mikuláš III. (1537-1557) byl zvolen do čela neuzellského konventu ještě za předsednictví altzellského opata, asistentem volby byl prelát dobrilužský. Také jeho působení snad ještě více než luteránství komplikovala finanční exploatace českého krále. Těžko lze příspěvky Neuzelle srovnávat se skrovnějším přínosem klášterů v Čechách, které se stále ještě potýkaly s důsledky husitských válek. Dolnolužické *cistercium* však odvádělo např. mnohem více, než kláštery v Rakousku.¹¹²⁸ Královské požadavky vedly k zadlužení klášterství a k zastavování majetků, jak to uvidíme i v kláštorech Horní Lužice.¹¹²⁹ Roku 1534 byla válečná daň oficiálně prohlášena za půjčku.¹¹³⁰ Aby neuzellští odvrátili tento tlak, obrátili se prostřednictvím altzellského opata na vévodu saského a na kurfiřta braniborského, jejich protesty však nebyly vyslyšeny.¹¹³¹ Když odmítl Ferdinandovi půjčku roku 1537 generální sněm českých zemí, král se obrátil na jednotlivé země. Dolnolužický sněm schválil čtyři tisíce zlatých, přičemž stavy tuto pohledávku jednoduše delegovaly na tři zdejší kláštery.¹¹³² Roku 1544 museli neuzellští cisterciáci předat zeměpánovi i své cennosti. Obdobně drastický byl ostatně i tlak na gubenské benediktinky. Roku 1541 se po dalším královském požadavku dolnolužický fojt Albrecht Šlik odebral do jejich kláštera, zabavil jedenáct jeho nejlepších vsí a zastavil je za 9 600 zlatých. Tento krok vzbudil odpor dokonce i v sousedním protestantském městě.¹¹³³

Finanční tlak katolického zeměpána vyvrcholil roku 1547 v úmyslu zastavit celé neuzellské klášterní panství, zřejmě v souvislosti s politickou situací po bitvě u Mühlberga.¹¹³⁴ Do kláštera byli vysláni královští komisaři,

¹¹²⁸ Tak měly kláštery Horního Rakouska odvést roku 1530 společně 24 tisíc, dolnorakouské 36 tisíc zlatých. Neuzelle naopak měla jako jediný klášter už roku 1547 přispět deset tisíc zlatých, nadto byly od ní v jednotlivých letech požadovány ještě další odvody, viz W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 94; Wilhelm OELMANN, *Das Stift Neuzelle, Untersuchungen zur Quellenkunde und Besitzgeschichte*, Greifswald 1937, passim. Podobně vysoké byly i odvody požadované po hornolužických cisterciáčkách, viz opět níže, IV. 2. 3. *Hornolužické kláštery a český král*.

¹¹²⁹ Tak např. roku 1526 si vypůjčili neuzellští 100 rýnských zlatých u kartuziánů ve Frankfurtu nad Odrou a protože je nemohli splatit, zastavili roku 1532 příjmy v neuzellské *Klosterheide*, *Urkundenbuch des Klosters Neuzelle*, č. 178.

¹¹³⁰ Tak ve psaní opata králi, 28. ledna 1551, NA Praha, ČDKM IV, Nr. N/12, fol. 55.

¹¹³¹ Altzellský opat si již dříve stěžoval u českého krále na nesnesitelné finanční zatěžování Neuzelle královskou komorou, H. THEISSING, *Die Äbte*, s. 37.

¹¹³² Podrobněji W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 95.

¹¹³³ Heinz-Dieter KRAUSCH, *Das Gubener Kloster in der Zeit seiner Auflösung*, in: *Niederlausitzer Studien* 20, 1986, s. 70-85.

¹¹³⁴ Podrobnosti W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 96.

kteří měli zjistit počet řeholníků, zaopatřit pro ně nutné deputáty a pohnout je k souhlasu se zástavou všech klášterních statků.¹¹³⁵ To by znamenalo *de facto* sekularizaci kláštera. Komisaři dokonce našli i zástavního pána, schopného zástavu splatit – luteránského braniborského markraběte Jana z Küstrinu, byli však nuceni králi oznámit, že opat a konvent zástavu neakceptovali. Mikuláš III. byl povolán na začátku června 1547 do Prahy, kde byl nucen přesto svolit s dalekosáhlými zástavami a slíbit, že poskytne deset tisíc zlatých. Bezprostřední nebezpečí však bylo odvráceno, ačkoli se klášter zadlužil do astronomické výše sedmnácti tisíc zlatých.¹¹³⁶ Ještě závažnější bylo zdůrazněné vnímání kláštera jako zeměpanského komorního statku, jako tomu ostatně bylo i jinde v habsburských zemích.¹¹³⁷ I Wettinové v 17. století nazírali klášter jako komorní statek. Je třeba ale konstatovat, že po jistém oslabení tureckého nebezpečí od konce 16. století už finanční tlak na kláštery obecněji poněkud klesal.

Vedle panovnických pohledů život klášterů v té době limitovala luteránská reformace, která se šířila ještě rychleji v Dolní Lužici než Horní. I tady sídlila duchovní vrchnost mimo zemi, také zde tudíž mohlo vzniknout „*religionspolitisches Vakuum*“,¹¹³⁸ které sice nezabránilo rozšíření protestantství, umožnilo ale přitom další existenci klášterů. Zhruba od 40. let lze celé markrabství pokládat za protestantské, ačkoli také tady se udržely ještě dlouho mnohé katolické zvyky. Postupně zanikly všechny zdejší kláštery, františkánský v Chotěbuzi, wilhelmitský u Lübbenu, dominikánský v Luckau, jako poslední zmizel klášter benediktinek v Gubenu (1563). Jako vůbec jediná katolická instituce v celém markrabství zůstal právě klášter v Neuzelle.¹¹³⁹

¹¹³⁵ NA Praha, ČDKM IV, sg. 165, Nr. N/12, fol. 10, 11, 14, 16, 18-19.

¹¹³⁶ Toto břemeno pak nesl ještě celé generace, některé majetky mohly být získány po dlouhých procesech až v 18. století.

¹¹³⁷ V případě Neuzelle je přesto tento obrat použit jen jednou, v konfirmaci z roku 1585, kde je nově zvolenému opatu Ondřejovi mimo jiné uloženo, aby „*des Closters als unsers Cammergut wolffahrt befurdern solle*“, NA Praha, RG, č. 168, fol. 92-93. Töpler se tady nicméně podle mého soudu mylí, když tvrdí, že klášter byl prohlášen za komorní statek až v té době. Chápání klášterů jakožto součástí komorních statků bylo ve středoevropském právním myšlení běžné už dříve, viz alespoň k nazírání Neuzelle ve středověku J. ZDICHYNEC, *Ex fastigio*. Otázka majetkoprávního pojmání klášterství ovšem zůstává v historiografii nedořešená.

¹¹³⁸ K. BLASCHKE, *Lausitzen*, s. 100.

¹¹³⁹ Postavení Neuzelle výmluvně dokreslují údaje o nejbližších katolických kostelích: 51 km vzdušnou čarou bylo vzdáleno probošství augustiniánských kanovníků v Naumburgu am Bober, 61 km cisterciácký klášter Paradies, 81 km mariensternské katolické městečko Wittichenau, podle W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 89.

Rovněž v jeho okolí postupně slábla pozice katolické církve. Zpráv o konfesních proměnách na klášterství se dochovalo jen poměrně málo, podobně jako v Horní Lužici; nevíme, jak přesně luteránství mezi poddané pronikalo. Jak vyplývá z dopisu opata budyšínskému děkanovi, po roce 1550 už na klášterním panství jen šest poddanských rodin pevně lpělo na katolické víře.¹¹⁴⁰

Lépe můžeme náboženský vývoj sledovat až zhruba od 50. let 16. století. I tady lze vycházet především ze seznamů farářů: tak např. v klášterní vsi Möbiskrüge byl katolickým farářem roku 1550 cisterciák Valentin Saltzenbrodt, který je doložen roku 1566 jako probošt v Marienthalu a v letech 1569-1578 jako senior v Neuzelle.¹¹⁴¹ Prvním prokazatelně evangelickým farářem v Möbiskrüge byl roku 1558 Matyáš Titzius. Ve Fürstenbergu (an der Oder, dnes součást Eisenhüttenstadt) je za prvního luteránského pastora pokládán Pavel Musculus (okolo 1550), i když – jako u řady jeho současníků – nemůžeme jednoznačně rozhodnout, zda byl „ještě katolický“, nebo „již evangelický“. Až od roku 1565 mělo město jednoznačně protestantské pastory.¹¹⁴²

V ostatních farnostech začínají seznamy farářů až po roce 1560.¹¹⁴³ Více zpráv máme z Wellmitz, do jehož farnosti v geografickém smyslu spadal sám klášter. Tam byl roku 1560 farářem Michael Fabricius, který se chtěl tehdy oženit. Neuzellský opat se tomu snažil zabránit s poukazem na to, že jako cisterciák manželství uzavřít nemůže. Farář hledal oporu u oficiála v Lübbenu. Došlo proto ke sporu mezi opatem a dolnolužickým fojtem, který se dostal až na nejvyšší instance. O jeho výsledku bohužel nic nevíme. Zdá se dále, že wellmitzský farář Jeremiáš Zender (1587), byť evangelík, udržoval s neuzellským opatem dobré vztahy, což platí zřejmě i pro Valentina Lindowa, pastora další klášterní vsi Fünfeichen (v letech 1553-1593). Jeho synovi, stoupenci augšpurské konfese, dokonce opat Vavřinec roku 1598 dosvědčil, že tam jeho otec působil čtyřicet let „*vnd sich vmb dieß Gestiefft wohl verdinet*

¹¹⁴⁰ NA Praha, ČDKM IV, sg. N 165, Kloster Neuzelle, Nr. 12.

¹¹⁴¹ Viz NA Praha, LŽ II, Nr. 25/1, fol. 30. Po něm nastoupil roku 1554 Maternus von der Zipperlingen, zpočátku ještě katolík, který se pak stal evangelickým farářem ve slezském Markersdorfu.

¹¹⁴² Podobně ve farnosti Schiedlo se objevuje jako první luteránský farář kolem roku 1550 Martin Fabricius.

¹¹⁴³ Viz Otto FISCHER, *Evangelisches Pfarrerbuch der Mark Brandenburg*, Berlin 1941, s. 240-246.

hatte“.¹¹⁴⁴ Je to snad opět náznak mírumilovné konfesní koexistence mezi kláštery a luteránskými kněžími na jejich panství, jaký jsme naznačili v případě klášterů hornolužických? Příznačné je, že také přátelské vztahy neuzellského konventu k fünfleichenským pastorům se zkalily až za opata Jaroslava ve 2. desetiletí 17. století. Zatímco hornolužické katolické instituce byly s to udržet při „staré církvi“ alespoň část svých farností, všechny patronátní farnosti neuzellské byly od poslední třetiny 16. století bez výhrady luteránské.¹¹⁴⁵

V neuzellském klášteře samotném žilo kolem roku 1550 šestadvacet mnichů, tedy dokonce více, než v 18. století, i když musíme předpokládat, že relativně vysoký počet podmiňovala přítomnost řeholníků složivších sliby ještě před Lutherovým vystoupením. Většina snad zůstávala věrna katolictví, ale případ wellmitzského Fabricia naznačuje, že si mnozí vykládali své monastické závazky dosti volně. Máme ale jen celkem málo zpráv o vystupování z kláštera.¹¹⁴⁶ Postoj samotných neuzellských opatů k reformaci vysvítá v 16. století jen z nečetných zpráv. Starší badatelé naznačují, že přece jen kladli luteránským farářům některé překážky, ale neuvádějí k tomu pramenné podklady.¹¹⁴⁷ Podle posledních výzkumů se spíše zdá, že navzdory nevyhnutelným problémům, jež nástup reformace přinesl, ve 2. polovině 16. století dokázaly obě strany spolu navzájem celkem dobře vyjít.¹¹⁴⁸ Nic jiného ostatně zřejmě ani neuzellskému opatovi v „konfesní izolaci“ nezbyvalo. Zdá se, že alespoň v polovině 16. století se představený držel řehole, udržoval kázeň v komunitě a dbal, pokud to bylo možno, o zvelebení svého panství, jako např. o zajištění hráže na Odře, a to i ve spolupráci s protestantskými měšťany Fürstenbergu. Stejně jako v Horní Lužici tedy tušíme sousedskou spolupráci

¹¹⁴⁴ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 91.

¹¹⁴⁵ K. BLASCHKE, *Lausitzen*, s. 110.

¹¹⁴⁶ Kromě Fabricia se někdy, bez pramenných podkladů, uvádí, že proboštem v Beeskowě byl kolem roku 1530 Matyáš Hasenfeld, „*der freilich aus äußeren Gründen der Reformation zugeneigt zu haben scheint*“, cf. W. OELMANN, *Das Stift Neuzelle*, s. 99. Týž Matyáš byl ještě v letech 1557-1560 převorem v klášteře (NA Praha, LŽ, II, Nr. 25/1, fol. 33, 93), zůstal tedy velmi pravděpodobně katolíkem. Jediná zpráva o špatném životě neuzellských mnichů se týká beeskovského probošta Jana Hosanga († 1557), u nějž ale nelze jednoznačně prokázat, že byl řeholníkem. Makrabě Jan z Küstrinu jej donutil peněžními dary k rezignaci; později se o něm šířily stížnosti, že žil ve „*offentlicher vnzucht*“. Zpráva ale vznikla až s půlstoletým zpožděním, navíc se stížnost obrátila proti neuzellským mnichům vůbec, podle W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 93.

¹¹⁴⁷ Tak R. LEHMANN, *Die Reformation in der Niederlausitz*, s. 105; W. OELMANN, *Das Stift Neuzelle*, s. 100.

překračující konfesní bariéry. Opat si zřejmě dovedl získávat své luteránské poddané rovněž hmotnými výhodami.¹¹⁴⁹

Právě do této náročné doby spadá zánik Altzelly, mateřského kláštera, a v důsledku toho i královské jmenování neuzelského preláta vizitátorem hornolužických spolusester. Mikuláš III. se zřejmě o získání nového *patris immediati*, v důsledku řady jiných starostí, příliš nezajímal až do doby, kdy tušil blížící se smrt. V červenci 1557 prosí opat, převor a konvent císaře, aby jim určil za vizitátora leubuského opata Jiřího.¹¹⁵⁰ Císař povolil provedení nové volby leubuským opatem až po Mikulášově smrti a podobně postupoval i v letech 1568 a 1575. Ještě na začátku vlády Michaela II. Jakoba zpravuje (1576) dolnolužický zemský fojt císaře o nevýhodných kontaktech Neuzelle směrem do Slezska a Polska.¹¹⁵¹ Roku 1582 se bránili neuzellští podřízení zbraslavskému klášteru, ležícímu v sousedství královského hlavního města, s tím, že sám císař a král český Rudolf II. jmenoval dříve jejich vizitátorem opata leubuského.¹¹⁵² Jistě bylo výhodnější přeorientovat klášter, ležící v nejsevernější výspě korunních zemí, na jejich centrum. Řádové struktury zůstávaly příliš slabé, aby mohly obhájit pozice kláštera proti eventuálnímu světskému vlivu. Tato jednání dobře ilustrují pozici Neuzelle na průsečíku různých, často protichůdných vlivů, ať už ve smyslu institucionálním (řád – panovník), nebo ve smyslu geografickém (slezská – česká cistercia).

V 60. letech zůstávala budoucnost neuzelského kláštera stále dosti nejistá.¹¹⁵³ Také za vlády Michaela II. (1575-1585) musel klášter poskytovat obrovské „půjčky“ císaři. Vnitřní život v konventu byl snad poznamenán i hospodářskou krizí. Už v říjnu 1583 se objevují písemné stížnosti na působení opata, jenž zřejmě nepatřil mezi příkladné představené.¹¹⁵⁴ Podle stížností se prý s oblibou potuloval na různých tržištích a s jednou děvečkou zplodil syna, jehož

¹¹⁴⁸ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 92. Jako konfesně zabarvený je někdy vykládán spor o prodej piva mezi Neuzelle a gubenskými.

¹¹⁴⁹ H. THEISSING, *Die Äbte*, s. 39.

¹¹⁵⁰ NA Praha, LŽ III, č. 13/8.

¹¹⁵¹ NA Praha, ČDKM IV, Nr. N/12, fol. 183.

¹¹⁵² NA Praha, APA, sg. C 118/5.

¹¹⁵³ V čele konventu stál tehdy Jakub II. (1557-1568). Pokračovala dokonce i královská jednání, byť nakonec neuzavřená, o zástavě klášterního panství Janu z Küstrinu, jenž požadoval i majetky kláštera benediktinek v Gubenu. Klášter zůstával velmi zadlužen, zřejmě v ještě závažnější míře než kláštery hornolužické.

¹¹⁵⁴ K celé Michaelově kauze naposledy a nejpodrobněji W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 153-164, od něž také přebírám některé citace.

nechal pokřtít podle luteránského ritu. Svou „rodinu“ zaopatřil příjmy z jedné klášterní farnosti; své matce odprodal výhodně jeden klášterní dvůr. Po nějaké době se ale zřejmě vzpamatoval a vedl znovu život takovým způsobem, jak náleželo mnichu a opatovi. Zdá se, že názory na pochybení opata Michaela se různily i v rámci samotného konventu.

V souvislosti s Michaelovým případem se ukazuje znovu vliv Braniborska, kam se zpráva o procesu proti opatovi dostala někdy v březnu 1584. Tehdy dal markrabě na vědomí Michaelovi prostřednictvím svého dvorského kazatele, že nehodlá trpět v Neuzelle opata-cizince. Šíří se totiž pověsti, že stávající neuzellský opat bude sesazen a jeho nástupcem se může stát i Čech, nebo dokonce Francouz. Opat požádal o radu budyšínského děkana Leisentritta, ten vyzval ke klidu a poprosil o radu pražskou vládu, sám se však pozastavoval nad praktikami cizinců.¹¹⁵⁵ Dokonce i císař a pražský arcibiskup věděli o pokusech „*der Franzosen*“ sesadit neuzellského opata, a také dolnolužické stavy zdůraznily v květnu 1585, že nehodlají za člena sněmu přijmout žádného cizozemského opata.¹¹⁵⁶ U počátku procesu opata Michaela snad stáli skutečně francouzští cisterciáckí opati, snad se měl na neuzellský stolec dostat v rámci řádových reformních snah, prosazujících do čela klášterů osoby nezatížené minulostí, jeden z průvodců Edmunda de la Croix.¹¹⁵⁷ Obávaným cizincem snad byl míněn koadjutor generálního vikáře a pozdější zbraslavský opat Antonín Flamingk, původem Vlám. Na sesazení Michaela ovšem netlačili pouze řeholníci, ale i jiné osoby, které měly pravděpodobně značný vliv na pražském dvoře.

Už v září 1583 se o problémech v Neuzelle dozvěděl ze stížnosti dvou neuzellských mnichů také pražský arcibiskup.¹¹⁵⁸ Celá kauza od počátku budí dojem i určitého překrývání pravomocí, mezi nimiž mohl obviněný poměrně dlouho lavírovat; podobně tomu bylo i v případě hornolužických cisterciáček. Budyšínský děkan nejdříve pokládal stížnosti proti opatu Michaelovi za pomluvy a snažil se ho zprostit obvinění.¹¹⁵⁹ Totéž bylo Leisentrittovi vytýkáno

¹¹⁵⁵ Dopis opata děkanovi z 8. března 1584, DA Bautzen, Loc. 6028, fol. 5; odpověď děkana tamtéž, fol. 7.

¹¹⁵⁶ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 155.

¹¹⁵⁷ Viz níže, oddíl IV. 1. 5. *Poměry v českých cisterciáckých kláštřech*.

¹¹⁵⁸ Žaloba je datována k 17. srpna 1584, K. BOROVÝ, *Martin Medek*, s. 64.

¹¹⁵⁹ Např. v psaní arcibiskupovi, NA Praha, APA, sg. C 111/1.

o dva roky dříve v případě Marienthalu. Dokonce i konvent se zastal svého představeného, jak vyplývá z listu 3. března 1584 – určeného arcibiskupovi! – kde neuzellští píší, že snad opat Michael špatně hospodaří, obviňován je však neprávem. Zasloužil se o opravy klášterních budov, pozvednutí hospodaření, vykupování zastavených statků, přičemž se vždy s prosbou o radu obracel na zemského fojta a nejednal tedy proti zeměpanským zájmům.¹¹⁶⁰ V březnu se do Prahy vypravil v Michaelově záležitosti zemský hejtman doktor Ondřej z Blauen, který intervenoval mimo jiné i u císařského vicekancléře a vatislavského kanovníka dr. Jiřího Mehla ze Střelic. 28. března 1584 jmenuje císař Rudolf II. v souladu s pražským arcibiskupem vizitační komisi pod vedením Jana Leisentritha, která má prozkoumat Michaelovo chování a hospodaření. Komise se účastnil dále zejména dolnolužický fojt a další zemští úředníci, naopak Medek se na ní osobně nepodílel.¹¹⁶¹ Vyšetřování se však protahovalo. Až v červnu 1584 se komisaři sešli v Neuzelle, provedli vizitaci – a konstatovali opatovu nevinu.¹¹⁶²

Proces pokračoval. Ze stížností dolnolužického fojta Jaroslava z Kolovrat¹¹⁶³ vyplývá určité posunutí akcentu na obvinění hospodářského charakteru: Michael prý rozvrátil hospodářství kláštera, propachtoval mnoho luk za nízké peníze, některé dokonce i daroval, navíc nezabránil zpustošení „císařského“ lesa v blízkosti kláštera.¹¹⁶⁴ Právě toto označení lesa v držení neuzellských cisterciáků jako „císařského“ je dostatečně výmluvné: nešlo ani tolik o morální profil obžalovaného, jako spíše o sanaci klášterního panství, z něž bylo třeba vyzískat co nejvíce peněz pro zeměpanskou pokladnu. Obžaloby se velmi podobají kritice posledního opata kláštera oseckého, která měla zdůvodnit dočasnou sekularizaci kláštera.¹¹⁶⁵

¹¹⁶⁰ NA Praha, APA, sg. C 118/5. Nevíme, zda za opatem stáli všichni mniši, nebo zda v konventu došlo k rozkolu.

¹¹⁶¹ DA Bautzen, Loc. 6028, fol. 9.

¹¹⁶² DA Bautzen, Loc. 6028, fol. 11 a 24. O provedení vizitace Leisentrith arcibiskupovi, NA Praha, APA, sg. 111/1.

¹¹⁶³ Zde se mimo jiné uvádí, že Michaelovo chování odporuje jeho důstojenství preláta i člena stavovské obce: Michael např. popiji s lidmi nízkého stavu, byl často spatřen s konkubínou v Čechách při střelení ptáků či při tancovačkách. DA Bautzen, Loc. 6028, fol. 27.

¹¹⁶⁴ Dřevo z onoho „císařského“ lesa bylo ovšem třeba i na otop pro solnou rafinérii v Gubenu, zřízenou v budovách někdejšího kláštera benediktinek.

¹¹⁶⁵ Viz J. ZDICHYNEC, „*Cur Cistercio ademptum Ossecum?*“ *Předání oseckého kláštera pražskému arcibiskupství*, in: FHB 22, 2006, s. 29-65.

Konečně vzal záležitost do rukou duchovní soud pod vedením nuncia u dvora Rudolfa II. Giovanniho Francesca Bonhominiho (1581-1584), kde zasedali i arcibiskupové pražský a kalocský. Jediný, kdo se snažil Michaela hájit, byl ještě Leisentritt.¹¹⁶⁶ Jednání byla vedena zpočátku v nepřítomnosti opata a konvent do procesu proti němu nebyl zahrnut vůbec. Michael přibyl do Prahy až koncem října 1584 a před císařem a zemskými úředníky trval na své nevině.¹¹⁶⁷ Michaelovi protivníci však zpochybnili jeho výpověď, ba dokonce i výsledky šetření komisařů v Neuzelle. Poznamenejme, že Bonhomini proslul jako zvláště ostrý protivník protestantů i smířlivějších katolíků a neměl příliš dobrý vztah ani k cisterciáckému řádu.¹¹⁶⁸ Snad právě s jeho podněty alespoň nepřímo souvisí i sesazování cisterciáckých abatyšů v Horní Lužici.

Na dlouhotrvající proces opata Michaela si stěžovaly u císaře v květnu 1585 i dolnolužické stavy: dlouhá jednání neškodí jen klášteru, ale celé zemi. Poddaní kláštera žijí již delší dobu v nepokoji a odpírají své povinnosti, věřitelé kláštera vypovídají své úvěry. Je třeba rychle celou záležitost vyřešit, „*damit der Abt seinem Closter ferner mit gebuhrlichen fleis vorstehen könne.*“ Vidíme z toho, jaký význam měl klášter pro stabilitu poměrů v markrabství.

V květnu 1585 jmenoval tedy Rudolf II. do Neuzelle druhou komisi pod vedením komorního rady Pavla z Lidlau.¹¹⁶⁹ Všechny osoby spjaté s klášterem, mniši i laici, byly vyslýchány podle katalogu o pěti bodech, týkajících se opatova dosavadního počínání *in spiritualibus et temporalibus*, způsobu jeho života, péče o řeholníky, správy hospodářství, eventuálních opatových dluhů a jeho nakládání s penězi. Ze zprávy vyplývá mnoho pozitivního: Michael vyrovnal některé staré dluhy, opravoval budovy kláštera a dvorů, pozvedl hospodářství. Také jeho náboženský život je bez poskvrny. Vše by znělo ideálně, až na jednu „maličkost“: záležitost s onou „*Vetl*“, to jest neřádnou

¹¹⁶⁶ Ve stejnou dobu radil nejmenovaný opat Leisentrittovi, ať konečně změní svůj názor na neuzellského preláta, aby se sám nezkompromitoval, W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 161.

¹¹⁶⁷ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 159.

¹¹⁶⁸ Jako nuncius ve Švýcarsku (1579-1581) se pokusil vizitovat tamní cisterciácké kláštery, tím ale překročil své kompetence, z čehož vznikl spor s řádem. Kardinál Borromeo musel Bonhominiho napomenout, aby nebyl vůči klášterům tak ostrý, cf. W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 161. Zajímavé je, že z testamentu Bonhominiho máme zprávu, že byl obviňován z toho, že proces proti neuzellskému opatovi využil k vlastnímu obohacení ...

¹¹⁶⁹ NA Praha, LŽ I, č. 101/1. Zpráva z komise, inventáře a protokoly výslechů NA Praha, LŽ II, č. 25/2, fol. 1-45. Cf. W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 160-161.

ženštinou. Nikdo z mnichů ani úředníků to nepopíral, ale s tím, že šlo o věc sice nepříjemnou, ale už dlouho zapomenutou a prominutou.

V květnu 1585 také nový nuncius Malaspina v Praze pokračoval v procesu, byl to jeden z prvních úkolů jeho nunciatury.¹¹⁷⁰ Příběh je tu interpretován tak, že se opat Michael udržel v čele opatství díky svým stoupencům, to jest zřejmě díky budyšínskému děkanovi, ale i braniborskému kurfiřtovi a že hrozilo, že klášter padne do protestantských rukou. Ani z Malaspinových depeší se nedozvídáme více podrobností k procesu, spíše v náznacích tušíme jeho „makrohistorické“ pozadí. V jeho zprávách se hovoří o kontumačním zbavení opata titulu „*come sospetto d'heresia et di vita molto scandalosa*“ již v prosinci 1584, v kontextu stesků nad bezmocností před protestanty ve vedlejších zemích.¹¹⁷¹ Zároveň se přemítá o zvýšení počtu mnichů v tomto klášteře a o zřízení cisterciáckého semináře pro české země. Podle nuncia neexistuje žádné jiné křesťanské království, kde by měli apoštolští služebníci při výkonu svaté reformace tolik svázané ruce. Podle jeho názoru je dosti obtížné kanonickou cestou dosáhnout opatova sesazení; navíc má Michael mocné příznivce a hrozí skandál.¹¹⁷² Proti opatovi je třeba papežské fakulty.¹¹⁷³ O konečném podřízení opata neuzellského, který se „*obracel na braniborského kurfiřta, aby unikl vizitaci*“ a který se nakonec přece zřekl opatství a žádal už nikoli o spravedlnost, ale o milosrdenství, píše Malaspina 4. června 1585. Do Neuzelle je ovšem třeba jmenovat co nejschopnějšího řeholníka, aby tam bylo možno obnovit řeholní disciplínu a dokonce i vrátit poddané na klášterním

¹¹⁷⁰ Dlouhé trvání procesu zřejmě nesouviselo jen s neústupností opata, ale i se změnou nuncia. V Malaspinových zprávách také narážíme na informace o Michaelově procesu, který je tu interpretován jako podpora katolické restaurace, *NBD*, II/1, Malaspina und Sega, ed. R. REICHENBERGER, s. 29. W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, jich kupodivu nevyužívá.

¹¹⁷¹ Como Malaspinovi, Řím 22. prosince 1584, *NBD*, II/1, Malaspina und Sega, ed. R. REICHENBERGER, č. 11, s. 12.

¹¹⁷² „*Ma credo bene che V. S. Illma. sapia che non si ritruova in tutta la christianità regno, dove sia tenuto manco conto che in questo, de la iurisdictione ecclesiastica, et dove siano più ligate le mani a ministri apostolici ne la esecutione di quello che pur tocca al servizio di Dio et de la santa reformatione. Pero perchè per la sola depositione del abbate di Novecelle, a la quale la parte contraria ad esso si è rimessa, doppo d'haver veduto le eccezioni che dava a li testimonii, non si puo a mio parere canonicamente venire alla privatione. Et perchè egli ha grandissimi favori, vado perciò dubitando che si havranno de le difficoltà nel rimovere quella pietra di scandalo, la quale consta da molti veri inditii che non merita d'essere reposta in così honorato loco.*“ Malaspina Comovi, Praha, 5. února 1585, *NBD*, II/1, Malaspina und Sega, ed. R. REICHENBERGER, č. 27, s. 44.

¹¹⁷³ Malaspina Comovi, Praha, 19. února 1585, *TAMTÉŽ*, č. 32, s. 55-56.

panství k původní víře.¹¹⁷⁴ O výběru dosavadního zbraslavského opata a vizitátora řádu na místo opata neuzelského pak nuncius píše z Prahy 16. července 1585. Zároveň se uvažuje o zřízení cisterciáckého semináře na Zbraslavi, ležící blízko Prahy, ale vše komplikuje hospodářská nouze.¹¹⁷⁵

Je zajímavé, že na konci procesu se do popředí jednání dostalo vydržování opatovy konkubíny, nikoli sám intimní vztah, to jest nikoli porušení řeholních pravidel. Výnosem duchovního soudu byl nakonec opat jako nenapravitelný roku 1585 sesazen a uvězněn.¹¹⁷⁶ Sám rozsudek se však nedochoval, nic nevíme ani o Michaelově dalším osudu. K dispozici máme ještě excerpt arcibiskupského listu, určeného asi nunciovi, kde se obecně konstatuje, jak hříšný život vedl neuzelský opat a že se ukázal jako nepoučitelný: „*impium, imo plane animale vitam agere ...*“. Opat způsobil škody klášteru i poddaným, zabavoval jim pozemky, zcizoval majetky kláštera, za což si nepochybně zaslouží žalář. Medek se ale především zabývá otázkou, kdo má být Michaelovým nástupcem. Zbraslavský opat navrhl Antonína Flamingka, který si získal velké zásluhy při vizitaci klášterů v Čechách a Polsku. Protože ale Flamingk nevládne němčinou, nezbytnou pro neuzelského opata jako preláta a primase dolnolužických stavů, jenž musí jednat i s jinými pány v markrabství a zastávat se svých poddaných, nebylo by vhodné jej do Neuzelle poslat. Místo něj navrhuje arcibiskup jako nového opata preláta zbraslavského, který už výtečně zastával jiné opatské hodnosti; pro zbraslavský klášter jistě nebude problém najít jiného vhodného představeného. Vzhledem k nedostatku kandidátů, kteří by vyhovovali ve vzdáleném, a přitom exponovaném konventu nejen požadavkům císařovy finanční politiky, ale i protireformačním snahám řádu a nuncia, se novým neuzelským opatem měl stát sám generální vikář.

¹¹⁷⁴ Malaspina Rusticuccimu, 4. června 1585, Praha, TAMTÉŽ, č. 60, s. 107.

¹¹⁷⁵ Malaspina Rusticuccimu, 16. července 1585, Praha, TAMTÉŽ, č. 70, s. 131.

¹¹⁷⁶ „*Es ist offenbar, daß der Abt von Neuzelle ein so unordentliches, unreligiöses und wahrhaft unsittliches Leben führt und in seinem schamlosen Verhalten schon so verblendet ist, daß es ihm unmöglich ist, sich davon abzuwenden ... zu lassen... Darum erscheint es mir richtig, daß dieser Abt, sobald als möglich nicht nur seines Amtes enthoben..., sondern auch mit der entsprechenden Kerkerhaft, gemäß den Statuten des Zisterzienserordens zur Abschreckung anderer, bestraft wird und ein Würdigerer in sein Amt eingesetzt wird*“, DA Bautzen, Loc. 6029, fol. 1464. Příznačné je i jeho hodnocení v nejstarší historii neuzelského kláštera: „*Invisas posuit claves mitramque Michael/ Nescius hic freni, subdere colla jugo. / Heu miser est: qui tum notus nimium omnibus: ipse / Semet, quis siet, haud rite videre potest*“, A. GAST, *Nomina Abbatum*, nepaginováno.

Kauza neuzellského opata Michaela ukazuje, jak se mohl jeden z lužických klášterů dostat do středu pozornosti nejvyšších církevních i světských kruhů v centru habsburské říše. V Michaelově sesazení lze spatřovat i výsledek reformních snah vznikající české řádové provincie. Nakonec však toto sesazení proběhlo bez oficiální účasti řádu, generálního opata či vikáře. Komise dosazoval sám císař a podporoval je především pražský arcibiskup a nuncius. Podobně významné sesazování abatyší klášterů v Lužici Horní takovou pozornost nunciů nepřitáhlo, snad proto, že kladly menší odpor, že šlo o kauzu méně „mezinárodní“ a že jejich kláštery byly přece jen méně významné než Neuzelle. Přesto disciplinární krize v Neuzelle a sesazení opata roku 1585 se časově kryje se sesazením abatyší v Mariensternu i Marienthalu.

Po Michaelově odstranění přijal – na doporučení arcibiskupa, nuncia i císaře – neuzellský konvent za nového opata skutečně zbraslavského opata a generálního vikáře české cistercké provincie Ondřeje Wiedemanna (1585-1591), jenž v danou chvíli představoval bezesporu nejvýznamnější osobu z řad cisterciáků českých zemí. Wiedemann, pocházející z – převážně luteránského! – severočeského Jáchymova, zahájil svou řeholní kariéru jako profes sedleckého kláštera. Roku 1567 byl zvolen opatem klášterů Plas a Žďáru,¹¹⁷⁷ roku 1572 stanul v čele opatství zbraslavského a zároveň převzal vedení klášterů Sedlec a Skalice. Navzdory tomuto kupení hodností dokázal zřejmě účinně řešit flagrantní problémy svěřených opatství. Nedokázal zabránit jen dočasné sekularizaci Oseka.¹¹⁷⁸ Edmund de la Croix jmenoval Wiedemanna roku 1580 generálním vikářem nově vznikající cisterciácké provincie českých zemí. Jeho dosazení potvrdil Rudolf II. 7. září 1585, který tak zároveň potvrdil sesazení opata Michaela.¹¹⁷⁹ V osobě Wiedemanna stanul poprvé a naposledy v čele řádové českomoravskolužické provincie neuzellský opat, sídlící na její absolutní periférii. Zároveň touto personální změnou definitivně zanikl pokus o navázání vztahu Neuzelle k Leubusu. Wiedemannem také začíná v Neuzelle období

¹¹⁷⁷ NA Praha, APA, sg. C 118/5. Cf. Bernhard SCHEINPFLUG, *Materialien zur Geschichte von Plaß*, in: MVGDB, 14, 1876, s. 97.

¹¹⁷⁸ Podrobněji viz J. ZDICHYNEC, „*Cur Cistercio ademptum Ossecum?*“

¹¹⁷⁹ V duchu předchozího vyšetřování vytýká konfirmační listina Michaelovi, že vedl „*ein ganz ergerlich und sündhafft Leben*“, chtěl podkopat pozice katolického náboženství v klášteře a špatně řídil jeho hospodářství. Konfirmaci editoval W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 500, č. 2.

opatů, pocházejících z cizích klášterů.¹¹⁸⁰ Roku 1586 Wiedemann rezignoval na přání císaře na zbraslavské opatství a v květnu 1590 také na úřad generálního vikáře, ovšem opatem neuzellským zůstal až do své smrti 1591.¹¹⁸¹

O Wiedemannově působení v Neuzelle či o jeho eventuálních reformních opatřeních mnoho nevíme. Nevíme ani o protireformačních pokusech na klášterním panství, i když je pravděpodobné, že Ondřej, v protikladu ke svému předchůdci a v souladu s požadavky kruhů okolo papežského nuncia, s nímž jeho jmenování souviselo, se přísně zařadil do katolické linie.¹¹⁸² V září roku 1590 dlel v Neuzelle cisterciácký komisař Claude Germain, pověřený od generální kapituly vizitací všech tří lužických *cistercií*.¹¹⁸³ Nevíme nic o jeho zásazích v klášteře, doloženo je pouze to, že tu onemocněl¹¹⁸⁴ – a že 24. září jmenoval Wiedemanna vizitátorem obou ženských klášterů Horní Lužice. Jeho pověření z titulu plných mocí generální kapituly a řádového generála však ve srovnání s jinými komisemi ze stejné doby není příliš originální.¹¹⁸⁵ Ondřej má

¹¹⁸⁰ Jen Vavřinec (1591-1610), Balthasar (1613-1614) a Adam (1614-1616) byli profesy Neuzelle. Roku 1610 byl do čela kláštera zvolen Pavel II., augustiniánský kanovník ze Zaháně.

¹¹⁸¹ Wiedemannova rezignace viz *Listy*, ed. F. TADRA, s. 319, č. 411. Oznámil ji také děkanu Řehoři Leisentrittovi do Budyšina, DA Bautzen, Loc. 6029, fol. 15.

¹¹⁸² Podle staré gubenské kroniky měl být Ondřej „*ein wiederwertiger Mann*“, což mohlo naznačovat jeho osobní charakter, spory s Gubenem o pivo, ale snad i konfesní spory, protože v konventu byl chválen jako „otec svých mnichů“.

¹¹⁸³ Claude Germain projel také Čechami, kde je ale jeho přítomnost doložitelná jen potvrzením administrátora ve Zlaté Koruně, cf. Leonhard SCHERG, *Die Erneuerung des Zisterzienserordens in Franken (1573-1601)*, in: Zisterzienser, redd. H. NEHLSSEN – K. WOLLENBERG, s. 243-336.

¹¹⁸⁴ O návštěvě komisaře se dozvídáme ze zprávy neuzellského obilního písaře varhaníkovi v Mariensternu, který píše, že generální komisař přijel do Neuzelle ze Zbraslavi a téhož dne odcestoval, aby vizitoval kláštery v Polsku, KIA Marienstern, Fach 344, Nr. 1.

¹¹⁸⁵ „... *deputare Visitatorem ac Reformatorem ... per cuius industriam ac diligentiam omnia Monasteria in Lusatia sita foelicia valeant reportare incrementa: hinc et quod de Reverendi Patris Andreae Vidmanni Novae Cellae Abbatis discretionem, Zelo, circumspectionem, pietatem et fideli diligentia firmam in Domino gerentes fiduciam, considerando etiam eundem Reverendum Patrem magna cum laude et majori cum merito vicarii officio jam functum fuisse in omnibus Monasteriis totius Regni Bohemiae et Dominiis Sacrae Caesareae Majestatis fit ut praesentium quoque tenore et serie tam nostra quam totius ordinis et Capituli generalis auctoritate ... quotiens et expediens viderit se transferendi in omnia supra dicta Lusatia, praecipue in ista duo Monasteria monialium Mariae Stellam videlicet, et Mariae Vallem ordinis Cisterciensis ibidemque dicta auctoritate visitandi, reformandi, corrigendi, puniendi, emendandi, ordinandi, praecipuendi, instituendi et destituendi in capitibus et in membris spiritualibus et temporalibus omnia et singula quae secundum Deum et Salutaria instituta nostri ordinis ... dictorum etiam Monasteriorum officiarum ubi necessarium fuerit deponendi aut alias juxta sua demerita punienda aliasque sufficientes de consensu Abbatissarum et sanioris conventus partus pro salubri Monasteriorum reformatione ... praesertim vero cum ad hoc negotium accesserit auctoritas et speciale mandatum Sacrae Caesareae Majestatis Jura denique necnon Privilegia libertates et laudabiles consuetudines ordinis ac personarum ipsius juxta formam Privilegiorum et statutorum ordinis adversas quoscunque novarum rerum molitores et eorundem privilegiorum Impetitores ... defendendi alienationes etiam jurium et privilegiorum libertatum possessionum monasteriorum necnon quoscunque contractus illicitos per Abbatissas et Conventum in damnum*“

dbát „*ex officio curae pastoralis*“ o jednotu a čistotu řádu a pečovat o řeholníky a řádovou disciplínu. Mandát mu zvláště klade na srdce péči o oba ženské hornolužické kláštery, dává mu právo a povinnost kláštery vizitovat a reformovat ve světských i duchovních věcech, může tedy rozhodovat stejně tak o řeholnicích, jako o světských služebnících kláštera. Wiedemann má přitom respektovat práva a svobody řádu, proto má i právo přezkoumávat smlouvy klášterů, které byly uzavřeny k jejich škodě a navracet klášterům jejich majetky, což ale ve skutečnosti bylo asi málo reálné. Pokud to bude při jeho činnosti třeba, má si obstarat zvláštní císařský mandát. Zdá se ale, že Wiedemann svá pověření nevyužil, respektive neznáme jejich odraz v pramenech.

Po Ondřejovi byl do čela konventu vybrán Vavřinec Coßwig (1591-1610). V souvislosti s jeho nastoupením císař zakázal svobodnou volbu opata, což bylo pro neuzellský konvent novum. Císař povolil mnichům vybrat dva kandidáty, jež mu měli prezentovat; on z nich pak vybere opata podle svého zalíbení.¹¹⁸⁶ Ze dvou kandidátů byl Balthasar Gutler, *bursarius*, označen za příliš starého a nemocného. U Vavřince byl jediný problém v tom, že to byl syn luteránského predikanta z Gubenu.¹¹⁸⁷ Je tedy explicitně doložena příbuzenská vazba, již je nutno předpokládat i u některých jeho souputnic na postech abatyší. Ostatní členové konventu – jak uvádí zpráva zemského fojta – jsou ovšem plni „*mangel und defecten*“, nepřipadají tedy jako představení v úvahu. Za opata Coßwiga došlo také k častějším kontaktům s Marientalem.¹¹⁸⁸ Na příkaz Rudolfa II. patřil Vavřinec také ke komisařům při vyjednávání mezi budyšínskou kapitulou a městskou radou o simultánní užívání tamního kostela

*et ... absque generalis Capituli licentiae quomodolibet factos seu factas cassandi revocandi et annullandi ... ipsasque possessiones jura privilegia et libertates ut praemittitur alienatas ad manus Monasterium et ordinis reducendi et Abbatissas ut hoc expensis suorum Monasteriorum faciant et prosequantur per ordinis censuras compellendi ... et ea tangentia si opus fuerit brachii secularis auxilio et favore. Omnibus igitur et singulis eorundem Monasteriorum regularibus personis firmiter damus in mandatiis per virtutem Salutaris obedientiae et sub censuris ordinis per vos laxandis et inferendis quatenus in praemissorum exequutione vobis tanquam nobis in omnibus et per omnia humiliter pareant et devote obediant ...“ Opis pověření SHStA Dresden, Geheimes Archiv, Loc. 6041, Die Visitationen derer in Ober- und Nieder-Lausitz gelegenen Cistercienser Klöster Neuzelle, Marienstern und Marienthal bel., IV, 1785 sq., fol. 165-166. Edituje W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 501, č. 3.*

¹¹⁸⁶ Viz také níže, IV. 2. 3., *Hornolužické kláštery a český král*.

¹¹⁸⁷ Winfried TÖPLER, *Zwei Gubener als Zisterzienseräbte in Neuzelle*, in: Gubener Heimatkalender 1994, s. 67-72.

¹¹⁸⁸ Viz níže, IV. 1. 4., *Neuzelle a ženské kláštery*.

dvěma konfesemi (1599).¹¹⁸⁹ Rovněž opat Vavřinec tedy očividně patřil mezi významnější osobnosti v rámci lužických markrabství.

Po smrti Vavřince nastoupil roku 1610 jako zvolený opat Pavel Weinerus ze Zaháně,¹¹⁹⁰ původně člen a později převor augustiniánské kanonie v Zaháni. Neuzellští jej zvolili opatem bez jakéhokoli vnějšího vlivu, ba dokonce bez účasti řádových představených. Pavel nebyl profesem kláštera, nebyl ani cisterciákem, takže nutně vznikly komplikace. Pavel nezískal konfirmaci ani od císaře, ani od nuncia a dokonce ani od samotného řádu. Neuzellským prelátem jej uznaly pouze dolnolužické stavy. Císař tedy v říjnu vyslal k vizitaci do Neuzelle cisterciáckého generálního vikáře Adama Vrata. Spolu se zemským fojtem Dolní Lužice, Jindřichem Anselmem z Promnitz, měl prozkoumat práva kláštera a postarat se o jeho řádnou správu.¹¹⁹¹ V překotné snaze zachovat si svobodnou volbu provedl konvent tento akt ze dvou důvodů neplatně: nepřizval k ní řádové orgány a zvolil mnicha, který nebyl cisterciák. Už krátce před podzimní vizitací papež Pavlovu volbu právě z těchto důvodů anuloval.¹¹⁹²

Do čela neuzellského kláštera byl pak vyslán jako důvěrník Rudolfa II. další „Čech“, papežský komorník Jaroslav purkrabí z Donína (1611-1613), který byl sice klerik, ale nikoli cisterciák, ba nebyl ani kněz.¹¹⁹³ Navrhl jej sám papež 13. listopadu 1610, přičemž zdůrazňuje, že Jaroslava jen doporučuje, že zachovává konventu volební právo. Zároveň papež po Jaroslavovi požadoval přijetí řádového hábitu, absolvování noviciátu, složení profese a přijetí kněžského svěcení, jinak bude klášter i nadále nazírán jako vakantní. O tom, zda k tomu skutečně došlo, zprávy chybějí. Jako bychom se blížili instituci komendovaných opatů, známé z Francie.

Jaroslav zřejmě přišel do Neuzelle ovlivněn zkušenostmi ze studií v katolické Itálii a nemínil pokračovat v tradici celkem mírumilovného soužití se

¹¹⁸⁹ NA Praha, ČDK, sg. IV B 26.

¹¹⁹⁰ NA Praha, LŽ I, č. 115/1. Pavel studoval roku 1588 v Praze u jezuitů, Miroslav TRUC, *Album Academiae Pragensis Societatis Jesu 1573-1617 (1565-1624)*, Praha 1968, s. 42.

¹¹⁹¹ Vizitace proběhla mezi 17. a 23. listopadem. Kromě Vrata tu působila i řada dolnolužických zemských úředníků, NA Praha, LŽ I, č. 115/1.

¹¹⁹² *Inventarium diplomaticum Lusatiae inferioris*, ed. Johann Gottlob WORBS, I, Lübben 1834, s. 450, č. 1466.

¹¹⁹³ H. THEISSING, *Die Äbte*, s. 46. Nejstarší Jaroslavův bratr byl prezidentem apelačního soudu a nejvyšším hofmistrem v Čechách, další bratr Vratislav byl vyslancem v Persii. Jaroslav roku 1592 studoval v Sieně.

sousedy jiné konfese.¹¹⁹⁴ Své katolické pozice se snažil prosadit u klášterních poddaných, což vedlo roku 1613 k nepokojům. V tu chvíli požádal opat o pomoc nejen císaře, ale také – protestantského! – blíže sídlícího braniborského kurfiřta, snad v naději, že ten bude moci zasáhnout dříve. Kurfiřt se rád znovu chopil příležitosti zasahovat do neuzelských poměrů, přičemž vystupoval jako potomek zakladatelů a protektorů kláštera, takže v jeho pojetí nešlo o žádný nový zásah.¹¹⁹⁵ Obrátil se na své úředníky v Lebusu, Beeskowě a Štorkově i na profesory univerzity ve Frankfurtu nad Odrou, aby se odebrali do Neuzelle a zabránili nepokojům. Dále napsal opatovi, že v náboženských záležitostech se nedá nic podnikat násilím. Císařští komisaři ale dorazili do Neuzelle dříve a podařilo se jim vše uklidnit před příchodem braniborských pověřenců. Přes všechny tyto problémy právě tehdy začalo být obnovováno klášterní panství v původním stavu, i když finanční problémy nezmizely a trval i ekonomický tlak panovníků, byť v poněkud menší míře. Podobně jako v kláštřích Horní Lužice a na jejich panstvích lze i v Neuzelle období let 1580-1620 – navzdory zřejmým vnitřním disciplinárním a organizačním obtížím – označit jako dobu ekonomické stabilizace.¹¹⁹⁶

Ani Jaroslav nestál v čele svěřené komunity dlouho. Brzy po jeho smrti byla provedena volba Balthasara Gutlera (opat v letech 1613-1614), která byla také velmi rychle oznámena řádovému vizitátorovi.¹¹⁹⁷ Gutler dostal císařskou konfirmaci bez problémů. Zároveň panovník vyzval zemského hejtmána, aby se co nejdříve vydal do Neuzelle a uvedl opata do čela řeholníků a poddaných, stejně jako do správy spirituálií i temporálií. Tento krok se stal precedentem i pro pozdější období. Napříště už předává opatovi klášter se všemi právy a náležitostmi zeměpán. Klášter se stává stále více pouze panstvím s duchovní vrchností, konvent samotný ztrácí na správu klášterství vliv.¹¹⁹⁸

Poslední list opata Balthasara je datován 29. srpna 1614, kdy psal mariensternské abatysi a stěžoval si na svou nemoc.¹¹⁹⁹ Už na začátku října

¹¹⁹⁴ Podobné zázemí jistě mohlo hrát roli i u Flamingka a jeho působení v ženských kláštřích.

¹¹⁹⁵ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 106.

¹¹⁹⁶ O Neuzelle W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 104.

¹¹⁹⁷ Jedná se o dosavadního převora a kandidáta na opata zamítnutého roku 1591.

¹¹⁹⁸ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 174.

¹¹⁹⁹ KIA Marienstern, Fach 344, č. 1.

téhož roku pak jeho nástupce Adam Schwobe¹²⁰⁰ – jedná se už o čtvrtého představeného během pouhých pěti let! – zvolený konventem podává jako vůbec první neuzellský opat svůj revers – vlastně *homagium* v podobě písemného slibu – dolnolužickým stavům, mezi něž byl přijat. Slíbil, že nebude podnikat nic proti evangelické konfesi, ani obecně proti zvyklostem země. Na klášterním panství nebude „*zavádět novoty ani v duchovních, ani ve světských záležitostech, naopak, každého uchová nerušeně při jeho náboženství, obyčejích a zvyklostech*“. Revers požadovaly pak dolnolužické stavy od každého dalšího neuzellského opata, což nutně vedlo ke sporům.

Zřejmě ne všichni neuzellští řeholníci volbu přijali a brzy se ozvaly hlasy, nejdříve ovšem ze samotného kláštera, které začaly volbu zpochybňovat. Budyšínský děkan opět stál na straně zvoleného opata a připomínal, že by nebylo výhodné dosadit na neuzellský opatský stolec cizozemce. Volba opata Adama přesto nebyla provedena zcela řádně. „*Ob defectum legitimi capituli praesidentis*“ ji prohlásil za neplatnou z wettlský opat jako pověřenec generálního opata pro kláštery v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v obou Lužicích. Protože se ale nemohl sám vydat do Neuzelle – vizitační cestu do Čech a sousedních zemí mu zakázal císař Matyáš 12. srpna 1615¹²⁰¹ – pověřil dalším šetřením leubuského opata. Ten shledal vše v pořádku a volbu zopakoval.

V procesu ohledně volby Adama Schwobeho se angažovali i dva zpovědníci z Marienthalu, Gangolphus Scheidinger¹²⁰² a Gangolphus Wigandus Lenckhardt.¹²⁰³ V červnu 1615 v dopise budyšínskému děkanovi Schwobe oceňuje podporu Scheidingera, jenž mu díky svým vazbám na opaty ve Zwettlu

¹²⁰⁰ H. THEISSING, *Die Äbte*, s. 48. K Adamově osudům naposledy a nejlépe opět W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 174-185.

¹²⁰¹ Peter F. PÖSCHEK – Hans B. SCHNEIDER, *Abt Matthias Gülger (1565-1628) von Rein und die Generalvikare des Zisterzienserordens in Österreich*, in: AC 49, 1993, s. 3-145, zde s. 64 sq.

¹²⁰² Vzhledem ke shodě jmen je možno oba Gangolphy od sebe jen obtížně odlišit. Scheidinger pocházel z Durynska a od roku 1582 byl profesem Vyššího Brodu. Roku 1615 je zmiňován jako probošt a zpovědník v Marienthalu. Roku 1620 se stal opatem ve Vyšším Brodě. Zemřel roku 1631, cf. Valentinus SCHMIDT, *Cistercienser-Flüchlinge im 30jährigen Kriege*, in: CC 27, 1915, s. 281-284.

¹²⁰³ Lenckhardt byl neuzellský profes a okolo roku 1615 také působil jako zpovědník marienthalských cisterciáček. Roku 1623 je označován jako *magister artium et philosophiae*, roku 1624 prchl z Neuzelle. Roku 1626 se znovu pokusil zmařit opatskou volbu v Neuzelle. Zřejmě to byla osoba velmi ctižádostivá, která se po mnohokrát snažila získat nějakou výhodnou prebendu, P. Raphael PAVEL, *Hohenfurt*, in: Xenia Bernardina III, s. 325-372, s. 342 a 347.

a Leubusu velmi přispěl radou i pomocí.¹²⁰⁴ Naopak Lenckhardt se snažil Adamovu volbu zmařit a stát se, snad prostřednictvím nuncia, neuzellským opatem.¹²⁰⁵ Opat Adam se účastnil ještě první provinční kapituly cisterciáků českých zemích v Praze v únoru 1616, její statuta už ale nepodepsal. 6. března píše neuzellští děkanovi, že 29. února poslal nuncius Adama k arcibiskupovi, ale potom jej nechal zajmout, aniž by oni znali příčinu.¹²⁰⁶ Krátce po ukončení provinční kapituly potom už potvrzuje císař Matyáš nového neuzellského opata Jiřího Eschrichta a v dopise dolnolužickému fojtovi zdůrazňuje, že generální opat anuloval Schwobeho volbu, poněvadž neodpovídala kanonickým ani řádovým předpisům. Císař nechce zasahovat řádovému generálovi do jurisdikce, navíc Jiřího pověst je dobrá, proto jeho zvolení milostivě potvrzuje. Ani další osudy Adama Schwobeho nejsou bez zajímavosti.¹²⁰⁷

Nový opat Jiří nebyl přijat bez odporu ani v samotném klášteře.¹²⁰⁸ Důraznější byl odpor dolnolužických stavů, které si u císaře stěžovaly, že zvolený neuzellský opat Adam Schwobe byl připraven o originální dokumenty o své volbě, konfirmaci i inkorporaci do dolnolužické stavovské obce, na základě hanobení byl zajat a zbaven vši důstojnosti. Protestantské stavy se tedy opět v rámci stavovského systému přimlouvají za svého katolického kolegu a vzpěčují se i tomu, že do čela kláštera byl dosazen „*pro arbitrio adversariorum*“ řeholník, který nepochází z tohoto kláštera, není v zemi znám a nevyzná se v jejích zvyklostech. Dosud bylo naopak běžné, že konvent vybíral ze svého středu nového opata, kterého pak prezentoval císaři a stavům a až potom jej stavy přijaly „*in statum et sessionem*“. Prostřednictvím zemského fojta císař vždy dbal, aby neuzellský opat stál nejen pod duchovním, ale i pod světským dohledem. Řádový vizitátor chce po libosti dosazovat a sesazovat

¹²⁰⁴ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 177.

¹²⁰⁵ Nuncius zřejmě také stál v pozadí všech jednání, ale jeho roli zatím upřesnit nemůžeme. Např. v listopadu 1615 budyšínský děkan rozhořčeně píše, že zaháňský opat poslal nunciiovi zapečetěné podklady k vyšetřování, které se vzápětí z nunciiovy kanceláře ztratily. Nyní se objevily na veřejnosti a jsou zneužívány proti neuzellskému opatství.

¹²⁰⁶ DA Bautzen, Loc. 6029, fol. 39-71.

¹²⁰⁷ 14. května 1618 si slezští opatové stěžovali u generální kapituly na vztahy k českým klášterům a požadovali mimo jiné od neuzellského opata, aby vyplatil slíbenou roční penzi exopatu Adamovi, který žije v Třebnici a působí tam jako duchovní. Neuzellský opat Jiří mu však jeho obživu odmítl. Po smrti Jiřího je pak v Neuzelle zmiňován bratr Adam, snad někdejší opat, který měl být na přání kancléře kláštera znovu zvolen opatem. Návrh ale nebyl proveden. Adam Schwobe byl později pohřben v kapli sv. Jiljí v Neuzelle.

¹²⁰⁸ Řeholníci si stěžovali Wiederinovi, který jim odvětil, že proti rozhodnutí řádového generála může těžko něco podniknout.

opaty, pokud ale bude takto pokračovat, ztratí neuzellský opat svůj hlas na sněmu, stejně jako ztratili svůj hlas už za husitství preláti v Čechách. Toto počínání prý nelibě nese i braniborský markrabě. Stavy žádají Schwobeho znovudosazení a zachování svobodné volby neuzellského opata.¹²⁰⁹ V každém případě došlo 13. dubna v císařském pověření k dosazení nového opata zemským fojtem a konvent i stavy se musely situaci přizpůsobit.

Důvody Adamova sesazení zůstávají nejisté. Je také otázka, kdo problematickou Schwobeho volbu provedl. Zdá se, že to snad byl generální vikář českých cisterciáků, zbraslavský opat Jiří Vrat, vzhledem k tomu, že z vyšetřovacích komisí byl v tomto případě na první pohled nelogicky vyloučen a cítil se jednáním komise poškozený.¹²¹⁰ I v Adamově případě tušíme skryté rozpory uvnitř samotných cisterciáckých struktur a jejich rozpory s budyšínskou kapitulou. Tak tomu bylo i o několik let dříve v případě Marienthalu, jak ještě ukážeme.

Nelehká situace v poslední třetině 16. a na začátku 17. století jistě neblaze ovlivňovala i disciplínu v klášteře, což samozřejmě otevíralo cestu nejrozmanitějším zásahům zvnějšku. Poměry v Neuzelle, stejně jako v ženských *cisterciích*, ovlivňoval v první řadě cisterciácký řád, a to nejen opati z české provincie, ale např. i ze slezského Leubusu. Zasahoval sem však střídavě i budyšínský děkan, pražský arcibiskup, papežský nuncius, český král, saský či braniborský kurfiřt, a to především v otázkách právních a „vnějších“, nikoli do disciplinárních poměrů komunity. Vliv všech těchto struktur byl patrnější v ženských klášterech Horní Lužice.

Neuzelle zůstala sice ušetřena osudu komendatorního opatství, na jejím vývoji je zřejmé, že v předvečer třicetileté války nebyl cisterciácký řád ještě schopen odvrátit mocenské zásahy do svých interních záležitostí a sám zajistit nutnou stabilitu. Reforma cisterciáckého řádu v té době probíhala ještě dosti nemilosrdnými prostředky, přičemž o vnitřní obrodu komunity tu šlo evidentně až v druhé řadě. Ač to prameny k ženským klášterům explicitně neříkají,

¹²⁰⁹ Stížnost stavů z 15. března 1616, citováno podle W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 180.

¹²¹⁰ Jen v jednom dopise Schwobemu zmiňuje Wiederinus, že Vrat se velmi vehementně ohradil proti vlivu papežského nuncia. Se svým nepřátelským jednáním maří generální vikář vyšetřování budyšínského děkana, zaháňského opata a dokonce činnost samotné řádové komise. Svými intrikami zakládá nejednotu, laje čestným lidem: snad sám touží po neuzellské prelatuře? Podle W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 177.

podobnými tlaky a intrikami zvnějšku byl asi poznamenán i osud některých marienthalských a mariensternských abatyší.

Jiří Eschricht byl profesem kláštera na Zbraslavi.¹²¹¹ Už tento fakt, stejně jako způsob jeho volby předznamenávají stále sílící kulturní a duchovní vazby Neuzelle na České království, potažmo na českou řádovou provincii. Eschrichtovo působení dále pravděpodobně přineslo zesílení vztahů mezi Neuzelle a ženskými kláštery Horní Lužice. Eschricht je totiž jmenován roku 1601 jako kaplan v Marienthalu. Od roku 1612 je doložen jako probošt v Mariensternu,¹²¹² odkud byl povolán na opatský stolec do Neuzelle. Zřejmě na základě osobní známosti se na Eschrichta obrátila roku 1618 mariensternská abatyše, aby přijal sliby čtyř jejích novicек. Se zřízením nové řádové provincie však už nebyla tato procedura tak jednoduchá: Jiří jí 27. prosince 1618 odpovídá, že se musí nejdříve obrátit na generálního vikáře, který jej pak provedením obřadu pověří.¹²¹³

I Eschricht podal hned roku 1616 revers stavům, v podobě, která se již ustalovala i do budoucna. Kromě závazku ponechávat obyvatele klášterního panství a tamní duchovní při jejich náboženství dostal nyní *de facto* každý klášterní poddaný právo obracet se přímo na zemský soud v Lübbenu, bez ohledu na jurisdikci opatovu. Pokud by navíc někdo vznesl žalobu, že opat jednal proti reversu, bude automaticky v právu. Jiří přislíbil stavům dále, že ponechá protestantským duchovním na klášterním panství všechny jejich desátky a příjmy. Vztah stavů a opata byl poznamenán jistou distancí na základě rozdílných konfesí, kdy se stavy snažily před opatem chránit jeho nekatolické poddané, na druhou stranu vnímaly opata jako člena stavovské obce a chránily jej proti cizím vlivům.¹²¹⁴

Pod vedením řádového vizitátora, opata zbraslavského, byl po Eschrichtově smrti zvolen do čela Neuzelle Hugo Stimmer (1626-1632), jehož volbu potvrdil císař jako patron katolických institucí Lužic, byť markrabství již

¹²¹¹ Jako „*mnicha ze Zbraslavi*“ a cizince jej označují stížnosti dolnolužických stavů z dob stavovského povstání.

¹²¹² DA Bautzen, Loc. 4424.

¹²¹³ KIA Marienstern, Fach 344, č. 1.

¹²¹⁴ Jiří zemřel 3. září 1626 v Mariensternu, kde byl pravděpodobně i pohřben.

byla tehdy v zástavním držení Saska.¹²¹⁵ Také Stimmer byl před svým zvolením proboštem v Mariensternu. Stimmerova vláda je již poznamenána pustošeními třicetileté války. Když roku 1631 dobyly švédské jednotky Frankfurt nad Odrou, Stimmer se uchýlil do Mariensternu a vzal tam s sebou dokumenty a klášterní cennosti.¹²¹⁶ Opat přesto později padl do rukou vojáků, kteří s ním nenakládali právě šetrně. Zachránil se útekem do Warmbrunnu ve Slezsku, kde na následky svých zranění zemřel. 3. dubna 1631 švédské jednotky přepadly a úplně vyrabovaly („*am Bettelstab gebracht*“) neuzellský klášter; ušetřeny nebyly ani hroby, nedošlo však k většímu požáru. Jak psal převor Boschmann v dubnu 1632 z Budyšina kurfiřtovi, zbylí mniši museli prchnout v ohrožení života. Celý rok pak sloužily budovy kláštera jako kvartýr pro švédské oddíly. Saský kurfiřt sice vystavil pro klášter ochranný list a zakázal tam švédským a braniborským důstojníkům kvartýrovat, na situaci to ale nic nezměnilo. Braniborský kurfiřt naopak v téže době rozdával některé majetky kláštera, např. na zaopatření frankfurtské univerzity. Švédský král dokonce věnoval ve 40. letech celý klášter, byť stojící pod saskou svrchovaností, frankfurtské univerzitě.¹²¹⁷ Neuzellští mniši byli roztroušeni v exilu, nejčastěji směřovali do Horní Lužice, do Mariensternu, Budyšina, ale i do Oseka.

Po smrti opata Huga stanovil císař pouze administrátora kláštera, profesa z Grüssau/Krzesów Bartoloměje Pflugka (1632-1641). Správce, ovšem světské, ale klášteru stanovil i kurfiřt, zástavní pán Lužic, který navíc do značné míry v markrabstvích skutečně vládl. Přitom podle regule měl klášter v době vakance spravovat převor, zmiňovaný Boschmann, který se o to také pokoušel, byť v důsledku válečných událostí neúspěšně. Opět jsme tedy svědky organizačního

¹²¹⁵ Stimmer byl profes salemský, před svou volbou už působil nějakou dobu jako řeholník v Neuzelle. Nevíme o nějakých intenzivnějších kontaktech s přece jen příliš vzdáleným hornobavorským *cisterciem*. I se Stimmerovým nástupem je spojena obžaloba jeho řeholníků, že volba nebyla právoplatná. Záležitost opět projednávali i budyšínsí kanovníci, ve věci se angažoval dále papežský nuncius. Za stížnostmi stál především už zmiňovaný řeholník Gangolphus Wigandus Lenckhardt, vina se přikládala i klášternímu sekretáři Davidu Wachsmannovi, který chtěl na místo opata znovu dosadit Adama Schwobeho. Hugo přitom píše, že se o toto „*unruhige bettelAbtey zu Neuzell [...]*“ nijak zvlášť neucházel, W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 303.

¹²¹⁶ Truhlici s dokumenty prý Hugo nechal ukrýt a zazdít ve Wittichenau. Když se to dozvěděly kurfiřtské úřady, nechaly listiny poslat do Budyšina a pak do Drážďan. Cisterciákům se už nepodařilo je získat zpět.

¹²¹⁷ Tak např. generál Torstenson roku 1643 věnoval celé klášterství rytmistroví z Wittenbergu. Také opat Bernard se tehdy obrátil s prosbou o ochranu na braniborského kurfiřta.

chaosu, kdy se o správu kláštera sváří tři různé strany.¹²¹⁸ Klášter byl přitom ve skutečnosti střídavě v moci švédských či císařských vojsk. Přesto právě v této době hlubokého rozvratu tradiční reces alespoň formálně zajistil další existenci kláštera.

Bartoloměj zřejmě dlouho pobýval v Oseku, později žil v Neuzelle dlouho sám, bez konventu. Když jej nicméně pověřil cisterciácký generální vikář inspekci ženských klášterů Horní Lužice,¹²¹⁹ dokázal se domluvit s budyšínským děkanem např. o volbě mariensternské abatyše. Volbu Anny Markéty Dornové pak provedl v Mariensternu 10. dubna 1640.¹²²⁰ Vztahy mezi Neuzelle a budyšínskou kapitulou byly tedy v těchto letech asi bez komplikací.¹²²¹ Stejně jako Hugo zemřel i opat Bartoloměj Pflugk na útěku před vojáky, a to ve městě Kamenz. Pohřben byl v klášteře Marienstern.

I volba následujícího opata Neuzelle Bernarda ze Schrattenbachu (1641-1660)¹²²² a její potvrzování je opět poznamenáno dlouhým vyjednáváním a zpochybňováním ze strany různých autorit, které se snažily získat svůj vliv na neuzellské *cistercium*: císaře, saského a braniborského kurfiřta i cisterciáckého řádu. Poměry v Neuzelle naznačuje dopis tamního převora Rossia generálnímu vikáři, že Neuzelle chtějí převzít jezuité a mají už k tomu potvrzení od císaře. Proto žádá o několik bratrů z polského Paradiesu, aby bylo možno Neuzelle zachovat cisterciákům.¹²²³

Bernardovo působení nadále poznamenávala přítomnost švédských vojsk a sanace hospodářského stavu kláštera. Jako vzdělaný právník byl Bernard pověřován úkoly jak od saského kurfiřta Jana Jiřího II., jehož tajným radou byl jmenován, tak od císaře Ferdinanda III. Bernard byl pět let zároveň administrátorem budyšínským. Odstraňování následků války z klášterního dominia, starosti s obnovou budov i samotného klášterního života

¹²¹⁸ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 228.

¹²¹⁹ Viz dopis opata děkanovi, Marienstern, 16. července 1640, DA Bautzen, Loc. 6029, fol. 139.

¹²²⁰ SOA Litoměřice, ŘC Osek, č. A I 7g.

¹²²¹ Administrátora Pflugka pojilo zřejmě přátelství s budyšínským děkanem Řehořem Kattmanem, s nímž si mezi lety 1634-1641 vyměnil četné dopisy, ale i různé pozornosti: neuzellští zasílali kanovníkům víno, zatímco odtamtud dostávali svaté oleje. Bartoloměj stále znovu zpravoval děkana o beznadějně situaci ve svém klášteře během války a hledal u něj útěchu a pomoc.

¹²²² Bernard pocházel ze štyrské panské rodiny a byl příbuzný Arnošta kardinála Harracha.

¹²²³ Dopis z 20. července 1646, SOA Litoměřice, ŘC Osek, Nr. D II 23, fol. 237.

poznamenávaly i vládu Alberica z Burghoffu (1660-1685),¹²²⁴ profesora lilienfeldského.¹²²⁵ Z doby obou těchto opatů už nemáme mnoho zpráv o kontaktech Neuzelle s ženskými kláštery, které se stále více dostávaly do obzoru české cisterciácké provincie.

Vidíme, že situace v Neuzelle se zlepšovala jen pomalu. Časté střídání na opatském stolci, sesazování opatů, respektive dosazování mnichů zvnějšku dokládá jednak nedostatek mnichů, kteří by se hodili k vykonávání opatské hodnosti, jednak ovšem slabost konventu a jeho otevřenost vnějším vlivům. Ve 20. letech 17. století byl i tento konvent zachráněn organizačním napojením na český vikariát cisterciáků a politickými garancemi českého krále. Problematický byl vztah Neuzelle k budyšínské kapitule, jejíž duchovní superioritu cisterciáci nikdy formálně neuznali.¹²²⁶

IV. 1. 4. Neuzelle a ženské kláštery

Popsaná situace snad dostatečně naznačuje složitou pozici neuzellských. Vzhledem k ní nebyl neuzellský opat pravděpodobně s to vždy svá vizitační práva, zejména ve 2. polovině 16. století, důsledně vykonávat, byť někdy vystupoval jako dědic a nástupce práv altzellských. Kromě zeměpanských příkazů ze 40. a 50. let 16. století nevíme už o právní fixaci jeho paternity nad cisterciáčkami. Často jej přitom zastíňovaly silnější české konventy, respektive generální vikář českých cisterciáků, kterým byl v té době pravidelně zbraslavský opat. Orientace hornolužických cisterciáček na Čechy byla ostatně v souladu se zájmy vládní moci, která zabránila i v případě samotné Neuzelle jejímu napojení na slezský Leubus, a podpořila podřízení hornolužických cisterciáček generálnímu vikáři. Nelze ale říci, že by byla Neuzelle upozaďována důsledně. Pokud stál v jejím čele opat odpovídající řádovým představám a požadavkům, byly přesto úkoly spojené s *curou monialium* hornolužických cisterciáček svěřovány nejčastěji jemu, už v důsledku geografické blízkosti (dva nejbližší české kláštery Osek a Hradiště na konci 16. století *de facto* neexistovaly). Rovněž často opakované tvrzení, že od reformace stanovovala Neuzelle

¹²²⁴ H. THEISSING, *Die Äbte*, s. 57.

¹²²⁵ Ještě roku 1672 se např. zabýval dosídlením klášterního panství.

¹²²⁶ Např. konverze protestantů byly přijímány v Neuzelle, ale v některých případech byli posíláni do Budyšína.

pravidelně řeholníky do Mariensternu, je třeba spíše zpochybnit.¹²²⁷ K dispozici máme pochopitelně jen zlomek a tříšť pramenů, které jen neúplně odrážejí poměry už ve své době ne zcela jasné.

Ve skutečnosti máme jen málo informací o vizitačním působení neuzellského opata v Mariensternu. Jisté nároky na vliv si tam ale udržel: tak např. 27. května 1584, v souvislosti se skandálními událostmi v Mariensternu, opat Michael, jehož obžaloba již byla vznesena, kritizuje Flamingka a Wiedemanna, své *superiores* v rámci řádové organizace. Vytyká jim zanedbávání vizitačních povinností a „*polypragmonische und allotrioepiscopische Handlung*.“¹²²⁸ Podobné nálady proti řádovému vedení ostatně ze stejné doby poznáváme i ve Slezsku. Jednotlivé kláštery se pokoušely udržet si vůči řádovým autoritám z různých důvodů určitý odstup.

Rovněž v případě Marienthalu máme kromě údajů o volbě z roku 1540 pro 2. polovinu 16. století již jen velmi málo informací o kontaktech s Neuzelle. Po celých třicet let (1536-1566) není u zdejších cisterciáček doložen ostatně ani zповědník, nevíme o žádné konkrétní samostatné vizitaci neuzellského opata. Roku 1566 je jako probošt či zповědník v Marienthalu zmiňován neuzellský mnich Valentin Saltzenbrodt.¹²²⁹ Roku 1571 se na jeho místo pokusil neuzellský opat dosadit znovu řádového duchovního, což ale odmítl pražský arcibiskup v listu z 26. března 1571.¹²³⁰ Další osobní kontakty pak přineslo působení pozdějšího neuzellského opata Jiřího Eschrichta. Roku 1601 je označován jako marienthalský *Klosterherr*, což snad znamená kaplan.¹²³¹

¹²²⁷ H. THEISSING, *Die Äbte*, s. 40 konstatuje, že toto rozhodnutí nastolilo silnější spojení Neuzelle s uvedenými kláštery cisterciáček a že neuzellští mniši byli nadále pravidelně jmenováni zповědníky jeptišek. Podobně Franz MACHILEK, *Die Zisterzienser in Böhmen und Mähren*, in: *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien* 3, 1973, s. 185-220, zde s. 194. Ukážeme, že je toto konstatování přinejmenším pro 16. století ještě sporné. Ani později nebyli neuzellští výhradně pověřováni péčí o hornolužická cistercia.

¹²²⁸ DA Bautzen, Loc. 6028, fol. 38.

¹²²⁹ SOA Litoměřice, ŘC Osek, Nr. A IV 5, s. 310. Podle nápisu na zvonu. Saltzenbrodt studoval jako laik roku 1538 na univerzitě ve Frankfurtu nad Odrou, 1550 byl farářem v Möbiskrüge u Neuzelle, konečně v letech 1569-1578 byl jedním ze seniorů v Neuzelle, viz W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 139. J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 218 (podle kostelních zápisů Jauernicku a Königshainu) zná pro dobu šedesáti let pouze tři zповědníky, mimo Saltzenbrodta ještě k letům 1536 a 1593. V obou těchto případech nevíme ani, zda to byli světští kněží či cisterciáčtí mniši.

¹²³⁰ W. GERBLICH, *Johann Leisentritt*, s. 111.

¹²³¹ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 221. Proboštem tehdy byl Jiří Pillmann, *Klosterherr* tedy nemusí znamenat v mluvě pramenů jen probošta.

3. listopadu 1592 byl na vizitaci v Marienthalu generální vikář, tehdy opět zbraslavský opat a nám již dobře známý Antonín Flamingk.¹²³² Tato vizitace pravděpodobně nesplnila svůj účel, neboť 13. prosince 1593 musel Flamingk a neuzellský opat Vavřinec znovu zajet do Marienthalu a provést tam důkladnou reformu.¹²³³ Hned po svém příchodu sesadili probošta Mikuláše Schmidtschneidera a 10. března 1594 i abatyši Kolmasovou. Tři jeptišky byly přesazeny do Mariensternu. Oba opati pak prodlévali v klášteře delší dobu, až po jistém uklidnění poměrů mohla být 6. června 1594 zvolena nová abatyše. Vavřinec přibyl do Marienthalu ještě v červenci 1609, kdy tu přijal obláčku tří novicек.¹²³⁴

Kromě právních souvislostí je jistě třeba zohlednit i hospodářské vztahy mezi ženskými kláštery a Neuzelle. Tak z let 1590, 1591 a 1618 víme o dodávkách vína z Neuzelle do Mariensternu, tamní jeptišky zase posílaly roku 1618 do Neuzelle plátno.¹²³⁵ Roku 1618 nechává neuzellský opat mariensternské abatyši za pošlou klisnu („*eine umgefallene Stute*“) poslat novou. Zajímavé jsou i snahy doktora práv a dolnolužického zemského úředníka Ondřeje von Blauen, který v mnoha ohledech zastupoval Neuzelle: ten se pokusil v květnu 1584 získat nějaké umístění v Mariensternu pro svého bratra Tima. Je to mimochodem důkaz, jak prestižní nebo výnosný byl úřad v ženském klášteře i pro luterána!¹²³⁶ V tomto ohledu zůstává Marienthal poněkud ve stínu Mariensternu, o hospodářských kontaktech mezi ním a Neuzelle nevíme z té doby nic.

¹²³² Odrazem této vizitace je dokument, obsahem značně splývající s cisterciáckou Cartou caritatis, nadepsaný je ale jako „*Monita*“. Snad nešlo o skutečnou vizitaci v právním smyslu, DA Bautzen, Loc. 5926.

¹²³³ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 138 sq.; F. L. MAUERMANN, *Das fürstliche Stift*, s. 100. Jenom podle této starší literatury i W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 140, který neuvádí ani jméno další marienthalské abatyše, sesazené pravděpodobně za asistence neuzellského opata. Viz také níže.

¹²³⁴ F. L. MAUERMANN, *Das fürstliche Stift*, s. 100; J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 148 se domnívá, že Marienthal se tehdy zřekl dohledu řádového vizitátora. Fruytier neuvádí nic o odmítnutí Antonína Flamingka jako řádového vizitátora, Amadaeus FRUYTIER, *Antonius Flamingk, der flämische Abt des Klosters Königssaal in Böhmen*, in: CC 42, 1930, s. 161-173, zde s. 171. W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 140 vysvětluje situaci Flamingkovým stářím, které mu už zamezilo do Marienthalu dorazit († 13. prosince 1609). Níže osvětlím poměry na základě pramenů z NA Praha, APA. Töpler neuvádí nic ani o sesazení abatyše Uršuly Laubigové, na němž se podílel opět Wiedemann.

¹²³⁵ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 138.

¹²³⁶ DA Bautzen, Loc. 6028, fol. 32 a 38. O jeho jmenování ale nic nevíme.

Vztahy mezi Neuzelle a hornolužickými cisterciáčkami logicky intenzívněly, pokud vznikla vazba osobní. Tak např. když nastoupil do čela Neuzelle Hugo Stimmer, dosud probošt v Mariensternu, odrazily se četnější vazby hlavně v korespondenci každodenního charakteru.¹²³⁷ Do listů přitom nepronikly významnější záležitosti, dokonce tu nenacházíme ani komentáře k předání Lužic Sasku. Další přiblížení Neuzelle a Mariensternu přinesl Martin Boschmann, profes z Pelplinu, který je mezi lety 1626-1632 připomínán jako převor v Neuzelle.¹²³⁸ Do Mariensternu se dostal jako zpovědník po rozprášení svého konventu v důsledku válečných událostí. Boschmann založil v Mariensternu mimo jiné nová nekrologia. Roku 1639 musel opět přehnout, spolu s jeptiškami, do polského kláštera Plessen. Zatímco ve 2. polovině 16. století určovaly vztahy obou klášterů spíše jurisdikční záležitosti týkající se vizitací a předsedání při volbách, v 1. polovině století 17. se do popředí dostaly vztahy privátnějšího charakteru. Ke vztahům Neuzelle a Marienthalu z té doby nemáme zpráv.

Uvedené platí i pro 17. a 18. století. Vztahy mezi Mariensternem a Neuzelle trvaly především v praktické oblasti,¹²³⁹ bez oficiálního specifikování právní role Neuzelle: role jeho opatů zůstávala spíše čestným pověřením. Tak volby abatyší i vizitace mezi lety 1650 a 1780 vedli pravidelně generální vikáři.¹²⁴⁰ Po třicetileté válce byly vztahy ještě řidší. Po Stimmerovi působil v úřadu prozatímního probošta v Mariensternu znovu neuzellský mnich, až roku 1754 v osobě Chrysostoma Beera.¹²⁴¹ Neuzellští mniši pak tento úřad zastávali kontinuálně v letech 1767-1817, to jest do zrušení kláštera, v osobách otců Theodorica Großmanna, Isidora Narcika a Valentina Wilhelma.¹²⁴² Žádný neuzellský mnich není v Mariensternu doložen na postu kaplana, a to až do roku 1689. Od roku 1700 tu naopak působili paralelně převážně dva, od roku 1764 tři

¹²³⁷ Zachovaly se ovšem jen dopisy neuzellské v Mariensternu, KIA Marienstern, Fach 344, č. 1.

¹²³⁸ NA Praha, LŽ II, č. 25/2, fol. 404. Boschmann se narodil v Gdaňsku, profesem Pelplinu byl od roku 1587. Byl převorem v Sulejowě, potom ve Wongrowic a Neuzelle. Po působení v Mariensternu zemřel jako farář v Pelplinu roku 1641, W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 216. K jeho osobnosti také KIArchiv Marienstern, Paul SKOBEL, *Die Totenbücher der Abtei Marienstern*, Schirgiswalde 1948, Maschinenmanuskript, s. 126, Nr. 1.

¹²³⁹ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 310-316.

¹²⁴⁰ Lze ale předpokládat, že neuzellští opati byli nejčastěji asistenti voleb. Bohužel v případě Mariensternu jsou v pramenech uváděni pouze předsedové voleb.

¹²⁴¹ Beer se narodil roku 1707 v Panschwitz, profesi složil roku 1730, vysvěcen byl 1735. Od roku 1741 byl kaplanem v Mariensternu.

¹²⁴² W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 533.

neuzellští duchovní, takže v letech 1689-1817 známe celkem pětadvacet neuzellských mnichů jako tamních kaplanů.¹²⁴³ Průměrná délka jejich působení činí deset let; někteří ale vykonávali úřad krátce, jiní tam naopak strávili většinu profesní kariéry, takže sotva mohli znát poměry ve vlastním klášteře.¹²⁴⁴ Polovina neuzellských kaplanů v Mariensternu byla srbské národnosti, jak ovšem odpovídalo složení konventu cisterciacek i obyvatelstva v „předklášteří“. Vedle neuzellských profesů obvykle působili duchovní z Oseku a Plas.¹²⁴⁵ Jistě tu hrála svou roli geografická blízkost, umožňující pohodlnější styky. Např. podíl neuzellských duchovních pastýřů v českém Pohledu je logicky mnohem slabší.¹²⁴⁶

I v době barokní trvaly rozmanité vazby hospodářské mezi Neuzelle, Marienthalem a Mariensternem. Když potřeboval opat Bartoloměj roku 1636 umořit válečný dluh, chtěl si od Mariensternu půjčit osm tisíc tolarů, po rozhodnutí generálního vikáře ale dostal jen čtyři tisíce. Mimo jiné to naznačuje, že ekonomická síla Mariensternu, i když i ten utrpěl válečnými pustošeními třicetileté války, mnohonásobně převyšovala sílu neuzellských. V prosinci 1650 uzavřely oba kláštery smlouvu o uhrazení tohoto dluhu; poněvadž bylo možné předpokládat, že Neuzelle nebude s to splácet pravidelně, zavázala se ročně odvádět do Mariensternu deset věrtelů vína.¹²⁴⁷ Neuzellští dále do Mariensternu odváděli zvěřinu a ryby a za to dostávali vosk; roku 1676 poslali cisterciacům slanečky. Naopak roku 1668 prosí abatyše neuzellského opata o zaslání dvaceti breviářů.

Roku 1688 se pražská provinciální kapitula pokusila nově organizovat vztahy mezi ženskými a mužskými kláštery. Stanovila, že má mariensternský

¹²⁴³ TAMTÉŽ.

¹²⁴⁴ Tak Alan Richter (* 1669 Wittichenau, profes 1690, vysvěcen 1695, kaplan v Mariensternu 1699-1726, † 1734), Malachias Zalta († 1715) či Prokop Hantschke (* 1731 Radibor, profes 1752, vysvěcen 1758, kaplan v Mariensternu od roku 1759 až do své smrti 1789), Benedikt Tittel (1754-1766) a další.

¹²⁴⁵ Viz také níže.

¹²⁴⁶ Vedle sedmi proboštů a pětadvaceti kaplanů v Mariensternu od 17. do začátku 19. století působili v Marienthalu dva probošti a čtrnáct kaplanů (některé osobnosti ovšem vystřídaly všechny pozice) původem z Neuzelle. V Pohledu jsou naopak doloženi pouze dva probošti a dva kaplani z Neuzelle, všichni pro 2. polovinu 17. století, cf. W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 535.

¹²⁴⁷ Dodávky komplikovala pravidelně špatná úroda vína, podle přesného vypočítání odvodů Neuzelle do roku 1703 odvedla 241 věrtelů, a tak vyrovnala svůj dluh teprve na 72 %, KIA Marienstern, Fach 344, č. 2.

konvent nadále žádat o probošty z Plas nebo z Neuzelle.¹²⁴⁸ Roku 1693 šli čeští cisterciáci ještě dál a určili pevně paternitní vztahy, mimo jiné i vztah Neuzelle k Mariensternu, většinou na základě předložených práv.¹²⁴⁹ Vymezili zároveň ale i vztahy otce-opata ke generálnímu vikáři: *pater immediatus* vždy musí respektovat postavení generálního vikáře a nechávat mu při volbách a vizitacích přednost. Mariensternská abatyše proti tomuto rozhodnutí protestovala, zejména asi z obav před dopady právního fixování tohoto vztahu.¹²⁵⁰ Paternita v tomto případě zůstávala předmětem sporu mezi opatem neuzellským a generálním vikářem. Neuzellský opat navíc nemohl svůj nárok dostatečně zdůvodnit, takže kapitula roku 1704 tento paternitní vztah zase odstranila.¹²⁵¹ Např. pektorál, vyznamenání generálního opata, mohl neuzellský opat předat mariensternské abatyši roku 1738 jen proto, že úřad generálního vikáře v té době nebyl obsazen. Nadále tedy zůstával neuzellský opat v pozici preláta, jemuž se dostávalo cti posloužit v souvislosti s mariensternským klášteřem, často v důsledku toho, že se jednalo o nejbližšího cisterciáckého opata vůbec. Přesto u něj abatyše poměrně často hledaly oporu, např. mariensternská abatyše zvláště ve svém konfliktu s budyšínskou kapitulou o pastorači řádového kléru v poutním místě Rosenthalu. Spor se táhl od konce 17. století a byl rozhodnut ve prospěch klášteřa až roku 1754. Tehdy byla rosenthalská kaple inkorporována klášteřu, jehož abatyše dostala právo v Rosenthalu volně stanovovat „administrátora“, který ale nemohl provozovat plnou farní pastorači, mohl jen zpovídat.¹²⁵² V Rosenthalu se pak v úřadech administrátora a kaplana nejčastěji střídali mniši osečtí a neuzellští.

Rovněž vztahy k Marienthalu nezesílily ani v této době. Místo probošta obsadil v 17. století jen jednou neuzellský duchovní, totiž P. Eugenius Haumann, významná osobnost cisterciáckého řádu. Haumann se narodil roku

¹²⁴⁸ Cf. také Philibert PANHÖLZL, *Statuta Capitulum Provincialium Ord. Cist. Vicariatus Bohemiae-Moraviae-Lusatiae*, in: CC 22-26, 1910-1914, zde 1911, XVI, s. 121.

¹²⁴⁹ „Cum [Abbates] jus Paternitatis se ab antiquo tempore habere coram toto Capitulo authentice demonstraverint, hinc capitulariter definitum est, ut pro Patribus Abbatibus immediatis a praedictis monasteriis Virginum agnoscantur et habeantur, sicut et in praesenti a toto Cap. Prov. Agnoscantur et agniti sunt, ita tamen, ut sicut alii Patres Abbates in electionibus et visitationibus R. Vicario Gen. Autoritate tantum Patris Abbatis assistant“, P. PANHÖLZL, *Statuta*, 1911, XVII, s. 153.

¹²⁵⁰ SOA Litoměřice, ŘC Osek, Nr. A IV 1, s. 195.

¹²⁵¹ P. PANHÖLZL, *Statuta*, 1911, XX, 1704, s. 153.

¹²⁵² Již roku 1739 sem dosadila abatyše v osobě oseckého profesora Bernarda Petschika poprvé řádového duchovního, cf. A. HITSCHFEL – R. DOMASCHKA, *Geschichte*, s. 11.

1635 jako syn protestantského kováře v saském Oschatz. Na cestě na univerzitu do Frankfurtu nad Odrou požádal v Neuzelle o příspěvní na své výlohy. V Neuzelle už zůstal, konvertoval a vstoupil do řádu.¹²⁵³ Roku 1656 byl nejmladším členem konventu, již roku 1661 sekretářem kláštera a v letech 1671-1685 proboštem v Marienthalu, kde mimo jiné v zastoupení abatyše roku 1681 složil holdovací přísahu saskému kurfiřtovi. Jako jeden z mála středoevropských opatů navštívil spolu s osekým Vavřincem Scipionem generální kapitulu roku 1675 jako zástupce řádové provincie, byl také provinčním syndikem, to jest pomocníkem vikářovým a účastnil se zasedání provinční kapituly, byl tedy jistě dobře obeznámen s její agendou.¹²⁵⁴ Později se stal neuzellským opatem (1685-1695). I tady býval mezi kaplany od roku 1699 vždy zpravidla alespoň jeden duchovní z Neuzelle, a to vedle mnichů z Plas a Oseka; obraz je tu podstatně barvitější a vypovídá spíše o vztazích Marienthalu k české cisterciácké provincii. Spojení Marienthalu a Neuzelle prostřednictvím laiků je zachytitelné jen jednou: v letech 1654-1660 je jako kancléř v Neuzelle zmiňován Jan Jiří Scholz ze Schollenbachu, jenž v letech 1671-1723 působil jako kancléř v Marienthalu. Pro ostatní personální vztahy týkající se dorostu či příbuzenských vztahů mezi řeholníky lze konstatovat totéž, co už bylo řečeno pro Marienstern, s tím, že vazby byly řidší.

Dva roky po velkém požáru, který zničil klášter i sousední městečko Ostritz roku 1683, vysvětil dosavadní marienthalský probošt a nyní neuzellský opat Haumann čtyři nové zvony pro klášterní kostel.¹²⁵⁵ 24. února 1737 byl neuzellský opat Martin Graff přítomen při volbě Terezie Senftlebenové abatyší.¹²⁵⁶ Následujícího roku mohl neuzellský opat, který předtím navštívil generální kapitulu v Cîteaux, udělit abatyši, stejně jako její kolegyni v Mariensternu, v pověření cisterciáckého generálního opata pektorál. Hornolužické abatyše byly vůbec první představené v Německu, jimž se dostalo této pocty, které požívaly již abatyše francouzské.¹²⁵⁷ Roku 1764 se pak neuzellský opat znovu podílel na volbě abatyše. Fungoval tu většinou jako

¹²⁵³ F. L. MAUERMANN, *Das fürstliche Stift*, s. 137.

¹²⁵⁴ P. PANHÖLZL, *Statuta*, 1911, XIII, 1672, s. 19.

¹²⁵⁵ KIA Marienthal, *Liber scriptus memorabilium*, s. 3.

¹²⁵⁶ Podle soudobé zprávy z KIA Marienthal, *Verkäufe, Erbkäufe*, byl tehdejší cisterciácký generální vikář, plaský opat Tytl, nemocen a pověřil vedením opata zbraslavského Tomáše Budecia.

volební asistent nějakého českého opata. Oproti Mariensternu tu máme zápisy, z nichž vyplývá, který opat přijímal profese jeptišek. V zásadě to byl generální vikář, mnohem méně tu působili další opati, z nichž ale na prvním místě stál prelát neuzellský.¹²⁵⁸ Ani o vizitacích neuzellského opata v době barokní mnoho nevíme. Ani Marienthal neuznával vizitační právo generálního vikáře jako samozřejmé. Ve vztahu k neuzellskému opatovi byl zdrženlivější. Přesto ale spory a procesy o podřízenost, které byly vedeny mezi mužskými kláštery, byly tady diskutovány mnohem zdrženlivěji. Většinou byla paternitní práva přisouzena nakonec generálnímu vikáři, který je pak delegoval dál. Můžeme shrnout, že sem neuzellský opat přicházel o něco častěji než jiní opati, ale přece se jeho vliv nevyrovnal vlivu generálního vikáře.¹²⁵⁹

Pro srovnání uveďme několik poznámek ke vztahu Neuzelle a dalšího kdysi významného dolnolužického kláštera Gubenu. Nenabízely se tady žádné vazby na úrovni řádové organizace, přesto bychom předpokládali, že by se neuzellští pokusili o záchranu důležité katolické instituce v markrabství a ostatně svého nejbližšího souseda a kolegy na dolnolužickém sněmu. Neměli však k tomu zřejmě prostředky. Když se klášter postupně vyliďňoval a očividně blížil zániku – dolnolužická šlechta tu mimo jiné chtěla zřídit školu nebo světský *Damenstift*, povolal arcikníže Ferdinand na pomoc neuzellského opata, neboť nechtěl tuto sekularizaci připustit.¹²⁶⁰ Roku 1559 žádal Ferdinand I. od opata zprávu o stavu gubenského kláštera a poručil mu – jako „*Loci ordinarium*“! –, ať zajistí, aby klášter mohl nadále provozovat své bohoslužebné úkoly. O konkrétním dopadu tohoto nařízení nevíme, neuzellští se však o Guben zajímali především, když byla šance získat jejich dědictví. Roku 1559 se obrátil opat na tamní abatyši ve věci varhan, jež chtěl odtamtud převzít.¹²⁶¹

Roku 1563 převzali správu gubenského kláštera císařští komisaři, 24. ledna 1564 zemřela jako jeho poslední obyvatelka řeholního stavu abatyše.¹²⁶² Roku 1565 píše arcikníže Ferdinand Maximiliánu II., že neuzellští cisterciáci

¹²⁵⁷ KIA Marienthal, Akten, č. 1, povolení generálního opata Andochia Pernota.

¹²⁵⁸ Mezi lety 1720-1784 to byl patnáctkrát generální vikář, jednou opat vyšebrodský (1732), dvakrát opat osecký (1736-1755) a čtyřikrát neuzellský (1729, 1737, 1759, 1763). Na konci 18. století probíhaly profese i bez účasti preláta KIA Marienthal, Joachim HUTH, *Notizen zu den Marienthaler Totenbüchern*.

¹²⁵⁹ Podle H. THEISSING, *Die Äbte*, s. 63.

¹²⁶⁰ NA Praha, RG, č. 64, fol. 174 a 300.

¹²⁶¹ R. LEHMANN, *Quellen*, s. 70, č. 248.

požádali o ornáty a klenoty z Gubenu. Arcikníže vyslal do Gubenu k inventarizaci komisaře, mezi nimi i neuzellského opata, a ornáty byly skutečně cisterciákům předány. Naopak cennosti měly najít lepší využití v zeměpanských rukách.

Nijak výrazné nebyly ani vztahy neuzellského opata k magdalenitkám v Laubanu. Např. v letech 1662 a 1665 si vyměnili budyšínský děkan a neuzellský opat několik dopisů o zaopatření jedné tamní magdalenitky.¹²⁶³ Krátce byl vizitátorem magdalenitek Bernard ze Schrattenbachu, když spojil funkci budyšínského administrátora a neuzellského opata.¹²⁶⁴ Zvláštní je příběh manželů Seilerových, kteří zrušili své manželství, aby mohli vstoupit do duchovního stavu. Anianus Seiler (* v Dinkelsbühlu) je od roku 1656 doložen jako konvrš v Neuzelle, kde zemřel roku 1673. Jeho žena Sabina Catharina vstoupila do Laubanu, jak vyplývá z oznámení opata Alberica budyšínskému děkanovi, že převorka z Laubanu požaduje z Neuzelle zaopatření pro jednu jeptišku. Jak děkan rozhodl, nevíme.¹²⁶⁵ Spíše než pro právní rovinnu vztahů, pro něž nebyl vlastně důvod, lze předpokládat příbuzenské vztahy laubanských magdalenitek k neuzellským mnichům, doložitelné, stejně jako v případě hornolužických cisterciacek, lépe v době barokní.¹²⁶⁶

Celkově lze říci, že vztahy mezi ženskými cisterciáckými kláštéry Horní Lužice, neuzellským opatem, děkanem v Budyšíně a řádovým generálním vikářem vyžadují ještě hlubšího prozkoumání,¹²⁶⁷ k němuž částečně snad přispívá i předkládaná práce. Ačkoli neuzellský opat vystupoval morálně oprávněně jako dědic altzellských opatů, mohl se jen těžko prosazovat proti právní pozici budyšínských děkanů a řádových vizitátorů. Vedle „úředních vztahů“ se upevňovaly vztahy na „nižší“ úrovni osobních a hospodářských kontaktů, přičemž zůstávaly podstatně volnější v případě Marienthalu než Mariensternu.

¹²⁶² H. D. KRAUSCH, *Das Gubener Kloster*, s. 81.

¹²⁶³ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 344.

¹²⁶⁴ 21. října 1658 tu přijal Schrattenbach profesí jedné jeptišky.

¹²⁶⁵ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 344.

¹²⁶⁶ Tak roku 1766 prosí opat Gabriel budyšínského děkana o svátost biřmování pro řeholníka, který v tu dobu studoval v Praze, a pro svou sestru, která je kandidátkou v Laubanu. Tak byli např. prokazatelně sourozenci převorka Maria Antonia Schülerová (* v Cvikově, profese 1806, obláčka 1809, převorka 1843, † 1861) a Otto Schüler (* 1781, profese 1803, později lokalista v Seitwannu, † 1855 v Laubanu). Některé jeptišky z Laubanu vstupovaly do neuzellského josefského bratrstva atd.

IV. 1. 5. Poměry v českých cisterciáckých kláštorech

Čeští cisterciáci se teprve v poslední třetině 16. století začínali probouzet z hluboké letargie, způsobené důsledky husitských válek.¹²⁶⁸ Kláštery a kostely v českých zemích zůstávaly dlouho opuštěné. Ekonomické zruinování ztěžovalo jejich další rekonstrukci, mnoho jich zaniklo úplně. Kláštery ještě po většinu 15. a 16. století víceméně živořily mezi pokusy o obnovu a hrozícím zánikem. Klášterních statků se zmocňovala, často hned po zpusťování klášterů, kališnická i katolická šlechta, často pod záminkou ochrany církevních statků a se zeměpanským souhlasem.¹²⁶⁹ Ve společnosti zůstal hluboce zakořeněn odpor ke klášternímu majetku a řeholnímu stavu jako takovému.¹²⁷⁰ Obtíže nepostihovaly zdaleka jen kláštery cisterciácké. Zatímco z osmnácti cisterciáckých klášterů Čech a Moravy úplně zanikly čtyři, z osmi klášterů magdalenitek zanikly všechny, až na komunitu v Zahražanech u Mostu.¹²⁷¹ Na Moravě, ve Slezsku i v obou Lužicích se organizační struktura i majetky církve zachovaly lépe, jak jsme ukázali i na příkladě ženských klášterů.

Již v 15. století tedy vzrostl relativní význam hornolužických ženských *cistercií* v rámci cisterciáckých struktur českých zemí. Klášter v Sezemicích se už po husitském zničení nepodařilo obnovit, sestry v Pohledu na Českomoravské vrchovině žily v nesrovnatelně skromnějších poměrech, než kláštery hornolužické. Počet českých ženských *cistercií* je tudíž relativně velmi malý ve srovnání s prostorem Říše, ale i s Rakouskem či Polskem. Relativně

¹²⁶⁷ Otázku vědomě zcela neuzavírá ani W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 140-141.

¹²⁶⁸ Přitom nevíme mnoho o případné krizi českých cisterciáků v době předhusitské, potýkaly se spíše s problémy ekonomickými než disciplinárními. Nevíme ani o větších pokusech o reformu. Ojedinělá je zmínka o „vzpouře“ ženského konventu proti vlastnímu vizitátorovi. Jde o spor abatyše z východočeských Sezemic s otcem-opatem z kláštera Hradiště nad Jizerou v letech 1409-1410. Spor připomíná K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, II, s. 265-267.

¹²⁶⁹ Tak se zmocnili např. Rožmberkové panství zlatokorunských cisterciáků. Po zpusťování kláštera v Nepomuku ještě téhož roku 1420 zastavil král Zikmund jeho majetek se závazkem živit opata a osm mnichů pánům ze Švamberka. V přehledu a se zřetelem na klášterní statky Jaroslav ČECHURA, *Die Säkularisation der kirchlichen Güter im hussitischen Böhmen und Sigismund von Luxemburg*, in: Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437, redd. Josef MACEK – Ernő MAROSI – Ferdinand SEIBT, Warendorf 1994, s. 121-131; k jednotlivým klášterům K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, I a II, passim.

¹²⁷⁰ Mniši ze svých kápí vykukují „jako vopice z dúpat“, kláštery jsou symboly Antikristovy církve, citováno podle J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 69.

¹²⁷¹ Před vystoupením Jana Husa působilo skutečně v Čechách a na Moravě více komunit magdalenitek než cisterciacek, cf. Illuminata HART, *Deutsche Ordensfrauen in den böhmischen Ländern*, in: Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien II, 1971, s. 88-153, zde s. 117. Zahražanská komunita byla zrušena až za Josefa II.

vyrovnanější byla situace v Markrabství moravském, kde kláštery Oslavany, Tišnov a Staré Brno dosud přežívaly.

Sledování vývoje pohledského kláštera (v dobových pramenech *Frauenthal, Vallis virginum*) naznačuje rozdíly mezi osudy cisterciacek v Českém království a v dosud katolickém markrabství Horní Lužice.¹²⁷² Pohled, jehož majetková základna nebyla už ve středověku příliš velká a který byl spojen spíše s městským než šlechtickým prostředím, byl pravděpodobně ohrožen již roku 1422 a velmi poškozen za husitství v říjnu 1424. Probošt Stohandl, zlatokorunský profes, píšíci ve 2. polovině 17. století, se podle vlastních slov nemohl opřít o svědectví listin a historiků, nýbrž převážně o ústní svědectví; tradice zpusťování kláštera tu očividně byla dosti živá, na druhou stranu jen těžko podložitelná.¹²⁷³ Některé jeptišky tehdy zřejmě zahynuly, jedna sestra a zpovědník prý byli zajati. Jen část cisterciacek se spasila útekem, buď do klášterů na Moravě, nebo ke svým příbuzným.

Nevíme, jak komunita fungovala v exilu, po ukončení husitských válek se nicméně zbylé pohledské cisterciacky znovu shromáždily a rozhodly se k návratu do kláštera. Usadily se sice v Pohledu, ale ostatní majetky se jim získat nepodařilo. Podle Stohandla řád později alespoň zajistil, aby tu pobývalo několik jeptišek z jiných klášterů, jejich život v Pohledu byl ovšem poznamenán velkým nedostatkem.¹²⁷⁴ Některé zdroje uvádějí, že jeho existenci se podařilo plně obnovit až roku 1479, byla zřejmě ale dosti efemévní. Část panství byla vykoupěna ze zástavy, dozvídáme se o pokusech obnovit klášterní budovy i znovu vybírat platby a odvody z doby předhusitské.¹²⁷⁵ Obtíže kláštera zdaleka neskončily husitským zpusťováním: klášter byl tak zbídačen a tak upadl, že ještě ve Stohandlově době „*ad pristinae libertatis iura sese erigere non valeat*“. Restituovat klášterní panství se plně podařilo až koncem 17. století.

¹²⁷² K Pohledu Mathias Maria FEYFAR, *Das ehemalige Cistercienserinnen-Stift Frauenthal, Nikolsbourg 1876*, s. 50 sq. Spíše na starší období se zaměřuje bohužel nepublikovaná práce Anna PETITOVA-BÉNOLIEL, *Les Cisterciens et les femmes au Moyen Age. Situation en Bohême et en Moravie entre le milieu du XIIème et la fin du XVème siècle*, Mémoire de DEA, Université de Paris-IV, Paris 1994, s. 24 sq. Podobně Helena HLOUŠKOVÁ, *Klášter Pohled ve středověku*, in: Havlíčkobrodsko 15, 1999, s. 5-69.

¹²⁷³ *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae* (rukopis není průběžně foliován, používán vlastní foliace), fol. 10^v.

¹²⁷⁴ „... *subinde duas uel ad summum tres, aliquantisper hic morari fecerunt, quam magis in exilio quam in Monasterio degere videbantur, in summa rerum penuria viuentes ...*“, *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae*, fol. 11^f.

¹²⁷⁵ A. PETITOVA-BÉNOLIEL, *Les Cisterciens et les femmes*, s. 29.

Už roku 1525 se také Pohledu dotklo luteránské učení: v klášteře se prý pod jeho vlivem uvolnila vnitřní disciplína a jeden „*odpadlík*“ z Jihlavy odsud unesl jeptišku, s níž se oženil. Roku 1528 potvrdil privilegia a statky kláštera na žádost abatyše Uršuly a převorky Markéty i Ferdinand I., zhruba ve stejné době, kdy potvrdil privilegia dalších českých i hornolužických klášterů.¹²⁷⁶

Také další české cisterciácké kláštery se v 16. století nadále potýkaly s obtížemi ekonomickými a disciplinárními, trvajícimi již od dob pohusitských. Komunity zůstávaly prořídle, často bylo problematické i pro málo členů zajistit i prosté přežití.¹²⁷⁷ Nové náboženské napětí, vyvolené příchodem luteranismu do českých zemí, rozhodně neusnadňovalo pozici klášterů obecně. Přesto obecné syntézy o cisterciácích uvádějí, že české kláštery reformaci většinou odolaly.¹²⁷⁸ Hned ve 20. letech 16. století přitom ztratil řád v rámci konfesních sporů definitivně moravský ženský klášter v Oslavanech, odkud odešly cisterciačky v čele s abatyší Kunhutou z Bystřice do Brna, k farnímu kostelu sv. Jakuba, nad nímž měl klášter patronátní právo. Jejich majetky byly sekularizovány. Patrně i jinde v českých zemích probíhal tedy podobný proces jako v Německu, dochováno je však k němu velmi málo pramenů, stejně jako pro markrabství Horní Lužice. I na panství přežívajících klášterů pronikalo luteránství, pokud tam už nebyla tradice dvojvěří zakotvena od 2. poloviny 15. století, jako na panství oseckém. O konkrétních poměrech zatím mnoho nevíme, ale zdá se, že většinu 16. století charakterizuje spíše celkem klidné soužití konfesí z nutnosti, podobně jako v Horní Lužici. Rekatolizační snahy na cisterciáckých panstvích nebyly v předbělohorské době příliš úspěšné.¹²⁷⁹

¹²⁷⁶ NA Praha, AZK, Řád Cisterciáků Pohled 1, č. 3, opis královské listiny ověřený roku 1716. Ferdinand pak potvrdil pohledská privilegia ještě jednou, roku 1554.

¹²⁷⁷ F. MACHLEK, *Die Zisterzienser*, s. 116. Případně hodnotí situaci za vlády Ferdinanda I. Anna SKÝBOVÁ – František KAVKA, *Husitský epilog na konciliu tridentském a původní koncepcie habsburské rekatolizace Čech*, Praha 1968, s. 181 sq.: v mnoha klášteřích si lze položit otázku, zda je vůbec bylo lze ještě za konventy považovat. Mnohde živořili jeden či dva řeholníci, neustále ohrožovaní na své existenci a neustále ignorující řádové regule.

¹²⁷⁸ Tak J. BOUTON, *Les moniales*, III, s. 36-37. Syntézy k dějinám cisterciáků (L. J. LÉKAI, *The Cistercians*; A. SCHNEIDER, *Zisterzienser*; I. EBERLE, *Die Zisterzienser*) situaci českých konventů samostatně nerozebírají.

¹²⁷⁹ Za všechny S. GOTTMICH, *Hohenfurt*, s. 69 sq.; Jaroslav KADLEC, *Dějiny kláštera Svaté Koruny*, České Budějovice 1949, *passim*; Rudolf HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě*, I, Olomouc 1934; M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny*, s. 63-67. K poměrům v Oseku cf. můj článek *Kláster Osek. K premonstrátům Hedvika KUCHAROVÁ – Jan PAŘEZ, Strahovští premonstráti a rekatolizace. Přístupy a problémy*, in: Úloha církevních řádů, ed. I. ČORNEJOVÁ, s. 36-65.

Katolická církevní hierarchie ani král neprokazovali po celé období 16. století příliš velký zájem o obnovení klášterů starých řádů; patrně jim k tomu chyběly i možnosti. Ekonomické zájmy často převažovaly nad solidaritou ke komunitám, které se i bez toho potácely na pokraji hospodářského krachu. Cisterciáci se nepotýkali jen se zástavními držiteli svých bývalých zboží, ale i s novými sekularizačními tlaky. Postoj ke starým klášterním panstvím i v řadách potridentské katolické hierarchie jasně vyjadřuje sekvestrace majetků kláštera Osek roku 1580. Po smrti opata Balthasara zakázal císařský dvůr zbylým mnichům zvolit nového preláta a klášter byl prohlášen za vakantní. Klášterství bylo jakožto komorní statek, na podnět zemských úředníků, s vědomím panovníka, ale i arcibiskupa vtěleno menze pražského arcibiskupství jako náhrada za důchod, jež kdysi Antonínu Brusovi přislíbil Ferdinand I. Transakci zaštitil svým dodatečným souhlasem, zřejmě na základě nepravdivých informací, i papež Řehoř XIII.¹²⁸⁰ Roku 1583 se dále podivným způsobem ztratil archiv kláštera Nepomuku, který byl vydán dolnorakouské komoře na nátlak císaře Rudolfa II. Historikové se domnívají, že byl zničen záměrně, aby byly odstraněny případné majetkové nároky kláštera.¹²⁸¹ Podobně na počátku 17. století nakládal pražský arcibiskup Karel z Lamberka s archivem kláštera oseckého.¹²⁸²

Pozice cisterciáků se přece jen začaly upevňovat s uzavřením tridentského koncilu, s nímž přímo souviselo znovuobsazení pražského arcibiskupství Antonínem Brusem z Mohelnice.¹²⁸³ Viditelně se ale postavení katolíků začalo posilovat až po nástupu Rudolfa II., který trvale sídlil v Praze a podporoval rekatolizační snahy rozhodněji než jeho otec Maxmilián II. U císařského dvora ve Vídni, respektive v Praze měl také od roku 1571 stálou

¹²⁸⁰ Zbylých šest řeholníků bylo odesláno na Zbraslav. Cf. Bernhard SCHEINPFLUG, *Bruchstücke aus der Geschichte des Cistercienserstiftes Ossegg*, in: MVGDB 11, 1873, s. 276-289; J. ZDICHYNEC, „*Cur Cistercio ademptum Ossecum?*“

¹²⁸¹ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, I, s. 214; August SEDLÁČEK, *Klášter Nepomucký*, in: ČČH 30, 1924, s. 308-310.

¹²⁸² Arcibiskup nechal podle klášterní tradice na počátku 17. století spálit na louce u kláštera část písemností, dokládajících majetková práva cisterciáků k Oseku. Písař Erlacher tehdy prý zachránil *Codex Damascus*, viz Jaroslav MACEK, *Dějiny oseckého kláštera od husitských válek do roků 1947-1950*, in: 800 let kláštera Osek. Jubilejní sborník, red. Norbert KRUTSKÝ, Osek 1996, s. 63-78.

¹²⁸³ Podrobněji např. A. SKÝBOVÁ – F. KAVKA, *Husitský epilog*, s. 177 sq.; podobně A. SKÝBOVÁ, *Obnovení pražského arcibiskupství, Antonín Brus z Mohelnice a koncil tridentský*, in: *Pražské arcibiskupství 1344-1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi*, Praha 1994, s. 114-128, zde s. 125.

rezidenci papežský nunciatus.¹²⁸⁴ Dominikán Felician Ninguarda, ve svém neúnavném úsilí vynikající mezi jinými dobovými řádovými reformátory, podnikl v papežském pověření v letech 1568-1578 cestu po habsburských zemích, kde konstatoval zejména nedobry stav tamních mendikantských klášterů. Ninguardova zjištění podnítila papeže Řehoře XIII. k vydání breve (30. července roku 1578), které tohoto mnicha opravňovalo k vizitaci všech dominikánských klášterů v Rakousku, Čechách, na Moravě a ve Slezsku; měla otřesné výsledky, které Ninguarda sice pokládal za kritické, avšak v širším kontextu nikoli za výjimečné.¹²⁸⁵

Cisterciáci sice byli ochotni k reformě svých klášterů, ale razantně, v duchu tradice, se odvolávali na svou exempci od biskupské moci. Zhruba ve stejné době, asi od 60. let 16. století, se dařilo cíleným a pozvolným úsilím cisterciáckému řádu některé kláštery znovu obnovit a získat.¹²⁸⁶ Při restauraci bylo nutné nejdříve konsolidovat rozchvácené hospodářské zázemí konventů. Cisterciáčtí opati se ale pokoušeli i o znovuzavedení řádného řeholního života, o obnovu svazků k Cîteaux a k celému řádu, stejně jako o prohloubení duchovního života. I v českých cisterciích se ostatně rozvíjely specifické formy humanistického vědění, které byly v našem prostředí dosud jen málo zkoumány, jež ale nemusí nutně znamenat bezproblémové naplňování řeholních ideálů, ostatně stejně jako v Altzelle.¹²⁸⁷

V době poznamenané ekonomickými problémy i nedostatkem způsobilých řeholníků bylo nevyhnutelné zejména navázat kontakty mezi jednotlivými kláštery, což se mnohde dařilo už od konce 15. století. Kláštery k tomu motivovaly v první řadě organizačně právní výhody, ale také společné zájmy vědecké a humanistické. V průběhu 16. století se začala rovněž

¹²⁸⁴ Viz např. Karel STLOUKAL, *Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu 16. a 17. věku*, Praha 1925; TÝŽ, *Počátky nunciatury v Praze. Bonhomini v Čechách v l. 1581-1584*, in: ČČH 34, 1928, s. 1-24, 237-279.

¹²⁸⁵ Viz Karl SCHELLHASS, *Akten über die Reformtätigkeit Felician Ninguarda in Bayern und Oesterreich 1572-1577*, Rom 1898 (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken I), s. 88-104; cf. TÝŽ, *Der Dominikaner Felician Ninguarda und die Gegenreformation in Süddeutschland und Österreich 1560-1583*, I: Felician Ninguarda als Apostolischer Kommissar, 1560-1578, Rom 1930, s. 288.

¹²⁸⁶ F. MACHILEK, *Die Zisterzienser*, s. 118-128.

¹²⁸⁷ Ve Žďáru se rozvíjela humanistická studia v době působení opata Víta (1488-1520), který sestavil tzv. *Codex Sarensis*, sbírku důležitějších listin kláštera. Humanista Jakob Canter z Frieslandu složil ve Zlaté Koruně roku 1498 spisek *Rosa Rosensis*, dialog o údajném italském původu Rožmberků. Opat Bohuslav z Plas (1531-1553) sestavil sbírku důležitých zápisů k dějinám kláštera atd.

obnovovat spolupráce českých opatů s kláštery v sousedních zemích, víme např. o svazcích mezi Martinem z Lochau a žďárským opatem Vítem.¹²⁸⁸ Do Čech a na Moravu začali ve větší míře přicházet cisterciáci ze sousedních zemí, z někdejších mateřských klášterů, později např. i ze vzdálených Flander. To bezpochyby usnadňovala internacionální organizace řádu. Spolupráce s ostatními cisterciáckými konventy byla také významnou – a zdá se, že jedinou – oporou snahám cisterciáků v Čechách. Filiační vazby cisterciáků se dávno rozpadly a řádové centrum bylo daleko. Za cisterciácké snahy se nijak výrazně nepostavil ani císař, který neváhal dále vymáhat od klášterů neúnosné poplatky, ostatně stejně jako od hornolužických cistercií.¹²⁸⁹ Máme doklady i o tom, že cizím cisterciáckým vizitátorům vídeňský dvůr přímo bránil ve vizitacích či personálních změnách v kláštorech, považovaných za součást komorních statků.¹²⁹⁰ Oporu ale neznamenal automaticky ani pražský arcibiskup, který tehdy držel majetky cisterciáckého Oseka, jichž se vzdal až po Bílé hoře, po dlouhých jednáních a za značné odstupné. Již tehdy se s cisterciáky svářelo arcibiskupství i o jejich exempci, jako ostatně po celé následující století. Projevy těchto sporů opět uvidíme i v Horní Lužici, nebyly výjimečné ani v jiných evropských zemích.

Cisterciácká generální kapitula se postavila v rámci svých omezených možností za české obrodné snahy, můžeme-li tak tento proces nazývat. Roku 1565 pověřila vizitací v kláštorech Čech, Uher a Polska opaty Wolfganga ze Zbraslavi, Jakuba z dolnoslezského Křešova a Antonína ze Sedlce.¹²⁹¹ Toto pověření bylo začleněno do celé řady podobných delegací pro jiné provincie.¹²⁹² Komisaři měli usilovat o restituci majetků i privilegií klášterů v této oblasti, rušit smlouvy uzavřené na úkor klášterů, zhotovovat inventáře movitých i

¹²⁸⁸ H. THEISSING, *Die Äbte*, s. 35.

¹²⁸⁹ K dispozici je např. seznam klášterů, které se uvolily poskytovat pomoc císaři po dobu šesti let *Listy*, ed. F. TADRA, s. 308, č. 397. Jinde si zbraslavský opat Flamingk stěžuje na špatný majetkový stav kláštera a dluhy v souvislosti s císařským nařízením, aby na Zbraslavi choval osm velbloudů.

¹²⁹⁰ Mnoho manévrovacího prostoru však neměla: vídeňská vláda např. zabránila zamýšlené cestě Edmunda de la Croix do habsburských zemí.

¹²⁹¹ J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VII, 1565, č. 91, s. 107. V poněkud jiném znění se dokument dochoval v opisu ve zbraslavském klášteře, kde se hovoří o „... plenariam ... potestatem ... visitandi et reformandi, omnia et singula utriusque sexus predicti Cisterc. ordinis monasteria sita et existencia in regnis Boemiae et Hungariae, archiducatu Austriae et ceteris adiacentibus provinciis et dominiis, ibidemque pungendi, emendandi ...”, viz *Listy*, ed. F. TADRA, s. 298, č. 389.

¹²⁹² J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VI, 1565, s. 91.

nemovitých majetků i listin. Opati i abatyše a další klášterní úředníci měli těmto komisařům skládat účty. Tito tři opati měli také dbát o vybavení klášterů cisterciáček zpovědníky a prokurátory.¹²⁹³ Řeholníci jejich příslušné oblasti jim měli vykazovat absolutní poslušnost. Je příznačné, že ve statutech generální kapituly po celé 16. a 17. století se čeští opati objevují právě pouze v souvislosti s jejich jmenováním vizitátory vikariátu; konkrétní lokální problémy nedošly na kapitule v Cîteaux vyslyšení. Od 80. let 16. století začalo řádové vedení místo výjimečných vikářů pravidelně jmenovat generální vikáře a vizitátory pro celé české země na delší dobu. V generálních statutech pak je oblast Čech, Moravy a Slezska považována stále častěji za samostatný kompetenční celek. Lužice není výslovně zmiňována, ale velmi pravděpodobně byla do tohoto celku automaticky zahrnována. Tato jmenování asi vycházela častěji z osobních záměrů generálních opatů, nikoli z akcí generální kapituly. Připomeňme, že generální kapitula zasedala jen zřídka a i na případě hornolužických klášterů uvidíme, že platnost jejich výnosů pro vzdálené oblasti zejména Svaté říše už byla tehdy velmi omezená, že v době bezprostředně po Tridentu více platilo právě působení generálních opatů.¹²⁹⁴

Tímto opatřením řádové vedení zaštitilo řadu izolovaně zahájených reformních snah, podniknutých některými českými opaty v jednotlivých klášterech, jež mohou působit ještě dosti rozpačitě a skromně. Připomeňme ale, že i hornoněmecká kongregace, později velmi úspěšná, se ve stejné době potýkala s podobnými problémy. Obrodné snahy se vyznačovaly změnami na postech opatů, snahou o restituci privilegií a majetků, o pravidelnější zajišťování kaplanů a zpovědníků pro podřízené kláštery cisterciáček; sledovat je můžeme

¹²⁹³ „... de redditibus, literis, chartis, ... bonisque mobilibus dictorum monasteriorum, quociens opus fuerit, inventaria faciendi, computaciones abbatum et abbatissarum ac aliorum officiariorum monasteriorum annis singulis audiendi, illasque approbandi vel reprobandi. Fugitivos vel apostatas et alias personas regulares et ordinis honorem denigrantes sumptibus et expensis suorum monasteriorum capiendi vel capi faciendi, ligandi et incarcerandi et ad propria monasteria remittendi, aut alias iuxta suorum exequenciam demeritorum puniendi ... Monasteriis monialium de confessariis et capellanis, procuratoribus et receptoribus sufficientibus et idoneis providendi et insufficientes deponendi et expellendi ...”

¹²⁹⁴ Ve statutech se totiž objevuje roku 1584 pouze nejmenovaný zbraslavský opat pověřený vizitací klášterů „in dioecesi Pragensi, Bohemia, Moravia, Silesia“, J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VII, 1584, č. 88, s. 179; *Listy*, ed. F. TADRA, č. 411, s. 316. Až roku 1613 je ve statutech jmenován *Georgius Urat* (J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VII, s. 326, č. 166). Cf. Heinrich GRÜGER, *Heinrichau. Geschichte eines schlesischen Zisterzienserklosters 1227-1977*, Köln – Wien 1978, s. 77, který podává seznam generálních vikářů řádové provincie česko-moravsko-slezské. Viz také W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 532-533.

v českých zemích zhruba od 60. let 16. století. Na reformním úsilí se podílely zejména kláštery Plasy, Zbraslav a Vyšší Brod. Jmenovat můžeme např. opata Wolfganga, který byl zároveň představeným Plas a Zbraslavi a byl označován jako „muž vhodný k velikým věcem.“¹²⁹⁵ Velmi si ho vážila i cisterciácká generální kapitula, která mu přidělila mnoho úkolů při svém zasedání v Cîteaux 22. května roku 1565; právě on byl stanoven generálním komisařem cisterciáckých klášterů v podstatě pro celou střední Evropu.

Pokus o restauraci českých cisterciáků později podpořily vizitační cesty opatů z Cîteaux do střední Evropy. O reformních opatřeních v návaznosti na vizitační cestu Mikuláše I. Boucherata však můžeme soudit jen zpětně z pozdějšího vývoje, neboť konkrétní podklady se nedochovaly. V letech 1572-1574 podnikl generální opat Cîteaux Mikuláš I. Boucherat osobně vizitační cestu po kláštorech Svaté říše, včetně Tyrol a Švýcarska, která v podstatě potvrdila důsledky krize nebo reformy předchozích dob.¹²⁹⁶ Sekularizace mnoha cisterciáckých opatství v Německu během reformace přelomila linie filiací a podřízenosti.¹²⁹⁷ Sítil vliv panovníků i šlechticů v rovině ekonomické i spirituální, a to v konventech exemptních a inkorporovaných řádů stejně jako v kláštorech neinkorporovaných, podřízených biskupům. Biskupové i laikové ovlivňovali v cisterciáckých kláštorech přijímání postulantů, jmenování zpovědníků atd., což mělo paralely i v kláštorech lužických.

¹²⁹⁵ Mauritius VOGT, *Chronici Plassensis privati „Tilia Plassensis“*, ed. Antonín PODLAHA, Praha 1909, s. 35.

¹²⁹⁶ Zpráv o této vizitaci lze použít jako komparativní materiál; ve středoevropské oblasti totiž tak velká vizitace podnětá řádovým centrem není pramenně doložena a máme málo informací i o vizitačním dění ve zdejších kláštorech. Navzdory Boucheratovým snahám řádový generál v habsburských zemích nemohl působit pro odpor císařských úřadů. Podklady k Boucheratově vizitaci jsou uloženy vatikánských archivech, podle Alois POSTINA, *Beiträge zur Geschichte der Cistercienserklöster des 16. Jahrhunderts in Deutschland*, in: CC 13, 1901, s. 225-237 a s. 257-266. Boucherat dohromady vizitoval celkem 104 německých klášterů, v nichž podle jeho zprávy v té době žilo celkem 2194 řeholníků a řeholnic. Podrobněji k této vizitaci např. Polykarp ZAKAR, *Generaläbte der Zisterzienser auf dem Konzil von Trient*, in: Zisterzienser, redd. H. NEHLSSEN – K. WOLLENBERG, s. 89-113; Wolfgang SEIBRICH, *Monastische Restauration und Reform im deutschen Südwesten im 16. und 17. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Zisterzienser*, in: TAMTĚŽ, s. 221-242; L.-J. LÉKAI, *The Cistercians*, s. 118-120; J. BOUTON, *Les moniales*, II, s. 66-70.

¹²⁹⁷ Když roku 1583 pozval opat Morimundu představené klášterů své filiace na generální kapitolu, měl mu pomoci se sestavením seznamu potenciálních účastníků salemský opat. Jeho odpověď je pro zmatky v německých kláštorech příznačná: některé kláštery byly řádu odebrány, jiné se nacházejí ve vzdálených diecézích a sám je ani nezná. Další tři kláštery sice zná, ale nemůže tam jet bez nasazení života, viz W. SEIBRICH, *Monastische Restauration*, s. 31 sq.

Přesto vyznívá Boucheratova zpráva v podstatě pozitivně, zvláště, pokud se týká klášterů mužských.¹²⁹⁸ Budovy byly většinou v dobrém stavu a majetky byly dobře spravovány. Řeholní kázeň byla podle Boucherata převážně uspokojivá, v některých domech, jako ve švábském Salemu nebo v bavorském Kaisersheimu dokonce příkladná. Celkově působila situace v Německu povzbudivěji než např. na Apeninském poloostrově. Boucherat pochopitelně při své návštěvě nevynechal ženské kláštery. V jejich případě zřejmě obraz tak jednoznačně pozitivní nebyl. V zásadě lepší situace byla v jižním Německu, kde také pochopitelně přežilo úhrnem více ženských konventů než ve středním nebo severním Německu.¹²⁹⁹ Naopak např. vestfálské kláštery na Boucherata udělaly velmi špatný dojem.¹³⁰⁰ U každého z konventů Boucheratova relace udává počty jeptišek a novicek a popisuje, jak klášter vypadá.¹³⁰¹ Zdůrazňuje výjimečnou zbožnost, ale i vzdělanost řeholnic a vyjmenovává kvalitní abatyše ze zbožných katolických rodin, které se zasadily o obrodu katolické víry. Některé kláštery jsou hodnoceny kladně jako *reformatissimi*. Zpráva zaznamenává také opatova nápravná opatření.¹³⁰² Někde se jeptišky postavily proti klauzuře a byly podporovány vlastními rodinami; jindy se jim vytýkalo „nezávislé smýšlení“.¹³⁰³ Častá byla neuspokojivá správa hospodářských záležitostí i vnitřní režim jednotlivých klášterů. Boucherat si také stěžoval na svévolné zásahy biskupů a světských pánů, případně na přílišný vliv protestantů z okolí přímo

¹²⁹⁸ Boucherat ve své zprávě dokonce konstatoval, že značný počet noviců v mnoha komunitách je jasným příslibem šťastnější budoucnosti.

¹²⁹⁹ I v jižním Německu se vyskytly problémy, jako např. v bavorském Himmelsportenu. Abatyše byla prý svévolná, dovolovala svým jeptiškám stýkat se s muži v klášteře i mimo něj, z klášterního majetku obohacovala svého příbuzného, řeholního apostata. Tato nekonformní představená také pozhledla sňatkem své sestry s evangelickým knězem a povolila protestantské oddávky svého bratra v klášterním kostele. Se svými jeptiškami chodila k tanci, aniž by se vrátila na noc do kláštera. Abatyše byla nakonec řádem sesazena a její nástupkyně se zasloužila o obnovu kláštera. K rozvratu v klášteře došlo zřejmě vinou kompetenčního chaosu následkem sporu biskupa s opatem Ebrachu o právo vizitovat klášter, ostatně podobně, jako v lužických konventech. Viz G. v. PÖLNITZ, *Julius Echter von Mespelbrunn*, München 1934, s. 67 sq.

¹³⁰⁰ Zdejší komunity připomínají prý spíše nevěstince (*lupanaria*) než kláštery.

¹³⁰¹ Nejjednodušší typ zápisu v Boucheratově katalogu obsahuje datum návštěvy, lokalizaci kláštera a počet jeptišek („*Atque inprimis monasterium monialium de Rotundo-Monte (Fille-Dieu), vulgo Romont, Lausanensis dioecesis, in cantone Friburgensi, in quo 12 moniales et 2 novitias Reperi 4. iunii*“). Jindy ale zmiňuje jen (o klášteře Haulterive) „*Hoc monasterium est pulcherrimum et elegantissimum*“, podle A. POSTINA, *Beiträge*, s. 232. Zpráva není očividně stejně obšírná pro všechny konventy, někde se zmiňuje osoba světského *defensora*, jinde vzdělanost jeptišek, ale není to pravidlem.

¹³⁰² Např. v bádenském Güntersthalu Boucherat předepsal abatyši, aby přijímala do kláštera i nešlechtičny, navzdory instrukci místního knížete. Ten však po odchodu vizitátora odmítal nařízení dodržovat, abatyše mu tedy pohrozila exkomunikací a zeměpán nakonec uposlechl.

¹³⁰³ Jako v Gnadenthalu (diecéze Kolín), kde se pochybovalo o katolické víře převorky.

v kláštorech.¹³⁰⁴ Někdy požádal Boucherat o zásah *bracchium saeculare*, pokud nestačily k nápravě jeho vlastní prostředky.¹³⁰⁵

Přese všechny problémy, s nimiž se Boucherat musel potýkat, lze celkové vyznění jeho vizitace hodnotit po stránce hmotné i spirituální spíše jako pozitivní. Tady se samozřejmě dostáváme k problému věrohodnosti výpovědi vizitačních pramenů. Tak pozitivní obraz v dobách konfesních sporů, politického neklidu a hospodářské krize se jeví totiž jako poměrně nepravděpodobný.¹³⁰⁶ Boucherat se navíc zřejmě do některých klášterů ani osobně nedostal. Přesto Boucheratovy zápisky, zhotovované patrně průběžně během jeho cesty, působí dosti autenticky, možná tím spíše, že nejde vlastně o vizitační protokol, ale spíše o jakýsi jeho cestovní deník. Roku 1572 dorazil do Čech, 1573 do Frank a roku 1574 do Dolního Saska. Neuzelle zůstala ještě mimo jeho pozornost, stejně jako i kláštery cisterciáček v Horní Lužici a vůbec kláštery české.

Lépe uchopitelné jsou až reformní podněty, které souvisely s vizitační cestou Edmunda de la Croix, profesora z Clairvaux, vyslaného v zastoupení generálního opata cisterciáckého řádu na vizitační cestu do Polska a Litvy a později do Čech a Slezska v letech 1580 a 1581.¹³⁰⁷ Na počátku listopadu 1579 byl Edmund v Praze, oznámil arcibiskupovi své vizitace a poprosil ho

¹³⁰⁴ Např. cisterciáčky z Heiligkreuztalu u Riedlingenu byly donuceny, aby se staraly o lovecké psy a sluhy hraběte Karla von Hohenzollern-Sigmaringen, který u nich byl často hostem na jejich náklady; hraběcí vydírání vedlo abatyši k vedení procesu u říšské komory, viz A. POSTINA, *Beiträge*, s. 226. Občas do relace pronikají i zprávy o soužití s luterány: opatství Saarn ve vévodství Berg mělo sice urozenou a zbožnou abatyši, některé ze zdejších jeptišek nicméně přijímaly pod obojí způsobou a zvaly si do kláštera luteránského predikanta. Vzhledem k převážně luteránskému okolí kláštera se tomu nikdo neodvážil postavit na odpor. Boucherat uložil luteránským jeptiškám, aby se vrátily ke katolictví, zejména k přijímání podjednou a přijaly rozhřešení od otce zpovědníka. Jestli se zásah podařil, bohužel nevíme.

¹³⁰⁵ Tak třeba v klášteře Grafentalu ve vévodství klevském, kde generální opat nalezl „pyšné a nestoudné“ novicky. Boucherat si to vysvětloval jejich původem ze vznešených rodin. Abatyše se tyto novicky neodvažovala napravit v obavě z jejich rodičů. Vizitátor o tom zpravil vévodu, který napsal abatyši a slíbil jí svou oporu a ochranu. Stejně tak v klášteře Sterkædalt (vévodství Berg) žádal Boucherat o pomoc vévodu, protože tamní cisterciáčky neposlouchaly svou řádnou abatyši.

¹³⁰⁶ Na druhou stranu i kláštery v oblastech, jejichž vývoj *vita religiosa* nijak nepřál, mohly kvalitně fungovat; např. monografické studium alsaského Koenigsbrucku Boucheratovo hodnocení potvrzuje, Claude MULLER – François RAPP, *Koenigsbruck, L'histoire d'une abbaye cistercienne*, in: *Annuaire de la Société d'Histoire et d'archéologie du Ried-Nord*, 1998, zvláště s. 185-199.

¹³⁰⁷ A. FRUYTIER, *Antonius Flamingk*, s. 163. Edmund byl doktorem teologie, převorem z Bella Aqua a designovaným opatem Châtillonu. V letech 1584-1604 zastával úřad opata v Cîteaux.

o pomoc;¹³⁰⁸ zřejmě mu nakonec ale opět světská moc v působení zabránila. Edmund pak pobýval roku 1580 a 1581 v Polsku, kde předsedal provinciální kapitule a vytvořil tu z klášterů řádovou provincii.¹³⁰⁹

Důležitým výsledkem Edmundovy cesty bylo jmenování Ondřeje Wiedemanna generálním vikářem a vizitátorem klášterů v českých zemích roku 1580.¹³¹⁰ Dostal od generálního opata plnou moc vizitovat a reformovat kláštery mnichů i jeptišek v Českém království; v níž můžeme spatřovat i podnět k sesazování představených v lužických markrabstvích.¹³¹¹ Edmund dále obnovil klášter sedlecký a dosadil tam jednoho ze svých průvodců Antonína Flamingka jako opata,¹³¹² samostatná řádová provincie však ještě, oproti Polsku, nevznikla, pravděpodobně v důsledku odporu jednotlivých opatů, biskupů i vládní moci.

Právě Wiedemanna je třeba pokládat za jednu z nejvýznamnějších osobností českého vikariátu cisterciáků.¹³¹³ Roku 1580 jej jmenoval Mikuláš I. Boucherat, opat v Cîteaux, českým generálním vikářem a vizitátorem, s právem vizitovat a reformovat kláštery v Českém království, se všemi pravomocemi a

¹³⁰⁸ Edmund zmiňuje, že už v té věci prosil pana z Pernštejna, který mu konečně odpověděl, že musí počkat na císařův návrat, což ovšem hrozí velmi zkomplikovat Edmundův úkol. Čeká totiž už tři týdny, se svým doprovodem má ovšem veliké náklady a v zimě se ovšem bude kvůli nepřízní počasí cestovat ještě hůře. Přitom má ale „*Generalis sui expressum mandatum*“ a do této provincie se vydal proti své vůli, odvolán od správy svého převorství a klidných studií. Přitom ale ani řádový generál se nedomníval, že bude tak obtížné dosáhnout povolení této vizitace, „*quod Tridentium Concilium hoc ipsum praecipiat, quod sui ordinis monasteria sibi iure subdita sint, quodque omnes qui monasteria ipsa recte administrari cupiunt, id instanter ab eo expetant*“, dokonce dosud ani žádnému jinému řádovému delegátovi císař nezakázal vizitovat kláštery v tomto království. On chce podle svého pověření pouze řeholníky, kteří „*Cisterciensis ordinis nomen vix autem habitum, nedum disciplinam monasticam retinent,*“ nechce však působit těm klášterům žádné problémy a nepůsobit nic, co by se nelíbilo císaři. Proto žádá, aby mu byl přidělen opat z této oblasti a řádu, aby mohl být svědkem všeho, co on sám provede. Proto také žádá, aby to pán (Vratislav) z Pernštejna – nejvyšší kancléř – už neodkládal a ať vizitaci buď jednoznačně povolí, nebo odmítne. Připuštění generálního opata cisterciáckého řádu bylo tedy v moci českého nejvyššího kancléře! Viz opis Edmundovy žádosti pražskému arcibiskupovi, datované 7. listopadu 1579. NA Praha, APA, sg. C 118 5.

¹³⁰⁹ Krzysztof KACZMAREK, *Die Entstehung und Organisation der polnischen Zisterzienserprovinz im Lichte der „Statuten“ aus dem Jahr 1580*, in: Zisterzienser, redd. H. NEHLSSEN – K. WOLLENBERG, s. 139-154, s. 147.

¹³¹⁰ NA Praha, AZK, č. 963. Wiedemannovo jmenování potvrdila generální kapitula roku 1584, J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VII, 1584, s. 88 a roku 1585 je obnovil generální opat, *Listy*, ed. F. TADRA, s. 319, č. 415. Roku 1586 se pak poprvé objevuje označení *vicarius et commissarius generalis*.

¹³¹¹ Viz IV. 1. 3. *Poměry v Neuzelle: organizační a disciplinární krize*, V. 1. 2. *Vnitřní krize hornolužických klášterů*.

¹³¹² A. FRUYTIER, *Antonius Flamingk*, s. 164. Edmund kromě svého sekretáře přivedl ještě pět průvodců, kteří měli převzít rozmanité funkce, aby mohli pokračovat v reformě řádu.

¹³¹³ K jeho kariéře viz výše.

povinnostmi výjimečného vizitátora.¹³¹⁴ Pověření bylo znovu opakováno roku 1585, kdy Edmund de la Croix chválí Wiedemannovu *integritas a pietas*, s tím, že v české provincii nenašel k úřadu vikáře vhodnějšího muže. Podotkněme, že plaským opatem se stal kolem roku 1590 jeho bratr Kašpar. Wiedemann měl zřejmě úzké osobní vazby k jezuitům, které, jak vyplývá z jeho závěti, zřejmě navštěvoval v Praze.¹³¹⁵

Na vizitační cestě provázel Edmunda de la Croix jako jeho koadjutor cisterciák Antonín Flamingk, pozdější český generální vikář, označovaný někdy za skutečného reformátora cisterciáků své provincie. Podle našeho soudu však jeho úspěchy nelze přeceňovat.¹³¹⁶ Flamingk byl původem Vlám, slavné sliby složil v klášteře Ter Duinen.¹³¹⁷ Roku 1579 prchl, patrně v důsledku náboženských válek v Nizozemí, do důležitého cisterciáckého kláštera Clairvaux, kde ho osobně poznal Edmund de la Croix. Edmund pak roku 1581 dosáhl Flamingkova jmenování opatem v Sedlci. Roku 1586 se Flamingk stal opatem zbraslavským.¹³¹⁸ Ondřej II. Wiedemann rezignoval ve prospěch Flamingka, tehdy svého koadjutora, na přání samotného císaře. Tehdy si také nespokojení mnichové zvolili protikandidáta proti Flamingkovi.¹³¹⁹ Je tedy zřejmé, že Flamingk byl muž, který si díky svým schopnostem nepochybně získal podporu nejvyšších kruhů cisterciáckého řádu, ale i světských autorit. Zároveň ale nebyl přijímán všude bez výhrad, a to ani ve vlastním konventu. Flamingkova kariéra přesto dále strmě stoupala: roku 1590 jej jmenoval Edmund de la Croix svým vikářem a generálním komisařem v Čechách, na

¹³¹⁴ Boucherat uvádí, že kvůli vzdálenosti nemůže tyto kláštery vizitovat osobně. Vyzdvihuje Wiedemannovy schopnosti a zkušenosti, „... nisi nobiscum advocatis hiis, qui suo labore et industria plurimum valent in dicti n. ordinis monasteriis visitandis ac reformandis eiusdemque negociis pertractandis, idcirco de tua sufficienti experientia, scientia“, *Listy*, ed. F. TADRA, č. 406, s. 314.

¹³¹⁵ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 141.

¹³¹⁶ Viz také níže.

¹³¹⁷ Klášter se nachází nedaleko Calais u Ärmelkanalu. Biografické údaje o Flamingkovi podle A. FRUYTIER, *Antonius Flamingk*, s. 163 sq.

¹³¹⁸ Pro orientaci uvádíme přehled zbraslavských opatů v 16. a 17. století: Antonín I. působil v letech 1552-1564, Wolfgang I. 1564-1572, Ondřej II. Wiedemann (v pramenech někdy jako Widmon) 1572-1586, Antonín II. Flamingk 1586-1609 (zemřel 13. prosince 1609), Adam I. Vrat 1610-1612, Jirí Vrat 1612-1633, Jan X. Greifenfels z Pilsenburku 1634-1650, Jakub III. Martini 1650-1654. Podle *Listy*, ed. F. TADRA, s. XVI. V letech 1580-1650 byli zbraslavští opati zároveň českými generálními vikáři.

¹³¹⁹ *Listy*, ed. F. TADRA, s. XIX. a s. 319, č. 415, 16. září 1586. Ve Wiedemannově prohlášení o rezignaci je zmiňován „*Flamingus ... presbyterus expresse professus monasterii de Dunis in Flandria, ... nostrum in visitatione et reformatione monasteriorum coadjutorem*“. Opat připomíná Flamingkovy dobré vlastnosti (*eruditio, prudentia*).

Moravě, ve Slezsku a v Lužicích a na schůzce cisterciáckých opatů ve Fürstenfeldu, kde byla zpracována i pro Čechy významná reformní statuta, ho potvrdil v tomto úřadě. Flamingk tam byl z českých opatů spolu s opatem plaským jako jediný.¹³²⁰ Flamingk usiloval až do své smrti roku 1609 aktivně o reformu řádu v českých zemích a v některých ohledech byl nesporně úspěšný.¹³²¹ Flamingkův význam můžeme spatřovat zejména v roli koordinátora reformních snah řádu. Patrně se okolo něj vytvořila skupina reformně smýšlejících cisterciáků, z nichž někteří později v Čechách dosáhli opatské hodnosti v některém z českých opatství. Flamingk byl jen jedním z mnoha schopných, s obrodnými snahami spjatých řeholníků z ciziny.

Vizitační propojení klášterů umožňovalo také využít výrazné osobnosti v problematických konventech. Dynamické personální proměny dokládají, že se stagnující řady českých cisterciáků v poslední třetině 16. století opravdu probouzely k obnově. Tak např. profes z Vyššího Brodu Valentin Augustin Schönbeck, původem Dán, působil postupně jako zpovědník v Tišnově a převor v Olivě a Pelplinu. Nakonec se roku 1598 stal opatem v Sedlci.¹³²² O deset let později už ho spatřujeme v hodnosti opata zlatokorunského. Nejspíš opět kvůli odlišnému pojetí reformy českých cisterciáků se však dostal do sporů s vikáři Flamingkem a Vratem a byl nakonec roku 1616 ze svého postu sesazen. Už z toho je zřejmé, že Flamingkovo působení nebylo ani jednoznačně úspěšné a přinášelo spory.¹³²³ Jeho schopnosti však patrně neměly konkurenci.

¹³²⁰ Pro Flamingkovo jmenování nemáme oporu ani ve statutech generální kapituly, ani ve zbraslavském archivu. Tam se dochovalo pouze nařízení Edmunda de la Croix z roku 1595. Edmund vyzývá všechny představené cisterciáckého řádu v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Lužicích, aby přispěli „generálnímu vikáři Antonínu Flamingkovi“ k uhrazení výloh spojených s vizitací klášterů. Tyto výlohy zbraslavský klášter sám nemůže unést, 17. září 1595, Fürstenfeld, *Listy*, ed. F. TADRA, s. 327, č. 429.

¹³²¹ F. MACHILEK, *Die Zisterzienser*, s. 129. Viz také A. FRUYTIER, *Antonius Flamingk*, s. 163. Dále např. Hans Bruno SCHNEIDER, *Die Fürstenfelder Reformstatuten 1595*, in: AC 39, 1983, s. 63-180, zde s. 76, který uvádí, že Flamingk byl tehdy v řádu znám jako zástupce reformních požadavků. Flamingkovy kvality dokládá i to, že Edmund de la Croix jej pověřil také vizitací klášterů v Rakousku. Tomu ale zabránil Rudolf II. s tím, že generální opat má buď kláštery vizitovat sám, anebo jmenovat za svého vikáře nějakého rakouského cisterciáckého opata. Rudolf II. kladl cisterciákům překážky i později. Edmund de la Croix chtěl r. 1595 sám vizitovat rakouské kláštery, ale 8. srpna 1595 to Rudolf II. v Praze odmítl. Přesto mohl Edmund vést proces proti opatu z Heiligenkreuzu a vizitovat opatství Säusenstein a Lilienfeld. Vikářem pro rakouské cisterciáky byl nakonec jmenován opat ze Zwettlu.

¹³²² Před ním se v Sedlci o obnovu pokoušel zbraslavský mnich František Petzelius, uvedený Flamingkem do funkce opata, roku 1598 byl ale otráven.

¹³²³ Badatelé obvykle konstatují, že se Flamingkovi podařilo obnovit také disciplínu a monastický život podřízených klášterů Marienthalu a Mariensternu, vždy podle A. FRUYTIER,

S ohledem na Flamingkovy „zásluhy a lásku k řádu“ obnovil jeho pověření vizitací české provincie v září roku 1608 i Mikuláš II. Boucherat a potvrdil jej až do zasedání další generální kapituly za generálního vikáře. Následujícího roku však Flamingk zemřel. Flamingkovým nástupcem ve funkci vikáře i zbraslavského opata byl Adam Vrat, který mimo jiné přišel roku 1610 vizitovat do Neuzelle kvůli problematické opatské volbě Pavla Weinerja. Příznačné je, že ve své zprávě zdůrazňuje, že byl jako řádový vizitátor k této vizitaci vyzván samotným císařem.¹³²⁴ Vidíme, že jeho úřad generálního vikáře sám o sobě k provedení vizitace nestačil.

Reformní snahy českých cisterciáků byly na více místech spjaty se snahami o potlačení vlivu nekatolíků. Tak se např. opat Harzer ve Vyšším Brodě pokoušel ve spolupráci s krumlovskými jezuity znovu přivést evangelické poddané kláštera ke katolické víře. Nakonec byl ale donucen, v souladu s generálním vikářem české provincie a s Vilémem z Rožmberka jako *defensore* kláštera, dovolit poddaným přijímání podobojí.¹³²⁵ Zdá se však, že na počátku rekatolizace po Bílé Hoře byla na panstvích cisterciáckých vrchností (Pohled, Zbraslav, Vyšší Brod) přece jen pozice katolické církve pevnější než na panstvích ostatních.¹³²⁶ V Plasech, Zbraslavi, Sedlci, Vyšším Brodě a ve Zlaté Koruně se okolo roku 1600 poměry více či méně stabilizovaly a přibývalo tu i řeholníků.¹³²⁷ Převažovali ale patrně mniši posílání z ciziny. Někdy sem zřejmě byly vysílány osoby nepohodlné, s problematickým vztahem k řeholní disciplíně.¹³²⁸

Řádu působily stále obtíže kláštery v Oseku a Žďáru, *de facto* sekularizované ve prospěch diecézní moci. Arcibiskup Jan Lohelius (1612-1622) se od svého nástupu do úřadu snažil o navrácení Oseka řádu.¹³²⁹ Kauza se

Antonius Flamingk, s. 165. Tvrzení s výhradami platí pro Marienstern, ale pro Marienthal je nutno je korigovat, viz níže.

¹³²⁴ Příkaz je datován 22. října, viz Vratova zpráva asi z konce listopadu 1610, NA Praha, 1610, LŽ, I, č. 115/1.

¹³²⁵ S. GOTTSMICH, *Hohenfurt*, s. 98.

¹³²⁶ F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 222 sq.

¹³²⁷ Opatství ve Vyšším Brodě dokonce bylo schopno na přelomu 16. a 17. století vyslat několikrát řeholníky i do slezských konventů.

¹³²⁸ Konkrétní projevy jsou opět neznámé. Odpor proti kandidátům dosazeným zvnějšku, ať už císařem či řádovými strukturami, může stejně dobře znamenat nedobré disciplinární poměry v konventech samotných a nechuť ke změnám. Viz Flamingkův nástup ve Zbraslavi.

¹³²⁹ Lohelius prý dokonce přísahal před papežem, že pokud se mu nepodaří klášter cisterciákům vrátit, vzdá se svého úřadu. Lohelius jako pán oseckého panství usiloval o rekatolizaci klášterního horního městečka Hrob; právě spory o luteránský kostel v Hrobě byly jedním

však protáhla i v důsledku stavovského povstání a stále nevyřešeného jiného zajištění arcistolce. Cisterciáci se mohli vrátit do Oseka až roku 1626, po dlouhých jednáních generálního vikáře Jiřího Vrata a kardinála Harracha, a to za velké odstupné. Žďár se složitým vývojem – na základě defensorských práv jednu dobu patřil luteránskému knížeti Karlu II. Minstrberskému – dostal mezi majetky olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského. Ten zároveň prováděl ne právě korektní majetkové transakce týkající se panství kláštera cisterciacek ve Starém Brně; i jeho majetky byly stále častěji vnímány jako součást komorních statků. Spory na Moravě mezi olomouckým biskupem a cisterciáky navíc vyvrcholily za kardinála Františka Dietrichsteina (1599-1636), který si nárokoval právo na vizitaci všech moravských klášterů a měl v úmyslu z Moravy odstranit zahraniční vizitátory. Dietrichstein roku 1606 inkorporoval majetky Žďáru svému biskupství, s tím, že v klášteře mělo i nadále působit dvanáct mnichů v čele s opatem. Roku 1613 však kardinál klášter zrušil a jeho majetky nakonec včlenil do rodinného jmění. Cisterciáci žďárský konvent museli *de facto* na vlastní náklady koupit zpět, což se podařilo až po třicetileté válce. Uvedené příklady snad dostatečně dokládají, že ani přední osobnosti katolické duchovní obnovy neměly vždy velký zájem o udržení klášterů starých řádů. Sekularizace katolickými autoritami, včetně biskupské moci, byly, jak už jsme uvedli, časté např. i v jižním Německu nebo v jádru habsburských zemí. O zachování toho kterého kláštera nerozhodovaly jen „vnitřní“ faktory – jeho disciplinární poměry, ekonomická síla, dostatek řeholníků a jejich vůle k monastickému stavu – ale stále častěji a bezohledněji i rozhodnutí zvnějšku. Ta potom limitovala často strategický význam klášterů. Tak přece jen v prvních letech katolické obrody už katolické autority více šetřily domy v Mariensternu, Marienthalu a Neuzelle, nejsevernější výspy římské církve v habsburských zemích, které později skýtaly možnost působit na saský kurfiřtský dům.

V souvislosti s krizí a reformou českých cisterciáků víme jen velmi málo o ženských konventech. Moravské Předklášteří u Tišnova se zřejmě stále potýkalo s ekonomickými problémy, tlakem světských sousedů i s luteránstvím. O něco lepší poměry byly snad ve východočeském Pohledu, byť ani tady

z podnětů k vypuknutí českého stavovského povstání, viz Konstantinus PICHERT, *Johannes Lohelius. Sein Leben und seine Tätigkeit im Prämonstratenserorden und als Erzbischof von Prag*, in: *Analecta Praemonstratensia* 3, 1927, s. 124-140, 264-283, 404-422.

nemáme mnoho zpráv. Za vzornou představenou, která usilovala s probošty Ondřejem Žerošínem († 28. července 1539)¹³³⁰ a Jiřím, plaským profesem (připomínán 1550) o vedení řádného monastického života, je pokládána Markéta (II., † 1553), jež nenechávala stranou ani záležitosti hospodářské.¹³³¹ Bez problémů je v místní tradici nazíráno i působení její nástupkyně Anny (II.), již stál ku pomoci a radě po boku probošt Jiří.¹³³² Snad do její doby se datuje příběh panny Ludmily, která se rozhodla před předčasnou, ale očekávanou smrtí pro jistější spásu přijmout řeholní hábit.¹³³³ Dochovaly se zmínky o uzavírání dohod ve věci dávek a robot do kláštera, které přesto byly stanoveny již v době předhusitské: očividně se klášter stále znovu snažil o restituci předchozích příjmů, jež postupovala jen velmi pomalu. Tak Anna uzavřela roku 1560 smlouvu s měšťany přibyslavskými ohledně lesa, náležejícího klášteru, z něž měli měšťané odvádět roční plat. Již v té době byl také znatelný tlak evangelíků z okolí, zejména měšťanů německobrodských a majitele polenského panství.

Nevíme, zda všechny představené vzešly volbou ze samotného konventu; tak např. se roku 1575 stala abatyší v Pohledu Alžběta, profesa ze Starého Brna, kde také zemřela. Několik dní po její smrti byla do čela pohledského konventu zvolena Markéta, opět starobrněnská profesa. Na druhou stranu se ale poměry v Pohledu zřejmě přece jen poněkud zlepšily: tak mohla být roku 1574 vybrána Judita Eibenstohlová, uváděná jako pohledská představená – nic na tom, že benediktinek! – u sv. Jiří na pražském Hradě.¹³³⁴ Za rozhodnutím stál císařský dvůr, respektive bratr Judity a dvořan Josue Eibenstohl, který měl o převedení Judity požádat. Změnu její řádové příslušnosti potvrdil arcibiskup, Rudolf II. pak na její žádost roku 1581 potvrdil svatojiřským benediktinkám jejich privilegia a povolil jim vykupovat zastavené statky. Judita měla u sv. Jiří pak

¹³³⁰ Jeho česky psaný náhrobní nápis zmiňuje opět Stohandl, *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae*, fol. 11^v.

¹³³¹ Abatyše Markéta uzavřela roku 1550 smlouvu ohledně rybníků v okolí kláštera, z nichž měl být určitý počet ryb odváděn do kláštera.

¹³³² Opět mimo jiné podle nápisu v kostele.

¹³³³ Podle českého náhrobního nápisu v klášterním kostele: „*Vrozena Wladyka Panna Lydmilla Knopłowska z rarentorffu, gsaucy Starzi leth 24 ... do zakona w tomto klasterze audoly Panny Marye leth Pane MDLVI tu niedely przed sw. Hawlem gest obleczena, a nazeytrzi w Pondely Pochowana*“, podle *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae*, fol. 12^f.

¹³³⁴ Stohandl tuto abatyši neuvádí, je připojena až v dodatečně dopsaném seznamu abatyší v *Memorabiliich* jinou rukou.

významně zlepšit řeholní disciplínu.¹³³⁵ Císařův skutek ovšem opět výrazně zasahoval do exempce cisterciáckého řádu, ostatně podobně, jako tomu bylo při obsazování míst představených ve všech lužických kláštorech. Roku 1587 arcibiskup do Pohledu vysílá jako vizitátora Bartoloměje opata sedleckého a nařizuje tamním cisterciáčkám, aby mu byly poslušny: jsme svědky prolínání diecézních a řádových pravomocí ve vlivu na kláštery, které bylo pro potridentské období typické.¹³³⁶ Bartoloměj měl spolu s oficiálem Pontanem zřejmě vyšetřovat případ úředníka Jirky, jenž jednu z pohledských řeholnic násilím přivedl ke smilnému skutku. Jirka byl nakonec obžalován před apelačním soudem.¹³³⁷

Roku 1590 se stala pohledskou abatyší Alžběta Greinerová z Rohrbachu, jejíž vláda – ostatně jako vláda soudobých abatyší lužických – byla poznamenána opět restitučními snahami. Obnovila smlouvu se sedláky v Dlouhovsi ohledně příjmů, jež jí mají být odsud vypláceny; ve smlouvě mimo jiné připomíná odpor poddaných, kteří „mit bösem vndt drutzigen worten odmítali dávky platit; téhož roku uzavřela i smlouvu s měšťany v Bělé, opět ohledně odvodu ryb, nebo místo nich peněz z tamního rybníku. Do jejího působení spadají i spory s luterány, abatyše vytrpěla mnohá příkoří kvůli náboženství od poddaných i od sousedních vrchností.¹³³⁸ Sousední panství Polnou tehdy vlastnil nekatolický Rudolf Žejdlíc ze Šenfeldu, který když viděl problematické postavení katolické církve v království obecně, nárokoval si násilím všechna práva nad pohledským klášteřem. Poddané cisterciáček nutil kupovat pivo z jeho panství, zatěžoval je různými robotami a neslýchanými břemeny, přičemž nutil konšele, aby to odpřisáhli. Ti to odmítli, takže je nechal uvěznit po dobu několika týdnů na svém hradě Polná a působil tím ovšem

¹³³⁵ Už podle barokních historiků měla Judita nastoupit v době hluboké krize kláštera („*Anno 1574 vergente ad interitum tam in Spiritualibus, quam temporalibus Monasterio Sanct. S. Georgij*“) a klášter spravovat velmi chvályhodně, „... *laudabilissime Monasterium rexit, & a potiori erexit*“, Joannes Florianus HAMMERSCHMIDT, *Historia in qua primaeva fundatio et Institutio Regiorum ac Antiquissimorum Monasteriorum S. Georgii In Castro Pragensi, S. Spiritus Vulgo ad Misericordias Dei In antiqua Urbe Pragensi*, Vetero-Pragae 1715, s. 106-107. Je zajímavé, že K. BOROVÝ, *Martin Medek*, s. 63 interpretuje její přesazení naopak jako trest za neřádně vedený řeholní život.

¹³³⁶ NA Praha, APA, sg. B 1/6, kopiář odeslaných německých listů arcibiskupské kanceláře (1586-1589), fol. 15^v.

¹³³⁷ K. BOROVÝ, *Martin Medek*, s. 65.

¹³³⁸ „... *maximaque incommoda et iniurias passa propter Religionem, tam a subditis, quam a vicinis Dominis*,“ *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae*, fol. 12^f.

utrpení i abatyši. Když klášter za „rebelie“ – opět ústy probošta Stohandla, který píše zhruba padesát let po událostech –, odmítl poskytnout vojenskou pomoc stavovským vojskům, nechal Žejdlic odehnat všechn dobytek kláštera i poddaných. V té záležitosti se obrátil zpovědník jeptišek Benedikt a vzápětí i sama abatyše na generálního vikáře Vrata, ale za konkrétní situace nic nezmohl: poslal abatyši požehnání a poradil, aby poddaní souhlasili se vším, co se po nich žádá.¹³³⁹ Teprve potom byli také z žaláře propuštěni pohledští poddaní, když složili určitou sumu na císařské vojsko. Pohledský soudce ostatně na následky žaláře tehdy zemřel. 6. února 1620 prý navíc – *per iniuriam* – vyhořel příbytek abatyše v Pohledu, přičemž zanikly i některé originální listiny. Vidíme bezmocnost cisterciáček v té bouřlivé době: na druhou stranu tu jistě nehrály roli jen konfesní rozdíly. Za normální situace by těžko takové zásahy proti feudálnímu systému byly možné, jak dokládá i situace v Horní Lužici.

IV. 1. 6. Ustavení českomoravskolužického vikariátu

Už před rokem 1600 vznikal z opakovaných pověření generálních cisterciáckých vikářů pro Čechy, Moravu a Slezsko předstupeň nové organizace na základě provinčním, popírajícím starší filiační principy,¹³⁴⁰ ve shodě s postuláty tridentského koncilu, který vyžadoval víceméně reorganizovat řádové struktury podle diecézních hranic. Etablování nové provincie umožňovalo i to, že se pozvolna upevňovala pozice některých českých cisterciáckých klášterů díky působení Flamingka v součinnosti s řadou opatů. Na druhou stranu zřejmě byli provinční vikáři často ještě málo iniciativní a často naráželi na zeměpanský tlak; stále ještě byli příliš zaměstnáni materiálními obtížemi vlastních klášterů. Setkávali se také s odporem proti reformním snahám, který jistě pramenil i z lidské touhy po pohodlí.

Ještě během vizitační cesty Mikuláše II. Boucherata po Německu, Čechách a Polsku v letech 1607-1609 se o konkrétní podobně české cisterciácké provincie nejednalo. Roku 1613 byl pro Čechy a inkorporované provincie „*Slezsko, Moravu a Míšeň*“ stanoven jako generální vikář zbraslavský opat,

¹³³⁹ *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae*, fol. 13^r.

¹³⁴⁰ Podobně i v hornoněmecké cisterciácké provincii předcházal vzniku vikariátu značně složitý vývoj, jednoduchý nebyl ani vznik dalších raněnovověkých cisterciáckých kongregací, cf. L. J. LÉKAI, *The Cistercians*, s. 133-134. Termíny „kongregace“, „provincie“ a „vikariát“ nelze

přičemž se opět zdůrazňovaly jeho schopnosti.¹³⁴¹ Vzápětí je však jmenován jako generální vikář pro kláštery téže oblasti salemský opat Thomas I. Wunn, ostatně první praeses *Congregatio superioris Germaniae*. Generální kapitula snad měla v úmyslu zaštitit kláštery v problematické oblasti napojením na již pevněji etablovanou hornoněmeckou kongregaci.

Je zajímavé, že ve sledované době se do střední Evropy spíše vydávali generální opati či komisaři řádu, než že by opati české provincie cestovali na generální kapitulu.¹³⁴² V pozdější době už byly návštěvy generálních opatů cisterciáckého řádu v českém vikariátu řidší.¹³⁴³ Na své další vizitační cestě, vedoucí z Frank do Čech, Lužic a Slezska a pak zpět přes Čechy a Rakousko směrem na západ, se nicméně řádový generál Mikuláš II. Boucherat ohlásil u opata zwettlského, kterého zpravil o svých problémech: obával se obtíží zejména ve Slezsku a v Neuzelle.¹³⁴⁴ Právě zwettlského opata tehdy jmenoval Boucherat generálním komisařem pro kláštery Čech, Rakouska, Moravy, Slezska a obojí Lužice, tedy ve většině habsburských zemí. Opět jsme svědky kompetenčního tápání tentokrát na samé špici cisterciáckého řádu: kláštery minil vizitovat sám Boucherat, v Čechách působil generální vikář a pověření dostali takřka zároveň i opat zwettlský a salemský. Boucherat navštívil kláštery Kaisheim, Schöntal, Bronnbach, Langheim, odkud se dostal do Mariensternu,

významově přesně odlišit, vzhledem k výskytu v pramenech používám nejčastěji pojem *vicariatus*.

¹³⁴¹ „In Bohemia et provinciis incorporatis Silezia, Moravia, Misnia, etc. – Vicarius – R[ed] abbas Aulae Regiae.” J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VII, 1613, č. 156. Pověření se pak upřesňuje: „Vicariatus Bohemiae – Praesens g[enerale] C[apitulum] Providere cupiens ne monasteria regni Bohemiae, Moraviae, Sylesiae, Misniae et adiacentium provinciarum eidem regno unitarum propter vicarii defectum gravia incurrant incommoda, prout alias compertum est, cum de R[everen]di P[at]re D[omini] Georgii Urat, Aulae regiae abbatis religiosa conversatione, eximiis virtutibus, necnon doctrina singulari et ferventi conservandi sacri Ordinis zelo et desiderio informatum, eumdem R[everen]dum D[ominum] Georgium abbatem suum et totius Ordinis in dicto regno et memoratis provinciis creat et constituit vicarium, dando illi auctoritatem et facultatem quoties sibi expedire in illis partibus existenti, ibique secundum Dei et sacrorum conciliorum maxime Tridentini decreta, Summorum Pontificum constitutiones, Capitulorum praecedentium et Ordinis instituta, in capite et in membris, emendandi, corrigendi, puniendi, instituendi, destituendi... etc. Ut in similibus commissionibus“, TAMTĚŽ, č. 166.

¹³⁴² Už první kapitula českého vikariátu prohlašuje, že kvůli velké vzdálenosti mohou do Cîteaux cestovat odsud pouze dva opati, ale ani to nebylo vždy pravidlem.

¹³⁴³ Tak v létě 1654 dorazil přes jižní Čechy až do Prahy generál Claude Vaussin, ale na žádost císaře musel opustit habsburské země, viz Aelred PEXA, *Die Visitation der österreichischen Cistercienserklöster durch den Generalabt Klaudius Vaussin im Jahre 1654*, in: CC 40, 1928, s. 217-219.

¹³⁴⁴ Viz R. HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě*, zde II, s. 377, č. 26. Podle W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 131, měl psát Boucherat zwettlskému opatovi z některého z hornolužických klášterů.

potom přibyl do hornofranského Ebrachu a Bildhausenu. Mezi 10. a 24. prosincem byl jistě v Marienthalu, odkud na vánoce přijel do Neuzelle.¹³⁴⁵ Z Mariensternu oznamuje svou vizitaci v Neuzelle zemskému fojtovi, s poukazem na svůj úřad i císařské povolení, a prosí ho o *subsidiium saeculare*.¹³⁴⁶ Podotkněme, že to byla od roku 1570 již šestá vizitační cesta řádového vedení do středovýchodní Evropy.

Z Neuzelle pak vyrazil generální opat do slezských klášterů a z Leubusu/Lubiąz na 22. února 1616 pozval opaty Království českého a inkorporovaných zemí na první provinciální kapitulu do Prahy, bez přibrání salemského opata. Jednání probíhala na pražském dvoře zbraslavského kláštera.¹³⁴⁷ Schůzka trvala pod Boucheratovým předsednictvím až do 29. února. Pravděpodobně většina opatů – nejsou připojeny podpisy všech¹³⁴⁸ – se v Praze shodla na statutech českého vikariátu, týkajících se důrazné reformy cisterciáckého řeholního života. Do čela nové provincie, reorganizující české kláštery na základě zdůrazněného teritoriálního principu, která se měla mocně inspirovat organizací hornoněmecké kongregace, byl postaven zbraslavský opat Jiří II. Vrat (1612-1633), stávající generální vikář, část jeho kompetencí však byla přenesena, asi vzhledem k předchozím zkušenostem, na jeho sekretáře, kteří měli i jistou kontrolní funkci. Bylo dojednáno, že provinciální kapituly budou napříště zasedat každé čtyři roky.

Pražská cisterciácká statuta se zakládala zejména na fürstenfeldských reformních statutech, nikoliv přímo na reformních výnosech generální kapituly z let 1601 a 1605.¹³⁴⁹ Pro kontakt českých opatů s reformními snahami v jižním

¹³⁴⁵ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 132.

¹³⁴⁶ Opis v SHStA Dresden, Geheimes Archiv, Loc. 6041, Die Visitationen IV, fol. 170.

¹³⁴⁷ Kromě opatů byli do Prahy pozváni i probošti všech ženských klášterů.

¹³⁴⁸ Výmluvné je srovnání mezi jmény uvedenými na začátku jednání se signatáři dohod. Po vzoru statut generálních kapitul, kdy vedle Boucherata a jeho sekretářů Balduina Morellia a Matyáše Fabera, profesora leubuského, jsou jako *diffinitores* uvedeni Jiří Vrat, zbraslavský opat a generální vikář řádu „*per universum Boemiae regnum et provincias eidem incorporatas*“; dále opat leubuský, heinrichauský, kamenzský, grüssauský, velehradský, vyšebrodský, sedlecký, Adam (Schwobe) jen jako *administrator Novae Cellae*, následuje převor plaský a *confessarii* ženských klášterů: Jiří z Mariensternu, Gangolfus z Marienthalu, Matyáš starobrněnský, Jakub tišnovský a Benedikt pohledský. Provinciální statuta už podepsali ale jen – kromě Boucherata – Jiří Vrat, dále všichni čtyři slezští opati; opat velehradský, vyšebrodský a zpovědník mariensternský. Snad v tom můžeme spatřovat nesouhlas ke statutům, spíše ale personální změny na podnět řádového vedení, jako u Adama Schwobeho, cf. P. PANHÖLZL, *Statuta*, 1910, s. 100 a 108.

¹³⁴⁹ Gabriel K. LOBENDANZ, *Die Fürstenfelder Reformstatuten von 1595*, in: Zisterzienser, redd. H. NEHLSSEN – K. WOLLENBERG, s. 517-670.

Německu hovoří už Flamingkova účast na reformní schůzce ve Fürstenfeldu, které se zúčastnil spolu s plaským opatem Adamem II. Wildem. V oseckém archivu se dochoval také opis fürstenfeldských statut s důležitými údaji o cisterciáckých kláštorech v Horním Německu.¹³⁵⁰ V důležitých jednotlivostech byla pražská statuta ovšem cíleně přizpůsobena regionálním podmínkám.¹³⁵¹ Příklad hornoněmecké kongregace nebyl v organizaci cisterciáků v českých zemích, ale ani v Rakousku a Polsku napodoben „doslova“. Čeští opati, s posvěcením generální kapituly, vědomě trvali na starším teritoriálním principu, který se osvědčoval již od roku 1584 v působení generálního vikáře. Výhodnost tohoto řešení a jeho význam i pro vládní moc, která mohla cisterciáckých struktur i v případě lužických klášterů využívat k posílení vazeb v rámci korunních zemí, zřejmě zvítězily nad starým filiačním principem; podobně byly organizovány i kláštery jinde. Cisterciáci snad čerpali organizační podněty od jiných řádů v zemi.

V obecné rovině i tato statuta, jako ostatně všechny cisterciácké reformní pokusy nejpozději od 15. století,¹³⁵² zavazovala řeholníky k návratu k tradičním cisterciáckým ideálům, životu v chudobě a v přísném odloučení, dbala na dodržování liturgických závazků atd. V souladu s potridentskými reformními cíly pak bylo rozhodnuto zřízení cisterciáckého semináře v Praze, tzv. Bernardina, na společné náklady všech klášterů.¹³⁵³

Vůli pokračovat v reformních opatřeních dokládá obnova Plas, zahájená hned několik dní po ukončení pražské schůzky s pomocí řeholníků z Moravy,

¹³⁵⁰ SOA Litoměřice, ŘC Osek, sg. M I.6, Statuta provinciální kapituly v klášteře Fürstenfeld v Bavorsku 1595 (opis z roku 1664).

¹³⁵¹ H. B. SCHNEIDER, *Die Fürstenfelder Reformstatuten*, s. 77 sq. Česká statuta edituje v plném znění P. PANHÖLZL, *Statuta*, 1910, s. 98-108. K vývoji českého vikariátu částečně L. J. LÉKAI, *The Cistercians*, s. 134.

¹³⁵² Počínaje již tzv. pařížskými články z roku 1494, které vydal J. M. CANIVEZ, *Statuta*, V, 1494, č. 38 sq.; U.-J. TELESCA, *Jean de Cirey and the Questions of an Abbot-General in the Order of Cîteaux in the Fifteenth Century*, in: *Studies in Medieval Cistercian History* 2, 1976, s. 186-207.

¹³⁵³ Každý klášter měl platit studenty na pražském Bernardinu podle svých možností. Nejvíce studentských míst měly udržovat slezský Leubus a Heinrichau (pro čtyři studenty), následoval Velehrad se třemi místy, Zbraslav, Vyšší Brod a Neuzelle měly platit na dva cisterciácké alumny, Plasy, Sedlec a Zlatá Koruna na jednoho. Studenty měly platit také abatyše, s výslovným odvoláním na to, že i ony využívají služeb vzdělaných cisterciáků. Abatyše Třebnice, Mariensternu, Marienthalu, Starého Brna a Tišnova měly nechat vzdělávat po dvou studentech, abatyše Pohledu jednoho studujícího. Cisterciácké kolegium stávalo v blízkosti Prašné brány. Podrobněji cf. Hedvika KUCHAŘOVÁ, *Cisterciácká kolej Bernardinum v Praze v 17. a v 18. století*, in: 900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.-29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře, Praha 2000, s. 193-213.

Polska a Frank, stejně jako uvedené personální změny v Neuzelle. Následkem českého povstání a třicetileté války, kdy neunikly dalšímu plenění ani cisterciácké kláštery, se nicméně mohla další česká provinciální kapitula sejít až roku 1630.¹³⁵⁴ Nová organizace se prosadila v Čechách, na Moravě a v Lužicích jen pozvolna, zatímco slezské konventy se z podřízenosti české provincii brzy vymanily.¹³⁵⁵

Během pobělohorské protireformace byly pozice cisterciáků v českých zemích ovšem posíleny změněnou politickou a náboženskou situací, jež také konečně umožnila restituci řady klášterních majetků. V čele vikariátu stanuly výrazné osobnosti zbraslavských opatů: Jan Greifenfels z Pilsenburku a Jakub Martini z Brabku.¹³⁵⁶ Greifenfels se stal roku 1626 opatem v Sedlci a později ve Velehradu. Zároveň byl spolu s Vratem a neuzellským opatem Hugo Stimmerem jmenován výjimečným vizitátorem cisterciáckých klášterů ve vedlejších zemích. Greifenfelsovi se podařilo mimo jiné znovu získat kláštery Žďár i Osek.

Ještě ve 40. letech 17. století ovšem nebyly poměry mezi řeholním duchovenstvem českých zemí obecně uspokojivé. Diecézní moc neměla často prostředky ani k zásahům proti neposlušným osobám v řadách kléru světského.¹³⁵⁷ Přesto se např. kardinál Harrach, navzdory řádové exempci, snažil zasahovat i do záležitostí řeholních společenství, s nimiž vedl ostatně dlouhé spory.¹³⁵⁸ Českým cisterciákům se nakonec podařilo obhájit existenci většiny klášterů, byť zhruba s padesátiletým zpožděním oproti hornoněmecké

¹³⁵⁴ Philibert PANHÖLZL, *Einiges über das Ordensleben im Vikariate Böhmen im 17. Jahrhundert*, in: CC 52, 1940, s. 65-72, 85-89.

¹³⁵⁵ Paul KNAUER, *Klosterleben und Klosterreform der schlesischen Zisterzienser in der Zeit der Reformation und Gegenreformation*, in: Archiv für schlesische Kirchengeschichte 4, 1939, s. 239-252.

¹³⁵⁶ Podrobnější biografické informace viz H. GRÜGER, *Heinrichau*, s. 184 sq.

¹³⁵⁷ Viz F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 222 sq.; Anton GINDELY, *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*, Leipzig 1894; Josef HANZAL, *Rekatolisace v Čechách, její historický smysl a význam*, in: SH 37, 1990, s. 37-91; Eliška ČAŇOVÁ, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620-1671)*, in: SAP 35 1985, s. 486-557; Marie-Elizabeth DUCREUX, *La reconquête catholique de l'espace bohémien*, in: Revue des études slaves 60/3 (1998), s. 685-702; T. V. BÍLEK, *Reformace katolická neboli obnovení náboženského katolického v království českém po bitvě bělohorské*, Praha 1892.

¹³⁵⁸ Víme např. o kardinálových zásazích proti neřádným mnichům z Pardubicka roku 1635. Harrach se snažil také o vizitace řeholníků a zasahoval i proti marienthalské abatyi ve 30. letech 17. století. Česká literatura však při hodnocení jeho působení neuvádí nic o sesazení abatye Uršuly Queitschové roku 1623, F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 335. Nověji Alessandro CATALANO, *La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale (1620-1667)*, Roma 2005.

kongregaci. Až po skončení třicetileté války můžeme konstatovat duchovní a disciplinární obrodu většiny cisterciáckých klášterů, jež zažily na počátku 18. století ještě období rozkvětu, odrážející se v jejich kulturním odkazu, podobně bohatém, jako zanechala reformovaná hornoněmecká kongregace.

Většina českých *cistercií* byla zrušena za josefínských reforem, s výjimkou Oseka a Vyššího Brodu, jež zachránily vazby na dvůr a v případě Oseka i jeho význam pro hornolužické kláštery cisterciacek. Roku 1781 císař Josef II. přerušil vazby cisterciáckých i dalších klášterů na *superiory* v cizině, čímž také anuloval definitivně cisterciáckou exempci od biskupské a státní moci. Spolu s ostatními kontemplativními kláštery, které neměly význam pro stát, padly císařovu rozhodnutí za obět' i všechny ženské cisterciácké kláštery (Pohled, Předklášteří, Staré Brno).¹³⁵⁹ Jako výhoda se tehdy projevilo předání Lužic o 150 let dříve Sasku: Marienthal, Marienstern a Neuzelle mohly takto sekularizaci uniknout ...

Opati českomoravskolužického vikariátu se mimo jiné snažili intenzivněji dbát i o ženská opatství. Výrazněji se však mohli prosazovat až za změněných politických podmínek po Bílé hoře, respektive po zklidnění situace po třicetileté válce. Ve všech ženských klášterech je zejména ve 2. třetině 17. století markantní také vliv řeholníků hornoněmecké kongregace, to jest z Frank, Švábska a Bavorska, zejména z klášterů Salem a Ebrach, nahrazujících nedostatek vhodných řeholníků ve vikariátu samotném.

Reformní úsilí struktur nově vzniklého vikariátu se záhy projevilo ve skromných poměrech kláštera Pohled. Klášter v té době patrně fungoval jako v podstatě nesamostatná expozitura sesterského domu na Starém Brně, který sem vysílal jeptišky, samostatnou komunitou ještě být osazen nemohl. Roku 1621 abatyše Alžběta Greinerová se svolením řádového vizitátora odešla do svého domovského kláštera ve Starém Brně, kde brzy nato zemřela. Po Alžbětě byly do Pohledu vyslány další dvě starobrněnské profesy, Uršula Egersbergerová a Uršula Bisherová, první jako abatyše, druhá jako převorka. Vyslání obou Uršul jen potvrdilo personální krizi českomoravských

¹³⁵⁹ Věra BERÁNKOVÁ – Karel BERÁNEK, *Rušení klášterů v Čechách za Josefa II.*, in: *Pražské arcibiskupství 1344-1994*, s. 209-224.

cisterciáček: obě byly velmi nemocné, ba skoro chromé:¹³⁶⁰ není důvod nevěřit informaci zpovědníka působícího v klášteře asi o padesát let později. Roku 1622 byl navíc z rozhodnutí vikáře „*propter suam insolentem vitam*“ poslán zpět do svého domovského plaského kláštera páter Benedikt. Obě Uršuly se dlouhodobě, ale marně léčily v Jihlavě, „*per manus subditorum de loco in locum portatae*“,¹³⁶¹ nakonec zemřely krátce po sobě o vánočních svátcích 1624. V Pohledu zůstala jen jediná sestra, opět brněnská profeska, opět jménem Alžběta, která se také vrátila na Staré Brno. Brněnské jeptišky podle Stohandla už nebyly s to déle pobývat v Pohledu, snášet tamní velkou bídu a nedostatek; navíc tam nebyly v řádném stavu ani budovy, neexistovaly ani základní klášterní prostory („*loca regularia*“). Pohledský klášter se tehdy podobal spíše chatrči kryté slámou, kterou by polenští páni rádi změnili v obyčejný dvůr.¹³⁶² Klášter se potýkal stále s problémy; nápravné snahy jsou přitom časově souběžné takřka s vývojem v hornolužickém Marienthalu.

Řádové vedení tehdy rozhodlo vyslat ke znovuosazení kláštera sestry, tentokrát z Předklášteří u Tišnova, a to Zuzanu Calvinovou jako abatyši a Marianu Weinscheichovou. Zuzana prý byla vzdáleně spřízněná s kardinálem Dietrichsteinem, který se tehdy po povstalcích Žejdlicích zmocnil i polenského panství. Dietrichstein se zasloužil o zřízení příbytku abatyše, dormitáře a cel pro jeptišky a vymanil i klášterní poddané z nároků polenské vrchnosti. V té době působil v Pohledu z pověření vikáře Vrata od roku 1623 jako zpovědník nepočetného konventu Jan Schördinger, původem z bavorského Berghausenu, profes svatokorunský.¹³⁶³ Jeho úsilí směřovalo především k zajištění nezbytného živobytí jeptišek, čímž vzbudil odpor poddaných i sousedů, a to nejen v hospodářské, ale i v náboženské oblasti, takže byl nazýván poddanými až do Stohandlovy doby „*bößer sherdinger*“. Schördinger mimo jiné obnovil knihu

¹³⁶⁰ „... *ambae in modicum aduersa valetudine debilitate, imo vix non manuum pedumque usu destitutae*“, *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae*, fol. 13^v.

¹³⁶¹ Do Stohandlova líčení pronikají i takové každodenní detaily, jako podoba a zdravotní neduhy jednotlivých jeptišek; je to výjimečný a málo vytěžený pramen k vnitřním poměrům kláštera cisterciáček doby barokní, který osvětluje i některé otázky, k nimž prameny v Horní Lužici a jinde chybějí.

¹³⁶² „... *imo non monasterium, sed vile tugurium modicis straminibus tectum uidebatur Frawenthalium, quod Polnenses libenter in Praedium redeğissent*“, *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae*, fol. 14^f.

¹³⁶³ Právě jeho jmenování pohledským zpovědníkem uvádí literatura jako doklad reformního úsilí novopeceného cisterciáckého vikariátu, cf. F. MACHILEK, *Die Zisterzienser*, s. 125, který jinak vývoj ženských klášterů ponechává úplně stranou.

příjmů kláštera, z níž čerpal i Stohandl, a v níž vládl zmatek.¹³⁶⁴ Protože nebyl obsazen úřad abatyše, působil tam dva roky jako „*volmöchtiger verwelter*“. 1. ledna roku 1625 složila – poprvé „*post excidium Zisskianum*“ – věčné sliby k pohledskému klášteru Justina Bočkovská, původem ze Žďáru, to jest z cisterciáckého panství. Tato panství ostatně obecně a logicky poskytovala klášterům řádu nejvíce dorostu.

Obnova kláštera pozvolna, ale tentokrát již jistěji pokračovala: v prosinci 1627 daroval Ferdinand II. na přímluvu kardinála Dietrichsteina klášteru dvě vsi jednoho z potrestaných stavů s tím, že jeptišky měly při každé z hodiněk ku počtě Panny Marie zpívat kolektu za císaře. Panovník tedy mohl v Čechách, na rozdíl od Lužic, dokonce podporovat kláštery konkrétními donacemi. Péči zповědníka byly tehdy opraveny budovy a dvory kláštera; zповědník se pokoušel také znovu získat některá klášterní práva 13. ledna 1629 složily své sliby k Pohledu dvě urozené panny původem z Prahy, z nichž obě se později staly abatyšemi.¹³⁶⁵ Roku 1630 byla pohledskou abatyší zvolena, tentokrát pravděpodobně již řádnou volbou konventu, Magdalena Anna Eiflerová († 1642) z Königshainu, patronátní vsi hornolužického Marienthalu.

Pro atmosféru reformních pokusů v klášteře jsou příznačné osoby tehdejších pohledských proboštů a jejich rychlé střídání. Je přitom třeba si uvědomit, že za sesazováním, respektive rezignacemi proboštů mohly stát i osobní vztahy mezi nimi a konventem, drtivou většinou nepostižitelné.¹³⁶⁶ Po smrti Schördingera (1631) v Pohledu působil jen dva měsíce do své předčasné smrti profes neuzellský Tomáš Freindl. Následoval Jiří Saxius, profes velehradský, který však odsud dobrovolně odešel (1633), poté Mikuláš z Křešova (1634), jehož generální vikář sesadil po roce působení „*propter malam vitam*“ a konečně Jakub Lagus, profes salemský, předtím patnáct let probošt v Marienthalu, který odsud odešel nakonec do Tišnova. Michael Nöter ze Zbraslavi (1638) se zasloužil o některá stavební vylepšení pohledských

¹³⁶⁴ „... zu auferbawung deß heiligen ordens, mit weniger auch zue bösserer nachrichtung, so wohl deß Closters alß der Vnderthanen, diese Register gebössert“, *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae*, fol. 14^r.

¹³⁶⁵ V únoru následujícího roku zemřela abatyše Zuzana, také velmi nemocná a postižená epilepsií. Klášter už nicméně byl schopen přitahovat vlastní dorost pravidelněji: dne 21. října 1632 složily profesi ke klášteru panny Barbora Lötigová, Barbora Kateřina Gamsová a Salomena Boršovská, také ze Žďáru.

¹³⁶⁶ Viz níže, V. 1. 2. *Vnitřní krize hornolužických klášterů*.

budov, ještě téhož roku je v Pohledu připomínán ale profes z Ebrachu Jan Martin Bentius. Roku 1642 tu pak působil Jakub Hermann, profes fürstenfeldský, který opět na svůj úřad rezignoval. Poměry v klášteře poznamenávaly dále ještě válečné události.

IV. 1. 7. *Marienthal, Marienstern a české cisterciácké kláštery*

Vývoj neuzelského kláštera ukázal, že tamní opat se v Marienthalu a Mariensternu jako *pater immediatus* příliš prosadit nemohl. Jeptišky mohly eventuálně hledat další pomoc ve Slezsku, jak tomu jeden čas bylo i v Neuzelle samotné, nemáme však k tomu doklady. Nasnadě však bylo spíše požádat o duchovní záštitu i praktickou pomoc některý z českých cisterciáckých klášterů. Jisté tradiční vazby tu existovaly. Už v době předhusitské existovaly na základě vizitačních pravomocí stanovených generální kapitulou úzké vazby mezi cisterciáckými kláštery v Čechách a v Lužicích i Slezsku. Teritoriální princip tu míval často přednost před filiačními vazbami, často překračujícími zemské hranice, s jasným záměrem udělit paternitu a vizitační práva nejbližšímu klášteru, a to patrně v souladu se zájmy panovníků.¹³⁶⁷ Vizitační příkazy pro kláštery v Čechách a vedlejších zemích byly v 15. a 16. století, podle starší tradice, vydávány spolu s příkazy pro Uhry a Polsko, někdy i pro německy mluvící oblasti.¹³⁶⁸ Organizační sepětí se odráží ve jmenování altzelských opatů na počátku 16. století řádovými komisaři pro Čechy a vedlejší země. O zahrnování Lužic do českého vikariátu se běžněji dozvídáme od 2. poloviny 16. století, jak ukazuje vizitační příkaz z roku 1565.¹³⁶⁹ Případ Neuzelle, respektive slezských cistercií, která se k organizaci českých zemí v první třetině 17. století odmítla připojit, ukazuje, že tato orientace nebyla předem rozhodně jednoznačná.¹³⁷⁰

¹³⁶⁷ Jaroslav ČECHURA, *Les monastères cisterciens en Bohême du XIIe au XVe siècle*, in: *Cisterciáci ve středověkém českém státě*, ed. T. N. KINDER, s. 35-40; TÝŽ, *Cisterciácké kláštery v českých zemích v době předhusitské ve světle řádových akt*, in: PHS 26, 1984, s. 35-72, zde s. 40; V. CINKE, *Organisace českých klášterů*; W. PFEIFFER, *Kirchliche Beziehungen*, s. 214.

¹³⁶⁸ Tak roku 1461 byl opat Morimondy pověřen vizitací a reformatcí všech klášterů „*in regnis et dominiis Hungariae, Bohemiae et Poloniae ac in omnibus provinciis totius nationis Germanicae*“, J. M. CANIVEZ, *Statuta*, IV, 1461, č. 136).

¹³⁶⁹ Viz výše, pozn. č. 1291.

¹³⁷⁰ H. GRÜGER, *Heinrichau*, s. 183 sq.; TÝŽ, *Die schlesischen Zisterzienser im Zeitalter der Reformation bis zum Provinzialkapitel von Prag (1616)*, in: *Zisterzienser*, redd. H. NEHLSSEN – K. WOLLENBERG, s. 155-173; TÝŽ, *Ursachen und Folgen der Trennung Schlesiens von der Ordensprovinz Böhmen*, in: *Cîteaux* 27, 1976, s. 29-55.

Pro vliv českých cisterciáků v Lužicích hrály i další faktory: zhruba stejně vzdálená jako Neuzelle byla česká *cistercia* Osek či Hradiště nad Jizerou, která ovšem právě kolem poloviny 16. století prožívala také svá krizová léta. Také spojení opatské funkce ve Zbraslavi, Sedlci a právě Neuzelle v osobě Ondřeje II. Wiedemanna v letech 1585-1591 přineslo jisté přiblížení Marienthalu a Mariensternu českým cisterciáckým strukturám. Zdá se, že v 16. století ještě nebyli čeští opati, stejně jako opat neuzellský, sami sto převzít důsledně péči o hornolužické řeholnice. Spíše výjimečný je pak dlouhodobý spor opata Flamingka s marienthalskou abatyší Uršulou Queitschovou, který skončil vlastně dočasným vítězstvím abatyše, to jest odmítnutím vizitační moci z Čech.¹³⁷¹

Sepětí hornolužických cisterciáček s Českým královstvím stvrdil vznik českého cisterciáckého vikariátu, který zahrnul české korunní země jako celek (1616). I poté se však vliv českých opatů prosazoval v Horní Lužici jen pozvolna, byť brzy sledujeme jejich stopy v Marienthalu a Mariensternu, situaci ovšem komplikovalo předání Lužic Sasku. Vizitace byly jistě za válečných událostí málo časté, pokud k nim vůbec docházelo. Častější byly až od roku 1650, ne ale pravidelně a většinou v souvislosti s nenáležitostmi při volbách, respektive při konfesních nepokojích na klášterních panstvích. Podnikal je pak zpravidla generální vikář. Císař jakožto český král většinou oznamoval saskému kurfiřtovi volbu a povolání nového generálního vikáře a vizitátora. Sám generální vikář byl povinen se představit a nahlásit saským úřadům, načež mu byla povolena vizitace. Tak v dubnu 1650 oznamuje Ferdinand III. kurfiřtovi, že generálním vikářem se stal Jakub Martini, opat zbraslavský a žďárský, který má v úmyslu nyní vizitovat lužické kláštery. K cestě došlo až na přelomu září a října, z vizitací se nedochovala bohužel vizitační listina. Vikář vizitaci nahlásil kurfiřtovi až ex post.¹³⁷² Roku 1659 podobně nahlásil Hilgerus Burghoff, opat sedlecký, kurfiřtovi vizitaci v Neuzelle, která proběhla již roku 1656 a zůstala zeměpanským úřadům utajena. Burghoff přitom zdůrazňoval potvrzení generálního opata Vaussina, nikoli kurfiřta či generálního vikáře. Podobně zpětně nahlásil vizitaci kurfiřtovi další generální vikář Vavřinec Scipio roku

¹³⁷¹ Viz níže, V. 1. 2. *Vnitřní krize hornolužických klášterů.*

¹³⁷² SHStA Dresden, Loc. 8959/6, fol. 8 (poznámka z roku 1726).

1668.¹³⁷³ Tato praxe byla pochopitelně vnímána drážďanskými úřady s nelibostí; ostatně právě s návštěvou Scipiona lze spojovat konfesní radikalizaci na mariensternském i marienthalském klášterním panství v 60. a 70. letech 17. století. Proto bylo v lednu 1669 nařízeno, aby se generální vikář pokaždé ohlásil už před vizitací, ale ani potom to nebylo zřejmě vždy respektováno. V únoru až březnu 1695 podnikli vizitaci v Marienthalu, Mariensternu a Neuzelle generální vikář Trojer s oseckým Littwerigem.¹³⁷⁴ V 18. století ostatně působily problémy i cesty proboštů a opatů z Lužic na provinční kapituly do Čech.¹³⁷⁵ K podobnému napětí vedly např. vizitace francouzských generálních opatů v cisterciáckých kláštorech rakouského Nizozemí.¹³⁷⁶

Poměrně častěji přicházeli čeští cisterciáčtí opati do hornolužických ženských klášterů kvůli přijímání obláček, k nimž byla třeba přítomnost preláta. Ani tyto návštěvy však nezanechaly větší odraz v pramenech.¹³⁷⁷ Lépe sledovat můžeme sepětí proboštů hornolužických ženských klášterů s různými kláštéry vikariátu. Z celkem jedenadvaceti známých marienthalských proboštů 17.-začátku 19. století¹³⁷⁸ jeden přišel ze Salemu, jeden z Vyššího Brodu,¹³⁷⁹ u dvou ani nevíme, zda byli cisterciáckými mnichy či světskými kněžími; v letech 1637-1663 tu působil profes ebrašský.¹³⁸⁰ Na rozdíl od Pohledu nepozorujeme ve 2. třetině 17. století tak rychlé střídání, respektive časté sesazování zdejších představených; zdá se, že klášter si už největší krizi v tomto ohledu odbyl. Následovali pak mniši osečtí (celkem šest, jejich počet ovšem vzrostl po zrušení ostatních českých klášterů za Josefa II.),¹³⁸¹ po většinu 18. století pak plaští

¹³⁷³ SHStA Dresden, Loc. 5855, Die Visitationen derer in Ober- und Nieder-Lausitz gelegenen Cistercienser Klöster Neuzelle, Marienstern und Marienthal bel., Vol. I, fol. 6. Zde je také zmíněno, že kláštéry po vizitaci oseckého opata navštívili i pražský arcibiskup.

¹³⁷⁴ KIA Marienthal, *Liber scriptus memorabilium*, fol. 12'.

¹³⁷⁵ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 307. Tak roku 1743 se obrátil opat Gabriel na saského ministra Brühla a poprosil ho o cestovní pas, přičemž – byť se zdůvodněním, že jinak uznávají saské úřady tyto cesty jako oprávnění – byl požádán, aby se kapituly v Praze neúčastnil. Přesto téhož roku mariensternský probošt, který dotaz nevznesl, bez problémů odcestoval.

¹³⁷⁶ M.-É. MONTULET-HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan*, s. 436 sq.

¹³⁷⁷ Viz různě roztroušené profesní listiny v KIA Marienthal, KIA Marienstern.

¹³⁷⁸ Vycházím z porovnání údajů u J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 219-221; W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 534; *Die Oberlausitz als besondere Abtheilung*, Lief. 85, s. 365.

¹³⁷⁹ Magnus Fahrenschon v letech 1624-1636 (* 1597, † 24. dubna 1636).

¹³⁸⁰ Jakub Lischer, z Lorchu am Rhein, označovaný v pramenech jako „ein höchst lobwürdiger Herr“, působil tu až do své smrti 19. srpna 1663.

¹³⁸¹ Arnold Rhumberg, doktor teologie, od roku 1663 až do smrti 2. května 1669; Bernhard Meyer z Chomutova, který předtím už čtyři roky působil v Marienthalu jako kaplan, byl proboštem v letech 1685-1695, potom svou funkci složil a vrátil se do svého kláštera, až byl

(pět)¹³⁸² a žďárští (dva).¹³⁸³ Po jednom tu pak působili mniši z Neuzelle,¹³⁸⁴ Velehradu a Zlaté Koruny. Poučné by bylo sledovat i místa jejich rodiště: nejčastěji to byla širší oblast severozápadních Čech.¹³⁸⁵ Jen dva z těchto kleriků se narodili na půdě hornolužického markrabství. Jednalo se často o muže celkem vysoko postavené v české cisterciácké hierarchii, často už osvědčené na jiných důležitých postech. Šest z nich bylo doktory teologie, dva apoštolskými notáři, jeden vikariátní sekretář; byli to muži nejen vzdělaní, ale často i zcestovalí. Někteří sem přišli v mladém věku, ale nejčastěji to byli už zralí muži. Post v klášteře v bikonfesijním „zahraničí“ rozhodně nebyl pohodlnou prebendou. Informace o obsazení proboštského úřadu probošta potvrzují i, byť zlomkovité, údaje o kaplanech v Marienthalu, z nichž k významnějším patřil Malachiáš Welcker, autor několika historických pojednání o oseckém klášteře, jehož byl profesem.¹³⁸⁶

Poněkud jiná byla situace v Mariensternu.¹³⁸⁷ V 16. století tu působili střídavě světší kněží, tak už zmiňovaný Urban Krug či budyšínský kanovník Pfeifer, a vedle nich i mniši, jako Šimon Chlubendorfius, který v klášteře měl zemřít 1551, ve 49. roce své profese.¹³⁸⁸ Zdá se, že v určitých obdobích převažoval vliv jednoho konkrétního kláštera: tak v první třetině 17. století tu působili po sobě tři cisterciáci neuzellští, ve druhé polovině téhož století pak zase převažovali profesové plaští. V 17. až první třetině 19. století zastávalo post

konečně jmenován proboštem v Pohledu. Bernhard Meyer začal psát po požáru Marienthalu roku 1683 jeho kreniku, *Liber scriptus memorabilium*. Oseční mniši pak v Marienthalu znovu působili až od začátku 19. století po zrušení většiny českých cisterciáckých klášterů.

¹³⁸² Tři plaští mniši tu kontinuálně působili v letech 1695-1740: Engelbert Kraus, původem z Chomutova, v Marienthalu od 1695 do své rezignace v listopadu 1702; Nivardus Maschka, také rodák z Chomutova, doktor a profesor teologie v Praze, v letech 1702-(†)1714; Josef Maletz z Roudnice nad Labem, 1714-1740, který působil v řádu celých pětáctýřicet let. Jan Nepomuk Briscen, mimo jiné domácí kaplan hraběte Clama a profesor na pražském Bernardinu, působil v Marienthalu v letech 1769-1775; Norbert Seeliger, vikariátní sekretář a apoštolský notář, doktor teologie, „*de Ordine bene meritus*“, mimo jiné doprovázel generálního vikáře na cestách do Itálie a Francie, v Marienthalu byl v letech 1776-1778.

¹³⁸³ Bonifác Prohaska, doktor teologie a apoštolský protonotář, „*de Ordine bene meritus*“, proboštem v Marienthalu v letech 1740-†1768, roku 1761 oslavil s abatyší Scholastikou Waldovou padesátileté výročí své profese; naopak Vít Kobera tu působil krátce, 1779-† 1780.

¹³⁸⁴ Už zmiňovaný Eugenius Haumann, viz výše.

¹³⁸⁵ Viz také níže, V. 2. 3. *Geografický původ jeptišek, jazykové poměry v komunitách*.

¹³⁸⁶ Viz výše, II. 1. 2. *Prameny bohemikální a další*.

¹³⁸⁷ A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 533-541.

¹³⁸⁸ V klášterním archivu se dochoval jeho testament, kde se ovšem nepraví, z jakého domu do Mariensternu přišel.

mariensternského probošta celkem sedm cisterciáků z Neuzelle,¹³⁸⁹ čtyři z Plas,¹³⁹⁰ čtyři z Oseka, jeden ze Zbraslavi a jeden z Vyššího Brodu.¹³⁹¹ Výjimkou je osoba jakéhosi polského cisterciáka Jana (1626). Opět to bývali muži i jinak celkem významní v řádové hierarchii a také kvalitně vzdělání. I tady bylo rychlejší střídání na postu příznačné spíše pro období předbělohorské; přesto je nápadná, a zatím těžko vysvětlitelná nestabilita v úřadu v 60. letech 17. století. Snad souvisí se zmiňovanými vizitačními cestami českých generálních vikářů, respektive s tlakem a odporem saských úřadů proti jejich jmenování. Jinak působili probošti v době barokní v Mariensternu poměrně dlouhou dobu a často zde i zemřeli.

V Mariensternu se dochovala ve zdejší nekrologii také jména většiny kaplanů, i když u většiny z nich neznáme jejich původní působiště, zda byli světští či řeholní kněží, ani datum nástupu, ale spíše pochopitelně jen rok jejich smrti. Časté je pro 17. století pouze označení *confessarius monialium*.¹³⁹² Jako odraz reformní cesty Edmunda de la Croix z roku 1585 je třeba nazírat mariensternské působení Roberta Simmera z franského kláštera Langheim. V Mariensternu byla kaplany také celá řada světských kněží.¹³⁹³ Snad světskými kleriky byla i celá řada srbských kaplanů spojených s klášterem,¹³⁹⁴ jen někteří z nich byli prokazatelně neuzellskými profesy.¹³⁹⁵ Jinak tu jsou – vedle převážujících mnichů neuzellských – celkem rovnoměrně zastoupeni cisterciáci z Plas a Oseka. Zatímco marienthalský konvent většinou vystačil v době barokní s proboštem a dvěma kaplany, v Mariensternu jsou často paralelně doložitelní vedle probošta tři kaplani. Mariensternský konvent byl v době barokní početnější než marienthalský a také se zřejmě intenzivněji věnoval pastoraci

¹³⁸⁹ Již zmiňovaní Eschricht, Stimmer a Boschmann (ten ovšem původem z Plessenu), pak až po skoro stoleté pauze přišel z Neuzelle Adalbert Misner (1726-1754); později doktor teologie, apoštolský notář a jubilejní profes Theodorich Großmann (1769-1797) atd.

¹³⁹⁰ Roku 1666 je v Mariensternu připomínán pozdější plaský opat Kryštof Böhme; tamním opatem se stal i jeho nástupce Benedikt Engelk; takřka padesát let pak probošty cisterciáček byli strýc a synovec, plaští profesové Vilém I. Seemüller (1669-† 1698 v Mariensternu) a Vilém II. Seemüller (1698-† 1714 v Mariensternu).

¹³⁹¹ Johann Clavey, původem z Belfortu, někdy v 60. letech 17. století.

¹³⁹² Cf. *Liber mortuorum Stellae Mariae renouatus*, přičemž letopočty zde uvedené se neshodují vždy s údaji např. W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 533.

¹³⁹³ Na konci 16. století např. Jiří Haschke z Wittichenau, srbský kaplan, předtím vikář v Budyšině; Jiří Groß, z Cannewitz, světský duchovní 1671.

¹³⁹⁴ Zachariáš Sebastian (1605), Jiří Pincovius († 1620), Šebestián Zsacher († 1627), Jan Müller († 1635), Jiří Hieronymus (29. ledna 1644), Martin Trtzeck († 1680), Jan Donat († 1690), Ludvík Waurensch († 1699), Nikolaus Doman z Crostwitz (1724) atd.

nejbližšího okolí. Trvalá přítomnost „srbského kaplana“ dokládá péči o srbské obyvatelstvo v okolí kláštera, z něhož ostatně vzešla i řada jeptišek.

IV. 2. Kláštery a diecézní a světské struktury

IV. 2. 1. Hornolužické ženské kláštery a budyšínská administratura

Ve 2. polovině 16. století byl vztah k budyšínské kapitule velmi významnou oblastí vývoje klášterů vzhledem k okolnostem církevním i mocenskopolitickým. Byla to snad právě budyšínská apoštolská administratura, která umožnila v 16. století přežití hornolužických katolických konventů v „protestantském obležení“?

Působení na přeživší ženské kláštery Horní Lužice bylo bezesporu důležitou součástí aktivity budyšínské kapituly jako celku i jejích jednotlivých kanovníků. Jejich působení se přitom týkalo nejen přeživších katolických farností regionu, které byly ostatně s kláštery takřka všechny spjaty patronátními či vrchnostenskými právy. Budyšínská kanovníci se dále jednu dobu pokoušeli i kláštery sami vizitovat a měli zájem i o samotné instituce, působili tam sami jako duchovní správci jeptišek. Ostatně často byli faráři klášterních panství budyšínskými kanovníky. Snad ještě důležitější, ale v pramenech méně postřehnutelné byly každodenní styky, kdy kanovníci jeptiškám jistě pomáhali radou i přispěním, snad i častěji, než neuzellský opat, snad prostě proto, že Budyšín ležel geograficky blíže. Tato spolupráce byla jistou novinkou proti situaci ve středověku, důsledkem zániku nejen mateřského kláštera cisterciáček v Altzelle, ale i městských františkánských a dalších klášterů v kraji a vůbec ubýváním katolického kléru a katolíků v celém regionu. Pečlivě vedená agenda budyšínské administratury dodnes skrývá cenné a badatelsky málo vytěžené dokumenty k vývoji všech ženských klášterů ve zřejmě nejsložitějším období

¹³⁹⁵ Alberik Metzner a Prokop Hantschke.

jejich vývoje, pro něž chybějí prameny v archivech klášterů samotných i ve fondech bohemikální provenience.¹³⁹⁶

Vztah budyšínské kapituly ke každému z hornolužických konventů byl odlišný, v důsledku starších právních poměrů i aktuálního vývoje. Bez problémů získal budyšínský děkan Leisentritt vizitační právo nad magdalenitkami v Laubanu, na jejichž vizitování si tradičně činil nárok míšeňský biskup. Jeho vizitační právo Leisentritt *de facto* „zdědil“ a laubanské magdalenitky, působící přímo ve většinově protestantském městě, jeho kuratelu zřejmě rády přijaly.¹³⁹⁷ 23. května 1570 napsal papežský nuncius u císařského dvora Melchior Bilia z Anežského kláštera v Praze děkanovi Leisentrittovi, že má kapitula, jakmile on jako současný duchovní administrátor zemře, zvolit bezodkladně nového. Při té příležitosti předal Leisentrittovi i jurisdikci nad laubanskými magdalenitkami a péči o ně. Z nunciova dopisu vyplývá, že klášter neměl více než dvacet let žádného vlastního probošta a kněze, v Sasku, Durynsku ani Míšni, který by se jeptišek ujal, a že jediné zastání pro ně znamenal právě budyšínský děkan. Zdůrazňuje se, že se jedná o klášteřík sice malý, ale výhodný, co se týče uchování katolického náboženství v hornolužickém městě Lauban; dosud tam žijí jeptišky, které respektují požadavky monastického stavu a zachovávají pravidla svého řádu.¹³⁹⁸ Mocí apoštolské autority proto předává nuncius

¹³⁹⁶ Za všechny jmenujme alespoň složky budyšínského kapitulního archivu, tématicky – a velmi pečlivě uspořádané v 18. století, a to jen pro 16. a počátek 17. věku, kromě těch citovaných v *II. I. I. Prameny německé provenience* je to ještě DA Bautzen, Loc. 5945, Acta Dominae Abbatissae Mariaestellensis contra V[enerabilem] C [apitulum] B[udissinensem] in puncto visitationis et Vallis Rosarum (1264-1759). Dokumenty k Marienthalu, který tehdy podléhal především jurisdikci pražského ordináře, jsou tu ovšem zastoupeny střídměji. Obecněji zaměřené je oddělení Schriftstücke auf den Bestand der Katholischen Kirche in den Lausitzen betrf. (1555-1784), Loc. 0153, které ukazuje, že agenda administratury ve vztahu ke klášterům byla jen zlomkem úkolů budyšínských děkanů. Bohaté informace nacházíme i v jiných složkách, zejména v osobní korespondenci jednotlivých děkanů, v písemnostech týkajících se jednotlivých farností pod patronátem klášterů, v císařských a královských výnosech, v opisech různých listin atd.

¹³⁹⁷ Stručně W. GERBLICH, *Johann Leisentritt*, s. 72; S. SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg*, s. 40, přesněji situaci shrnuje P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 97 sq.

¹³⁹⁸ „In cura vero Monasterii Monialium admodum quidem parvi, sed quoad plantandam et conservandam Religionem catholicam Oppidulo superioris Lusatie Lauban dicto, valde commodi, quod fuit et est Ordinis poenitentiariae B. Mariae Magdalenae sub regula S[anc]ti Augustini, in quo egerunt, agunt, et adhuc sunt Virgines, quae juxta antiquam et approbatam consuetudinem monasticam sese pie gerentes, regulariaque instituta dicti ordinis rite servantes, ejusdem etiam ordinis Praepositis superioribus, Visitoribus, nec non Confessariis, sive sacrificulis, immo etiam provisoribus tam in saecularibus, quam etiam spiritualibus rebus, privilegiis et juribus in Saxonia, Misnia et Thuringia quondam deputatis de facto privatae et destitutae sunt; istarum vero Monialium monasteriolum in hunc usque diem quasi orphanum et

Leisentrittovi pravomoci, jež měli preláti řádu magdalenitek a generální probošti, totiž zvolit převorku, přijímat novicky a podle řehole přijímat jejich řeholní sliby,¹³⁹⁹ a nařizuje mu, aby se jeptišek ujal a dbal zachovávání bohoslužeb podle katolického ritu, ale hájil je i v jejich právech a privilegiích. Klášter má být nadále podřízen budyšínské administratuře a celé církvi, dokud sama apoštolská stolice nerozhodne jinak. Od té doby se nazýval budyšínský děkan nejen *administrator ecclesiasticus per utramque Lusatiam*, ale ke svému titulu připojoval i označení *Praepositus et Visitor Monasterii Laubanensis*.¹⁴⁰⁰ Nunciovo rozhodnutí potvrdila téhož roku papežská bula.¹⁴⁰¹

Také klášterní tradice Leisentritta označovala za zachránce magdalenitek v obtížném období. Když se klášter za vlády převorky Uršuly Nasové (1565-1595) ocitl v těžké hospodářské nouzi a uvolnila se tam i řeholní kázeň, přispěl Leisentritt „*otcovskou láskou a přísností*“, ústním i písemným napomináním k překonání této krize. Badatelé se přitom rozcházejí v tvrzení, zda Leisentritt skutečně přijímal obláčky laubanských novicek.¹⁴⁰² V žádném případě nemohl potvrdit volbu převorky, neboť za jeho působení ke střídě v čele komunity nedošlo.

O vlivu Jana Leisentritta na dění okolo kláštera v nábožensky rozštěpeném městě svědčí dopis, který mu adresoval laubanský purkmistr Matyáš Scheufler.¹⁴⁰³ Scheufler děkana zpravuje o konverzi své dcery Doroty,

desertum jacet, jam ultra viginti annos haud certum, multo minus sui ordinis habens Praepositum vel Rectorem aut Presbyterum, qui istam unam cum Virginibus legitime regeret et in debitam curam reciperet, praesertim vero (quod dolendum est) Religioni catholicae plantandae praeesset, visitaret, reformatet, ac Virgines professionem ejusdem Ordinis emitte volentes, benediceret, et consecraret praeter Te decanum, qui ratione officii Administrationis (ne sectariis daretur occasio illud invadendi et occupandi atque cultum divinum exstinguendi) pietatis erga curam illius susceperis,“ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 355.

¹³⁹⁹ „... Priorissam eligendi, Virgines noviter in dictum Ordinem assumendi, ipsasque juxta ipsarum regularum exigentiam introducendi, instituendi, investiendi pro Religione catholica, et vero cultu divino ampliando, saepe tactum monasterium retinendi, in eodem omnia conservandi, recuperandi, et cum summa necessitas postulaverit, in omnibus cum plena libera et conjuncta facultate omnia et singula, quae ad hujusmodi regimen de jure vel consuetudine, aut alias pertinent, faciendi, dicendi, gerendi et exercendi, autoritate apostolica eodem tenore praesentium haec et praecedentia vobis et successoribus vestris concedimus et elargimur ...“, TAMTÉŽ.

¹⁴⁰⁰ Generálním proboštem se nazývat nemohl, jelikož jeho dohledu nyní podléhal už jen jeden klášter. Laubanský probošt pak měl užívat titulu viceprobošta.

¹⁴⁰¹ W. GERBLICH, *Johann Leisentritt*, s. 120.

¹⁴⁰² Gerblich a Skobel ve výše citovaných pasážích, pozn. č. 1397.

¹⁴⁰³ Koncept z roku 1582, daný v Laubanu, P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift* (Documentarium č. 11), s. 370-373. Případ zmiňuje, ovšem s opačným konfesním znaménkem, i J. G. MÜLLER, *Versuch*, II, s. 434-439.

provdané za konšela Berndta, na smrtelné posteli, o obrácení svém a městského písaře a o pronásledování, jež kvůli tomu musel podstoupit ze strany luteránského predikanta. Dorota zřejmě upadla do pochybností „*der strittigen Religion halber*“, to jest ve věci luteránského náboženství, které zatajila svému muži a svěřila jen otci a městskému písaři. Ten to pak písemně sdělil městskému – luteránskému – faráři a marně čekal na odpověď. Mezitím se Dorota Berndtová odebrala k jeptiškám, aby dosáhla poučení a útěchy, aniž by povolala evangelického kazatele, a přijala poslední svátost od katolického kněze. Je zjevné, že i v bikonfesijním městě měla pro současníky smrt v řeholním prostředí větší váhu, měla přinášet jistější spásu, jak to odpovídalo středověkým představám.¹⁴⁰⁴ Ve svých posledních chvílích nechtěla u sebe strpět městského faráře Zikmunda Sveva¹⁴⁰⁵ a zemřela 7. prosince 1581 „*in Christlicherbekhendnuss des Catholischen Glaubens*“. Podle katolického ritu byla i pohřbena.

Konflikt vypukl na základě pastorova kázání o druhé adventní neděli 1581. Sveve napadl purkmistra, že vinu na konverzi své dcery měl právě on, spolu s písařem, manželem své sestry Abrahamem Krausem. Oba byli prý už dlouho předtím tajnými stoupenci papeženství a toto měla být jeho veřejná proklamace. Navíc prý měli zpochybňovat luteránská dogmata a Krause, který prý vnucoval katolickou víru Scheuflerovi, pořádal schůzky během poledních kázání a pomýlil mnoho lidí. Krause a Scheufler se zcela oddělili od protestantské obce v kostele a začali chodit do chóru jeptišek, kde poslouchali mše. Svevus právě proto proti nim zamířil svá kázání, varoval své posluchače před „*Abgötterey des Papstthums*“ a přisoudil je ďáblu.

Purkmistr se ovšem ve svém dopise Leisentrittovi hájí, že se dosud účastnil luteránských kázání, přijímal i svátosti a s městským pastorem udržoval přátelství. Po smrti své dcery ho třikrát prosil, aby už o ní na kazatelně nehovořil, dokud o její záležitosti nebude náležitě informován.¹⁴⁰⁶ Ten toho však nedbal a purkmistrovu „*jedinou, milovanou dceru*“ otevřeně napadal na

¹⁴⁰⁴ V Pohledu to dokládá příklad panny Ludmily Knoplowské, viz výše, pozn. č. 1333.

¹⁴⁰⁵ Svevus (Schwabes, * Freystadt ve Slezsku) sem byl z úřadu superintendenta ve Forstu, roku 1569 položil základ k veřejné knihovně v Laubanu. V lednu 1575 odešel do Thornu v Prusku, roku 1578 se vrátil do Laubanu.

kazatelně a posílal ji do pekel. Napadl i jeho, že odpadl spolu s písařem od pravého křesťanského náboženství. Vliv predikanta ve městě byl tedy obdivuhodný, odvážil se veřejně napadat i purkmistra. Konverze purkmistrova se pak v tomto kontextu zdá celkem pochopitelná. Pastor i jeho kazatelé pak láli purkmistrovi snad ve čtyřiceti kázáních, s využitím svatých evangelií, a pokračoval s tímhle tupením do takové míry, že Scheufler, jak píše, z toho málem přišel o tělesné i duševní zdraví. Nepomohlo mu ani to, že při zasedání rady v pastorově přítomnosti prohlásil, že se neklonil ke katolictví, jen že zapsal útrapy své dcery a zápis mu předal. Tím ovšem nepopřel ani křesťanskou víru, ani křest, jak predikant hlásá. Ani toto prohlášení ale nic nepomohlo a predikant pokračoval ve svém hanobení jako smyslů zbavený.

Podle městské tradice pak Scheufler, který protestantskou kritiku vztahoval na sebe, obžaloval Sveveho i jeho kaplany a povolal je k zodpovědnosti před radou, požádal dále o pastorovo propuštění z radního kolegia. Sám se však prý na jednání nedostavil s tím, že musel odcestovat. Rada je tedy propustila s napomenutím, že musí pokud možno osoby šetřit ve svých kázáních. Vzápětí Scheufler opakoval svou stížnost a 15. února 1582 podal svou písemnou obhajobu nadepsanou „*Auff etliche Ev. Predigten vom Abfall Antwort Vnd erklarung Matthes Scheuflers.*“ Rada se marně pokoušela nastolit klid, 19. února se pak obě strany neusmířeny rozešly.

Scheufler ve svém dopise Leisentrittovi pokračuje: zprávu o jeho údajném odpadnutí hlásal Svevus i okolním farářům a prohlašoval jej málem za vysloveného nepřitele celého křesťanstva. Scheufler tak trpí nejen smrtí své dcery, ale i tím, že ona je vystavena veřejnému potupení. Jeho žena se navíc skutečně obává, že dcera skončí v pekle. Prosí Leisentritta – zcela zřejmě jako duchovní autoritu! – aby záležitost znovu prozkoumal. Doufá, že údajná věroučná provinění jeho dcery jí nepřinesou tolik zatracení a její pochybování nebude horší, než pochybování církevních otců. Zdá se, že purkmistr při přezkušování celého případu v katolických teologických spisech došel k závěru, že katolické učení odpovídá pravému smyslu Písma a že je šířeno bez přerušení „*a temporibus Apostolorum*“, naopak Luther, Kalvín a jejich nástupci sami

¹⁴⁰⁶ „und Ihn nach meiner Tochter abschiedt zu dreyen malen bittlich anlangen lassen, Er wolle doch nicht eher von meiner Tochter uf der Canzell Predigen, bis er meinen gründlichen bericht in freundlicher unterredung angehört hette,“ tamtéž.

odpadli od skutečné katolické křesťanské církve, že augšpurská konfese je v mnoha ohledech falešná a poznamenaná ariánstvím, nestoriánstvím atd. Tak jej Bůh, i s městským písařem, přivedl k poznání předchozího omylu ... Scheufler se před Leisentritem otevřeně hlásí ke katolické víře, připomíná, že on sám i městský písař dosud vedli řádný a počestný život, že ve městě působil šestadvacet let jako městský syndik a mnoho let tu byl i purkmistr, což mohou dosvědčit i královské úřady, zástupci stavů i spoluměšťané, ba dokonce i luteránští predikanti. Nakonec oznamuje Leisentrítovi, že pro každodenní pronásledování musel vypovědět svůj úřad. Přeje si jen trochu klidu. Prosí děkana, aby se přimluvil u císaře – „*alls der Catholischen Kirchen uf dieser wellt bester Beschützer*“ – aby jej vzal i s písařem, manželkou a dětmi do milostivé ochrany a poručil radě, aby predikantům a lůze (*dem Pöbell*) nadále nepovolila jejich divoké napadání.

Od Leisentrítta pak Sveve dostal 15. února dopis, zřejmě reakci na purkmistrovu stížnost, kde mu vytyká, že protahuje vyřešení této záležitosti a že tupí z kazatelny Scheuflera a Krauseho; zakazuje mu to pod hrozbou královské nemilosti. 26. února pak byl kazatel, spolu s diákonem Bohemem, povolán před administrátora do kláštera magdalenitek. Až po delších jednáních došlo k dočasnému usmíření. Nový neklid propukl, když 17. března zemřela Scheuflerova manželka (rozená Emrichová); i ona si totiž nechala udělit svátost od probošta a faráře v Hennersdorfu Bartoloměje Bensera, zřejmě na podnět svého manžela, a pohřbena byla jako její dcera podle katolického ritu. I to zmínil Svevus na kazatelně, což ovšem vzbudilo neklid na chóru jeptišek.¹⁴⁰⁷ 10. dubna pak dostal od administrátora písemné varování, aby Scheuflera nechal na pokoji, v podobném duchu byla napomenuta i rada. Podle protestantské tradice naopak Scheufler a společníci pokračovali se svým tupením, takže kazatel byl donucen se znovu obrátit na městskou radu.

Scheufler nakonec poté, co luteránská chudina po poštvání děkana zpustošila jeho dům a vztáhla ruku i na něj, opustil i s Krausem město Lauban. Podle městských zápisů pak pokračovali v „pronásledování“ svých nepřátel a snažili se dokonce pro svou věc částečně sami, částečně skrze jezuitu získat příznivější obrat na císařském dvoře. „*Streitsüchtige Scheufler*“ prý dokonce

vyzval Leisentritta, pod pohružkou, že jej jinak obviní u císaře, dosadit do Laubanu katolického kněze.¹⁴⁰⁸ Scheufler se tehdy odebral do kláštera benediktinek v Liebenthalu, kde převzal úřad klášterního syndika. Konečně vstoupil do služeb vratslavského biskupa jako správce dolů. Až roku 1587 poprosil magistrát o smíření. Vrátil se už velmi stár a zřejmě duševně nemocen do Laubanu ke svému synovi, kde zemřel 1. března 1593, podle Gründerových – luteránských – zápisů prý „*fast in einem viehischen Zustand*“.¹⁴⁰⁹ Sveve dostal už roku 1584 pozvání k faře u sv. Bernarda ve Vratislavi, kam odešel a kde roku 1596 zemřel. Vidíme, že Leisentritt sehrál důležitou roli v tragické historii z konfesně rozštěpeného města, na které se podílel i klášter. Tento spor jistě nepřispěl k pokojnému soužití mezi klášteřem a radou, která se pak ještě více snažila osamostatnit evangelické kazatele. Klášter nebyl izolován od města, působil jako útočiště katolíků. Je zajímavé, že tu nepůsobí konkrétně převorka.

V každém případě byli po Janu Leisentrittovi budyšínský děkani už pravidelně a bez zpochybňování zároveň vizitátory laubanských magdalenitek: následoval Řehoř Leisentritt z Juliusberga, Janův synovec a důvěrný spolupracovník (1586-1594), Kryštof Bloebelius, syn budyšínského měšťana Blasia Blöbelia (zvolen 1594, † 1609), Augustin Widerinus z Ottersbachu (z Prahy, zvolen 1609, zemřel 1620),¹⁴¹⁰ Řehoř Kathmann z Maurugk (syn stejnojmenného syndika budyšínské kapituly a bratr laubanské převorky, zvolený 1620, † 1644) a další.

Řada dokumentů v budyšínském kapitulním archivu ilustruje kontakty magdalenitek a děkanů, ale pravidelněji až od 2. poloviny 17. století. Pro období století 16. se dochoval jen poměrně omezený korpus dokumentů, o to ale zajímavějších. Např. 1. října 1604 píše Blöbelius převorce Dorotě Scheidenreichové, že císařská komise, která už vizitovala Marienstern, má 18. října přijít do Laubanu. Budyšínský administrátor ostatně působil jako „zvěstovatel“ komisí i v dalších dvou ženských kláštěrech. Protože však převorka s radou mezitím našla cestu ke smíru, nemají už radní důvod, proč se

¹⁴⁰⁷ „... Svevus auf der Kanzel ... widerlegte das angezeigte Dubium öffentlich, wobey aber auf dem Nonnenchore laut gepfiffen wurde“, citováno podle J. G. MÜLLER, *Versuch*, II, s. 437.

¹⁴⁰⁸ J. G. MÜLLER, *Versuch*, II, s. 439.

¹⁴⁰⁹ Jeho náhrobek byl umístěn na jižní straně kláštera magdalenitek.

obracet na císaře nebo na císařskou komisi, takže komise se nemusí konat. O jakou záležitost šlo a zda byla skutečně komise tímto odložena, nevíme.

Převorka Kristýna Meurerová píše roku 1615 Augustinu Widerinovi, že se dozvěděla, že tam vyslal jako probošta kanovníka Řehoře.¹⁴¹¹ Přijala to s radostí a na kapitule to oznámila svým jeptiškám. Panna Marta ve jménu všech ostatních ji pak poprosila, že musí mít nějakého kněze, a mělo by jich být pokud možno více než jen jeden. Kristýna mu pak „*vor sein besoldunck*“ uděluje padesát tolarů, deset tolarů na víno, dále pak „*leinnwatt zu zweh hemden, tuchelkoller und freih behtgewahnt*“, aby nemusel mít žádné starosti o obživu. Co se týče kněze v Pfaffendorfu, oznamuje mu, že si stojí velmi špatně, farníci si na něj stěžují a hrozí, že se budou uchýlovat do jiného kostela. Tedy i záležitosti klášterní farnosti se dostaly do agendy mezi převorkou a děkanem. Farář se chová tak, že působí celému náboženství a ústavu jen posměch a ostudu.¹⁴¹² Zřejmě také rozchvacuje farní obročí a zatěžuje farníky velkými břemeny; proto Kristýna prosí děkana, aby mu adresoval „*ein scharffes schreiben*“, aby se napravil, nebo bude zbaven fary a bude muset táhnout tam, odkud přišel. Jindy se laubanské představené obracely na děkany a vizitátory především v problémech s prosazováním své soudní pravomoci a s vybíráním náležitých příjmů, či ohledně zdanění klášterního panství, a to pravidelně po celé 17. i 18. století.¹⁴¹³ Budyšínští děkani za své působení v laubanském klášteře nedostávali pevný plat, ale spíše občasné drobnější pozornosti. V srpnu 1600 zaslala laubanská převorka kanovníkům sýr a rukavice, v červenci 1610

¹⁴¹⁰ Snad to byl syn císařského apelačního rady Martina Widerina, kterého uvádí Carpov jako svědka listiny týkající se prodeje komend Žitavy a Hirschfelde roku 1570, J. G. ZOBEL, *Verzeichniss*, II, s. 211.

¹⁴¹¹ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift* (Documentarium č. 13), s. 374. Podepsána je „*Christina Meurerin, priorin, im loblichen gestiftt zu der alleheiligsten dreifaldigkeit in der stahnt Lauben dinstwillige allezeit.*“

¹⁴¹² „... so loss ich E. H. W. Wissen, das er gar übel stitt und das Gott geklagt sei yn Ewickeit. Er heltt sich gants ühbel. Ich hab gruss überflohff von der gemein, das si sich hefftigk über yn beschwehren, wir bevohr(cht)en sich, das die undertonen sich werden yn ander kirchspil gehen ... Er verheltt sich, das es der gantzten religion und dem gestiftt ein grußes spohtt und schande ist, das mir schande ist,“ TAMTÉŽ.

¹⁴¹³ Tak např. 23. října 1711 píše převorka Weickertová vizitátoru Vitzkovi, že má klášter doplatit 108 tolarů na příjmech z lovu, dřeva, hovězího dobytka a „*den Ober- und Niedergerichten eine Steuernachzahlung*“, což je mimo jiné důkazem, že klášter ještě držel vrchní soudní jurisdikci ve svých dvou vsích. 22. května 1707 hlásí převorka vizitátorovi, který pak napsal radě do Laubanu (snad doklad o striktním dodržování klauzury?), že řeznický učedník ukradl na svobodné cestě a na klášterní půdě klášterní dřívece maso objednané pro konvent a řezník nechce ukradené maso nahradit. Rada přitom nemínila klášter odškodnit, ačkoli byla za bezpečí na cestách zodpovědná.

čtyři páry rukavic, 1613 dvanáct kusů ovčího sýra, 1616 věrtel pšeničného piva, 1638 žito, pivo a ovčí sýr atd. Na konci 18. století si magdalenitky předcházely kanovníky mandlovými sušenkami atd.¹⁴¹⁴

Budyšínský děkan ale především zajišťoval magdalenitkám duchovní vedení. Po posledním řádném proboštovi magdalenitek Mikuláši Pirnerovi, původem z Drážďan, který studoval na univerzitě v Lipsku, zastávali tento úřad sousední faráři, kteří bývali velmi často zároveň budyšínskými kanovníky. První z nich byl Wolfgang Hulbeck, původem z bavorského Gmundenu, který se zapsal roku 1517 na univerzitě v Lipsku. Roku 1544 jsme se s ním setkali jako s farářem v Jauernicku, později se stal kanovníkem v Budyšíně a míšeňský biskup jej jmenoval proboštem v Laubanu.¹⁴¹⁵ Roku 1565 rada vydala Hulbeckovi osvědčení, že se zasadil o dobré vztahy mezi radou a klášteřem. Téhož roku odešel Hulbeck jako rezidenční kanovník do Budyšína; pobýval pak roku 1569 v Laubanu znovu, když se tam kapitula uchýlila během moru v Budyšíně.¹⁴¹⁶ Po Hulbeckovi následoval v čele magdalenitek Bartoloměj Benser, farář v (Katholisch)Hennersdorfu a rovněž kanovník v Budyšíně, kam přesídlil roku 1581 jako kanovník rezidenční. Po něm pak v obou úřadech nastoupil jeho bratr Jiří († 1601).¹⁴¹⁷ Úřad probošta posléze byl nějakou dobu neobsazen; klášter přijímal různé kaplany a jeptišky zpovídal nějaký farář zvnějšku. Ze zpovědníků můžeme jmenovat alespoň Martina Molitora, faráře v Pfaffendorfu (po roce 1611). Jako tamní farář a zpovědník jeptišek pak působil Řehoř Kathmann, pozdější budyšínský děkan.¹⁴¹⁸

Zajímavá je osoba Martina Fortunata, františkána striktní observance z Olomouce, kde zpovídal Jana Sarkandra před jeho mučením; v Laubanu působil v letech 1626-1628.¹⁴¹⁹ Petr Longinus, původem z Pfaffendorfu, byl

¹⁴¹⁴ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 101.

¹⁴¹⁵ Roku 1551 je v listině týkající se užívání klášterního lesa nazýván jako farář v Jauernicku a *superintendent* kláštera.

¹⁴¹⁶ E. MACHATSCHEK, *Geschichte*, s. 801, 804.

¹⁴¹⁷ I Jiří se stal roku 1588 kanovníkem v Budyšíně. Třetí jejich bratr byl Jan, který vystupuje jako notář při volbě posledního míšeňského biskupa roku 1555. Roku 1564 se stal kanovníkem v Budyšíně. Otcem těchto tří bratří-duchovních byl Jiří Benser, učitel a městský písař v Hoyerswerdě, který konvertoval od protestantství a stal se knězem a srbským kazatelem.

¹⁴¹⁸ Od roku 1702 byl do kláštera jmenován zpovědník, který měl od 1730 titul viceprobošta. Titul proboštský si ponechal budyšínský děkan.

¹⁴¹⁹ Fortunatus vedl spor se svými řádovými představenými a chtěl svou kauzu hájit v Římě. Proto si obstaral koně, pro něž mu ale převorka nechtěla dát stáj, takže koně si nakonec vzal protestantský měšťan.

vysvěcen pro chudobu svých rodičů na náklady kláštera a svou primici slavil v Laubanu o Velikonocích 1639. Nejdříve působil jako klášterní kaplan, roku 1644 se stal farářem v Hennersdorfu a jako takový byl zpovědníkem jeptišek. Později obdržel faru v Pfaffendorfu a kanonikát budyšínský; roku 1665 byl zvolen děkanem.

27. února 1581 nařídil Jan Leisentritt jako vizitátor magdalenitek, aby farář v Hennersdorfu byl vždy zároveň jejich proboštem, a vymezil jeho plat: kromě příjmů ze své fary má dostávat dvacet hřiven, podíl v obilí a další poplatky za výkon své funkce, k tomu pak volný stůl v klášteře. Své návštěvy ovšem měl vyživovat sám. K ruce měl dostat probošt písaře, na druhou stranu musel spoluobstarávat i úkoly hejtmana, neboť klášter si pro svou chudobu nemohl dovolit jmenovat samostatného hejtmana.

Zřejmě permanentně přítomni byli u magdalenitek, na rozdíl od farářů, zaměstnaných jinde, klášterní kaplani. Před reformací byli u farního kostela Nejsv. Trojice v Laubanu stanoveni čtyři kaplani, kteří byli uváděni jako oltářníci k určitým oltářům, k nimž držela prezentační právo laubanská rada.¹⁴²⁰ To působilo po zavedení reformace v Laubanu stálé problémy. Kaplani nahrazovali probošta, když nebyl jmenován, později stáli k pomoci viceproboštovi. Zatímco probošt měl obstarávat duchovní, ale i právní a hospodářské záležitosti, kaplani měli jen duchovní funkce.¹⁴²¹

Můžeme shrnout, že budyšínská děkani převzali práva vizitací a duchovního dohledu nad laubanskými magdalenitkami bez problémů a většího zpochybňování jinými autoritami. Udělovali tamním jeptiškám probošty, kaplany a zpovědníky, stáli jim po boku i v jiných záležitostech církevního, právního, ekonomického i duchovního charakteru. Budyšínská děkani vizitovali v Laubanu ještě v 19. století.

Problematičtější byl poměr budyšínské administratury k hornolužickým cisterciáčkám, které se mohly proti budyšínské kapitule jako nositelce diecézní

¹⁴²⁰ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 109.

¹⁴²¹ Jménem známe Konráda Blankenfeldta, jehož testament z 20. srpna 1570 se dochoval v Testamentariu klášterního archivu; Baltasara Piscatora, nejdříve klášterního kaplana, později administrátora farnosti Hennersdorf, který je doložen roku 1578; Jeronýma Coditia, klášterního kaplana, který opustil 1578, později faráře v Čechách, kde zemřel 17. dubna 1610. Jeho sestra Kateřina Coditiová byla 1606-1619 abatyší v Mariensternu. Zřejmá je také personální politika budyšínské kapituly ve vztahu ke klášterům. Roku 1578 podle děkana Leisentritta nastoupil na místo Coditia Urban, dosavadní klášterní kaplan v Mariensternu atd.

moci odvolávat na své tradiční vynětí ze všech vlivů mimo cisterciácký řád. Postavení obou klášterů se přitom lišilo v několika ohledech. Zatímco Marienstern podléhal od svého založení míšeňské diecézi, Marienthal, ležící v kdysi českém Žitavsku, spadal vždy pod pražského arcibiskupa. Odlišná byla i úroveň faktické exempce obou klášterů: Marienstern byl sice podřízen jako vizitátorovi altzellskému opatovi, ale působil na něj zřejmě často i míšeňský biskup, a to častěji než pražský ordinář v Marienthalu. Marienstern byl tak více vystaven působení Saska, ale zároveň bylo jeho eventuální podřízení budyšínské administratuře logičtější.¹⁴²²

V archivu budyšínské kapituly se zachoval dokument nadepsaný *Nota episcopi*, který se sice hlásí do roku 1379 jako zápis míšeňského biskupa, ale paleograficky pochází spíše ze 16. století.¹⁴²³ Podle tohoto dokumentu má míšeňský biskup právo sesadit spolu se sousedními opaty neřádného představeného. Opati stojí „*in potestate Episcoporum*“, biskup má právo dohlížet i na disciplínu mnichů a *utilitates* kláštera; biskupové mají vizitovat kláštery, a to i vícekrát do roka. Konečně biskup uznává, že při vizitaci nesmí do kláštera přivést světské osoby, ale může si k ruce vzít dva nebo tři kanovníky. Dokument přiznává biskupovi práva, která ale měl ve skutečnosti jen vůči neexemptním klášterům, nikoli vůči klášterům požívajícím papežské exempce. Výskyt této *Nota* v dokumentech, týkajících se vizitace Mariensternu, naznačuje, že budyšínský děkan měl v úmyslu postavit se i proti exempčnímu privilegii cisterciáků. Snažil se vizitovat ostatně i klášter Neuzelle, kde ale nemohl své nároky prosadit.

Exempce starších řádů nicméně odstranil tridentský koncil, když podřídil diecézní moci všechny dosud exemptní komunity, které neměly řádného vizitátora. Viděli jsme, že hornolužické cisterciačky přišly o svého vizitátora zánikem Altzelly roku 1540, že ani opat neuzellský, ani čeští cisterciáčtí opati v době etablování budyšínské administratury nebyli s to do dění v hornolužických konventech jakkoli zasahovat. Organizační vakuum obou klášterů vrcholilo právě v době silícího saského zájmu o náboženské poměry Horní Lužice. Vypovídá o tom i fakt, že tehdy zřejmě v Marienthalu ani

¹⁴²² Interpretace středověkého stavu se v tomto případě různí, cf. alespoň J. Huth, Marienstern, s. 189-196 a S. Seifert, Niedergang und Wiederaufstieg, s. 42 sq.

¹⁴²³ DA Bautzen, Loc. 5946. Podle W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 85.

Mariensternu nepůsobili jako zpovědníci cisterciáckí mniši, nýbrž místní katoličtí faráři a příležitostně také budyšínské kanovníci, jež navíc jmenují postupně různé autority. Zmínili jsme neuzellského Saltzenbrodta v Marienthalu a zákaz jmenovat tam dalšího mnicha od pražského arcibiskupa. Roku 1575 ustanovil pražský arcibiskup Antonín Brus kněze Urbana Kruga duchovním správcem v Mariensternu, ale výslovně podotkl, že je třeba, aby děkan budyšínský jako administrátor Horní a Dolní Lužice, tedy jakožto *ordinarius loci*, jej v úřadě potvrdil.¹⁴²⁴ Není vyloučeno ani to, že si cisterciáčky vybíraly své zpovědníky a kaplany samy. Ztráta vizitátora a problematická duchovní správa klášterů jen posílily důsledky komplikovaného vnějšího vývoje, takže nás nepřekvapí, že právě v polovině 16. století se objevují první příznaky vnitřní krize hornolužických cisterciáček. Zároveň je to doba, kdy zřejmě rapidně ubývá i členek v obou komunitách cisterciáček.¹⁴²⁵ Vzhledem k popsané chaotické situaci a faktickému vakuu v organizačním zaštitění klášterů se mohly např. roku 1556 obávat mariensternské cisterciáčky vizitace posledního míšeňského biskupa Jana IX. z Haugwitz.¹⁴²⁶

Zdá se, že největší krizi hornolužických klášterů v 50. letech 16. století pomohla překlenout budyšínská kapitula. Jan Leisentritt se jako budyšínský děkan zřejmě snažil všechny ženské kláštery vizitovat už v 50. letech 16. století, ještě před vytvořením budyšínské administratury. Příliš se mu to nedařilo: víme, že jeho vizitace v Marienthalu a Mariensternu se tehdy často opakovaly, byly nákladné a mnoho nepřinesly. Na druhou stranu ale byl mimo míšeňského biskupa, který vizitacemi mohl sledovat své vlastní, klášterům protichůdné zájmy, zatím jediný, který problémy klášterů důsledněji reflektoval.

Již v 60. letech 16. století se však upevnila pozice budyšínské administratury v Horní Lužici, díky četným pověřením papežských nunciů, královským výnosům i díky silné Leisentrittově osobnosti. V Marienthalu budyšínský děkan někdy působil z titulu své biskupské pravomoci v Lužicích, nehledě na to, že Marienthal se jeho diecézi vlastně vymykal. Ke střetům s pražským arcibiskupem proto zatím nedocházelo. Jindy vystupoval jako

¹⁴²⁴ Opis dopisu z 25. listopadu 1575, Praha, NA Praha, APA I, sg. B 1/12, kopiář odeslaných listů, fol. 318.

¹⁴²⁵ Viz níže, V. 2. *Osazenstvo klášterů*.

¹⁴²⁶ Viz výše, s. 297.

delegát pražského arcibiskupa nebo jako prostředník mezi jeptiškami a pražským arcibiskupem, ale i císařským dvorem, někdy zase v součinnosti s cisterciáckými opaty z Čech nebo z Neuzelle. Složité kompetenční poměry, zejména prolínání pravomocí vizitačních, které se zároveň odvolávaly na tradici a neustále se měnily rozhodnutími *ad hoc*, takže zřejmě nebyly úplně jasné ani současníkům, charakterizují obecně vývoj klášterů v období těsně po tridentském koncilu, v období, kdy se obrozovaly organizační struktury v celé římskokatolické církvi. Lze shrnout, že ve sledované době žádný z uvedených činitelů zřejmě nemohl sám o sobě a trvale zvládnout situaci klášterů, ohrožených zvnějšku, ale procházejících i vleklou vnitřní krizí. Platí tedy *mutatis mutandis* to, co jsme pro zmatečnou dobu mohli konstatovat v Neuzelle. Situace se prostě ujímal ten, kdo stál nejbližší a měl k tomu prostředky, což byl v Marienthalu i Mariensternu nejčastěji budyšínský děkan. Vzhledem k frekvenci vizitací a k opakovanému sesazování abatyší v Marienthalu i Mariensternu se ale zdá, že ani jeho zákroky nebyly vždy korunovány úspěchem a že se vývoj v kláštorech převážně ubíral vlastní cestou. Nezdá se však, jak se domnívají někteří badatelé,¹⁴²⁷ že by byl Marienthal Leisentrittovi přímo a oficiálně podřízen. Abatyše se sice na něj obracely jako na svého „patrona“, „přítele“ nebo „podporovatele“, ale respektovaly zároveň svou příslušnost do arcidiecéze pražské a jako svého „nejvyššího duchovního nadřízeného“ přijímaly pražského arcibiskupa. Tak se v Marienthalu, v důsledku rozpadu řádových struktur, velmi brzy – ale dočasně – prosadilo podřízení kdysi exemptní komunity diecézní moci, jak je vyžadoval tridentský koncil.

Leisentrittovy zásahy v Marienthalu plynuly patrně z dobrých vztahů, které měl k pražskému arcibiskupovi Brusovi. Mohl tedy působit jako jakýsi prostředník mezi klášteřem a pražským arcistolcem. Spíše než jeho trvalý dohled nad klášteřem pozorujeme Leisentrittovu takřka každodenní komunikaci s Marienthalem, už na základě velmi časté korespondence s jeho představenou a konventem. Nepochybně byly tyto kontakty rychlejší a pružnější než s Prahou, nepochybně také Leisentritt lépe rozuměl místním složitým poměrům. Mnohé kontakty vycházely také z diecézní pravomoci Leisentrittovy: tak např. roku 1564 děkan dosvědčil, že löbauská rada předala klenoty tamního

¹⁴²⁷ Např. J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, passim.

františkánského kláštera marienthalské abatyši.¹⁴²⁸ V tom, že se navzdory tradičnímu uspořádání přece jen často v Marienthalu prosazovala budyšínská administratura, můžeme spatřovat projev už déletrvajících odstředivých tendencí Horní Lužice od jádra českých zemí, na druhou stranu právě děkani udržovali i kontakty s Prahou; v následujícím století se vztah k Čechám znovu prosadil.

Vzhledem ke staršímu diecéznímu uspořádání, ale i ke geografické blízkosti se Leisentritt mohl prosazovat snáze v Mariensternu, navzdory nesporným nárokům neuzelského opata.¹⁴²⁹ Pražský arcibiskup v Mariensternu naopak zasahoval výjimečně, a vždy prostřednictvím budyšínské administratury.¹⁴³⁰

Pozoruhodná pro děkanovo působení je přímluva za klášter Marienstern z prosince 1564, určená králi Maximiliánovi a dvorské komoře a datovaná v Praze, kde zřejmě děkan pobýval v jiných záležitostech. Leisentritt oznamuje císaři, že ctihodným a zbožným pannám kláštera Marienstern, usazeným „*pod jeho duchovní jurisdikcí*“,¹⁴³¹ hrozí velké nebezpečí a různé úskoky a nástrahy. Proto prosí císaře, aby vzal klášter do své ochrany, pomohl jim v jejich obtížích a zabránil, aby nebyly zvláště mladé jeptišky zákeřnými praktikami přivedeny k nějakému špatnému skutku.¹⁴³² Příznačné je zase to, že se budyšínský děkan obrací na královskou komoru. Leisentritt má zřejmě na mysli působení luteránů na řeholnice, kteří zřejmě tehdy byli s klášterem v otevřeném kontaktu. Je prý veřejně známo, že pronásledovatelé jejich náboženství a řádu mají v markrabství velký vliv, požadují odchod některých řeholnic z kláštera a působí na ně, aby zapomenuly na své sliby, nehledíce na jejich čest a stav. Lidé v kraji se nestydí přijímat a ubytovávat uprchlé jeptišky, toto počínání tak zůstává nepotrestané a

¹⁴²⁸ 2. února 1564, J. G. ZOBEL, *Verzeichniss*, II, s. 200.

¹⁴²⁹ O této situaci svědčí i stav pramenů: pro poučení o vývoji Mariensternu v poslední třetině 16. století je mnohem přínosnější archiv budyšínské kapituly, pro Marienthal zase pozůstalost pražského arcibiskupství. Oba kláštery, stejně jako komunita magdalenitek v Laubanu, jsou zhruba rovnoměrně zastoupeny ve fondech českých a dvorských habsburských úřadů, zejména Českého oddělení dvorské komory.

¹⁴³⁰ Dokládají to i okolnosti jmenování Urbana Kruga, viz výše, s. 380.

¹⁴³¹ „*vnter meyner vnd mir bevohlener geistlicher Jurisdiction gesessenn*“, originál listu z 3. prosince 1564, Praha, NA Praha, ČDKM IV, M 148, Marienthal-Marienstern.

¹⁴³² „*auff angeborner Christlicher milde vnd barmhertzigeitt diese Kloster Jungfrawen in allergenedigisten shutz zu nehmen, das sie nitt so erbermiglich in bekummerniß verbleibenn oder aber durch shedliche vnd vorderbliche practica vnd anfechtunge (besonder die Jungen personen) zur meineidigkeitt vnd anderem Ubel, nitt so liderlich vorrsachett wurdenn dan auff etlicher boser leutt teglicher eingebunge sie nitt anders meinen, dan das sie gantz vnd gar außgetilget vnd voriaget werdenn sollenn*“, TAMTĚŽ.

dokonce je pokládáno za řádné a křesťanské.¹⁴³³ Proto děkan prosí císaře, aby k „*útěše zbožných a zastrášení zlých*“ takové počínání přísně potrestal, aby nemohl každý lehkomyslník, ať už jakéhokoli stavu, tak snadno přemlouvat prosté, Bohu oddané klášternice a lákat je k odchodu z kláštera.¹⁴³⁴ Máme tu jedno z ojedinělých svědectví o tlaku luteránského okolí na jeptišky, aby opouštěly své komunity, dění, které v Sasku provázelo první léta reformace.

Co se nové abatyše týče, císař se prý může spolehnout, že je to osoba zbožná, poctivá a hospodárná, která bude svůj úřad dobře spravovat. Je ale třeba, aby mohla s panovníkovým souhlasem přijmout od svých poddaných řádný hold, aby se poddaní nevzbouřili, jak je jejich zvykem.¹⁴³⁵ Konečně děkan zmiňuje půjčku proti „*dědičnému nepříteli křesťanstva*“. Kvůli ní byla abatyše před několika lety nucena prodat vsi Ober a Niederkießdorff (auf dem Eigen); děkan prosí v jejím zastoupení, aby si mohla ponechat peníze, které jí po odvedení daně císaři zbudou, ve prospěch svého ústavu. Konečně prosí, aby jeptišky nebyly připravovány o své majetky, které jim byly dány přízní jejich předků, a aby tyto donace nebyly profanovány. Leisentritt tu jasně vystupuje jako prostředník mezi klášterem a zemskými úřady, zastáváje v podstatě všechny funkce *patris immediati*, když se zabývá hospodářskými a právními, ale i zcela interními záležitostmi ústavu.

Vložena do Leisentrittova dopisu se dochovala suplikace jeptišek, podepsaná převorkou Kateřinou ze Schreibersdorfu a podpřevorkou Annou z Ronburku, dotýkající se Leisentrittem uvedených problémů.¹⁴³⁶ Jeptišky zmiňují v první řadě smrt předchozí abatyše. Po jejím řádném pohřbu byla řádně

¹⁴³³ „*Ihrer Religion vnd Ordens verfolger, etliche Ordens Personen auß berurtem Kloster, doch Ihrer Ehre vnd Jungfraw standes (wie offenbar) vnruhtbare, sampt Ihrer habe hinweg gefordert, man hatt auch keinen shewe außgeloffene uneyneidige Personen zu hausen vnd zu beherbringenn, vnd wirtt solch vorhaben weils vngestraftt bleibett, gar vor ein Welt vnd Christliche thatt itziger Zeitt geachtett, welchs denn frommen vnd vnshuldigen, groß nachteil ergernuß vnd vorderb bringett ...*“, TAMTĚŽ.

¹⁴³⁴ „*... damit solche vnchristliche forderung abgeschafft vnd bey entlicher straffe, nach ERKM allgerenedigisten geffallen, offentlig vorkundigett werden mochte, vnnnd nitt Jder leichtfertiger Mensch, wes standes derselbe sey, also leicht vnd ohne shewe arme einfaldige gott ergebene geistliche Kloster personen vberredenn, auß den Klostern sprengen [...] so kuhne vnd trotzigk dieselben hausen vnd beherbringen dorfftenn*“, TAMTĚŽ.

¹⁴³⁵ „*soll E. RKM es entlich dafür haltenn, ... das sie eine fromme Gotfurchtige haußliche vnd wirtliche auch vorstendige vorsichtige Person ist, die Irem Ampts durch Gotliche vorleyhunge gar woll vorstehen wirtt ... Ihres Klosters Vnderthanen in gebrauchliche vnnnd geburliche holdunge zu nehmen, damitt die Vnderthanen nitt Rebellich vnd wie sie pflegenn auffrurish wurdenn*“, TAMTĚŽ.

zvolena¹⁴³⁷ 15. listopadu Anna z Lewin, osoba nejen dobrého šlechtického původu a z řádného rodu, ale i držící se staré dobré křesťanské víry a osoba vhodná k vedení tohoto úřadu. Zdá se, že k volbě došlo bez přítomnosti královských komisařů a že zeměpanským úřadům byla volba oznámena až dodatečně: to jest postup, který by o třicet let později byl už v Lužicích těžko možný. Tento údaj navíc zřejmě opravuje obvykle tradovaný seznam abatyší, který ve shodě se starou klášterní tradicí uvádí pro dané období ještě vládu Kristýny z Budyšína (1558-1574).¹⁴³⁸ Suplikace konventu zmiňuje nejen, že stále přibývá jejich odpůrců, kteří jim také působí nepřekonatelné škody na jejich příjmech. Navíc se rozšiřuje špatná pověst kláštera, což dává podnět některým jeptiškám k pochybnostem. Zlé řeči dále odrazují ženy a dívky od vstupu do řádu. A protože jsou jako ženy „*od přírody malomyslné*“ a jsou takto pronásledovány a trpí bídou, nebylo by divu, kdyby z toho přišly o rozum, ačkoli chtějí pevně vytrvat při svých řeholních slibech.¹⁴³⁹ Nemají prý ovšem na tomto světě nikoho než Boha a Leisentritta, a proto jej prosí o přimluvu u císaře nebo arcivévodý v již řečeném.

Základem pro vizitační nároky budyšínského děkana byla bula z 20. prosince 1577, jíž papež Řehoř XIII. udělil budyšínské kapitule celou jurisdikční a vizitační pravomoc, kterou měli nad Mariensternem kdysi míšeňský biskup a altzellský opat.¹⁴⁴⁰ To mělo platit až do případného znovuoobnovení těchto

¹⁴³⁶ Datováno 23. listopadu 1564, Marienstern, Praha, NA Praha, ČDKM IV, M 148, Marienthal-Marienstern.

¹⁴³⁷ „... mit gutten Christlichen gewissen, ordentlichen wise tzu einer Abtissin vnnd Mutter eligirt“, TAMTĚŽ.

¹⁴³⁸ Naposledy Siegfried SEIFERT, *Geschichte des Klosters St. Marienstern 1248-1999. Ein Überblick*, in: 750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift, s. 57-64, zde s. 64.

¹⁴³⁹ „an vns arme verlassenen vnnd betrubten kindern ... ruhen zubegehen vnnd vns zuuertilgenn, aber ja (wie meniglich bewust) vnverwindtlichen shaden nachteil vnnd vorweb an vnseren einkumenn zu zufugenn ... auch vnser etzliches Ordens Personen zu mancherley vorhaben (wie leyder im wercke) grosse vrsache gebet der auß nachrede ergernuß vnnd viel Vbels ervolget, vnnd also wenigk Personen in vnsern Orden sich begeben, auch die ienigen so bereit etzliche Jhar den Order angenommen mit solcher vorsehenden wieder wertigkeit gantz vorzuget gemacht vnnd in vielfaldige kummernus gedrungen werden, weil wir dan von Natur als weiber Personen kleinmutigk ... vnnd viel mehr wegen vorstehender noth (danob der gemeine Man bereit iubilirt vnd ferelegket) wir also verzaget sein, das nicht wunder ware, das wir (die noch gerne durch Gottliche hulfße bestendig sein vnnd bleiben was wir vocirt vnnd Gott gelebt, biß zu vnserer eide mit Christlicher auffrichtiger bestondigkeit, hertzlich gerne halten wolten) shwer laiden vnnd gar von sinnen kommen“, NA Praha, ČDKM IV, M 148, Marienthal-Marienstern.

¹⁴⁴⁰ Výslovně se tu uvádí, že dosud klášter vizitoval altzellský opat a míšeňský biskup, což ale zřejmě úplně neodpovídalo starším poměrům, viz A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 202; W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 135. NA Praha, APA, sg. C 121/5. SOA Litoměřice, ŘC Osek,

institucí. Papežské rozhodnutí v danou chvíli řešilo absenci pevně zakotveného duchovního patrona kláštera, katolického hierarchy. Pražský arcibiskup, na rozdíl od Marienthalu, totiž nebyl přímo oprávněn zasahovat do záležitostí v Mariensternu. K vydání buly zřejmě vedla i situace na mariensternském panství, kde zaznamenáváme právě v 60. a 70. letech výrazný postup reformace, a disciplinární obtíže kláštera, stejně jako obtíže uvedené v Neuzelle. Roku 1582 nuncius děkanovi toto vizitační právo obnovil.¹⁴⁴¹ Zpočátku Marienstern budyšínského děkana jako vizitátora uznával. Např. 3. dubna 1580 potvrzují abatyše a konvent, že na radu svého stanoveného vizitátora, děkana Jana Leisentritta, znovu jmenují Kryštofa z Doberschütz jako svého klášterního fojta.¹⁴⁴²

Papežské rozhodnutí ovšem v sobě skrývalo rozpor: duchovní správa Mariensternu stále formálně náležela neuzellskému opatovi, potažmo jiným cisterciáckým opatům, přinejmenším generálnímu vikáři řádu. Jan Leisentritt přesto vystupoval jako patron Mariensternu, chránil jeho patronátní práva, ve snaze využít jich ve prospěch katolické církve, snažil se jim zajišťovat řádné katolické kněze a pomáhal udržet klášterní majetky.¹⁴⁴³ Mohl se přitom opírat teoreticky o již zmiňovanou *Nota episcopi*. Vizitačního práva se posléze sice formálně vzdal na základě právních nejasností ve prospěch opata zbraslavského, ale když se zdálo, že tento zanedbává svůj úřad, znovu vizitoval mariensternskou komunitu, kde disciplinární a zřejmě i věroučné poměry byly na počátku 80. let 16. věku dosti neuspokojivé. Mariensternský kaplan tehdy mimo jiné prchl s jednou jeptiškou na území saského kurfiřta, kde mu ona porodila syna, „*darob die Meißnischen Visitatores und ihre Verwandten sehr frohlockten*“.¹⁴⁴⁴

9. července 1580 jmenoval opat z Cîteaux zbraslavského opata Wiedemanna vizitátorem klášterů v českých zemích.¹⁴⁴⁵ Neuzelle se musela vzdát svých vizitačních práv v jeho prospěch. Marienstern měl ale i nadále dva různé vizitátory, vedle cisterciáckého preláta ještě budyšínského děkana, což

Nr. A I 7o. Podobnou bulu dostal od papeže tehdy vratislavský biskup, v duchu tridentského koncilu, aby mohl vizitovat všechny kláštery své diecéze, včetně exemptních.

¹⁴⁴¹ W. GERBLICH, *Johann Leisentritt*, s. 110.

¹⁴⁴² DA Bautzen, Loc. 3705.

¹⁴⁴³ Zejména DA Bautzen, Loc. 5945.

¹⁴⁴⁴ S. SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg*, s. 41.

muselo vést ke konfliktům. Cisterciáčky se pak většinou stavěly na stranu řádu. Například 19. září 1581 píše děkan papeži, že nemá žádnou moc, Marienstern vizitovat a jako světský duchovní ani nemůže přijímat novicky do řádu.¹⁴⁴⁶ Roku 1582 pověřila cisterciácká generální kapitula vizitací Mariensternu znovu Wiedemanna, jenž se také skutečně nahlásil k vizitaci 18. března 1582 a asi ji také provedl. Na tuto vizitaci si pak stěžoval později budyšínský děkan, neboť vizitátor prý jmenoval v klášteře jako zpovědníka kněze, který je znám svou lehkomyšlností. Leisentrutt Wiedemanna několikrát pokáral, potom ale sám zakročil a vizitoval Marienstern 11. dubna 1584, přičemž se odvolával na své pověření bulou z roku 1577.¹⁴⁴⁷ Neuzellskému opatovi pak Leisentrutt napsal 3. května 1584, že už nechce generálnímu vikáři vizitaci v Mariensternu dovolit a že se chce sám ujmout záležitosti s náležitou vážností a horlivostí.¹⁴⁴⁸ Ani Leisentrutt nedosáhl stabilizace poměrů v Mariensternu. Krátce na to byl generální vikář Wiedemann přese vše znovu v Mariensternu a v červnu roku 1584 sesadil abatyši Lucii Güntherovou, nespolehlivou prý ve víře i v dodržování řehole, a provedl novou volbu.¹⁴⁴⁹ Za její nespolehlivost ve víře je ale třeba asi spatřovat hlavně problémy v patronátních farnostech v eigenském kraji. Novou abatyší byla zvolena Kristýna Kromerová z Drážďan, která dostala od císaře konfirmační listinu 20. července 1584.¹⁴⁵⁰

Vnitřní poměry v Mariensternu se ale ani pak zřejmě mnoho nezměnily. Roku 1586 tu chtěl vizitovat opět budyšínský děkan. Proto 14. března 1586 Antonín Flamingk jako koadjutor generálního vikáře napsal abatyši, že může přijmout děkanovu vizitaci jen tehdy, pokud děkan předloží císařský mandát.¹⁴⁵¹ Leisentrutt měl sice císařské pověření k dispozici, nechtěl ale tentokrát vizitovat klášter proti vůli řádu, takže 26. března 1586 vyzval generálního vikáře Wiedemanna, aby jej při vizitaci doprovázel.¹⁴⁵² Wiedemann se ostatně tehdy

¹⁴⁴⁵ K Wiedemannově osobě viz výše, s. 317-318.

¹⁴⁴⁶ W. GERBLICH, *Johann Leisentrutt*, s. 110.

¹⁴⁴⁷ Psaní z 26. dubna 1584, NA Praha, APA, sg. C 111/1.

¹⁴⁴⁸ DA Bautzen, Loc. 6028, fol. 20.

¹⁴⁴⁹ J. HUTH, *St. Marienstern*, s. 195.

¹⁴⁵⁰ A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 151. Za její vlády byla nově vystavěna věž klášterního kostela a zdi kostela byly zvnějšku i zevnitř opraveny a nabíleny, jak měl připomínat pamětní lístek v kupoli věž a listina KIA Marienstern, č. 99. Při tom byli jako probošt Štěpán Maierle a kaplani Robert Gimmer a Georg Haschke.

¹⁴⁵¹ KIA Marienstern, *Materialsammlung*, s. 3.

¹⁴⁵² DA Bautzen, Loc. 3705.

jako neuzellský opat dostal blíže Mariensternu. Zda byla vizitace roku 1586 skutečně provedena, nevíme.

V pozdním létě 1587 měl Wiedemann znovu v úmyslu provést vizitaci v Mariensternu. Mariensternská abatyše prosí 26. září 1587 opata, aby posunoval zamýšlenou vizitaci o týden, protože je doba žní a četných svátků.¹⁴⁵³ Pak ale opat svůj záměr odložil úplně s tím, že vypukla válka v Polsku – po smrti krále Štěpána Báthoryho – jemuž Neuzelle leží velmi blízko. Tušíme zase organizační zmatek, v němž ovšem mohly bujet nešvary, podobně jako v Marienthalu či Neuzelle. Zdá se, že ani Kristýna Kromerová nebyla představou vizitace nijak nadšená. Další pokus o vizitaci v Mariensternu byl podniknut až roku 1589. Už v dubnu napsal císař hejtmanovi v Horní Lužici, že oslovil neuzellského opata ohledně jmenování někoho k vedení hospodářství v Mariensternu.¹⁴⁵⁴ Situace byla vyřešena příznačně pro dobu nejasných a překrývajících se kompetencí. Císař jmenoval zvláštní komisi, k níž vedle děkana Řehoře Leisentritta patřil i Wiedemann, nikoli jako neuzellský opat, ale jako generální vikář.¹⁴⁵⁵ Charakteristicky pro první léta potridentské reformy na teoreticky exemptní klášter působí paralelně moc řádová, diecézní, ale v prvé řadě s odvoláním se na moc vládní a s důrazem na vyšetření hospodářských poměrů klášterství. Korespondence mezi opatem a děkanem ale začala až v září, termín vizitace byl několikrát odložen a dojít k ní nakonec mělo kolem sv. Martina. Tato vizitace se měla výslovně dotýkat i temporálií, proto byl o pomoc požádán i zemský hejtman Horní Lužice. Opět jsou sice k dispozici dokumenty vypisující vizitaci, ale nikoli doklad, že byla skutečně provedena. V květnu 1590 píše Wiedemann děkanovi, že pro své stáří se úřadu vikáře zříká. Proto se už nemůže vizitace účastnit, zastoupí jej opat Antonín (Flamingk) Zbraslavský. Přesto si Wiedemann podržel úřad vizitátora Mariensternu a k vizitaci obou ženských klášterů Horní Lužice dostal právě tehdy od řádového generála další pověření. V červnu 1590 píše do kláštera, že složil úřad generálního vikáře, aby mohl Mariensternu být lépe k dispozici.¹⁴⁵⁶

¹⁴⁵³ KIA Marienstern, Fach 344, č. 1.

¹⁴⁵⁴ NA Praha, LŽ I, č. 101/1.

¹⁴⁵⁵ DA Bautzen, Loc. 6029, fol. 10.

¹⁴⁵⁶ SOA Litoměřice, ŘC Osek, Nr. A VI 1, s. 203. Viz také výše, s. 320-321.

Od té doby už jsou v Mariensternu jako vizitátoři doloženi jen cisterciáctí opati, zejména opat ze Zbraslavi. Ondřej zemřel roku 1591, následující neuzellský opat Vavřinec byl v Mariensternu spolu s generálním vikářem Flamingkem 3. listopadu 1592, kde přijali rezignaci abatyše Kristýny Kromerové.¹⁴⁵⁷ O tři dny později došlo pod předsednictvím generálního vikáře k nové volbě, z níž vzešla – předchozí abatyše Lucie Güntherová. Podle klášterní tradice byla Güntherová znovu zvolena za neklidných dob, kdy jeptišky poměrně často z kláštera odcházely, zčásti do Budyšína, zčásti do okolních klášterů. Měla být zvolena nejdříve soukromě, 7. listopadu 1592 pak podle církevních předpisů. 28. srpna 1593 pak Lucii potvrdil i zvláštní listinou generální opat Edmund v Cîteaux.¹⁴⁵⁸ Nevíme, jaký byl problém Lucie při předchozím sesazení, nevíme ani, proč nebyla dosazena jiná, snad spolehlivější abatyše zvnějšku, jako tomu bývalo častěji v Neuzelle. Vzhledem k menšímu počtu ženských cisterciáckých klášterů v českých zemích byly asi možnosti výběru eventuální představené menší: omezovaly se na klášter Pohled, který sám tehdy procházel krizí, případně na kláštery moravské. 6. května 1595 potom vydává císař nové pověření neuzellskému opatovi, aby společně s budyšínským děkanem přezkoumal hospodaření Mariensternu.¹⁴⁵⁹ Ani o této vizitaci zase nic nevíme.

Nová výměna korespondence potom vznikla v souvislosti s úmrtím abatyše Lucie. 8. července 1606 oznamuje převorka a konvent generálnímu vikáři smrt představené.¹⁴⁶⁰ Prosí, aby co nejrychleji přišel do kláštera, aby mohla být zvolena nová *domina*, „*weilen wir dann verlassene Kinder, in dieser Gegend als ein kleines Häuflein, von reißen den Wölfen umringt, zu niemanden andern, denn nächst Gott, zu Euer Gnaden unsere herzliche Zuflucht nehmen.*“ Z volby pak vzešla Kateřina Codiciová. Navzdory posílení vlivu cisterciáků vzhledem k nedostatku řeholníků zastával za Kateřininy vlády místo probošta budyšínský kanovník Šebestián Pfeifer.¹⁴⁶¹

¹⁴⁵⁷ KIA Marienstern, Fach 344, Nr. 1. A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 151.

¹⁴⁵⁸ KIA Marienstern, Materialsammlung, s. 3.

¹⁴⁵⁹ NA Praha, LŽ I, Nr. 101/1.

¹⁴⁶⁰ KIA Marienstern, Materialsammlung, s. 3.

¹⁴⁶¹ A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 155.

5. února 1615 potom mariensternská abatyše žádá pražského arcibiskupa, aby v Římě dosáhl odvolání uvedeného papežského breve z roku 1577.¹⁴⁶² Udává, že tu nikdy žádný míšeňský biskup nevizitoval a že „*Ihre Päbstl. Heil. Gregorius XIII. vom Leysentritten so schendlichen überführet ganz listiglichen hintergangen und betrogen worden [sei]. Die Visitation [sei] stets bei besondern uralten Exempten Cistercienser Orden und dem Abt, dem Neuzellischen, wie auch Kunigsalischen H. Abten gewesen.*“ Jim má též vizitační právo zůstat. Marienstern měl tedy zřejmě s vizitacemi budyšínských děkanů špatné zkušenosti. Podobně jako v Marienthalu se tedy i v druhém hornolužickém klášteře setkáváme s neustálým prolínáním a mnohdy souběžným působením různých mocenských struktur, a často s malým výsledkem. Jistá stabilizace kláštera, který na rozdíl od Mariensternu byl s to v prvních desetiletích 17. století pokoušet se o rekatolizaci na svém panství, pak byla zřejmě spíše dílem zdatné abatyše než zásahů zvenku.

Poměr budyšínských děkanů-administrátorů – vycházíme tu zejména z pozorování agendy prvního a nejvýraznějšího z nich, mnohokrát zmiňovaného Jana Leisentritta – k ženským klášterům měl v zásadě tři složky. Apoštolská administratura v Budyšině v první řadě poskytla klášterům organizační zastřešení a chránila je zejména v 60. letech 16. věku před ohrožením ze strany saského kurfiřta i místních protestantů. V době vrcholícího tlaku je jistě pomohla zachránit před zánikem. Postavení kapituly, přímo podřízené papežské kurii, ale i vynikající osobnost jejího prvního administrátora Jana Leisentritta, který měl kontakty u kurie i u císařského dvora, zprostředkovávalo propojení hornolužických klášterů a vůbec katolíků se špičkami dobové politické i církevní hierarchie.

Snad právě Leisentrittovy styky vysvětlují častější zásahy nunciů do záležitostí věcí hornolužických klášterů. V memoriálu ze 4. října 1576 kardinál Morone doporučuje nunciovi Comovi k ochraně kláštery v Lužicích a vyslání jejich posla do Říma.¹⁴⁶³ Nunciové v 70. letech 16. století také doprovázeli císaře a českého krále na cestách po dědičných habsburských zemích. Rovněž to skýtalo příležitost dohlédnout přímo na některé kláštery. Tak roku 1577 cestoval

¹⁴⁶² Listy, ed. F. TADRA, s. 339, č. 455.

¹⁴⁶³ NBD III/I, 1572-1585, Der Kampf um Köln (1576-1584), ed. Joseph HANSEN, Berlin 1892, s. 164.

nuncius Delfino ze Slezska – tehdy doporučoval město Nisa jako vhodné místo pro založení první jezuitské koleje v kraji¹⁴⁶⁴ – do Lužic, pobyl v Budyšině, účastnil se zasedání sněmu, vizitoval cisterciáčky v Mariensternu a udělil tam jeptiškám konfirmaci.¹⁴⁶⁵ Mohl si udělat i určitou představu o poměrech katolíků v Lužicích.¹⁴⁶⁶ Podává zprávu o celkové podobě země, o zdejších Šestiměstí, náboženství, jazyku, simultaneu v Budyšině, o protestantské křestní praxi. Všímá si i ženských klášterů v kraji, uvádí i počet jejich řeholnic¹⁴⁶⁷ a způsob církevní správy. V pěti městech Horní Lužice s výjimkou Žitavy, kde jsou všichni luteráni, žijí ještě nějací katolíci. Zmiňuje také naděje na rekatolizaci lužických Srbů.¹⁴⁶⁸ Dokonce i sám papež určil list mariensternským jeptiškám¹⁴⁶⁹ a vzápětí na to (4. listopadu 1581) napsal o nich děkanu budyšínskému.¹⁴⁷⁰ Poměry v Lužici byly pak znovu popsány pro přicházejícího nuncia na začátku 90. let 16. století.¹⁴⁷¹

¹⁴⁶⁴ NBD III/9, ed. A. KOLLER, č. 58, 4.

¹⁴⁶⁵ Podobně *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken* III/9, *Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, 1577-1578*, Tübingen 2003, ed. Alexander KOLLER, č. 51, 1-2, kde jsou doporučeny ochraně nuncia zbylé ženské kláštery Horní Lužice.

¹⁴⁶⁶ Delfino Galliovi, Budyšin, 9. května 1577, NBD III/9, ed. A. KOLLER, č. 46, s. 132-134.

¹⁴⁶⁷ „*Si mantengono tuttavia nella provintia tre monasteri di monache, dui di S. Benedetto, in uno delli quali vi sono più di 30 monache et nell'altro più di 15, et nel terzo dell'ordine di S. Agostino se ne trovano circa 10, dei quali il secondo è sotto l'arcivescovo di Praga,*“ TAMTĚŽ, s. 134.

¹⁴⁶⁸ „*Il paese è habitato da Vandali, che per il più sono catholici, et se havessero ministri nella loro lingua, che è diversissima dalla tedesca et alquanto simile alla schiavona, sarebbono tutti, essendo persone molto devote, et quelli ch'habitano vicini a questa terra, ogni festa concorrono in numero di più di 1800 alla predica d'un loro sacerdote catholico nella chiesa di S. Francesco.*“ TAMTĚŽ.

¹⁴⁶⁹ Tak list „*Abbatissae et monialibus monasterii Stellae Mariae: ut oboediant litteris apostolicis Sustinemus gravissimus*“, in: *Epistolae ad principes*, ed. T. MRKONJIČ, č. 7624.

¹⁴⁷⁰ 4. listopadu 1581, „*decano et Capitulo ecclesiae Budissinensis, resp. de monialibus Stellae Mariae: Vehementer nos ...*“, Řím, in: *Epistolae ad principes*, ed. T. MRKONJIČ, č. 7625. Ve stejný den píše papež i císaři obecně o jurisdikčních poměrech Lužic, „*De Lusatia haereticorum iurisdictioni minime subiicienda: Quantopere intersit*“, TAMTĚŽ, č. 7626, snad to tedy souvisí s tímto širším zájmem, Marienthal ale zmiňován není. Odraz hornolužických ženských klášterů ve zprávách nunciů je obecně velmi malý. I jiné kláštery se dostávají do středu pozornosti nunciů jen v případě, že tam docházelo k větším problémům; málo reflektovaná je nunciaturními zprávami ostatně i osecká kauza.

¹⁴⁷¹ Camillo Caetano podává informaci svému nástupci Cesaru Spetianovi, mimo jiné o biskupovi olomouckém, vatislavském, o budyšínském děkanovi, uherských biskupech a popisuje poměry v třech zemích připojených k tomuto království: „*Nelle tre provincie annesse a questo regno, cioè Moravia, Silesia, et Lusatia, non vi è clero hussito, et li prelati hanno l'intiera giurisdittione ecclesiastica, se bene ci è poco numero di cattolici, et gli heretici tengono occupate gran parte ancora delle chiese cattoliche ...*“ Zdůrazňuje už ale spíše význam Budyšina pro lužické katolíky než tamních ženských klášterů. „*Lusatia era membro del vescovato di Misnia, hora occupato et estinto dall'elettori di Sassonia. Però l'imperatore, per conservare la giurisdittione ecclesiastica nella provincia sua, ha fatto da molti anni in qua il decano di Budissina, città principale di essa provincia, dove è ancora il capitolo, amministratore*

Leisentrittovy kontakty s pražskými arcibiskupy Brusem i Medkem pak usnadňovaly prosazování vlivu pražského arcibiskupa v Horní Lužici – byť už pouze v Horní Lužici katolické – a přenášely tam rekatolizační trend, který se vyostřoval v 80. letech 16. století. Je výmluvné, že první budyšínské děkani, příbuzní Jan (1560-1586) a Řehoř (1586-1594) Leisentrittové, oba původem z Olomouce, ale i jejich nástupci sice působili pro pozvednutí katolíků v Horní Lužici a chtěli obrodně působit i na ženské kláštery, ale zřejmě se snažili rozpory – se znalostí reálné situace – nevyhrocovat, ale spíše tišit. Zřejmě proto se jim často vytykala přílišná shovívavost v disciplinárních i konfesních otázkách. První budyšínský administrátor, jehož osobnost je v Čechách takřka zapomenutá, přesto fungoval jako určitý svorník mezi českým centrem a Horní Lužicí, který v rovině církevní působil proti dezintegračním tendencím vedlejší země.

Budyšínské děkané cítili povinnost zasahovat i do vnitřních záležitostí konventů. V 70. letech 16. století se život jeptišek ve všech třech kláštorech často vzdaloval řádovým ideálům. Situaci zřejmě vyhrocovaly trvající ekonomické obtíže, dané dědictvím předchozí doby i nepříznivým vývojem v regionu. V 80. letech 16. věku byla Horní Lužice několikrát postižena morem i neúrodou, trvaly velké požadavky císařského fisku. Dozvídáme se o jeptiškách prchajících z Marienthalu i Mariensternu, budyšínský děkan uděluje roku 1588 odpuštění těhotné cisterciačce z Marienthalu.¹⁴⁷² Ani sestry zůstávající v kláštorech nedodržovaly klauzurní předpisy, svářely se se svými zpovědníky, některé se zřejmě ztotožňovaly s protestantským učením. Abatyše byly nuceny respektovat na řadě kolaturních farností protestantské pastory. Některé se snažily odolávat reformaci, ale podařilo se to všem jen v menšině farností. V 70. letech ostatně souběžně odkrýval pražský arcibiskup krizový stav klášterů

di esso in luogo del vescovo. Il quale decano me ha dimandate più volte varie dispense matrimoniali, nelle quali io, per non havere le facultà, non ho potuto compiacerlo. Intendo, che in questa città si vive da cattolici poco esemplarmente, et qui si giudica, che si sarebbero molto a proposito li padri della Compagnia per la vicinità della Sassonia. " NBD II/3, Die Nuntien in Prag: Alfonso Visconti 1589-1591, Camillo Caetano 1591-1592, ed. Josef SCHWEIZER, Paderborn 1919, s. 583, č. 284. Mimo to se zmiňují častěji žádosti budyšínského děkana (někdy i jako „opata“!) v manželských záležitostech, 26. září 1589, Praha, s. 72.

¹⁴⁷² Řehoř Leisentritt bernstadtskému faráři, Budyšín, 22. června 1588, DA Bautzen, Loc. 5997, Acta varia Mariaevallensia.

v Čechách, poměry dominikánů se zabýval Felicán Ninguarda, poměry cisterciáků Edmund de la Croix.¹⁴⁷³

Při působení na vnitřní záležitosti komunit byli budyšínský děkan nejúspěšnější asi v Laubanu, kde bylo jejich působení nejjednoznačnější, zde totiž získali plné vizitační právo.¹⁴⁷⁴ Díky ochraně kapituly si mohl převorát ponechat své statky a byl ušetřen dalšího ekonomického vydírání. Budyšínský děkan vedl na cestě k nápravě ale i hornolužické cisterciacký, usměrňoval jejich styky s arcibiskupstvím, císařským dvorem a jinými vnějšími autoritami. Stále více přicházel ale do konfrontace s českými cisterciáckými opaty a v Marienthalu i s pražským arcibiskupem a ve sledované době jim většinou nakonec ustupoval. Důležité jistě je, že budyšínský děkan byl jediná z autorit působících na kláštery – s výjimkou opata neuzelského – která působila v samotném markrabství, znala tedy jeho konkrétní každodenní náboženské poměry. I snad proto mu autority zvnějšku často vyčítaly přílišnou konciliantnost vůči druhé konfesní straně, snad proto byl často i ne zcela důsledný vůči nezdárným představeným, jak jsme ukázali už na případě neuzelského opata a ukážeme i v případě ženských klášterů. Zvláště to platilo pro Jana Leisentritta.

Zdůrazněme, že budyšínský děkan v hornolužických ženských kláštorech nepůsobil jen represivně při vizitacích: dodával jim i duchovní správce, upravoval poměry na patronátních farnostech, zprostředkovával kontakty kláštera s pražským arcibiskupem, císařem i hornolužickými protestanty, přispíval jim radou v právních záležitostech; mimo jiné zprostředkovával i odvádění turecké berně od klášterů nebo se zasazoval o rychlejší vydání konfirmační listiny marienthalské abatyše roku 1591. Komunikace mezi kapitulou a kláštery byla tehdy takřka každodenní. Komplikovanější byl vztah budyšínské kapituly k neuzelskému klášteru, už vzhledem k volnějšímu postoji Dolní Lužice k budyšínské administratuře. Neuzelle dlouho neuznávala duchovní jurisdikci budyšínské administratury,¹⁴⁷⁵ přesto ale v péči o lužickou

¹⁴⁷³ Viz výše, s. 348.

¹⁴⁷⁴ W. GERBLICH, *Johann Leisentritt*, s. 72; S. SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg*, s. 40. Viz také níže, působení Leisentritta za vnitřní krize v Laubanu.

¹⁴⁷⁵ Šlo zejména o otázku kněžských svěcení. Neuzellští mniši je většinou získávali při svých studích v Praze, navíc děkan dlouho neměl biskupskou pravomoc.

katolickou minoritu s budyšínskými kanovníky spolupracovala a neopominutelné byly i vzájemné vazby hospodářské.¹⁴⁷⁶

IV. 2. 2. Hornolužické kláštery a pražské arcibiskupství

V předchozím líčení jsme často sledovali roli pražského arcibiskupa, jehož působení nelze jasně oddělit od působení cisterciáckých opatů, ani budyšínského administrátora. Různé úrovně styků pražského arcibiskupa s kláštery také naznačuje rozbor fondů arcibiskupského archivu.¹⁴⁷⁷

Ve středověku zřejmě pražský *loci ordinarius* plně respektoval exempci hornolužických ženských klášterech, alespoň nevíme o žádných kompetenčních potyčkách ani o konkrétních zásazích. Naopak po znovuobsazení arcibiskupského stolce roku 1561, souvisejícím přímo s tridentským koncilem, se problémy řeholních komunit, zejména kázeňské, na pořad jeho jednání dostávaly stále častěji.¹⁴⁷⁸ V Tridentu ostatně došlo ke schválení dekretu o reformě řeholníků – na samém sklonku jednání koncilu – jenž mimo jiné obsahoval články o podřízení dosud exemptních řeholníků a řeholnic diecézní moci a jejím vizitacím.¹⁴⁷⁹ Rovněž papežská stolice udělovala pražským arcibiskupům opakovaně právo vizitovat a reformovat řeholníky a kláštery.¹⁴⁸⁰ Ze svého pohledu biskupové právě exempci nazírali jako příčinu zlořádů v klášterech, takže se je snažili podříditi zase svému dohledu. Proto ovšem docházelo k jurisdikčním střetům diecéze s exemptními řády. Výjimkou nebyly

¹⁴⁷⁶ Budyšínská kapitula nebyla v mnoha ohledech zcela hospodářsky soběstačná, víme např. o zásilkách vína či ryb z Neuzelle, W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 120.

¹⁴⁷⁷ Viz výše, II. 1. 2. *Prameny bohemikální a další*.

¹⁴⁷⁸ K osobnostem dvou pražských arcibiskupů po znovuobsazení stolce K. BOROVÝ, *Antonín Brus*, s. 22; TÝŽ, *Martin Medek*, s. 70 et passim. Cf. Samuel STEINHERZ, *Briefe des Prager Erzbischofs Anton Brus von Müglitz 1562-1563*, Prag 1907, s. 3 sq.

¹⁴⁷⁹ Projekt dekretu byl na koncilu předložen až 20. listopadu 1563. Edice viz *Concilii Tridentini*, ed. SOCIETAS GOERRESIANA, zvláště Sessio XXV, caput III, „Decretum de regularibus et monialibus publicatum in eadem sessione nona et ultima Tridentina sub Pio IV.“, s. 1079 sq.; „Decretum de reformatione regularium exhibitum examinandum patribus die 20. novembris 1563“, s. 1036 sq. Ke vztahu koncilu vůči řádům v přehledu Hubert JEDIN, *Geschichte des Konzils von Trient IV/2: Dritte Tagungsperiode und Abschluß*, Freiburg – Basel – Wien 1975, s. 164-189.

¹⁴⁸⁰ *Nuntiatur Berichte aus Deutschland, Die Nuntien Hosius und Delfino II/1*, ed. Samuel STEINHERZ, Wien 1897, s. 330 sq. Reformní mandáty Antonína Brusa NA Praha, APA, inv. č. 5477, viz také *Reformační artikule arcibiskupa Brusa*, ed. Antonín PODLAHA (in: *Časopis katolického duchovenstva* 1906). K tridentským výnosům za všechny H. JEDIN, *Geschichte des Konzils von Trient, I-II*, Freiburg i. Breisgau 1951-1957.

ani majetkové různice mezi diecézí a řády.¹⁴⁸¹ Vztahy mezi arcibiskupem a některými řády zůstávaly napjaté ještě v první polovině 17. století.¹⁴⁸²

Vztah arcibiskupství k lužickým klášterům byl ovšem specifický: přímo v jeho diecézní pravomoci ležel Marienthal, ovšem arcibiskup si zřejmě někdy, vzhledem k sekularizaci míšeňského stolce *de facto* někdy nárokoval pozici metropolitity budyšínské kapituly, a jako takový i vliv i na Lauban a Marienstern. Vzhledem k tomu, že kláštery byly často ponechány svému osudu, zájem a pomoc arcibiskupa byly zejména ve 2. polovině 16. století spíše vyhledávány než odmítány. Někdy se přitom arcibiskup dostával do střetu s budyšínskou administraturou, jindy pracovaly obě strany v souladu. Zhruba lze ale konstatovat, že vztahy k českým diecézním strukturám působily proti dezintegračním trendům Lužice, jež posilovalo také protestantství.

Je nasnadě, že nejsilnější vliv měl pražský arcibiskup právě v Marienthalu, tvořícím nejzazší výspu diecéze, ostatní dva kláštery se s ním stýkaly jen příležitostně. Administrátoři pražského arcibiskupství ovlivňovali hornolužické kláštery zřejmě velmi málo, neboť stěží reflektovali i situaci v samotných Čechách¹⁴⁸³ a v podstatě jen občas se dotýkali záležitostí klášterů.¹⁴⁸⁴ Pozoruhodná je nicméně stížnost pražského administrátora Jana Žáka z roku 1530 komorním radům na marienthalskou abatyši Alžbětu z Talkenberka.¹⁴⁸⁵ Na základě zprávy děkana žitavského kraje, faráře v Ronburku, abatyše zle naložila („*gantz schmelich, vnd vngeistlich gehandelt, vorspot, vnd bedraweth*“) s faráři z Ostritz, Seitendorfu a Roprachtic, kteří k ní byli posláni ve věci daně, uložené panovníkem všemu duchovenstvu: vysmála se jim, ba i hrozila.¹⁴⁸⁶ Žák si obecně stěžuje na problémy, které s vybíráním berně měl, na odpor světských i duchovních vrchností, na problémy, které tehdy vyvstaly s některými kněžími, kteří nechtějí setrvat ve svém stavu, na to, že mnoho far je obsazeno luterány. Žák měl svolat duchovenstvo podle královského mandátu do Prahy, ale málo uspěl. Při té příležitosti dostal zprávu

¹⁴⁸¹ Viz k předání Oseka pražskému arcibiskupství výše, s. 340.

¹⁴⁸² F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 281 sq.

¹⁴⁸³ Ke srovnání vlivu pražských administrátorů v periferních oblastech Čech viz také Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Kladsko a administrátoři pražské diecéze v 15. století*, v tisku.

¹⁴⁸⁴ Viz také pojednání o pramenech.

¹⁴⁸⁵ Originál listu s pečeti, 26. července 1530, Litoměřice. NA Praha, LŽ, sg. III. 11. 10, karton 245.

¹⁴⁸⁶ K této, jako i k dalším daním viz níže, IV. 2. 3. *Hornolužické kláštery a český král*.

žitavského děkana ve výše zmiňované věci. Faráři museli z kláštera spěšně odejít, protože by jim snad hrozil i žalář a újma na zdraví a životě, tak hrozí počinání abatyše „*auff vnjungkfrawlichem gemuethe*“. Abatyše prý faráře nenávidí, snad z luteránských sympatií, s nimiž je mezi lidmi spojována.¹⁴⁸⁷ Abatyše pak násilím pod lhůtou jednoho měsíce nařídila farářům opustit své farnosti; jako exekutora svého záměru zplnomocnila Jana z Biberštejna na Kosti, tomu ovšem musí administrátor zabránit. Celá záležitost směřuje k umenšení autority jeho úřadu, k hanobení poslušných kněží, k rozmáhání luteránských sekt. Proto prosí Žák císaře, aby napsal abatyši ostrý příkaz, který by celé akci zabránil. Zdůrazňuje se dále, že abatyše náleží do královské komory („*als in K. Khammer gehorig*“), proto jí a oněm kněžím nařizuje dostavit se do Prahy k soudnímu jednání před jeho soudem, aby nebylo třeba záležitost předávat před soudy královské.

Bohužel nevíme, jak celá záležitost dopadla, dopis je ale významný z mnoha důvodů. Poznáváme totiž v první řadě roli diecézních složek ve vybírání protiturecké daně: angažoval se tu pražský administrátor, který předával příkazy nižším diecézním autoritám, žitavskému děkanovi a místním farářům. Význam klášterů pro královské finance je známý, ale dosud ne dostatečně zdůrazňovaný.¹⁴⁸⁸ Podobné spory o vymáhání císařských dávek vedl Žák ve stejné době i s klášteřem Osek.¹⁴⁸⁹ Tušíme ale také velkou míru samostatnosti dotyčné abatyše. Je otázka, zda můžeme věřit obviněním ze sympatií k luteránství u Alžběty z Talkenberka, která by jistě ale v oné době nebyla úplně vyloučena. V každém případě udržovala abatyše v té době dobré vztahy s žitavskou radou a snad i někteří členové její rodiny se přiklonili k luteránství.

Pražští administrátoři také reflektovali šíření luteránství na Žitavsku, které bylo tak rychlé, že už roku 1546 si stěžují, že po delší dobu nemohou pro krajinu najít žádného děkana: faráři tady byli většinou „*Apostatae et nuptionarii*“, ¹⁴⁹⁰ v čemž jistě hrála svou roli žitavská rada, která držela řadu vsí

¹⁴⁸⁷ „... als vileichte mehr aus Luttheristher neigung, darmith sie beczichtigeth vnnd vormarckt werde dan aus guethem grunde vbel gelestert gezcimeth verspott vnd wegk geweyset soll habenn,“ TAMTÉŽ.

¹⁴⁸⁸ Anton GINDELY, *Geschichte der Böhmischen Finanzen von 1526 bis 1618*, Wien 1868. Neřešil se ani podíl klášterů na celkových daňových odvodech, ani to, jakým způsobem byly daně vybírány.

¹⁴⁸⁹ Cf. J. ZDICHYNEC, *Kláster Osek*.

¹⁴⁹⁰ APH, AMK, rkp. C VI 12, fol. 38^r.

děkanátu. Luteránští pastoři tak byli zavedeni od počátku 50. let 16. století v Seifhennersdorfu, Ebersbachu či v Eibau. Administrátoři většinou pouze reflektovali špatný stav tamních farností, aniž by mohli účinněji zasáhnout. Příklad žitavských poddaných přitom přímo ovlivňoval marienthalské poddané, stejně jako poddané Šlejniců na panství rumburském. Z žitavských arciděkanů je roku 1561 jmenován Martin Marierius, později probošt ve Staré Boleslavi, sesazený z úřadu pro svou ústupnost vůči luteránům a roku 1566 jauernický farář a budyšínský kanovník Wolfgang Hempel.¹⁴⁹¹ Při svých zásazích do poměrů v Žitavsku arcibiskupské úřady často zasahovaly z neznalosti do jurisdikce míšeňské, to jest v tuto chvíli už budyšínské, třeba právě při Hempelově jmenování roku 1566, ostatně podobně jako ve frýdlantském panství, patřícím k Míšni. Naopak ale právě v případě rumburského panství respektovali pražští administrátoři i působení budyšínského děkana (1546) a zástupné diecézní autority Lužic i Čech si navzájem vypomáhaly.

První zmínky o klášteře Marienthal dolehly do kanceláře pražského arcibiskupa již v 60. letech 16. století, kdy v čele konventu stála abatyše Markéta V. z Bellwitz (1563-1573).¹⁴⁹² Její dopisy, jako řada dalších listů abatyší i jeptišek, se obracejí v té době na arcibiskupa jako na svého „*jediného duchovního ochránce*“. Mnoho dopisů Markéty z Bellwitz i jejích nástupkyň je opatřeno kancelářskými přípisky, které proklamují, že dotyčný list vyjadřuje arcibiskupovo právo na jurisdikci nad klášteřem. Většinou jsou podepsány samotnou abatyší, případně je připojen ještě podpis převorky nebo poznámka „*und gantze Samblung*“ atd. Poměrně řídkší jsou dopisy klášterního probošta, kaplana, respektive patronátních farářů, což naznačuje celkem dosti samostatné působení abatyše. Zdá se, že arcibiskup řešil nejen záležitosti farností, které spadaly do pražské diecéze, ale i věci, které obvykle podléhaly pravomoci otce-opata (zběhlý mnich pobývající v Marienthalu, dědictví pro jeptišku, pražští arcibiskupové byli dokonce zpravováni o jmenování klášterního fojta a jeho odměně za službu). Snad v důsledku toho se v písemnostech pražského arcibiskupství odrážejí počátky vnitřní vleklé krize v konventu, kterou řádový *pater immediatus*, navíc nejasně stanovený, nemohl nebo nechtěl řešit

¹⁴⁹¹ A. FRIND, *Kirchengeschichte Böhmens*, s. 412-413.

¹⁴⁹² J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 130.

Některé dopisy arcibiskupovi jsou ilustrativní pro celkem pokojné soužití luteránů s katolickou vrchností. Například abatyše Markéta ve svých listech projevuje snad i ohledy na přání a potřeby svých luteránských poddaných; už jsme poznali, že k podobnému postupu abatyše přistoupily i v Jauernicku. První list se týká Kryštofa Eissera, faráře v Seiffersdorfu, po němž farníci požadovali mši v německém jazyce, jinak odmítali chodit k přijímání.¹⁴⁹³ Abatyše vysvětluje, že se tamní poddaní stali luterány během několika let, kdy byla vesnice se souhlasem krále zastavena žitavské radě.¹⁴⁹⁴ Roku 1567 se obec vrátila klášteru, ovšem poddaní nechtějí od předchozích zvyklostí ustoupit a stavějí se proti katolickému náboženství. Abatyše prosí o radu, jak se má její farář zachovat, protože si je vědoma, že vesnice spadá pod arcibiskupovu jurisdikci a německou mši povolit nelze bez jeho vědomí. Je zjevné, že abatyše nechce prosazovat nic násilím a víceméně chápe motivaci svých poddaných. Nesetkala se ovšem s arcibiskupovým pochopením: Antonín Brus jí několikrát posílal varování, aby netrpěla ve svých kostelích zpěv německých písní z luteránských zpěvníků, a nemínil tolerovat ani německou liturgii a přijímání podobojí na klášterních vsích – i když dříve bylo povoleno číst německé epištoly a evangelia po latinských. Nevíme ovšem, zda se abatyše podle Brusových zákazů zařídila, respektive mohla zaříditi.¹⁴⁹⁵

Roku 1571 pak píše Markéta znovu arcibiskupu Antonínovi, tentokrát ve věci faráře Matyáše Weczkhara z patronátní vsi Seitendorfu.¹⁴⁹⁶ Vztahy mezi farářem a farníky tu byly bez problémů až do okamžiku, kdy vesnici koupil pan Jan z Karys. Ten sám dlužil faráři značnou část náležitého platu a navíc zakázal svým poddaným odvádět na faru náležitou dávku. Když abatyše nařídila u seitendorfského kostela postavit novou zvonici, pán z Karys zabránil svým poddaným z Hengersdorfu poskytnout náležitou pomoc. To podle abatyše nejen narušuje její patronátní práva, ale navíc je i zásahem do stávajícího

¹⁴⁹³ 5. prosince 1567, Marienthal, abatyše arcibiskupu Antonínovi. NA Praha, APA, *Marienthal*, 3. Dokumenty ze starší doby jsou zařazeny v arcibiskupských fondech k písemnostem z doby abatyše Uršuly Queitschové (1600-1623). Snad už dříve byly shromážděny do jedné skupiny prameny týkající se marienthalského patronátního práva a farností.

¹⁴⁹⁴ „... si luterische prister angenomen die des Closter underthanen dahin gefurtt und gelernett das sie one deutzshen messen nicht sollen zum Sacrament gehen,“ TAMTÉŽ. V postskriptech abatyše uvádí, že vzala na vědomí, co jí arcibiskup nařídil ve věci faráře Fabera v Grunau, nevíme ale přesně, oč se jednalo.

¹⁴⁹⁵ A. FRIND, *Die Kirchengeschichte Böhmens*, s. 332. Udržení nejbližších klášterních farností při katolické církvi pokládá za výsledek vizitace roku 1583.

náboženského statu quo. Hrozí navíc, že se Karys zmocní tohoto církevního léna, abatyše proto prosí arcibiskupa jakožto *loci ordinaria* o pomoc proti tomuto šlechticovi, aniž bychom věděli o konkrétním výsledku její žádosti.

Za Markéty z Bellwitz zasahoval arcibiskup Brus převážně do záležitostí farností žitavského děkanátu, jak bylo vzhledem k diecézním poměrům zcela korektní. Až v souvislosti s působení následující abatyše Uršuly Laubigové (1573-1583) se dotkl i poměrů v klášteře samotném: část jeho zásahů už byla zmíněna výše v souvislosti se zásahy budyšínského děkana či cisterciáckých klášterů, část připomeneme níže v souvislosti s rozbořem krize klášterů. Také abatyše Uršula Laubigová se ještě před svým sesazením obracela se svými prosbami a problémy na pražského ordináře. Poprvé už rok po své volbě, roku 1574, ve věci řádového apostaty mnicha Václava z Oseku, který se měl prý zdržovat v Marienthalu.¹⁴⁹⁷ Abatyše potvrzuje, že mnich přišel do kláštera, a protože řeholnice neměly jiného kněze, neboť dva jim krátce po sobě zemřeli, přijaly ho tedy za svého duchovního správce, nevědic nic o jeho předchozím osudu. Když se po čtrnácti dnech dozvěděly, že uprchl z Oseka, chtěly ho poslat pryč, ale on mezitím z kláštera zmizel ... I takto mohla vypadat duchovní pastorec kláštera v krizové době. Uršula se brání nařčení, že se Václav dostal do klauzury a že s jeptiškami nevázaně vtipkoval a zároveň prosí arcibiskupa, aby její počínání omluvil u opata v Oseku. Další Uršulino psaní z 28. října roku 1574 se týká záležitosti ostritzského faráře, přímo z něj číší nedostatek katolických kněží. Abatyše nemluví přímo o vlivu luteránů, zato zmiňuje možnost vypůjčit si kněze od představené mariensternské.¹⁴⁹⁸

Několik listů z té doby se týká pozůstalosti tachovského faráře Khüna, působícího pod kolaturou Kryštofa Popela z Lobkovic a bratra marienthalské řeholnice Barbory. Vyplacení odkazu se patrně velmi vlekl.¹⁴⁹⁹ V dalším listu se Uršula arcibiskupovi svěřuje, že se musí také potýkat s nároky žitavské rady, jež se nenáležitým způsobem snaží získat pro sebe některé z klášterních vsí a majetků.¹⁵⁰⁰ Dokonce i klášterní fojt má v úmyslu si ponechat jednu ves. Klášter

¹⁴⁹⁶ 25. března 1571, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

¹⁴⁹⁷ 10. června 1574, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁴⁹⁸ 28. října 1574, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁴⁹⁹ Na arcibiskupa se obracela jak sama Barbora Khünová (např. 20. prosince 1577), tak v jejím zastoupení Uršula Laubigová (1. března 1578), NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁵⁰⁰ 14. prosince 1578, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

se nachází ve velkém ohrožení, proto prosí Uršula pražského arcibiskupa o pomoc a přímluvu u císaře. Jednání žitavské rady ale nespécifikuje, ani v tomto případě nevíme, zda došla její stížnost nějakého vyslyšení. Dále abatyše arcibiskupa zpravovala o jmenování klášterního fojta a o tom, jak bude tento úředník za svou službu odměňován.¹⁵⁰¹ Většina případů, jimiž se zabývaly arcibiskupské úřady, dosvědčuje, že otec-opat – ať už jím byl opat z Neuzelle nebo z některého českého kláštera – v té době nebyl s to svou funkci vykonávat; že dokonce často ani nebyl schopen obstarat marienthalské komunitě duchovního správce. Arcibiskupovy zásahy dobře ilustrují organizační vakuum v dozoru nad hornolužickým konventem.¹⁵⁰²

Na Antonína Brusa z Mohelnice, který vystupoval v té době zřejmě opravdu jako jediný duchovní pán marienthalských jeptišek, se obracel tehdy i klášterní fojt, Adam z Pentzigu, sedící mimo jiné na Wilkau.¹⁵⁰³ Jde o vyřízení pozůstalosti Konráda Fabera, zesnulého faráře v Grunau, které měli provést Felix z Lindau, probošt kaple Všech svatých na pražském hradě, a Ondřej Zehenttner, doktor obojího práva, arcibiskupský kancléř, tedy šlo opět o záležitost spadající do běžné diecézní agendy. Také tato kauza se dlouho vlekla, kvůli sporům o vyplacení dětí farářova bratra. Fojt dále připomíná záležitost Jiřího Fügera, faráře v Reichenau, který zřejmě dosud nebyl řádně uveden do funkce. Klášterní fojt tedy v poslední třetině 16. století podával arcibiskupovi zprávy o majetkových i patronátních záležitostech kláštera, ale o roli řádového probošta v tu chvíli nic neslyšíme. Arcibiskupovi tehdy psal i königshainský farář a žitavský děkan Martin Jacobi s dotazem, co si má počít s farou v Reichenau, kde farníci žádají o nekatolického faráře.¹⁵⁰⁴ Evidentně se tedy většina agendy mezi Marienthalem a pražským arcistolcem odehrávala ve

¹⁵⁰¹ 17. ledna 1583, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 3. Pozoruhodné je hodnocení fojta v tomto listě: je to šlechtic uznávaný osobami svého stavu v celé zemi, má značné jmění, je zbožný, upřímný a zbožný a dá se předpokládat, že bude klášter věrně hájit; je ovšem, jak si jsou jeptišky vědomy, nakloněn augšpurské konfesi. Za podrobně vypočítané odměny vyžaduje abatyše po fojtovi poslušnost ústavu, ale také „jeho patronovi, pražskému arcibiskupovi“. Zase v listě chybí jakákoli zmínka o otcí-opatovi.

¹⁵⁰² Dochovalo se i Leisentrittovo psaní arcibiskupovi z února roku 1583, kde se přimlouvá za ustanovení fojta kláštera Marienthal, protože hrozí, že si právo jmenovat marienthalské správce uzurpuje hornolužický hejtman, K. BOROVIČ, *Martin Medek*, s. 152.

¹⁵⁰³ 2. července 1574, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁵⁰⁴ 28. října 1574, NA Praha, APA, Marienthal, 2. Martin Jacobi je jmenován jako žitavský arciděkan v arcibiskupských písemnostech v letech 1573-1591, postupně byl farářem v Ostritz, Grunau a Königshainu, A. FRIND, *Kirchengeschichte Böhmens*, s. 413.

znamení řešení problémů vyplývajících z nedostatku kvalitních kněží, případně s tlakem luteránství, byť do dopisů pronikají i konkrétní ekonomické problémy. Na základě roztroušených zmínek z první poloviny 16. století, ale také na základě zpráv z počátku 17. století v pražském arcibiskupském archivu můžeme verifikovat předchozí tvrzení, že klášterní vsi, ať už ležící v pražské nebo míšeňské diecézi, se z větší části přiklonily k luteránství.¹⁵⁰⁵

Martin Medek z Mohelnice (1581-1590) se zřejmě dokonce několikrát objevil přímo v klášteře. Zdaleka ne všechny jeho návštěvy našly odraz v pramenech a nemůžeme ani rozhodnout, zda při té příležitosti byly oficiálně provedeny vizitace.¹⁵⁰⁶ Arcibiskup v každém případě cítil potřebu přímo ovlivňovat poměry v klášteře, zejména v souvislosti s problémy za vlády Uršuly Laubigové. Arcibiskup tedy navštívil klášter, snažil se tam dosáhnout nápravy, přičemž příznačně většinu stížností na abatyši zabírá v tomto případě její špatné hospodaření ve vlastní prospěch a na úkor konventu, to jest podobně, jako v případě právě tehdy obžalovávaného neuzellského opata Michaela. Stejně jako v případě neuzellském došlo tady pravděpodobně k rozkolu v konventu, kdy si na abatyši kaplan a část jeptišek stěžovala, zbytek konventu ji hájil. K sesazení Uršuly nakonec došlo, a to v součinnosti arcibiskupa a cisterciáckého řádu, jak ještě ukážeme.¹⁵⁰⁷

Po Uršule Laubigové byla do čela konventu zvolena Markéta VI. Scholzová (1583-1591).¹⁵⁰⁸ I Markéta musela řešit problémy církevních obročí, zejména v Leubě, kde se svářela o patronátní právo s grabštejskou vrchností, patronátním pánem této vsi.¹⁵⁰⁹ Dále se potýkala s kázeňskými nedostatky, které se v klášteře pravděpodobně rozmohly za předchozí abatyše. Jedna řeholnice, neznámá jménem, dokonce v září roku 1586 uprchla do Zhořelce, ale tamní radou byla na žádost abatyše znovu poslána zpět do kláštera.¹⁵¹⁰ Řada dopisů, jež tato abatyše adresovala arcibiskupovi, dokládá její úsilí o duchovní obnovu

¹⁵⁰⁵ Viz výše, III. 3. 2. *Konfesní konfrontace na klášterních panstvích*.

¹⁵⁰⁶ Uršula Laubig oznamuje arcibiskupovi, že obdržela jeho psaní a že je ona i její konvent s jeho návštěvou v klášteře srozuměna, 5. srpna 1582. Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁵⁰⁷ Stručně A. FRIND, *Kirchengeschichte Böhmens*, s. 430, který Uršulu jednoznačně spojuje s luteránstvím.

¹⁵⁰⁸ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 136.

¹⁵⁰⁹ Viz výše, III. 3. 2. *Konfesní konfrontace na klášterních panstvích*.

¹⁵¹⁰ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 136. Jiné zprávy o vládě této abatyše Schoenefelder neuvádí.

kláštera i o upevnění poměrů na klášterním panství.¹⁵¹¹ V dalším dopise¹⁵¹² píše abatyše Markéta, že v jejím klášteře byly od dětství vychovávány dvě panny, jež teď jsou dále cvičeny ve zpěvu, čtení a modlitbách „*nach außweisunge unsers Ordens*“. S Boží pomocí a spolupůsobením Ducha svatého, se svolením svých rodičů a přátel nyní zamýšlejí tyto dvě dívky požádat o požehnání ke vstupu do cisterciáckého řádu, s čímž abatyše obeznamuje arcibiskupa „*als unsers Gestiefts Oberstenn Generals unnd Visitatoris*“. Ona i její spolusestry pokládá tyto dvě osoby za „*tuglich*“, navíc obě velmi touží po řeholním stavu. Abatyše tedy chce jejich vokaci s pomocí arcibiskupa naplnit a prosí jej, aby souhlasil s uvedením těchto panen do řádu a svěřil tento úkol arciděkanovi nebo jejich zpovědníkovi, jak to vždy předtím bylo zvykem. Jinak i tento dopis zmiňuje „smrtné nebezpečí“, které ústavu hrozí od okolní šlechty, jež zatěžuje jejich vesnice. Závěrem přeje abatyše Markéta arcibiskupovi vše dobré do nového roku, zasílá mu dva páry rukavic a prosí jej o ochranu pro ubohé „*geistliche Kinder*“. Máme tu zcela výjimečné svědectví o vlivu arcibiskupa dokonce na uvádění jeptišek k cisterciáčkám, které mělo spadat do pravomoci otce-opata; navíc má být úkol svěřen arciděkanu žitavskému, což také odporuje řádovým ideálům. Už sám fakt, že se s touto záležitostí obrací Markéta do Prahy – a nikoli do Budyšína nebo do Neuzelle – naznačuje aktuální vliv Martina Medka v klášteře v té době.

Z Markétiných dopisů dále nahlížíme – jistě jen fragmentárně – do velmi složitého dění na klášterních farnostech. Naznačuje to psaní již zmiňovaného königshainského faráře a žitavského děkana Martina Jacobi z února roku 1583.¹⁵¹³ Ten se obrací k arcibiskupovi o rozhodnutí v záležitosti, kdo se má ujmout ostritzské fary. Arcibiskup ji zřejmě chtěl udělit dosavadnímu marienthalskému zpovědníkovi a kaplanovi Mikuláši Schmidtschneiderovi, ovšem „*zvolená abatyše*“ marienthalská prosí, aby mohl zůstat ve svých funkcích v klášteře. Jacobi se tedy táže, zda se má ostritzské fary ujmout farář grunauský Matyáš Meltschker. Jacobi dále – už poněkolikáté – otevírá otázku reichenauské farnosti. Abatyše tam jako kolátorka chtěla dosadit na faru kněze Marka Meurera, o němž se ale arcibiskup od místokancléře Mehla dozvěděl, že

¹⁵¹¹ Viz také níže, V. 1. 2. *Vnitřní krize hornolužických klášterů*.

¹⁵¹² 28. ledna 1586, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁵¹³ 26. února 1583, Königshain, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

je to protestant a poslal do Reichenau katolického kněze Brunona. Podle Jacobiho však tamní poddaní, stejně jako poddaní inkorporovaných vesnic chtějí přijmout jediné „*Parochum acatholicum*“. Reichenauský patronát sice patří klášteru, ale část osad sem inkorporovaných držela žitavská rada, respektive frýdlantská vrchnost, obojí luteránské. Pokud prý nedosadí evangelického faráře, hrozí tyto přifařené části podle Jacobiho, že se od farnosti úplně „*absondern unnd scheiden*“, z čehož by ovšem nevzniklo nic dobrého. Jacobi se ujímá Meurera s tím, že „*že jest sice augšpurského vyznání, ale že jest více s katolíky, než proti nim*“, a prosí, aby jej arcibiskup potvrdil; Medek ovšem nevyhověl a jak se dále poměry v Reichenau vyvíjely, nevíme.¹⁵¹⁴

V jiném dopise prosí abatyše arcibiskupa o přímluvu za *Briveszeiger* Jiřího Hirschbergera, chudého a řádného synka z městečka Ostritz, který touží vstoupit do duchovního stavu, a žádá jej, aby Jiřímu udělil kněžské svěcení, ona bude dbát na jeho hmotné zabezpečení.¹⁵¹⁵ Vidíme, že i v konfesně rozštěpeném městečku bylo možné kněžské povolání a že abatyše dbaly, pokud to bylo jen trochu možné, o podporu kněžských alumnů.¹⁵¹⁶ Jen několik dní předtím píše Markéta arcibiskupovi, že minulý podzim, když řádila náказа v Ostritz, zemřel i tamní farář. Radní a obec v Ostritz už několikrát žádali o vlastního faráře, abatyše však nemohla dlouho nového náležitého kněze obstarat, takže faru doposud spravovali kněží z okolí, nyní zajišťuje farní úkony arciděkan. Abatyše se však dozvěděla o knězi na zákupském panství Berků z Dubé, totiž v Cvikově, jménem Řehoř Hofman, který se u ní nedávno ohlásil, že by rád přijal ostritzskou faru, pokud mu ji arcibiskup udělí. Abatyše tuto žádost podpořila, protože velká ostritzská farnost nemůže zůstat dlouho bez duchovního pastýře.¹⁵¹⁷

Také do dopisů abatyše Markéty Scholzové pronikají problémy z klášterního panství, zejména stížnosti na chování evangelického šlechtice Jana z Varnsdorfu, který si dělá nároky na klášterní farnost Melaune a její filiálku v Meusselwitz, stejně jako na obročí oltáře sv. Barbory ve farním kostele

¹⁵¹⁴ K. BOROVÝ, *Martin Medek*, s. 151.

¹⁵¹⁵ 16. června 1586, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

¹⁵¹⁶ Jiří Hirschberger se později stal pražským kanovníkem a ve svých stížnostech na marienthalskou abatyši Uršulu Queitschovou se na něj často obracel obracel pozdější žitavský arciděkan Balthasar.

¹⁵¹⁷ 12. června 1586, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

v Reichenbachu, které rovněž náleží klášteru.¹⁵¹⁸ Zmiňovaný Jan mohl císaři roku 1599 půjčit patnáct tisíc tolarů a stal se postupně nejbohatším šlechticem země se značným vlivem. Roku 1582 byl zvolen zemským starším, v letech 1608 a 1609 se účastnil stavovských poselství, požadujících majestát po císaři Rudolfovi II.¹⁵¹⁹ Jan z Varnsdorfu také proslul jako tvrdý feudál, ostře si hájící svá vrchnostenská práva, vedl spor s měšťany v Reichenbachu, který koupil roku 1580, a obohacoval se zřejmě i na úkor farních obročí svého panství. Vidíme tedy, jaký mocný soupeř mohl vyrůst klášteru těsně v jeho sousedství.

Markéta uvádí, že si už na pana z Varnsdorfu stěžovala zhořeleckému hejtmanovi i pražskému arcibiskupovi. Zatím ale bylo všechno marné, jistě vzhledem k významnému Varnsdorfovu postavení. Obrátila se tedy na budyšínského administrátora, který jí nicméně odvětil, že se má obrátit o radu k arcibiskupovi jako místnímu ordináři. Jej také Markéta přijímá za svého jediného ochránce, který jim může zachovat prastaré majetky. Spor měl být rozhodován soudní cestou a vkládala se do něj i světská moc, ale jeho konec se ztrácí v nedohlednu. Zajímavé je už to, že se abatyše obrátila nejdříve na budyšínského děkana a potom na arcibiskupa, stejně jako na zeměpanské úředníky. Stranou zůstal cisterciácký řád, který ovšem neměl právo zasahovat do záležitostí farností. Naopak arcibiskup si nárokoval rozhodování i ve farnostech, podléhajících kdysi míšeňské diecézi.

Abatyše měla problémy i se svými dalšími sousedy, luteránskými Rederny na Frýdlantě. Zřejmě v reakci na to arcibiskup píše abatyši, že ohledně stížnosti jejího poddaného Matyáše Thomase z Reichenau na pány z Redernu vymohl na Markétinu žádost příkaz u císaře, aby Redernové ponechali onoho poddaného v klidném držení jeho statků.¹⁵²⁰ Z dalšího dopisu abatyše vyplývá, že se dozvěděla od svých poddaných z Ostritz a od některých dalších osob, které přišly z Prahy, že frýdlantský pán u císaře usiluje o to, aby si přivlastnil tři vsi a další majetky z panství marienthalského kláštera.¹⁵²¹ Proto jeptišky prosí o ochranu jediného patrona, arcibiskupa, a o přímluvu u císaře. Opět není o otcipatovi ani slovo. Markéta prosí také o odložení splátky dalších dvou tisíc tolarů

¹⁵¹⁸ 12. prosince 1583, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

¹⁵¹⁹ H. KNOTHE, *Fortsetzung*, s. 160-161.

¹⁵²⁰ 25. května 1588, Praha, NA Praha, APA, sg. B 1/6, fol. 86^r.

¹⁵²¹ 16. října 1589, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

císaři. Konvent ani jeho poddaní už tento tlak nemohou dále unést. Arcibiskup vzápětí – na cestu posla z Marienthalu do Prahy a zpět stačily pouhé čtyři dny – Markétu ujišťuje, že je vyděšená zbytečně: páni z Frýdlantu se snad chtějí zmocnit nějakých klášterních majetků, bez arcibiskupova vědomí se ale o tom u dvora jednat nemůže. Arcibiskup ujišťuje znovu tuto abatyši, která zřejmě působila v souladu s jeho představami, o své náklonnosti a přislubuje jí pomoc.¹⁵²² Nevíme, zda arcibiskup skutečně nějak zasáhl, ale k zabavení klášterního majetku ve prospěch Redernů nedošlo.

Arcibiskup zasahoval zřejmě i do majetkových záležitostí kláštera, alespoň radou, pokud k tomu dostal příležitost. Tak např. vymohl pro abatyši kancelářský příkaz, týkající se klášterní vsi Seiffersdorff. Zajímavá je poznámka, že kancelářský poplatek činil původně dvacet tolarů, ale díky jeho zákroku byl snížen na polovic. Dále připomíná, že odmítl žádost pana Mikuláše z Nostic, císařského komorního rady, ohledně svého příbuzného, který snad žádal nějakou klášterní ves, a slibuje klášteru ochranu i v jiných záležitostech, jen jej vybízí, aby bez jeho rady nic nepodnikal.¹⁵²³ Jindy píše abatyši ve věci žádosti Jindřicha z Poblitz – správně snad z Bellwitz – kterou přednesl v jeho zastoupení Karel z Vartemberka. Jindřich chtěl od jeptišek koupit jeden dvůr. Pokud abatyše usoudí, že tato koupě nebude klášteru na škodu, může k ní dojít.¹⁵²⁴

Zajímavý pro jurisdikční poměry, pro kompetenční chaos Horní Lužice i pro konkrétní dopady správy je potom arcibiskupův list z června 1589.¹⁵²⁵ Arcibiskup se u císařského dvora dozvěděl, že má budyšínský děkan v úmyslu získat něco z ročních příjmů klášterů Marienstern i Marienthal, aby mohl lépe vykonávat svou administraturu. Arcibiskup tento jeho úmysl s velkým úsilím odvrátil, jak teď oznamuje jeptiškám: jejich klášter je mu podřízen jako ordináři a všechny požadavky, které mu jsou uloženy, mají nejdříve jeptišky předložit k posouzení jemu.¹⁵²⁶ Zároveň jim posílá císařský příkaz určený Redernům, za nějž je kancelářská taxa jeden tolar, kterou mu má klášter poslat po svém

¹⁵²² 20. října 1589, Praha, NA Praha, APA, sg. B 1/6, fol. 103^v.

¹⁵²³ 15. prosince 1588, Praha, NA Praha, APA, sg. B 1/6, fol. 69^r-69^v.

¹⁵²⁴ 13. října 1589, Praha, NA Praha, APA, sg. B 1/6, fol. 101^v-102^r.

¹⁵²⁵ 10. června 1589, Praha, NA Praha, APA, sg. B 1/6, 87^v-88^r.

poslovi co nejdříve. Abatyše má zaplatit poslovi i jeho odměnu.¹⁵²⁷ Arcibiskup tedy funguje znovu i jako prostředník mezi královskými úřady a hornolužickým cisterciem.

Zachovala se zřejmě přímá reakce na tento dokument, opět z června 1589.¹⁵²⁸ Jeptišky reagují na arcibiskupovu zprávu, že se děkan budyšínský ucházel u císaře, v souvislosti se svou duchovní administraturou Horní a Dolní Lužice, i o vizitační pravomoc nad jejich klášterem, ale arcibiskup tomu zamezil a ponechal je v přímé podřízenosti diecézi pražské. Jeptišky uznávají arcibiskupa jako řádného místního ordináře, „*rechem loci ordinarium*“. O případném vlivu řádového vikáře Wiedemanna, který tehdy sídlil v Neuzelle, není v této výměně dopisů opět ani zmínky. Tímto dokumentem také končí korespondence Markéty Scholzové a pražského arcibiskupa.

Z doby Markéty Kolmasové se dochovalo v arcibiskupském archivu podstatně méně dokumentů. Také ty se týkají klášterních farností, zejména prezentací farářů. Markéta se zabývala také záležitostmi ve vsi Markersdorfu, do nichž zasahoval nenáležitě Jan z Varnsdorfu, do kterých se vměšují i lužické stavy. Zásah vizitátora se ukázal jako neúčinný a návrhy stavů jsou pro ně nepřijatelné. Abatyše prosí proto o pomoc arcibiskupa jakožto místního ordináře.¹⁵²⁹ Spíše okrajovou zajímavostí je gratulace arcibiskupovi Zbyňku II. Berkovi z Dubé (1592-1606).¹⁵³⁰ Dochoval se také list arcibiskupovi, kterým abatyše přijímá své předvolání do Prahy, ovšem s nadějí, že bude moci požadovat odvolání trestu. Přesto se podrobuje vůli arcibiskupa. Arcibiskup ji exkomunikoval, což ona uznává jako náležité dle Boží vůle i pravidel cisterciáckého řádu. Přesto prosí arcibiskupa o ochranu.¹⁵³¹ Arcibiskup tedy ke konci vlády této opět sesazené abatyše znovu přímo zasahoval do vnitřních záležitostí v klášteře.

¹⁵²⁶ „*Weil eur Gestift vnns alls Loci ordinario vnnderworffen ... wan was solliches von Euch ersuecht wurde, on vnsern pewust vnnd vätterlichen Rath, nichts einlasset noch verwilliget*“, TAMTÉŽ.

¹⁵²⁷ Odměna činila za jednu mili čtyři krejcarý, dostal od něj tedy třicet krejcarů.

¹⁵²⁸ 16. června 1589, Marienthal. Výmluvný je přípisek na versu ze 17. století: „*est notabile pp id quod se fateatur archiepiscopo quam loco ordinario esse subiectam*“, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁵²⁹ 1593, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁵³⁰ Abatyše mu daruje pár hedvábných rukavic, tři ubrusy a třináct kapesníků. 1593, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁵³¹ 9. srpna 1594, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2. Markéta se tu stále ještě podepisuje jako abatyše.

V dobách méně problémových abatyší či vůbec v dobách klidnějších až do třicetileté války se pak už kontakty s arcibiskupstvím omezovaly většinou na obstarávání prezentačních listin farářů na klášterním panství.¹⁵³² Zajímavá je suplikace ostritzského faráře Řehoře Hoffmanna, kterému byly upírány některé platy a dávky, náležející jeho farnosti. Farář prosil abatyši, aby ve věci učinila nápravu, zároveň ale naznačuje, že se abatyše pokoušela zasahovat do jmenování farářů více, než vyplývalo z jejího patronátního práva. Hoffmann totiž zdůrazňuje, že on sám podléhá arcibiskupově autoritě, nikoliv její moci. Dále se ujímá řešení jedné manželské záležitosti v Reichenau.¹⁵³³ Farností se týká i koncept listu arcibiskupa Zbyňka,¹⁵³⁴ který rozebírá poměry v ostritzské farnosti, kde prý nedbalostí předchozích farářů, nebo snad blízkostí kacířů se rozmohly mnohé nešvary a farníci se tu odvracejí od obvyklých zvyklostí katolické církve.¹⁵³⁵ Jedná se patrně o výzvu a instrukce pro nového faráře, který má zejména dbát, aby se ostritzští znovu navrátili k původní formě zpovědi. Arcibiskup zmiňuje, že napsal i abatyši, aby zakázala ostritzským uchylovat se k luteránským kazatelům.¹⁵³⁶ Můžeme tu patrně vidět předznamenání budoucích sporů v Ostritz za arciděkana Matyáše Schadeho, stejně jako pozvolný nástup rekatolizačního kursu, odmítajícího dosavadní víceméně pokojné soužití konfesí z nutnosti.

Další písemnost důležitá pro pochopení kompetenčního chaosu ve správě hornolužických ženských klášterů vznikla v souvislosti s vizitacemi abatyše Uršuly Queitschové.¹⁵³⁷ Karel z Lamberka uvádí proti právům generálního vikáře příklady z nedávné minulosti a odvolává se na staré právo pražských arcibiskupů vizitovat řeholníky a konkrétně Marienthal. Vizitačního práva nad exemptními řeholníky se ujímali i arcibiskupové Antonín Brus a Martin Medek, kteří bránili působení řádových komisařů, neboť ti narušují diecézní pravomoci a nehodí se k vizitacím, což vyplývalo „z neřádného života vizitátorů, jejich

¹⁵³² Nejčastěji jsou dochovány v pozdějších opisech, např. 13. července 1594, NA Praha, APA, Marienthal, 3. Jedná se tu o dlouho uprázdněnou faru v Königshainu, na kterou si abatyše dovoluje prezentovat z titulu svého patronátního práva Matyáše Tschanwitze.

¹⁵³³ Bez data, pravděpodobně 1595, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁵³⁴ 6. dubna 1596, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁵³⁵ „... *priorum parochorum negligentia vel etiam ob haereticorum vicinato inrepsisse minime laudanda quibus etiam num homines ibidem inhaerere cupiant*,“ TAMTÉŽ.

¹⁵³⁶ „... *inhibeat ne ad haereticos praedicantes excurrere praesumant* ...“, TAMTÉŽ.

¹⁵³⁷ Koncept je připojen k opatovým stížnostem daným v Praze v březnu 1608, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

nedůslednosti, z neznalosti poměrů v zemi a jejich prudké povahy". Také tridentský koncil svěřil výhradně pražským arcibiskupům právo vizitovat a reformovat kláštery. V žádném případě nesmějí vizitátoři zasahovat do záležitostí patronátních farností, o což se zřejmě na počátku 17. století pokoušel generální vikář i marienthalský zповědník. Arcibiskup připomíná, že předchozí abatyše byly sesazeny z „*arcibiskupovy autority prostřednictvím vizitátora*“, čímž zdůrazňuje nadřazenost své moci nad jurisdikcí řádovou,¹⁵³⁸ a uvádí různé výtky na adresu generálního vikáře. Cisterciácký opat měnil v klášteře liturgii, což přísluší pouze ordinářově pravomoci, vybíral novicky ze vzdálených končin a nikoli z klášterního panství, což není v zemi zvykem. Je třeba také zmenšit vliv zповědníků na správu marienthalských farností. Je zajímavé, že se diecézní struktury staví proti aktivitám řádovým stejně vehementně, jako světská moc o něco málo později.

Z uvedeného vyplývá, že v důsledku oslabení řádových struktur sílily ve 2. polovině 16. století vlivy světského kléru na Marienthal. Je to jev výjimečný v dějinách tohoto kláštera, ale nikoli v kontextu postavení cisterciáckých klášterů v Německu.¹⁵³⁹ V písemnostech pražského arcibiskupství se odrážejí počátky vnitřní vleklé krize v konventu a také postupná změna postoje ordináře k luteránským pastorům na klášterních farách. Už tehdy se stávalo, že abatyše jako kolátorky chtěly dosazovat na fary kněze, o nichž bylo známo, že jsou protestanty. V tomto duchu jim tehdy přispíval i farář v Königshainu Martin Jacobi, příznivec novotářství, který doporučoval takové kněze slovy „*že jest sice augšpurského vyznání, ale že jest více s katolíky, než proti nim*“, a že tedy nic nebrání tomu, aby arcibiskup takového kněze stvrdil. Tehdy arcibiskup ještě nevyhověl.

Pražský arcibiskup *de facto* přebíral i pro budyšínskou administraturu funkci metropolitů. Nebyla sice vytvořena právní vazba, budyšínská kapitula zůstala exemptní, ovšem už sám fakt, že až do 17. století neměli budyšínská děkani biskupské svěcení, působení arcibiskupa implikoval. Vzhledem k diecézním poměrům však bylo jeho působení v dalších klášterech Lužic,

¹⁵³⁸ „*auctoritate archiepiscopali, per ipsum Visitatorem deposita sit*“, TAMTĚŽ. Uvedení Markéty Kolmasové do funkce převorky vzápětí po jejím sesazení bylo podle Lamberka výsměchem arcibiskupské autoritě.

¹⁵³⁹ Za všechny M. KUHN-REHFUS, *Zisterzienserinnen*; J. BOUTON, *Les moniales*, III, passim.

původně spadajících do míšeňské diecéze, mnohem omezenější než v Marienthalu, víceméně bylo filtrováno hlavně prostřednictvím děkana budyšínského, stejně jako vliv nuncia u pražského dvora.

Tak jako se Marienthal podřizoval pražskému arcibiskupovi, Marienstern, jak už jsme viděli, respektoval spíše budyšínského děkana. Přesto pražský arcibiskup jmenoval mariensternským cisterciáčkám duchovního správce, Urbana Kruga. K události se bohužel nedochoval žádný kontext, snad se datuje do doby, kdy nemohly jeptišky sehnat kaplana z Neuzelle.¹⁵⁴⁰ V říjnu 1586 píše arcibiskup Kristýně Kromerové ve sporné poddanské záležitosti.¹⁵⁴¹ Ještě v prosinci 1587 ale žádá pražský arcibiskup neuzellského opata, aby přijal suplikaci urozeného pana Šebestiána ze Stieffel/Stiessel. Je to podle arcibiskupa ctihodný a řádný muž, který se dobře hodí pro hospodářství. Stiessel prosí o udělení klášterního fojtství v Mariensternu, což spadá do pravomoci neuzellského opata; tamní fojtství se teď uvolnilo.¹⁵⁴² Se stejnou žádostí se obrátil arcibiskup na mariensternskou abatyši Kristýnu, doporučuje jí ho „*otcovsky*“ jako ctihodného muže, navíc ví, že ony teď žádného klášterního fojta nemají.¹⁵⁴³ Jak žádost dopadla, nevíme, Stiessel ale zřejmě v Mariensternu nenastoupil.¹⁵⁴⁴ Ještě jednoznačněji než v Mariensternu se budyšínská administratura prosadila u laubanských magdalenitek, přesto i tady, pokud docházelo k nějakému zpochybnění děkanova působení, bývala povolávána autorita pražského arcibiskupa.¹⁵⁴⁵

Přímé působení pražských arcibiskupů se projevilo naposledy v sesazení marienthalské Uršuly Queitschové roku 1623. Pak v Lužicích sláblo, nejméně ze tří důvodů: posílení pravomoci budyšínského děkana, pevnější etablování cisterciáckých struktur a ovšem nejvíce asi v důsledku předání Lužic saskému kurfiřtovi, který rozhodně nemínil tolerovat na svém území zásahy zahraničního *loci ordinaria*. Arcibiskupové se opakovaně, ale nikoli důsledně ještě pokoušeli

¹⁵⁴⁰ Viz výše.

¹⁵⁴¹ NA Praha, APA, sg. B 1/6, fol. 3^v-4^r.

¹⁵⁴² „... *das ir in zum ClosterVogtamt im Closter Marienstern, was an Euer Person sein wirdt, vor einen ander, weil dasselbst der ietzige ClosterVOgt, wie er furgibt, sein Vrlaub empfangen, befordern wöllet, solches wollen wir hinwiederumb vmb Euch vnnd Euer Stiffi zuuershulden*“, 12. prosince 1587, Praha, NA Praha, APA, sg. B 1/6, fol. 35^v.

¹⁵⁴³ 12. prosince 1587, Praha, NA Praha, APA, sg. B 1/6, fol. 36^r.

¹⁵⁴⁴ A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, ho v seznamu fojtů neuvádí.

¹⁵⁴⁵ Tak se Leisentritt obhajuje před pražským arcibiskupem z obvinění ohledně zneužívání své pravomoci v Laubanu, P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 218.

vizitovat marienthalské patronátní farnosti v někdejším žitavském děkanátu,¹⁵⁴⁶ které zůstávaly víceméně formálně ve svazku diecéze až do roku 1783. Jako jakýsi poslední záchvěv vztahu lužických klášterů a pražského arcibiskupa lze v tomto kontextu vnímat vizitaci Matouše Ferdinanda z Bílenberka. Arcibiskupa pověřil vizitací klášterů a kostelů jako nejvyšší patron katolické církve v Lužicích roku 1669 Leopold I.¹⁵⁴⁷ V lednu a únoru 1670 projel arcibiskup s velkým doprovodem (48 koní, 47 osob) Lužicí a vizitoval Marienstern i Marienthal, stejně jako budyšínskou kapitulou, do Neuzelle ale zřejmě nedorazil.¹⁵⁴⁸ Tato vizitace časově spadá zhruba v jedno s vizitací vikáře Scipiona; z obou návštěv českých katolických hodnostářů vyplynula určitá radikalizace na klášterních panstvích.

Kláštéry se setkaly v dějinách s působením papežských nunciů jen málo, a právě většinou prostřednictvím arcibiskupa. Zmínili jsme již některé dopisy určené mariensternským jeptiškám. O tom, jaké měli nunciové zpočátku poněti o kláštorech v Lužicích, ostatně svědčí návštěva Giovanni Francesca Commendoneho († 1584) v únoru 1561 v kartouze ve Frankfurtu nad Odrou; tamní tři mnichy označil za „*den einzigen Rest des Katholizismus in jener Gegend*“.¹⁵⁴⁹ Asi v souvislosti se zájmem o pevnější etablování budyšínské administratury přišel také nuncius Giovanni Delfino (v letech 1571-1578 nuncius u císaře, † 1584) roku 1577 ke confirmaci do Mariensternu.¹⁵⁵⁰ Nemůžeme ale doložit přímý vliv papežských nunciatur na sesazování hornolužických abatyší, jako je tomu v případě Neuzelle. Později víme až z 18. století o návštěvě nunciů Grimaldiho a Santiniho v Mariensternu cestou do Polska.¹⁵⁵¹

IV. 2. 3. Hornolužické kláštéry a český král

Ve sledovaném období byla pro hornolužické kláštéry, jak mnohokrát vyplynulo z výše řečeného, důležitá vazba nejen na církevní, ale také na

¹⁵⁴⁶ NA Praha, APA, rkp. sg. B 4/8 – Visitaciones canonice de variis (17. a 18. století); sg. B 4/6 – Visitatio ecclesiarum districtus Boleslaviensis de anno 1670.

¹⁵⁴⁷ SHStA Dresden, Loc. 9599/13, fol. 31.

¹⁵⁴⁸ SHStA Dresden, 9599/13, Loc. 5855, Die Visitationen derer in Ober- und Nieder-Lausitz gelegenen Cistercienser Klöster Neuzelle, Marienstern und Marienthal bel., I, fol. 114.

¹⁵⁴⁹ NBD II, 2: Nuntius Commendone 1560-1562, ed. Adam WANDRUSZKA, Wien 1953, s. 79 (cestovní zpráva o cestě Commendoneho Německem v letech 1560-1562).

¹⁵⁵⁰ A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 141.

¹⁵⁵¹ A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 183 a 185.

světskou moc, v prvé řadě na české panovníky a jejich úřady.¹⁵⁵² Přestože Ferdinand I. byl ochoten svým mocenským zájmům obětovat kláštery dolnolužické, uznal zřejmě nakonec strategický význam ženských klášterů hornolužických a zasáhl již v 50. letech 16. století do jejich paternitních vztahů. Až Rudolf II. projevil o hornolužické ženské kláštery konkrétnější zájem a zasahoval i do jejich interních záležitostí, sice opět v rozporu s původní cisterciáckou exempcí, ale v souladu s tridentskými postuláty o přivolání *braccia saeculare* v případě, že nebyly církevní struktury problémy schopny zvládnout samy. Zmínili jsme už zeměpanské zásahy do opatských voleb a sesazování v Neuzelle. Ve jménu císaře proběhla rovněž většina vizitací i sesazování nezdárných představených. Habsburkové mohli těžko poskytovat klášterům hmotnou podporu obecně, naopak je i v obtížné době konfrontace s protestantstvím využívali zejména ve prospěch své finanční politiky.¹⁵⁵³ Proto také záležitosti klášterů a jejich panství nejčastěji probíralo české oddělení dvorské komory,¹⁵⁵⁴ případně česká dvorská kancelář, v jejichž pozůstalosti se také dochovala řada inventářů, účtů a korespondence týkající se Marienthalu, Mariensternu i Laubanu.¹⁵⁵⁵ Hospodářská motivace zeměpanského zájmu ostatně prostupovala jasně většinu panovnických vizitačních pověření. To platilo také ve všech hornolužických řeholních institucích, stejnou měrou za vlády Habsburků jako Wettinů.

Kláštery bylo možno nazírat jako dědičný majetek rodiny zakladatele či donátora, nárokuje si svá fundátorská a defensorská práva. Ochrana klášterů však bývala řazena také mezi regálie, což bylo v raném novověku častější. Tato rozmanitá zdůvodnění zeměpanského vlivu se ve všech sledovaných kláštorech

¹⁵⁵² K zásahům světské moci do osudů komunit cisterciáček obecněji E. G. KRENIG, *Mittelalterliche Frauenklöster*, s. 18 sq.; Franz J. FELTEN, *Zisterzienserinnen in Deutschland. Beobachtungen und Überlegungen zu Ausbreitung und Ordenszugehörigkeit*, in: Unanimité et diversité cisterciennes, s. 345-400, zvláště s. 346 sq. Obecněji ke vztahům řádů a státní moci např. J. HASHAGEN, *Staat und Kirche vor der Reformation*, Essen 1931. Závěry lze ovšem vztáhnout i na jiné řády. K tomuto problému zcela nedávno v širším středověkém kontextu Tomáš BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005 (Knihovna Matice moravské 16).

¹⁵⁵³ K otázkám exploatace církevních statků pokračující za Ferdinanda I. podrobněji A. SKÝBOVÁ – F. KAVKA, *Husitský epilog*, s. 42 sq. Obecněji a ve srovnání snah katolických a protestantských zeměpánů N. HEUTGER, *Zisterzienserklöster*, s. 255-266; M. SITZMANN, *Mönchtum und Reformation*, s. 10 sq.; W. ZIEGLER, *Reformation und Klostersauflösung*.

¹⁵⁵⁴ Miloslav VOLF, *Dvorská komora a české finance před Bílou horou a po ní (1610-1640)*, in: SAP 30, 1980, s. 62-110; viz také České oddělení dvorské komory, I. 1527-1743, Inventář SÚA Praha, 1959, úvod.

prolínala a propojovala. Založením českého krále byl *stricto sensu* sice pouze Marienthal, jako komorní statky byly nicméně ve skutečnosti nazírány nejpozději na počátku 16. století již všechny duchovní instituce, včetně budyšínské kapituly.

Jaké složky měl vztah krále-zeměpána a „jeho“ kláštera a jak se tento vztah ve skutečnosti projevoval?¹⁵⁵⁶ Ve středověku je třeba sledovat motivace zeměpána ke klášterní fundaci a její další podporu a zajištění, včetně donací a udělování či odebrání trestních pravomocí a imunit. Vztah panovníků a klášterů se později, mimo eventuálních dalších donací, zhmotňoval především v konfirmacích privilegií a právě v ekonomické exploataci klášterů, to jest ve vybírání různých daní a berní, ale např. i v uplatňování práva ubytování v kláštorech.¹⁵⁵⁷ Exploatace klášterů vládní mocí mohla někdy vrcholit sekularizací klášterů, často především ve „století reformací“, stejnou měrou v teritoriích protestantských, jako v katolických. Z *defensio* odvozovali panovníci často i právo na přímé zásahy do vnitřního života komunit, včetně provádění reforem. Zeměpanské zásahy mohly dále nastolovat pořádek v zemi a zastávat se práv klášterů v konkrétních sporech, např. ve sporech hornolužických komunit o trestní jurisdikci v 1. polovině 16. století, nebo jim přispívat v obtížné pozici katolické minority v protestantské zemi po roce 1635. Kláštery – zvláště cisterciácké – bývaly využívány také jako rodová pohřebiště; ve sledovaném období se to projevilo větší měrou pouze v Mariensternu, po konverzi saského kurfiřtského dvora ke katolictví, kdy zde poslední odpočinek našla řada významných dvořanů.¹⁵⁵⁸

Nejzřetelnějším vyjádřením právního vztahu panovníka a kláštera byly listiny, potvrzující v často ustálené formě majetky a privilegia jednotlivých duchovních institucí. V konfirmacích klášterů – stejně jako měst – se zhmotňovalo rovněž panování českého krále v Lužicích, za Lucemburků stejně

¹⁵⁵⁵ Viz pojednání o pramenech.

¹⁵⁵⁶ Zhruba podobně člení vztahy panovníků a klášterů Christian GAHLBECK, *Zisterzienser und Zisterzienserinnen in der Neumark*, Berlin 2002, s. 747 sq.; podobně E. G. KRENIG, *Mittelalterliche Frauenklöster*, s. 36-47; W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 49.

¹⁵⁵⁷ Tzv. *fürstlicher Ablager*. Zprávy o návštěvách panovníků v kláštorech či o pobytu cisterciáků u dvora však bývají řídké. Málokdy je možno zjistit také osobní kontakty řeholníků a jejich zeměpána, v Horní Lužici stejně tak pro středověk jako pro raný novověk. Až v 18. století navázala saská královská rodina užší osobní kontakty s cisterciáčkami.

¹⁵⁵⁸ A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 165.

jako za Habsburků či Wettinů. Rozlišujeme¹⁵⁵⁹ potvrzení vystavená vzápětí po nástupu zeměpána a konfirmace vydané později, které někdy navazovaly na předchozí listiny téhož panovníka. Větší frekvence konfirmačních listin naznačuje ve středověku nejisté poměry v oblasti či zpochybňování práv a postavení kláštera; v novověku jejich opakované vydávání souvisí nejčastěji se změnou na postu představeného. Jindy máme pro určitý klášter dochovanou řadu doslovně shodných konfirmací: pak lze předpokládat, že vztah mezi institucí a králem – a tím vlastně i pozice instituce v zemi – se nijak neměnil. Někdy zeměpáni klášterům naopak nevystavili listiny žádné. I když v raném novověku byla klášterům udělována i jiná právní pořízení, konfirmační listiny si svůj význam udržely a byly konventům, pravidelně pak při nástupu nových představených, udělovány ještě na prahu 20. století.

Konfirmační listiny vykazují opakovaně některé shodné prvky: zmiňuje se prosba řeholníků o potvrzení privilegií,¹⁵⁶⁰ zvláštní náklonnost a milost panovníka; fakt, že rozhodnutí nepojal nerozvážně, nýbrž u dobrého vědomí a s radou věrných rádců. Obsah ale může být rozmanitý: setkáváme se s paušálními konfirmacemi všech majetků a práv bez jmenování jednotlivostí, s rozsáhlými potvrzeními vypočítávajícími majetky a hranice; s transsumpty, parafrázemi či shrnutím jedné či více listin. Docházelo rovněž k více či méně úplnému transsumování všech listin klášterů, což bylo v raném novověku stále častější. Výjimkou nejsou ani listiny smíšeného obsahu: u příležitosti vydání zvláštního privilegia je zároveň deklarováno obecné potvrzení majetků. Konfirmace není jen formalitou, je výrazem královské ochrany v rovině vojenské i právní. Proto všechny kláštery velmi dbaly na jejich uchování a ze všech se dochovaly řady panovnických konfirmací takřka úplně. Intenzivní byl vztah královny Marie Jagellonské ke klášterům, která vzala např. roku 1522 klášter Pohled či klášter svatojiřský do své zvláštní ochrany; taková listina se z Horní Lužice nedochovala.¹⁵⁶¹ Všem hornolužickým klášterům potvrdil jejich výsady a majetky hned na začátku své vlády Ferdinand I. a tuto praxi pak

¹⁵⁵⁹ Volně podle Ch. GAHLBECK, *Zisterzienser und Zisterzienserinnen*, s. 769 sq.

¹⁵⁶⁰ Je ovšem otázka, zda o konfirmace vždy žádaly kláštery samy, nebo je to jen topos zastírající uplatňování panovnického vlivu.

¹⁵⁶¹ *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae*, fol. 11^v.

respektovali i jeho nástupci.¹⁵⁶² Podobně král potvrdil i privilegia pohledská, opět s připomenutím suplikace kláštera, kdy obnovuje všechna dosavadní privilegia kláštera.¹⁵⁶³ Určitým specifikem je potom privilegium Vladislava Jagellonského pro laubanské magdalenitky, kdy jim vzhledem ke škodám utrpěným při požáru slibuje nejen ochranu jejich panství, ale navíc povoluje, aby klášter přijímal všechny dary či odkazy a že právo dědit mají i tamní jeptišky; jejich majetky pak mají připadat komunitě.¹⁵⁶⁴

Panovníci navíc většinou potvrzovali i volbu představených.¹⁵⁶⁵ Do konfirmačních listin také stále častěji pronikalo vnímání klášterů jako korunních statků. Tak např. roku 1585 uděluje Rudolf II. Ondřeji Wiedemannovi klášter

¹⁵⁶² Ferdinand I. navštívil Lužici osobně až na cestě do Slezska r. 1538, např. Marienthalu nicméně potvrdil práva a majetky už roku 1527 v Praze. Zároveň klášter poručil ochraně hornolužického zemského fojta, KlA Marienthal, č. 121. 7. března 1527, Praha. Maxmilián II. vydal Marienthalu konfirmaci r. 1570, TAMTÉŽ, č. 129. 3. dubna 1570, Pražský hrad, s podpisem nejvyššího kancléře Vratislava z Pernštejna; Rudolf II. při své cestě do Horní Lužice na hold stavů, TAMTÉŽ, č. 130. 12. června 1577, Vratislav. V podobném sledu byly vydány konfirmace i pro kláštery Marienstern a Lauban.

¹⁵⁶³ „*Nos Ferdinandus Dei gratia Hungariae Bohemiae Dalmatiae Croatiae etc. Rex Infans Hispaniarum, Archidux Austriae Marchio Moraviae Lutzenburger et Silesiae Dux ac Marchio Lusatae etc. Notum facimus tenore praesentium universis, quod nobis humiliter extitit supplicatum pro parte Religiosarum Vrsulae Abbatissae Margarethae Priorissae Vallis Sanctae Mariae prope Brodam Theutonice Cisterciensis Ordinis Devotarum nostrarum Dilectarum, ut de Benignitate Regia Omnia Privilegia, Donationes, Concessionones, gratias, libertates, exemptiones et immunitates, Indulta ac Jura universa ipsis et dicto Monasterio earum ut Praedecessoribus nostris faelicis memoriae Bohemiae Regibus aliisque Principibus et Christifidelibus data et concessa, atque signanter Privilegium Divi Ottokari et Wladislai Bohemiae Regum Praedecessorum Nostrorum charissimorum gratiose innovare, approbare, ratificare et confirmare dignemur*“, *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae*, fol. 11^v.

¹⁵⁶⁴ Listina Vladislava Jagellonského daná 15. dubna 1511 ve Vratislavi, P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 197.

¹⁵⁶⁵ Konfirmační listina také kritizuje počínání sesazeného neuzelského opata Michaela, který vedl „*ein ganz ergerlich und sündhafft Leben*“, chtěl podkopat pozice katolické církve v klášteře a špatně řídil jeho hospodářství. Nakonec uznal svou vinu a rezignoval na hodnost do rukou císaře. „... *Frater Michael Jacob gewester Abbt zur Neuen Zell, nit allein ein ganz ergerlich vnndt sündhafftis lebenn führe, vnndt der Catholischen Religion in demselben Stiefft Immutire, sondern auch dem Stieft vnndt Wirtschaftenn vbell furstehe, vnndt dasselbe mit schulden beschwere ... Er auch sich selbst erkhendt, vnd gedachte Abbtay zue vnsern handen resignirt, das wir ... dem würdigen vnsern andechtigen vnndt lieben getreuen Andreas Abbt en zue Khunigsaal verordneten Visitorj der Clöster Cistercienser Ordens in gnadenn eingegebenn, conferirt vnnd verliehen haben. ... nicht allein in spiritualibus vnndt Gottesdienstenn zue lob vnndt Ehr des Allmechtigen, Sondern auch in temporalibus, alle desselbenn vnderthanen vnndt zuegehörigen zue des Stiffts aufnemen vnndt besten ... das Jenige so wieder die gebott Gottes vnndt die Christliche Catholische Religion, auch dem orden zue schaden gereicht abschaffenn, dargegen aber des Closters als vnser Cammerguets Wolfart befurdern, sowoll vber desselben Priuilegien, auch Recht vnndt gerechtigkeiten, festiglich hanndthaltenn, nitt weniger auch das Closter Khunigssaal herentgegen resignirn vnndt abtretten solle. Vnndt gebieten darauf allen vnndt Jeden vnsern vnderthanen, was Standes, wurden oder wesens die sein, vornemblichen den Conuentual Prudern des gemelten Closters Neuen ... als von unns bestetigten vnndt Confirmirten Abbt daselbst zur Neuen Zell darfur erkennen ...*“ Praha, NA, RG, č. 168, fol. 92-93, editoval W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 500, č. 2.

Neuzelle *in spiritualibus* i *in temporalibus*. Opat má dbát o „*blaho kláštera jakožto našeho komorního statku*“ a hájit jeho privilegia a práva. Císař navíc požaduje, aby se Ondřej zřekl hodnosti ve Zbraslavi, a poroučí všem řeholníkům a poddaným kláštera, aby uznali nového opata jako svého pána a prokazovali mu náležitou úctu a poslušnost.¹⁵⁶⁶

V Neuzelle jsme také často viděli, že docházelo k inventování klášterů po smrti představených, především zase s důrazem na hospodářské poměry klášterství. Ze zprávy neuzelského obilního písaře také vyplývá, že v Neuzelle byl i zemský fojt, který si vyžádal od klášterních poddaných slib věrnosti císaři, vystupoval tedy jako prozatímní správce kláštera. Opět se tu jasně ukazuje vnímání klášterství nikoli v první řadě jako duchovní instituce, ale především jako komorního statku. Doklady o tak soustředěném zeměpanském tlaku z ženských klášterů chybějí. Zdá se také, že tam k delším sedisvakancím nedocházelo a alespoň na vnitřní záležitosti měly řádové struktury větší vliv, i když i ony musely vystupovat ve jménu zeměpána.

Císař Matyáš také konfirmoval opata Balthasara. Konvent jej zpravil o smrti opata „*Unsers im Marggrafithum Nieder Lausitz gelegenen Stifts und Klosters Neuen Zell*“¹⁵⁶⁷ a provedl volbu jednohlasnou podle statut a řehole kláštera.¹⁵⁶⁸ Císař volbu potvrzuje jako český král a markrabě Horní Lužice, protože uznal žádost konventu za náležitou a nahlédl i Balthasarův bohabojný život, chování a zkušenost v hospodářských věcech. Opat má dbát na řádovou disciplínu a respektovat úkoly řádného opata, dbát na zachovávání práv a privilegií ústavu; jeho poddaným pak poroučí poslušnost jako konfirmovanému opatovi.¹⁵⁶⁹ Vzápětí císař poručil zemskému hejtmanovi Janu z Wiedebachu, aby uvedl do úřadu opata Balthasara. Opat byl zvolen konventem v přítomnosti vizitátora a poprosil císaře o konfirmaci. Panovník uvážil zvolencovy kvality a volbu milostivě potvrzuje. Hejtman se má co nejdříve odebrat do Neuzelle a uvést opata do čela řeholníků i poddaných.¹⁵⁷⁰

¹⁵⁶⁶ Cf. dopis Jana Leisentritta, že je třeba, aby stávající abatyše mohla přijmout hold svých poddaných, aby se nevzbouřili, a že je k tomu císařova souhlasu.

¹⁵⁶⁷ 13. října 1613, Řezno, W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 504, č. 5. Podle NA Praha, SAL, Nr. 23, Fol. 150-153. Kancelářský opis.

¹⁵⁶⁸ TAMTÉŽ.

¹⁵⁶⁹ TAMTÉŽ.

¹⁵⁷⁰ „... zu einen Abt, in Beyseyen ihres Visitoris ordentlich erwehlet, und bey Uns umb gnädigste Beliebung und Confirmation solcher Wahl unterthänigste Ansuchung gethan. – Weil

Konfirmační listiny hornolužických abatyší se dochovaly v kláštěrech samotných¹⁵⁷¹ a také v pražských fondech od roku 1617.¹⁵⁷² Tak např. konfirmace mariensternské představené Kateřiny Codiciové z roku 1617 je podstatně kratší a liší se ve formalitách od konfirmací pozdějších, což bylo dáno jistě odlišnou politickou situací. Zachována je i konfirmace Anny Fridrichové od Ferdinanda III.¹⁵⁷³ Panovník opět zmiňuje smrt předchozí abatyše a volbu, o níž se dozvěděl od řádového vikáře Jakuba Martiniho. Ten ho také poprosil o její potvrzení, jakožto českého krále, markraběte lužického a ochránce tamních katolických ústavů.¹⁵⁷⁴ Císař Anně poroučí, aby ústav spravovala nejen v duchovních záležitostech ku prospěchu katolického náboženství, ale i ve světských věcech, ku prospěchu ústavu. Má dbát na řádovou disciplínu a konat vše, co jejímu úřadu náleží, zachovávat práva ústavu atd. Dále poroučí okolním vrchnostem a poddaným, všech hodností, stavů, úřadů, zvláště pak tamním řeholnicím, klášternímu fojtovi a poddaným, aby tuto abatyši uznali za řádně zvolenou představenou ústavu v duchovních i světských věcech a prokazovali ji poslušnost. Listina se v podstatě velmi podobá konfirmačním listinám pro neuzelské opaty, i když tu najdeme drobné odlišnosti spíše jazykového rázu.¹⁵⁷⁵

V potvrzení marienthalské abatyše Terezie Sommerové z roku 1690 Leopold I. zmiňuje, že jej Ondřej Trojer, opat plaský, vizitátor cisterciáckého řádu v dědičném Království českém a inkorporovaných zemích,¹⁵⁷⁶ zpravil o smrti Anny Fridrichové, představitelky kláštera „*unser lieben Frauen zu Marienthal*“. Už se neobjevuje formulace „*unser Kloster*“, jistě

*wir dann des Eligirten uns gerühmten guten Qualitaeten halber, mit solcher Election zufrieden, und dieselbe gnädigst confirmiet. – Alß befehlen Wir dir gnädigst, daß du dich des ehesten Tages in gedachtes Stifft Neuzelle verfügest, den Conventualen und Unterthanen oberwehnten neuen Abt fürstellest, und ihme zu treulicher Administration tam in spiritualibus quam [in] temporalibus, die Ordens-Brüder und Unterthanen aber, ihn gebührender maßen zu respectiren und ihme zu gehorsamen ermahnest, wie du ihme zu thune wissen wirst. Und vollbringest du hieran Unsern gnädigsten Willen und Meynung“, 16. října 1613, Řezno, W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 505, č. 6.*

¹⁵⁷¹ V Marienthalu to jsou doslovně shodné konfirmace pro 15. a 16. století, což naznačuje, že se v té době oficiální vztah panovníka a instituce, a tím vlastně i pozice kláštera v zemi, nijak výrazněji neměnila.

¹⁵⁷² NA Praha, ČDK, sg. IV B, č. 27, karton 353, Marienthal – Marienstern. Některé listiny v opisech ve fondu Saalbuchy, např. č. 297/241 b), 23/483-484', č. 29/585, č. 47/471.

¹⁵⁷³ NA Praha, ČDK, sg. IV B, č. 27, karton 353, Marienthal – Marienstern. Viz také přílohy.

¹⁵⁷⁴ „... vnd Marggraff zue Laußnitz, auch Obrister Protector der Catholischen Stiffter vnd Clöster in Laußnitz“, TAMTĚŽ.

¹⁵⁷⁵ Cf. císařská konfirmace Hugo Stimmera, Vídeň, 26. ledna 1627, edituje W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 510, č. 12.

v důsledku předání Lužic Sasku. Dochovala se i příslušná zpráva generálního vikáře Trojera, jenž žádá Leopolda jako českého krále, markraběte v Horní Lužici a ochránce tamních katolických ústavů, aby byl klášter brzy opatřen řádným poddaným.¹⁵⁷⁷ Marienthalský konvent totiž v Trojerově přítomnosti a podle zvyklostí řádu provedl 20. července 1690 kanonickou volbu, z níž jednoznačně vzešla Terezie Sommerová.¹⁵⁷⁸ Trojer prosí krále, aby Terezii v úřadu potvrdil. 12. října 1690 následovalo dobrozdání české dvorské kanceláře, kde je uvedena kromě císaře celá plejáda významných šlechticů (Dietrichstein, Kinský, Valdštejn, Mannsfeld, Spinola). Úředníci potvrzují, že předchozí abatyše Anna Fridrichová byla konfirmována v úřadu 7. července 1650 od krále Ferdinanda III., a protože vizitátor předložil řádné *instrumentum electionis*, žádají úředníci císaře, aby volbu potvrdil. K dispozici je i originální dokument o volbě: podepsán je Ondřej, opat plaský, vizitátor a generální vikář, Evžen, opat neuzellský, bratr Robert, sekretář řádu, podpřevorka Rosalia a sestry Sabina Wolshová a Uršula Mentzelová „*an stadt deß gantzen Conuents*“.¹⁵⁷⁹

Obdobné dokumenty se dochovaly i k volbám a potvrzení dalších abatyší, např. Marty Tannerové (1693), kde rovněž po prosbě vizitátora o konfirmaci následovalo dobrozdání dvorské kanceláře, která předává císaři zprávu o řádné volbě a žádá jej, aby ji schválil „*auch quoad temporalia*“; k dispozici máme i volební protokol. Totéž platí o volbě Kláry Mühlwenzelové (1720), u níž byl opat osecký a žďárský.¹⁵⁸⁰ Volbu Terezie Senftlebenové „*z měšťanského stavu ze slezského Liebenthalu*“ roku 1737 provedl Evžen Tytl, opat plaský, přičemž se připomíná, že se při této volbě nenahlásili žádní komisaři ze strany saského kurfiřta.¹⁵⁸¹ Zdá se, že docházelo k volbám samotným konventem, aniž by zeměpáni na ně měli jasnější vliv. Žádosti

¹⁵⁷⁶ „*im Erbkönigreich Böhmeim vnd dessen incorporirten Landen visitator vnd Vicarius generalis*“, NA Praha, ČDK, sg. IV B, č. 27, karton 353, Marienthal (1690-1741).

¹⁵⁷⁷ Trojer prosí krále, aby volbu konfirmoval jakožto „*Regierender König in Böhmeim, und Marggraff zu Laußnitz, auch höchster Protector selbiger orthen gelegener Catholischen Stiffter*“, TAMTÉŽ, říjen 1690.

¹⁵⁷⁸ „*nach außweißung des heyl. Ordens Statuten und gewohnheiten eine Canonische Wahl ... selbigen ordens Professin durch einhellige Stimmen der gesambten Closter Jungfrauen*“, TAMTÉŽ.

¹⁵⁷⁹ Originál, tamtéž, s dochovanými pečeti. Edituji jej v příloze.

¹⁵⁸⁰ Sebráno bylo čtyřiačtyřicet hlasů jeptišek a o konfirmaci *in temporalibus* požádala krále sama Klára, NA Praha, ČDK, sg. IV B, č. 27, karton 353, Marienthal (1690-1741).

¹⁵⁸¹ „*... sich von Seiten ChürSachsen keine Commissarien gemeldet hätten*,“ TAMTÉŽ.

o potvrzení se přitom odvolávají na tradiční reces. Dochovaly se i konfirmace abatyší mariensternských, jako např. Otýlie Hentschelové z roku 1698, kde se zdůrazňují její přednosti.¹⁵⁸² I tady pravidelně probíhaly nejdříve kanonické volby, které byly teprve dodatečně oznamovány panovníkovi, jenž je také zpravidla schválil. Příležitostně se u těchto voleb řešila přítomnost kurfiřtských komisařů, kteří se tam pravděpodobně čas od času hlásili, jako např. roku 1746, při volbě Josefy Elgerové. To bylo nazíráno jako zásah do královského *supremum jus advocatiae*. Konfirmační listiny hornolužických cisterciáckých abatyší mají ovšem paralelu v potvrzeních představených klášterů v Čechách, byť tam bez politických komplikací.¹⁵⁸³ Konfirmační listiny laubanských převorek do Prahy nedorazily.

Cisterciačky často získávaly kromě rozmanitých a dosti rozsáhlých privilegií především rozsáhlé exempce ze světské i diecézní moci – včetně platů! – provázené často i příslibem papežské ochrany. V Horní Lužici této exempce požívaly nejen Marienthal a Marienstern, ale i laubanské magdalenitky. Přesto pro ně byla nezbytná instituce světského ochránce, tzv. *defensora*, který ale neměl ze své pozice vyvozovat práva na poplatky a jiné nároky vůči klášteru. Na jeho úmyslech též záleželo, jak bude vypadat konkrétní aplikace řádové exempce v praxi a zda „své“ fundaci udělí soudní pravomoc. Panovníci i šlechta defensorského úřadu často zneužívali k tomu, aby mohli vyžadovat na kláštorech např. platby zemské berně nebo je podřizovat své moci. Panovník přitom tady jen málokdy působil přímo, ale hlavně prostřednictvím svých zemských úředníků (hornolužického fojta, hejtmanů ve Zhořelci a Budyšíně). Ženské kláštery měly méně možností bránit se těmto vnějším tlakům, jak je patrné i v 16. století, ostatně už i na zásazích do vnitřních záležitostí konventu.

Lze konstatovat, že v mnoha ohledech byla exempce hornolužických cisterciáček i magdalenitek a jejich poddaných ze zásahů vnější světské i duchovní moci iluzorní již ve středověku a že u nich podíl vnějších vlivů rostl hlavně v 15. století.¹⁵⁸⁴ Příznačné je již časté označení z pramenů 16. století typu: „*Neb- jsme pak vždycky kaplané Vaší Milosti*“, což není pouhá fráze,

¹⁵⁸² Volbu provedlo jednadvacet jeptišek pod vedením vizitátora, plaského opata Trojera a opata oseckého jako asistenta.

¹⁵⁸³ Cf. pro české kláštery Jan KAHUDA, *Panovnícké konfirmace privilegií vybraných českých klášterů v 18. století*, diplomová práce na PVH, FF UK Praha, 1999.

¹⁵⁸⁴ Podrobněji J. ZDICHYNEC, *Ex fastigio*.

nýbrž výraz skutečné podřízenosti preláta vrchnosti, pánovi kláštera, stejně jako z druhé strany oblíbené označení „*unnsere Kloster und Stift*“.¹⁵⁸⁵ Vliv královské komory na hornolužická klášterní panství zesílil za Jagellonců. Zemský fojt Zikmund z Vartemberka i samotný král tehdy nejen častěji dodatečně stvrzují různé majetkové převody, např. marienthalských řeholnic, ale také k nim vyslovují svůj souhlas.¹⁵⁸⁶ Altzellský opat, jemuž náleželo v ideálním případě toto právo, zůstává nadále v pozadí.

Vladislav Jagellonský spolu se svým výrokem v jurisdikčních záležitostech kláštera z roku 1497 také zdůraznil, že klášterům mají zůstat všechny naturální a peněžní dávky, které až dosud platili obyvatelé klášterních vsí prostřednictvím zemského fojta královské komoře, a abatyšim udělil plnou moc při jejich vybírání.¹⁵⁸⁷ Co se zeměpanských dávek týče, zdá se, že formálně byly od nich kláštery osvobozeny, ale „dobrovolně“ je přesto poskytovaly už před husitskými válkami. Naplno se pak rozvinulo zdanění klášterních statků v 16. století, kdy je také můžeme dobře sledovat. Na tomto místě uveďme, že zemským dávkám se v poslední čtvrtině 15. století bránily i mariensternské jeptišky, jež chtělo k platbám, snad na základě zvyklostí z dob husitských, pohnout rytířstvo budyšínského kraje; fojt tehdy rozhodl v jejich neprospěch.¹⁵⁸⁸

Ferdinand I. Habsburský ani jeho nástupci neposkytli klášterům větší hmotnou či organizační oporu v konfesní konfrontaci a jen zdálky ovlivňovali i podřízení ženských klášterů novým kontrolním strukturám.¹⁵⁸⁹ Na druhou stranu ale neváhali jednat často právě proti jejich hospodářským zájmům. Habsburkové dále ovlivňovali majetkové transakce klášterů, nazíraných jako součást korunních statků, převážně prostřednictvím zemského fojta: stvrzovali jejich nákupy či prodeje,¹⁵⁹⁰ obleňovali abatyšé nově získanými statky.¹⁵⁹¹ Od první

¹⁵⁸⁵ Cf. J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 220.

¹⁵⁸⁶ KIA Marienthal, listiny č. 111, 118 a 119.

¹⁵⁸⁷ 14. dubna 1497, Praha, KIA Marienthal, č. 114. V listině jsou jmenovány renty z následujících vsí a městeček ve zhořelecké a žitavské vikpildě: městečko Ostritz, celá ves Jauernick, Blumberg, Meuselwitz, Seifersdorf, Grunau, Attendorf, Rußdorf, Schlegel, Königshain, Reichenau, polovina vsí Leuba a Schönfeld. Klášter dále vlastnil po dvou sedlácích v Markersdorfu a Gurick, čtyři sedláky v Bordě, tři v Eckartsbergu a pět v Dittelsdorfu. Oznámení Zikmunda z Vartemberka o tom z 1. června 1497, KIA Marienthal, č. 112.

¹⁵⁸⁸ 12. srpna 1473, Budyšín, KIA Marienstern, č. 45.

¹⁵⁸⁹ Viz výše, s. 295.

¹⁵⁹⁰ Za všechny viz listina Zdislava Berky z Dubé, 28. června 1543, Budyšín, KIA Marienthal, č. 124.

¹⁵⁹¹ Takto oblenil budyšínský hejtman Nikel z Gersdorfu abatyší Markétu v Mariensternu dvěma sedláky v Höfleinu, 15. června 1540, KIA Marienstern, listina č. 174.

třetiny 16. století pak od klášterů stále častěji vymáhali peníze v podobě „dobrovolných půjček“ či „darů“, stejně jako od dalších duchovních institucí a stavů obojí Lužice.¹⁵⁹²

Využívání klášterních majetků je nutno nazírat v širším kontextu. Ferdinand I. byl nucen využívat všech možností, jak získat prostředky na boj proti tureckému ohrožení. Již roku 1523 povolil říšský sněm v Norimberku poprvé daň proti Turkům, k níž měly přispět i kláštery. Papež tehdy povolil zabavit na ten účel třetinu příjmů duchovních institucí. Roku 1529 byl tento výnos opakován, znovu s papežským souhlasem. Kromě toho měly kláštery vydat panovnickým úřadům všechny své cennosti, až na jeden kalich a monstranci.¹⁵⁹³ V únoru 1530 vydal Ferdinand I. nový výnos, podle nějž měla být prodána čtvrtina příjmů a majetků kostelů a klášterů v Říši a habsburských zemích, opět na financování turecké kampaně. Královské pozornosti tehdy ovšem neunikly ani domy cisterciáků. Toto působení *defensora*, směřující proti samotné podstatě jeho funkce, mělo v soudobé Evropě mnoho paralel.¹⁵⁹⁴

Zejména jeptišky z Marienthalu a Mariensternu byly většinou s to těmto nárokům vyhovět, což dokládá poměrně dobrý stav klášterní ekonomiky.¹⁵⁹⁵ Ke splácení ale často docházelo za cenu zástav, či dokonce prodeje klášterních vsí. Tak tomu bylo při velké berni, uložené roku 1530 klášterům vedlejších zemí České koruny, kdy se abatyše marně odvolávaly na dosud uznávané vynětí kláštera z placení zemských dávek. Hornolužický fojt Zdislav Berka z Dubé a zhořelečtí radní proto navštívili klášter Marienthal a donutili abatyši slíbit splácení berně v hotovosti. Protože řeholnice neměly dostatek hotových peněz, král dovolil za účelem uhrazení daně prodat zhořelecké radě vesnici

¹⁵⁹² České syntézy příliš nezohledňují úlohu vedlejších zemí ve finanční politice prvních Habsburků, Josef JANÁČEK, *Doba předbělohorská (1526-1547)*, České dějiny, I/2, Praha 1984, zvláště s. 72-79. Hornolužické stavy byly vstřícnější k panovnickým berním než stavové čeští, na jejich postoji roku 1546 to ilustruje Lenka BOBKOVÁ, *Pönfall neboli Šestiměstí v protihabsburském odboji roku 1547*, in: Stavovský odboj roku 1547. Sborník příspěvků z konference konané v Pardubicích ve dnech 29. a 30. září 1997, Pardubice – Praha 1999, s. 41-64, zvláště s. 48. Jen nemnoho informací k této problematice poskytuje *Geschichte der Oberlausitz*, red. J. BÄHLCKE, s. 106.

¹⁵⁹³ Cf. F. B. von BUCHOLTZ, *Geschichte der Regierung*, VIII, s. 142 sq.

¹⁵⁹⁴ Poměry v Čechách F. MACHILEK, *Die Zisterzienser*, zvláště s. 120 sq. Ostatně samotné řádové centrum, klášter v Cîteaux, si opakovaně stěžovalo ve stejné době na neúnosné vydírání francouzského krále, cf. P. ZAKAR, *Generaläbte*, zvláště s. 102.

¹⁵⁹⁵ K mariensternskému panství Jan ŠOLTA, *K stawiznam klóštrského knjejtwa Marijneje Hwězdy wot 16. stolěca hač do zběhnjenja robočanstwa*, in: *Lětopis B/1*, 1956, s. 103-141)

Oberleube.¹⁵⁹⁶ Z roku 1534 se dochoval další dlužní úpis Ferdinanda I. ve prospěch marienthalských cisterciáčků,¹⁵⁹⁷ vzhledem k požáru roku 1542 zůstal dlužen na platbě vypsané roku 1544.¹⁵⁹⁸ Obdobně došlo k prodejům za účelem splácení králových požadavků v letech 1547, tehdy na vedení šmalkaldské války.¹⁵⁹⁹ Z některých listin ohledně válečných půjček můžeme alespoň částečně nahlédnout do složení konventu, tak např. věci prodeje Alt- a Neuschönfeldu u Ostritz klášternímu fojtovi, u nějž asistoval i neuzellský opat Mikuláš, jako „*ordinarius vnnd prelat*“ Marienthalu, který podal k transakci své svolení. V záležitosti ale jednali jako prostředníci i zhořelecký hejtman Kašpar z Nostic a další dva místní šlechtici.¹⁶⁰⁰ Obě zcizení majetků byla provedena se souhlasem panovníka jakožto vrchního pána nad klášterním panstvím, jednali v nich zemští úředníci na různých úrovních. Zmínili jsme už roli pražského administrátora Žáka a dále žitavského děkana při berni z roku 1530. O souhlasu otce-opata k těmto majetkovým transakcím víme zprostředkovaně jen v jednom ze tří případů.¹⁶⁰¹ Císařským finančním požadavkům neunikly ani laubanské magdalenitky. Roku 1530, v souvislosti se zmiňovanou tureckou pomocí, došlo ke sporu kláštera s laubanskou radou. Převorka Kristýna prosí českého zemského sudího, Zdislava z Dubé na Zákupcích, ať zabrání, aby laubanská rada

¹⁵⁹⁶ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 116 se při líčení této záležitosti odvolává na listinu, která už se v klášterním archivu nenachází. Klášter si vymínil předkupní právo k této vsi s podmínkou, že nesmí být prodána Kašparu z Gersdorfu na Niederleubě, neboť „*er würde die Leute fast beschweren und verderben ...*“, snad ve věcech náboženství. Cf. NA Praha, LŽ, sg. III. 11. 10, Marienthal (karton 245).

¹⁵⁹⁷ K půjčce svolila Alžběta z Talkenberka po vyjednání královských radů Jana Fabera, biskupa vídeňského, a Balthasara z Promnitz, probošta u sv. Kříže ve Vratislavi. Půjčila králi s ohledem na obtížnou dobu 500 zlatých rýnských, NA Praha, LŽ, sg. III. 11. 10, Marienthal (karton 245).

¹⁵⁹⁸ Tu vyjednával zřejmě Šebestián ze Schönaichu jako komisař, viz NA Praha, ČDKM IV, M 148, Marienthal – Marienstern.

¹⁵⁹⁹ Prodej klášterní vsi Schönfeldu marienthalskému klášternímu fojtovi Adamovi z Pentzigu, „*zu ... einer unterthänigen Hülfe und zu Unterhaltung Ihrer Majestät Kriegswesen*“, 29. ledna 1547, Marienthal, KIA Marienthal, listina č. 125. Marienthal nakonec poskytl 1 400 rýnských zlatých, a to hned 2. února 1547. Pro srovnání: Marienstern mohl poskytnout částku dvojnásobnou, 2 800 zlatých, převorát v Laubanu 373 zlatých, kapitula v Budyšině 560 zlatých, naopak např. klášter v Leubusu 9 625 zlatých, město Norimberk dohromady osm tisíc zlatých atd. Z českých a moravských cisterciáckých konventů se na této půjčce nepodílel žádný, viz J. JANÁČEK, *Doba předbělohorská*, s. 347.

¹⁶⁰⁰ Tak je podepsána např. abatyše Kateřina z Nostic, převorka (a pozdější abatyše) Markéta z Bellwitz, podpřevorka Eufémie Rottenbergová, celerářka Markéta Klücková a další hodnostářky a *seniores* kláštera a cley konvent. Originální list, 1547, NA Praha, ČDKM IV, M 148, Marienthal – Marienstern.

¹⁶⁰¹ E. BEYER, *Das Cistercienser-Stift*, s. 728, č. 909 a výše.

nutila klášter a jeho majetky platit daně spolu s městem, s ohledem na zmenšené příjmy kláštera v důsledku reformace.¹⁶⁰²

Řada pramenů se zachovala např. k půjčce klášterů Marienstern, Marienthal a Lauban roku 1558.¹⁶⁰³ Tehdy se po nich požadovalo patnáct tisíc tolarů na vyplacení pohledávek braniborského markraběte.¹⁶⁰⁴ Dozvídáme se o mechanismech získávání půjčky. Královští komisaři Jan ze Schlieben, Jan z Maxenu a Benno ze Salzy, působící na příkaz arciknížete Ferdinanda, píše komorním radům několikrát v druhé polovině února z Budyšína. Jednali s představenými a *verwalter* (to jest zřejmě fojty) hornolužických klášterů, ty mohou poskytnout peníze jen za cenu zastavení statků, k němuž je třeba královského souhlasu. Peníze mají být složeny v Budyšíně. Jednání jsou obtížná, zvláště v požadované rychlosti, představené se zdráhají vyhovět. Komisaři tedy jednali i se šlechtou, aby nebyly v platbách ponechány jen kláštery, tam ale byli zřejmě méně úspěšní. Kapitula, která je snad třikrát tak bohatší než klášter v Laubanu,¹⁶⁰⁵ odmítá zaplatit úplně. Dokonce prý mluví i za laubanskou převorku a odvolává se na svou exempci. Komisaři zmiňují také nabídku Bennona ze Salzy, půjčit dva tisíce tolarů, oproti zástavě vsí Seiffersdorf a pěti sedláků v Ottendorfu od kláštera Marienthal.

Komisaři ale nakonec získali obligace, jimiž se kláštery nakonec k platbě zavázaly, a to tak, aby to nepoškodilo jejich živobytí.¹⁶⁰⁶ Představené poskytly své úpisy všechny 16. února 1558: mariensternská na osm tisíc tolarů, marienthalská na šest tisíc a laubanská na tisíc; jejich texty jsou zhruba stejné.¹⁶⁰⁷ Zároveň zhotovili královští komisaři seznamy vsí hornolužických

¹⁶⁰² P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 204.

¹⁶⁰³ Historiografie se dotkla jen plateb laubanských, cf. P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 213-214, který na základě klášterních pramenů – revize situace na základě domácích pramenů v případě cisterciacek není možná – dochází zhruba ke stejným závěrům o průběhu jednání o zdanění.

¹⁶⁰⁴ NA Praha, LŽ, sg. III. 11. 10, Marienthal (karton 245).

¹⁶⁰⁵ „*Das Capittel aber alhir welchs woll dreifacher beser vormugens dan das arme stiftt zum Laubann*“, TAMTĚŽ.

¹⁶⁰⁶ „*one sondere beschwerung vnd vorschmellerung Irer vnterhaltung wol thun mugen, vnd da gleich die ander post auch vf bracht vnd entnomen sich noch an dem vbrigen wol erhaltenn mochten*“, TAMTĚŽ.

¹⁶⁰⁷ Abatyše prohlašují za sebe a za celý konvent, že poté, co král, „... *aus furfallend ... hochenn vnnd unvermeidlichen vrsachen, ausgabenn vnnd zum bestenn shutz vnnd zum thail befreihung Irer RKM Khunigreichen lannden vnnd leuten, aine Summa geldts zuerlanngen vnnd vfbringen zulassen vorgestannden ...*“, přišli k nim pánové Jan ze Schlieben, Jan z Maxen a Benno ze Salzy jako královští komisaři. Představeným bylo zřejmé, že sumu nebudou moci poskytnout, aniž by zastavily nějaké majetky, zcizování statků se ovšem obávají: potřebují je k své obživě a

klášterů a budyšínské kapituly, s rozlišením vsí, které mají být zastaveny a které mají být klášterem ponechány, s uvedením počtu hospodářů a podrobným přehledem o jejich příjmech v penězích a naturáliích.¹⁶⁰⁸ Dozvídáme se tak velmi podrobně o stavu klášterního hospodářství po polovině 16. století. Pramen vlastně nahrazuje klášterní urbáře, přitom se ale údaje o každém klášterství strukturou poněkud liší.¹⁶⁰⁹ V případě Marienthalu má být zastaven Ober- a Niederseiffersdorff, Ottendorf, Odernitz, Prachenau, Melaune, Porode, Meusselwitz, Gurgk a Jauernig. Laubanské magdalenitky mají zastavit dvě ze tří svých vesnic, Hennersdorf a Pfaffendorf. Je zřejmé, že jejich příjmy jsou nesrovnatelně menší než majetky cisterciáček. Z majetku Mariensternu mají být zastaveny jen čtyři vesnice, snad s ohledem na počty řeholnic, které se v tomto soupisu také uvádějí: v souvislosti se zástavami se jistě uvažovalo i o tom, kolik jeptišek konkrétní panství musí uživit. Tak v Mariensternu působí na šestatřicet benedikovaných jeptišek a dvacet konvršek – veliký počet!; v Marienthalu je celkem čtyřadvacet panen, v Laubanu pouze osm.¹⁶¹⁰ Soupis předznamenává zeměpanské inventarizace klášterů v 18. století, které prováděly kurfiřtské i budyšínské úřady a které měly svou dobu i jinde v Říši.

V zastavených vesnicích si kláštery mají ponechat všechny rybníky, mlýny, dvory a lesy i s příslušenstvím. Vsi, které mají být zastaveny, jsou většinou vzdáleny od klášterů dvě až čtyři míle, vsi v sousedství klášterů jsou řeholnicím záměrně ponechány, aby zajišťovaly jeho zázemí. Marienthalu tak má zůstat Markersdorf, Leuba, městečko Ostritz (se 111 hospodáři), Altstadt, Rußdorff, Blumbergk, Grunau, Königshein, Seitendorf, Reichenau, Schlegel, Dittelsdorff a Eckartsberg, stejně tak plat, který odvádí klášteru farář ve

k zajišťování bohoslužby a navíc to znamená zcizování zeměpanských statků. Přesto se ale zavazují sumu splatit, a to hornolužickému hejtmanovi „... *aber zu das wir mit bezallung daben angebnen 8000 thaler geben vf denn benennten Termin seumig des in gar nicht one verhennknus gottes beshren soll, vnnd Irer RKM vnnsere wegen ainiger shad eruolgt, so verpflichten wir vnns hiemit williglich vor vnß vnnsere samblung vnnd gantz Conuent solchen shaden Irer RKM vnnderthenigist zu erstatten vnnd zuvertreten vnd darneben in Irer RKM straffe eingefallen sein wellen, getraulich one ainig geurde ...*“ Budyšín, 16. února 1558.

¹⁶⁰⁸ TAMTÉŽ. Tyto seznamy by si jistě zasloužily v hospodářském směru hlubší vyčtení.

¹⁶⁰⁹ U Marienthalu jsou všechny druhy příjmů uvedeny naráz po jednotlivých vesnicích, u Mariensternu jsou rozlišeny příjmy v obilí a penězích.

¹⁶¹⁰ Uvádí se dále, že kapitula musí živit dvanáct kněží. I v jejím případě se uvádějí vsi, které mají být zastaveny, s tím, že to kapitula odmítá. Ze zápisu vyplývá, že majetky kapituly nebyly vnímány jako celek, ale jako souhrn příjmů z jednotlivých prebend, např. sv. Jeronýma a panen, sv. Donáta, Těla Páně atd., proboštství, plebánství, děkanství. Souhrn peněžních příjmů kapituly činí 165 kop, tedy méně, než obou klášterů cisterciáček.

Wittgendorffu a plat od žitavské rady. Z celkem dvaadvaceti vsí mělo být zastaveno deset! Peněžní příjmy Marienthalu dohromady přesahují 224 kop grošů, a k tomu přistupují příjmy v naturáliích. Laubanským magdalenitkám měla být ponechána pouze ves Wünschendorf, spolu s příjmy z mlýnů, soudní pravomoci, biskupských desátků, farnosti ve městě atd. Klášter Marienstern si může ponechat především příjmy z Wittichenau a řady drobných osad v bezprostředním okolí kláštera, které jsou ale navíc většinou menší než vesnice marienthalské. Úhrn peněžních příjmů kláštera Marienstern činí něco přes 317 kop. Příjmy všech čtyř duchovních institucí činí dohromady 719 kop. Ohledně zastavení statků se pak dochovaly ještě další písemnosti ze srpna roku 1558, kde prosí komisaři arciknížete o zaslání královského souhlasu. Tento sekularizační návrh, který by v případě Laubanu a Marienthalu znamenal sekularizaci *de facto* poloviny klášterních panství, nevešel v takovém rozsahu v platnost. Víme, že Marienthal nakonec prodal „jen“ poddané a příjmy v Dittelsdorfu, příjmy v Eckartsbergu a poplatek od faráře ve Wittgendorfu žitavské radě,¹⁶¹¹ že laubanské magdalenitky zastavily jen dvůr v Pfaffendorfu.¹⁶¹²

Ačkoli jeptišky panovnickovy požadavky vždy splnily, stěžovaly si opakovaně na jejich výši.¹⁶¹³ Tak například v květnu 1558, v návaznosti na působení komisařů v únoru téhož roku, ujišťují jeptišky Mariensternu a Marienthalu Ferdinanda I., že by rády poslechly jeho příkazu a zaplatily daň ve výši 14 tisíc tolarů. Nemohou to ale učinit, aniž by nezastavily některé, a to nikoli bezvýznamné klášterní vsi.¹⁶¹⁴ Proto pokorně žádají, aby je panovník už nezatěžoval dalšími daněmi, s ohledem na to, že jejich konventy jsou dosud dosti početné; uvedené údaje se shodují se zprávou z února 1558.¹⁶¹⁵ Jeptišky

¹⁶¹¹ 4. dubna 1558, Marienthal, KIA Marienthal, č. 128; J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 122.

¹⁶¹² P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 214.

¹⁶¹³ Rada dokladů NA Praha, ČDKM, sign. IV M 148, Marienthal und Marienstern, vztahující se k uvedeným letům.

¹⁶¹⁴ „daß wir arme Jungfern, beider Kloster, auf E. Kay. Mayt. gnedigst begehren, so vihl vnß anmermglich, E. kay. Mt. zu vnderthenigisten gehorsam, eine steuer, viertzehen thousandt taler erleget, darzu dann, unnd zu aufbringung solcher gelde, wir etliche, nicht die geringgisten dorfffer vorsezen vnnd vorpfenden müssen,“ bez data a místa (podle kancelářského přípisku přišla žádost na pořad jednání 3. května 1558), NA Praha, ČDKM IV, M 148, Marienthal – Marienstern.

¹⁶¹⁵ „unss forthinn, allernedigist, mit mehren Steuern nicht zubelegen, In aller gnedigister betrachtung, das Unsere Klostere arm, der Jungfren vihl, als zu Mariennstern fünfzig Jungfren, zu Marienthal fast dreissigk, unnd zu erhaltung derselbenn merglichze aufgehet“, TAMTĚŽ.

sice respektují císaře „*als schutzer der Catholischen Religion*“, ale jsou si zároveň vědomy, že císař teď má mnohé obtížné úkoly a je na cestách. Proto hrozí, že nepřátelé klášterů je v jeho nepřítomnosti přece daněmi zatíží a dokonce zaberou jejich statky, čímž je uvrhnou do jasné bídy, což si jistě císař nepřeje.¹⁶¹⁶ Proto prosí o vydání reskriptu, který by zabránil dalším dávkám. Je zajímavé, že marienthalská abatyše Magdalena a mariensternská Anna a jejich konventy se obracejí na císaře společně; i jindy ve vztahu ke králi postupovaly oba kláštery cisterciáček společně. Naopak podstatně chudší a pod kuratelou budyšínských děkanů stojící klášter v Laubanu stojí v těchto jednáních spíše stranou.

V souvislosti s těmito jednáními se dostaly do pražských pramenů i stížnosti klášterních poddaných na fojty, že jim ukládají nebývalá břemena, která ovšem vyplývala pravděpodobně z královských požadavků, že je tvrdě trestají a zle s nimi nakládají, takže dochází i k úmrtí poddaných.¹⁶¹⁷ Počinání klášterních fojtů, kteří se zřejmě obohacovali na úkor klášterů, si vynutilo vyhlášení zeměpanské vyšetřovací komise v obou kláštorech cisterciáček. Komise byla vyhlášena 3. února 1559,¹⁶¹⁸ účastnit se jí měli budyšínský hejtman Jan ze Schliebenu, zhořelecký zemský soudce Hanuš z Temritz, šlechtici Jan z Maxenu, Kryštof ze Schreibersdorffu, Šebestián z Metzeradu a konečně císařský rada Mikuláš Dornspach. Přitom se výslovně zdůrazňovalo, že se tato komise netýká jednání duchovních, nýbrž jen klášterního fojta a poddaných a že má dbát jen o hmotnou stabilitu korunních statků.¹⁶¹⁹ Provedení komise se ale „*aus villerley verhinderungen*“ velmi protahovalo. Arcikníže Ferdinand prý opakoval svá pověření sedmkrát, ale vyšetřování zabránila přímluva biskupa

¹⁶¹⁶ „*die guther der Kloster eingezogen, wir dardurch vnser Geistlich leben zuvorlassen, im Elende Armuth hin vnnd wider zerstreuet zufahren gedrungenn werden mochten, Welchs doch E. Key Mayt. gemuth unnd meinung, Godt lob, nich ist*“, TAMTÉŽ.

¹⁶¹⁷ „*das die Leutt und Underthanen zu den Closstern Marienstern, auch Marienthall in Oberlaussitz durch die Jetzigen Clössstervogkt nun etlich vill Jar heer mit vbershatzung vnd erhohung der gemainen Landsteuren zu wider Irer Kay. Mayst. und des Landts bewilligung, auch sonst vber Ire alte dienst mit vnbillichen Neuerungen, Exactionen und auflagen, darzue auch mit villen und grossen unerhortten Straffen, Purssen und Wändlen, auch mit Todfällen und Lehenbarn, dermassen vbersetzt, beshwert vnd bedrangt worden. Das es den armen Leutten zu entlichen verderben geraicht*“, prosinec 1558, NA Praha, ČDKM IV, M 148, Marienthal – Marienstern.

¹⁶¹⁸ Královské příkazy NA Praha, ČDKM IV, M 148, Marienthal – Marienstern.

¹⁶¹⁹ „*in der Warheit berichtet sein, das diße Comission handlung die Geistlichen, oder Irer Clossterguetter mit dem allerwenigsten gar nichts angeet, noch zushaffen gibel, Sonder allain*

naumburského a lužických stavů. Arcikníže si výslovně stěžuje, že protahování vyšetřovací komise podvrací moc jeho otce, císaře a českého krále, když se takto špatně, bez možnosti nápravy, nakládá s jeho statky. Vidíme, že v některých dobách byl vliv zeměpanských úřadů na klášterní panství problematický a že i tady se projevovala pnutí mezi panovnickou a stavovskou mocí.

Řeholnice žádaly také stále znovu, s různými zdůvodněními, o úlevu na kontribuci. Někdy se zdá, že král byl těmto úlevám nakloněn, ovšem s tím, že musely svůj souhlas připojit stavy markrabství, které se naopak stále znovu snažily přenést co největší část daňového břemene právě na kláštery.¹⁶²⁰ V únoru 1559 prosí abatyše z Marienthalu a Mariensternu o odvrácení nové vizitace, která jim nejen přináší obtíže, ale vede i k úpadku kláštera i služby Bohu. Naštěstí mají u sebe ještě velký počet jeptišek a navíc znají i ženy, které k nim chtějí vstoupit.¹⁶²¹ Argumentují tedy tím, že klášterům nehrozí vymření: jejich kláštery jsou dosti obsazené a nemají žádné ekonomické přebytky.¹⁶²² V této suplikaci je třeba spatřovat reakci na opravdu velkolepě založený sekularizační pokus z roku 1558. Abatyše navíc uvádějí dosti odvázně, že ani slezské kláštery ničím nepřispěly a doporučují, ať je vizitace provedena u bohatých opatů, neboť je samotné by to přivedlo úplně na mizinu. Žádají tedy, ať je nechá jeho knížecí Milost v klidu, aby mohly nerušeně pokračovat v duchovním životě, jemuž se zasvětily. Jinak ale budou panovníkovi poslušné ve všem.¹⁶²³

Vykořisťování ze strany královské komory mařilo dosavadní hospodářské úspěchy klášterů a uvalilo na ně dlouhotrvající zadlužení, jež nevyvážily ani některé zisky po *Pönfallu* z majetku potrestaných hornolužických

Ire Closstervogt vnd derselben bishet mit den Vnderthanen zur vnbilligkait geubte Handlungen", TAMTÉŽ.

¹⁶²⁰ Kancelářský koncept z května 1558, NA Praha, ČDKM, sign. IV M 148, Marienthal – Marienstern.

¹⁶²¹ „... zw vndergang des gottes dinstes vnnd der Closter dieweil wir (gott lob) noch bey vns ain grosse anzall der Closter Jungfrauen sein, auch vns in dem selbigen angenommen orden wir/wie fromen gotfurchtigen Jungfern woll ansteet, die sich darinne verhalten ...“, suplikace abatyší z konce února 1558, daná v Budyšině, NA Praha, ČDKM, sign. IV M 148, Marienthal – Marienstern.

¹⁶²² „... dann wo dise visitation bei vnns als armen vnd Got Lob woll besatzten Jungfrauen Clostern die khainen vbershus haben“, TAMTÉŽ.

¹⁶²³ „... vnangefochten vnd vnbedruckt beleiben lassen, Damit wir vnns angefangen geistlich leben, diser geruiglicher vnnd on abbruch mochten voltziehen“, TAMTÉŽ.

měst. Zároveň vedlo zastavování klášterních majetků vesměs luteránským sousedům i k šíření luteránské reformace na klášterní panství.

Přibližně ve stejné době opakovaně požádala abatyše Kateřina z Nostic o možnost získat zpět své vsi Leubu a Seiffersdorff, z nichž jedna je prodána zhořeleckým, druhá zastavena žitavským, ovšem peníze nešly ku prospěchu ústavu, nýbrž do královské komory do Prahy. Prosí krále jako svého jediného ochránce o navrácení statků, aby z nich mohl mít klášter nadále užitek.¹⁶²⁴ Navíc opět připomíná, že – „*noch Goth Lob*“ – žije v klášteře asi ještě přibližně třicet řeholnic, jejichž obživu je třeba zajistit.¹⁶²⁵ K navrácení vsí ale hned nedošlo, neboť abatyše svou žádost opakuje 20. dubna 1550. V záležitosti se angažoval i zemský fojt, císařští komisaři ji vyšetřovali ještě roku 1554. Při té příležitosti došlo i k inventarizaci klášterního panství, kdy byly mimo jiné zapsány škody, jež klášter utrpěl při požáru 1542: byly tak veliké, že na jejich zapravení se musel klášter nutně zadlužit.¹⁶²⁶ Zajímavé je, že při vykoupení vsi Seiffersdorf se zasazovali v 60. letech 16. století bratři abatyše Markéty Kašpar a Jiří z Bellwitz, „*die dann dem armen Closter wol verwandt vnd zugetan auch gar Nahende blutts freunde hinein haben gehandelt*“, kteří dokonce nabízeli poskytnout abatyši půjčku tisíc tolarů k vyplacení této zástavy.¹⁶²⁷ Nekonečná byla rovněž jednání ve věci vykoupení mariensternských vsí Ober- a Niederkießdorff auf dem Eigen, v níž se angažoval mimo jiné i Volf z Vřesovic. Zdá se, že ne vždy, když jeptišky poskytly své vesnice, dostaly v pořádku své peníze – například v tomto případě Jan z Gersdorfu na Dobschütz dlouho neodváděl tři tisíce hřiven. V zastavených vsích jistě panoval velký zmatek i mezi poddanými, kteří mnohdy odmítali odvádět dávky.

¹⁶²⁴ „... *als ein frumer christlicher gerechter konig vber vns arme begebne kinder vnd vorsamlung gnedigst zu erbarmen, vnnnd vns sulche zwe dorffer aus ir koniglichen Kammer, wider gnedigste volgen vberantwortt vnnnd einreuhmen lassen*“, 15. července 1549 Lužické spisy, sg. III. 11. 10, Marienthal (karton 245).

¹⁶²⁵ „... *in di XXX person vngeuerlich seind erhalten got dienen, vnd vnser lebentage in Gotes dinst vnd lob wi fromenn Geistlichenn wol anstehett volendenn*“, TAMTÉŽ.

¹⁶²⁶ „... *hartter Brandtschadenn, den Mehren theil also einganngen vberfallenn, das auch das Ganntze Closter Kirchen vnnnd also durch den Brunst Einganngen zu welcher wider Erbauun eine namhafftiget Suma durch verpfendung etzlicher des stifttes wolgelegener Gutter hatt müssen vbracht werden, daneben auch die erfolgtenn Steuern zu erlegenn, also in Schult vnnnd beschwer geradtenn müssen*“, TAMTÉŽ.

¹⁶²⁷ Dopis arciknížete Ferdinanda marienthalské abatyši z dubna roku 1565, NA Praha, ČDKM IV, sg. M 148, Marienthal – Marienstern.

Korespondence mezi klášteřem a arciknížetem Ferdinandem okolo různých půjček klášteřa byla ve své době nesmířně bohatá. Docházelo k dalším komisím, například k té, v níž zasedali Jáchym Šlik, hrabě z Posaunu, Jan ze Schliebenu a Jan z Maxenu a která se týkala válečné půjčky roku 1563. Stále se přitom opakují poznámky o tom, že je třeba klášteř jako komorní statek posilovat a že ve všech transakcích musí dát náležitě svůj souhlas panovník.¹⁶²⁸ Oba klášteřy cisterciáček jsou pravidelně nazývány jako „*vnsers Stiefft vnd Jungfrawcloster*“. V dokumentech je také zmiňováno, že klášteřy mají dosti zámožné poddané, kteří nejsou tak zatíženi robotou jako poddaní jiných panství.¹⁶²⁹

Zeměpanský tlak trval i ve 2. polovině 16. století.¹⁶³⁰ Vyplývá i ze suplikací různých věřitelů klášteřa, mimo jiného císařského výběřčího daní Mikuláše z Dornspachu, který roku 1562 se souhlasem císaře a na žádost abatyše půjčil klášteřu dvanáct set tolarů, pojištěných na vsi Seiffersdorf na čtyři roky. Ves ale dost nevynášela a navíc hrozilo, že abatyše nebude s to ves splatit, proto prosila, i s ohledem na své věrné služby císaři, aby po uplynutí lhůty mohla být zástava prodloužena na deset let. Panovníci se snažili uplatnit různé prostředky, jak z klášteřů své požadavky vymoci, kromě komisí to bylo např. vyjednávání zhořeleckých měšťanů ve věci vsí Berzdorf a Schönau.

Platby klášteřů se dostaly i na jednání českých sněmů. Roku 1573, v souvislosti s uhrazením pohledávek Jana Vchynského, byla duchovním institucím uložena šestiletá splátka.¹⁶³¹ Její odvádění se však komplikovalo a protahovalo, takže roku 1580 byly platby revidovány. Klášteřy lužické si přitom stály v platbách poměrně lépe než české.¹⁶³² Jednalo se ještě s klášteřem

¹⁶²⁸ Tak zpráva Jana ze Schlieben, hejtmana v Horní Lužici, z 28. března 1565, NA Praha, ČDKM IV, M 148, Marienthal-Mariensteru.

¹⁶²⁹ „... die etwa mitt Robott vnd andern nicht dermaßen wie andere vnderthanen daselbst bedrangt“, 18. května 1570, Praha, NA Praha, ČDKM IV, sg. M 148.

¹⁶³⁰ Připomeňme hospodářské vykořisťování Zbraslavi, *Listy*, ed. F. TADRA, s. 308, č. 397; předání majetků Oseka pražskému arcibiskupství; k Neuzelle viz výše. Ilustrativní je také výnos statut generální kapituly cisterciáckého řádu o zabrání konventu sv. Bernarda v Rakousku ve prospěch jezuitů, J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VI, 1605, č. 86.

¹⁶³¹ K záležitosti Wacław Wladiwoj TOMEK, *Dějepis města Prahy*, Praha 1901, XII, s. 257.

¹⁶³² *Verzeichnis der geistlichen Personen sechsjährigen Contribution in der Kron Beheimb und beiden Markgraffthumben Lausnitz*. Úplně uhradil královskou pohledávku jako jediný probošt choťešovský; broumovský opat složil jen 600 z 1800 kop; plaský 300 ze 600 kop; osecký 300 ze 3600 kop; prelát kladrubský odvedl pouhých 100 z 1500 kop, strahovský z požadovaných 1000 kop neodvedl nic. Opat tepelský mohl zaplatit 1200 z 1800 kop atd. Pohled např. mezi těmito plátcí nevystupuje. Mariensteru měl přispět celkem 900 kop, z toho složil roku 1573 300 kop,

Marienthal, neboť během sněmu přišla zpráva, že vyhořelo klášterní městečko Ostritz. Nakonec se ale zjistilo, že městečko neutrpělo žádné škody, takže se očekávala další platba.¹⁶³³ Kláštery v Čechách a obou markrabství Lužice měly přispět dohromady 22 360 kopami, v hotovosti pak bylo českému rentmistrovovi a hejtmanům obou markrabství složeno pouze 8 970 kop. Lužické kláštery na tom byly se splácením relativně dobře, což naznačuje jejich ekonomický potenciál, přesto ale byly se splácením těchto pohledávek neustálé problémy.¹⁶³⁴ Podobně nemilosrdný tlak v té době stíhal i klášterství osecké, které se také marně odvolávalo na svou nouzi a kterému přesto bylo zadlužení kvůli zeměpanským pohledávkám vytýkáno a vedlo k dočasné sekularizaci kláštera.¹⁶³⁵ Opakovaně z té doby pocházejí žádosti kláštera o zmírnění kontribuce, znovu se probírala záležitost vsí Alt- a Neuschönfeldt, prodaných klášternímu fojtovi Adamovi z Pentzigu (1559-1576).

V souvislosti s válečnou daní vypsanou roku 1573 se dochovala řada dlužních úpisů na úkor kláštera, které dokládají komunikační síť konventů v té době, překračující v ekonomických záležitostech i konfesní bariéry. Tak klášteru Marienstern půjčil roku 1570 jak katolický kamenzský purkmistr Ondřej Günther, tak i okolní protestantští šlechtici Jan z Ponickau, Veronika z Maxen a další; klášteru poskytli peníze i klášterní fojti. Zajímavá je také stížnost abatyše marienthalské ohledně povodně na Nise roku 1573, která poškodila klášter i jeho hospodářství, a proto klášter nebude moci zaplatit kontribuci v celé výši. Zajímavý je výčet škod na klášterních budovách, mostech, mlýnech, ba i

14. dubna 1574 pak přijal od kláštera budyšínský hejtman Jan ze Schlieben dalších 300 kop, zbývá zaplatit ještě třetina. Budyšínská kapitula měla přispět celkem 1200 kopami, ale zaplatila pouze 400; neuzellští zaplatili ze 3600 kop jen 1200. Odvod kláštera Laubanu „*stehet auf weitere Handlung*“, *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, V: 1577-1580, Praha, 1887, č. 373, s. 743-744.

¹⁶³³ „... als sollte ihnen ein Markt, Ostritz genannt, ausgebrunnen sein, ist ihnen anheimbszuziehen vergönnt worden, und da kein Brunstschaden erlitten, haben sie sich erboten, auch was zu contribuiren.“ Z celkem 1500 kop složil klášter jen 650, z toho opět 14. dubna 1574 250, TAMTÉŽ.

¹⁶³⁴ Cf. řadu dokumentů ze 70. let 16. století, v originálech i opisech, v NA Praha, ČDKM IV, sg. M 148, Marienthal – Marienstern.

¹⁶³⁵ Osecký klášter např. roku 1528 žádal na královské komoře, zřejmě marně, buď úlevu na berních, anebo povolení ponechat si část peněz, jež vybral předchozí opat Martin pro užítky kláštera. Osečtí se odvolávají na svou velikou bídu: peníze potřebují k opravě konventních budov, které hrozí zřícením, k zajištění základních potřeb mnichů a k vedení jakéhosi sporu. Tehdejší představený Mikuláš zároveň žádá panovníka o konfirmaci. NA Praha, ČDKM IV, kardon 169, Osek – Oybin. Opis listu opata Mikuláše a konventu oseckého z roku 1528. Cf. J. ZDICHYNEC, *Kláster Osek*.

dobytku.¹⁶³⁶ Z ledna 1579 pak pocházejí dokumenty o půjčce šest tisíc tolarů Mariensternu od zhořeleckých, dále je zmiňována pohledávka císařského služebníka a hofmistra Jakuba Hagka na eigenských vsích Mariensternu; za něj se mimo jiné přimlouvá sestra Rudolfa II., francouzská královna Isabela. Šlo opět o zastavení Ober- a Niederkießdorfu, kde se mimochodem v té době zmiňuje neposlušnost poddaných, zastavování vsí se protahovalo atd. V onu dobu ostatně zcela příznačně ujednání klášterů stvrzují hlavně zeměpanští úředníci a klášterní fojti, o přítomnosti řádových struktur neslyšíme, v listinách a suplikacích nevystupují ani klášterní probošti či kaplani, takže se zdá, že jeptišky byly víceméně ponechány samy sobě, kromě některých přimluv děkana Leisentritha.¹⁶³⁷ Ani klášter Lauban nebyl těchto plateb ušetřen, navíc ještě v 90. letech hrozilo kvartýrování vojska táhnoucího do Uher na klášterních statcích.¹⁶³⁸

Zajímavé jsou dále zprávy týkající se osob, které se ucházely o místo ve službách kláštera. Tak například vliv na hospodaření kláštera Marienthal získal záhadným způsobem jakýsi Jáchym Schlichtig, který působil navzdory stávajícímu fojtovi.¹⁶³⁹ Zřejmě ovlivnil abatyši – tehdy problematickou Uršulu Laubigovou – a kořistil spolu s ní na úkor majetků kláštera.¹⁶⁴⁰ Jeho působení zaregistroval i pražský arcibiskup, on i císař už Schlichtingovi uložili, aby si svou obživu hledal jinde a nepůsobil škody královskému klášteru a duchovním osobám. Jinak ale zřejmě neměl panovník ani jeho úředníci na vybírání fojtů v kláštorech větší vliv: v 16. století si je většinou vybíraly abatyše samy a ani ne

¹⁶³⁶ „... das man nicht gehenn sondern auff kanen, da man zu sammen gewolt farenn müssen auch Capellen, Creuzgenge, alle Keller, Breumaltz, Back vnnd Viehe haus, Muhle, vnnd Brucken, so beim Closter gelegenn mit gewalt gewannen, zerrißenn, zershleiff, vnnd mit waßer erfuldt. Das waßtviehe in Stellen erseufft/ersteufft vnnd hinweg zum theil gefuert, das Mehl in der muhlen Backhause, das Maltz in Meltzhause vnnd ander Getraidichst zu des Closters hohen Notturfft, biß zur annden Zeyth inn Vorrath erhaltenn vnnd alle anndere farnus, so in berurtenn Gebeuden an Gerättiht, Kesseln, vnnd Efannen vorhanden gewest außgeholt, was gefurt gantz vnnd gar zu nichte gemacht. Auß diesem leicht zuerachten das gleichwol dieser grosse wasserbruch, ohne shadenn nicht abgangen“, 20. září 1573, Budyšín, NA Praha, ČDKM IV, sg. M 148, Marienthal – Marienstern.

¹⁶³⁷ Viz výše.

¹⁶³⁸ Opakovalo se to v letech 1594 a 1598, P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 222.

¹⁶³⁹ 17. dubna 1575, NA Praha, ČDKM IV, sg. M 148, Marienthal – Marienstern.

¹⁶⁴⁰ „... sonnder auch ohne das sein boeses, shertzlichs geshray vnnd verdacht zwishen ihm Schlichting vnnd der abtissin, im gantzen Lannde ergehett vnnd ershollenn do doch derer Orth billich gottes eher dinst vnnd Lob sölt gefördert werdenn vnnd sich also das wiesespeil ansehen will laßenn, vnnd ergerliche Exempl Closter verursachenn möchte, vnnd gleich im fall, es nictes mehr wie dann dis de facto zubeshuldigen, gehaimbte sachenn seint, wie es zugehenn

vždy předložily jejich jména panovníkovi k potvrzení. Přesto se řada jejich jmenování i instrukcí z 2. poloviny 16. století dochovala v panovnické kanceláři, aniž bychom mohli vystopovat nějaký králův vliv na jejich jmenování.¹⁶⁴¹ Roku 1540, v době jednání o potvrzování marienthalské abatyše, píše Ferdinand I. hofmistrovovi v Čechách, aby zakročil proti stávající tamní abatyši kvůli jejímu neřádnému působení. Problematické je i působení klášterního fojta, který se obohacuje na úkor kláštera a působí i obtíže jeptiškám.¹⁶⁴² Král tu vystupuje „*alls beshutzer vnd beshirmer der Geistlichen*“, buď ale byla obvinění neoprávněná, nebo nebyl sto v tuto chvíli situaci v klášteře ovlivnit.¹⁶⁴³

O uvažování o klášterních nadáních v 16. století vypovídá také zaměření tzv. „*Klosterrat*“, jež měla pečovat především o kláštery v Dolním Rakousku.¹⁶⁴⁴ V proklamaci o zřízení klášterní rady, ustanovené někdy na konci 70. let 16. století – tedy zhruba souběžně se zrušením klášterů v Oseku a Světcích – se sice hovoří o nápravě klášterů ve *spiritualiich* i *temporaliiich*, ale ve skutečnosti byl jejím hlavním účelem dohled nad ekonomickými záležitostmi klášterství: vybírání dávek a daní, řádné zapravování dluhů, dohled na nezcizování klášterních majetků, na jejich právní záležitosti. Jen zřídka sem pronikaly záležitosti farní: podobnou agendu v případě českých klášterů řešilo české oddělení dvorské komory, jež se zřejmě také aktivitami „*Klosterrat*“ inspirovala. Důležitým prostředkem nápravy byla vizitace klášterů, kterou ale

möcht,“ Drážďany, 15. dubna 1575, NA Praha, ČDKM IV, sg. M 148, Marienthal – Marienstern.

¹⁶⁴¹ Dochovala se např. jmenování mariensternských fojtů Kryštofa z Döbschütz roku 1580 či Balthasara ze Schreibersdorfu roku 1599. Po fojtech se především požadovalo, aby pomáha klášteru při zachování jeho panství a privilegií. Má to být ctihodný šlechtic, např. Balthasar byl dlouhá léta starším tohoto markrabství, je známý jako dobrý hospodář a – „*beyder Wendischen vndt Deutschen sprachen wohl khundig*“, NA Praha, ČDK, sg. IV B, č. 27, karton 353, Marienthal – Marienstern. Viz níže, V. 2. 5. „*Klášterní domácnost*“.

¹⁶⁴² „... *alls solte die abtessin zu Marienthal nit gar wol hausen ainen klosteruogt welch ja nit wenig gereicht, aus Irem vnordenlichem wesen in ain statlich vermugen khumben*“, 2. dubna 1540, Gent, NA Praha, RG, č. 23 (Kaiserliche Befehle, Missiven, 1540-1541), fol. 47^v.

¹⁶⁴³ Fojtem byl totiž tehdy Adam z Pentzigu, který pak působil jako klášterní fojt v Marienthalu prokazatelně ještě tři desítky let!

¹⁶⁴⁴ Vycházím tu z opisu projektu, uloženého v Domstiftsarchiv Bautzen, Loc. 5997, Acta Varia Mariaevallensia 1234-1610, „*Sehr vernünftiges Project an kays[erliche] Mayestat die besser Organisation des Closter Rathes zur besten der Religion*“ (na dorsu: „*Memorial: Der Closter Rätthen in Osterreich undt also folgende auch auff die Behmische Morische, Schlesische vndt Laubnitze Klosster zurichten. Ex Consilio Camere Boemicae die 17 Majj Anno 1579.*“) Ke „*klášterní radě*“ cf. J. SATTEK, *Der niederösterreichische Klosterrat. Ein Beitrag zur Geschichte des Staatskirchentums in Österreich im 16. und 17. Jahrhundert*, Diss. Wien 1949.

mohli provádět vládní úředníci. Za základ dobrého fungování klášterů byla považována nicméně především jejich ekonomická stabilizace.¹⁶⁴⁵

Na sklonku 16. věku se k tomuto zeměpanskému tlaku přidaly zákazy vizitací řádových představených,¹⁶⁴⁶ ale především zásahy do voleb představených. Po smrti neuzellského opata Wiedemanna píše 22. května 1591 tamní převor a konvent, že našli starší císařský příkaz, podle něž má konvent v případě smrti preláta navrhnout císaři dva kandidáty k volbě. Sice to odporuje jejich zvykům, ale oni hodlají se svobodnou volbou ještě počkat.¹⁶⁴⁷ Zároveň prosí konvent císaře, aby generální vikář Flamingk uvedl „*durch aine ordentliche Election nach Alten unnd löblichen gebrauch unsers ordens in realem et actualem possessionem zu ainem Abbt und Prelaten cum administratione spiritualium et temporalium*“, kterou ale jindy zase udělovali zeměpanští úředníci.

Podobně nařídil Rudolf II., na základě svého odporu k cizozemským opatům, to jest opatům přicházejícím z řádového vedení, v květnu 1585 slezským klášterům v Raudenu a Třebnici, aby císaři navrhly dva kandidáty, a anuloval provedené volby, což ovšem kláštery nerespektovaly.¹⁶⁴⁸ 12. září 1591 vyzývá Rudolf II. právě zvoleného neuzellského opata Vavřince – i ten snad byl předtím kaplanem v Marienthalu¹⁶⁴⁹ –, aby podal dobrozdání o dvou kandidátkách na abatyši v Marienthalu.¹⁶⁵⁰ Podle císařského příkazu směl totiž konvent jmenovat – podobně jako téhož roku v Neuzelle – jen dvě kandidátky, z nichž potom panovník abatyši vybere. Vavřinec požádal o pomoc děkana Leisentritta. Abatyši pak byla jmenována Markéta Kolmasová, na niž se oba shodli. Další doteky zeměpanské moci a klášterů jsme již zmínili při různých příležitostech a zásazích cisterciáků, arcibiskupa či budyšínského děkana. Málokdy tyto autority působily samostatně, takže i v tomto líčení lze jen těžko

¹⁶⁴⁵ Je zajímavé, že v „klášterní radě“ zasedali převážně laici a byli tam přítomni i luteráni, ba dokonce i lidé neznalí církevního práva, což také bylo zdrojem její kritiky.

¹⁶⁴⁶ Viz výše, s. 349.

¹⁶⁴⁷ Činí tak s důvěrou, že císař zachová práva kláštera; protože ten je obsazen dostatečným počtem kněží a řádovým osob, poradili se konventuálové v kapitule a dali své hlasy Balthasaru Gutlerovi, bursariovi, a Vavřinci Košwigkovi, subpriorovi, oba již dlouho žili v klášteře a vyznali se v jeho hospodaření

¹⁶⁴⁸ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 165; J. KÖHLER, *Das Ringen*, s. 136 sq.

¹⁶⁴⁹ Podle náznaku SOA Litoměřice, ŘC Osek, Nr. A I 6b, 1614, kde se hovoří o předchozím neuzellském opatovi, který byl dříve již kaplanem v Marienthalu. Císařova žádost DA Bautzen, Loc. 6029, fol. 25.

¹⁶⁵⁰ NA Praha, LZ I, č. 101/1; DA Bautzen, Loc. 6029, fol. 25.

je oddělit. Lze konstatovat, že až do Bílé hory fungovala vládní moc v podstatě jako poslední instance v zásazích do vnitřních záležitostí klášterů, jak ukážeme i na podrobnějším rozboru krize hornolužických klášterů v té době.

IV. 2. 4. Kláštery a další světští činitelé

Zkouškou ve vztahu duchovních institucí a českého krále bylo nepochybně stavovské povstání, kdy kláštery většinou pod tlakem ostatní stavovské obce holdovaly i efemérnímu královi Fridrichu Falckému. Nevíme přesně, jak se k holdování Fridrichovi postavil neuzellský opat, zdá se ale, že se držel pokud možno zpátky. Pod tlakem okolností složily své sliby věrnosti zimnímu králi také všechny hornolužické duchovní ústavy, což jim pak bylo posléze vytýkáno. Jistě se ale jinak držely v době stavovského povstání stranou, společný postup ostatně znemožňovaly i konfesní rozdíly. Řada stavovských požadavků byla motivována nábožensky a do stížnosti stavů českým *defensorum* se ostatně dostaly také stížnosti na počínání římskokatolických vrchností vůči nekatolickým poddaným, zejména v případě Mariensternu a budyšínské kapituly.¹⁶⁵¹

Po sledování vlivu českého panovníka na kláštery se nabízí zdůraznit logicky i vliv dalších panovníků v sousedství. Už jsme se dotkli vlivů braniborského kurfiřta na klášter Neuzelle a působení saských úřadů v době velkých protestantských vizitací v polovině 16. století. Až do předání Lužic Sasku byl však jejich vliv na kláštery spíše náhodný, na tomto místě tedy jen stručně načrtne, jak se situace vyvíjela dál.

Katolické ústavy se bez problémů podřídily autoritě saského kurfiřta, jakožto císařova trestného komisaře v markrabstvích, a zasedly hned na sněmech roku 1621 a 1622. Spolu s protestantskými kolegy pak holdovaly novému luteránskému zeměpánovi. Můžeme snad předpokládat, že probošti hornolužických klášterů složili své sliby podobně jako neuzellský opat saskému kurfiřtovi. Ten dorazil do Dolní Lužice v říjnu 1637, holdování proběhlo 18. října v Sorau. Příznačné je, že neuzellský opat se neúčastnil holdování v městském kostele, ale při dalším obřadu na hradě vystoupil primas tamních stavů jako první. Přísahu pronesl latinsky, vkleče a s pravou rukou na hrudi.

¹⁶⁵¹ Viz výše, s. 278.

Páni a rytíři pronesli přísahu společně ve stoje a německy, nakonec pak přísahu řekli zástupci čtyř měst. Kurfířt následně potvrdil stavům jejich práva a privilegia a přislíbil katolíkům dodržování tradičního recesu. Je zajímavé, že jednání o předávání lužických markrabství kurfířtovi pronikla jen poměrně málo do pramenů spojených s hornolužickými kláštery. Také relace neuzellského opata Bartoloměj, který byl v Praze v dubnu 1635 těsně před ratifikací pražského míru mezi Saskem a císařem, budyšínskému děkanovi o jednáních je více než stručná:¹⁶⁵² pro svůj klášter toho nemohl mnoho dosáhnout, ale vyjadřuje naději, že klášter bude vyňat z jurisdikce kurfírta a podřízen přímo císaři, k čemuž ovšem nedošlo.

Zdá se, že pro každodenní život neměla změna zeměpána bezprostřední následky. Ten mnohem více určovaly události třicetileté války, které se stále více dotýkaly i hornolužického teritoria.¹⁶⁵³ Císařské vojsko tu prošlo roku 1627, Švédové 1631; na počátku léta 1636 zatlačili císařští Švédové Lužicemi na sever, na podzim pak Švédové císařské stejnou cestou na jih.¹⁶⁵⁴ Už jsme zmínili tragické osudy neuzellských opatů. Jejich klášter byl po většinu trvání války úplně opuštěn, po ničivých zásazích vojáků byl neobyvatelný. Zemské úřady navíc stále znovu zatěžovaly kláštery kontribucemi; poddaní často opustili klášterství, takže i kdyby se mniši z exilu vrátili, těžko by si měli z čeho zajistit živobytí. Vidíme, že válečné nebezpečí, alespoň v případě Neuzelle, za třicetileté války pro klášter znamenalo snad větší ohrožení než nástup a rozšíření reformace v předchozím století, že pevná ekonomická báze byla pro klášterní život vždy zásadní a že její stav také určoval mnohé další stránky řeholní existence. Z dopisu opata Bernarda budyšínskému děkanovi z roku 1642 vyplývá, že na klášterství nezůstává jediné obyvatelné místo, okolní vesnice byly všechny zpustošeny, do základů vyhořely i nejlepší vsi, ba dokonce městečko Fürstenberg.¹⁶⁵⁵ Konvent byl dlouho roztroušen po světě: 2. února 1643 píše Bernard děkanu Kattmanovi, že jeden mnich se zdržuje v Lilienfeldu, další tři našel v Polsku, pater Kašpar pobývá v Pelplinu, u sebe má jen patera Martina. Ochmelku Quida Rossia nechává raději žít v nějakém vzdáleném

¹⁶⁵² DA Bautzen, Loc. 6029, fol. 101.

¹⁶⁵³ Cf. také Moritz Oskar SAUPPE, *Bedrängnisse der lausitzischen Cistercienserklöster im 30jährigen Kriege*, in: *Bautzener Geschichtsblätter* 4, 1912, s. 35-40.

¹⁶⁵⁴ R. LEHMANN, *Geschichte der Niederlausitz*, s. 235.

¹⁶⁵⁵ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 199.

klášteru. Přesto opat Bernard získal osm noviců, ale musí je s velkou bolestí předat opatu pelplinskému, neboť sám je uživit nemůže a ve vzdáleném klášteře je jako své novice ponechat rovněž nemůže. V důsledku válečných událostí nebyla po celá léta možná řádná správa klášterství, nebylo ani pomyslení na provádění vizitací či opatských voleb. V tomto zmatku znamenala logicky každá sedisvakance další možnosti vměšování zeměpanskému vlivu. Zeměpánem byl už teď ale luteránský kurfiřt: císaři zůstával jen vrchní dohled, to jest confirmace nově zvoleného opata. Kurfiřt pravidelně po smrti neuzelských opatů stanovoval administrátory, kteří už nejen inventarizovali, ale i spravovali klášterní statky. V jeho pověření často působil zemský fojt.

Přesto kláštery válku přežily. I mariensternský a laubanský konvent musel několikrát opustit svůj klášter, ale nevíme o žádných konkrétních střetech jeptišek s vojáky. Zpustošen Švédy byl přímo pouze klášter mariensternský. Naopak marienthalský konvent zřejmě zůstal po celou dobu války ve zdech svého kláštera. Válka ovšem neznamenal jen přímé zničení konventů, ale i opakované válečné kontribuce a zničení klášterních statků. Následky třicetileté války byly v hospodářské krajině patrné ještě dlouho po jejím uzavření.

Pro období mezi lety 1620-1635 bylo příznačné prolínání kurfiřtského a císařského vlivu v Lužicích.¹⁶⁵⁶ Nejistota v tomto směru byla zvláště palčivá pro katolické instituce a zdá se, že kurfiřt svého postavení zástavního pána často zneužíval i proti smyslu svých záruk ve věcech náboženství a nárokoval si práva, která, byť ne konkrétně, byla v tradičním recesu vyhrazena císaři. Ani protestantští fojti obou markrabství neměli velký zájem na zachování práv katolických institucí vůči novému zeměpánovi, podstatný pro ně byl dobrý vztah k němu.

Konkrétní vliv českého krále na kláštery klesal již ve 20. letech 17. století a v podstatě se omezoval na vydávání confirmačních listin představeným (1623 v Marienthalu a Mariensternu, 1626 v Neuzelle). Na klášterní panství ve věcech hospodářské i duchovní povahy stále více působil kurfiřt, který dokonce neváhal pokoušet se o zmaření předchozích císařských rozhodnutí.¹⁶⁵⁷ Navzdory

¹⁶⁵⁶ Například roku 1626 působí Zikmund z Promnitz „*als kayserlicher und churfürstlicher Landvoigt*“, ale roku 1632 se už odvolával jen na saského kurfiřta.

¹⁶⁵⁷ Tak se pokusil zvrátit sesazení Uršuly Queitschin roku 1623.

zmatkům se zdá, že se cisterciáckému řádu, respektive budyšínské kapitule podrželo udržet ve svých rukou volby představených. Král či kurfiřt mohli konkrétní kandidáty doporučovat, ale záležitost zůstávala pod kontrolou církevních struktur. Kanonická volba pak bývala oznámena císaři, ten ji nechal víceméně formálně přezkoumat ve své kanceláři a vydal konfirmaci, která pak byla zaslána kurfiřtovi. Ten potom pověřil instalací konkrétního představeného zemského fojta, přičemž se ale představení často ujímali vlády sami. Po převzetí majetku pak byli poddaní vyzváni představeným k *homagiu*. Poněkud složitější bylo zaujmutí místa na sněmu, ať už pro neuzellského opata, nebo probošty ženských klášterů. Ti měli teoreticky nejen poradní hlas, ale byli i oprávněnými členy sněmu. Málokdy ve stavovské struktuře mohli už vystupovat konkrétní řeholníci, a vůbec už ne řeholnice, ty se jen jako celek v případě sedisvakance obracely se svými žádostmi na různé autority.

Nadále se všechny vztahy odvíjely od recesu a určité svébytnosti hornolužického markrabství v rámci saských zemí, což vyplývá i z klášterních pramenů, které se na svou autonomii stále odvolávají. Už četné opisy tradičního recesu v klášterních archivech svědčí, že se pak další jejich existence opírala hlavně o jeho právní záruky. Docházelo přitom k řadě třenic a sporů, kdy se projevovala slabá místa mnohdy dosti mlhavých formulací tradičního recesu.

Významné bylo už působení katolických institucí v rámci protestantské stavovské obce, která při žádné příležitosti neváhala komplikovat jejich pozice. Tak například neuzellský opat Hugo nebyl připuštěn na sněm v Luckau 1627, protože odmítl složit revers stavům, jak to učinili jeho předchůdci.¹⁶⁵⁸ Ani tyto komplikace nebyly však vždy jednoznačné. Opat Bernard také odmítl revers složit, takže se sice dostavil na jednání svatojánského sněmu roku 1644, ale bez práva zasahovat do jednání. Po vystavení prozatímního reversu byl později k jednání připuštěn, ale roku 1645 znovu vyloučen a násilím vyhnán ze sněmu. Navzdory stížnosti u císaře a nařízení kurfiřta (1651), aby byl opat znovu připuštěn na sněm, nezískal své právo zpět a znovu zasedl s ostatními stavy až roku 1653. Ještě složitější bylo zastoupení ženských klášterů, kde skutečnost, že na sněmech nemohly vystupovat klauzurované abatyše, nastolovala otázku, kdo je vlastně smí zastupovat: zda katoličtí probošti, navíc nejčastěji pocházející

¹⁶⁵⁸ W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, s. 209.

z českých klášterů a tedy poddaní císaře, nebo protestantští klášterní fojti. Nakonec se prosadilo zastupování klášterů fojty, s tím, že abatyše udržely jistý vliv na jejich působení, ale to bylo během 2. poloviny 17. století stále znovu zpochybňováno. Dokumenty o postavení klášterních proboštů a fojtů pak zaplňují agendu příslušných drážďanských i budyšínských úřadů.¹⁶⁵⁹ Katolíky na sněmu tedy nadále zastupoval už jen budyšínský děkan a neuzellský opat. Vliv klášterů ve stavovské obci byl při každé příležitosti komplikován; zamalování znaků katolických institucí na budyšínském Ortenburku bylo jen jedním, spíše anekdotickým projevem tohoto trvalého napětí. Na druhou stranu už ale byla zřejmě respektována celistvost klášterních panství, nedocházelo ke kořistění na jejich úkor, jež bylo možné ještě na začátku 17. století.

Kamenem úrazu byly dále ovšem daně; wettinská, stejně jako saská dvorská komora kláštery vnímala jako potenciálně nejspolehlivější plátce a začala se o ně ve fiskálním ohledu zajímat ještě za pohnutých událostí třicetileté války.¹⁶⁶⁰ Pokračuje tu tak, byť v menší míře, popsáný trend 16. století. Kláštery se stále znovu odvolávaly proti (podle jejich soudu nemírným) platbám a často se dovolávaly pomoci svého zahraničního katolického patrona. V souvislosti s daněmi kurfiřt opakovaně usiloval o možnost vizitace klášterních panství z hospodářského hlediska, zdá se ale, že se katolickým strukturám dařilo tomu zabránit nejméně do konce 17. století. Drážďanské úřady si ovšem velmi rychle chtěly učinit představu o klášterních panstvích, jak dokládají opisy starších urbářů,¹⁶⁶¹ a sledovaly i hospodářské škody „svých klášterů“.¹⁶⁶² Znovu se tu projevuje problematický výklad tradičního recesu, kdy sice měla být ponechána katolickým institucím exempce ze světských požadavků, na druhou stranu ale i katoličtí páni považovali kdysi jejich majetky za součást svých regálií.

¹⁶⁵⁹ SHStA Dresden, Geheimes Archiv, Loc. 8955/1-3 k Mariensternu (1652-1678, 1711, 1722) a mnohé další.

¹⁶⁶⁰ Za všechny SHStA Dresden, Geheimes Archiv, Loc. 8956/7 k půjčce, kterou kurfiřt Jan Jiří I. žádal od kláštera Marienthal (1644); Kammerkollegium, Loc. 32544, Rep. XXIII, Oberlausitz, č. 3, (daně římskokatolického duchovenstva v markrabství 1637); Loc. 38031, Rep. XXVII, Oberlausitz, č. 13 (příspěvek deskových a komorních statků duchovních ústavů a klášterů Horní Lužice 1651).

¹⁶⁶¹ SHStA Dresden, Loc. 8635/6 – urbář kláštera Marienthal z roku 1555 (pozdější opis).

¹⁶⁶² SHStA Dresden, Loc. 9342/15 – písemnosti vzniklé v souvislosti s požárem v Marienthalu a Ostritz 22. srpna 1683.

Stále znovu docházelo ke konfliktům také v souvislosti s dlouho nestabilními konfesními poměry na klášterních panstvích.¹⁶⁶³ Jakmile se nějaká ze stran, ať už domněle či reálně, dopustila porušení tradičního recesu, vznikaly celé masy dokumentů z různých stran, které konflikty dlouho neúspěšně řešily. I v tomto směru se situace poněkud uklidnila až na počátku 18. století.

V souvislosti s působením českých cisterciáckých opatů v Lužicích jsme také naznačili problémy, které stále znovu působily aktivity zahraničních vizitátorů v zemi. Zdá se, že pokud se omezili na *spiritualia* v rámci uznávané katolické minority, problémy nehrozily, jakmile však začali zasahovat proti nekatolíkům na klášterních panství, ovlivňovat klášterní fojty, zkrátka měnit *status quo*, vyvstávaly další spory. Někdy působily problémy také nejednoznačné volby představených, respektive působení královských či kurfiřtských komisařů u nich.¹⁶⁶⁴ V každém případě nemělo působení cisterciáckých generálních vikářů přesahovat literu tradičního recesu. Jejich vizitační právo se mělo dále omezovat na *cistercia*, nemělo se týkat budyšínské kapituly, laubanských magdalenitek ani katolických farností.

Závěrem uvedme ještě několik poznámek o sepětí klášterů s jejich okolím. Již na mnoha místech bylo poznamenáno, že různí zemští úředníci, šlechtici a měšťané se angažovali v záležitostech klášterů a že v tradici, zahájené již v době předreformační, bez velkých problémů pokračovali dál. Tak jsou pozoruhodná svědectví o pověřeních různých protestantů např. ve vyjednání císařských konfirmací pro představené, komise v hospodářských či sporných záležitostech. Platí ale, že pro 16. století máme jen velmi málo pramenů a s postupem času se kláštery stále více uzavírají samy do sebe, jak naznačí i informace o jejich osazenstvu.

Navzdory pravděpodobným konfesionálním rozporům v době, kdy se města přiklonila k luteránství a zřejmě podporovala jeho šíření i mezi

¹⁶⁶³ Cf. také oddíl III. 3. 4. *Vývoj od počátku 17. století, předání Lužic saskému kurfiřtovi.*

¹⁶⁶⁴ Příznačná je poznámka v pohledských memorabiliích: „*11. Augusti Mariae Stellae in Lusatia in Abbatissam electa est V. Josepha Elgerin, ad quam Electionem nec Aula Viennensis, nex Saxonica Commissarios misit, sed Rdissmus Visitator Abbas de Sedlecio Joannes Reichknecht, praeses et una ex Commissione Reginae Mariae Theresiae Commissarius pro parte Reginae factus Electionis*“, *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae*, fol. 130^r.

klášterními poddanými,¹⁶⁶⁵ předpokládáme, že vztahy klášterů se sousedními městy byly, alespoň v těžkých dobách, přátelské. Už jsme to naznačili pro klášter Marienthal;¹⁶⁶⁶ při požáru města a kláštera Lauban v dubnu 1554 dostala převorka Magdalena Appelerová podporu ze všech stran, nejen od mariensternské abatyše či představené klarisek z Hlohova, Vratislavi či Lehnice, leubuského opata, olomouckého děkana, hradištského opata, či míšeňského biskupa, ale i od městských rad Žitavy a Zhořelce. Také v případě ohrožení zvnějšku, zásahů do práv markrabství působila stavovská kolegialita i přes konfesní hranice. Snad to vyplynulo z výše zmíněného úzkého propojení klášterů s jejich lokálním okolím: konfesijní bariéry je nezpřetrhaly ze dne na den.

Jen částečně podniknutá sonda v pramenech městské proveniencie souzní s tím, co bylo v úvodu poznamenáno o marginálním postavení klášterů v hornoluzickém historiografickém diskursu. Výpovědní hodnota městských kronik pro dějiny klášterů je zanedbatelná: reflektují nanejvýš požáry kláštera, výjimečně je poznamenáno sesazení marienthalské abatyše roku 1623, zřejmě událost, která skutečně ve své době zaujala veřejné mínění. Zajímavý také byl pokus sledovat obraz klášterů v městských knihách zhořeleckých 16. století (žitavské se nezachovaly). Přitom Zhořelec sousedil v té době jak s panstvím marienthalským, tak mariensternským (v eigenském kraji). Konfesní konfrontace sem nevstoupila takřka vůbec a vzájemné kontakty se jen málo změnily proti předchozí době. Nanejvýš si představené a městské rady vyměňovaly dopisy v soudních záležitostech poddaných, ve věcech daňových či hospodářských. Tak např. roku 1556 vyzývá zhořelecká rada laubanskou převorku Magdalénu Appelerovou, ať donutí svého poddaného v Hennersdorfu, aby své nevlastní matce vyplatil pohledávku ve výši 15 hřiven.¹⁶⁶⁷ Na druhou stranu jsme ale snad na případě Kamenze a Laubanu dostatečně ukázali, jak problematické bylo těsné sousedství dvou konfesí na prostoru měst. Mnohem menší se zdá sepětí klášterů se šlechtou; ustalo takřka jedním rázem po luteranizaci hornoluzické nobility a omezovalo se pak dále většinou už jen na

¹⁶⁶⁵ APA, *Marienthal*, 3. Příloha ke zprávě budyšínských kanovníků ze šetření kláštera, datováno 30. října r. 1607. Při výpovědi si abatyše stěžuje, že patronátní ves Reichenau se přiklonila k protestantství během zástavy Žitavským.

¹⁶⁶⁶ J. B. SCHOENEFELDER, *Marienthal*, s. 118. Viz také výše, s. 178.

¹⁶⁶⁷ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 213.

působení šlechticů jako zeměpanských úředníků v různých královských pověřeních, na setkáváních při majetkových transakcích, respektive na sněmu, kde ale působení ženských klášterů zanechalo jen velmi malé stopy.

V. Vnitřní vývoj klášterů

„*Ex malis moribus meliores leges natas esse*“¹⁶⁶⁸

„*Virginité en un couvent/Plustost qu'ailleurs est en danger.*“¹⁶⁶⁹

„*Entre les extrêmes-scandales réels ou inventés et exemples de vertu singulière ont vécu des milliers de personnes qui n'ont laissé aucun souvenir, mais dont on ne peut présumer qu'elles étaient sans caractère. Les sources font surtout connaître les institutions, et ceux et celles qui les firent fonctionner. Mais qu'en était-il de ces innombrables personnes dont nous savons simplement qu'elles ont existé? – Et cependant, les communautés cisterciennes demeurent tenaces à exister, malgré tant de raisons ou d'occasions de disparition. A elle seule, cette persévérance dans l'être est révélatrice d'un attachement de l'ensemble des moniales à leur genre de vie et aux motifs pour lesquelles elles l'ont embrassé*“¹⁶⁷⁰

„... *denjenigen ... Männern und Frauen, die sich als Mitglieder von Stifts- oder Klosterkonventen in den Umbrüchen der frühen Neuzeit bei oftmals sehr eingeschränkten Entscheidungsspielräumen vor schwierige und mitunter existentielle Herausforderungen gestellt sahen und die gezwungen waren, je ihre persönliche Antwort auf die drängenden Fragen der Zeit zu finden.*“¹⁶⁷¹

¹⁶⁶⁸ Flamingk ve zprávě o Uršule Queitschové, 9. ledna 1608 Zbraslav, NA Praha, APA, Marienthal, 3. Je to parafráze na slova Macrobových *Satir* (III, 17, 10): „*Leges bonae ex malis moribus procreantur.*“

¹⁶⁶⁹ Erasmus, *Virgo Misogamos*, 1523 (Colloquia), I, 3, s. 297-298.

¹⁶⁷⁰ M.-É. MONTULET-HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan*, s. 6. a s. 7.

¹⁶⁷¹ M. SITZMANN, *Mönchtum und Reformation*, s. 1.

V. 1. Vnitřní krize klášterů ve 2. polovině 16. a na začátku 17. století

V. 1. 1. Nástin srovnání s poměry v Evropě, legislativní východiska

Konstatovali jsme, že krize ženského řeholního života, poměrně dobře probádaná v západoevropských kláštorech, tři sledované hornolužické kláštery zřejmě nepostihla. Uvedme přesto alespoň stručně její projevy. Ukáže se totiž, že projevy krize, byť zbarvené v průběhu 16. století působením luteránství, se od středověku neustále opakují a že obdobné jsou i prostředky a požadavky její nápravy.¹⁶⁷² Na druhou stranu je třeba se vyvarovat všech zobecnění. Jistě nelze konstatovat, že by ženská *vita regularis* na konci středověku kvetla bez poskvrny. Na druhou stranu není možno ani plošně prohlásit, že hlubokým úpadkem procházely všechny kláštery.¹⁶⁷³

Prvním příznakem nerespektování řádových ideálů bývalo porušování slibu chudoby, pospolitého života (*vita communis*) a disciplinárních předpisů, zejména klauzury. Řeholníci a řeholnice nezpívali pravidelně kanonické hodinky a dopouštěli se nepřesností v liturgii. V konventech pravidelně propukaly rozpory, často po smrti představených nebo v konfrontaci s nějakými reformními požadavky. Docházelo ovšem i k porušování slibu čistoty. Zmínili jsme případ neuzelského opata Michaela, který žil nějakou dobu v konkubinátu, aniž by to on či jeho konvent vnímali jako větší problém. Častější byl tento přečin zřejmě v mužských kláštorech. Ve 2. polovině 16. století už byl jasným důvodem k odstranění takového představeného. V případech jeptišek býval nazírán

¹⁶⁷² Ke krizi cisterciáček v širším kontextu L. J. LÉKAI, *The Cistercians*, s. 105 sq.; J. BOUTON, *Les moniales*, I, s. 122 sq.; Maren KUHN-REHFUS, *Zisterzienserinnen in Deutschland*; různé články v *Zisterzienser*, redd. H. NEHLSSEN – K. WOLLENBERG. V obecnější rovině ke krizi řeholnic J. SKOCIR – M. WIESNER-HANKS, *Convents Confront the Reformation*, s. 15 sq.; J. A. K. MC NAMARA, *Sisters in Arms*, zvláště s. 289 sq.; M. SITZMANN, *Mönchtum und Reformation*, passim; W. ZIEGLER, *Reformation und Klosterauflösung*; E. SCHULTE VAN KESSEL, *Jungfrauen und Mütter zwischen Himmel und Erde*, zvláště s. 170 sq.

¹⁶⁷³ Viz např. výsledky bádání Mary Martin MCLAUGHLIN, *Looking for Medieval Women: An Interim Report on the Project Women's Religious Life and Communities, A. D. 500-1500*, in: *Medieval Prosopography* 8, 1987, s. 61-91.

jako neodčinitelné provinění. Přesto víme z Horní Lužice i o absoluci těhotných řeholnic.

Problematické dodržování řeholních pravidel leckdy souviselo se sociálním složením konventů, ve středověku často exkluzivně aristokratických, ale i s obtížnou pozicí kontemplativních řádů ve společnosti pozdního středověku vůbec. Také tridentské dekrety znovu zdůrazňují požadavky jednotné liturgie a denního režimu v duchu řádových tradic, vyžadují respekt k předepsanému hábitu, dodržování slibu čistoty. Zásadní podmínkou ženské *vita regularis* zůstává dodržování striktní klauzury, alespoň v případě řádových řeholnic, když byla ovšem těžko prosaditelná u abatyší.¹⁶⁷⁴ To znamenalo radikální omezení dosavadních sociálních kontaktů, na něž byly navyklé zvláště ženy pocházející ze společenské elity. Jako podstatný základ řádného řeholního života bylo nazíráno také náležité spravování klášterních statků. Na stoprocentní naplňování nejpřísnějších, zejména klauzurních požadavků, byť byly znovu ohlášeny v Tridentu, víceméně řádová společenství doby barokní pod tlakem proměněných společenských požadavků rezignovala.

Disciplinární krize vyplývala, kromě řady dalších společenských faktorů, jasně z rozkladu regulačních a kontrolních (zejména vizitačních) struktur. Jak jsme naznačili i v lužických kláštorech, zánikem mnoha mužských klášterů se nalomily dosavadní filiační vazby i vztahy ke klášterům s paternitou. Vzhledem k nedostatku způsobilých kleriků bývalo pro ženské komunity nadále problémem vůbec zajistit mužské *superiores*. Později docházelo k častým svárům různých autorit, kdo má vlastně na řeholnice dohlížet a zajišťovat jejich potřeby. Rozklad vizitačního systému a jiných regulativních nástrojů je charakteristickým rysem vývoje cisterciáků po celé 15. a většinu 16. století i jinde v Evropě, zejména ve Francii a Německu.¹⁶⁷⁵

Stagnace však nezasáhla všechny komunity, nebo snad ještě lépe, všechny členy konkrétní komunity. Dokládá to mimo jiné odhodlané lpění mnoha jeptišek na řeholním životě za protestantské reformace. Dochovala se řada svědectví o tuhém odporu jeptišek vůči protestantským vizitátorům např. v severním Německu. Své pozice byly tyto řeholnice schopny zdůvodňovat i

¹⁶⁷⁴ Tridentské výnosy pro řeholníky citovány výše, viz pozn. č. 133

¹⁶⁷⁵ K. ELM, *Verfall und Erneuerung*, s. 188-238; *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen*, red. K. ELM, passim.

teologickými argumenty.¹⁶⁷⁶ Podobně jsme viděli, že i mezi magdalenitkami v Laubanu, žijícími v jádru převážně luteránského města, v obtížných organizačních i ekonomických poměrech, kde městská rada i luteránští predikanti neváhali zasahovat do vnitřních záležitostí komunity, vyslechla reformační volání jen třetina jeptišek. Setrvání v řeholním stavu nepochybně alespoň v prvních letech konfesní konfrontace vyžadovalo značnou dávku osobní odvahy a pevnosti.

Nemáme dostatek pramenů pro poznání reformních pokusů u magdalenitek. Náprava každého konkrétního domu probíhala většinou vlastní cestou, nejčastěji podřízením diecézní moci a v duchu tridentských principů, jako v případě laubanského domu stojícího pod kuratelou budyšínských děkanů. Pro pochopení reformních procesů v rámci starých řádů je ilustrativnější pozice cisterciáků. Cisterciácká reforma byla inspirována nepochybně tridentským koncilem, obsahem i formou jeho nápravných požadavků. Podněcovala ji však také snaha vzít výt z plachet diecézním strukturám, které se právě s odvoláním na problémy řádových společenství snažily získávat na ně stále větší vliv.¹⁶⁷⁷ Cisterciáčtí generální opati se koncilu účastnili a v jeho duchu se snažili posílit cisterciáckou legislativu. Tridentské dekry, a v návaznosti na ně také reformní návrhy cisterciácké, spatřují hlavní prostředek nápravy ve vizitačním dění. Už jsme ukázali, jak intenzivně se této činnosti věnovali řádoví generálové. Významnou roli pro české země sehrál Edmund de la Croix (opat v Cîteaux 1585-1604). Edmund rovněž představil na generální kapitule v květnu roku 1601 nový kodex cisterciácké reformy.¹⁶⁷⁸ Výnosy určené jeptiškám zdůrazňovaly zodpovědnost otce-opata za jejich konventy, a *ipso facto* jejich důslednější podřízení mužským autoritám. Upravovaly podmínky hospodářské správy konventů, zakazovaly jeptiškám držet osobní majetek, nařizovaly jejich striktní odloučení od světského personálu a světských osob vůbec, stanovily

¹⁶⁷⁶ F. SCHRADER, *Die Visitationen*, passim. Úvahy o ceně řeholního života v konfrontaci s luteránstvím rozebírá M. H. JUNG, *Nonnen*, zvláště stati *Zum Davonlaufen? Das Klosterleben in der frühen Reformationszeit*, s. 17-31; *Fliehen oder bleiben? Der reformatorische Streit um das Leben im Kloster*, s. 41-58.

¹⁶⁷⁷ Úhrnem J. BOUTON, *Les moniales*, II, s. 64-65; ke konkurenci cisterciáků a biskupů v přehledu P. ZAKAR, *Generaläbte*; pro cisterciáčky ve Flandrech M.-É. HENNEAU, *Moniales en quête de réforme*; také obecněji TÁŽ, *Cisterciennes du pays mosan*, s. 12 sq.

¹⁶⁷⁸ J. BOUTON, *Les moniales*, II, s. 68; L. J. LÉKAI, *The White Monks*, s. 73 sq. Na jeptišky se řádoví otcové zaměřili ve 30. kapitole výnosů, J. M. CANIVEZ, *Statuta*, zde VII, cap. XXX, s. 236 sq.

pravidla zpovědi a přijímání atd. Prohřešky ani tresty řeholnic se v žádném případě nesměly vynášet ven za zdi kláštera. Pokud se řeholnice dopustily provinění, měly být potrestány, „*servata tamen moderatione propter sexus fragilitatem*“. Většinu myšlenek, ba doslovných formulací převzala z tohoto kodexu i hornoněmecká cisterciácká kongregace, jež mocně ovlivnila i pozdější legislativu vikariátu českého.¹⁶⁷⁹

Ačkoli se po tridentském koncilu sjednotil v reformních snahách cisterciácký řád s diecézními biskupy a často i s panovníky, některé kláštery – včetně ženských – se obnovení řádové disciplíny dále stavěly na odpor, často za pomoci svých příbuzných a tradičních ochránců. Situace Horní Lužice má opět mnohé paralely jinde v Evropě. Za všechny jednotlivé kláštery cisterciacek, které se vzpíraly potridentské reformě monastického života, uveďme Seligenthal v Bavorsku. Přestože byla v regionu pozice římskokatolické církve stabilizovanější než v luteránské Horní Lužici a Seligenthal již v 15. století zažil i reformní pokusy panovníků, i tady panoval, mimo jiné jistě v důsledku neujasněných kompetencí, disciplinární rozvrat. Zajímavé je, že řeholnice často zdůvodňovaly své nerespektování předpisů tím, že jim nerozumějí, neboť bývaly vydávány v latině.

Jeptišky měly vlastní příjmy, často vedly vlastní malé domácnosti se služkami a dalším personálem, který s nimi žil v klauzuře. Do klauzury měli volný přístup příbuzní a známí, abatyše se do pozdních večerních hodin stýkala ve svém příbytku a v klauzuře se svou matkou a dalšími hosty zvnějšku. Jeptišky si stěžovaly, že nadměrně požívá vína a příliš málo pečuje o konvent; ani officium nebylo slaveno náležitě a konvent byl zatížen velkými dluhy. *Superiores* zdolali odpor nedbalé abatyše až po dvaceti letech.¹⁶⁸⁰ V seligenthalském klášterním archivu se dochovala německy sepsaná vizitační listina (*Carta caritatis*) z roku 1583, jeden z mála vizitačních protokolů dochovaný z té doby.¹⁶⁸¹ Týká se bohoslužeb, mimo jiné se v ní pevně fixuje doba kanonických hodinek, od nichž nemá být nikdo osvobozen, dokonce ani

¹⁶⁷⁹ Viz výše, oddíl IV. 1. 6. *Ustavení českomoravskolužického vikariátu. Marienthal, Marienstern a české cisterciácké kláštery.*

¹⁶⁸⁰ Irene SCHNEIDER, *Die Teilhabe Seligenthals an den zisterziensischen Reformbestrebungen des ausgehenden 16. Jahrhunderts*, in: Zisterzienser, redd. H. NEHLSSEN – K. WOLLENBERG, s. 489-515.

¹⁶⁸¹ Editována TAMTĚŽ, s. 513-515.

abatyše; nemají být zpívány příliš „nadutě, světsky či vysoko“, ale s náležitou melodií. Sestry se mají častěji zpovídat a přijímat pod dohledem svého zpovědníka; uvedeny jsou svátky, kdy k tomu má dojít, včetně svátků sv. Benedikta a Bernarda. Další předpisy se týkají mlčení a nenáležitých rozhovorů v klášterních prostorách; jeptišky se nemají navzájem navštěvovat v celách, a to ani pokud jsou nemocné; je jim zakázáno se stýkat se světskými osobami, ženami ani muži jakéhokoli stavu bez povolení a přítomnosti abatyše. Dvakrát do roka jsou povoleny pouze návštěvy nejbližší rodiny, ovšem „*on alles essen und trinckhen*“; k tomu má docházet v hovornách, s otevřenými vedlejšími dveřmi. Při jídle se má číst výhradně římský katechismus nebo katolická kázání; ve středu nemají jíst jeptišky maso, nýbrž vejce nebo ryby. Vedle abatyše má být zvolena další osoba, která by měla přehled o stravování v klášteře, starala se o sklepení a skládala z toho týdenní účty. Konventní pečeť nemá být nadále pouze v moci abatyše, nýbrž má na ni dohlížet ještě převorka a kustodka. Pod přísnými tresty se řeholnice nemají účastnit křtů či svateb atd.¹⁶⁸²

Podobně v severním Německu sjednoceným silám řádovým a diecézním trvalo několik desetiletí, než ke katolické víře navrátily klášter Bersenbrück, jehož abatyše otevřeně přiznávala, že se tam již padesát let přijímá podobojí, a cisterciácké komisaře zapuzovala s odvoláním na zeměpanské licence ve věcech náboženství.¹⁶⁸³ Také v mateřské zemi cisterciáckého řádu se reforma plně prosadila až za příhodnějších politických podmínek za generálního opata Nicolase Boucherata II. (1605-1625),¹⁶⁸⁴ stejně jako v hornoněmecké cisterciácké kongregaci. Obdobný výsledek by mělo i srovnávání se situací v jiných řádech.¹⁶⁸⁵

¹⁶⁸² Podobné doklady o reformních nařízeních se dochovaly z kláštera Wald v Horním Švábsku, to jest opět z hornoněmecké kongregace, cf. Maren KUHN-REHFUS, *Das Zisterzienserinnenkloster Wald*, in: *Das Bistum Konstanz 3, Germania Sacra*, Berlin – New York 1992, s. 370 sq.

¹⁶⁸³ *Die Männer- und Frauenklöster der Zisterzienser in Niedersachsen, Schleswig-Holstein und Hamburg*, red. Ulrich FAUST, St. Ottilien 1994 (*Germania benedictina* XII), s. 69 sq.

¹⁶⁸⁴ Cf. různé články v *Réformes et continuité*.

¹⁶⁸⁵ Pro benediktinky v Německu cf. různé svazky *Germania benedictina*, např. XI, *Die Frauenklöster in Niedersachsen, Schleswig-Holstein und Bremen*, red. Ulrich FAUST OSB, München 1984; XII, *Die Männer- und Frauenklöster*, red. Ulrich FAUST; IX, *Die Männer- und Frauenklöster der Benediktiner in Rheinland-Pfalz und Saarland*, red. Friedhelm JÜRGENSMEIER, St. Ottilien 1999. Pro Francii Yves CHAUSSY, *Les Bénédictines et la Réforme catholique en France au XVIIe siècle*, Paris 1975.

Krizi klášterů v Horní Lužici nejlépe poznáváme při příležitosti vizitací, pokládám tudíž za nezbytné věnovat několik slov tomuto fenoménu. Vizitátorem byl ve středověku nejčastěji otec-opat, později i jiný hodnostář delegovaný řádem nebo jinou mocí, jichž byla v Horní Lužici v 16. a 17. století celá řada. Vizitátor měl prověřovat ve vizitovaném domě zachování základních spirituálních hodnot a dodržování řeholní disciplíny. Nesměl přitom narušovat klášterní pokoj a vážnost sobě podřízeného představeného.¹⁶⁸⁶ Vizitátor kontroloval i působení klášterních úředníků. V řádové legislativě byla zakotvena možnost odvolat se proti jeho nenáležitému chování a postupu.¹⁶⁸⁷

Nejčastější prohřešky odhalené v raněnovověkých ženských kláštorech se shodují s výtkami, které provázely vizitační dění v předchozích staletích.¹⁶⁸⁸ V 16. století vizitátoři dále často pranýřovali obcování s luterány. Vážným prohřeškem bylo i *conspiratio*, spiknutí, jímž se rozuměl odpor představených a konventů vůči nadřízeným instancím řádu, zejména vůči vizitátorům. Při vizitacích vycházelo u cisterciacek a řeholnic obecně nejčastěji najevo nedodržování klauzury. Ženská komunita, úplně uzavřená před vnějším světem v duchu středověkých postulátů, měla být zcela odkázána na pomoc otce-opata při nezbytných kontaktech s okolím v záležitostech právních, ekonomických i politických.¹⁶⁸⁹ Tato bezvýhradná podřízenost v praxi způsobovala napětí a rozpory. Nutnost dodržovat klauzuru zdůrazňovaly pro řeholnice obecně i výnosy tridentského koncilu a cisterciáckých generálních kapitul, a to i v luteránských oblastech, kde v ní jistě byl spatřován prostředek k ochraně proti nepřátelskému učení.¹⁶⁹⁰ Jeptišky klauzuru přesto odmítaly, často s odvoláním

¹⁶⁸⁶ J. OBERSTE, *Visitation*, passim.

¹⁶⁸⁷ Tak již v *Carte caritatis*, J. M. CANIVEZ, *Statuta*, I, s. 21. Trvání vizitace bylo omezeno na maximálně tři dny; TAMTÉŽ, II, 1233, č. 10. K obsahům středověkých vizitací vycházejí badatelé většinou z textu nazvaného *Modus visitandi*, jenž pochází z doby kolem roku 1400, editoval jej F. WINTER, *Die Cistercienser*, III, s. 197-200, Anhang V.

¹⁶⁸⁸ Neposlušnost, nedbalost v hospodářských i duchovních záležitostech, narušení klášterního *pax*, spojené s porušováním disciplíny – nedodržováním klauzury, slibu chudoby, případně čistoty a pospolitého života (*vita communis*). Viz také výše.

¹⁶⁸⁹ Výnosy o klauzuře viz Bernard LUCET, *La codification cistercienne de 1202 et son évolution ultérieure*, Bibliotheca Cisterciensis 2, Rom 1964, s. 283; J. BOUTON, *Les moniales*, III, s. 69; obnovené výnosy implikující větší kuratelu otce-opata viz J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VII, 1601, *de confessione*, č. 14; *ibidem*, 1605, *generales*, č. 34.

¹⁶⁹⁰ V oblastech zasažených kacířstvím, kde není možné zavést přísnou klauzuru, měli dbát otcí-opatové alespoň o to, aby jeptišky vedly důstojný život, pokud možno nevycházely z klášterů a nepřijímaly žádné návštěvy bez písemného svolení *superiorů*. I v těchto extrémních podmínkách hrozilo abatyši při nedodržování klauzury sesazení, J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VII, 1605, č. 77. Příslušný výnos rozebírá L. J. LÉKAI, *Cisterciens*, s. 351-353.

na to, že v jejich klášteře nikdy předtím nebyla nařízena.¹⁶⁹¹ V případě jejich tvrdošíjného odporu mohli vizitátoři požádat o pomoc *bracchium saeculare*. Nerespektování klauzury bylo častější v dobách válečných, později také v protestantských oblastech. Je ale doloženo, že prosadit klauzurní předpisy bylo obtížné i v dobách míru a na územích katolických. Situace se upravila až na konci 17. století, s tím, že ovšem kláštery absolutně uzavřít se nepodařilo.¹⁶⁹²

Vizitátor měl k sankcionování přestupků zjištěných při vizitaci rozsáhlé pravomoce. Pro těžší hříchy bylo vyhrazeno bičování a žalář. Nezdárným představeným hrozilo přeložení do jiného kláštera, dále sesazení nebo exkomunikace. Sesadit představeného mohl *pater immediatus* pouze se svolením generální kapituly. Obsah vizitací ani způsob trestání se v raném novověku příliš nezměnily.¹⁶⁹³ Případy, kdy se proti svému vizitátorovi představení úspěšně dovolávali světské moci, nebyly výjimečné. Napětí mezi řeholnicemi a jejich duchovními *superiores* mnohdy kulminovalo v souvislosti s obrodnými pokusy v 15. a 16. století. V ženských konventech sice nedocházelo, na rozdíl od mužských, k násilným činům, časté ale byly stížnosti abatyší na hrubé chování vizitátorů. Vizitátor měl při vedení ženských konventů postupovat vždy laskavě, „*otcovsky napomínat*“ a k přísnému nařizování se měl uchýlovat jen v nutných případech. Rozsáhlé pravomoci přesto občas vedly k zneužívání tohoto pověření. Často právě při vizitacích propukaly latentní konflikty mezi ženskými konventy a jejich otcem-opatem.¹⁶⁹⁴ Na vině přitom bývaly obě zainteresované strany, důvody sporů bývaly materiální, disciplinární či čistě osobní. Někdy cisterciacký požadovaly o změnu otce-opata a také jí dosáhly;¹⁶⁹⁵ jindy odmítaly alespoň přiděleného zpovědníka.

¹⁶⁹¹ Nutnost komunikovat s okolím vedla k porušování klauzury i v Marienthalu již ve středověku. Při sporu jeptišek s hornolužickými městy o klášterní městečko Ostritz roku 1368 abatyše s převorkou opustila klášter a vydala se osobně hájit tamní radnici. V 16. století byla tamní představená často přítomná při uzavírání majetkových transakcí mimo klášter atd.

¹⁶⁹² Pro Francii J. BOUTON, *Les moniales*, III, s. 87-98; situaci v Itálii shrnuje G. ZARRI, *Gender*.

¹⁶⁹³ Cf. výnosy generální kapituly z roku 1601, J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VII, 1601, cap. XXXV, *De visitationibus*, č. 1-15, s. 47-49.

¹⁶⁹⁴ Ke konkrétním příkladům odporu vizitovaných řeholnic již ve 13. století cf. Bruno GRIESSER, *Stephan Lexington, Abt von Savigny, als Visitator der ihm unterstehenden Frauenklöster*, in: CC 67, 1960, s. 14-35.

¹⁶⁹⁵ K přebírání paternity docházelo poměrně často v dobách, kdy nebyl otcovský klášter s to svá práva vykonávat, J. OBERSTE, *Visitation*, s. 132; J. de la Croix BOUTON, *Histoire de l'Ordre de Citeaux I-III*, Westmalle 1959-1968, zde II, s. 298-300.

Už ve středověku nebýval výjimkou odpor řeholníků proti nařízené vizitaci, mnohdy i násilný. Poměrně časté byly případy, kdy řeholníci odmítli vizitátory vůbec vpustit do kláštera anebo je během návštěvy uvěznili. Často se s odvoláváním na jiné authority, na *status quo* vizitacím dlouho úspěšně bránili.¹⁶⁹⁶ Tyto situace mají opět paralelu i v raněnovověké Horní Lužici. Ani provedená vizitace nepřinesla vždy výsledek. Známe případy, kdy představení setrvali v úřadech navzdory sesazení a exkomunikaci generální kapituly, arcibiskupa, generálního vikáře.¹⁶⁹⁷

Reformní (vizitační) řádové úsilí někdy provázely, někdy mařily různé síly zvnějšku. Vnější vlivy reflektovaly i reformní cisterciácké snahy počátku 17. století.¹⁶⁹⁸ Výnosy generální kapituly nedovolovaly opatům ani abatyším vpouštět do klášterů pověřence světských panovníků, a to ani pod záminkou uplatňování defensorských práv.¹⁶⁹⁹ Stavěly se i proti zásahům diecézních biskupů do záležitostí řádu, jichž přesto v souladu s postuláty potridentské reformy přibývalo. Marně vyjadřovala generální kapitula svou nevoli a vydávala v tomto ohledu rozsáhlou legislativu, která vymezila výjimečné případy, kdy byl oprávněn do konfliktů mezi otcem-opatem a podřízenými jeptiškami zasáhnout delegát biskupa či světské moci.

Poměry v hornolužických klášterech ukazují, že v dobách reformace byly zásahy zvnějšku, projevující se právě vizitacemi, stále častější,¹⁷⁰⁰ a i v jiných ohledech jen potvrzují tyto obecnější poznámky. Je přitom třeba zdůraznit, že mnoho pramenů o vyhlásování vizitací, jejich konkrétním průběhu ani vizitačních protokolů dochováno není. Ani v historiografii dosud nebylo raněnovověké vizitační konání častěji zohledňováno.¹⁷⁰¹ Proto jsou zajímavé zejména relace z hornolužického Marienthalu, z nichž mnohé líčí návštěvu řádových *superiores* takřka hodinu po hodině.

¹⁶⁹⁶ K. ELM – P. FEIGE, *Der Verfall*, s. 240; J. OBERSTE, *Visitation*, s. 130 sq.

¹⁶⁹⁷ K situaci v západní Evropě L. J. LÉKAI, *The Cistercians*, s. 98-100; viz také Gert MELVILLE, *Der Mönch als Rebell gegen gesetzte Ordnung und religiöse Tugend. Beobachtungen zu Quellen des 12. und 13. Jahrhunderts*, in: *De ordine vitae. Zu Normvorstellungen, Organisationsformen und Schriftgebrauch im mittelalterlichen Ordenswesen*, red. Gert MELVILLE (*Vita regularis* I), Münster 1996, s. 152-186.

¹⁶⁹⁸ Viz výše.

¹⁶⁹⁹ J. M. CANIVEZ, *Statuta VII*, 1584, č. 14.

¹⁷⁰⁰ Roku 1605 sice nařídila generální kapitula přijímat diecézní biskupy v klášterech s náležitou úctou, zakázala jim však vizitace i justiční zásahy do klášterních poměrů, které narušují klášterní pokoj, J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VII, 1605, č. 34-36.

¹⁷⁰¹ Pokus o shrnutí J. ZDICHYNEC, *Ad vitiorum correctionem*.

V. 1. 2. Vnitřní krize hornolužických klášterů

O vnitřním životě hornolužických klášterů v 1. polovině 16. století mnoho nevíme. Nedostatek pramenů odpovídá ostatně klesajícímu vlivu řádových struktur v podřízených ženských komunitách. Pro ilustraci předchozích poměrů lze využít alespoň částečně pramenů z přelomu 16. a 17. století, kdy si vizitátoři často stěžovali na „*dávno zakořeněné nešvary v klášteře*“. Také nejproblematictější abatyše se proti reformním pokusům často obhajovaly původním způsobem života ve svém klášteře, na nějž jen navazují. Z aktivit klášterů v 1. polovině 16. století vyplývá, že řeholnice nerespektovaly zvláště klauzurní sliby. Problematická byla zřejmě také poslušnost zpovědníkovi a podřízení správy klášterství vlivu otce-opata, což tehdy opakovaně vyžadovaly generální kapituly i tridentský koncil. Naopak porušování slibu chudoby se v dokumentech týkajících se Marienthalu či Mariensternu neodrazilo. Jeho nerespektování u aristokratických členek klášterů bylo zřejmě ustáleno zvykem. U prostých jeptišek k němu zřejmě ani nebylo mnoho příležitostí, vzhledem k ekonomickým problémům klášterů v 16. století, kdy si jejich představené stěžovaly i na obtíže při uživení vlastní komunity.

Představené a jejich spolusestry vystupují ve většině písemností naprosto samostatně. Nedožíváme se o poradním hlase klášterního probošta či zpovědníka, jen zřídka se objevují narážky na aktivitu klášterního fojta. Dokumenty v tomto období jsou v zásadě podepisovány jen abatyší, případně abatyší, převorkou a konventem. Je dále zajímavé, že ke spoustě ujednání s laiky (to jest nejčastěji luterány) docházelo přímo v klášteře. Naopak abatyše či převorka jsou mnohdy podepsány pod dokumenty zpečetěnými ve Zhořelci či Budyšíně. Stále znovu se vytýkaly každodenní kontakty s luterány také laubanským magdalenitkám. Je zřejmé, že styky s „heretiky“, jimiž byla většina klášterních sousedů, byly nutné a časté od poloviny 16. století. Na druhou stranu řádoví *superiores* brzy pochopili, že konventy před luteránstvím zachrání právě jen co největší možná izolace jejich obyvatel před vlivy zvnějšku.¹⁷⁰²

Ve všech třech klášterech v okamžiku nástupu reformace pravděpodobně působili kaplaní a probošti pevně stojící na pozicích katolické církve. Nevíme o tom, že by tito klerikové v klášterech cisterciacek odložili hábit. Také sváření

¹⁷⁰² Cf. listy generálního probošta magdalenitek, s. 303.

se laubanských proboštů s tamními protestantskými faráři dokazuje, že zůstali na katolických pozicích, což jistě pomohlo magdalenitkám přežít nejobtížnější chvíle. Z prvních let konfesních střetů dozvídáme pouze o jistých problémech na klášterních panstvích.¹⁷⁰³ Kromě odchodu třetiny laubanské komunity roku 1525 – kdy ale přesto čtyřiaadvacet z šestatřiceti jeptišek v čele s převorkou vlivu luteránského kazatele odolalo¹⁷⁰⁴ – o větší apostasi hornolužických jeptišek nevíme. Opouštění klášterů, jež však zůstávalo spíše ojedinělé, se v pramenech častěji odráží až v 60. letech 16. století, kdy se různé autority ujímaly klášterů energičtěji. Nevíme ani o nějakém konfesním vření za klášterními zdmi; údajně Lutherovo kázání zřejmě v Mariensternu nezanechalo žádné stopy.¹⁷⁰⁵

a) Vývoj v Laubanu

K vnitřnímu vývoji kláštera Lauban v 16. století máme jen poměrně málo informací, zato ale výjimečných. Zřejmě řádný život dobře osazené komunity těsně před reformací dokumentuje žádost o pomoc s reformou sesterského kláštera ve Freiberku.¹⁷⁰⁶ Na dalším odpustkovém listu z roku 1517 jsou uvedena jména všech magdalenitek: včetně převorky jich je osmatřicet.¹⁷⁰⁷ Brzký nástup reformace znamenal v první řadě problémy s obsazováním úřadu probošta a nepokoje ve městě. Přinesl také zmenšení ekonomické základny nepříliš zámožného kláštera. Měšťané přestali odvádět platy k obročím v klášterním kostele, jichž se zmocnili evangeličtí duchovní. Klášter přicházel i o naturální dávky a tzv. biskupský desátek, který se neodváděl buď vůbec, nebo ve velmi špatné kvalitě. V důsledku toho docházelo k prodejům statků ještě dříve, než zesílil královský tlak na kláštery. Roku 1526 jeptiška Barbora Schmidová prosí v pověření převorky svého bratra, aby prodal klášteru náležející stříbrné klenoty. Převorka již tehdy uvažovala také o zastavení Pfaffendorfu a prodala kus louky v Hennersdorfu. Docházelo navíc k nepokojům na klášterních vesnicích, snad pod nepřímým vlivem selské války. Tak píše farář Simon Stürz z Pfaffendorfu 2. dubna 1531 o neposlušnosti některých klášterních poddaných a lidí spojených s jeho farou, kteří chtějí

¹⁷⁰³ Viz výše, III. 3. 1. *Situace okolo poloviny 16. století, konfesní konfrontace na klášterních panstvích.*

¹⁷⁰⁴ Viz výše, s. 200.

¹⁷⁰⁵ Viz výše, s. 224.

¹⁷⁰⁶ Viz výše, s. 173, i k odpustkovému listu.

¹⁷⁰⁷ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 125.

přijímat pod obojí. Žádá převorku o ochranu a uvěznění dvou buřičů i s manželkami.¹⁷⁰⁸

V tomto ohrožení mohl ještě podpořit magdalenitky, alespoň morálně, jejich generální probošt. Když potom roku 1552 žádala abatyše z kláštera benediktinek v Gubenu laubanskou převorku o sestry k oživení svého kláštera, mohla ji zdejší převorka Uršula Schweblová ujistit, že všechny její jeptišky ještě zůstávají věrně u staré víry.¹⁷⁰⁹ Postupně ale starší jeptišky umíraly a ve městě pochopitelně příliš mnoho řeholního dorostu k dispozici nebylo. Případné kandidátky jistě odrazovalo i působení protestantských predikantů, čas od času zřejmě otevřeně pranýřujících klášterní život. Příznačný pro napjaté spoluzití kláštera a protestantů je příběh dcery purkmistra Scheuflera,¹⁷¹⁰ stejně jako událost z roku 1542, zřejmě nikoli neobvyklá v městském bikonfesijním prostředí té doby. Toho roku klášterní probošt Lange, zřejmě sám, bez účasti dalších kleriků, uvedl na chóru městského a klášterního kostela do řeholního stavu dívku jménem Markéta Lachmannová. Provedl tak vůbec první obláčku u magdalenitek od nástupu reformace ve městě.

O chystaném obřadu se ovšem už předtím dozvěděl městský farář, jenž začal ve svých kázáních znovu útočit na klášterní sliby. Když přece Markéta své sliby složila, nechal pastor Frobenius ve svém kázání volný průchod svému hněvu a napadal jeptišky „*neslušnými a urážlivými slovy*“.¹⁷¹¹ Rada se sice roku 1527 zavázala, že pastor bude kázat mírumilovně a že měšťané budou cítit klášterního probošta, s tím, že každý má naplňovat svou víru tak, jak se cítí povolán od Boha.¹⁷¹² Nyní se ale necítila být záležitostmi městských katolíků vázána a postavila se na Frobeniovu stranu. Převorka Regina Zeidlerová si tehdy na Frobenia stěžovala u míšeňského biskupa a u konšelů ve Zhořelci a Budyšíně (1. srpna 1542). Zhořeletci i Budyšínští slíbili, že uvědomí své „přátele“ v Laubanu, aby našli způsob, jak do budoucna podobným napadáním

¹⁷⁰⁸ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 203.

¹⁷⁰⁹ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 151.

¹⁷¹⁰ Viz výše, s. 371-373.

¹⁷¹¹ Stížnost převorky biskupovi, P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 207.

¹⁷¹² „... in Lindigkeit und Liebe, niemandem zu Nachteil oder Verdruß ... und da auch jemand aus der Stadt zu dem Herrn Niclas oder seines Statthalters Dienste Andacht haben und dahin kommen wolle, soll es einem jeden, wie von Gott gezogen, frey sein“, TAMTĚŽ.

zabránit.¹⁷¹³ Řešení bylo nalezeno v tom, že byl opuštěn dosavadní zvyk, že jeptišky zpívaly žalmy a hymny společně a střídavě s žáky zdejšího gymnásia. Napříště bylo studentům zakázáno podílet se na zpěvu jeptišek. K tomuto oddělení dal svůj souhlas i míšeňský biskup.¹⁷¹⁴ Obě náboženské strany ve městě se tedy oddělily navzájem ještě více, než tomu bylo doposud.

Pokud takový neklid vzbudily obláčky jedné novicky, nelze se divit, že za vlády převorky Uršuly Nasové (1565-1595) se laubanský konvent smrskl na pouhých osm jeptišek, počet, které potvrzuje i zpráva královských komisařů z února 1558.¹⁷¹⁵ Uprostřed protestantského obležení zřejmě – celkem pochopitelně – klesala také duchovní horlivost jeptišek. Klášter navíc podle vlastní tradice neměl přes dvacet let k dispozici vlastního probošta, vypomáhali jim v duchovních aktech pouze světší kněží z okolí. Za vlády Uršuly Nasové, o jejímž sociálním ani geografickém původu nic nevíme, ale můžeme se domnívat, že pocházela přímo z Laubanu, se v důsledku uvedeného do značné míry uvolnila klášterní kázeň. Komunita magdalenitek tehdy zřejmě procházela svou nejhlubší krizí. Uršula zřejmě byla jako představená příliš ústupná a slabá, což jí vytýkal i Jan Leisentritt, jenž jí proto několikrát hrozil sesazením.

Magdalenitky prý tehdy dokonce přebíraly od predikanta a dalších luteránských duchovních, s nimiž byly v denním styku, nepřátelské smýšlení vůči katolickým duchovním a nechovaly se k nim s náležitou úctou. Tak faráře z Pfaffendorfu Martina Molitora/Mollera, klášterního zpovědníka, nazývaly jeptišky „*dörren Merten*“ a rovněž o Leisentrittovi se prý bavily způsobem, který se rovnal odmítnutí řádové poslušnosti. Dokonce už přestaly zpívat mše a hodinky a převorka a mladší jeptišky sedávaly často až pozdě do noci s luteránskými duchovními v klášterním hostinci. Mladší sestry nedbaly klauzury, požívaly velké volnosti, navštěvovaly ve farním kostele luteránské svatby. Jednu noc prý vystoupaly na městskou hradbu, aby se podívaly na rozvodněnou Kvisu, a doběhly až k městské strážnici, kde se nenuceně bavily s biřicem Arnoldem, oblečeným jen v košili. Jindy se šly vykoupat do městské lázně, což jim nabídl luteránský predikant. V klášteře pobývalo dnem i nocí

¹⁷¹³ Listina v klášterním archivu č. 68, citováno podle P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 208.

¹⁷¹⁴ K. G. MÜLLER, *Kirchengeschichte*, s. 159.

¹⁷¹⁵ Viz výše, s. 422.

příliš mnoho poslů a jiných služebníků; klauzura tedy nebyla respektována ani směrem ven, ani dovnitř. Důležité klíče od klášterních prostor se údajně ztratily, ve skutečnosti ale byly jen schovány, aby mohly posloužit k vyrobení náhradních klíčů pro noční vycházky. Maličký konvent byl navíc sám v sobě a zřejmě i v postojích k luteránství nejednotný. K vnitřnímu nepořádku přistupovala ještě hospodářská nouze kláštera, který chudl v důsledku neúrody, nepřízně počasí a velkého daňového zatížením.¹⁷¹⁶ Roku 1582 došlo k velkému střetu mezi jeptiškami a kaplanem Coditiem. Magdalenitky mu zakázaly celebrovat mše a užívat monstrance. Coditius pak narychlo opustil město a vydal se patrně do Mariensternu, kde byla jeho sestra Kateřina jeptiškou a později abatyší. Je zřejmé, že v dobách Uršuly Nasové byla komunita magdalenitek klášteřem v mnoha ohledech jen podle jména.

Právě v době působení Uršuly Nasové se laubanského kláštera ujal důsledněji budyšínský děkan Leisentritt, kterého nuncius Bilia jmenoval vizitátorem magdalenitek.¹⁷¹⁷ Protože měl Leisentritt jako hornolužický administrátor alespoň teoreticky i jurisdikci nad luterány, mohl se pokoušet zasahovat přímo i proti laubanské radě či predikantům. První příležitost k Leisentrittově zásahu vyvstala už roku 1565, když nechtěli protestantští duchovní připustit katolického klášterního hejtmana Kašpara Römera jako kmotra při luteránském křtu. Römer přijal toto odmítnutí jako veřejnou urážku a stěžoval si zemskému fojtovi i Leisentrittovi.¹⁷¹⁸ Budyšínský děkan pak v červenci 1565 požadoval, aby predikanti Römerovi poskytli veřejné zadostiučinění, a pokud to odmítnou, žádal o jejich sesazení. Zároveň odebral kazateli dosavadní právo stravovat se v klášteře. Městská rada predikanty skutečně propustila, ale o stravování luteránských duchovních se vedl delší spor. Leisentritt chtěl očividně kazatele co nejvíce vzdálit klášteřem. Nakonec jim ponechal právo stravovat se u jeptišek, ale s podmínkou, že rada přijme děkanem sestavený revers. Leisentritt požadoval, aby ani predikant, ani diákoni ve svých kázáních neútočili na jeptišky a osoby s nimi spojené, jinak budou

¹⁷¹⁶ Líčení poměrů podle akt kláštera, P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 151. Část spisů je dochována v opisech v DA Bautzen, sg. G IV – Lauban.

¹⁷¹⁷ Viz výše, s. 370.

¹⁷¹⁸ Laubanská rada se obrátila tehdy na konsistorium do Lipska a Wittenberka. Teologická fakulta z Wittenberka nato vydala dobrozdání, v němž sice neschvalovala predikantovo počínání, ale kritizovala i Römerovu neústupnost a radila oběma stranám, aby se smířily.

sesazení z úřadu. Nemají, ať už veřejně či tajně, nikoho svádět a ponoukat, nemají lákat jeptišky ke kmotrovství a podobným poctám. Pokud zemře nějaká řeholnice nebo jiná katolická osoba, má být řádně pohřbena za přítomnosti scholy, predikantů i diákonů. Leisentritt dále vyžaduje, aby se luteránští strážníci u klášterního stolu zdrželi posměšných disputací a pohrdavých řečí o katolickém náboženství a aby pokrmy a nápoje přijímali důstojně a pokojně chováním i slovy. Nakonec zakazuje Leisentritt predikantům příliš dlouhé setrvávání u jídla a vměšování se do sestavování jídelníčku. Rada revers skutečně 1. září 1565 podepsala a opatřila velkou městskou pečetí.¹⁷¹⁹ Je zřejmé, že v době, kdy byly zastaveny oba klášterní dvory, biskupský desátek byl většinou placen v penězích a poddaní byli při odvádění obilí dosti liknaví, byla povinnost živit luteránské duchovní nazírána jako velké břemeno, nehledě na věroučné ohrožení, jež to jeptiškám přinášelo.

Opět lze konstatovat, že disciplinární krize spadá v jedno s obdobím hospodářského rozkladu klášterství. Budyšínský děkan se proto cítil povinován zasahovat i do majetkových záležitostí kláštera. Na jeho podnět tehdy klášter zastavil podle smlouvy z 10. prosince 1572 ves Pfaffendorf, bez farního obročí, za 700 tolarů dědicům měšťana Jakuba Wierdta. Jeptišky se snad vzdaly této vzdálenější vesnice, aby mohly znovu vykoupit své blíže ležící dvory. Leisentritt tehdy jmenoval jeptišku Kristýnu Meurerovou celerářkou (*Kornjungfrau*) a dispensoval ji od klauzury, takže mohla lépe dohlížet na klášterní hospodářství. Kristýna měla při svém působení takové úspěchy, že mohla dokonce, bez vědomí převorky, půjčovat peníze a dávat almužny.¹⁷²⁰ Dokonce si nechala obstarat vlastní pečeť. Vlastně hrála v hospodářských záležitostech roli převorky – a budila tím mezi svými spolusestrami odpor. Uvádí se dokonce, že ve světském oblečení navštěvovala sousední šlechtice v Bertelsdorfu a Lichtenau.

Leisentritt projevoval svou péči a zájem o laubanský klášter i jinak. Už roku 1569 daroval magdalenitkám různé obrazy a relikvie, s tím, že se k nim jeptišky mají chovat s náležitou úctou. Zároveň poslal po laubanském klášterním

¹⁷¹⁹ K. G. MÜLLER, *Kirchengeschichte*, s. 174 sq.

¹⁷²⁰ Tak podporovala z klášterních zásob žitavského malíře Heinricha Boxbergera, ponechávala bezplatně laubanským měšťanům části klášterních pozemků k vysetí lnů a věnovala městskému písaři Abrahamu Krausemu velkou svatební pečeň.

sluhovi Řehořovi jeptiškám i mariánský obraz.¹⁷²¹ Slíbil jim poslat i další církevní klenoty, konkrétně převorce daroval korálový růženec. Stále častěji zasahoval přímo i do disciplinárních poměrů v komunitě, pokoušel se posílit autoritu převorky a u jednotlivých sester i vědomí katolické identity. Podnikal proto vizitace, při nichž vydával pro jeptišky *ordinationes*, vyznívající v duchu tridentských požadavků po obnově ženského řeholního života. Dále se snažil zvětšit konvent získáním nových jeptišek. Převorka Uršula s tím ale nesouhlasila a s odvoláním na chudobu kláštera stále odkládala nové obláčky.

Problémy Leisentrittovi působilo vůbec zajištění pravidelné bohoslužby pro magdalenitky, vzhledem k nedostatku kněží a rychlému střídání kaplanů. Proto nařídil děkan 27. února 1581, aby byl farář z Hennersdorfu zároveň *praepositus* kláštera. Už krátce předtím si Leisentritt stěžoval pražskému arcibiskupovi, že farář z České Lípy, Ondřej Heine, který slíbil převzít farnost Hennersdorf a duchovní péči o magdalenitky, nedodržel svůj slib, a tak ohrožuje jeptišky a farníky. Ve městě je přitom mnoho luteránů, kteří by po tamní faře rádi vztáhli ruku.¹⁷²² Od roku 1581 už nicméně farář z Hennersdorfu několikrát během týdne přicházel do kláštera, sloužil tam mše, obstarával korespondenci kláštera a radil převorce.¹⁷²³

Leisentrittova péče o klášter byla v té době zpochybňována. Ukazuje se, že ani malé společenství hornolužických katolíků – ostatně jako ani v dobách pozdějších – nedokázalo být vždy jednotné. Protivník mu vznikl v Melchiorovi z Breitenbachu, fojtovi mariensternského kláštera v eigenském kraji. Breitenbach byl zřejmě příliš horlivým stoupencem protireformace; chtěl mimo jiné v Horní Lužici zřít katolické školy, které měli vést jezuité. Navíc chtěl být sám jmenován *Obervogtem* zdejších katolických ústavů v duchovní i světské sféře, aby mohl účinněji zakračovat proti dalším rebeliím, zřejmě pod dojmem věčných sporů s luterány v mariensternském klášterním okrsku. Leisentritt, zprvu oceňující Breitenbachovu horlivost, brzy pochopil, že se tento muž pouští do záležitostí překračujících jeho pravomoci. Navíc jeho snahy odporovaly

¹⁷²¹ Jednalo se o gotický křídlový oltář, který stával v kapli jižního klášterního křídla, signovaný podle P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 250 k roku 1498. Leisentritt daroval klášteru také mariánskou sochu (1569).

¹⁷²² „... denn die Lutherischen Kelber Pfaffen in der Stadt bei achte oder neune im ledigen Sattel zu Haus liegen, welche nach dieser Pfarr sich heftig bemühen und dringen“, podle P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 179.

tolerantnějším principům lužické církevní správy, které sám Leisentritt zaváděl. Breitenbach byl nakonec ze svého úřadu sesazen a snažil se pak, snad z touhy po odvetě, Leisentritta očernit na vysokých místech. Leisentritt se hájil v dopisech císařským úřadům, pražskému arcibiskupovi, nunciovi a dalším osobám. Když mu žalobci kladli za vinu špatné poměry mezi laubanskými magdalenitkami, nechal si od kláštera vystavit svědectví o své nevině. Klášterní hejtman Daniel Kotschereuter vydal 22. ledna 1581 *testimonium*, že budyšínský děkan „obdivuhodným způsobem“ zachoval obě klášterní farnosti Hennersdorf a Pfaffendorf u katolické víry a navzdory obtížím tam dosadil dva katolické pastory, probošta magdalenitek Bartoloměje Bensera a jejich zpovědníka Martina Mollera.

I Leisentrittův synovec a nástupce na postu budyšínského administrátora Řehoř stál blízko laubanské převorce, již zejména znovu vyzýval, aby provedla vysvěcení nových jeptišek. Uršula se však tomu stále zdráhala s odvoláním na chudobu kláštera (27. října 1588). O vnitřní krizi v klášteře ani o dopadech konkrétních opatření děkanů nevíme, zato se z posledních let 16. století dozvídáme o další nouzi na klášterním panství. Několikrát hrozilo kvartýrování vojska v klášterních vesnicích; jednou je odvrátil zhořelecký hejtman. Kristýna zřejmě ve stejné době zadržovala vybrané obilí a platy poddaných, což klášteru znemožňovalo přispět na uherskou kampaň. Neklid v konventu dosvědčují i poslední dopisy Uršuly Nasové.¹⁷²⁴

Z dob následující převorky Doroty Scheidenreichové (1595-1614),¹⁷²⁵ zvolené hned na počátku roku 1595 za předsednictví budyšínského děkana, máme již málo zpráv, což by nasvědčovalo, že se poměry v konventu poněkud uklidnily. Je zajímavé, že již v protokolech šetření za její předchůdkyně vystupuje Dorota oproti jiným jeptiškám velmi zdrženlivě; snad to naznačuje její mírumilovnost.¹⁷²⁶ Informace máme z Dorotina období zase jen o vnějších

¹⁷²³ W. GERBLICH, *Johann Leisentritt*, s. 177.

¹⁷²⁴ Tak 23. listopadu 1594 píše převorka vizitátorovi, že vzhledem ke svému věku si přibrala ku pomoci a péči o domácnost pannu Anlin (Anna Bitnerová). Některé jeptišky jsou s tím ale nespokojené a pronásledují Anlin záští, působíce jí všemožné obtíže. Proto je třeba, aby vizitátor přišel do kláštera a určil jí jinou *adjutrix*. Už 1. ledna 1595 však Uršula zemřela.

¹⁷²⁵ Felicitas Scheidenreichová, zřejmě její sestra či příbuzná, byla jeptiškou v Marienthalu, kde roku 1580 vystavila dopis jako klášterní *Küsterin*.

¹⁷²⁶ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 183.

obtížích kláštera,¹⁷²⁷ který byl znovu a znovu vystaven novému daňovému zatížení. Převorka Dorota byla zřejmě dlouhodobě velmi nemocná. Do Budyšina si mimo jiné stěžovala, že od doby, co sama nemůže vycházet, nedostává ze svých dvorů tolik másla a sýra jako kdysi, takže teď jen s bídou vyjde. Její nástupkyní se stala již zmiňovaná *Kornjungfrau* Kristýna Meurerová (1614-1625), snad původem z Budyšina. Jedna její sestra jménem Marie byla jeptiškou v Laubanu, Barbora pak manželkou již zmiňovaného městského biřice Arnolda. Zdá se, že za Kristýny Meurerové se už poměry v klášteře víceméně uklidnily. O dalších pobídkách budyšinských děkanů se nedozvídáme a za stavovského povstání již klášter stál jasně jako konfesní nepřítel proti luteránským laubanským měšťanům. Tehdy mu také hrozil zánik, když Fridrich Falcký vydal na podnět hornolužických stavů povolení k sekularizaci jeho statků.¹⁷²⁸ Zdá se, že do třicetileté války už konvent vstupoval jako disciplinárně upevněný, aniž bychom mohli přesně analyzovat, jak náprava proběhla. Jistě tady ale zásadní roli hrál nepopíratelný vliv budyšinských děkanů, kteří na rozdíl od klášterů cisterciacek zde mohli postupovat bez konkurence s jinými duchovními autoritami a zřejmě i bez většího odporu zeměpanských úřadů.

b) Vývoj v Marienthalu a Mariensternu

Méně informací máme k situaci v Mariensternu; dozvídáme se hlavně o vnějších projevech krize, to jest o několikerém sesazení abatyše, přičemž ale jejich obvinění nejsou konkrétní a nejčastěji se jako důvod uvádí instalace luteránského faráře.¹⁷²⁹ Jen náhodou se z dokumentů pražských úřadů dozvídáme o těhotné a uprchlé sestře z kláštera již v 50. letech 16. století.¹⁷³⁰ Mnohem lépe jsme informováni o soudobém vývoji v Marienthalu, kde poznáváme nástup krize, její vyvrcholení a odvrácení, a to zejména díky komunikaci jeptišek s obnoveným pražským arcibiskupstvím, ale i budyšinským administrátorem, která, jak jsme již ukázali, zasahovala i do vnějších záležitostí

¹⁷²⁷ Typický je problém s odvodem vína z dolnolužického Gubenu, dědictví po laubanských františkánech. Část platu měla pobírat laubanská rada, část magdalenitky. Roku 1602 odmítla rada vozit z Gubenu oba podíly a klášterní podíl tam nechávala ležet. Dávka vína z protestantského města, které mělo vysloveně sloužit mešním účelům, byla splácena ještě v 19. století.

¹⁷²⁸ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 201.

¹⁷²⁹ Viz také výše, s. 387.

¹⁷³⁰ NA Praha, LŽ, sg. 11/10, ohledně Alžběty, dcery Jana Renneberga, která prchla do Saska.

kláštera. Prameny „*cisterciácké provenience*“ pro sledované období naopak chybějí.

V souvislosti s vnitřní krizí kláštera se do fondů pražského arcibiskupství výrazněji vepsala současnice a jmenovkyně laubanské Uršuly Nasové, abatyše Uršula Laubigová (1573-1583),¹⁷³¹ u níž lze jako u první marienthalské představené doložit přímý kontakt s protestantským učením. Jedná se zároveň o první ze tří zdejších abatyší, jež byly pro svou neposlušnost, nedodržování monastické disciplíny a nedobrou správu klášterních majetků sesazeny ze svého důstojenství. Nemůžeme zatím rozhodnout, nakolik byly problémy její vlády dědictvím předchozí doby, respektive jakou roli sehrála osobnost abatyše samotné, případně vyhrocená ekonomická situace kláštera. Je také dobře možné, že její vláda byla prvním okamžikem, kdy nadřizení Marienthalu byli vůbec schopni obtíže v klášteře zaregistrovat. Právě v době těsně před Uršuliným nástupem se teprve upevňovala pozice budyšínské administratury i pražského arcibiskupa.

O původu abatyše Uršuly mnoho nevíme, zřejmě ale pocházela z rodiny konfesijně smíšené.¹⁷³² Její bratr Valentin Laubig se zřekl postu katolického faráře v obci Lähn ve Slezsku a Uršula jej povolala, snad aby se mohl oženit, za protestantského faráře do Niederseiffersdorfu. Právě proto také byla podle klášterní tradice sesazena.¹⁷³³ Laubigová prý dále do Marienthalu přijímala protestantské měšťanské dcery ze Žitavy a jiných měst, aby jim poskytla vychování a vzdělání. Toto počínání nelze z dostupných pramenů doložit, mohlo

¹⁷³¹ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 127-130 až v souvislosti s Uršulou Laubigovou shrnuje informace o nástupu protestantské reformace na marienthalském panství. Uvádí dále, že se luteránské učení na půdu konventu dostalo prostřednictvím řeholnic měšťanského původu ze Zhořelce a Žitavy. Klášter byl podle něj katolické církvi zachráněn díky řádovým vizitátorům a nejvyšším zemským úředníkům, nikoliv díky abatyším; neuvádí ale pramenné podklady pro svá tvrzení.

¹⁷³² Podle J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 131 pocházela z Reichenbachu u Zhořelce.

¹⁷³³ Klášterní paměti uvádějí pouze, že „... anno 1567 hatt regieret Ursula Laubingenin, diese hat den ersten lutherischen Pfarrer ihren bruder gewesenenen Ertzpriester zu lohn in Shlessien, so apostatiret, zu Nieder Seytersdorff eingesetzt, und ist darumb abgesetzt worden, ist erst anno 1608 gestorben“, KIA Marienthal, *Liber memorabilium*, fol. 17^f. Schoenefelder s odvoláním na už ztracené rukopisné zprávy uvádí, že při jejím sesazení se uvádělo, že úřadu dosáhla „*largitionibus et dolo*“, ale nepřikládá tomu víry. Snad s tím souvisejí stížnosti její nástupkyně Markéty Scholzové. Schoenefelder připomíná dále, že „*přinejmenším necítila odpor k luteránskému učení*“, což vysvětluje vnějšími vlivy. Novější líčení dějin kláštera (např. F. GÜNTHER – J. R. NOSWITZ, *Ein Besuch*, s. 50-52) se zcela zakládá na SCHOENEFELDEROVI. Také dosud dochovaný náhrobní kámen v Marienthalu potvrzuje data Uršuliny vlády 1573-1583.

ale vycházet ze starší tradice a mělo své paralely i v Mariensternu a Laubanu i v jiných kláštorech v bikonfesijních oblastech.

Uršula dosáhla od krále roku 1577 potvrzení klášterních privilegií.¹⁷³⁴ V počátcích její vlády v kraji panovala důsledkem nepříznivého počasí a neúrody velká dražota. Abatyše se, stejně jako její předchůdkyně, potýkala i s královskými fiskálními požadavky.¹⁷³⁵ Její vláda byla rovněž nadále ve znamení nedostatku katolických kněží.¹⁷³⁶ Snad proto a vzhledem k postojům poddaných lze pochopit, že se jako kolátorka opakovaně snažila dosadit protestantského pastora na marienthalskou patronátní faru. O jejich osobních motivacích se kromě jmenování jejího bratra nic nedozvídáme. Pražský arcibiskup byl schopen Uršuliným snahám zabránit, alespoň na farnostech žitavského děkanátu, což později nebylo pravidlem.¹⁷³⁷

Duchovní nadřízení kláštera začali poměrně brzy shledávat, že Uršula Laubigová málo dbá o řádové regule a o kázeň v Marienthalu vůbec. Nejprve se musela zodpovídat z přijetí cisterciáckého mnicha Václava, který z Oseka a zdržoval se v Marienthalu již rok po Uršulině zvolení.¹⁷³⁸ Abatyšiny přečiny měly za důsledek opakované vizitace v klášteře. Skutečnost, že je prováděli rozmanití hodnostáři a že probíhaly nepravidelně, vždy se zdůrazněním skutečnosti, že jde o vizitaci výjimečnou, podporuje domněnku, že každoroční pravidelné vizitace v Marienthalu v 16. století neprováděl žádný cisterciácký opat, a potvrzují tezi o organizačním chaosu ve správě kláštera. Tak klášter vizitoval už roku 1576 budyšínský děkan Jan Leisentrutt, protože se prý dozvěděl, že v konventu zakořenily „*nedobré myšlenky*“. O své návštěvě podal zprávu pražskému arcibiskupu Antonínu Brusovi z Mohelnice.¹⁷³⁹ Píše v ní, že strávil v Marienthalu týden, ale neshledal v klášteře žádné problémy. Navrhuje

¹⁷³⁴ 12. června 1577, Vratislav, KIA Marienthal, listina č. 130. Dochoval se list abatyše Uršuly, v němž mimo jiné zmiňuje, že prosila císaře při cestě zemí o potvrzení privilegií a dosáhla toho, 24. září 1577, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁷³⁵ Aby mohla splatit další z mnoha protitureckých berní, byla nucena si půjčit roku 1578 dva tisíce tolarů, nedokázala je však splatit do dvou let, takže si znovu půjčila od žitavského syndika Václava Lankische. Jemu bylo dovoleno, v případě nesplacení dluhu do tří let, zabrat ves Oberseiffersdorf, která mu byla jako záruka zastavena, podle ujednání z 29. září 1580, Marienthal, *Kl. archiv Marienthal*, listina č. 130 a). Lankisch je v listině uváděn jako „*dobrý přítel ústavu*“. Roku 1580 byl povýšen do šlechtického stavu a zemřel 1584, když se měl stát císařským apelačním radou, Ch. A. PESCHECK, *Handbuch*, II, s. 731.

¹⁷³⁶ 28. října 1574, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁷³⁷ K. BOROVÝ, *Martin Medek*, s. 121.

¹⁷³⁸ Viz výše, s. 396.

¹⁷³⁹ 1576, Budyšín, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

pouze komunitu vizitovat častěji, aby se tam i nadále udržovala dobrá disciplína. Tento závěr je v překvapivém rozporu s dalšími, časově souběžnými svědectvími, která hovoří proti Uršule Laubigové. Snad se při zásahu budyšínského děkana projevila jeho větší tolerance a také lepší znalost složitých místních poměrů, než mohli mít komisaři z Čech. Snad byl skutečně shovívavější vůči různým nešvarům, jako se ukázalo i v případě sesazovaného neuzelského opata Michaela o něco málo později.

Leisentrittův názor na marienthalskou abatysi nesdílel arcibiskup Martin Medek z Mohelnice (1581-1590), který se zabýval intenzívně i záležitostmi dalších lužických cisterciáckých klášterů. Někdy v létě 1582 navštívil Marienthal a tehdy pověřil konvent i zdejšího kaplana Mikuláše Schmidtschneidera pod trestem exkomunikace, aby jej co nejrychleji informovali, jak probíhá náprava v klášteře a čeho bylo dosaženo při „obrácení“ – naznačuje to snad jejich příklon k luteránské víře? – abatysi a klášterního fojta Kryštofa ze Schweinitz. Schmidtschneider ve své zprávě arcibiskupovi může jen konstatovat, že se situace mění k horšímu.¹⁷⁴⁰ První místo jeho stížností však zabírá kritika klášterního fojta, který využívá svého úřadu k obohacování se na vlastní účet. Když klášter musel odevzdat císaři válečnou daň ve výši dvou tisíc tolarů, abatysi s fojtem jezdila po kraji a vymáhala peníze z poddaných, jimž hrozila, že jinak prodá jejich usedlosti. Tímto způsobem prý získala přes polovinu požadované částky, což by přese všechny stížnosti naznačovalo přece jen značnou solventnost klášterních poddaných. Přitom ale daň zůstala nesplacena a není jasné, kam peníze zmizely. Podle Schmidtschneidera každý slyší a vidí, že fojt i abatysi působí klášternímu majetku velké škody, spěchají s mlácením obilí, vybíráním dávek apod. Na něj to působí dojmem, že je Uršula buď rozhodnuta rezignovat na svůj úřad, nebo dokonce klášter úplně opustit. Kaplan také obviňuje abatysi z příliš častých styků s fojtem, což bylo v rozporu s klauzurními předpisy.

Kromě hospodářských přečinů předestírá kaplan arcibiskupovi také náboženské smýšlení Uršuly Laubigin: její řeči, chování, ale i knihy, jimiž se

¹⁷⁴⁰ 11. září 1582, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2. Tento kaplan obstál při vizitaci následujícího roku, snad i díky tomu, že upozorňoval na Uršuliny prohřešky. Byl nicméně sesazen spolu s abatysí Kolmasovou roku 1594.

obklopila, ukazují, že „*je patrně také nasáklá kacírstvím*“.¹⁷⁴¹ Kaplan na závěr svého listu a také v listech dalších opakovaně prosil arcibiskupa, aby navštívil onen „*nebohý klášter, kde se snad najde ještě pár zbožných a rozumných osob,*“ anebo aby sem vyslal vyšetřovací komisi. V podobném duchu se nesou i žaloby některých řeholnic na počínání jejich představené a klášterního fojta.¹⁷⁴² Abatyše se podle nich nezpovídá ani nepřijímá svátost, nedodrží klauzuru a svou zatvrzelost neumí překonat ani ve vztahu k Bohu, ani ke svým nejbližším. Čím více kritizují jeptišky abatyši, tím zlobnější se ona stává. Sestrám, jež se jí staví na odpor, dokonce vyhrožuje žalářem.¹⁷⁴³

Tyto žaloby zřejmě stály u vypsání velké vizitace, již pražský arcibiskup nařídil v Marienthalu na konci ledna roku 1583. O šetření se dochovala rozsáhlá zpráva, která ilustruje jeho dramatický průběh.¹⁷⁴⁴ V pověření arcibiskupa – tedy v rozporu v cisterciáckými postuláty, ale v duchu premis tridentského koncilu – tu zřejmě jednali cisterciáčtí opati, snad přímo zbraslavský opat Ondřej Wiedemann, pověřený v té době vedením českého vikariátu.¹⁷⁴⁵ Akce ostatně spadá do doby intenzivnějšího vizitačního konání po návštěvě Edmunda de la Croix v českých zemích.¹⁷⁴⁶

Hodnocení abatyše ve zprávě je velmi příkré a podle zprávy komisařů by se zdálo, že celý konvent stál proti ní. Pozoruhodné jsou zmínky v úvodu zprávy, že totiž Uršulu před vizitací varoval budyšínský děkan, který je „*abatyši příliš zavázán*“ a proto se snaží oddálit její potrestání. Leisentritt prý skutečně odkládal své vlastní šetření v Marienthalu a Uršulu varoval před cisterciáckým vizitátorem. Nejednoznačná je Leisentrittova přímluva za jmenování Jana ze Schweinitz klášterním fojtem z doby těsně před únorovou vizitací.¹⁷⁴⁷

¹⁷⁴¹ „... *haeretica pravitate inficirt* ...“, TAMTÉŽ.

¹⁷⁴² Nedatovaný dokument s versem *Klage der Konventualinnen ... St. Marienthal*, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

¹⁷⁴³ „... *ir boses verstocktes Kaldes Hertz, das kan sie nicht uberwinden weder gegen got nach irem nehestem,*“ TAMTÉŽ. Jeptišky prosí arcibiskupa o slitování, jiného zastání totiž nemají.

¹⁷⁴⁴ 12. února 1583, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2. Viz také příloha.

¹⁷⁴⁵ Relace bohužel není podepsaná, o arcibiskupském pověření se ale hovoří přímo v jejím nadpise. Opatů do Marienthalu zřejmě tehdy přibýlo více, o jejich spojení s cisterciáckým řádem napovídá i zmínka o návštěvě v dolnolužické Neuzelle.

¹⁷⁴⁶ Viz výše, s. 348-349.

¹⁷⁴⁷ Leisentritt zmiňuje, že tehdy chtěl získat právo ustavovat klášterní fojty hornolužický fojt Arnošt z Rechenberka, a ujišťuje arcibiskupa, že jmenování a potvrzování klášterního fojta náleží jemu. List ze 7. února 1583, citováno podle K. BOROVÝ, *Martin Medek*, s. 152.

Dokument je pozoruhodný také tím, že komisaři přesně popisují svůj postup: aby Uršulu ukonejšili, zamlčeli jí prý cíl své návštěvy v Neuzelle a jiných konventech. Protože jejich opatření v Marienthalu vzbuzovala podezření a představená se ukřývala na odlehlých místech kláštera, otáleli se svým jednáním. Vizitaci líčí takřka hodinu po hodině. Komisaři popisují Uršulinu tvrdošijnost a její přestupky: vysmívala se prý arcibiskupovým listům, které jí hrozily sesazením, a označovala je za nespravedlivé. Zanedbávala své úkoly a sama se obohacovala. Uršula se snažila hájit, ale její obhajoby vizitátor razantně zamítl.¹⁷⁴⁸ Vyžádal si od ní pečeť kláštera i klíče a uvalil na ni vazbu, což bylo nejprůšnějším trestem pro nezdárného představeného vůbec. Z jeho zprávy přitom vyplývá, že pouze vykonával už dříve přijaté rozhodnutí. Prozkoumal také stav klášterních statků, o němž pořídil nedochovaný inventář. To bylo rovněž důležitým cílem této vizitace, jako vizitací té doby vůbec. Zabýval se i poměry na klášterních panstvích: doporučoval vnucovat farníkům katolické kněze, pokud to jen bude možno.

Uršula byla poté zřejmě uvězněna v nějakém českém cisterciáckém klášteře. Když se začaly šířit pověsti, že má být propuštěna na svobodu a že se hodlá do Marienthalu vrátit, vzbudilo to obavy její nástupkyně i ostatních marienthalských řeholnic. V suplikacích z roku 1583 si stěžuje Markéta Scholzová s konventem arcibiskupovi na praktiky předchozí abatyše a její příbuzné (*Muhme*) Uršuly, které v klášteře působí nepokoj.¹⁷⁴⁹ Přátelé bývalé abatyše, vlivní lidé ze Zhořelce, Reichenbachu a Ostritz, ba i někteří šlechtici přicházejí do kláštera, nechávají se zde veřejně přijímat a rozhlašují, že Uršula Laubigová znovu dosáhne původního postavení. Někdejší představená tedy zřejmě měla v klášteře a mezi jeho úředníky i po svém sesazení značný vliv. Nepřímo se také ukazuje, že se Markéta musela obávat i vlivu lidí zvnějšku, snad luteránů, a to dokonce na vnitřní záležitosti konventu. Odpor laiků vůči reformě klášterů měl ostatně své obdoby v těchto dobách často i jinde.¹⁷⁵⁰

¹⁷⁴⁸ Vždyť předchozí i současný arcibiskup už vynaložili příliš veliké úsilí na její polepšení a on sám se v této záležitosti marně angažuje už potřetí, doposud se však nepodařilo ničeho dosáhnout a Uršula je po každém zásahu jen více zatvrzelá. Mezitím bylo „*panství kláštera prohýřeno, jeptišky sužovány*“ („... *patrimonium dissipatum ... conventuales afflictas*“), citovaná vizitační zpráva z 12. února 1583, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁷⁴⁹ 1583, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁷⁵⁰ K odporu švábských cisterciáček vůči reformnímu konání cf. Maren KUHN-REHFUS, *Zisterzienserinnen in Deutschland*, k Seligenthalu viz výše.

Podle věrohodného zdroje prý stoupenci Uršuly Laubigové dokonce psali polskému králi, aby se přimluvil za sesazenou abatyši u císařovny matky a ta zase u krále Rudolfa II.

Markéta prosila arcibiskupa, aby zabránil duchovnímu rozvratu, který by Uršulin návrat jistě přivodil: je třeba zajistit, aby se ten „*koukol sotva vymýcený nemohl vrátit do kláštera*“. Jak zvláště znějí tato slova v souvislosti s takřka soudobými výnosy cisterciácké kapituly o tom, jak se mají řeholnice navzájem milovat a ctít! Hrozilo tedy, že sesazená abatyše nalezne podporu i v samotné komunitě. Markétiny listy znovu odrážejí nepevné postavení konventu v životě země: řeholnice se obávají, že rozhodnutí samotného arcibiskupa zvrátí Uršulini okolní „přátelé“, nepochybně protestantští. Markéta své stížnosti zopakovala několikrát v poměrně rychlém sledu. Je tedy pravděpodobné, že pořádek dlouho nastolen nebyl.¹⁷⁵¹ Zajímavé také je, že Markéta se obrací zásadně na arcibiskupa, znovu jako na svého *patrona*, „*kteřý jediný jim může poskytnout pomoc*.“ O možném zásahu generálního vikáře z pravomoci řádu není ani zmínky. Snad to souviselo s tím, že v čele Neuzelle sám stál problematický představený Michael, snad s jistou nedůvěrou vůči nově dosazenému generálnímu vikáři Wiedemannovi. V každém případě se eventuelní komunikace mezi Markétou a řádovými strukturami v dochovaných pramenech neodrazila. Kancelářské přípisky těchto dopisů proklamují dokonce arcibiskupovo výhradní právo na jurisdikci nad klášteřem.

Jakým způsobem se Uršula do kláštera nakonec vrátila, se z arcibiskupských akt nedozvíáme. Každopádně na konci 16. století byla v Marienthalu zpátky. Byla dokonce dvakrát pověřena vedením konventu v mezidobí mezi sesazením a nástupem představených. V klášteře také roku 1608 zemřela. Můžeme se jen dohadovat, zda opravdu dokázala změnit své smýšlení¹⁷⁵² anebo zda je její významné postavení i po jejím sesazení jen výrazem hluboké vnitřní personální krize konventu.

Vláda Markéty Scholzové nepřitáhla větší pozornost představených. Díky této abatyši zřejmě v Marienthalu nakrátko zavládly snahy usilující

¹⁷⁵¹ 26. února 1583, 3. června 1583, 31. března 1584, 16. září 1584, vždy v Marienthalu, NA Praha, APA, Marienthal, 2 a 3. První z dokumentů zná K. BOROVÝ, *Martin Medek*, s. 71, který ale neuvádí konec ani příčiny sporu.

¹⁷⁵² Tak J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 135.

o nastolení pořádku, trvalejší reforma konventu však zřejmě zatím přesahovala síly osamocené představené a byla zmařena již její smrtí. Za Markétiny nástupkyně Markéty VII. Kolmasové (1591-1594) totiž zmatky v klášteře znovu propukly.¹⁷⁵³ V arcibiskupském archivu jsou však k její vládě k dispozici jen dokumenty týkající se klášterních farností, prezentací farářů nebo zásahů lužických stavů do poměrů v klášterních vsích.¹⁷⁵⁴ Ani o mimořádné vizitaci kláštera a sesazení abatyše z jejího důstojenství v březnu roku 1594, doložených klášterní tradicí, se z pražských ani budyšínských pramenů nedozvídáme. Obojí společně provedli opati ze Zbraslavi a Neuzelle,¹⁷⁵⁵ kteří odstranili také dosavadního kaplana Schmidtschneidera. Tři řeholnice, které se nejvíce provinily nedodrčováním řeholních pravidel – nevíme ale přesně, jak – poslali z Marienthalu k nápravě do Mariensternu. Tehdy byl zbaven úřadu také fojt Kryštof ze Schweinitz, který byl kritizován už za vlády Uršuly Laubigové. O arcibiskupském pověření v tomto případě nemáme přímých zpráv. Arcibiskup se zřejmě do záležitosti vložil až později, když abatyše odmítla zřici se úřadu, jinými slovy, když k jejímu sesazení nestačila pravomoc řádových představených. Dochoval se totiž Markétin dopis arcibiskupovi, jímž tato přijímá svou exkomunikaci i pozvání k soudu, ovšem s nadějí, že bude moci požadovat odvolání rozsudku.¹⁷⁵⁶ Markéta se navzdory tomu udržela v úřadě ještě několik měsíců, což znovu dokumentuje těžko ovlivnitelný vývoj v konventu v těchto dramatických dobách a bezmoc cisterciáckých opatů. Po jejím sesazení působila v čele kláštera krátce jako převorka exabatyše Uršula Laubigová. Nakonec, na začátku července 1594, v den volby následující abatyše, Markéta opustila Marienthal, když předtím hodila svým duchovním nadřízeným pod nohy klíče od domu abatyše. Také Markéta se ale do Marienthalu vrátila a žila v klášteře ještě dlouhou dobu. Zemřela až po smrti Uršuly Laubigové, to jest po roce 1608. Současně tedy jednu dobu v klášteře žily tři abatyše.¹⁷⁵⁷

¹⁷⁵³ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 137 sq. konstatuje lakonicky, že se za jejího úřadování opakovaly nevázanosti a nepřístojnosti, které byly na denním pořádku už za dob předchozích abatyší, a že jim Markéta nekladla výraznější odpor.

¹⁷⁵⁴ Viz oddíl IV. 2. 2. *Hornolužické kláštery a pražské arcibiskupství*.

¹⁷⁵⁵ V Marienthalu se tak poprvé objevuje zbraslavský opat Antonín Flamingk, k němu viz výše.

¹⁷⁵⁶ 9. srpna 1594, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 2. Markéta se tu – pět měsíců po svém sesazení – stále ještě podepisuje jako abatyše.

¹⁷⁵⁷ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 138.

Neklid v Marienthalu trval také za Marty I. Schwobové (1594-1600).¹⁷⁵⁸ Projevoval se častým překládáním jeptišek do jiných konventů, v klášteře se také zdržovali střídavě zbraslavský a neuzellský opat.¹⁷⁵⁹ Za Martiny vlády byly úkoly klášterního fojta zřejmě předány proboštu Kryštofu Hermannovi. Klášterní tradice praví, že se Hermann snažil o rekatolizaci na klášterních panstvích, ale neúspěch jeho úsilí a nevole, kterou vzbudil, mu přivodily choromyslnost, v jejímž důsledku roku 1598 zemřel.¹⁷⁶⁰ Je zajímavé, že Marta neváhala poskytnout hmotnou pomoc sousední Žitavě, která tehdy velmi utrpěla morem.

Ze sledovaného období je v pramenech nejlépe ilustrováno působení abatyše Uršuly Queitschové (1600-1623), její bouřlivé spory s podřízenými faráři, vlastními poddanými, řádovými představenými a nakonec i s pražským arcibiskupem a císařským Veličenstvem. Nic k tomu ovšem nenacházíme v klášterním archivu. Pozdější abatyše neměly zřejmě důvod uchovávat pozůstalost své nezdárné předchůdkyně. V tom jim milosrdně pomohl zejména poslední veliký požár kláštera roku 1683.¹⁷⁶¹ Je zajímavé, že klášterní podání Uršulu Queitschovou hodnotí po dlouhé době jako první abatyši, která byla celkem úspěšnou hospodářkou.¹⁷⁶² Opět se nabízí srovnání s určitou konsolidací neuzellského klášterního panství navzdory disciplinární krizi téhož kláštera ve stejné době.

Ani o původu abatyše Queitschové nemáme jednoznačné zprávy, zdá se ale, že pocházela přímo z klášterního městečka Ostritz, kde měla vlastnit i

¹⁷⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 139.

¹⁷⁵⁹ Mnoho dokumentů, které by odrážely disciplinární záležitosti kláštera, však zase v arcibiskupském archivu nenajdeme. K dispozici jsou pouze dokumenty ke klášterním farnostem a tamním konfesijním potyčkám. Působení cisterciáckých opatů ani vládní moci zatím nelze přímo doložit.

¹⁷⁶⁰ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 140.

¹⁷⁶¹ Proto se také Uršula Queitschová odráží v klášterní tradici jako sice nezdárná abatyše, která byla násilím zbavena úřadu, ale bez podrobnějších údajů a ještě s omyly, viz KIA Marienthal, *Liber memorabilium*, fol. 17 a): „... anno 1616 hat regieret Ursula Queitschin, ist anno 1621 abgesetzt worden, weilen sie zu Reichenau den ersten lutherischen Pfarrer armata manu eingesetzt; ist anno 1638 gestorben. Sonsten aber soll sie, die wirtschafft sehr wohl eingerichtet und in gutten Stand gesetzt haben“. Podobně *Ehren-Tempel derer Hochwürdigen Abbatissinnen*, s. 22.

¹⁷⁶² Abatyše také zřídila tzv. *Stiftssekretariat*, jemuž svěřila ekonomické a finanční záležitosti kláštera, dosud spravované klášterním fojtem.

některé pozemky.¹⁷⁶³ Roku 1615 je v Ostritz zmiňován Melchior Queitsch, snad abatyšin bratr. Ve zprávách k poslední vizitaci kláštera, která vedla k jejímu sesazení roku 1623, vystupují i další osoby toho jména, i když se nezmiňuje, že by to byli pokrevní příbuzní abatyše.¹⁷⁶⁴ Jiná svědectví z téže doby mluví o Uršulině příbuzné z Žitavy.

Je poněkud absurdní shodou okolností, že právě Uršula byla první abatyší v Marienthalu, jejíž volba byla na prosbu konventu formálně potvrzena listinou českého krále,¹⁷⁶⁵ to jest ve stejné době, kdy se konfirmací dočkávali i neuzellští a mariensternští představení. Listina je datována je až 16. dubna 1610, tedy skoro deset let po uskutečnění Uršuliny volby. Císař očekává od abatyše, že bude ústavu dobře vládnout a nedovolí nic, co by ohrožovalo katolické náboženství nebo klášter a jeho privilegia. Zároveň jí předává vedení kláštera *in spiritualibus et temporalibus* a poručí hornolužickému fojtovi, aby v zastoupení císaře abatyši poskytoval ochranu z moci svého úřadu. V listině se přímo uvádí, že byla Uršula zvolena po smrti předchozí sesazené abatyše Kolmasové, to jest opomíjí se abatyše Marta.¹⁷⁶⁶ Snad nechtěl císař potvrzovat novou abatyši, dokud v klášteře žily dvě předchozí představené, sice sesazené, ale kdysi řádně zvolené, tedy Uršula Laubigová a Markéta Kolmasová.¹⁷⁶⁷ Konfirmace byla ještě pravděpodobněji oddalována i vleklými spory s řádovým vizitátorem Antonínem Flamingkem, které popíšeme níže.

Také Uršulina vláda, stejně jako působení předchozích abatyší, byla poznamenána zadlužením konventu. To ještě posílily těžkosti válečných let, jež na marienthalské statky poprvé dolehly za kvartýrování pasovských žoldněrů

¹⁷⁶³ Ještě v Schoenefelderově době označovali pamětníci pivovar (čp. 44) v Ostritz jako rodný dům Uršuly Queitschové. Jeden ze svých pozemků v Ostritz abatyše prý věnovala zdejšímu střeleckému bratrstvu, cf. J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 142.

¹⁷⁶⁴ Jinde se, ale ne jmenovitě, při stejných výsleších hovoří o ostritzských *cognati* abatyše, NA Praha, APA, Marienthal, 3, protokoly ze září 1623.

¹⁷⁶⁵ 16. dubna 1610, Pražský hrad, KIA Marienthal, listina č. 131. Regest a rozbor listiny viz R. DOEHLER, *Diplomatarium*, s. 96-97. Listina je opatřena velkou císařskou majestátní pečetí. Je k ní připojen vlastnoruční podpis císaře a českého kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, opatřena je přípisem „*Confirmation der neuen ordentlich erwählten Abbatissin zu St. Marienthal in Oberlausitz*“. Je psána německy a dosud nebyla tištěna, jako většina listin novověkého marienthalského klášterního archivu.

¹⁷⁶⁶ „... nach tödtlichen Hingang der vorigen Abbtissin weiland Margaretha Kolmasin eine andere ihres Mittels, als Ursula Queitschin zu jetziger Abbtissin nach Ausweisung gedachten Stiffts Ordnung und Regel erwählt“, TAMTÉŽ.

¹⁷⁶⁷ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 143-144.

roku 1610. Klášterní tradice hodnotí Uršulu jako ženu vytrvalou, až tvrdošíjnou. Abatyšin charakter ale jistě nebyl jedinou příčinou jejich dlouhých sporů s nadřízenými. Viděli jsme, jak problematický byl stav klášterního panství a komunity samotné, kterou přebírala po svých předchůdkyních. Uršula mohla také využívat trvajících kompetenčních chaosů a proti zásahům cisterciáckého vizitátora se odvolávat na arcibiskupa či císaře, jejichž přehled o situaci v periferním Žitavsku a možnosti zasahovat byly omezené. Až po Bílé hoře se katolické síly semkly k jednotnému postupu, který vedl k jejímu sesazení a umožnil v Marienthalu – částečně proti vůli jeho obyvatelk – nastolit pořádek.

Do vnitřních poměrů kláštera za Uršuly Queitschové dovoluji nahlédnout vizitace už mnohokrát zmiňovaného zbraslavského opata a českého provinciálního vikáře Antonína Flamingka. Tento muž, o němž cisterciáckí historiografové konstatují, že na něj cisterciácký řád může být „*právem hrdý*“, pocházel z Flander a byl profesem kláštera Ter Duinen, kde zažil např. ikonoklastický útok kalvínské šlechty v neklidných časech nizozemské revoluce. Svou kariéru zahájil Flamingk jako kaplan ženského kláštera Byloke v Gentu. Po zániku domovského kláštera uprchl do Clairvaux, kde se dostal do blízkosti řádového generála Edmunda de la Croix. Ten si jej pro jeho horlivost, talent a charakter, který „*více odpovídal středoevropským poměrům*“, ale i znalosti mnoha jazyků, vybral jako pomocníka při obtížných vizitačních cestách po Německu a Polsku. Tam měl Flamingk řadu příležitostí poznat dopady reformace, ale i zeměpanských a biskupských zásahů na monastický život, potýkal se i s odporem vizitovaných, často založeném na setrvačnosti lokální tradice. V Čechách jej Edmund postavil do čela opatství sedleckého, které bylo takřka vylidněno a leželo ve zcela luteranizovaném kraji. Později Flamingk vystřídal Wiedemanna ve funkci zbraslavského opata. Roku 1590 byl jmenován generálním cisterciáckým vikářem pro české země.¹⁷⁶⁸ Z titulu tohoto pověření se také pokoušel, stejně jako Wiedemann, o vizitace v Marienthalu. Hned první

¹⁷⁶⁸ K Flamingkovi viz také výše. Cf. A. FRUYTIER, *Antonius Flamingk*, s. 163-167, jenž přičítá Flamingkovi úspěšné nastolení řeholní kázně v Mariensternu a dále popisuje, zcela na základě Schoenefeldera, sesazení Markéty Kolmasové v Marienthalu, které prý vedlo k „*úspěšné reformaci konventu*“. O sporech za Uršuly Queitschové Fruytier nic neví. Vrcholem Flamingkovy kariéry bylo jmenování apoštolským notářem a hrabětem lateránským roku 1600, cf. *Listy*, ed. F. TADRA č. 437, s. 330.

dochovaný Uršulin list také zpochybňuje Flamingkovu způsobilost a oprávněnost pro tento úkol.¹⁷⁶⁹

Flamingkovi, který měl dost zkušeností s konfrontací řeholníků s protestanty i s péčí o ženské kláštery, se nedařilo vizitovat Marienthal každoročně a ve svých zprávách naráží na předchozí neúspěšná vyšetřování v Marienthalu. Nejlépe je doložena jeho vizitace ze září roku 1607.¹⁷⁷⁰ Ta byla ale na dlouho poslední a svůj účel nesplnila. Uršula Queitschová zbraslavského opata jako vizitátora a generálního vikáře odmítla, vybrala si sama jiného, a ačkoliv byla Flamingkem označena za osobu zcela nevhodnou k zastávání důstojenství abatyše, setrvala v tomto úřadě dalších patnáct let.

Z podzimu 1607 se dochovala zejména řada stížností abatyše na opatovo panovačné a hrubé chování během jeho návštěvy v Marienthalu. Určeny jsou arcibiskupovi a královským úřadům. Rozhovor vizitátora a jeho podřízené se odehrával v překvapivě neuctivém duchu: ironické špičkování střídají agresivní výpady. Málo se to podobá chování poslušné cisterciácké abatyše, odporuje to však i výzvám řádových legislátorů k tomu, aby se korekce ženských konventů vizitátory nesla v první řadě ve znamení otcovské lásky a vlídného napomenutí.¹⁷⁷¹ Opat abatyši i její řeholnice označoval opakovaně jako buřičky, „*rebellen*“. Zvlášť neuctivě se choval k abatyši, již bezostyšně tykal a odmítal jí podat ruku jako osobě toho nehodné. Jindy sestřám nadal do děveček od krav.¹⁷⁷² Když si abatyše stěžovala, že ji zpovědník násilím odehnal od oltáře, kde chtěla přijmout svátost, Flamingk prý schválil toto počínání a dodal, že on by si nepočínal jinak. Abatyši by dokonce ztloukl, neboť je to pyšná a hloupá žena, která není hodna mu ani vyčistit boty. Abatyše mu nezůstala nic dlužna: toho se nemusí opat bát, to ona rozhodně v úmyslu neměla.¹⁷⁷³ Abatyše Flamingkovi také doporučuje, aby vyřizoval své povinnosti ráno, a ne večer, když je namol opilý.

Dalším sporným bodem debaty byla stížnost abatyše, že opat podněcuje k buřičskému chování kněze, kteří jsou podřízeni patronátnímu právu kláštera.

¹⁷⁶⁹ 3. září 1607, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

¹⁷⁷⁰ K té jen stručně J. B. SHOENEFELDER, *Marienthal*, s. 148 sq.

¹⁷⁷¹ Citovaná stížnost Uršuly Queitschové z 3. září 1607, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

¹⁷⁷² „... *grobe Viehmägde, Pauermägde geheissen*“, TAMTÉŽ.

V textu je výslovně jmenován ostritzský farář Schade. Abatyše si stěžuje na Schadeho dopisy opatovi, v nichž je označována jako „*neposlušná dcera a pošetilá panna*“.¹⁷⁷⁴ Opat reagoval tím, že konvent se nemá plést do záležitostí světských kněží, jeho, opatovy zásahy se děly v zájmu pokoje a Schade se k němu jen utíkal pro radu. Kromě neposlušných kněží si ale abatyše stěžuje i na tři neposlušné řeholnice přímo v klášteře. Ty přes její zákaz komunikovaly písemně se zpovědníkem a jeho prostřednictvím psaly stížnosti i Flamingkovi.¹⁷⁷⁵ Uršula si stěžuje, že zpovědník vnáší rozpory mezi jeptišky a přetahuje je na svou stranu. V té souvislosti abatyše také rezolutně popírá obvinění, že by věnovala kanovníku Pontanovi 100 uherských zlatých, „*aby nebyla vyhnána z úřadu*“.

Při svých stížnostech se Uršula Queitschová neustále odvolávala na císaře jako na svou vrchnost, protože jinde prý nemá zastání, a na mandát, který od císaře dostala. Císařský příkaz ale odmítá předložit opatovi, s tím, že nemínil dopadnout stejně jako předchozí abatyše Markéta Kolmasová.¹⁷⁷⁶ Císaře tedy, navzdory cisterciácké exempci, znovu staví nad generálního vikáře, zástupce rádoých struktur. Ale také opat Flamingk se odvolával nejen na své pověření rádoého generála, ale i na své jmenování císařským komisařem. Když chtěla abatyše Uršula vidět jeho pověření, odmítl jí jej ukázat s tím, že by jej dala číst kacířům.¹⁷⁷⁷ Dohadování o císařský příkaz provázelo celou tuto zvláštní vizitaci.

Uršula Queitschová odmítla uznat Flamingka za svého vizitátora zejména proto, že nutil ji i její sestry proti jejich svědomí zpovídat se vnucenému zpovědníkovi, Janu Großmannovi, který byl podle všeho cisterciácký mnich a profes zbraslavský.¹⁷⁷⁸ Abatyše si stěžovala, že už rok nejsou marienthalské jeptišky zaopatřeny svátostí zpovědi, ačkoliv neustále prosí o jiného zpovědníka, který by jim vyhovoval. Stávající zpovědník Jan se totiž prý chová tak, že to poškozujee pověst celého řádu: jeptišky týrá a nutí je ke

¹⁷⁷³ „*Ich wer nit wert, daß ich seine Schuh wischen sollte, da sagte ich, Er dörfte sich nicht fürchten, ich hette es nit inn willen gehabt*“, TAMTÉŽ.

¹⁷⁷⁴ „*Ungehorsame Tochter ... Töchrichte Jungfraw*“, TAMTÉŽ.

¹⁷⁷⁵ Jmenovitě uvádí jeptišku Annu Dipoltovou.

¹⁷⁷⁶ Viz výše.

¹⁷⁷⁷ „... *das ichs den kezern zu lesen gebe*“. Abatyše opatovi odsekla příznačně: on sám užívá v Praze služeb více kacířů (husitů a pikartů) než ona sama, jak jí prý sdělili někteří cisterciáctí mniši. TAMTÉŽ.

¹⁷⁷⁸ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 221 uvádí Großmanna jako zpovědníka v Marienthalu už roku 1605 a dále roku 1606.

zповědi proti jejich svědomí. Při loňské vizitaci dokonce Flamingk svou zmařil profesi dvou jeptišek, kterou odmítl provést, protože se ostatní řeholnice nezpovídaly bratru Janovi. Opat navíc jeptišky nutí přísahat při profesi věrnost jednomu klášteru, což prý dosud žádný opat nevyžadoval. Tato poznámka opět naznačuje velkou nejistotu v představách jeptišek o monastických předpisech: vždyť *stabilitas loci* byla jedním ze základních postulátů požadovaných od cisterciáckých řeholníků již ve středověku.

Flamingk Uršule namítal, že jeptišky v první řadě dluží zpovědníkovi řádný plat. Vinu na rozbrojích nese abatyše, její svévole a neposlušnost. Pokud bude i nadále odmítat zpověď přidělenému zpovědníkovi, donutí k tomu Flamingk marienthalské řeholnice násilím. Podřízený klášter sice musel svého zpovědníka hmotně zaopatřit,¹⁷⁷⁹ ale případy, že se abatyše o zpovědníka nestarala dostatečně, nebývaly výjimkou už ve středověku. Nepřijmout přiděleného zpovědníka bylo sice trestné, ovšem vynucování zpovědi násilím odporovalo i tridentským dekretům.¹⁷⁸⁰ Abatyše na to opět reagovala sebevědomě: „žádný pasák vepřů, žádná děvečka nemůže být donucena ke zpovědi proti své vůli“. Raději prý zemře, než aby se zpovídala muži, který na to nemá právo. Abatyše si dále stěžovala, že opat podněcuje k buřičskému chování kněze, kteří jsou podřízeni patronátnímu právu kláštera, a že zpovědník vnáší rozpory mezi jeptišky a nutí je žalovat na ni otci-opatovi.

Vizitace skončila pro zbraslavského opata fiaskem: čtvrtého dne svého pobytu v Marienthalu poslal jeptiškám list, jímž na ně uvrhl *excommunicatio maior*, k čemuž byl v případě neposlušnosti své podřízené oprávněn. Jeptišky klatbu odmítly přijmout s tím, že Flamingk ani nenaznačil, z čeho je konvent obžalován, a dále s tím, že je psána latinsky a ony jí nerozumí. Tato výmluva působí absurdně v souvislosti s osobností Uršuly, která byla jistě velmi vzdělaná, jak dokládají obratné právní argumentace v mnoha jejích listech.¹⁷⁸¹ Je ale nutno připomenout, že soudobé cisterciácké kodifikace např. zdůrazňovaly, že předpisy pro jeptišky měla být přeloženy do národních jazyků,

¹⁷⁷⁹ J. M. CANIVEZ, *Statuta*, III, 1320, č. 7.

¹⁷⁸⁰ J. M. CANIVEZ, *Statuta*, 1321, č. 12. Poslušnost zpovědníkovi ostatně znovu vyžadovaly i kánony tridentského koncilu, *Concilii Tridentini canones et decreta*, ed. SOCIETAS GOERRESIANA, Sessio XXV, caput X. K roli zpovědi v potridentské církvi Wietse DE BOER, *The Conquest of the Soul, Confession, Discipline, and Public order in Counter-Reformation Milan*, Leiden – Boston – Köln 2001.

aby jeptišky, které nerozuměly latinsky, neměly výmluvu pro svou nedbalost, a to podle výnosů generální kapituly a vzápětí i českomoravskolužického vikariátu.¹⁷⁸² Vzhledem k pozdějšímu vývoji je také zřejmé, že za Uršulíným procesem stáli i nějací její podporovatelé.

Nic to nemění na tom, že vzdorné jeptišky nařídily, aby jejich služka hodila text exkomunikace opatovi do kočáru, v němž odjížděl z kláštera, a zároveň mu vzkázaly, že ten, „*kdo je neprávem dává do klatby, sám klatbě podléhá*“. Když nazítří, na svátek Narození Panny Marie, šly řeholnice procesím v kostele, našly exkomunikační výnos připevněný na jednom pilíři. Uršula před celým konventem znovu důrazně odmítla klatbu přijmout: její neposlušnost zavinil svým počínáním opat sám. Kvůli rozporům s vizitátorem snad mohl její konvent někdy zakolísat, její sestry ale vždy žily podle řádových regulí. Uršula ve svém listě prosí o ochranu u císaře a o vyslání nestranných komisařů, neboť situace se stala pro klášter nesnesitelnou. Sama věří, že bude shledána nevinnou.

Měsíc po opatově vizitaci do Marienthalu skutečně přišli záležitosti přešetřit císařští komisaři, budyšínský děkan a administrátor Kryštof Blöbelius a tamní kanovník Augustin Widerinus.¹⁷⁸³ Zbraslavský opat očividně nezvládl situaci, a proto se do kauzy vložila vládní moc, jako už po tolikáté v případech problematických lužických cistercií. Komisaře měl při šetření v Marienthalu podporovat i zemský fojt Abraham z Donína. Při volbě budyšínských komisařů jako vizitátorů patrně císař vycházel z Leisentrittových zásahů minulého století a předpokládal, že budyšínská kanovníci budou lépe rozumět místním poměrům a snad budou nestranní v řádových záležitostech. Přesto měla být jejich zpráva předána zbraslavskému opatovi.¹⁷⁸⁴

Blöbelius a Widerinus ve své zprávě konstatují, že se nepokoje v klášteře pokusili urovnat. V rozporu se stížnostmi zbraslavského opata jejich zpráva vyznívá jednoznačně ve prospěch Uršuly Queitschové. Komisaři se zabývali především záležitostmi klášterních farností, urovnali prý rozepře s arciděkanem

¹⁷⁸¹ Viz také odpor seligenthalských cisterciacek výše.

¹⁷⁸² Vikář má dbát, aby dostaly podřízené kláštery cisterciacek provinční statuta „*in sermonem vulgarem translata*“, P. PANHÖLZL, *Statuta*, 1910, s. 105, *De Monialibus*.

¹⁷⁸³ K osobnostem budyšínských kanovníků viz J. B. CARPZOV, *Analecta II*, s. 215; S. GROSSER, *Lausitzische Merckwürdigkeiten*, III, s. 29 sq. Blöbelius vedl spory s evangelíky o simultánní kostel v Budyšíně, Widerinus se jako horlivý katolík ostře svářel s budyšínskou radou. Přesto se oba tito muži postavili na stranu Uršuly Queitschin!

¹⁷⁸⁴ Zpráva datována 30. října 1607, Budyšín, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

žitavským, farářem v Ostritz Matyášem Schadem, který jako zástupce rekatolizační politiky pražského arcibiskupství vedl s abatyší a farníky dlouholetou při v konfesijních záležitostech.¹⁷⁸⁵ Vyslechli jeptišky i klášterní personál: jejich svědectví byla pro představenou příznivá. Sami však prohlašují, že na vnitřní poměry v konventu se nemohli vyptávat, protože to neměli v pověření. Přesto shledali, že dosavadní zpovědník je jeptiškám na obtíž, omezuje je v jejich svědomí, ukládá jim nemírné pokání a uvádí je v opovržení u poddaných i jinde. Řeholnice je dokonce požádaly o pomoc proti zbraslavskému opatovi, jemuž pro jeho chování nemohou prokazovat náležitou poslušnost.

Komisaři se zabývali též obviněními, že Uršula Queitschová přijímá luteránské služebníky a stýká se i s dalšími luterány, to jest že v rozporu se striktními požadavky tridentského koncilu i řádových představených porušuje klauzuru a stýká se s jinověrci. Abatyše se hájila tím, že luteráni a katolíci působili v klášteře bok po boku již dávno za jejích předchůdkyň; nechápe, proč by se proto mělo pochybovat o jejím pravověří. Navíc sám Flamingk úředníky luteránského náboženství v jiných klášterech cisterciáků toleroval. Postoj Uršuly Queitschové k nekatolíkům je typickým plodem předchozího celkem pokojného soužití obou konfesí v českých zemích obecně i na marienthalském panství. Snad jej ovlivnil i její původ z konfesně rozdvojeného klášterního městečka Ostritz. Na počátku 17. století se však tento postoj střetl s militantním trendem katolické církve, podobně jako i na panství neuzellském či mariensternském, který měl jen málo pochopení pro dané poměry. Budyšínská kanovníci snad nechtěli rozdmýchávat sváry a oslabit přílišnou razancí katolické instituce, které se už nějakým způsobem naučily žít v obležení protestantů. Jak jsme viděli, o pětadvacet let dříve se proti hodnostářům z Čech podobně stavěl na stranu tehdejší abatyše Jan Leisentritt.

Zachovala se i rozhořčená opatova reakce na výše uvedenou zprávu komisařů, kterou označil za nedbalou. Komisaři se podle Flamingka postavili na stranu tvrdošijných jeptišek a dokonce jim poradili, aby zbraslavského opata zamítly a vybraly si jiného vizitátora. Usilovali prý zachovat jeptiškám beztrestnost, vyslyšeli prý jen svědky podplacené od abatyšina kacířského

¹⁷⁸⁵ Viz výše, III. 3. 2. *Konfesní konfrontace na klášterních panstvích.*

sekretáře, anebo osoby zastrašené. Flamingk se dokonce domnívá, že byli sami komisaři abatyši podplaceni. Generální vikář dále popisuje neřádný život v klášteře, jaký zřejmě trval už za předchozích abatyší.¹⁷⁸⁶ Jeptišky odmítly mandát, jímž jej císař oprávnil k vizitaci, a dokonce i výnos řádového generála o zachování řádné klauzury. Právě proto Flamingk zdůrazňuje, že je exkomunikoval oprávněně; jeho otcovské pokusy o nápravu není možné chápat jako násilí.¹⁷⁸⁷ Opat se samozřejmě odvolával na výnosy generální kapituly i fürstenfeldská statuta, které se na tomto i mnoha dalších místech relace odrážejí i přímo v jeho dikci. Jeho styl je velmi kultivovaný, ale o abatyši i jejich „spřežencích“ hovoří dosti nevybíravě. Dokonce naráží i na nízký sociální původ marienthalských řeholnic, „*husopasek, které se nyní tak vyvyšují v klášteře*“.¹⁷⁸⁸ Původcem všeho špatného je podle něho abatyše, která také ve své stížnosti vědomě zamlčila některá jeho obvinění, navíc prý posílá úplatky na různé strany, aby odvrátila své sesazení.

Opat hájí zpovědníka, přiděleného jeptiškám zcela podle pravidel cisterciáckého řádu. Jeptišky se mu nezpovídají z pýchy, nejrady by měly „*zpovědníka hloupého, kacířského, nebo hluchého a němého, který by souhlasil s jejich špatnými zvyky*“. Současný zpovědník jim není dost dobrý, protože s nimi nechce „*volně a přátelsky obcovat, žertovat a hodovat*“, naopak „*se snaží obnovit v klášteře pořádek a napravit zvrácené jeptišky*“. Proto prý s ním nakládají jako se psem a neposkytují mu dostatečné zaopatření. Jedním z nejvážnějších přečinů abatyše je ovšem porušení zpovědního tajemství a znesvěcení této svátosti. Uršula Queitschová prý totiž k sobě nedávno povolala všechny jeptišky a nakázala jim pod přísnými tresty, aby každá za sebe vyznala, co jí zpovědník řekl při zpovědi a jaká pokání jí uložil. Téměř všechny sestry se tomu podvolily. Poté sekretář Wagner vztáhnutím ruky dal jeptiškám rozhřešení a udělil každé pokání podle svého uvážení.¹⁷⁸⁹ To podle Flamingka – ale i podle

¹⁷⁸⁶ Flamingkova reakce byla sepsána v lednu, tedy pět měsíců po jeho vizitaci: jeptišky však stále odmítaly tehdy vynesenou exkomunikaci, čímž se „*staví na roveň kacířům*“, 9. ledna 1608, Zbraslav, NA Praha, APA, Marienthal, 3. Opat Antonín Flamingk se tu podepsal jako „*kaplan císařského Veličenstva a vizitátor cisterciáckého řádu a generální komisař pro českou provincii*“.

¹⁷⁸⁷ „... *correctio paterna non dicenda est vis*,“ TAMTÉŽ.

¹⁷⁸⁸ „... *gras, gens unndt bettler medle, nunc ita lasciviant ac superbiant in Monasterio*,“ TAMTÉŽ.

¹⁷⁸⁹ „... *extensa manu illas absolvit, et poenitentiam unicuique pro suo libito imposuit* ...“, TAMTÉŽ.

soudobého kanonického práva – skutečně zasloužilo přinejmenším trest doživotního žaláře.

Podrobné jsou i opatovy rozklady ohledně porušování klauzury v Marienthalu, a to několik let poté, co generální kapitula znovu požadovala přísné dodržování těchto předpisů. Marienthalské jeptišky nerespektovaly Flamingkovy předchozí zákazy a vycházely dle libosti z kláštera. Klášterní fortna je stále otevřena: opat podotýká zlomyslně, že „*snad proto se tolik služebných i jeptišek v Marienthalu stává matkami*“. Všude v klášteře se vyskytují běžně muži, často kacíři, jeptišky s nimi hýří v klauzuře i vně kláštera. Ať už je jeho líčení přehnané nebo nikoli, nápadně se podobá problémům laubanských magdalenitek za Uršuly Nasové jen o několik let dříve.

Flamingk své žaloby graduje. Uršula zle nakládá s jeptiškami, které se nepodrobují její vůli, vězní je a trestá je bitím. Taková abatyše ovšem nezasluhuje poslušnost svých spolusester. Dále se opat zaměřuje na počínání „kacířského“ správce Jiřího Wagnera, jednak na klášterním panství, ale i v rámci konventu. Uršula se s ním radí ve všem, včetně věci víry. Wagner prý dnem i nocí prodlévá s abatyší v jejím příbytku nebo spolu vyjíždějí mimo klášter.¹⁷⁹⁰ Flamingk dokonce neváhá obvinít Uršulu z milostného poměru se – ženatým! – kacířem Wagnerem. Líčení zvláštních poměrů v klášteře nabírá v opatově podání barev vskutku křiklavých: když je sekretář v lázni, posílá mu abatyše každou chvíli novicky i služky, aby ho jejím jménem pozdravily a zeptaly se, jak se pan Jiří má; nosí mu prý lahůdky všeho druhu a nechá pro něj porážet telata, když onemocní. Naopak klášterní zpovědník nedostane maso, jak je rok dlouhý. Dříve chudý Wagner se prý vychloubá, že si teď může koupit majetky za mnoho tisíc zlatých. Když onemocněl, nechala abatyše vytvořit jeho podoběnku z vosku, kterou za něj obětovala, spolu s peněžním obnosem, v „*odsvěceném*“ kostele u Frýdlantu.¹⁷⁹¹ Abatyšino chování, její pýcha a náklonnost k evangelíkům vzbuzují pohoršení v klášteře samém, na klášterním panství a u jeho sousedů.

¹⁷⁹⁰ „... *dicuntur interdum ab eisdem paulatim recedere, ac secedere ad angulos, ad tumeta et vepreta, vel ad decursus aquarum, ibidem ambo simul aliquamdiu haerentes,*“ TAMTĚŽ.

¹⁷⁹¹ „... *cum ille quodam tempore diuturno quodam morbo laboraret, non puduerit illam curare formari ejus imaginem ex multa cera, et eam una cum aliqua pecuniarum summa in prophanata Ecclesia Andorfensi prope Fridland pro illo offeri. Id quod sane vix faceret pro aliqua persona catholica,*“ TAMTĚŽ.

Zajímavé je, že Flamingk nakonec akceptuje, že katolíky v této oblasti těžko mohla abatyše pro svou správu získat. Je jim však oddaná více, než se sluší. Uršulu neomlouvá to, že její předchůdkyně si počínaly podobně. Po reformaci totiž přibýlo mnoho ustanovení, jimiž je představená zavázána k striktní klauzуре a zbožnějšímu a bezúhonnějšímu životu.¹⁷⁹² Abatyše, která opovrhla svým *superiorem* a vede své svěřenkyně do záhuby, zaslouží sesazení a další přísné řádové tresty. Přísně má být potrestán i Wagner, jehož je nutno z kláštera odstranit. Poslední slovo ale musí podle Flamingka vyřknout císař. Ze zprávy vyplývá, že opat byl informován o poměrech v klášteře zejména klášterním zpovědníkem a žitavským arciděkanem. Řada věcí z kláštera byla zřejmě již obecně známa v jeho okolí.

Obraz dokresluje dopis zpovědníka Großmanna, který jeptiškám vyhrožuje, že pokud se mu nepodřídí, nebude je už zaopatřovat svátostmi ani kázat.¹⁷⁹³ Abatyše prý posílá svou čed' i spolusestry na kázání „*jinam*“ – tedy zřejmě k luteránským kazatelům. Uršula naopak vylíčila své stížnosti na Flamingka i v listu arcibiskupu pražskému, tehdy už Karlu z Lamberka.¹⁷⁹⁴ Opět tak navazovala na počínání svých předchůdkyň v rozporu s exempcí cisterciáků. Abatyšina obžaloba se znovu soustředí kolem osoby zpovědníka Großmanna: klade jim prý neustále nástrahy, uráží je, ukládá jim nepřiměřeně velká pokání a zneužívá zpovědního tajemství udává je opatovi. Také Uršula se odvolává na kánony tridentského koncilu i staré papežské dekry ve věci zpovědi i klauzury.¹⁷⁹⁵ Jako vrchnost musí řešit i záležitosti svých poddaných, z nichž valná část je nekatolická; proto je pro ni komunikace s kacíři nevyhnutelná. Vždyť i na kostnickém koncilu přišli katolíci (včetně zbraslavského opata) do kontaktu s nekatolíky. Mnoho nekatolíků je také ve službách kláštera, protože je

¹⁷⁹² „... quia post reformationem, ob accessionem variarum constitutionum ac interdictionum magis illa nunc obligatur ad servandam dictam clausuram regularem, et religiosius sanctiusque vivendum,“ TAMTÉŽ. cf. tridentské výnosy citované výše.

¹⁷⁹³ 21. ledna 1608, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

¹⁷⁹⁴ 17. března 1608, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 3. Podepsána je kromě abatyše ještě Markéta Kolmasová – před několika lety sesazená abatyše – jako převorka.

¹⁷⁹⁵ Tridentický koncil skutečně dovolil řeholnicím ve výjimečných případech obstarat si jiného zpovědníka, *Concilii Tridentini canones et decreta*, ed. SOCIETAS GOERRESIANA Sessio 25, canon 10. Ve věci klauzury se Uršula odvolává na tři století starý dekret papeže Bonifáce VIII. *Periculoso*, podle nějž mohou do kláštera v nutných případech vstoupit světské osoby, *Periculoso, De statu regularium*, I. III, tit. XVI., citováno podle Raoul NAZ, *Dictionnaire du Droit canonique*, Paris 1912, IV, s. 894.

v této zemi těžko najít řádného katolíka.¹⁷⁹⁶ Vše se ale v Marienthalu děje zcela řádně a dosud žádná abatyše ani jeptiška kvůli tomu nebyla uvržena do klatby. K obcování s Wagnerem a údajnému hýření s heretiky se odmítá abatyše vůbec vyjadřovat, stejně jako k obvinění z kacířství. Opat se chová k jeptiškám opovržlivě a hrozí jim násilím. Právem odmítla vizitaci, již vedl nenáležitým způsobem. Uršula se snaží vzbudit dojem, že Flamingk není vhodný žalobce, a prosí arcibiskupa, aby jeho rozhodnutí – nepochybně zejména exkomunikační výnos – anuloval. Na konci své stížnosti Uršula označuje arcibiskupa za svého vrchního pána a žádá jej o zásahy do věcí, které spadaly pod pravomoc cisterciáckého řádu.

Zbraslavský opat neprodleně reagoval a abatyšin dopis v suplikaci arcibiskupovi označil za „*nepravdivou zprávu, která byla sepsána na popud kacířského správce vzdorných jeptišek*“.¹⁷⁹⁷ Flamingk žádá ordináře, aby se nevměšoval svou pravomocí do věcí exemptního řádu. Má spíše jeptišky napomenout, aby uznaly své chyby a respektovaly nadále Flamingkova paternitní práva. K opatově dopisu je v arcibiskupském archivu přiložen seznam bodů, jimiž se arcibiskup ohrazuje proti vizitátorovým zásahům.¹⁷⁹⁸

Zachovalo se i několik svědectví, jež hovoří ve prospěch abatyše. Jedním z nich je blíže nezařaditelná zpráva,¹⁷⁹⁹ již určité indicie dovolují přisoudit nějaké arcibiskupské vizitaci, jež proběhla snad během podzimu roku 1607.¹⁸⁰⁰ Snad souvisí s návštěvou, v jejímž důsledku přijala marienthalská abatyše jako vizitátora opata z Neuzelle, to jest v duchu královských ustanovení poloviny 16. století. Proběhla navzdory cisterciácké exempci a byla podpořena i papežským *breve*, opravňujícím k vizitaci všech klášterů v království.

Komisaři opět velmi podrobně popisují průběh své návštěvy. O svém příchodu zpravili abatyši prostřednictvím ostritzského faráře. Mezitím si rozvážili body, které bylo třeba vyšetřovat, a přijali stížnosti ostritzského faráře, kterým však nepřikládali velký význam. Nejdříve zkoumali smýšlení abatyše a

¹⁷⁹⁶ „... weils man allezeit hier zu Lande Catholische taugliche Persohnen nicht haben kan“, citovaný dopis abatyše a konventu z 17. března 1608, Marienthal, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

¹⁷⁹⁷ Březen 1608, Praha, NA Praha, APA, Marienthal, 2.

¹⁷⁹⁸ Analyzováno výše, s. 406.

¹⁷⁹⁹ Opis bez data a místa, NA Praha, APA, Marienthal, 3. Viz také příloha.

celého konventu. Převorka i abatyše se nejdříve ohrazovaly proti jejich komisi, s tím, že ji nemohou přijmout ze strachu, že je jejich vizitátor exkomunikuje.¹⁸⁰¹ Vyšetřovatelé ale zdůraznili ordinářovo nezpochybnitelné právo na vizitaci všech klášterů v království, a to i klášterů s exempcí, podepřené papežským *breve* i zeměpanským rozhodnutím, a uvedli, že otec-opat porušil práva arcibiskupa i papežského stolce. Abatyše prý se slzami v očích líčila nástrahy, které jí odevšud hrozí: bojí se hněvu svého vizitátora, papežské exkomunikace i císaře.¹⁸⁰² Pokud ovšem předpokládáme, že vizitace následovala po Flamingkově nepodařené návštěvě ze září roku 1607, působí Uršuliny obavy přinejmenším neupřímně.

Po úvodním rozhovoru komisař celebroid mši a jeptišky odzpívaly kanonické hodinky. Okolo desáté hodiny se potom sešli komisaři v abatyšině obydlí s jeptiškami a předložili jim papežovy a arcibiskupovy pověřovací listy. Zdá se, že i jeptišky se snažily vizitaci vzdorovat, s odvoláním na předchozí opatovu vizitaci; ony navíc vycházejí s abatyší výborně. Z výsledku jednotlivých sester vyplynulo, že všechny hodlají dodržovat ustanovení svého vizitátora a na abatyši si v ničem nemohou stěžovat. Majetky kláštera spravuje abatyše velmi dobře. Nikdo z úředníků jeptiškám neublíží atd.

Po těchto spíše formálních dotazech komisaři přešli ke konkrétním prohřeškům, na něž patrně byli předem upozorněni. Jeptišky popřely, že by nedodržovaly postní předpisy. Komisaři pochválili jejich dobrovolnou chudobu a shledali, že nezanedbávají ani slib poslušnosti a čistoty. Nakonec vybídli převorku a abatyši, aby se k řeholnicím chovaly jako ke svým sestrám a dcerám a řídily je podle řádových předpisů silou a mírností.¹⁸⁰³ Komisaři považovali za zbytečné vyptávat se na provádění bohoslužeb v klášteře. Jednotlivým sestrám určili drobná napomenutí. Nepadlo ani slovo o kacířích a porušování klauzury,

¹⁸⁰⁰ Na začátku se např. hovoří o svolání farářů žitavského distriktu ke schůzce, ta proběhla na začátku prosince roku 1607 z arcibiskupova pověření. Na jiném místě dokumentu se zmiňuje, že do kláštera vstoupili 11. prosince.

¹⁸⁰¹ „... *et protestari se invito Ordine, necnon excommunicationis metu eiusmodi Visitationem admittere non posse,*“ Citovaný opis bez data a místa, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

¹⁸⁰² „... *angustia sunt mihi undique. Hinc equidem ordinis ac Visitatoris {alterius iam pridem experta} iram metuo. Illinc gratiosissimi principis indignationem, a S^o vero Sede excommunicationis fulmen perhorresco,*“ TAMTÉŽ.

¹⁸⁰³ Napomenutí komisařů tu jasně vycházejí z dikce výnosů generální kapituly i tridentského koncilu o tom, že abatyše se má k jeptiškám chovat jako jejich matka.

ale ani o syndikovi či fojtovi. Snad opravdu byli komisaři příliš důvěřiví či nedbalí, jak je obvinil vikář Flamingk.

Následovala prohlídka kláštera, a to za doprovodu všech způsobilých jeptišek. Komisaři ve své zprávě nejen podrobně popisují, co zjistili, ale připojují také poznámky o tom, co jeptiškám při prohlídce řekli.¹⁸⁰⁴ Klášter podle jejich zprávy vypadá „*jako říše klidu a zbožnosti, kde řeholnice dokonale plní své poslání*“. To samozřejmě úplně odporuje rozhorleným výpadům Flamingkovým, který Marienthal označuje málem za sídlo spřeženkyň d'ábla. Komisaři podrobně popisují klášter. Chór jeptišek je součástí klauzury, což prý není v Čechách k vidění, kostel je zbudován příhodně, přesně podle pravidel pro kostely cisterciáckých jeptišek.¹⁸⁰⁵ Dále prošli komisaři kapitulní síň, kapli, určenou k letním pobožnostem, z níž vedou dveře do zahrad. Klíče k zahradám spravuje převorka, jsou obehnané zdmi, otevírá se odtud výhled na řeku a hory, v blízkosti není žádné stavení.

Komisaři postupovali přesně podle obvyklého postupu cisterciáckých vizitátorů. Po dokončení obchůzky kláštera propustili řeholnice ke stolu a pouze s abatyší a převorkou probírali nejdůležitější body, zejména otázku, zda stojí představená, její konvent i čeled' věrně při katolické církvi. Abatyše se jednoznačně přihlásila k pravé víře. Co se čeledi týče, hájila se už známým argumentem, že žije uprostřed kacířů a nemůže se bez jejich služby obejít. Jako slabá žena nemá dost sil ani chuti k jejich vykořenění.¹⁸⁰⁶ Dále uvedla, že kromě několika služebných dívek v klášteře žijí děvčata, která tu „*chodí do školy*“. Je to jedna z mála pramenných zmínek, která dosvědčuje přijímání dívek zvnějšku na výchovu do kláštera. Tyto dívky nenocují v konventu, ale po vyučování se vracejí do příbytku abatyše, což výslovně odporuje soudobým výnosům generální kapituly.

Na pořad jednání potom přišly kolaturní farnosti kláštera a otázka, proč jsou kacířské. Abatyše sdělila, že drží patronátní právo k sedmi farám, z nichž

¹⁸⁰⁴ Např. když v ambitu míjeli vchod do klášterního sklepa, poznamenali obecně něco o úrodnosti atd.

¹⁸⁰⁵ „*Itaque chorus clausura in Boemia non visa occlusus inventus. Sedilia et cellulae optimae dispositae, munditiam ac pietatem spirabant omnia. Ibi de vita Angelica aliquid dictum ...*“, TAMTÉŽ. V dormitáři spaly jeptišky odděleny zdmi a dveřmi. Schody z dormitáře do ambitu byly, jak náleží, opatřeny závorou.

¹⁸⁰⁶ „*... eo quod in medio Haereticorum constituta ipsis carere non valeat, et se tanquam feminam, ad eradicandos omnes Haereticos non satis valentem agnoscet ...*“, TAMTÉŽ.

čtyři jsou kacířské. Ty však byly kacířské „odjakživa“, navíc podléhají evangelickým vrchnostem a vlastních klášterních poddaných tam je minimum.¹⁸⁰⁷ To ostatně zcela odpovídá výše uvedenému o patronátních farnostech kláštera i uvedené tezi, že při udržování poddaných při katolické církvi byla významná nejen patronátní, ale ještě spíše feudální práva.¹⁸⁰⁸ Komisaři se vyptávali také na způsob života a mravy katolických farářů pod patronátem kláštera. Ostritzský farář, který zároveň zpovídá řeholnice – tady se zase potvrzuje Flamingkova výtky, že jeptišky nevyužívaly služeb cisterciáckého zpovědníka, ale kněze zvnějšku – je člověk učený a chce se zdáti zbožným, je ale tvrdohlavý. Obviňuje jeptišky u arcibiskupa, nicméně sám zanedbává bohoslužby. Abatyše se také domnívá, že porušil zpovědní tajemství, když uděloval rozhřešení jeptiškám, a rozšířil ho mezi lidi. Nepřímo se tak dozvídáme o napjatém vztahu mezi klášteřem a ostritzským farářem, tehdy Matyášem Schadem. Spory s ním naplnily mnoho listů určených v té době arcibiskupské kanceláři.

Abatyše a konvent řádně slaví církevní svátky, bohužel ale nemůže donutit k jejich dodržování své poddané. Hospodářství vede prostřednictvím řádných správců. Když potom komisaři před abatyší otevřeli otázku slibu čistoty a osob, jež byly před nimi obviněny, Uršula se rozplakala, že se jí tato potupa připisuje neprávem, navíc ve stáří, když ani v mládí jí to nemohl nikdo nikdy vytýkat. Na její stranu se postavila také převorka.¹⁸⁰⁹ Abatyše ani její cisterciáčky nikdy neopustily klášter, jak je obviňují jejich nepřátelé. Stejně tak jen nerada pouští osoby zvnějšku do konventu, jak dokládá i její zdráhání na začátku této komise. Své povinnosti a kanonické hodinky dodržuje ráda a ochotně. Uršula si na jeptišky si nemůže stěžovat, kromě toho, že loňského roku jí deset jeptišek chtělo udat „opatovi“, to jest pravděpodobně Flamingkovi, ale byly potrestány a teď už jsou usmířeny.¹⁸¹⁰ Komisaři neshledali žádný problém: abatyše a její jeptišky se přidržují katolické víry, vyznání čeledi pak vyplývá

¹⁸⁰⁷ „... 7. Ex his 4 Haereticas omnes, quae tales semper fuere. Et esse isthic multorum Haereticorum subditos se minimum illic habere,” TAMTÉŽ.

¹⁸⁰⁸ Viz výše, III. 3. 2. *Konfesní konfrontace na klášterních panstvích.*

¹⁸⁰⁹ „De voto castitatis et de personis suspectis admonita, cum lachrymis uberioribus questa sibi iam in senectue eam infamiae notam iniuste ascribi, quod nemo in iuventute vel in minimo numquam accusare potuisset. Assesa est et non parum illam hac in parte defendit priorissa. Quod vel meras suspensiones vel... aliqua ex confessione prodicionem esse dixit”, TAMTÉŽ.

z poměrů v okolí, představená se nemůže bez jejich služby obejít a „*jako žena nemá dost sil ani chuti k vykořenění všech kacířů*“.

Ve prospěch Uršuly Queitschové hovoří také relace frýdlantského lékaře Jiřího Ruperta, který jako „*oddaný katolík*“ poznal situaci v klášteře a napsal zbraslavskému opatovi; ten však zřejmě na tuto zprávu nikdy neodpověděl.¹⁸¹¹ O poměry v klášteře se tedy očividně zajímali i současníci stojící mimo cisterciácký řád. Rupert upozorňuje zbraslavského opata, jaké rozpory vznikly v Marienthalu už dávno mezi konventem a abatyší na straně jedné a zpovědníkem na straně druhé. Pověsti, které se šíří o těchto rozepřích po celé zemi, „*kazí pověst řádu, kláštera i obecné katolické církve*“.¹⁸¹² Lékař konstatuje, že se vizitátor při svých vizitacích snažil zavést rychle a tvrdě pořádek, zneužil však svou moc k tyranii, v níž mu je nápomocen zpovědník. Jeptišky se uchylují kvůli tomuto zacházení k „*pokoutné zbožnosti*“, tedy zřejmě k luteránství, a žijí si po svém, aniž by dbaly o prospěch řádu a kláštera jako celku. Přísnost zpovědníka vidí Rupert zejména ve způsobu zpovídání a udělování nepřiměřeného pokání. Podle lékařova názoru je nutno při zpovědi brát ohled na národnost zpovídáných, na zvyky národa, povahu osoby a její postavení a na místo, kde ke zpovědi dochází. V Marienthalu podle něj „*žijí německé prosté ženy, neznalé mnoha špatností, nezkažené jako ženy francouzské či vlašské*“; v jejich případě by snad byly takové ostré a zlé otázky a takový násilný způsob zkoumání svědomí oprávněné.

Z lékařovy zprávy je zřejmé, že v Marienthalu se zpověď stala opravdu prostředkem ke sledování cisterciacek a překračovala i militantní intence tehdejší katolické církve. Zpovědníci navíc uplatňovali krutá pokání a tresty, bez ohledu na ženské pohlaví, takže z toho jeptišky často onemocněly. Rupert se pak nediví, že abatyše zakázala jeptiškám zpovídat se takovému mnichovi. Hájí ji rovněž proti obviňování za svévolné opouštění klauzury, také on připomíná, že

¹⁸¹⁰ „... nisi quod anno superiori ab 10 ad Abbatem sibi coniurium monialium deficere voluerint, sed illas tum punitas, nunc vero itaque reconciliatas fuisse“, TAMTÉŽ.

¹⁸¹¹ List je datován 1. prosince 1606, NA Praha, APA, Marienthal 3.

¹⁸¹² Na ulicích a v krčmách se prý zpívá a káže o „*lehkomyslných lidech z kláštera Marienthal*“ a o tom, jaká „... *pěkná zbožnost, pokoj a jednota panují v klášteře, protože jen kvůli sporu mezi mnichem a jeptiškami se už dlouho zanedbávají svátosti zpovědi a přijímání*“, TAMTÉŽ.

podobně se v Marienthalu s klauzurními předpisy nakládalo již dříve.¹⁸¹³ Jak se liší Rupertova výpověď v porovnání se soudobými cisterciáckými výnosy: zpovědník měl být podle nich rozumný, vzdělaný a ctnostný muž, protože ženské pohlaví je slabší; měl doslova „*přispívat ke klidu v klášteře*“.¹⁸¹⁴ Zároveň názor frýdlantského lékaře odráží setrvačnost volnějšiho nakládání s cisterciáckými předpisy v Marienthalu. Rozpor mezi Uršulou Queitschovou a jejím zpovědníkem zrcadlí nejen disciplinární problémy v klášteře, ale i slabost a neúčinnost všech regulativních nástrojů cisterciáckého řádu: vždyt' Flamingk, pověřený řádovým generálem řízením celé české cisterciácké provincie, nebyl schopen prosadit svého zpovědníka v jednom ženském konventu...

Flamingkovu kritiku Uršuly Queitschové pak vyvrací především listina císaře Rudolfa, vydaná dva roky po neúspěšných vizitacích generálního vikáře. Císař se odvolává na zmiňované příznivé šetření svých komisařů a potvrzuje abatyši v jejím důstojenství.¹⁸¹⁵ Císařská konfirmace vyjadřuje Uršulina vítězství nad řádovým vedením s podporou vládní a diecézní moci, která se na stranu kláštera postavila po nějakém soudním šetření proti zbraslavskému opatovi, o němž opět bohužel nic bližšího nevíme.

Uvedené zprávy se vážou především k letům 1605-1608. Pro další roky arcibiskupské fondy – co se týče vnitřní situace v konventu – svědectví k situaci v Marienthalu nepodávají. Zdá se však, že Uršulin odpor proti dosavadnímu řádovému vizitátorovi přetrvával.¹⁸¹⁶ Když odmítla Flamingkův duchovní dohled, vybrala si místo něj za vizitátora opata z Neuzelle, který tuto „*nabídku*“, navíc vycházející z ustanovení po zániku kláštera v Altzelle, po krátkém váhání přijal. Je pravděpodobné, že arcibiskup po šetření svých komisařů tuto změnu podpořil, ačkoliv přitom Uršula opět svévolně překročila svou moc. Dohledu nad klášterem se později zřejmě ujal další český vikář Jiří II. Vrat, opět z pověření arcibiskupa. Jak daleko v následujících letech zasahovala moc

¹⁸¹³ Rupert navíc nachápe, proč není možné volnější vykládání klauzurních předpisů u cisterciáček, když jsou, jak známo, poměry v mužských konventech v tomto ohledu svobodnější.

¹⁸¹⁴ J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VII, 1584, s. 171, č. 20; podobně TAMTÉŽ, 1601, cap. XI., s. 237. Reformní cisterciácká legislativa vymezovala také maximální délku pobytu zpovědníka v klášteře, výši jejích platů atd.

¹⁸¹⁵ „*Ueber die Letzgenannte habe er durch eine von ihm zu diesem Zwecke und „um allerhand Sachen Erkundigung willen“ abgeordnete Commission nur viel rühmendes gehört wegen ihres guten Wandels, geistlichen Lebens und „des Stifts Erfahrungheit.“* Viz listina citovaná v poznámce č. 1765.

vizitátora v Marienthalu, přesně stanovit nemůžeme, jeho vliv byl ale patrně omezený. Můžeme také předpokládat, že císař Rudolf II. – stejně jako později také kurfiřt Jan Jiří Saský – předával dozor ve světských záležitostech Marienthalu a Mariensternu na čas děkanovi v Budyšíně a zemskému hejtmanovi. Toto pověření se snad vyvinulo z občasných komisí budyšínských kanovníků ve věci Marienthalu. Mizivá výpovědní schopnost pražských pramenů podporuje hypotézu o ztrátě vlivu českých cisterciáckých vikářů na Marienthal, a to právě v době, kdy se definitivně etablovala česká cisterciácká provincie.¹⁸¹⁷ Řádoví vizitátoři se pravděpodobně plně ujali svých práv až po zakotvení českého duchovního dozoru nad lužickými katolíky při předání země Sasku roku 1635.

Nevíme sice o žádném dalším konfliktu Uršuly Queitschové s řádovým ani diecézním *superiorem* až do roku 1623, pramení to však spíše z oslabení vlivu české katolické hierarchie v oblasti než z napravení abatyše. Poměry v klášteře a na jeho panství na počátku 20. let 17. století svědčí totiž pro úplný zvrat situace ve prospěch luteránů. Už na počátku Uršuliny vlády si její nadřízení stěžovali, že se snaží s luterány soužít v míru nebo je dokonce protěžuje – že tedy působí zcela v protikladu k tehdy započatým protireformačním snahám. Na konci své vlády pak již Uršula vysloveně pronásledovala katolické kněze a farníky na svém panství.¹⁸¹⁸ Jakožto nositelka vrchnostenských a patronátních práv podporovala luterány spolu se svým syndikem – a údajným milencem – Jiřím Wagnerem, který ji patrně během její vlády zcela opanoval. V sevření protestanty ze všech stran bychom očekávali jednoznačnou spolupráci klášteře i světského kléru. Ve skutečnosti však mezi nimi rostlo napětí, které dále oslabovalo už dost problematické pozice katolíků. Situaci reflektovali zejména lokální faráři, kteří zůstali věrni katolické církvi a pražské diecézi. Jejich opakované žaloby, určené pražskému ordináři, vedly k několika císařským komisím v klášteře, jejichž vykonavatelé však nic nezmohli. Až na podzim roku 1623 došlo k rozsáhlému vyšetřování v klášteře a

¹⁸¹⁶ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 148.

¹⁸¹⁷ Zbraslavský opat, jak ještě uvidíme, se objevil v Marienthalu ještě při sesazení nezdrárné Uršuly Queitschové roku 1623, ale opět stál v pozadí budyšínského děkana a komisařů vybavených císařskou a arcibiskupskou pravomocí.

na jeho panství. Komisi vedli budyšínský kanovník Řehoř Kattman z Maurugk a známý stoupenec rekatolizačních snah v Čechách Jan Ctibor Kotwa, které zaštitil nejen dekret císaře Ferdinanda II. a pražského arcibiskupa kardinála Arnošta Harracha, ale také silný vojenský oddíl. Abatyše, stále proklamující svou nevinu a odmítající jakékoli žaloby, byla sesazena, uvězněna a pod dohledem vojenské eskorty převezena na Zbraslav. Jiří Wagner zřejmě potrestání unikl.¹⁸¹⁹

Uršula byla postavena do čela konventu, který měl už půlstoletí ekonomické problémy a osamoceně bojoval s nekatolickými poddanými i sousedy. Jen těžko mohla odhadnout, jakým směrem se poměry v Horní Lužici, kde se stále stupňoval politický vliv saského kurfiřta, budou vyvíjet. Na základě zkušeností svých předchůdkyň nemohla ani ona spoléhat na příspěví z Čech. Mnohokrát si stěžuje, že i pro klášterní správu „*by věrného katolika pohledal*“, proto jako úředníky užívá protestanty, protože to jsou „*řádní a poctiví lidé*“. Hájí se dokonce svobodou svědomí, když odmítá přijmout zpovědníka, který se jí nezamlouvá; odmítá dodržovat řeholní pravidla a náboženskou politiku, jež shledávala v dané situaci prostě nenaplnitelnými. Uršula stála mezi dvěma mlýnskými kameny – mezi tlakem katolických *superiores*, kteří po ní vyžadovali oddanost principům reformovaného katolictví a dokonalé vykonávání řádových předpisů, a každodenním tlakem situace a protestantského okolí. Této situaci Uršula nakonec podlehla, když – zřejmě pod vlivem protestantských úředníků – začala sama protežovat protestanty a katolíky pronásledovat. Navzdory reálné podpoře luteránům neustále prohlašovala, že věrně slouží katolické víře „*v mezích možností*“:¹⁸²⁰ to nás nepřekvapí, pokud pochopíme postavení německých konventů, které nemohly sledovat vždy „pravověrnou“ cestu při řešení nové náboženské situace v okolí.¹⁸²¹ Většina

¹⁸¹⁸ Řada pramenů v pražském arcibiskupském archivu hovoří o vztahu klášterní vrchnosti za Uršuly Queitschové ke světskému kléru, nemůžeme se jimi ale na tomto místě podrobněji zabývat.

¹⁸¹⁹ Cf. řada protokolů a výslechů z vyšetřování, NA Praha, APA, Marienthal, 3. Stručně J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 142

¹⁸²⁰ Uršula Queitschová katoličkou patrně zůstala, alespoň se tak sama označuje, ačkoli její protivníci o jejím vyznání často vyslovovali pochybnosti; snad necítila rozpor mezi oběma náboženstvími tak silně.

¹⁸²¹ Viz např. konvent Itzehoe v severním Německu, U. FAUST, *Männer- und Frauenklöster*, s. 268 sqq. O tamních jeptiškách víme, že již roku 1525 podporovaly luteránské kazatele; byl to konvent konfesijně rozštěpený, kde většina jeptišek přiznávala, že chodí na evangelické bohoslužby.

výpovědí supervizorů hovoří proti Uršule, tento obraz však můžeme korigovat na základě jejích vlastních dopisů a také podle výpovědí císařských komisařů nebo frýdlantského lékaře – řádného katolíka – které zejména v počátku svědčí v její prospěch.

Do čela kláštera byla potom nastolena Sabina Sommerin, která dosud působila v úřadu převorky. V tomto postavení měla jistě přinejmenším povědomí o Uršulině politice, pokud se na ní přímo nepodílela. Sabinin nástup přesto vyznačuje ve vývoji kláštera výrazný předěl: o dalších kázeňských prohřešcích ani sporech s otcem-opatem se už za této abatyše, ale ani za pozdějších marienthalských představených nedozvídáme. A navíc, abatyše kláštera v „protestantském obležení“ přijaly za svůj také rekatolizační kurs, postulovaný českou církevní hierarchií. Proto je doba bezprostředně následující po sesazení Uršuly Queitschové ve znamení neúspěšných bojů s luteránskými farníky, byť v těžkých dobách zmatků třicetileté války, za níž stále rostl vliv saského kurfiřta. Napětí v klášteře kupodivu nepůsobila ani sesazená abatyše, která se z vězení vrátila do Marienthalu, prožila tu ještě patnáct let a byla v klášteře dokonce pohřbena. I to je ilustrativní pro poměry řeholí českých zemích v dobách počínající katolické obrody. Uvnitř kláštera zřejmě nicméně nastal klid: o dalších neposlušných abatyších a jeptiškách se už z pramenů nedozvídáme, ani za katastrofy třicetileté války.

V. 2. Osazenstvo klášterů

V. 2. 1. Příbuzenské vztahy. Měšťanky a šlechtičny, jeptišky a luteráni

Sociální složení klášterních komunit – a to zejména těch bohatších a významnějších – bývalo vždy odrazem jejich atraktivity v očích okolní společnosti.¹⁸²² Příznačné bylo příbuzenské sepětí především s lokální šlechtou,

¹⁸²² K sociálnímu složení klášterů cisterciáček v Německu cf. M. KUHN-REHFUS, *Zisterzienserinnen*; k benediktinkám v Říši Francis RAPP, *Les abbayes, hospices de la noblesse: l'influence de l'aristocratie sur les couvents bénédictins de l'Empire à la fin du Moyen Age*, in: *La noblesse au Moyen Age*, red. Philippe CONTAMINE, 1976, s. 315-368; pro Alsasko F. RAPP, *Réformes et Réformation*, s. 253-260. K sociálnímu složení českých klášterů cisterciáček ve

jež sledujeme i ve středověkých hornolužických ženských klášterech. Jejich pozice, změněná a ztížená v řadě ohledů v důsledku reformace, se zřejmě záhy projevila v poklesu jejich sociální prestiže. V žádném z klášterů však nemáme k dispozici kompletní, průběžně vedené seznamy řeholnic. Situaci dále komplikuje fakt, že jeptišky jsou v dokumentech ve středověku i v 16. století mnohdy označovány jen křestními jmény. Proto vycházím ve svých úvahách především z údajů o představených klášterů, relativně nejúplnějších. Nutně překračuji rámec 16. století, ve snaze o komparaci a o výhledy do dalšího vývoje.

Od založení až zhruba do poloviny 16. století působily v Marienthalu i Mariensternu jako abatyše drtivou většinou ženy pocházející z nízké aristokracie, usazené v blízkém či vzdálenějším okolí konventů. S ženami urozeného původu se setkáváme i mezi „řadovými“ sestrami, spolu s příslušnicemi významnějších patricijských rodin ze Žitavy, Zhořelce, Budyšina či Kamenze. V Mariensternu byly posledními aristokratickými abatyšemi Markéta z Metzeradu (1524-1554), Anna z Budyšina (1554-1558) a Kristýna z Budyšina (1558-1574), v Marienthalu Kateřina (III.) z Nostic (1540-1558) a Markéta (V.) ze slezských Bellwitzů (1563-1573). Ve skromnějších poměrech laubanské komunity převažovaly v úřadu převorky měšťanky již před reformací. Později odtud známe jako převorku např. Martu Kűchlerovou (1532-1539) či Reginu Zeidlerovou (1542-1552).

Od poslední třetiny 16. století napříště až na výjimky už žádné šlechtičny v úřadech představených – a tím méně mezi chórovými sestrami – v ženských klášterech Horní Lužice doložit nemůžeme.¹⁸²³ Konventy nadále obsazovaly

středověku viz Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Vnitřní uspořádání a sociální složení klášterů cisterciáček ve středověkých Čechách*, in: *Cysterki w dziejach ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, redd. Andrzej M WYRWA – A. KIELBASA – J. SWASTEK, Poznań 2004, s. 939-958. Tato problematika nebyla, pokud je mi známo, v oblasti pozdněstředověkých Čechách a Moravy hlouběji zkoumána. K personálnímu složení klášterů v Čechách a na Moravě a jejich sociálnímu zázemí bohužel jen stručně J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 223-225.

¹⁸²³ Příjmení představených od poloviny 16. století i jejich souputnic, s nimiž se setkáváme v pramenech nejrůznější povahy, svědčí ve všech konventech z naprosté většiny pro neurozený původ, přičemž ovšem těžko rozlišujeme, zda šlo o měšťanky či ženy venkovského původu. Ženy se šlechtickým přídomkem v 17. století a 18. století mezi laubanskými magdalenitkami (převorky Helena Khattmannová z Maurugk a Anna z Kanitz ve století 17. a několik převorek původem z drobné šlechty ve století následujícím, cf. P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 128) nebo v Mariensternu (Cecilie Vratislavová z Mitrovic, uvedená jako *Magistra Novitiarum* k roku 1691, J. X. TICINUS, *Epitome*, s. 62) je nutno pokládat spíše za výjimky. Na

zřejmě spíše měšťanské, případně selské dcery. Převážně měšťanského či selského původu bývali v raném novověku i cisterciáci v dolnolužické Neuzelle.¹⁸²⁴ Ani v budyšínské kapitule nemůžeme v době poreformační doložit žádného děkana či kanovníka šlechtického původu.¹⁸²⁵ Tento trend odpovídá soudobé situaci v Německu,¹⁸²⁶ má své paralely v západní Evropě¹⁸²⁷ a pravděpodobně rovněž v Čechách.

Konkrétní původ, respektive rodiště měšťanských dívek, které skládaly v hornolužických klášterech své sliby v době reformace, je bohužel možné jen zřídka spolehlivě určit. Pocházely pravděpodobně většinou z klášterních městeček, konfesně smíšených, případně z katolických, a snad občas i z protestantských rodin měst Šestiměstí.¹⁸²⁸ Vedle měšťanek musíme předpokládat stále intenzivnější podíl dívek selského původu, které přicházely asi bezprostředně z katolických farností klášterních panství: přitažlivost kláštera, který byl pro vesnice zároveň vrchností a duchovním centrem, je v jejich případě nepopíratelná. Nepřekvapí nás např., že mnohé magdalenitky z Laubanu

konci 18. století byla v Marienthalu abatýši Marie Terezie hraběnka Hrzán – Harrasová, první a poslední šlechtična v tomto konventu od poslední třetiny století 16.

¹⁸²⁴ Do neuzellského konventu patrně přicházely skládat už ve středověku své sliby osoby šlechtického stavu méně často než do hornolužických ženských klášterů. V 16. století je doloženo postupně čtrnáct opatů, přičemž šest z nich pouze křestními jmény; jména zbylých osmi urozený původ rozhodně nenaznačují. Ve století 17. se v čele Neuzelle vystřídalo postupně jedenáct mužů, mezi nimi Jaroslav purkrabí z Donína, který byl sice klerik pražské diecéze, ale nikoli cisterciák, ani kněz. Kromě purkrabiho z Donína nesl šlechtický přídomek již jen Bartoloměj ze Schrattenbachu, viz W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, seznam opatů, zejména s. 525-527. Töpler se bohužel sociálním složením konventu podrobněji nezabývá. Výmluvný je nicméně vizitační protokol z roku 1537 (editovaný TAMTÉŽ, s. 499), kde je jmenováno třináct mnicůhů jasně nešlechtického (selského? měšťanského?) původu. Cf. také J. FAIT – J. FRITZ, *Neuzelle*, s. 36-42.

¹⁸²⁵ Šestnáct děkanů kapituly sv. Petra v Budyšíně, kteří působili od první poloviny 16. do sklonku 18. století jako apoštolští administrátoři Horní Lužice, pocházelo převážně z měšťanských a řemeslnických rodin z Budyšína, Ostritz, Praha a Olomouce, v 18. století často ze srbských selských rodin. Valná většina z nich však byla (pro svou osobu) nobilitována. Seznam děkanů viz příloha III.

¹⁸²⁶ M. KUHN-REHFUS, *Zisterzienserinnen*, s. 134 sq.

¹⁸²⁷ Pro belgické cisterciáčky to naznačuje M.-É. MONTULET-HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan*, s. 322 sq.; pro tři burgundská cistercia Dominique DINET, *Trois abbayes de cisterciennes à l'époque moderne*, in: *Cîteaux et les femmes*, redd. B. BARRIÈRE – M.-É. HENNEAU, s. 282-297, zvláště s. 293; aristokratický charakter komunity v Tartu byl v době barokní už výjimečný.

¹⁸²⁸ Jisté, byť hypotetické odpovědi, by mohla poskytnout konfrontace dochovaného korpusu jmen řeholnic např. s editovanými seznamy zhořeleckých měšťanů, jako *Die ältesten Görlitzer Bürgerrechtslisten (1379-1600)*, red. Erich WENTSCHER, Görlitz 1928; Albert E. STANGE, *Die Görlitzer Bürgerrechtslisten von 1601 bis 1676*, in: *Oberlausitzer Sippenkundliche Beiträge* 1, 1937, s. 34-83. Jisté souvislosti naznačují i seznamy žitavských purkmistrů, radních, městských úředníků a pastorů, jež poskytuje J. B. CARPZOV, *Analecta*, II, s. 288-296, seznam rychtářů, III, s. 84, evangelických kazatelů atd. Původ jeptišek z rodin zřejmě protestantských nebo konfesně rozštěpených je často doložen v Laubanu, ale i Marienthalu, viz níže.

byly dcerami úředníků spjatých přímo s klášteřem – klášterního hejtmána, písaře či kočího; jindy zase úředníků působících ve službách budyšínské kapituly. Podobné souvislosti lze předpokládat i v ostatních komunitách; lépe jsou doložitelné již v 17. století.¹⁸²⁹

Propad sociální úrovně složení komunit starších řádů, týkající se zejména ženských komunit, odráží v katolických oblastech pokles reálné prestiže staroslavných opatství. Mnohdy pauperizované komunity už nenabízely tak lákavou sociální realizaci, a pokud nějaká žena pocítila skutečnou vokaci, lépe ji k tomu cíli mohly dovést nové řády, jako voršilky či vizitantky. Na druhou stranu se u žen nižšího sociálního postavení – a tím nevyhnutelně i méně vzdělaných a méně samostatných – pravděpodobně snáze prosazovaly tuhé předpisy reformované církve, proti nimž, jak známo, se v předchozích dobách stavěly především sebevědomé aristokratky.¹⁸³⁰ Někteří badatelé se domnívají, že širší sociální zázemí mohlo některým řeholním komunitám pomoci přežít reformační krizi snáze než tomu bylo např. v případě společensky exkluzivních dámských kapitul,¹⁸³¹ to jest pokud se nedostatek urozených postulantek kompenzoval přijímáním sester z nižších sociálních vrstev, pro něž zůstával život v klášteře cennější realizací než pro šlechtičny.

V Horní Lužici má tato sociální proměna ještě další aspekty: nové řády se tu, vzhledem k protestantství v oblasti, prosadit nemohly, takže katolicky smýšlející a po řeholním stavu toužící dívky musely uspokojit stávající kontemplativní kláštery, které naopak zase mohly pravděpodobně mezi postulankami méně vybírat. Zdejší šlechta se zhruba do poloviny 16. století z většiny přiklonila k protestantskému učení. Vzhledem k rozšíření reformace ve městech byly venkovské obyvatelky klášterních panství v podstatě jedinými katoličkami, které tvořily přímo v kraji přirozenou sociální základnu konventů.

Dorost komunit se sice rekrutoval z měšťanských a selských vrstev, přesto duchovní ústavy a zejména jejich představení a představené náleželi

¹⁸²⁹ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 272 a passim.

¹⁸³⁰ Na případě švábských klášterů to ukazuje M. KUHN-REHFUS, *Zisterzienserinnen*, s. 138. Viz také E. G. KRENIG, *Mittelalterliche Frauenklöster*, zvláště s. 78 a passim.

¹⁸³¹ Tak při srovnávání alsaských dámských kapitul a kláštera cisterciacek Königsbruck soudí C. MULLER – F. RAPP, *Koenigsbruck*, s. 49-50.

k nejvyšší společenské vrstvě v regionu a *de facto* se vyrovnali aristokracii.¹⁸³² Hornolužické kláštery totiž patřily nadále ke stavu *Land* Horní Lužice, disponovaly stále významnými doménami, jež předčily v podstatě všechna šlechtická panství v markrabství. Vstup do kláštera v Horní Lužici i v době barokní skýtal očividně možnost úžasného sociálního vzestupu.

Je dosud neprobádanou otázkou, jak tehdejší hornolužická protestantská společnost řešila vzdělání a výchovu šlechtických a patricijských dcer. Víme, že v řadě protestantských či bikonfesijních oblastí si instituce klášterního typu, ať už katolického či protestantského vyznění, udržely své opodstatnění jako výchovné či charitativní ústavy, ale i jako „odkladiště“ neprovdaných či neprovdatelých žen anebo vdov.¹⁸³³ Náboženské poměry Horní Lužice se zřejmě nejvíce blížily situaci v severoněmeckých sekularizovaných arcidiecézích Halberstadt či Magdeburg, kde se udržely navzdory absolutní protestantské majoritě některé kláštery – především cisterciácké a ženské – jako katolické až dlouho do 17. století.¹⁸³⁴ Také pestrá konfesní mozaika dnešního Alsaska vytvářela situace obdobné hornolužickému bikonfesijnímu prostředí; i zde se ustavily různé formy koexistence řeholního života s jinověrstvím.¹⁸³⁵ Jinde se vyvinuly z katolických konventů „kláštery luteránské“, jako výchovné či zaopatřovací ústavy, s uplatněním někdejších katolických jeptišek a za podpory tamní společnosti, která si uvědomovala společenský význam těchto institucí pro neprovdané ženy.¹⁸³⁶

Hornolužické ženské kláštery se udržely, přes jistá konfesní zakolísání v 16. věku, v pravověrně římskokatolické podobě až do současnosti. Až v 18.

¹⁸³² Tak Siegfried SEIFERT, *Klöster und Stifte in der Lausitz im Barock*, in: 750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift, s. 271-281, zde s. 272.

¹⁸³³ Přetrvávání těchto institucí, dosud málo probádané, procházelo v různých oblastech různými etapami, i v závislosti na proměnlivém postoji teritoriálních panovníků či na širším politickém vývoji Říše. Pokus o souhrn viz M. E. WIESNER, *Ideology*, s. 181-196.

¹⁸³⁴ K jejich osudům cf. F. SCHRADER, *Ringen*, s. 9-11 a passim. Cenné údaje viz také *Die Frauenklöster in Niedersachsen*, red. U. FAUST, passim.

¹⁸³⁵ Počínaje otevřeně luteránským *Damenstiftem* u sv. Štěpána ve Štrasburku, cf. Benoît JORDAN, *Chanoinesses nobles*, s. 273-288.

¹⁸³⁶ Tak v Pomořanech se udrželo šest luteránských klášterů, cf. M. ALLENDORFF, *Zisterzienser-Nonnenklöster im Bistum Kammin*, in: *Cîteaux* 24, 1973, s. 161-174; k evangelickým konventům ve Vestfálsku viz Nicolas HEUTGER, *Evangelische Konvente in den welfischen Landen und der Grafschaft Schaumburg*, Hildesheim 1981. Ke koexistenci monastických reliků s protestantskou doktrínou na prostoru kdysi katolických klášterů viz H. DOSE, *Evangelischer Klosteralltag*. Připomeňme ještě ústavy kanovnic Quedlinburg či Gernrode (kam v 15. i 16. století přicházely i šlechtičny z Horní Lužice), jejichž abatyše se samy přiklonily k reformaci.

století vedle nich vznikl protestantský *Damenstift* Joachimstein.¹⁸³⁷ Zdá se, že v přechodném období před vyhocením konfesních rozdílů, to jest zhruba do třicetileté války, přijímaly hornolužické konventy na výchovu i protestantské měšťánské dcery, jež někdy v klášterech zůstávaly.¹⁸³⁸ Později už tato praxe doložena není. Vyjadřovalo by to tradiční vazby hornolužického mikrosvěta: styky klášterů se Šestiměstý reformace v 16. století nepochybně nepřerušila náraz, byť se pak omezovaly stále častěji na kontakty ekonomické, případně na styky v rovině lokální politiky.

V případě žen přicházejících do klášterů z hornolužického Šestiměstí lze jen obtížně rozkrýt jejich přesné motivace ke vstupu do kláštera. Snad některé cítily potřebu odlišné realizace, než jim skýtalo protestantské manželství, snad hledaly v klášterech útočiště ženy sociálně slabé či ve světě opuštěné. Možnost, že některé byly už v dětství přijaty do klášterů na vychování, by u nich přijetí hábitu vysvětlovala zcela přirozeně. Obdobné případy máme doloženy z říšských protestantských měst, kde byla pozice přežívajících katolických klášterů ještě nesrovnatelně nepříznivější než v Horní Lužici.¹⁸³⁹ Pramenné doklady pro personální poměry hornolužických komunit v době 16. století jsou bohužel značně torzovité.

Marienthalské a mariensternské abatyše z rodu Nosticů, Metzeraďů či Bellwitzů pocházely z rodin, které se zčásti přiklonily k luteránství. Několik abatyší Marienthalu na přelomu 16. a 17. století mělo za bratry luteránské

¹⁸³⁷ Tento ústav, čerpající inspiraci z monastických institucí, dosud nezbudil velkou pozornost historiografie. Cf. Heinrich DOUFFET, *Das Fräuleinstift Joachimstein, eine Erinnerung*, in: 750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift, s. 379-384. Jediný dolnolužický ženský klášter, benediktinská komunita v Gubenu, zanikl nejpozději v 60. letech 16. věku.

¹⁸³⁸ Vytýkali jim to někdy jejich řádoví vizitátoři; za všechny citovaný protokol z vizitace kláštera Marienthal, NA Praha, APA, 3, viz také příloha.

¹⁸³⁹ Např. ve svobodném říšském městě Štrasburk, jehož rada se velmi brzy přiklonila k luteránství, odolávaly sekularizačním snahám v podstatě po celé 16. století tři ženské kláštery. Klášter magdalenitek si udržel nicméně až do 60. a 70. let poměrně početnou komunitu; štrasburští radní zjistili, že sestry mají ve svém domě jistý počet dětí, z nichž některé byly už v raném věku vybrány k přijetí do noviciátu, jako např. dcera klášterního šafáře. Pokud děvče, byť z protestantské rodiny, vyrůstalo odmalička v klášteře, není problém si představit, že bylo nenásilně vedeno k řeholní vokaci. Do klášterů byly přijímány rovněž osiřelé dívky; ve Štrasburku dokonce někdy sama městská rada „odkládala“ do klášterů opuštěné děti na vychování, aby odlehčila městu, kde luteránské charitativní instituce dosud nebyly rozvinuté ... Tak roku 1570 musely magdalenitky přijmout dívku, jejíž poručník si stěžoval, že je příliš starý na to, aby na ni dohlížel, podle Lucien PFLEGER, *Geschichte des Reuerinnenklosters St. Magdalena in Strassburg*, in: *St Magdalena Strassburg, Geschichte des Klosters und der Pfarrei*, red. Eugen SPEICH, Strassburg 1937, s. 1-84, zde s. 53-54.

pastory,¹⁸⁴⁰ laubanská převorka Regina Zeidlerová byla sestra tamního luteránského purkmistra atd. Jeptišky měšťanského původu pravděpodobně i po vstupu do kláštera udržovaly kontakty se svými rodinami, zřejmě někdy protestantského vyznání; komunity tudíž někdy silněji spoluprožívaly reformační dění v okolí. V 16. věku můžeme bohužel jen těžko nahlížet do duchovního obzoru lidí žijících a myslících na často matném rozhraní konfesí. Výmluvné snad mohou být tolerantní postoje některých budyšínských prelátů, počínaje prvním apoštolským administrátorem Janem Leisentrittem. Příznačné jsou také příběhy marienthalských abatyší, které dosazovaly na svých statcích luteránské pastory a – nejen proto – se měly na počátku 17. století střetnout s rekatolizačním trendem prosazovaným z Čech, či laubanských magdalenitek, jež nejen s oblibou hodovaly s protestantskými predikanty, ale také navštěvovaly protestantské svatební obřady ve svém simultánním kostele ...¹⁸⁴¹ Ze severního Německa 16. století známe dokonce soužití žen dvou konfesí v jedné řeholní komunitě a v jednom řeholním hábitu.¹⁸⁴² Tyto případy byly logicky častější v přechodném údobí zhruba do konce 16. věku, kdy bylo např. časté, že se různí příslušníci téže rodiny vyrovnávali různě s konfesními novotami. Později už získává konfesní mapa ve všech oblastech pevnější kontury.

V. 2. 2. Příbuzenské vztahy

V Horní Lužici můžeme pozorovat – stejně jako jinde v soudobé Říši či Českém království – ojediněle už ve 14. století, že v duchovních institucích pravidelně obsazovali významné posty členové stále týchž (šlechtických)

¹⁸⁴⁰ Cf. k bratru marienthalské abatyše Uršuly Laubigové a příbuzným Uršuly Queitschové výše. Jeden heretický příbuzný Queitschové prý žil přímo v Marienthalu.

¹⁸⁴¹ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 151 a výše, V. 1. 2. *Vnitřní krize hornolužických klášterů*.

¹⁸⁴² V klášteře cisterciáček Itzehoe se roku 1538 z jednačtyřiceti jeptišek osmadvacet hlásilo k Lutherovi, ostatní pevně lpěly na staré víře, *Die Frauenklöster in Niedersachsen*, red. U. FAUST, s. 268; v některých kláštěrech žily jen katoličky, jinde z poloviny protestantky, z poloviny katoličky, cf. F. SCHRADER, *Die Visitationen*, s. 11-12. V Birstelu roku 1625 biskupský generální vikář konstatuje, že převorka a další dvě dámy jsou katoličky, abatyše se čtyřmi řeholnicemi se pokládají za luteránky, zatímco tři další obyvatelky, mezi nimi neteř abatyše, se označovaly jako „*dubiae fidei*“; *Die Frauenklöster in Niedersachsen*, red. U. FAUST, s. 95.

rodin.¹⁸⁴³ Jména laických příslušníků těchto rodin čteme na náhrobcích v klášterních kostelech, ale i mezi donátory, svědky listin či *defensores* klášterů. V 16. století se kláštery i budyšínská kapitula s několika určitými (ale teď už převážně nešlechtickými) rodinami propojily zřejmě ještě intenzivněji, což jistě vyplynulo z citelného zmenšení jejich potenciální sociální základny. Příbuzenské vztahy můžeme tudíž sledovat mezi řeholnicemi, kanovníky a katolickými laiky, mezi příslušníky různých církevních ústavů i mezi jeptiškami v rámci jediné komunity, nebo konečně mezi jeptiškami a klášterními fojty. V některých případech se uvedené údaje mohou jevit jako příliš spekulativní; rodinné vazby mezi členy katolických institucí jsou však v minoritní situaci hornolužické „římské“ strany nanejvýš pravděpodobné.

V Marienthalu představuje nejexkluzivnější případ takového sepětí abatyše Kateřina III. z Nostic (1540-1558), pocházející z větve Unwürde, a její bratr Oldřich z Nostic, budyšínský hejtman, horlivý katolík, „nepřítel měst“ a jeden z královských komisařů při výkonu sankcí za neposlušnost Šestiměstí.¹⁸⁴⁴ Alžběta III. z Talkenberka, marienthalská abatyše v letech 1524-1540, byla příbuzná – snad dcera? – zhořeleckého zemského staršího Kryštofa z Talkenberka, šlechtice slezského původu, který vlastnil i Děvín u Jablonného v Podještědí a na počátku 16. století patřil mezi nejmocnější osobnosti Žitavska. Příbuznou Alžběty byla prokazatelně i Anna z Talkenberka, magdalenitka doložená v Laubanu na počátku 16. století, která klášter pod vlivem luteránského kázání roku 1525 opustila.¹⁸⁴⁵ S Marienthalem byly těsně spjaty také rodiny z Berge a z Bellwitz.¹⁸⁴⁶ Mezi sebou příbuzné ale bývaly i řeholnice

¹⁸⁴³ Tak již vůbec první laubanská převorka ve 14. století Alžběta ze Salzy byla sestrou marienthalské abatyše Kláry ze Salzy. Do konventů často přicházelo více sester z významných patricijských rodin atd.

¹⁸⁴⁴ Z rodiny Nosticů se v Marienthalu během půlstoletí uplatnily nejméně dvě abatyše, kromě Kateřiny III. ještě Kateřina II., která spolu s převorkou Markétou z Nostic vystupuje na kupní listině z roku 1496, cf. KIA Marienthal, listina č. 110 b), a navíc ještě klášterní fojt, podle J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 119.

¹⁸⁴⁵ H. KNOTHE, *Geschichte des oberlausitzer Adels*, s. 511; P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 128.

¹⁸⁴⁶ Abatyše Magdaléna z Berge (1558-1563) byla patrně dcera nebo neteř někdejšího klášterního fojta Kryštofa z Berge. H. KNOTHE, *Fortsetzung*, s. 46, pokládá rod Berge za slezskou rodinu, která se měla v Horní Lužici usadit až v 90. letech 16. století, ale měla už předtím úzké vztahy se Zhořelcem. Bellwitzové se psali podle vsi ležící severně od města Löbau a jsou v regionu doloženi už ve 14. století, H. KNOTHE, *Geschichte des oberlausitzer Adels*, s. 113. Markéta (V.) z Bellwitz byla abatyší v Marienthalu v letech 1563-1573. Jiří z Bellwitz, majitel statku See, je zmiňován roku 1524 jako marienthalský fojt. Na listině z roku 1558 (KIA Marienthal, listina č. 128) vystupuje kromě uvedené abatyše Magdalény z Berge převorka Anna

z nižších sociálních vrstev, jako zřejmě abatyše Uršula Laubigová a Uršula Queitschová na sklonku 16. věku.¹⁸⁴⁷

Laubanské magdalenitky vedla už zmiňovaná Marta Küchlerová, sestra Pavla Küchlera, děkana budyšínské kapituly (1525-1546), jenž byl znám svou náklonností k luteránům i osobním kolísáním ve víře.¹⁸⁴⁸ V 50. letech 16. věku po sobě v čele laubanské komunity následovaly rodné sestry Kateřina a Magdalena Appelerovy. Rodné sestry se vystřídaly i v čele kláštera Marienstern, kde zároveň tehdy působil jako klášterní fojt jejich příbuzný.¹⁸⁴⁹ Přítomnost více sester či jiných příbuzných v jediném konventu nebyla v té době nijak výjimečná, i když to legislativa cisterciáků¹⁸⁵⁰ i jiných řádů zakazovala. Výmluvný je snad zápis z volby abatyše v relativně malém klášteře benediktinek Saint-Jean-des-Choux v dolním Alsasku z roku 1568: z pěti řeholnic tři nesou týž šlechtický přídomek.¹⁸⁵¹ Příbuzné jeptišky potkáváme i v cisterciáckých klášterech severního Německa,¹⁸⁵² nebo v proslulé komunitě klarisek

z Bellwitz, podpřevorka Walpurgis *Bergerin* a *cellaria* Barbara *Belwitzin*. Jedna členka rodiny Bellwitzů je doložena na konci 15. století v Laubanu atd.

¹⁸⁴⁷ Příbuzný Uršuly Queitschové byl zřejmě Baltazar Queitsch, vysvěcený na kněze pražským arcibiskupem roku 1582, viz APH, AMK, L III/11, dáno 17. dubna 1582 v Praze. Na listině z 29. září 1580, datované v Marienthalu (KIA Marienthal, listina č. 130 a), je podepsána mimo jiné podpřevorka Anna Kühnová a *cellaria* Barbora Kühnová, sestra tachovského faráře.

¹⁸⁴⁸ Ke Küchlerovi výše, s. 198. Možná je i spojitost s Ondřejem Küchlerem z Vratislavi, jenž byl komturem Žitavských johanitů v letech 1476-1483.

¹⁸⁴⁹ Jedná se o Annu a Kristinu z Budyšina, abatyše v Mariensternu v 50. letech 16. století, a Magnuse z Budyšina (vlastnil mimo jiné statek Holscha v blízkosti Neschwitz), který je doložen jako fojt v Mariensternu v polovině 16. století, cf. A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 544. O jeho rezignaci z úřadu do rukou abatyše Anny, která o něm hovoří přímo jako o svém „*milém příbuzném a strýci*“, se dozvídáme z opisu listiny ze 13. září 1558, viz NA Praha, ČDK, sg. IV B, karton 353. Rodina z Budyšina snad původně patřila k budyšínským měšťanům nebo manům budyšínského hradu, H. KNOTHE, *Geschichte des oberlausitzer Adels*, s. 108-112. Mariensternským fojtem byl na konci 16. století ještě Magnus Wolf z Budyšina, držitel statku Schmöln. Před sestrami z Budyšina byla v Mariensternu abatyší Markéta z Metzeradu (větev Räckelwitz), z rodiny, která měla už ve středověku četné kontakty s klášteřem, zejména co se týče vzájemných prodejí či nákupů majetků. Také Markétin bratr Donát postoupil roku 1524 klášteru jednoho sedláka ve Schmeckwitz. Z herbigsdorfské linie Metzeradů pocházel Mikuláš (Nikel), který studoval ve Wittenberku a roku 1545 se stal fojtem mariensternských vsí v pohoří Eigen.

¹⁸⁵⁰ Opakovaně se zakazovalo přijímat do jedné komunity více rodných sester, cf. např. J. M. CANIVEZ, *Statuta*, VI, 1605, s. 261, č. 73.

¹⁸⁵¹ Viz Strasbourg, Archives départementales du Bas-Rhin, fonds du Saint-Jean-des-Choux, sg. H 2910, protokol volby z 25. srpna 1568. Přítomny jsou: „*Catharina de Ingenheim, priorissa, Dorothea de Ingenheim, custos, Susanna de Vürdenheim, Beatrix Hattstein, Cellaria, et Vrsula de Ingenheim*“.

¹⁸⁵² Tak ve Wolmirstedtu v lednu 1561 žily v šestnáctičlenném konventu Margaretha von Krausenmarck a Elisabeth von Krausenmarck, Polita Dusedewen a Margaretha Dusedewen, viz F. SCHRADER, *Visitationen*, s. 22; v Altenhaldenslevenu roku 1577 Magdalena von Gripern a Anna von Gripern, TAMTĚŽ, s. 126. Při protestantských vizitacích vizitátoři opakovaně

v Norimberku.¹⁸⁵³ Pokrevně spřízněné bývaly také jeptišky konventů předrevoluční Francie.¹⁸⁵⁴

Příbuzenské vztahy mezi hornolužickými katolíky tušíme i na přelomu 16. a 17. věku.¹⁸⁵⁵ Tehdy naopak již zesláblo rodinné sepětí řeholnic s jejich fojty, kteří měli i nadále pocházet z hornolužické šlechty, resp. být držiteli některého z hornolužických rytířských statků. Od poloviny 16. století se totiž tradiční fojtské rody – jako Pentzigové či Gersdorfové v Marienthalu nebo Schreibersdorfové či Metzradové v Mariensternu – přiklonily zřejmě již celé k protestantství; své úřady v kláštorech si však nadále muži z těchto rodin často udrželi, zatímco jejich ženské příbuzné už tam dále nevstupovaly.¹⁸⁵⁶

Hornolužickým klášterům tedy očividně umožňovaly přežít nečetné katolické (či konfesně smíšené) rodiny z regionu i sousedních oblastí, jimž zase sepětí s konventy mohlo nadále přinášet nejen příslib ve spáse, ale i sociální a ekonomické výhody. Vždy je třeba počítat nejen s příbuzenskými svazky, ale i s těsnými kontakty, známostmi a spoluprací těchto nečetných exponentů

zaznamenávali tvrzení, že dotyčná řeholnice je v klášteře proto, že si ji k sobě vzala tamtéž působící starší příbuzná.

¹⁸⁵³ Tam působily jako abatyše postupně proslulá přítelkyně humanistů Caritas Pirckheimerová, sestra Willibalda Pirckheimera († 1533), po níž nastoupila její sestra Klára, kterou pak vystřídala Willibaldova dcera a její neteř Kateřina, podle Gaspar BRUSCHIUS, *Chronologia Monasteriorum Germaniae Praecipuorum ac maxime illustrium*, Sulzbaci² 1682, s. 393. Ke klášteru viz A. NOWICKI-PASTUSCHKA, *Frauen in der Reformation*, s. 61-67.

¹⁸⁵⁴ Např. D. DINET, *Trois abbayes*, s. 294, zvláště k opatství Tart.

¹⁸⁵⁵ Např. roku 1582 byl kaplanem v Laubanu jistý Codicius, bratr abatyše v Mariensternu; cisterciáčka Felicitas Scheidenreichová, jmenovaná jako „Küsterin“ v Marienthalu na dlužním úpise z 29. září 1580 snad byla příbuzná Dorothey Scheidenreichové, laubanské převorky v letech 1595-1614, podle P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 214 sq. Je otázka, zda neuzellský opat Adam Schwobe (1614-1616) měl něco společného s marienthalskou abatyší Martou Schwobin (1594-1600) atd.

¹⁸⁵⁶ Šíření reformačního hnutí mezi hornolužickou šlechtou zatím bohužel není prozkoumáno do hloubky, takže musíme většinou spoléhat na údaje historiků 19. století, zejména H. KNOTHE, *Geschichte des Oberlausitzer Adels*, s. 53-54. I informace o klášterních fojtech jsou torzovité a současné bádání většinou přejímá starší informace. Např. o vyznání Magnuse z Budyšina, který byl mariensternským fojtem v 50. letech 16. věku, tedy v konfesně zlomové době, nic nevíme. Metzradové se zřejmě přiklonili k protestantství už ve 40. letech 16. Od poloviny 16. století v Mariensternu i Marienthalu bývali fojti protestantské konfese, ovšem bez konkrétnějších dokladů, A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 543. Nevíme nic ani o vyznání Adama z Pentzigu, marienthalského fojta v letech 1529-1576. Řada marienthalských fojtů z rodiny ze Schwanitz na konci 16. století už ale byla protestantská. Členové rodu totiž přijali reformaci již ve 40. letech 16. věku: roku 1546 Melchior ze Schwanitz jako spolukolátor fary ve Weigsdorfu podnítil jmenování prvního protestantského duchovního, podle H. KNOTHE, *Geschichte des oberlausitzer Adels*, s. 499. Tento Melchior byl se vší pravděpodobností otec Františka ze Schwanitz, klášterního fojta v Marienthalu. Na začátku 17. století už byli všichni fojti obou hornolužických domů cisterciáček jistě protestantští.

„katolické“ strany Horní Lužice.¹⁸⁵⁷ Spojení několika katolických rodin s duchovními institucemi je nasnadě i v pozdější době¹⁸⁵⁸ a platí pravděpodobně i pro klérus světský.¹⁸⁵⁹ S podobnými souvislostmi se setkáváme např. ve spolupráci některých významných rodin při diecézních i řeholních reformách ve Francii,¹⁸⁶⁰ a našli bychom je nepochybně i v Čechách, kde problematika ovšem dosud prozkoumaná není.

V. 2. 3. Geografický původ jeptišek, jazykové poměry v komunitách

Až do reformace se dorost marienthalských a mariensternských cisterciáček rekrutoval převážně přímo z Horní Lužice; potvrzují to i údaje o posledních aristokratických abatyších klášterů, převážně pocházejících hornolužické nižší šlechty. Naopak laubanský převorát už tehdy více tíhl ke

¹⁸⁵⁷ Tak marienthalská abatýše Kateřina (III.) z Nostic byla zvolena v říjnu 1540 v přítomnosti neuzellského opata Mikuláše Hoffmanna. Volby se účastnil i zemský fojt Zdislav Berka z Dubé, jehož zástupcem byl Kateřinin již zmiňovaný bratr Oldřich. Ten se mimo jiné zasazoval u českého krále proti protestantským měšťanům z Kamenz, kteří si nárokovali patronát právo nad kamenzskou farností, náležející mariensternské abatýši. Uvést bychom mohli mnoho dalších případů podobných setkání v malém regionu Horní Lužice, zvláště v souvislosti s Pönfallem, kdy se projevilo spojení šlechty s kláštery proti měštům. Šlechtici, příbuzní jeptišek či jejich fojti, se obohacovali na úkor měst, mezi královskými komisari vystupují členové rodin Metzeraů či Nosticů atd., viz H. HARTL, *Přinoški*, např. s. 179 a níže.

¹⁸⁵⁸ Laubanská převorka Helena Khattmannová z Maurugk (1626-1646) byla sestra budyšínského děkana Řehoře Khattmanna z Maurugk. Jejich otec Řehoř byl syndikem budyšínské kapituly, sekretář budyšínského děkana Martin Khattmann byl snad jeho bratr, podle DA Bautzen, *Acta varia Mariaevallensia*, loc 5597, list marienthalského kaplana Schmiedtschneidera Khattmannovi, datovaný 23. září 1591 v Marienthalu. Roku 1692 působila v Mariensternu mimo jiné abatýše Kateřina Benadová a „culinae prefecta“ téhož příjmení, J. X. TICINUS, *Epitome*, s. 61-63. Abatýše Mariensternu Cordula Sommerová se narodila roku 1657 ve významné měšťanské rodině v Liberci, jeden z jejích bratrů Stanislav byl jezuita české provincie; její příbuznou snad byla rovněž v Liberci (roku 1639) narozená Terezie Sommerová, abatýše v Marienthalu v letech 1690-1693. Působil snad při vstupu Corduly do kláštera vzor o generaci starší příbuzné-cisterciáčky? Viz M. Gabriela HESSE OCist., „*Mein Aufgang ist dahin gerichtet, wo ein bestendig Sonnenlicht*“, *Die Äbtissin Cordula Sommer*, in: 750 Jahre Kloster St. Marienstern, s. 111-124. Řadu případů vzájemného spříznění jeptišek z Mariensternu a Laubanu z 18. a 19. století uvádí P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 141.

¹⁸⁵⁹ Po prvním budyšínském apoštolském administrátorovi Janu Leisentrittovi nastoupil v úřadě jeho bratr Řehoř a na začátku 17. století je doložen v kapitule jako senior „Benno Leisentrittus“. Autorem kroniky mariensternského poutního místa Rosenthal byl Jacobus Xaverus Ticinus (narozen 1656), původem z klášterního městečka Wittichenau. Zhruba o generaci starší byl wittichenauský katolický učitel Christian Ticinus a Helena Ticinová, jeptiška v Mariensternu, podle T. NEUMANN, *Chronicon venerandi capituli*, zde s. 190 a J. X. TICINUS, *Epitome*, s. 61. Na konci 17. století působil v Budyšině a později v Praze jako kanovník Christian Pfaltz, původem z Ostritz, mimo jiné autor kroniky budyšínské kapituly. Roku 1761 vydává Augustin Bernhard Pfaltz z Ostritz, farář v Jauernicku a budyšínský kanovník *Ehren-tempel marienthalských abatýši* atd. Viz také Christian Adolph PESCHECK, *Fragmente einer Geschichte von Ostritz*, in: NLM 32, 1855, s. 61-82, zde s. 72. Podobných nápadných shod lze uvést celou řadu.

katolickým oblastem Slezska. Ženy z Českého království naopak zřejmě až do bitvy na Bílé hoře do klášterů Horní Lužice často nesměřovaly.

Od 17. století, jak víme z hojnějších pramenných zmínek, naopak začaly do hornolužických klášterů přicházet ve větší míře ženy z Čech a z katolických oblastí Slezska. Nápadné jsou zejména řady abatyší, jejichž původ můžeme určit poměrně spolehlivě v 17. a 18. století v Mariensternu, Marienthalu i Laubanu.¹⁸⁶¹ pocházely převážně z širokého pásu dnešních severozápadních Čech. Nejvíce abatyší ze severozápadočeských Sudet od Liberce až po Cheb potkáváme v Mariensternu. Jako zajímavost můžeme uvést, že drtivá většina cisterciáckých abatyší původem z „ciziny“ přicházela spíše z měst či větších míst.¹⁸⁶² Nejčastěji pocházely přímo z Horní Lužice laubanské převorky; řada se jich ovšem také narodila ve Slezsku. Marienthalské abatyše pocházely celkem rovnoměrně z Horní Lužice, Čech a dolního Slezska; nápadný je značný počet tamějších představených pocházejících z Liebenthalu.¹⁸⁶³ Laubanská komunita se zdá, podle seznamu představených i řeholnic soudě, nejotevřenější ze všech tří klášterů směrem do Slezska.¹⁸⁶⁴

Vazby Marienthalu a Mariensternu na Čechy byly asi přece jenom silnější díky trvajícím řádovým svazkům v rámci české cisterciácké provincie,¹⁸⁶⁵ v případě Mariensternu zřejmě také v důsledku relativní blízkosti k severočeskému mužskému *cisterciu* v Oseku. Rovněž mezi mnichy do dolnolužické Neuzelle přicházeli zájemci o přísný řeholní život jednak z nejbližšího okolí kláštera, jednak z panství hornolužických cisterciáček –

¹⁸⁶⁰ Pro cisterciáčky 17. století Alain GUERRIER, *Quatre itinéraires de la Réforme en France au XVIIe siècle*, in: *Cîteaux et les femmes*, s. 267-281, zde s. 269-271; cf. dále alespoň D. DINET, *Religion et société*, s. 447 sq.

¹⁸⁶¹ V době předchozí se geografický původ nešlechtických představených zjišťuje dosti obtížně. Viz příloha I.

¹⁸⁶² Vesnice – jako Mařenice u Cvikova – jsou jako rodiště abatyše spíše výjimkou. Snad byly ženy z městského prostředí vzdělanější, průbojnější nebo v jiných ohledech způsobilější pro vedení významných klášterů než jejich venkovské soupeřnice.

¹⁸⁶³ Řadu marienthalských abatyší narozených v Liebenthalu reflektuje i *Ehren-Tempel derer Hochwürdigen Abbatissinnen*, s. 23-25. Jedna sestra z Liebenthalu je v Marienthalu doložena již na počátku 17. století, a to „*Dorothea de Liebenthal*“, viz DA Bautzen, *Acta varia Mariaevallensia*, Loc. 5597, „*Excommunicatoriae Litterae Antonii Flammingi, abbatis Aulae Regiae ... contra abbatissam praetensam Ursulam Queidshin et 4 alias*“, 5. září 1607.

¹⁸⁶⁴ Již v 16. století se vazby Laubanu na Slezsko projevovaly i jinými cestami: po požáru města a kláštera roku 1554 se převorka Magdaléna Appelerová dočkala podpory ze všech stran: od abatyše mariensternské, ale i od abatyší hlohovských a vratislavských klarisek a lehnických benediktinek, opata cisterciáků z Leubusu či od kapituly sv. Jana ve Vratislavi. Podle P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 71.

zvláště z jazykově převážně srbské oblasti kolem Mariensternu – a dále často opět ze severozápadních Čech, z okolí České Lípy, Zákup, Liberce, často také z oseckého panství. Podíl mnichů ze Slezska tu byl naopak zřejmě velmi malý, jistě vzhledem k řadě kvetoucích mužských *cistercií* v této oblasti.¹⁸⁶⁶

Pro silnější orientaci laubanských magdalenitek na Slezsko hrála kromě geografické blízkosti roli také existence dvou výrazně katolických měst Liebenthal a Naumburg am Queis v knížectví javorsko-svídnickém, tedy v bezprostřední blízkosti východní Horní Lužice.¹⁸⁶⁷ V obou městech se udržely kontemplativní ženské kláštery, v západním dolním Slezsku v poreformačním období v podstatě bez konkurence; kolem obou klášterů navíc existovala poměrně významná síť katolických vesnic. V Naumburgu, ležícím přímo na hranici Slezska a Horní Lužice, asi dvacet kilometrů od Laubanu, působily magdalenitky. Vazby posilovalo i to, že naumburská komunita vyslala ve 14. století do Laubanu první sestry a obě komunity udržovaly živé kontakty i nadále.¹⁸⁶⁸ V Liebenthalu potom působil konvent benediktinek, značně aktivní v době barokní.¹⁸⁶⁹ Časté vstupy dívek z této oblasti do Marienthalu mohla podporovat i skutečnost, že oba kláštery byly podobně zaměřené, kontemplativní, žijící podle řehole sv. Benedikta.¹⁸⁷⁰ Vazby mohli posilovat dále

¹⁸⁶⁵ K českomoravskolužické cisterciácké provincii viz P. PANHÖLZL, *Einiges über das Ordensleben*, s. 65-72, 85-89 a výše, IV. 1. 5. *Poměry v českých cisterciáckých kláštorech*.

¹⁸⁶⁶ Podle W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*, mapka na s. 559.

¹⁸⁶⁷ Viz mapy v příloze.

¹⁸⁶⁸ Ke konventu v Naumburgu am Queis A. SIMON, *L'Ordre des pénitents*, s. 124. Klášter založila vratislavská knížata Boleslav a Jindřich, synovci sv. Hedviky, zakladatelky třebnické komunity cisterciáček. Laubanský klášter založil vévoda Jindřich Javorský roku 1320, to jest v době, kdy držel i Horní Lužici; i to snad předznamenává orientaci laubanských magdalenitek na Slezsko. Ještě barokní kronika laubanských magdalenitek obsahuje „Kollektaneen“ o naumburské komunitě, viz T. NEUMANN, *Materialien*, s. 54.

¹⁸⁶⁹ K jejich klášteru cf. Franz Xaver GÖRLICH, *Das Benediktiner-Jungfrauenkloster Liebenthal an der lausitz-böhmischen Grenze in Niederschlesien*, Breslau 1864, zvláště s. 80-136.

¹⁸⁷⁰ Není nepravděpodobné, že abatyše z Liebenthalu působící v Marienthalu mohla přitahovat do kláštera další dorost; podobně víme o vazbách mezi abatyšemi Mühlwenzelovou a Röslerovou původem z Chebu. Je náhoda, že jedna z abatyší z Liebenthalu nesla stejné jméno jako jedna abatyše Marienthalu? Souvislost je možná: liebenthalská představená Marie Marta Scholastika Tannerová von Löwenthal (1701-1731), dcera zámožné místní rodiny, nobilitované za zásluhy o habsburský dům v době stavovského odboje, dokonce nesla ve svém znaku sud, narážku na její příjmení, cf. F. X. GÖRLICH, *Das Benediktiner-Jungfrauenkloster Liebenthal*, s. 108, to jest stejně jako marienthalská představená Marta Tannerová (1693-1709), která pocházela rovněž z Liebenthalu.

faráři pocházející z Liebenthalu, kteří působili v Ostritz v 1. polovině 17. století.¹⁸⁷¹

Údaje o abatyších můžeme zatím jen zřídka doplnit údaji o celých konventech. Poměrně dobře jsme informováni pro Lauban už v 16. století: známe-li místní původ některých magdalenitek, měšťanky přicházely nejčastěji přímo z Laubanu;¹⁸⁷² dále také z Budyšína, ze Zhořelce,¹⁸⁷³ jedna sestra se narodila v Naumburgu am Queis atd. V 17. století, kdy jsou informace ke složení konventu dochovány kompletněji, své sliby skládaly v Laubanu většinou ženy původem z katolické Horní Lužice (často z městečka Wittichenau), z Čech (z Liberce, České Lípy, Jablonce), ale i ze Slezska.¹⁸⁷⁴

Zdá se, že příchody postulantek do hornolužických klášterů ze vzdálenějších oblastí nebyly tolik řízeny širší řádovou politikou, snažící se o úplnější obsazení jednotlivých komunit (ta asi působila spíše u mužských řeholníků), i když např. vliv organizačního podřízení hornolužických cisterciáček českým mužským klášterům nelze podceňovat. Významnější se zdají být rodinné a osobní kontakty, jako vazby mnichů českého původu, kteří často působili jako kaplani či zpovědníci v Horní Lužici, nebo postulantek přicházejících do hornolužických *cistercií* z panství mužských českých cisterciáckých klášterů. Přitom asi vazby vrchnosti-mužského cisterciáckého kláštera na klášter ženský byly, zvláště pro postulanky prostého původu, pro výběr právě cisterciáckého kláštera významnější než specifika cisterciácké spirituality. Svou roli hrála jistě také skutečnost, že v samotných Čechách existoval jediný ženský cisterciácký klášter v Pohledu, který byl podstatně chudší a méně prestižní než Marienstern i Marienthal, a že právě severozápadní Čechy ženskými kontemplativními kláštery zrovna neoplývaly.¹⁸⁷⁵

Kontakty fungovaly oběma směry: tak např. dívky z panství plaských nebo osekých cisterciáků přicházely relativně často skládat své sliby do Marienthalu či Mariensternu. Naopak v krizovém údobí třicetileté války byla

¹⁸⁷¹ Roku 1628 se tam připomíná Balthasar Güttler z Liebenthalu, který byl roku 1638 děkanem ve Frýdlantu, roku 1643 pak Jan Seifert z Liebenthalu († 1654), cf. Ch. A. PESCHECK, *Fragmente einer Geschichte von Ostritz*, s. 78.

¹⁸⁷² Uveďme např. Marii Gregorovou, dceru laubanského klášterního kočího Gregora, Uršulu Hoffmannovou, již v klášteře vychovala její teta, převorku Zeidler a další.

¹⁸⁷³ Odtud pocházely např. sestry-převorky Appelerové.

¹⁸⁷⁴ Podle P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 129 sq.

zvolena abatyší v Pohledu Magdalena Anna Eiflerová, pocházející z marienthalské klášterní vsi Königshainu a složivší řeholní sliby v klášteře na Starém Brně.¹⁸⁷⁶ Ženy z Čech však přicházely, byť v menší míře, i do Laubanu, kde nemohl být jejich proud přímo usměřován nějakou řádovou organizací. I po konverzi saských kurfiřtů ke katolictví na konci 17. století, která ostatně neměla na konfesní mapu wettinských zemí velký dopad,¹⁸⁷⁷ přicházely dívky do Marienthalu a Mariensternu spíše z Čech – a do Laubanu z Čech a Slezska – než ze Saska. Víme, že český král potvrzoval žádosti dívek, které toužily vstoupit do Marienthalu, Mariensternu či Laubanu – to jest po roce 1635 už za zemské hranice, byť Lužice byly nadále formálně českými lény – i z poměrně vzdálených českých krajů.¹⁸⁷⁸ Zrcadlově k tomu můžeme sledovat řadu mnichů hornolužického (a často slovanského původu) z ženských cisterciáckých panství Horní Lužice v Oseku.¹⁸⁷⁹

Přesné okolnosti a pozadí těchto vstupů do hornolužických klášterů většinou unikají našemu poznání. Dokládají nicméně, že v Čechách trvalo povědomí o klášterech Horní Lužice, že přetrvávala jejich prestiž a přitažlivost. Jinými slovy: projevuje se tu, že sepětí Horní Lužice s někdejšími jádrem českých zemí trvalo a udržovalo se částečně právě díky řádovým a církevním svazkům. Podrobnější sledování těchto otázek by bylo exkurzem do doby sice lépe dokumentované, ale přesahující rámec této práce.¹⁸⁸⁰

¹⁸⁷⁵ Do barokní doby tu přežil jen velmi prestižní klášter v Doksanech a komunita magdalenitek v Zahražanech.

¹⁸⁷⁶ *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno*, fol. 15^r.

¹⁸⁷⁷ R. GROSS, *Geschichte Sachsens*, s. 143; S. SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg*, s. 112 sq.

¹⁸⁷⁸ Dokumenty o „expatriacích“ budoucích hornolužických jeptišek se zachovaly zejména ve fondu Česká finanční prokuratura, tedy v písemnostech vzešlých z činnosti královského prokurátora a fiskálního úřadu v Čechách z let 1250 až 1785, které se týkají mimo jiné i finančních záležitostí církevních institucí, k fondu viz Jaroslav DŘÍMAL – Marie STUPKOVÁ, *Česká finanční prokuratura, 1250-1785. Katalog*, SÚA v Praze 1971. Především z 2. poloviny 18. století se dozvídáme o měšťanských i selských dcerách ze Stráže pod Ralskem, Lobendavy, sloupského panství, ale i z Blovice u Plzně, vstupujících do Marienthalu, o Terezii Trieseltové z České Lípy, která vstupuje roku 1783 do kláštera magdalenitek v Laubanu, o dívkách z panství Rumburk, z Karlových Varů, Jaroměře přicházejících do Mariensternu. Podobné vstupy do klášterů „přes hranice“ v rámci cisterciáckého řádu můžeme ostatně sledovat např. i v případě slezského kláštera Grüssau, cf. Česká finanční prokuratura, sg. 10/120. Jeptišky byly v agendě finanční prokuratury vedeny jako emigrantky.

¹⁸⁷⁹ Viz SOA Litoměřice, ŘC Osek, Historický archiv, sg. M III. 27, karton č. 298, P. Gerard KLIETSCH, *Elenchus Monachorum Ossecensium 1648-1889* (1889), který podává údaje o původu mnichů od roku 1648 a začíná příznačně zápisem „*Henricus Polei, Lusata, Budissin, obiit 1648, 16. Septembris*“.

¹⁸⁸⁰ Vazby mezi někdejšími součástmi českých zemí na bázi řádových vztahů působily oběma směry ještě na prahu nejnovější doby: na počátku 20. století byl hornolužický klášter Marienthal

Kariéry některých jedinců duchovního stavu, lépe postižitelné právě v době barokní, dobře ilustrují čilé pohyby na dnešním německopolskočeském trojmezí.¹⁸⁸¹ Specifické je sepětí klášterů s některými jezuiti českého původu. Ve své rodině měly jezuitské kněze nejen abatyše Cordula Sommerová v Mariensternu¹⁸⁸² či Anastázie Röslerová v Marienthalu,¹⁸⁸³ ale např. i prostá mariensternská sestra Helena Ticinová.¹⁸⁸⁴ Naopak několik jeptišek nesoucích příjmení Tanner patrně nemělo s dvěma slavnými jezuiti české provincie téhož příjmení nic společného. Dodnes se v barokní výpravě hornolužických klášterů odráží religiozita jezuitského ladění; bylo by logické, kdyby se prokázalo, že její šíření usnadňovaly rodinné a osobní kontakty. V každém případě většina světských duchovních katolické Lužice byla formována na jezuitských kolejkách v Chomutově, Krupce – tady vazby usnadňovala relativně malá vzdálenost – a ovšem v Praze.¹⁸⁸⁵

Ženy přímo z katolické Horní Lužice – a v tomto případně poměrně často z venkova – naopak tvoří mezi představenými všech klášterů markrabství v barokní době výraznou menšinu. Poměr asi nebyl tak nevyvážený v případě řadových jeptišek, ale přesto je nutno vyvrátit legendu o dorostu přicházejícím do konventů převážně z klášterních panství.¹⁸⁸⁶ Tak roku 1691 v klášteře Marienstern působilo devětadvacet sester: abatyše, třináct chórových sester,

sto z vlastních prostředků koupit konventní budovy někdejšího kláštera Tišnov, uvést tam jeptišky a dosíci tak obnovení této komunity roku 1901, cf. G. ZIESCHANG, *Geschichte des jgfr. Klosters Marienthal*, s. 66; Z. BOHÁČ, *Die Zisterziensklöster in der Lausitz*, s. 27-39. Podobně laubanské magdalenitky založily na vlastní náklady roku 1870 filiální klášter v Czarnowanz ve Slezsku; cf. A. SIMON, *L'Ordre des Pénitentes*, s. 104. Svědkem vzájemné podpory a spolupráce Českého království a hornolužických katolíků na úrovni církevních svazků byl ostatně i Lužický seminář na pražské Malé Straně, cf. Z. BOHÁČ, *Lužisjy Serbja w Čechách w době pobělohórskej*, in: *České země a Lužice*, s. 21-26.

¹⁸⁸¹ Typický je případ bratra laubanské převorky Uršuly Praxedis Aßmannové – původem opět ze slezského Naumburgu am Queis – Jana Kryštofa, jenž byl krátce kaplanem magdalenitek a roku 1668 se stal farářem v jejich vsi Hennersdorfu. Později působil postupně jako děkan ve Frýdlantu v Čechách, kanovník v Budyšině a farář ve slezském Löwenbergu ... Starší sestra téže převorky Anna Marie byla abatyší benediktinek u sv. Kříže v Lehnici, P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 243.

¹⁸⁸² Viz pozn. č. 62.

¹⁸⁸³ Bratr této marienthalské abatyše Jan usiloval po zrušení řádu dostat se do Horní Lužice za svou sestrou-abatyší. Ovšem jezuité, kteří chtěli dále pobírat penzi, nesměli vycestovat mimo hranice habsburské monarchie; dříve než jeho záležitost byla vyřízena, Rössler zemřel. Rösler se narodil v Chebu roku 1710, slavné sliby složil roku 1746; jeho poměrně bohatá kariéra se završila v koleji v Bohosudově roku 1773, zemřel při návštěvě v Oseku. Viz SÚA Praha, Exjesuitika, sg. 168, kartón 44. Za poukaz na tuto souvislost děkuji Mgr. Jaroslavu Šotolovi.

¹⁸⁸⁴ J. X. Ticinus, *Epitome*, s. 62.

¹⁸⁸⁵ S. Seifert, *Klöster und Stifte*, s. 278.

¹⁸⁸⁶ Jak naznačuje už S. SEIFERT, *Klöster und Stifte*, s. 281.

jedna novicka, dvě konvršky a dvě konvršky-novicky. Dvě ženy přitom pocházely z Budyšina, čtyři z klášterního městečka Wittichenau; jedna z Panschwitz a další z Kuckau, čili z těsného sousedství kláštera; jedna žena z Neuzelle; jedna z marienthalského Königsheinu; další opět z Horní Lužice, deset ze severozápadočeských Sudet. Jedna byla původem česká šlechtična, další pražská měšťanka; čtyři ženy se narodily ve Slezsku, z toho tři v Liebenthalu a jedna v Naumburgu am Queis; dvě přišly do Mariensternu z kláštera Plessen a jsou výslovně jmenovány jako „*Polonae*“.¹⁸⁸⁷ Úhrnem tedy v Mariensternu sloužilo Bohu deset žen z Horní a jedna z Dolní Lužice, dvanáct z Čech a šest z dnešního Polska.¹⁸⁸⁸

Souvisí to jistě v první řadě s relativně malou početností hornolužické katolické minority. Lze uvažovat, že v 17. století vedly k „rekrutování“ z rekatolizovaných Čech či Slezska i naděje, že ženy z těchto oblastí budou pevnější ve víře a odhodlanější k řádnému řeholnímu životu než byly jejich hornolužické předchůdkyně v 16. století, a snad i než jejich hornolužické současnice a spolusestry. Zároveň tyto příchozí z relativní dálky, bez bezprostředních rodinných vazeb k blízkému okolí, měly implicitně méně důvodů a pokušení k narušování hranic klauzury, jež se stala esenciálním prvkem potridentského řeholního života. Ženy z odlehlých regionů byly ještě více uzavřeny ve své komunitě a mohly být snáze podrobeny dohledu svých mužských supervizorů – až na abatyše, které z klauzury vycházely z důvodů správních, ekonomických i reprezentativních – takže i protestantské myšlenky mohly jen obtížně pronikat za klášterní zdi. Roli mohly hrát i politické zájmy: abatyše narozené na území českých králů mohly snad lépe prosazovat jejich zájmy v saské Lužici. Je nesporné, že Habsburkové volby představených hornolužických klášterů ovlivňovali.

¹⁸⁸⁷ „*Clara Madscholkin, Annorum 58. Polona Plessensis, Suppriorissa; Theresia Padin, Annor. 56. Polona Plessensis, Cellaria*“, J. X. TICINUS, *Epitome*, s. 61.

¹⁸⁸⁸ Do Plessenu se na čas uchýlily mariensternské cisterciáčky za zmatků třicetileté války. Cf. J. X. TICINUS, *Epitome*, s. 61-63. Podobné složení klášterní komunity, co se geografického původu řeholnic týče, se v Mariensternu udrželo až do prahu nové doby. Tak roku 1895 v klášteře žilo kromě abatyše sedmatřicet chórových sester, šest novicek a jedenáct konvršek; abatyše pocházela z české Lobendavy, řada sester z Čech, z toho tři z Oseka, nejméně pět sester přišlo přímo z klášterního panství, dvě přímo ze dvora a *Klosterfreiheit*, další dvě z panství kláštera Marienthal ..., podle A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 541-543. Z Marienthalu odešlo roku 1901 do Tišnova dvanáct jeptišek a šest konvršek, z toho pět bylo z Čech, jedna z Ruska, dvě ze Slezska, devět z Horní Lužice – většinou z okolí kláštera – a jedna z Pruska.

Zároveň však příchody jeptišek ze vzdálenějších oblastí oslabovaly tradiční lokální kontakty a posilovaly izolaci klášterů v životě země. V prvé řadě výrazně klesl počet donátorů z regionu. Naopak, víme, že o obnovu Marienthalu po požáru roku 1683 se zasadili čeští cisterciáci,¹⁸⁸⁹ víme o nezanedbatelných odkazech ve prospěch klášterů, které přicázely z Čech.¹⁸⁹⁰ Významné dary však klášterům i budyšínské kapitule poskytoval také císařský a později, po své konverzi ke katolictví, saský panovnický dům: pro katolické Wettiny rázem nabyly duchovní instituce na významu.¹⁸⁹¹ Hornolužická katolická minorita se přesto v době barokní spíše než do saského kulturního okruhu řadila do sféry vyzářování rakouských habsburských zemí. Architektura i vnitřní výzdoba cisterciáckých klášterů i budyšínské kapituly je nápadně ovlivněna českým barokem.¹⁸⁹²

Pro shrnutí: lze předpokládat, že v 16. století přicházely do hornolužických klášterů ženy z nejbližšího okolí, převážně z venkova, z katolických, ale občas snad i z protestantských městských rodin, především z Laubanu, řidčeji ze Zhořelce či Budyšina. Může se nám zdát, že katolická diaspora Horní Lužice, jejíž jádro tvořily klášterní vesnice, byla příliš malá. Nebylo však výjimkou, že v jednom klášteře naráz působilo několik jeptišek z jednoho (klášterního) městečka. V Marienthalu se v 16. století někdy přímo mluví o cíleném přijímání dívek ze sousedního klášterního městečka Ostritz.¹⁸⁹³ Pohled na mapu konfesního rozvržení Horní Lužice, jakož i na relativní rozsah klášterních panství navíc ukazuje, že katolická menšina nebyla v úplné

¹⁸⁸⁹ SOA Litoměřice, ŘC Osek, inv. č. 950, sg. D III. 40, spisy týkající se kláštera Marienthal, 1675-1784.

¹⁸⁹⁰ Např. z Kadaně ve prospěch kláštera Mariensternu z roku 1764, NA Praha, fond Česká finanční prokuratura, sg. 6/92.

¹⁸⁹¹ Velkým podporovatelem kapituly byl zejména August III. Saský a jeho žena Marie Josefa Rakouská, která mimo jiné věnovala budyšínské kapitule mešní roucho ušité ze svých svatebních šatů, viz S. SEIFERT, *Das Domstift St. Petri in Bautzen*, in: 750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift, s. 283-297, zde s. 288. v 750 let. Cf. pro klášter Marienstern *Zeit und Ewigkeit*, s. 345 sq.

¹⁸⁹² Viz Arnold KLAFFENBÖCK, *Der Dreifaltigkeitsbrunnen von St. Marienthal – ein Zeugnis der habsburgischen „Pietas Austriaca“ in der Oberlausitz*, in: NLM N. F. 7, 2004, s. 35-50. Pro uměleckohistorické kontakty Horní Lužice a Čech v době barokní v přehledu S. Seifert, *Klöster und Stifte*, s. 271-281. Zdá se např., že barokní přestavba obou klášterů cisterciáček Marienthalu a Mariensternu souvisí architektonicky se santiniiovským okruhem. Jeho tvarosloví zprostředkoval snad litoměřický, mimo jiné v severočeském Oseku působící Ottavio Broggio. Na něj navazoval Zachariáš Hoffmann, stavitel ve službách hrabat Salmů v Heinspachu (Lipové), doložený v 18. století při přestavbách v Marienthalu i Mariensternu, podle Heinrich MAGIRIUS, *Sankt Marienthal*, in: 750 Jahre Kloster St. Marienstern, Festschrift, s. 299-319.

defenzivě, že kláštery měly patronát i nad obcemi protestantskými: i v nich mohly klášterní instituce působit přitažlivě. Dále je nutno předpokládat, že některé katolické rodiny se udržely i v majoritně protestantských městech Šestiměstí.

V 17. a zejména 18. století se pak situace výrazně mění: jeptišky přicházejí už pouze z katolické, převážně venkovské Horní Lužice. Zdá se např., že jediné čistě katolické hornolužické městečko Wittichenau bylo důležitým „rezervoárem“ jeptišek nejen pro svou vrchnost, mariensternský klášter. Hornolužické sestry však zůstávaly zřejmě v menšině oproti spolusestrám z (severozápadních) Čech a západního Slezska. Dojem, který vzbuzují seznamy abatyší, celkem potvrzují dostupné údaje o složení komunit, ale také komparace se situací např. v 19. a na prahu 20. století: zdá se, že v tomto ohledu už se situace nezměnila až do 2. světové války.

Úvahy o geografickém původu jeptišek naznačují široké vyzařování hornolužických klášterů a jejich rozmanité kontakty se sousedními katolickými oblastmi v rámci kdysi společného politickoúzemního celku. Bylo by jistě záhodno dále prohloubit prosopografické sondy a doplnit je přesnějšími informacemi o kulturních kontaktech, řemeslnících, umělcích, pracujících pro kláštery, o donacích klášterům. Je však nesporné, že v době barokní se všechny hornolužické konventy dostaly do širšího povědomí než v době reformační a zřejmě i středověké, a že přitahovaly dorost z daleko rozsáhlejších oblastí než dříve. Logicky to vyplývá z okolností, z minoritní pozice katolíků v Horní Lužici, z jejich specifického napojení na Čechy, ale snad i z nedostatku klášterů podobných řádů (magdalenitky, cisterciačky) v Čechách. Zejména mnohostranné vazby na Čechy jistě sehrály významnou roli pro další vytrvání hornolužických komunit.

Na základě paralel s pozdějším obdobím se můžeme domnívat, že jazykové složení klášterů bývalo už v 16. století značně rozmanité. V Mariensternu se asi setkávaly (horno)lužické Srbky s Němkami, marienthalský konvent byl, vzhledem k jazykovému složení svého zázemí, zřejmě převážně nebo úplně německý; to platí asi i pro komunitu laubanskou. V době barokní přibývalo ve všech kláštorech žen ze Slezska a Čech; jejich

¹⁸⁹³ DA Bautzen, Loc. 5997, Acta Varia Mariaevallensia I, 1234-1610, klášterní fojt Adam z

materštinou však pravděpodobně byla převážně němčina. V každém případě úřední i osobní agenda klášterů – až na výjimečnější kusy oficiální povahy psané latinsky – byla vedena z valné části německy už v 16. století. Je otázka, jakou roli hrála v komunikaci konventů latina, ale i vzhledem k výskytu interlineárních glos v liturgických spisech ze 16. století a stále opakovaným překladů statut a vizitačních protokolů se zdá, že ustupovala národním jazykům.

V. 2. 4. Velikost komunit

Situace v 16. století se lišila oproti století 17. a 18. i co se týče počtu jeptišek: během 16. století zřejmě ve všech třech hornolužických ženských kláštorech počet jeptišek klesal, a to snad až na polovinu proti středověkým poměrům.¹⁸⁹⁴ Počty obyvatelk opatství můžeme odhadovat převážně jen nepřímo,¹⁸⁹⁵ v první řadě na základě jejich příjmů a ekonomických možností, které zřejmě byly v 16. století vyšší než u řady klášterů českých a převyšovaly i prostředky jiných cisterciáckých klášterů, i když zdaleka nebyly stabilní.¹⁸⁹⁶

Pentzigu Janu Leisentrittovi, Marienthal, 7. srpna 1575, koncept.

¹⁸⁹⁴ Pro 15. století lze v Mariensternu počítat, mimo jiné na základě zpovědního privilegia z roku 1458, snad s pěti desítkami jeptišek, což potvrzuje i počet cel v dormitáři a míst v chóru, viz J. HUTH, *St. Marienstern*, zde s. 197 sq. Pro Marienthal ve 14. století se předpokládá pětadvacet až padesát sester, viz K. CHARVÁTOVÁ, *Vnitřní uspořádání a sociální složení. Z Laubanu se dochoval seznam magdalenitek (na zadní straně odpustkového listu), žijících v klášteře roku 1517: bylo jich i s převorkou devětatřicet, cf. P. SKOBEL, Das Jungfräuliche Klosterstift, s. 128.*

¹⁸⁹⁵ Spolehlivé seznamy řeholnic se dochovaly jen velmi ojediněle v 16. i pro většinu 17. století, navíc vypovídají jen o situaci v jednom izolovaném roce. Pravidelněji se objevují až na přelomu 17. a 18. věku; pak už lze využívat soupisů v klášterních kronikách, ale i různých alb cisterciáckých řeholníků, jako Jacobus SCHWEIGER, *Ordo divini officii recitandi missasque celebrandi juxta ritum Cisterciensem, Ad Usum Vicariatus Bohemiae ...*, Praga 1766 (v přívazku: *Nomina Personarum Sacri Ordinis Cisterciensis, quae per Boemiam, Moraviam, Superiorem & Inferiorem Lusatiám, In singulis utriusque sexus Coenobiis Deo militant*).

¹⁸⁹⁶ Panství Mariensternu čítalo tehdy na devětapadesát vsí a dvě městečka, marienthalské pětadvacet vsí a jedno městečko, podle J. HUTH, *St. Marienstern*, s. 184. Podstatně skromnější bylo majetkové zázemí laubanských magdalenitek, které vlastnily dva dvory, tři celé a část jedné vesnice, a dále už jen různá patronátní práva a biskupské desátky, viz P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 29-31. Přitom se někdy počítá, že ve středověku bylo pro obživu jednoho řeholníka třeba vlastnictví jedné vsi, cf. K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, II, s. 105 a passim. Jak tomu bylo v raném novověku, lze zatím jen odhadovat, většinou se ale schopnost klášterů živit své obyvatele snižovala. Srovnání s majetkovou základnou českých klášterů je obtížné, vzhledem k jejich stále nedostatečnému monografickému zpracování. Pokud setrváme ve středověku, uvedme, že české cisterciačky byly poměrně nezámožné: klášter Pohled vlastnil v předhusitské době pouze deset vesnic – tomu počtu odpovídal zřejmě také rozsah středověkého konventu; Sezemice asi ještě méně než deset vsí. Cisterciáci ze Zbraslavi naopak drželi padesát vsí, Osek jedno městečko a přes padesát vsí, Sedlec patrně přes sedmdesát vesnic, podle K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, I a II, passim. Majetková základna všech českých cistercií byla v 16. století v důsledku husitských sekularizací pravidelně mnohem menší než ve středověku. Hornolužické cisterciácké kláštery tak byly v 16. věku prokazatelně bohatší než soudobé české cisterciácké kláštery a zřejmě předčily i panství významných konventů jiných řádů, jako svatojiřských benediktinek, strahovských premonstrátů (k nim J.

Dalším vodítkem by mohly být počty zpovědníků, resp. kněží v klášterech; o nich však v 16. století víme velmi málo.¹⁸⁹⁷

Stížnosti na vysoké kontribuce, zasílané z klášterů králi v polovině 16. století, zmiňují, že v Mariensternu žilo tehdy stále ještě kolem **padesáti** (!), v Marienthalu prý „takřka třicet“ řeholnic,¹⁸⁹⁸ což je značný počet i ve srovnání se soudobými katolickými oblastmi. Snad sestry nadsazovaly velikost své komunity, s cílem odvrátit vysoké platby. Jiné dokumenty ze stejné doby totiž hovoří o menším počtu jeptišek. V 70. letech 16. století např. v Marienthalu už nepůsobilo patrně více než deset jeptišek.¹⁸⁹⁹ Počty jeptišek ženských klášterů zaznamenal rámcově při svém pobytu v Horní Lužici roku 1577 i papežský nuncius Giovanni Delfino: v Mariensternu podle něj žije téměř třicet sester, v Marienthalu takřka patnáct, v Laubanu pouhých deset.¹⁹⁰⁰ Nepřímo lze odhadovat rozsahy komunit také z inventářů opatství, které pořizovala kolem poloviny 16. století v souvislosti s královskými fiskálními požadavky česká dvorská kancelář.¹⁹⁰¹ Narážky – bohužel dosti řídké – na počty jeptišek nacházíme také ve vizitačních protokolech či v zápisech z voleb představených.¹⁹⁰² Dále se zdá, že většina postů v klášterní hierarchii – zvláště

PAŘEZ, *Diplomatika a správa*, nebo břevnovských benediktinů, kteří vlastnili v době předhusitské šestaosmdesát vsí, ovšem v 16. věku z nich mnoho nezůstalo, cf. Milada VILÍMKOVÁ – Pavel PREISS, *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*, Praha 1989, passim.

¹⁸⁹⁷ Podle ideálních premis cisterciáckého řádu měl mít jeden zpovědník na starost maximálně pětadvacet sester, Bernard LUCET, *Les Codifications cisterciennes de 1237 et de 1257*, Sources d'histoire médiévale, Paris 1977, s. 243. V hornolužických klášterech jsou pro středověk pravidelně doloženi duchovní dva až tři, což opět podporuje tezi o vyšším počtu, to jest o několika desítkách tammích řeholnic. V 16. století počet zpovědníků ve vztahu k počtu jeptišek stanovován nebyl; předepisovalo se ale, že v klášteře měl být probošt a zpovědník, přičemž probošt jistě mohl vykonávat i pastorační úkony, podrobněji ke konkrétním klášterům níže.

¹⁸⁹⁸ Viz výše, pozn. č. 1615.

¹⁸⁹⁹ Tak DA Bautzen, loc 5997, Acta Varia Mariaevallensia I, 1234-1610, Mikuláš z Dornšpachu píše Adamu z Pentzigu na Wilkau, klášternímu fojtu marienthalskému, „in StiefftsSachen“, Praha, 1. ledna 1570; v dopisu zmiňuje, že v klášteře nežije více než „acht Klosterpersonen“, jež nepotřebují tak veliké klášterní příjmy.

¹⁹⁰⁰ „Si mantengono tuttavia nella provintia tre monasteri di monache, dui di S. Benedetto, in uno delli quali vi sono più di 30 monache et nell'altro più di 15, et nel terzo dell'ordine di S. Agostino se ne trovano circa 10, dei quali il secondo è sotto l'arcivescovo di Praga,“ Delfino Galliovi, 9. května 1577 Budyšín. Souhrnná zpráva o náboženských poměrech v Horní Lužici, NBD III/9: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, 1577-1578, ed. Alexander KOLLER, Tübingen 2003, č. 46, s. 134.

¹⁹⁰¹ Vybavení konventů opět dovoluje předpokládat přinejmenším několik desítek řeholnic v Marienthalu i Mariensternu. Viz např. inventář z počátku 80. let 16. století, SÚA, APA I, sg. C 121 2, inv. č. 2112.

¹⁹⁰² Tak během vizitace při sesazení marienthalské abatyše Uršuly Laubigové bylo v klášteře jistě nejméně osm řeholnic, viz NA Praha, APA, Marienthal, 2. Zápis vizitace datovaný

v Marienthalu a Mariensternu – byla i na konci 16. století pravidelně obsazována. Pokud tedy předpokládáme na jeden klášter abatyši, převorku, podpřevorku a cellerarii, které se většinou podepisují jmenovitě pod dokumenty, a připojuje se označení „*gantze Sammlung*“, jistě jich v kláštorech i v nejkritičtějších dobách žilo alespoň pět, což na dobové poměry nebylo málo.

Počty jeptišky se mohly poměrně rychle měnit a stabilní *numerus clausus*, dodržovaný v kláštorech pravděpodobně ve středověku, byl dávno věcí minulosti. Jak vysvětlit pokles rozsahu komunit? Je nutno počítat s opouštěním klášterů pod dojmem prvních reformačních kázání ve městech a v souvislosti s šířením Lutherových antimonastických spisů v Horní Lužici. Jistě došlo k poklesu vokací v důsledku rapidního úbytku katolíků v kraji. Sestry opouštěly kláštery asi nejvíce hned ve 20. letech 16. století, kdy se rozpadaly i konventy františkánů. Nejvíce nasnadě to bylo v městské komunitě v Laubanu.¹⁹⁰³ O podobném masivním odchodu od hornolužických cisterciacek nevíme; později už byly apostase sester spíše ojedinělé.¹⁹⁰⁴

Jinak tomu bylo mezi hornolužickými řeholníky, to jest především františkány, kteří opouštěli své komunity většinou již ve 20. letech 16. století a horlivě se zapojovali do reformačního dění. Při potrestání stavů Horní Lužice roku 1547 se panovník snažil oživit tamní mužské kláštery, především sanovat jejich jmění a vymanit je z vlivu městských rad. V souvislosti s tím víme dobře o personálních poměrech mužských komunit; byly mnohem horší než u jejich ženských protějšků. Na Ojvíně žil zřejmě jen sám převor, i když se král snažil prosadit, aby tu působili celkem čtyři bratři;¹⁹⁰⁵ v kamenzském klášteře bosých františkánů žilo roku 1547 ještě osm řeholníků,¹⁹⁰⁶ v budyšínském klášteře sedm mnichů, v Löbau pouze dva.¹⁹⁰⁷ Nejpozději v 60. letech téhož století však již

v Marienthalu 12. února 1583. Srovnatelný počet jeptišek se dá z pramenů arcibiskupské kanceláře předpokládat i pro začátek 17. století.

¹⁹⁰³ Viz výše, s. 303.

¹⁹⁰⁴ Tak z Mariensternu prchla v 80. letech 16. století jedna z jeptišek s klášterním kaplanem na území saského kurfiřta, kde mu porodila syna, „*darob die Meißnischen Visitatores und ihre Verwandten sehr frohlockten*“, podle S. SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg*, s. 41. Z Marienthalu prý jistá anonymní řeholnice utekla v září roku 1586 do Zhořelce, ale tamní radou byla na žádost abatyše znovu poslána zpět do kláštera, viz J. B. SCHÖNEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 136.

¹⁹⁰⁵ H. HÄRTEL, *Přinoški*, s. 178, psaní krále Ferdinanda arciknížeti Ferdinandovi, 1. srpna 1547, Praha.

¹⁹⁰⁶ TAMTĚŽ, s. 184, zpráva hornolužických komisařů z 13. října 1547.

¹⁹⁰⁷ TAMTĚŽ, s. 187, zpráva komisařů z 3. listopadu 1547.

žádný z těchto klášterů neexistoval a většinou vymřely přirozenou cestou.¹⁹⁰⁸ V sousedním Sasku byly odchody řeholnic z klášterů běžnější než v Horní Lužici a také byly častěji reflektovány současníky. I tam však své sliby porušovali spíše mniši než jeptišky.¹⁹⁰⁹

Při poklesu počtu hornolužických jeptišek spolupůsobila také generační výměna: vzhledem k tehdy běžnému průměrnému věku mohly v 50. letech 16. století v kláštorech žít ještě ženy, které tam vstoupily před rozšířením luteránské reformace; rapidně jich ovšem ubylo o deset let později. Tak laubanská komunita, o níž jsme informováni v tomto období o něco lépe, zažila největší otřes zmiňovaným odchodem sester roku 1525. Poté tam zřejmě žilo okolo dvou desítek žen, jichž ubývalo pouze „přirozenou cestou“. Ke složení řeholních slibů tu ale poprvé od reformace došlo až roku 1542.¹⁹¹⁰ Pro druhou polovinu 16. století, jako i jinde v hornolužických kláštorech, je dokumentů velmi málo a zdá se, že i tady počet jeptišek ještě dále poklesl. Převorky nastupovaly do úřadů už značně letité,¹⁹¹¹ dorostu se očividně příliš nedostávalo. Přesto mohla abatyše Uršula Schweblová roku 1552 ujistit abatyši benediktinského kláštera z Gubenu, která ji žádala o dvě jeptišky k oživení vlastního, zřejmě značně upadajícího kláštera, že všechny sestry pod jejím vedením slouží Bohu řádně a pevně lpí na staré víře. Nedostatek jeptišek krácel ruku v ruce s tím, že se často dovídáme o rodných sestřích či jiných příbuzných v klášteře.

Připomeňme, že také počet neuzellských mnichů kolísal ve 2. polovině 16. století okolo deseti; navíc to zřejmě žili řeholníci mravů dosti nevalných a života nevázaného. Změny na opatském stolci byly v tomto klášteře ještě daleko častější než v ženských kláštorech, až do 30. let 17. století docházelo pravidelně k rezignaci či sesazení představených.¹⁹¹² Počet budyšínských kanovníků byl nadále fixně daný počtem prebend v kapitule, ale ani ty zřejmě nebyly v 16. století všechny obsazeny.

¹⁹⁰⁸ Viz výše, III. 2. 3. *Osudy ostatních klášterů.*

¹⁹⁰⁹ K dopadům reformace na řeholní život v Sasku cf. výše, III. 2. 1. *Podmínky nástupu reformace v Horní Lužici – širší souvislosti.*

¹⁹¹⁰ Ohledně této profese došlo k velkým sporům kláštera s luteránským predikantem i městskou radou, P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 129.

¹⁹¹¹ Tak už zmiňované převorky Kateřina a Magdaléna Appellerové, které vedly komunitu v 50. letech 16. století, jsou doloženy již na odpustkovém listě z roku 1517. V době nástupu do úřadu jim tedy bylo jistě přes padesát let. Totéž platí o Barboře Schmidové, měšťanského stavu a původem zřejmě ze Zhořelce, převorce v letech 1559-1565; v době nástupu jí muselo být takřka šedesát let. Podle P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 221.

Jak jsme ukázali, k největší personální, ale i disciplinární krizi, způsobené jistě mimo jiné těsným susedstvím s protestantským městem, došlo v laubanské komunitě za působení převorky Uršuly Nasové (1565-1595), kdy žilo v Laubanu pouze osm sester.¹⁹¹³ Krize zhruba souběžně, v 70. a 80. letech, propukla i v kláštorech Marienthal a Marienstern: v nepočetných a neřádne žijících komunitách bylo obtížné obsadit řádnými osobnostmi byt' jen i místo představených. Krize vyvrcholila sesazením představených Marienthalu, Mariensternu i Neuzelle v krátkém časovém sledu, v součinnosti pražského arcibiskupství, cisterciáckých struktur a vládní moci; v Neuzelle dokonce za spolupráce papežského nuncia.

Jaká byla skutečná úroveň klášterní komunity po konstatovaném sociálním poklesu? Zajímavá je zpráva z roku 1591, již podává o vnitřních poměrech v klášteře Marienthal jauernický farář Jan Olerus.¹⁹¹⁴ V klášteře podle něj není žádná osoba, která by se hodila pro řádový život, ale ani pro vedení hospodářských záležitostí domu; řádně nevystupuje ani stávající abatyše, převorka nemá „žádné obzvláštní nadání, ničemu příliš nerozumí a ještě je hašteřivá“; obě ženy jsou dětmi chudých lidí z Ostritz, zřejmě pocházejí ze selských poměrů. S klášterní kaplankou je spojeno „viel armer leudt“, velmi dobré vztahy s ní udržuje klášterní písař, jenž s ní často jí a pije. I těsné vztahy kaplanky s jejím bratrem, jenž se zřejmě pohybuje v blízkosti kláštera, mluví proti jejímu jmenování abatyší. I o ní prohlašuje kněz, že je hněvivá a nevědomá. Také o cellerarii se ví, že nebyla ve svém předchozím řeholním životě nijak výjimečná. Olerus nakonec uvádí *nomina* sester přítomných v konventu: žije tam „Jungfrau Katern Anna“, „Ursula Quazin ist der alte Domina schwester tochter“, to jest dcera sestry staré abatyše; jasné je spojení rodin Laubigů a Queitschů, jejichž příslušnice zřejmě byly nejproblematictější pro klášter; dále v klášteře žije Markéta Henselová; dohromady tedy Olerus jmenuje pouhé tři dámy, není ale z textu jasné, zda nehovoří pouze o přijatelných adeptkách na abatyši.

¹⁹¹² J. FAIT – J. FRITZ, *Neuzelle*, s. 44 sq.

¹⁹¹³ Viz výše, V. 1. 2. *Vnitřní krize hornolužických klášterů*.

¹⁹¹⁴ Zpráva mimo jiné vypovídá i o mocenských poměrech ohledně kláštera Marienthal: přehled o vnitřním stavu komunity podává – v souvislosti s úvahami o výběru nové abatyše – nikoli nějaký řádový činitel, ale světský kněz, který působil třetím rokem jako kaplan u abatyše.

O vnitřních poměrech v Marienthalu dále vypovídal ostritzský farář Jiří Hoffmann. I podle něj je kaplanka velmi neřádná ve světských i duchovních věcech, nemá zkušenosti ani by nemohla jít příkladem; ostatně, svůj úřad zastává jen díky přátelským stykům. Připojena je také výpověď cellerarie: prý vstoupila do kláštera proto, že nezbyl nikdo z jejích blízkých; abatyše dobře klášter vede atd. Z poněkud zmatených dalších výpovědí z kláštera se dozvídáme o napjatých, konfliktních vztazích v klášteře; čteme zmínky o o dívkách, jež z kláštera uprchly. Uvedený dokument vypovídá hodně o dopadech sociálního poklesu v komunitách na úroveň klášterního života: chudé dívky z malého městečka Ostritz jistě nemohly být výjimečnými jeptiškami: to je další aspekt proměny sociálního složení kláštera. Je zřejmé, že do čela velmi bohatého a významného panství se dostávaly ženy ze spodních příček společenského žebříčku: přitom ty musely komunikovat i s panovníkem, pokud někdy komunikovaly samy a nekomunikoval za ně fojt. Nejvýjimečnější a nejsamostatnější byla asi abatyše Queitsch, původem zřejmě z Ostritz.

Přese vše, co jsme výše uvedli, je nutno podotknout, že personální stav hornolužických komunit nepatřil ve srovnání se soudobými poměry v jiných ústavech zdaleka k nejhorším. Už jsme uvedli poznámky o klášteře v Pohledu, kde o vleklé personální krizi svědčí už velmi časté vysílání jeptišek z Tišnova či Starého Brna na obnovu kláštera; trvalo až do 20. let 17. století. Podle výpovědi klášterního kronikáře došlo k první profesi k pohledskému konventu od husitství až roku 1625.¹⁹¹⁵ Také v mužských cisterciáckých kláštěrech v Čechách byly personální poměry mnohem horší než v Horní Lužici.¹⁹¹⁶ Co se řádu magdalenitek týče, ze čtyř či pěti jejích středověkých konventů v Čechách přežil husitství jen klášter v Zahražanech u Mostu, jehož komunita na konci 16. století čítala stěží více než pět řeholnic, které navíc vedly život málo odpovídající řeholním ideálům.

Na základě dostupných údajů můžeme předpokládat, že v souladu s biologickými rytmy zůstaly hornolužické ženské komunity relativně početné

Bericht wegen der zur nominirent Abbtissin zum Mth. alß Jungfraw Margarethe Kolmaßin Caplan und Jungfraw Christina Henkligen priorion, 9. řijna 1591, DA Bautzen, Loc. 5997.

¹⁹¹⁵ *Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae, 14^v-15^f.*

¹⁹¹⁶ Viz F. MACHILEK, *Die Zisterzienser*, s. 125 sq. Zabýval jsem se podrobněji poměry v klášteře oseckém, kde v době zrušení kláštera roku 1580 žilo šest bratří a po celé 16. století

až do padesátých let 16. století. Posléze je nutno počítat s deseti až dvaceti jeptiškami na komunitu, přičemž nejpočetnější byl jistě konvent mariensternský. Pokles velikosti komunit v 16. století pod vlivem reformace i dalších nepříznivých faktorů známe z celé soudobé Říše: je zřejmý všude, ale není nutně fatální.¹⁹¹⁷ Zůstaneme-li v rámci ženské odnože cisterciáckého řádu, uveďme, že asi o třetinu se zmenšila např. i komunita dobře vedeného kláštera v alsaském Königsbrucku,¹⁹¹⁸ nevalné byly poměry v bavorském Seligenthalu před jeho reformací.¹⁹¹⁹ Na druhou stranu okolo desítky sester – ale někdy i více – žilo však v kláštorech severního Německa, v prostředí převážně luteránském.¹⁹²⁰ Počet řeholníků klesal vlivem reformace a náboženských válek jistě i v kláštorech ve Francii.¹⁹²¹

Průměrný počet jeptišek v hornolužických komunitách odpovídá zhruba průměrné velikosti přeživších cisterciáckých komunit horního i dolního Německa, jak je známe pro druhou polovinu 16. století, to jest z období až po prvních úspěšných pokusech o reformu řádu „šedých mnichů“. Je poněkud překvapivé, že průměr se neliší příliš v severnějších oblastech se silnějším rozšířením protestantství od oblastí jižnějších, převážně katolických.¹⁹²²

bylo asi problémem vybrat v komunitě vhodného představeného, cf. J. ZDICHYNEC, *Kláster Osek*.

¹⁹¹⁷ Pro cisterciáčky v Německu úhrnem cf. M. KUHN-REHFUS, *Zisterzienserinnen in Deutschland*, s. 142 sq.

¹⁹¹⁸ Vývojem osazenstva tohoto ženského kláštera se zabývá už citovaná monografie C. MULLER – F. RAPP, *Koenigsbruck*, s. 49 a passim. Roku 1525 čítala komunita podle klášterní kroniky čtyřiačtyřicet sester (včetně konvršek a novic), počátkem 17. století tu žily asi tři desítky sester.

¹⁹¹⁹ Roku 1578 tu žilo v dosti neuspořádaných poměrech – dvanáct jeptišek a šestnáct penzionářek, viz I. SCHNEIDER, *Die Teilhabe Seligenthals* a výše.

¹⁹²⁰ Např. v ženském cisterciáckém klášteři Bersenbrücku působilo na počátku 17. století sedm až devět jeptišek; v konfesně rozštěpeném cisterciáckém Birstelu i v době největšího triumfu protestantů působila asi desítky sester, v Itzehoe se v polovině 16. století hovoří o jednačtyřiceti sestřích. Ani v arcidiecézi magdeburské (podle F. SCHRADER, *Ringens*, s. 10), tedy v oblasti, kde se kláštery potýkaly s tlakem luteránství neseným dokonce vládními strukturami, všechny kláštery nevymřely a zejména ženské konventy zdatně odolávaly. Na přelomu roku 1561 a 1562 došlo k vizitaci všech klášterů arcidiecéze; zjistilo se, že v cisterciáckém Wolmirstedu žije patnáct jeptišek se sliby a dokonce jedna novicka, přitom z těchto žen bylo pět se šlechtickým přídomkem; v komunitě cisterciáček Altenhaldensleben žilo šestatřicet jeptišek a třiatřicet konvršek; a v celém klášteři potom dohromady 125 osob. Při vizitaci v létě 1584 bylo v klášteři Meyendorff konstatováno dvacet jeptišek, jež ovšem měly rozporuplné a rozmanité postoje ke katolické víře, TAMTÉŽ, s. 100 atd.

¹⁹²¹ Pro mužské cisterciácké komunity cf. Louis-J. LÉKAI, *Moral and material status of French Cistercian abbeys in the seventeenth century*, in: AC 19, 1963, s. 199-266, zvláště s. 211; pro řády v souhrnu J.-M. LE GALL, *Les moines*, zvláště s. 539-544, který opět konstatuje mnohem častější apostase u řeholníků než u řeholnic.

¹⁹²² Cf. reformační vizitace generálního opata cisterciáckého řádu Mikuláše Boucherata I. výše. Na severu Německa je poměr 611 sester na 43 klášterů, to jest 14,2 sestry na komunitu; na jihu

V oblasti majoritně protestantské bylo pro přežití i relativní početnost cisterciáckých komunit jistě podstatné jejich relativně pevné ekonomické zázemí; to zřejmě platilo i v Horní Lužici.

Úhrnem tedy v Horní Lužici v 16. století žilo asi šest desítek řeholníků, kanovníků a řeholnic; v době barokní to byla asi stovka lidí, kteří složili řeholní sliby a vytrvali při nich. Čísla se zdají zanedbatelná, pokud uvážíme počet obyvatel Horní Lužice v té době;¹⁹²³ s přihlédnutím k masivnímu charakteru reformace v regionu, relativnímu významu řeholních institucí – počínaje už velikostí jejich panství – však jistě představovaly hornolužické kláštery i v reformačním století nezanedbatelný prvek v životě země. Srovnáme-li pak tato čísla s počty řeholníků v Čechách, opět vyvstane jejich relativní význam: někdy se počítá na začátku 16. století s tisícem řeholníků, respektive dvěma tisíci obyvatel klášterů (včetně konvršů a pomocného personálu) pro celé Čechy a Moravu na asi dva miliony obyvatel, to jest poměr 1:2000 ve srovnání s 6:20000 pro Horní a Dolní Lužici: v každém případě je to mizivé procento obyvatel.¹⁹²⁴

V době stabilizace hornolužických ženských klášterů se ale situace zlepšila. Už v roce 1691 v Mariensternu žilo opět devětadvacet sester – včetně čtyř konvršek a jedné novicky¹⁹²⁵ můžeme předpokládat, že v 18. století bylo opět kolem 50 jeptišek v Mariensternu a kolem 30 v Marienthalu; dochované seznamy – tentokrát i jmenovité, a s udaným původem jeptišek, stvrzují tyto vysoké počty i pro 19. století.

V. 2. 5. „Klášterní domácnost“

Osazenstvo klášterů netvořily jen řeholnice. Počet osob žijících v klášterních budovách nebo v jejich okolí, pracujících pro klášter nebo klášterem vyživovaných, a dále osob, které přicházely zvnějšku, ale s kláštery byly v nějakém každodenním styku, pravděpodobně obvykle několikanásobně převyšoval počet jeptišek s věčnými sliby, a to i v době reformační, kdy se samy

(včetně Švýcarska) připadá 362 sester na 28 klášterů, to jest 12,9 sestry na komunitu. Výše uvedené dílčí údaje novějšího bádání (pozn. č. 130-132) těmto číslům zhruba odpovídají.

¹⁹²³ Největším městem oblasti byl Zhořelec se zhruba 9000 obyvatel; byl výjimečný v rámci celé *Ostmitteldeutschland*. Žitava a Budyšin měly asi 5000 obyvatel, viz K. BLASCHKE, *Sachsen im Zeitalter der Reformation*, s. 68. Pro obě Lužice se ve 14. století počítá s asi 220 tisíci obyvatel, cf. Zdeněk BOHÁČ, *Postup osídlení a demografický vývoj českých zemí do 15. století*, in: HD 12, 1987, s. 59-87.

¹⁹²⁴ J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 222.

¹⁹²⁵ J. X. TICINUS, *Epitome*, s. 61-63.

konventy vylidňovaly.¹⁹²⁶ Nemáme bohužel představu o přesném rozsahu „domácnosti“ tří sledovaných hornolužických ženských komunit ze 16. století. Pomozme si proto pro srovnání soupisem osob spojených s klášteřem benediktinek v dolnolužickém Gubenu. Pochází z roku 1562, kdy tamní komunita vysloveně skomírala: jako řeholnice tu žila pouze zdejší abatýše.¹⁹²⁷ Mimořádný dokument umožňuje nahlédnout dovnitř kláštera a identifikovat různé skupiny jeho obyvatel. Nedostatek jeptišek vyvažuje široké spektrum osob, které klášterní instituce přijímala do svých zdí nebo jim přinášela obživu. Ze seznamu jasně vyplývá sociální role a ekonomický význam kláštera, který stále skýtá především cenné pracovní příležitosti, a to i v době, kdy jeho spirituální funkce zanikala.¹⁹²⁸

Žena, zvolivší řeholní stav, měla v Gubenu možnost neobyčejné realizace: sama vedla rozsáhlou domácnost s několika desítkami služebníků, a vedle toho ještě rozsáhlé panství. Gubenská abatýše byla mocná, zasedala na dolnolužickém sněmu a patrně žila na vyšší materiální úrovni než její příbuzní, příslušníci většinou dosti nezámožné lužické šlechty. Mohla navíc zaměstnat své příbuzné jako úředníky v klášteře a případně na ně působit, aby setrvali u katolické víry; anebo naopak oni mohli působit na ni, aby své vyznání změnila. Z roku 1690 se dochoval podobný seznam osob, spojených s klášteřem

¹⁹²⁶ Ve zmiňovaném severoněmeckém Wolmirstedu žilo kromě šestnácti jeptišek osm laiček, osm děveček, fojt, písař, hofmistr, tři vozkové, tři čeledíni, čtyři mlatci, jeden pasák sviní, jeden fortnýř, jeden „futterschneiter“ (kráječ krmiva), dva pastýři, jeden pasák kráv, jeden pasák vepřů, pacholek, starý vysloužilý kmet atd.; dohromady v klášteře žilo devětapadesát lidí; viz výše k Altenhaldensleбену.

¹⁹²⁷ NA Praha, LŽ, sg. III. 4/2 (Oberlausitz-Niederlausitz, Geistlichkeit). „*Vertzeichnus der Personen so im Jungkfer Closter vor Gueben vntterhalten, ... auß bericht der Fraw Eptishin, actum den 25. februarij 1562*“. Seznam na prvním místě sleduje ekonomické zřetele, vůbec se nemluví o duchovních úkolech komunity, nemluví se ani o vyznání ženských obyvatel kláštera. V klášteře žije jako jediná profesovaná jeptiška paní abatýše, žena šlechtického původu. Dále jsou jmenovány tři panny, které hodlají vstoupit do řádu – i v dávno protestantské Dolní Lužici má tedy klášter, který nepřežije přelom 16. a 17. století, naději na řeholní dorost! –; dvě panny-přítelkyně paní abatýše, „starší vdaná osoba ženského pohlaví se dvěma dětmi a jednou děvečkou“; připomíná se ještě chudá žena, jež od kláštera přijímá almužny. Naznačuje to, že klášter nadále fungoval jako útočiště pro neprovdané či chudé ženy; stejně si udržely charitativní funkci v obdobné pozici ženské kláštery ve Štrasburku, viz výše. Dále klášter vyživuje dvě mladé chudé děvečky, klášterního fojta s jeho knechtem a mládencem a další čeled; žije tu také kaplan, písař, „vnttervoigt“, „kuster“, sklepník, dvě služky abatýše, „Nottknecht“, „wagenknecht“, kuchařka, „Kesemutter“, dvě děvečky od krav, mladší děvečka od krav, pastýřka krav, pastýřka sviní, husopaska, „Stuebenheitzer“, „Kuchenknecht“, „Hoffman im Forwerck“, šafář, ovčák, několik rybářů.

¹⁹²⁸ Stejně jako v Gubenu víme i v Marienthalu z náznaků, že tamní jeptišky přijímaly na výchovu dívky z – protestantské! – Žitavy a Zhořelce; lze také předpokládat, že přijímaly své příbuzné, ať už dívky na vychování nebo opuštěné starší ženy. Viz výše.

v Laubanu: v klášteře žilo dohromady čtyřicet lidí, z toho jeptišek bylo maximálně kolem dvou desítek, na klášterních dvorech čtyřadvacet osob. Nepočítané je „*Lutherischen Armen und Brodschüller*“, kteří z kláštera dostávají každým týdnem „*ein gewisses brod*“: jak příznačné pro těsnou konfesní koexistenci v raněnovověké Horní Lužici ...¹⁹²⁹

Jaké konkrétní skupiny osob se vyskytovaly v klášterech doby reformační? V ženských komunitách měli v první řadě působit mužští řeholníci, případně klerici, jako probošti a kaplani jeptišek. Poměrně málo jsme informováni o kaplanech a proboštech v hornolužických klášterech cisterciáček.¹⁹³⁰ Jejich řady nejsou doloženy v žádném z klášterů kompletně. Zvláště druhou polovinu 16. věku provázejí neustálé stížnosti na nedostatek mužského duchovního personálu v klášterech i na jejich panství, který byl snad ještě chroničtější než nedostatek řádových sester. Zdá se dokonce, že v některých okamžicích nebyl v klášteře přítomen žádný řeholník a že o duše sester i o liturgické úkoly v klášteře pečovali světší kněží z okolí, jako roku 1575 Urban Krug, který byl jmenován pražským arcibiskupem Brusem jako kaplan do Mariensternu.¹⁹³¹ Jindy snad dokonce kláštery vlastního duchovního správce postrádaly.¹⁹³²

Jen zřídka známe původ těchto kleriků.¹⁹³³ V první třetině 17. století působili v Mariensternu jako probošti dva cisterciáci z Neuzelly, ale také budyšínský kanovník Šebestián Pfeifer (1616-1622); za třicetileté války také kněží z Polska, jako Martin Buschmann z kláštera Plessen. Od poloviny 17. století se pak vyskytují v úřadu probošta častěji cisterciáci z Čech, což odpovídá údajům uvedeným výše o geografickém původu jeptišek. Jako kaplany známe v Mariensternu roku 1585 např. cisterciáka z Langheimu ve Francích a zároveň světského duchovního Jiřího Haschkeho z Wittichenau, který byl původně vikář

¹⁹²⁹ „*Entwurf der personen so vom allhiesigen Kloster gespeist werden*“, soupis klášterního kaplana, editoval P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, č. 22, s. 383. Pozoruhodná je poznámka, „*die Hunde und Hüner auff den vorwercken bekommen Jahr aus Jahr ein brod*.“

¹⁹³⁰ Torzovité seznamy viz A. A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 533; J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 221 sq. Vlastní pramenný výzkum zatím údaje doplnil jen málokdy; v podstatě se ale shodují s informacemi, jež znali již badatelé 19. století.

¹⁹³¹ NA Praha, APA, rkp. sg. B 1/12, kopiář německých missivů z let 1570-1576, fol. 318, 25. listopadu 1575.

¹⁹³² Tak vyplývá např. z listů abatyše Uršuly Laubigové Janu Leisentrittovi z února 1580, kdy prosí o nějakého kněze, který by mohl vykonat nutné obřady na velikonoce.

¹⁹³³ Srovnej výše, IV. 1. 4. *Neuzelle a ženské kláštery a IV. 1. 7. Marienthal, Marienstern a české cisterciácké kláštery*.

v Budyšíně a zemřel jako farář v klášterním městečku Bernstadt roku 1595. V první třetině 17. století se připomíná několik srbských kaplanů, což snad naznačuje přítomnost Srbek v komunitě. Velmi pestrý původ mariensternských duchovních správců je nasnadě; v důsledku rozpadu řádových vazeb po zániku Altzelly, problémů v konventu neuzelském a v souvislosti s krizí českých cisterciáků se jejich nedostatek nahrazoval světskými kněžími, kteří mnohdy byli v 16. století nevalné úrovně. Často si zřejmě sestry musely poradit samy, jindy kněze obstaral pražský arcibiskup či budyšinská kapitula, což jen málo odpovídá premisám o cisterciácké exempci, ale odráží postavení katolíků v zemi.

V Marienthalu jsme o kněžích konventu informováni ještě vzácněji. V pramenech jsou navíc směřováni zpovědníci, probošti a kaplani, což by naznačovalo, že jeptišky měly často kněze jen jediného. Rovněž tady býval zřejmě častěji kaplanem světský farář z okolí, z Ostritz či Königshainu. Na počátku 17. století víme o zpovědníkovi Janu Grossmannovi, zbraslavském cisterciákovi, jenž pocházel z Flander, stejně jako zbraslavský opat Antonín Flamingk, neúprosný, ale neúspěšný vizitátor Marienthalu v té době. Grossmann vedl velké spory s marienthalskou komunitou mimo jiné právě proto, že nebral ohled na národnost svých zpovídaných. I v Marienthalu od 2. poloviny 17. století vystupují stále častěji cisterciáci z Čech. O vlivu proboštů mimo duchovní sféru v 16. století v cisterciáckých kláštorech mnoho nevíme. Zřejmě býval omezený a měnil se podle konkrétní situace a osobnosti probošta, který stával spíše v pozadí klášterního fojta.

Poměrně nejpodrobnější informace máme opět o převorech-proboštech v Laubanu.¹⁹³⁴ Bývali pravděpodobně jmenováni i po reformaci po schválení laubanské městské rady; jejich vliv na světské záležitosti kláštera býval větší než u cisterciáckých proboštů. Tak za převorky Kristýny Siebenweckové byl nějakou dobu proboštem její bratr Vavřinec. V letech 1516-1522 tu známe Petra Schormanna, mistra svobodných umění z Hlohova, po němž následoval Mikuláš Lange ze slezského města Bunzlau: i osobnosti laubanských proboštů tedy zrcadlí již uvedené vazby komunity na sousední Slezsko. Před polovinou 16. století zřejmě laubanský klášter mnoho let žádného probošta neměl. Roku 1551

¹⁹³⁴ Opět podle P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 104-106.

je jako farář v Jauernicku, budyšínský kanovník a zároveň superintendent laubanských magdalenitek zmiňován Wolfgang Hulbeck, původem z bavorského Gmundenu. Od 60. let 16. století byli probošti v Laubanu jmenováni budyšínskou kapitulou, která se ujala vizitačního práva nad magdalenitkami. Po Hulbeckovi následoval roku 1581 Bartoloměj Benser, farář v laubanské patronátní vsi Hennersdorfu a po něm jeho bratr Jiří Benser.¹⁹³⁵ Post laubanského probošta byl také odrazovým můstkem kariéry Řehoře Kathmanna z Maurugk (v Laubanu je zmiňován roku 1615), syna syndika budyšínské kapituly a pozdějšího budyšínského děkana, který se uplatnil i při rekatolizaci v pobělohorských Čechách. Zpovědníky a probošty jeptišek bývali v nejpohnutějších dobách častěji faráři z Pfaffendorfu, magdalenitky ale využívaly světské kněze pro potřeby své komunity jistě již před reformací.

Hospodářské i správní záležitosti konventů výrazně ovlivňoval klášterní fojt, laik, od poloviny 16. století pravidelně protestantský šlechtic, respektive držitel některého hornolužického rytířského statku,¹⁹³⁶ který zastupoval kláštery i navenek, zejména na hornolužických sněmech. Nevíme, jakým způsobem fojti své úřady v kláštorech získávali: zda je vybírala sama představená, nebo zda bylo jejich jmenování výrazem mocenských poměrů v konkrétním mikroregionu. Na jejich výběr jen zřídka působily řádové struktury, to jest teoreticky nadřízené cisterciácké kláštery, jak tomu mělo být v ideálním případě. Jen obtížně se v 16. století při jmenování fojtů zřejmě prosazovala i královská moc, respektive česká královská komora, pod niž spadala i správa hornolužických klášterství.¹⁹³⁷ Např. v Mariensternu asi fojta nominovala sama abatyše se souhlasem svého konventu a jeho jméno jen dodatečně oznamovala panovníkovi a jeho úřadům, jak vyplývá z řady jmenovacích listů dochovaných v české dvorské kanceláři; odvolávala se přitom na starobylý zvyk.¹⁹³⁸ Zmiňované listiny přesně vypočítávají fojtovy povinnosti, jež byly vždy znovu

¹⁹³⁵ Třetí bratr těchto laubanských proboštů Jan býval kanovníkem v Budyšině; opět tu nacházíme doklad o příbuzenském propojení hornolužických církevních hodnostářů.

¹⁹³⁶ V Mariensternu i Marienthalu jsou konkrétní „*Schirmvogte*“ známi od 14. století. Nejvyšším „*advocatem*“ všech tří hornolužických klášterů však zůstával český král. V Laubanu nesl světský ochránce kláštera nejčastěji titul „*Amtmann*“, viz níže.

¹⁹³⁷ Ta jen poměrně obtížně zasahovala proti utiskování klášterních poddaných ze strany klášterních fojtů, viz NA Praha, ČDKM IV, sg. M 148. „*Die inquisition bey den zweyen Clostern in Oberlausitz betreffende, als Marienstern unnd Marienthall*“ z 15. prosince 1558. Až později zřejmě o obsazování úřadu rozhodoval český král, respektive saský kurfiřt.

specifikovány při výměně v tomto úřadu. Fojt vybíral s vědomím a v pověření kláštera platy a dávky od poddaných, vedl úřední jednání, soudy v klášterních obcích – tedy vykonával vyšší i nižší soudní pravomoc – a podával o nich zprávu konventu. Obstarával i klášterní agendu u zemských sněmů i před *Landvogtem*.¹⁹³⁹ Úřad *Klostervogta* byl jistě prestižní a výnosný; máme k němu paradoxně více materiálů než k řeholnicím samotným. Vždyť tito úředníci zprostředkovávali spojení klášterů se zemí, byli sledováni v 16. i v pozdějších stoletích.¹⁹⁴⁰ Nevíme zatím, zda fojti žili přímo v kláštorech; pravděpodobně jim byl přidělován dům v blízkosti klášterů nebo u klášterního dvora.

Jak jsme viděli, v době poreformační přicházeli do klášterů řeholnice spíše z nižších sociálních vrstev. Je příznačné, že klášterní fojti nadále přicházeli do klášterů z hornolužických „lepších rodin“. Sám řeholní život sice ztratil mezi hornolužickou šlechtou na prestiži, nikoli však úřady klášterních fojtů, případně další úřady v konventech, spjaté s významnými hmotnými výhodami. Sloužit záležitostem a zájmům katolického kláštera zřejmě nečinilo protestantům problém, stejně jako skládat přísahu věrnosti klášterní vrchnosti. Luteráni se ostatně uplatňovali i v rozvíjející se klášterní byrokracii, ale také mezi nejnižší čeledí a služebnictvem. Konfrontace luteránských šlechtických fojtů a katolických jeptišek měšťanského či selského původu implikuje možnost střetů; období klidné spolupráce ale zřejmě byla častější.

I po zavedení reformace se udrželo sepětí klášterů s rodinami, z nichž se klášterní fojti pravidelně rekrutovali: v Mariensternu to byly zejména rodiny Metzeradů a Schreibersdorfů,¹⁹⁴¹ jež obě držely drobné statky v relativní

¹⁹³⁸ Viz za všechny Christoff von Dobschütz *Clostervoigts bestellung, de Anno* (Exaltatio crucis, to jest 14. 9.) 1558, lit. B, NA Praha, ČDK, sg. IV B, karton 353. Viz také příloha.

¹⁹³⁹ Je příznačné, že fojtovy povinnosti v konfesních záležitostech do spisů pronikají jen zřídka. Fojt je jmenován jen na jeden rok, pak má být jeho pověření obnoveno nebo ukončeno. Jeho odměna spočívala v peněžitém obnosu i hmotných požitcích. Fojt má za všech okolností věrně sloužit záležitostem kláštera a zabraňovat škodám a nespravedlnostem. Koncem roku se fojt zodpovídá abatyši a konventu z vedení svého úřadu. TAMTÉŽ.

¹⁹⁴⁰ Z 60. let 17. století pochází už zmiňovaná „*Information und Bericht von den Kloster Voigten in Oberlausitz, Ihrem Stand und ambe und Was die KlosterVoigte zuverrichten habenn*“, dobrozdání saského komorního rady Benjamina Leubera, viz Staatsfilialarchiv Bautzen, Ständisches Archiv, Marienthal a Marienstern, konvolut 392. Uchován také v SHStA Dresden, „Die beeden Klöster Marienstern und Marienthal im Marggraffthum Oberlausitz An. 1621-1669“, Geheimes Archiv, Loc. 8954/26, fol. 331 sq.

¹⁹⁴¹ V letech 1497-1502 působil v Mariensternu Absolon ze Schreibersdorfů, kromě Nikela z Metzeradu máme v Mariensternu doloženého ještě Abrahama (roku 1567) a Kryštofa (roku 1586). Pocházeli z různých rodových větví, ale všichni vystupují v okolí kláštera. V poslední třetině 16. století známe v Mariensternu dva fojty z rodiny z Döbschitz. Údaje podle A. A.

blízkosti kláštera. Je příznačné, že obě rodiny byly velmi rozvětvené a v 16. století dosti zchudly, takže úřad fojta pro ně mohl být důležitou možností, jak překonat vlastní ekonomické problémy. Výrazné byly asi osobnosti Magnuse z Budyšína a Mikuláše z Metzeradu, kteří působili v Mariensternu v polovině 16. století. Oba se uplatnili jako královští komisaři v souvislosti s *Pönfallern*; můžeme se ptát, zda vedlo k jejich jmenování to, že už dříve působili v „královských“, to jest v klášterních službách. V každém případě se Magnus i Mikuláš na úkor klášterů nemálo obohatili.¹⁹⁴² Významný v lokálním kontextu byl zřejmě také Baltazar ze Schreibersdorfu na Steynitz, zemský starší a později *Amtshauptmann* v Budyšíně, který se stal klášterním fojtem v Mariensternu roku 1600.¹⁹⁴³ Po něm následoval roku 1605 Kašpar z Metzeradu na Doberschütz; i on předtím působil jako budyšínský hejtman a přechodně spravoval několikrát i hornolužické zemské fojtství;¹⁹⁴⁴ jeho příbuzní působili ve službách mariensternských jeptišek ještě za saské vlády v Horní Lužici.¹⁹⁴⁵

Podobné sepětí s několika šlechtickými rodinami fojtů, kteří mívali před reformací příbuzné i mezi jeptiškami, lze doložit i v Marienthalu.¹⁹⁴⁶ Celé půlstoletí v tomto klášteře jako fojti působili otec a syn, Jan (1526-1529) a Adam z Pentzigu (1529-1576) na Willkau. Dle klášterní tradice Jan *předal* úřad svému synovi; Adam se v něm udržel navzdory tomu, že jeho hospodaření bylo silně kritizováno královskou komorou již v 50. letech. Adam mimo jiné od kláštera koupil ves Schönfeld.¹⁹⁴⁷ Poté zase klášterní fojtství drželi protestantští Schwanitzové, leníci frýdlantského panství, nejdříve František (1576-1582), po němž zdědil rodový statek Wustung a zřejmě i marienthalské fojtství jeho

HITSCHFEL, *Chronik*, s. 543-545; s využitím J. B. CARPZOV, *Neuer öffneter Ehrentempel* a s přihlédnutím k pramenům pražské proveniencce, zvláště už citovaného kartonu NA Praha, ČDK, sg. IV B, kartón 353 a ČDKM I, sg. IV. M 148.

¹⁹⁴² Z majetků kláštera získal Mikuláš – zřejmě způsobem ne zcela korektním – klášterní ves Kunnersdorf auf dem Eigen. Roku 1543 byl „Hofrichter“ v Löbau, cf. H. KNOTHE, *Geschichte des oberlausitzer Adels*, s. 264.

¹⁹⁴³ H. KNOTHE, *Fortsetzung*, s. 149.

¹⁹⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 93.

¹⁹⁴⁵ Friedrich Balthasar z Metzeradu na Bernsdorfu v letech 1637-1638, Seyfried z Metzeradu roku 1643.

¹⁹⁴⁶ Tak Jiří z Nostic, bratr abatyše Kateřiny II. z Nostitz, je zmiňován jako fojt v letech 1492-1502; Kryštof z Berge, snad otec pozdější abatyše, v letech 1512-1524. Tady vycházím zejména z J. B. SCHÖNEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 228 sq.

¹⁹⁴⁷ Stejně jako Mikuláš z Metzeradu se Adam z Pentzigu dovedl obohatit i na úkor měst potrestaných po stavovském odboji roku 1547: roku 1549 koupil statek Reitenitz z majetku zhořeleckých, viz H. HÄRTEL, *Přinoški*, s. 150-227, zde s. 222-223. I on byl tedy zřejmě aktivní

mladší syn Kryštof († 1594). Předávání úřadu fojta v jedné rodině vypovídá dostatečně o specifických mechanismech dohledu nad hornolužickými kláštery. I Kryštofovi se vytýkalo, že se spolupodílel na „nepořádcích“ v klášteře, byly ovšem spíše charakteru hospodářského než náboženského.¹⁹⁴⁸ Častěji vystupují jako ochránci Marienthalu v 1. polovině 17. století také protestantští Gersdorfové. V tomto klášteře známe jmény i některé řadové úředníky, měšťanského původu a zřejmě luterány, především písaře, kteří mohli někdy získat značný vliv na celý klášter i jeho panství. Tak luterán Jiří Wagner (jak jsme viděli) patrně zcela ovládl abatysi a několik let fakticky vládl panství, včetně správy jeho kolatur ve prospěch luteránské konfese: byl sesazen spolu s abatysí Uršulou Queitschovou roku 1623.¹⁹⁴⁹

V Laubanu spravoval vnější záležitosti kláštera tzv. *Klosteramtman*.¹⁹⁵⁰ také on vykonával především soudní záležitosti, vybíral dávky od poddaných a zastupoval klášter navenek před státní a církevní hierarchií. Obvykle to býval muž právnického vzdělání. Zdá se, že v 16. století, kdy klášter neměl žádného zvláštního hejtmana, dbal o *temporalia* kláštera jeden z laubanských radních; i tady je zjevné příbuzenské spojení mezi správcem kláštera a jeho představenou.¹⁹⁵¹ Také post správce laubanské komunity zřejmě někdy zastávali luteráni a osoby významného postavení, jako někdejší císařský komoří Jiří von Seliger, stanovený jako správce Laubanu roku 1601. Ve všech klášterech jistě působili další hospodářští a soudní úředníci: jejich úkoly původně zastávali konvrši, skládající sliby přímo k ženskému klášteři, jichž ovšem ubývalo už v 15. století,¹⁹⁵² později familiárové, v reformační době převážně osoby světského stavu a často luteránského vyznání. Hranice mezi klauzurou a laiky nebyla jistě v hornolužických klášterech nepropustná. V dobách reformních snah na počátku 17. století to *patres immediati* vytýkali často svým ženským

šlechtic, který dokázal výhodně využít příležitosti. Přitom stojí v jisté spojitosti, jako královský komisař při Pönfallu, královskou mocí. Byl to nějakou měrou jistě úřad spojený s komorou.

¹⁹⁴⁸ J. B. SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, s. 129. Po Kryštofovi se v Marienthalu připomíná jako fojt dokonce další František ze Schwanitz na Wustung (1593-1594).

¹⁹⁴⁹ Za všechny soudní protokoly při sesazení abatysy ze září 1623, NA Praha, APA, Marienthal, 3.

¹⁹⁵⁰ P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 142-143.

¹⁹⁵¹ Tak správce kláštera purkmistr Lorenz Siebenweck na počátku 16. století byl otec převorky Kristiny; Lorenz Zeidler zase převorky Reginy.

¹⁹⁵² Ke konvršům ženských klášterů Horní Lužice ve středověku H. KNOTHE, *Laienbrüder oder Conversen der beiden Sächsischen Cisterzienserinnen-Klöster Marienstern und Marienthal*, Separatabdruck aus dem NASG 9/1-2, Dresden 1888.

podřízeným; oddělení řeholnic od světského (luteránského) personálu se ale asi úplně neprosadilo ani v době řádného fungování komunit v 17. století.

Mnohem méně víme o dalších **ženských** obyvatelkách klášterů. Musíme počítat jistě se služebnými a děvečkami světského stavu, žijícími přímo v klášteře i na jeho dvorech. Vzhledem k poklesu řeholních vokací nebylo možné všechny práce v opatství zastat díky sestřám-konvrškám, ačkoli se to snažila znovu prosadit cisterciácká generální kapitula: stav konvršek se zřejmě nepodařilo obnovit ani v katolických oblastech.¹⁹⁵³ Dalšími obyvatelkami ženských konventů bývaly – kromě novic – žáčky improvizovaných klášterních škol nebo dívky vychovávané a vzdělávané na útraty kláštera. V klášteře žily dále asi ženy světského stavu, vdovy, příbuzné jeptišek, ženy starší, opuštěné či nemohoucí. Rozmanité sociální skupiny žijící v klášteře a jeho okolí dobře dokumentují sociální význam a přitažlivost konventů pro různé společenské vrstvy i v době a oblasti, silně poznamenané konfesijními rozepřemi.

¹⁹⁵³ Za všechna rozhodnutí generální kapituly v tomto ohledu alespoň J. M. Canivez, *Statuta VI*, výnosy k roku 1601, cap. XXX, č. 42, s. 241.

Kláštery jako útočiště, instituce a vrchnost

Období 16. a 1. poloviny 17. století je v řádových dějinách obvykle řazeno k „temným“ staletím. Stojí na pomezí mezi středověkým rozkvětem a barokní obnovou a zůstává obvykle ve vypsáních monastických dějin stranou. Právě v této době nicméně doznávaly tendence středověkého vývoje, jež limitovaly v mnoha ohledech pozdější situaci, a zároveň se připravovala nastávající řeholní obroda. Ukazuje to i příklad hornolužických ženských klášterů, cisterciacek z Marienthalu a Mariensternu a magdalenitek z Laubanu, které jako jediné katolické instituce v převážně protestantském regionu přežily až do současnosti. V jejich vývoji se odráží především problematika konfesních střetů, příznačná pro raněnovověké období, a problematika *stricto sensu* monastická. Důležité je ovšem i vůbec poznání místa klášterů v životě regionu. Problematika je v historiografii několikanásobně marginalizovaná: v čase, prostoru i tématu (méně studovaná doba – okrajový region – méně zohledňované téma).

Ačkoli předkládám rozsáhlý přehled historiografických metod, které se pro sledování ženské *vita religiosa* v daném období ukazují jako relevantní, je třeba konstatovat, že vzhledem k dostupné pramenné základně je jejich uplatnění pro sledované období značně problematické. Lze teoreticky uvažovat o disciplinačních procesech v monastickém prostředí, o genderových rozdílech projevujících se mezi jeptiškami a mnichy v postojích ke konfesní konfrontaci i k postulátům obnovující se potridentské církve. Můžeme se snažit využít historickoantropologických přístupů nutících nás poznávat konkrétní jednací a myšlenkové rámce jednotlivců v okamžiku konfesní konfrontace. Praměny ale jako by nám dovolovaly nahlížet stále jen vnější stránku problematiky. V mnoha ohledech zůstává analýza nutně na rovině dějin institucí, případně místa klášterů v makrohistorickém diskursu i v dějinách regionu.

Vzhledem ke specifickým poměrům v oblasti a ve vztahu k tématu se jako celkem problematické ukazuje i využití tzv. konfesionalizačního paradigmatu, v poslední době ostatně řadou badatelů zpochybňovaného.

Výsledky tohoto bádání je přesto možné vnímat i jako příspěvek k poznání značně spleťtých duchovních poměrů 16. a 17. století, k obohacení naší představy o různých fázích středoevropské „konfesionalizace“, a to spíše než na prostoru klášterů samotných na dosud zřídka studovaném příkladě klášterních panství. Zkoumání jejich vývoje je zajímavé i v kontextu úvah o náboženské koexistenci či toleranci, pro jejíž etablování bikonfesijní prostředí Horní Lužice jistě sehrálo významnou roli. Nejužitečnější pro svůj účel pokládám nicméně metodologické postuláty mikrohistorie, se snahou využít všech dostupných pramenů a jejich propojení pro různé případy, s kompletním probádáním konkrétního regionu, ovšem i s nezbytným využitím komparativních korekcí.

Vztahy, v jejichž složitém předivu se odehrávala nelehká každodenní existence hornolužických ženských klášterů raného novověku, odrážejí některé tendence širší platnosti. Umožňují poznat postavení ženských klášterů středověkých řeholí, konfrontaci řeholního a laického elementu, obohacenou ještě o prvek konfesní rozdílnosti. Stejně tak dovolují sledovat dnes takřka zapomenuté, ale přitom zásadní a v některých ohledech dosud trvající vazby hornolužických ženských klášterů na české země. Tyto vztahy přitom poznáváme z pramenů opět především na rovině institucionální. Lze načrtnout rozmanité komunikační sítě mezi kláštery a různými autoritami. Ty se ale ve sledovaném období teprve ustavovaly a v mnoha ohledech máme o jejich konkrétním fungování dosud jen zlomkovitou představu, kterou je třeba ověřit srovnáním s pozdější situací. Pro 16. a 17. století před námi vyvstává v monastické Horní Lužici obraz kompetenčního a organizačního chaosu, který byl charakteristický pro život mnišství v letech krize a obnovy i v jiných oblastech, jak dokládá např. situace prozkoumaná pro některé regiony Říše.

Analýza vývoje v kláštorech Marienthal, Marienstern a Lauban vypovídá v první řadě o měnícím se postavení kontemplativních, dosud exemptních řádů v epoše katolických a protestantských reforem. Ani v období pozdního středověku se privilegia řádové exempce nedařilo hornolužickým klášterům aplikovat absolutně, ostatně jako tomu nebylo ani jinde ve střední Evropě. Také nástroje řádové regulace mívaly již tehdy jen omezenou účinnost. Kláštery byly stále silněji spjaty se svým okolím, které si také na ovlivňování jejich vnějšího i vnitřního vývoje činilo velké nároky. Ještě před reformací působila na kláštery i světská a diecézní moc v podstatě na všech úrovních dobové hierarchie. Již

v době pohusitské bylo pro jeptišky, žijící nějakou dobu v exilu, obtížnější dodržovat klauzuru, získávat pravidelně zpovědníky a kaplany, přijímat řádové vizitace: dosavadní řádové struktury cisterciáček i magdalenitek se začínají v hornolužickém markrabství rozvolňovat. Přesto a navzdory tomu, že hornolužické kláštery žily svůj život tehdy spíše v lokálních rámcích než v řádových strukturách, vyhnula se jim zřejmě hlubší monastická krize, provázající ta léta jinde v českých zemích i v Říši.

Po zániku kláštera Altzella, rozpadu tradičních organizačních rámců laubanských magdalenitek a sekularizaci míšeňského biskupství okolo poloviny 16. století ztrácejí ženské kláštery své tradiční opory definitivně. Do organizačních poměrů je v té době jako jediný schopen aktivněji zasahovat český král, který rozhoduje v souladu s řádovými představami: Marienthal a Marienstern podřizuje dolnolužickému *cisterciu* v Neuzelle jakožto dědici práv altzellského opata, respektuje a podporuje podřízení laubanských magdalenitek budyšínskému děkanovi. Struktury české katolické církve, řádové ani diecézní, se v tu chvíli ještě nebyly schopné poměry v Horní Lužici zabývat. České cisterciácké kláštery se potácely až do poslední třetiny 16. století mnohdy na pokraji zániku, obnoveno dosud nebylo pražské arcibiskupství. Zřejmě ani sám neuzellský opat, vzhledem k problematickým poměrům ve vlastní komunitě, v té době nebyl schopen hornolužické ženské kláštery systematictěji vést. Podrobné poznámky k vývoji neuzellského *cistercia* přitom vykazují i významné paralely k disciplinární krizi v hornolužických ženských kláštorech.

Zdá se, že v období okolo poloviny 16. století se vývoj všech ženských klášterů ubíral do značné míry vlastní cestou, na níž je spíše než dobová světská a církevní hierarchie provázelo jejich nejbližší okolí, jejich probošti, kaplani, patronátní faráři a poddaní, a dále okolní města a šlechta, byť příklánějící se více či méně k luteránství. K tehdejší situaci máme ze všech ženských klášterů velmi málo pramenů. Je proto třeba spojovat údaje pro všechny tři komunity, přičemž značnou výpovědní hodnotu mají především problémy laubanských magdalenitek, žijících přímo v luteránském městě. Okolo poloviny 16. století ve sledovaných řeholních domech dožívala pravděpodobně generace jeptišek, které sem vstoupily ještě před reformací a pocházely z dosud katolických šlechtických a patricijských rodin: byly tedy se starou církví duchovně i společensky pevně spjaté. Žádné autority v té době nereflektovaly eventuální disciplinární rozvrat

v klášterech, kláštery nebyly pranýřovány za své konkrétní prohřešky ani protestantskými reformátory, na rozdíl od zdejších františkánů. V protestantských kázáních se nanejvýš obecně a v duchu Lutherových spisů zpochybňovaly řeholní sliby. Opouštění klášterů nebylo ještě tak časté, jistě i z důvodů sociálních a ekonomických; nevíme mnoho o nátlaku rodin na jeptišky, aby odešly z klášterů, jako tomu bylo v jiných oblastech Německa. Konventy opouštěly nanejvýš mladší řeholnice, některé zřejmě pod přímým vlivem reformačních kázání. Zdá se ale, že odchodu těchto sester z konventů často předcházelo porušení slibu čistoty, že tedy leckdy byly příklon k luteránskému učení a apostase motivovány zároveň jejich čistě osobní situací. Případy odcházení z klášterů známe až do konce 16. století, přičemž touha konvertovat k nové víře byla zřejmě stejně častá jako snaha uniknout způsobu života, který shledávaly příliš náročným. Opuštění slavných slibů nicméně bývalo v případě řeholnic Horní Lužice spíše výjimkou a v 16. století bylo většinou dříve či později trestáno.

Ženské kláštery pravděpodobně stály na pozicích katolické církve pevně i díky svým *superiores*: ještě před zánikem Altzelly zřejmě dokázal její poslední opat své spolusestry na konfesní konfrontaci dobře duchovně vyzbrojit. Stejně tak působil na laubanské magdalenitky generální probošt řádu. Nevíme ani o apostasích cisterciáckých proboštů a zpovědníků; věrný katolický postoj laubanských proboštů dokládá jejich úporný boj s luteránskými kaplany ve městě. Řádové struktury, do nichž byly ženské komunity začleněny, tak zřejmě v okamžiku reformačního otřesu odolávaly po určitou dobu pevněji než např. organizace františkánská. V celku františkánského řádu v regionu patrně vůli zůstat u římskokatolické církve komplikovaly i čistě ekonomické okolnosti: minoritům po odpadnutí almužen a donací z protestantských měst scházely hmotné prostředky k dalšímu životu. Snad byli jednotliví františkáni méně morálně pevní, snad také snáze než jeptišky nacházeli uplatnění v nové luteránské církvi.

Víme jen málokdy, jaké byly skutečné prostředky k udržení řeholníků v klášterech, důvody k odložení či naopak uchování řeholního hábitu. Můžeme předpokládat konflikty v rámci komunit způsobené konfrontací s protestantstvím, které se nevyhnuly ani Marienthalu, Mariensternu a Laubanu. Představené i jejich mužští *superiores* se snažili udržet své komunity v lůně

řádů a katolické církve snad intenzivnějším kázáním, duchovním napomínáním, darováním obrazů, relikvií, dispensů, ale také represí, zákazy a zvýšenou kontrolou a izolací řeholnic. Těchto prostředků využívaly autority působící setrvačností předchozí doby v počátcích reformace, ale mnoho nových prostředků nevynalezli ani noví *supervisores* klášterů v době potridentské. Přitom zejména v komunitě laubanských magdalenitek, které sdílely s protestanty dokonce i klášterní kostel, bylo dosažení této izolace v podstatě nemožné. Zdá se, že jedním z neúčinnějších nástrojů ochrany se ukázalo v době barokní přivádění konfesně neochvějných jeptišek z katolických klášterních vsí, respektive z rekatolizovaných sousedních oblastí.

Ve shodě s obecnějšími poznatky i s příklady z Čech lze i na případě Horní Lužice konstatovat, že největším nebezpečím klášterů nebylo porušování slibu čistoty či luteránské ohrožení. Stejně fatální jako kázeňský rozvrat byla pauperizace klášterů, jež ostatně kázeňské problémy často i v očích současníků působila. Pro život klášterů byly také – často ještě před Lutherovým nástupem a mnohem častěji posléze – určující kompetenční spory mezi lokálními a centrálními autoritami, mezi světskými a řádovými duchovními. Tyto spory často nejen působily negativně na hmotný i duchovní vývoj klášterů, ale umožňovaly také klášterům lavírovat mezi různými autoritami a tak reformám úspěšně unikat.

Ačkoli se ženské kláštery jako instituce dokázaly udržet, nebyly nikde skutečně schopny postavit hráz luteránství, ať už se šířilo ve městě Laubanu, v kostele, jež sdílely jeptišky s farní obcí a kde ze svého chóru musely vyslechnout nejedno luteránské kázání, napadající i řeholní sliby, ať už si získávalo patronátní farnost mariensternských cisterciacek Kamenz, klášterní městečka či později také vesnice. O prvních konfesních střetech máme velmi málo informací. Nejsnazší cestu mělo nové učení na ty farnosti, kde klášterní vrchnosti držely např. jen patronátní práva, ale nebyly jejich majiteli, nebo tam, kde své vlastnictví sdílely s jinou vrchností, nejčastěji městem. V takové situaci mohly struktury staré církve těžko vzdorovat. Naopak ve vsích, kde kláštery držely zároveň patronátní, soudní i vrchnostenská práva, byla pozice katolické církve jistější (bylo tomu tak zejména v nejbližším okolí Mariensternu a Marienthalu), jakkoli ani tady nebyla zcela pevná. Je třeba počítat s těsným

sousedstvím luteránů ve všech oblastech tohoto mikroregionu, s tím, že se luteránství šířilo tradičními komunikačními cestami, obchodem a podobně.

Přitom období šíření reformace, kdy také stále častěji hrozilo, že zbytky katolické církve v Lužicích budou smeteny za protestantských vizitací prováděných saským vévodou, patronem míšeňského biskupství, je zároveň obdobím takřka nehorázné finanční exploatace ze strany českých královských úřadů. Český král přispěl klášterům v organizačních otázkách jen dodatečným a formálním zaštitěním konkrétních rozhodnutí. Zdá se, že na řadu otázek a problémů musely jeptišky nalézat odpověď samy. Z doby nástupu a upevňování reformace nevíme ani o tom, že by nějaké královské mandáty zasahovaly účinně do poměrů na klášterních panstvích, jak se tomu stávalo až od konce 16. století, zhruba časově souběžně jako v Čechách. Vizitace stanovených autorit pravděpodobně nebyly pravidelné, zřejmě bylo obtížné sehnat pro kláštery i odpovídající nové duchovní správce. Ženské kláštery se potýkaly s těžkými hospodářskými obtížemi i se silícím luteránstvím na svých panstvích nadále spíše osamoceně, přičemž se mohly opírat nanejvýš o své faráře, případně klášterní fojty nebo zemské úředníky, kteří už ale tehdy byli často protestantští.

Právě v této situaci lze spatřovat kořeny *modu vivendi*, v němž abatyše nevnímaly jako problematické uvádět na své farnosti luteránské pastory ani přimlouvat se za své poddané toužící přijímat podobojí. V řadě farností byli také dosazeni faráři, kteří sice zůstávali katolíky, ale obstarávali bez větších rozporů ve svědomí církevní obřady pro luterány, kteří v jiných ohledech využívali protestantských farností v okolí. Podobná situace se ustálila i v některých hornolužických městech. Souvisí to snad i s jistou konfesní nevyhraněností, doloženou v té době také z jiných oblastí a popsanou také na případech budyšínských kanovníků. Rekatolizační pokusy byly v té době skutečně ojedinělé, závisely zřejmě i na osobách konkrétních představených či jejich kleriků, a nesetkávaly se zpravidla s úspěchem. Šíření reformace patrně proběhlo na části klášterních panství víceméně pokojně, představené nebyly schopny a zřejmě ani ochotny klást jejímu nástupu odpor a v poslední třetině 16. často uváděly na své patronátní farnosti luteránské pastory. Na druhou stranu v několika málo farnostech byly schopny katolické kněze udržet, zřejmě částečně i v rozporu s požadavky farníků. Když pak obnovené pražské arcibiskupství a český cisterciácký vikariát získaly konečně sílu k tomu, aby se

začaly věnovat konfesním poměrům na panstvích hornolužických cisterciáček, bylo na jejich změnu většinou pozdě.

Až zhruba od 60. let 16. století z pramenů vysvítá určitá změna. V souvislosti s tridentským koncilem se všude ve střední Evropě obnovují diecézní a potažmo i světské struktury usilující o obnovu katolické církve. V Horní Lužici se ustavuje budyšínská administratura, která pozvolna utváří svůj vztah k ženským klášterům. Budyšínský děkan a administrátor – zejména první v jejich řadě, významný a v českém prostředí zapomenutý Jan Leisentritt – se ujímá ženských klášterů v ohledech hospodářských, správních, disciplinárních, duchovních. Nejzřetelnější byla jeho pozice ve vztahu k laubanským magdalenitkám. Navzdory řádovým exempcím a v duchu tridentského koncilu přispěli nejednou budyšínská kanovníci jako reprezentanti diecézní moci v Lužicích také v Marienthalu a Mariensternu.

Budyšínská administratura ovšem nebyla jedinou diecézní mocí, jež si činila nárok ovlivňovat záležitosti zdejší katolické církve. Po zrušení míšeňského biskupství se hornolužické markrabství dostávalo stále více do zorného úhlu pražských arcibiskupů, jež ostatně někdy s budyšínskými děkany pojily i osobní vazby a kteří leckdy vystupovali i jako metropolitové budyšínské kapituly, i když měli *stricto sensu* právo zasahovat jen v Marienthalu a části jeho farností, ležících od středověku v pražské diecézi. Od obnovení arcibiskupství se zejména abatyše tohoto kláštera obracejí na pražského arcibiskupa dosti pravidelně, častěji než na někoho z cisterciáckých opatů, v kauzách majetkových, soudních, řádových i disciplinárních. Vědomě a velmi často se tehdy odvolávaly marienthalské cisterciáčky na ochranu královskou či arcibiskupskou, nikoli na exempci cisterciáckého řádu, jejíž prosazení v této době nebylo vzhledem k poměrům v cisterciáckých klášterech reálné.

Budyšínská děkani a pražští arcibiskupové na půdě hornolužických klášterů někdy spolupracovali, někdy působili v rozporech. Je zajímavé, že zásahy budyšínských děkanů, dobře znalých spletitých poměrů v oblasti, před Bílou horou často působily proti snahám zvnějšku – snahám pražské diecéze i řádových struktur –, které nařizovaly v duchu radikální rekatolizace zvrátit dosavadní tradici volnějšího nakládání s řádovými ideály i bikonfesijního soužití, které se v oblasti mezitím v letech organizačního vaku ustálilo.

V 70. letech 16. století sledujeme přes všechny obtíže ve střední Evropě také rostoucí reformní úsilí autorit cisterciáckého řádu. Přitom nebylo zdaleka tak důležité působení samotné generální kapituly. V souladu s reformními podněty tridentského koncilu – ale nikoli v duchu jejich podřízení exemptních komunit diecézním veličinám – se cisterciáctví generální opati vydávají z Burgundska na vizitační cesty po kláštorech v Německu i habsburských zemích. Podněcují reformy českých opatství, přivádějí sem reformně naladěné, ale často dosti problematické řeholníky ze zahraničí, přičemž pravidelně narážejí na odpor vládní moci proti zásahům „ze zahraničí“. Cisterciáctví generální opati se dostali i do ženských klášterů Lužice, jejich aktivity se však odrazily spíše ve jmenování českých opatů provinčními vikáři. Vliv řádového centra se tak filtroval prostřednictvím autorit právě ustavovaného českého řádového vikariátu. Řádové struktury se však v kláštorech Horní Lužice prosazovaly v 16. století pravděpodobně nejméně ze všech autorit.

V té době se přesto začal ustalovat vikariát cisterciáků v rámci českých korunních zemí, zahrnující i lužická markrabství. I královská moc přála sjednocení cisterciáků svých zemí na teritoriálním principu. Také v tom smyslu je třeba chápat podřízení hornolužických klášterů Neuzelle. Zrušení Altzelly tak vlastně přispělo ke sjednocení cisterciáckých struktur na teritoriálním principu. Na druhou stranu byly paternitní vazby Neuzelle oslabeny ve prospěch orientace všech lužických *cistercií* na centrum českých zemí. To je však proces, který byl ve sledovaném období pouze zahájen a jeho upevňování trvalo dlouho, aniž by bylo vždy vstřícně přijímáno i v samotných Lužicích. Teprve po předání Lužic Sasku roku 1635, kdy byla opora nějakých vnějších katolických struktur nezbytná, přijímala lužická část vikariátu oporu z Čech po všech stránkách ochotněji.

Vedle diecézní a řádové moci v 16. století na kláštery stále více dohlížela i moc světská, což neplatí jen pro hornolužická markrabství a má své počátky už v 16., ba v 15. století. O hornolužické řeholnice se zajímal především český král jakožto markrabě v Horní Lužici, centrální dvorské a české královské úřady, ale i královský fojt a další úředníci ve Zhořelci a Budyšíně. Marienthal, Marienstern i Lauban byly pokládány za zeměpanské kláštery na principu teritoriálním a částečně i fundátorském. Jejich klášterní jmění byla považována za nedílnou součást komorních statků v 16. a 17. století stejně jako už v 15. století.

V převážně protestantském markrabství s relativně silnou stavovskou obcí mohla přitom představovat klášterství hypoteticky i jistou oporu královského vlivu.

Královská ochrana se nicméně v té době stávala formalitou a kontakty jeptišek s panovníkem se projevovaly hlavně formálními konfirmacemi privilegií a nově zvolených představených. Ani o podpoře klášterů v konfesních konfrontacích nemůže být řeči: český král církevní poměry v Horních Lužicích přestal kontrolovat a nejevil vždy ani velký zájem o cisterciácké kláštery v Čechách. Problémy starých řádů se ještě za Rudolfa II., zastávce rekatolizační politiky, setkávaly s lhostejností, na rozdíl od jezuitů a dalších nových řádů, což ostatně odpovídalo celoevropským tendencím. Panovnický zájem se však projevoval v kláštorech Horní Lužice v mnohem citelnější podobě, v mnohdy dosti bezohledném vymáhání válečné berně, které často vedlo až k sekularizaci části klášterních statků. Příznačný je záměr vnějších autorit protestantských i katolických, jejichž zásahy v oslabených konventech se častěji podobají inventarizacím než vizitacím a které se často více snaží zabránit rozprášení klenotů a majetků kláštera než zajistit záchranu komunit samotných. Zdá se, že navzdory výši požadavků byly hornolužické kláštery často solventnější než jejich protějšky v Čechách a navzdory pravidelným stížnostem na daňové zatížení tento tlak, na rozdíl od Dolní Lužice, pokračování řeholního života vážněji neohrozil.

Po většinu 16. století převažují dokumenty o komplikovaném vztahu mezi monastickým a světským světem, do nichž jen poměrně zřídka vstupují náznaky o vnitřním životě klášterů. Příznačné také je, že panovník v posledních letech 16. století stále intenzivněji ovlivňuje i volby představených, že ale přinejmenším stejný důraz jako na jejich pravověrnost a řeholní způsobilost klade na jejich schopnost zdatně hospodařit. Navzdory panovnickým rozhodnutím se přitom i v kláštorech (Neuzelle, Marienthal) udržovali delší dobu představení tyto požadavky nesplňující. V tom se může projevovat určitá slabost centrálních struktur korunních zemí v této „stavovské republice“, ještě spíše však v tom můžeme nazírat skutečně ustálenou samostatnost řeholních institucí. Český král zřejmě také dlouho nebyl schopen fakticky ovlivnit další (laické) úředníky, kteří pečovali o klášterní panství, proto si je kláštery vybíraly nejčastěji samy a jen příležitostně na ně dohlížely diecézní či řádové authority.

16. století stojí tedy ve znamení střetu různých mocí, z nichž ale ve většině případů žádná není schopna zvládnout problematickou situaci – ukazuje to případ Neuzelle, Mariensternu i Marienthalu – sama o sobě. Diecézní a řádoví hodnostáři se v působení na kláštery často spojují, často jsou nuceni přivolat pomoc papežského nuncia nebo světské moci. Zatímco léta okolo poloviny 16. století jsou dobou kompetenčního vaku, v poslední třetině téhož století jsme svědky spíše absolutního kompetenčního chaosu, kde se jasný jeví v podstatě jen vliv panovníka. Právě v době těchto zmatků a obtíží se v některých kláštorech rozbujela skutečná krize. Přitom v komunitách tehdy působily už většinou jeptišky vstoupivší do klášterů již po rozšíření reformace a nakládající s řádovými ideály značně volně. Skvělé informace o této krizi máme zejména z Marienthalu.

Případ hornolužických klášterů ukazuje, že mnišství nebylo protestantstvím smeteno naráz, a navíc nikoli jen v důsledku jeho rozšíření. I františkánské kláštery Horní Lužice, byť ve značně omezeném rozsahu, přežily Lutherovo vystoupení řadu let. Zdá se ale, že obecně byla otevřenost reformaci větší v konventech mužských a v městském prostředí. Platí to v Lužicích, v Sasku, ale i v jiných regionech Německa. V ženských kláštorech a ve venkovských komunitách postupoval rozklad monastických struktur podstatně pomaleji. Procesy rozpadu řeholních komunit byly často pravděpodobně mnohem komplikovanější, než dostupné prameny dovolují poznat.

Zdá se také, jako by řádová krize a pokusy o její odstranění patřily mezi procesy delšího trvání. Rozpad nebo přežití klášterů – v Čechách, v Německu, v Lužicích – pod nárazem luteránství se zdá být tedy prodloužením předchozího období krizí a reforem. Je třeba předpokládat – pro kláštery, které zanikly, i pro ty, které reformaci přečkaly – že situace po (luteránské) reformaci byla v mnoha ohledech, navzdory konfesnímu zlomu, plynulým pokračováním vývoje předchozích dob. Kláštery relativně silné před reformací, nedávno často samy reformované, nebo takové, kde o hlubší krizi nevíme, často přežily, zvláště v oněch konfesních „zemích nikoho“, kde žádné rozhodnutí svrchu, žádná centrální autorita nemohla prosadit jejich zrušení. Naopak bylo pravděpodobnější, že instituce již oslabené, ať už v ohledu ekonomickém, duchovním, disciplinárním, společenském – jako františkánské kláštery v Horní

Lužici –, se rozloží rychleji. Prameny přitom odrážejí většinou jen ekonomickou, nanejvýš sociální stránku těchto procesů.

Možnosti a chuť komunity pokračovat v monastickém životě vůbec často zkomplikovala ekonomická devastace klášterství – selskou válkou, požárem, intenzivní exploatací ze strany panovnických úřadů. Domy vnitřně stabilizovanější, jako např. kláštery marienthalských či laubanských jeptišek, přečkaly i tyto rány. Znovu je třeba konstatovat, že pevné ukotvení klášterů ve feudálním a ekonomickém systému doby bylo pro jejich přežití podstatnější než aktuální síla vedle nich působících protestantů a že ani působení katolických autorit nepůsobilo vždy v zájmu zachování klášterů starých řádů. Plošné soudy však je těžko možno vynášet i v případě několika řeholních institucí Horní Lužice, už vzhledem k pramennému dochování: tak by se na první pohled jevila silnější pozice gubenských benediktinek než laubanských magdalenitek z ohledu feudálního i ekonomického, přesto přežily druhé z nich. Jistě tady hrála opět roli zeměpanská vůle, která snad nebyla schopná se prosazovat v Dolní Lužici, snad také širší politické zájmy, o nichž ovšem doklady zatím nemáme: Dolní Lužice byla zřejmě v konfesním ohledu ponechána svému osudu, zatímco v Lužici Horní mohly být důležité kláštery nazírány jako eventuální předvoj rekatolizace. V Horní Lužici, přímé královské doméně, bylo po polovině 16. století těžko možné uvažovat o zrušení ženských klášterů, byť sekularizační tendence se ještě projevovaly. Klášterům stále znovu povstávali mocní soupeři, útočící na jejich panství, kteří k tomu ale ani nemuseli mít konfesní motivy: podobné sekularizace probíhaly ve stejnou dobu i v Čechách.

Kromě tlaku luteránství existenci klášterů zabarvují od poslední třetiny 16. století požadavky samotné katolické obrody. Ty se přitom – byť v komunitách na první pohled oslabených – setkávají v prvních letech s výrazným odporem. Odpor proti monastickým reformám představuje takřka klíše řeholních dějin, obecně v Evropě známé nejpozději od 13. století. Co vedlo k tomuto odporu k reformě v monastickém prostředí, které patřilo jinak k průkopníkům racionálnější organizace a sociální disciplinace? Prvním faktorem, a pro nás asi nejpochoptitelnějším, je odpor k příliš přísnému způsobu života, který byl ukládán při reformách potridentské církve zvláště jeptiškám. I když řeholnice Horní Lužice před reformací neporušovaly sliby čistoty a celkem věrně respektovaly své monastické poslání, přece jen si zvykly na poněkud

pohodlnější život, než odpovídalo obnoveným řádovým požadavkům. Vycházely volně z klauzury, držely vlastní majetky, služebnictvo, udržovaly styky s příbuznými, zasahovaly samy do duchovních i hospodářských záležitostí na klášterních panstvích.

I v Horní Lužici sledujeme po celé období odpor klášterů vůči potridentské disciplinaci založený na lokální tradici, ba setkáváme se s jistou shovívavostí některých autorit, zejména budyšínských děkanů, vůči tomuto volnějším vykládání řeholních ideálů. Spolu s odporem k tvrdšímu řeholnímu životu ke slovu přichází i lpění na zakořeněných zvycích a tradicích, snad obecně lidské upřednostňování *statu quo* před všemi novinkami, byť v řeholním prostředí nemělo jít vlastně o novinky, ale o návrat k dávnému ideálu. Toto setrvávání přitom působilo dvěma směry: vedlo k odporu proti reformě katolické, ale přece jen umožňovalo odolávat i protestantské reformaci.

Tento odpor k novinkám se, alespoň v poslední třetině 16. století, v Horní Lužici snoubí patrně také s odporem k těm, kdo přicházejí zvnějšku, jako např. ke kaplanům či vizitátorům dosazovaným řádovými strukturami. Jak jsme viděli, většinu monastických reforem v Lužicích prováděly vnější autority, ať už řádoví generálové francouzského původu nebo *superiores* řádoví či diecézní původem z Českého království. Určité posílení regionálních (teritoriálních) identit tu naráží na řádové organizace, často přesahující hranice, a v Horní Lužici ještě intenzivněji v důsledku politických změn. Právě bez zásahu osobností přicházejících zvnějšku by ovšem byly reformy jen těžko možné.

Sledované prameny v mnoha ohledech obohacují poznání duchovní historie konfesně rozštěpených oblastí. Některé z nich dávají vytušit dokonce vnitřní motivy rebelujících abatyší. I v německém prostoru se zachovaly vizitační protokoly protestantských i katolických autorit, které odrážejí částečně i myšlení řeholnic v reformovaných konventech, komplexně však zpracovány v tomto směru dosud nebyly. Proniknout můžeme i do způsobu soužití a vzájemné reflexe protestantů a katolíků, kteří se stále znovu z obou stran dovolávají předchozí mírové koexistence, kterou najednou narušují „ostří a horliví“ kazatelé, vysílání rekatolizačními kruhy.

Zásadním prostředkem k řešení krize byly vizitace a odstranění představených a řeholníků, kteří nenaplnňovali představy o řádně

uskutečňovaném řeholním poslání. Ukázali jsme postupně, že na počátku 80. let 16. století došlo k sesazení představených všech tří cisterciáckých klášterů v Lužicích: roku 1582 byla sesazena abatyše mariensternská, 1583 marienthalská a roku 1585 neuzellský opat. Rozdílné složení komisí a různé autority, které tyto komise vysílaly, vypovídají o složitých poměrech Horní Lužice, jež ale měly ve stejné době obdobu i jinde v Evropě. V Mariensternu sesadil např. roku 1592 abatyši zbraslavský opat jako generální vikář spolu s prelátem neuzellským. Zbraslavští opatové opakovaně působili i v Marienthalu, kde se přímo uvádí, že postup budyšínského děkana vůči jeptiškám je příliš shovívavý, snad v důsledku jeho zkušeností s koexistencí s jinou konfesí, snad v důsledku jeho vztahu k tradici, snad proto, že měl omezené možnosti působení. V Marienthalu také výrazně vystupovala osoba pražského arcibiskupa, vyzbrojeného papežskými mandáty k dohledu nad klérem. Jako zástupce diecézní moci ostatně takto byl pověřen i Leisentritt, v obou případech proti původní tradici i aktuálním přáním klášterů. V Neuzelle trvalo sesazení jednoho opata řadu let a angažovaly se v něm postupně všechny autority, které při takovém počínání mohly připadat reálně v úvahu. Ani sesazení nezdárné(ho) představené(ho) a vizitace konventu však neodstranila problémy natrvalo a zásahy zvnějšku bylo třeba opakovat.

Tento sled reformních opatření v hornolužických klášterech nelze nazírat jen v kontextu lokální krize; ani časová koincidence není náhodná. Nastupují zhruba dvacet let po ukončení tridentského koncilu, který k řádovým reformám vydal mocné podněty. Právě tolik času bylo zapotřebí ke stabilizaci nově ustavených struktur, které měly překonat důsledky protestantské reformace v markrabstvích a přemostit mocenskocírkevní vakuum. Viděli jsme, že právě na počátku 80. let 16. věku postupovalo proti problematickým klášterům aktivněji než dříve i pražské arcibiskupství, že do poměrů stále častěji zasahovalo i řádové vedení během konkrétně cílených vizitací. V sesazení představených hornolužických klášterů se tak odrážejí vážně míněné pokusy o reformu klášterů, které alespoň formálně zaštitila i vládní moc, podněcovaná i zostřeným rekatolizačním trendem a zásahy papežských nunciů. *Bracchium saeculare* se na vizitacích v *temporaliiích*, ale i *spiritualiích* podílí nejpozději právě od 80. let 16. století a je zřejmé, že bez jeho přispění také málokdy dosáhlo vizitační konání trvalých výsledků. Ještě v polovině 16. století byl

Ferdinand I. ochoten obětovat neuzellský klášter při jednáních s braniborským kurfiřtem a dohnat hornolužické ženské kláštery na pokraj ekonomického kolapsu. V 80. letech už císařská moc přímo zaštiťuje reformní aktivity budyšínského děkana, arcibiskupů i cisterciáckých opatů ve všech třech lužických kláštorech a vydává dokonce i mandáty proti nekatolíkům na klášterním panství.

Poměry v Horní Lužici začínají odrážet nastoupení ostrého rekatolizačního kurzu pražskými církevními i vládními kruhy, tedy zejména od počátku 17. století. Kláštery Lauban a Marienthal v té době ještě procházely krizí, Marienstern se zřejmě už postavil na stranu katolické obrody a pokoušel se intenzivně i o rekatolizaci svých obcí. Bezprostřední ohrožení přineslo klášterům ještě chaotické období 20. let 17. století, kdy nejasnou politickou situaci a problematickou státní příslušnost Horní Lužice ještě ztížily válečné zmatky. Až po stavovském povstání se mocenská základna katolické církve v Čechách stabilizovala a navzdory předání Lužic Sasku to umožnilo konečně určité organizační vyhranění i v případě hornolužických klášterů. V pražském tradičním recesu (1635) Habsburkové kodifikovali možnost zasahovat do lužických poměrů a své záruky pak opakovali zřejmě i na intervenci českomoravskolužického řádového vikariátu. To také hornolužické katolíky (z velké části právě klášterní poddané) nakonec zachránilo.

Ještě před stavovským povstáním se potom ustanovil českomoravskolužický vikariát, který rozvinul v některých kláštorech reformní pokusy. Během třicetileté války sice nemohly silněji fungovat nástroje řádové regulace, ale už skutečnost, že ženské hornolužické komunity i ve válečném exilu zůstaly pospolu a jakmile to bylo možné, vrátily se do svých klášterů zpět, aby naplňovaly řádové ideály, ba pokoušely se i znovu a znovu obrátit své poddané k pravověří, ukazuje, že základy pro obrodu byly položeny úspěšně.

Také v přeživších katolických konventech v Německu i ve Francii vedly k rozvratu neujasněné kompetenční poměry mezi diecézní, řádovou a zeměpanskou mocí, vliv bezprostředního okolí a také původ řeholnic. Vyjasnění kompetencí a semknutí sil katolické obrody nakonec tyto konventy – zdá se, že někdy proti jejich vůli – zachránilo, vždy však obroda trvala řadu desetiletí. Někdy se pak dokonce tyto restaurované konventy mohly zařadit mezi

významná centra rekatolizace, jako se stalo i na konci 17. století v Marienthalu a Mariensternu ve vztahu k jejich protestantskému okolí.

Platí, že životy hornolužických konventů poznáváme spíše v období krizi a střetů. Ani o průběhu oné duchovní obrodě mnoho informací zachováno není. Zajímavé je čistě reformní pokusy, v nichž se dostává ke slovu nejen snaha o duchovní a disciplinární obrodu, ale stejně tak hospodářské zájmy, mocenská řevnivost, osobní zášti. Přitom se často kompetence různých autorit překrývají, duchovní mocnosti zasahují do záležitostí ekonomických, vládní moc potom do věcí čistě interních, řádových. Navzdory tridentským postulátům o absolutním vynětí ženského konventu ze všech okolních vlivů i právě tato souhra či zápasy mezi různými autoritami víc než cokoli jiného ukazují pronikání těchto vlivů na pole ženského řeholního života.

Z vizitačních protokolů i dalších pramenů se dozvídáme poměrně málo o vnitřním životě konventech a nepřímě také o jeho složení. Zjišťujeme, že v klášteře se vyskytují členové stále stejných rodin, ať už v postavení řeholnice nebo světských úředníků. Na prahu reformace přicházely do klášterů jeptišky zejména ze šlechtických rodin, vlastnicích majetky v sousedství klášterů, ale stále častěji také z řad měšťanstva, a to i ze sousedních, stále více protestantských měst. Je zřejmé, že tyto rodiny byly konfesionálně rozštěpené, že nebylo výjimkou příbuzenství katolických řeholnic a luteránských predikantů. Stále častěji se také objevují v raném novověku v konventech jeptišky přímo z klášterních panství, které mají příbuzné v klášterních vsích, to jest zřejmě z poddanských rodin. Ani jeptišky pocházející z jedné rodiny v konventech nejsou, navzdory řádovým postulátům, výjimkou.

Pozoruhodné je, že i abatyše pocházející z nižších sociálních vrstev prokazují obdivuhodné vzdělání v právních, hospodářských či teologických otázkách. Je ovšem těžko rozlišit, jaký podíl na jejich písemné produkci měli jejich duchovní rádci a úředníci. Přesto je překvapivé povědomí o právních tradicích cisterciáckého řádu i znalost kánonů středověké i potridentské církve, které vysvítají všude z těchto písemností, což se ovšem nevylučuje s odvoláním na předchozí *modus vivendi* v řeholním i pravověrném ohledu.

Sepětí klášterů s nejbližším okolím, ať už katolickým, luteránským nebo bikonfesijním, s vlastním panstvím, ale i s okolními městy zůstávalo ještě v 16. století i na personální rovině poměrně silné. Vlastně až s prosazováním

postulátů katolické reformy a vytvářením jasnějších konfesních bariér v regionu přicházejí do klášterů stále častěji jeptišky z rekatolizovaných Čech, případně ze Slezska. To posiluje určitý trend k izolaci „katolických“ ostrůvků v životě země. Kláštery už těžko mohly tvořit duchovní centra pro širší okolí, jako tomu bylo ve středověku, přesto si ponechaly svůj význam pro svá panství a také pro katolíky v kraji. Na rovině vztahů ve feudálním systému (jurisdikční záležitosti, sněm, ekonomické vztahy, ba i přátelská podpora v případech válečné nouze, požárů, morů) ale kontakty mezi katolickými institucemi a protestantským okolím přerušeny nebyly ani teď. Nebyly také nutně konfliktní, i když příležitostí ke sporům byla celá řada: v záležitostech sporného vrchnostenského práva, docházení luteránských poddaných do kostelů sousedních vrchností, v neustálých, nejčastěji konfesně motivovaných konfliktech mezi klášteřem a dalšími autoritami ve vsích společného vlastnictví či ve vsích, kde kláštery držely jen patronát.

Při úvahách o místu klášterů v životě země a naopak při působení poměrů v oblasti na život klášterů je třeba vždy rozlišovat mezi klášteřem jako institucí, zastupovanou abatysí, proboštem, klášterním fojtem, a klášteřem jako duchovním ústavem. Zdá se, že řadové jeptišky po svém vstupu do klauzury v průběhu reforem a silící disciplinace, na rozdíl od sledovaného období krize, přicházely do kontaktů s vnějším světem stále méně častěji a že právě to zřejmě umožnilo uchovat jejich pravověrnost. Styk se světem, ba s vlastními panstvími zprostředkovávají v případě většiny řeholnic klášterní probošti, fojtové, úředníci, přičemž posledně jmenovaní jsou takřka výhradně luteránského vyznání, ale přesto přísahají věrnost katolické církvi.

Navzdory určitému poklesu sociálního původu hornolužických jeptišek jejich reálná prestiž neklesala: zůstávaly feudálními vlastníky, jedněmi z nejvýznamnějších v kraji, udržely si místo na zemském sněmu, komunikovaly samostatně s panovníkem a jinými světskými i duchovními autoritami, sloužily jako útočiště a pohřebiště významných katolíků regionu i blízkého Saska, fungovaly jeho významní kulturní mecenáši. Je třeba poněkud relativizovat představu těchto „*arme Stifter*“, jak se samy v pramenech s oblibou označovaly, v rámci země: majetky Mariensternu a Marienthalu se vyrovnaly državám hornolužických měst a přesahovaly rozsah šlechtických panství.

Pro sledované přechodné a problematické období víme jen málo o konkrétním naplňování řeholního poslání v klášterech. Zdá se nicméně, že ani za nejproblematictějších abatyší a za nedostatku kněží nebyla v klášterech úplně přerušena služba Bohu, že jeptišky nadále zpívaly svá officia, zpovídaly se a přijímaly podle předpisů katolické církve, byť jim v tomto ohledu byla často vytýkána nedbalost a liknavost, ostatně pro struktury katolické církve okolo tridentského koncilu celkem běžná. Na druhou stranu vidíme, že i v ženských konventech, které měly v ideálním případě žít v pokoji a míru a cele zasvěceny svému monastickému a liturgickému povolání, vznikalo mezi řeholicemi nepřátelství na život a na smrt. To do konventů vnášely kromě osobních rozporů i agresivní postoje exponentů potridentské církve, tedy konventy se štěpily i pod vlivem reforem zvnějšku.

Potyčky v hornolužických klášterech můžeme nazírat i jako projev napětí mezi realitou a možnostmi středověkých řeholních institucí, které v nové době už byly vyčerpány. Ukazuje se, že zniternění norem řeholního života nebylo nikdy bezproblémové ani jednoznačné, že připouštělo vlastní výklady, bylo nutno je posilovat, korigovat a zajišťovat prostředky sociální kontroly, které ovšem byly v dané době ještě mnohdy příliš slabé. S rostoucí komplexností řádových svazků rostla samozřejmě i míra tlaku na každého, kdo stupněm své konverze, svého ztotožnění s řeholními normami a vlastní disciplíny neodpovídal záměru řádového života.

Než budeme vynášet soudy o nezdárných abatyších Horní Lužice, je třeba si připomenout situaci v klášterech Říše, především v sousedním Sasku, ještě před reformací, ale i v katolických oblastech. I v klášterech Hornoněmecké cisterciácké kongregace, úspěšně reformovaných na počátku 17. století, žila v poslední třetině století předchozího řada abatyší, které dovozovaly svým jeptiškám obcovat s muži, obohacovaly z klášterního majetku své příbuzné, kteří třeba i unikli z řádu, podporovaly sňatky svých příbuzných s evangelickými kněžími, pořádaly v klášterních kostelech protestantské obřady, chodily s jeptiškami k tanci, aniž by nocovaly v klášteře, a hojně požívaly víno. Před trestem tyto ženy často prchaly, často i sesazení odolávaly a někdy musely být sesazeny násilím. Málokdy se podařilo takové kláštery napravit hned po tridentském koncilu, a málokdy tomu bylo možné bez pomoci světské moci.

Jeptišky také většinou odmítají pochybnosti o svém katolickém pravověří. Soudím, že i to je v protestantském obklíčení a u vědomí úpadku řádu pozoruhodné, i když to opět může být zapříčiněno zlomkovitostí pramenů a předpojatostí svědků. Abatyše se považují, i když se stýkají s luterány, za křesťanky; hlásí se dokonce někdy ke konfesní toleranci. Snad se domnívaly, že ze své víry uchovaly nejvíce možné, snad ani neměly v dogmatických otázkách úplně jasno, jak ostatně bylo časté v té době i mezi novoapečenými luteránskými pastory. Potridentské církvi už ale toto nestačilo.

Nejčastějšími prohřešky hornolužických řeholnic, jako i řeholnic jinde v Evropě, bylo nedodržování klauzury, nepřijetí zpovědníka a spory s ním a porušování slibu poslušnosti. Všechny tyto prohřešky mohly jeptišky zdůvodňovat dosavadním územ. Neposlušnost mohli mnohdy zavinit svých neobratným postupem *superiores* sami, jako Antonín Flamingk v Marienthalu, ale mohla vzniknout i z nejasnosti, koho vlastně mají řeholnice poslouchat. Je přitom důležitý postřeh, který z pramenů vyplývá jen jaksí v druhém plánu. Hornolužické jeptišky se sice často odmítaly zpovídat vnucenému zpovědníkovi, porušovaly klauzuru, uváděly luteránské predikanty na své farnosti, vysmívaly se katolickým duchovním a svářely se s nimi, komunikovaly s luterány a – snad – přemítaly o Lutherových myšlenkách. V klášterech však zůstávaly, ba dokonce do nich nadále vstupovaly, a to i v konfesně rozštěpené Horní Lužici. Potvrzuje se tak přetrvávající cena a význam řeholního života v té době, kterou ostatně z jiné strany potvrzuje touha zemřít v klášteře či být tam pohřbeni, kterou vykazují i někteří dosavadní protestanti.

Tento význam a nezpochybnitelná přitažlivost ženské *vita religiosa* i ve většinově protestantském prostředí vypovídá o ceně klášterů jakožto útočiště před zmatky světa, jako možnosti hmotného zabezpečení, ba snad jako uplatnění, které skýtalo ženám jistou autonomii, v jiných postaveních v tehdejší společnosti těžko možné. Ve světských – právních, hospodářských – záležitostech středoevropské obyvatelky ženských klášterů požívaly zřejmě i po tridentském koncilu jisté autonomie, v duchovních věcech ale byly spíše vedeny svými *superiores* v rámci kongregací. Soudy o autonomii či podřízenosti v ženském řeholním světě nemohou být v žádném případě jednoznačné a plošné.

Na počátku 17. století se organizační postavení, právní zakotvení i sociální a kulturní vazby klášterů Marienthal a Marienstern modifikovaly do

podoby, která pak charakterizovala jejich vývoj přinejmenším do začátku 20. století. V rovině sociální, ekonomické i kulturní předpokládáme jisté stáhnutí se ze života nejbližšího okolí ve prospěch intenzivnějších vazeb na Čechy, které jim také umožňovaly přežít pod nesporným tlakem protestantského prostředí. Je zřejmé, že v případě svých panství měly nadále k dispozici silné zbraně: hmotné prostředky, významná feudální a patronátní práva, která působila výrazně až do 19. století, ale i vazby na Čechy, na české cisterciáky, na císařský dvůr. Je třeba klást si otázku, nakolik byla (často agresivní) rekatolizační politika hornolužických představených, která působila v kraji mnohdy zlou krev, záměrem a zájmem institucí samotných a nakolik byla podněcována a živena kontakty s českými katolickými kruhy, nakolik byla řešení podmiňována lokálními tradicemi či obecnými modely požadovanými a prosazovanými v potridentské církvi.

Raněnovověké dějiny klášterů, spjatých se svým okolím četnými svazky, mohou snadno přerůst v barvitě dějiny příslušného teritoria, jak konstatovali při jiné příležitosti historikové francouzští. Platí to, možná překvapivě, i v této oblasti, kde katolické řeholnice rozhodně nepatřily k vládoucí a tón udávající náboženské skupině a kde se v politické, sociální i ekonomické sféře odráželi neustále minoritní pozice klášterů v zemi. Právě roli jeptišek v životě Horní Lužice, jejich význam pro jejich panství a především jejich mimořádnou důležitost pro udržování kontaktů teritoria s Českým královstvím a částečně i se slezskými knížectvími, tj. se sousedy v kdysi společném státním celku, lze poznat pro 16. a 17. století z pramenů poměrně velmi dobře.

Summary

Convents of Upper Lusatia in the 16th and 17th century between sacral and secular power

Out of the various religious and church structures of Upper Lusatia, the presented thesis focuses on the local women's religious Catholic houses, on the Cistercian convents of Marienthal and Marienstern, and the penitent sisters of

Mary-Magdalene's convent in Lauban and on their domains. The period of interest is mostly 16th and 17th century. These abbeys are the only catholic institutions which have survived up to this day in the mainly protestant area.

The introductory debate about monasteriologic research and about the possibilities of applying modern historical methods to the field are followed by an overview of the research dedicated to the area – both from the local and general German, or even Czech point of view. Careful analysis of the utilised resources follows. In assessing the factors that allowed the coexistence of institutions firmly tied to the Catholic Church and of the Protestant majority, it was first necessary to investigate the role of convents in the local society and to explore the earlier pre-reformation events. For the existence of monasteries of traditional orders was, in the early modern era, determined just as strongly by politics, (church) administration and by social and economical factors, as it was by its coexistence with protestantism. The existence was often continuous, tied to an ongoing tradition and to the context of development of the whole area. Since the history of Marienthal, Marienstern and Lauban has not been consistently researched yet, a significant part of this work is basically a positivist description of their history.

Furthermore, we inquire into the process of Protestant reformation in Upper Lusatia, its impact on other local convents and, finally, the first confrontation of the convents and their subjects with the new doctrine. The core of our research deals with the 16th century, when it was necessary to constitute an organisational basis from which further existence of convents could evolve, after the old order and Episcopal structures dissolved. Besides, in the chaos of approx. mid 16th century, all three convents had to struggle with serious economical and social problems. They faced the Protestant reformation, the demands of the reviving Catholic Church, and the increasing pressure from the ruler. Several authorities imposed their power over the convents, sometimes at once, sometimes in mutual disagreement. Apart from a variety of order authorities, corresponding with earlier order exemptions, even Episcopal and secular authorities intervened in the convents, in the spirit of the Trident decrees.

We deal in detail with the Cistercian monastery in Lower Lusatian Neuzella, which was the first to affect the Upper Lusatian women's religious

houses. Moreover, its history bears an interesting resemblance to the one of Marienthal and Marienstern. Further, we deal with the situation of the convents in the context of the Czech Cistercian province, focusing on their relations. Significant were also the ties of the convents to the administration of Upper Lusatian Catholics, founded in 1560s, being a subject of the Bautzen canonry. Finally, we deal with the important, yet overlooked stand of the re-newed Archiepiscopric of Prague and the Czech ruler towards convents in general. Also in this respect, the research of Upper Lusatian convents may extend the current knowledge.

Finally, we present a micro-historic investigation of an internal crisis of the convents – mainly Marienthal – in the second half of the 16th and the beginning of 17th century. It was influenced by the blended influence of various authorities, as well as by general trends in the evolution of women's monastic life of the period. The analysis is appended by notes on the inhabitants of the convents and the history of convent dominions, especially church- and religion-wise.

One of the main goals of the work is to draw attention to a topic almost forgotten in the Czech environment, which is nevertheless closely connected with Czech history. The very existence of Upper Lusatian convents and their diverse contacts with Bohemia in turn authorise us to observe these from the Czech point of view. Also, the selected approach of comparing three convents of Marienthal, Marienstern and Lauban and their history is rather novel.

The influence of external authorities worked against rather free handling of the monastic discipline in the convents, traditional by far not only in this region. This resulted in increased tension. It is apparent that it would be nearly impossible to carry out a reform of a convent order without the support of *bracchium seculare* and of Episcopal power. However, the survival of the convents was equally dependent on reforms as it was on the firm grounding in the feudal and economic system of the time, together with the necessary economic and social standing. In the end, the convents overcame their internal crisis with the aid of the Church and of secular authorities, the aid most often coming from the Czech lands. This caused the communities' leaning towards Bohemia in a period of strong separatist urge, already apparent in both margraviates, culminating by handing Lusatia over to Saxony in 1635.

In the observed period, the organisational and legal grounding and the social and cultural ties between the Marienthal, Marienstern and Lauban convents evolved into a form which further influenced their development until the beginning of the 20th century (at least). Spiritually and culturally, a certain withdrawal of the convents from the life of their closest surroundings may be observed, in favour of stronger leaning towards Bohemia. Also the social structure of the convents has been altered significantly – starting in the 17th century, their inhabitants were recruited from lower social classes than previously, and they came mostly from the neighbouring Catholic countries.

The work may be perceived as an exploit of women's monastic life, but also as a contribution to the knowledge of intricate spiritual situation in the 16th and 17th centuries, based on the hitherto seldom explored example of monasterial dominions. It is also valuable in the context of the rather topical discussions about religious coexistence or tolerance, questioning even a confessionalist paradigm when most rigidly applied. Thus it is apparent that in the given context, the superiors of all three convents were tolerant towards the extension of Lutheran belief in their dominions, managing to coexist with it in peace until the last third of the 16th century. Only the impact the Recatholisation pressure from Bohemia stirred the religious terms of the dominions again. However, after Lusatia was handed over to Saxony, it was no longer possible to re-establish the earlier state of affairs.

Résumé

Les abbayes féminines de Haute Lusace entre pouvoir temporel et spirituel aux XVIème et XVIIème siècles

Parmi les diverses structures religieuses et ecclésiastiques de la Haute Lusace, ce travail porte son attention sur les monastères catholiques féminins – les couvents cisterciens de Marienthal et de Marienstern et la communauté des soeurs pénitentes de Marie-Madeleine à Lauban – ainsi qu'à leurs dépendances, et ce principalement au seizième et au dix-septième siècle. Ces couvents sont les

seules institutions catholiques qui ont survécu jusqu'à nos jours dans cette région essentiellement protestante.

Les réflexions introductives sur la recherche monastériologique et sur les possibilités d'appliquer à la problématique des méthodes historiques plus modernes sont suivies d'un aperçu récapitulatif de l'historiographie consacrée à la Haute Lusace de la perspective régionale, allemande, mais également tchèque, et enfin d'une analyse détaillée des sources utilisées. L'évaluation des facteurs qui ont permis la cohabitation d'institutions étroitement liées à l'église catholique avec un environnement majoritairement protestant rendait indispensable une étude préalable de la place des monastères féminins dans la société locale, d'où la nécessité de s'immerger dans l'histoire des temps plus anciens, antérieurs à la Réforme. La vie des couvents des ordres traditionnels à l'époque moderne était en effet déterminée au moins autant par les facteurs politiques, (ecclésiastico-)administratifs, sociaux et économiques que par leur coexistence avec le protestantisme, souvent dans une continuité ininterrompue avec la tradition antérieure, et dans le cadre de l'évolution d'ensemble de toute la région de Haute Lusace. L'histoire de Marienthal, Marienstern et Lauban n'ayant à ce jour pas été écrite, cette partie du travail comprend inévitablement sa narration au sens positiviste du terme.

Je passe ensuite au développement de la Réforme protestante en Haute Lusace, à ses effets sur les autres couvents de la région, enfin, à la première confrontation des monastères féminins et de leurs sujets avec la nouvelle doctrine. Le récit est centré sur le seizième siècle, époque où s'imposait avant tout la nécessité d'établir une organisation capable d'assurer la survivance des couvents après la rupture des liens monastiques et diocésains en vigueur jusqu'alors. Dans le chaos organisationnel de la moitié du seizième siècle, les trois monastères rencontraient de surcroît d'immenses difficultés économiques et sociales et faisaient face à la fois à la Réforme protestante, aux exigences de l'Eglise catholique en voie de renouveau et à la pression croissante du souverain. Ils étaient soumis à des autorités diverses et agissant parfois de concert, parfois en contradiction mutuelle: outre les divers acteurs du clergé régulier, qui exerçaient leur action conformément aux anciennes exemptions des ordres monastiques, intervenaient également, dans l'esprit des décrets du concile de Trente, les autorités diocésaines, mais aussi le pouvoir civil. Je consacre une

place relativement importante au couvent des cisterciens de Neuzelle en Basse Lusace, qui exerçait sur les monastères féminins de Haute Lusace l'influence la plus notable et dont l'évolution montre de plus des parallèles remarquables avec l'histoire de Marienthal et de Marienstern. Je replace ensuite la situation de ces couvents dans le contexte de la province tchèque de l'ordre cistercien, retraçant leurs relations avec cette dernière. Tout aussi importants étaient leurs liens avec l'administration des catholiques de Haute Lusace, établie dans les années soixante du seizième siècle auprès du chapitre de Bautzen. Enfin, les rapports de l'archevêché restauré de Prague et du roi de Bohême avec les couvents en général représentent un sujet intéressant et peu exploré. Là aussi, l'étude des monastères féminins de Haute Lusace peut enrichir l'état actuel de nos connaissances.

La dernière partie du travail est une description microhistorique de la crise interne des couvents – notamment de Marienthal – dans la seconde moitié du seizième et au début du dix-septième siècle, crise qui reflète d'une part la confusion des différentes compétences administratives, d'autre part les tendances générales de la vie régulière féminine de l'époque. L'analyse est complétée par des remarques relatives à la composition des communautés monastiques et à l'évolution de leurs domaines, en particulier au niveau religieux et ecclésiastique.

L'un des principaux objectifs de ce travail est d'attirer l'attention sur un sujet presque oublié dans le milieu tchèque, et pourtant étroitement lié à son histoire: l'existence même des monastères féminins de Haute Lusace et leurs contacts multiples avec la Bohême, qui nous permettent par ailleurs de les étudier pour ainsi dire «de chez nous», à travers les sources tchèques. Le regard d'ensemble porté sur les couvents de Marienthal, Marienstern et Lauban, ainsi que la comparaison de leurs destinées, constituent également une certaine nouveauté.

L'action des autorités – essentiellement extérieures – sur les couvents était dirigée contre l'application fort libre de la discipline régulière, qui n'était pas, loin s'en faut, particulière à cette région. Les points de frictions étaient nombreux, et il est clair que la réforme monastique était difficilement réalisable sans l'appui du *bracchium saeculare* et du pouvoir diocésain. Autant toutefois que des tentatives de réforme, le maintien des couvents dépendait aussi d'un

enracinement solide dans le système économique et féodal de l'époque et d'une base matérielle et sociale. Les monastères sortirent finalement de leur crise interne sous l'égide des autorités civiles et religieuses tchèques. Celles-ci imposèrent durablement l'orientation des communautés vers la Bohême, à contre-courant des tendances centrifuges des deux Lusaces couronnées par leur cession à la Saxe en 1635.

Au cours de l'époque considérée, l'organisation et le statut juridique comme les orientations sociales et culturelles des couvents de Marienthal, Marienstern et Lauban évoluèrent vers l'état qui caractérise ensuite leur histoire au moins jusqu'au début du vingtième siècle. Au niveau culturel et spirituel, on peut s'attendre à un certain retrait de ces monastères de la vie de leur environnement immédiat, au profit justement de liens plus intenses avec la Bohême. Une autre transformation notable concerne l'origine des moniales, qui se recrutaient à partir du dix-septième siècle de couches sociales plus basses qu'auparavant et provenaient en outre pour une bonne part des régions catholiques voisines.

Outre l'étude de la vie monastique féminine, on peut également voir dans ce travail une contribution à la connaissance de la complexe situation spirituelle aux seizième et dix-septième siècles à travers l'exemple jusqu'ici rarement étudié des domaines des monastères. Il peut également apporter un éclairage dans le contexte de la réflexion toujours vivante sur la coexistence ou la tolérance religieuse, et relativise quelque peu le paradigme confessionnel pris de manière trop rigoureuse. On voit ainsi que les supérieures des trois monastères toléraient, vu les circonstances, la prolifération de la foi luthérienne dans leurs possessions et parvenaient à cohabiter pacifiquement avec elle jusqu'au dernier tiers du seizième siècle. Ce n'est qu'avec les conséquences de la pression de recatholisation venant de Bohême que les rapports religieux sur ces domaines se troublèrent à nouveau. La cession de la Lusace à la Saxe exclut cependant la possibilité d'un retour à la situation de jadis.

Slovníček lokalit

Pro snazší orientaci v textu uvádím na tomto místě slovníček abecedně seřazených německých názvů lokalit, které se dnes nacházejí na území Polska, s jejich dnešními polskými označeními. Stejně tak uvádím lužickosrbské varianty některých německých místních názvů.

Bad Warmbrunn – Cieplice Slaskie-Zdrój
Blumberg – Bratków
Crochwitz – Chrósćicy
Goldberg – Złotoryja
Grunau – Krzewina Zgorzelecka
Grüssau – Krzeszów (Křešov)
Heinrichau – Henryków
Hirschberg – Jelenia Góra
Hoyerswerda – Wojerecy
Katholisches Hennersdorf – Henryków Lubański
Königshain - Działoszyn
Kuckau - Kukow
Lähn – Wleń
Lauban – Lubań
Leubus – Lubiąż
Liebenthal – Lubomierz
Löwenberg – Lwówek Śląski
Marienstern – Marijina Hwězda
Naumburg am Queis – Nowogrodziec
Ostro – Wotrow
Panschwitz – Pančicy
Pfaffendorf – Rudzica
Paradies – Paradyż
Plessen – Bledzew
Reichenau – Bogatynia
Rosenthal-Róžant
Seitendorf – Zátonie
Steinkirchen – Koscielna Wies
Wittichenau – Kulów
Wünschendorf – Radogoszcz

Seznam pramenů a literatury

Bibliografie je výběrová. V poznámkách cituji vždy poprvé celý název díla, resp. archivního fondu. Zkrácené citace jsou pak podle klíče : iniciála jména autora, zkrácený název díla až po určující substantivum.

I. Prameny nevydané

I. 1. bohemikální

FONDY I. ODDĚLENÍ NÁRODNÍHO ARCHIVU PRAHA:

Archiv Koruny české (AČK)

č. 284, 1482, 1526

Archiv pražského arcibiskupství (APA)

Listiny

zvláště čísla 84 sq.

Historica:

sg. C 110/6 – biskupství míšeňské (1380-1579)

sg. C 111/1 – biskupství budyšínské

sg. C 121/5, C 121/3, C 121/2 – kláštery Marienthal, Marienstern,

Lauban

sg. C 117/2 – provinční kapituly cisterciáckého řádu, vizitace

sg. C 117/3 – klášter Zbraslav

sg. C 118/3 – klášter Plasy, Zlatá Koruna

sg. C 118/5 – klášter Osek, Neuzelle, Pohled

Knihy:

sg. B 1/2 – kopiář odeslaných listů administrátorů katolické konsistoře (1550-1553)

sg. B 1/3 – kopiář odeslaných listů arcibiskupské kanceláře (1564-1567)

sg. B 1/6 – kopiář odeslaných německých listů arcibiskupské kanceláře (1586-1589)

sg. B 1/7 – kniha dekretů, recesů atd. (1566-1577)

sg. B 1/8 – kopiář listů arcibiskupské kanceláře císařům a knížatům (1565-1570)

sg. B 1/9-12, 14, 16 – kopiáře missivů německých (1567-1580)

sg. B 1/13 – kopiář missivů českých (1571-1580, 1627-1629)

sg. B 1/15 – kopiář různých latinských smluv (1564-1615)

sg. B 1/18 – kopiář listů poselacích Antonína Brusa (1564-1565)

sg. B 2/1 – Protocoli confirmationum (1561-1623)

sg. B 2/3 – Articuli reformationum et visitationum (1565-1578)

- sg. B 2/4 – listy kardinála Harracha
- sg. B 4/8 – Visitationes canonicae de variis (17. a 18. století)
- sg. B 4/6 – Visitatio ecclesiarum districtus Boleslaviensis de anno 1670
- sg. D 138/3-D 138/4B – presentace k farnostem (1607-1650)

Recepta :

- sg. C 66-C 72 z let 1545-1580, zvláště sg. 72 (1579-1580)
- sg. C 77-78 – arcibiskupská korespondence z let 1603-1613

Emanata:

- sg. C 1-C 65, zvláště sg. C 1a (1580), sg. C 1 (1564-1599)

Česká dvorská kancelář (ČDK)

- sg. IV B 27, karton 353 – Marienstern a Marienthal (jmenování fojtů, instrukce, potvrzování volby abatyše, vizitace 1558-1746)
- sg. IV B 27, karton 354 – kapitula sv. Petra v Budyšině (její konzistoriální pravomoc v obojí Lužici, záležitosti katolického náboženství a jeho ochrana v Lužicích)
- sg. IV B 101, karton 406 – klášter v Laubanu
- sg. IV B 13, opatření proti vychovávání šlechtických dcer v zahraničních kláštorech

Česká finanční prokuratura

- sg. 1/649, 1/669, 8/128 k Marienthalu
- sg. 10/106 k Laubanu
- sg. 1/530, 1/539, 1/554, 6/92 k Mariensternu

České oddělení dvorské komory (ČDKM)

- oddělení IV – česká panství, komorní statky
- sg. M 148 – Marienstern, Marienthal
- sg. N 165 – Neuzelle
- sg. L 145 – Horní a Dolní Lužice – berně atd. (1526-1664)
- sg. L 146 – Soud (vrchní) v Horní Lužici (1550-1562)
- sg. G 79-81 – Guben
- sg. 0/169 – Oybin (1523-1594)

Královská registra (RG)

- kniha č. 23 (Kaiserliche Befehle, Missiven: 1540-1541)
- kniha č. 25 (Kaiserliche Befehle, Missiven: 1541-1542)
- kniha č. 99 (léta 1586-88)
- kniha č. 128 (Lausitzische Landtagshandlungen, 1531-1537)
- kniha č. 129 (Lausitzische Landtagshandlungen, 1538-1539)
- kniha č. 131 (Lausitzer Lehensangelegenheiten, 1558-1615)

Lužické spisy (LŽ)

II. oddělení:

- sg. II/4 – akta k panství cisterciáckého kláštera Dobrilugk
- sg. II/7 – akta ke klášteru v Gubenu
- sg. II/11 – akta ke klášteru v Neuzelle

sg. II/12 – „lužické záležitosti“, mimo jiné katolické náboženství v Budyšíně

sg. II/15 – záležitosti kláštera a města Laubanu

sg. II/16 – náboženské záležitosti v Budyšíně

sg. II/20 – záležitosti kláštera Marienstern

sg. II/21/1 – záležitosti kláštera Gubenu

sg. II/25/1-2 – vnitřní záležitosti kláštera v Neuzelle

sg. II/50/1 – „lužická jednání“ (budyšinská kapitula, pravomoc míšeňského biskupství nad Horní Lužicí, pozůstalost Jana Leisentritta z let 1581-1588)

III. oddělení:

sg. III/4/2 – Geistlichkeit Oberlausitz, Niederlausitz (16. a 17. století)

sg. III/11/8 – Marienstern

sg. III/11/9-10 - Marienthal

sg. III/1/38 – stížnosti františkánského kláštera na město Budyšín (1550-1552)

Pozůstalost dr. J. Prochna

kart. 8 – soupis starých tisků a rukopisů UK Praha původem z ojevinského kláštera

Sbírka přepisů z Drážďan (zvláště k 17. století)

Sbírka přepisů z italských archivů

Saalebuchy

např. č. 297/241 b), 23/483-484', č. 29/585, č. 47/471 – confirmace privilegií klášterů a jednotlivých abatyší

Stará manipulace (SM)

sg. III, P 106/M 4 – Marienthal, Marienstern;

sg. P 106 R 14 a), P 106/0 13

sg. E 32-8-20 – Budyšín

Zrušené kláštery

fondy Řád cisterciáků Plasy, Pohled, Zbraslav

ARCHIV PRAŽSKÉHO HRADU

Archiv metropolitní kapituly

Acta administratorum archiepiscopatus Pragensis (rukopisy sg. VI 5-VI 13)

rkps. sg. XXXV – akta kapituly za děkana Pontana

rkps. sg. XXXVII – zápisník o věcech kapitulních z let 1594-1600

rkps. sg. XXXIX – liber copialis Georgii Pontani a Breitenberg 1606-1609

rkps. sg. C – kopiář listů císaři, místodržícím a české komoře (1571 sq.)

listiny, sg. L, L III/11

rukopisná pozůstalost Christiana Pfaltze (mimo jiné Collectanea historica k dějinám Horní Lužice, rkps. sg. LII)

NÁRODNÍ KNIHOVNA PRAHA

staré tisky z klášterních knihoven, staré tisky k monastické problematice, catalogi cleri

rkps. sg. VI B 13, Memorabilia monasterii Vallis b. Virginis in regno Bohemiae siti vulgro Frawenthal dicti, fundati a. 1267 (usque ad a. 1747)

KNIHOVNA NÁRODNÍHO MUZEA

rkps. sg. 6 F 34, 5 C 2 (vizitace, kopiáře arcibiskupských listin)

STÁTNÍ OBLASTNÍ ARCHIV LITOMĚŘICE

fond Řád cisterciáků Osek

listiny

č. 60-63, č. 74

akta

sg. A I.2 – A I. 6 – vizitátoři a generální vikáři cisterciáckého vikariátu v Čechách, na Moravě a v obojí Lužici (1601-1678), spisy vikářů Antonína Flaminga a Jiřího Vrata

sg. A II.1 – seznam řeholníků a řeholnic českého vikariátu cisterciáckého řádu (1716-1720)

sg. A IV.1-2 – spisy ke klášteru v Neuzelle (od roku 1590)

sg. A IV.4-5 – spisy kláštera Marienstern (1263-1710, mimo jiné spor o luterské bohoslužby ve Wittichenau; spory s hornolužickými stavy)

sg. A IV.6 – spisy kláštera Marienstern a Marienthal (1697, 1701, 1705)

sg. A IV.8 – spisy kláštera Marienthal (spory o luterské bohoslužby; čeští nekatoličtí exulanti)

sg. A IV.9 – spisy kláštera Marienstern a Marienthal (spory s luterány, švédský vpád a daňové záležitosti, 1622-1711)

sg. A IV.13 – spisy kláštera Marienstern a Marienthal (1622-1709)

sg. B IV.18 – způsob provádění vizitací cisterciáckých klášterů v Čechách, na Moravě a v obojí Lužicích

sg. D I.69 – odpověď českého vikariátu na požadavky budyšínského děkana

sg. D III.24 b) – opisy listin ke klášteru Marienthal ze 20. století (1234-1837)

sg. D III.40 – spisy týkající se Marienthalu (1675-1784)

sg. D IV.20 – „Abtretung und Übergab, der beyden marggraffthumber Ober- und Nieder Lausnitz, Wie auch Newe-Erb – Vereinigung Zwischen Böheimb und ChurSachsen“ (rukopis ze 2. poloviny 17. století)

sg. M I.14 – „Necrologium seu Nomina Personarum Regularium Fratrum, Sororum, Familiarium et Benefactorum Ordinis Cisterciensis per Vicariatum Boemiae, Moraviae, et utriusque Lusatiae in Domino defunctorum“ (1143-1773)

ARCHIV ŘÁDU CISTERCIÁKŮ VE VYŠŠÍM BRODĚ

vizitační protokoly, sbírky materiálů k hornolužickým klášterům

STÁTNÍ OBLASTNÍ ARCHIV DĚČÍN

karton č. 584-585, klášter Marienthal, Sasko

I. 2. prameny německé provenience

KLOSTERARCHIV MARIENTHAL

rukopisy: Marienthaler Nachrichten, Ehrentempel der Abbatissinen
Marienthal, Liber scriptus memorabilium
fond *Urkunden*
aktový materiál 17. – 19. století (dosud neutříděný)
Joachim Huth, Notizen zu den Marienthaler Totenbüchern

KLOSTERARCHIV MARIENSTERN

fond *Urkunden*
aktový materiál k patronátním právům a vnitřním poměrům kláštera ze
16.-19. století
Materialsammlung zu Wahlen und Visitationen, unveröffentlichtes
Manuskript von Sr. M. Elisabeth Gäbler Ocist.
Informatio Alienationis Veteris Cellae, Fach 333, Nr. 59/4, 1541
Fach 326, Nr. 87 (exempce kláštera, vizitační právo, potvrzení voleb
abatyší, 16. století – 1954)
Fach 331, Nr. 26-28 (*Pröpste und Kapläne*, 16.-18. století)
Fach 332, Nr. 43 (korespondence s vizitátorem, 17.-19. století)
Fach 332, Nr. 51/3 (poznámky o starých domácích zvycích, Charta
Caritatis, klauzurní ustanovení, bez data)
Fach 332, Nr. Nr. 40, 42 (vizitace, rozbory vizitačních práv)
Fach 332, Nr. 47/1 (seznamy kaplanů a vizitátorů)
Fach 332, Nr. 56 (varia ke klášterům Horní Lužice ze 17. století)
Fach 333, Nr. 59 (listy z jiných klášterů)
Fach 333, Nr. 60 (listy z jiných klášterů, mimo jiné z Oseka, Plas,
Zbraslavi, Zlaté Koruny atd., od 16. do 19. století)
Fach 333, Nr. 62-63 (dopisy z Marienthalu léta 1596-1898)
Fach 332, Nr. 47 (dopisy marienthalské abatyše ze 16. až 18. století)
Paul Skobel, Die Totenbücher der Abtei Marienstern, Schirgiswalde
1948, Maschinenmanuskript
Verwaltungsakten, Litt. U/V, Nr. 10 (dopis hornolužického Oberamtu
„wegen der Erlaubnis vor dem Herrn Visitor“, 1749)

STADTARCHIV KAMENZ

listiny, městské knihy

DOMSTIFTSARCHIV BAUTZEN

oddělení A I: **Urkunden, Lehnsbriefe, Erbhuldigungen**
Loc. 0001 – *verschiedene Kayserliche Majt. Schreiben* (1435-1717)
Loc. 0002 – *Cessio monasterii Sancti Francisci capitulo facta* (1558,
1562)
Loc. 0013 – listiny a jejich opisy (císařské a kurfiřtské, 1501-1555)
Loc. 0014 – listiny a jejich opisy (císařské a kurfiřtské, 1537-1591)

odd. A IV: **Urkundenabschriften und Nachweise**
Loc. 0145 – krátké kroniky kapituly a jeho děkanů (do 1763)
Loc. 0146-0148 – náčrt kroniky kapituly (3 konvoluty, do 1774)

Loc. 0152 – Matricula Ecclesiae et Capituli ad S. Petrum (Johann Leisentritt, 1569)

Loc. 0153 – písemnosti o pozici katolické církve v Lužicích (1555-1784)

Loc. 0154 – akta k období děkanátu Jana a Řehoře Leisentritta

odd. G IV: **Klöster und Stifter**

G IV m α: St. Marienstern

Loc. 5943-5944 – Acta Varia Mariaestellensia (1248-1850)

Loc. 5945 – Acta Dominae Abbatissae Mariaestellensis c/a V. C. B. in puncto visitationis et Vallis Rosarum (1264-1759)

Loc. 5946 – Acta ad Visitaciones Mariaestellenses pertinentia (1379-1754)

Loc. 5948 – Acta de Regulari Ordine Sancti Benedicti (1575-1582)

Loc. 5949 – Acta, den Kloostervogt und Streitigkeiten des Klosters St. Marienstern betrft. (1588-1599)

Loc. 5951 – Acta Varia Mariaestellensia 1600-1788

Loc. 5952 – akta týkající se vizitačního práva budyšínského děkana nad klášterem Marienstern (1614-1615)

G IV m β: St. Marienthal

Loc. 5997-5998 – Acta Varia Mariaevallensia (a) 1234-1610, b) 1611-1787

Loc. 5999 – spisy týkající se válečných odvodů a pustošení v Marienthal (1593-1643)

Loc. 6001, Literae Abbatissarum Marievallensium (1700-1814)

G IV mm: St. Marienstern und St. Marienthal

Loc. 6017 – Information und Bericht von denen Closter-Voigten beschrieben von D. Benjamin Leuber (1669)

G IV 1 Lauban

G IV n Kloster Neuzell

G IV v Varia Monasteria: Kloster Liebenthal, Kloster Maria-Schein, Kloster zum Hl. Kreuz vor Meißen, Hochstift Meißen und Wurzen, Naumburg am Queis, Ossegg und Strahowa

G IV x St. Joachimstein

Correspondentia P. Ticini S. J. cum Sacerdotibus in Lusatia ratione libelli Principia Wendica et Historia Rosenthalensis 1678-1696 – loc. 6470

J. J. A. Hauptmann, Catalogus Cleri Lusatii (rukopis 1768)

K. A. Jentsch, Geschichte der Lausitzischen Prediger-Gesellschaft zu Leipzig

F. J. Lock, Repertorium Cleri Lusatici, ordine alphabetica (rukopis 1816)

STAATSFILIALARCHIV BAUTZEN

Archiv der Stände

Loc. 169 – Landesordnungen der Jahre 1551, 1582, 1597

rep. XVII. Klöster:

Loc. 392 – Das Klöster Marienstern und Marienthal betrft.

Loc. 394 – Information und bericht von den Klostersvoigten in Oberlausitz, ihrem Stand und Amt und was die Klostersvoigte zu verrichten haben

Loc. 395 – Klöster Marienstern und Marienthal auch das Priorat zu Lauban und den ersten Voigte betr.

Loc. 5585 – Steuer Einnehmung des Stifts Marienthal 1692-1729

Loc. 429 – Das Kloster und Priorat zu Lauban betr.

Criminalsachen:

Loc. 2265 – Remissio Deliquentium ad locum delicti und klösterliche Verweigerungen deshalb v. J. 1680-1737

SÄCHSISCHES LANDESHAUPTARCHIV DRESDEN

Originalurkunden č. 13021 – Traditionsrezeß über die Margg. Lausitz 1635

Geheimes Cabinet

(Ober)Lausitzer Sachen

Loc. 30102 – Des Erzbischofs zu Prag Visitation der catholischen Geistlichkeit in der Mgr. Lausitz (1669)

Loc. 2286 – Abschriftliche Revers für die Katholische Geistlichkeit in Markgraffthum Oberlausitz (1769)

Klöster

Loc. 2281 – Das jungräuliche Stift Stae Mariae Magdalenae zu Lauban (1749-1810)

Loc. 2275 – Marienthal

Loc. 2279 – Marienstern

Loc. 2543 – Die in den Marggraffthumern Ober und NL befindlichen Klöster Marienstern, Marienthal und Neuzelle

Geheimes Archiv

Loc. 7431 – Stolpisch und Bischoffwerdische und Gödische Visitation bey denen Kirchen (1550)

Loc. 8954/26 – Erstes Buch, die beyder Klöster Marienstern vnd Marienthal, im Marggraffthum Oberlausitz betr. (1621-1669)

Loc. 8954/27 – Anders Buch, die beyden Klöstern Marienstern und Marienthal, im Marggraffthum Oberlausitz betr. (1670-1725)

Loc. 8955/1-3 – Marienstern (1652-1678, 1711, 1722, zvláště úřad klášterního fojta)

Loc. 8955/7, 13 – spory mezi abatyší v Mariensternu a jejími evangelickými poddanými (zvláště v Bernstadtu, 1653)

Loc. 8955/11 – privilegia klášterů Marienstern a Marienthal

Loc. 8956/1-3 – spory mezi klášterem Marienthal a obcí v Ostritz (1623-1699)

Loc. 9346/1, Loc. 9577/4 – evangelíci v Ostritz proti abatyší v Marienthalu a jejím úředníkům (1623 sq.)

Loc. 9346/2 – Acta doktora Benjamina Leubera ohledně evangelíků v Ostritz a abatyše (1668)

Loc. 8635/6 – urbář kláštera Marienthal z roku 1555 (pozdější opis)
Loc. 8956/7 – půjčka, kterou kurfiřt Jan Jiří I. žádal od kláštera
Marienthal (1644)
Loc. 9342/15 – písemnosti vzniklé v souvislosti s požárem v Marienthalu
a Ostritz 22. srpna 1683

Visitations-Sachen
Loc. 9599/17, 20 – Visitation in Oberlausitz der Stifter und Kloster im
Lande (1656-1659, 1669-1673)

Geheimes Konsilium

Oberlausitz
Loc. 5868 – Acta, die Kirchen- in OBL btrf., 1687, 1711, 1712
Loc. 5850 – Jus episcopale et dispensandi geistlicher Gerichtbarkeit
Loc. 5855 – Die Visitationen derer in Ober- und Nieder-Lausitz
gelegenen Cistercienser Klöster Neuenzelle, Marienstern und Marienthal bel.,
Vol. I, 1726 sq.

Kammerkollegium

Ms. U. 305 – zpráva Benjamina Leubera a Georga Maurmanna o „Stifter
und Kloster et de statu Religionis in dem Marggrathum Oberlausitz“ (1668)
Loc. 32544, Rep. XXIII, Oberlausitz, č. 3 (daně římskokatolického
duchovenstva v markrabství 1637)
Loc. 38031, Rep. XXVII, Oberlausitz, č. 13 (příspěvek deskových a
komorních statků duchovních ústavů a klášterů Horní Lužice 1651)
Loc. 33494, Rep. XXXII, Oberlausitz, č. 66 (akta, privilegia Horní
Lužice 1544 sq.)
Loc. 37329, Rep. XXII, Oberlausitz, č. 8 (akta, předání markrabství
Horní a Dolní Lužice 1630)

SÄCHSISCHE LANDESBIBLIOTHEK – STAATS- UND UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK
DRESDEN

Landesordnungen pro markrabství Horní Lužice, právní spisy ze 16. a
17. století, sbírka polemických letáků ze 16. století

CHRISTIAN WEISE BIBLIOTHEK ZITTAU

Mscr. bibl. Zittav. A. 13, Ad jus Lusaticum spectantia
Mscr. A 122 b), Chronik Arnsdorff (1611 sq.)
Mscr. A. 129, Chronik Schnyrer
Mscr. A 89, Chronik der Stadt Zittaw
Abteilung A) a B) Marienthal (sg. B 269/8 (2), Geschichte (sg. B 238),
Urkunden (sg. B 72) - opisy
Collectaneorum lusaticorum volumen I (Rep. XXXIV, č. 1)
Abraham FRENZEL, *Historia Populi et Rituum Lusatiae Superioris*
pozůstalost Hermanna Knotheho
Fritz GÜNTHER, *Das Bistum Meißen*, I (Maschinenschriftliches
Manuskript, Leutersdorf, s. a. Hist. 4⁰ 2067, Lus. VIa Zitt. 17)

BIBLIOTHEK DER OBERLAUSITZISCHER GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

RATSARCHIV GÖRLITZ

Listiny

Libri resignationum

Christianus Gabriel Funccius, Kurtzes Historien oder GeschichtsBuch
(1131-1599)

Varia Bartholomaei Sculteti

Liber missivarum: 1534-1545; 1547-1567; 1581 sq.

Liber actorum 1497-1505

STADTARCHIV LÖBAU

svazky Collectanea Lusatica

I. 3. prameny rakouské provenience

HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV WIEN

Staatskanzlei, Diplomatiche Korrespondenz, Sachsen

fasz. nr. 1 – 1685-1789 – Hofcorrespondenz

fasz. nr. 2 – Berichte des Kaisers Gesandten am chursächsischem Jofe
Otto Abten v. Banz (1672-1673)

Familienkorrespondenz

Schachtel 2 – August Kurfürst von Sachsen an Maximilian II, 1567

Schachtel 4 – vévodové saští Rudolfu II.

Klosterakten

sg. 213 (od srpna 1579)

Österreichische Akten

Böhmen 1 (allgemeine Akten 1421-1562)

Böhmen 2-3

Böhmen 30 (mimo jiné Verpfändung der Marggraffthümer Ober vnd
Niderlausnitz, dem Churfürsten zu Sachsen, Anno 1620, dobrozdání o postavení
markrabství z 18. století)

Schlesischen Akten 1

Reichskanzlei/Religionsacten

abt. 2 (1524-1630)

VERWALTUNGSARCHIV WIEN

kláštery v Horní Lužici v 18. století

HOFKAMMERARCHIV WIEN

Gedenkbücher

česká řada knihy č. 300-382, od 1. 4. 1527 do 1749, zejména knihy pro
16. století

Reichsakten

sg. F 92

sg. F 128 – „Markrabství Lužice“ – 1554-1636 (instrukce pro zemského hejtmana a kontrolora 1600, instrukce pro komorního prokurátora Andrease von Plauen 1595, instrukce pro hornolužického zemského fojta b. d. atd.)

ÖSTERREICHISCHE NATIONALBIBLIOTEK WIEN

Handschriftenabteilung

cd. 9350, 2a-19b, Relatio Peregrinationis Lusatie extracta ex Diario cuiusdam Curiosi Jesuitae

cd. 9084, listář Rudolfa II.

II. Staré tisky (do 1800), edice pramenů, archivní pomůcky

Acta sacrae congregationis de propaganda fide res gestas bohemicas illustrantia, I/1: 1622-1623, ed. Ignác KOLMANN, Pragae 1923

Acta summorum pontificum res gestas bohemicas aevi praehussitici et hussitici illustrantia, I-II, ed. Jaroslav ERŠIL, Praha 1980

Akta konsistoře katolické, ed. Klement BOROŤVÝ, Praha 1869

Aegidius ALBERTINUS, *Speculum Religiosorum & exercitium Virtuosorum oder Der Geistliche Spiegel darinn nit allein die Geistlichen Closter und Ordenßpersonen*, München 1599

Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Georgs, ed. Felician GESS, Leipzig 1905, 1917

Akten über die Reformtätigkeit Felician Ninguarda in Bayern und Oesterreich 1572-1577, ed. Karl SCHELLHASS, Rom 1898 (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken I)

Album Ossecense oder Verzeichnis der Mitglieder des Cistercienser-Stiftes Ossegg vom Jahre 1645-1896, Ossegg 1896

Christian ALTHMANN, *Historia ecclesiastica Zittaviensis oder Kirchen- und Reformationgeschichte der Churfl. Saechs. Sechs-Stadt Zittau, wie auch Lebens=Beschreibungen aller Evangelischen Pastorum primariorum in Zittau*, ed. Urban Gottlieb HAUBDORFF, Budißin 1732

Annales Veterocellenses, ed. G. H. PERTZ, in: Monumenta Germaniae Historica A, 1, 16 (reprint Stuttgart-New York 1963), s. 41-47

Archiv český, zvláště IX (listiny kláštera žďárského, léta 1409-1529); XIV (listiny kláštera sedleckého a skalického 1357-1541); XVIII (listiny kláštera starocelského 1272-1545, ed. ANTL

Archiv pražské metropolitní kapituly, II: Katalog listin a listů z let 1420-1561, Jaroslav ERŠIL – Jiří PRAŽÁK, Praha 1986

Bohuslaus BALBINUS, *Epitome historica rerum bohemicarum*, Pragae 1677

Bohuslaus BALBINUS, *Liber III Decadis I. Miscellaneorum Historicorum Regni Bohemiae Topographicus, et Chorographicus*, Pragae 1681

Johann BAUERMANN, *Die ältesten Urkunden für Kloster St. Marienthal aus den Jahren 1234-1245*, in: NLM 99, 1923, s. 99-127

Jan BECKOVSKÝ, *Poselkyně starých příběhův českých*, II, 1526-1715, ed. Antonín Rezek, Praha 1879

Karel BERÁNEK, *Bohemika archivní povahy v rukopisném fondu Rakouské národní knihovny ve Vídni*, in: SAP 34, 1974, s. 109-133

- Die Bestände des Sächsischen Hauptsaaarchivs und seiner Außenstellen Bautzen, Chemnitz und Freiberg*, redd. Bärbel FÖRSTER – Reiner GROSS – Michael MERCHEL, Leipzig 1994
- Bibliographie der deutschen Drucke des XVI. Jahrhunderts*, ed. O. BUCHER, Bad Bocklet – Wien – Zürich – Florenz 1960 (Bibliotheca Bibliographica 5)
- Libuše BÍLKOVÁ, *Řád cisterciáků Osek (1207-1949) – Katalog listin*, Litoměřice 1982 (Acta Litomericensia)
- Karlheinz BLASCHKE, *Archivalische Quellen zum Alltagsleben in Sachsen 1600 bis 1750*, in: Methoden und Probleme der Alltagsforschung im Zeitalter des Barock, redd. Othmar PICKL - Helmuth FEIGL, Wien 1992
- Lenka BOBKOVÁ – Kateřina BOBKOVÁ, *Listiny Jana Lucemburského a Karla IV. v Kapitulním archivu v Budyšíně*, in: Facta probant homines. Sborník k životnímu jubileu prof. Hledíkové, Praha 1998, s. 71-83
- Martin BOREGK, *Behmische Chronica*, 1587
- [Ignatius BORN], *Joannis Physiophili Specimen Monachologiae methodo Linnaeana, tabulis tribus aeneis illustratum*, Augustae Vindelicorum 1783
- [Ignatius BORN], *Neueste Naturgeschichte des Mönchthums*, s. I. 1783
- Gaspar BRUSCHIUS, *Monasteriorvm Germaniae Praecipuorum ac maxime illustrium Centuria Prima*, Ingolstadii 1551
- Gabrielis BUCELINI, *Benedictus Redivivus*, Veldkirch 1679
- Joannes BUGENHAGEN, *Was man vom Closterleben halten sol am allermeist für die Nonnen vnd Begynen geschrieben aus der heiligen Schrifft*, Wittemberg 1529
- Gotthelf Struve BURKHARD, *Historia Misnensis, quam chronicon terrae Misnensis et annales vetero-cellenses antehac ...* 1720
- Johannes BUSCH, *Liber de Reformatione Monasteriorum*, in: Geschichtsquellen der Provinz Sachsen 19, ed. Karl GRUBE, Halle a. d. Saale 1886, s. 377-399
- Sigismvndvs CALLES, *Series Misnensivm Episcoporum*, Ratisbonnae et Viennae 1752
- Caroli CARAFAE, *Commentaria de Germania sacra restaurata sub summis pontificis Gregorio XV. et Urbano VIII.*, Coloniae Agrippinae 1639
- Juan CARAMUEL DE LOBKOWITZ, *De Cisterciensium et aliorum omnium Benedictinorum ... praecedentia*, Lovanii 1644
- Johann-Benedict CARPZOW, *Analecta Fastorum Zittaviensium*, Leipzig 1719
- Johann-Benedict CARPZOW, *Neuer öffneter Ehrentempel Merckwürdiger Antiquitäten des Marggrafthums Ober-Lausitz*, Leipzig – Budissin 1719
- Catalogus codicum manu scriptorum, qui in archivio capituli metropolitani Pragensis asservantur*, ed. Antonín PODLAHA, Praegae 1923
- Chronicon venerandi capituli et collegiatae ecclesiae Budissinensis auctore Matthaeo Josepho Vitzk*, ed. Theodor NEUMANN, NLM 33, 1856, s. 186-231
- Abraham a S. CLARA, *Grammatica religiosa quae piae docet declinare a malo, & facere bonum*, Salisburgi 1691
- Codex Augusteus, Oder Neuvermehrtes Corpus Juris Saxonici*, ed. Johann Christian LÜNIG, Leipzig 1724
- Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae, zvlášť III-IV*, ed. Gustav FRIEDRICH et alii, Praha 1962
- Codex diplomaticus Lusatiae superioris. Sammlung der Urkunden für die Geschichte des Markgrafthums Ober-Lausitz*, I, ed. Gustav KÖHLER, Görlitz²1856, II/1-2, Urkunden des Oberlausitzer Hussitenkrieges und der gleichzeitigen die Sechslande angehenden Fehden (1419-1428), ed. Richard JECHT, Görlitz 1896, 1903, III, Die ältesten Görlitzer Ratsrechnungen bis 1419,

ed. Richard JECHT, Görlitz 1905-1910, IV: Oberlausitzer Urkunden von 1437-1457, ed. Richard JECHT, Görlitz 1911-1927; V: Die Görlitzer Bürgerrechtslisten 1379-1600, ed. Erich WENTSCHER, Görlitz 1928; VI/1: Oberlausitzer Urkunden unter König Georg Podjebrad (1458-1463), ed. Richard JECHT, Görlitz 1931

Codex diplomaticus Saxoniae regiae, II/2: Urkundenbuch des Hochstifts Meissen, ed. E. G. GERSDORF, Leipzig 1865, II/7: Urkundenbuch der Sechsstädte Kamenz und Löbau, ed. Hermann KNOTHE, Leipzig 1882

Collection derer den Statum des Marggraffthums Ober-Lausitz, in Justiz-Policey- Lehns- Cammer- Accis- Post- Bier- Steuer- Saltz- Zoll- Stempel- Impost- Müntz- Bergwercks- Commerciën- Jagd- Fisch- Forst- Holtz- Militair- Geistlichen und andern die Landes-Verfassung betreffenden Sachen, I-VI, Budišín 1770-1824

Concilium Tridentinum. Diariorum, Actorum, Epistolarum, Tractatum nova collectio, ed. SOCIETAS GOERRESIANA, IX/6, Friburgi Brisgoviae 1924

Corpus Juris Saxonici oder ChurFuerstl. Saechsische Landes Ordnungen, Constitutiones, Mandata, Patenta und Rechte, Dresden 1672

Destinata literaria et fragmenta Lusatica, I-IV, Lübben 1738

Karl Gottlob DIETMANN, *Die gesamte der ungeänderten Augsbургischen Confession zugeth. Priesterschaft in dem Marggraffthum Oberlausitz*, Lauban – Leipzig 1777

Diplomatarium Joachimsteinenense, ed. Richard DOEHLER (NLM 1905, 81)

Diplomatarium Vallis S. Mariae monasterii sanctimonialium ord. cisterciensis, ed. Richard DOEHLER (Sonderdruck NLM 78, 1902)

Mattheus DREBERUS, *Sächsisch Chronicon ...*, Wittenberg 1596

Ehren-Tempel derer Hochwürdigen Abbatissinnen des Königl. Jungfräulichen Gestifts St. Marienthals, Görlitz 1761

Eilhart EILERS, *Übersicht über die Oberlausitzer Archivalien im Sächsischen Hauptstaatsarchiv*, in: Oberlausitzer Beiträge. Festschrift für Richard Jecht, Görlitz 1938, s. 241-248

Erdbeschreibung der Churfürstlich= und Herzoglich= Sächsischen Lande, I-IV, ed. Friedrich Gottlob LEONHARDI, Leipzig³1802-1806

Karl EUBEL, *Hierarchia catholica medii aevi*, I, Monasterii 1898

Die Evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts, III: Die Mark Brandenburg, Die Markgrafentümer Oberlausitz und Niederlausitz. Schlesien, ed. Emil SEHLING (reprint Aalen 1970).

Flugschriften des frühen 16. Jahrhunderts, Microfiche Serie 1987, edd. Hans-Joachim KÖHLER – Hildegard HEBENSTREIT-WILFERT, Universität Tübingen (zvlášť *Ain Sendbrieff von Ainer erbern frawen im Eelichen stand an ain Klosterfrawen*, 1524, č. 4188; *Grund und Ursach aus göttlichem Rechten, warum Prior und Konvent in Sankt Annen Kloster zu Augsburg ihren Stand verändert haben*, 1526, č. 4601; Martin LUTHER, *Daß Eltern die Kinder zu der Ehe nicht zwingen noch hindern*, 1524, č. 4956; Týž, *Judicium de votis*, č. 4577; Týž, *Ratschlag, wie die geistlichen Güter zu handeln sind*, 1523, č. 4874; Týž, *Von den Geistlichen und Klostergelübden*, 1522, č. 4557; Kaspar SCHATZGEYER, *De vita Christiana et monastici instituti ad eam optima quadratura*, č. 4603)

Johannes FRANCUS, *Hortus Lusatae, Zahroda Lužicy*, Budišín 1594

August FRANZEN, *Die Visitationsprotokolle der ersten nachtridentinischen Visitation im Erststift Köln unter Salentin von Isenburg im Jahre 1569*, Münster 1987 (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 85)

- Frauen-Büchlin. Zu Ruhm und Preise allen tugendsamen und ehrbaren Weibern*, s. l. 1522
- Tino FRÖDE, *Sammlung „Collectanea Lusatica“*, Zittau – Görlitz 2001
- Tino FRÖDE, *Scriptores Rerum Lusaticarum, Antiqui & recentiores*. Inhaltsverzeichnis, Olbersdorf 1999
- Abraham GAST, *Nomina Abbatum a fundatione Monasterii Novaecellensis*, Frankfurt/Oder 1629
- Gottlieb Christian GIESE, *Beyträge zur Kirchen-, Gelehrten- und Landesgeschichte des Markgrathums Oberlausitz*, Leipzig – Budissin, s. a.
- Melchior GOLDAST VON HEIMINSFELD, *De Bohemiae Regni, incorporatarumque Provinciarum ... Commentarii*, Franckfurt 1627
- Samuel GROSSER, *Lausitzische Merkwürdigkeiten*, I-III, Leipzig – Budissin 1714
- Karl HAHN, *Visitationen und Visitationsberichte aus dem Bistum Strassburg in der ersten Hälfte des 16. Jhts*, in: Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins, 1911, s. 204-249, 501-543, 573-598
- Joannes Florianus HAMMERSCHMIDT, *Historia in qua primaeva fundatio et Institutio Regionum ac Antiquissimorum Monasteriorum S. Georgii In Castro Pragensi, S. Spiritus Vulgo ad Misericordias Dei In antiqua Urbe Pragensi, Vetero-Pragae* 1715
- Hanuš HÄRTEL, *Přinoški k tak mjenowanemu „Pönfallej“ hornolužiskich šěsciměstow*, in: Lětopis, Rjad B III/1, 1958, s. 150-227
- Augustus Adolphus z HAUGWITZ, *Prodromus Lusaticus*, Budissinae 1681
- R. P. HÉLYOT, *Dictionnaire des ordres Religieux*, ² Paris 1848
- Chrysostomus HENRIQUEZ, *Lilia Cistercii sive sacrarum virginum Cisterciensium origo, instituta et res gestae*, I-II, Douai 1633
- Chrysostomus HENRIQUEZ, *Regula, Constitutiones et Privilegia Ordinis Cisterciensis*, Antwerp 1630
- Inventarium diplomaticum Lusatiae inferioris*, I, ed. Johann Gottlieb WORBS, Lübben 1834
- Inventarium diplomaticum historiae Saxoniae superioris ... von a. 500 bis 1741*, ed. Christian SCHOETTGEN, Halle im Magdeburgischen 1747
- Johannes Christian JANCKE, *Presbyterologie*, Görlitz 1757-1834
- Richard JECHT, *Quellen zur Geschichte der Stadt Görlitz bis 1600*, Görlitz 1909
- A. O. JOHNSEN-P. KING, *The Tax Book of the Cistercian Order*, Oslo 1979
- Caspar JONGELINUS, *Origines ac Progressus Ordinis Cisterciensis Abbatiarum*, o. o. 1641
- Andreas KARLSTADT, *Von gelubden unterrichtung*, Wittembergk 1521
- Christian KNAUTHE, *Beyträge zur Kirchen-, Gelehrten- und Landesgeschichte des Marggrathums Oberlausitz aus denen ältern bis auf gegenwärtige Zeiten*, I-II, Leipzig – Budißin 1772-1773
- Christian KNAUTHE, *Derer oberlausitzer Sorberwenden Umständliche Kirchengeschichte*, Görlitz 1767 (reprint von R. OLESCH, KÖLN – WIEN, Böhlau, 1980)
- J. C. KNAUTH, *Der alten beruehmten Stiffts-Closters und Landes-Fuerstlichen Conditorii Alten-Zella, geographisch und historische Vorstellung*, Dresden – Leipzig 1721
- Hermann KNOTHE, *Urkundliche Geschichte des Eigenschen Kreises, nebst Urkundenbuch*, in: NLM 47, 1876

- Korrespondenzen österreichischer Herrscher, 2/1, Familienkorrespondenz 1527 und 1528*, edd. Wilhelm BAUER – Robert LACROIX, Wien 1937
- Albert KRANTZ, *Vandalia*, Köln 1519
- Ludmila KUBÁTOVÁ, *Bohemika ve vídeňském Archivu dvorské komory*, in: SAP 21, 1971, s. 563-597
- Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturberichtsforschung*, ed. Alexander KOLLER, Tübingen 1998
- Georg Christoph KREYSIG – H. G. FRANCKE, *Beyträge zur Historie derer chur.- und fürstlichen sächsischen Lande*, I-VI, Altenburg 1754-1764
- Johann Gottfried LESSING, *Zweyhundertjährige Gedächtnißschrift derer ersten Evangelischen Predigten, welche in der Sechs=Stadt Camentz, 1527, an Ostern gehalten worden*, Leipzig 1727
- Woldemar LIPPERT, *Das Sächsische Hauptstaatsarchiv, sein Werden und Wesen*, Dresden ²1930
- Listy kláštera zbraslavského*, ed. Ferdinand TADRA, Praha 1903
- Martin LUTHERS *Werke, kritische Gesamtausgabe*, VIII: De votis monasticis iudicium (1521), Weimar 1889; XI: Ursach und Antwort, daß Jungfrauen Klöster göttlich verlassen mogen (1523), Weimar 1900
- Christophorus MANLIUS, *Rerum Lusaticarum Commentarii*, in: SRL I/4, Lipsiae et Budissae 1719
- Materialien zur Geschichte des Jungfrauenklosters Mariae Magdalenaee de poenitentia zu Lauban*, ed. Theodor NEUMANN, in: NLM 33, 1856, s. 53-88
- Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Prameny k dějinám Horní Lužice ve fondech Státního ústředního archivu v Praze*, in: 650 Jahre Oberlausitzer Sechsstädtebund, s. 166-173
- Christian Gottfried MEIBNER, *Chronologisches Register der Oberlausitzschen Gesetze*, Leipzig 1779
- Christian Gottfried MEIBNER, *Materialien zur Oberlausitzischen Rechts- und Geschichts-Kunde*, I-VI, Leipzig – Görlitz 1774-1781
- Matthaeus MERIAN, *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*, Franckfurt 1650
- Matthaeus MERIAN, *Topographia Superioris Saxoniae, Thuringiae, Misniae, Lusatae*, Franckfurt 1650
- Fridericus MIBES, *Dreyfaches Ordens=Band*, Köln 1710
- Ursula von MINSTERBERG, *Christliche Ursachen des verlassenen Klosters zu Freiberg*, St. Louis 1907 (Dr. Martin Luthers Sämmtliche Werke)
- Walter MÖLLENBERG, *Die kursächsischen Archivalien der preußischen Staatsarchive*, in: Archivstudien, Dresden 1931, s. 141-146
- Johannes Christianvs NESENVs *Historia Lvsatica*, Jenae 1675
- Neue sächsische Kirchengalerie*, red. Moritz Oskar SAUPPE, Leipzig, s. a. [circa 1900]
- Theodor NEUMANN, *Bericht über...die in ... 1855 erfolgte Untersuchung des Stadt- und des Jungfrauenkloster-Archives zu Lauban, die Fortsetzung der archivalischen Forschungen im Domarchive zu Budissin und den Beginn von Arbeiten über die Urkunden des Archives i Kloster St. Marienstern bei Kamenz*, in: NLM 33, 1857, s. 33-46
- Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken*, zvláště II/1, Die Nuntien Hosius und Delfino, ed. S. STEINHERZ, Wien 1897; II/1: Die Nuntiatur am Kaiserhofe, Germanico Malaspina und Filippo Sega 1585 (1584)-1590, ed. Robert REICHENBERGER, Paderborn 1905; NBD III/6: Nuntiatur

- Giovanni Dolfins (1572-1575), ed. Helmut GOETZ, Tübingen 1982; III/7: Nuntiatur Giovanni Dolfins 1573-1574, ed. Almut BUES, Tübingen 1990; III/9: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia 1577-1578, ed. Alexander KOLLER, Tübingen 2003
- Jörg OBERSTE, *Die Dokumente der Klösterlichen visitationen*, Turnhout 1999 (Typologie des sources du moyen Age occidental 80)
- Ulricus OBRECHT, *Ad instrumentum Pacis Westphalicae*, Strasbourg 1681
- Ordo Divini Officii Recitandi ...*, Vetro-Pragae 1727
- Philibert PANHÖLZL, *Statuta Capitulum Provincialium Ord. Cist. Vicariatus Bohemiae-Moraviae-Lusatiae*, in: CC 22, 1910
- Christian Adolph PESCHECK, *Bericht über die Knauthe'schen historischen Manuscripte*, in: NLM 26, 1849, s. 168-186
- Tomáš Jan PEŠINA z ČECHORODU, *Phosphorus Septicornis*, Pragae 1673
- T. PFANNERI, *Historia pacis Westphalicae*, Gothae³ 1697
- Alma POSSELT, *Archiv Kloster St. Marienthal, seine Geschichte und sein Aufbau*, (nepublikovaný rukopis, 1999)
- Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově*, ed. Antonín NEUMANN, Olomouc 1926
- Joachim PROCHNO, *Die Prager Archive als Quellen für die Geschichte der Oberlausitz*, in: NLM 113, 1937, s. 74-78
- Anna Sophia z QUEDLINBURKU, *Der treue Seelenfreund Christus*, Jena 1658
- Quellen zur Geschichte der Niederlausitz*, I, ed. Rudolf LEHMANN, Köln – Wien 1972
- Quellensammlung zur Geschichte der deutschen Reichsverfassung in Mittelalter und Neuzeit*, ed. K. ZEUMER, Leipzig 1904
- Nicklas Sigismund von REDERN, *Lusatiae Superioris Diplomatica*, Hirschberg 1724
- Reformační artikule arcibiskupa Brusa*, ed. Antonín PODLAHA, in: Časopis katolického duchovenstva 1906
- Regestenbeiträge zur Geschichte des Bundes der Sechsstädte der Ober-Lausitz von 1356-1547*, I-IV, ed. Paul ARRAS, in: NLM 72, 1896, s. 130-211, 75, 1899, s. 103-167, 77, 1901, s. 26-66, 79, 1903, s. 241-292
- Katherine REM, *Antwort Zwayer Closter frauen im Katheriner Closter zu Augspurg an Bernhart Remen*, Augsburg 1523
- Joannes Carolus ROHN, *Antiquitas ecclesiarum, capellarum, et monasteriorum aliarumque aedium sacrarum districtus Boleslaviensis*, Pragae 1775
- Casparis SAGITTARII, *Historici saxoni*, s. I. (Jenae?) 1694
- Augustinus SARTORIUS, *Cistercium bis-tertium seu Historia elogialis*, Pragae 1700
- Bernhard SCHEINPFLUG, *Die Urkunden im Kloster-Archive zu Ossegg*, in: MVGDDB 7, 1869, s. 185-196, 8, 1870, s. 34-43
- Harald SCHIECKEL, *Übersicht über die Bestände des Sächsischen Landeshauptarchivs und seiner Landesarchive*, Dresden 1956 (Schriftenreihe des Sächsischen Landeshauptarchivs Dresden 1)
- Christian SCHLEGEL, *De Cella Veteri ἀποσπασματιον*, Dresdae 1703
- Hans-Bruno SCHNEIDER, *Die Fürstenerfelder Reformstatuten 1595*, in: AC 39, 1983, s. 63-180
- Christian SCHOETTGEN – Georg Christoph KREYSIG, *Diplomataria et scriptores historiae Germanicae medii aevi*, I-III, Altenburg 1753-1760

Christian SCHOETTGEN – Georg Christoph KREYSIG, *Diplomatische und curieuse Nachlese der Historie von Ober Sachsen und angrenzenden Ländern*, I-XII, Dresden 1730 sq.

Franz SCHRADER, *Die Visitationen der katholischen Klöster im Erzbistum Magdeburg durch die evangelischen Landesherren 1561-1651*, Münster 1969 (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 99)

Scriptores Rerum Lusaticarum, Neuer Folge I-IV, Görlitz 1839-1870 (I: Johannes von GUBEN, *Jahrbuecher des zittauischen Stadtschreibers und einiger seiner Amtsnachfolger*)

V. SEMERÁDOVÁ, *Vizitační písemnosti Čech 17. století (Farní kostely a farní klérus pražské arcidiecéze v letech 1623 až 1694)*, in: SAP 47, 1997, s. 125-204

Joan SKOCIR – Merry WIESNER-HANKS, *Convents Confront the Reformation: Catholic and Protestant Nuns in Germany*, Milwaukee 1998

Ioannes SLEIDANUS, *De Statu Religionis et rei publicae*, Argentorati 1555

Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, zejména V: 1577-1580, Praha 1887

Soudní akta konsistoře Pražské, I-VII, ed. Ferdinand TADRA, Praha 1893-1901

Albert E. STANGE, *Die Görlitzer Bürgerrechtslisten von 1601 bis 1676*, in: Oberlausitzer Sippenkundliche Beiträge 1, 1937, s. 34-83

Státní archiv Litoměřice – Řád cisterciáků Osek (1207-1949). Inventář, úvod Ferdinand ČENSKÝ, Litoměřice 1967

Statuta capitulorum generalium ordinis cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1784, I-VIII, ed. Joseph-Maria CANIVEZ, Louvain 1933-1941

Samuel STEINHERZ, *Briefe des Prager Erzbischofs Anton Brus von Müglitz 1562-1563*, Prag 1907

Synodus Archidioecesana Pragensis [Zbyněk Berka z Dubé], Praha 1605

Jacobus Xaverius TICINUS, *Epitome historiae Rosenthalensis*, Pragae 1692

Jacobus Xaverius TICINUS, *Principia Linguae Wendicae*, Pragae 1679 (reprint Bautzen 1985)

Zdeněk Václav TOBOLKA, *Knihopis českých rukopisů a starých tisků*, Praha 1925, 1936-1949

Die Urkunden des Stadtarchivs Guben, ed. Theodor NEUMANN, in: NLM 31, 1855, s. 25-41

Urkundenbuch des Cistercienserstiftes B. Mariae V. zu Hohenfurt in Böhmen, ed. Mathias PANGERL, Wien 1865 (Fontes Rerum Austriacarum 23)

Urkundenbuch des ehemaligen Cistercienserstiftes Goldenkron in Böhmen, ed. Mathias PANGERL, Wien 1872 (Fontes rerum Austriacarum 37)

Urkundenbuch zur Geschichte des Markgraftums Niederlausitz, I/1-2: *Urkundenbuch des Klosters Neuzelle und seiner Besitzungen*, ed. Emil THEUNER, Lübben 1897, Woldemar LIPPERT, Dresden 1924

Urkundenbuch des Klosters Dobrilugk und seiner Besitzungen, ed. Rudolf LEHMANN, Leipzig – Dresden 1941

Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmens, ed. Anton SCHUBERT, Innsbruck 1901

Mauritius VOGT, *Chronici Plassensis privati „Tilia Plassensis“*, ed. Antonín PODLAHA, Praha 1909

Warhaftiger Abdruck Etzlicher ... Privilegien, Budissin 1615

Benjamin Gottfried WEINART, *Rechte und Gewohnheiten der beyden Marggraffthümer Ober- und Niederlausitz*, I-IV, Leipzig 1793-1798

Friedrich August WEIZ, *Das Gelehrte Sachsen oder Verzeichniß derer in den Churfürstl. Sächs. und incorporierten Ländern jetztlebenden Schriftsteller und ihrer Schriften*, Leipzig 1780

Peter WENZEL, *Das Stadtarchiv Görlitz und seine Bestände*, in: *Görlitzer Magazin* 8, 1994, s. 67-73

Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses Universal Lexicon Aller Wissenschaften und Künste*, Halle – Leipzig 1738 sq.

Martinus ZEILLERUS, *Itinerarium Germaniae*, Straßburg – Franckfurt 1674

Das Zinsregister des Klosters Marienstern, red. Walther HAUPT – Joachim HUTH, Bautzen 1957 (Schriftenreihe des Instituts für sorbische Volksforschung) *Zittauer Urkundenbuch*, I, ed. Joachim PROCHNO (Mitteilungen des Zittauer Geschichts- und Museumsvereins 19-20, 1939)

Martha Elisabeth ZITTER, *Grundlichen Ursachen welche Jungfer Martha Elisabeth Zitterin bewogen das Franntzosiche alias WeissFrauenkloster in Errfurt/Ursuliner Ordens/zu verlassen*, Jena 1678

Johann Gottlieb ZOBEL, *Verzeichniss Oberlausitzischer Urkunden*, I-VIII, 965-1803, Görlitz 1799-1804

III. Literatura k řeholnímu životu v širším kontextu, metodologické reflexe

Gerd AHLERS, *Weibliches Zisterziensertum im Mittelalter und seine Klöster in Niedersachsen*, Berlin 2002 (Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser 13)

Odile ARNOLD, *Le corps et l'âme, La vie des religieuses au XIXe siècle*, Paris 1984

Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa, Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur, redd. Joachim BAHLCHE – Arno STROHMEYER, Stuttgart 1999 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 7)

Roland H. BAINTON, *Women of the Reformation in Germany and Italy*, Minneapolis 1971

Remigius BÄUMER, *Johannes Cochlaeus (1479-1552)*, Münster 1980

Robert BIRELEY, *Neue Orden, Katholische Reform und Konfessionalisierung*, in: *Katholische Konfessionalisierung*, red. Reinhard SCHILLING, s. 145-157

Christiane BOECK, *Selbst-bewußt im Kloster, Nonnen sprechen über ihr Leben*, München 1996

Wietse De BOER, *The Conquest of the Soul, Confession, Discipline, and Public order in Counter-Reformation*, Milan – Leiden – Boston – Köln 2001

Jean Claude BOLOGNE, *Histoire du célibat et des célibataires*, Paris 2004

Jean de la Croix BOUTON, *Les Moniales Cisterciennes*, I-III, Grignan – Aiguebelle 1986-1988

Christopher N. L. BROOKE, *Monk and Canon: Some Patterns in the Religious Life of the Twelfth Century*, in: *Monks, Hermits and the Ascetic Tradition*, red. W. J. SHEILS (Studies in Church History 22), Oxford 1985, s. 109-129

R. BULTOT, *Les mœurs des moniales, Christianisme et valeurs humaines*, Louvain – Paris 1964

Mariella CARPINELLO, *Il monachesimo femminile*, Milano 2002

Michel de CERTEAU – Jean-Marie DOMENACH, *Le christianisme éclaté*, Paris 1974

Michel de CERTEAU, *La Fable mystique, XVIe-XVIIe siècle*, Paris 1982

Yves CHAUSSY, *Les Bénédictines et la Réforme catholique en France au XVIIe siècle*, Paris 1975

Miriam U. CHRISMAN, *Women and the Reformation in Strasbourg 1490-1530*, in: ARG 63, 1972, s. 143-168

Cîteaux et les femmes, redd. Bernadette BARRIÈRE – Marie Élisabeth HENNEAU, Paris 2001

Otto CLEMEN, *Die Leidensgeschichte der Ursula Topplerin*, in: *Zeitschrift für bayerischen Kirchengeschichte* 7, 1932, s. 83-91

Maur COCHERIL, *Dictionnaire des monastères cisterciens*, Rochefort 1976

A. COVIELLO, *Les ordres féminins*, Paris 2005

Brigitte DEGLER-SPENGLER, *Die Zisterzienserinnen in der Schweiz*, in: *Helvetia Sacra*, III/3, s. 507-574

- Eleonore DEHNERDT, *Kloster, Pest und Krippenspiel. Das Leben der Katharina von Bora*, Neukirchen – Vluyn 1999
- Marek DERWICH, *Monastycyzm benedyktyński w średniowiecznej Europie i Polsce. Wybrane problemy*, Poznań 2005
- Dominique DINET, *Vocation et fidélité. Le recrutement des Réguliers dans les diocèses d'Auxerre, Langres et Dijon (XVIIe-XVIIIe)*, Paris 1988
- Dominique DINET, *Religion et société: Les réguliers et la vie régionale dans les diocèses d'Auxerre, Langres et Dijon (fin XVIe-fin XVIIIe siècles)*, I-II, Paris 1999
- Martin DINGES, „Historische Anthropologie“ und „Gesellschaftsgeschichte“, *Mit dem Lebensstilkonzept zu einer „Alltagskulturgeschichte“ der frühen Neuzeit?*, in: *Zeitschrift für historische Forschung* 24, 1997, s. 179-214
- Martin DINGES, *The Reception of Michel Foucault's Ideas on Social Discipline, Mental Asylums, Hospitals and the Medical Profession in German Historiography*, in: *Reassessing Foucault: Power, Medicine and the Body*, redd. Colin JONES – Roy PORTER, London 1994, s. 181-212
- Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*, redd. Paolo PRODI – Carla PENUTI, Bologna 1994
- R. A. DONKIN, *A Check List of Printed Works relating to the Cistercian Order as a Whole and to the Houses of the British Isles in Particular*, in: *Documentation Cistercienne* 2, 1969
- Donna, disciplina, creanza cristiana dal XV al XVII secolo: Studi e testi a stampa*, red. Gabriella ZARRI, Rome 1996
- Hanna DOSE, *Evangelischer Klosteralltag. Leben in Lüneburger Frauenkonventen 1590-1710, untersucht am Beispiel Ebstorf*, Hannover 1994
- Richard van DÜLMEN, *Historische Anthropologie, Entwicklung – Probleme – Aufgaben*, Köln – Weimar – Wien 2000
- Richard van DÜLMEN, *Religionsgeschichte in der historischen Sozialforschung*, in: *Geschichte und Gesellschaft* 6, 1980, s. 36-59
- Immo EBERL, *Die Zisterzienser. Geschichte eines europäischen Ordens*, Stuttgart 2002
- Kaspar ELM, *Mythos oder Realität? Fragestellungen und Ergebnisse der Zisterzienserforschung*, in: *Unanimité et diversité cisterciennes. Actes du 4ème Colloque International du CERCOR (Dijon, 23.-25. 9. 1998)*, Saint-Étienne 2000, s. 17-48
- Kaspar ELM, *Die Stellung des Zisterzienserordens in der Geschichte des Ordenswesens*, in: *Die Zisterzienser*, red. K. ELM, s. 31-40
- Kaspar ELM, *Verfall und Erneuerung des Ordenswesens im Spätmittelalter. Forschungen und Forschungsaufgaben*, in: *Untersuchungen zu Kloster und Stift*, Göttingen 1980 (Studien zur Germania Sacra 14), s. 188-238
- Kaspar ELM – Peter FEIGE, *Der Verfall des zisterziensischen Ordenslebens im späten Mittelalter*, in: *Zisterzienser*, red. K. ELM, s. 217-242
- Ulrich FAUST, *Die Männer- und Frauenklöster der Zisterzienser in Niedersachsen, Schleswig-Holstein und Hamburg*, St. Ottilien 1994 (Germania Benedictina 12)
- Franz J. FELTEN, *Zisterzienserinnen in Deutschland. Beobachtungen und Überlegungen zu Ausbreitung und Ordenszugehörigkeit*, in: *Unanimité et diversité cisterciennes*, s. 345-400

- Franz J. FELTEN, *Der Zisterzienserorden und die Frauen*, in: Weltverachtung und Dynamik, redd. Harald SCHWILLUS – Andreas HÖLSCHER (Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser 10), s. 34-135
- Amalie FÖSSEL – Anette HETTINGER, *Klosterfrauen, Beginen, Ketzerinnen. Religiöse Lebensformen von Frauen im Mittelalter*, Berlin 1992
- Etienne FRANÇOIS, *Protestants et catholiques en Allemagne. Identités et pluralisme Augsbourg, 1648-1806*, Paris 1993
- Manfred FRENK, *Zum Diskursbegriff bei Michel Foucault*, in: Diskurstheorien und Literaturwissenschaft, redd. Jürgen FOHRMANN – Harro MÜLLER, Frankfurt a. M. 1988, s. 25-44
- François J. FUCHS, *Les catholiques strasbourgeois de 1529 à 1681*, in: Archives de l'Église de l'Alsace 38, 1975, s. 141-169
- Thomas FÜSER, *Mönche im Konflikt. Zum Spannungsfeld von Norm, Devianz und Sanktion bei den Cisterciensern und Cluniazensern (12. bis frühes 14. Jh.)*, Münster – Hamburg – London 1997 (Vita regularis 9)
- Christian GAHLBECK, *Zisterzienser und Zisterzienserinnen in der Neumark*, Berlin 2002
- Roberta GILCHRIST, *Gender and Material Culture: The Archaeology of Religious Women*, London – New York 1994
- Hans Jürgen GOERTZ, *Antiklerikalismus und Reformation. Sozialgeschichtliche Untersuchungen*, Göttingen 1995
- Franz Xaver GÖRLICH, *Das Benediktiner-Jungfrauenkloster Liebenthal an der lausitz-böhmischen Grenze in Niederschlesien*, Breslau 1864
- Walter GROSSMANN, *Religious Toleration in Germany, 1648-1750*, in: Studies on Voltaire and the Eighteenth Century 201, 1982, s. 115-141
- Kaspar VON GREYERZ, *Religion und Kultur, Europa 1500-1800*, Göttingen 2000
- Otto GRILLNERBERGER, *Beiträge zur inneren Geschichte des Cistercienserordens im 17. Jhd.*, in: Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und Cistercienserorden 25, s. 465-480, s. 711-717
- Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*, zvláště 18: Sachsen L-Z, redd. Friedhilde KRAUSE, Hildesheim – Zürich – New York 1997
- C. HARLINE, *Actives and Contemplatives: The Female Religious of the Low Countries Before and After Trent*, in: CHR 81, 1995, s. 561-562
- J. HASHAGEN, *Spannungen in der Frauenkultur auf der Höhe des Mittelalters*, in: Theologische Quartalsschrift 129, 1949, s. 93 sq.
- Hermann Gustav HASSE, *Geschichte der Sächsischen Klöster in der Mark Meißen und Oberlausitz*, Gotha 1888
- Max HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, I-II, Paderborn – München – Wien⁵ 1987
- Marie Élisabeth HENNEAU, *La juridiction de l'Ordre de Cîteaux sur les communautés de la branche féminine aux Pays-Bas et dans la principauté de Liège, XVe-XVIIIe siècles*, in: Cîteaux et les femmes, s. 298-315
- M.-É. HENNEAU, *Moniales en quête de réforme*, in: Réformes et continuité dans l'ordre de Cîteaux, de l'étroite observance à la stricte observance, Brecht 1995, s. 78-100
- Nicolas HEUTGER, *Evangelische Konvente in den welfischen Landen und der Grafschaft Schaumburg*, Hildesheim 1981
- Nicolaus HEUTGER, *Zisterzienserklöster in der Zeit der Reformation*, in: Die Zisterzienser, red. K. ELM, s. 255-266
- Paul HOFFMANN, *La Femme dans la pensée des lumières*, Genève 1995

- Philip HOFMEISTER, *Von den Nonnenklöstern*, in: Archiv für katholisches Kirchenrecht 114, 1934, s. 3-96, 353-437
- Leonhard HOLTZ, *Geschichte des christlichen Ordenslebens*, Zürich²1991
- Olwen HUFTON – Frank TALLETT, *Communities of Women, the Religious Life, and Public Service in Eighteenth-Century France*, in: Connecting Spheres: Women in the Western World, 1500 to the Present, redd. Marilyn BOXER – Jean QUATAERT, New York 1987
- D. O. HUREL, *Correspondance et vie monastique féminine au XVIIe siècle: les „lettres générales“ de Marie-Catherine-Antoinette de Gondy*, in: Regards sur la correspondance (de Cicéron à Armand Barbès), red. TÝŽ, Rouen 1996, s. 85-112
- Hans-Wolf JÄGER, *Mönchskritik und Klostersatire in der deutschen Spätaufklärung*, in: Katholische Aufklärung, Aufklärung im katholischen Deutschland, redd. Harm KLUETING, Hamburg 1993 (Studien zum achtzehnten Jahrhundert 15), s. 192-207
- B. JASPERT, *Reformation und Mönchtum in Hessen*, in: CC 84, 1977, s. 30-50
- Huber JEDIN, *Geschichte des Konzils von Trient*, I-II, Freiburg im Breisgau 1951-1957
- Martin H. JUNG, *Nonnen, Prophetinnen, Kirchenmütter: Kirchen- und frömmigkeitsgeschichtliche Studien zu Frauen der Reformationszeit*, Leipzig 2003
- Friedhelm JÜRGENSMEIER, *Die katholischen Klöster im Zeitalter der Reformation*, Münster 2005
- N. KAMP, *Der Braunschweigische Vereinigte Kloster- und Studienfonds*, Braunschweig 1982
- Die Katholische Konfessionalisierung*, redd. Wolfgang REINHARD – Heinz SCHILLING, Münster 1993
- Jean-Pierre KINTZ – Georges LIVET, *350e anniversaire des Traités de Westphalie, Une genèse de l'Europe, une société à reconstruire*, Strasbourg 1999
- Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters*, Wien 1980 (Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 3)
- Klosterverzeichniss der deutscher Benediktiner und Cistercienser*, red. Stift St. Peter, Salzburg 1917
- Ulrich KNEFELKAMP, *Zisterzienser. Norm, Kultur, Reform – 900 Jahre Zisterzienser*, Berlin 2001
- Ernst KOCH, *Das konfessionelle Zeitalter – Katholizismus, Luthertum, Calvinismus (1563-1675)*, Leipzig 2000
- Lucia KOCH, *Vom Kloster zum protestantischen Damenstift: Die Nassauischen Stifte Gnadenthal und Walsdorf in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Mainz 1995
- Anne-Katrin KÖHLER, *Geschichte des Klosters Nimbschen Von der Gründung 1243 bis zu seinem Ende 1536/1542*, Leipzig 2003
- Hans Jürgen KÖHLER, *Obrigkeitliche Konfessionsänderung in Kondominaten. Eine Fallstudie über ihre Bedingungen und Methoden am Beispiel der baden-badischen Religionspolitik unter der Regierung Markgraf Wilhelms (1622-1677)*, Münster 1975
- Ernst G. KRENIG, *Mittelalterliche Frauenklöster nach den Konstitutionen von Cîteaux, unter besonderer Berücksichtigung fränkischer Nonnenkonvente*, in: ASOC 10, 1954, s. 1-105

- Annette KUGLER, *Vom katholischen Frauenkloster zum evangelischen Damenstift: Die weiblichen Zisterzen Lindow, Marienfließ und Heiligengrabe in der Reformation*, in: *Spiritualität und Herrschaft*, redd. Oliver H. SCHMIDT – Heike FRENZEL – Dieter PÖTSCHKE, Berlin 1998 (Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser 5), s. 119-131
- Maren KUHN-REHFUS, *Die Zisterzienserinnen in Deutschland*, in: *Die Zisterzienser*, red. K. ELM, s. 128-142
- Maren KUHN-REHFUS, *Das Zisterzienserinnenkloster Wald*, Berlin – New York 1992 (Germania Sacra: Das Bistum Konstanz 3)
- Jean-Marie LE GALL, *Les moines au temps des réformes, France (1480-1560)*, Champ Vallon 2001
- Rudolf LANGHAMMER, *Waldsassen, Kloster und Stadt*, Waldsassen 1936
- Marc LÉBOUCHER, *Les religieuses. Des femmes d'Église se racontent*, Paris 1993
- Jean LECLERCQ, *Fenomenologia del monachesimo*, in: *Dizionario degli Istituti di Perfezione*, V, 1973, col. 1673-1684
- Jean Baptiste LEFÈVRE, *Histoire et institutions des abbayes cisterciennes XIIe-XVIIe siècles*, in: *Revue bénédictine* 100, 1990, s. 109-186
- Louis J. LÉKAI, *The Cistercians. Ideals and Reality*, The Kent State University Press 1977
- Louis J. LÉKAI, *Moral and material status of French Cistercian abbeys in the seventeenth century*, in: *AC* 19, 1963, s. 199-266
- Louis J. LÉKAI, *The White Monks*, Okauchee 1953
- Bernhard LOHSE, *Mönchtum und Reformation. Luthers Auseinandersetzung mit dem Mönchsideal des Mittelalters*, Göttingen 1963
- Heinrich LUTZ, *Reformation und Gegenreformation*, München – Wien 1979
- Ida MAGLI, *Il problema antropologico-culturale del monachesimo femminile*, in: *Enciclopedia delle religioni*, Florence 1972, zde III, s. 627-641
- Herbert MÄRZHÄUSER, *Die Darstellung von Mönchtum und Klosterleben im deutschen Roman des zwanzigsten Jahrhunderts*, Frankfurt am Main – Bern 1977
- Francesca MEDIOLI, *Monacazioni forzate: donne ribelli al proprio destino*, in: *Clio* 30, 1994, s. 431-454
- Gert MELVILLE, *Der Mönch als Rebell gegen gesetzte Ordnung und religiöse Tugend. Beobachtungen zu Quellen des 12. und 13. Jahrhunderts*, in: *De ordine vitae. Zu Normvorstellungen, Organisationsformen und Schriftgebrauch im mittelalterlichen Ordenswesen*, red. TÝŽ, Münster 1996 (Vita regularis 1), s. 152-186
- Bernd MOELLER, *Deutschland im Zeitalter der Reformation*, Göttingen 1981 (Deutsche Geschichte 4)
- Gwenaël MURPHY, *Les religieuses dans la Révolution française*, Paris 2005
- Jo Ann Kay MC NAMARA, *Sisters in Arms. Catholic nuns through two millenia*, Cambridge (Massachusetts) – London 1996
- Marie-Elisabeth MONTULET-HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan. Moniales et vie contemplative à l'époque moderne*, Rome 1990
- John MOORMAN, *A history of the Franciscan Order, From its origins to the year 1514*, Oxford 1998
- Peter MORAW, *Neue Ergebnisse der deutschen Verfassungsgeschichte des späten Mittelalters*, in: *Lectiones eruditorum extraneorum in facultate philosophica universitatis Carolinae Pragensis factae* 2, 1993, s. 29-59

Claude MULLER – François RAPP, Koenigsbruck, L'histoire d'une abbaye cistercienne, Annuaire de la Société d'Histoire et d'archéologie du Ried-Nord 1998

Kathryn NORBERG, *The Counter – Reformation and Women Religious and Lay*, in: *Catholicism in Early Modern History: A Guide to Research*, red. John O'MALLEY, St. Louis 1988, s. 133-146

Helmut NEUHAUS, *Das Reich in der Frühen Neuzeit*, München 1997 (Enzyklopädie deutscher Geschichte 42)

Friedrich NIEWÖHNER – Fidel RÄDLE, *Konversionen im Mittelalter und in der Frühneuzeit*, Hildesheim – Zürich – New York 1999 (Hildesheimer Forschungen 1)

Angelika NOWICKI-PASTUSCHKA, *Frauen in der Reformation. Untersuchungen zum Verhalten von Frauen in den Reichstädten Augsburg und Nürnberg zur reformatorischen Bewegung zwischen 1517 und 1537*, Pfaffenweiler 1990

Jörg OBERSTE, *Visitation und Ordensorganisation, Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterziensern, Prämonstratensern und Cluniazensern (12.-frühes 14. Jahrhundert)*, Münster 1995 (Vita regularis 2)

Anna OHLIDAL, „Konfessionalisierung“: Ein historisches Paradigma auf dem Weg von der Sozialgeschichte zur Kulturwissenschaft?, in: *Acta comeniana* 39-40, 2002, s. 327-342

Les Ordres monastiques, canonicaux et militaires en Europe du Centre-Est au bas moyen age, in: *L'Eglise et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-Est et du Nord (XIVe-XVe siècles)*, Rome 1990, s. 161-180 (Collection de l'Ecole Francaise de Rome 128)

Marcel PACAUT, *Les moines blancs, Histoire de l'ordre de Cîteaux*, Paris 1993

Marcel PACAUT, *La visite, institution fondamentale du régime cistercien*, in: *Vita Religiosa im Mittelalter*, Festschrift für Kaspar Elm zum 70. Geburtstag, redd. Franz J. FELTEN – Nikolas JASPERS, Berlin 1999, s. 183-192

Papsttum und Kirchenreform. Historische Beiträge. Festschrift für Georg Schwaiger zum 65. Geburtstag, redd. Manfred WEITLAUFF – Karl HAUSBERGER, St. Ottilien 1990

Michel PARISSÉ, *Les nonnes au Moyen Age*, Paris 1983

Ludwig PASTOR, *Geschichte der Päpste*, zvlášť V a VI, Freiburg im Breisgau 1909 a 1913

Anton PIEPER, *Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiaturen*, Freiburg im Breisgau 1894

Bernard PLONGERON, *Les réguliers de Paris devant le serment constitutionnel*, Paris 1964

R. PO-CHIA HSIA, *Between State and Community: Religious and Ethnic Minorities in Early Modern Germany*, in: *Germania Illustrata* 18, 1992, s. 169-180

Jeanne PONTON, *La Religieuse dans la littérature française*, Québec 1969

Alois POSTINA, *Beiträge zur Geschichte der Cistercienserklöster des 16. Jahrhundert in Deutschland*, in: *CC* 13, 1935, s. 225-237, s. 257-266

Julien PÔTEL, « *Portes ouvertes* » chez les religieuses, *Propos d'un sociologue, Echos des médias*, Paris 1999

Elisabeth RAPLEY, *The Dévotes: Women and Church in Seventeenth – Century Europe*, Montreal – Kingston 1990

- Francis RAPP, *Les abbayes, hospices de la noblesse : l'influence de l'aristocratie sur les couvents bénédictins de l'Empire à la fin du Moyen Age*, in: Philippe CONTAMINE, *La noblesse au Moyen Age*, Paris 1976, s. 315-368
- Francis RAPP, *L'Église et la Vie religieuse en Occident à la fin du Moyen Age*, Paris 1971
- Francis RAPP, *Réformes et Réformation à Strasbourg. Église et société dans le diocèse de Strasbourg (1450-1525)*, Paris 1974
- Francis RAPP, *Strassburg. Hochstift und freie Reichsstadt*, in: Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung, Land und Konfession 1500-1650, V: Der Südwesten, Münster 1993, s. 72-95
- Reformatio Ecclesiae. Beiträge zu kirchlichen Reformbemühungen von der Alten Kirche bis zur Neuzeit. Festgabe für Erwin Iserloh*, redd. Remigius BÄUMER – Ferdinand SCHÖNINGH, Paderborn – München – Wien – Zürich 1980
- Reformbemühungen und Observanzbestrebungen im spätmittelalterlichen Ordenswesen*, red. Kaspar ELM (Berliner Historische Studien 14, Ordensstudien VI), Berlin 1989
- Geneviève REYNES, *Couvents de femmes, La vie des religieuses contemplatives dans la France des XVIe et XVIIe siècles*, Paris 1987
- G. RITTER, *Die Neugestaltung Europas im 16. Jahrhundert, die kirchlichen und staatlichen Wandlungen im Zeitalter der Reformation und der Glaubenskämpfe*, Berlin 1950
- Säkularisierung und Säkularisation vor 1800*, hrsg. v. Anton RAUSCHER, München – Paderborn – Wien 1976
- J. SATTEK, *Der niederösterreichische Klosterrat. Ein Beitrag zur Geschichte des Staatskirchentums in Österreich im 16. und 17. Jahrhundert*, Diss. Wien 1949
- Karl SCHELLHASS, *Der Dominikaner Felician Ninguarda und die Gegenreformation in Süddeutschland und Österreich 1560-1583*, I: Felician Ninguarda als Apostolischer Kommissar, 1560-1578, Rom 1930
- Johannes SCHILLING, *Gewesene Mönche. Lebensgeschichten in der Reformation*, München 1990
- Bernard SCHIMMELPFENNIG, *Das Papsttum und die Reform des Zisterzienserordens im späten Mittelalter*, in: Reformbemühungen und Observanzbestrebungen, red. K. ELM, s. 399-410
- Gerhard SCHMIDTCHEN, *Protestanten und Katholiken. Soziologische Analyse konfessioneller Kultur*, Bern – München 1973
- Joseph SCHMIDLIN, *Religiös-sittliche Verfassung und Reformbestrebungen in den alten Orden des Elsass am Vorabend des Dreissigjährigen Krieges*, in: Archiv für elsässische Kirchengeschichte 1, 1946, s. 163-215
- Ludwig SCHMIDT, *Beiträge zur Geschichte der wissenschaftlichen Studien in sächsischen Klöstern*, I-II, Dresden 1897
- Helga SCHNABEL-SCHÜLE, *Kirchenvisitation und Landesvisitation als Mittel der Kommunikation zwischen Herrschaft und Untertanen*, in: Im Spannungsfeld von Recht und Ritual, Soziale Kommunikation in Mittelalter und Früher Neuzeit, redd. Heinz DUCHHARDT – Gert MELVILLE, Köln – Weimar – Wien 1997, s. 173-186
- Ambrosius SCHNEIDER, *Zisterzienser. Geschichte, Geist, Kunst*, Köln 1986
- Franz SCHRADER, *Die ehemalige Zisterzienserinnenabtei Marienstuhl vor Egelu*, Leipzig 1965
- Franz SCHRADER, *Ringeln, Untergang und Überleben der Katholischen Klöster in den Hochstiften Magdeburg und Halberstadt von der Reformation bis zum*

- Westphalischen Frieden*, Münster 1977 (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 37)
- Schreiben, Sticken, Erinnern. Beiträge zur Kultur- und Sozialgeschichte mittelalterlicher Frauenklöster*, red. Gabriela SIGNORI, Bielefeld 2000
- Karl SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum und seine soziale Umwelt. Wirtschaftlicher und sozialer Strukturwandel in hoch- und spätmittelalterlichen Zisterzienserkonventen*, in: *Die Zisterzienser. Ergänzungsband*, s. 79-135
- Elisja SCHULTE VAN KESSEL, *Jungfrauen und Mütter zwischen Himmel und Erde*, in: *Geschichte der Frauen*, 3: Frühe Neuzeit, redd. Arlette FARGE – Natalie Zemon DAVIS – Heide WUNDER – Rebekka HABERMAS, Frankfurt-New York 1994, s. 151-188
- Berent SCHWINEKÖRPER, *Klosteraufhebungen als Folge von Reformation und Bauernkrieg im Habsburgischen Vorderösterreich (Zisterzienserinnenkloster Marienau, Augustiner- und Franziskanerklöster zu Breisach 1525/26 ff.)*, in: *Zeitschrift des Breisgau-Geschichtsvereins* 97, 1978, s. 61-78
- Wolfgang SEIBRICH, *Monastische Restauration und Reform im deutschen Südwesten im 16. und 17. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Zisterzienser*, in: *Zisterzienser*, redd. H. NEHLSSEN – K. WOLLENBERG, s. 221-242
- Wolfgang SEIBRICH, *Gegenreformation als Restauration. Die restaurativen Bemühungen der alten Orden im Deutschen Reich vom 1580 bis 1648*, Münster 1991
- André SIMON, *L'ordre des pénitentes de Sainte Marie-Madeleine en Allemagne*, Fribourg 1918
- Manfred SITZMANN, *Mönchtum und Reformation. Zur Geschichte monastischer Institutionen in protestantischen Territorien (Brandenburg-Ansbach/Kulmbach, Magdeburg)*, Neustadt a. d. Aisch 1999
- La Sonstanza dell'Effimero. Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, red. Giancarlo ROCCA, Roma 2000
- Soeur Jeanne des Anges, Supérieure du couvent des Ursulines de Loudun, XVIIe. Autobiographie d'une hystérique possédée*, préface de CHARCOT, suivi de „Jeanne des Anges“ par Michel DE CERTEAU, Montbonnot – St Martin 1985
- Auf der Suche nach der Frau im Mittelalter. Fragen, Quellen, Antworten*, red. Bea LUNDT, München 1991
- In Tal und Einsamkeit, 725 Jahre Kloster Fürstenfeld*, red. Klaus WOLLENBERG, Fürstenfeldbruck 1990 (Die Zisterzienser im alten Bayern 3)
- Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung, Land und Konfession 1500-1650*, VII: Bilanz-Forschungsperspektiven-Register, redd. Anton SCHINDLING – Walter ZIEGLER, Münster 1996
- Rudolf von THADDEN, *Kirchengeschichte als Gesellschaftsgeschichte*, in: *Geschichte und Gesellschaft* 9, 1983, s. 598-614
- Unanimité et diversité cisterciennes (Filiations – Réseaux – Relectures du XIIe au XVIIe siècle)*, Actes du Quatrième Colloque International du C. E. R. C. O. R., Dijon, 23 – 25 Septembre 1998, C. E. R. C. O. R. Travaux et Recherches XII, Publications de l'Université de Saint-Étienne 2000
- Und sie folgten der Regel St. Benedikts. Die Cistercienser und das benediktinische Mönchtum*, redd. Ambrosius SCHNEIDER – Adam WIENAND, Köln 1981

- Josef Fridolin VIERLING, *Das ringen um die letzten dem Katholizismus treuen Kloster Strassburgs*, Strasburg 1913
- La vie quotidienne des moines et chanoines réguliers au Moyen Age et Temps modernes*, red. Marek DERWICH, (Publications de l'Institut d'Histoire de l'Université de Wrocław) 1995
- Visitation et visitandines aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Actes du Colloque d'Annecy, redd. B. DOMPNIER – Dominique JULIA, Publications de l'Université de Saint-Étienne 2001, s. 277-300
- Bernard VOGLER, *Histoire des chrétiens d'Alsace des origines à nos jours*, Paris 1994
- Paul WARMBRUNN, *Simultaneen in der Pfalz*, in: *Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte* 14, 1988, s. 97-122
- Paul WARMBRUNN, *Zwei Konfessionen in einer Stadt. Das Zusammenleben von Katholiken und Protestanten in den paritätischen Reichsstädten Augsburg, Biberach, Ravensburg und Dinkelsbühl 1548 bis 1648*, Wiesbaden 1983
- Stephan WARNATSCH, *Geschichte des Klosters Lehnin, 1180-1542*, Berlin 1999 (Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser 12)
- Siegfried WESTPHAL, *Frau und lutherische Konfessionalisierung. Eine Untersuchung zum Fürstentum Pfalz-Neuburg 1542-1614*, in: *ZHF* 24/2, 1997, s. 272-301
- Sven WICHERT, *Das Zisterzienserkloster Doberan im Mittelalter*, Berlin 2000 (Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser 9)
- Merry E. WIESNER, *Gender, Church and State in Early Modern Germany*, London – New York 1998
- Merry E. WIESNER, *Ideology Meets the Empire: Reformed Convents and the Reformation*, in: *Germania Illustrata* 18, 1992, s. 181-196
- Franz WINTER, *Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschland. Ein Beitrag zur Kirchen- und Kulturgeschichte des deutschen Mittelalters*, I-III, Gotha 1868-1871 (reprint Aachen 1966)
- Patricia WITTEBERG, *The Rise and Decline of Catholic Religious Orders. A Social Movement Perspective*, New York 1994
- Women in Reformation and Counter – Reformation Europe*, red. Sherrin MARSHALL, Indianapolis – Bloomington 1989
- Heide WUNDER, „*Er ist die Sonn, sie ist der Mond*“. *Frauen in der Frühen Neuzeit*, München 1992
- Polykarp ZAKAR, *Generaläbte der Zisterzienser auf dem Konzil von Trient*, in: *Zisterzienser*, redd. H. NEHLSSEN – K. WOLLENBERG, s. 89-113
- Gabriella ZARRI, *Gender, Religious Institutions and Social Discipline: The Reform of the Regulars*, in: *Gender and Society in Renaissance Italy*, redd. Judith C. BROWN – Robert C. DAVIS, London – New York 1998, s. 193-212
- Ernst W. ZEEDEN, *Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*, München – Wien 1965
- Walter ZIEGLER, *Reformation und Klosterauflösung. Ein ordensgeschichtlicher Vergleich*, in: *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen*, red. K. ELM, Berlin 1989, s. 585-614
- Alice ZIMMERLI-WITSCHI, *Frauen in der Reformationszeit*, phil. diss., Zürich 1981
- Robert ZINK, *St. Theodor im Bamberg, 1157-1554. Ein Nonnenkloster im mittelalterlichen Franken*, Bamberg 1978

Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit, redd. Kaspar ELM [Paul JOERISSEN – Hans J. ROTH], Bonn 1980 (Ergänzungsband Köln 1982)
Zisterzienser zwischen Zentralisierung und Regionalisierung (400 Jahre Fürstenfelder Äbtetreffen. Fürstenfelder Reformstatuten von 1595-1995), redd. Hermann NEHLSSEN – Klaus WOLLENBERG, Frankfurt am Main – Berlin – Paris – Wien – Bern – New York 1995
Adolar ZUMKELLER, *Vom geistlichen Leben im Vorabend der Reformation*, in: *Reformatio ecclesiae*, s. 231-258

IV. Literatura ke klášterům v Horní Lužici a jejich širšímu kontextu

- Alt-Lausitzer Kunst*, red. Walther BIEHL (Ausstellungskatalog: Bautzen, Stadtmuseum), Bautzen 1935
- Altzelle. Zisterzienserabtei in Mitteldeutschland und Hauskloster der Wettiner, redd. Martina SCHATTKOWSKY-André THIEME, Leipzig 2002
- Rudolf ANDĚL, *Styky severních Čech s Luzicí v letech 1419-1434*, in: Sborník Severočeského musea Historie I, 1958
- Adolph BACHMANN, *Die Wiedervereinigung der Lausitz mit Böhmen 1462*, Wien 1882
- Otakar BAUER, *Žitava v českých dějinách*, in: *Žitavsko v českých dějinách*, redd. A. FRINTA – H. ROKYTA, Praha 1947, s. 7-53
- Joachim BAHLCKE, *Entwicklungsphasen und Probleme der oberlausitzischen Historiographie vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, in: NLM NF 5-6, 2002-2003, s. 37-64
- Joachim BAHLCKE, „Einen gar considerablen Platz in denen merckwürdigen Geschichte Teutschlandes und des Königreiches Böhmen“. *Die Stellung der Oberlausitz im politischen System der Böhmischen Krone*, in: *Welt – Macht – Geist*, s. 73-88
- Joachim BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619)*, München 1994
- Friedrich Hermann BAUMGÄRTEL, *Geschichte des Pönfalls der Oberlausitzer Sechsstädte*, Bautzen 1898
- Friedrich Hermann BAUMGÄRTEL, *Die Kirchlichen Zustände Bautzens im 16. und 17. Jahrhundert*, Bautzen 1889
- Beiträge zur Geschichte der Cisterciensern Stifte (Reun in Steiermark... Osseg und Hohenfurt in Boehmen) und der Cistercienserinnen-Abteien (Marienthal und Marienstern in der koen. sächs. Lausitz)*, redd. Leopold JANAUSCHEK – Benedikt SFELL, in: Xenia Bernardina III, Wien 1891
- Paul BERKEL, *Geschichte der Stadt Lauban*, Lauban 1896
- Die Besiedlung der Neißeregion. Urgeschichte-Mittelalter-Neuzeit*, redd. Volker DUDECK-Gunter OETTEL, Zittau 1993 (MZGMV 22)
- Eduard BEYER, *Das Cistercienser-Stift und Kloster Alt-Zelle in dem Bisthum Meißen*, Dresden 1855
- Věra BERÁNKOVÁ – Karel BERÁNEK, *Rušení klášterů v Čechách za Josefa II.*, in: 650 let pražského arcibiskupství, s. 209-224
- T. V. BÍLEK, *Reformace katolická neboli obnovení náboženského katolického v království českém po bitvě bělohorské*, Praha 1892
- Franz BLANCKMEISTER, *Sächsische Kirchengeschichte*, Dresden 1906
- Karlheinz BLASCHKE, *Beiträge zur Geschichte Oberlausitz. Gesammelte Aufsätze*, Görlitz – Zittau 2000 (NLM, Beiheft I)
- Karlheinz BLASCHKE, *Geschichte Sachsens im Mittelalter*, Berlin 1991
- Karlheinz BLASCHKE, *Lausitzen*, in: *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung*, VI: Nachträge, Münster 1996, s. 92-113
- Karlheinz BLASCHKE, *Der Oberlausitzer Sechsstädtebund als bürgerlicher Träger früher Staatlichkeit*, in: 650 Jahre Oberlausitzer Sechsstädtebund 1346-1996 (MZGMV 25, 1997), s. 17-27

- Karlheinz BLASCHKE, *Sachsen im Zeitalter der Reformation*, Güttersloh 1970 (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 185)
- Karlheinz BLASCHKE, *Der Übergang des Markgraftums Oberlausitz von der Krone Böhmens an den Kurfürsten von Sachsen während des Dreißigjährigen Krieges*, in: TÝŽ, *Beiträge*, s. 101-114
- Karlheinz BLASCHKE, *Verfassung und Gesellschaft in der Oberlausitz*, in: *Welt – Macht – Geist*, s. 89-96
- Karlheinz BLASCHKE – Walther HAUPT – Heinz WIESNER, *Die Kirchenorganisation in den Bistümern Meissen, Merseburg und Magdeburg*, Weimar 1969
- O. BLAŽIČEK, *Matěj Václav Jäckel*, in: *Památky archeologické* 51, Praha 1940, s. 81-149
- Lenka BOBKOVÁ, *Der böhmische Aufstand 1547 und der Sechsstädtebund*, in: 1547-1997. Pönfall der Oberlausitzer Sechsstädte, red. Matthias HERRMANN (Kamenzer Beiträge 2), Kamenz 1999, s. 51-65
- Lenka BOBKOVÁ, *Poměr korunních zemí k Českému království ve světle ustanovení Karla IV.*, in: PHS 34, 1997, s. 17-38
- Lenka BOBKOVÁ, *Pönfall neboli Šestiměstí v protihabsburském odboji roku 1547*, in: *Stavovský odboj roku 1547. Sborník příspěvků z konference konané v Pardubicích ve dnech 29. a 30. září 1997*, Pardubice – Praha 1999, s. 41-64
- Lenka BOBKOVÁ, *Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně*, Ústí nad Labem 1993
- Lenka BOBKOVÁ, *Vedlejší země České koruny v politice Lucemburků a jejich následovníků (1310-1526)*, in: *Korunní země v dějinách českého státu I. Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku*, red. Lenka Bobková, Praha 2003, s. 9-34
- Lenka BOBKOVÁ, *Zemská zřízení a zemské stavy v Horní a Dolní Lužici v 16. století*, in: *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v Českých zemích 1500-1619*, red. Karel MALÝ – Jaroslav PÁNEK, Praha 2001, s. 165-191
- Lenka BOBKOVÁ, *Zittau im Sechsstädtebund und die Politik Karls IV.*, in: MZGMV 25, 1997, s. 37-48
- Walter von BOETTICHER, *Geschichte des Oberlausitzischen Adels und seiner Güter 1635-1815*, I-III, Görlitz und Oberlössnitz 1912-1919
- Zdeněk BOHÁČ, *České země a Lužice*, Tišnov 1993
- Zdeněk BOHÁČ, *Die Matrikel der Zöglinge des „Wendischen Seminars“ in Prag 1728-1922*, in: *Lětopis B* 13/2, 1966, s. 166-228
- Ludwig BÖHNHOFF, *Die Einführung der Reformation in der Oberlausitz*, in: *Beiträge zur sächsischen Kirchengeschichte* 27, 1914
- Ludwig BÖHNHOFF, *Die sächsische Landeskirche und die Visitationen des Jahres 1529*, in: *Beiträge zur sächsischen Kirchengeschichte* 38, 1929, s. 35 sq.
- Tomáš BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005 (Knihnice Matice moravské, sv. 16)
- Klement BOROVÝ, *Antonín Brus z Mohelnice, arcibiskup pražský*, Praha 1873
- Klement BOROVÝ, *Martin Medek, arcibiskup pražský*, Praha 1877
- W. BOSUSLAWSKI – M. HORNIK, *Historija serbseho naroda*, Bautzen 1884
- Carl Wilhelm BÖTTIGER – Theodor FLATHE, *Geschichte des Kurstaates und Königreiches Sachsen*, 2. Aufl., I-III, Gotha, 1867-1873
- Jan BRANKAČK – Frido Mějšk, *Geschichte der Sorben*, I: *Von den Anfängen bis 1789*, Bautzen 1977

- Jan BRANKAČK, *Landbevölkerung der Lausitzen im Spätmittelalter: Hufenbauern, Besitzverhältnisse und Feudallasten in Dörfern großer Grundherrschaften von 1374 bis 1518*, Bautzen 1990
- A. BRENDLER, *Cisterzienserinnen-Abtei Marienthal in der k. saechsischen Lausitz*, Wien, s. a. (um 1890)
- Franz Bernhard von BUCHOLTZ, *Geschichte der Regierung Ferdinand Des Ersten*, I-VIII, Wien 1831-1838 (reprint Graz 1968)
- J. BRANIŠ, *Zlatá Koruna, bývalý klášter cisterciácký* 1907
- Sebastian BRUNNER, *Ein Cisterzienserbuch, Geschichte und Beschreibung der bestehenden und Anführung der aufgehobenen Cisterzienserstifte in Österreich-Ungarn, Deutschland und der Schweiz*, Würzburg 1890
- Enno BÜNZ, *Das Ende der Klöster in Sachsen. Vom „Auslaufen“ der Mönche bis zur Säkularisation (1521 bis 1543)*, in: Glaube und Macht. Sachsen im Europa der Reformationszeit, red. Harald MARX, Dresden 2004, s. 80-90
- F. BURCKHARDT, *Geschichte der sächsischen Kirchen- und Schulvisitationen von 1524 bis 1545*, Leipzig 1879
- Alessandro CATALANO, *La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale (1620-1667)*, Roma 2005
- L. CARDAUNS, *Zur Kirchenpolitik Georgs von Sachsen*, in: Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven 10, 1913
- Chronik des Cisterzienserinnenklosters Marienstern in der königlich sächsischen Lausitz von einem Ordensgeistlichen*, (i. e. von Alexander Anton HITSCHFEL), Warnsdorf 1894
- Cisterciáci ve středověkém českém státě – Les cisterciens dans le royaume médiéval de Bohême, 1142-1192 Sedlec*. Actes du colloque de Kutná Hora, red. Terryl N. KINDER, in: Cîteaux 47, 1996
- Otto CLEMEN, *Zur Geschichte dreier Dekane des Kollegiatstiftes St. Petri zu Bautzen im 16. Jahrhundert*, in: Archiv für Reformationgeschichte 33, 1936
- Karl CZOK, *Geschichte Sachsens*, Weimar 1989
- Karl CZOK, *Der Oberlausitzer Sechsstädtebund in vergleichender geschichtlicher Betrachtung*, in: Oberlausitzer Forschungen, Leipzig 1961, s. 108-120
- Vladimír CINKE, *Organisace českých klášterů ve 13. a 14. století na podkladě provinčním*, in: ČsČH 16, 1968, Praha, s. 435-446
- B. CZRWENKA, *Geschichte der evangelischen Kirche in Böhmen I-II*, Dresden-Leipzig 1844
- Eliška ČÁŇOVÁ, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620-1671)*, in: SAP 35 1985, s. 486-557
- Eliška ČÁŇOVÁ, *Rekatolizace severních Čech*, in: Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680 v severních Čechách, Praha 1980, s. 34 sq.
- Jaroslav ČECHURA, *Cisterciácké kláštery v českých zemích v době předhusitské ve světle řádových akt*, in: PHS 26, 1984, s. 35-72
- Jaroslav ČECHURA, *Les monastères cisterciens en Bohême du XIIe au XVe siècle*, in: Cisterciáci v českém středověkém státě (Cîteaux 47, 1996), s. 35-40
- Jaroslav ČECHURA, *Klášterní velkostatek v předhusitských Čechách – základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia*, in: Archeologia historica 10, 1985, s. 395-407

- Jaroslav ČECHURA, *Rozsah a dynamika sekularizace církevních statků v západních Čechách na počátku husitské revoluce (v letech 1419-1420)*, in: PHS 29, 1987, s. 43-70
- Jaroslav ČECHURA, *Die Struktur der Grundherrschaften im mittelalterlichen Böhmen unter besonderer Berücksichtigung der Klosterherrschaften*, Stuttgart 1994 (Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte 39)
- Jaroslav ČECHURA, *Die Säkularisation der kirchlichen Güter im hussitischen Böhmen und Sigismund von Luxemburg*, in: Josef MACEK-Ernö MAROSI-Ferdinand SEIBT, *Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437*, Warendorf 1994, s. 121-131
- Adolf ČERNÝ, *Knauth Christian, Ottův slovník naučný*, Bd. 14, Prag 1899, s. 424
- Ivana ČORNEJOVÁ, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Pokus o zasazení fenoménu do střeoevropských souvislostí*, in: Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci, red. TÁŽ, Praha 2003, s. 14-25.
- E. Freiherr VON DANCKELMAN, *Die Politik der Wettiner in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, in: Thüringisch-Sächsische Zeitschrift für Geschichte und Kunst 13, 1923, sq. 24
- Heinrich DEUMLER, *Der rechtliche Anspruch Böhmen-Österreichs auf das königlich sächsische Markgrafthum Oberlausitz. Eine staatsrechtliche Deduction*, Leipzig 1884
- Paul DITTRICH, *Die Meissener Diözese unter der Kirchenpolitik der Landesherren des 16. und 17. Jahrhunderts*, Leipzig ²1984 (Studien zur katholischen Bistums- und Klostergeschichte 1)
- Romuald DOMASCHKA, *Tausend Jahre Gnadentort Rosenthal*, Dresden 1928
- Marie-Elizabeth DUCREUX, *La reconquête catholique de l'espace bohémien*, in: Revue des études slaves 60/3 (1998), s. 685-702
- Marie-Elizabeth DUCREUX, *La situation religieuse dans les Pays tchèques à la fin du XVIe siècle*, in: Études danubiennes, II, 2, 2e semestre, 1986, p. 116-128
- Marie-Elizabeth DUCREUX, *L'hymnologie catholique tchèque de la Contre-Réforme*, in: Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie 29, 1985, p. 169-179
- Marie-Elizabeth DUCREUX, *Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století*, in: Literární archiv 27, 61-87
- Marie-Elizabeth DUCREUX, *Lire à en mourir: livres et lecteurs en Bohême au XVIIIe siècle*, in: Les usages de l'imprimé, sous la direction de R. Chartier, Paris 1987, s. 253-303
- Marie-Elizabeth DUCREUX, *La mission et le rôle des missionnaires dans les Pays Tchèques au XVIIIe siècle*, in: Actes du 109e Congrès national des Sociétés savantes, Dijon 1984, Paris 1984, s. 31-46
- E. DÜRBECK, *Kursachsen und die Durchführung des Prager Friedens 1635*, Leipzig 1908
- Winfried EBERHARD, *Die deutsche Reformation in Böhmen 1520-1620*, in: Deutschen in den böhmischen Ländern, red. Hans ROTHE, Köln – Weimar – Wien 1992, s. 103-123
- EDELMANN, *Die Franziskaner-Kloster in Bautzen*, in: NLM 49, 1872, s. 1-54
- Ludwig ENGELMANN, *Geschichte von Reichenau. Ort und Bewohner*, Reichenau 1904
- Robert J. W. EVANS, *The Making of the Habsburg Monarchy 1550-1700*, Oxford 1979

- Joachim FAIT – Joachim FRITZ, *Neuzelle. Festschrift zum Jubiläum der Klostergründung vor 700 Jahren 1268-1968*, Leipzig 1968
- Lutz FENSKE, *Adelsopposition und kirchliche Reformbewegung im östlichen Sachsen*, Göttingen 1977 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 47)
- Mathias Maria FEYFAR, *Das ehemalige Cistercienserinnen-Stift Frauenthal (bei Deutschbrod in Böhmen)*, Nikolsburg 1876
- Otto FISCHER, *Evangelisches Pfarrerbuch der Mark Brandenburg*, Berlin 1941
- Anton FRIND, *Die Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe von Prag*, Prag 1873
- Antonín FRIND, *Kirchengeschichte Böhmens*, zvlášť III a IV, Praha 1872-1878
- Antonín FRINTA, *Lužičtí Srbové a jejich písemnictví*, Praha 1955
- Žitavsko v českých dějinách*, redd. Antonín FRINTA – Hugo ROKYTA, Praha 1947
- Amadeus FRUYTIER, *Antonius Flamingk, der flämische Abt des Klosters Königssaal in Böhmen*, in: CC 42, 1930, s. 161-173
- Walter GERBLICH, *Johann Leisentritt und die Administratur des Bistums Meissen in den Lausitzen*, Phil. Diss. Görlitz 1931 (reprint Leipzig 1958)
- Geschichte der Oberlausitz*, red. Joachim BAHLCKE, Leipzig 2001
- Geschichte Schlesiens II: Die Habsburgerzeit 1526-1740*, redd. Ludwig PETRY – Josef Joachim MENZEL, Sigmaringen 1991
- Felician GESS, *Die Klostervisitationen des Herzogs Georg von Sachsen*, Leipzig 1888
- Anton GINDELY, *Geschichte der Böhmischen Finanzen von 1526 bis 1618*, Wien 1868
- Anton GINDELY, *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*, Leipzig 1894
- J. A. GINZEL, *Die Säkularisierung des Bistums Meißen und Johann Leisentritt*, in: Kirchenhistorische Schriften II/8, Wien 1872
- Severin GOTTMICH, *Hohenfurt. Zur Geschichte seines Stiftes und seiner Pfarreien*, CC 76, 1969, s. 27-142
- Carl GRETSCHEL – Friedrich BÜLAU, *Geschichte des sächsischen Volkes und Staates*, Bd. I-III, Leipzig 1843-1853
- Reiner GROSS, *Geschichte Sachsens*, Leipzig 2001
- Hans GRÜSS, *Vorläufige Nachrichten über einige Musikhandschriften und –drucke aus der Bibliothek des Klosters Marienstern*, in: 750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift, s. 425-437.
- Josef GÜLDEN, *Johann Leisentritts pastoralliturgische Schriften*, Leipzig 1963 (Studien zur katholischen Bistums- und Klostergeschichte 4)
- Fritz GÜNTHER – Joseph Rudolph NOSWITZ, *Ein Besuch im Kloster St. Marienthal*, Leipzig 1957
- Heinrich GRÜGER, *Die monastische Disziplin der schlesischen Zisterzienser vor Anbruch der Reformation*, in: Cîteaux 24, 1973, s. 209-249
- Heinrich GRÜGER, *Geschichte eines schlesischen Zisterzienserklosters 1227-1977 – Heinrichau*, Köln – Wien 1978
- Heinrich GRÜGER, *Ursachen und Folgen der Trennung Schlesiens von der Ordensprovinz Böhmen*, in: Cîteaux 27, 1976, s. 29-55
- Cornelius GURLITT, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen*, 19: Amtshauptmannschaft Zittau, Dresden 1906; 21: Amtshauptmannschaft Kamenz, Land, Dresden 1912
- Handbuch der historischen Stätten Deutschlands*, VIII: Sachsen, red. Walter SCHLESINGER, Stuttgart 1965

- Josef HANZAL, *Rekatolisace v Čechách, její historický smysl a význam*, in: Sborník historický 37, 1990, s. 37-91
- Illuminata HART, *Deutsche Ordensfrauen in den böhmische Länden*, in: Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien 2, 1971, s. 88-153
- Hanuš HÄRTEL, *Der Widerstand der Oberlausitzer Sechstädte gegen König Ferdinand I. im Schmalkaldischen Krieg*, in: Aus 500 Jahren deutsch-tschechoslowakischer Geschichte, redd. Karl OBERMANN – Josef POLIŠENSKÝ, Berlin 1958 (Schriftenreihe der Kommission der Historiker der DDR und der ČSR 1), s. 61-78
- Erhard HARTSTOCK, *Juden in der Oberlausitz*, Bautzen 1998
- Erhard HARTSTOCK, *Teichwirtschaft der Oberlausitz bis 1945*, Bautzen 2004
- Hermann Gustav HASSE, *Geschichte der Sächsischen Klöster in der Mark Meißen und Oberlausitz*, Gotha 1888
- Friedrich Karl HAUSMANN, *Beiträge zur Kenntniß der kursächsischen Landesversammlungen*, Bd. I-III, Leipzig 1798-1800
- Herbert HELBIG, *Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet, Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe und Oder*, red. H. LUDAT, Giessen 1960, s. 27-64
- Julius HELBIG, *Evangelische Geistliche und Schulmänner in und aus der Herrschaft Friedland während der Zeit der Reformation und Gegenreformation*, in: NLM 75, 1909, s. 270-287
- Karl Gustav HELBIG, *Der Prager Friede. Nach handschriftlichen Quellen des königlich sächsischen Hauptstaatsarchivs*, Historisches Taschenbuch III/9, s. 571-643
- Johann Christian HELLBACH, *Adelslexikon*, I-II, Graz 1974
- Sr. M. Bernarda HELM Ocist. – Marius WINZELER, „Zum Trost der Seelen“ – Die Bibliothek des Zisterzienserinnenklosters St. Marienstern, s. 415-423
- Die Herrscher Sachsens*, red. Frank-Lothar KROLL, München 2004
- Ch. HIGOUNET, *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter*, München 1990
- Historisches Ortsverzeichnis von Sachsen*, red. Karlheinz BLASCHKE, Leipzig 1957
- Historia Franciscana*, II, redd. Petr Regalát BENEŠ – Petr HLAVÁČEK, Kostelní Vydří 2005
- Dušan HLADÍK, *Porta coeli*, Tišnov 1994
- Petr HLAVÁČEK, *Čeští františkáni, vzdělanost a knižní kultura na přelomu 15. a 16. století*, in: Theologická revue 1, 2001, s. 45-56
- Petr HLAVÁČEK, *(Anti) intelektuali postoje v ceske frantiskanske observanci na sklonku stredoveku*, in: ČČH 100, 2002, s. 1-32
- Petr HLAVÁČEK, *Die Oberlausitz als ein neuralgischer Punkt des spätmittelalterlichen Franziskanertums*, in: Kunst in der Oberlausitz während der Jagiellonenherrschaft, red. P. TORBUS, Leipzig 2004
- H. HOFFMANN, *Die St. Wenzelkirche in Jauernick*, Breslau 1936 (Führer zu schlesischen Kirchen 20)
- Michał HÓRNIK, *Katechizm Jakuba Ticina z l. 1685*, in: Časopis Mačicy Serbskeje 1883, s. 115-119
- Siegfried HOYER, *Georg von Sachsen. Reformator und Bewahrer des alten Glaubens*, in: Europäische Herrscher. Ihre Rolle bei der Gestaltung von Politik und Gesellschaft vom 16. bis zum 18. Jahrhundert, Weimar 1988, red. Günther VOGLER, s. 95-105
- Rudolf HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě*, I-II, Olomouc 1934

- Joachim HUTH, *St. Marienstern in der Oberlausitz. 700 Jahre im Heiligen Orden von Zisterz 1264-1964*, in: *Unum in veritate et laetitia*. Bischof Dr. Otto Spülbeck zum Gedächtnis, Leipzig 1970, s. 170-204
- Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*, I-II, Praha 1998, 2002
- Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Propter laudabilia abbatum merita: The Kings of Bohemia and the Cistercian Order*, in: *In Tal und Einsamkeit. 725 Jahre Kloster Fürstenfeld*, redd. Angelika EHRMANN – Peter PFISTER – Klaus WOLLENBERG, Fürstenfeldbruck 1990
- Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Ženská větev cisterckého řádu v Čechách a na Moravě, 13.-15. století*, in: MHB I, Praha 1991, s. 297-315
- Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Vnitřní uspořádání a sociální složení klášterů cisterciáček ve středověkých Čechách*, in: *Cysterki w dziejach ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, redd. Andrzej M WYRWA – A. KIELBASA – J. SWASTEK, Poznań 2004, s. 939-958
- 750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift*, redd. Karlheinz BLASCHKE – Heinrich MAGIRIUS – Siegfried SEIFERT (im Auftrag v. Benedicta WAURICK), Halle an der Saale 1998
- 775 Jahre Domkapitel St. Petri, Katalog der Sonderausstellung in der Domschatzkammer zu Bautzen*, red. Siegfried SEIFERT, Bautzen 1996
- Josef JANÁČEK, *Doba předbělohorská (1526-1547) I/II*, České dějiny, Praha 1984
- Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha – Litomyšl 2003
- Leopold JANAUSCHEK, *Der Cistercienser-Orden Historische Skizze*, s. 1. 1884
- Richard JECHT, *Fürstliche Besuche in Görlitz*, Görlitz 1893
- Richard JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg und das Land der Sechsstädte unter Kaiser Sigmund*, I-II, Görlitz 1911, 1916
- Richard JECHT, *Die Oberlausitzische Geschichtsforschung in und um Görlitz und Lauban, vornehmlich von 1700-1780*, in: NLM 94, 1918, s. 1-160
- Richard JECHT, *Topographie der Stadt Görlitz*, Görlitz 1927-1934
- K. A. JENČ, *Pismowstwo a spisowarjo delnjołužiskich Serbow*, Lipsk 1881
- K. A. JENČ, *Spisowarjo hornjołužiskich ewangelskich Serbow wot 1597 hač do 1800*, ČMS XXVIII 1875
- Jaroslav KADLEC, *Katoličtí exulanti čeští doby husitské*, Praha 1990
- Jaroslav KADLEC, *Dějiny kláštera Svaté Koruny*, České Budějovice 1949
- Jaroslav KADLEC, *Klášter augustiniánských kanovníků v Třeboni*, Praha, Karolinum, 2004
- Otto KAEMMEL, *Sächsische Geschichte*, Leipzig 1899
- K. KALISCH, *Die Reformation in der Lausitz*, Bautzen 1867
- Eduard KAMMLER, *Das Cistercienser-Nonnen-Kloster St. Marienthal in Koenigreiche Sachsen historisch-topographisch dargestellt*, Zittau 1856
- K. H. KANDLER, *Die Reformation des Hochstifts Meißen bis zum Tode Herzog Heinrichs des Frommen 1541*, in: *Das Hochstift Meissen (Herbergen der Christenheit, Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte Sonderband)*, Berlin 1973
- Jan KAPRAS, *Lužice a český stát (k třístému výročí Pražského míru)*, Praha 1935
- Jan KAPRAS, *Prawne stawizny Hornjeje a Delnjeje Łužicy za čas českeho knježerstwa*, Budyšin 1916
- Jan KAPRAS, *Právní dějiny zemí koruny české*, II, Praha 1913

- Christian Gottlieb KÄUFFER, *Abriß der Oberlausitzischen Geschichte*, I-IV, Görlitz 1802-1806
- František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepcce habsburské rekatolisace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561-1580*, Praha 1963
- Ernst KATZER, *Das Evangelisch-Lutherisches Kirchenwesen der sächsischen Oberlausitz*, Leipzig 1896
- Peter KAUFMANN, *725 Jahre Neuzelle. Festschrift zum Jubiläum der Klostergründung vor 725 Jahren*, Eisenhüttenstadt 1993
- František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepcce habsburské rekatolisace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561-1580*, Praha 1968
- R. KILANK, *Franc Jurij Lok und die Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften*, *Lětopis B* 15/1, s. 94-103
- Arnold KLAFFENBÖCK, *Der Dreifaltigkeitsbrunnen von St. Marienthal – ein Zeugnis der habsburgischen „Pietas Austriaca“ in der Oberlausitz*, in: *NLM N. F.* 7, 2004, s. 35-50
- K. F. KLÖDEN, *Zur Geschichte der Marienverehrung besonders im letzten Jahrhunderte vor der Reformation in der Mark Brandenburg und Lausitz*, Berlin 1840
- Matthias KNOBLOCH, *Bemühungen um kirchenrechtliche Selbstständigkeit im Sechsstädtebund der Oberlausitz*, in: *650 Jahre Sechsstädtebund*, s. 49-62
- Matthias KNOBLOCH, *Zur Kirchengeschichte von Kamenz und Kloster St. Marienstern im 15. und 16. Jahrhundert*, in: *MZGMV* 25, 1997, s. 100-109
- Matthias KNOBLOCH, *Die Reformation in Kamenz*, in: *1547 – Pönfall*, red. M. HERMANN, s. 71-84
- Hermann KNOTHE, *Antheil der Oberlausitz an den Anfängen des 30jährigen Krieges*, in: *NLM* 53, 1880, s. 40 sq.
- Hermann KNOTHE, *Die Bemühungen um einen Majestätsbrief 1609/11*, in: *NLM* 66, 1890
- Hermann KNOTHE, *Fortsetzung der Geschichte des Oberlausitzer Adels und seiner Güter von Mitte des 16. Jahrhunderts bis 1620*, Görlitz s. a.
- Hermann KNOTHE, *Die geistlichen Güter in der Oberlausitz*, in: *NLM* 66, 1890, s. 157-199
- Hermann KNOTHE, *Geschichte des Oberlausitzer Adels und seiner Güter, XIII.-XV. Jh.*, Leipzig 1879
- Hermann KNOTHE, *Laienbrüder oder Conversen der beiden Sächsischen Cisterzienserinnen-Klöster Marienstern und Marienthal*, Separatabdruck aus dem *NASG* 9, 1888
- Hermann KNOTHE, *Die Oberlausitz während der Jahre 1623-1631*, in: *NLM* 65, 1889, s. 214 sq.
- Hermann KNOTHE, *Das Schulwesen auf den Dörfern des Weichbilds Zittau*, *NLM* 1894, 70, s. 190 sq.
- Hermann KNOTHE, *Urkundliche Geschichte des Jungfrauenklosters Marienstern*, Dresden 1871
- Hermann KNOTHE, *Urkundliche Grundlagen zu einer Rechtsgeschichte der Oberlausitz von den ältesten Zeiten bis Mitte des 16. Jhs.*, *NLM* 53, 1877, s. 11-419
- Manfred KOBUCH, *Dochování listin kláštera marientálského (se zvláštním zřetelem na český diplomatický materiál)*, in: *ČsČH* 12, 1964, s. 718-725

Anne-Katrin KÖHLER, *Geschichte des Klosters Nimbschen Von der Gründung 1243 bis zu seinem Ende 1536/1542. Mit einem Exkurs: Zisterzienserinnen zwischen Saale und Neiße im 13. Jahrhundert und ihre Stellung zum Orden*, Leipzig 2003

Georg KÖHLER, *Das Nonnenhaus des Marienthal Klosters in Görlitz*, in: NLM 26, 1849, s. 288 sq.

Johann August Ernst KÖHLER, *Die Geschichte der Oberlausitz von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1815*, Görlitz ²1867

Joachim KÖHLER, *Das Ringen um die tridentinische Erneuerung im Bistum Breslau*, Köln – Wien 1973 (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 12)

Božena KOPIČKOVÁ, *Ženské cisterciácké kláštery v Čechách a na Moravě ve vztahu k církevní hierarchii, 13.-počátek 15. století*, in: ČČH 91, 1993, s. 385-400

Kostbarkeiten aus den Schatzkammern von Sachsen, red. Johannes NEUHARDT, Salzburg 1992

Rudolf KÖTZSCHKE, *Das Hochstift Meißen in der Landesgeschichte*, in: Der Dom zu Meißen, Festschrift des Hochstiftes Meißen, Dresden 1929

Rudolf KÖTZSCHKE – Helmut KRETZSCHMAR, *Sächsische Geschichte*, Augsburg ²1995

Jakob KRAL, *Die katholischen Kirchen und Schulen im Königreiche Sachsen*, Dresden 1875

František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál svaté církve římské a kníže arcibiskup pražský*, Praha 1886

Alois KRÖSS, *Geschichte der böhm. Provinz der Gesellschaft Jesu*, I-II, Wien 1910, 1928, 1938

Helga-Maria KÜHN, *Die Einziehung des geistlichen Gutes im Albertinischen Sachsen, 1539-1553*, Köln – Graz 1966 (Mitteldeutsche Forschungen 43)

Hedvika KUČAŘOVÁ, *Cisterciácká kolej Bernardinum v Praze v 17. a v 18. století*, in: 900 let cisterciáckého řádu, sborník z konference konané 28.-29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze, Praha 2000, s. 193-213

Hedvika KUČAŘOVÁ – Jan PAŘEZ, *Strahovští premonstráti a rekatolizace. Přístupy a problémy*, in: Úloha církevních řádů, red. I. ČORNEJOVÁ, s. 36-65.

Zlataše KUKÁNOVÁ, *Die weltlichen Priester der Oberlausitz in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, in: 1547 – Pönfall, red. M. HERRMANN, s. 136-146

Jiří KUTHAN, *Gloria sacri ordinis cisterciensis*, Praha 2006

Rudolf LEHMANN, *Die Geschichte der Markgrafschaft Niederlausitz*, Berlin 1937

Rudolf LEHMANN, *Niederlausitz und Oberlausitz in vergleichender geschichtlicher Betrachtung*, in: Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 8, 1958, s. 93-139

Rudolf LEHMANN, *Die Reformation in der Niederlausitz*, in: Jahrbuch für Brandenburgische Kirchengeschichte 25, 1930, s. 83-117

Rudolf LEHMANN, *Untersuchungen zur Geschichte der kirchlichen Organisation und Verwaltung der Lausitz im Mittelalter*, Leipzig 1963 (Studien zur katholischen Bistums- und Klostergeschichte 28)

Ernst-Heinz LEMPER, *Görlitz und die Oberlausitz im Jahrhundert der Reformation*, in: Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlpfordt, red. Erich DONNERT, Weimar 1997, s. 281-300

- Ernst-Heinz LEMPER, *Die Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften zu Görlitz. Geschichte und Leistungen 1779 bis 1945*, in: Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau 36/37, 1995-96, s. 217-245
- Friedrich Gottlob LEONHARDI, *Erdbeschreibung der churfürstlich- und herzoglich-sächsischen Lande*, 3. Aufl., Bd. I-IV, Leipzig 1802-1806
- Józef LESZCZYŃSKI, *Prejście Górnych Łuzyc pod panowanie saskie*, in: Sobótka 17, 1962, s. 345-374
- Józef LESZCZYŃSKI, *Stany Górnych Łuzyc w latach 1635-1697*, Wrocław 1963
- Albrecht LOBECK, *Das Hochstift Meissen im Zeitalter der Reformation bis zum Tode Herzog Heinrichs 1541*, Köln – Wien 1971 (Mitteldeutsche Forschungen 65)
- R. LORENZ, *Herrschaften und Enklaven der Oberlausitz*, Inaugural-Dissertation der Univ. Leipzig, Königsbrück 1913
- Franz LUBOJATZKY, *Das Cistercienser-Nonnenkloster Marienthal*, in: Das goldene Buch vom Vaterlande, Löbau – Walde um 1850
- Jaroslav MACEK, *Dějiny oseckého kláštera od husitských válek do roku 1947-1950*, in: 800 let kláštera Osek. Jubilejní sborník, red. Norbert KRUTSKÝ, Osek 1996, s. 63-78
- Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526)*, I-II, Praha 1992, 1995
- Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001
- Eduard MACHATSCHKE, *Geschichte der Bischöfe des Hochstifts Meißen*, Dresden 1884
- Eduard MACHATSCHKE, *Geschichte des Königreichs Sachsen*, Leipzig 1862
- Franz MACHILEK, *Reformorden und Ordensreformen in den böhmischen Ländern von 10. bis 18. Jahrhundert*, in: Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen 973-1973, red. Ferdinand SEIBT (ed.), Düsseldorf 1974, s. 63-80
- Franz MACHILEK, *Die Zisterzienser in Böhmen und Mähren in den konfessionellen Auseinandersetzungen des 15. bis 17. Jahrhunderts, mit besonderer Berücksichtigung der Zeit des Umbruchs um 1600*, in: Zisterzienser, redd. H. NEHLSSEN – K. WOLLENBERG, s. 113-139
- Franz MACHILEK, *Die Zisterzienser in Böhmen und Mähren*, in: Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien 3, 1973, s. 185-220
- Franz MACHILEK, *Konfessionalisierung und Klosterreform. Das Beispiel der Zisterzienser in den böhmischen Ländern in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, in: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa, redd. J. BÄHLCKE – A. STROHMAYER, s. 287-304
- Heinrich MAGIRIUS, *Architektur der Zisterzienserklöster in der Lausitz*, in: Cisterciáci v českém středověkém státě, red. T. N. KINDER, s. 263-284
- Heinrich MAGIRIUS, *Sankt Marienthal*, in: 750 Jahre Marienstern. Festschrift, s. 299-320
- Heinrich MAGIRIUS, *Sankt Marienstern*, in: 750 Jahre Marienstern. Festschrift, s. 321-336
- Heinrich MAGIRIUS – Siegfried SEIFERT, *Kloster St. Marienstern, 1248-1973*, Leipzig 1974
- Thomas MARUCK – Heiner MITSCHKE – Erich SAHM, *Verweile Wanderer, Jauernick Buschbach*, Görlitz 1992
- Franz Laurenz MAUERMANN, *Das fürstliche Stift und Kloster Neuzell*, Regensburg 1840

- Heinrich MEIER, *Die Ordensgemeinschaften im Gebiet des 1921 wiedererrichteten Bistums Meissen*, in: Leipzig 1990 (Studien zum katholischen Bistums- und Klostergeschichte 33)
- Agape MENNE, *Im Bannkreis Bernhards von Clairvaux. Aus dem Leben einer Zisterzienserinnenabtei (St. Marienthal)*, Salzburg 1953
- Jan MESCHGANG, *Die Ortsnamen der Oberlausitz*, Bautzen²1981
- Fr. MĚTŠK, *Die brandenburgisch-preußische Sorbenpolitik im Kreise Cottbus vom 16. Jahrhundert bis zum Posener Frieden 1806*, Berlin 1962
- Frido MICHALK, *Aus der Korrespondenz J. X. Ticins, (I)-(VII)*, in: Lětopis A 33 (1986)-A 38 (1991)
- Frido MICHALK, *Neue Erkenntnisse aus der Korrespondenz J. X. Ticins (1678-1693)*, in: Lětopis 39/2, 1992, s. 69-74
- Wilhelm MENZEL, *Heimathbuch des Kreises Lauban*, Seyboldsdorf, 1966
- Frido MĚTŠK, *Der Kurmärkisch-Wendische Distrikt*, Bautzen 1965
- Millenium Dioeceseos Pragensis 973-1973*, Beiträge zur Kirchengeschichte Mitteleuropas im 9.-11. Jahrhundert, Wien – Köln – Graz 1974
- Miteinander an der Neisse. Internationales Begegnungszentrum St. Marienthal*, Ostritz 1994
- Otto MÖBIUS, *Die Kirchenrechtliche Sonderstellung der Lausitz (zur Jahrhundertfeier der erneuten Bischofswürde im Königreiche Sachsen)*, Dresden 1916
- Neue sächsische Kirchengalerie, Diocese Zittau, Bautzen, Kamenz, Löbau*, red. Moritz Oskar SAUPPE, Leipzig s. a.
- Alfred MOSCHKAU, *St. Marienthal (Cisterzienserinnen-Kloster) bei Zittau*, in: Gebirgsfreund 1. 1889, s. 75-76
- Johann Gottlieb MÜLLER, *Versuch einer Oberlausitzischen Reformationsgeschichte*, Görlitz 1801
- Karl Gottlieb MÜLLER, *Kirchengeschichte der Stadt Lauban, von der Mitte des zehnten Jahrhunderts an bis mit der dritten Jubelfeier der Reformation im Jahr 1817*, Görlitz 1818
- Richard NĚMEC, *Mons Paracliti – bývalý klášter řádu celestinů na Ojvíně u Žitavy: kritická revize pramenů a literatury k problematice počátků fundace*, in: *Korunní země v dějinách českého státu I. Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku*, red. Lenka BOBKOVÁ, Praha 2003, s. 219-253
- Augustin NEUMANN, *Die katholischen Märtyrer der Hussitenzeit*, Warnsdorf 1930
- Theodor NEUMANN, *Geschichte der geistlichen Administratur des Bisthums Meißen in der Oberlausitz*, in: NLM 1860, 180 sq. a 382 sq.
- Jean-B. NEVEUX, *La Lusace, terre de transition, de la paix de Prague (1635) à nos jours*, Extraits des Cahiers de Relations Internationales 1964, L'Europe Centrale
- Canisius NOSCHITZKA, *Die Zisterzienserklöster von Böhmen-Mähren und die Pfarrseelsorge*, in: AC 34, 1978, s. 313-329
- Alfons NOWACK, *Lebensbilder schlesischer Priester*, Breslau 1928
- Nowy biografiski słowik k stawiznam a kulturje Serbow*, Budyšin 1984
- Die Oberlausitz als besondere Abtheilung von Sachsens Kirchen-Galerie*, Dresden 1837

- Oberlausitz. Beiträge zur Landesgeschichte. Wissenschaftliches Symposium zum 100. Todestag von Hermann Knothe*, red. Matthias HERRMANN – Danny WEBER, Verlag Gunter Oettel, Görlitz-Zittau 2004
- Wilhelm OELMANN, *Das Stift Neuzelle, Untersuchungen zur Quellenkunde und Besitzgeschichte*, Greifswald 1937
- Wilhelm OELMANN, *Das Stift Neuzelle und die Stände der Niederlausitz*, in: *Niederlausitzer Mitteilungen* 26, 1938, s. 81-96
- R. OGGRISSEK, *Siedlungsform und Sozialstruktur agrarischer Siedlungen in der Ostoberlausitz seit dem 16. Jahrhundert* (Schriftenreihe des Ratsarchivs der Stadt Görlitz 2, Görlitz 1961)
- Gottlieb Friedrich OTTO, *Lexikon der seit dem funfzehenden Jahrhunderte verstorbenen und jetztlebenden Oberlausitzischen Schriftsteller und Künstler*, I-III, Görlitz 1800-1803
- K. PALLAS, *Die Entstehung des landesherrlichen Kirchenregiments in Sachsen vor der Reformation*, in: *Neue Mitteilungen aus dem Gebiet historisch-antiquarischer Forschungen* 24, 1910
- Philibert PANHÖLZL, *Einiges über das Ordensleben im Vikariate Böhmen im 17. Jahrhundert*, in: *CC* 52, 1940, s. 65-72, 85-89
- Philibert PANHÖLZL, *Statuta Capitulum Provincialium Ord. Cist. Vicariatus Bohemiae-Moraviae-Lusatiae*, in: *CC* 22, 1910
- Josef PÁTA, *Lužice*, Litomyšl 1946
- Józef PÁTA, *Zawod do studija serbskeho pismowstwa*, Bautzen 1929 (Wědomostne Rozprawy Maćicy Serbskeje w Budyšinje 1)
- Christian Adolf PESCHECK, *Bohuslaus Balbinus. Sein Briefwechsel und Freundschaftsbund mit Christian Weise*, in: *NLM* 11, 1834, s. 339 sq., 15, s. 51 sq.
- Christian Adolf PESCHECK, *Fragmente einer Geschichte von Ostritz*, in: *NLM*, 32, 1855, s. 61-82
- Christian Adolph PESCHECK, *Geschichtliche Entwicklung, wie sich die katholischen Zustände in der Oberlausitz von Einführung des Christenthums bis zur Annahme der Reformation gestaltet haben*, I-II, *NLM* 24, 1847, s. 188-224, a 25, 1848, s. 1-318
- Christian Adolph PESCHECK, *Handbuch der Geschichte von Zittau*, I-II, Zittau 1834, 1837
- Christian Adolph PESCHECK, *Kleine Chronik des Oybins*, Zittau 1854³
- Christian Adolph PESCHECK, *Der Oybin bey Zittau. Raubschloß, Kloster und Naturwunder*, Zittau – Leipzig 1804
- Anne PETITOVA-BÉNOLIEL, *Les Cisterciens et les femmes au Moyen Age (Situation en Bohême et en Moravie entre le milieu du XIIème et la fin du XVème siècle)*, Paris 1994, nepublikovaná diplomová práce na Universitě Paris IV
- Julius PFEIFFER, *Das Verhältnis der Oberlausitz zur Krone Böhmen. Ein Beitrag zur Geschichte der Lausitz*, in: *NLM* 50, 1873, s. 77-101
- Wilhelm PFEIFFER, *Die Bistümer Prag und Meissen. Eine tausendjährige Nachbarschaft*, in: *Archiv für Kirchengeschichte Böhmen, Mähren und Schlesien* 3, 1973, s. 77-109
- Wilhelm PFEIFFER, *Kirchliche Beziehungen zwischen Böhmen und der Lausitz*, in: *Kirche, Recht und Land, Festschrift zum 70. Lebensjahre von Weihbischof Prof. Dr. Adolf Kindermann*, red. Karl REISS, Königstein im Taunus 1969, s. 211-220

- Konstantinus PICHERT, *Johannes Lohelius. Sein Leben und seine Tätigkeit im Prämonstratenserorden und als Erzbischof von Prag*, Praha 1927
- F. PIETSCHKE, *Görlitz im Pönfall*, in: NLM 111, 1935, s. 51-141
- Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské*, I, Praha 1917
- Otto POSSE, *Die Markgrafen von Meißen*, Dresden 1882
- Pražské arcibiskupství 1344-1994, sborník statí o jeho působení a významu v české zemi*, redd. Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jaroslav V. POLC, Praha 1994
- Pavel PREISS, *Die böhmische Barockmalerei in der Lausitz*, in: 750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift, s. 403-414
- Franz PŘIHONSKÝ, *Aus dem Leben des letzten meißner Bischofs Johann IX. von Haugwitz, insbesondere seine Einflußnahme auf die Entstehung der geistlichen Administratur in den Lausitzen*, in: NLM 33, 1857
- Franz PŘIHONSKÝ, *Statuten des Collegiatstiftes St. Petri zu Budissin*, Bautzen 1858
- Repertorium der Zisterzen in den Ländern Brandenburg, Mecklenburg-Vorpommern, Sachsen, Sachsen-Anhalt und Thüringen*, red. Gerhard SCHLEGEL, Langwaden 1998
- Martin REUTHER, *Die Oberlausitz als Geschichtsraum. Wesen und Eigenart*, Blätter für deutsche Landesgeschichte 93, 1957, s. 102-128
- Richard REYMANN, *Geschichte der Stadt Bautzen*, Bautzen 1902
- F. T. RICHTER, *Geschichte des Pönfalls der Oberlausitzischen Sechstädte*, in: NLM 13, 1833, s. 5-52
- Willi RITTENBACH – Siegfried SEIFERT, *Geschichte der Bischöfe von Meissen 968-1581*, Bautzen 1965 (Studien zur Katholischen Bistums- und Klostergeschichte 8)
- 350 rocznica Pokoju Westfalskiego na terenach Euroregionu NYSA 1648-1998*, red. Przemisław WIATER, Jelenia Góra 1999
- Julius ROLLE, *Heimatsbuch der Stadt Ostritz (Oberlausitz)*, Ostritz – Dresden 1993
- H. F. ROSENKRANZ, *Die Einführung der Reformation in der sächsischen Oberlausitz nach Diözesen geordnet*, Leipzig 1917
- Ed. ROSENTHAL, *Die Behördeorganisation Kaiser Ferdinand I.*, Archiv für österreichische Geschichte 69, 1887
- Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku*, red. Dana STEHLÍKOVÁ, Praha 1994
- Max Herzog ZU SACHSEN, *Die staatsrechtliche Stellung des kgl. sächs. Markgrafentums Oberlausitz*, Leipzig 1901
- Paul Franz SAFT, *Der Neuaufbau der katholischen Kirche in Sachsen im 18. Jahrhundert*, Leipzig 1961 (Studien zur katholischen Bistums- und Klostergeschichte 2)
- Martin SALOWSKI – Rudolf KILANK – Peter SCHMIDT, *Katholische sorbische Lausitz*, Leipzig 1976
- Martin SALOWSKI A KOL., *Wosady našeje domizny*, Lipsk 1984 (Krajan 3)
- Moritz Oskar SAUPPE, *Bedrängnisse der lausitzischen Cistercienserklöster im 30jährigen Kriege*, in: Bautzener Geschichtsblätter 4, 1912, s. 35-40
- W. SAUSSE, *Geschichte des Jungfrauenklosters und der Klosterkirche vor Guben*, in: NLM 43, 1866, s. 155 sq.
- Martina SCHATTKOWSKY, *Das Zisterzienserklöster Altzella 1162-1540, Studien zur Organisation und Verwaltung des klösterlichen Grundbesitzes*, Leipzig 1985 (Studien zur katholischen Bistums- und Klostergeschichte 27)

- Theodor SCHELTZ, *Gesamt-Geschichte der Ober- und Nieder-Lausitz, nach alten Chroniken und Urkunden*, I-II, Halle 1847
- Johann SCHLENZ, *Geschichte der Gründung des Bistums Leitmeritz*, 1912
- Johann SCHLENZ, *Geschichte des Bistums und der Diözese Leitmeritz*, Prag 1920
- Walter SCHLESINGER, *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter*, I-II, Köln – Graz 1962
- Eva SCHMIDT, *Die Zisterzienserinnenabtei St. Marienstern und die Wallfahrtskirche zu Rosenthal*, Leipzig 1959
- Valentin SCHMIDT, *Zur Leidensgeschichte der Cistercienser in dem Hussitenkrieg*, in: CC 20, 1908
- P. SCHNEIDER, *Ein Führer durch Kloster St. Marienthal*, Dresden 1982, ³1991
- Franz SCHNEIDER, *Chronika Kulowa, města a farskeje wosady*, Budyšin 1878
- Bernard SCHEINPFLUG, *Bruchstücke aus der Geschichte des Cistercienserstiftes Ossegg*, in: MVGDB 11, 1873, s. 10 sq.
- Bernard SCHEINPFLUG, *Das Cistercienserstift Ossegg zur Zeit Kaiser Josephs II.*, in: MVGDB 23, 1885, s. 71-85
- Josefine SCHMACHT, *Die Zisterzienserinnen-Abtei St. Marienthal von 1800 bis 2000 im Spiegel ihrer Äbtissinnen*, Görlitz 2005
- Anna SKÝBOVÁ, *Arcibiskupská kancelář v Praze v l. 1561-1580*, in: SAP 19, 1969, s. 457-494
- Anna SKÝBOVÁ, *Politische Aspekte der Existenz zweier Konfessionen im Königreich Böhmen bis zum Anfang des 17. Jahrhundert*, in: Martin Luther. Leben, Werk, Wirkung, red. Günter VOGLER, Berlin 1983, s. 463-480
- Joseph Bernard SCHOENEFELDER, *Predigt zur Jubelfeier ... des Cistercienser Jungfrauenklosters St. Marienthal, am 14. Oktober 1834*, Zittau 1834
- Joseph Bernard SCHOENEFELDER, *Urkundliche Geschichte des königlichen Jungfrauenstifts und Klosters St. Marienthal*, Zittau 1834
- Otto SCHOLZ, *600 Jahre Magdalenerinnenkloster zu Lauban*, Greiffenberg (Schlesien) 1920
- Alfred SCHULTZE, *Die Rechtslage der evgl. Stifter Meißen und Wurzen*, Leipzig 1922
- E. SCHWARZ, *Wendische Ortsnamen im Lande Zittau*, in: NLM 103, 1927, s. 45-59
- F. SCHWARZBACH, *Geschichte der Kollegiatkirche und des Kollegiatstiftes St. Petri zu Bautzen im Mittelalter*, Phil. Diss. Freiburg i. B., Görlitz 1929
- E. A. SEELIGER, *Der Bund der Sechsstädte in der Oberlausitz während der Zeit in 1346-1437*, NLM 72, 1896, s. 1-98
- Ernst Alwin SEELIGER, *Das Land Zittau, ein alter Bestandteil der Oberlausitz*, in: NLM 103, 1927, s. 61-69
- Siegfried SEIFERT, *Domschatzkammer St. Petri in Bautzen*, in: Grosser Kunstführer 183, München – Zürich 1992
- Siegfried SEIFERT, *Das Domstift St. Petri in Bautzen*, in: 750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift, s. 283-297
- Siegfried SEIFERT, *Johann Leisentritt 1527-1586*, Leipzig 1987
- Siegfried SEIFERT, *Klöster und Stifte in der Lausitz im Barock*, in: 750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift, s. 271-282
- Siegfried SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg der katholischen Kirche in Sachsen (1517-1773)*, Leipzig 1963
- Siegfried SEIFERT, *Pönfall und katholisches Kirchenwesen der Oberlausitz*, in: 1547 – Pönfall, redd. M. HERRMANN, s. 65-71

- Siegfried SEIFERT, *Rosenthal*, in: *Marienlexikon*, V, redd. Remigius BÄUMER – Leo SCHEFFCZYK, St. Ottilien 1993, s. 566 sq.
- Serbski biografiski slownik*, redd. A. BRANKAČK et alii, Budyšin 1970
- Siegfried SIEBER, *Geistige Beziehungen zwischen Böhmen und Sachsen zur Zeit der Reformation*, in: *Jahrbuch des Collegium Carolinum* 6, 1965, s. 146-172, 7, 1966, s. 128-198
- Paul SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift zur Heiligen Maria Magdalena von der Buße zu Lauban in Schlesien von 1320-1821*, Stuttgart – Aalen 1970
- Friedrich Oswald SPERRHAKEN, *Geschichte von Königshain bei Ostritz in der königl. sächs. Oberlausitz*, Ostritz²2002
- Stavovský odboj roku 1547*, red. Petr VOREL, Pardubice – Praha 1999
- Karel STLOUKAL, *Papežská politika a císařský dvůr pražský na předělu 16. a 17. věku*, Praha 1925
- Karel STLOUKAL, *Počátky nunciatury v Praze. Bonhomini v Čechách v l. 1581-1584*, in: ČČH, 34, 1928, s. 1-24, 237-279
- Karel STLOUKAL, *Česká kancelář dvorská, 1595-1608*, Praha 1931
- Kurt SYGUSCH, *Reformation als Strukturwandel unter besonderer Berücksichtigung der Herrschaft Hoyerswerda*, in: *Herbergen der Christenheit*, Jb. Für deutsche Kirchengeschichte 10 (1975/76), s. 77-92
- Jan ŠOLTA, *K stawiznam klósterskeho knjejstwa Marijineje Hwězdy wot 16. lětstotka hač do zběhnjenja robočanstwa*, in: *Lětopis B/1*, 1956, s. 103-141
- R. THOMAS, *Die Einführung der Reformation im Meißner Stiftsgebiet unter besonderer Berücksichtigung des Wurzenener und Mügelnener Territoriums*, in: *Herbergen der Christenheit*, Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte, Sonderband, Berlin 1973
- Bernhard THEBES, *Kláštery české kongregace Nejčistšího srdce Panny Marie v cisterciáckém řádu*, in: *800 let kláštera Osek, jubilejní sborník*, Osek 1996, s. 15-20
- Winfried TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle und die weltlichen und geistlichen Mächte 1268-1817*, Berlin 2003 (Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser 14)
- Winfried TÖPLER, *Ein Überblick über die Neuzeller Seelsorge*, in: *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* 57, 1999, s. 145-160
- Dušan TRÁVNÍČEK, *Přehled územního vývoje Horní a Dolní Lužice do konce 19. století*, in: *Scripta facultatis scientiarum naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis, Geographia I, Tomus II*, Brno 1972, s. 29-37
- Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, red. Ivana ČORNEJOVÁ, Praha 2003
- Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě, 12.-15. století*, I-III, Praha 1933, 1937, 1939
- Von Budissin nach Bautzen. Beiträge zur Geschichte der Stadt Bautzen*, Bautzen 2002 (ed. Stadtarchiv Bautzen)
- Pavel VLČEK - Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998
- Miloslav VOLF, *Dvorská komora a české finance před Bílou horou a po ní (1610-1640)*, SAP 30, 1980, s. 62-110
- Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII, 1526-1620*, Praha 2005
- Richard VÖTIG, *Die simultankirchlichen Beziehungen zwischen Katholiken und Protestanten zu St. Peter in Bautzen*, Inaugural-Dissertation, Universität Leipzig 1911

- Jan Kapistrán VYSKOČIL, *Náboženské poměry v dějinách Žitavska*, in: *Žitavsko v českých dějinách*, redd. H. BAUER – A. ROKYTA, s. 58-88
- Gabriela WAŚ, *Klasztory franciszkańskie w miastach śląskich i górnośląskich XIII-XIV wieku*, Wrocław 2000 (Acta Universitatis Wratislavisensis ...)
- Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526-1635*, Ausstellungskatalog, redd. Joachim BAHLCKE – Volker DUDECK, Görlitz – Zittau 2002
- Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*, II, Praha 1896
- Peter WENZEL, *Wirtschafts- und Sozialstruktur der Sechsstadt Görlitz im 15. und 16. Jahrhundert*, in: *650 Jahre Oberlausitzer Sechsstädtebund*, s. 77-99
- Chr. WORNARJEC, *Z Kulowa do wulkeho swěta*, Rozhled 38, Budyšin 1988, s. 13-14
- Georg WUSCHANSKI, *Das Wendische Seminar St. Peter auf der Kleinseite in Prag*, Wien – Leipzig 1893
- Jan ZDICHYNEC, „*Ex malis moribus meliores leges natas esse*“. *Krise kláštera Marienthal v dobách konfesijního štěpení*, in: *Cysterki w dziejach ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, redd. Andrzej M. WYRWA – A. KIELBASA – J. SWASTEK, Poznań 2004, s. 976-1011
- Jan ZDICHYNEC, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, in: *Gotické umění a jeho historické souvislosti*, redd. J. HOMOLKA – M. HRUBÁ – P. HRUBÝ – M. OTTOVÁ, Ústecký sborník historický 2001, s. 107-146
- Jan ZDICHYNEC, *Kláster Marienthal mezi králi, městy a šlechtou (1234-1547)*, in: *Korunní země v dějinách českého státu I. Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku*, red. Lenka BOBKOVÁ, Praha 2003, s. 166-218
- Zeit und Ewigkeit, 128 Tage in St. Marienstern*, Ausstellungskatalog, red. Judith OEXLE – Markus BAUER – Marius WINZELER, Halle an der Saale 1998
- Hildegard ZELETZKI, *St. Marienthal – Zisterzienserinnenabtei im Dreiländereck Polen, Tschechien und Deutschland*, s. 1. et a.
- Metoděj ZEMEK – Antonín BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou 2: 1618-1784*, Havlíčkův Brod 1962
- Georg ZIESCHANG, *Geschichte des jgfr. Klosters Marienthal*, Bautzen 1920
- Alfred Zobel, *Die Anfänge der Reformation in Görlitz und der Preußischen Oberlausitz*, Görlitz 1925
- Alfred ZOBEL, *Untersuchungen über die Anfänge der Reformation in Görlitz und der preußischen Oberlausitz I- II*, in: NLM 101-102 (1925-1926), s. 133-188, s. 126-225
- Zum Lob und Ruhme Gottes. 750 Jahre Kloster St. Marienstern*, red. Benedicta WAURICK, Halle an der Saale 1998
- Hartmut ZWAHR (ed.), *Meine Landsleute, Die Sorben und die Lausitz im Zeugnis deutscher Zeitgenossen*, Bautzen 1984

Přílohy

Pro ilustraci probírané problematiky a snazší orientaci přikládám v první řadě seznam představených katolických institucí Horní Lužice (Marienthal, Marienstern, Lauban, budyšínská kapitula) v raném novověku. Další tabulka zachycuje farnosti, které v rámci Horní Lužice zůstaly zachovány katolické církvi. Orientaci usnadní také několik mapek oblasti, zejména v širším rámci, a pak schématický náčrt marienthalského panství. Přikládám dále transkripce některých dokumentů významných pro sledovanou problematiku: konfirmační listiny abatyše, volebního protokolu představené; konfirmační listiny klášterního fojta a jeho instrukce; vizitačních protokolů nezdárných marienthalských abatyší. Konečně je připojeno několik fotografií dokumentujících současný stav klášterů a institucí, které je ovlivňovaly.

A. TABULKY

I. PŘEHLED PŘEDSTAVENÝCH ŽENSKÝCH HORNOLUŽICKÝCH KLÁŠTERŮ V 16. STOLETÍ SE ZŘETELEM NA JEJICH SOCIÁLNÍ A GEOGRAFICKÝ PŮVOD

1) Marienstern¹⁹⁵⁴

jméno	doba vlády	původ
Alžběta z Haugwitz	1491-1515	šlechtický, Horní Lužice
Alžběta z Temritz	1515-1519	šlechtický, Horní Lužice
Markéta z Metzera ¹⁹⁵⁵	1524-1554	šlechtický, Horní Lužice
Anna z Budyšina	1554-1558	šlechtický, Horní Lužice
Kristýna z Budyšina ¹⁹⁵⁶	1558-1574	šlechtický, Horní Lužice
Lucie Güntherová ¹⁹⁵⁷	1577-1583/84	měšťanský?
Kristýna Kromerová ¹⁹⁵⁸	1584-1592	měšťanský, Drážďany
Lucie Güntherová	1592-1607	

2) Marienthal¹⁹⁵⁹

jméno	doba vlády	původ
Kateřina II. z Nostic ¹⁹⁶⁰	1490-1506	šlechtický, Horní Lužice
Markéta IV. z Bresen	1506-1524	šlechtický, Dolní Lužice ¹⁹⁶¹
Alžběta z Talkenberka	1524-1540	šlechtický, Slezsko
Kateřina III. z Nostic	1540-1558	šlechtický, Horní Lužice
Magdaléna z Berge ¹⁹⁶²	1558-1563	šlechtický, Slezsko?

¹⁹⁵⁴ Podle A. A. HITSCHFEL, *Chronik*.

¹⁹⁵⁵ Za ní klášterní fojt Mikuláš (Nikel) z Metzera¹⁹⁵⁵, doložený roku 1540.

¹⁹⁵⁶ Sestra předchozí abatyše.

¹⁹⁵⁷ Byla sesazena roku 1584 zbraslavským opatem, ale konvent ji zvolil znovu, viz J. HUTH, *St. Marienstern*, s. 195; naposledy W. TÖPLER, *Neuzelle*, s. 135-138.

¹⁹⁵⁸ Tato abatyše na svůj úřad rezignovala.

¹⁹⁵⁹ Podle J. B. SCHÖNEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, passim, s přihlédnutím k *Ehren-Tempel derer hochwürdigen Abbatissinnen* a nevydaným pramenům.

¹⁹⁶⁰ Snad dcera Jiřího z Nostic, klášterního fojta.

¹⁹⁶¹ Podle H. KNOTHE, *Geschichte des oberlausitzer Adels*, s. 141, se tato rodina v Horní Lužici objevuje jen zřídka. Knothe k této rodině řadí Bartholoměje, v letech 1460-1475 faráře v Bernstadtu. Městečko Bernstadt patřilo klášteru Marienstern, ale nacházelo se v blízkosti Marienthalu.

¹⁹⁶² Patně dcera nebo neteř klášterního fojta Kryštofa z Berge.

Markéta V. z Belvic	1563-1573	šlechtický, Horní Lužice
Uršula Laubigová	1573-1583	měšťanský, Reichenbach u Zhořelce / Ostritz?
Markéta VI. Scholzová ¹⁹⁶³	1583-1591	měšťanský?
Markéta VII. Kolmasová ¹⁹⁶⁴	1591-1594	měšťanský?, Ostritz?
Marta I. Schwobová	1594-1600	měšťanský?

3) Lauban

jméno	doba vlády	původ
Anežka Schätzová	1473-1504	nešlechtický ?
Kristýna Siebenwecková ¹⁹⁶⁵	1504-1532	měšťanský, Lauban
Marta Kuchlerová ¹⁹⁶⁶	1532-1539	měšťanský, ?
Regina Zeidlerová ¹⁹⁶⁷	1542-1552	měšťanský, Lauban
Uršula Schwebová	1552-1554	měšťanský, ?
Kateřina Appelerová ¹⁹⁶⁸	1554	měšťanský, Zhořelec
Magdaléna Appelerová	1554-1558	měšťanský, Zhořelec
Barbora Schmiedová ¹⁹⁶⁹	1559-1565	měšťanský, Zhořelec
Uršula Nasová	1565-1595	měšťanský?, ?
Dorota Scheidenreichová ¹⁹⁷⁰	1595-1614	měšťanský, Horní Lužice ?

¹⁹⁶³ Převorka za předchozí abatyše.

¹⁹⁶⁴ Sesazena.

¹⁹⁶⁵ Dcera laubanského purkmistra Lorenze Siebenwecka, sestra probošta Lorenze (doložen 1507).

¹⁹⁶⁶ Sestra budyšínského děkana Pavla Kuchlera; místo jejich původu bohužel neznáme.

¹⁹⁶⁷ Dcera laubanského purkmistra Lorenze Zeidlera, snad sestra purkmistra Urbana, doloženého od roku 1541.

¹⁹⁶⁸ Sestra následující převorky. Kateřina a Magdaléna jsou uvedeny roku 1517 jako rodné sestry ještě spolu s Otýlií; všechny byly dcery zhořeleckého lékárníka Hieronyma Eppelera (Appelera), který doložen 1533 jako člen tamní rady, 1547 v Praze kvůli *Pönfallu*.

¹⁹⁶⁹ Její bratr Jiří Schmid ze Zhořelce, doložena v klášteře již 1517.

¹⁹⁷⁰ Její sestra snad Felicitas Scheidenreichová, marienthalská jeptiška.

II. ŘADY PŘEDSTAVENÝCH ŽENSKÝCH HORNOLUŽICKÝCH KLÁŠTERŮ V 17. A 18. STOLETÍ S LETY JEJICH VLÁDY A MÍSTEM PŮVODU

1) Marienstern¹⁹⁷¹

jméno	doba vlády	obec původu	region
Kateřina Codiciová	1607-1619	? (měšťanský)	?
Uršula Weishauptová ¹⁹⁷²	1619-1623	? (měšťanský)	?
Dorota Schubertová	1623-1639	Litoměřice	severní Čechy
Anna Markéta Dornová	1640-1664	Zákupy	severní Čechy
Kateřina Benadová	1664-1697	Budyšín	Horní Lužice
Otýlie Hentschelová	1697-1710	Budyšín	Horní Lužice
Cordula Sommerová	1710-1746	Liberec	severní Čechy
Josefa Elgerová	1746-1762	Mařenice u Cvikova	severní Čechy
Klára Trautmannová	1762-1782	Chomutov	severní Čechy
Bernarda Kellnerová	1782-1798	Česká Lípa	severní Čechy
Vinzentia Marschnerová	1799-1828	Neuzelle	Horní Lužice

2) Marienthal¹⁹⁷³

jméno	doba vlády	obec původu	region
Uršula Queitschová ¹⁹⁷⁴	1600-1623	Ostritz?	klášterní panství?
Sabina Sommerová	1623-1649	Liebenthal?	klášterní panství / Slezsko?
Kateřina IV. Hennegová	1649-1650	?	?
Anna III. Friedrichová	1650-1690	Ostritz / Liebenthal? ¹⁹⁷⁵	?
Terezie I. Sommerová	1690-1693	Liberec	severní Čechy
Marta II. Tannerová ¹⁹⁷⁶	1693-1709	Liebenthal	Dolní Slezsko

¹⁹⁷¹ Podle Chronik des Cisterzienserinnenklosters Marienstern, passim.

¹⁹⁷² Donucena k abdikaci, a to ze stejného důvodu – protože uvedla na svou farnost luteránského pastora v době českého stavovského povstání – a jen o několik měsíců dříve než Uršula Queitschová v Marienthalu.

¹⁹⁷³ Podle J. B. SCHÖNEFELDER, *Urkundliche Geschichte*, passim. Cf. *Ehren-Tempel derer hochwürdigen Abbatissinnen*, s. 22 sq.

¹⁹⁷⁴ Sesazena, zemřela 1638 v Marienthalu. Příbuzní doloženi v Ostritz i Žitavě.

¹⁹⁷⁵ V Liebenthalu je ve stejné době doložen rod Fridrichů; v Mariensternu roku 1691 působila jako jeptiška Barbora Friedrichová, rovněž z Liebenthalu.

¹⁹⁷⁶ Její sestra nebo neteř Jana žila ve stejné době v Mariensternu, J. X. TICINUS, *Epitome*, s. 62.

Anežka IV. von Hayn	1709-1720	Liebenthal	Dolní Slezsko
Klára II. Mühlwenzelová	1720-1736	Cheb	západní Čechy
Terezie II. Senfflebenová	1737-1753	Liebenthal	Dolní Slezsko
Scholastika Waldová	1754-1764	Prischwitz, farnost Croswitz	Horní Lužice
Anastázie Röslerová ¹⁹⁷⁷	1764-1784	Cheb	západní Čechy
Marie Terezie III., hraběnka Hrzán- Harrasová	1784-1799	Praha	střední Čechy
Apolonie Voigtová	1800-1801	Frydlant v Čechách	severní Čechy

3) Lauban¹⁹⁷⁸

jméno	doba vlády	obec původu	region
Christina Meurerová	1614-1625	Budyšín?	Horní Lužice
Helena Khattmannová z Maurugk	1626-1646	Budyšín	Horní Lužice
Anna z Kanitz	1646-1665	Zhořelec	Horní Lužice
Uršula Praxedis Aßmannová	1665-1706	Naumburg a. Q.	Dolní Slezsko
Dorota ze Stechau ¹⁹⁷⁹	1706-1711	?	Braniborsko
Anna Helena von Weickert	1711-1737	Liebenthal	Dolní Slezsko
Marie Alžběta Faulhaberová	1737-1753	Budyšín	Horní Lužice
Marie Anna Bernarda Nierlichová	1753-1771	Nisa	Dolní Slezsko
Maria Johanna Wölsová	1771-1782	Wittichenau	Horní Lužice
Marie Anna Nicolaa Riedelová	1782-1810	?	Čechy

¹⁹⁷⁷ Příbuzná Kláry Mühlwenzelové a jezuity Jana Röslera.

¹⁹⁷⁸ Podle P. SKOBEL, *Lauban*, passim, v konfrontaci s T. NEUMANN, *Materialien*, s. 80-81.

¹⁹⁷⁹ Její sestra Anna Marie Markéta byla jeptiška v Marienthalu; zemřela tam jako podpřevorka roku 1710.

III. SEZNAM BUDYŠÍNSKÝCH DĚKANŮ V 16.-17. STOLETÍ¹⁹⁸⁰

jméno	doba působení
Paul Kuchler	1525-1546 ¹⁹⁸¹
Hieronymus Ruperti	1546-1559
Jan Leisentritt z Juliusbergu ¹⁹⁸²	1559-1586
Řehoř Leisentritt ¹⁹⁸³	1586-1594
Kryštof Bloebelius ¹⁹⁸⁴	1594-1609
Augustin Widerinus z Ottersbachu ¹⁹⁸⁵	1609-1620
Řehoř Kattmann z Maurugk ¹⁹⁸⁶	1620-1644
Jan Hasius z Lichtenfeldu ¹⁹⁸⁷	1644-1650
Martin Saudrius ze Sternfeldu ¹⁹⁸⁸	1650-1665

¹⁹⁸⁰ Podle T. NEUMANN, *Chronicon venerandi capituli ... auctore Matthaeo Josepho Vitzk*, s. 186-231; S. SEIFERT, *Klöster und Stifte*, s. 273.

¹⁹⁸¹ Po jeho smrti úřad nabídnut známému protivníkovi reformace, vratislavskému kanovníku Janu Cochlaeovi.

¹⁹⁸² Původem z Olomouce, první apoštolský administrátor obojí Lužice.

¹⁹⁸³ Původem z Olomouce; synovec svého předchůdce.

¹⁹⁸⁴ Původem z Budyšína.

¹⁹⁸⁵ Původem z Prahy.

¹⁹⁸⁶ Původem z Budyšína.

¹⁹⁸⁷ Původem z Neschwitz (Horní Lužice).

¹⁹⁸⁸ Původem z Flander.

IV. POMĚR KATOLICKÝCH A EVANGELICKÝCH FARNOSTÍ V HORNÍ LUŽICI V DOBĚ
PŘED PÖNFALLEM (40. LÉTA 16. STOLETÍ)

podle: S. SEIFERT, *Pönfall*, s. 66-67

církevní jednotka	celkem farností	z toho s katolickým duchovním správcem v polovině 16. století	katolické v 17. století
<i>sedes</i> Bischofswerda	14	-	-
proboštví budyšínské	10	3: Gaußig, Göda, Neschwitz (po <i>Pönfallu</i> evangel.)	-
děkanát budyšínský	17	7: Steinigtwolmsdorf, Radibor, Cunewalde, Klix, Neukirch, Gröditz a Kotitz	Radibor
<i>sedes</i> Kamenz	23	3: Crostwitz, Nebelschütz, Wittichenau †	-, -
<i>sedes</i> Sorau	21	-	
<i>sedes</i> Löbau	12	-	
<i>sedes</i> Žhořelec	31	1: Jauernick ††	-, -
<i>sedes</i> Hohnstein-Sebnitz	8	-	
<i>sedes</i> Stolpen	6	-	
<i>sedes</i> Lauban	16	2: Pfaffendorf, Hennersdorf †††	-, -
<i>sedes</i> Reichenbach	26	-	
<i>sedes</i> Seidenberg	18	2: Frýdlant, Louka	-, -
farnosti marienthalského kláštera v pražské arcidiecézi	33	4: Grunau, Seitendorf, Königshain, Ostritz	-, -
celkem	202 +33	18+4	11

† farnosti mariensternského patronátního práva, přičemž Wittichenau se silně protestantských podílem

†† pod patronátním právem Marienthalu

††† pod patronátním právem laubanských magdalenitek

B. TEXTOVÉ PŘÍLOHY

1) Volební protokol abatyše Terezie Sommerové (Marienthal, 1690)

NA Praha, ČDK, Marienthal – Marienstern, sg. IV B 27, karton 353, originál

Instrumentum electionis

In Nahmen der Allerheyligsten Dreyfaltigkeit Amen.

Khundt, und zuwissen seye Jedermänniglich; daß nachdeme vns Andrea Trojer deß Closters Plaß, ordinis Cisterciensis abbt, durch Böheimb, Mähren, Ober- vnd NiderLaußnitz Visitatori, und Vicario Generali, das Wohlehrwürdige Convent des Löbl. Jungfrawlichen Stiffts, und Closters St. marienthall bemelten Ordens den tödtlichen hintritt der daselbst gewesten abbtissin, der hochwürdigen Jungfrawen Annae Fridrichin seel. demüthig zuuernehmen gegeben, vns auch beynebens vmb die Vatterliche, und Ihnen vnsers tragenden amts wegen hierinfahls shuldige vorsorg, das viduirte Convent, durch eine rechtmäßige, und Canonische Wahl, mit Neüer Vorsteherin, und Abbtissin zu versehen, gehorsamblich ersuchet. – Alß haben wir vns mit dem hochwürdigen, in Gott andächtigen herrn Eugenio abbt zu NewZell, alß Assistenten hiehero verfüeget, alle geistliche Jungfrauen, die der beuorstehenden Wahl haben beywohnen sollen, und können, in das Capitulum beruffen, vnd vor der Election eine Ermahnung vnd Exhortation gethan; wie daß Sie nach Ihren gewissen, Gott allein vor augen habende die tauglichste Person zu der abbtëylichen Dignität erwöhlen sollen, folgendts das gewöhnliche Scrutinium gehalten, durch das Amt der Heyl. Mess und Communion Gott dem allmächtigen vmb Erleuchtung deß Heyligen Geistes angeruffen, das Körperliche Versönliche Jurament von einer Jedweden Erwöhlenden empfangen, alß dann die zu Papier gebrachte, und in einen Kelich augensheinlich eingelegte stimmen, und vota nit allein fleißig, sondern auch treulich übersehen, und collationiert, wie auch sonst alles und Jedes der Geistlichen Rechten, vnd Vnsers Ordens Satzungen gemäss gepflogen haben. alß ist nach der gebürth Christi im Sechszehen Hundert vnd Neüntzigsten Jahr, an fest Sanctae Annae, nemblich den 26. Monathstag Julij, von dem Sammentlichen in 21. Personen bestehenden Convent einhällig, rechtmäßsig, und Canonish für eine Abbtissin des obgedachten Closters, vnd Gotteshauß St. Marienthall, erwöhl, öffentlich benänt, von dem gantzen Ehrwürdigen Convent erkhent, vnd angenommen, wie auch Vnsers Ordens gebrauch nach von uns investiret, vnd confirmiret worden: Die WohlEhrwürdige Jungfraw Theresia Sommerin, allda Professin, vnd würcklich gewesene Priorin. Zur Urkhundt, vnd mehrer beglaubigung dessen, haben wir, und obbemelte Ihro hochwürdn herr Abbt zu NeüZell alß Assistens, wie auch das mehr besagte Löbl. Convent allhier in Sanct Marienthall dieses öffentliche Instrumentum Electionis eigenhändig vnterscrieben, vnd mit gewöhnlichen Vnseren Insigilln bekräftiget.

So Geshehen im Closter St. Marienthall, den 26. Julij Anno Dominj. 1690.

2) Konfirmace nově zvolené abatyše (Marienstern, 22. listopadu 1624)

NA Praha, ČDK, Marienthal – Marienstern, sg. IV B 27, karton 353, originál

Confirmation der Neuerwehlten Abbatißn zue Marienstern in Oberlausitz

po straně: Abraham Hauchg. †

Wir Ferdinand der Ander ... bekennen öffentlich ... daß Vnnß daß ganntze Convent vnd Samblung deß Jungfrauen Closters Marienstern Cistercienser Ordens in vnserm ErbMarggraffthumb Oberlausitz gelegen demüttigist zue vernehmen gegeben, welcher gestalt die vnlangsthin, durch einheltige vergleichung, ihre Mittordens Jungfrau Dorotheam Schubartin, zur jetziger Abbatißin in gedachtem Closter nach außweißung deselben Stiffts Ordnung, vnd Reguln, erwehlet, vndt darauff gehorsambist gebetten, wir geruehet vnnß solche election gnedigist gefallen zuelaßen, vnd hierüber Sie zue confirmiren vnd zuebestättigen.

Wan wir vns den gdst. erinnern, waß maßen wir bei Verpfänd vnd Einantwortung deß Churfl. von Sachsen L. ... vnser beide Marggraffhüber Ober vnd Niederlausitz, deren darin gelegenen Geistlichen Stiffter, vndt Ordensleütte, wolhergebracht Freiheiten, wehlen Reguln, stabilimenten, vnd alles das jenige, so die Catholische Religion mitt sich bringt, allermaßen per bein Vnsern hochlöblich. vorfahren, Khönigen zue Behaimb, Christmildister gedächtnuß, in vbleiher obseruantz geweßen, vorbehalten, vndt Vnnß damanhero vber obberürten Ordens Reguln zuehalten gebüehren will. Alß haben wir in ansehung vndt gnedigster betrachtung, daß vnnß von gemelter Dorothea Schubartin gerümbten, guttes wandels, auch Geistlichen lebens vnd tuegentten, sonderlich daß Sie deß Stiffts gelegenheitt für andere guette erfahrung hett, angeregte wahl, vermüg obberürten reservatis gnedigst bestättiget vnd confirmiret, Confirmiren vnd bestättigen dieselbte auch hiermitt wißentlich in craft diß briffs.

Meinen, sagen vnd wölln, daß genante Dorothea Schubartin um hinführo gedachtes Stifft Mariastern, vnd deßelben ganzes Conuent, nach Inhalt der Ordens Regul, zur lob vnd Ehr deß almechtig, auch allen deßelbten Vnterthanen vnd Zuegehörungen, zue Nutz vnd aufnehmung deß Stifftes, Regiren, vndt nichts so wider Vnsere Heilige Catholische Religion oder Zue shmellerung offt ernanntes Gottshaußes, vnd daselben priuilegien vnd alten herkhammen gereichen möchte, furnehmen, noch gestatten, sondern darob vestiglich handthaben solle. Vndt gebieten darauff allen ordens Jungfrawen vnd ganntzen Convent deß stifts Marienstern, auch allen deßen Inegehörenden Ambtleütten vnd Vnterthanen, daß sie benampte ordentlich erwehlte Abbatißin, dafür erkennen, vnd ihr allen gebürlichen gehorsamb leisten. Befehlen auch vnsern jezigen vnd khünfftigen landtvoigten vnd Haubtleütten, deß Marggraffthumb Oberlausitz, denen auch sonsten vnd ohne daß, auf vnser interesse achtung zuegeben gebüehret, Ob ihr der Abbatißin, an vnßer Stadt,

allen gezimbende shutz zuehatten vnd derselbten auf fürfallende gelegenheit alle gebührende ambts hülff zue erthailen.

Daß meinen wir ernstlich. Zue Ukhundt diß brieffs mitt unserm Kay. vnd Khönigl. Secret Insigl, Wien
(22. 11. 1624)

3) Ferdinand III., konfirmační listina pro abatyši Annu Friedrichovou (Marienthal, 1650)

NA Praha, ČDK, Marienthal – Marienstern, sg. IV B 27, karton 353, opis

Ferdinandus ... römischer Kaiser, zu allen zeitten Mehrer des Reichs, in Germanien, zu Hungarn, Böhemb, Dalmatien, Croatien, vnd Sclauonien etc. König, Ertzherzog zu Osterreich, marggraff zu Mähren, Herzog zu Luzenburg, vnd in Schlesien, vnnd Marggraff zu Laußnitz ... nachdem uns ... Jacobus Martinnij, Abtt vnserer Stieffter vnd Gotteshäuser Königbal vnd Saar, vnd Visitator des heyligen Cistercienser Ordens in Vnserm ErbKönigreich Bohemb, vnd desselben incorporirten Landen, demütigst zue vernemen geben, wie daß nach tödtlichen hindrit weyland Catharina Henigin, deß in Laußnitz ligenden Stieffts vnd Closters Vnser Lieben Frawen zue Marienthall gewesen abbtissin, an dern Stölle durch einhöllige Stimmen der ClosterJungfrawen vnd gantzen Conuents, erstermelten Stieffts Marienthall Canonice vnd ordentlicher weiß den 27. Martij dieses Jahrs die Anna Fridrichen erwöhlet, vnd fuer eine abbtisin installirt vnd eingesezet worden were, mit angeheffter gehorsambster bitte, wir geruheten vnß, alß Regirender König in Böheimb, Marggraff in Mähren, Oberherzog in Schlesiën, vnd Marggraff zue Laußnitz, auch Obrister Protector der Catholischen Stifter vnd Clöster in Laußnitz, solche wahl vnd Election gnedigst gefallen zuelaßen vnd dieselbe gnedigst zue confirmirn vnd zuebestättigen.

Alß haben wier in Kayser. vnd Königl. gnaden angesehen solche seine gehorsambste bitte, vnd derowegen solche wahl gnedigst beliebet, ratificirt, vnd bestättiget, Thuen solches auch hiemit wissentlich alß Regierender König zue Böhaimb vnd Marggraff zue Laußnitz, Meinen, setzen vnd wollen, daß die Anna Fridrichin nun vnd hinführo angeregtes Stieffts vnd Jungfrawen Closters Marienthall, nach außweisung Ihrer Geistlichen Rechten, vnd satzungen nicht allein in Spiritualibus zue Lob, Glori vnd Ehr des allmächtigen, vnd fortpflanzung der heyligen Catholischen Religion verwalten, sondern auch in temporalibus alle desselbten Vnterthanen vnd zuegehörige, zue des Stiffts nutz vnd aufnehmnen Ihren Besten Verstand vnd Vermögen nach regirn, die Ordens disciplin fleissig in acht nehmen, vnd alles das jenige, maß einer getreüen vorsteherin lauth Ihrer gethanen Pflicht, zuestehet, vnd gebühret, auch zuerhaltung des Stiffts Recht vnd Gerechtigkait gereichet, nutzlich vnd Vonnöthen sein wierdt, Ihro getreulich anbefohlen sein lassen, in gebührende obacht nemen, vnd aufs böste befürdern.

Gebieten hierauf allen vnd Jeden vnßern nachgesetzten Obrigkaiten vnd Vnterthanen, waß Würden, Standts, Ambts, oder Weesens die seindt, in

sonderheit aber selbigen Stiffts Schwestern, ClosterVogtn vnd vnterthanen hiemit gnedigst vnd vestiglich, daß Sie mehr erwehnte Anna Friedrichin vor eine ordentlich erwehlt, vnd Von Vnß Confirmirte abbtisin vnd vorsteherin tam in spiritualibus, quam in temporalibus mehrgedachtes Stieffts vnd Closters Marienthal erkennen, halten vnd Ehren, Ihr, alß Ihrem respectiue, vorgesetzten ordentlichen haubt, allen shuldigen respect Ehrehrbiethung vnd gehorsamb leisten, diß vnd khein anders thuen beÿ vermeidung vnserer schwähren straff vnd vngnadt.

Zue Vrkhundt diß briefs besigt mit Vnserm Kay. vnd Königl. anhangenden grössern Insigl, Wien, 7. Julij 1650... vnser Reichs des Römischen im Vierzehenden, des Hungarischen im fünff vnd zwanzigsten, vnd des bohmissen im drey und zwanzigsten Jahr, Ferdinandus.

podepsáni: *Gulielmus Comes Slauata, Ris. Bohemae. Cancellarius. Franz Graff v. Pötting*

připisek: *ad mandatum Sacrae. Caes. Maiestatis proprium, Pachta*

4) Potvrzení mariensternského klášterního fojta (1580)

NA Praha, ČDK, Marienthal – Marienstern, sg. IV B 27, karton 353, originál

Wier Lucia Abbatissin, Gertraud Kellers Priorin, Christina Krammerß Kelnerin, Gertraud Möllers Suppriorin, Margaretha Wieldtpret, Cantorin, Catharina Müllizsh Cüsterin vndt ganze Samblung des Jungkfraulichen Closters Marienstern.

... aus sonderlicher zeitlicher vorbetrachtung, vnserm alten ClosterVoigt, dem Edlen vnd Ehrenuesten Christoffen von Döbshitz zu Purshwitz welcher vnß orhin in die zwanzig Jahr anhero treulich vnndt wohlgedienet, wiederumb von dato an zue Vnserm ClosterVOigt vnndt diener auffß Neue Ein Jahr Lang bestellet an vndt auffgenommen haben, dergestelt vndt alßo, daß Er hienfürder gleich wie zueuorn, vnndt von dato an dieses vnser bestallungs brieffes die Mariensternische Pflege mit allen geteuen, fleiße, verwelten, die Vnterthanen in den Irrigen sachen seinem besten Verstante vndt vernehmen nach ohne verZug verhören dem Rechten vndt bielligkeit nach vergleichen vndt verabscheiden soll, vndt Sie ohne große beschwerung, vorgebliche VnKosten vndt Verseumnuß endscheiden, alß wohl auch von ihm besehen soll so die Vnterthanen von frembder herrshafft belestiget vndt alda zu shaffen haben würden, daß er sich auch Ihrer mit Fleiß annehme, vndt beschützen, auch Vertredten vndt ihren zuestandt mit treuen fleiß alda befördern helffe.

Die JahrGedinge zue rechter Zeit halten, die Gerichte dermaßen verwalten, damit die vbertredter gestrafft, vndt die frommen geshüzet werden, deßgleichen die Kayserl. vndt LandesSteuern Verrichten, vndt also durch seinen Vnfließ Nichts verabsäumen vndt verwahrlaßen, Insonderheit in Vnser Religion Sachen sich ganz vnverweißlich vndt ohne Affecten bezeugen vndt verhalten soll, alleß nach inhalt vndt vermöge der Ihm zugestalten vndt besigelten Instruction,

vndt da es nach Vollendung eines vndt deß anderen oder mehr Jahren Vnßere gelegenheit nicht sein wolte, oder eben erwehnter von Döbschitz selbst in Vnserm dienst nicht sein noch bleiben wolte, so soll ein theill dem andern die auffKündigung ein HalbJahr zuuor thun, alleß getreulich vndt sondergefährde deß zue Mehrer sicherheit, stetter vnnndt rechter Haltung; haben wier vnßers Convents Größer Insigil zue Ende dieses Brieffes auffgedruckt vnnndt mit eigener Handt Vntershrieben.

(30. 4. 1580)

5) Instrukce pro mariensternského fojta (1599)

NA Praha, ČDK, Marienthal – Marienstern, sg. IV B 27, karton 353, originál

Erstlich soll Er vnnß der Fraw Abbatissin, vnnndt ganzen Gestiefft, wie es einen Erbahren Man von Adel eignet gebühret, vnnndt wohl anstehet, in allen vndt bey allen getreu undt gewehr sein, schaden so uiel möglichen wenden vndt abschaffen vndt vnserm nuzen vndt frommen befördern helfen, im Closter zu deßelben vndt vnserm Verderb einig Pangketiren Schwelgern Schlemmen vndt demmen weder Selbst thun noch andern gestadten, Vndt vndt do er etwaß sehr, hörte, oder erführe, daß wider vnß gerathshlaget würde, daßelbe verschweigen nach nachhengen, vielweniger sich selbst darzue gebrauchen lassen, vndt sich dessen mit theillhaffig machen, sondern Vnß daßelbe Baldt vndt vnverzüglich ohne einnige affection Mehrung oder Münderung vndt wie es an ihm selbst geschaffen ist mit Christlicher Erbarkeit vndt aussruchtigkeit zu Vnserer Zeitlichen vndt mit Gottes Hülffe abschafftlichen wiessenshafft anmelden vndt offenbahren.

Zum anderen waß vnserere alte heilsame Catholische Religion, Glauben vndt Geistliche Sachen, anlanget, soll Sich vnßer bestalter ClosterVoigt vielweniger seine Diener weder in Städtel Witzenaw nach auff Dörffern, dießelbe bey dem Pfarrern, vnnndt vnßerm Closter in Wenigisten Vnterstehen zuehindern, in sein Amt zueziehen, oder deßelben Gottesdienst vndt Ceremonien verachten, vnnndt verkleinern, sondern es dabey bleiben lassen wie es befunden, wie wier vnß dan solchen Articul in specie vorhalten vndt reseruiert haben wollen, wan siechß auch über zuuersicht begeben, daß Mängel Exceß oder gebrechen in Geistlichen Sachen Verfühlen, so sollen solche Exceß alsobalt vnß der Abtißin kundt gethan werden, daß wier mit ihnen darneben vnterredung zuehalten wiessen, vndt ferner nach demselben wichtigkeit sie zur würcklichen Straffe gebracht werden, deßgleichen wan die eingepfarten Vnterthanen es sey im Closter, Witzenau oder in Vnserm Pfarren, Vnter der Predigt vndt heillig amt, am Sontagen, Hohen vndt Gemeinen Festen vndt feyertagen, sich nicht in der furcht Gottes zur Heiligen Predigt, ambter vndt Gottesdienst hielten, sondern die Zeitüber vor dem Gotteshäußern spaciren gingen, oder Hauffenweiß auffn Kirchöffen Stünden Vnnüz undt Leichtfertiges geschweiz trieben, oder zue Brautwein sich damalß sambleten, soll der ClosterVoigt mit fleiß darob sein, daß vermittelst des Raths vndt der Gerichte zue Witzenau anordnung, durch derselben Gerichts diener vndt vnserm Landtreither in Closter solche gesellen auffgehoben (vndt zur straffe etliche tage in gefangnüs gehalten werden.) So reseruiren vndt behalten wier vnß auch

dieses in specie beuor, daß Vnser ambtman weder in Städtel Wietchenau noch in andern deß Gestiefft dörffern ohne vnser Vndt der Gantzen Samblung außdrücklichen Consens wiessen vndt wiellen keine adelßPersonen, alß die vnß zue Unterthanen zuuiel sein, gar nicht auffnehmen solle.

Drittens soll er auff des Closters Pfarrlehn, Gerechtigkeit undt andere Unsern Pfarrkirch getreue fleißige achtung haben vndt haben lassen, bey denselben zue rechter bequemer Zeit undt den armen Leuthen wegen Versaumnüs ihrer arbeit undt nahrung, nicht Vndienstlicher Zeit Jährlichen Kirchen rechnung anstellen undt halten, die eingepfarten von Adel, vndt sonsten wie ohne dieß gebräuchlich, darzu in Zeiten verschreiben, Kegenwart vndt in beysein Vnserer beneben abgesandten, auff der armen vnvermögenden Kirchen geringe einkommen undt nutzungen geldt oder Geldeswerth klein undt groß fleißige achtung geben, an denselben dauon nichts endziehen laßen, do etwaß von Paarshafft verhanden, solche zue der Kirchen nutz undt besten anderweit außleihen, über alle Vndt Jede Einahme vndt außgabe, richtige ordentliche Register halten lassen. Item auch Jährliche auff achtung geben wie die Kirchen vndt Pfarhäußer von den Pfarrern vndt Caplanen bezogen, in bauwürdigen weßen erhalten vndt lassen, oder sonsten zu bauen angeordnet sollen werden.

Viertens soll er auch die Rathswahl zue Wietchenau, ohne Unser der Abtßin vndt ältisten Jungfrauen wissen vndt wiellen eigenthädig nicht anstellen vornehmen nach halten, darumb soll er auch darob sein undt mit fleiß auffachtung haben, daß vornemblichen erhaltung fort Pflanzung vndt beförderung der Catholischen Religion tüchtige vndt so derselben Catholishn Religion verwandt vndt zugethan Personen gepohrent vndt in Rathsstuhl vndt andere Ambter genommen vndt befördert werden, Eß wehre dan daß derer keiner so tüglich, daßelbst wehren, so soll Er demnach nicht desto münder neben Vnß auff andere Friedt- undt innigkeit Leibhabende Personen so in der Religion vnverdechtig, eines Unuerweißlichen Erbahren Lebens, handelß vndt wandels seindt, helfen gedencken vndt trachten, vndt solche in dem Rathstul oder zue anderen Polickey Ambtern befördern.

Fünfftens soll er die Vnterthanen, mit allen getreuen Fleiß in Striedtigen Sachen auff ihr Klagen vndt suchen, ohne verzug verhören, dem Rechten, biellig- vndt seinen besten verstande nach vergleichen, vertragen vndt verabsheiden, vndt dieß alles ohne vergebliche VnKösten der armen Leuthe verseumnüs, geshencke vndt gab, die Ehr hirinnen gar nicht ansehen, vielweniger von vnserem ohne daß armen Vnterthanen nehmen, sondern an seinen habenden Salario, vndt waß wier ihm sonst eingeraumbt sich besagen lassen, Eß soll sich auch vnßer ClosterVoigt dahin befleißigen, daß er der Vnterthanen Sachen nicht am Santi- oder feyertägen es erfordert dan dieß die aýßerste nott verhöre, vnnndt do es so sein muste soll solches nicht Vnterm ambt oder Predigt sonderm nach vollendeten Gottes dienst, auff möglichste aber in den Wercktagen geschehen, damith sie nicht Ursache nehmen, sich von Gottes wordt vndt dienst zue wenden. Vndt soll er sonderlich zue den verhören wochentlich ein- oder zwen gewiesse tage erpüßen/ertüßen, derselben abmarten, vndt alle Verhören daran befördern, wo Vnsere Vnterthanen in frembde Herschafftien gezogen würden, oder alda zue thun haben mechten, daß er sich auch daselbst Ihrer mit fleiß annehme vndt sie beschützen vndt mit treuen fleiß befördern helffe, vndt sollen die leuthe denen er in solchen ihren Irrungen etwo anderstwo hien verreisen solte, vnnndt müste der Bielligkeit zue endgegen mit übriger zehrung vndt VnKösten Treibung von Ihm nicht beschweret oder

beleget, sondern hierrinnen allß gegen armen Vnterthanen Christlicher Maß vndt Moderation gehalten werden auch die alten Taxen an den Accidentien nicht erhöhen, sondern wie vor alters darüber ein Special verzeichnus soll eingestellt werden verbleiben lassen. Wann auch zue Wietchenau dann Bürger auch auff den Dörffern Neue Vnterthanen angenommen werden, soll solches mit vorwiessen vndt wiellen vnserer vndt der Samblung geschehen, vndt soll der son angenommen wierdt der Herrshafft beständig mit Handt vndt Mundt angeloben vndt zusagen, daß Vermög seines gethanen aydes er sich mit der Seelsorg Vndt waß denselben anhengig in friede Vndt gehorsamb seines Pfarres vndt Kirchen dahin ergehöret vndt keines Andern nicht halten, auch ihme den Pfarrern sein gehöriger Zustandt an Getraydt vndt waß es ist zue rechter Zeit sauber rein vndt treulich wie es einen Jeden der allmechtige Gott beschehret an guten Körnern, vndt nicht wie bießhero zue ihrem der Pfarrern Shaden geschehen, an Sprey vndt dergleichen reichen vndt geben, soll vndt wiell bey vermeidung der Herrshafft straffe, auch soll Er der Vnterthanen Güter nicht lassen zertheillen vndt Stückweise Verkauffen, vndt da dieß ie die Höchßte notturfft erfodert, soll solches mit Vorwiessen der ganzen Samblung geschehen, da Ihme auch shwere vndt bedenckliche wichtige Sachen vorfallen wolten, die soll er mit Vnsern der Abtßin vndt der ganzen Samblung vorwissen vorhandeln, da wier ihme, alß dann auch in solcher vorfallender gelegenheit nicht allein vnßerm bestalten syndicum zu ordnen wollen, mit welches Raths vndt Hülffe er dießelben vorstehenden Handel dem Rechten vndt bielligkeit nach, eines oder des anderen theilß vorlegung souiel mehr zue endscheiden, vndt zue erörthern haben möge. Sondern wollen Vnß auch darinnen alßwo, do ihme sonsten in seinen Ambte vngehorsamb wiederwertigkeit vndt dergleichen Mängel vorfiellen, alß die Herrshafft seiner selber mit annehmen vndt vermittelt deß Hl. Landtvoigts S. Gna. vndt Königl. Ambts zue erhaltung seines Ambts reputation wie biellich vndt Recht gebührlichen Shutz theillen.

Sechstens, daß er der Voigt die Jahrgedinge zue rechter Zeit halte, vndt insonderheit die Gottes lasterung Sünd, Shandt, laster vndt vnzucht bey einer Hohen straffe verbiette, die Gerichte dermassen verwalten, vndt in Vorfallender nott der Sachen wieder die verbrecher vndt sonsten Inquisition anstelle, vndt also allenthalben, beydes die Peinliche vndt burgerliche Sachen, dermassen, verwalten, daß vnser Gerechte. Gerechtigkeit, Priuilegien vndt wohl erhaltens, lobliches Christliches herkommen, in treuliche shuldige acht genommen, durch seinen Vnßleiß vndt verhengnus in aller wenigisten nichts dauon geschmellert, vndt wie biellich vndt Recht, die übelthädter nach ihren verdinstens gestraffet vndt die frommen geschüzet werden. Jedoch soll er seines gefallens sonderlich in Criminal vndt wichtigen Verbrechdingen, niemants mit Geld, straff belegen, sondern es mit Vnserm alß der Herrshafft Rath gut achten vndt wiellen thun, Die eingenommenen Straffen, die sein klein oder Groß, wenig oder viell, allesambt vnß behendigen, oder in ein ordentliches Register bringen, vndt von einen halben Jahr zum andern vnß dießelben richtig berechnen, auch daß dergestalt inhaltung der Gerichten, vnser alß der Herrshafft alle Vndt jede habende freyheiten, in wäldern, wässern, wiesen, äckhern wegen vndt stegen vndt waß eß sein mag, sambt allen vndt Jederen vnsern habenden, vndt bießher erhaltenden Recht vndt Gerechtigkeit, alzeit geruhget, vndt die Ruhgen in die Gerichts bücher fleißig eingebracht werden, damit sich auch die Vnterthanen der Vnwißeneit, der Herrshafft gebot vndt verbot nicht zubeshuldigen oder zuebehelffen, soll er deß ehisten auff eine ordentliche vndt in dißem Landt

gebrauchliche Gedings Ordnung bedacht sein, dieselbe in nottwendige Vnterschiedtliche Punkta abtheillen, darinnen alle Vnsere Rechte vndt Gerechtigkeiten, Gebot vndt verbot, wiellen vndt meinung, auch waß auff eine Vndt andere Straff meßige Verbrechen vor ein Leibes oder geldtstraffe geleget soll werden, auffsetzen, solche auff Vnsere Beliebung vndt ratification stellen, vndt nach dem die approbiret solche auf allen vndt Jeden Gerichtstügen Publice verlesen lassen, daß die Vnterthanen Mannes vndt weibes Personen sich derer erinnern vndt vor shaden hütten können, auch nachmalen er der Voigt sich selbstin Exequiring vndt abforderung der Straff darnach zuerrichten weiß, vndt wan oder so oft etwaß Vnrichtiges (daran der Herrschafft gelegen, vndt daß gefahr bringen mechte) vorfiehle, soll der Clostervoigt ohne dafelbe ohne verzug der Fraw Domina melden.

Siebendes da er auch in vnserm sachen vnndt geschäftten, alß auff Landttägen, außshüsse, oder worzue wier alß Mitstande erfodert, oder sonsten an anderer örther Verreißen würde, daß er dan auch hiermit zuthunen shuldig sein soll, so Wollen wier Ihm alzeit mit gebührender nottürfftiger Zehrung versehen, Deßgleichen auch auff Gemeinen dingstagen, wan er die Geding auff den dörrffern helt, vndt die notturfft an Speiß, Tranck vndt Futer nicht Verhanden wehre, vndt er derhalben etwaß verzehren, oder außgeben würde, Vndt vnß verzeichnet von ihm zugestellet würde, soll ihm wieder erstattet werden. Vnndt sein wier zu Ihm vnßeren Voigt dießer bestendigen zuvorsicht, daß er sich in solchen vndt dergleichen Reißen shleinigster Verrichtung alß immer möglich befleißigen, vndt in deme wie auch in allen anderen sich vnseren getreuen Christlichen auffrichtigen Voigt vndt Diener erfinden lassen wirdt, in Gheist biellicher betrachtung, daß ihme ohne erzehlunge vnßers armen mit großen schulden vertrufften Closters zustandt wohl bewust ist) darumben er in einem Vndt dem andern, vndt also in allen vndt Jeden seiner eißersten möglichkeit nach, Vnser Bestes trachten, vndt Schaden verhütten soll vndt wierdt. Item in sachen so vor daß Königl. Ambt vndt die verordnete in Vorbesheide gezaigen werden, wollen wier Ihm vnßern Syndicum der ihm beýwohnen, die notturfft anbringen vndt reden, vndt waß deß Gestiffts vndt der Armen Vnterthanen gedeý gereichen wiell der bielligkeit nachrichten vndt befordern helfen soll, do aber vndt so oft es sich zutrüge es seye Inn- oder außerhalb dem Landsachen Händel (vornemblich Extra ordinari Contribution vndt anlege, auch sonst in andere armutung so wieder des Stiffts Priuilegia laufen würden, vndt die anderen Geistlich Stände darein zuwielligen bedencken hetten, dauon daß Conuent oder die Samblung biellich wiessenshafft haben soll daß er der Voigt in daßselbige eigenthädiglich vndt Schlußlich nicht verwielligen, sondern so wohl alß die ander Geistligkeit an die Ihrigen einem Regressum vndt Hiendergang nehmen vndt ihm Vorbehalten soll.

Schlußlich soll Er alles vndt iedes es seye Hierinnen benant oder nicht, so einem ClosterVoigte zuerrichten gebühret vnndt zuestehet, alß ein getreuer Vorsteher vndt diener¹⁹⁸⁹ mit allen fleiß vndt wohl verrichten, vnndt an ihm nichts mangeln lassen, sondern diesem allen inhalts seiner bestallung nachsetzen getreulich vndt sonder gefehrde, allein behalten wier vnß außdrücklich zuor, diese Instruction zue ein oder der anderen Zeit, Vndt wan eß vns beliebet vndt gefallet zue endern, zue mündern vndt zuemehren, nach

¹⁹⁸⁹ Slovo *Vorsteher* je tady přidáno proti předchozí instrukci.

Vnßerer Vndt der Samblung wiellen undt gefallen, auch Künfftiger Leüffen vndt der Zeit gelegenheit.

Zu mehrer bestettigung ist dieße Instruction gezwiefacht, daß eine Exemplar, so mit Vnsern der Abteÿ großen vndt deß Convents Secreto besigelt, vnsern bestalten Voigte übergeben, daß andere welches gemelter ClosterVOigt mit eigener Handt vntershrieben vndt recognosciret vndt zuruck behalten, Actum in Vnserm Closter Marienstern den tag Philippi Jacobi deß 1599 Jahreß.

6) Napomenutí generálního probůsta magdalenitek (1525), Míšeň?

P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 352.

Der Ehrwürdigen andächtigen Frauen Christina Sebeckin. Priorin des Jungfräul. Klosters zu Lauban. Vom Praeposito generali, wie sie sich bei jetzigen gefährlichen Zeiten verhalten sollen.

Ich wünsche euch Freude in Betrübniß und Geduld in Wiederwärtigkeit durch Christum unsern Herrn.

Ich erfahre mit hefftigen Herzeleyd die schwere Straffe und Plage von Gott verhengt über einige Lutherische, wie die leyder zu Ärgermus und großen Betrübniß manches unschuldigen Hertzens ausgelauffen, gefrevelt, apostasiert, Eydrüchig an Gott und seiner Kirche. Gott erbarme derer verlustigen armen Seelen. Nu, die weil sie also gefrevelt und geeylet nach ihrer Verdammus, so verzeyhen wir uns ihrer und lasset sie fahren, und aber sie auch mit der Zeit wieder kehreten, sult ihr mir sie nicht hinter meinembewust aufnehmen, uf daß sie durch Benetenz probiret, ob ihre Reue sey aus Gott, ob er zu verkehren anderen erichtet sey. Des getriebenen Frevels halben aber wollen wir gedencken zu seiner Zeit: sundern der Seidelin halben solt ihr euch nicht müdern zu ihren Erbteil halten und in der Zeit kümmern, uf daß es euch nicht entzucket. Wo man sich wiedert, so beruffet euch auf Erkäntnus des Landfürsten Herzog Georgi; dessen Meinung würde nicht seyn, aus seiner Stadt was zu folgen Göttl. Treulosen Ehebrecherinnen. Sondern die andern fromen wil ich gebetten haben durch göttliche Barmherzigkeit, wollen sich solcher trüglich verführen und thierliche lösten nicht lassen überwinden, sondern gedencken Gott geheißener Treue und Gelobnis und ihrer tugendsamen gutten Schwestern in viel Klöstern auch unsers Ordens die Beständigkeit zu halten, bis in tod erzeigen und halten, wie sie nur auch vor einem Jahre verheischen. Weren aber etliche unter den Euren, die den verfluchten Apostatischen Geist auch erschnappet, Lutherisch seyn und unarth für geben, die gebiethe ich euch bei ernsten gehorsam, wollet ihr also einnehmen, absonderliche straffen und unterdrucken, daß sie auch entweder die Lutherei lassen fahren oder sie so hinfahren, daß man des bösen Geistes Gespenst gantz los werde und nicht aus einem hinterstelligen Funken ein neues Feuer entzünde. Deshalben nehmet die Lose Kannegießerin für, daß sie in gegenwartt der Ältesten diese lutherische Ketzerey verrede; wo nicht und sie sich öffentlich, wie ich bericht, darzu bekennet, so verbannet sie in höchsten Banne von meinewegen und daß alle Schwestern bey grosser Straff sie meyden, aller gemeinschafft, reden, essen und

trincken. Euren lutherischen Predigern, der euch bishero zur großen Übelnus war und den Blinden zum Fall gedienet, un der selbst urlaub genomen, solt ihr ihm kein Macht willigen, wiederumb zu bleiben und behalten, und dem Narren bind feste ein, daß er sich der Lutterey gantz enthalte. Vertreibt dann ihn die Stadt, so solt ihr keinen anderen aufnehmen. Desgleichen wo man Euch christliche Cappellane vertreibt, solt ihr mit nicht ihrer einen lutherischen in die Stadt nehmen, sondern die Sache lassen zur Rede kommen. Auch dieweil der laubner Ratt gut und recht diesen Pabst vertrieben, solt ihr keinen anderen eine Zeit lang bis sein Termina us ist, aufnehmen, sondern Jemanden geben, dem ältesten Capellan, wo er sich christlich hält. Aber von Meister Matthias bitte ich, daß Ihr ansehet seine rahre mühe und arbeit und freigebigkeit, die er eurethalben gelitten und ertragen. Ihm verwilliget Sold zu geben und die Faste bis auf Ostern, wo er ist expensen erpfleget. Wurde er sich nachmals in des Klosters Diensten, wo man seyn bedarff, lassen gebrauchen, die weil ihm aller Sachen Gelegenheit bewußt. Ihr durch ihn jetzt an mich begehre, ich soll zu euch persohnlich mich bemühen, welches mir uf dies mahl nicht gestattet die zeit und geschäfte alhier nicht müglichen gewest, auch der sachen, die mir fürbracht, nicht so fast nöthig, die weil sie sowohl durch schriften mag ausgerichtet werden. Ich schreibe derohalben an Herrn Donat von Salza solch Amt anzunehmen. Möget ihr samt den zu Naumburg und Sprottau, oder vielleicht des landes halben vor gutt halten un dalles seines thuns und lassens halben mit ihm eins werden, beschließen und vorschreibung halten, mit rath gutter leuthen und damit die beigeschickte confirmation überantworten. Darzu möget ihr fordern Herrn Ulrich Götze und Mathiam zur Linde, denen ich deshalb sonderlich geschrieben. Ihr beklaget Euch : ich schütze euh nicht in eurer wieder-wärtigkeit, da ich auch habe mein vermögen nicht gesparet nach gestalt der sachen. Denn ihr sehet ja wohl, wie die weltliche Hand unterlasset uns Beistand zu leisten, ohne welche ich Hülff wieder bey euren sachen nichts vermag. Ich betrachte die sachen des Hauptmanns wohl. Verwahret des klosters Verschließung (Clausur) wohlund lasset euch die unchristlichen befohlen sein. Gottes Schutz sey bey euch.

Datum Dinstag nach Quinquagesima Anno 1526.

P. S. Werde ich euch gefällig und beständig unangesehen der Wiedersacher bücher finden, sult ihr eingelassen sein.

7) Vizitační prokokol, Marienthal, v pověření pražského arcibiskupa? (bez data, zřejmě počátek 17. století)

NA Praha, APA, Marienthal, 3

Die 4. dece[m]bris Missus est e Praga Tabellarius, qui parrochos districtus illius ad conuocatione[m] euocaret, qua de re ad Parochum Ostrice[n]sem l[itter]ae directae sunt.

Nos Praga discessimus die 7° Decembris atque eiusdem 10 ad parochum Ostrice[n]sem appulimus. ubi statim, Abbatissam de adue[n]tu meo per litteras certiore[m] fecimus.

In ijs l[itter]is Ego Abbatissa[m] monui ut ad diem sequentem o[mn]ia q[uae] ad visitatione[m] sunt ne[cessa]ria prouideret, me primo o[mn]ium sacrum de Sp[irit]u S[anc]to lecturum, cui adesse deceret o[mn]es Virgines Sacros, cui reliqua postmodum rite et ex off[ici]o peracturum.

R[espond]it Abbatissa gratius sibi fuisse si recta ad Monasterium diuertissemus. porro de aduentu n[ost]ro sibi gratulari et exspectare se uelle ut in nomine Domini die seque[n]ti ueniamus.

Vesperis itaque habita cum parochio circa q[uae]dam ne[cessa]ria deliberatione articulis quoque interrogatorijs confectis, quaerelas nonnullas (seu suspensiones uerius) ab illo excepimus. ac inter alia et hoc intelleximus Visitatore[m], ne[m]pe uariis munitum l[itter]is suam iam Visitatione[m] p[er]fecisse et, tum, Abbatissae tum et reliq[ui]s virginibus sub Excommunic[atio]nis poena inhibuisse ne aliu[m] q[ue]mque (nominatim uero a R[everendi]ss[im]o missu[m]) uisitato[m] recipiant. Sibi soli, et mei parcant, et Immo et hac addidisse dicebatur: Ill[ustrissim]o et R[everen]d[is]s[im]o D[omino] hic nihil iuris e[ss]e, et ipso (verba illique ponuntur) mero metu, nemine[m] alium nisi Secretarium Seuerinum tenetur ista ciere.

Hae dum n[on] curamus, die seque[n]ti, die 11 Dece[m]bris summo mane ad Monasterium p[ro]fecti. Primo omnium Abbatissa[m] animi eius totiusque questus explorandi, innisimus, et cum priorissa uerum altera ex senioribus adactum non p[rae]stolantem nomine Ill[ustrissim]i ac R[everendissim]i D[omin]i D[omin]i nostri cum oblatione Gratiae, Cellsit[udin]is illius salutaverimus, ac deinde eam aduetur inn bifariam, distinctam p[ro]posuimus, primo quidem ius Visitandi o[mn]ia et exempta Monasteria, R[everendissim]is loci Ordinariis, numque non inuiolabile hoc in Regno, max[im]e quod ad Clausuram attinet allegauimus. Secundo plenariam quoque personam Visitationem, examinatione[m], correctionem, depositionem (et reliqua o[mn]ia q[uae] in breui Apostolico c[on]tinetur) hac uice a S[an]c[t]a Sede Apostolica eide[m] demandata ostendim[us]. Adhibita compete[n]ti adhortatione, ut eiusmodi Visitationem p[er] nos tamq[uam] delegatos et Commissarios fienda, ea quae pare Humilitatem colla submittere n[on] grauentur, futuram, id non solum suae S[anc]titati gratum, Ill[ustrissim]o principi n[ost]ro iucundum, sed et ordini ipso et Claustro maxime salutare.

His auditis D[omina] Abbatissa c[on]sternata n[on] nihil Respondit. 1° se g[rati]as ingentes agere R[everendissim]o et Ill[ustrissim]o principi lociordinario, per multis erga ipsam eiusque monasterium beneficiis, et gratiis, seq[ue] non e[ss]e nesciam quod illi uni post Deum modo infinito sit obligata. Sed dolere se uehementer, q[uo]d istiusmodi Visitatio Visitatione[m] Abbatis Aulae Regiae tanq[uam] legitimi Ord[in]is illius per R[everen]dis[sim]um Generalem Ordinari visitatoris, non praeuenerit.

Eo q[uo]d ipse iam (autoritate Generalis, Ill[ustrissim]i D[omi]ni D[omini] Nuncii necn[on] Suae S[acrae] C[aesareae] M[aiestatis] quon[am] l[itter]as in linguam Germanicam translatas sibi suoque conuentui legi fecerat). O[mn]es c[on]trouersias annullasset, suspensiones inhibisset, quaerelas c[on]posuisset, corrigenda corrigisset, ordinanda ordinasset. Ac demum sub Excommunicationis poena seuerè interdixisset, ne semel sopita rursus teretur, aut ab aliqua quouis praetextu c[on]memoretur. proinde uideri sibi hancnostra[m] (nomine Suae Ill[ustrissim]i et R[everendissim]i Lociordinarii) Visitationi sup[er]fluam fore, cum nihil residu[um] uideatur, q[uo]d uel c[on]poni uel ordinari po[ss]it, illisque iam optime tam inter se q[uam] cum

Visitatore c[on]ueniatur. Rogare itaque nos huic labori sup[er] sedes et p[ro]testari se inuito Ordine, necn[on] excommunicationis metu, eiusmodi Visitationem admittere n[on] po[ss]e.

Responsum continuo. Numq[uam] nobis in me[n]te[m] uenire potuisse, Visitatore[m], licet R[everendis]simi Genelaris sui, licet Ill[ustrissi]mi Nuncij immo et Suae S[anctae] C[aesareae] M[aiestat]is I[llite]ris uallatum, consequi imprudentia dilapsu[m] fuisse, ut dum ius su[u]m (et merito quidem) fretur, ius loci ordinarii uiolet, imo ius S[anctae] Sedis Ap[osto]licae Siue spernat siue denet. Nec etiam Visitatione[m] hanc hinc a S[anct]a Sede Ap[osto]lica siue a R[everendiss]imo domino institutam, in aliquod ord[in]is p[rae]iudicium tempore visitationis exepto sub o[mnib]us pie ante hac defunctis Archip[rae]sulibus, quin exp[re]ssam suae S[anctitat]is uoluntate p[er] manibus ade[ss]e. Cauerent p[ro]inde dum Charybdim uitare satagunt ne in Scillam incidant, et ex Ill[ustrissi]mo lociordinario modo parente ac paterno, accusatorem, immo spraelae S[anct]ae Sedis Apostolicae auctoritatem iustum reperiant uindicem. Nos parum curare si quid contumacius egerint, nobis, hic mee seu nec mihi, sed facturos tamen quod nostri facturum est officii.

Hac et plura ubi dicta, resoluta in lachrimas Abbatissa illud castiste suhanuc† ingeminauit. Angustiae sunt mihi undique. Hinc equide[m] ordinis ac Visitoris (alterius iampride[m] experta) iram metuo. illinc gratiosissimi principis indignationem, ac S[anct]a vero sede excommunicati[n]os fulmen perhorresco.

Tum nos, solari ipsam, metum poneretur et diuersas in Eccl[esi]a S[anct]a Dei Hierarchias c[on]sideraret. Plus Imperiu[m] papae quam minis Abbatis, qui ipse p[er] illudmet breue Ap[osto]licum Visitationi R[everendiss]imi subiacet, ualere. Caetera o[mn]ia nos in Auctoritat[e]m loci ordinarij uelle recipere.

At illa Quid uero si ob cu[r]as iam supradictas, Virgines Sacrae uel p[ro]dire, uel respondere, nolint. n[on] minus haud dubio q[uam] ego c[on]sternatae? Responsum. Illius partium fore subiectis sibi virginibus hanc Suae Celsitud[in]is imo Suae S[anctitatis] Voluntate explicare, atque ne aliqua inde uel sibi uel ipsis in[co]mmodum p[ro]ueniat serio monere ac p[ro]uidere. Id quo melius facere possit, diploma et breue ipsum illi tradi. Nos uero recta nunc ad te[m]plum ituros, et opem Sp[iritus] S[ancti] q[uod] in eiusmodi ordinis negotiis fieri c[on]sueuit, imploratuos. Venirent p[ro]inde o[mn]es et singulae, facturae quod illis coelitus inspiratum fuerit.

Sic fati euestigio te[m]plum adiimus, ubi ego Sacrum missae off[iciu]m de Sp[iritu] S[anct]o legi, p[rae]sentibus in choro (ut postea aieba[n]t) o[mn]ibus monialibus.

Sacro peracto dum paruula mora interponitur, atque Virgines Sacrae horas Canonicas p[er]solvunt, te[m]plum lustrauimus commode pro claustralibus aedificatum.

Circa horam uero 10^{am} ad cubiculum D[omin]ae Abbatissae uocati o[mn]es isthic Moniales inuenimus ac paucula p[rae]fati ca[us]am aduentus n[ostri] illis exposuimus. L[ittera]s tum S[anctiss]imi D[omini] N[ostri] tum et R[everendissim]i Principis Lociordinarij exhibuimus. Atque eas ad obedientiam tum S[anct]ae Sedi tum et loci ordinario debitam cohortati sumus.

Idem ab ijs Responsum q[uod] ab Abbatissa accepimus. Co[m]posita omnia visitoris decreto cautum, ne deinceps recrudescant, se cum Abbatissa optime c[on]uenire; rogare nos ut easdem ipsi magis ne magis recomendemus.

His auditis, uota singularum pene collegimus.

1° *Vtrum ex a[n]i[m]o compositione[m] Visitoris sui acceptent? Et an eidem c[on]stanter uelint stare? Responsum:* Ita.

2° *V[trum] habeant aliquid Contra Abbatissam, in quo ipsis uel iniuria illata, uel non plene adhuc satisfactum fuerit. Responsum:* nihil e[ss]e.

3° *V[trum] habeant ab ipsa o[mn]ia ne[cessa]ria. Responsum.* Ita.

4° *Quom[od]o bona Monasterij administret? per quos? Et an illis iniurijs sint? Responsum. Optime administrari o[mn]ia, q[uo]dam coenis tam familiare augeri. iniuriam se a nemine perpeti.*

5° *V[trum] Sciant Abbatissam in claustro hinc extra, cum Nobilibus carnes dieb[us] p[ro]hibitis comedisse, aut cibasse. Responsum q[uo]d non et nec licita in claustro.*

6° *V[trum] ipsae sint perpetuariae? uti ex dieb[us] S[ancti] Gregorii de festo in terrore[m] huius rei aliquid dictum. Responsum, q[uo]d non. Sed si quid labore manum agant illud ad seruandum Abbatissae per Priorissam mittunt, et necessitate urgente sine c[on]moditate coemedi id genus alia ab ipsa rursus p[er] caude repetunt.*

7° *Laudata paup[er]tate uoluntaria in laudes q[uo]que Castitatis itum est.*

8° *pari modo Votum obedi[n]tiae p[er] Exe[m]pla et Scripturas eis c[on]mendaria n[on] neglectum.*

9° *Monitae quoque sunt Abbatissa et priorissa officij. Virgines ut Sorores loco seu filiam habeant. Disciplina uigore mansuetudine te[m]perent, sic regant ut olim ab alio dirigi cupuerant.*

10° *Officio Diuino sup[er]fluum[m] erat q[uae]rere, cum Aures ipse testimonia pietatis illarum hauserint.*

Ideo post habitam breue[m] exhortatiuncula[m], in qua si q[ui]s occurrere possent remoneba[n]tur, et ad pietate[m] Moniales excitabantur.

Tandem Claustrum Visitari coeptum, seque[n]tibus o[mn]ibus Virginibus sacris. 1° Itaq[ue] chorus clausura in Boemia n[on] uisa oclusus inuentus. Sedilia, et cellulae optime disposita, munditiem ac pietate[m] spirabant o[mn]ia. Ibi de Vita Angelica aliquid dictum.

2° *ad dormitorium pertinens ibi cellulae partim muro partim asseribus bene munitae. Lucerna in medio, pone cellulas Horologium gradus in ambitum sera muniti. Et Hic de Silentio aliquid incussum.*

3° *Inde ad Capitulu[m] locus. Vbi de Virtute obedi[n]tiae, ut multis locis subinde, ac mortificationem non pauca.*

4° *Sacellam q[uo]que deuotioni Aestimali quomodu[m] (p[er] quoad binos hortos iter patet) uisere placuit. ibi occasione lividi Ch[risti] domini iconis, de Cruce et passione aliquid dictum est. Quaesitum de Clauibus, quibus Horti ap[er]iuntur, apud priorissa[m] inuenti. Et licet muri hortos non usque adeo illi uideatur, tamen transiliri sine scalis minime possu[n]t. prospectus hortorum ad agr[os] et montana. domus nulla contigua. Ostiola ab utraque parte clausa. Egressi sacellum cellariu[m] quoq[ue] in ambitum [con]stitutum uidimus, qua statione de frugalitate allata quaedam.*

Quaesitum de familia. paucae q[uae]dam ancillae, p[er] uicem famularum obeunt repertae.

puellulae quae scholas isthic freque[n]tant, non ibidem dormiunt sed scholis finitis ad D[ominam] Abbatissam reuertentur.

Priorissa Conue[n]tum regit, et defendit. Abbatissa uerone suspicionib[us] locum tribuat, unam ex Virginibus isthic Capellanam dicu[n]t, fore semp[er] apud se habet.

Valedictum igitur ut ex ambitu asce[n]dimus Conuentui, et o[mn]ium dictorum atque factorum breuis repetitio facta.

Postea, uero dimissis ad prandiu[m] reliquis virginibus soli cum Abbatissa et priorissa remansimus. Seque[n]tes articulos eide[m] proposituri.

1° Sitne Catolica et an o[mn]es tales Moniales, imo et f[amili]am cat[olicam]? de prima et secunda parte dubitari noluit. de tertia sese exensata e[ss]e potuit, eo q[uod] in medio Haeticor[um] c[on]stituta ipsis carere non ualeat et se tamq[uam] feminam, ad eradiendos o[mn]es haeticos non satis uale[n]tem agnoscat.

2° Quot Collaturas habeat? et cur Haeticas? Respondit 7. Ex his 4. haeticas e[ss]e, q[uae] tales se[m]p[er] fuere et esse isthic multorum haeticorum subditos se minimum illic habere.

3° V[tru]m, quoties et cui co[n]fiteatur? Respondit. Notu[m] e[ss]e ipsi c[on]fessarium, parochum Ostricensem, cui ad minimu[m] singulis festis D[ominiae] Virgi[ne]s confite[n]tur, prout et in festo Co[n]ceptionis factum. Eundem q[uo]que Moniali[u]m e[ss]e a Confessionib[us] aiebat.

4° de Sacramento Eucharistiae idem Responsum.

5° De Festo[rum] obseruatione co[m]munes difficultate[s] allegauit, n[on] e[ss]e q[uod] ea celebrare uelint. Se aut[em] cu[m] c[on]uentu nihil neglexisse.

6° Accusata q[uod] Carnibus uesceretur, diebus p[ro]hibitis, c[on]stanter negauit, imo neq[ue] id a familia licet Haetica fieri, facto testate esse.

7° Quasita qu[omodo] rem domestica[m] et p[er] quos administret in eandem fere de hoc articulo suarum cum Virginibus locutae.

8° de Voto Castitatis et de p[er]sonis suspectis admonita, cu[m] lachrymis uberioribus q[uae]sta e[ss]e sibi iam in senectute carni infamiae notam iniuste ascribi, q[uod] nemo in iuue[n]tute uel in minimo nunq[uam] accusare potuisset. Assesa est hac in parte defendit priorissa q[uod] uel meras suspensiones, uel (prout aiebat) aliqua[m] ex Co[n]fessione prodicionem e[ss]e dixit.

9° Falsa se monasteriu[m] quandoque exire, q[ua] aliter fieri n[on] pot[est], et id ab aliis se[m]p[er] sine c[on]dictione cuiusque factitatu[m] fuisse. Sed habere se p[er]sonae suae ubique locorum quod ob rem et ad aduersarios se prouocare.

10° de Claustro ide[m] dixit q[uod] Moniales et c[on]iectura erat, si nos tam difficulter admisit, q[uo]d alijs faciat.

11° Interrogata de off[ici]o cultu, horas recitati. Sibi nil magis in vita placere Respondit, q[uam] pietate[m]. Quis rei in reditu ipsomet parochus (ipsam piissima feminam conpellans) testimonium p[er]hibuit.

12° Nihil q[ue]sta e[st] de Monialibus, nisi q[uod] anno superiori ab 10 ad abbate[m] sibi quin deficere uoluerint, sed illas tu[m] punitas, nunc uero ita uero rectas fuisse.

Vltimo et ex ipsa et priorissa quae saepe aderat c[on]situm e[ss]e de V Moribus Parochorum Catholicorum ad Collaturas illius ...

His rite c[on]fectis, hora pene 4^a postmeridie[m], discedere uelimus, tum illa gratias agere Ill[ustrissim]o ac R[everendissim]o Principi, ac nobis ipsis

delegatis, orare ut ipsam in solita gr[ati]a conseruare, eiusque simul ac totius Monasterij, pius pater patronus ac p[er]lector esse dignetur ac permanere.

Tum denique instare inchoamus Monasterio ac discedimus. Sed n[on] solum hac uice isthic cibum capiamus sed et quoad libuerit ibidem moramur.

Post multas excusationes et p[re]cibus illius equos ad stuba tum reduci imperauimus ipsi quoq[ue] nocte illa et die propemodum sequenti integra illic mansimus. Et neque Abbatissam neque aliam ex Virginibus ullam usq[ue] dum illis Valediceremus uidimus. ...

Habuit die dominica mane D[ominus] Sixtus Germanica[m] exhortatio[nem] ex pultite de praeparatione cordis ad festa ventura. Idem quoque sane missae officium eo die celebrauimus. Et sic Visitatio Monasterio finiuimus. Quam bene illud Principi nostro Illustrissimo et Reverendissimo et Clementissimo iudicandu[m] relinquimus.

8) Sesazení marienthalské abatyše Uršuly Laubigové – příklad potridentské vizitace v pověření ordináře, provedené cisterciáckými opaty

NA Praha, APA, Marienthal, 2

Quod foelix faustumq[ue] sit.

Breuis enarr[ati]o reformatio[n]is in Mon[asteri]o uallis S[an]ctae Mariae iuxta Instructionem a R[everendissi]mo et Ill[ustrissi]mo principe ac Domino Domino Martino Dei et Ap[osto]licae sedis gr[ati]a Archiep[iscop]o Pragen[si]. et Legato nato p[er] Commissariis tradita[m] A[nn]o 83 die 8 Februari iuxta Greg[oriani] Cal[endarii] inchoatae.

Posteaqua[m] die 8. Feb[ruarii] in mon[asteri]o uallis S. Mariae foeliciter deuenimus, aduentus n[oste]r pluribus gratus, Abbatissae uero fuit suspectus: ob id consternata animo, eoq[ue] magis, quod clanculu[m] monita dicitur prius Leisentritianis l[itte]ris, confidens, seuera[m] etia[m] animaduersionem in illa[m], beneuolentia et fauore Leisentritiano posse mitigari. Quod et ille, co[m]missionem hanc sibi concredita[m], multo ante propalans, polliceri uisus, du[m] se non posse ob beneficia plurima, q[ui]bus illi esset deuinctissim[us], rigorem iniunctum adhibere, asseruit, et ne timeat, sed ipsius tutelae se credat, propriis l[itte]ris cohortatus. Adhuc non reposita erat mente q[uod] sibi tum absenti, tum maxime per 3 aut 4 septimanas in hoc mon[asteri]o frequentissime sine causa cum magno veru[m] mon[aster]ii dispendio commoranti affatim praestitisset. Qua indulgentia et sui ipsius animi p[er]tinacia freta, q[ui]ppe quod ante 6 septimanas, nil tale q[uo]d euenit, suspicans, de sua imminente depositione, captiuitate, noua electio[n]e et id genus aliis scabiose locuta, maioriq[ue] libertate in superiores et suas conuentuales debachata, fortuna[m] se captiua[m] habere existimauit.

Vbi uero numeru[m] et differentias p[er]sonaru[m], praeter opinio[n]em aduentantiu[m] conspexit, subito territa, et in qua[m] cogitatio[n]em uerteretur, addubitauit.

Verum ia[m] tu[m] sibi multitudinis trangressionu[m] suaru[m] no[n] immemor, uerita suae spe priori de Leisnritii patrocini co[n]cepta frustraretur,

sibiq[ue] in tempore consuleret, cepit illico Abbatiae suae penitiora loca inquirere, q[uae] maioris erant precii conualare, auxiliatrices manus suaru[m] complicu[m] inuocare, et quo interim possit tutius reponere. Etsi uero statueramus qua[m]primum l[itte]ras credentiales (uti uocant) q[uae] crastinae reformationi pararent uia[m], p[er]acto pra[n]diolo, ad totam congrega[ti]o[n]em ablegere, hac tamen rei nouitate ingruente, tempus praesens aliud ingessit consiliu[m]: quod et huic operi aliqua[n]tulu[m] patrocinari uidebatur. Nam tum recte muniti Praga Archiep[iscop]ales l[itte]ras negotiu[m] n[ost]ri capitanei a tota congregatio[n]e ad hoc officiu[m] subeundu[m] prece req[ui]siti, cum idip[su]m alius no[n] uerisimilibus informationibus fretus, p[rae]ter o[mn]i[u]m uolu[n]tatem in dominandi licentia[m] inuolare nitatur, exhibens, c[on]cernentes, Ursulae tu[m] Abbatissae praesentauit, q[uam] suspicio[n]em paululu[m] minuere. Sed et R[everen]dus D[ominus] Visitor, uti consultu[m] erat, accepto secu[m] sui or[di]nis fr[at]em dicta[m] Ursula[m] accessit, cui, inter spem et metum haerenti, nescienti[ue] q[uo]d de suo Visitatore caeterisq[ue] (ueluti subtimido no[n]nullis uirginibus explica[ve]rat) statuere debeat, de sua in nouae cellae clastru[m] et alioru[m] alio profectione[m] q[uo]d[am] adumbravit; quo audito uires resumpsit, licet no[n] ex omni parte credidit. Nos tamen fuga[m] sibi consciae et bonoru[m] apportatio[n]em auertere uole[n]tes, etsi l[itte]ris modernu[m] p[rae]fectum Chr[isto]ph[oru]m a Schwantz e suo praedio hinc uno miliari dissito p[er] equitem auoca[ve]ramus, ut uigiles nocturnos poneret, ne tamen hinc maior suspitio enasceretur, intermissu[m] est: atq[ue] sic negotiu[m] in sequentem die[m] dilatatum.

Die 9. Feb[ruarii] mane audito sacro, suae R[everendissi]mae et Illustrissi[mae] C[elsitudinis] l[itte]rae, toti congregationi p[er] d[ominu]m Nicolau[m] sacellanu[m] exhibitae sunt, atq[ue] hic demum sanior pars sibi tacite congratulata, Ursula uero exterrita, quod et mane currus abituris, sicuti e d[omi]no visitatore pridie intellexerat, parari no[n] uidebat, et co[m]missione[m] non fore sine graui suo inco[m]modo ia[m] tu[m] sapiebat. Congregatis ergo capitulariter conuentualibus, et p[er]lectis l[itte]ris, ubi ad dicendu[m] ingressi, cepit d[ominus] Visitor articulatum magna cu[m] seueritate Ursulae transgressionem suaru[m] multitudine[m] et p[er]tinacis suae mentis obstinacia[m] exponere, quantoq[ue] labore et sumptibus tu[m] Antoni[us] Archipraesul tu[m] modernus Archiep[iscop]us quantaq[ue] paternae mentis beneuolentia emend[ati]o[n]em Ursulae et salutem conuentualiu[m] totiusque monasterii quaesierint; atq[ue] idip[su]m l[itte]ris et praesentia, seq[ue] ia[m] tertio huius causa adesse, nec hactenus q[ui]ppia[m] efficere potuisse, interim patrimoniu[m] mon[aster]ii dissipatu[m], conuentuales afflictas, ipsa[m] plus induruisse. Ne uero maius p[er]iculu[m] utrobique sit experiendu[m], mens et sententia R[everendissi]mi et Illustrissi[mi] D[omini] Archiep[iscop]i explanata est, lectis et nonnullis uerbis formalibus Instructioni insertis, et ad rem no[n] mediocriter facientibus, iussa[ue] est sub obedientia, sigilla monast[er]ii deponere, q[uo]d et in mensa deposuit, excepto co[n]uentus, quod secu[m] conclusu[m] seruabat. Praeterea clauis resignatae. Et debita, q[uo]d sciri poterant, requisita, q[uo]d in inuentarii serie reprehe[n]duntur. Caeterum obiecta crimina etsi p[ro]uulgata, et quod l[itte]ras Archiep[iscop]ales magna subinde iniuria afferent, deponenda[m] se viserit, crumenam suam saginare uoluerit, et ab officio desistere, et q[uo]d sunt alia innumera, suo more conata diluere, nulla[m] in se culpa[m] redundare patiens.

Sed lex effrenae garrulitati imposita, iussaq[ue] captiuitati ma[n]cipari, quod primo tu[m] Ursula[m] q[uod] se carceris poena[m] haud indiceret emerita[m], tu[m] uero co[n]uentuales emouit, q[uod] lachrymulis et p[re]cibus pro captiuandae liberatione supplicabant. licet frustra, quonia[m] quod prius statutu[m] et definitu[m], in effectu[m] deducere sub obedientia cogeantur.

Ceptum aut[em] est locu[m] opportunu[m] per obedientia indagare, nec inuentus tam facile, quod nu[m]qua[m] alicuius uirginis delictu[m] ibidem ita seuerè castigatu[m] a maioribus suis audiissent: deducta tamen interim incarceranda ad locu[m] infirmis deputatu[m], caemitorio uicinu[m]. Sed q[ui]a congressus externoru[m], consilia, colloquia, et id genus alia, dictus locus admittebat, ob id sua[m] noctem, in hypocaustu[m] suu[m] antiquu[m] sublata ante supellectili ibi residua, et cathemeta ianuae hypocausti, qua[m] sera concluderet, annexa et tutius custodiretur. c[om]muni consilio reducta est. Qua[m] primu[m] uero Ursula custodiae tradita, redeunti congregationi, s[ua]e instructio[n]is forma[m] Electio nouae Abbatissae intimata, et q[uod] ante ipsa[m] Electio[n]em iuxta ordinis statuta desiderentur exposita, ac postea habitatio et arculae dictae Ursulae, pe[ten]tibus co[n]uentualibus sunt obsignatae. Absoluta tandem refectio meridionali, iniunctu[m] fuit praefecto, ut subditos o[mn]es, qua[n]tu[m] fieri posset, ad crastinu[m] die[m] conuocari faceret, nosq[ue] reuersi, p[er]lustrauimus o[mn]ia et penitus, q[uod] reliq[ui]sset incarcerata indagauimus, comitantibus semp[er] conuentualibus, missiq[ue] in p[rae]dia, quod idem factitarent, q[ui]bus omnibus collatis, hoc praesens Inuentarium impleuere.

Sane quod nuda o[mn]ia inuenta, multi multa et uere dicunt. Nam pecunia[m] nocte dieque clam exportata[m], quater singulis septimanis Görlicii frumentu[m] uenditu[m], nihili precii, qua[n]tu[m] q[uae]dam sciri posset, reportatu[m], Chr[ist]ophoro ho[mi]ni p[er]fido liberu[m] fuisse, farina[m] loco census in Ostricen[se] molendino monast[er]io debita[m] usurpare, qua et suos operarios remunerauit, familia[m] sua[m] aluit, equos et in su[m]ma claustru[m] necessitate, ad suu[m] usu[m] cogere, oues bouesq[ue] quos et quandocu[m]q[ue] placeret, e stabulo domu[m] deducere et reluctantibus fidelioribus ministris, pugione minitari, hac item et alia exercere, e grunauien[se] et reichenauien[se] p[rae]diis intra duos annos nihil frumenti aduectu[m], pabulu[m] p[er] animalibus, frumentum pro claustru[m] et semine defuturu[m], Chr[ist]oph[orus]: item sumptibus monast[er]ii 20 boues coemisse, sibi 11 reseruasse, reliquos tradidisse, p[rae]dia, ut sua usurpasse, co[m]munis est rumor. Munita uero rursus sunt loca p[rae]dicta sigillis, iniunctu[m] quoq[ue] claustru[m] p[rae]fecto, quatenus domi forisue in aliis praediis, ne q[ui]d p[rae]ter scitu[m] conuentualiu[m] suu[m]q[ue] illi distribuant, faciantq[ue], serio p[rae]ciperet, q[ui]bus et a nobis, ubi mala[m] prioris abbatissae administr[at]ione[m] uti supra annotatu[m], declarauere, ma[n]datu[m], q[uod] etia[m]si incarceratae cu[m] seueritate proposita, uti solita semp[er] p[er]negauit, sua[m] diligentia[m] propria laude co[m]mentans.

Die 10 Feb[ruarii] mane purgatis prius p[er] confessione[m] sacramentalem conscientis, sacro sancto item corpora et sanguine saluatoris n[ost]ri in augmentu[m] gr[at]iae et conscientiae inuisibilis tectam assumpto, missa opusque de S[ancto] Sp[irit]u solenniter decantata, in sacristia[m] deue[n]tu[m] ubi a d[omi]no Uisitatore, neruosa sorores ad cong[re]g[at]io[n]em capitulariter collectae, habita, reductoq[ue] in memoria[m], quomodo ia[m] deposita Ursula no[n] suffragiis concordibus

co[n]uentualiu[m], sed largitionibus et dolo dignitatem priorem obtinuerit, qua[m] poena[m] ab illa passae, q[uod] consenserint, quam mala donec hic illi successerit, multisq[ue] salubribus et ad rem p[er]tinentibus co[m]mode adiunctis, lectisq[ue] pro more capitulis de electio[n]e instituenda, q[uo]dq[ue] singulatim ad iuramentu[m] ueritatis faciendu[m], caeteris exclusis, admissa. Sic ergo o[mn]i[u]m iuramentis uotisq[ue] conceptis, cooperante S[ancti] Sp[iritu]s gratia, Priorissa Margaretha Schultesin in noua[m] Abbatissa[m] electa, et in praesentia reliquaru[m] virginu[m] claustraliu[m] deinde, licet primo sua[m] imbecillitatem et quod ad tale onus sufferendu[m] impar esset, lachrymis et precibus contestaretur, monita tamen sui uoti, bonoru[m]q[ue] q[uod] facere posset, debeatq[ue], et extra hoc officiu[m], in quo liberius quidem bene operari ueleret, Abbatissa, nemine contradicente amplius, pronu[n]ciata, in choru[m] sedemq[ue] abbatissae cu[m] cantico glorioso Te Deu[m] laudamus, introducta, ubi demu[m], sigillu[m] clauessq[ue] suscepit, et iuramentu[m] de no[n] abalienandis quoquomodo bonis mon[aster]ii p[rae]stitit, habuitq[ue] caeteras uirgines, sibi uti Abbatissae obedientia[m] sancta[m] deuouentes.

Exinde in Abbatia[m] deducta, et solita congratulat[i]o[n]es p[er]fectae admissi sunt uicatim subditi, q[uod] absoluti a iuramento et obsequio, quo depositae Ursulae obligati, moniti sunt, huic nouae Abbatissae iuramentu[m] emittere. Eoq[ue] die magna uicinioru[m] subditoru[m] multitudo confluxerat, q[uod] omnes pro[m]pti laeti q[ue] et no[n]nulli cu[m] magna depositae detestatione, iuramentu[m] feceru[n]t, gr[at]ias Deo et o[mn]ibus quod huic reformationi consiliu[m] et auxiliu[m] tulissent, su[m]mas gr[at]ias agentes. Qui q[uae]dam crudelitatem, auaritia[m] et pleraq[ue] similia in Ursula accusare, qua[n]tu[m]q[ue] miseriae sustinere coacti proponere uolebant, non tamen ob noctis instantia[m] et negotioru[m] uarietatem, q[uod] nec du[m] prandio dedisset locu[m], in libellos supplices ut referrent, su[n]t moniti. Atq[ue] ille actus sic institutus, p[rae]ter autoritate q[uod] accesit, habet utilitates plurimas, et sane p[er]iculu[m] in mora fuisset. Sub ipso noctis crepusculo rediit tabellarius cu[m] l[itter]is Archiep[iscop]alibus cu[m] Leisentritii missis significans sibi a ministro relatu[m] repositione nulla opus esse, posse pro libitu recedere.

Die 11 Februarii priusqua[m] claustrales functiones uirginibus co[m]mitterentur, 4 ciues Richenouien[ses] amici et consanguinei captiuae a Commissariis auditi petiueru[n]t; q[uod] admissi statim Ursulae amicae quomodo intellexerint, moueanturque amore sanguinis, edisserentes, liber[at]ionem incarceratae et restituione[m] no[n] in integru[m] sed ut cu[m] caeteris minoribus et uirginibus diuinis officiis posset re instante, petendo sollicite urgebant, p[ro]mittendo insup[er] nomine depositae obedientia[m] et reuerentia[m] nouiter electae D[omin]ae. Quibus, habito consilio, responsu[m], dolere se visitatorem q[uod]dam, quod illa p[er]tinaci sua inobedientia post tot paternas et rigorosas exhortatio[n]es piaae memoriae Antonii Archiep[iscop]i, tum uero moderni crebriores et diligentiores, opera p[rae]terea et sumptus impensa collatos, ultra laborem et difficultates plurimas, sua[m]que tertia[m] Visitatio[n]e[m] multis modis sibi ipsi inco[m]moda[m], libenter tamen in salutem Ursulae et monasterii suscepta[m], nulla[m] spem sumet ementanti p[rae]buerit. sed sibi, suisq[ue] amicis hanc ignominia[m] pepererit, cu[m] potuisset dignitate sua p[er]frui. Atque ubi ad su[m]mu[m] tandem deueniri caeptu[m] no[n] potuisse sua[m] R[everendissi]mae Ill[ustrissi]mae

C[elsitudinis] Archiep[iscop]i Pragen[si] uti lociordinariu[m], se quoq[ue] uti Visitatorem huic malo patrocinari, sed opus fuisse in tempore p[er]uenire. Cumq[ue] ea q[uod] in Instructione Archiep[iscop]ali tradita, essent p[er]fecta, nec penes co[m]missarios esse, illam amplius e poenis carceris eximere, sed sua R[everendissi]mae et Ill[ustrissi]mae C[elsitudin]is iuris e[ss]e post relatione[m] statuere, quo nouerint confagere. Replica[ve]ru[n]t, sibi displicere, quod monitio[n]es illas contempserit. Quia uero Deus sic disposuit, patientia[m] habebit, hoc unu[m] exorare satagentes, ne sint importuni, dataeq[ue] Instructioni c[on]trarii, et habito fragilitatis respectu, quodq[ue] consilia no[n] habuerit, nec p[ra]emissas admonitio[n]es potuerit intelligere, imprudentiae suae assignetur, de caetero relaxatio[n]em carceris rogaru[n]t, quod in p[otes]tate commissarior[um] fore opinabantur. Quibus idem, quod ante responsu[m] breuius, addito, se Visitatorem nil posse in p[rae]iuditiu[m] lociordinarii facere, nec in hoc tu[m] p[rae]sentis, qua[n]tu[m] in nouae Cellae, aut Stellae Mariae clastru[m], sibi esse. Istaque deprecati denuo, ut haec petitio in meliori forma, suae R[everendissi]mae et Ill[ustrissi]mae C[elsitudin]i quatenus locu[m] mereatur, comendetur et opera co[m]promissa. His ita consu[m]matis ad officioru[m] distributio[n]es in conuentu[m] secessimus, ubi seruato more in ordine seruari solito, sanioribus pluriu[m] uotis Sara Kalin in Priorissa[m] electa, Barbara Kün in Subprioratu reseruata, et seruitiis Abbatisae exequentis tradita Margaretha Kolmeisin, quod offitium capellanatu[m] uocitant, non exiguu[m] in temporalium administratio[n]e, quod minus illa eadem ante, p[er] 5 annos et laudab[ili]t[er] sustinuit, tandem impendentibus tot malis e malitiae Ursulae, securius resignauit. Sacristiana, Martha, subcustos uero Margaretha Hanslin constituta. Atq[ue] his ita rite dispositis, caeteri, q[ui] e longinquiorebus pagis ad constringe[n]du[m] sese iuramento erga Abbatisa[m] et conuentu[m] aduenerunt, ordine admissi. Tractatum insup[er] de confessio[n]e clastraliu[m] Archidiacono co[m]mitenda, quod, etsi debita cu[m] obedientia tota cong[regati]o recepit; ne tamen mutatio sit p[er]iculosa. et sacellanus, Nicolaus Schmithsmied in suo pristino officio, quod ad nonu[m] usque annu[m] magna cu[m] laude exercuit, p[er]maneat, uti idip[su]m p[ro]priis l[itter]is sollicitant, suae R[everendissi]mae et Ill[ustrissi]mae C[elsitudin]i parrochia et p[er]ficiendo domino Matthaео Mehger parrocho ia[m] Grunauien[sem], statuendu[m]. De Richnouien[si] parrochia sic conclusu[m] et ablegatis responsu[m], ut memores sui iuramenti pridie p[rae]stiti, q[uae]rant ius monast[er]ii tueri cumq[ue] collatura ad monast[eriu]m p[er]tineat, nec ita longo tempore ab haereticis sit occupata, multa[ue] alia intercidant, ipsos debere contentes esse, si catholicu[m] acceperint. Et licet difficultas sit, tamen expectandu[m], quod rectus moneat. Sollicitae et ad multu[m] anxiae clastrales simul exposueru[n]t, se post mortem p[rae]fecti sui clastri, Christophorum a Schwantz in successorem elegisse, eo quod a uicinis et subditis Ementetur, sitq[ue] aetate et experientia clarus, e co[n]tra sine intermissione urgeat, Ioha[n]nes a Schwantz filius antecessoris, p[er]mission[e]m suae R[everendissi]mae et Ill[ustrissi]mae C[elsitudin]is eleuans, et ultra Imperiali Maiestatis auxilio minitans, nec p[er] nec per veritatem, apud una[m] singulatim, iteru[m] apud o[mn]es uirgines simul p[re]cibus agens, p[er] amorem Chri[sti] et si nolu[n]t, ob munera honorifica saltem q[uod] pollicentur, ne fiant pauperes aut desolati, ut possit depelli modernus p[rae]fectus, et Johannes substitutus. Cuius causa et dictus Io[hann]es quarta tandem septimana, post obitu[m] p[rior]is, habitationem

p[rae]fecti in monasterio obsignavit, illeq[ue] cu[m] familia in p[rae]dio Grunaw a festo Nativitatis D[omi]ni huc usq[ue] co[m]moratus no[n] sine claustris dispe[n]dio: quod postremu[m] illis a[m]modo autoritate co[m]missariorum denegatu[m], superius uero ad suae R[everendissi]mae et Ill[ustrissi]mae C[elsitudin]is clementem determin[ation]em deuolutu[m]. Timent uero Co[n]uentuales, ne, uti incepit, familia[m] o[mn]em sua[m], si p[rae]fectus crearetur, in mon[asteri]o fauere uellet, et modicu[m] contraria[m] sententia[m] curaret. Pro captiua Ursula, q[uod] negando o[mn]ia diluit, et occasio[n]em eripiendi ut no[n]nulla detegendi co[m]mertiis alioru[m] quaeritat, co[n]clusu[m], ut subpriorissa cu[m] socia, conclusis o[mn]ibus anterioribus portis et diligenti prudentia adhibita, cibo[m] subministret, nemini alteri plane p[rae]beat aditu[m], donec q[ui]d aliud a sua R[everendissi]ma et Ill[ustrissi]ma C[elsitudine] clementer statuatur. Et nisi abducatur tempestiuus, et diutius captiua teneatur alibi, timendu[m], ne noua debita contrahat, ut q[uo]d in demum mon[aster]ii sua maternale lingua, p[er] se aut amicos molietur.

Diuina clementia haec o[mn]ia in melius uertat et prosperet.

Actu[m] 12 Feb[ruarii] in Mon[asteri]o Vallis S[anctae] Mariae A[nno] 83

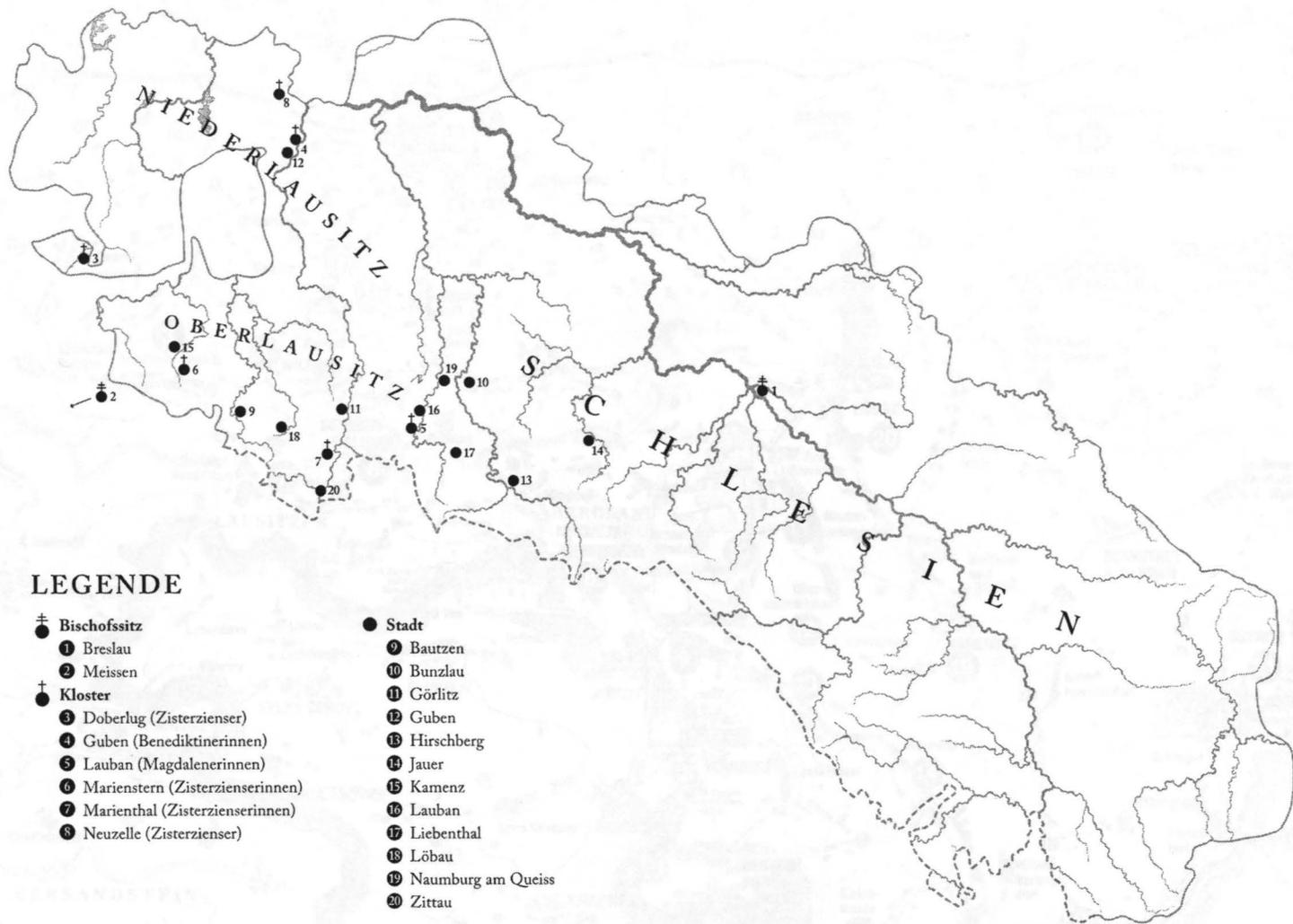
C. MAPOVÉ A OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

I. Mapy

- 1) Markrabství Horní Lužice a Slezsko s tamními řeholními institucemi
- 2) Orientační mapa Horní Lužice (podle Renate PETER, *Die Oberlausitz*, Dresden s. a.)
- 3) Horní Lužice, Čechy, Slezsko (podle W. TÖPLER, *Das Kloster Neuzelle*)
- 4) Panství kláštera Marienthal (podle J. SCHMACHT, *Die Zisterzienserinnen-Abtei*)

II. Obrazová část (1-13 foto autor, 14-16 foto L. Bobková)

- 1) Marienthal, konvent, sloup Nejsv. Trojice
- 2) Marienthal, celkový pohled
- 3) Marienthal, kostel
- 4) Marienthal, detail kostela
- 5) Altzella, románský vstupní portál
- 6) Míšeň, celkový pohled na hrad a katedrálu
- 7) Budyšín, vstup do kapituly
- 8) Marienstern, pohled na konvent a kostel
- 9) Marienstern, český lev
- 10) Marienstern, socha sv. Jana Nepomuckého
- 11) Marienstern, pohled na klášter od Klosterwasser
- 12) Marienstern, kostel
- 13) Neuzelle, bývalý klášterní kostel

LEGENDE

⊕ Bischofssitz

① Breslau

② Meissen

⊕ Kloster

③ Doberlug (Zisterzienser)

④ Guben (Benediktinerinnen)

⑤ Lauban (Magdalenerinnen)

⑥ Marienstern (Zisterzienserinnen)

⑦ Marienthal (Zisterzienserinnen)

⑧ Neuzelle (Zisterzienser)

● Stadt

⑨ Bautzen

⑩ Bunzlau

⑪ Görlitz

⑫ Guben

⑬ Hirschberg

⑭ Jauer

⑮ Kamenz

⑯ Lauban

⑰ Liebenenthal

⑱ Löbau

⑲ Naumburg am Queiss

⑳ Zittau

2

1

23

22

3

4

5

6

7

20

8

9

12

13

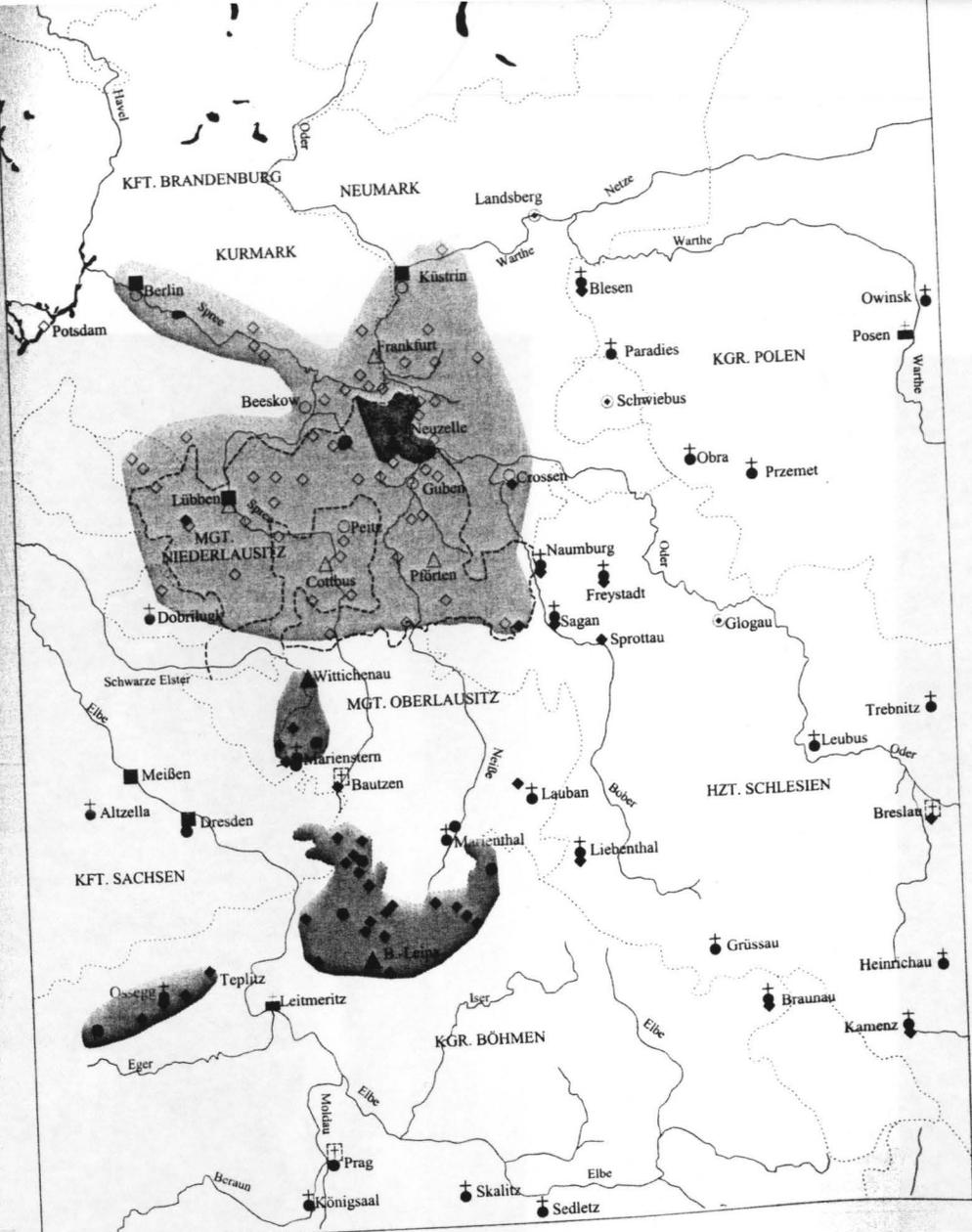
19

21

14

15

17

- Meuselwitz
- Gurig
- Borda
- Markersdorf
- Jauernick
- Leuba
- Reutnitz
- Grunau
- Ostritz
- Schönfeld
- Blumberg
- St. Marienthal
- Rusdorf
- Burkersdorf
- Schlegel
- Königshain
- Dittelsdorf
- Seitendorf
- Ober-Rennersdorf
- Hirschfelde
- Ober-Seifersdorf
- Eckartsberg
- Zittau
- Reichenau
- Olbersdorf
- Markersdorf

**Herrschaftsbereich
des Klosters St. Marienthal**

1.

2.

3.

5.

6.

7.

8.

9.

10

11.

12

